

- रजस्तनौ चैव विरिञ्च आसीत्तमस्तनौ शर्व इति त्रयोऽस्मात् ।
एते हि देवाः पुनरण्डसृष्टावशक्नुवन्तो हरिमेत्य तुष्टुः ॥२२॥
- त्वन्नो जगच्चित्रविचित्रसर्गनिस्सीमशक्तिः कुरु सन्निकेतनम् ।
इति स्तुतस्तैः पुरुषोत्तमोऽसौ स विष्णुनामा श्रियमाप सृष्ट्ये ॥२३॥
- सुषाव सैवाण्डमधोक्षजस्य शुष्मं हिरण्यात्मकमम्बुमध्ये ।
तस्मिन्प्रविष्टा हरिणैव सार्धं सर्वे सुरास्तस्य बभूव नाभेः ।
लोकात्मकं पद्मममुष्य मध्ये पुनर्विरिञ्चोऽजनि सद्गुणात्मा ॥२४॥
- तस्मात्पुनः सर्वसुराः प्रसूतास्ते जानमाना अपि निर्णयाय ।
निस्सृत्य कायादुत पद्मयोनेः सम्प्राविशन् क्रमशो मारुतान्ताः ॥२५॥
- पपात वायोर्गमनाच्छरीरं तस्यैव चावेशत उत्थितं पुनः ।
तस्मात् स एको विबुधप्रधान इत्याश्रिता देवगणास्तमेव ॥२६॥
- हरेर्विरिञ्चस्य च मध्यसंस्थितेस्तदन्यदेवाधिपतिः स मारुतः ।
ततो विरिञ्चो भुवनानि सप्त सप्तकान्याशु चकार सोऽब्जात् ॥२७॥
- तस्माच्च देवा ऋषयः पुनश्च वैकारिकाद्याः सशिवाः बभूवुः ॥२८॥
- अग्रे शिवोऽहंभव एव बुद्धेरुमा मनोजौ सहशक्रकामौ ।
गुरुर्मनुर्दक्ष उतानिरुद्धः सहैव शच्या मनसः प्रसूताः ॥२९॥
- चक्षुः श्रुतिभ्यां स्पर्शात् सहैव रविः शशी धर्म इमे प्रसूताः ।
जिह्वाभवो वारिपतिर्नसोश्च नासत्यदस्त्रौ क्रमशः प्रसूताः ।
ततः सनाद्याश्च मरीचिमुख्या देवाश्च सर्वे क्रमशः प्रसूताः ॥३०॥
- ततोऽसुराद्या ऋषयो मनुष्या जगद्विचित्रं च विरिञ्चतोऽभूत् ॥३१॥

उक्तक्रमात् पूर्वभवस्तु यो यः श्रेष्ठः स स ह्यासुराकान् क्रते च ।
 पूर्वश्च पश्चात् पुनरेव जातो नाश्रेष्ठतामेति कथञ्चिदस्य ॥
 गुणास्तु कालात् पितृमातृदोषात् स्वकर्मतो वाभिभवं प्रयान्ति ॥३२॥
 लयो भवेद् व्युत्क्रमतो हि तेषां ततो हरिः प्रलये श्रीसहायः ।
 शेते निजानन्दममन्दसान्द्रसन्दोहमेकोऽनुभवन्ननन्तः ॥३३॥
 अनन्तशीर्षास्यकरोरुपादः सोऽनन्तमूर्तिः स्वगुणाननन्तान् ।
 अनन्तशक्तिः परिपूर्णभोगो भुञ्जन्नजस्रं निजरूप आस्ते ॥३४॥
 एवं पुनः सृजते सर्वमेतदनाद्यनन्तं हि जगत्प्रवाहः ।
 नित्याः हि जीवाः प्रकृतिश्च नित्या कालश्च नित्यः किमु देवदेवः ॥३५॥
 यथा समुद्रात् सरितः प्रजाताः पुनस्तमेव प्रविशन्ति शश्वत् ।
 एवं हरेर्नित्यजगत्प्रवाहस्तमेव चासौ प्रविशत्यजस्रम् ॥३६॥
 एवं विदुर्ये परमामनन्तामजस्य शक्तिं पुरुषोत्तमस्य ।
 तस्य प्रसादादथ दग्धदोषास्तमाप्नुवन्त्याशु परं सुरेशम् ॥३७॥
 देवानिमान् मुक्तसमस्तदोषान् स्वसन्निधाने विनिवेश्य देवः ।
 पुनस्तदन्यानधिकारयोग्यास्तत्तद्गणानेव पदे नियुङ्क्ते ॥३८॥
 पुनश्च मारीचत एव देवाः जाता अदित्यामसुराश्च दित्याम् ।
 गावो मृगाः पक्ष्युरगादिसत्त्वा दाक्षायणीष्वेव समस्तशोऽपि ॥३९॥
 ततः स मङ्गामलयो लयोदधौ महीं विलोक्याशु हरिर्वराहः ।
 भूत्वा विरिञ्चार्थ इमां सशैलामुद्धृत्य वारामुपरि न्यधात् स्थिरम् ॥४०॥
 अथाब्जनाभप्रतिहारपालौ शापात् त्रिशो भूमितले प्रजातौ ।
 दित्यां हिरण्यावथ राक्षसौ च पैतृष्वसेयौ च हरेः परस्तात् ॥४१॥

- ततो हिरण्यक्ष उदारविक्रमो दितेः सुतो योऽवरजः सुरार्थे ।
धात्रार्थितेनैव वराहरूपिणा धरोद्धृतौ पूर्वहतोऽऽब्जजोद्भवः ॥४२॥
- अथो विधातुर्मुखतो विनिसृतान् वेदान् हयास्यो जगृहेऽसुरेन्द्रः ।
निहत्य तं मत्स्यवपुर्जुगोप मनुं मुनींस्तांश्च ददौ विधातुः ॥४३॥
- मन्वन्तरप्रलये मत्स्यरूपो विद्यामदात् मनवे देवदेवः ।
वैवस्वतायोत्तमसंविदात्मा विष्णोः स्वरूपप्रतिपत्तिरूपाम् ॥४४॥
- अथो दितेर्ज्येष्ठसुतेन शश्वत् प्रपीडिता ब्रह्मवरात् सुरेशाः ।
हरिं विरिञ्चेन सहोपजग्मुर्दौरात्म्यमस्यापि शशंसुरुच्चैः ॥४५॥
- अभिष्टुतस्तैर्हरिरुग्रवीर्यो नृसिंहरूपेण स आविरासीत् ।
हत्वा हिरण्यं च सुताय तस्य दत्त्वाऽभयं देवगणानतोषयत् ॥४६॥
- सुरासुराणामदधिं विमघ्नतां दधार पृष्ठेन गिरिं स मन्दरम् ।
वरप्रदानादपरैरधार्य हरस्य कूर्मो बृहदण्डवोढा ॥४७॥
- वरादजेयत्वमवाप दैत्यराट् चतुर्मुखस्यैव बलिर्यदा तदा ।
अजायतेन्द्रावरजोऽदितेः सुतो महानजोऽप्यब्जभवादिसंस्तुतः ॥४८॥
- स वामनात्मासुरभूतोऽध्वरं जगाम गां सन्नमयन् पदेपदे ।
जहार चास्माच्छलतस्त्रिविष्टपं त्रिभिः क्रमैस्तच्च ददौ निजाग्रजे ॥४९॥
- पितामहेनास्य पुराऽभियाचितो बलेः कृते केशव आह यद्वचः ।
नायाञ्चयाऽहं प्रतिहन्मि तं बलिं शुभाननेत्येव ततोऽभ्ययाचत ॥५०॥
- बभूविरं चन्द्रललामतो वरात् पुरा ह्यजेयाः असुरा धरातले ।
तैरर्दिता वासवनायकाः सुराः पुरो निधायाब्जजमस्तुवन् हरिम् ॥५१॥

विरिञ्चसृष्टैर्नितरामवध्यौ वराद् विधातुर्दितिजौ हिरण्यकौ ।
 तथा हयग्रीव उदारविक्रमस्त्वया हता ब्रह्मपुरातनेन ॥५२॥
 स चासुरान् रुद्रवरादवध्यानिमान् समस्तैरपि देवदेव ।
 निःसीमशक्त्यैव निहत्य सर्वान् हृदम्बुजे नो निवसाथ शश्वत् ॥५३॥
 इत्यादरोक्तस्त्रिदशैरजेयः स शार्ङ्गधन्वाऽथ भृगूद्ब्रह्मोऽभूत् ।
 रामो निहत्यासुरपूगमुग्रं हृदाननादिर्विदधेऽसृजैव ॥५४॥
 ततः पुलस्त्यस्य कुले प्रसूतौ तावादिदित्यौ जगदेकशत्रू ।
 परैरवध्यौ वरतः पुरा हरेः सुरैरजेयो च वराद् विधातुः ॥५५॥
 सर्वैरजेयः स च कुम्भकर्णः पुरातने जन्मनि धातुरेव ।
 वराभरादीनृत एव रावणस्तदातनात्तौ त्रिदशानबाधताम् ॥५६॥
 तदाऽब्जजं शूलिनमेव चाग्रतो निधाय देवाः पुरुहूतपूर्वकाः ।
 पयोम्बुधौ भोगिपभोगशायिनं समेत्य योग्यां स्तुतिमभ्ययोजयन् ॥५७॥
 त्वमेक ईशः परमः स्वतन्त्रस्त्वमादिरन्तो जगतां नियोक्ता ।
 त्वदाज्ञयैवाखिलमम्बुजोद्भवा वितेनिरेऽग्राश्चरमाश्च येऽन्ये ॥५८॥
 मनुष्यमानात् त्रिशतं सषष्टिकं दिवौकसामेकमुशन्ति वत्सरम् ।
 द्विषट्सहस्रैरपि तैश्चतुर्युगं त्रेतादिभिः पादश एव हीनैः ॥५९॥
 सहस्रवृत्तं तदहः स्वयम्भुवो निशा च तन्मानमितं शरच्छतम् ।
 त्वदाज्ञया स्वाननुभूय भोगानुपैति सोऽपि त्वरितं त्वदन्तिकम् ॥६०॥
 त्वया पुरा कर्णपुटाद्विनिर्मितौ महासुरौ तौ मधुकैटभाख्यौ ।
 प्रभञ्जनावेशवशात् तवाज्ञया बलोद्धतावाशु जलेऽभ्यवर्धताम् ॥६१॥

त्वदाज्ञया ब्रह्मवरादवध्यौ चिक्रीडिषासम्भवया मुखोद्गतान् ।
स्वयम्भुवो वेदगणानहार्षतां तदाऽभवस्त्वं हयशीर्ष ईश्वरः ॥६२॥

आहृत्य वेदानखिलान् प्रदाय स्वयम्भुवे तौ च जघन्थ दस्यू ।
निष्पीड्य तावूरुतले कराभ्यां तन्मेदसैवाशु चकर्थ मेदिनीम् ॥६३॥

एवं सुराणां च निसर्गजं बलं तथाऽसुराणां वरदानसम्भवम् ।
वशे तवैतद्द्वयमप्यतो वयं निवेदयामः पितुरेव तेऽखिलम् ॥६४॥

इमौ च रक्षोऽधिपती वरोद्धतौ जहि स्ववीर्येण नृषु प्रजातः ।
इतीरिते तैरखिलैः सुरैस्वरैर्बभूव रामो जगतीपतिः प्रभुः ॥६५॥

स कश्यपस्यादितिगर्भजन्मनो विवस्वतस्तन्तुभवस्य भूभूतः ।
गृहे दशस्यन्दननामिनोऽभूत् कौसल्यकानाम्नि तदर्थितेष्टः ॥६६॥

तदाज्ञया देवगणा बभूविरे पुरैव पश्चादपि तस्य भूमः ।
निषेवणायोरुगुणस्य वानरेष्वथो नरेष्वेव च पश्चिमोद्भवाः ॥६७॥

स देवतानां प्रथमो गुणाधिको बभूव नाम्ना हनुमान् प्रभञ्जनः ।
स्वसम्भवः केसरिणो गृहे प्रभुर्बभूव वाली स्वत एव वासवः ॥६८॥

सुग्रीव आसीत् परमेष्ठितेजसा युतो रविः स्वात्मत एव जाम्बवान् ।
य एव पूर्वं परमेष्ठिवक्षसस्त्वगुद्भवो धर्म इहास्यतोऽभवत् ॥६९॥

य एव सूर्यात्पुनरेव सञ्ज्ञया नाम्ना यमो दक्षिणदिक्प आसीत् ।
स जाम्बवान् दैवतकार्यदर्शिना पुरैव सृष्टो मुखतः स्वयम्भुवा ॥७०॥

ब्रह्मोद्भवः सोम उताऽस्य सूनोरत्रेरभूत्सोऽङ्गद एव जातः ।
बृहस्पतिस्तार उतो शची च शक्रस्य भार्यैव बभूव तारा ॥७१॥

बृहस्पतिर्ब्रह्मसुतोऽपि पूर्वं सहैव शच्या मनसोऽभिजातः ।
 ब्रह्मोद्भवस्याङ्गिरसः सुतोऽभून्मारीचजस्यैव शची पुलोमः ॥७२॥
 स एव शच्या सह वानरोऽभूत् स्वयम्भुवो देवगुरुर्बृहस्पतिः ।
 अभूत्सुषेणो वरुणोऽश्विनौ च बभूवतुस्तौ विविदश्च मैन्दः ॥७३॥
 ब्रह्मोद्भवौ तौ पुनरेव सूर्याद्बभूवतुस्तत्र कनीयसस्तु ।
 आवेश ऐन्द्रो वरदानतोऽभूत्ततो बलीयान्विविदो हि मैन्दात् ॥७४॥
 नीलोऽग्निरासीत् कमलोद्भवोत्थः कामः पुनः श्रीरमणाद्रमायाम् ।
 प्रद्युम्ननामाऽभवदेवमीशात्स स्कन्दतामाप स चक्रतां च ॥७५॥
 पूर्वं हरेश्चक्रमभूद्धि दुर्गा तमःस्थिता श्रीरिति यां वदन्ति ।
 सत्त्वात्मिका शङ्खमथो रजस्था भूर्नामिका पद्ममभूद्गोर्हि ॥७६॥
 गदा तु वायुर्बलसंविदात्मा शार्ङ्गश्च विद्येति रमैव खड्गः ।
 दुर्गात्मिका सैव च चर्मनाम्नी पञ्चात्मको मारुत एव बाणः ॥७७॥
 एवं स्थितेष्वेव पुरातनेषु वराद्रथाङ्गत्वमवाप कामः ।
 तत्सुनुतामाप च सोऽनिरुद्धो ब्रह्मोद्भवः शङ्खतनुः पुमात्मा ॥७८॥
 तावेव जातौ भरतश्च नाम्ना शत्रुघ्न इत्येव च रामतोऽनु ।
 पूर्वं सुमित्रातनयश्च शेषः स लक्ष्मणो नाम रघूत्तमादनु ॥७९॥
 कौसल्यकापुत्र उरुक्रमोऽसावेकस्तथैको भरतस्य मातुः ।
 उभौ सुमित्रातनयौ नृपस्य चत्वार एते ह्यमरोत्तमाः सुताः ॥८०॥
 सङ्घर्षणाद्यैस्त्रिभिरेव रूपैराविष्ट आसीत् त्रिषु तेषु विष्णुः ।
 इन्द्रोऽङ्गदे चैव ततोऽङ्गदो हि बली नितान्तं स बभूव शश्वत् ॥८१॥

येऽन्ये च भूपाः कृतवीर्यजायाः बलाधिकाः सन्ति सहस्रशोऽपि ।

सर्वे हरेः सन्निधिभावयुक्ताः धर्मप्रधानाश्च गुणप्रधानाः ॥८२॥

स्वयं रमा सीरत एव जाता सीतेति रामार्थमनूपमा या ।

विदेहराजस्य हि यज्ञभूमौ सुतेति तस्यैव ततस्तु साभूत् ॥८३॥

इत्यादिकल्योत्थित एष सर्गो मया समस्तागमनिर्णयेन ।

सहानुसर्गः कथितोऽत्र पूर्वो यो यो गुणैर्नित्यमसौ वरो हि ॥८४॥

पाश्चात्यकल्पेष्वपि सर्गभेदाः श्रुतौ पुराणेष्वपि चान्यथोक्ताः ।

नोत्कर्षहेतुः प्रथमत्वमेषु विशेषवाक्यैरवगम्यते तत् ॥८५॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

सर्गप्रादुर्भावनिर्णयोनाम तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

- अथाभ्यवर्धश्चतुराः कुमारानृपस्य गेहे पुरुषोत्तमाद्याः ।
नित्यप्रवृद्धस्य च तस्य वृद्धिरपेक्ष्य लोकस्य हि मन्ददृष्टिम् ॥१॥
- निरीक्ष्य नित्यं चतुरः कुमारान् पिता मुदं सन्ततमाप चोच्चम् ।
विशेषतो राममुखेन्दुबिम्बमवेक्ष्य राजा कृतकृत्य आसीत् ॥२॥
- तन्मातरः पौरजना अमात्या अन्तःपुरा वैषयिकाश्च सर्वे ।
अवेक्षमाणाः परमं पुमांसं स्वानन्दतृप्ता इव सम्बभूवुः ॥३॥
- ततः सुवंशे शशिनः प्रसूतो गाधीति शक्रस्तनुजोऽस्य चासीत् ।
वरेण विप्रत्वमवाप योऽसौ विश्वस्य मित्रं स इहाजगाम ॥४॥
- तेनार्थितो यज्ञरिरक्षयैव कृच्छ्रेण पित्रास्य भयाद्विसृष्टः ।
जगाम रामः सह लक्ष्मणेन सिद्धाश्रमं सिद्धजनाभिवन्द्यः ॥५॥
- अनुग्रहार्थं स ऋषेरवाप सलक्ष्मणोऽस्त्रं मुनितो हि केवलम् ।
ववन्दिरे ब्रह्ममुखाः सुरेशास्तमस्वरूपाः प्रकटाः समेत्य ॥६॥
- अथो जघानाशु शरेण ताटकां वराद्विधातुस्तदनन्यवध्याम् ।
ररक्ष यज्ञं च मुनेर्निहत्य सुबाहुमीशानगिरा विमृत्युम् ॥७॥
- शरेण मारीचमथार्णवेऽक्षिपत् वचो विरिञ्चस्य तु मानयानः ।
अवध्यता तेन हि तस्य दत्ता जघान चान्यान् रजनीचरानथ ॥८॥
- तदा विदेहेन सुतास्वयंवरो विघोषितो दिक्षु विदिक्षु सर्वशः ।
निधार्य तद्वाधिसुतानुयायी ययौ विदेहाननुजानुयातः ॥९॥

- अथो अहत्यां पतिनाभिशाप्तं प्रधर्षणादिन्द्रकृताच्छिलीकृताम् ।
स्वदर्शनात् मानुषतामुपेतां सुयोजयामास स गौतमेन ॥१०॥
- बलं स्वभक्तेरधिकं प्रकाशयन्ननुग्रहं च त्रिदशेष्वतुल्यम् ।
अनन्यभक्तां च सुरेशकाङ्क्षया विधाय नारीं प्रययौ तयाऽर्चितः ॥११॥
- श्यामावदाते जगदेकसारे स्वनन्तचन्द्राधिककान्तिकान्ते ।
सहानुजे कार्मुकबाणपाणौ पुरीं प्रविष्टे तुतुषुर्विदेहजाः ॥१२॥
- पपुर्नितान्तं सरसाक्षिभृङ्गैर्वराननाब्जं पुरुषोत्तमस्य ।
विदेहनारीनरवर्यसङ्घा यथा महापौरुषिकास्तदङ्गिम् ॥१३॥
- तदा विदेहः प्रतिलभ्य रामं सहस्रनेत्रावरजं गविष्ठम् ।
समर्चयामास सहानुजं तमृषिं च साक्षात् ज्वलनप्रकाशम् ॥१४॥
- मेने च जामातरमात्मकन्यागुणोचितं रूपनवावतारम् ।
उवाच चास्मा ऋषिरुग्रतेजाः कुरुष्व जामातरमेनमाश्विति ॥१५॥
- स आह चैनं परमं वचस्ते करोमि नात्रास्ति विचारणा मे ।
शृणुष्व मेऽथापि यथा प्रतिज्ञा सुताप्रदानाय कृता पुरस्तात् ॥१६॥
- तपो मया चीर्णमुमापतेः पुरा वरायुधावासिधृतेन चेतसा ।
स मे ददौ दिव्यमिदं धनुस्तदा कथञ्चनाचाल्यमृते पिनाकिनम् ॥१७॥
- न देवदैत्योरगदेवगायका अलं धनुश्चालयितुं सवासवाः ।
कुतो नरास्तद्वरतो हि किङ्क्षाः सहानसैवात्र कृषन्ति कृच्छ्रतः ॥१८॥
- अधार्यमेतद्धनुराप्य शङ्कादहं नृणां वीर्यपरीक्षणे धृतः ।
सुतार्थमेतां चकर प्रतिज्ञां ददामि कन्यां य इदं हि पूरयेत् ॥१९॥

इतीरितां मे गिरमभ्यवेत्य दितेः सुता दानवयक्षराक्षसाः ।
 समेत्य भूपाश्च समीपमाशु प्रगृह्य तच्चालयितुं न शुकुः ॥२०॥
 संस्विन्नगात्राः परिवृत्तनेत्राः दशाननाद्याः पतिता विमूर्च्छिताः ।
 तथापि मां धर्षयितुं न शुकुः सुताकृते ते वचनात्स्वयम्भुवः ॥२१॥
 पुरा हि मेऽदात् प्रभुरब्जजो वरं प्रसादितो मे तपसा कथञ्चन ।
 बलान्न ते कश्चिदुपैति कन्यकां तदिच्छुभिस्ते न च धर्षणेति ॥२२॥
 ततस्तु ते नष्टमदा इतो गताः समस्तशो ह्यस्तन एव पार्थिवाः ।
 ततो ममायं परिपूर्य मानसं वृणोतु कन्यामयमेव मेऽर्थितः ॥२३॥
 तथेति चोक्तो मुनिना स किङ्कैरनन्तभोगोपममाश्वथानयत् ।
 समीक्ष्य तद्गमकरेण राघवः सलीलमुद्धृत्य हसन्नपूरयत् ॥२४॥
 विकृष्यमाणं तदनन्तराधसा परेण निस्सीमबलेन लीलया ।
 अभज्यतासह्यममुष्य तद्वलं प्रसोदुमीशं कुत एव तद्भवेत् ॥२५॥
 स मध्यतस्तत् प्रविभज्य लीलया यथेक्षुदण्डं शतमन्युकुञ्जरः ।
 विलोकयन् वक्त्रमृषेरवस्थितः सलक्ष्मणः पूर्णतनुर्यथा शशी ॥२६॥
 तमब्जनेत्रं पृथुतुङ्गवक्षसं श्यामावदातं चलकुण्डलोज्ज्वलम् ।
 शशक्षतोत्थोपमचन्दनोक्षितं ददर्श विद्युद्वसनं नृपात्मजा ॥२७॥
 अथो कराभ्यां प्रतिगृह्य मालामम्लानपद्मां जलजायताक्षी ।
 उपेत्य मन्दं ललितैः पदैस्तां तदंस आसज्य च पार्श्वतोऽभवत् ॥२८॥
 ततः प्रमोदो नितरां जनानां विदेहपुर्यामभवत् समन्तात् ।
 रामं समालोक्य नरेन्द्रपुत्र्या समेतमानन्दनिधिं परेशम् ॥२९॥

लक्ष्म्या समेते प्रकटं रमेशे सम्प्रेषयामास तदाऽऽशु पित्रे ।
 विदेहराजो दशदिग्रथाय स तं निशम्याशु तुतोष भूमिपः ॥३०॥
 अथात्मजाभ्यां सहितस्सभार्यो ययौ गजस्यन्दनपत्तियुक्तया ।
 स्वसेनयाऽग्रे प्रणिधाय धातृजं वसिष्ठमाश्वेव स यत्र मैथिलः ॥३१॥
 स मैथिलेनातितरां समर्चितो विवाहयामास सुतं मुदम्भरः ।
 पुरोहितो गाधिसुतानुमोदितो जुहाव वह्निं विधिना वसिष्ठः ॥३२॥
 तदा विमानावलिभिर्नभःस्थलं दिदृक्षतां सङ्गुलमास नाकिनाम् ।
 सुरानका दुन्दुभयो विनेदिरे जगुश्च गन्धर्ववराः सहस्रशः ॥३३॥
 विजानमाना जगतां हि मातरं पुराऽर्थितुं नाऽययुरत्र देवताः ।
 तदा तु रामं रमया युतं प्रभुं दिदृक्षवश्चक्रुरलं नभःस्तलम् ॥३४॥
 यथा पुरा सागरजास्वयंवरे सुमानसानामभवत् समागमः ।
 तथा ह्यभूत् सर्वदिवौकसां तदा तथा मुनीनां सहभूतां भुवि ॥३५॥
 प्रगृह्य पाणिं च नृपात्मजाया रराज राजीवसमाननेत्रः ।
 यथा पुरा सागरजासमेतः सुरासुराणाममृताब्धिमन्थने ॥३६॥
 स्वलङ्कृतास्तत्र विचेरुरङ्गना विदेहराजस्य च या हि योषितः ।
 मुदा समेतं रमया रमापतिं विलोक्य रामाय ददौ धनं नृपः ॥३७॥
 प्रियाणि वस्त्राणि रथान् सकुञ्जरान् परार्थ्यरत्नान्यखिलस्य चेशितुः ।
 ददौ च कन्यात्रयमुत्तमं मुदा तदा स रामावरजेभ्य एव ॥३८॥
 महोत्सवं तं त्वनुभूय देवता नराश्च सर्वे प्रययुर्यथाऽऽगतम् ।
 पिता च रामस्य सुतैः समन्वितो ययावयोध्यां स्वपुत्रीं मुदा ततः ॥३९॥

तदन्तरे सोऽथ ददर्श भार्गवं सहस्रलक्षामितभानुदीधितिम् ।
विभासमानं निजरस्मिमण्डले धनुर्धरं दीप्तपरश्वधायुधम् ॥४०॥

अजानतां राघवमादिपूरुषं समागतं ज्ञापयितुं निदर्शनैः ।
समाह्वयन्तं रघुपं स्पृधेव नृपो ययाचे प्रणिपत्य भीतः ॥४१॥

न मे सुतं हन्तुमिहार्हसि प्रभो वयोगतस्येत्युदितः स भार्गवः ।
सुतत्रयं ते प्रददामि राघवं रणे स्थितं द्रष्टुमिहागतोऽस्म्यहम् ॥४२॥

स इत्थमुक्त्वा नृपतिं रघूत्तमं भृगूत्तमः प्राह निजां तनुं हरिः ।
अभेदमज्ञेष्वपि दर्शयन् परं पुरातनोऽहं हरिरेष इत्यपि ॥४३॥

शृणुष्व राम त्वमिहोदितं मया धनुर्द्वयं पूर्वमभूत् महाद्भुतम् ।
उमापतिस्त्वैकमधारयत् ततो रमापतिश्चापरमुत्तमोत्तमम् ॥४४॥

तदा तु लोकस्य निदर्शनार्थिभिः समर्थितौ तौ हरिशङ्खौ सुरैः ।
रणे स्थितौ वां प्रसमीक्षितुं वयं समर्थयामोऽत्र निदर्शनार्थिनः ॥४५॥

ततो हि युद्धाय रमेशशङ्खौ व्यवस्थितौ ते धनुषी प्रगृह्य ।
यतोऽन्तरस्यैष नियामको हरिस्ततो हरोऽग्रेऽस्य शिलोपमोऽभूत् ॥४६॥

शशाक नैवाथ यदाऽभिवीक्षितुं प्रस्पन्दितुं वा कुत एव योद्धुम् ।
शिवस्तदा देवगणास्समस्ताः शशंसुरुच्चैर्जगतो हरेर्बलम् ॥४७॥

यदीरणेनैव विनैष शङ्खः शशाक न प्रश्वसितुं च केवलम् ।
किमत्र वक्तव्यमतो हरेर्बलं हरात् परं सर्वत एव चेति ॥४८॥

ततः प्रणम्याशु जनार्दनं हरः प्रसन्नदृष्ट्या हरिणाऽभिवीक्षितः ।
जगाम कैलासममुष्य तद्धनुस्त्वया प्रभङ्गं किल लोकसन्निधौ ॥४९॥

- धनुर्यदन्यद्भरिहस्तयोग्यं तत्कार्मुकात् कोटिगुणं पुनश्च ।
वरं हि हस्ते तदिदं गृहीतं मया गृहाणैतदतो हि वैष्णवम् ॥५०॥
- यदीदमागृह्य विकर्षसि त्वं तदा हरिर्नात्र विचार्यमस्ति ।
इति ब्रुवाणः प्रददौ धनुर्वरं प्रदर्शयन् विष्णुबलं हराद्वरम् ॥५१॥
- प्रगृह्य तच्चापवरं स राघवश्चकार सज्यं निमिषेण लीलया ।
चकर्ष सन्धाय शरं च पश्यतस्समस्तलोकस्य च संशयं नुदन् ॥५२॥
- प्रदर्शिते विष्णुबले समस्तशो हराच्च निस्सङ्ख्यया महाधिके ।
जगाद मेघौघगभीरया गिरा स राघवं भार्गव आदिपूरुषः ॥५३॥
- अलं बलं ते जगतोऽखिलाद्वरं परोऽसि नारायण एव नान्यथा ।
विसर्जयस्वेह शरं तपोमये महासुरे लोकमये वराद्विभोः ॥५४॥
- पुराऽतुलो नाम महासुरोऽभवद्भरात् स तु ब्रह्मण आप लोकताम् ।
पुनश्च तं प्राह जगद्गुरुर्यदा हरिर्जितः स्याद्धि तदैव वध्यसे ॥५५॥
- अतो वधार्थं जगदन्तकस्य सर्वाजितोऽहं जितवद् व्यवस्थितः ।
इतीरिते लोकमये स राघवो मुमोच बाणं जगदन्तकेऽसुरे ॥५६॥
- पुरा वरोऽनेन शिवोपलम्बितो मुमुक्षया विष्णुतनुप्रवेशनम् ।
स तेन रामोदरगो बहिर्गतस्तदाज्ञयैवाशु बभूव भस्मसात् ॥५७॥
- इतीव रामाय स राघवः शरं विकर्षमाणो विनिहत्य चासुरम् ।
तपस्तदीयं प्रवदन् मुमोद तदीयमेव ह्यभवत् समस्तम् ॥५८॥
- निरन्तरानन्दविबोधसारः स जानमानोऽखिलमादिपूरुषः ।
वदन् शृणोतीव विनोदतो हरिस्स एक एव द्वितनुर्मुमोद ॥५९॥

स चेष्टितं चैव निजाश्रयस्य जनस्य सत्तत्त्वविबोधकारणम् ।
विमोहकं चान्यतमस्य कुर्वन् चिक्रीड एकोऽपि नरान्तरे यथा ॥६०॥

ततस्स कारुण्यनिधिर्निजे जने नितान्तमैक्यं स्वगतं प्रकाशयन् ।
द्विधेव भूत्वा भृगुवर्य आत्मना रघूत्तमेनैक्यमगात् समक्षम् ॥६१॥

समेत्य चैक्यं जगतोऽभिपश्यतः प्रणुद्य शङ्खमखिलां जनस्य ।
प्रदाय रामाय धनुर्वरं तदा जगाम रामानुमतो रमापतिः ॥६२॥

ततो नृपोऽत्यर्थमुदाऽभिपूरितः सुतैः समस्तैः स्वपुरीमवाप ह ।
रेमेऽथ रामोऽपि रमास्वरूपया तयैव राजात्मजया हि सीतया ॥६३॥

यथा पुरा श्रीरमणः श्रिया तया रतो नितान्तं हि पयोधिमध्ये ।
तथा त्वयोध्यापुरगो रघूत्तमोऽप्युवास कालं सुचिरं रतस्तया ॥६४॥

इमानि कर्माणि रघूत्तमस्य हरेर्विचित्राण्यपि नाद्भुतानि ।
दुरन्तशक्तेरथचास्य वैभवं स्वकीयकर्तव्यतयाऽनुवर्ण्यते ॥६५॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
श्रीरामावतारे अयोध्याप्रवेशोनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

इत्थं विश्वेश्वरेऽस्मिन्निखिलजगदवस्थाप्य सीतासहाये
भूमिष्ठे सर्वलोकास्तुतुषुरनुदिनं वृद्धभक्त्या नितान्तम् ।
राजा राज्याभिषेके प्रकृतिजनवचो मानयन्नात्मनोऽर्थ्यं
दध्रे तन्मन्थरायाः श्रुतिपथमगमद्भूमिगाया अलक्ष्म्याः ॥११॥

पूर्वं क्षीराब्धिजाता कथमपि तपसैवाप्सरस्त्वं प्रयाता
तां नेतुं तत्तमोऽन्धं कमलजनिरुवाचाशु रामाभिषेकम् ।
भूत्वा दासी विलुम्प स्वगतिमपि ततः कर्मणा प्राप्स्यसे त्वं
सेत्युक्ता मन्यराऽऽसीत्तदनु कृतवत्येव चैतत् कुकर्म ॥१२॥

तद्वाक्यात् कैकयी सा पतिगवरबलादाजहारैव राज्यं
रामस्तद्वीरवेण त्रिदशमुनिकृतेऽरण्यमेवाविवेश ।
सीतायुक्तोऽनुजेन प्रतिदिनसुविवृद्धोरुभक्त्या समेतः
संस्थाप्याशेषजन्तून् स्वविरहजशुचा त्यक्तसर्वेषणार्थान् ॥१३॥

वृक्षान् पक्षीभकीटान् पितरमथ सखीन् मातृपूर्वान् विसृज्य
प्रोत्थां गङ्गां स्वपादाद्धर इव च गुहेनार्चितः सोऽथ तीर्त्वा ।
देवार्च्यस्यापि पुत्रादृषिगणसहितात् प्राप्य पूजां प्रयातः
शैलेशं चित्रकूटं कतिपयदिवसान्यत्र मोदन्नुवास ॥१४॥

एतस्मिन्नेव काले दशरथनृपतिः स्वर्गतोऽभूद्वियोगात्
रामस्यैवाथ पुत्रौ विधिसुतसहितौ मन्त्रिभिः केकयेभ्यः ।
आनीतौ तस्य कृत्वा श्रुतिगणविहितप्रेतकार्याणि सद्यः
शोचन्तौ राममार्गं पुरजनसहितौ जम्भतुर्मातृभिश्च ॥१५॥

धिक्कुर्वन्तौ नितान्तं सकलदुरितगां मन्थरां कैकयीं च
प्राप्तौ रामस्य पादौ मुनिगणसहितौ तत्र चोवाच नत्वा ।
रामं राजीवनेत्रं भरत इह पुनः प्रीतयेऽस्माकमीश
प्राप्याशु स्वामयोध्यामवरजसहितः पालयेमां धरित्रिम् ॥६॥

इत्युक्तः कर्तुमीशः सकलसुरगणाप्यायनं रामदेवः
सत्यां कर्तुं च वाणीमवददतितरां नेति सद्भक्तिनम्रम् ।
भूयो भूयोऽर्थयन्तं द्विगुणितशरदां सप्तके त्वभ्यतीते
कर्तैतत्ते वचोऽहं सुदृढमृतमिदं मे वचो नात्र शङ्क ॥७॥

श्रुत्वैतद्रामवाक्यं हुतभुजि पतने स प्रतिज्ञां च कृत्वा
रामोक्तस्यान्यथात्वे न तु पुरमभिवेक्ष्येऽहमित्येव तावत् ।
कृत्वान्यां स प्रतिज्ञामवसदथ बहिर्ग्रामके नन्दिनाम्नि
श्रीशस्यैवास्य कृत्वा शिरसि परमकं पौरटं पादपीठम् ॥८॥

समस्तपौरानुगतेऽनुजे गते स चित्रकूटे भगवानुवास ह ।
अथाजगामेन्द्रसुतोऽपि वायसो महासुरेणात्मगतेन चोदितः ॥९॥

स चासुरावेशवशाद्रमास्तने यदा व्यधात्पुण्ड्रमथाभिवीक्षितः ।
जनार्दनेनाशु तृणे प्रयोजिते चचार तेन ज्वलताऽनुयातः ॥१०॥

स्वयम्भुशर्वेन्द्रमुखान् सुरेश्वराजिजीविषुस्ताञ्छरणं गतोऽपि ।
बहिष्कृतस्तैर्हरिभक्तिभावतो ह्यलङ्घ्यशक्त्या परमस्य चाक्षमैः ॥११॥

पुनः प्रयातः शरणं रघूत्तमं विसर्जितस्तेन निहत्य चासुरम् ।
तदक्षिणं साक्षिकमप्यवध्यं प्रसादतश्चन्द्रविभूषणस्य ॥१२॥

स वायसानामसुरोऽखिलानां वरादुमेशस्य बभूव चाक्षिगः ।
निपातितोऽसौ सह वायसाक्षिभिस्तृणेन रामस्य बभूव भस्मसात् ॥१३॥

ददुर्हि तस्मै विवरं बलार्थिनो यद्वायसास्तेन तदक्षिपातनम् ।
 कृतं रमेशेन तदैकनेत्रा बभूवुरन्येऽपि च वायसास्तदा ॥१४॥
 भविष्यतामप्यथ यावदेव द्विनेत्रता काककुलोद्भवानाम् ।
 तावत्तदक्ष्यस्य कुरङ्गनाम्नः शिवेन दत्तं दितिजस्य चाक्षयम् ॥१५॥
 अतः पुनर्भावममुष्य हित्वन् भविष्यतश्चैकदृशश्चकार ।
 स वायसान् राघव आदिपूरुषस्ततो ययौ शक्रसुतस्तदाज्ञया ॥१६॥
 रामोऽथ दण्डकवनं मुनिवर्यनीतो लोकाननेकश उदारबलैर्निरस्तान् ।
 श्रुत्वा खरप्रभृतिभिर्वरतो हरस्य सर्वैरवध्यतनुभिः प्रययौ सभार्यः ॥१७॥
 आसीच्च तत्र शरभङ्ग इति स्म जीर्णो लोकं हरेर्जिगमिषुर्मुनिरुग्रतेजाः ।
 तेनादरोपहृतसार्ध्यसपर्यया स प्रीतो ददौ निजपदं परमं रमेशः ॥१८॥
 धर्मो यतोऽस्य वनगस्य नितान्तशक्तिहासे स्वधर्मकरणस्य हुताशनादौ ।
 देहात्ययः स तत एव तनुं निजाग्नौ सन्यज्य रामपुरतः प्रययौ परेशम् ॥१९॥
 रामोऽपि तत्र ददृशे धनदस्य शापात् गन्धर्वमुर्वशिरतेरथ यातुधानीम् ।
 प्राप्तं दशां सपदि तुम्बुरुनामधेयं नाम्ना विराधमपि शर्ववरादवध्यम् ॥२०॥
 भङ्क्त्वाऽस्य बाहुयुगलं विलगं चकार सम्मानयन्वचनमम्बुजजन्मनोऽसौ ।
 प्रादाच्च तस्य सुगतिं निजगायकस्य भक्षार्थमंसकमितोऽपि सहानुजेन ॥२१॥
 प्रीतिं विधित्सुरगमद्भवनं निजस्य कुम्भोद्भवस्य परमादरतोऽमुना च ।
 सम्पूजितो धनुरनेन गृहीतमिन्द्राच्छाङ्गं तदादिपुरुषो निजमाजहार ॥२२॥
 आत्मार्थमेव हि पुरा हरिणा प्रदत्तमिन्द्रे तदिन्द्र उत रामकरार्थमेव ।
 प्रादादगस्त्यमुनये तदवाप्य रामो रक्षन्वृषीनवसदेव स दण्डकेषु ॥२३॥

काले तदैव खरदूषणयोर्बलेन
रक्षःस्वसा पतिनिमार्गणतत्परासीत् ।
व्यापादिते निजपतौ हि दशाननेन
प्रामादिकेन विधिनाऽभिससार रामम्

॥२४॥

साऽनुज्ञयैव रजनीचरभर्तुरुग्रा
भ्रातृद्वयेन सहिता वनमावसन्ती ।
रामं समेत्य भव मे पतिरित्यवोचद्
भानुं यथा तम उपेत्य सुयोगकामम्

॥२५॥

तां तत्र हास्यकथया जनकासुताग्रे
गच्छानुजं म इह नेति वचः स उक्त्वा ।
तेनैव दुष्टचरितां हि विकर्णनासां
चक्रे समस्तरजनीचरनाशहेतोः

॥२६॥

तत्प्रेरितान्सपदि भीमबलात् प्रयातान्
तस्याः खरत्रिशिरदूषणमुख्यबन्धून् ।
जग्रे चतुर्दशसहस्रमवारणीय-
कोदण्डपाणिरखिलस्य सुखं विधातुम्

॥२७॥

दत्तेऽभये रघुवरेण महामुनीनां
दत्ते भये च रजनीचरमण्डलस्य ।
रक्षःपतिः स्वसृमुखादविकम्पनाच्च
श्रुत्वा बलं रघुपतेः परमाप चिन्ताम्

॥२८॥

श्रुत्वाऽशु कार्यमवमृश्य जगाम तीरे
क्षेत्रं नदीनदपतेः श्रवणं धरित्र्याः ।

मारीचमत्र तपसि प्रतिवर्तमानं
भीतं शराद्रघुपतेर्नितरां ददर्श ॥२९॥

तेनार्थितः सपदि राघववञ्चनार्थं
मारीच आह शरवेगममुष्य जानन् ।
शक्यो न ते रघुवरेण हि विग्रहोऽत्र
जानामि संस्पर्शमस्य शरस्य पूर्वम् ॥३०॥

इत्युक्तवन्तमथ रावण आह खड्गं
निष्कृष्य हन्मि यदि मे न करोषि वाक्यम् ।
तच्छुश्रुवान्भययुतोऽथ निसर्गतश्च
पापो जगाम रघुवर्यसकाशमाशु ॥३१॥

सम्प्राप्य हैममृगतां बहुरत्नचित्रः
सीतासमीप उरुधा विचचार शीघ्रम् ।
निर्दोषनित्यवरसंविदपि स्म देवी
रक्षोवधाय जनमोहकृते तथाऽऽह ॥३२॥

देवेममाशु परिगृह्य च देहि मे त्वं
क्रीडामृगं त्विति तयोदित एव रामः ।
अन्वक्ससार ह शरासनबाणपाणिः
मायामृगं निशिचरं निजघान जानन् ॥३३॥

तेनाहतः शरवरेण भृशं ममार
विक्रुध्य लक्ष्मणमुरुव्यथया स पापः ।
श्रुत्वैव लक्ष्मणमचूचुददुःखवाक्यैः
सोऽप्याप रामपथमेव सचापबाणः ॥३४॥

यां यां परेश उरुधैव करोति लीलां
तां तां करोत्यनु तथैव रमाऽपि देवी ।
नैतावतास्य परमस्य तथा रमाया
दोषोऽणुरप्यनु विचिन्त्य उरुग्रभू यत्

॥३५॥

काज्ञानमापदपि मन्दकटाक्षमात्र-
सर्गस्थितिप्रलयसंसृतिमोक्षहेतोः ।
देव्या हरेः किमु विडम्बनमात्रमेत-
द्विक्रीडतोः सुरनरादिवदेव तस्मात्

॥३६॥

देव्याः समीपमथ रावण आससाद
साऽदृश्यतामगमदप्यविषह्यशक्तिः ।
सृष्ट्वात्मनः प्रतिकृतिं प्रययौ च शीघ्रं
कैलासमर्चितपदा न्यवसच्छिवाभ्याम्

॥३७॥

तस्यास्तु तां प्रतिकृतिं प्रविवेश शक्रो
देव्याश्च सन्निधियुतां व्यवहारसिद्धयै ।
आदाय तामथ ययौ रजनीचरेन्द्रो
हत्वा जटायुषमुरुश्रमतो निरुद्धः

॥३८॥

मार्गे ब्रजन्तमभियाय ततो हनूमान्
संवारितो रविसुतेन च जानमानः ।
दैवं तु कार्यमथ कीर्तिमभीप्समानो
रामस्य नैनमहनद्वचनाद्वरेश्च

॥३९॥

प्राप्यैव राक्षस उतात्मपुरीं स तत्र
सीताकृतिं प्रतिनिधाय ररक्ष चाथ ।

रामोऽपि तत्तु विनिहत्य सुदुष्टरक्षः
प्राप्याश्रमं स्वदयितां न हि पश्यतीव ॥४०॥

अन्वेषमाण इव तं च ददर्श गृध्रं
सीतां रिरक्षिषुमथो रिपुणा विशस्तम् ।
मन्दात्मचेष्टममुनोक्तमरेश्च कर्म
श्रुत्वा मृतं तमदहत् स्वगतिं तथाऽदात् ॥४१॥

अन्यत्र चैव विचरन् सहितोऽनुजेन
प्राप्तः करौ स सहसाऽथ कबन्धनाम्नः ।
धातुर्वरादखिलजायिन उज्जितस्य
मृत्योश्च वज्रपतनादतिकुञ्जितस्य ॥४२॥

छित्त्वास्य बाहुयुगलं सहितोऽनुजेन
तं पूर्ववत् प्रतिविधाय सुरेन्द्रभृत्यम् ।
नाम्ना दनुं त्रिजटयैव पुराऽभिजातं
गन्धर्वमाशु च ततोऽपि तदर्चितोऽगात् ॥४३॥

दृष्ट्वा तमेव शबरी परमं हरिं च
ज्ञात्वा विवेश दहनं पुरतोऽस्य तस्यै ।
प्रादात् स्वलोकमिममेव हि सा प्रतीक्ष्य
पूर्वं मतङ्गवचनेन वनेऽत्रसाऽभूत् ॥४४॥

शापाद्वराप्सरसमेव हि तां विमोच्य
शच्या कृतात् पतिपुरस्त्वतिदपहितोः ।
गत्वा ददर्श पवनात्मजमृश्यमूके
स ह्येक एनमवगच्छति सम्यगीशम् ॥४५॥

देहेऽपि यत्र पवनोऽत्र हरिर्यतोऽसौ
तत्रैव वायुरिति वेदवचः प्रसिद्धम् ।
'कस्मिन् न्वहम्' त्विति तथैव हि सोऽवतारे
तस्मात्स मारुतिकृते रविजं ररक्ष

॥४६॥

एवं स कृष्णतनुरर्जुनमप्यरक्ष-
द्भीमार्थमेव तदरिं रविजं निहत्य ।
पूर्वं हि मारुतिमवाप रवेः सुतोऽयं
तेनास्य वालिनमहन् रघुपः प्रतीपम्

॥४७॥

एवं सुराश्च पवनस्य वशे यतोऽतः
सुग्रीवमत्र तु परत्र च शक्रसुनुम् ।
सर्वे श्रिता हनुमतस्तदनुग्रहाय
तत्रागमद्रघुपतिः सह लक्ष्मणेन

॥४८॥

यत्पादपङ्कजरजः शिरसा विभर्ति
श्रीरब्जजश्च गिरिशः सह लोकपालैः ।
सर्वेश्वरस्य परमस्य हि सर्वशक्तेः
किं तस्य शत्रुहन्ने कपयः सहायाः

॥४९॥

समागते तु राघवे प्लवङ्गमाः ससूर्यजाः ।
विपुप्लुवुर्भयादिता न्यवारयच्च मारुतिः

॥५०॥

संस्थाप्याशु हरीन्द्रान् जानन् विष्णोर्गुणाननन्तान् सः ।
साक्षाद्ब्रह्मपिताऽसावित्येतेनास्य पादयोः पेटे

॥५१॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
हनूमदर्शननाम पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

उत्थाप्य चैनमरविन्ददलायताक्ष-

श्चक्राङ्गिणेन वरदेन कराम्बुजेन ।

कृत्वा च संविदमनेन नुतोऽस्य चांसं

प्रीत्याऽऽरूरोह स हसन्सह लक्ष्मणेन

॥१॥

आरोप्य चांसयुगलं भगवन्तमेनं

तस्यानुजं च हनुमान् प्रययौ कपीन्द्रम् ।

सख्यं चकार हुतभुक्प्रमुखे च तस्य

रामेण शाश्वतनिजार्तिहरेण शीघ्रम्

॥२॥

श्रुत्वास्य दुःखमथ देववरः प्रतिज्ञां

चक्रे स वालिनिधनाय हरीश्वरोऽपि ।

सीतानुमार्गणकृतेऽथ स वालिनैव

क्षिप्तां हि दुन्दुभितनुं समदर्शयच्च

॥३॥

वीक्ष्यैव तां निपतितामथ रामदेवः

सोऽद्भुष्टमात्रचलनादतिलीलयैव ।

सम्प्राप्त्य योजनशतेऽथ तयैव चोर्वी

सर्वान् विदार्य दितिजानहनद्रसास्थान्

॥४॥

शर्वप्रसादजबलादितिजानवध्यान्

सर्वाभिहत्य कुणपेन पुनश्च सख्या ।

भीतेन वालिवलतः कथितश्च सप्त

तालान् प्रदर्श्य दितिजान् सुदृढांश्च वज्रात्

॥५॥

एकैकमेषु स विकम्पयितुं समर्थः

पत्राणि लोम्भमपि तत्सहते न शक्तः ।

विष्वक्स्थितान् यदि भवान् प्रतिभेत्स्यतीमा-
नेकेषुणा तर्हि वालिवधे समर्थः

॥६॥

जेतुं चतुर्गुणबलो हि पुमान् प्रभुः स्या-
द्धन्तुं शताधिकबलोऽतिबलं सुशक्तः ।
तस्मादिमान् हरिहयात्मजबाह्वलोप्य-
पत्रान् विभिद्य मम संशयमाशु भिन्धि

॥७॥

श्रुत्वाऽस्य वाक्यमवमृश्य दितेः सुतांस्तान्
धातुर्वरादखिलपुम्भिरभेद्यरूपान् ।
ब्रह्मत्वमाप्नुमचलं तपसि प्रवृत्ता-
नेकेषुणा सपदि तान् प्रबिभेद रामः

॥८॥

सन्धाय कार्मुकवरे निशिते तु बाणेऽ-
धाकृष्य दक्षिणभुजेन तदा प्रमुक्ते ।
रामेण सत्त्वरमनन्तबलेन सर्वे
चूर्णीकृताः सपदि ते तरवो रवेण

॥९॥

भित्वा च तान् सगिरिकुं भगवत्प्रमुक्तः
पातालसप्तकमथात्र च ये त्ववध्याः ।
नाम्नाऽसुराः कुमुदिनोऽब्जजवाक्यरक्षाः
सर्वाश्च तानदहदाशु शरः स एकः

॥१०॥

नैतद्विचित्रममितोरुबलस्य विष्णो-
र्यत्प्रेरणात् सपवनस्य भवेत् प्रवृत्तिः ।
लोकस्य सप्रकृतिकस्य सरुद्रकाल-
कर्मादिकस्य तदपीदमनन्यसाध्यम्

॥११॥

दृष्ट्वा बलं भगवतोऽथ हरीश्वरोऽसा-
 वग्रे निधाय तमयात् पुरमग्रजस्य ।
 आश्रुत्य रावमनुजस्य बिलात् स चागा-
 दभ्येनमाशु दयिता प्रतिवारितोऽपि

॥१२॥

तन्मुष्टिभिः प्रतिहतः प्रययावशक्तः
 सुग्रीव आशु रघुपोऽपि हि धर्ममीक्षन् ।
 नैनं जघान विदिताखिललोकचेष्टोऽ-
 प्येनं स आह युधि वां न मया विविक्षौ

॥१३॥

सौभ्रात्रमेष यदि वाञ्छति वालिनैव
 नाहं निरागसमथाग्रजनिं हनिष्ये ।
 दीर्घः सहोदरगतो न भवेद्धि कोपो
 दीर्घोऽपि कारणमृते विनिवर्तते च

॥१४॥

कोपः सहोदरजने पुनरन्तकाले
 प्रायो निवृत्तिमुपगच्छति तापकश्च ।
 एकस्य भङ्ग इति नैव झडित्यपास्त-
 दोषो निहन्तुमिह योग्य इति स्म मेने

॥१५॥

तस्मान्न बन्धुजनगो जनिते विरोधे
 कार्यो वधस्तदनुबन्धुभिराश्वितीह ।
 धर्मं प्रदर्शयितुमेव रवेः सुतस्य
 भावी न ताप इति विच्च न तं जघान

॥१६॥

यः प्रेरकः सकलशेमुषिसन्ततेष्व-
 तस्याज्ञता कुत इहेशवरस्य विष्णोः ।

तेनोदितोऽथ सुदृढं पुनरागतेन
वज्रोपमं शरममूचदिन्द्रसूनौ

॥१७॥

रामाज्ञयैव लतया रविजे विभक्ते
वायोः सुतेन रघुपेण शरे प्रमुक्ते ।
श्रुत्वास्य शब्दमतुलं हृदि तेन विद्ध
इन्द्रात्मजो गिरिरिवापतदाशु सन्नः

॥१८॥

भक्तो ममैष यदि मामभिपश्यतीह
पादौ ध्रुवं मम समेष्यति निर्विचारः ।
योग्यो वधो न हि जनस्य पदानतस्य
राज्यार्थिना रविसुतेन वधोऽर्थितश्च

॥१९॥

कार्यं ह्यभीष्टमपि तत् प्रणतस्य पूर्वं
शस्तो वधो न पदयोः प्रणतस्य चैव ।
तस्माददृश्यतनुरेव निहन्मि शक्रपुत्रं
त्विति स्म तमदृश्यतया जघान

॥२०॥

यः प्रेरकः सकललोकबलस्य नित्यं
पूर्णाव्ययोच्चबलवीर्यतनुः स्वतन्त्रः ।
किं तस्य दृष्टिपथगस्य च वानरोऽयं
कर्तेशचापमपि येन पुरा प्रभङ्गम्

॥२१॥

सन्नेऽथ वालिनि जगाम च तस्य पाश्वर्यं
प्राहैनमार्द्रवचसा यदि वाञ्छसि त्वम् ।
उज्जीवयिष्य इति नैच्छदसौ त्वदग्रे
को नाम नेच्छति मूर्तिं पुरुषोत्तमेति

॥२२॥

कार्याणि तस्य चरमाणि विधाय पुत्रं
त्वग्रे निधाय रविजः कपिराज्य आसीत् ।

रामोऽपि तद्विरिवरे चतुरोऽथ मासान्
दृष्ट्वा घनागममुवास सलक्ष्मणोऽसौ

॥२३॥

अथातिसक्ते क्षितिपे कपीनां प्रविस्मृते रामकृतोपकारे ।
प्रसह्य तं बुद्धिमतां वरिष्ठो रामाद्विभक्तो हनुमानुवाच

॥२४॥

न विस्मृतिस्ते रघुवर्य कार्ये कार्या कथञ्चित्स हि नोऽभिपूज्यः ।
न चेत्स्वयं कर्तुमभीष्टमद्य ते ध्रुवं बलेनापि हि कारयामि

॥२५॥

स एवमुक्त्वा हरिराजसन्निधौ द्वीपेषु सप्तस्वपि वानरान् प्रति ।
सम्मेलनायाशुगतीन् स्म वानरान् प्रस्थापयामास समस्तशः प्रभुः

॥२६॥

हरीश्वराज्ञाप्रणिधानपूर्वकं हनूमता ते प्रहिता हि वानराः ।
समस्तशैलद्रुमषण्डसंस्थितान् हरीन् समादाय तदाऽभिजग्मुः

॥२७॥

तदैव रामोऽपि हि भोगसक्तं प्रमत्तमालक्ष्य कपीश्वरं प्रभुः ।
जगाद सौमित्रिमिदं वचो मे प्लवङ्गमेशाय वदाशु याहि

॥२८॥

यदि प्रमत्तोऽसि मदीयकार्ये नयाम्यहं त्वेन्द्रसुतस्य मार्गम् ।
प्रायः स्वकार्ये प्रतिपादिते हि मदोद्धता न प्रतिकर्तुमीशते

॥२९॥

इतीड्यरामेण समीरिते तदा ययौ सबाणः सधनुः स लक्ष्मणः ।
दृष्ट्वैव तं तेन सहैव तापनिर्भयाद्ययौ रामपदान्तिकं त्वरन्

॥३०॥

हनूमतः साधुवचोभिराशु प्रसन्नचेतस्यधिपे कपीनाम् ।
समागते सर्वहरिप्रवीरैः सहैव तं वीक्ष्य ननन्द राघवः

॥३१॥

ससम्भ्रमं तं पतितं पदाब्जयोस्त्वरन् समुत्थाप्य समास्लिषत् प्रभुः ।
 स चोपविष्टो जगदीशसन्निधौ तदाज्ञयैवादिशदाशु वानरान् ॥३२॥
 समस्तदिक्षु प्रहितेषु तेन प्रभुर्हनूमन्तमिदं बभाषे ।
 न कश्चिदीशस्त्वदृतेऽस्ति साधने समस्तकार्यप्रवरस्य मेऽस्य ॥३३॥
 अतस्त्वमेव प्रतियाहि दक्षिणां दिशं समादाय मदङ्गुलीयकम् ।
 इतीरितोऽसौ पुरुषोत्तमेन ययौ दिशं तां युवराजयुक्तः ॥३४॥
 समस्तदिक्षु प्रतियापिता हि ते हरीश्वराज्ञामुपधार्य मासतः ।
 समाययुस्तेऽङ्गदजाम्बवन्मुखाः सुतेन वायोः सहिता न चाययुः ॥३५॥
 समस्तदुर्गप्रवरं दुरासदं विमार्गतां विन्ध्यगिरिं महात्मनाम् ।
 गतः स कालो हरिराडुदीरितः समासदंश्चाथ बिलं महाद्भुतम् ॥३६॥
 कृतं मयेनातिविचित्रमुत्तमं समीक्ष्य तत् तार उवाच चाङ्गदम् ।
 वयं न यामो हरिराजसन्निधिं विलङ्घितो नः समयो यतोऽस्य ॥३७॥
 दुरासदोऽसावतिचण्डशासनो हनिष्यति त्वामपि किं मदादिकान् ।
 अगम्यमेतद् बिलमाप्य तत् सुखं वसाम सर्वे किमसाविहाचरेत् ॥३८॥
 न चैव रामेण सलक्ष्मणेन प्रयोजनं नो वनचारिणां सदा ।
 न चेह नः पीडयितुं स च क्षमस्ततो ममेयं सुविनिश्चिता मतिः ॥३९॥
 इतीरितं मातुलवाक्यामाशु स आददे वालिसुतोऽपि सादरम् ।
 उवाच वाक्यं च न नो हरीश्वरः क्षमी भवेद्भङ्गितशासनानाम् ॥४०॥
 राज्यार्थिना येन हि घातितोऽग्रजो
 हताश्च दाराः सुनृशंसकेन ।

- स नः कथं रक्षति शासनातिगान्
निराश्रयान् दुर्बलकान् बले स्थितः ॥४१॥
- इतीरिते शक्रसुतात्मजेन तथेति होचुः सहजाम्बवन्मुखाः ।
सर्वेऽपि तेषामथ चैकमत्यं दृष्ट्वा हनूमानिदमावभाषे ॥४२॥
- विज्ञातमेतद्धि मयाऽङ्गदस्य राज्याय ताराभिहितं हि वाक्यम् ।
साध्यं न चैतन्न हि वायुसूनु रामप्रतीपं वचनं सहेत ॥४३॥
- न चाहमाक्रुष्टमुपायतोऽपि शक्यः कथञ्चित् सकलैः समेतैः ।
सन्मार्गतो नैव हि राघवस्य दुरन्तशक्तेर्बलमप्रधृष्यम् ॥४४॥
- वचो ममैतद्यदि चादरेण ग्राह्यं भवेद्वस्तदतिप्रियं मे ।
न चेद्वलादप्यनये प्रवृत्तान् प्रशास्य सन्मार्गगतान् करोमि ॥४५॥
- इतीरितं तत्पवनात्मजस्य श्रुत्वाऽतिभीता धृतमूकभावाः ।
सर्वेऽनुजग्मुस्तमथाद्रिमुख्यं माहेन्द्रमासेदुरगाधबोधाः ॥४६॥
- निरीक्ष्य ते सागरमप्रधृष्यमपारमेयं सहसा विषण्णाः ।
दृढं निराशाश्च मतिं हि दधुः प्रायोपवेशाय तथा च चक्रुः ॥४७॥
- प्रायोपविष्टाश्च कथां वदन्तो रामस्य संसारविमुक्तिदातुः ।
जटायुषः पातनमूचिरे तत्सम्पातिनाम्नः श्रवणं जगाम ॥४८॥
- तस्याग्रजोऽसावरुणस्य सुनुः सूर्यस्य बिम्बं सह तेन यातः ।
जवं परीक्षन्नथ तं सुतप्तं गुप्त्वा पतत्रक्षयमाप्य चापतत् ॥४९॥
- स दग्धपक्षः सवितृप्रतापाच्छ्रुत्वैव रामस्य कथां सपक्षः ।
भूत्वा पुनश्चाशु मृतिं जटायुषः शुश्राव पृष्ट्वा पुनरेव सम्यक् ॥५०॥

स रावणस्याथ गतिं सुतोक्तां निवेद्य दृष्ट्वा जनकात्मजाकृतिम् ।
स्वयं तथाऽशोकवने निषण्णामवोचदेभ्यो हरिपुङ्गवेभ्यः ॥५१॥

ततस्तु ते ब्रह्मसुतेन पृष्टा न्यवेदयन्नात्मबलं पृथक्पृथक् ।
दशैव चारभ्य दशोत्तरस्य क्रमात् पथो योजनतोऽतियाने ॥५२॥

सनीलमैन्दद्विविदाः सताराः सर्वेऽप्यशीत्याः परतो न शक्ताः ।
गन्तुं यदाऽथात्मबलं स जाम्बवान् जगाद तस्मात् पुनरष्टमांशम् ॥५३॥

बलेर्यदा विष्णुरवाप लोकांस्त्रिभिः क्रमैर्नन्दिरवं प्रकुर्वता ।
तदा मया भ्रान्तमिदं जगन्नयं सवेदनं जानु ममास मेरुतः ॥५४॥

अतो जवो मे न हि पूर्वसम्मितः पुरा त्वहं षण्णवतिप्लवोऽस्मि ।
ततः कुमारोऽद्भुत आह चास्माच्छतं प्लवेयं न ततोऽभिजाने ॥५५॥

आपूरिते तैः सकलैः शतस्य गमागमे शत्रुबलं च वीक्ष्य ।
सुदुर्गमत्वं च निशाचरेशपुर्याः स धातुः सुत आबभाषे ॥५६॥

अयं हि गृध्रः शतयोजनं गिरिं त्रिकूटमाहेत उतात्र विघ्नाः ।
भवेयुरन्येऽपि ततो हनूमानेकः समर्थो न परोऽस्ति कश्चित् ॥५७॥

उक्त्वा स इत्थं पुनराह सुनुं प्राणस्य निःसीमबलं प्रकाशयन् ।
त्वमेक एवात्र परं समर्थः कुरुष्व चैतत्परिपाहि वानरान् ॥५८॥

इतीरितोऽसौ हनुमान्निजेप्सितं तेषामशक्तिं प्रकटां विधाय ।
अवर्थताशु प्रविचिन्त्य रामं सुपूर्णशक्तिं चरितोस्तदाज्ञाम् ॥५९॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
समुद्रतरणनिश्चयोनाम षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

रामाय शाश्वतसुविस्तृतषड्गुणाय
सर्वेश्वराय बलवीर्यमहार्णवाय ।
नत्वा लिलङ्घयिषुरर्णवमुत्पपात
निष्पीड्य तं गिरिवरं पवनस्य सनुः ॥१॥

चुक्षोभ वारिधिरनुप्रययौ च शीघ्रं
यादोगणैः सह तदीयबलाभिकृष्टः ।
वृक्षाश्च पर्वतगताः पवनेन पूर्वं
क्षिप्तोऽर्णवे गिरिरुदागमदस्य हेतोः ॥२॥

श्यालो हरस्य गिरिपक्षविनाशकाले
क्षिप्तोऽर्णवे स मरुतोर्वरितात्मपक्षः ।
हैमो गिरिः पवनजस्य तु विश्रमार्थ-
मुद्भिद्य वारिधिमवर्धदनेकसानुः ॥३॥

नैवात्र विश्रमणमैच्छदविःश्रमोऽसौ
निस्सीमपौरुषबलस्य कुतः श्रमोऽस्य ।
आश्लिष्य पर्वतवरं स ददर्श गच्छन्
देवैस्तु नागजननीं प्रहितां वरेण ॥४॥

जिज्ञासुभिर्निजबलं तव भक्षमेतु
यद्यत्त्वमिच्छसि तदित्यमरोदितायाः ।
आस्यं प्रविश्य सपदि प्रविनिस्सृतोऽस्मा-
द्देवाननन्दयदुत स्वृतमेषु रक्षन् ॥५॥

दृष्ट्वा सुरप्रणयितां बलमस्य चोग्रं
देवाः प्रतुष्टुवुरमुं सुमनोभिवृष्टा ।

तैरादृतः पुनरसौ वियतैव गच्छन्
छायाग्रहं प्रतिददर्श च सिंहिकाख्यम् ॥६॥

लङ्कवनाय सकलस्य च निग्रहेऽस्याः
सामर्थ्यमप्रतिहतं प्रददौ विधाता ।
छायामवाक्षिपदसौ पवनात्मजस्य
सोऽस्याश्शरीरमनुविश्य बिभेद चाशु ॥७॥

निस्सीममात्मबलमित्यनुदर्शयानो
हृत्त्वैव तामपि विधातृवराभिगुप्ताम् ।
लम्बे स लम्बशिखरे निपपात लङ्क-
प्राकाररूपकगिरावथ सञ्चुकोच ॥८॥

भूत्वा बिडालसमितो निशि तां पुरीं च
प्राप्स्यन् ददर्श निजरूपवतीं स लङ्कम् ।
रुद्धोऽनयाऽश्वथ विजित्य च तां स्वमुष्टि-
पिष्टां तयाऽनुमत एव विवेश लङ्कम् ॥९॥

मार्गमाणो बहिश्चान्तः सोऽशोकवनिकातले ।
ददर्श शिशुपावृक्षमूलस्थितरमाकृतिम् ॥१०॥

नरलोकविडम्बस्य जानन् रामस्य हृद्रतम् ।
तस्य चेष्टानुसारेण कृत्वा चेष्टाश्च संविदम् ॥११॥

तादृक्चेष्टासमेताया अङ्गुलीयमदात् ततः ।
सीताया यानि चैवासन्नाकृतेस्तानि सर्वशः ॥१२॥

भूषणानि द्विधा भूत्वा तान्येवासन् तथैव च ।
अथ चूडामणिं दिव्यं दातुं रामाय सा ददौ ॥१३॥

यद्यप्येतन्न पश्यन्ति निशाचरगणास्तु ते ।	
युलोकचारिणः सर्वे पश्यन्त्यृषय एव च	॥१४॥
तेषां विडम्बनायैव दैत्यानां वञ्चनाय च ।	
पश्यतां कलिमुख्यानां विडम्बोऽयं कृतो भवेत्	॥१५॥
कृत्वा कार्यमिदं सर्वं विशङ्क पवनात्मजः ।	
आत्माविष्करणे चित्तं चक्रे मतिमतां वरः	॥१६॥
अथ वनमखिलं तद्रावणस्यावलुम्प्य	
क्षितिरुहमिममेकं वर्जयित्वाऽऽशु वीरः ।	
रजनिचरविनाशं काङ्क्षमाणोऽतिवेलं	
मुहुरतिरवनादी तोरणं चारुरोह	॥१७॥
अथाश्रूणोद्गाननः कपीन्द्रचेष्टितं परम् ।	
दिदेश किङ्क्षान् बहून् कपिर्निगृह्यतामिति	॥१८॥
समस्तशो विमृत्यवो वराद्धरस्य किङ्क्षाः ।	
समासदन् महाबलं सुरान्तरात्मनोऽङ्गजम्	॥१९॥
अशीतिकोटियूथपं पुरस्सराष्टकायुतम् ।	
अनेकहेतिसङ्गुनं कपीन्द्रमावृणोद् बलम्	॥२०॥
समावृतस्तथाऽयुधैस्स ताडितश्च तैर्भृशम् ।	
चकार तान् समस्तशस्तलप्रहारचूर्णितान्	॥२१॥
पुनश्च मन्त्रिपुत्रकान् स रावणप्रचोदितान् ।	
ममर्द सप्तपर्वतप्रभान् वराभिरक्षितान्	॥२२॥

बलाग्रगामिनस्तथा स शर्ववाक्सुगर्वितान् । निहत्य सर्वराक्षसां तृतीयभागमक्षिणोत्	॥२३॥
अनौपमं हरेर्बलं निशम्य राक्षसाधिपः । कुमारमक्षमात्मनस्समं सुतं न्ययोजयत्	॥२४॥
स सर्वलोकसाक्षिणस्सुतं शरैर्ववर्ष ह । शितैर्वरास्त्रमन्त्रितैर्न चैनमभ्यचालयत्	॥२५॥
स मण्डमध्यकासुतं समीक्ष्य रावणोपमम् । तृतीय एष चांशको बलस्य हीत्यचिन्तयत्	॥२६॥
निधार्य एव रावणस्स राघवाय नान्यथा । यदीन्द्रजिन्मया हतो न चास्य शक्तिरीक्ष्यते	॥२७॥
अतस्तयोस्समो मया तृतीय एष हन्यते । विचार्य चैवमाशु तं पदोः प्रगृह्य पुष्टुवे	॥२८॥
स चक्रवद् भ्रमातुरं विधाय रावणात्मजम् । अपोथयद्धरातले क्षणेन मारुतीतनुः	॥२९॥
विचूर्णिते धरातले निजे सुते स रावणः । निशम्य शोकतापितस्तदग्रजं समादिशत्	॥३०॥
अथेन्द्रजिन्महाशरैर्वरास्त्रसम्प्रयोजितैः । ततश्च वानरोत्तमं न चाशकद्विचालने	॥३१॥
अथास्त्रमुत्तमं विधेर्युयोज सर्वदुस्सहम् । स तेन ताडितो हरिव्यचिन्तयन्निराकुलः	॥३२॥

- मया वरा विलङ्घिता ह्यनेकशः स्वयम्भुवः ।
 स माननीय एव मे ततोऽत्र मानयाम्यहम् ॥३३॥
- इमे च कुर्युरत्र किं प्रहृष्टरक्षसां गणाः ।
 इतीह लक्ष्यमेव मे स रावणश्च दृश्यते ॥३४॥
- इदं समीक्ष्य बद्धवत् स्थितं कपीन्द्रमाशु ते ।
 बबन्धुरन्यपाशकैर्जगाम चास्त्रमस्य तत् ॥३५॥
- अथ प्रगृह्य तं कपिं समीपमानयंश्च ते ।
 निशाचरेश्वस्य तं स पृष्ट्वांश्च रावणः ॥३६॥
- कपे कुतोऽसि कस्य वा किमर्थमीदृशं कृतम् ।
 इतीरितस्स चावदत् प्रणम्य राममीश्वरम् ॥३७॥
- अवैहि दूतमागतं दुरन्तविक्रमस्य माम् ।
 रघूत्तमस्य मारुतिं कुलक्षये तवेश्वरम् ॥३८॥
- न चेत् प्रदास्यसि त्वरन् रघूत्तमप्रियां तदा ।
 सपुत्रमित्रबान्धवो विनाशमाशु यास्यसि ॥३९॥
- न रामबाणधारणे क्षमास्सुरेश्वरा अपि ।
 विरिञ्चिर्षर्वपूर्वकाः किमु त्वमल्पसारकः ॥४०॥
- प्रकोपितस्य तस्य कः पुरः स्थितौ क्षमो भवेत् ।
 सुरासुरोरगादिके जगत्पचिन्त्यकर्मणः ॥४१॥
- इतीरिते वधोद्यतं न्यवारयद्विभीषणः ।
 स पुच्छदाहकर्मणि न्ययोजयन्निशाचरान् ॥४२॥

अथास्य वस्त्रसञ्चयैः पिधाय पुच्छमग्नये ।
 ददुर्ददाह नास्य तन्मरुत्सखो हुताशनः ॥४३॥
 ममर्ष सर्वचेष्टितं स रक्षसां निरामयः ।
 बलोद्धतश्च कौतुकात् प्रदग्धुमेव तां पुरीम् ॥४४॥
 ददाह चाखिलां पुरीं स्वपुच्छगेन वह्निना ।
 कृतिस्तु विश्वकर्मणोऽप्यदह्यतास्य तेजसा ॥४५॥
 सुवर्णरत्नकारितां स राक्षसोत्तमैस्सह ।
 प्रदह्य सर्वतः पुरीं मुदाऽन्वितो जगर्ज च ॥४६॥
 स रावणं सपुत्रकं तृणोपमं विधाय च ।
 तयोः प्रपश्यतोः पुरीं विधाय भस्मसाद्ययौ ॥४७॥
 विलह्यचार्षणं पुनः स्वजातिभिः प्रपूजितः ।
 प्रभक्ष्य वानरेशितुर्मधु प्रभुं समेयिवान् ॥४८॥
 रामं सुरेश्वरमगण्यगुणाभिरामं
 सम्प्राप्य सर्वकपिवीरवरैस्समेतः ।
 चूडामणिं पवनजः पदयोर्निधाय
 सर्वाङ्गकैः प्रणतिमस्य चकार भक्त्या ॥४९॥
 रामोऽपि नान्यदनुदातुममुष्य योग्यम्
 अत्यन्तभक्तिभरितस्य विलक्ष्य किञ्चित् ।
 स्वात्मप्रदानमधिकं पवनात्मजस्य
 कुर्वन् समाश्लिषदमुं परमाभितुष्टः ॥५०॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

सुन्दरकाण्डकथानिरूपणं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ अष्टमोऽध्यायः

श्रुत्वा हनूमदुदितं कृतमस्य सर्वं
प्रीतः प्रयाणमभिरोचयते स रामः ।

आरुह्य वायुसुतमङ्गदगेन युक्तः
सौमित्रिणा सरविजः सह सेनयाऽगात् ॥१॥

सम्प्राप्य दक्षिणमपांनिधिमत्र देवः
शिष्ये जगद्गुरुतमोऽप्यविषह्यशक्तिः ।
अग्रे हि मार्दवमनुप्रथयन् स धर्मं
पन्थानमर्थितुमपां पतितः प्रतीतः ॥२॥

तत्राजगाम स विभीषणनामधेयो
रक्षःपतेरवरजोऽप्यथ रावणेन ।
भक्तोऽधिकं रघुपतावतिधर्मनिष्ठः
त्यक्तो जगाम शरणं च रघूत्तमं तम् ॥३॥

ब्रह्मात्मजेन रविजेन बलप्रणेत्रा
नीलेन मैन्दविविदाङ्गदतारपूर्वैः ।
सर्वैश्च शत्रुसदनादुपयात एष
भ्राताऽस्य न ग्रहणयोग्य इति स्थिरोक्तः ॥४॥

अत्राह रूपमपरं बलदेवताया
ग्राह्यः स एष नितरां शरणं प्रपन्नः ।
भक्तश्च रामपदयोर्विनिशिष्णु रक्षो
विज्ञाय राज्यमुपभोक्तुमिहाभियातः ॥५॥

इत्युक्तवत्यथ हनूमति देवदेवः
सङ्गृह्य तद्वचनमाह यथैव पूर्वम् ।
सुग्रीवहेतुत इमं स्थिरमाग्रहीष्ये
पादप्रपन्नमिदमेव सदा व्रतं मे

॥६॥

सब्रह्मकाः सुरगणाः सहदैत्यमर्त्याः
सर्वे समेत्य च मदङ्गुलिचालनेऽपि ।
नेशा भयं न मम रात्रिचरादमुष्मात्
शुद्धस्वभाव इति चैनमहं विजाने

॥७॥

इत्युक्तवाक्य उत तं स्वजनं विधाय
राज्येऽभ्यषेचयदपारसुसत्त्वरशिः ।
मत्वा तृणोपममशेषसदन्तकं तं
रक्षःपतेस्त्ववरजस्य ददौ स लङ्घम्

॥८॥

कल्पान्तमस्य निशिचारपतित्वपूर्व-
मायुः प्रदाय निजलोकगतिं तदन्ते ।
रात्रित्रयेऽप्यनुपगामिनमीक्ष्य सोऽब्धिं
चुक्रोध रक्तनयनान्तमयुञ्जदब्धौ

॥९॥

सक्रोधदीप्तनयनान्तहतः परस्य
शोषं क्षणादुपगतो दनुजादिसत्त्वैः ।
सिन्धुः शिरस्यर्हणं परिगृह्य रूपी
पादारविन्दमुपगम्य बभाष एतत्

॥१०॥

तं त्वा वयं जडधियो न विदाम भूमन्
कूटस्थमादिपुरुषं जगतामधीशम् ।

त्वं सत्वतः सुरगणान् रजसो मनुष्यां
स्तार्तीयतोऽसुरगणानभितस्तथास्त्राः ॥११॥

कामं प्रयाहि जहि विश्रवसोऽवमेहं
त्रैलोक्यरावणमवाप्नुहि वीरपत्नीम् ।
बध्नीहि सेतुमिह ते यशसो वितत्यै
गायन्ति दिग्विजयिनो यमुपेत्य भूपाः ॥१२॥

इत्युक्तवन्तममुमाश्वनुगृह्य बाणं
तस्मै धृतं दितिमुतात्मसु चान्त्यजेषु ।
शार्वाङ्गराद्विगतमृत्युषु दुर्जयेषु
निःसङ्ख्यकेष्वमुचदाशु ददाह सर्वान् ॥१३॥

कृत्वेरणं तदधमूलफलानि चात्र
सम्यग्विधाय भवशत्रुरमोघचेष्टः ।
बद्धुं दिदेश सुरवर्धकिनोऽवतारं
तज्जं नलं हरिवरानपरांश्च सेतुम् ॥१४॥

बध्वोदधौ रघुपतिर्विविधाद्रिकूटैः
सेतुं कपीन्द्रकरकम्पितभूरुहाङ्गैः ।
सुग्रीवनीलहनुमत्प्रमुखैरनेकैः
लङ्गं विभीषणदृशाऽविशदाशु दग्धाम् ॥१५॥

प्राप्तं निशम्य परमं भुवनैकसारं
निःसीमपौरुषमनन्तमसौ दशास्यः ।
त्रासाद्विषण्णहृदयो नितरां बभूव
कर्तव्यकर्मविषये च विमूढचेताः ॥१६॥

प्रस्थाप्य वालिसुतमेव च राजनीत्यै
 रामस्तदुक्तवचनेऽप्यमुनागृहीते ।
 द्वारो रुरोध स च तत्र उदीर्णसैन्यो
 रक्षःपतेः पुर उदारगुणः परेशः

॥१७॥

द्वारां निरोधसमये स दिदेश पुत्रं
 वारांपतेर्दिशि सुरेश्वरशत्रुमुग्रम् ।
 प्राच्यां प्रहस्तमदिशदिशि वज्रदंष्ट्रं
 प्रेताधिपस्य शशिनः स्वयमेव चागात्

॥१८॥

विज्ञाय तत् स भगवान् हनुमन्तमेव
 देवेन्द्रशत्रुविजयाय दिदेश चाशु ।
 नीलं प्रहस्तनिधनाय च वज्रदंष्ट्रं
 हन्तुं सुरेन्द्रसुतसूनुमथादिदेश

॥१९॥

मध्ये हरीश्वरमधिज्य धनुर्नियुज्य
 यस्यां स राक्षसपतिस्स्वयमेव तां हि ।
 उद्दिश्य संस्थित उपात्तशरः सखङ्गो
 देदीप्यमानवपुरुत्तमपूरुषोऽसौ

॥२०॥

विद्रावितो हनुमतेन्द्रजिदाशु हस्तं
 तस्य प्रपन्न इव वीर्यममुष्य जानन् ।
 नीलो विभीषण उभौ शिलया च
 शक्त्या सञ्चक्रतुर्यमवशं गमितं प्रहस्तम्

॥२१॥

नीलस्य नैव वशमेति स इत्यमोघ-
 शक्त्या विभीषण इमं प्रजहार साकम् ।

तस्मिन् हतेऽङ्गद उपेत्य जघान वज्र-
दंष्ट्रं निपात्य भुवि शीर्षममुष्य मृत्न ॥२२॥

सर्वेषु तेषु निहतेषु दिदेश धूम-
नेत्रं स राक्षसपतिः स च पश्चिमेन ।
द्वारेण मारुतसुतं समुपेत्य दग्धो
गुप्तोऽपि शूलिवचनेन दुरन्तशक्तिम् ॥२३॥

अकम्पनोऽपि राक्षसो निशाचरेशचोदितः ।
उमापतेर्वरोद्धतः क्षणाद्धतो हनूमता ॥२४॥

अथास्त्रसम्प्रदीपितैः समस्तशो महोल्मुकैः ।
रघुप्रवीरचोदिताः पुरं निशि स्वदाहयन् ॥२५॥

ततस्तौ निकुम्भोऽथ कुम्भश्च कोपात्
प्रदिष्टौ दशास्येन कुम्भश्रुतेर्हि ।
सुतौ सुप्रहृष्टौ रणायाभियातौ

कर्पीस्तान् बहिः सर्वशो यापयित्वा ॥२६॥

स कुम्भो विधातुः सुतं तारनीलौ
नलं चाश्विपुत्रौ जिगायाङ्गदं च ।
सुयुद्धं च कृत्वा दिनेशात्मजेन
प्रणीतो यमस्याऽशु लोकं सुपापः ॥२७॥

ततो निकुम्भोऽद्विवरप्रदारणं महान्तमुग्रं परिघं प्रगृह्य ।
ससार सूर्यात्मजमाशु भीतः स पुष्टुवे पश्चिमतो धनुःशतम् ॥२८॥

तं भ्रामयत्याशु भुजेन वीरे भ्रान्ता दिशो द्यौश्च सचन्द्रसूर्याः । सुराश्च तस्योरुबलं वरं च शर्वोद्भवं वीक्ष्य विषेदुरीषत्	॥२९॥
अनन्यसाध्यं तमथो निरीक्ष्य समुत्पपाताशु पुरोऽस्य मारुतिः । प्रकाश्य बाह्वन्तरमाह चैनं किमेभिरत्र प्रहरायुधं ते	॥३०॥
इतीरितस्तेन स राक्षसोत्तमो वरादमोघं प्रजहार वक्षसि । विचूर्णितोऽसौ तदुरस्यभेदे यथैव वज्रो विपतौ वृथाऽभवत्	॥३१॥
विचूर्णिते निजायुधे निकुम्भ एत्य मारुतिम् । प्रगृह्य चात्मनोऽसके निधाय जग्मिवान् द्रुतम्	॥३२॥
प्रगृह्य कण्ठमस्य स प्रधानमारुतात्मजः । स्वमाशु मोचयंस्ततो न्यपातयद् धरातले	॥३३॥
चकार तं रणात्मके मखे रमेशदैवते । पशुं प्रभञ्जनात्मजो विनेदुरत्र देवताः	॥३४॥
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च शकुनिर्देवतापनः । विद्युज्जिह्वः प्रमाथी च शुकसारणसंयुताः	॥३५॥
रावणप्रेरिताः सर्वान् मध्नन्तः कपिकुञ्जरान् । अवध्या ब्रह्मवरतो निहता रामसायकैः	॥३६॥
युद्धोन्मत्तश्च मत्तश्च देवान्तकनरान्तकौ । त्रिशिरा अतिकायश्च निर्ययू रावणाज्ञया	॥३७॥
नरान्तको रावणजो हयवर्धोपरि स्थितः । अभीः ससार समरे प्रासोद्यतकरो हरीन्	॥३८॥

तं दहन्तमनीकानि युवराजोऽङ्गदो बली । उत्पपात निरीक्ष्याऽशु समदर्शयदप्युरः	॥३९॥
तस्योरसि प्रासवरं प्रजहार स राक्षसः । द्विधा समभवत् तत्तु वालिपुत्रस्य तेजसा	॥४०॥
अथास्य हयमाश्वेव निजघान मुखे कपिः । पेततुश्चाक्षिणी तस्य स पपात ममार च	॥४१॥
स खड्गवरमादाय प्रससार रणे कपिम् । आच्छिद्य चास्य खड्गं तं निहतो वालिसूनुना	॥४२॥
गन्धर्वकन्यकासूते निहते रावणात्मजे । आजगामाग्रजस्तस्य सोदर्यो देवतान्तकः	॥४३॥
तस्याऽपतत एवाऽशु शरवर्षप्रतापिताः । प्रदुद्रुर्भयात् सर्वे कपयो जाम्बवन्मुखाः	॥४४॥
स शरं तरसाऽऽदाय रविपुत्रायुधोपमम् । अङ्गदं प्रजहारोरस्यपतत् स मुमोह च	॥४५॥
अथ तिग्मांशुतनयः शैलं प्रचलपादपम् । अभिदुद्राव संगृह्य चिक्षेप च निशाचरे	॥४६॥
तमापतन्तमालक्ष्य दूराच्छ्रविदारितम् । सुरान्तकश्चकाराऽशु दधार च परं शरम्	॥४७॥
स तमाकर्णमाकृष्य यमदण्डोपमं शरम् । अविद्धयद् हृदये राज्ञः कपीनां स पपात ह	॥४८॥

बलमप्रतिमं वीक्ष्य सुरशत्रोस्तु मारुतिः ।

आह्वयामास युद्धाय केशवः कैटभं यथा

॥४९॥

तमापतन्तमालोक्य रथं सहयसारथिम् ।

चूर्णयित्वा धनुश्चास्य समाच्छिद्य बभञ्ज ह

॥५०॥

अथ खड्गं समादाय पुर आपततो रिपोः ।

हरिः प्रगृह्य केशेषु पातयित्वैनमाहवे ।

शिरो ममर्द तरसा पवमानात्मजः पदा

॥५१॥

वरदानादवध्यं तं निहत्य पवनात्मजः ।

समीडितः सुरवरैः प्लवगैर्वीक्षितो मुदा

॥५२॥

विद्राविताखिलकपिं वरात् त्रिशिरसं विभोः ।

भङ्त्वा रथं धनुः खड्गमाच्छिद्याशिरसं व्यधात्

॥५३॥

युद्धोन्मत्तश्च मत्तश्च पार्वतीवरदर्पितौ ।

प्रमथन्तौ कपीन् सर्वान् हतौ मारुतिमुष्टिना

॥५४॥

ततोऽतिकायोऽतिरथो रथेन

स्वयम्भुदत्तेन हरीन् प्रमृत्तन् ।

चचार कालानलसन्निकाशो

गन्धर्विकायां जनितो दशास्यात्

॥५५॥

बृहत्तनुः कुम्भवदेव कर्णा-

वस्येत्यतो नाम च कुम्भकर्णः ।

इत्यस्य सोऽर्कात्मजपूर्वकान् कपीन्

जिगाय रामं सहसाऽभ्यधावत्

॥५६॥

तं दहन्तमनीकानि युवराजोऽङ्गदो बली ।	
उत्पपात निरीक्ष्याऽशु समदर्शयदप्युरः	॥३९॥
तस्योरसि प्रासवरं प्रजहार स राक्षसः ।	
द्विधा समभवत् तत्तु वालिपुत्रस्य तेजसा	॥४०॥
अथास्य हयमाश्वेव निजघान मुखे कपिः ।	
पेततुश्चाक्षिणी तस्य स पपात ममार च	॥४१॥
स खड्गवरमादाय प्रससार रणे कपिम् ।	
आच्छिद्य चास्य खड्गं तं निहतो वालिसूनुना	॥४२॥
गन्धर्वकन्यकामूते निहते रावणात्मजे ।	
आजगामाग्रजस्तस्य सोदर्यो देवतान्तकः	॥४३॥
तस्याऽपतत एवाऽशु शरवर्षप्रतापिताः ।	
प्रदुद्रुर्भयात् सर्वे कपयो जाम्बवन्मुखाः	॥४४॥
स शरं तरसाऽऽदाय रविपुत्रायुधोपमम् ।	
अङ्गदं प्रजहारोरस्यपतत् स मुमोह च	॥४५॥
अथ तिग्मांशुतनयः शैलं प्रचलपादपम् ।	
अभिदुद्राव संगृह्य चिक्षेप च निशाचरे	॥४६॥
तमापतन्तमालक्ष्य दूराच्छ्रविदारितम् ।	
सुरान्तकश्चकाराऽशु दधार च परं शरम्	॥४७॥
स तमाकर्णमाकृष्य यमदण्डोपमं शरम् ।	
अविद्ध्वद् हृदये राज्ञः कपीनां स पपात ह	॥४८॥

बलमप्रतिमं वीक्ष्य सुरशत्रोस्तु मारुतिः ।

आह्वयामास युद्धाय केशवः कैटभं यथा

॥४९॥

तमापतन्तमालोक्य रथं सहयसारथिम् ।

चूर्णयित्वा धनुश्चास्य समाच्छिद्य बभञ्ज ह

॥५०॥

अथ खड्गं समादाय पुर आपततो रिपोः ।

हरिः प्रगृह्य केशेषु पातयित्वैनमाहवे ।

शिरो ममर्द तरसा पवमानात्मजः पदा

॥५१॥

वरदानादवध्यं तं निहत्य पवनात्मजः ।

समीडितः सुरवरैः प्लवगैर्वीक्षितो मुदा

॥५२॥

विद्राविताखिलकपिं वरात् त्रिशिरसं विभोः ।

भङ्त्वा रथं धनुः खड्गमाच्छिद्याशिरसं व्यधात्

॥५३॥

युद्धोन्मत्तश्च मत्तश्च पार्वतीवरदर्पितौ ।

प्रमथन्तौ कपीन् सर्वान् हतौ मारुतिमुष्टिना

॥५४॥

ततोऽतिकायोऽतिरथो रथेन

स्वयम्भुदत्तेन हरीन् प्रमृत्नन् ।

चचार कालानलसन्निकाशो

गन्धर्विकायां जनितो दशास्यात्

॥५५॥

बृहत्तनुः कुम्भवदेव कर्णा-

वस्येत्यतो नाम च कुम्भकर्णः ।

इत्यस्य सोऽर्कात्मजपूर्वकान् कपीन्

जिगाय रामं सहसाऽभ्यधावत्

॥५६॥

- तमापतन्तं शरवर्षधारं महाघनाभं स्तनयितुघोषम् ।
निवारयामास यथा समीरः सौमित्रिरात्तेष्वसनः शरौघैः ॥५७॥
- ववर्षतुस्तावतिमात्रवीर्यौ शरान् सुरेशाशनितुल्यवेगान् ।
तमोमयं चक्रतुरन्तरिक्षं सुशिक्षया क्षिप्रतरास्त्रबाणैः ॥५८॥
- शरैः शरानस्य निवार्य वीरः सौमित्रिरस्त्राणि महास्त्रजालैः ।
चिच्छेद बाहू शिरसा सहैव चतुर्भुजोऽभूत् स पुनर्द्विशीर्षः ॥५९॥
- छिन्नेषु तेषु द्विगुणास्यबाहुः पुनः पुनः सोऽथ बभूव वीरः ।
उवाच सौमित्रिमथान्तरात्मा समस्तलोकस्य मरुद् विषण्णम् ॥६०॥
- ब्रह्मास्त्रतोऽन्येन न वध्य एष वराद् विधातुः सुमुखेत्यदृश्यः ।
रक्षःसुतस्याश्रवणीयमित्थमुक्त्वा समीरोऽरुहदन्तरिक्षम् ॥६१॥
- अथानुजो देवतमस्य सोऽस्त्रं ब्राह्मं तनूजे दशकन्धरस्य ।
मुमोच दग्धः सरथाश्वसूतस्तेनातिकायः प्रवरोऽस्त्रवित्सु ॥६२॥
- हतेषु पुत्रेषु स राक्षसेशः स्वयं प्रयाणं समरार्थमैच्छत् ।
सज्जीभवत्येव निशाचरेशो खरात्मजः प्राह धनुर्धरोत्तमः ॥६३॥
- नियुंक्ष्व मां मे पितुरन्तकस्य वधाय राजन् सहलक्ष्मणं तम् ।
कपिप्रवीरांश्च निहत्य सर्वान् प्रतोषये त्वामहमद्य सुष्ठु ॥६४॥
- इतीरिते तेन नियोजितः स जगाम वीरो मकराक्षनामा ।
विधूय सर्वांश्च हरिप्रवीरान् सहाङ्गदान् सूर्यसुतेन साकम् ॥६५॥
- अचिन्तयन् लक्ष्मणबाणसङ्घानवज्ञया राममथाऽह्वयद् रणे ।
उवाच रामं रजनीचरोऽसौ हतो जनस्थानगतः पिता त्वया ॥६६॥

केनाप्युपायेन धनुर्धराणां वरः फलं तस्य ददामि तेऽद्य ।
 इति ब्रुवाणः स सरोजयोनेर्वरादवध्योऽमुचदस्त्रसङ्घान् ॥६७॥
 प्रहस्य रामोऽस्य निवार्य चास्त्रैरस्त्राण्यमेयोऽशनिसन्निभेन ।
 शिरः शरेणोत्तमकुण्डलोज्ज्वलं खरात्मजस्याथ समुन्ममाथ ॥६८॥
 प्रदुद्रुस्तस्य तु येऽनुयायिनः कपिप्रवीरैर्निहतावशेषिताः ।
 यथैव धूम्राक्षमुखेषु पूर्वं हतेषु पृथ्वीरुहशैलधारिभिः ॥६९॥
 ततः स सज्जीकृत आतधन्वा रथं समास्थाय निशाचरेश्वरः ।
 वृतः सहस्रायुतकोट्यनीकपैर्निशाचरैराशु ययौ रणाय ॥७०॥
 बलैस्तु तस्याथ बलं कपीनां नैकप्रकारायुधपूगभङ्गम् ।
 दिशः प्रदुद्राव हरीन्द्रमुख्याः समर्दयन्नाशु निशाचरांस्तदा ॥७१॥
 गजो गवाक्षो गवयो वृषश्च सगन्धमादा धनदेन जाताः ।
 प्राणादयः पञ्च मरुत्प्रवीराः सः कथनो वित्तपतिश्च जघ्नुः ॥७२॥
 शरैस्तु तान् षड्भिरमोघवेगैर्निपातयामास दशाननो द्राक् ।
 अधास्त्रिपुत्रौ सहजाम्बवन्तौ प्रजहतुः शैलवैस्त्रिभिस्तम् ॥७३॥
 गिरीन् विदार्याऽशु शरैरथान्याञ्छरान् दशास्योऽमुचदाशु तेषु ।
 एकैकमेभिर्विनिपातितास्ते ससार तं शक्रसुतात्मजोऽथ ॥७४॥
 शिलां समादाय तमापतन्तं बिभेद रक्षो हृदये शरेण ।
 दृढाहतः सोऽप्यगमद् धरातलं रवेः सुतोऽथैनमभिप्रजग्मिवान् ॥७५॥
 तद्धस्तगं भूरुहमाशु बाणैर्दशाननः खण्डश एव कृत्वा ।
 ग्रीवाप्रदेशेऽस्य मुमोच बाणं भृशाहतः सोऽपि पपात भूमौ ॥७६॥

अथो हनूमानुरगेन्द्रभोगसमं स्वबाहुं भृशमुन्नमय्य ।

तताड वक्षस्यधिपं तु रक्षसां मुखैः स रक्तं प्रवमन् पपात ॥७७॥

स लब्धसञ्ज्ञः प्रशशंस मारुतिं त्वया समो नास्ति पुमान् हि कश्चित् ।

कः प्रापयेदन्य इमां दशां मामितीरितो मारुतिराह तं पुनः ॥७८॥

अत्यल्पमेतद् यदुपात्तजीवितः पुनस्त्वमित्युक्त उवाच रावणः ।

गृहाण मत्तोऽपि समुद्यतं त्वं मुष्टिप्रहारं त्विति तं पुपोथ ॥७९॥

किञ्चित् प्रहारेण तु विह्वलाङ्गवत् स्थिते हि तस्मिन्निदमन्तरं मम ।

इत्यत्रिसूनुं प्रययौ स रावणो निवारितो मारुतिनाऽपि वाचा ॥८०॥

तमापतन्तं प्रसमीक्ष्य नीलो धनुर्ध्वजाग्राश्वरथेषु तस्य ।

चचार मूर्धस्वपि चञ्चलोऽलं जडीकृतस्तेन स रावणोऽपि ॥८१॥

स क्षिप्रमादाय हुताशनास्त्रं मुमोच नीले रजनीचरेशः ।

स तेन भूमौ पतितो न चैनं ददाह वह्निः स्वतनुर्यतोऽसौ ॥८२॥

ततो ययौ राघवमेव रावणो निवारयामास तमाशु लक्ष्मणः ।

ततक्षतुस्तावधिकौ धनुर्भूतां शरैः शरीरावरणावदारणैः ॥८३॥

निवारितस्तेन दशाननो भृशं रुषाऽन्वितो बाणममोघमुग्रम् ।

स्वयम्भुदत्तं परिकृष्य चाऽशु ललाटमध्ये प्रमुमोच तस्य ॥८४॥

भृशाहतस्तेन मुमोह लक्ष्मणो रथादवप्लुत्य दशाननोऽपि ।

क्षणादभिद्रुत्य बलात् प्रगृह्य स्वबाहुभिर्नेतुमिमं समैच्छत् ॥८५॥

सम्प्राप्य सञ्ज्ञां स सुविह्वलोऽपि सस्मार रूपं निजमेव लक्ष्मणः ।

शेषं हरेरंशयुतं न चास्य स चालनायापि शशाक रावणः ॥८६॥

बलात् स्वदोर्भिः प्रतिगृह्य चाखिलैर्यदा स वीरं प्रचकर्ष रावणः ।
 चचाल पृथ्वी सहमेरुमन्दरा ससागरा नैव चचाल लक्ष्मणः ॥८७॥
 सहस्रमूर्ध्नीऽस्य बतैकमूर्ध्नि ससप्तपातालगिरीन्द्रसागरा ।
 धराऽखिलेयं ननु सर्षपायति प्रसह्य को नाम हरेत् तमेनम् ॥८८॥
 प्रकर्षति त्वेव निशाचरेऽवरे तथैव रामावरजं त्वरान्वितः ।
 समस्तजीवाधिपतेः परा तनुः समुत्पपाताशु पुरो हनूमान् ॥८९॥
 स मुष्टिमावृत्य च वज्रकल्पं जघान तेनैव स रावणं रुषा ।
 प्रसार्य बाहूनखिलैर्मुखैर्वमन् स रक्तमुष्णं व्यसुवत् पपात ॥९०॥
 निपात्य रक्षोधिपतिं स मारुतिः प्रगृह्य सौमित्रिमुद्गशायिनः ।
 जगाम रामाख्यतनोः समीपं सौमित्रिमुद्धर्तुमलं ह्यसौ कपिः ॥९१॥
 स रामसंस्पर्शनिवारितक्लमः समुत्थितस्तेन समुद्धृते शरे ।
 बभौ यथा राहुमुखात् प्रमुक्तः शशी सुपूर्णो विकचत्स्वरश्मिभिः ॥९२॥
 स शेषभोगाभमथो जनार्दनः प्रगृह्य चापं सशरं पुनश्च ।
 सुलब्धसञ्ज्ञं रचनीचरेशं जगाद सज्जीभव रावणेति ॥९३॥
 रथं समारुह्य पुनः सकार्मुकः समार्गणो रावण आशु रामम् ।
 अभ्येत्य सर्वाश्च दिशश्चकार शरान्धकारः परमास्त्रवेत्ता ॥९४॥
 रथे स्थितेऽस्मिन् रजनीचरेशे न मे पतिर्भूमितले स्थितः स्यात् ।
 इति स्म पुत्रः पवनस्य रामं स्कन्धं समारोप्य ययौ च राक्षसम् ॥९५॥
 प्रहस्य रामोऽस्य हयान् निहत्य सूतं च कृत्वा तिलशो ध्वजं रथम् ।
 धनूंषि खड्गं सकलायुधानि च्छत्रं च सञ्छिद्य चकर्त मौलिम् ॥९६॥

कर्तव्यमूढं तमवेक्ष्य रामः पुनर्जगादाऽशु गृहं प्रयाहि ।
समस्तभोगाननुभूय शीघ्रं प्रतोष्य बन्धून् पुनरेहि मर्तुम् ॥९७॥

इतीरितोऽवाग्वदनो ययौ गृहं विचार्य कार्यं सह मन्त्रिभिः स्वकैः ।
हतावशिष्टैरथ कुम्भकर्णप्रबोधनायाशु मतिं चकार ॥९८॥

सशैलशृङ्गासिपरश्वधायुधैर्निशाचराणामयुतैरनेकैः ।
तच्छ्वासवेगाभिहतैः कथञ्चिद् गतैः समीपं कथमप्यबोधयत् ॥९९॥

शैलोपमानस्य च मांसराशीन् विधाय भक्ष्यानपि शोणितहृदान् ।
सुतृप्तमेनं परमादरेण समाह्वयामास सभातलाय ॥१००॥

उवाच चैनं रजनीचरेन्द्रः पराजितोऽस्म्यद्य हि जीवति त्वयि ।
रणे नरेणैव च रामनाम्ना कुरुष्व मे प्रीतिममुं निहत्य ॥१०१॥

इतीरितः कारणमप्यशेषं श्रुत्वा जगर्हाग्रजमेव वीरः ।
अमोघवीर्येण हि राघवेण त्वया विरोधश्चरितो बताद्य ॥१०२॥

प्रशस्यते नो बलिभिर्विरोधः
कथञ्चिद्देशोऽतिबलो मतो मम ।
इतीरितो रावण आह दुर्नयोऽ-
प्यहं त्वयाऽव्यो हि किमन्यथा त्वया ॥१०३॥

चरन्ति राजान उताक्रमं कचित्
त्वयोपमान् बन्धुजनान् बलाधिकान् ।
समीक्ष्य हीत्थं गदितोऽग्रजेन
स कुम्भकर्णः प्रययौ रणाय ॥१०४॥

प्राकारमुल्लङ्घ्य स पञ्चयोजनं
यदा ययौ शूलवरायुधो रणम् ।
कपिप्रवीरा अखिलाः प्रदुद्रु-
र्भयादतीत्यैव च सेतुमाशु

॥१०५॥

शतबलिपनसाख्यौ तत्र वस्वंशभूतौ
पवनगणवरांशौ श्वेतसम्पातिनौ च ।
निर्ऋतितनुमधोग्रं दुर्मुखं केसरीति
प्रवरमथ मरुत्सु प्रास्यदेतान् मुखे सः

॥१०६॥

रजनिचरवरोऽसौ कुम्भकर्णः प्रतापी
कुमुदमपि जयन्तं पाणिना सम्मिषेष्ट ।
नलमथ च गजादीन् पञ्च नीलं सतारं
गिरिवरतरुहस्तान् मुष्टिनाऽपातयच्च

॥१०७॥

अथाङ्गदश्च जाम्बवानिनात्मजश्च वानरैः ।
निजघ्निरे निशाचरं सवृक्षशैलसानुभिः

॥१०८॥

विचूर्णिताश्च राक्षसास्तनौ निशाचरस्य ते ।
बभूव काचन व्यथा न चास्य बाहुशालिनः

॥१०९॥

अथापरं महाचलं प्रगृह्य भास्करात्मजः ।
मुमोच राक्षसेऽथ तं प्रगृह्य तं जघान सः

॥११०॥

तदा पपात सूर्यजस्तताड चाङ्गदं रुषा ।
स जाम्बवन्तमाशु तौ निपेतुस्तलाहतौ

॥१११॥

अथ प्रगृह्य भास्करिं ययौ स राक्षसो बली ।
जगाम चानु मारुतिः सुसूक्ष्ममक्षिकोपमः

॥११२॥

यदैनमेष बाधते तदा विमोचयाम्यहम् ।

यदि स्म शक्यतेऽस्य तु स्वमोचनाय तद् वरम् ॥११३॥

इति व्रजत्यनु स्म तं मरुत्सुते निशाचरः ।

पुरं विवेश चार्चितः स्वबन्धुभिः समस्तशः ॥११४॥

तुहिनसलिलमाल्यैः सर्वतोऽभिप्रवृष्टे

रजनिचरवरेऽस्मिंस्तेन सिक्तः कपीशः ।

विगतसकलयुद्धग्लानिरावञ्चयित्वा

रजनिचरवरं तं तस्य नासां ददंश ॥११५॥

कराभ्यामस्य कर्णौ च नासिकां दशनैरपि ।

सञ्छिद्य क्षिप्रमेवासावुत्पपात हरीश्वरः ॥११६॥

तलेन चैनं निजघान राक्षसः पिपेष भूमौ पतितं ततोऽपि ।

समुद्रतोऽसौ विवरेऽङ्गुलीनां जघान शूलेन पुनः स राक्षसः ॥११७॥

अमोघशूलं प्रपतत् तदीक्ष्य रवेः सुतस्योपरि मारुतात्मजः ।

प्रगृह्य जानौ प्रणिधाय शीघ्रं बभञ्ज तं प्रेक्ष्य ननाद चोच्चैः ॥११८॥

अथैनमावृत्य जघान मुष्टिना स राक्षसो वायुसुतं स्तनान्तरे ।

जगर्ज तेनाभिहतो हनूमानचिन्तयंस्तत् प्रजहार चैनम् ॥११९॥

तलेन वक्षस्यभिताडितो रुषा हनूमता मोहमवाप राक्षसः ।

पुनश्च सञ्ज्ञां समवाप्य शीघ्रं ययौ स यत्रैव रघुप्रवीरः ॥१२०॥

विचिन्तयामास ततो हनूमान् मयैव हन्तुं समरे हि शक्यः ।

असौ तथाऽप्येनमहं न हन्मि यशो हि रामस्य दृढं प्रकाशयन् ॥१२१॥

अनन्यवध्यं तमिमं निहत्य स्वयं स रामो यश आहरेत् ।
 दत्तो वरो द्वारपयोः स्वयं च जनार्दनेनैव पुरा ततश्च ॥१२२॥
 मयैव वध्यौ भवतं त्रिजन्मसु प्रवृद्धवीर्याविति केशवेन ।
 उक्तं ममैवैष यदप्यनुग्रहं वधेऽस्य कुर्यान्न तु मे स धर्मः ॥१२३॥
 इति स्म सञ्चिन्त्य कपीशयुक्तो जगाम यत्रैव कपिप्रवीराः ।
 स कुम्भकर्णोऽखिलवानरांस्तु प्रभक्षयन् राममुपाजगाम ॥१२४॥
 ते भक्षितास्तेन कपिप्रवीराः सर्वे विनिर्जग्मुरमुष्य देहात् ।
 स्रोतोभिरेवाथ च रोमकूपैः केचित् तमेवाऽरूढुर्यथा गिरिम् ॥१२५॥
 स तान् विधूयाऽशु यथा महागजो जगाम रामं समरार्थमेकः ।
 प्रभक्षयन् स्वानपरांश्च सर्वशो मत्तः समाग्राय च शोणितं पिबन् ॥१२६॥
 न्यवारयत् तं शरवर्षधारया स लक्ष्मणो नैनमचिन्तयत् सः ।
 जगाम रामं गिरिशृङ्गधारी समाह्वयत् तं समराय चाऽशु ॥१२७॥
 अथो समादाय धनुः सुघोरं शरान् सुरेशाशनितुल्यवेगान् ।
 प्रवेशयामास निशाचरे प्रभुः स राघवः पूर्वहतेषु यद्वत् ॥१२८॥
 यावद्वलेन न्यहनत् खरादिकान् न तावतैव न्यपतत् स राक्षसः ।
 अथ प्रहस्याऽत्मबलैकदेशं प्रदर्शयन् बाणवरान् मुमोच ॥१२९॥
 द्वाभ्यां स बाहू निचकर्त तस्य पदद्वयं चैव तथा शराभ्याम् ।
 अथापरेणास्य शिरो निकृत्य सम्प्राक्षिपत् सागरतोय आशु ॥१३०॥
 अवर्धताब्धिः पतितेऽस्य काये महाचलाभे क्षणदाचरस्य ।
 सुराश्च सर्वे ववृषुः प्रसूनैर्मुदा स्तुवन्तो रघुवर्ममूर्धनि ॥१३१॥

योजनानां त्रिलक्षं हि कुम्भकर्णो व्यवर्धत ।

पूर्वं पश्चात् सञ्चुकोच लङ्गयामुषितुं स्वयम् ॥१३२॥

स तु स्वभावमापन्नो म्रियमाणोऽभ्यवर्धत ।

तेनास्मिन् पतिते त्वद्भिरवर्धदधिकं तदा ॥१३३॥

अथापरे ये रजनीचरास्तदा कपिप्रवीरिर्निहताश्च सर्वशः ।

हतावशिष्टास्त्वरिताः प्रदुद्रुवुर्भ्रातुर्वधं चोचुरुपेत्य रावणम् ॥१३४॥

स दुःखतप्तो निपपात मूर्च्छितो निराशकश्चाभवदात्मजीविते ।

तमाह पुत्रस्त्रिदशेशशत्रुर्नियुंश्च मां शत्रुवधाय मा चिरम् ॥१३५॥

मया गृहीतस्त्रिदशेश्वरः पुरा विधीदसे किं नरराजपुत्रतः ।

स एवमुक्त्वा प्रजुहाव पावकं शिवं समभ्यर्च्य समारुहद् रथम् ॥१३६॥

स आतधन्वा सशरो रथेन वियत् समारुह्य ययावदर्शनम् ।

स नागपाशैर्वरतः शिवस्य बबन्ध सर्वान् कपिवीरसङ्घान् ॥१३७॥

पुराऽवताराय यदा स विष्णुर्दिश सर्वास्त्रिदशांस्तदैव ।

ममापि सेवा भवता प्रयोज्येत्येवं गरुत्मानवदद् वृषाकपिम् ॥१३८॥

तमाह विष्णुर्न भुवि प्रजातिमुपैहि सेवां तव चान्यथाऽहम् ।

आदास्य एवात्र यथा यशः स्याद् धर्मश्च कर्तव्यकृदेव च स्याः ॥१३९॥

वरेण शर्वस्य हि रावणात्मजो यदा निबध्नाति कपीन् सलक्ष्मणान् ।

उरङ्गपाशेन तदा त्वमेव समेत्य सर्वानपि मोचयस्व ॥१४०॥

अहं समर्थोऽपि स लक्ष्मणश्च तथा हनूमान् न विमोचयामः ।

तव प्रियार्थं गरुडैष एव कृतस्तवाऽदेश इमं कुरुष्व ॥१४१॥

तदेतदुक्तं हि पुराऽऽत्मना यत् ततो हि रामो न मुमोच कञ्चन ।
सलक्ष्मणो नैव च मारुतात्मजः स एव जानाति च देवगुह्यम् ॥१४२॥

अथो निबद्धयाऽशु हरीन् सलक्ष्मणान् जगाम रक्षः स्वपितुः सकाशम् ।
ननन्द चासौ पिशिताशनेश्वरः शशंस पुत्रं च कृतात्मकार्यम् ॥१४३॥

स पक्षिराजोऽथ हरेर्निदेशं स्मरंस्त्वरवानिह चाऽजगाम ।
तत्पक्षवातस्पर्शेन केवलं विनष्ट एषां स उरङ्गबन्धः ॥१४४॥

स राममानम्य परात्मदैवतं ययौ सुमाल्याभरणानुलेपनः ।
कपिप्रवीराश्च तरूञ्छिलाश्च प्रगृह्य नेदुर्बलिनः प्रहृष्टाः ॥१४५॥

श्रुत्वा निनादं प्लवगेश्वराणां पुनः सपुत्रोऽत्रसदत्र रावणः ।
बन्धादमुष्मात् प्रविनिस्सृतास्ते किमत्र कार्यं त्विति चिन्तयानः ॥१४६॥

पुनश्च हुत्वा स हुताशमेव रथं समारुह्य ययावदर्शनम् ।
ववर्ष चास्त्राणि महान्त्यजस्रं वरादुमेशस्य तथाऽब्जजस्य ॥१४७॥

पुनश्च तस्यास्त्रनिपीडितास्ते
निपेतुरुर्व्यां कपयः सलक्ष्मणाः ।
स्पृशन्ति नास्त्राणि दुरन्तशक्तिं
तनुं समीरस्य हि कानिचित् क्वचित् ॥१४८॥

विज्ञातुकामः पुरि सम्प्रवृत्तिं विभीषणः पूर्वगतस्तदाऽऽगात् ।
ददर्श सर्वान् पतितान् स वानरान् मरुत्पुतं त्वेकमनाकुलं च ॥१४९॥

स तं समादाय ययौ विधातृजं विमूर्च्छितं चोदकसेकतस्तम् ।
आश्वास्य किं जीवसि हीत्युवाच तथेति स प्राह च मन्दवाक्यः ॥१५०॥

ऊचे पुनर्जीवति किं हनूमान् जीवाम सर्वेऽपि हि जीवमाने ।
तस्मिन् हते निहताश्चैव सर्व इतीरितेऽस्मीत्यवदत् स मारुतिः ॥१५१॥

इत्युक्तो जाम्बवानाह हनूमन्तमनन्तरम् ।
योऽसौ मेरोः समीपस्थो गन्धमादनसञ्ज्ञकः ।
गिरिस्तस्मात् समाहार्यं त्वयौषधिचतुष्टयम् ॥१५२॥

मृतसञ्जीवनी मुख्या सन्धानकरणी परा ।
सर्वर्णकरणी चैव विशल्यकरणीति च ॥१५३॥

इत्युक्तः स क्षणेनैव प्राप तद् गन्धमानदम् ।
अवाप चाम्बरचरो राममुक्तः शरो यथा ॥१५४॥

अन्तर्हिताश्चौषधीस्तु तदा विज्ञाय मारुतिः ।
उद्बर्ह गिरिं क्रोधाच्छतयोजनमण्डलम् ॥१५५॥

स तं समुत्पाट्य गिरिं करेण प्रतोलयित्वा बलदेवसूनुः ।
समुत्पपाताम्बरमुग्रवेगो यथा हरिश्चक्रधरः त्रिविक्रमे ॥१५६॥

अवाप चाक्ष्णोः स निमेषमात्रतो निपातिता यत्र कपिप्रवीराः ।
तच्छैलवातस्पर्शात् समुत्थिताः समस्तशो वानरयूथपाः क्षणात् ॥१५७॥

अपूजयन् मारुतिमुग्रपौरुषं रघूत्तमोऽस्यानुजनिस्तथाऽपरे ।
पपात मूर्ध्न्यस्य च पुष्पसन्ततिः प्रमोदितैर्देववरैर्विसर्जिता ॥१५८॥

स देवगन्धर्वमहर्षिसत्तमैरभिष्टुतो रामकरेण गूहितः ।
पुनर्गिरिं तं शतयोजनोच्छ्रितं न्यपातयत् संस्थित एव तत्र च ॥१५९॥

स पूर्ववन्मारुतिवेगचोदितो निरन्तरं श्लिष्टतरोऽत्र चाभवत् ।
पुनश्च सर्वे तरुशैलहस्ता रणाय चोत्तस्थुरलं नदन्तः ॥१६०॥

पुनश्च तान् प्रेक्ष्य समुत्थितान् कपीन् भयं महच्छक्रजितं विवेश ।
 स पूर्ववद्धव्यवहे समर्च्य शिवं तथाऽदर्शनमेव जम्बिवान् ॥१६१॥
 वराश्रयेणाजगिरीशयोस्तथा पुनर्महास्रैः स बबन्ध तान् कपीन् ।
 अथाऽहं रामस्य मनोऽनुसारतः पुराऽस्त्रमेवानुसरन् स लक्ष्मणः ॥१६२॥
 पितामहास्त्रेण निहन्मि दुर्मतिं तवाऽज्ञया शक्रजितं सबान्धवम् ।
 इतीरितस्तेन स चाऽहं राघवो भयाददृश्ये न विमोक्तुमर्हसि ॥१६३॥
 न सोढुमीशोऽसि यदि त्वमेतदस्त्रं तदाऽहं शरमात्रकेण ।
 अदृश्यमप्याशु निहन्मि सन्तं रसातलेऽथापि हि सत्यलोके ॥१६४॥
 इति स्म वीन्द्रस्य हनूमतश्च बलप्रकाशाय पुरा प्रभुः स्वयम् ।
 सम्मानयित्वाऽस्त्रममुष्य रामो दुरन्तशक्तिः शरमाददेऽथ ॥१६५॥
 अनेन दृष्टोऽहमिति स्म दुष्टो विज्ञाय बाहोर्बलमस्य चोग्रम् ।
 विनिश्चयं देवतमस्य पश्यन् प्रदुद्रुवे प्राणपरीप्सुराशु ॥१६६॥
 हाहाकृते प्रद्रुत इन्द्रशत्रौ रघूत्तमः शत्रुविभीषणत्वात् ।
 विभीषणेत्येव सुरैरभिष्टुतो विज्ञानमस्त्रं त्वमुचत् स्वसैन्ये ॥१६७॥
 निशाचरास्त्रं ह्यगमत् क्षणेन रामास्त्रवीर्याद्धरयो नदन्तः ।
 उत्तस्थुरुच्चोरुगिरीन् प्रगृह्य प्रशंसमाना रघुवीरमुच्चैः ॥१६८॥
 सुरैश्च पुष्पं ववृषद्भिरीडितस्तस्थौ धनुष्याणिरनन्तवीर्यः ।
 स रावणस्याथ सुतो निकुम्भिलां पुनः समासाद्य जुहाव पावकम् ॥१६९॥
 विभीषणोऽथाऽहं रघूत्तमं प्रभुं नियोजयाद्यैव वधाय दुर्मतेः ।
 कृताग्निपूजो न हि वध्य एष वरो विधातुः प्रथितोऽस्य तादृशः ॥१७०॥

न वै वधं राम इषेय तस्य पलायितस्याऽत्मसमीक्षणात् पुनः ।
 सत्त्रोन्झितोऽसावपि कूटयोधी न मे वधाहोऽयमिति स्म स प्रभुः ॥१७१॥
 स आदिदेशावरजं जनार्दनो हनूमता चैव विभीषणेन ।
 सहैव सर्वैरपि वानरेन्द्रैर्ययौ महात्मा स च तद्वधाय ॥१७२॥
 स जुह्वतस्तस्य चकार विघ्नं प्लवङ्गमैः सोऽथ युयुत्सया रथम् ।
 समास्थितः कार्मुकबाणपाणिः प्रत्युद्ययौ लक्ष्मणमाशु गर्जन् ॥१७३॥
 उभौ च तावत्स्रविदां वरिष्ठौ शरैः शरीरान्तकैस्ततक्षतुः ।
 दिशश्च सर्वाः प्रदिशः शरोत्तमैर्विधाय शिक्षास्त्रवलैर्निरन्तराः ॥१७४॥
 अस्त्राणि तस्यास्त्रवैरैः स लक्ष्मणो निवार्य शत्रोश्चलकुण्डलोज्ज्वलम् ।
 शिरः शरेणाऽशु समुन्ममाथ सुरैः प्रसूनैरथ चाभिवृष्टः ॥१७५॥
 निपातितेऽस्मिन्नितरान् निशाचरान् प्लवङ्गमा जघ्नुरनेककोटिशः ।
 हतावशिष्टास्तु दशाननाय शशंसुरत्याप्तमुतप्रणाशम् ॥१७६॥
 स तन्निशम्याप्रियमुग्ररूपं भृशं विनिश्चस्य विलप्य दुःखात् ।
 संस्थापयामास मतिं पुनश्च मरिष्य इत्येव विनिश्चितार्थः ॥१७७॥
 मरणाभिमुखः शीघ्रं रावणो रणकर्मणि ।
 सज्जीभवन्नन्तरैव दिदेश बलमूर्जितम् ॥१७८॥
 त्रिंशत् सहस्राणि महौघकानामक्षौहिणीनामपि षट्सहस्रम् ।
 श्रमेण संयोजयताशु रामं सज्जो भवामीति दिदेश रावणः ॥१७९॥
 तदप्रधृष्यं वरतः स्वयम्भुवो युगान्तकालार्णवधूर्णितोपमम् ।
 प्रगृह्य नानाविधमस्त्रशस्त्रं बलं कपीञ्छीघ्रतमं जगाम ॥१८०॥

आगच्छमानं तदपारमेयं बलं सुघोरं प्रलयार्णवोपमम् ।
 भयात् समुद्वीक्ष्य विषण्णचेतसः कपिप्रवीरा नितरां प्रदुद्रुवुः ॥१८१॥
 वरो हि दत्तोऽस्य पुरा स्वयम्भुवा धरातलेऽल्पेऽपि निवासशक्तिः ।
 अजेयता चेत्यत एव सार्कजाः प्लवङ्गमा द्रष्टुमपि स्म नाशकन् ॥१८२॥
 प्रगृह्य रामोऽथ धनुः शरांश्च समन्ततस्तानवधीच्छरौघैः ।
 स एव सर्वत्र च दृश्यमानो विदिक्षु दिक्षु प्रजघान सर्वशः ॥१८३॥
 क्षणेन सर्वांश्च निहत्य राघवः प्लवङ्गमानामृषभैश्च पूजितः ।
 अभिष्टुतः सर्वसुरोत्तमैर्मुदा भृशं प्रसूनोत्करवर्षिभिः प्रभुः ॥१८४॥
 अथाऽययौ सर्वनिशाचरेश्वरो हतावशिष्टेन बलेन संवृतः ।
 विमानमारुह्य च पुष्पकं त्वरन् शरीरनाशाय महाबलोद्धतः ॥१८५॥
 विरूपनेत्रोऽप्यथ यूपनेत्रस्तथा महापाश्वर्महोदरौ च ।
 ययुस्तमावृत्य सहैव मन्त्रिणो मूर्तिं पुरोधाय रणाय यान्तम् ॥१८६॥
 अथास्य सैन्यानि निजघ्नुरोजसा समन्ततः शैलशिलाभिवृष्टिभिः ।
 प्लवङ्गमास्तानभिवीक्ष्य वीर्यवान् ससार वेगेन महोदरो रुषा ॥१८७॥
 वीक्ष्यातिक्रायं तमभिद्रवन्तं स कुम्भकर्णोऽयमिति ब्रुवन्तः ।
 प्रदुद्रुवुर्वानरवीरसङ्घास्तमाससादाऽशु सुतोऽथ वालिनः ॥१८८॥
 वदन् स तिष्ठध्वमिति स्म वीरो विभीषिकामात्रमिदं न यात ।
 इतीरयन्नग्रत एव पुष्टुवे महोदरस्येन्द्रसुतात्मजो बली ॥१८९॥
 अथो शरानाशु विमुञ्चमानं शिरः परामृश्य निपात्य भूतले ।
 ममर्द पञ्चामभवद् गतासुर्महोदरो वालिसुतेन चूर्णितः ॥१९०॥

अथो महापाश्वं उपाजगाम प्रवर्षमाणोऽस्य शराम्बुधाराः ।
 प्रसह्य चाऽच्छिद्य धनुः करस्थं समाददे खड्गममुष्य सोऽङ्गदः ॥१९१॥
 निगृह्य केशेषु निपात्य भूतले चकर्त वामांसत औदरं परम् ।
 यथोपवीतं स तथा द्विधाकृतो ममार मन्त्री रजनीचरेशितुः ॥१९२॥
 अथैनमाजग्मतुरुद्यतायुधौ विरूपनेत्रोऽप्यथ यूपनेत्रः ।
 यथैव मेधौ दिवि तिग्मरश्मिं तथा समाच्छादयतां शरौघैः ॥१९३॥
 ताभ्यां स बद्धः शरपञ्चरेण विचेष्टितुं नाशकदत्र वीरः ।
 हरीश्वरः शैलमतिप्रमाणमुत्पाट्य चिक्षेप तयोः शरीरे ॥१९४॥
 उभौ च तौ तेन विचूर्णितौ रणे रवेः सुतस्योरुबलेरितेन ।
 निशाचरेशोऽथ शरेण सूर्यजं बिभेद वक्षस्यपि सोऽपतद् भुवि ॥१९५॥
 ततस्तु सर्वाश्च हरिप्रवीरान् विधूय बाणैर्बलवान् दशाननः ।
 जगाम रामाभिमुखस्तदैर्न रुरोध रामावरजः शरौघैः ॥१९६॥
 तदा दशास्योऽन्तकदण्डकल्पां मयाय दत्तां कमलोद्भवेन ।
 मयाद् गृहीतां च विवाहकाले प्रगृह्य शक्तिं विससर्ज लक्ष्मणे ॥१९७॥
 तथा स वीरः सुविदारितोराः पपात भूमौ सुभृशं विमूर्च्छितः ।
 मरुत्सुतः शैलमतिप्रमाणं चिक्षेप रक्षःपतिवक्षसि द्रुतम् ॥१९८॥
 तेनातिगाढं व्यथितो दशाननो मुखैर्वमञ्छोणितपूरमाशु ।
 तदन्तरे स प्रतिगृह्य लक्ष्मणं जगाम शक्त्या सह रामसन्निधिम् ॥१९९॥
 समुद्रवर्हाथ च तां स राघवो दिदेश च प्राणवरात्मजं पुनः ।
 प्रभुः समानेतुमथो वरौषधीः स चाऽनिनायाऽशु गिरिं पुनस्तम् ॥२००॥

तद्वन्धमात्रेण समुत्थितोऽसौ सौमित्रिरात्तोरुबलश्च पूर्ववत् ।
शशंस चाश्लिष्य मरुत्सुतं प्रभुः स राघवोऽगण्यगुणार्णवः स्मयन् ॥२०१॥

प्राक्षिपत् तं गिरिवरं लङ्घस्थः सन् स मारुतिः ।
अर्धलक्षे योजनानां यत्रासौ पूर्वसंस्थितः ॥२०२॥

तद्बाहुवेगात् संश्लेषं प्राप पूर्वदेव सः ।
मृताश्च ये प्लवङ्गास्तु तद्वन्धात् तेऽपि जीविताः ॥२०३॥

रामाज्ञयैव रक्षांसि हरयोऽब्धाववाक्षिपन् ।
नोज्जीवितास्ततस्ते तु वानरा निरुजोऽभवन् ॥२०४॥

छिन्नप्ररोहिणश्चैव विशल्याः पूर्ववर्णिनः ।
औषधीनां प्रभावेन सर्वेऽपि हरयोऽभवन् ॥२०५॥

अथाससादोत्तमपूरुषं प्रभुं विमानगो रावण आयुधौघान् ।
प्रवर्षमाणो रघुवंशनाथं तमात्तधन्वाऽभिययौ स रामः ॥२०६॥

सम्मानयन् राघवमादिपूरुषं निर्यातयामास रथं पुरन्दरः ।
सहायुधं मातलिसंगृहीतं समारुरोहाऽशु स लक्ष्मणाग्रजः ॥२०७॥

आरुह्य तद्रथवरं जगदेकनाथो
लोकाभयाय रजनीचरनाथमाशु ।
अभ्युद्ययौ दशशतांशुरिवान्धकारं
लोकानशेषत इमान् निगिरन्तमुद्यन् ॥२०८॥

आयान्तमीक्ष्य रजनीचरलोकनाथः
शस्त्राण्यथास्त्रसहितानि मुमोच रामे ।
रामस्तु तानि विनिकृत्य निजैर्महास्त्रैः
तस्योत्तमाङ्गदशकं युगपन्त्यकृन्तत् ॥२०९॥

कृतानि तानि पुनरेव समुत्थितानि
 दृष्ट्वा वराच्छतधृतेर्हृदयं बिभेद ।
 बाणेन वज्रसदृशेन स भिन्नहृत्को
 रक्तं वमन् न्यपतदाशु महाविमानात् ॥२१०॥

तस्मिन् हते त्रिजगतां परमप्रतीपे
 ब्रह्मा शिवेन सहितः सह लोकपालैः ।
 अभ्येत्य पादयुगलं जगदेकभर्तू
 रामस्य भक्तिभरितः शिरसा ननाम ॥२११॥

अथैनमस्तौत् पितरं कृताञ्जलिर्गुणाभिरामं जगतः पितामहः ।
 जितं जितं तेऽजित लोकभावन प्रपन्नपालाय नताः स्म ते वयम् ॥२१२॥

त्वमेक ईशोऽस्य न चाऽदिरन्त-
 स्तवेड्य कालेन तथैव देशतः ।
 गुणा ह्यगण्यास्तव तेऽप्यनन्ताः
 प्रत्येकशश्चाऽदिविनाशवर्जिताः ॥२१३॥

न चोद्भवो नैव तिरस्कृतिस्ते कचिद् गुणानां परतः स्वतो वा ।
 त्वमेक आद्यः परमः स्वतन्त्रो भृत्यास्तवाहं शिवपूर्वकाश्च ये ॥२१४॥

यथाऽर्चिषोऽग्नेः पवनस्य वेगा
 मरीचयोऽर्कस्य नदीषु चाऽपः ।
 गच्छन्ति चाऽयान्ति च सन्तताश्च
 तद्वन्मदाद्याः शिवपूर्वकाश्च ये ॥२१५॥

ये ये च मुक्तास्त्वथ ये च बद्धाः सर्वे तवेशेश वशे सदैव ।
 वयं सदा त्वद्गुणपूगमुच्चैः सर्वे वदन्तोऽपि न पारगामिनः ॥२१६॥

किमेष ईदृगुणकस्य ते प्रभो रक्षोवधोऽशेषसुरप्रपालनम् ।
 अनन्यसाध्यं हि तथाऽपि तद् द्वयं कृतं त्वया तस्य नमो नमस्ते ॥२१७॥
 इतीरिते त्वब्जभवेन शूली समाह्वयद् राघवमाहवाय ।
 वरं मदीयं त्वगणय्य रक्षो हतं त्वया तेन रणाय मैहि ॥२१८॥
 इतीरिते शूलधरेण राघवो धनुः प्रगृह्णाऽशु शरं च सन्दधे ।
 विकृष्यमाणे चलिता वसुन्धरा पपात रुद्रोऽपि धराप्रकम्पतः ॥२१९॥
 अथोत्थितश्चाऽसुरभाववर्जितः क्षमस्व देवेति ननाम पादयोः ।
 उवाच च त्वद्भ्रशगोऽस्मि सर्वदा प्रसीद मे त्वद्विषयं मनः कुरु ॥२२०॥
 अथेन्द्रमुख्याश्च तमूचिरे सुरास्त्वयाऽविताः स्मोऽद्य निशाचराद् वयम् ।
 तथैव सर्वापद एव नस्त्वं प्रपाहि सर्वे भवदीयकाः स्मः ॥२२१॥
 सीताकृतिं तामथ तत्र चाऽगतां दिव्यच्छलेन प्रणिधाय पावके ।
 कैलासतस्तां पुनरेव चाऽगतां सीतामगृह्णादुतभुक्समर्पिताम् ॥२२२॥
 जानन् गिरीशालयगां स सीतां समग्रहीत् पावकसम्प्रदत्ताम् ।
 मुमोद सम्प्राप्य च तां स रामः सा चैव देवी भगवन्तमाप्य ॥२२३॥
 अथो गिरेरानयनात् परस्ताद् ये वानरा रावणबाणपीडिताः ।
 तारापिता तान् निरुजश्चकार सुषेणनामा भिषजां वरिष्ठः ॥२२४॥
 तदा मृतान् राघव आनिनाय यमक्षयाद् देवगणांश्च सर्वशः ।
 समन्वजानात् पितरं च तत्र समागतं गन्तुमियेष चाथ ॥२२५॥
 विभीषणेनार्पितमारुरोह स पुष्पकं तत्सहितः सवानरः ।
 पुरीं जगामाऽशु निजामयोध्यां पुरो हनूमन्तमथो न्ययोजयत् ॥२२६॥

- ददर्श चासौ भरतं हुताशनं प्रवेष्टुकामं जगदीश्वरस्य ।
अदर्शनात् तं विनिवार्य रामं समागतं चास्य शशंस मारुतिः ॥२२७॥
- श्रुत्वा प्रमोदोरुभरः स तेन सहैव पौरैः सहितः समातृकः ।
शत्रुघ्नयुक्तोऽभिसमेत्य राघवं ननाम बाष्पाकुललोचनाननः ॥२२८॥
- उत्थाप्य तं रघुपतिः सस्वजे प्रणयान्वितः ।
शत्रुघ्नं च तदन्येषु प्रतिपेदे यथावयः ॥२२९॥
- पुरीं प्रविश्य मुनिभिः साम्राज्ये चाभिषेचितः ।
यथोचितं च सम्मान्य सर्वानाहेदमीश्वरः ॥२३०॥
- सर्वैर्भवद्भिः सुकृतं विधाय देहं मनोवाक्सहितं मदीयम् ।
एतावदेवाखिलसद्विधेयं यत् कायवाक्चित्तभवं मदर्चनम् ॥२३१॥
- मुक्तिप्रदानात् प्रतिकर्तृता मे सर्वस्य चाथो भवतां भवेत् ।
हनूमतो न प्रतिकर्तृता स्यात् स्वभावभक्तस्य निरौपधं मे ॥२३२॥
- मद्भक्तौ ज्ञानपूर्तावनुपधिकबलप्रोन्नतिस्थैर्यधैर्यं
स्वाभाव्याधिक्यतेजःसुमतिदमशमेष्वस्य तुल्यो न कश्चित् ।
शेषो रुद्रः सुपर्णोऽप्युरुगुणसमितौ नो सहस्रांशतुल्या
अस्येत्यस्मिन् मदीशं पदमहममुना सार्धमेवोपभोक्ष्ये ॥२३३॥
- पूर्वं जिगाय भुवनं दशकन्धरोऽसा-
वञ्जोद्भवस्य वरतो न तु तं कदाचित् ।
कश्चिज्जिगाय पुरुहूतसुतः कपित्वाद्
विष्णोर्वरादजयदर्जुन एव चैनम् ॥२३४॥

दत्तो वरो न मनुजान् प्रति वानरांश्च
 धात्राऽस्य तेन विजितो युधि वालिनैषः ।
 अब्जोद्भवस्य वरमाश्वभिभूय रक्षो
 जिग्ये त्वहं रणमुखे बलिमाह्वयन्तम् ॥२३५॥
 बलेर्द्धारस्थोऽहं वरमस्मै सम्प्रदाय पूर्वं तु ।
 तेन मया रक्षोऽस्तं योजनमयुतं पदाङ्गुल्या ॥२३६॥
 पुनश्च युद्धाय समाह्वयन्तं न्यपातयं रावणमेकमुष्टिना ।
 महाबलोऽहं कपिलाख्यरूपस्त्रिकोटिरूपः पवनश्च मे सुतः ॥२३७॥
 आवां स्वशक्त्या जयिनाविति स्म शिवो वरान्मेऽजयदेनमेवम् ।
 ज्ञात्वा सुराजेयमिमं हि वज्रे हरो जयेयाहममुं दशाननम् ॥२३८॥
 अतः स्वभावाज्जयिनावहं च वायुश्च वायुर्हनुमान् स एषः ।
 अमुष्य हेतोस्तु पुरा हि वायुना शिवेन्द्रपूर्वा अपि काष्ठवत् कृताः ॥२३९॥
 अतो हनूमान् पदमेतु धातुर्मदाज्ञया सृष्ट्यवनादि कर्म ।
 मोक्षं च लोकस्य सदैव कुर्वन् मुक्तश्च मुक्तान् सुखयन् प्रवर्तताम् ॥२४०॥
 भोगाश्च ये यानि च कर्मजातान्यनाद्यनन्तानि ममेह सन्ति ।
 मदाज्ञया तान्यखिलानि सन्ति धातुः पदे तत् सहभोगनाम ॥२४१॥
 एतादृशं मे सहभोजनं ते मया प्रदत्तं हनुमन् सदैव ।
 इतीरितस्तं हनुमान् प्रणम्य जगाद वाक्यं स्थिरभक्तिनम्रः ॥२४२॥
 को न्वीश ते पादसरोजभाजां सुदुर्लभोऽर्थेषु च त्रिष्वपीह ।
 तथाऽपि नाहं प्रवृणोमि भूमन् भवत्पदाम्भोजनिषेवणादृते ॥२४३॥

त्वमेव साक्षात् परमस्वतन्त्रस्त्वमेव साक्षादखिलोरुशक्तिः ।
 त्वमेव चागण्यगुणार्णवः सदा रमाविरिञ्चादिभिरप्यशेषैः ॥२४४॥
 समेत्य सर्वेऽपि सदा वदन्तोऽप्यनन्तकालाच्च न वै समाप्नुयुः ।
 गुणांस्त्वदीयान् परिपूर्णसौख्यज्ञानात्मकस्त्वं हि सदाऽतिशुद्धः ॥२४५॥
 यस्ते कथासेवक एव सर्वदा सदा रतिस्त्वप्यचलैकभक्तिः ।
 स जीवमानो न परः कथञ्चित् तज्जीवनं मेऽस्त्वधिकं समस्तात् ॥२४६॥
 प्रवर्द्धतां भक्तिरलं क्षणे क्षणे त्वयीश मे हासविवर्जिता सदा ।
 अनुग्रहस्ते मयि चैवमेव निरूपधौ तौ मम सर्वकामः ॥२४७॥
 इतीरितस्तस्य ददौ स तद्द्वयं पदं विधातुः सकलैश्च शोभनम् ।
 समाश्लिषच्चैनमथाऽर्द्रया धिया यथोचितं सर्वजनानपूजयत् ॥२४८॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
 युद्धकाण्डकथानिरूपणं नाम अष्टमोऽध्यायः ॥

अथ नवमोऽध्यायः

- अथाऽप्तराज्यो भगवान् स लक्ष्मणं जगाद राजा तरुणो भवाऽशु ।
 इतीरितस्त्वाह स लक्ष्मणो गुरुं भवत्पदाब्जान्न परं वृणोम्यहम् ॥१॥
- न मां भवत्पादनिषेवणैकस्पृहं तदन्यत्र नियोक्तुमर्हसि ।
 न हीदृशः कश्चिदनुग्रहः क्वचित् तदेव मे देहि ततः सदैव ॥२॥
- इतीरितस्तस्य तदेव दत्त्वा दृढं समाश्लिष्य च राघवः प्रभुः ।
 स यौवराज्ये भरतं निधाय जुगोप लोकानखिलान् सधर्मकान् ॥३॥
- प्रशासतीशो पृथिवी बभूव विरिञ्चलोकस्य समा गुणोन्नतौ ।
 जनोऽखिलो विष्णुपरो बभूव न धर्महानिश्च बभूव कस्यचित् ॥४॥
- गुणैश्च सर्वैरुदिताश्च सर्वे यथा यथा योग्यतयोच्चनीचाः ।
 समस्तरोगादिभिरुज्झिताश्च सर्वे सहस्रायुष ऊर्जिता धनैः ॥५॥
- सर्वेऽजरा नित्यबलोपपन्ना यथेष्टसिद्धय च सदोपपन्नाः ।
 समस्तदोषैश्च सदा विहीनाः सर्वे सुरूपाश्च सदा महोत्सवाः ॥६॥
- सर्वे मनोवाक्तनुभिः सदैव विष्णुं यजन्ते न तु कश्चिदन्यम् ।
 समस्तरत्नोद्भृता च पृथ्वी यथेष्टधान्या बहुदुग्धगोमती ॥७॥
- समस्तगन्धाश्च सदाऽतिहृद्या रसा मनोहारिण एव तत्र ।
 शब्दाश्च सर्वे श्रवणातिहारिणः स्पर्शाश्च सर्वे स्पर्शेन्द्रियप्रियाः ॥८॥
- न कस्यचिद् दुःखमभूत् कथञ्चिन्न वित्तहानिश्च बभूव कश्चन ।
 नाधर्मशीलो न च कश्चनाप्रजो न दुष्प्रजो नैव कुभार्यकश्च ॥९॥

स्त्रियो न चाऽसन् विधवाः कथञ्चित् न वै पुमांसो विधुरा बभूवुः ।
नानिष्टयोगश्च बभूव कस्यचिन्न चेष्टहानिर्न च पूर्वमृत्युः ॥१०॥

यथेष्टमाल्याभरणानुलेपना यथेष्टपानाशनवाससोऽखिलाः ।
बभूवुरीशे जगतां प्रशासति प्रकृष्टधर्मेण जनार्दने नृपे ॥११॥

स ब्रह्मरुद्रमरुदस्विदिवाकरादिमूर्द्धन्यरत्नपरिघटितपादपीठः ।
नित्यं सुतैः सह नरैरथ वानरैश्च सम्पूज्यमानचरणो रमते रमेशः ॥१२॥

तस्याखिलेशितुरनाद्यनुगैव लक्ष्मीः सीताभिधा त्वरमयत् स्वरतं रमेशम् ।
नित्यावियोगिपरमोच्चनिजस्वभावसौन्दर्यविभ्रमसुलक्षणपूर्वभावा ॥१३॥

रेमे तथा स परमः स्वरतोऽपि नित्यं
नित्योन्नतप्रमदभारभृतस्वभावः ।
पूर्णोदुराजसुविराजितसन्निशासु
दीप्यन्नशोकवनिकासु सुपुष्पितासु ॥१४॥

गायन्ति चैनमनुरक्तधियः सुकण्ठा
गन्धर्वचारणगणाः सह चाप्सरोभिः ।
तं तुष्टुवुर्मुनिगणाः सहिताः सुरेशै
राजान एनमनुयान्ति सदाऽग्रमत्ताः ॥१५॥

एवं त्रयोदशसहस्रमसौ समास्तु
पृथ्वीं ररक्ष विजितारिमोघवीर्यः ।
आनन्दमिन्दुरिव सन्धदिन्दिशेशो
लोकस्य सान्द्रसुखवारिधिरग्रमेयः ॥१६॥

देव्यां स चाजनयदिन्द्रहुताशनौ द्वौ
पुत्रौ यमौ कुशलवौ बलिनौ गुणाढ्यौ ।

शत्रुघ्नतो लवणमुल्बणबाणदग्धं
कृत्वा चकार मधुरां पुरमुग्रवीर्यः

॥१७॥

कोटित्रयं स निजघान तथाऽसुराणां
गन्धर्वजन्म भरतेन सतां च धर्मम् ।
संशिक्षयन्नयजदुत्तमकल्पकैः स्वं
यज्ञैर्भवाजमुखसत्सचिवाश्च यत्र

॥१८॥

अथ शूद्रतपश्चर्यानिहतं विप्रपुत्रकम् ।
उज्जीवयामास विभुर्हत्वा तं शूद्रतापसम्

॥१९॥

जह्नुनामाऽसुरः पूर्वं गिरिजावरदानतः ।
बभूव शूद्रः कल्पायुः स लोकक्षयकाम्यया

॥२०॥

तपश्चचार दुर्बुद्धिरिच्छन् माहेश्वरं पदम् ।
अनन्यवध्यं तं तस्माज्जघान पुरुषोत्तमः

॥२१॥

श्वेतदत्तां तथा मालामगस्त्यादाप राघवः ।
अनन्नयज्ञकृच्छ्रेतो राजा क्षुद्धिनिवर्तनम् ।
कुर्वन् स्वमांसैर्धात्रोक्तो मालां रामार्थमर्पयत्

॥२२॥

अगस्त्याय न साक्षात्तु रामे दद्यादयं नृपः ।
क्षुदभावमात्रफलदं न साक्षाद् राघवेऽर्पितम्

॥२३॥

क्षुदभावमात्रमाकाङ्क्षन् मामसौ परिपृच्छति ।
व्यवधानस्ततो रामे दद्यात् श्वेत इति प्रभुः ।
मत्वा ब्रह्माऽदिशन्मालां प्रदातुं कुम्भयोनये

॥२४॥

तामगस्त्यकरपल्लवार्पितां भक्त एष मम कुम्भसम्भवः ।
इत्यवेत्य जगृहे जनार्दनस्तेन संस्तुत उपागमत् पुरम्

॥२५॥

- अथ केचिदासुरसुराः सुराणका इत्युरुप्रथितपौरुषाः पुरा ।
ते तपः सुमहदास्थिता विभुं पद्मसम्भवमवेत्यश् चोचिरे ॥२६॥
- भूरिपापकृतिनोऽपि निश्चयान्मुक्तिमाप्नुम उदारसद्गुण ।
इत्युदीरितमजोऽवधार्य तत् प्राह च प्रहसिताननः प्रभुः ॥२७॥
- यावदेव रमया रमेश्वरं नो वियोजयथ सद्गुणार्णवम् ।
तावदुच्चमपि दुष्कृतं भवन्मोक्षमार्गपरिपन्थि नो भवेत् ॥२८॥
- इत्युदीरितमवेत्य तेऽसुराः क्षिप्रमोक्षगमनोत्सुकाः क्षितौ ।
साधनोपचयकाङ्क्षिणो हरौ शासति क्षितिमशेषतोऽभवन् ॥२९॥
- ताननादिकृतदोषसञ्चयैर्मोक्षमार्गगतियोग्यतोज्झितान् ।
मैथिलस्य तनया व्यचालयत् मायया स्वतनुवा स्वमार्गतः ॥३०॥
- आज्ञयैव हि हरेस्तु मायया मोहितास्तु दितिजा व्यनिन्दयन् ।
राघवो निशिचराहतां पुनर्जानकीं जगृह इत्यनेकशः ॥३१॥
- ब्रह्मवाक्यमृतमेव कारयन् पातयंस्तमसि चान्ध आसुरान् ।
नित्यमेव सहितोऽपि सीतया सोऽत्रिसाक्षिकमभूद् वियुक्तवत् ॥३२॥
- तेन चान्धतम ईयुरासुरा यज्ञमाह्वयदसौ च मैथिलीम् ।
तत्र भूमिशपथच्छलानृणां दृष्टिमार्गमपहाय सा स्थिता ॥३३॥
- गुरुं हि जगतो विष्णुर्ब्रह्माणमसृजत् स्वयम् ।
तेन तद्वचनं सत्सु नानृतं कुरुते क्वचित् ॥३४॥
- नासत्स्वप्यनृतं कुर्याद् वचनं पारलौकिकम् ।
ऐहिकं त्वसुरेष्वेव क्वचिद्वन्ति जनार्दनः ॥३५॥

निजाधिक्यस्य विज्ञाप्यै कचिद् वायुस्तदाज्ञया । हन्ति ब्रह्मत्वमात्मीयमद्वा ज्ञापयितुं प्रभुः	॥३६॥
नान्यः कश्चित् तद्वराणां शापानामप्यतिक्रमी । अयोग्येषु तु रुद्रादिवाक्यं तौ कुरुतो मृषा । एकदेशेन सत्यं तु योग्येष्वपि कदाचन	॥३७॥
न विष्णोर्वचनं कापि मृषा भवति कस्यचित् । एतदर्थोऽवतारस्तु विष्णोर्भवति सर्वदा	॥३८॥
प्रविश्य भूमौ सा देवी लोकदृष्ट्यनुसारतः । रेमे रामेणावियुक्ता भास्करेण प्रभा यथा	॥३९॥
एवं रमालालितपादपल्लवः पुनः स यज्ञैश्च यजन् स्वमेव । वराश्वमेधादिभिराप्तकामो रेमेऽभिरामो नृपतीन् विशिक्षयन्	॥४०॥
रामस्य दृश्या त्वन्येषामदृश्या जनकात्मजा । भूमिप्रवेशादूर्ध्वं सा रेमे सप्तशतं समाः	॥४१॥
एवं विधान्यगणितानि जनार्दनस्य रामावतारचरितानि तदन्यपुम्भिः । शक्यानि नैव मनसाऽपि हि तानि कर्तुं ब्रह्मेशशेषपुरुहूतमुखैः सुरैश्च	॥४२॥
तस्यैवमब्जभवलोकसमामिमां क्षमां कृत्वाऽनुशासत उदीक्ष्य गुणान् धरायाः । वैशेष्यमात्मसदनस्य हि काङ्क्षमाणा वृन्दारकाः कमलजं प्रति तच्छशंसुः	॥४३॥

आमन्त्र्य तैः सह विभुर्भगवत्प्रयाणं
स्वीयाय सन्न इयेष दिदेश चाशु ।
रुद्रं स्वलोकगमनाय रघूत्तमस्य
सम्प्रार्थने स च समेत्य विभुं ययाचे

॥४४॥

एकान्तमेत्य रघुपेण समस्तकालो
रुद्रो जगाद वचनं जगतो विधातुः ।
वैशेष्यमात्मभवनस्य हि काङ्क्षमाणा-
स्त्वामर्थयन्ति विबुधाः सहिता विधात्रा

॥४५॥

पुत्रस्तवेश कमलप्रभवस्तथाऽहं पौत्रस्तु
पौत्रकवचो यदपि ह्ययोग्यम् ।
सम्भावयन्ति गुणिनस्तदहं ययाचे
गन्तुं स्वसन्न नतिपूर्वमितो भवन्तम्

॥४६॥

यत्कार्यसाधनकृते विबुधार्थितस्त्वं
प्रादुश्चकर्त्त निजरूपमशेषमेव ।
तत् साधितं हि भवता तदितः स्वधाम
क्षिप्रं प्रयाहि हर्षं विबुधेषु कुर्वन्

॥४७॥

ओमित्युवाच भगवांस्तदशेषमेव
श्रुत्वा रहस्यथ तनुस्त्वपरा हरस्य ।
दुर्वासनामयुगिहाऽगमदाशु रामं
मां भोजय क्षुधितमित्यसकृद् ब्रुवाणा

॥४८॥

सिद्धं न देयमुत साध्यमपीति वाचं
श्रुत्वाऽस्य वाक्समयजातमुरु स्वहस्तात् ।

अन्नं चतुर्गुणमदादमृतोपमानं
रामस्तदाप्य बुभुजेऽथ मुनिः सुतुष्टः ॥४९॥

तृप्तो ययौ च सकलान् प्रति कोपयानः
कश्चिन्न मेऽर्थितवरं प्रतिदातुमीशः ।
एवंप्रतिज्ञक ऋषिः स हि तत्प्रतिज्ञां
मोघां चकार भगवान् न तु कश्चिदन्यः ॥५०॥

कुन्ती तु तस्य हि मुनेर्वरतोऽजयत्तं
रामः स कृष्णतनुवा स्वबलाजिगाय ।
तस्मिञ्छिवे प्रतिगते मुनिरूपके च
याहीति लक्ष्मणमुवाच रमापतिः सः ॥५१॥

एकान्ते तु यदा रामश्चक्रे रुद्रेण संविदम् ।
द्वारपालं स कृतवांस्तदा लक्ष्मणमेव सः ॥५२॥

यद्यत्र प्रविशेत् कश्चिद्धन्मि त्वेति वचो ब्रुवन् ।
तदन्तराऽऽगतमृषिं दृष्ट्वाऽमन्यत लक्ष्मणः ॥५३॥

दुर्वाससः प्रतिज्ञा तु रामं प्राप्यैव भज्यताम् ।
अन्यथा त्वयशो रामे करोत्येष मुनिर्ध्रुवम् ॥५४॥

राघवो घ्नन्नपि तु मां करोत्येव दयां मयि ।
इति मत्वा ददौ मार्गं स तु दुर्वाससे तदा ॥५५॥

स्वलोकगमनाकाङ्क्षी स्वयमेव तु राघवः ।
इयं प्रतिज्ञा हेतुः स्यादिति हन्मीति सोऽकरोत् ॥५६॥

अत्यन्तबन्धुनिधनं त्याग एवेति चिन्तयन् ।
याहि स्वलोकमचिरादित्युवाच स लक्ष्मणम् ॥५७॥

इत्युक्तः स ययौ जगद्भवभयध्वान्तच्छिदं राघवं
 ध्यायन्नाप च तत्पदं दशशतैर्युक्तो मुखाम्भोरुहैः ।
 आसीच्छेषमहाफणी मुसलभृद् दिव्याकृतिर्लाङ्गली
 पर्यङ्क्त्वमवाप यो जलनिधौ विष्णोः शयानस्य च ॥५८॥

अथ राघवः स्वभवनोपगतौ विदधे मतिं सह जनैरखिलैः ।
 समघोषयच्च य इहेच्छति तत्पदमक्षयं सपदि मैत्रिविति सः ॥५९॥

श्रुत्वा तु तद् य इह मोक्षपदेच्छवस्ते
 सर्वे समाययुरथाऽतृणमापिपीलम् ।
 रामाज्ञया गमनशक्तिरभूत् तृणादे-
 र्ये तत्र दीर्घभविनो न हि ते तदैच्छन् ॥६०॥

संस्थापयामास कुशं स्वराज्ये
 तैः साकमेव च लवं युवराजमीशः ।
 संस्थाप्य वालितनयं कपिराज्य आशु
 सूर्यात्मजोऽपि रघुवीरसमीपमायात् ॥६१॥

अथाऽह वायुनन्दनं स राघवः समाश्लिषन् ।
 तवाहमक्षिगोचरः सदा भवामि नान्यथा ॥६२॥

त्वया सदा महत् तपः सुकार्यमुत्तमोत्तमम् ।
 तदेव मे महत् प्रियं चिरं तपस्त्वया कृतम् ॥६३॥

दशस्यकुम्भकर्णकौ यथा सुशक्तिमानपि ।
 जघन्थ न प्रियाय मे तथैव जीव कल्पकम् ॥६४॥

पयोव्धिर्मध्यगं च मे सुसन्न चान्यदेव वा ।
 यथेष्टतो गमिष्यसि स्वदेहसंयुतोऽपि सन् ॥६५॥

यथेष्टभोगसंयुतः सुरेशगायकादिभिः ।	
समीड्यमानसद्यशा रमस्व मत्पुरः सदा	॥६६॥
तवेप्सितं न किञ्चन क्वचित् कदाचिदेव वा ।	
मृषा भवेत् प्रियश्च मे पुनः पुनर्भविष्यसि	॥६७॥
इतीरितो मरुत्सुतो जगाद विश्वनायकम् ।	
विधेहि पादपङ्कजे तवेश भक्तिमुत्तमाम्	॥६८॥
सदा प्रवर्धमानया तया रमेऽहमञ्जसा ।	
समस्तजीवसञ्चयात् सदाऽधिका हि मेऽस्तु सा	॥६९॥
नमो नमो नमो नमो नतोऽस्मि ते सदा पदम् ।	
समस्तसद्गुणोच्छ्रितं नमामि ते पदं पुनः	॥७०॥
इतीरिते तथेति तं जगाद पुष्करेक्षणः ।	
जगाम धाम चाऽत्मनस्तृणादिभिः सहैव सः	॥७१॥
खगा मृगास्तृणादयः पिपीलिकाश्च गर्दभाः ।	
तदाऽऽसुरुत्तमा यतो नृवानरास्तु किं पुनः	॥७२॥
सदैव रामभावनात् सदा सुतत्त्ववेदिनः ।	
यतोऽभवंस्ततस्तु ते ययुः पदं हरेस्तदा	॥७३॥
स तैः समावृतो विभुर्ययौ दिशं तदोत्तराम् ।	
अनन्तसूर्यदीधितिर्दुरन्तसद्गुणार्णवः	॥७४॥
सहस्रसूर्यमण्डलज्वलत्किरीटमूर्द्धजः ।	
सुनीलकुन्तलावृतामितेन्दुकान्तिसन्मुखः	॥७५॥

सुरक्तपद्मलोचनः सुविद्युदाभकुण्डलः ।	
सुहासविद्रुमाधरः समस्तवेदवाग्रसः	॥७६॥
दिवाकरौघकौस्तुभप्रभासकोरुकन्धरः ।	
सुपीवरोन्नतोरुसज्जगद्भरांसयुग्मकः	॥७७॥
सुवृत्तदीर्घपीवरोल्लसद्भुजद्वयाङ्गितः ।	
जगद् विमथ्य सम्भृतः शरोऽस्य दक्षिणे करे	॥७८॥
स्वयं स तेन निर्मितो हतो मधुश्च कैटभः ।	
शरेण तेन विष्णुना ददौ च लक्ष्मणानुजे	॥७९॥
स शत्रुसूदनोऽवधीन्मधोः सुतं रसाह्वयम् ।	
शरेण येन चाकरोत् पुरीं च माधुराभिधाम्	॥८०॥
समस्तसारसम्भवं शरं दधार तं करे ।	
स वामबाहुना धनुर्दधार शार्ङ्गसञ्ज्ञितम्	॥८१॥
उदारबाहुभूषणः शुभाङ्गदः सकङ्कणः ।	
महाङ्गुलीयभूषितः सुरक्तसत्कराम्बुजः	॥८२॥
अनर्घ्यरत्नमालया वनारख्यया च मालया ।	
विलासिविस्तृतोरसा बभार च श्रियं प्रभुः	॥८३॥
सभूतिवत्सभूषणस्तनूदरे वलित्रयी ।	
उदारमध्यभूषणोल्लसत्तडित्प्रभाम्बरः	॥८४॥
करीन्द्रसत्करोरुयुक् सुवृत्तजानुमण्डलः ।	
क्रमाल्यवृत्तजङ्गकः सुरक्तपादपल्लवः	॥८५॥

लसद्भरिन्मणिद्युती रराज राघवोऽधिकम् ।

असङ्ख्यसत्सुखार्णवः समस्तशक्तिसत्तनुः

॥८६॥

ज्ञानं नेत्राब्जयुग्मान्मुखवरकमलात् सर्ववेदार्थसारान्

तन्वा ब्रह्माण्डबाह्यान्तरमधिकरुचा भासयन् भासुरास्यः ।

सर्वाभीष्टाभये च स्वकरवरयुगेनार्थिनामादधानः

प्रायाद् देवाधिदेवः स्वपदमभिमुखश्चोत्तराशां विशोकाम्

॥८७॥

दध्रे च्छत्रं हनूमान् स्रवदमृतमयं पूर्णचन्द्रायुताभं

सीता सैवाखिलाक्षणां विषयमुपगता श्रीरिति हीरधैका ।

द्वेधा भूत्वा दुधाव व्यजनमुभयतः पूर्णचन्द्रांगुगौरं

प्रोद्यद्भास्वत्प्रभाभा सकलगुणतनुर्भूषिता भूषणैः स्वैः

॥८८॥

साक्षाच्चक्रतनुस्तथैव भरतश्चक्रं दधद् दक्षिणे-

-नायात् सव्यत एव शङ्खवरभृच्छङ्खात्मकः शत्रुहा ।

अग्रे ब्रह्मपुरोगमाः सुरगणा वेदाश्च सोङ्घरकाः

पश्चात् सर्वजगज्जगाम रघुपं यान्तं निजं धाम तम्

॥८९॥

तस्य सूर्यसुतपूर्ववानरा दक्षिणेन मनुजास्तु सव्यतः ।

रामजन्मचरितानि तस्य ते कीर्तयन्त उच्यैर्द्रुतं ययुः

॥९०॥

गन्धर्वैर्गीयमानो विबुधमुनिगणैरब्जसम्भूतिपूर्वैः

वेदोदारार्थवाग्भिः प्रणिहितसुमनाः सर्वदा स्तूयमानः ।

सर्वैर्भूतैश्च भक्त्या स्वनिमिषनयनैः कौतुकाद् वीक्ष्यमाणः

प्रायाच्छेषगरुत्मदादिकनिजैः संसेवितं स्वं पदम्

॥९१॥

ब्रह्मरुद्रगरुडैः सशेषकैः प्रोच्यमानसुगुणोरुविस्तरः ।

आरुरोह विभुरम्बरं शनैस्ते च दिव्यवपुषोऽभवंस्तदा

॥९२॥

अथ ब्रह्मा हरिं स्तुत्वा जगादेदं वचो विभुम् । त्वदाज्ञया मया दत्तं स्थानं दशरथस्य हि	॥९३॥
मातृणां चापि तल्लोकस्त्वयुताब्दादितोऽग्रतः । अनर्हायास्त्वयाऽऽज्ञप्ता कैकेय्या अपि सद्गतिः । सूत्वा तु भरतं नैषा गच्छेत्त निरयानिति	॥९४॥
तथाऽपि सा यदावेशाच्चकार त्वप्यशोभनम् । निकृतिर्नाम सा क्षिप्ता मया तमसि शाश्वते	॥९५॥
कैकयी तु चलान् लोकान् प्राप्ता नैवाचलान् क्वचित् । पश्चाद् भक्तिमती यस्मात् त्वयि सा युक्तमेव तत्	॥९६॥
मन्थरा तु तमस्यन्धे पातिता दुष्टचारिणी । सीतार्थं येऽप्यनिन्दस्त्वां तेऽपि याता महत्तमः	॥९७॥
प्रायशो राक्षसाश्चैव त्वयि कृष्णत्वमागते । शेषा यास्यन्ति तच्छेषा अष्टाविंशे कलौ युगे । गते चतुस्सहस्राब्दे तमोगास्त्रिशतोत्तरे	॥९८॥
अथ ये त्वत्पदाम्भोजमकरन्दैकलिप्सवः । त्वया सहागतास्तेषां विधेहि स्थानमुत्तमम्	॥९९॥
अहं भवः सुरेशाद्याः किङ्क्षाः स्म तवेश्वर । यच्च कार्यमिहास्माभिस्तदप्याज्ञापयाऽशु नः	॥१००॥
इत्युदीरितमाकर्ण्य शतानन्देन राघवः । जगाद भावगम्भीरं सुस्मिताधरपल्लवः	॥१०१॥

जगद्गुरुत्वमादिष्टं मया ते कमलोद्भव । गुवदिशानुसारेण मयाऽऽदिष्टा च सद्गतिः	॥१०२॥
अतस्त्वया प्रदेया हि लोका एषां मदाज्ञया । हृदि स्थितं च जानासि त्वमेवैकः सदा मम	॥१०३॥
इतीरितो हरेर्भावविज्ञानी कञ्सम्भवः । पिपीलिकातृणान्तानां ददौ लोकाननुत्तमान् । वैष्णवान् सन्ततत्वाच्च नाम्ना सान्तानिकान् विभुः	॥१०४॥
ते जरामृतिहीनाश्च सर्वदुःखविवर्जिताः । संसारमुक्ता न्यवसंस्तत्र नित्यसुखाधिकाः	॥१०५॥
ये तु देवा इहोद्भूता नृवानरशरीरिणः । ते सर्वे स्वांशितामापुस्तन्मैन्दविविदावृते	॥१०६॥
असुरावेशतस्तौ तु न राममनुजम्मतुः । पीतामृतौ पुरा यस्मान्मम्रतुर्न च तौ तदा	॥१०७॥
तयोश्च तपसा तुष्टश्चक्रे तावजरामरौ । पुरा स्वयम्भूस्तेनोभौ दर्पादमृतमन्थने । प्रसह्यापिबतां देवैर्देवांशत्वादुपेक्षितौ	॥१०८॥
पीतामृतेषु देवेषु युद्ध्यमानेषु दानवैः । तैर्दत्तमात्महस्ते तु रक्षायै पीतमाशु तत् । तस्माद् दोषादापतुस्तावासुरं भावमूर्जितम्	॥१०९॥
अद्भुतः कालतस्त्यक्त्वा देहमाप निजां तनुम् । रामाज्ञयैव कुर्वाणो राज्यं कुशसमन्वितः	॥११०॥

विभीषणश्च धर्मात्मा राघवाज्ञापुरस्कृतः ।

सेनापतिर्धनेशस्य कल्पमावीत् स राक्षसान् ॥१११॥

रामाज्ञया जाम्बवांश्च न्यवसत् पृथिवीतले ।

उत्पत्त्यर्थं जाम्बवत्यास्तदर्थं सुतपश्चरन् ॥११२॥

अथो रघूणां प्रवरः सुरार्चितः स्वयैकतन्वा न्यवसत् सुरालये ।

द्वितीयया ब्रह्मसदस्यधीश्वरस्तेनार्चितोऽथापरया निजालये ॥११३॥

तृतीयरूपेण निजं पदं प्रभुं व्रजन्तमुच्चैरनुगम्य देवताः ।

अगम्यमर्यादमुपेत्य च क्रमाद् विलोकयन्तोऽतिविदूरतोऽस्तुवन् ॥११४॥

ब्रह्मा मरुन्मारुतसूनुरीशः शेषो गरुत्मान् हरिजः शक्रकायाः ।

क्रमादनुव्रज्य तु राघवस्य शिरस्यथाऽज्ञां प्रणिधाय निर्ययुः ॥११५॥

स्वं स्वं च सर्वे सदनं सुरा ययुः पुरन्दराद्याश्च विरिञ्चपूर्वकाः ।

मरुत्सुतोऽथो बदरीमवाप्य नारायणस्यैव पदं सिषेवे ॥११६॥

समस्तशास्त्रोद्भरितं हरेर्वचो मुदा तदा श्रोत्रपुटेन सम्भरन् ।

वदंश्च तत्त्वं विबुधर्षभाणां तदा मुनीनां च सुखं ह्युवास ॥११७॥

रामाज्ञया किम्पुरुषेषु राज्यं चकार रूपेण तथाऽपरेण ।

रूपैस्तथाऽन्यैश्च समस्तसद्गन्युवास विष्णोः सततं यथेष्टम् ॥११८॥

इत्थं स गायञ्छतकोटिविस्तरं रामायणं भारतपञ्चरात्रम् ।

वेदांश्च सर्वान् सहितब्रह्मसूत्रान् व्याचक्षाणो नित्यसुखोद्भरोऽभूत् ॥११९॥

रामोऽपि साङ्गं पवनात्मजेन स सीतया लक्ष्मणपूर्वकैश्च ।

तथा गरुत्मत्प्रमुखैश्च पार्श्वैः संसेव्यमानो न्यवसत् पयोब्धौ ॥१२०॥

- कदाचिदीशः सकलावतारानेकं विधायाहिपतौ हि शेते ।
 पृथक् च संव्यूह्य कदाचिदिच्छया रेमे रमेशोऽमितसद्गुणार्णवः ॥१२१॥
- इत्यशेषपुराणेभ्यः पञ्चरात्रेभ्य एव च ।
 भारताच्चैव वेदेभ्यो महारामायणादपि ॥१२२॥
- परस्परविरोधस्य हानान्निर्णय तत्त्वतः ।
 युक्त्या बुद्धिबलाच्चैव विष्णोरेव प्रसादतः ॥१२३॥
- बहुकल्पानुसारेण मयेयं सत्कथोदिता ।
 नैकग्रन्थाश्रयात् तस्मान्नाऽशङ्क्याऽत्र विरुद्धता ॥१२४॥
- कचिन्मोहायासुराणां व्यत्यासः प्रतिलोमता ।
 उक्ता ग्रन्थेषु तस्माद्वि निर्णयोऽयं कृतो मया ॥१२५॥
- एवं च वक्ष्यमाणेषु नैवाऽशङ्क्या विरुद्धता ।
 सर्वकल्पसमश्चायं पारंपर्यक्रमः सदा ॥१२६॥
- पुंव्यत्यासेन चोक्तिः स्यात् पुराणादिषु कुत्रचित् ।
 कृष्णामाह यथा कृष्णो धनञ्जयशरैर्हतान् ।
 शतं दुर्योधनादीस्ते दर्शयिष्य इति प्रभुः ॥१२७॥
- भीमसेनहतास्ते तु ज्ञायन्ते बहुवाक्यतः ।
 विस्तारे भीमनिहताः सङ्क्षेपेऽर्जुनपातिताः ।
 उच्यन्ते बहवश्चान्ये पुंव्यत्याससमाश्रयात् ॥१२८॥
- विस्तारे कृष्णनिहता बलभद्रहता इति ।
 उच्यन्ते च कचित् कालव्यत्यासोऽपि कचिद् भवेत् ॥१२९॥

यथा सुयोधनं भीमः प्राहसत् कृष्णसन्निधौ ।
 इति वाक्येषु बहुषु ज्ञायन्ते निर्णयादपि ।
 अनिर्णये तु कृष्णस्य पूर्वमुक्ता गतिस्ततः ॥१३०॥

व्यत्यासास्त्वेवमाद्याश्च प्रातिलोम्यादयस्तथा ।
 दृश्यन्ते भारताद्येषु लक्षणग्रन्थतश्च ते ।
 ज्ञायन्ते बहुभिर्वाक्यैर्निर्णयग्रन्थतस्तथा ॥१३१॥

तस्माद् विनिर्णयग्रन्थानाश्रित्यैव च लक्षणम् ।
 बहुवाक्यानुसारेण निर्णयोऽयं मया कृतः ॥१३२॥

उक्तं लक्षणशास्त्रे च कृष्णद्वैपायनोदिते ।
 त्रिभाषां यो न जानाति रीतीनां शतमेव च ॥१३३॥

व्यत्यासादीन् सप्तभेदान् वेदाद्यर्थं तथा वदेत् ।
 स याति निरयं घोरमन्यथाज्ञानसम्भवम् ।
 इत्यन्येषु च शास्त्रेषु तत्र तत्रोदितं बहु ॥१३४॥

व्यत्यासः प्रातिलोम्यं च गोमूत्री प्रघसस्तथा ।
 उक्षणः सुधुरः साधुः सप्त भेदाः प्रकीर्तिताः ॥१३५॥

इत्यादिलक्षणान्यत्र नोच्यन्तेऽन्यप्रसङ्गतः ।
 अनुसारेण तेषां तु निर्णयः क्रियते मया ।
 तस्मान्निर्णयशास्त्रत्वाद् ग्राह्यमेतद् बुभूषुभिः ॥१३६॥

इतीरिता रामकथा परा मया समस्तशास्त्रानुसृतेर्भवापहा ।
 पठेदिमां यः शृणुयादथापि वा विमुक्तबन्धश्चरणं हरेर्ब्रजेत् ॥१३७॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
 उत्तरकाण्डकथानिरूपणं नाम नवमोऽध्यायः ॥

अथ दशमोऽध्यायः

- द्वापरेऽथ युगे प्राप्ते त्वष्टाविंशतिमे पुनः ।
स्वयम्भुशर्वशक्राद्या दुग्धाब्धेस्तीरमाययुः ॥१॥
- पयोब्धेरुत्तरं तीरमासाद्य विबुधर्षभाः ।
तुष्टुः पुण्डरीकाक्षमक्षयं पुरुषोत्तमम् ॥२॥
- नमो नमोऽगण्यगुणैकधाप्ते समस्तविज्ञानमरीचिमालिने ।
अनाद्यविज्ञानतमोनिहन्त्रे परामृतानन्दपदप्रदायिने ॥३॥
- स्वदत्तमालाभुविपातकोपतो दुर्वाससः शापत आशु हि श्रिया ।
शक्रे विहीने दितिजैः पराजिते पुरा वयं त्वां शरणं गताः स्मः ॥४॥
- त्वदाज्ञया बलिना सन्दधाना वराद् गिरीशस्य परैरचाल्यम् ।
वृन्दारका मन्दरमेत्य बाहुभिर्न शेकुरुद्धर्तुमिमे समेताः ॥५॥
- तदा त्वया नित्यबलत्वहेतुतो योऽनन्तनामा गरुडस्तदंसके ।
उत्पाद्य चैकेन करेण मन्दरो निधापितस्तं स सह त्वयाऽवहत् ॥६॥
- पुनः परीक्षद्भिरसौ गिरिः सुरैः सहासुरैरुन्नमितस्तदंसतः ।
व्यचूर्णयत् तानखिलान् पुनश्च ते त्वदीक्षया पूर्ववदुत्थिताः प्रभो ॥७॥
- पुनश्च वामेन करेण वीश्वरे निधाय तं स्कन्धगतस्त्वमस्य ।
अगाः पयोऽब्धिं सहितः सुरासुरैर्मग्नौ च तेनाब्धिमथाप्यमग्नौ ॥८॥
- कृतश्च कद्रवास्तनयोऽत्र वासुकिर्नेत्रं त्वया कश्यपजः स नागराद् ।
ममन्धुराब्धिं सहितास्त्वया सुराः सहासुरा दिव्यपयोधृताधिकम् ॥९॥

नैच्छन्त पुच्छं दितिजा अमङ्गलं तदित्यथाग्रं जगृहर्षिषोल्बणम् ।
श्रान्ताश्च तेऽतो विबुधास्तु पुच्छं त्वया समेता जगृहस्त्वदाश्रयाः ॥१०॥

अथातिभारादविशत् सुकाञ्चनो गिरिः स पातालमथ त्वमेव ।
तं कच्छपात्मा त्वभरः स्वपृष्ठे ह्यनन्यधार्यं पुरुलीलयैव ॥११॥

उपर्यधश्चाऽत्मनि नेत्रगोत्रयोस्त्वया परेणाऽविशता समेधिताः ।
ममन्थुरब्धिं तरसा मदोत्कटाः सुरासुराः क्षोभितनक्रचक्रम् ॥१२॥

श्रान्तेषु तेष्वेक उरुक्रमस्त्वं सुधारसाप्त्यै मुदितो ह्यमघ्नाः ।
तदा जगद्भासि विषं समुत्थितं त्वदाज्ञया वायुरधात् करे निजे ॥१३॥

कलेः स्वरूपं तदतीव दुस्सहं वराद् विधातुः सकलैश्च दुःस्पृशम् ।
करे विमध्यास्तबलं विधाय ददौ स किञ्चिद् गिरिशाय वायुः ॥१४॥

स तत्पिबन् कण्ठगतेन तेन निपातितो मूर्च्छित आशु रुद्रः ।
हरेः करस्पर्शबलात् स सञ्ज्ञामवाप नीलोऽस्य गलस्तदाऽसीत् ॥१५॥

अथ त्वदाज्ञां पुरतो निधाय निधाय पात्रे तपनीयरूपे ।
स्वयं त्वनिर्मथ्य बलोपपन्नं पपौ स वायुस्तदुतास्य जीर्णम् ॥१६॥

अत्यल्पपानाच्च बभूव शूला शिवस्य शीर्ष्णस्य करावशिष्टम् ।
अभूत् कलिः सर्वजगत्सु पूर्णं पीत्वा विकारो न बभूव वायोः ।
कलेः शरीरादभवन् कुनागाः सवृश्चिकाः श्वापदयातुधानाः ॥१७॥

अथ त्वयाऽब्धौ तु विमथ्यमाने सुराऽभवत् तामसुरा अवापुः ।
उच्चैःश्रवा नाम तुरङ्गमोऽथ करी तथैरावतनामधेयः ॥१८॥

अन्ये च दिक्पालगजा बभूवुर्वरं तथैवाप्सरसां सहस्रम् ।
तथाऽऽयुधान्याभरणानि चैव दिवौकसां पारिजातस्तरुश्च ॥१९॥

तथैव साक्षात् सुरभिर्निशेशो बभूव तत् कौस्तुभं लोकसारम् ।
 अथेन्दिरा यद्यपि नित्यदेहा बभूव तत्रापरया स्वतन्वा ॥२०॥

ततो भवान् दक्षिणबाहुना सुधाकमण्डलुं कलशं चापरेण ।
 प्रगृह्य तस्मान्निरगात् समुद्राद् धन्वन्तरिर्नाम हरिन्मणिद्युतिः ॥२१॥

ततो भवद्वस्तगतं दितेः सुताः सुधाभरं कलशं चापजहुः ।
 मुक्तं त्वया शक्तिमताऽपि दैत्यान् सत्यच्युतान् कारयितुं वधाय ॥२२॥

ततो भवाननुपममुत्तमं वपुर्बभूव दिव्यप्रमदात्मकं त्वरन् ।
 श्यामं नितम्बार्पितरत्नमेखलं जाम्बूनदाभाम्बरभृत् सुमध्यमम् ॥२३॥

बृहन्नितम्बं कलशोपमस्तनं सत्पुण्डरीकायतनेत्रमुज्ज्वलम् ।
 समस्तसारं परिपूर्णसद्गुणं दृष्ट्वैव तत् सम्मुमुहुः सुरारयः ॥२४॥

परस्परं तेऽमृतहेतुतोऽखिला विरूढयमानाः प्रददुः स्म ते करे ।
 समं सुधायाः कलशं विभज्य निपाययास्मानिति वञ्चितास्त्वया ॥२५॥

धर्मच्छलं पापजनेषु धर्म इति त्वया ज्ञापयितुं तदोक्तम् ।
 यद्यत् कृतं मे भवतां यदीह संवाद एवोद्विभजे सुधामिमाम् ॥२६॥

यथेष्टतोऽहं विभजामि सर्वथा न विश्वसध्वं मयि केनचित् क्वचित् ।
 इति प्रहस्याभिहितं निशम्य स्त्रीभावमुग्धास्तु तथेति तेऽवदन् ॥२७॥

ततश्च संस्थाप्य पृथक् सुरासुरांस्तवातिरूपोच्चलितान् सुरेतरान् ।
 सर्वान् भवदर्शन ईक्ष्य लज्जिताऽस्म्यहं दृशो मीलयतेत्यवोचः ॥२८॥

निमीलिताक्षेष्वसुरेषु देवता न्यपाययः साध्वमृतं ततः पुमान् ।
 क्षणेन भूत्वा पिबतः सुधां शिरो राहोर्न्यकृन्तश्च सुदर्शनेन ॥२९॥

- तेनामृतार्थं हि सहस्रजन्मसु प्रतप्य भूयस्तप आरितो वरः ।
स्वयम्भुवस्तेन भवान् करेऽस्य बिन्दुं सुधां प्रास्य शिरो जहार ॥३०॥
- शिरस्तु तस्य ग्रहतामवाप सुरैः समाविष्टमथो सबाहुः ।
क्षिप्तः कबन्धोऽस्य शुभोदसागरे त्वया स्थितोऽद्यापि हि तत्र सामृतः ॥३१॥
- अथासुराः प्रत्यपतन्नुदायुधाः समस्तशस्ते च हतास्त्वया रणे ।
कलिस्तु स ब्रह्मवरादजेयो ऋते भवन्तं पुरुषेषु संस्थितः ॥३२॥
- तस्याद्धदेहा समभूदलक्ष्मीस्तत्पुत्रका दोषगणाश्च सर्वशः ।
अथेन्दिरा वक्षसि ते समास्थिता त्वत्कण्ठगं कौस्तुभमास धाता ॥३३॥
- यथाविभागं च सुरेषु दत्तास्त्वया तथाऽन्येऽपि हि तत्र जाताः ।
इत्थं त्वया साध्वमृतं सुरेषु दत्तं हि मोक्षस्य निदर्शनाय ॥३४॥
- भवेद्वि मोक्षो नियतं सुराणां नैवासुराणां स कथञ्चन स्यात् ।
उत्साहयुक्तस्य च तत् प्रतीपं भवेद्वि राहोरिव दुःखरूपम् ॥३५॥
- कलिस्त्वयं ब्रह्मवरादिदानीं विबाधतेऽस्मान् सकलाः प्रजाश्च ।
अज्ञानमिध्यामतिरूपतोऽसौ प्रविश्य सज्ज्ञानविरुद्धरूपः ॥३६॥
- त्वदाज्ञया तस्य वरोऽब्जजेन दत्तः स आविश्य शिवं चकार ।
कदागमांस्तस्य कुयुक्तिबाधां न हि त्वदन्यश्चरितुं समर्थः ॥३७॥
- वेदाश्च सर्वे सहशास्त्रसङ्गा उत्सादितास्तेन न सन्ति तेऽद्य ।
तत् साधु भूमाववतीर्य वेदानुद्धृत्य शास्त्राणि कुरुष्व सम्यक् ॥३८॥
- अदृश्यमज्ञेयमतर्करूपं कलिं निलीनं हृदयेऽखिलस्य ।
सच्छास्त्रशस्त्रेण निहत्य शीघ्रं पदं निजं देहि महाजनस्य ॥३९॥

ऋते भवन्तं न हि तं निहन्ता त्वमेक एवाखिलशक्तिपूर्णः ।
ततो भवन्तं शरणं गता वयं तमोनिहत्यै निजबोधविग्रहम् ॥४०॥

इतीरितस्तैरभयं प्रदाय सुरेश्वराणां परमोऽप्रमेयः ।
प्रादुर्बभूवामृतभूरिलायां विशुद्धविज्ञानघनस्वरूपः ॥४१॥

वसिष्ठनामा कमलोद्भवात्मजः सुतोऽस्य शक्तिस्तनयः पराशरः ।
तस्योत्तमं सोऽपि तपोऽचरद्धरिः सुतो मम स्यादिति तद्धरिर्ददौ ॥४२॥

उवाच चैनं भगवान् सुतोषितो वसोर्मदीयस्य सुताऽस्ति शोभना ।
वने मृगार्थं चरतोऽस्य वीर्यं पपात भार्या मनसा गतस्य ॥४३॥

तच्छेजहस्ते प्रददौ स तस्यै दातुं तदन्येन तु युद्धयतोऽपतत् ।
जग्रास तन्मत्स्यवधूर्यमस्वसुर्जलस्थमेनां जगृहुः स्म दाशाः ॥४४॥

तद्भर्ततोऽभून्मिथुनं स्वराज्ञे न्यवेदयन् सोऽपि वसोः समर्पयत् ।
पुत्रं समादाय सुतां स तस्मै ददौ सुतोऽभूदथ मत्स्यराजः ॥४५॥

कन्या तु सा दाशराजस्य सन्नन्यवर्द्धतातीव मुरूपयुक्ता ।
नाम्ना तु सा सत्यवतीति तस्यां तवाऽत्मजोऽहं भविताऽस्म्यजोऽपि ॥४६॥

इतीरितश्चक्रधरेण तां मुनिर्जगाम मार्तण्डसुतां समुद्रगाम् ।
उत्तारयन्तीमथ तत्र विष्णुः प्रादुर्बभूवाशु विशुद्धचिद्धनः ॥४७॥

विदोषविज्ञानसुखैकरूपोऽप्यजो जनान् मोहयितुं मृषैव ।
योषित्सु पुंसो ह्यजनीव दृश्यते न जायते कापि बलादिविग्रहः ॥४८॥

यथा नृसिंहाकृतिराविरासीत् स्तम्भात् तथा नित्यतनुत्वतो विभुः ।
आविर्भवेद् योषिति नो मलोत्थस्तथाऽपि मोहाय निदर्शयेत् तथा ॥४९॥

स्त्रीपुम्प्रसङ्गात् परतो यतो हरिः प्रादुर्भवत्येष विमोहयन् जनम् ।
 अतो मलोत्थोऽयमिति स्म मन्यते जनोऽशुभः पूर्णगुणैकविग्रहम् ॥५०॥
 द्वीपे भगिन्यास्तु यमस्य विश्वकृत् प्रकाशते ज्ञानमरीचिमण्डलः ।
 प्रभासयन्नण्डबहिस्तथाऽन्तः सहस्रलक्षामितभानुदीधितिः ॥५१॥
 अगण्यदिव्योरुगुणार्णवः प्रभुः समस्तविद्याधिपतिर्जगद्गुरुः ।
 अनन्तशक्तिर्जगदीश्वरेश्वरः समस्तदोषातिविदूरविग्रहः ॥५२॥
 शुभमरकतवर्णो रक्तपादाब्जनेत्राधरकरनखरसनाग्रश्चक्रशङ्खाब्जरेखः ।
 रविकरवरगौरं चर्म चैवं वसानः तटिदमलजटासन्दीप्तचूडं दधानः ॥५३॥
 विस्तीर्णवक्षाः कमलायताक्षो बृहद्भुजः कम्बुसमानकण्ठः ।
 समस्तवेदान् मुखतः समुद्रिरन् अनन्तचन्द्राधिककान्तिसन्मुखः ॥५४॥
 प्रबोधमुद्राभयदोर्द्वयाङ्गितो यज्ञोपवीताजिनमेखलोल्लसन् ।
 दृशा महाज्ञानभुजङ्गदष्टमुज्जीवयानो जगदत्यरोचत ॥५५॥
 स लोकधर्माभिरिरक्षया पितुर्द्विजत्वमाप्याऽशु पितुर्ददौ निजम् ।
 ज्ञानं तयोः संस्मृतिमात्रतः सदा प्रत्यक्षभावं वरमात्मनो ददौ ॥५६॥
 द्वैपायनः सोऽथ जगाम मेरुं चतुर्मुखाद्यैरनुगम्यमानः ।
 उद्धृत्य वेदानखिलान् सुरेभ्यो ददौ मुनिभ्यश्च यथाऽऽदिसृष्टौ ॥५७॥
 सर्वाणि शास्त्राणि तथैव कृत्वा विनिर्णयं ब्रह्मसूत्रं चकार ।
 तच्छ्रुत्ब्रह्मगिरीशमुख्याः सुरा मुनीनां प्रवराश्च तस्मात् ॥५८॥
 समस्तशास्त्रार्थनिदर्शनात्मकं चक्रे महाभारतनामधेयम् ।
 वेदोत्तमं तच्च विधातृशङ्खप्रधानकैस्तन्मुखतः सुरैः श्रुतम् ॥५९॥

अथो गिरीशादिमनोनुशायी कलिर्ममाराऽशु सुवाङ्मयैः शरैः ।
निकृत्तशीर्षो भगवन्मुखेरितैः सुराश्च सज्ज्ञानसुधारसं पपुः ॥६०॥

अथो मनुष्येषु तथाऽसुरेषु रूपान्तरैः कलिरेवावशिष्टः ।
ततो मनुष्येषु च सत्सु संस्थितो विनाश्य इत्येव हरिर्व्यचिन्तयत् ॥६१॥

ततो नृणां कालबलात् सुमन्दमायुर्मतिं कर्म च वीक्ष्य कृष्णः ।
विव्यास वेदान् स विभुश्चतुर्धा चक्रे तथा भागवतं पुराणम् ॥६२॥

ये ये च सन्तस्तमसाऽनुविष्टास्तांस्तान् सुवाक्यैस्तमसो विमुञ्चन् ।
चचार लोकान् स पथि प्रयान्तं कीटं व्यपश्यत् तमुवाच कृष्णः ॥६३॥

भवस्व राजा कुशरीरमेतत् त्यक्त्वेति नैच्छत् तदसौ ततस्तम् ।
अत्यक्तदेहं नृपतिं चकार पुरा स्वभक्तं वृषलं सुलुब्धम् ॥६४॥

लोभात् स कीटत्वमुपेत्य कृष्णप्रसादतश्चाऽशु बभूव राजा ।
तदैव तं सर्वनृपाः प्रणेमुर्दुः करं चास्य यथैव वैश्याः ॥६५॥

उवाच तं भगवान् मुक्तिमस्मिंस्तव क्षणे दातुमहं समर्थः ।
तथाऽपि सीमार्थमवाप्य विप्रतनुं विमुक्तो भव मत्प्रसादात् ॥६६॥

ज्ञानं च तस्मै विमलं ददौ स महीं च सर्वां बुभुजे तदन्ते ।
त्यक्त्वा तनुं विप्रवरत्वमेत्य पदं हरेश्चाप सुतत्त्ववेदी ॥६७॥

एवं बहून् संसृतिबन्धतस्स व्यमोचयद् व्यासतनुर्जनार्दनः ।
बहून्यचिन्त्यानि च तस्य कर्माण्यशेषदेवेशसदोदितानि ॥६८॥

अथास्य पुत्रत्वमवासुमिच्छंश्चचार रुद्रः सुतपस्तदीयम् ।
ददौ च तस्मै भगवान् वरं तं स्वयं च तप्त्वेव तपो विमोहयन् ॥६९॥

विमोहनायासुरसर्गिणां प्रभुः स्वयं करोतीव तपः प्रदर्शयेत् ।
 कामादिदोषांश्च मृषैव दर्शयेन्न तावता तेऽस्य हि सन्ति कुत्रचित् ॥७०॥
 ततस्त्वरण्योः स बभूव पुत्रकः शिवोऽस्य सोऽभूच्छुक्रनामधेयः ।
 शुक्रि हि भूत्वा ह्यगमद् घृताची व्यासं विमघ्नन्तमुतारणी तम् ॥७१॥
 अकामयन् कामुकवत् स भूत्वा तयाऽर्थितस्तं शुक्रनामधेयम् ।
 चक्रे ह्यरण्योस्तनयं च सृष्ट्वा विमोहयंस्तत्त्वमार्गेष्वयोग्यान् ॥७२॥
 शुक्रं तमाशु प्रविवेश वायुर्व्यासस्य सेवार्थमथास्य सर्वम् ।
 ज्ञानं ददौ भगवान् सर्ववेदान् सभारतं भागवतं पुराणम् ॥७३॥
 शेषोऽथ पैलं मुनिमाविशत् तदा वीशः सुमन्तुमपि वारुणिं मुनिम् ।
 ब्रह्माऽविशत् तमुत वैशम्पायनं शक्रश्च जैमिनिमथाऽविशद् विभुः ॥७४॥
 कृष्णस्य पादपरिसेवनोत्सुकाः सुरेश्वरा विविशुराशु तान् मुनीन् ।
 समस्तविद्याः प्रतिपाद्य तेष्वसौ प्रवर्तकांस्तान् विदधे हरिः पुनः ॥७५॥
 ऋचां प्रवर्तकं पैलं यजुषां च प्रवर्तकम् ।
 वैशम्पायनमेवैकं द्वितीयं सूर्यमेव च ॥७६॥
 चक्रेऽथ जैमिनिं साम्नामथार्वाङ्गिरसामपि ।
 सुमन्तुं भारतस्यापि वैशम्पायनमादिशत् ।
 प्रवर्तने मानुषेषु गन्धर्वादिषु चाऽत्मजम् ॥७७॥
 नारदं पाठयित्वा च देवलोकप्रवृत्तये ।
 आदिशत् ससृजे सोऽथ रोमाञ्चाद् रोमहर्षणम् ॥७८॥
 तं भारतपुराणानां महारामायणस्य च ।
 पञ्चरात्रस्य कृत्स्नस्य प्रवृत्त्यर्थमथाऽदिशत् ॥७९॥

तमाविशत् कामदेवः कृष्णसेवासमुत्सुकः ।

स तस्मै ज्ञानमखिलं ददौ द्वैपायनः प्रभुः ॥८०॥

सनत्कुमारप्रमुखांश्चक्रे योगप्रवर्तकान् ।

भृग्वादीन् कर्मयोगस्य ज्ञानं दत्त्वाऽमलं शुभम् ॥८१॥

जैमिनिं कर्ममीमांसाकर्तारमकरोत् प्रभुः ।

देवमीमांसाद्यन्तं कृत्वा पैलमथाऽदिशत् ।

शेषं च मध्यकरणे पुराणान्यथ चाकरोत् ॥८२॥

शैवान् पाशुपतांश्चक्रे संशयार्थं सुरद्विषाम् ।

वैष्णवान् पञ्चरात्रांश्च यथार्थज्ञानसिद्धये ।

ब्राह्मांश्च वेदतश्चक्रे पुराणग्रन्थसङ्ग्रहान् ॥८३॥

एवं ज्ञानं पुनः प्रापुर्देवाश्च ऋषयस्तथा ।

सनत्कुमारप्रमुखा योगिनो मानुषास्तथा ।

कृष्णद्वैपायनात् प्राप्य ज्ञानं ते मुमुदुः सदा ॥८४॥

समस्तविज्ञानगभस्तिचक्रं विताय विज्ञानमहादिवाकरः ।

निरस्य चाज्ञानतमो जगत्ततं प्रभासते भानुरिवावभासयन् ॥८५॥

चतुर्मुखेशानसुरेन्द्रपूर्वकैः सदा सुरैः सेवितपादपल्लवः ।

प्रकाशयंस्तेषु सदात्मगुह्यं मुमोद मेरौ च तथा बदर्याम् ॥८६॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

व्यासावतारकथानिरूपणं नाम दशमोऽध्यायः ॥

अथ एकादशोऽध्यायः

- शशाङ्गमुत्रादभवत् पुरुरवास्तस्याऽयुरायोर्नहुषो ययातिः ।
तस्याऽस पत्नीयुगलं सुताश्च पश्चाऽभवन् विष्णुपदैकभक्ताः ॥१॥
- यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत ।
द्रुह्यं चाऽनुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥२॥
- यदोर्वशे चक्रवर्ती कार्तवीर्यार्जुनोऽभवत् ।
विष्णोर्दत्तात्रेयनाम्नः प्रसादाद्योगवीर्यवान् ।
तस्यान्ववाये यदवो बभूवुर्विष्णुसंश्रयाः ॥३॥
- पूरोर्वशे तु भरतश्चक्रवर्ती हरिप्रियः ।
तद्वंशजः कुरुर्नाम प्रतीपोऽभूत् तदन्वये ॥४॥
- प्रतीपस्याभवन् पुत्रास्त्रयस्त्रेतात्रिवर्चसः ।
देवापिरथ बाह्लीको गुणज्येष्ठश्च शन्तनुः ॥५॥
- त्वग्दोषयुक्तो देवापिर्जगाम तपसे वनम् ।
विष्णोः प्रसादात् स कृते युगे राजा भविष्यति ॥६॥
- पुत्रिकापुत्रतां यातो बाह्लीको राजसत्तमः ।
हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रह्लादो भगवत्प्रियः ॥७॥
- वायुना च समाविष्टो महाबलसमन्वितः ।
येनैव जायमानेन तरसा भूर्विदारिता ॥८॥
- भूभारक्षपणे विष्णोरङ्गतामामुमेव सः ।
प्रतीपपुत्रतामाप्य बाह्लीकेष्वभवत् पतिः ।
रुद्रेषु पत्रतापाख्यः सोमदत्तोऽस्य चाऽत्मजः ॥९॥

अजैकपादहिर्बुध्निरिविरूपाक्ष इति त्रयः ।

रुद्राणां सोमदत्तस्य बभूवुः प्रथिताः सुताः ।

विष्णोरेवाङ्गतामासुं भूरिभूरिश्रवाः शलः ॥१०॥

शिवादिसर्वरुद्राणामावेशाद् वरतस्तथा ।

भूरिश्रवा अतिबलस्तत्राऽसीत् परमास्त्रवित् ॥११॥

तदर्थं हि तपश्चीर्णं सोमदत्तेन शम्भवे ।

दत्तो वरश्च तेनास्य त्वत्प्रतीपाभिभूतिकृत् ।

बलवीर्यगुणोपेतो नाम्ना भूरिश्रवाः सुतः ॥१२॥

भविष्यति मयाऽऽविष्टो यज्ञशील इति स्म ह ।

तेन भूरिश्रवा जातः सोमदत्तसुतो बली ॥१३॥

पूर्वोदधेस्तीरगतेऽञ्जसम्भवे गङ्गायुतः पर्वणि घूर्णितोऽब्धिः ।

अवाक्षिपत् तस्य तनौ निजोदबिन्दुं शशापैनमथाऽञ्जयोनिः ॥१४॥

महाभिषङ् नाम नरेश्वरस्त्वं भूत्वा पुनः शन्तनुनामधेयः ।

जनिष्यसे विष्णुपदी तथैषा तत्रापि भार्या भवतो भविष्यति ॥१५॥

शान्तो भवेत्येव मयोदितस्त्वं तनुत्वमाप्नोषि ततश्च शन्तनुः ।

इतीरितः सोऽथ नृपो बभूव महाभिषङ् नाम हरेः पदाश्रयः ॥१६॥

स तत्र भुक्त्वा चिरकालमुर्वी तनुं विहायाऽऽप सदो विधातुः ।

तत्राऽपि तिष्ठन् सुरवृन्दसन्निधौ ददर्श गङ्गां श्लथिताम्बरां स्वकाम् ॥१७॥

अवाङ्मुखेषु द्युसदस्सु गङ्गां निरीक्षमाणं पुनरात्मसम्भवः ।

उवाच भूमौ नृपतिर्भवाऽऽशु शप्तो यथा त्वं हि पुरा मयैव ॥१८॥

- इतीरितस्तत्क्षणतः प्रतीपाद् बभूव नाम्ना नृपतिश्च शन्तनुः ।
 अवाप्य गङ्गां दयितां स्वकीयां तया मुमोदाऽब्दगणान् बहूँश्च ॥१९॥
- अथाऽष्टमो वसुरासीद् युनामा वराङ्गिनामन्यस्य बभूव भार्या ।
 बभूव तस्याश्च सखी नृपस्य सुविन्दनाम्नो दयिता सनाम्नी ॥२०॥
- तस्या जरामृतिविध्वंसहेतोर्वसिष्ठधेनुं स्वमृतं क्षरन्तीम् ।
 जरापहां नन्दिनिनामधेयां बद्धुं पतिं चोदयामास देवी ॥२१॥
- तया युनामा स वसुः प्रचोदितो भ्रातृस्नेहात् सप्तभिरन्वितोऽपैः ।
 बबन्ध तां गामथ ताञ्छशाप वसिष्ठसंस्थः कमलोद्भवः प्रभुः ॥२२॥
- अधर्मवृत्ताः प्रतियात मानुषीं योनिं द्रुतं यत्कृते सर्व एव ।
 धर्मच्युतास्स तथाऽष्टायुराप्यतामन्ये पुनः क्षिप्रमतो विमोक्ष्यथ ॥२३॥
- प्रचोदयामास च या कुमारे पतिं हि साऽम्बेति नरेषु जाता ।
 अभर्तृका पुंस्त्वसमाश्रयेण पत्युर्मृतौ कारणत्वं व्रजेत ॥२४॥
- भवत्वसौ ब्रह्मचर्यैकनिष्ठो महान् विरोधश्च तयोर्भवेत ।
 स गर्भवासाष्टकदुःखमेव समाप्नुतां शरतल्पे शयानः ॥२५॥
- मृत्यष्टकोत्थामपि वेदनां सः प्राप्नोतु शतैर्बहुधा निकृत्तः ।
 इतीरितास्ते कमलोद्भवं तं ज्ञात्वा समुत्सृज्य च गां प्रणेमुः ॥२६॥
- न मानुषं गर्भमवाप्नुमो वयं भवत्वयं सर्ववित् कीर्तिमांश्च ।
 महास्त्रवेत्ता भवदंशयुक्तस्तथा बलं नोऽखिलानामुपैतु ॥२७॥
- इतीरितेऽस्त्वित्युदिताः स्वयम्भुवा वसिष्ठसंस्थेन सुरापगां ययुः ।
 ऊचुस्तथैनामुदरे वयं ते जायेमहि क्षिप्रमस्मान् हन त्वम् ॥२८॥

इतीरिता सा वरमाशु वज्रे तेभ्योऽप्यपापत्वमथ प्रियत्वम् ।
तेषां तथैवात्मन एकमेषां दीर्घायुषं तान् सुषुवेऽथ शन्तनोः ॥२९॥

अविघ्नतस्तान् विनिहन्तुमेव पुरा प्रतीपस्य हि दक्षिणोरुम् ।
समाश्रिता कामिनीवत् त्वकामा तत्पुत्रभार्या भवितुं विडम्बात् ॥३०॥

तेनैव चोक्ता भव मे सुतस्य भार्या यतो दक्षिणोरुस्थिताऽसि ।
भागो हि दक्षो दुहितुः सुषाया भार्याभागो वाम इति प्रसिद्धः ॥३१॥

उवाच सा तं न तु मां सुतस्ते काऽसीति पृच्छेन्न तु मां निवारयेत् ।
अयोग्यकर्त्रीमपि कारणं च मत्कर्मणो नैव पृच्छेत् कदाचित् ॥३२॥

यदा त्रयाणामपि चैकमेष करोति गच्छेयमहं विसृज्य ।
तदा त्वदीयं सुतमित्युदीरिते तथेति राजाऽप्यवदत् प्रतीपः ॥३३॥

तथैव पुत्राय च तेन तद् वचो वधूक्तमुक्तं वचनाद् युनायाः ।
कनीयसे सा ह्यवदत् सुतस्ते नान्यः पतिः शन्तनुरेव मे वृतः ॥३४॥

ततस्तु सा शन्तनुतोऽष्टपुत्रानवाप्य सप्त न्यहनत् तथाऽष्टमम् ।
गन्तुं ततो मतिमाधाय हन्तुमिवोद्योगं सा हि मृषा चकार ॥३५॥

अवस्थितिर्नातिसुखाय मानुषे यतः सुराणामत एव गन्तुम् ।
ऐच्छन्न तस्या हि बभूव मानुषो देहो नरोत्थो हि तथाऽऽस शन्तनोः ॥३६॥

तां पुत्रनिधनोद्युक्तां न्यवारयत शन्तनुः ।
काऽसि त्वं हेतुना केन हंसि पुत्रान् नृशंसवत् ॥३७॥

रूपं सुरवरस्त्रीणां तव तेन न पापकम् ।
भवेत् कर्म त्वदीयं तन्महत् कारणमत्र हि ॥३८॥

- तत् कारणं वद शुभे यदि मच्छ्रोत्रमर्हति ।
इतीरिताऽवदत् सर्वं प्रययौ च सुरापगा ॥३९॥
- न धर्मो देवतानां हि ज्ञातवासश्चिरं नृषु ।
कारणादेव हि सुरा नृषु वासं प्रकुर्वते ।
कारणापगमे यान्ति धर्मोऽप्येषां तथाविधः ॥४०॥
- अदृश्यत्वमसंस्पृशो ह्यसम्भाषणमेव च ।
सुरैरपि नृजातैस्तु गुह्यधर्मो दिवौकसाम् ॥४१॥
- अतः सा वरुणं देवं पूर्वभर्तारमप्यमुम् ।
नृजातं शन्तनुं त्यक्त्वा प्रययौ वरुणालयम् ॥४२॥
- सुतमष्टममादाय भर्तुरेवाप्यनुज्ञया ।
वधोयोगान्निवृत्ता सा ददौ पुत्रं बृहस्पतौ ॥४३॥
- देवव्रतोऽसावनुशासनाय मात्रा दत्तो देवगुरौ शतार्द्धम् ।
संवत्सराणामखिलांश्च वेदान् समभ्यसत् तद्वशगान्तरात्मा ॥४४॥
- ततश्च मात्रा जगतां गरीयस्यनन्तपारेऽखिलसद्गुणार्णवे ।
रामे भृगूणामधिपे प्रदत्तः शुश्राव तत्त्वं च शतार्धवर्षम् ॥४५॥
- स पञ्चविंशत् पुनरब्दकानामस्त्राणि चाऽभ्यस्य पतेर्भृगूणाम् ।
मात्रा समानीय निजे तटे तु संस्थापितः प्रार्पयितुं स्वपित्रे ॥४६॥
- स तत्र बध्वा शरपञ्जरेण गङ्गां विजहेऽस्य पिता तदैव ।
ब्रजन् मृगार्थी तृषितो विलोकयन् गङ्गामतोयामभवत् सुविस्मितः ॥४७॥
- स मार्गयामास ततोऽस्य हेतुं ज्ञप्त्यै तदा स्वं च ददर्श सूनुम् ।
क्रीडन्तमस्त्रेण बभूव सोऽपि क्षणाददृश्यः पितृदर्शनादनुरागम् ॥४८॥

मीमांसमानं तमवाप गङ्गा सुतं समादाय पतिं जगाद च ।
 अयं सुतस्ते परमास्त्रवेत्ता समर्पितो वीर्यबलोपपन्नः ॥४९॥

अस्याग्रजाः स्वां स्थितिमेव याता हरेः पदाम्भोजसुपाविते जले ।
 तनूर्मदीये प्रणिधाय तस्मात् तन्मा शुचोऽनेन च मोदमानः ॥५०॥

इति प्रदायामुमदृश्यतामगाद् गङ्गा तमादाय ययौ स्वकं गृहम् ।
 राजाऽभिषिच्याऽथ च यौवराज्ये मुमोद तत्सद्गुणतर्पितो भृशम् ॥५१॥

पुनः स पित्राऽनुमतो बृहस्पतेरवाप वेदान् पुरुषायुषोऽर्द्धतः ।
 रामात् तथाऽस्त्राणि पुनस्त्ववाप तावद्भिरब्दैस्त्रिशतैश्च तत्त्वम् ॥५२॥

स सर्ववित्त्वं समवाप्य रामात् समस्तविद्याधिपतेर्गुणार्णवात् ।
 पितुः समीपं समवाप्य तं च शुश्रूषमाणः प्रमुमोद वीरः ॥५३॥

यदैव गङ्गा सुषुवेऽष्टमं सुतं तदैव यातो मृगयां स शन्तनुः ।
 शरद्वतो जातमपश्यदुत्तमं वने विसृष्टं मिथुनं त्वयोनिजम् ॥५४॥

शरद्वांस्तु तपः कुर्वन् ददर्श सहसोर्वशीम् ।
 चस्कन्द रेतस्तस्याऽथ शरस्तम्बे ततोऽभवत् ॥५५॥

विष्कम्भो नाम रुद्राणां भूभारहरणेऽङ्गताम् ।
 हरेः प्राप्तुं तथा तारा भार्या या हि बृहस्पतेः ॥५६॥

तावुभौ शन्तनुर्दृष्ट्वा कृपाविष्टः स्वकं गृहम् ।
 निनाय नाम चक्रेऽथ कृपाया विषयौ यतः ।
 कृपः कृपीति स कृपस्तपो विष्णोश्चकार ह ॥५७॥

तस्य प्रीतस्तदा विष्णुः सर्वलोकेऽश्वरेऽश्वरः ।
 प्रादादेष्ट्यत्सप्तर्षित्वमायुः कल्यान्तमेव च ।
 स शन्तनुगृहे तिष्ठन् देवव्रतसखाऽभवत् ॥५८॥

- पुत्रवच्छन्तनोश्चाऽसीत् स च पुत्रवदेव तत् ।
मिथुनं पालयामास कृपोऽप्यस्त्राण्यवाप च ॥५९॥
- सर्ववेदानधिजगौ सर्वशास्त्राणि कौशिकात् ।
तत्त्वज्ञानं तथा व्यासादाप्य सर्वज्ञतां गतः ॥६०॥
- यदा हि जातः स कृपस्तदैव बृहस्पतेः सुनुरगाच्च गङ्गाम् ।
स्नातुं घृताचीं स ददर्श तत्र श्लथदुकूलां सुरवर्यकामिनीम् ॥६१॥
- तद्दर्शनात् स्कन्धमथेन्द्रियं स द्रोणे दधाराऽशु ततोऽभवत् स्वयम् ।
अभ्योजजावेशयुतो बृहस्पतिः कर्तुं हरेः कर्म भुवो भरोद्धतौ ॥६२॥
- द्रोणेति नामास्य चकार तातो मुनिर्भरद्वाज उतास्य वेदान् ।
अर्ध्यापयामास सशास्त्रसङ्घान् सर्वज्ञतामाप च सोऽचिरेण ॥६३॥
- काले च तस्मिन् पृषतोऽनपत्यो वनेषु पाञ्चालपतिश्चचार ।
तपो महत् तस्य तथा वराप्सरावलोकनात् स्कन्दितमाशु रेतः ॥६४॥
- स तद् विलज्जावशतः पदेन समाक्रमत् तस्य बभूव सुनुः ।
हूहू तु नाम्ना स विरिञ्चगायको नाम्नाऽवहो यो मरुतां तदंशयुक् ॥६५॥
- स द्रोणतातात् समवाप वेदानस्त्राणि विद्याश्च तथा समस्ताः ।
द्रोणेन पुक्तः स तदा गुरोः सुतं सहैव नौ राज्यमिति ह्यवादीत् ॥६६॥
- पदे द्रुतत्वाद् द्रुपदाभिधेयः स राज्यमापाऽथ निजां कृपीं सः ।
द्रोणोऽपि भार्या समवाप्य सर्वप्रतिग्रहोज्ञश्च पुरेऽवसत् सुखी ॥६७॥
- शिलोज्ज्वल्युत्थैव हि वर्तयन् स धर्मं महान्तं विरजं जुषाणः ।
उवास नागाख्यपुरे सखा स देवव्रतस्याऽथ कृपस्य चैव ॥६८॥

तेषां समानो वयसा विराटस्त्वभूद्ब्रह्मा नाम विधातृगायकः ।
 मरुत्सु यो विवहो नाम तस्याप्यंशेन युक्तो निजधर्मवर्ती ॥६९॥
 ततः कदाचिन्मृगयां गतः स ददर्श कन्याप्रवरां तु शन्तनुः ।
 या पूर्वसर्गे पितृपुत्रिका सती चचार विष्णोस्तप उत्तमं चिरम् ॥७०॥
 यस्यै वरं विष्णुरदात् पुराऽहं सुतस्तव स्यामिति या वसोः सुता ।
 जाता पुनर्दाशगृहे विवर्द्धिता व्यासात्मना विष्णुरभूच्च यस्याम् ॥७१॥
 तद्दर्शनानृपतिर्जातहृच्छयो वज्रे प्रदानाय च दाशराजम् ।
 ऋते स तस्यास्तनयस्य राज्यं नैच्छद् दातुं तामथाऽयात् गृहं स्वम् ॥७२॥
 तच्चिन्तया म्लानमुखं जनित्रं दृष्ट्वैव देवव्रत आश्वपृच्छत् ।
 तत्कारणं सारथिमस्य तस्माच्छ्रुत्वाऽखिलं दाशगृहं जगाम ॥७३॥
 स तस्य विश्वासकृते प्रतिज्ञां चकार नाऽहं करवाणि राज्यम् ।
 तथैव मे सन्ततितो भयं ते व्येतूध्वीताः संततं भवानि ॥७४॥
 भीमव्रतत्वाद्धि तदाऽस्य नाम कृत्वा देवा भीष्म इति ह्यचीकृपन् ।
 प्रसूनवृष्टिं स च दाशदत्तां कालीं समादाय पितुः समर्पयत् ॥७५॥
 ज्ञात्वा तु तां राजपुत्रीं गुणाढ्यां सत्यस्य विष्णोर्मातरं नामतस्तत् ।
 लोके प्रसिद्धां सत्यवतीत्युदारां विवाहयामास पितुः स भीष्मः ॥७६॥
 प्रायः सतां न मनः पापमार्गे गच्छेदिति ह्यात्ममनश्च सक्तम् ।
 ज्ञात्वाऽपि तां दाशगृहे विवर्द्धितां जग्राह सद्धर्मरतश्च शन्तनुः ॥७७॥
 स्वच्छन्दमृत्युत्ववरं प्रदाय तथाऽप्यजेयत्वमधृष्यतां च ।
 युद्धेषु भीष्मस्य नृपोत्तमोऽसौ रेमे तथैवाब्दगणान् बहूँश्च ॥७८॥

- लेभे स चित्राङ्गदमत्र पुत्रं तथा द्वितीयं च विचित्रवीर्यम् ।
तयोश्च बाल्ये व्यसृजच्छरीरं जीर्णेन देहेन हि किं ममेति ॥७९॥
- स्वेच्छया वरुणत्वं स प्राप नानिच्छया तनुः ।
तस्मिन् काले त्यज्यते हि बलवद्भिर्वधं विना ॥८०॥
- अतिसक्तास्तपोहीनाः कथञ्चिन्मृतिमाप्नुयुः ।
अनिच्छयाऽपि हि यथा मृतश्चित्राङ्गदानुजः ॥८१॥
- अथौर्ध्वदैहिकं कृत्वा पितुर्भीष्मोऽभ्यषेचयत् ।
राज्ये चित्राङ्गदं वीरं यौवराज्येऽस्य चानुजम् ॥८२॥
- चित्राङ्गदेन निहतो नाम स्वं त्वपरित्यजन् ।
चित्राङ्गदोऽकृतोद्वाहो गन्धर्वेण महारणे ॥८३॥
- विचित्रवीर्यं राजानं कृत्वा भीष्मोऽन्वपालयत् ।
अथ काशिसुतास्तिस्त्रस्तदर्शं भीष्म आहरत् ॥८४॥
- अम्बामप्यम्बिकानाङ्गीं तथैवाम्बालिकां पराम् ।
पाणिग्रहणकाले तु ब्रह्मदत्तस्य वीर्यवान् ।
विजित्य तं साल्वराजं समेतान् क्षत्रियानपि ॥८५॥
- अम्बिकाम्बालिके तत्र संवादं चक्रतुः शुभे ।
अम्बा सा भीष्मभार्यैव पूर्वदेहे तु नैच्छत् ॥८६॥
- शापाद्विरण्यगर्भस्य साल्वकामाऽहमित्यपि ।
उवाच तां स तत्याज साऽगमत् साल्वमेव च ॥८७॥
- तेनाऽपि सम्परित्यक्ता परामृष्टेति सा पुनः ।
भीष्ममाप स नोऽगृह्णात् प्रययौ साऽपि भार्गवम् ॥८८॥

भ्रातुर्विवाहयामास सोऽम्बिकाम्बालिके ततः ।

भीष्माय तु यशो दातुं युयुधे तेन भार्गवः ॥८९॥

अनन्तशक्तिरपि सन् न भीष्मं निजघान ह ।

न चाम्बां ग्राहयामास भीष्मकारुण्ययन्त्रितः ॥९०॥

अनन्तशक्तिः सकलान्तरात्मा यः सर्ववित् सर्ववशी च सर्वजित् ।

न यत्समोऽन्योऽस्ति कथञ्च कुत्रचित् कथं ह्यशक्तिः परमस्य तस्य ॥९१॥

भीष्मं स्वभक्तं यशसाऽभिपूरयन् विमोहयन्नसुरांश्चैव रामः ।

जित्वैव भीष्मं न जघान देवो वाचं च सत्यामकरोत् स तस्य ॥९२॥

‘विद्धवन्मुग्धवच्चैव केशवो वेदनार्तवत् ।

दशर्यन्नपि मोहाय नैव विष्णुस्तथा भवेत् ।’

एवमादिपुराणोत्थवाक्याद् रामः सदा जयी ॥९३॥

यशो भीष्मस्य दत्त्वा तु सोऽम्बां च शरणागताम् ।

उन्मुच्य भर्तृद्वेषोत्थपापात् तेनाऽऽश्वयोजयत् ॥९४॥

अनन्तरं शिखण्डित्वात् तदा सा शाङ्कं तपः ।

भीष्मस्य निधनार्थाय पुंस्त्वार्थं च चकार ह ॥९५॥

भीष्मो यथा त्वां गृहीयात् तथा कुर्यामितीरितम् ।

रामेण सत्यं तच्छ्रे भीष्मे देहान्तरं गते ॥९६॥

रुद्रस्तु तस्यास्तपसा तुष्टः प्रादाद् वरं तदा ।

भीष्मस्य मृतिहेतुत्वं कालात् पुंदेहसम्भवम् ॥९७॥

मालां च य इमां मालां गृहीयात् स हनिष्यति ।

भीष्ममित्येव तां मालां गृहीत्वा सा नृपान् ययौ ॥९८॥

- तां न भीष्मभयात् केऽपि जगृहस्तां हि सा ततः ।
द्रुपदस्य गृहद्वारि न्यस्य योगात् तनुं जहौ ॥९९॥
- एतस्मिन्नेव काले तु सुतार्थं द्रुपदस्तपः ।
चकार शम्भवे चैनं सोऽब्रवीत् कन्यका तव ॥१००॥
- भूत्वा भविष्यति पुमानिति साऽम्बा ततोऽजनि ।
नाम्ना शिखण्डिनी तस्याः पुंवत् कर्माणि चाऽकरोत् ॥१०१॥
- तस्यै पाञ्चालराजः स दशार्णाधिपतेः सुताम् ।
उद्वाहयामास सा तां पुंवेष्टेणैव गूहिताम् ।
अन्यत्र मातापित्रोस्तु न विज्ञातां बुबोध ह ॥१०२॥
- धात्र्यै न्यवेदयत् साऽथ तत्पित्रे सा न्यवेदयत् ।
स क्रुद्धः प्रेषयामास निहन्मि त्वां सबान्धवम् ।
इति पाञ्चालराजाय निर्जगाम च सेनया ॥१०३॥
- विश्वस्य वाक्यं रुद्रस्य पुमानेवेति पार्षतः ।
प्रेषयामास धिग् बुद्धिर्भिन्ना ते बालवाक्यतः ।
अपरीक्षकस्य ते राष्ट्रं कथमित्येव नर्मकृत् ॥१०४॥
- अथ भार्यासमेतं तं पितरं चिन्तयाऽऽकुलम् ।
दृष्ट्वा शिखण्डिनी दुःखान्मन्त्रिमित्तान्न नश्यतु ॥१०५॥
- इति मत्वा वनायैव ययौ यत्र च तुम्बुरुः ।
स्थूणाकर्णाभिधेयस्तामपश्यद् दृढकर्णतः ॥१०६॥
- स तस्या अखिलं श्रुत्वा कृपां चक्रे महामनाः ।
स तस्यै स्वं वपुः प्रादात् तदीयं जगृहे तथा ।
अंशेन पुंस्त्वभावार्थं पूर्वदेहे समास्थितः ॥१०७॥

पुंसां स्त्रीत्वं भवेत् काऽपि तथाऽप्यन्ते पुमान् भवेत् ।
स्त्रीणां नैव हि पुंस्त्वं स्याद् बलवत्कारणैरपि ॥१०८॥

अतः शिववरेऽप्येषा जज्ञे योषैव नान्यथा ।
पश्चाच्च पुन्तनुं सैषा प्रविवेशैव पुंयुताम् ॥१०९॥

नास्या देहः पुंस्त्वमाप न च पुंसाऽनधिष्ठिते ।
पुंदेहे न्यवसत् साऽथ गन्धर्वेण त्वधिष्ठितम् ।
गान्धर्वं देहमाविश्य स्वकीयं भवनं ययौ ॥११०॥

तस्यास्तद्देहसादृश्यं गन्धर्वस्य प्रसादतः ।
प्राप गन्धर्वदेहोऽपि तया पश्चादधिष्ठितः ॥१११॥

श्वो देहि मम देहं मे स्वं च देहं समाविश ।
इत्युत्त्वा स तु गन्धर्वः कन्यादेहं समास्थितः ।
उवासैव वने तस्मिन् धनदस्तत्र चाऽगमत् ॥११२॥

अप्रत्युत्थायिनं तन्तुलीयमानं विलज्जया ।
शशाप धनदो देवश्चिरमित्थं भवेति तम् ॥११३॥

यदा युद्धे मूर्तिं याति सा कन्या पुन्तनुस्थिता ।
तदा पुंस्त्वं पुनर्यासि चपलत्वादिति रितः ॥११४॥

तथाऽवसत् स गन्धर्वः कन्या पित्रोरशेषतः ।
कथयामासानुभूतं तौ भृशं मुदमापतुः ॥११५॥

परीक्ष्य तामुपायैस्तु श्वशुरो लज्जितो ययौ ।
श्वोभूते सा तु गन्धर्वं प्राप्य तद्वचनात् पुनः ॥११६॥

ययौ तेनैव देहेन पुंस्त्वमेव समाश्रिता ।

स शिखण्डी नामतोऽभूदस्त्रशस्त्रप्रतापवान् ॥११७॥

विवित्रवीर्यः प्रमदाद्वयं तत् सम्प्राप्य रेमेऽब्दगणान् सुसक्तः ।

तत्याज देहं स च यस्मिणाऽर्दितः ततोऽस्य माताऽस्मरदाशु कृष्णम् ॥११८॥

आविर्बभूवाऽशु जगज्जनित्रो जनार्दनो जन्मजराभयापहः ।

समस्तविज्ञानतनुः सुखार्णवः सम्पूजयामास च तं जनित्री ॥११९॥

तं भीष्मपूर्वैः परमादरार्चितं स्वभिष्टुतं चावददस्य माता ।

पुत्रौ मृतौ मे न तु राज्यमैच्छद् भीष्मो मया नितरामर्थितोऽपि ॥१२०॥

क्षेत्रे ततो भ्रातुरपत्यमुत्तममुत्पादयास्मत्परमादरार्चितः ।

इतीरितः प्रणतश्चाप्यभिष्टुतो भीष्मादिभिश्चाऽहं जगदुर्वचः ॥१२१॥

ऋते रमां जातु ममाङ्गसङ्गयोग्याऽङ्गना नैव सुरालयेऽपि ।

तथाऽपि ते वाक्यमहं करिष्ये सांवत्सरं सा चरतु व्रतं मे ॥१२२॥

सा पूतदेहाऽथ च वैष्णवव्रतान्मत्तः समाप्नोतु सुतं वरिष्ठम् ।

इतीरिते राष्ट्रमुपैति नाशमिति ब्रुवन्ती पुनराह वाक्यम् ॥१२३॥

सौम्यस्वरूपोऽप्यतिभीषणं मृषा तच्चक्षुषो रूपमहं प्रदर्शये ।

सहेत सा तद् यदि पुत्रकोऽस्या भवेद् गुणाढ्यो बलवीर्ययुक्तः ॥१२४॥

इतीरितेऽस्त्वित्युदितस्तयाऽगमत्

कृष्णोऽम्बिकां सा तु भयान्ममीलयत् ।

अभूच्च तस्यां धृतराष्ट्रनामको

गन्धर्वराट् पवनावेशयुक्तः ॥१२५॥

स मारुतावेशबलाद् बलाधिको
 बभूव राजा धृतराष्ट्रनामा ।
 अदाद् वरं चास्य बलाधिकत्वं
 कृष्णोऽन्ध आसीत् स तु मातृदोषतः ॥१२६॥

ज्ञात्वा तमन्धं पुनरेव कृष्णं माताऽब्रवीज्जनयान्यं गुणाढ्यम् ।
 अम्बालिकायामिति तत् तथाऽकरोद् भयात्तु सा पाण्डुरभून्मृषादृक् ॥१२७॥

परावहो नाम मरुत् ततोऽभवद् वर्णेन पाण्डुः स हि नामतश्च ।
 स चाऽस वीर्याधिक एव वायोरावेशतः सर्वशास्त्रास्त्रवेत्ता ॥१२८॥

तस्मै तथा बलवीर्याधिकत्वं वरं प्रादात् कृष्ण एवाथ पाण्डुम् ।
 विज्ञाय तं प्राह पुनश्च माता निर्दोषमन्यं जनयोत्तमं सुतम् ॥१२९॥

उत्त्वेति कृष्णं पुनरेव च सुषामाह त्वयाऽक्ष्णोर्हि निमीलनं पुरा ।
 कृतं ततस्ते सुत आस चान्धस्ततः पुनः कृष्णमुपास्व भक्तितः ॥१३०॥

इतीरिताऽप्यस्य हि मायया सा भीता भुजिष्यां कुमतिर्न्ययोजयत् ।
 सा तं परानन्दतनुं गुणार्णवं सम्प्राप्य भक्त्या परयैव रेमे ॥१३१॥

तस्यां स देवोऽजनि धर्मराजो माण्डव्यशापाद् य उवाह शूद्रताम् ।
 वसिष्ठसाम्यं समभीप्समानं प्रच्यावयन्निच्छया शापमाप ॥१३२॥

अयोग्यसम्प्राप्तिकृतप्रयत्नदोषात् समारोपितमेव शूले ।
 चौरैर्हृतेऽर्थेऽपि तु चोरबुद्ध्या मक्षीवधादित्यवदद् यमस्तम् ॥१३३॥

नासत्यता तस्य च तत्र हेतुतः शापं गृहीतुं स तथैव चोत्त्वा ।
 अवाप शूद्रत्वमथास्य नाम चक्रे कृष्णः सर्ववित्त्वं तथाऽदात् ॥१३४॥

विद्यारतेर्विदुरो नाम चायं भविष्यति ज्ञानबलोपपन्नः ।
 महाधनुर्बाहुबलाधिकश्च सुनीतिमानित्यवदत् स कृष्णः ॥१३५॥
 ज्ञात्वाऽस्य शूद्रत्वमथास्य माता पुनश्च कृष्णं प्रणता ययाचे ।
 अम्बालिकायां जनयान्यमित्यथो नैच्छत् स कृष्णोऽभवदप्यदृश्यः ॥१३६॥
 योग्यानि कर्माणि ततस्तु तेषां चकार भीष्मो मुनिभिर्यथावत् ।
 विद्याः समस्ता अददाच्च कृष्णस्तेषां पाण्डोरस्त्रशस्त्राणि भीष्मः ॥१३७॥
 ते सर्वविद्याप्रवरा बभूवुर्विशेषतो विदुरः सर्ववेत्ता ।
 पाण्डुः समस्तास्त्रविदेकवीरो जिगाय पृथ्वीमखिलां धनुर्धरः ॥१३८॥
 गवल्गणादास तथैव सूतात् समस्तगन्धर्वपतिः स तुम्बुरुः ।
 य उद्ग्रहो नाम मरुत् तदंशयुक्तो वशी सञ्जयनामधेयः ॥१३९॥
 विचित्रवीर्यस्य स सूतपुत्रः सखा च तेषाभवत् प्रियश्च ।
 समस्तविन्मतिमान् व्यासशिष्यो विशेषतो धृतराष्ट्रानुवर्ती ॥१४०॥
 गान्धारराजस्य सुतामुवाह गान्धारिनाम्नी सुबलस्य राजा ।
 ज्येष्ठो ज्येष्ठां शकुनेर्द्रापरस्य नास्तिक्यरूपस्य कुकर्महतोः ॥१४१॥
 शूरस्य पुत्री गुणशीलरूपयुक्ता दत्ता सख्युरेव स्वपित्रा ।
 नाम्ना पृथा कुन्तिभोजस्य तेन कुन्ती भार्या पूर्वदेहेऽपि पाण्डोः ॥१४२॥
 कूर्मश्च नाम्ना मरुदेव कुन्तिभोजोऽथैनां वर्द्धयामास सम्यक् ।
 तत्राऽगमच्छङ्कांशोऽतिकोपो दुर्वासास्तं प्राह मां वासयेति ॥१४३॥
 तमाह राजा यदि कन्यकायाः क्षमिष्यसे शक्तितः कर्मकर्त्र्याः ।
 सुखं वसेत्योमिति तेन चोक्तः शुश्रूषणायाऽदिशदाशु कुन्तीम् ॥१४४॥

चकार कर्म सा पृथा मुनेः सुकोपनस्य हि ।	
यथा न शक्यते परैः शरीरवाङ्मनोनुगा	॥१४५॥
स वत्सरत्रयोदशं तथा यथावदर्चितः ।	
उपादिशत् परं मनुं समस्तदेववश्यदम्	॥१४६॥
ऋतौ तु सा समाप्नुता परीक्षणाय तन्मनोः ।	
समाह्वयद् दिवाकरं स चाऽजगाम तत्क्षणात्	॥१४७॥
ततो न सा विसर्जितुं शशाक तं विना रतिम् ।	
सुवाक्प्रयत्नतोऽपि तामथाऽससाद भास्करः	॥१४८॥
स तत्र जज्ञिवान् स्वयं द्वितीयरूपको विभुः ।	
सर्वमदिव्यकुण्डलो ज्वलन्निव स्वतेजसा	॥१४९॥
पुरा स वालिमारणप्रभूतदोषकारणात् ।	
सहस्रवर्मनामिनाऽसुरेण वेष्टितोऽजनि	॥१५०॥
यथा ग्रहैर्विदूष्यते मतिर्नृणां तथैव हि ।	
अभूच्च दैत्यदूषिता मतिर्दिवाकरात्मनः	॥१५१॥
तथाऽपि रामसेवनाद्वरेश्च सन्निधानयुक् ।	
सुदर्शनीयकर्णतः स कर्णनामकोऽभवत्	॥१५२॥
स रत्नपूर्णमञ्जुषागतो विसर्जितो जले ।	
जनापवादभीतितस्तया यमस्वसुर्द्रुतम्	॥१५३॥
नदीप्रवाहतो गतं ददर्श सूतनन्दनः ।	
तमग्रहीत् सरत्नकं चकार पुत्रकं निजम्	॥१५४॥

सूतेनाधिरथेन लालिततनुस्तद्धार्यया राधया
 संवृद्धो निखिलाः श्रुतीरधिजगौ शास्त्राणि सर्वाणि च ।
 बाल्यादेव महाबलो निजगुणैः सम्भासमानोऽवस-
 न्नाम्नाऽसौ वसुषेणतामगमदस्याऽसीद्व्यमा तद् वसु ॥१५५॥
 अथ कुन्ती दत्ता सा पाण्डोः सोऽप्येतया चिरं रेमे ।
 शूराच्छ्रूयां जातां विदुरोऽवहदारुणीं गुणाढ्यां च ॥१५६॥
 अथ चर्तायननामा मद्रेशः शक्रतुल्यपुत्रार्थी ।
 कन्यारत्नं चापुं चक्रे ब्राह्मं तपो वरं चाऽप ॥१५७॥
 प्रह्लादावरजो यः संह्लादो नामतो हरेर्भक्तः ।
 सोऽभूद् ब्रह्मवरान्ते वायोरावेशयुक् सुतो राज्ञः ॥१५८॥
 स मारुतावेशवशात् पृथिव्यां बलाधिकोऽभूद् वरतश्च धातुः ।
 शल्यश्च नाम्नाऽखिलशत्रुशल्यो बभूव कन्याऽस्य च माद्रिनाम्नी ॥१५९॥
 सा पाण्डुभार्यैव च पूर्वजन्मन्यभूत् पुनश्च प्रतिपादिताऽस्मै ।
 शल्यश्च राज्यं पितृदत्तमञ्जो जुगोप धर्मेण समस्तशास्त्रवित् ॥१६०॥
 अथाङ्गनारत्नमवाप्य तद्वयं पाण्डुस्तु भोगान् बुभुजे यथेष्टतः ।
 अपीपलद् धर्मसमाश्रयो महीं ज्येष्ठापचायी विदुरोक्तमार्गतः ॥१६१॥
 भीष्मो हि राष्ट्रे धृतराष्ट्रमेव संस्थाप्य पाण्डुं युवराजमेव ।
 चक्रे तथाऽप्यन्य इति स्म राज्यं चकार नासावकरोच पाण्डुः ॥१६२॥
 भीष्माम्बिकेयोक्तिपरः सदैव पाण्डुः शशासावनिमेकवीरः ।
 अथाऽम्बिकेयो बहुभिश्च यज्ञैरीजे सपाण्डुश्च महाधनौघैः ॥१६३॥

नैषा विरोधे कुरुपाण्डवानां तिष्ठेदिति व्यास उदीर्णसद्गुणः ।
 स्वमातरं स्वाश्रममेव निन्ये सुषे च तस्या ययतुः स्म तामनु ॥१६४॥
 सुतोक्तमार्गेण विचिन्त्य तं हरिं सुतात्मना ब्रह्मतया च सा ययौ ।
 परं पदं वैष्णवमेव कृष्णप्रसादतः स्वर्ययतुः सुषे च ॥१६५॥
 माता च सा विदुरस्याऽपि लोकं वैरिश्चमन्वेव गताऽम्बिकां सती ।
 व्यासप्रसादात् सुतसद्गुणैश्च कालेन मुक्तिं च जगाम सन्मतिः ॥१६६॥
 अम्बालिकाऽपि क्रमयोगतोऽगात् परां गतिं नैव तथाऽम्बिका ययौ ।
 यथायथा विष्णुपरश्चिदात्मा तथातथा ह्यस्य गतिः परत्र ॥१६७॥
 पाण्डुस्ततो राज्यभरं निधाय ज्येष्ठानुजे चैव वनं जगाम ।
 पत्नीद्वयेनानुगतो बदर्यामुवास नारायणपालितायाम् ॥१६८॥
 गृहाश्रमेणैव वने निवासं कुर्वन् स भोगान् बुभुजे तपश्च ।
 चक्रे मुनीन्द्रैः सहितो जगत्पतिं रमापतिं भक्तियुतोऽभिपूजयन् ॥१६९॥
 स कामतो हरिणत्वं प्रपन्नं दैवादृषिं ग्राम्यकर्मानुषक्तम् ।
 विद्ध्वा शापं प्राप तस्मात् स्त्रिया युङ्गरिष्यसीत्येव बभूव चाऽर्तः ॥१७०॥
 न्यसिष्णुरुक्तः पृथया स नेति प्रणामपूर्वं न्यवसत् तथैव ।
 ताभ्यां समेतः शतशृङ्गपर्वते नारायणस्याऽश्रममध्यगे पुरः ॥१७१॥
 तपो नितान्तं स चकार ताभ्यां समन्वितः कृष्णपदाम्बुजाश्रयः ।
 तत्सङ्गपूतयुसरिद्वाराम्भःसदावगाहातिपवित्रिताङ्गः ॥१७२॥
 एतस्मिन्नेव काले कमलभवशिवाग्रेसराः शक्रपूर्वा
 भूम्या पापात्मदैत्यैर्भुवि कृतनिलयैराक्रमं चासहन्त्या ।

ईयुर्देवाधिदेवं शरणमजगुरुं पूर्णषाड्गुण्यमूर्तिं
क्षीराब्धौ नागभोगे शयितमनुपमानन्दसन्दोहदेहम् ॥१७३॥

ऊचुः परं पुरुषमेनमनन्तशक्तिं
सूक्तेन तेऽब्जजमुखा अपि पौरुषेण ।
स्तुत्वा धराऽसुरवराक्रमणात् परेशखिन्ना
यतो हि विमुखास्तव तेऽतिपापाः ॥१७४॥

दुस्सङ्गतिर्भवति भारवदेव देव
नित्यं सतामपि हि नः शृणु वाक्यमीश ।
पूर्वं हता दितिसुता भवता रणेषु
ह्यस्मत्प्रियार्थमधुना भुवि तेऽभिजाताः ॥१७५॥

आसीत् पुरा दितिसुतैरमरोत्तमानां
सङ्ग्राम उत्तमगजाश्वरथद्विपद्भिः ।
अक्षौहिणीशतमहौघमहौघमेव
सैन्यं सुरात्मकमभूत् परमास्त्रयुक्तम् ।
तस्मान्महौघगुणमास महासुराणां
सैन्यं शिलागिरिमहास्त्रधरं सुधोरम् ॥१७६॥

तेषां रथाश्च बहुनत्वपरिप्रमाणा देवासुरप्रवरकार्मुकबाणपूर्णाः ।
नानाम्बराभरणवेषवरायुधाढ्या देवासुराः ससुपराशु परस्परं ते ॥१७७॥

जघ्नीर्गिरीन्द्रतलमुष्टिमहास्त्रशस्त्रैश्चक्रुर्नदीश्च रुधिरौघवहा महौघम् ।
तत्र स्म देववृषभैरसुरेशचम्वा युद्धे निषूदित उतौघबलैः शतांशः ॥१७८॥

अथाऽत्मसेनामवमृद्यमानां वीक्ष्यासुरः शम्बरनामधेयः ।
ससार मायाविदसह्यमायो वरादुमेशस्य सुरान् विमोहयन् ॥१७९॥

मायासहस्रेण सुरा विमर्दिता रणे विषेदुः शशिसूर्यमुख्याः ।
 तान् वीक्ष्य वज्री परमाख्यविद्यां स्वयम्भुदत्तं प्रयुयोज वैष्णवीम् ॥१८०॥
 समस्तमायापहया तथैव वराद् रमेशस्य सदाऽप्यसह्याया ।
 माया विनेशुर्दितिजेन्द्रसृष्टा वारीशवह्नीन्दुमुखाश्च मोचिताः ॥१८१॥
 यमेन्दुसूर्यादिसुरास्ततोऽसुरान् निजधुराप्यायितविक्रमास्तदा ।
 सुरेश्वरेणोर्जितपौरुषा बहून् वज्रेण वज्री निजघान शम्बरम् ॥१८२॥
 तस्मिन् हते दानवलोकपाले दितेः सुता दुद्रवुरिन्द्रभीषिताः ।
 तान् विप्रचित्तिर्विनिवार्य धन्वी ससार शक्रप्रमुखान् सुरोत्तमान् ॥१८३॥
 वरादजेयेन विधातुरेव सुरोत्तमांस्तेन शरैर्निपातितान् ।
 निरीक्ष्य शक्रं च विमोहितं द्रुतं न्यवारयत् तं पवनः शरौघैः ॥१८४॥
 अस्त्राणि तस्यास्त्रवरैर्निवार्य चिक्षेप तस्योरसि काञ्चनीं गदाम् ।
 विचूर्णितोऽसौ निपपात मेरौ महाबलो वायुबलाभिनुन्नः ॥१८५॥
 अथाऽससादाऽशु स कालनेमिस्त्वदाज्ञया यस्य वरं ददौ पुरा ।
 सवैरजेयत्वमजोऽसुरः ससहस्रशीर्षो द्विसहस्रबाहुयुक् ॥१८६॥
 तमापतन्तं प्रसमीक्ष्य मारुतस्त्वदाज्ञया दत्तवरस्त्वथैव ।
 हन्तव्य इत्यस्मरदाशु हि त्वां तदाऽऽविरासीस्त्वमनन्तपौरुषः ॥१८७॥
 तमस्त्रशस्त्राणि बहूनि बाहुभिः प्रवर्षमाणं भुवनाप्तदेहम् ।
 चक्रेण बाहून् विनिकृत्य कानि च न्यवेदयश्चाऽशु यमाय पापम् ॥१८८॥
 ततोऽसुरास्ते निहता अशेषास्त्वया त्रिभागा निहताश्चतुर्थम् ।
 जघान वायुः पुनरेव जातास्ते भूतले धर्मबलोपपन्नाः ॥१८९॥

राज्ञां महावंशसुजन्मनां तु तेषामभूद् धर्ममतिर्विपापा ।
 शिक्षामवाप्य द्विजपुङ्गवानां त्वद्भक्तिरप्येषु हि काचन स्यात् ॥१९०॥
 त्वद्भक्तिलेशाभियुतः सुकर्मा ब्रजेन पापां तु गतिं कथञ्चित् ।
 दैत्येश्वराणां च तमोऽन्धमेव त्वयैव क्लृप्तं ननु सत्यकाम ॥१९१॥
 धर्मस्य मिथ्यात्वभयाद् वयं त्वामथापि वा दैत्यशुभाप्तिभीषा ।
 सम्प्रार्थयामो दितिजान् सुकर्मणः त्वद्भक्तिश्चालयितुं च शीघ्रम् ॥१९२॥
 य उग्रसेनः सुरगायकः स जातो यदुष्वेष तथाऽभिधेयः ।
 तवैव सेवार्थममुष्य पुत्रो जातोऽसुरः कालनेमिः स ईश ॥१९३॥
 यस्त्वत्प्रियार्थं न हतो हि वायुना भवत्प्रसादात् परमीशताऽपि ।
 स एष भोजेषु पुनश्च जातो वरादुमेशस्य परैरजेयः ॥१९४॥
 स औग्रसेने जनितोऽसुरेण क्षेत्रे हि तद्रूपधरेण मायया ।
 गन्धर्वजेन द्रमिलेन नाम्ना कंसो जितो येन वराच्छचीपतिः ॥१९५॥
 जित्वा जलेशं च हतानि येन रत्नानि यक्षाश्च जिताः शिवस्य ।
 कन्यावनार्थं मगधाधिपेन प्रयोजितास्ते च हते बलेन ॥१९६॥
 स विप्रचित्तिश्च जरासुतोऽभूद् वराद् विधातुर्गिरिशस्य चैव ।
 सवैरजेयो बलमुत्तमं तज्ज्ञात्वैव कंसस्य मुदा सुते ददौ ॥१९७॥
 निवारयामास न कंसमुद्धतं शक्तोऽपि यो यस्य बलेन कश्चित् ।
 तुल्यं पृथिव्यां विवरेषु वा कचिद् वशे बलादयो नृपतीश्च चक्रे ॥१९८॥
 हतौ पुरा यौ मधुकैटभाख्यौ त्वयैव हंसो डिभिकश्च जातौ ।
 वरादजेयौ गिरिशस्य वीरौ भक्तौ जरासन्धमनु स्म तौ शिवे ॥१९९॥

अन्येऽपि भूमावसुराः प्रजातास्त्वया हता ये सुरदैत्यसङ्गरे ।
 अन्ये तथैवान्धतमः प्रपेदिरे कार्या तथैषां च तमोगतिस्त्वया ॥२००॥
 व्यासावतारे निहतस्त्वया यः कलिः सुशास्त्रोक्तिभिरेव चाद्य ।
 श्रुत्वा त्वदुक्तीः पुरुषेषु तिष्ठन्नीषच्चकारेव मनस्त्वयीश ॥२०१॥
 रामात्मना ये निहताश्च राक्षसा दृष्ट्वा बलं तेऽपि तदा तवाद्य ।
 समं तवान्यं न हि चिन्तयन्ति सुपापिनोऽपीश तथा हनूमतः ॥२०२॥
 ये केशव त्वद्बहुमानयुक्तास्तथैव वायौ न हि ते तमोऽन्धम् ।
 योग्याः प्रवेष्टुं तदतो हि मार्गाच्चाल्यास्त्वया जनयित्वैव भूमौ ॥२०३॥
 नितान्तमुत्पाद्य भवद्विरोधं तथैव वायौ बहुभिः प्रकारैः ।
 सर्वेषु देवेषु च पातनीयास्तमस्यथान्धे कलिपूर्वकासुराः ॥२०४॥
 हतौ च यौ रावणकुम्भकर्णौ त्वया त्वदीयौ प्रतिहारपालौ ।
 महासुरावेशयुतौ हि शापात् त्वयैव तावद्य विमोचनीयौ ॥२०५॥
 यौ तौ तवारीह तयोः प्रविष्टौ दैत्यौ तु तावन्धतमः प्रवेश्यौ ।
 यौ तौ त्वदीयौ भवदीयवेश्म त्वया पुनः प्रापणीयौ परेश ॥२०६॥
 आविश्य यो बलिमञ्जश्चकार प्रतीपमस्मासु तथा त्वयीश ।
 स चासुरो बलिनामैव भूमौ साल्वो नाम्ना ब्रह्मदत्तस्य जातः ॥२०७॥
 मायामयं तेन विमानमग्रमभेद्यमातं सकलैर्गिरीशात् ।
 विद्रावितो यो बहुशस्त्वयैव रामस्वरूपेण भृगूद्वहेन ॥२०८॥
 नासौ हतः शक्तिमताऽपि तत्र कृष्णावतारे स मयैव वध्यः ।
 इत्यात्मसङ्कल्पमृतं विधातुं स चात्र वध्यो भवताऽतिपापी ॥२०९॥

यदीयमारुह्य विमानमस्य
 पिताऽभवत् सौभपतिश्च नाम्ना ।
 यदा स भीष्मेण जितः पिताऽस्य
 तदा स साल्वस्तपसि स्थितोऽभूत् ॥२१०॥

स चाद्य तस्मात् तपसो निवृत्तो जरासुतस्यानुमते स्थितो हि ।
 अनन्यवध्यो भवताऽद्य वध्यः स प्रापणीयश्च तमस्यथोग्रे ॥२११॥

यो बाणमाविश्य महासुरोऽभूत् स्थितः सनाम्ना प्रथितोऽपि बाणः ।
 स कीचको नाम बभूव रुद्रवरादवध्यः स तमः प्रवेश्यः ॥२१२॥

अतस्त्वया भुव्यवतीर्य देवकार्याणि कार्याण्यखिलानि देव ।
 त्वमेव देवेश गतिः सुराणां ब्रह्मेशशक्रेन्दुयमादिकानाम् ॥२१३॥

त्वमेव नित्योदितपूर्णशक्तिः
 त्वमेव नित्योदितपूर्णचिद्धनः ।
 त्वमेव नित्योदितपूर्णसत्सुखः
 त्वादृङ् न कश्चित् कुत एव तेऽधिकः ॥२१४॥

इतीरितो देववैरुदारगुणार्णवोऽक्षोभ्यतमामृताकृतिः ।
 उत्थाय तस्मात् प्रययावनन्तसोमार्ककान्तिद्युतिरन्वितोऽमरैः ॥२१५॥

स मेरुमाप्याऽहं चतुर्मुखं प्रभुः यत्र त्वयोक्तोऽस्मि हि तत्र सर्वथा ।
 प्रादुर्भविष्ये भवतो हि भक्त्या वशस्तवाहं स्ववशोऽपि चेच्छया ॥२१६॥

ब्रह्मा प्रणम्याह तमात्मकारणं
 प्रादां पुराऽहं वरुणाय गाः शुभाः ।
 जहार तास्तस्य पिताऽमृतस्रवाः
 स कश्यपो द्राक् सहसाऽतिगर्वितः ॥२१७॥

मात्रा त्वदित्या च तथा सुरभ्या प्रचोदितेनैव हतासु तासु ।
 श्रुत्वा जलेशात् स मया तु शप्तः क्षत्रेषु गोजीवनको भवेति ॥२१८॥

शूरात् स जातो बहुगोधनाढ्यो भूमौ यमाहुर्वसुदेव इत्यपि ।
 तस्यैव भार्या त्वदितिश्च देवकी बभूव चान्या सुरभिश्च रोहिणी ॥२१९॥

स त्वं भवस्वाऽशु च देवकीसुतस्तथैव यो द्रोणनामा वसुः सः ।
 स्वभार्यया धरया त्वत्पितृत्वं प्राप्तुं तपस्तेष उदारमानसः ॥२२०॥

तस्मै वरः स मया सन्निसृष्टः स चाऽस नन्दाख्य उतास्य भार्या ।
 नाम्ना यशोदा स च शूरतातसुतस्य वैश्याप्रभवोऽथ गोपः ॥२२१॥

तौ देवकीवसुदेवौ च तेपतुस्तपस्त्वदीयं सुतमिच्छमानौ ।
 त्वामेव तस्मात् प्रथमं प्रदर्श्य तत्र स्वरूपं हि ततो ब्रजं ब्रज ॥२२२॥

इतीरिते सोऽब्जभवेन केशवस्तथेति चोत्त्वा पुनराह देवताः ।
 सर्वे भवन्तो भवताऽशु मानुषे कार्यानुसारेण यथानुरूपतः ॥२२३॥

अथावतीर्णाः सकलाश्च देवता यथा यथैवाऽह हरिस्तथा तथा ।
 वित्तेश्वरः पूर्वमभूद्धि भौमाद्धरेः सुतत्वेऽपि तदिच्छयाऽसुरात् ॥२२४॥

पापेन तेनापहतो हि हस्ती शिवप्रदत्तः सुप्रतीकाभिधानः ।
 तदर्थमेवास्य सुतोऽभिजातो धनेश्वरो भगदत्ताभिधानः ॥२२५॥

महासुरस्यांशयुतः स एव रुद्रावेशाद् बलवानस्त्रवांश्च ।
 शिष्यो महेन्द्रस्य हते बभूव ताते स्वधर्माभिरतश्च नित्यम् ॥२२६॥

अभूच्छिनिर्नाम यदुप्रवीरस्तस्याऽत्मजः सत्यक आस तस्मात् ।
 कृष्णः पक्षो युयुधानाभिधेयो गरुत्मर्तोऽशेन युतो बभूव ॥२२७॥

यः संवहो नाम मरुत् तदंशश्चक्रस्य विष्णोश्च बभूव तस्मिन् ।
 यदुष्वभूद्भुदिको भोजवंशे सितः पक्षस्तस्य सुतो बभूव ॥२२८॥
 स पाञ्चजन्यांशयुतो मरुत्सु तथांशयुक्तः प्रवहस्य वीरः ।
 नामास्य चाभूत् कृतवर्मेत्यथान्ये ये यादवाऽस्तेऽपि सुराः सगोपाः ॥२२९॥
 ये पाण्डवानामभवन् सहाया देवाश्च देवानुचराः समस्ताः ।
 अन्ये तु सर्वेऽप्यसुरा हि मध्यमा ये मानुषास्ते चलबुद्धिवृत्तयः ॥२३०॥
 लिङ्गं सुराणां हि परैव भक्तिर्विष्णौ तदन्येषु च तत्प्रतीपता ।
 अतोऽत्र ये ये हरिभक्तितत्परास्ते ते सुरास्तद्भरिता विशेषतः ॥२३१॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
 भगवदवतारप्रतिज्ञानाम एकादशोऽध्यायः ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

- बभूव गन्धर्वमुनिस्तु देवकः स आस सेवार्थमथाऽऽहुकाद्धरेः ।
 स उग्रसेनावरजस्तथैव नामास्य तस्मादजनि स्म देवकी ॥१॥
- अन्याश्च याः कश्यपस्यैव भार्या ज्येष्ठां तु तामाहुक आत्मपुत्रीम् ।
 चकार तस्माद्धि पितृध्वसा सा स्वसा च कंसस्य बभूव देवकी ॥२॥
- सैवादितिर्वसुदेवस्य दत्ता तस्या रथं माङ्गलं कंस एव ।
 संयापयामास तदा हि वायुर्जगाद वाक्यं गगनस्थितोऽमुम् ॥३॥
- विनाऽपराधाद्धि ततो गरीयसो न मातुलो वध्यतामेति विष्णोः ।
 लोकस्य धर्माननुवर्ततोऽतः पित्रोर्विरोधार्थमुवाच वायुः ॥४॥
- मृत्युस्तवास्या भविताऽष्टमः सुतो मूढेति चोक्तो जगृहे कृपाणम् ।
 पुत्रान् समर्प्यास्य च शूरसूनुर्विमोच्य तां तत्सहितो गृहं ययौ ॥५॥
- षट् कन्यकाश्चावरजा गृहीतास्तेनैव ताभिश्च मुमोद शूरजः ।
 बाह्लीकपुत्री च पुरा गृहीता पुराऽस्य भार्या सुरभिस्तु रोहिणी ॥६॥
- राज्ञश्च काशिप्रवरस्य कन्यकां स पुत्रिकापुत्रकधर्मतो बहून् ।
 कन्यां तथा करवीरेश्वरस्य धर्मेण तेनैव दितिं दनुं पुरा ॥७॥
- यो मन्यते विष्णुरेवाहमित्यसौ पापो वेनः पौण्ड्रको वासुदेवः ।
 जातः पुनः शूरजात् काशिजायां नान्यो मत्तो विष्णुरस्तीति वादी ॥८॥
- धुन्धुर्हतो यो हरिणा मधोः सुत आसीत् सुतायां करवीरेश्वरस्य ।
 सृगालनामा वासुदेवोऽथ देवकीमुदह्य शौरिर्न ययावुभे ते ॥९॥

- ततस्तु तौ वृष्णिशत्रू बभूवतुर्ज्येष्ठौ सुतौ शूरसुतस्य नित्यम् ।
 अन्यासु च प्राप सुतानुदारान् देवावतारान् वसुदेवोऽखिलज्ञः ॥१०॥
- ये ये हि देवाः पृथिवीं गतास्ते सर्वे शिष्याः सत्यवतीसुतस्य ।
 विष्णुज्ञानं प्राप्य सर्वेऽखिलज्ञास्तस्माद् यथायोग्यतया बभूवुः ॥११॥
- मरीचिजाः घण्मुनयो बभूवुस्ते देवलं प्राहसन् काश्यपितोः ।
 तच्छापतः कालनेमिप्रसूता अवध्यतार्थं तप एव चक्रुः ॥१२॥
- धाता प्रादाद् वरमेषां तथैव शशाप तान् क्षमातले सम्भवध्वम् ।
 तत्र स्वतातो भवतां निहन्तेत्यात्मान्यतो वरलिप्सून् हिरण्यः ॥१३॥
- दुर्गा तदा तान् भगवत्प्रचोदिता प्रस्वापयित्वा प्रचकर्ष कायात् ।
 क्रमात् समावेशयदाशु देवकीगर्भाशये तान् न्यहनच कंसः ॥१४॥
- तदा मुनीन्द्रसंयुतः सदो विधातुरुत्तमम् ।
 स पाण्डुरामुमैच्छत न्यवारयंश्च ते तदा ॥१५॥
- यदर्थमेष जायते पुमान् हि तस्य सोऽकृतेः ।
 शुभां गतिं न तु ब्रजेद् ध्रुवं ततो न्यवारयन् ॥१६॥
- प्रधानदेवताजनौ नियोक्तुमात्मनः प्रियाम् ।
 बभूव पाण्डुरेष तद् विना न तस्य सद्गतिः ॥१७॥
- अतोऽन्यथा सुतानृते ब्रजन्ति सद्गतिं नराः ।
 यथैव धर्मभूषणो जगाम सन्ध्यकासुतः ॥१८॥
- तदा कलिश्च राक्षसा बभूवुरिन्द्रजिन्मुखाः ।
 विचित्रवीर्यनन्दनप्रियोदरे हि गर्भगाः ॥१९॥

तदस्य सोऽनुजोऽशृणोन्मुनीन्द्रभाषितं च तत् । विचार्य च प्रियामिदं जगाद वासुदेवधीः	॥२०॥
य एव मद्गुणाधिकस्ततः सुतं समाप्नुहि । सुतं विना न नो गतिं शुभां वदन्ति साधवः	॥२१॥
तदस्य कृच्छृतो वचः पृथाऽग्रहीज्जगाद च । ममास्ति देववश्यदो मनूत्तमः सुतासिदः	॥२२॥
न ते सुरानृते समः सुरेषु केचिदेव च । अतस्तवाधिकं सुरं कमाह्वये त्वदाज्ञया	॥२३॥
वरं समाश्रिता पतिं ब्रजेत या ततोऽधमम् । न काचिदस्ति निष्कृतिर्न भर्तृलोकमृच्छति	॥२४॥
कृते पुरा सुरास्तथा सुराङ्गनाश्च केवलम् । निमित्ततोऽपि ताः कचिन्न तान् विहाय रेमिरे	॥२५॥
मनोवचश्शरीरतो यतो हि ताः पतिव्रताः । अनादिकालतोऽभवन्ततः सभर्तृकाः सदा	॥२६॥
स्वभर्तृभिर्विमुक्तिगाः सहैव ता भवन्ति हि । कृतान्तमाप्य चाप्सरस्त्रियो बभूवुरूर्जिताः	॥२७॥
अनावृताश्च तास्तथा यथेष्टभर्तृकाः सदा । अतस्तु ता न भर्तृभिर्विमुक्तिमापुरुत्तमाम्	॥२८॥
सुरस्त्रियोऽतिकारणैर्यदन्यथा स्थितास्तदा । दुरन्वयाः सुदुःसहा विषत् ततो भविष्यति	॥२९॥

- अयुक्तमुक्तवांस्ततो भवांस्तथाऽपि ते वचः ।
अलङ्घ्यमेव मे मतो वदस्व पुत्रदं सुरम् ॥३०॥
- इतीरितोऽब्रवीन्नृपो न धर्मतो विना भुवः ।
नृपोऽभिरक्षिता भवेत् तदाह्वयाऽशु तं विभुम् ॥३१॥
- स धर्मजः सुधार्मिको भवेद्धि सनुरुत्तमः ।
इतीरिते तथा यमः समाहुतोऽगमद् द्रुतम् ॥३२॥
- ततश्च सद्य एव सा सुषाव पुत्रमुत्तमम् ।
युधिष्ठिरं यमो हि स प्रपेद आत्मपुत्रताम् ॥३३॥
- यमे सुते तु कुन्तितः प्रजात एव सौबली ।
अदह्यतेर्ष्यया चिरं बभञ्ज गर्भमेव च ॥३४॥
- स्वगर्भपातने कृते तथा जगाम केशवः ।
पराशरात्मजो न्यधाद् घटेषु तान् विभागशः ॥३५॥
- शतात्मना विभेदिताः शतं सुयोधनादयः ।
बभूवुरन्वहं ततः शतोत्तरा च दुःशला ॥३६॥
- स देवकार्यसिद्धये ररक्ष गर्भमीश्वरः ।
पराशरात्मजो विभुर्विचित्रवीर्यजोद्भवम् ॥३७॥
- कलिः सुयोधनोऽजनि प्रभूतबाहुवीर्ययुक् ।
प्रधानवायुसन्निधेर्बलाधिकत्वमस्य तत् ॥३८॥
- पुरा हि मेरुमूर्धनि त्रिविष्टपौकसां वचः ।
वसुन्धरातलोद्भवोन्मुखं श्रुतं दितेः सुतैः ॥३९॥

ततस्तु ते त्रिलोचनं तपोबलादतोषयन् । वृतश्च देवकण्टको ह्यवध्य एव सर्वतः	॥४०॥
वरादुमापतेस्ततः कलिः स देवकण्टकः । बभूव वज्रकाययुक् सुयोधनो महाबलः	॥४१॥
अवध्य एव सर्वतः सुयोधने समुत्थिते । घृताभिपूर्णकुम्भतः स इन्द्रजित् समुत्थितः	॥४२॥
स दुःखशासनोऽभवत् ततोऽतिकायसम्भवः । स वै विकर्ण उच्यते ततः खरोऽभवद् बली	॥४३॥
स चित्रसेननामकस्तथाऽपरे च राक्षसाः । बभूवुरुग्रपौरुषा विचित्रवीर्यजात्मजाः	॥४४॥
समस्तदोषरूपिणः शरीरिणो हि तेऽभवन् । मृषेति नामतो हि या बभूव दुःशलाऽऽसुरी	॥४५॥
कुहूप्रवेशसंयुता ययाऽऽर्जुनेर्वधाय हि । तपः कृतं त्रिशूलिने ततो हि साऽत्र जङ्गुषी	॥४६॥
तयोदितो हि सैन्धवो बभूव कारणं वधे । स कालकेयदानवस्तदर्थमास भूतले	॥४७॥
तथाऽऽस निर्क्रताभिधोऽनुजः स निर्क्रतेरभूत् । स नासिकामरुद्युतो युयुत्सुनामकः कृती	॥४८॥
स चाऽम्बिकेयवीर्यजः सुयोधनादनन्तरः । बभूव वैश्यकन्यकोदरोद्भवो हरिप्रियः	॥४९॥

युधिष्ठिरे जात उवाच पाण्डुर्बाह्वोर्बलाज्ज्ञानबलाच्च धर्मः ।
 रक्ष्योऽन्यथा नाशमुपैति तस्माद् बलद्वयादयं जनयाऽऽशु पुत्रम् ॥५०॥
 यज्ञाधिको ह्यश्वमेधो मनुष्यदृश्येषु तेजस्स्वधिको हि भास्करः ।
 वर्णेषु विप्रः सकलैर्गुणैर्वरो देवेषु वायुः पुरुषोत्तमादृतो ॥५१॥
 विशेषतोऽप्येष पितैव मे प्रभुर्व्यासात्मना विष्णुरनन्तपौरुषः ।
 अतश्च ते श्वशुरो नैव योग्यो दातुं पुत्रं वायुमुपैहि तं प्रभुम् ॥५२॥
 इतीरिते पृथयाऽऽहूतवायुसंस्पर्शमात्रादभवद् बलद्वये ।
 समो जगत्पस्ति न यस्य कश्चिद् भक्तौ च विष्णोर्भगवद्वशः सुतः ॥५३॥
 स वायुरेवाभवदत्र भीमनामा भृता माः सकला हि यस्मिन् ।
 स विष्णुनेशन युतः सदैव नाम्ना सेनो भीमसेनस्ततोऽसौ ॥५४॥
 तज्जन्ममात्रेण धरा विदारिता शार्दूलभीताज्जननीकराद् यदा ।
 पपात सञ्चूर्णित एव पर्वतस्तेनाखिलोऽसौ शतशृङ्गनामा ॥५५॥
 तस्मिन् प्रजाते रुधिरं प्रसुसुबुर्महासुरा वाहनसैन्यसंयुताः ।
 नृपाश्च तत्पक्षभवाः समस्तास्तदा भीता असुरा राक्षसाश्च ॥५६॥
 अवर्द्धतात्रैव वृकोदरो वने मुदं सुराणामभितः प्रवर्धयन् ।
 तदैव शेषो हरिणोदितोऽविशद् गर्भं सुताया अपि देवकस्य ॥५७॥
 स तत्र मासत्रयमुष्य दुर्गयाऽपवाहितो रोहिणीगर्भमाशु ।
 नियुक्त्या केशवेनाथ तत्र स्थित्वा मासान् सप्त जातः पृथिव्याम् ॥५८॥
 स नामतो बलदेवो बलाढ्यो बभूव तस्यानु जनार्दनः प्रभुः ।
 आविर्बभूवाखिलसद्गुणैकपूर्णः सुतायामपि देवकस्य ॥५९॥

यः सत्सुखज्ञानबलैकदेहः समस्तदोषस्पशोऽज्झितः सदा ।
 अव्यक्ततत्कार्यमयो न यस्य देहः कुतश्चित् क च स ह्यजो हरिः ॥६०॥
 न शुक्लरक्तप्रभवोऽस्य कायस्तथाऽपि तत्पुत्रतयोच्यते मृषा ।
 जनस्य मोहाय शरीरतोऽस्या यदाविरासीदमलस्वरूपः ॥६१॥
 आविश्य पूर्वं वसुदेवमेव विवेश तस्मादृतुकाल एव ।
 देवीमुवासात्र च सप्त मासान् सार्धास्ततश्चाऽविरभूदजोऽपि ॥६२॥
 यथा पुरा स्तम्भत आविरासीदशुक्लरक्तोऽपि नृसिंहरूपः ।
 तथैव कृष्णोऽपि तथाऽपि मातापितृक्रमादेव विमोहयत्यजः ॥६३॥
 पितृक्रमं मोहनार्थं समेति न तावता शुक्लतो रक्ततश्च ।
 जातोऽस्य देहस्त्विति दर्शनाय सशङ्खचक्राब्जगदः स दृष्टः ॥६४॥
 अनेकसूर्याभकिरीटयुक्तो विद्युत्प्रभे कुण्डले धारयंश्च ।
 पीताम्बरो वनमाली स्वनन्तसूर्योरुदीप्तिर्ददृशे गुणार्णवः ॥६५॥
 स कञ्जयोनिप्रमुखैः सुरैः स्तुतः पित्रा च मात्रा च जगाद शूरजम् ।
 नयस्व मां नन्दगृहानिति स्म ततो बभूव द्विभुजो जनार्दनः ॥६६॥
 तदैव जाता च हरेरनुज्ञया दुर्गाभिधा श्रीरनु नन्दपत्न्याम् ।
 ततस्तमादाय हरिं ययौ स शूरात्मजो नन्दगृहान् निशीथे ॥६७॥
 संस्थाप्य तं तत्र तथैव कन्यकामादाय तस्मात् स्वगृहं पुनर्ययौ ।
 हत्वा स्वसुर्गर्भषट्कं क्रमेण मत्वाऽष्टमं तत्र जगाम कंसः ॥६८॥
 गर्भं देवक्याः सप्तमं मेनिरे हि लोकाः सुतं त्वष्टमं तां ततः सः ।
 मत्वा हन्तुं पादयोः सम्प्रगृह्य सम्पोथयामास शिलातले च ॥६९॥

- सा तद्धस्तात् क्षिप्रमुत्पत्य देवी खेऽदृश्यतैवाष्टभुजा समग्रा ।
ब्रह्मादिभिः पूज्यमाना समग्रैरत्यद्भुताकारवती हरिप्रिया ॥७०॥
- उवाच चार्या तव मृत्युरत्र क्वचित् प्रजातो हि वृथैव पाप ।
अनागसी मां विनिहन्तुमिच्छस्यशक्यकार्ये तव चोद्यमोऽयम् ॥७१॥
- उत्तवेति कंसं पुनरेव देवकीतल्पेऽशयद् बालरूपैव दुर्गा ।
नाज्ञासिषुस्तामथ केचनान्न ऋते हि मातापितरौ गुणाढ्याम् ॥७२॥
- श्रुत्वा तयोक्तं तु तदैव कंसः पश्चात्तापाद् वसुदेवं सभार्यम् ।
प्रसादयामास पुनः पुनश्च विहाय कोपं च तमूचतुस्तौ ।
सुखस्य दुःखस्य च राजसिंह नान्यः कर्ता वासुदेवादिति स्म ॥७३॥
- आनीय कंसोऽथ गृहे स्वमन्त्रिणः प्रोवाच कन्यावचनं समस्तम् ।
श्रुत्वा च ते प्रोचुरत्यन्तपापाः कार्यं बालानां निधनं सर्वशोऽपि ॥७४॥
- तथेति तांस्तत्र नियुज्य कंसो गृहं स्वकीयं प्रविवेश पापः ।
चेरुश्च ते बालवधे सदोद्यता हिंसाविहाराः सततं स्वभावतः ॥७५॥
- अथ प्रभाते शयने शयानमपश्यतामब्जदलायताक्षम् ।
कृष्णं यशोदा च तथैव नन्द आनन्दसान्द्राकृतिमप्रमेयम् ॥७६॥
- मेनात एतौ निजपुत्रमेनं स्रष्टारमब्जप्रभवस्य चेशम् ।
महोत्सवात् पूर्णमनाश्च नन्दो विप्रेभ्योऽदाल्लक्षमितास्तथा गाः ॥७७॥
- सुवर्णरत्नाम्बरभूषणानां बहूनि गोजीविगणाधिनाथः ।
प्रादादथोपायनपाणयस्तं गोपा यशोदां च मुदा स्त्रियोऽगमन् ॥७८॥
- गतेषु तत्रैव दिनेषु केषुचिज्जगाम कंसस्य गृहं स नन्दः ।
पूर्वं हि नन्दः स करं हि दातुं बृहद्वनानिस्सृतः प्राप कृष्णाम् ॥७९॥

सहाऽऽगता तेन तदा यशोदा सुषाव दुर्गामथ तत्र शौरिः ।
 निधाय कृष्णं प्रतिगृह्य कन्यकां गृहं ययौ नन्द उवास तत्र ॥८०॥
 निरुष्य तस्मिन् यमुनातटे स मासं ययौ द्रष्टुकामो नरेन्द्रम् ।
 राज्ञोऽथ तं दत्तकरं ददर्श शूरात्मजो वाक्यमुवाच चैनम् ॥८१॥
 याह्युत्पाताः सन्ति तत्रेत्युदीरिते जगाम शीघ्रं यमुनां स नन्दः ।
 रात्रावेवाऽगच्छमाने तु नन्दे कंसस्य धात्री तु जगाम गोष्ठम् ॥८२॥
 सा पूतना नाम निजस्वरूपमाच्छाद्य रात्रौ शुभरूपवच्च ।
 विवेश नन्दस्य गृहं बृहद्वनप्रान्ते हि मार्गे रचितं प्रयाणे ॥८३॥
 तीरे भगिन्यास्तु यमस्य वस्त्रगृहे शयानं पुरुषोत्तमं तम् ।
 जग्राह मात्रा तु यशोदया तया निद्रायुजा प्रेक्ष्यमाणा शुभेव ॥८४॥
 तन्मायया धर्षिता निद्रया च न्यवारयन्नैव हि नन्दजाया ।
 तया प्रदत्तं स्तनमीशिताऽसुभिः पपौ सहैवाऽशु जनार्दनः प्रभुः ॥८५॥
 मृता स्वरूपेण सुभीषणेन पपात सा व्याप्य वनं समस्तम् ।
 तदाऽऽगमन्नन्दगोपोऽपि तत्र दृष्ट्वैव सर्वेऽप्यभवन् सुविस्मिताः ॥८६॥
 सा ताटका चोर्वशीसम्प्रविष्टा कृष्णावध्यानाभिरयं सञ्जगाम ।
 सा तूर्वशी कृष्णभुक्तस्तनेन पूता स्वर्गं प्रययौ तत्क्षणेन ॥८७॥
 सा तुम्बुरोः सङ्गत आविवेश रक्षस्तनुं शापतो वित्तपस्य ।
 कृष्णस्पर्शाच्छुद्धरूपा पुनर्दिवं ययौ तुष्टे किमलभ्यं रमेशे ॥८८॥
 यदाऽप्य देवश्चतुरोऽथ मासांस्तदोपनिष्क्रामणमस्य चाऽसीत् ।
 जन्मर्क्षमस्मिन् दिन एव चाऽसीत् प्रातः किञ्चित् तत्र महोत्सवोऽभूत् ॥८९॥

- तदा शयानः शकटस्य सोऽधः पदाऽक्षिपत् तं दितिजं निहन्तुम् ।
 अनः समाविश्य दितेः सुतोऽसौ स्थितः प्रतीपाय हरेः सुपापः ॥९०॥
- क्षिप्तोऽनसिस्थः शकटाक्षनामा स विष्णुनेत्वा सहितः पपात ।
 ममार चाऽशु प्रतिभग्रात्रो व्यत्यस्तचक्राक्षमभूदनश्च ॥९१॥
- सा सम्भ्रमात् तं प्रतिगृह्य शङ्क्या कृष्णं यशोदा द्विजवर्यसूक्तिभिः ।
 संस्त्रापयामास नदीतटात् तदा समागता नन्दवचोऽभितर्जिता ॥९२॥
- हत्वा तु तं कंसभृत्यं स कृष्णः शिश्ये पुनः शिशुवत् सर्वशास्ता ।
 एवं गोपान् प्रीणयन् बालकेलीविनोदतो न्यवसत् तत्र देवः ॥९३॥
- विवर्धमाने लोकदृष्ट्यैव कृष्णे पाण्डुः पुनः प्राह पृथामिदं वचः ।
 धर्मिष्ठो नौ सूनुरग्रे बभूव बलद्वयज्येष्ठ उतापरश्च ॥९४॥
- यदैक एवातिबलोपपन्नो भवेत् तदा तेन परावमर्दे ।
 प्रवर्तमाने स्वपुरं हरेयुश्चौर्यात् परे तद् द्वयमत्र योग्यम् ॥९५॥
- शस्त्रास्त्रविद् वीर्यवान् नौ सुतोऽन्यो भवेद् देवं तादृशमाह्वयातः ।
 शेषस्तव भ्रातृसुतोऽभिजातस्तस्मान्नासौ सुतदानाय योग्यः ॥९६॥
- न वै सुपर्णः सुतदो नरेषु प्रजायते चाऽस्य यतस्तथाऽज्ञा ।
 कृता पुरा हरिणा शङ्कस्तु क्रोधात्मकः पालने नैव योग्यः ॥९७॥
- अतो महेन्द्रो बलवाननन्तरस्तेषां समाह्वानमिहार्हति स्वराट् ।
 इतीरिता साऽऽह्वयदाशु वासवं ततः प्रजज्ञे स्वयमेव शक्रः ॥९८॥
- स चार्जुनो नाम नरांशयुक्तो विष्ण्वावेशी बलवानस्त्रवेत्ता ।
 रूप्यन्यः स्यात् सूनुरित्युच्यमाना भर्त्रा कुन्ती नेति तं प्राह धर्मात् ॥९९॥

बृहस्पतिः पूर्वमभूद्धरेः पदं संसेवितुं पवनावेशयुक्तः ।
 स उद्धवो नाम यदुप्रवीराज्जातो विद्वानुपगवनामधेयात् ॥१००॥
 द्रोणात्मकं नातितरां स्वसेवकं कुर्याद्धरिर्मामिति भूय एव ।
 स उद्धवात्माऽवततार यादवेष्वासेवनार्थं पुरुषोत्तमस्य ॥१०१॥
 बृहस्पतेरेव स सर्वविद्या अवाप मन्त्री निपुणः सर्ववेत्ता ।
 वर्षत्रये तत्परतस्स सात्यकिर्जज्ञे दिने चेकितानश्च तस्मिन् ॥१०२॥
 मरुत्सु नाम प्रवहो यदुष्वभूत् स चेकितानो हरिसेवनार्थम् ।
 तदैव जातो हृदिकात्मजोऽपि वर्षत्रये तत्परतो युधिष्ठिरः ॥१०३॥
 ततोऽब्दतो भूभरसंहतौ हरेरङ्गत्वमाप्तुं गिरिशोऽजनिष्ट ।
 अश्वत्थामा नामतोऽश्वध्वनिं स यस्माच्चक्रे जायमानो महात्मा ॥१०४॥
 स सर्वविद् बलवानखवेत्ता कृपस्वसायां द्रोणवीर्योद्धवोऽभूत् ।
 दुर्योधनस्तच्चतुर्थेऽह्नि जातस्तस्याऽपरेद्युर्भीमसेनः सुधीरः ॥१०५॥
 यदा स मासद्वितयी बभूव तदा रोहिण्यां बलदेवोऽभिजातः ।
 बली गुणाढ्यः सर्ववेदी य एव सेवाखिन्नो लक्ष्मणोऽग्रे हरेभूत् ॥१०६॥
 यदा हि पुत्रान् विनिहन्तुमेतौ सहैव बद्धौ गतिशृङ्खलायाम् ।
 कंसेनापापौ देवकीशूरपुत्रौ वियोजिताः शौरिभार्याः पराश्च ॥१०७॥
 विनिश्चयार्थं देवकीगर्भजानामन्या भार्या धृतगर्भाः स कंसः ।
 स्थानान्तरे प्रसवो यावदासां संस्थापयामास सुपापबुद्धिः ॥१०८॥
 हेतोरेतस्माद् रोहिणी नन्दगेहे प्रसूत्यर्थं स्थापिता तेन देवी ।
 लेभे पुत्रं गोकुले पूर्णचन्द्रकान्ताननं बलभद्रं सुशुभ्रम् ॥१०९॥

यदा त्रिमासः स बभूव देवस्तदाऽऽविरासीत् पुरुषोत्तमोऽजः ।
 तौ कृष्णशेषावामुकामौ सुतौ हि तपश्चक्राते देवकीशूरपुत्रौ ॥११०॥
 विष्ण्वावेशी बलवान् यो गुणाधिकः स मे सुतः स्यादिति रोहिणी च ।
 तेपे तपोऽतो हरिशुक्लकेशयुतः शेषो देवकीरोहिणीजः ॥१११॥
 अवर्द्धतासौ हरिशुक्लकेशसमावेशी गोकुले रौहिणेयः ।
 कृष्णोऽपि लीला ललिताः प्रदर्शयन् बलद्वितीयो रमयामास गोष्ठम् ॥११२॥
 स प्राकृतं शिशुमात्मानमुच्चैर्विजानन्त्या मातुरादर्शनाय ।
 विजृम्भमाणोऽखिलमात्मसंस्थं प्रदर्शयामास कदाचिदीशः ॥११३॥
 साऽण्डं महाभूतमनोऽभिमानमहत्प्रकृत्यावृतमब्जजादिभिः ।
 सुरैः शिवैर्नरदैत्यसङ्घैर्युतं ददर्शास्य तनौ यशोदा ॥११४॥
 न्यमीलयच्चाक्षिणी भीतभीता जुगूह चाऽत्मानमथो रमेशः ।
 वपुः स्वकीयं सुखचित्स्वरूपं पूर्णं सत्सु ज्ञापयंस्तद् व्यदर्शयत् ॥११५॥
 कदाचित् तं लालयन्ती यशोदा वोढुं नाशक्नोद् भूरभाराधिकार्ता ।
 निधाय तं भूमितले स्वकर्म यदा चक्रे दैत्य आगात् सुघोरः ॥११६॥
 तृणावर्तो नामतः कंसभृत्यः सृष्ट्वाऽत्युग्रं चक्रवातं शिशुं तम् ।
 आदायाऽगादन्तरिक्षं स तेन शस्तः कण्ठग्राहसरुद्धवायुः ॥११७॥
 पपात कृष्णेन हतः शिलातले तृणावर्तः पर्वतोदग्रदेहः ।
 सुविस्मयं चाऽपुरयो जनास्ते तृणावर्तं वीक्ष्य सञ्चूर्णिताङ्गम् ॥११८॥
 अक्रुद्धयतां केशवोऽनुग्रहाय शुभं स्वयोग्यादधिकं निहन्तुम् ।
 स क्रुद्धयतां नवनीतादि मुष्णंश्चचार देवो निजसत्सुखाम्बुधिः ॥११९॥

यस्मिन्नब्दे भाद्रपदे स मासे सिंहस्थयोगुरुव्योः परेशः ।
 उदैत् ततः फाल्गुने फल्गुनोऽभूद् गते ततो माद्रवती बभाषे ॥१२०॥
 जाताः सुतास्ते प्रवराः पृथायामेकाऽनपत्याऽहमतः प्रसादात् ।
 तवैव भूयासमहं सुतेतां विधत्स्व कुन्ती मम मन्त्रदात्रीम् ॥१२१॥
 इतीरितः प्राह पृथां स माद्यै दिशस्व मन्त्रं सुतदं वरिष्ठम् ।
 इत्यूचिवांसं पतिमाह यादवी दद्यां त्वदर्धे तु सकृत्फलाय ॥१२२॥
 उवाच माद्यै सुतदं मनुं च पुनः फलं ते न भविष्यतीति ।
 मन्त्रं समादाय च मद्रपुत्री व्यचिन्तयत् स्यां नु कथं द्विपुत्री ॥१२३॥
 सदाऽवियोगौ दिविजेषु दस्रौ न चैतयोर्नामभेदः कचिद्धि ।
 एका भार्या सैतयोरप्युषा हि तदाऽस्यातः सकृदावर्तनाद् द्वौ ॥१२४॥
 इतीक्षन्त्याऽऽकारितावश्विनौ तौ शीघ्रं प्राप्तौ पुत्रकौ तत्प्रसूतौ ।
 तावेव देवौ नकुलः पूर्वजातः सहदेवोऽभूत् पश्चिमस्तौ यमौ च ॥१२५॥
 पुनर्मनोः फलवत्त्वाय माद्री सम्प्रार्थयामास पतिं तदुक्ता ।
 पृथाऽवादीत् कुटिलैषा मदाज्ञामृते देवावाहयामास दस्रौ ॥१२६॥
 अतो विरोधं च मदात्मजानां कुयदिषेत्येव भीतां न मां त्वम् ।
 नियोक्तुमर्हः पुनरेव राजन्नितीरितोऽसौ विरराम क्षितीशः ॥१२७॥
 विशेषनाम्नैव समाहुताः सुरा दधुः सुतान् इत्यविशेषितं तयोः ।
 विशेषनामापि समाह्वयत् तौ मन्त्रावृत्तिर्नामभेदेऽस्य चोक्ता ॥१२८॥
 युधिष्ठिराद्येषु चतुर्षु वायुः समाविष्टः फल्गुनेऽतो विशेषात् ।
 युधिष्ठिरे सौम्यरूपेण विष्टो वीरेण रूपेण धनञ्जयेऽसौ ॥१२९॥

शृङ्गाररूपं केवलं दर्शयानो विवेश वायुर्यमजौ प्रधानः ।

शृङ्गारकैवल्यमभीप्समानः पाण्डुर्हि पुत्रं चक्रमे चतुर्थम् ॥१३०॥

शृङ्गाररूपो नकुले विशेषात् सुनीतिरूपः सहदेवं विवेश ।

गुणैः समस्तैः स्वयमेव वायुर्बभूव भूमौ जगदन्तरात्मा ॥१३१॥

सुपल्लाकारतनुर्हि कोमलः प्रायो जनैः प्रोच्यते रूपशाली ।

ततः सुजातौ वरवज्रकायौ भीमार्जुनावप्यृते पाण्डुरैच्छत् ॥१३२॥

अप्राकृतानां तु मनोहरं यद् रूपं द्वात्रिंशल्लक्षणोपेतमग्र्यम् ।

तन्मारुतो नकुले कोमलाभ एवं वायुः पञ्चरूपोऽत्र चाऽसीत् ॥१३३॥

अतीतेन्द्रा एव ते विष्णुषष्ठाः पूर्वेंद्रोऽसौ यज्ञनामा रमेशः ।

स वै कृष्णो वायुरथ द्वितीयः स भीमसेनो धर्म आसीत् तृतीयः ॥१३४॥

युधिष्ठिरोऽसावथ नासत्यदस्रौ क्रमात् तावेतौ माद्रवतीसुतौ च ।

पुरन्दरः षष्ठ उतात्र सप्तमः स एवैकः फल्गुनो ह्येत इन्द्राः ॥१३५॥

क्रमात् संस्कारान् क्षत्रियाणामवाप्य तेऽवर्द्धन्त स्वतवसो महित्वना ।

सर्वे सर्वज्ञाः सर्वधर्मोपपन्नाः सर्वे भक्ताः केशवेऽत्यन्तयुक्ताः ॥१३६॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

पाण्डवोत्पत्तिर्नाम द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

- गर्गः शूरसुतोक्त्या ब्रजमायात् सात्वतां पुरोधास्सः ।
चक्रे क्षत्रिययोग्यान् संस्कारान् कृष्णरोहिणीसून्वोः ॥१॥
- ऊचे नन्द सुतोऽयं तव विष्णोर्नावमो गुणैः सर्वैः ।
सर्वे चैतन्नाताः सुखमाप्स्यन्त्युन्नतं भवत्पूर्वाः ॥२॥
- इत्युक्तः स मुमोद प्रययौ गर्गोऽपि केशवोऽथाद्यः ।
स्वपदैरग्रजयुक्तश्चक्रे पुण्यं ब्रजन् ब्रजोद्देशम् ॥३॥
- स कदाचिच्छिशुभावं कुर्वन्त्या मातुरात्मनो भूयः ।
अपनेतुं परमेशो मृदं जघासेक्षतां वयस्यानाम् ॥४॥
- मात्रोपालब्ध ईशो मुखविवृतिमकर्णाम्ब मृद्भक्षिताऽहं
पश्येत्यास्यान्तरे तु प्रकृतिविकृतियुक् सा जगत् पर्यपश्यत् ।
इत्थं देवोऽप्यचिन्त्यामपरदुरधिगां शक्तिमुच्चां प्रदर्श्य
प्रायो ज्ञातात्मतत्त्वां पुनरपि भगवानावृणोदात्मशक्त्या ॥५॥
- इति प्रभुः स लीलया हरिर्जगद्विडम्बयन् ।
चचार गोष्ठमण्डलेऽप्यनन्तसौख्यचिद्धनः ॥६॥
- कदाचिदीश्वरः स्तनं पिबन् यशोदया पयः ।
सृतं निधातुमुज्झितो बभञ्ज दध्यमत्रकम् ॥७॥
- प्रमथ्यमानदध्युरुग्रजातमिन्दुसन्निभम् ।
नवं हि नीतमाददे रहो जघास चेशिता ॥८॥
- प्रजायते हि यत्कुले यथा युगं यथा वयः ।
तथा प्रवर्तनं भवेद् दिवौकसां समुद्रवे ॥९॥

इति स्वधर्ममुत्तमं दिवौकसां प्रदर्शयन् । अधर्मपावकोऽपि सन् विडम्बते जनार्दनः	॥१०॥
नृतिर्यगादिरूपकस्स बाल्ययौवनादि यत् । क्रियाश्च तत्तदुद्भवाः करोति शाश्वतोऽपि सन्	॥११॥
स विप्रराजगोपकस्वरूपकस्तदुद्भवाः । तदा तदा विचेष्टते क्रियाः सुरान् विशिक्षयन्	॥१२॥
तथाऽप्यनन्यदेवतासमं निजं बलं प्रभुः । प्रकाशयन् पुनःपुनः प्रकाशयत्यजो गुणान्	॥१३॥
अथाऽत्तयष्टिमीक्ष्य तां स्वमातरं जगद्गुरुः । स पुष्टुवे तमन्वयान्मनोविदूरमङ्गना	॥१४॥
पुनः समीक्ष्य तच्छ्रमं जगाम तत्करग्रहम् । प्रभुः स्वभक्तवश्यतां प्रकाशयन्नुरुक्रमः	॥१५॥
सदा विमुक्तमीश्वरं निबद्धमञ्जसाऽऽदेदे । यदैव दाम गोपिका न तत् पुष्टुं तं प्रति	॥१६॥
समस्तदामसञ्चयः सुसन्धितोऽप्यपूर्णताम् । ययावनन्तविग्रहे शिशुत्वसम्प्रदक्षि	॥१७॥
अबन्धयोग्यतां प्रभुः प्रदर्श्य लीलया पुनः । स एकवत्सपाशकान्तरं गतोऽखिलम्भरः	॥१८॥
सुतस्य मातृवश्यतां प्रदर्श्य धर्ममीश्वरः । बभञ्ज तौ दिविस्पृशौ यमार्जुनौ सुरात्मजौ	॥१९॥

- पुरा धुनिश्चमुस्तथाऽपि पूतनासमन्वितौ ।
 अनोक्षसंयुतौ तपः प्रचक्रतुः शिवां प्रति ।
 तया वरोऽप्यवध्यता चतुर्षु च प्रयोजितः ॥२०॥
- अनन्तरं तृणोद्धमिस्तपोऽचरद् वरं च तम् ।
 अवाप ते त्रयो हताः शिशुस्वरूपविष्णुना ॥२१॥
- धुनिश्चमुश्च तौ तरू समाश्रितौ निषूदितौ ।
 तरुप्रभङ्गतोऽमुना तरू च शापसम्भवौ ॥२२॥
- पुरा हि नारदान्तिके दिगम्बरौ शशाप सः ।
 धनेशपुत्रकौ द्रुतं तरुत्वमाप्नुतं त्विति ॥२३॥
- ततो हि तौ निजां तनुं हरेः प्रसादतः शुभौ ।
 अवापतुः स्तुतिं प्रभोर्विधाय जग्मतुर्गृहम् ॥२४॥
- नलकूबरमणिग्रीवौ मोचयित्वा तु शापतः ।
 वासुदेवोऽथ गोपालैर्विस्मितैरभिवीक्षितः ॥२५॥
- वृन्दावनं यियासुः स नन्दसुनुर्बृहद्भने ।
 ससर्ज रोमकूपेभ्यो वृकान् व्याघ्रसमान् बले ॥२६॥
- अनेककोटिसङ्घैस्तैः पीड्यमाना ब्रजालयाः ।
 ययुर्वृन्दावनं नित्यानन्दमादाय नन्दजम् ॥२७॥
- इन्दिरापतिरानन्दपूर्णो वृन्दावने प्रभुः ।
 नन्दयामास नन्दादीनुद्दामतरचेष्टितैः ॥२८॥
- स चन्द्रतो हसत्कान्तवदनेनेन्दुवर्चसा ।
 संयुतो रौहिणेयेन वत्सपालो बभूव ह ॥२९॥

दैत्यं स वत्सतनुमप्रमयः प्रगृह्य
 कंसानुगं हरवरादपरैरवध्यम् ।
 प्रक्षिप्य वृक्षशिरसि न्यहनद् बकोऽपि
 कंसानुगोऽथ विभुमच्युतमाससाद ॥३०॥

स्कन्दप्रसादकवचः स मुखे चकार
 गोविन्दमन्त्रिवदभुं प्रदहन्तमुच्चैः ।
 चच्छर्द तुण्डशिरसैव निहन्तुमेन-
 मायान्तमीक्ष्य जगृहेऽस्य स तुण्डमीशः ॥३१॥

तुण्डद्वयं यदुपतिः करपल्लवाभ्यां
 संगृह्य चाऽशु विददार च पक्षिदैत्यम् ।
 ब्रह्मादिभिः कुसुमवर्षिभिरीड्यमानः
 सायं ययौ ब्रजभुवं सहितोऽग्रजेन ॥३२॥

एवं स देववरवन्दितपादपद्मो
 गोपालकेषु विहरन् भुवि षष्ठमब्दम् ।
 प्राप्तो गवामखिलपोऽपि स पालकोऽभूद्
 वृन्दावनान्तरगसान्द्रलताविताने ॥३३॥

ज्येष्ठं विहाय स कदाचिदचिन्त्यशक्ति-
 गौगोपगोगणयुतो यमुनातटेषु ।
 रेमे भविष्यदनुवीक्ष्य हि गोपदुःखं
 तद्बोधनाय निजमग्रजमेषु सोऽधात् ॥३४॥

तं ब्रह्मणो वरबलादुरगं त्ववध्यं
 सर्वैरवार्यविषवीर्यमृते सुपर्णात् ।

विज्ञाय तद्विषविदूषितवारिपान-
सन्नान् पशूनपि वयस्यजनान् स आवीत्

॥३५॥

तदृष्टिदिव्यसुधया सहसाऽभिवृष्टाः
सर्वेऽपि जीवितमवापुरथोच्चशाखम् ।
कृष्णः कदम्बमधिरुह्य ततोऽतितुङ्गात्
आस्फोट्य गाढरशनो न्यपतद् विषोदे

॥३६॥

सार्पहृदः पुरुषसारनिपातवेग-
सङ्क्षोभितोरगविषोच्छ्वसिताम्बुराशिः ।
पर्यक्लुतो विषकषायविभीषणोर्मि-
भीमो धनुःशतमनन्तबलस्य किं तत्

॥३७॥

तं यामुनहृदविलोकमाप्य नागः
काल्यो निजैः समदशत् सह वासुदेवम् ।
भोगैर्बन्ध च निजेश्वरमेनमज्ञः
सेहे तमीश उत भक्तिमतोऽपराधम्

॥३८॥

उत्पातमीक्ष्य तु तदाऽखिलगोपसङ्घः
तत्राऽजगाम हलिना प्रतिबोधितोऽपि ।
दृष्ट्वा निजाश्रयजनस्य बहोः सुदुःखं
कृष्णः स्वभक्तमपि नागममुं ममर्द

॥३९॥

तस्योन्नतेषु स फणेषु ननर्त कृष्णो
ब्रह्मादिभिः कुसुमवर्षिभिरीड्यमानः ।
आर्तो मुखैरुरु वमन् रुधिरं स नागो
नारायणं तमरणं मनसा जगाम

॥४०॥

तच्चित्रताण्डवविरुग्णफणातपत्रं
रक्तं वमन्तमुरु सन्नधियं नितान्तम् ।
दृष्ट्वाऽहिराजमुपसेदुरमुष्य पत्न्यो
नेमुञ्च सर्वजगदादिगुरुं भुवीशम्

॥४१॥

ताभिः स्तुतः स भगवानमुना च तस्मै
दत्त्वाऽभयं यमसहोदरवारितोऽमुम् ।
उत्सार्य निर्विषजलां यमुनां चकार
संस्तूयमानचरितः सुरसिद्धसाध्यैः

॥४२॥

गोपैर्बलादिभिरुदीर्णतरप्रमोदैः
सार्द्धं समेत्य भगवानरविन्दनेत्रः ।
तां रात्रिमत्र निवसन् यमुनातटे स
दावात्रिमुद्धतबलं च पपौ ब्रजार्थे

॥४३॥

इत्थं सुरासुरगणैरविचिन्त्यदिव्य-
कर्माणि गोकुलगतेऽगणितोरुशक्तौ ।
कुर्वन्त्यजे ब्रजभुवामभवद् विनाशः
उग्राभिधादसुरतस्तरूपतोऽलम्

॥४४॥

तद्बन्धतो नृपशुमुख्यसमस्तभूता-
न्यापुर्मृतिं बहुलरोगनिपीडितानि ।
धातुर्वराज्जगदभावकृतैकबुद्धिः
वध्यो न केनचिदसौ तरुरूपदैत्यः

॥४५॥

सङ्क्षर्णेऽपि तदुदारविषानुविष्टे
कृष्णो निजस्पर्शतस्तमपेतरोगम् ।

कृत्वा बभञ्ज विषवृक्षममुं बलेन
तस्यानुगैः सह तदाकृतिभिः समस्तैः ॥४६॥

दैत्यांश्च गोवपुष आत्तवरान् विरिञ्चात्
मृत्यूज्जितानपि निपात्य ददाह वृक्षान् ।
चिक्रीड्य रामसहितो यमुनाजले स
नीरोगमाशु कृतवान् व्रजमञ्जनाभः ॥४७॥

सप्तोक्षणोऽतिबलवीर्ययुतानदम्यान्
सर्वैर्गिरीशवरतो दितिजप्रधानान् ।
हत्वा सुतामलभदाशु विभुर्यशोदा-
भ्रातुः स कुम्भकसमाह्वयिनोऽपि नीलाम् ॥४८॥

या पूर्वजन्मनि तपः प्रथमैव भार्या
भूयासमित्यचरदस्य हि सङ्गमो मे ।
स्यात् कृष्णजन्मनि समस्तवराङ्गनाभ्यः
पूर्वं त्विति स्म तदिमां प्रथमं स आप ॥४९॥

अग्रे द्विजत्वत उपावहदेष नीलां
गोपाङ्गना अपि पुरा वरमापिरे यत् ।
संस्कारतः प्रथममेव सुसङ्गमो नो
भूयात् तवेति परमाप्सरसः पुरा याः ॥५०॥

तत्राथ कृष्णमवदन् सबलं वयस्याः
पकानि तालसुफलान्यनुभोजयेति ।
इत्यर्थितः सबल आप स तालवृन्दं
गोपैर्दुरासदमतीव हि धेनुकेन ॥५१॥

विघ्नेशतो वरमवाप्य सुदृष्टदैत्यो
 दीर्घायुरुत्तमबलः कदनप्रियोऽभूत् ।
 नित्योद्धतः स उत राममवेक्ष्य ताल-
 वृन्दात् फलानि गलयन्तमथाभ्यधावत्

॥५२॥

तस्य प्रहारमभिकाङ्क्षत आशु पृष्ठ-
 पादौ प्रगृह्य तृणराजशिरोऽहरत् सः ।
 तस्मिन् हते खरतरे खररूपदैत्ये
 सर्वे खराश्च खरतालवनान्तरस्थाः ।
 प्रापुः खरस्वरतराः खरराक्षसारिं
 कृष्णं बलेन सहितं निहताश्च तेन

॥५३॥

सर्वान् निहत्य खररूपधरान् स दैत्यान्
 विघ्नेश्वरस्य वरतोऽन्यजनैरवध्यान् ।
 पक्वानि तालसुफलानि निजेषु चादाद्
 दुर्वारपौरुषगुणोद्भरितो रमेशः

॥५४॥

पक्षद्वयेन विहरत्स्वथ गोपकेषु
 दैत्यः प्रलम्ब इति कंसविसृष्ट आगात् ।
 कृष्णस्य पक्षिषु जयत्स्वथ राममेत्य
 पापः पराजित उवाह तमुग्ररूपः

॥५५॥

भीतेन रोहिणिमुतेन हरिः स्तुतोऽसौ
 स्वाविष्टतामुपदिदेश बलाभिपूर्त्यै ।
 तेनैव पूरितबलोऽम्बरचारिणं तं
 पापं प्रलम्बमुखमुष्टिहतं चकार

॥५६॥

तस्मिन् हते सुरगणा बलदेवनाम
रामस्य चक्रुरतितृप्सियुता हरिश्च ।
वह्निं पपौ पुनरपि प्रदहन्तमुच्चै-
र्गोपांश्च गोगणमगण्यगुणार्णवोऽपात्

॥५७॥

कृष्णं कदाचिदतिदूरगतं वयस्या
ऊचुः क्षुधर्दिततरा वयमित्युदारम् ।
सोऽप्याह सत्रमिह विप्रगणाश्चरन्ति
तान् याचतेति परिपूर्णसमस्तकामः

॥५८॥

तान् प्राप्य काममनवाप्य पुनश्च गोपाः
कृष्णं समीयुरथ तानवदत् स देवः ।
पत्नीः समर्थयत मद्बचनादिति स्म
चक्रुश्च ते तदपि ता भगवन्तमापुः

॥५९॥

ताः षड्विधान्नपरिपूर्णकराः समेताः
प्राप्ता विसृज्य पतिपुत्रसमस्तबन्धून् ।
आत्मार्चनैकपरमा विससर्ज देहं
एका पतिप्रविधुता पदमाप विष्णोः

॥६०॥

भुक्त्वाऽथ गोपसहितो भगवांस्तदन्नं
रेमे च गोकुलमवाप्य समस्तनाथः ।
आज्ञातिलङ्घनकृतेः स्वकृतापराधात्
पश्चात् सुतप्तमनसोऽप्यभवन् स्म विप्राः

॥६१॥

कृष्णोऽथ वीक्ष्य पुरुहूतमहप्रयत्नं
गोपान् न्यवारयदविस्मरणाय तस्य ।

मा मानुषोऽयमिति मामवगच्छतात् स
इत्यव्ययोऽस्य विदधे महभङ्गमीशः ॥६२॥

गोपांश्च तान् गिरिमहोऽस्मदुरुस्वधर्म
इत्युक्तिसच्छलत आत्ममहेऽवतार्य ।
भूत्वाऽतिविस्तृतनुर्बुभुजे बलिं स
नानाविधान्नरसपानगुणैः सहैव ॥६३॥

इन्द्रोऽथ विस्मृतरथाङ्गधरावतारो
मेघान् समादिशदुरूदकपूगवृष्ट्यै ।
ते प्रेरिताः सकलगोकुलनाशनाय
धारा वितेरुरूनागकरप्रकाराः ॥६४॥

ताभिर्निपीडितमुदीक्ष्य स कञ्जनाभः
सर्वं ब्रजं गिरिवरं प्रसभं दधार ।
वामेन कञ्जदलकोमलपाणिनैव
तत्राखिलाः प्रविविशुः पशुपाः स्वगोभिः ॥६५॥

वृष्ट्वोरुवार्यथ निरन्तरसप्तरात्रं
त्रातं निरीक्ष्य हरिणा ब्रजमश्रमेण ।
शक्रोऽनुसंस्मृतसुरप्रवरावतारः
पादाम्बुजं यदुपतेः शरणं जगाम ॥६६॥

तुष्टाव चैनमुरुवेदशिरोगताभिः
गीर्भिः सदाऽगणितपूर्णगुणार्णवं तम् ।
गोभृद् गुरुं हरगुरोरपि गोगणेन
युक्तः सहस्रगुरगाधगुमग्रमग्र्यात् ॥६७॥

त्वत्तो जगत्सकलमाविरभूदगण्य-
 धाम्नस्त्वमेव परिपासि समस्तमन्ते ।
 अत्सि त्वयैव जगतोऽस्य हि बन्धमोक्षौ
 न त्वत्समोऽस्ति कुहचित् परिपूर्णशक्ते

॥६८॥

क्षन्तव्यमेव भवता मम बाल्यमीश
 त्वत्संश्रयोऽस्मि हि सदेत्यभिवन्दितोऽजः ।
 क्षान्तं सदैव भवतस्तव शिक्षणाय
 पूजापहारविधिरित्यवदद् रमेशः

॥६९॥

गोविन्दमेनमभिषिच्य स गोगणेशो
 गोभिर्जगाम गुणपूर्णममुं प्रणम्य ।
 गोपैर्गिराम्पतिरपि प्रणतोऽभिगम्य
 गोवर्धनोद्धरणसङ्गतसंशयैस्सः

॥७०॥

कृष्णं ततः प्रभृति गोपगणा व्यजानन्
 नारायणोऽयमिति गर्गवचश्च नन्दात् ।
 नारायणस्य सम इत्युदितं निशम्य
 पूजां च चक्रुरधिकामरविन्दनेत्रे

॥७१॥

स्कन्दादुपात्तवरतो मरणादपेतं
 दृष्ट्वा च रामनिहतं बलिनं प्रलम्बम् ।
 चक्रुर्विनिश्चयममुष्य सुराधिकत्वे
 गोपा अथास्य विदधुः परमां च पूजाम्

॥७२॥

कात्ययनीव्रतधराः स्वपतित्वहेतोः
 कन्या उवाह भगवानपराश्च गोपीः ।

अन्यैर्धृता अयुगबाणशराभिनुन्नाः
प्राप्ता निशास्वरमयच्छशिराजितासु ॥७३॥

तास्वत्र तेन जनिता दशलक्षपुत्राः
नारायणाह्वययुता बलिनश्च गोपाः ।
सर्वेऽपि दैवतगणा भगवत्सुतत्त्वम्
आप्तुं धरातलगता हरिभक्तिहेतोः ॥७४॥

तास्तत्र पूर्ववरदानकृते रमेशो
रामाद् द्विजत्वगमनादपि पूर्वमेव ।
सर्वा निशास्वरमयत् समभीष्टसिद्धि-
चिन्तामणिर्हि भगवानशुभैरलितः ॥७५॥

सम्पूर्णचन्द्रकरराजितसद्रजन्यां
वृन्दावने कुमुदकुन्दसुगन्धवाते ।
श्रुत्वा मुकुन्दमुखनिस्सृतगीतसारं
गोपाङ्गना मुमुहुरत्र ससार यक्षः ॥७६॥

रुद्रप्रसादकृतरक्ष उतास्य सख्युः
भृत्यो बली खरतरोऽपि च शङ्खचूडः ।
ताः कालयन् भगवतस्तलताडनेन
मृत्युं जगाम मणिमस्य जहार कृष्णः ॥७७॥

नाम्नाऽप्यरिष्ट उरुगायविलोमचेष्टो
गोष्ठं जगाम वृषभाकृतिरप्यवध्यः ।
शम्भोर्वरादनुगतश्च सदैव कंसं
गा भीषयन्तममुमाह्वयदाशु कृष्णः ॥७८॥

सोऽप्याससाद हरिमुग्रविषाणकोटि-
मग्रे निधाय जगृहेऽस्य विषाणमीशः ।
भूमौ निपात्य च वृषासुरमुग्रवीर्यं
यज्ञे यथा पशुममारयद्वयशक्तिः

॥७९॥

केशी तु कंसविहितस्तुरगस्वरूपो
गिर्यात्मजावरमवाप्य सदा विमृत्युः ।
पापः स केशवमवाप मुखेऽस्य बाहुं
प्रावेशयत् स भगवान् ववृधेऽस्य देहे

॥८०॥

तत्त्वादनाय कुमतिः स कृतप्रयासः
शीर्णास्यदन्तदशनच्छदरुद्धवायुः ।
शीर्णः पपात च मृतो हरिरप्यशेषैः
ब्रह्मेशशक्रदिनकृत्प्रमुखैः स्तुतोऽभूत्

॥८१॥

व्योमश्च नाम मयसुनुरजप्रसादात्
लब्धामितायुरखिलान् विदधे बिले सः ।
तं श्रीपतिः सुरपतिः पशुवद्विशस्य
निःसारितान् बिलमुखादखिलांश्चकार

॥८२॥

कुर्वत्यनन्यविषयाणि दुरन्तशक्तौ
कर्माणि गोकुलगतेऽखिललोकनाथे ।
कंसाय सर्वमवदत् सुरकार्यहेतोः
ब्रह्माङ्गो मुनिरकारि यदीशपित्रा

॥८३॥

श्रुत्वाऽतिकोपरभसोच्चलितः स कंसो
बद्ध्वा सभार्यमथ शूरजमुग्रकर्मा ।

अक्रूरमाश्वदिशदानयनाय विष्णोः

रामान्वितस्य सह गोपगणै रथेन

॥८४॥

संसेवनाय स हरेरभवत् पुरैव

नाम्ना किशोर इति यः सुरगायकोऽभूत् ।

स्वायम्भुवस्य च मनोः परमांशयुक्त

आवेशयुक् कमलजस्य बभूव विद्वान्

॥८५॥

सोऽक्रूर इत्यभवदुत्तमपूज्यकर्मा

वृष्णिष्वथाऽस स हि भोजपतेश्च मन्त्री ।

आदिष्ट एव जगदीश्वरदृष्टिहेतोः

आनन्दपूर्णसुमना अभवत् कृतार्थः

॥८६॥

आरुह्य तद्रथवरं भगवत्पदाब्ज-

मब्जोद्भवप्रणतमन्तरमन्तरेण ।

सञ्चिन्तयन् पथि जगाम स गोष्ठमाराद्

दृष्ट्वा पदाङ्गितभुवं मुमुदे परस्य

॥८७॥

सोऽचेष्टतात्र जगदीशितुरङ्गसङ्गात्

लब्धोच्चयेन निखिलाघविदारणेषु ।

पांसुष्वजेशपुरुहूतमुखोच्चवियुत्-

भ्राजत्किरीटमणिलोचनगोचरेषु

॥८८॥

सोऽपश्यताथ जगदेकगुरुं समेतम्

अग्रोद्भवेन भुवि गा अपि दोहयन्तम् ।

आनन्दसान्द्रतनुमक्षयमेनमीक्ष्य

हृष्टः पपात पदयोः पुरुषोत्तमस्य

॥८९॥

उत्थाप्य तं यदुपतिः सबलो गृहं स्वं
नीत्वोपचारमखिलं प्रविधाय तस्मिन् ।
नित्योदिताक्षयचिदप्यखिलं स तस्मात्
शुश्राव लोकचरितानुविडम्बनेन

॥९०॥

श्रुत्वा स कंसहृदि संस्थितमब्जनाभः
प्रातस्तु गोपसहितो रथमारुरोह ।
रामश्चफल्कतनयाभियुतो जगाम
यानेन तेन यमुनातटमव्ययात्मा

॥९१॥

संस्थाप्य तौ रथवरे जगताऽभिवन्द्यौ
श्वाफल्किराश्ववततार यमस्वसारम् ।
स्नात्वा स तत्र विधिनैव कृताघमर्षः
शेषासनं परमपूरुषमत्र चैक्षत्

॥९२॥

नित्यं हि शेषमभिपश्यति सिद्धमन्त्रो
दानेश्वरः स तु तदा ददृशे हरिं च ।
अग्रे हि बालतनुमत्र समीक्ष्य कृष्णं
किं नास्ति यान इति यानमुखो बभूव

॥९३॥

तत्रापि कृष्णमभिवीक्ष्य पुनर्निमज्य
शेषोरुभोगशयनं परमं ददर्श ।
ब्रह्मेशशक्रमुखदेवमुनीन्द्रवृन्द-
संवन्दिताङ्घ्रियुगमिन्दिरया समेतम्

॥९४॥

स्तुत्वा वरस्तुतिभिरव्ययमब्जनाभं
सोऽन्तर्हिते भगवति स्वकमारुरोह ।

यानं च तेन सहितो भगवान् जगाम
सायं पुरी सहबलो मधुरामनन्तः ॥९५॥

अग्रेऽथ दानपतिमक्षयपौरुषोऽसौ
ईशो विसृज्य सबलः सहितो वयस्यैः ।
द्रष्टुं पुरीमभिजगाम नरेन्द्रमार्गे
पौरैः कुतूहलयुतैरभिपूज्यमानः ॥९६॥

आसाद्य कुञ्जरगतं रजकं ययाचे
वस्त्राणि कंसदयितं गिरिजावरेण ।
मृत्यूज्जितं सपदि तेन दुरुक्तिविद्धः
पापं कराग्रमृदितं व्यनयद्यमाय ॥९७॥

हत्वा तमक्षतबलो भगवान् प्रगृह्य
वस्त्राणि चाऽत्मसमितानि बलस्य चाऽदात् ।
दत्त्वाऽपराणि स हि गोपजनस्य शिष्टा-
न्यास्तीर्य तत्र च पदं प्रणिधाय चाऽगात् ॥९८॥

ग्राह्यापहेयरहितैकचिदात्मसान्द्र-
स्वानन्दपूर्णवपुरप्ययशोषहीनः ।
लोकान् विडम्ब्य नरवत् समलक्तकाद्यैः
वप्रा विभूषित इवाभवदप्रमेयः ॥९९॥

मालामवाप्य च सुदामत आत्मतन्त्रः
तावक्ष्योऽनुजगृहे निजपार्श्वदौ हि ।
पूर्वं विकुण्ठसदनाद्धरिसेवनाय
प्राप्तौ भुवं मृजनपुष्पकरौ पुराऽपि ॥१००॥

सर्वेष्टपुष्टिमिह तत्र सरूपतां च
कृष्णस्तयोर्वरमदादथ राजमार्गे ।
गच्छन् ददर्श वनितां नरदेवयोग्य-
मादाय गन्धमधिकं कुटिलां व्रजन्तीम्

॥१०१॥

तेनार्थिता सपदि गन्धमदात् त्रिविक्रा
तेनाग्रजेन सहितो भगवान् लिलिम्पे ।
तां चाऽश्वजुत्वमनयत् स तयाऽर्थितोऽल-
मायामि कालत इति प्रहसन्नमुञ्चत्

॥१०२॥

पूर्णेन्दुवृन्दनिवहाधिककान्तिकान्त
सूर्यामितोरुपरमद्युतिसौख्यदेहः ।
पीताम्बरः कनकभासुरगन्धमाल्यः
शृङ्गारवारिधिरगण्यगुणार्णवोऽगात्

॥१०३॥

प्राप्याथ चाऽयुधगृहं धनुरीशदत्तं
कृष्णः प्रसह्य जगृहे सकलैरभेद्यम् ।
कांसं स नित्यपरिपूर्णसमस्तशक्ति-
रारोप्य चैनमनुकृष्य बभञ्ज मध्ये

॥१०४॥

तस्मिन् सुरासुरगणैरखिलैरभेद्ये
भङ्गे बभूव जगदण्डविभेदभीमः ।
शब्दः स येन निपपात भुवि प्रभङ्ग-
सारोऽसुरो धृतियुतोऽपि तदैव कंसः

॥१०५॥

आदिष्टमप्युरुबलं भगवान् स तेन
सर्वं निहत्य सबलः प्रययौ पुनश्च ।

नन्दादिगोपसमितिं हरिरत्र रात्रौ
भुक्त्वा पयोऽन्वितशुभाश्रमुवास कामम् ॥१०६॥

कंसोऽप्यतीव भयकम्पितहृत्सरोजः
प्रातर्नरेन्द्रगणमध्यगतोऽधिकोच्चम् ।
मश्रुं विवेश सह जानपदैश्च पौरैः
नानाऽनुमन्त्रकगतैर्युवतीसमेतैः ॥१०७॥

संस्थाप्य नागमुरङ्गमुखे कुवल्या-
पीडं गिरीन्द्रसदृशं करिसादियुक्तम् ।
चाणूरमुष्टिकमुखानपि मल्लवीरान्
रङ्गे निधाय हरिसंयमनं किलैच्छत् ॥१०८॥

अक्षौहिणी गणितमस्य बलं च विंश-
दासीदसह्यमुखीर्यमनन्यवध्यम् ।
शम्भोर्वरादपि च तस्य सुनीथनामा
यः पूर्वमास वृक इत्यसुरोऽनुजोऽभूत् ॥१०९॥

सप्तानुजा अपि हि तस्य पुरातना ये
सर्वेऽपि कंसपृतनासहिताः स्म रङ्गे ।
तस्थुः सराममभियान्तमुदीक्ष्य कृष्ण-
मात्तायुधा युधि विजेतुमजं सुपापाः ॥११०॥

कृष्णोऽपि सूर्य उदिते सबलो वयस्यैः
सार्धं जगाम वररङ्गमुखं सुरेशैः ।
संस्तूयमान उरुविक्रम आसुराणां
निर्मूलनाय सकलाचरितोरुशक्तिः ॥१११॥

आयन् जगद्गुरुतमो बलिनं गजेन्द्रं
रुद्रप्रसादपरिरक्षितमाश्वपश्यत् ।
दुष्टोरुर्ङ्गमुखसंस्थितमीक्ष्य चैभ्यं
पापापयाहि नचिरादिति वाचमूचे

॥११२॥

क्षिप्तः स ईश्वरतमेन गिरीशलब्धाद्
दृप्तो वराज्जगति सर्वजनैरवध्यः ।
नागं त्ववध्यमभियापयते ततोऽग्रे
पापो दुरन्तमहिमं प्रति वासुदेवम्

॥११३॥

विक्रीड्य तेन करिणा भगवान् स किञ्चित्
हस्ते प्रगृह्य विनिकृष्य निपात्य भूमौ ।
कुम्भे पदं प्रतिनिधाय विषाणयुग्म-
मुत्कृष्य हस्तिपमहन् निपपात सोऽपि

॥११४॥

नागं सप्तादिनमवध्यमसौ निहत्य
स्कन्धे विषाणमवसज्य सहाग्रजेन ।
नागेन्द्रसान्द्रमदविन्दुभिरञ्चिताङ्गः
पूर्णात्मशक्तिरमलः प्रविवेश रङ्गम्

॥११५॥

विष्टे जगद्गुरुतमे बलवीर्यमूर्तौ
रङ्गं मुमोद च शुशोष जनोऽखिलोऽत्र ।
कञ्जं तथाऽपि कुमुदं च यथैव सूर्य
उद्यत्यजेऽनुभविनो विपरीतकाश्च

॥११६॥

रङ्गं प्रविष्टमभिवीक्ष्य जगाद मल्लः
कंसप्रियार्थमभिभाष्य जगन्निवासम् ।

चाणूर इत्यभिहितो जगतामवध्यः

शम्भुप्रसादत इदं शृणु माधवेति

॥११७॥

राजैव दैवतमिति प्रवदन्ति विप्राः

राज्ञः प्रियं कृतवतः परमा हि सिद्धिः ।

योत्स्याव तेन नृपतिप्रियकाम्यया वां

रामोऽभियुद्धयतु बली सह मुष्टिकेन

॥११८॥

इत्युक्त आह भगवान् परिहासपूर्व-

मेवं भवत्विति स तेन तदाऽभियातः ।

सन्दर्श्य दैवतपतिर्युधि मल्ललीलां

मौहूर्तिकीमथ पदोर्जगृहे स्वशत्रुम्

॥११९॥

उत्क्षिप्य तं गगनगं गिरिसन्निकाश-

मुद्गाम्य चाथ शतशः कुलिशाक्षताङ्गम् ।

आविध्य दुर्धरबलो भुवि निष्पिपेष

चूर्णीकृतः स निपपात यथा गिरीन्द्रः

॥१२०॥

कृष्णं च तुष्टुवुरथो दिवि देवसङ्घाः

मर्त्या भुवि प्रवरमुत्तमपूरुषाणाम् ।

तद्वद्वलस्य दृढमुष्टिनिपिष्टमूर्धा

भ्रष्टस्तदैव निपपात स मुष्टिकोऽपि

॥१२१॥

कूटश्च कोसल उत च्छलनामधेयो

द्वौ तत्र कृष्णनिहतावपरो बलेन ।

कंसस्य ये त्ववराजाश्च सुनीथमुख्याः

सर्वे बलेन निहताः परिधेण वीराः

॥१२२॥

ताभ्यां हतानभिसमीक्ष्य निजान् समस्तान्
कंसो दिदेश बलमक्षयमुग्रवीर्यम् ।

रुद्रप्रसादकृतरक्षमवध्यमेतौ

निस्सार्य दण्डमधिकं कुरुतेति पापः

॥१२३॥

श्रुत्वैव राजवचनं बलमक्षयं

तदक्षौहिणी दशकयुग्ममनन्तवीर्यम् ।

कृष्णं चकार विविधास्त्रधरं स्वकोष्ठे

सिंहं यथा किल सृगालबलं समेतम्

॥१२४॥

जानन्नपीश्वरमनन्तबलं महेन्द्रः

कृष्णं रथं निजमयातयदायुधाढ्यम् ।

शुश्रूषणाय परमस्य यथा समुद्रम्

अर्घ्येण पूरयति पूर्णजलं जनोऽयम्

॥१२५॥

स्वं स्यन्दनं तु भगवान् स महेन्द्रदत्तम्

आरुह्य सूतवरमातलिसंगृहीतम् ।

नानायुधोग्रकिरणस्तरणिर्यथैव

ध्वान्तं व्यनाशयदशेषत आशु सैन्यम्

॥१२६॥

निःशेषतो विनिहते स्वबले स कंसः

चर्मासिपाणिरभियातुमियेष कृष्णम् ।

तावत् तमेव भगवन्तमभिप्रयान्तम्

उत्तुङ्गमञ्चशिरसि प्रददर्श वीरम्

॥१२७॥

तं श्येनवेगमभितः प्रतिसञ्चरन्तं

निश्छिद्रमाशु जगृहे भगवान् प्रसह्य ।

केशेषु चैनमभिमृश्य करेण वामे-
नोद्धृत्य दक्षिणकरेण जघान केऽस्य ॥१२८॥

सञ्चालितेन मुकुटेन विकुण्डलेन
कर्णद्वयेन विगताभरणोरसा च ।
स्रस्ताम्बरेण जघनेन सुशोच्यरूपः
कंसो बभूव नरसिंहकराग्रसंस्थः ॥१२९॥

उत्कृष्य तं सुरपतिः परमोच्चमञ्चा-
दन्यैरजेयमतिवीर्यबलोपपन्नम् ।
अब्जोद्भवश्वरगुप्तमनन्तशक्तिः
भूमौ निपात्य स ददौ पदयोः प्रहारम् ॥१३०॥

देहे तु योऽभवदमुष्य रमेशबन्धुः
वायुः स कृष्णतनुमाश्रयदन्यपापम् ।
दैत्यं चकर्ष हरिरत्र शरीरसंस्थं
पश्यत्सु कञ्जजमुखेषु सुरेष्वनन्तः ॥१३१॥

द्वेषात् स सर्वजगदेकगुरोः स्वकीयैः
पूर्वं प्रमापितजनैः सहितः समस्तैः ।
धात्र्यादिभिः प्रतिययौ कुमतिस्तमोऽन्ध-
मन्येऽपि चैवमुपयान्ति हरावभक्ताः ॥१३२॥

नित्यातिदुःखमनिवृत्तिसुखव्यपेत-
मन्धं तमो नियतमेति हरावभक्तः ।
भक्तोऽपि कञ्जजिगीशमुखेषु सर्व-
धर्मार्णवोऽपि निखिलागमनिर्णयेन ॥१३३॥

यो वेत्ति निश्चितमतिर्हरिमब्जजेश-
 पूर्वाखिलस्य जगतः सकलेऽपि काले ।
 सृष्टिस्थितिप्रलयमोक्षदमात्मतन्त्रं
 लक्ष्म्या अपीशमतिभक्तियुतः स मुच्येत् ॥१३४॥

तस्मादनन्तगुणपूर्णममुं रमेशं
 निश्चित्य दोषरहितं परयैव भक्त्या ।
 विज्ञाय देवतगणांश्च यथाक्रमेण
 भक्त्या हरेरिति सदैव भजेत धीरः ॥१३५॥

निहत्य कंसमोजसा विधातृशम्भुपूर्वकैः ।
 स्तुतः प्रसूनवर्षिभिर्मुमोद केशवोऽधिकम् ॥१३६॥

सदैव मोदरूपिणो मुदोक्तिरस्य लौकिकी ।
 यथोदयो रवेर्भवेत् सदोदितस्य लोकतः ॥१३७॥

अनन्तचित्सुखार्णवः सदोदितैकरूपकः ।
 समस्तदोषवर्जितो हरिर्गुणात्मकः सदा ॥१३८॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
 कंसवधोनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

कृष्णो विमोच्य पितरावभिवन्द्य सर्व-

वन्द्योऽपि रामसहितः प्रतिपालनाय ।

धर्मस्य राज्यपदवीं प्रणिधाय चोग्र-

सेने द्विजत्वमुपगम्य मुमोच नन्दम्

॥१॥

नन्दोऽपि सान्त्ववचनैरनुनीय मुक्तः

कृष्णेन तच्चरणपङ्कजमात्मसंस्थम् ।

कृत्वा जगाम सह गोपगणेन कृच्छ्राद्

ध्यायन् जनार्दनमुवास वने सभार्यः

॥२॥

कृष्णोऽप्यवन्तिपुरवासिनमेत्य विप्रं

सान्दीपिनं सह बलेन ततोऽध्यगीष्ट ।

वेदान् सकृन्निगदितान् निखिलाश्च विद्याः

सम्पूर्णसंविदपि दैवतशिक्षणाय

॥३॥

धर्मो हि सर्वविदुषामपि दैवतानां

प्राप्ते नरेषु जनने नरवत् प्रवृत्तिः ।

ज्ञानादिगूह्यमुताध्ययनादिरत्र

तज्ज्ञापनार्थमवसद् भगवान् गुरौ च

॥४॥

गुर्वर्थमेष मृतपुत्रमदात् पुनश्च

रामेण सार्धमगमन्मधुरां रमेशः ।

पौरैः सजानपदबन्धुजनैरजस्र-

मभ्यर्चितो न्यवसदिष्टकृदात्मपित्रोः

॥५॥

सर्वेऽपि ते पतिमवाप्य हरिं पुरा हि
तप्ता हि भोजपतिना मुमुदुर्नितान्तम् ।
किं वाच्यमत्र सुतमाप्य हरिं स्वपित्रो-

र्यत्राखिलस्य सुजनस्य बभूव मोदः

॥६॥

कृष्णाश्रयो वसति यत्र जनोऽपि तत्र
वृद्धिर्भवेत् किमु रमाधिपतेर्निवासे ।
वृन्दावनं यदधिवासत आस सध्रुङ्
माहेन्द्रसद्वसदृशं किमु तत्र पुर्याम्

॥७॥

येनाधिवासमृषभो जगतां विधत्ते
विष्णुस्ततो हि वरता सदने विधातुः ।
तस्मात् प्रभोर्निवसनान्मधुरा पुरी सा
शश्वत् समृद्धजनसङ्कुलिता बभूव

॥८॥

रक्षत्यजे त्रिजगतां परिरक्षकेऽस्मिन्
सर्वान् यदून् मगधराजसुते स्वभर्तुः ।
कृष्णान्मृतिं पितुरवाप्य समीपमस्ति-
प्रास्ती शशंसतुरतीव च दुःखितेऽस्मै

॥९॥

श्रुत्वैव तन्मगधराज उरुप्ररूढ
बाह्वोर्बलेन न जितो युधि सर्वलौकैः ।
ब्रह्मेशचण्डमुनिदत्तवैरजेयो
मृत्यूज्जितश्च विजयी जगतश्चुकोप

॥१०॥

क्षुब्धोऽतिकोपवशतः स्वगदाममोघां
दत्तां शिवेन जगृहे शिवभक्तवन्द्यः ।

शैवागमाखिलविदत्र च सुस्थिरोऽसौ
चिक्षेप योजनशतं स तु तां परस्मै ॥११॥

अर्वाक् पपात च गदा मधुराप्रदेशात्
सा योजनेन यदिमं प्रजगाद पृष्टः ।
एकोत्तरामपि शताच्छतयोजनेति
देवर्षिरत्र मधुरां भगवत्प्रियार्थे ॥१२॥

शक्तस्य चापि हि गदाप्रतिघातने तु
शुश्रूषणं मदुचितं त्विति चिन्तयानः ।
विष्णोर्मुनिः स निजगाद ह योजनोनं
मार्गं पुरो भगवतो मगधेशपृष्टः ॥१३॥

क्षिप्ता तु सा भगवतोऽथ गदा जराख्यां
तत्सन्धिनीमसुभिराशु वियोज्य पापाम् ।
मर्त्याशनी भगवतः पुनराज्ञयैव
याता गिरीशसदनं मगधं विसृज्य ॥१४॥

राजा स्वमातृत उत्तो गदया च हीनः
क्रोधात् समस्तनृपतीनभिसन्निपात्य ।
अक्षौहिणीत्र्यधिकविंशयुतोऽतिवेलं
दपोद्धतः सपदि कृष्णपुरीं जगाम ॥१५॥

सर्वां पुरीं प्रतिनिरुद्ध्य दिदेश विन्द-
विन्दानुजौ भगवतः कुमतिः स दूतौ ।
तावूचतुर्भगवतेऽस्य वचोऽतिदर्प-
पूर्णं तथा भगवतोऽप्यपहासयुक्तम् ॥१६॥

लोकेऽप्रतीपबलपौरुषसाररूप-
स्त्वं ह्येक एष्यभवतो बलवीर्यसारम् ।
ज्ञात्वा सुते न तु मया प्रतिपादिते हि
कंसस्य वीर्यरहितेन हतस्त्वया सः

॥१७॥

सोऽहं हि दुर्बलतमो बलिनां वरिष्ठं
कृत्वैव दृष्टिविषयं विगतप्रतापः ।
यास्ये तपोवनमथो सहितः सुताभ्यां
क्षिप्रं ममाद्य विषयो भव चक्षुषोऽतः

॥१८॥

साक्षेपमीरितमिदं बलदर्पपूर्ण-
मात्मापहाससहितं भगवान् निशम्य ।
सत्यं तदित्युरु वचोऽर्थवदित्युदीर्य
मन्दं प्रहस्य निरगात् सहितो बलेन

॥१९॥

द्वारेषु सात्यकिपुरस्सरमात्मसैन्यं
त्रिष्वभ्युदीर्य भगवान् स्वयमुत्तरेण ।
रामद्वितीय उदगान्मगधाधिराजं
योद्धुं नृपेन्द्रकटकेन युतं परेशः

॥२०॥

तस्येच्छयैव पृथिवीमवतेरुराशु
तस्याऽयुधानि सबलस्य सुभास्वराणि ।
शाङ्गांसिचक्रदरतूणगदाः स्वकीयाः
जग्राह दारुकगृहीतरथे स्थितः सः

॥२१॥

आरुह्य भूमयरथं प्रतियुक्तमश्वैः
वेदात्मकैर्यनुरधिज्यमथ प्रगृह्य ।

शार्ङ्गं शरांश्च निशितान् मगधाधिराज-
मुग्रं नृपेन्द्रसहितं प्रययौ जवेन

॥२२॥

रामः प्रगृह्य मुसलं स हलं च यान-
मास्थाय सायकशरासनतूणयुक्तः ।
सैन्यं जरासुतसुरक्षितमभ्यधाव-
द्धर्षान्नदनुरुबलोऽरिबलैरधृष्यः

॥२३॥

उद्वीक्ष्य कृष्णमभियान्तमनन्तशक्तिं
राजेन्द्रवृन्दसहितो मगधाधिराजः ।
उद्वेगसागरवदाश्वभियाय कोपा-
न्नानाविधायुधवरैरभिवर्षमाणः

॥२४॥

तं वै चुकोपयिषुरग्रत उग्रसेनं
कृष्णो निधाय समगात् स्वयमस्य पश्चात् ।
दृष्ट्वाऽग्रतो मगधराट् स्थितमुग्रसेनं
कोपाच्चलत्तनुरिदं वचनं बभाषे

॥२५॥

पापापयाहि पुरतो मम राज्यकाम
निर्लज्ज पुत्रवधकारण शत्रुपक्ष ।
त्वं जीर्णवस्तसदृशो न मयेह वध्यः
सिंहो हि सिंहमभियाति न वै सुगालम्

॥२६॥

आक्षिप्त इत्थममुनाऽथ स भोजराज-
स्तूणात् प्रगृह्य निशितं शरमाशु तेन ।
छित्त्वा जरासुतधनुर्बलवन्ननाद
विव्याध सायकगणैश्च पुनस्तमुग्रैः

॥२७॥

अन्यच्छरासनवरं प्रतिगृह्य कोप-
संरक्तनेत्रमभियान्तमुदीक्ष्य कृष्णः ।
भोजाधिराजवधकाङ्क्षिणमुग्रवेगं
बार्हद्रथं प्रतिययौ परमो रथेन

॥२८॥

आयान्तमीक्ष्य भगवन्तमनन्तवीर्यं
चेदीशपौण्ड्रमुखराजगणैः समेतः ।
नानाविधास्त्रवरशस्त्रगणैर्वर्ष
मेरुं यथा घन उदीर्णरवो जलौघैः

॥२९॥

शस्त्रास्त्रवृष्टिमभितो भगवान् विवृक्ष्य
शाङ्गोत्थसायकगणैर्विरथाश्वसूतम् ।
चक्रे निरायुधमसौ मगधेन्द्रमाशु
च्छिन्नातपत्रवरकेतुमचिन्त्यशक्तिः

॥३०॥

नैनं जघान भगवान् सुशकं च भीमे
भक्तिं निजां प्रथयितुं यश उच्चधर्मम् ।
चेदीशपौण्ड्रकसकीचकमद्राज-
साल्वैकलव्यकमुखान् विरथांश्चकार

॥३१॥

ये चापि हंसडिभिकद्रुमरुक्मिमुख्या
बाह्लीकभौमसुतमैन्दपुरस्सराश्च ।
सर्वे प्रदुद्रुवरजस्य शरैर्विभिन्ना
अन्ये च भूमिपतयो य इहाऽसुरुर्व्याम्

॥३२॥

छिन्नायुधध्वजपताकरथाश्वसूत-
वर्माण उग्रशरताडितभिन्नगत्राः ।

स्रस्ताम्बराभरणमूर्धजमाल्यहीना
रक्तं वमन्त उरु दुद्रुवुराशु भीताः

॥३३॥

शोच्यां दशामुपगतेषु नृपेषु सर्वे-
ष्वात्तायुधेषु हरिणा युधि विद्रवत्सु ।
नानायुधाढ्यमपरं रथमुग्रवीर्यः
आस्थाय मागधपतिः प्रससार रामम्

॥३४॥

आधावतोऽस्य मुसलेन रथं बभञ्ज
रामो गदामुरुतरोरसि सोऽपि तस्य ।
चिक्षेप तं च मुसलेन तताड राम-
स्तावुत्तमौ बलवतां युयुधात उग्रम्

॥३५॥

तौ चक्रतुः पुरु नियुद्धमपि स्म तत्र
सञ्चूर्ण्य सर्वगिरिवृक्षशिलासमूहान् ।
दीर्घं नियुद्धमभवत् सममेतयोस्तु
वज्राद् दृढाङ्गतमयोर्बलिनोर्नितान्तम्

॥३६॥

श्रुत्वाऽथ शङ्करवमम्बुजलोचनस्य
विद्रावितानपि नृपानभिवीक्ष्य रामः ।
युध्यन्तमीक्ष्य च रिपुं ववृधे बलेन
त्यक्त्वा रिपुं मुसलमादद आश्वमोघम्

॥३७॥

तेनाऽहतः शिरसि सम्मुमुहेऽतिवेलं
बार्हद्रथो जगृह एनमथो हली सः ।
तत्रैकलव्य उत कृष्णशरैः पलाय-
न्स्रग्वाणि रामशिरसि प्रमुमोच शीघ्रम्

॥३८॥

भीतेन तेन समरं भगवाननिच्छन्
 प्रद्युम्नमाश्वसृजदात्मसुतं मनोजम् ।
 प्रद्युम्न एनमभियाय महास्रजालैः
 रामस्तु मागधमथाऽत्मरथं निनाय

॥३९॥

युद्ध्वा चिरं रणमुखे भगवत्सुतोऽसौ
 चक्रे निरायुधममुं स्थिरमेकलव्यम् ।
 अंशेन यो भुवमगान्मणिमानिति स्म
 स क्रोधतन्त्रकणेष्वधिपो निषादः

॥४०॥

प्रद्युम्नमात्मनि निधाय पुनः स कृष्णः
 संहृत्य मागधबलं निखिलं शरौघैः ।
 भूयश्चमूमभिविनेतुमुदारकर्मा
 बार्हद्रथं त्वमुचदक्षयपौरुषोऽजः

॥४१॥

व्रीडानताच्छविमुखः सहितो नृपैस्तै-
 बार्हद्रथः प्रतिययौ स्वपुत्रीं स पापः ।
 आत्माभिषिक्तमपि भोजवराधिपत्ये
 दौहित्रमग्रत उत प्रणिधाय मन्दः

॥४२॥

जित्वा तमूर्जितबलं भगवानजेश-
 शक्रादिभिः कुसुमवर्षिभिरीड्यमानः ।
 रामादिभिः सहित आशु पुरं प्रविश्य
 रेमेऽभिवन्दितपदो महतां समूहैः

॥४३॥

वर्द्धत्सु पाण्डुतनयेषु चतुर्दशं तु
 जन्मर्क्षमास तनयस्य सहस्रदृष्टेः ।

प्रत्याब्धिकं मुनिगणान् परिवेषयन्ती
कुन्ती तदाऽऽस बहुकार्यपरा नयज्ञा

॥४४॥

तत्काल एव नृपतिः सह माद्रवत्या
पुंस्कोकिलाकुलितफुल्लवनं ददर्श ।
तस्मिन् वसन्तपवनस्पर्शोधितः स
कन्दर्पमार्गणवशं सहसा जगाम

॥४५॥

जग्राह तामथ तया रममाण एव
यातो यमस्य सदनं हरिपादसङ्गी ।
पूर्वं शचीरमणमिच्छत एष विघ्नं
शक्रस्य तद्दर्शनोपगतो हि चक्रे

॥४६॥

तेनैव मानुषमवाप्य रतिस्थ एव
पञ्चत्वमाप रतिविघ्नमपुत्रतां च ।
स्वात्मोत्तमेष्वथ सुरेषु विशेषतश्च
स्वल्योऽपि दोष उरुतामभियाति यस्मात्

॥४७॥

माद्री पतिं मृतमवेक्ष्य रुराव दूरात्
तच्छुश्रुवुश्च पृथया सह पाण्डुपुत्राः ।
तेष्वागतेषु वचनादपि माद्रवत्याः
पुत्रान् निवार्य च पृथा स्वयमेव चाऽगात्

॥४८॥

पत्युः कलेवरमवेक्ष्य निशम्य माद्याः
कुन्ती भृशं व्यथितहृत्कमलैव माद्रीम् ।
धिक्कृत्य चानुमरणाय मतिं चकार
तस्याः स्वनो रुदितजः श्रुत आशु पार्थैः

॥४९॥

तेष्वागतेष्वधिक आस विराव एतं
सर्वेऽपि शुश्रुवुर्ऋषिप्रवरा अथात्र ।
आजगमुर्त्तमकृपा ऋषिलोकमध्ये
पत्नी नृपानुगमनाय च पस्पृधाते

॥५०॥

ते सन्निवार्य तु पृथामथ माद्रवत्या
भर्तुः सहानुगमनं बहुशोऽर्थयन्त्याः ।
संवादमेव निजदोषमवेक्ष्य तस्याः
चक्रुः सदाऽवगतभागवतोच्चधर्माः

॥५१॥

भर्तुर्गुणैरनधिकौ तनयार्थमेव
माया कृतौ सुरवरावधिकौ स्वतोऽपि ।
तेनैव भर्तृमृतिहेतुरभूत् समस्त-
लोकैश्च नातिमहिता सुगुणाऽपि माद्री

॥५२॥

पाण्डोः सुता मुनिगणैः पितृमेधमत्र
चक्रुर्यथावदथ तेन सहैव माद्री ।
हुत्वाऽऽत्मदेहमुरु पापमदः कृतं च
सम्मार्ज्यं लोकमगमन्निजभर्तुरिव

॥५३॥

पाण्डुश्च पुत्रकगुणैः स्वगुणैश्च साक्षात्
कृष्णात्मजः सततमस्य पदैकभक्तः ।
लोकानवाप विमलान् महितान् महद्भिः
किं चित्रमत्र हरिपादविनम्रचित्ते

॥५४॥

पाण्डोः सुताश्च पृथया सहिता मुनीन्द्रैः
नारायणाश्रमत आशु पुरं स्वकीयम् ।

जम्मुस्तथैव धृतराष्ट्रपुरो मुनीन्द्राः

वृत्तं समस्तमवदन्ननुजं मृतं च

॥५५॥

तूष्णीं स्थिते च नृपतौ तनुजे च नद्याः

क्षत्तर्युतात्त उरूमोदमतीव पापाः ।

ऊचुः सुयोधनमुखाः सह सौबलेन

पाण्डोर्मृतिः किल पुरा तनयाः क तस्य

॥५६॥

न क्षेत्रजा अपि मृते पितरि स्वकीयैः

सम्यङ् नियोगमनवाप्य भवाय योग्याः ।

तेषामितीरितवचोऽनु जगाद वायुः

आभाष्य कौरवगणान् गगनस्थ एव

॥५७॥

एते हि धर्ममरुदिन्द्रभिषग्वरेभ्यो

जाताः प्रजीवति पितर्युरुधर्मसाराः ।

शक्याश्च नैव भवतां कचिदग्रहाय

नारायणेन सततं परिरक्षिता यत्

॥५८॥

वायोरदृश्यवचनं परिशङ्कमाने-

ष्वाविर्बभूव भगवान् स्वयमब्जनाभः ।

व्यासस्वरूप उरुसर्वगुणैकदेहः

आदाय तानविशदाशु च पाण्डुगेहम्

॥५९॥

तत्स्वीकृतेषु सकला अपि भीष्ममुख्याः

वैचित्रवीर्यसहिताः परिपूज्य सर्वान् ।

कुन्त्या सहैव जगूः सुभृशं तदाऽऽर्ता

वैचित्रवीर्यतनयाः सह सौबलेन

॥६०॥

वैचित्रवीर्यतनयाः कृतो महास्त्रा-
 ण्यापुश्च पाण्डुतनयैः सह सर्वराज्ञाम् ।
 पुत्राश्च तत्र विविधा अपि बालचेष्टाः
 कुर्वन्तु वायुतनयेन जिताः समस्ताः

॥६१॥

पक्वोभोज्यफलसन्नयनाय वृक्षे-
 ष्वारूढराजतनयानभिवीक्ष्य भीमः ।
 पादप्रहारमुरुवृक्षतले प्रदाय
 साकं फलैर्विनिपतत्सु फलान्यभुङ्क्त

॥६२॥

युद्धे नियुद्ध उत धावन उत्प्लवे च पारिप्लवे
 च सहितान् निखिलान् कुमारान् ।
 एको जिगाय तरसा परमार्थकर्मा
 विष्णोः सुपूर्णसदनुग्रहतः सुनित्यात्

॥६३॥

सर्वान् प्रगृह्य विनिमज्जति वारिमध्ये
 श्रान्तान् विसृज्य हसति स्म स विष्णुपद्याम् ।
 सर्वानुदह्य च कदाचिदुरुप्रवाहां
 गङ्गां स तारयति सारसुपूर्णपौंस्यः

॥६४॥

द्वेषं हृते न हि हरौ तमसि प्रवेशः
 प्राणे च तेन जगतीमनु तौ प्रपन्नौ ।
 तत्कारणान्यकुरुतां परमौ करांसि
 देवद्विषां सततविस्तृतसाधुपौंस्यौ

॥६५॥

दृष्ट्वाऽमितान्यथ करांसि मरुत्सुतेन
 नित्यं कृतानि तनया निखिलाश्च राज्ञाम् ।

तस्यामितं बलमुदीक्ष्य सदोरुवृद्ध-
द्वेषा बभूवुरथ मन्त्रममन्त्रयंश्च

॥६६॥

ये ये हि तत्र नरदेवसुताः सुरांशाः
प्रीतिं परां पवनजे निखिला अकुर्वन् ।
तांस्तान् विहाय दितिजा नरदेववंश-
जाता विचार्य वःशनिश्चयमन्त्रं चक्रुः

॥६७॥

अस्मिन् हते विनिहता अखिलाश्च पार्थाः
शक्यो बलाच्च न निहन्तुमयं बलाढ्यः ।
छद्मप्रयोगत इमं विनिहत्य वीर्यात्
पार्थं निहत्य निगडे च विदध्महेऽन्यान्

॥६८॥

एवं कृते निहतकण्टकमस्य राज्यं
दुर्योधनस्य हि भवेन्न ततोऽन्यथा स्यात् ।
अस्मिन् हते निपतिते च सुरेन्द्रसूनौ
शेषा भवेयुरपि सौबलिपुत्रदासाः

॥६९॥

एवं विचार्य विषमुल्बणमन्तकाभं
क्षीरोदधेर्मथनजं तपसा गिरीशात् ।
शुक्रेण लब्धममुतः सुबलात्मजेन
प्राप्तं प्रतोष्य मरुतस्तनयाय चादुः

॥७०॥

सम्मन्त्र्य राजतनयैर्धृतराष्ट्रजैस्तद्
दत्तं स्वसूदमुखतोऽखिलभक्ष्यभोज्ये ।
ज्ञात्वा युयुत्सुगदितं बलवान् स भीमो
विष्णोरनुग्रहबलाज्जरयाञ्चकार

॥७१॥

जीर्णे विषे कुमतयः परमाभितप्ताः
 प्रासादमाशु विदधुर्हरिपादतोये ।
 ज्ञात्वा युयुत्सुमुखतः स्वयमत्र चान्ते
 सुष्वाप मारुतिरमा धृतराष्ट्रपुत्रैः

॥७२॥

दोषान् प्रकाशयितुमेव विचित्रवीर्य-
 पुत्रात्मजेषु नृवरं प्रतिसुप्तमीक्ष्य ।
 बद्ध्वाऽभिमन्त्रणदृढैर्यसा कृतैस्तं
 पाशैर्विचिक्षिपुरुदे हरिपादजायाः

॥७३॥

तत् कोटियोजनगभीरमुदं विगाह्य
 भीमो विजृम्भणत एव विवृक्ष्य पाशान् ।
 उत्तीर्य सज्जनगणस्य विधाय हर्षं
 तस्यावनन्तगुणविष्णुसदातिहार्दः

॥७४॥

तं वीक्ष्य दुष्टमनसोऽतिविपन्नचित्ताः
 सम्मन्त्र्य भूय उरुनागगणानथाष्टौ ।
 शुक्रोक्तमन्त्रबलतः पुर आह्वयित्वा
 पश्चात् सुपञ्जरगतान् प्रददुः स्वसूते

॥७५॥

दुर्योधनेन पृथुमन्त्रबलोपहृतां-
 स्तत्सारथिः फणिगणान् पवनात्मजस्य ।
 सुप्तस्य विस्तृत उरस्यमुचद् विशीर्ण-
 दन्ता बभूवुरमुमाशु विदक्ष्य नागाः

॥७६॥

क्षित्वा सुदूरमुरुनागगणानथाष्टौ
 तद्वंशजान् स विनिहत्य पिपीलिकावत् ।

जग्ने च सूतमपहस्तत एव भीमः

सुष्वाप पूर्ववदनुत्थित एव तल्यात्

॥७७॥

तत् तस्य नैजबलमप्रतिमं निरीक्ष्य

सर्वे क्षितीशतनया अधिकं विषेदुः ।

निश्वासतोऽथ दशनादपि भस्म येषां

भूयासुरेव भुवनानि च ते मृषाऽऽसन्

॥७८॥

दद्भिर्विदश्य न विकारममुष्य कर्तुं

शेकुर्भुजङ्गमवरा अपि सुप्रयत्नाः ।

कस्यापि नेदृशबलं श्रुतपूर्वमासीद्

दृष्टं किमु स्म तनयेऽपि हिरण्यकस्य

॥७९॥

स्वात्मावनार्थमधिकां स्तुतिमेव कृत्वा

विष्णोः स दैत्यतनयो हरिणाऽवितोऽभूत् ।

न त्वौरसं बलममुष्य स कृष्यते हि

भृत्यैर्बलात् स पितुरौरसमस्य वीर्यम्

॥८०॥

नैसर्गिकं प्रियमिमं प्रवदन्ति विप्राः

विष्णोर्नितान्तमपि सत्यमिदं ध्रुवं हि ।

नैवान्यथौरसबलं भवतीदृशं तद्-

उत्साद्य एष हरिणैव सहैष नोऽर्थः

॥८१॥

कृष्णः किलैष च हरिर्यदुषु प्रजातः

सोऽस्याऽश्रयः कुरुत तस्य बहुप्रतीपम् ।

सम्मन्त्र्य चैवमतिपापतमा नरेन्द्र-

पुत्रा हरेश्च बहु चक्रुश्च प्रतीपम्

॥८२॥

तैः प्रेरिता नृपतयः पितरश्च तेषां
साकं बृहद्रथसुतेन हरेः सकाशम् ।
युद्धाय जम्भुरमुनाऽष्टदशेषु
युद्धेष्वत्यन्तभग्नबलदर्पमदा निवृत्ताः

॥८३॥

तेनाऽगृहीतगजवाजिरथा नितान्तं
शस्त्रैः परिक्षततनूभिरलं वमन्तः ।
रक्तं विशस्त्रकवचध्वजवाजिसूताः
स्रस्ताम्बराः श्लथितमूर्द्धजिनो निवृत्ताः

॥८४॥

एवं बृहद्रथसुतोऽपि सुशोच्यरूपः
आर्तो ययौ बहुश एव पुरं स्वकीयम् ।
कृष्णेन पूर्णबलवीर्यगुणेन मुक्तो
जीवेत्यतीव विजितः श्वसितावशेषः

॥८५॥

एवं गतेषु बहुशो नतकन्धरेषु
राजस्वजोऽपि मधुरां स्वपुरीं प्रविश्य ।
रामेण सार्धमखिलैर्यदुभिः समेतो
रेमे रमापतिरचिन्त्यबलो जयश्रीः

॥८६॥

व्यथोद्यमाः पुनरपि स्म सधार्तराष्ट्रा
भीमं निहन्तुमुरुयत्नमकुर्वताज्ञाः ।
राज्ञां सुतास्तमखिलं स मृषैव कृत्वा
चक्रे जयाय च दिशां बलवान् प्रयत्नम्

॥८७॥

प्राचीं दिशं प्रथममेव जिगाय पश्चाद्
याम्यां जलेशपरिपालितया सहान्याम् ।

यौ तौ पुरातनदशाननकुम्भकर्णौ
मातृष्वसातनयतां च गतौ जिगाय ॥८८॥

पूर्वस्तयोर्हि दमघोषसुतः प्रजातः
प्राहुश्च यं नृपतयः शिशुपालनाम्ना ।
अन्यं वदन्ति च करूशनृपं तथाऽन्यं
मातृष्वसातनयमेव च दन्तवक्रम् ॥८९॥

जित्वैव तावपि जिगाय च पौण्ड्रकाख्यं
शौरैः सुतं सुतमजैदथ भीष्मकस्य ।
यः पूर्वमास दितिजो नरहेल्वलाख्यो
रुक्मीति नाम च बभूव स कुण्डिनेशः ॥९०॥

भागेत एव तनयस्य स एव वहेः
नाम्ना शुचेः स तु पिताऽस्य हि मित्रभागः ।
राह्मणयुक् तदनुजौ क्रथकैशिकाख्यौ
भागौ तथाऽग्निसुतयोः पवमानशुन्ध्योः ॥९१॥

बन्धोर्निजस्य तु बलं सुपरीक्षमाणः
शल्योऽपि तेन युयुधे विजितस्तथैव ।
भीमो जिगाय युधि वीरमथैकलव्यं
सर्वे नृपाश्च विजिता अमुनैवमेव ॥९२॥

तद्वाहुवीर्यपरिपालित इन्द्रसूनुः
शेषान् नृपांश्च समजैद् बलवानयत्नात् ।
साल्वं च हंसडिभिकौ च विजित्य भीमो
नागाह्वयं पुरमगात् सहितोऽर्जुनेन ॥९३॥

तद्वाहुवीर्यमथ वीक्ष्य मुमोद धर्म-
सूनुः समातृयमजो विदुरः सभीष्मः ।
अन्ये च सज्जनगणाः सहपौरराष्ट्राः
श्रुत्वैव सर्वयदवो जहृषुर्नितान्तम्

॥९४॥

कृष्णः सुयोधनमुखाक्रममाम्बिकेयं
जानन् स्वपुत्रवशवर्तिनमेव गत्वा ।
श्वाफल्किनो गृहममुं धृतराष्ट्रशान्त्यै
गन्तुं दिदेश गजनामपुरं परेशः

॥९५॥

सोऽयाद् गजाह्वयममुत्र विचित्रवीर्य-
पुत्रेण भीष्मसहितैः कुरुभिः समस्तैः ।
सम्पूजितः कतिपयानवसच्च मासान्
ज्ञातुं हि पाण्डुषु मनःप्रसृतिं कुरूणाम्

॥९६॥

ज्ञात्वा स कुन्तिविदुरोक्ति आत्मना च
मित्रारिमध्यमजनांस्तनयेषु पाण्डोः ।
विज्ञाय पुत्रवशगं धृतराष्ट्रमञ्जः
साम्नैव भेदसहितेन जगाद विद्वान्

॥९७॥

पुत्रेषु पाण्डुतनयेषु च साम्यवृत्तिः
कीर्तिं च धर्ममुरुमेषि तथाऽर्थकामौ ।
प्रीतिं परां त्वयि करिष्यति वासुदेवः
साकं समस्तयदुभिः सहितः सुरायैः

॥९८॥

धर्मार्थकामसहितां च विमुक्तिमेषि
तत्प्रीतितः सुनियतं विपरीतवृत्तिः ।

यास्येव राजवर तत्फलवैपरीत्य-

मित्थं वचो निगदितं तव कार्ष्णमय

॥९९॥

इत्थं समस्तकुरुमध्य उपात्तवाक्यो

राजाऽपि पुत्रवशगो वचनं जगाद ।

सर्वं वशे भगवतो न वयं स्वतन्त्रा

भूभारसंहतिकृते स इहावतीर्णः

॥१००॥

एतन्निशम्य वचनं स तु यादवोऽस्य

ज्ञात्वा मनोऽस्य कलुषं तव नैव पुत्राः ।

इत्यूचिवान् सह मरुत्तनयार्जुनाभ्यां

प्रायात् पुरीं च सहदेवयुतः स्वकीयाम्

॥१०१॥

ज्ञानं तु भागवतमुत्तममात्मयोग्यं

भीमार्जुनौ भगवतः समवाप्य कृष्णात् ।

तत्रोषतुर्भगवता सह युक्तचेष्टौ

सम्पूजितौ यदुभिरुत्तमकर्मसारौ

॥१०२॥

प्रत्युद्यमो भगवताऽपि भवेद् गदायाः

शिक्षा यदा भगवता क्रियते न चेमम् ।

कुर्यामिति स्म भगवत्समनुज्ञयैव

रामादशिक्षदुरुगायपुरः स भीमः

॥१०३॥

रामोऽपि शिक्षितमरीन्द्रधरात् पुरोऽस्य

भीमे ददावथ वराणि हरेरवाप ।

अस्त्राणि शक्रतनयः सहदेव आर

नीतिं तथोद्धवमुखात् सकलामुदाराम्

॥१०४॥

कृष्णोऽथ चौपगविमुत्तमनीतियुक्तं
सम्प्रेषयन्निदमुवाच ह गोकुलाय ।
दुःखं विनाशय वचोभिररे मदीयैः
नन्दादिनां विरहजं मम चाऽशु याहि

॥१०५॥

मत्तो वियोग इह कस्यचिदस्ति नैव
यस्मादहं तनुभृतां निहितोऽन्तरेव ।
नाहं मनुष्य इति कुत्र च वोऽस्तु बुद्धिः
ब्रह्मैव निर्मलतमं प्रवदन्ति मां हि

॥१०६॥

पूर्वं यदा ह्यजगरो निजगार नन्दं
सर्वे न शेकुरथ तत्प्रविमोक्षणाय ।
मत्पादसंस्पर्शतः स तदाऽतिदिव्यो
विद्याधरस्तदुदितं निखिलं स्मरन्तु

॥१०७॥

पूर्वं स रूपमदतः प्रजहास विप्रान्
नित्यं तपःकृशतराङ्गिरसो विरूपान् ।
तैः प्रापितः सपदि सोऽजगरत्वमेव
मत्तो निजां तनुमवाप्य जगाद नन्दम्

॥१०८॥

नायं नरो हरिरयं परमः परेभ्यो
विश्वेश्वरः सकलकारण आत्मतन्त्रः ।
विज्ञाय चैनमुरुसंसृतितो विमुक्ता
यान्त्यस्य पादयुगलं मुनयो विरागाः

॥१०९॥

नन्दं यदा च जगृहे वरुणस्य दूतः
तत्रापि मां जलपतेर्गृहमाशु यान्तम् ।

सम्पूज्य वारिपतिराह विमुच्य नन्दं
नायं सुतस्तव पुमान् परमः स एषः ॥११०॥

सन्दर्शितो ननु मयैव विकुण्ठलोको
गोजीविनां स्थितिरपि प्रवरा मदीया ।
मानुष्यबुद्धिमपनेतुमजे मयि स्म
तस्मान्मयि स्थितिमवाप्य शमं प्रयान्तु ॥१११॥

श्रुत्वोद्धवो निगदितं परमस्य पुंसो
वृन्दावनं प्रति ययौ वचनैश्च तस्य ।
दुःखं व्यपोह्य निखिलं पशुजीवनाना-
मायात् पुनश्चरणसन्निधिमेव विष्णोः ॥११२॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
उद्धवप्रतिपां नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

एवं प्रशासति जगत्पुरुषोत्तमेऽस्मिन्
भीमार्जुनौ तु सहदेवयुतावनुज्ञाम् ।
कृष्णादवाप्य वर्षत्रितयात् पुरं स्व-
माजग्मतुर्हरिसुतेन विशोकनाम्ना ॥१॥

सैरन्ध्रिकोदरभवः स तु नारदस्य
शिष्यो वृकोदररथस्य बभूव यन्ता ।
या पिङ्गलाऽन्यभव आत्मनि संस्थितं तं
संस्मृत्य कान्तमुरुगायमभूत् त्रिवक्त्रा ॥२॥

तं पञ्चरात्रविदमाप्य सुसारथिं स
भीमो मुमोद पुनराप परात्मविद्याम् ।
व्यासात् परात्मत उवाच च फल्गुनादि-
देवेषु सर्वविजयी परविद्ययैषः ॥३॥

सर्वानभागवतशास्त्रपथान् विधूय
मार्गं चकार स तु वैष्णवमेव शुभ्रम् ।
क्रीडार्थमेव विजिगाय तथोभयात्म-
युद्धे बलं च करवाक्प्रभवेऽमितात्मा ॥४॥

नित्यप्रभूतसुशुभ्रप्रतिभोऽपि विष्णोः
श्रुत्वा परां पुनरपि प्रतिभामवाप ।
को नाम विष्ण्वनुपजीवक आस यस्य
नित्याश्रयादभिहिताऽपि रमा सदा श्रीः ॥५॥

व्यासादवाप परमात्मसुतत्त्वविद्यां
धर्मात्मजोऽपि सततं भगवत्प्रपन्नः ।

ते पञ्च पाण्डुतनया मुमुदुर्नितान्तं
सद्धर्मचारिण उरुक्रमशिक्षितार्थाः

॥६॥

यदा भरद्वाजसुतस्त्वसञ्चयी
प्रतिग्रहोज्ज्ञो निजधर्मवर्ती ।
द्रौणिस्तदा धार्तराष्ट्रैः समेत्य
क्रीडन् पयः पातुमुपैति सद्य

॥७॥

तस्मै माता पिष्टमालोड्य पातुं
ददाति पीत्वैति तदेष नित्यम् ।
पीतक्षीरान् धार्तराष्ट्रान् समेत्य
मया पीतं क्षीरमित्याह नित्यम्

॥८॥

नृत्यन्तमेनं पाययामासुरेते
पयः कदाचिद् रसमस्य सोऽवैत् ।
पुनः कदाचित् स तु मातृदत्ते
पिष्टे नेदं क्षीरमित्यारूराव

॥९॥

दृष्ट्वा रुवन्तं सुतमात्मजस्य
स्नेहान्नियत्यैव जनार्दनस्य ।
सम्प्रेरितः कृपया चाऽर्तरूपो
द्रोणो ययावार्जयितुं तदा गाम्

॥१०॥

प्रतिग्रहात् सन्निवृत्तः स रामं
ययौ न विष्णोर्हि भवेत् प्रतिग्रहः ।
दोषाय यस्मात् स पिताऽखिलस्य
स्वामी गुरुः परमं दैवतं च

॥११॥

दृष्ट्वैवैनं जामदग्न्योऽप्यचिन्तयद्
द्रोणं कर्तुं क्षितिभारापनोदे ।
हेतुं सुराणां नरयोनिजानां
हन्ता चायं स्यात् सह पुत्रेण चेति

॥१२॥

तेषां वृद्धिः स्यात् पाण्डवार्थे हतानां
मोक्षेऽपि सौख्यस्य न सन्ततिश्च ।
योग्याः सुराणां कलिजाः सुपापाः
प्रायो यस्मात् कलिजाः सम्भवन्ति

॥१३॥

न देवानामाशतं पूरुषा हि
सन्तानजाः प्रायशः पापयोग्याः ।
नाकारणात् सन्ततेरप्यभावो
योग्यः सुराणां सदमोघरेतसाम्

॥१४॥

अव्युच्छिन्ने सकलानां सुराणां
तन्तौ कलिर्नो भविता कथञ्चित् ।
तस्मादुत्सायाः सर्व एते सुरांशा
एतेन साकं तनयेन वीराः

॥१५॥

एवं विचिन्त्याप्रतिमः स भार्गवो
बभाष ईषत्स्मितशोचिषा गिरा ।
अनन्तशक्तिः सकलेश्वरोऽपि
त्यक्तं सर्वं नाय वित्तं ममास्ति

॥१६॥

आत्मा विद्या शस्त्रमेतावदस्ति
तेषां मध्ये रुचितं त्वं गृहाण ।

उक्तः स इत्थं प्रविचिन्त्य विप्रो
जगाद कस्त्वद्ग्रहणे समर्थः

॥१७॥

सर्वेशिता सर्वपरः स्वतन्त्रः
त्वमेव कोऽन्यः सदृशस्तवेश ।
साम्यं तवेच्छन् प्रतियात्यथो हि
यस्मान्न चोत्थातुमलं कदाचित्

॥१८॥

सर्वोत्तमस्येश तवोच्चशस्त्रैः
कार्यं किमस्माकमनुद्गलानाम् ।
विद्यैव देया भवता ततोऽज
सर्वप्रकाशिन्यमला सुसूक्ष्मा

॥१९॥

इतीरितस्तत्त्वविद्यादिकाः स
विद्याः सर्वाः प्रददौ सास्त्रशस्त्राः ।
अब्दद्विषट्केन समाप्य ताः स
ययौ सखायं द्रुपदं महात्मा

॥२०॥

दानेऽर्द्धराज्यस्य हि तत्प्रतिज्ञां
संस्मृत्य पूर्वामुपयातं सखायम् ।
सखा तवास्मीति तदोदितोऽपि
जगाद वाक्यं द्रुपदोऽतिदर्पात्

॥२१॥

न निर्यनो राजसखो भवेत्
यथेष्टतो गच्छ विप्रेति दैवात् ।
इतीरितेऽस्याऽशु बभूव कोपो
जितेन्द्रियस्यापि मुनेर्हरीच्छया

॥२२॥

प्रतिग्रहात् सन्निवृत्तेन सोऽयं
मया प्राप्तो मत्पितुः शिष्यकृत्वात् ।
पितुः शिष्यो ह्यात्मशिष्यो भवेत्
शिष्यस्यार्थः स्वीय एवेति प्रत्वा

॥२३॥

सोऽयं पापे मामवज्ञाय मूढो
दुष्टं वचोऽश्राव्यस्य दर्पम् ।
हनिष्य इत्येव मतिं विधाय
ययौ कुरूच्छिष्यतां नेतुमेतान्

॥२४॥

प्रतिग्रहाद् विनिवृत्तस्य चार्थः
स्याच्छिष्येभ्यः कौरवेभ्यो ममात्र ।
एवं मन्वानः क्रीडतः पाण्डवेयान्
सधार्तराष्ट्रान् पुरबाह्यतोऽख्यत्

॥२५॥

विक्रीडतो धर्मसूनोस्तदैव
सहाङ्गुलीयेन च कन्दुकोऽपतत् ।
कूपे न शेकुः सहिताः कुमारा
उद्धर्तुमेनं पवनात्मजोऽवदत्

॥२६॥

निष्पत्य चोद्धृत्य समुत्पतिष्ये
कूपादमुष्माद् भृशनीचादपि स्म ।
सकन्दुकां मुद्रिकां पश्यताय
सर्वे कुमारा इति वीर्यसंश्रयात्

॥२७॥

तदा कुमारानवदत् स विप्रो
धिगस्त्रबाह्यां भवतां प्रवृत्तिम् ।

जाताः कुले भरतानां न वित्थ
दिव्यानि चास्त्राणि सुरार्चितानि ॥२८॥

इतीरिता अस्त्रविदं कुमारा
विज्ञाय विप्रं सुरपूज्यपौत्रम् ।
सम्प्रार्थयामासुरथोद्धृतिं प्रति
प्रधानमुद्रायुतकन्दुकस्य ॥२९॥

स चाऽश्विषीकाभिरथोत्तरोत्तरं
सम्प्रास्य दिव्यास्त्रबलेन कन्दुकम् ।
उद्धृत्य मुद्रोद्धरणार्थिनः पुन-
र्जगाम भुक्तिर्मम कल्प्यतामिति ॥३०॥

यथेष्टवित्ताशनपानमस्य
धर्मात्मजः प्रतिजज्ञे सुशीघ्रम् ।
तथैव तेनोद्धृतमङ्गुलीयं
त्रिवर्गमुख्यात्मजवाक्यतोऽनु ॥३१॥

पप्रच्छुरेनं सहिताः कुमाराः
कोऽसीति सोऽप्याह पितामहो वः ।
वक्तेति ते द्रुवुराशु भीष्मं
द्रोणोऽयमित्येव स तांस्तदोचे ॥३२॥

न राजगेहं स कदाचिदेति
तेनादृष्टः स कुमारैः पुराऽतः ।
भीष्मो विद्यास्तेन सहैव चिन्तय-
न्नस्त्रप्राप्तिं तस्य शुश्राव रामात् ॥३३॥

श्रुत्वा वृद्धं कृष्णवर्णं द्विजं तं
महास्त्रविद्यामपि तां महामतिः ।
द्रोणं ज्ञात्वा तस्य शिष्यत्वं एतान्
ददौ कुमारान्स्तत्र गत्वा स्वयं च

॥३४॥

द्रोणोऽथ तानवदद् यो मदिष्टं
कर्तुं प्रतिज्ञां प्रथमं करोति ।
तं धन्विनां प्रवरं साधयिष्य
इत्यर्जुनस्तामकरोत् प्रतिज्ञाम्

॥३५॥

उन्मादनादीनि स वेद कृष्णा-
दस्त्रण्यनापत्सु न तानि मुञ्चेत् ।
इत्याज्ञया केशवस्यापराणि
प्रयोगयोग्यानि सदेच्छति स्म

॥३६॥

भीष्मादिभिर्भविता सङ्गरो न-
स्तदा नाहं गुरुभिर्नित्ययोद्धा ।
भवेयमेकः फल्गुनोऽस्त्रज्ञ एषां
निवारकश्चेन्मम धर्मलाभः

॥३७॥

न बुद्धिपूर्वं वर इन्दिरापते-
रन्यत्र मे ग्राह्य इतश्च जिष्णुः ।
करोतु गुर्वर्थमिति स्म चिन्तयन्
भीमः प्रतिज्ञां न चकार तत्र

॥३८॥

तत्प्रेरितेनार्जुनेन प्रतिज्ञा
कृता यदा विप्रवरस्ततः परम् ।

स्नेहं नितान्तं सुरराजसूनौ
कृत्वा महास्त्राणि ददौ स तस्य ॥३९॥

स पक्षपातं च चकार तस्मिन्
करोति चास्योरुतरां प्रशंसाम् ।
रहस्यविद्याश्च ददाति तस्य
नान्यस्य कस्यापि तथा कथञ्चित् ॥४०॥

भीमः समस्तं प्रतिभाबलेन
जानन् स्नेहं त्वद्वितीयं कनिष्ठे ।
द्रोणस्य कृत्वा सकलास्त्रवेदिनं
कर्तुं पार्थ नार्जुनवच्चकार ॥४१॥

नैवातियत्नेन ददर्श लक्ष्यं
शुश्रूषायां पार्थमग्रे करोति ।
स्वबाहुवीर्याद् भगवत्प्रसादा-
न्निहन्मि शत्रून् किमनेन चेति ॥४२॥

तदा समीयुः सकलाः क्षितीश-
पुत्रा द्रोणात् सकलास्त्राप्यवामुम् ।
ददौ स तेषां परमास्त्राणि विप्रो
रामादवाप्तान्यगतानि चान्यैः ॥४३॥

अस्त्राणि चित्राणि महान्ति दिव्या-
न्यन्यैर्नृपैर्मनसाऽप्यस्मृतानि ।
अवाप्य सर्वे तनया नृपाणां
शक्ता बभूवुर्न यथैव पूर्वे ॥४४॥

नैतादृशः पूर्वमासन् नरेन्द्रा
अस्त्रे बले सर्वविद्यासु चैव ।
दौष्यन्तिमान्धातृमरुत्पूर्वा-
श्चैतत्समानाः नासुरुदारवीर्याः

॥४५॥

तदा कर्णोऽथैकलव्यश्च दिव्या-
न्यस्त्राण्यासुं द्रोणसमीपमीयतुः ।
सूतो निषाद इति नैतयोरदा-
दस्त्राणि विप्रः स तु रामशिष्यः

॥४६॥

कर्णोऽनवाप्य निजमीप्सितमुच्चमानो
यस्मादवाप पुरुषोत्तमतोऽस्त्रवृन्दम् ।
विप्रोऽप्ययं तमजमेमि भृगोः कुलोत्थं
इत्थं विचिन्त्य स ययौ भृगुपाश्रमाय

॥४७॥

स सर्ववैत्तुश्च विभोर्भयेन
विप्रोऽहमित्यवददस्त्रवरातिलोभात् ।
जानन्नपि प्रददावस्य रामो
दिव्यान्यस्त्राण्यखिलान्यव्ययात्मा

॥४८॥

अस्त्रज्ञचूडामणिमिन्द्रसूनुं
विश्वस्य हन्तुं धृतराष्ट्रपुत्रः ।
एनं समाश्रित्य दृढो भवेते-
त्यदाज्ज्ञात्वैवास्त्रमस्मै रमेशः

॥४९॥

ज्ञानं च भागवतमाप्य पराश्च विद्याः
रामादवाप्य विजयं धनुरग्रयानम् ।

अब्दैश्चतुर्भिरथ च न्यवसत् तदन्ते
हातुं न शक्त उरुगायमिमं स कर्णः ॥५०॥

अङ्गे निधाय स कदाचिदमुष्य रामः
शिश्ये शिरो विगतनिद्र उदारबोधः ।
संसुप्तवत् सुरवरः सुरकार्यहितोः
दातुं च वालिनिधनस्य फलं तदस्य ॥५१॥

तत्राऽस राक्षसवरः स तु हेतिनामा
काले महेन्द्रमनुपास्य हि शापतोऽस्य ।
कीटस्तमिन्द्र उत तत्र समाविवेश
कर्णस्य शापमुपपादयितुं सुतार्थे ॥५२॥

कर्णः स कीटतनुगेन किरीटिनैव
ह्रूरोरधस्तलत औपरिगात्वचश्च ।
विद्धः शरेण स यथा रुधिरस्य धारां
सुस्राव तं विगतनिद्र इवाऽह रामः ॥५३॥

किं त्वं न चालयसि मां रुधिरप्रसेके
प्राप्तेऽपि पावनविरोधिनि कोऽसि चेति ।
तं प्राह कर्ण इह नैव मया विधेयो
निद्राविरोध इति कीट उपेक्षितो मे ॥५४॥

जात्याऽस्मि सूत उत ते तनयोऽस्मि सत्यं
तेनास्मि विप्र इति भार्गववंशजोऽहम् ।
अग्रेऽब्रवं भवत ईश न हि त्वदन्यो
माता पिता गुरुतरो जगतोऽपि मुख्यः ॥५५॥

इत्युक्तमात्रवचने स तु कीटकोऽस्य
रामस्य दृष्टिविषयत्वत एव रूपम् ।
सम्प्राप्य नैजमतिपूर्णगुणस्य तस्य
विष्णोरनुग्रहत आप विमानगः स्वः

॥५६॥

अथाऽहं रामस्तमसत्यवाचं
न ते सकाशे मम वासयोग्यता ।
तथाऽपि ते नैव वृथा मदीया
भक्तिर्भवेज्जेष्यसि सर्वशत्रून्

॥५७॥

अस्पर्धमानं न कथञ्चन त्वां
जेता कश्चित् स्पर्धमानस्तु यासि ।
पराभूतिं नात्र विचार्यमस्ति
प्रमादी त्वं भविता चास्त्रसङ्ख्ये

॥५८॥

याहीति तेनोक्त उदारकर्मणा
कर्णो ययौ तं प्रणम्येशितारम् ।
तथैकलव्योऽपि निराकृतोऽमुना
द्रोणेन तस्य प्रतिमां वनेऽर्चयत्

॥५९॥

ततः कदाचिद् धृतराष्ट्रपुत्रैः
पाण्डोः सुता मृगयां सम्प्रयाताः ।
अग्रे गच्छन् सारमेयो रुराव
धर्मात्मजस्यात्र वने मृगार्थी

॥६०॥

श्रुत्वा रावं सारमेयस्य दूरात्
शरैर्मुखं शब्दवेधी पुपूरे ।
स एकलव्यो ब्रणमस्य नाकरोत्
श्वा पूरितास्यः पाण्डवानभ्ययात् सः

॥६१॥

दृष्ट्वा विचित्रं कुरवः पाण्डवाश्च
 द्रष्टुं कर्तारं मार्गयामासुरत्र ।
 द्रोणाकृतिं मार्त्तिकीं पूजयन्तं
 ददृशुश्चैनं धनुरेवाभ्यसन्तम्

॥६२॥

पैशाचमेवैष पिशाचकेभ्यः
 पूर्वं विवेदास्त्रवृन्दं निषादः ।
 दिव्यान्यस्त्राण्यामुमेतां च शिक्षां
 द्रोणं सदा पूजयति स्म भक्त्या

॥६३॥

दृष्ट्वा विशेषं तममुष्य पार्थो
 द्रोणायोचे त्वद्वचो मे मृषाऽऽसीत् ।
 इत्युक्त एनं त्वभिगम्य दक्षिणां
 विप्रो ययाचे दक्षिणाङ्गुष्ठमेव

॥६४॥

तस्य प्रसादोपचितोरुशिक्षो
 निषादोऽदाद् दक्षिणाङ्गुष्ठमस्मै ।
 ततः परं नास्य बभूव शिक्षा
 सन्मुष्टिहीनस्य समाऽर्जुनेन

॥६५॥

पुनः कृपालू रैवतपर्वते तं
 द्रोणः प्राप्याऽदादस्त्रवराणि तस्मै ।
 एकान्त एवास्य भक्त्या सुतुष्टो
 धन्विश्रेष्ठं कृतवानर्जुनं च

॥६६॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
 पाण्डवस्त्राभ्यासोनाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

काले त्वेतस्मिन् भूय एवाखिलैश्च
नृपैर्युक्तो मागधो योद्धुकामः ।
प्रायाद् यदूस्तत्र नित्याव्ययाति-
बलैश्चर्योऽपीच्छयाऽगात् स कृष्णः

॥१॥

सन्दर्शयन् बलिनामल्पसेना-
द्युपस्कराणां बहलोपस्कैश्च ।
प्राप्ते विरोधे बलिभिर्नीतिमग्रां
ययौ सरामो दक्षिणाशां रमेशः

॥२॥

सोऽनन्तवीर्यः परमोऽभयोऽपि
नीत्यै गच्छन् जामदग्न्यं ददर्श ।
क्रीडार्थमेकोऽपि ततोऽतिदुर्गं
श्रुत्वा गोमन्तं तत्र ययौ सहाग्रजः

॥३॥

तदा दुग्धाब्धौ संसृतिस्थैः सुराद्यैः
पूजां प्राप्तुं स्थानमेषां च योग्यम् ।
मुक्तस्थानादाप नारायणोऽजो
बलिश्चाऽगात् तत्र सन्द्रष्टुमीशम्

॥४॥

तत्रासुरावेशममुष्य विष्णुः
सन्दर्शयन् सुप्तिहीनोऽपि नित्यम् ।
संसुप्तवच्छिश्य उदारकर्मा
सञ्ज्ञायै देवानां मुखमीक्ष्याप्रमेयः

॥५॥

देवाश्च तद्भाविदोऽखिलाश्च
निमीलिताक्षाः शयनेषु शिथिले ।

तदा बलिस्तस्य विष्णोः किरीटं
आदायागाज्जहसुः सर्वदेवाः ॥६॥

नारायणे सर्वदेवैः समेते
ब्रह्मादिभिर्हासमाने सुपर्णः ।
गत्वा पातालं युधि जित्वा बलिं च
किरीटमादायाभ्ययाद् यत्र कृष्णः ॥७॥

तत् तस्य शीर्ष्णिं प्रतिमुच्य नत्वा
खगः स्तुत्वा देवदेवं रमेशम् ।
स्मृत आगच्छेत्येव विसर्जितोऽमुना
ययौ दुग्धाब्धिं यत्र नारायणोऽसौ ॥८॥

किरीटं तत् कृष्णमूर्ध्नि प्रविष्टं
तत्तुल्यमासीत् तस्य रूपेष्वभेदात् ।
तदिच्छया तस्य नारायणस्य
शीर्ष्ण्यप्यासीद् युगपद् दुग्धवार्धौ ॥९॥

पूर्वं प्राप्तान्येव दिव्यायुधानि
पुनर्वैकुण्ठं लोकमितानि भूयः ।
तदाऽवतेरू रौहिणेयस्य चैवं
भार्याऽप्यायाद् वारुणी नाम पूर्वा ॥१०॥

सैवापरं रूपमास्थाय चाऽगात्
श्रीरित्याख्यं सेन्दिरावेशमग्रम् ।
कान्तिश्चाऽगात् तस्य सोमस्य चान्या
भार्या द्वयोः पूर्वतना सुरूपा ॥११॥

ताभी रामो मुमुदे तत्र तिष्ठ-
ञ्छशाङ्गूगोद्रिक्तकान्तिः सुधामा ।
तस्या वारुण्याः प्रतिमा पेयरूपा
कादम्बरी वारुणी तां पपौ सः

॥१२॥

एवं तयोः क्रीडतोः स्वैरमत्र
राजन्यवृन्दानुगतो जरासुतः ।
गिरिं गोमन्तं परिवार्यादहत् तं
दृष्ट्वा देवौ पुष्टुवतुर्बलाब्धौ

॥१३॥

गिरिस्ताभ्यां पीडितः सन् निमग्नो
भूमौ पद्भ्यां योजनैकादशं सः ।
निष्पीडिताज्जलधारोद्गताऽस्माद्
वह्निं व्याप्तं शमयामास सर्वम्

॥१४॥

सेनां प्रविष्टौ सर्वराजन्यवृन्दं
व्यमथ्नातां देववरौ स्वशस्त्रैः ।
तत्र हंसो डिभिकश्चैकलव्यः
सकीचकस्तौ शिशुपालपौण्ड्रकौ

॥१५॥

भौमात्मजो दन्तवक्रश्च रुक्मी
सौभाधिपो मैन्दमैन्दानुजौ च ।
अन्ये च ये पार्थिवाः सर्व एव
क्रोधात् कृष्णं परिवार्याभ्यवर्धन्

॥१६॥

शस्त्रैरस्त्रैर्द्रुमपूगैः शिलाभिर्भक्ताश्च ये शल्यबाह्वीकमुख्याः ।
ससोमदत्तः सौमदत्तिर्विराटः पाञ्चालराजश्च जरासुतस्य ।

भयात् कृष्णं शस्त्रवर्षैरवर्षन् कारागृहे वासिता मागधेन ॥१७॥

सर्वानेताञ्छरवर्षेण कृष्णो विसूतवाजिध्वजशस्त्रवर्मणः ।

कृत्वा वमच्छोणितानार्तरूपान् विद्रावयामास हरिर्यथा मृगान् ॥१८॥

हत्वा सेनां विंशदक्षौहिणीं तां त्रिभिर्युक्तां रुक्मिणं नैव कृष्णः ।

रुक्मिण्यर्थे पीडयामास शस्त्राण्यस्य च्छित्त्वा विरथं द्रावयानः ॥१९॥

जरासुतो रौहिणेयेन युद्धं चिरं कृत्वा तन्मुसलेन पोथितः ।

विमोहितः प्राप्तसञ्ज्ञश्चिरेण क्रुद्धो गदां तदुरस्यभ्यपातयत् ॥२०॥

तेनाऽहतः सुभृशं रौहिणेयः पपात मूर्च्छाभिगतः क्षणेन ।

अजेयत्वं तस्य दत्तं हि धात्रा पूर्वं गृहीता विष्णुना रामगेन ॥२१॥

तथाकृते बलभद्रे तु कृष्णो गदामादाय स्वामगान्मागधेशम् ।

तताड जत्रौ स तयाऽभिताडितो जगाम गां मूर्च्छयाऽभिप्लुताङ्गः ॥२२॥

अथोत्तस्थौ रौहिणेयः सहैव

समुत्तस्थौ मागधोऽप्यग्नवीर्यः ।

क्रुद्धो गृहीत्वा मौलिमस्याऽशु रामो

वधायोद्यच्छन्मुसलं बाहुशाली ॥२३॥

अथाब्रवीद् वायुरेनं न राम त्वया हन्तुं शक्यते मागधोऽयम् ।

वृथा न ते बाहुबलं प्रयोज्यममोघं ते यद् बलं तद्वदस्त्रम् ॥२४॥

अन्यो हन्ता बलवानस्य चेति श्रुत्वा ययौ बलभद्रो विमुच्य ।

जरासुतं पुनरुद्यच्छमानं जघान कृष्णो गदया स्वयैव ॥२५॥

तेनाऽहतः स्रस्तसमस्तगात्रः पपात मूर्च्छाभिगतः स राजा ।

चिरात् सञ्ज्ञां प्राप्य चान्तर्हितोऽसौ सम्प्राद्रवद्भीतभीतस्सलज्जः ॥२६॥

ययौ शिशै राजभिः संयुतश्च पुरं जीवत्येव कृष्णेन मुक्तः ।

पुनर्युद्धं बहुशः केशवेन कृत्वा जितो राजगणैः समेतः ॥२७॥

कृष्णो जित्वा मागधं रौहिणेय-

युक्तो ययौ दमघोषेण सार्द्धम् ।

पितृष्वसायाः पतिना तेन चोक्तः

पूर्वं जितेनापि युधि स्म बान्धवात् ॥२८॥

यामः पुरं करवीराख्यमेव

महालक्ष्म्याः क्षेत्रसन्दर्शनाय ।

श्रुत्वा वाक्यं तस्य युद्धे जितस्य

प्रीत्या युक्तस्याऽत्मना तथुतोऽगात् ॥२९॥

गन्धर्वोऽसौ दनुनामा नरोऽभूत्

तस्मात् कृष्णे भक्तिमांश्चाऽस राजा ।

पुरप्राप्तांस्तान् स विज्ञाय पापः

सृगालाख्यो वासुदेवः क्रुधाऽऽगात् ॥३०॥

सूर्यप्रदत्तं रथमारुह्य दिव्यं वरादवध्यस्तिग्मरुचेः स कृष्णम् ।

योद्धुं ययावमुचच्चास्त्रसङ्घाञ्छिरस्तस्याथाऽशु जहार कृष्णः ॥३१॥

द्विधा कृत्वा देहमस्यारिणा च पुत्रं भक्तं तस्य राज्येऽभिषिच्य ।

स शक्रदेवं मणिभद्रं पुरा यो ययौ पुरीं स्वां सहितोऽग्रजेन ॥३२॥

नीतिं बलिष्ठस्य विहाय सेनां

द्राढ्यं युद्धं दर्शयित्वैव गुप्त्यै ।

स्वसेनायाः सर्वपूर्णात्मशक्तिः

पुनः पुरीं प्राप्य सम्पूजितोऽवसत् ॥३३॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

सृगालवधोनाम षोडशोऽध्यायः ॥

भयात् कृष्णं शस्त्रवर्षैरवर्षन् कारागृहे वासिता मागधेन ॥१७॥

सर्वानेताञ्छरवर्षेण कृष्णो विसूतवाजिध्वजशस्त्रवर्मणः ।

कृत्वा वमच्छोणितानार्तरूपान् विद्रावयामास हरिर्यथा मृगान् ॥१८॥

हत्वा सेनां विंशदक्षौहिणीं तां त्रिभिर्युक्तां रुक्मिणं नैव कृष्णः ।

रुक्मिण्यर्थे पीडयामास शस्त्राण्यस्य च्छित्वा विरथं द्रावयानः ॥१९॥

जरासुतो रौहिणेयेन युद्धं चिरं कृत्वा तन्मुसलेन पोथितः ।

विमोहितः प्राप्तसञ्ज्ञश्चिरेण क्रुद्धो गदां तदुरस्यभ्यपातयत् ॥२०॥

तेनाऽहतः सुभृशं रौहिणेयः पपात मूर्च्छाभिगतः क्षणेन ।

अजेयत्वं तस्य दत्तं हि धात्रा पूर्वं गृहीता विष्णुना रामगेन ॥२१॥

तथाकृते बलभद्रे तु कृष्णो गदामादाय स्वामगान्मागधेशम् ।

तताड जत्रौ स तयाऽभिताडितो जगाम गां मूर्च्छयाऽभिप्लुताङ्गः ॥२२॥

अथोत्तस्थौ रौहिणेयः सहैव

समुत्तस्थौ मागधोऽप्यग्रवीर्यः ।

क्रुद्धो गृहीत्वा मौलिमस्याऽशु रामो

वधायोद्यच्छन्मुसलं बाहुशाली ॥२३॥

अथाब्रवीद् वायुरेनं न राम त्वया हन्तुं शक्यते मागधोऽयम् ।

वृथा न ते बाहुबलं प्रयोज्यममोघं ते यद् बलं तद्वदस्त्रम् ॥२४॥

अन्यो हन्ता बलवानस्य चेति श्रुत्वा ययौ बलभद्रो विमुच्य ।

जरासुतं पुनरुद्यच्छमानं जघान कृष्णो गदया स्वयैव ॥२५॥

तेनाऽहतः स्रस्तसमस्तगात्रः पपात मूर्च्छाभिगतः स राजा ।

चिरात् सञ्ज्ञां प्राप्य चान्तर्हितोऽसौ सम्प्राद्रवद्भीतभीतस्सलज्जः ॥२६॥

ययौ शिष्टै राजभिः संयुतश्च पुरं जीवेत्येव कृष्णेन मुक्तः ।

पुनर्युद्धं बहुशः केशवेन कृत्वा जितो राजगणैः समेतः ॥२७॥

कृष्णो जित्वा मागधं रौहिणेय-

युक्तो ययौ दमघोषेण सार्द्धम् ।

पितृष्वसायाः पतिना तेन चोक्तः

पूर्वं जितेनापि युधि स्म बान्धवात् ॥२८॥

यामः पुरं करवीराख्यमेव

महालक्ष्म्याः क्षेत्रसन्दर्शनाय ।

श्रुत्वा वाक्यं तस्य युद्धे जितस्य

प्रीत्या युक्तस्याऽत्मना तद्युतोऽगात् ॥२९॥

गन्धर्वोऽसौ दनुनामा नरोऽभूत्

तस्मात् कृष्णे भक्तिमांश्चाऽस राजा ।

पुरप्राप्तांस्तान् स विज्ञाय पापः

सृगालाख्यो वासुदेवः क्रुधाऽऽगात् ॥३०॥

सूर्यप्रदत्तं रथमारुह्य दिव्यं वरादवध्यस्तिग्मरुचेः स कृष्णम् ।

योद्धुं ययावमुचच्चास्त्रसङ्घाञ्छिरस्तस्याथाऽशु जहार कृष्णः ॥३१॥

द्विधा कृत्वा देहमस्यारिणा च पुत्रं भक्तं तस्य राज्येऽभिषिच्य ।

स शक्रदेवं मणिभद्रं पुरा यो ययौ पुरीं स्वां सहितोऽग्रजेन ॥३२॥

नीतिं बलिष्ठस्य विहाय सेनां

दूराद् युद्धं दर्शयित्वैव गुप्त्यै ।

स्वसेनायाः सर्वपूर्णात्मशक्तिः

पुनः पुरीं प्राप्य सम्पूजितोऽवसत् ॥३३॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

सृगालवधोनाम षोडशोऽध्यायः ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

- गतेऽथ चेदिपे स्वकं पुरं जनार्दनोऽशृणोत् ।
रमैव रुक्मिणीति योयतां स्वयंवराय ताम् ॥१॥
- स रुक्मिनामकोऽग्रजः श्रियो द्विषन् रमापतिम् ।
हरेः प्रदातुमुद्यतान् न्यवारयद्धरिप्रियाम् ॥२॥
- प्रघोषिते स्वयंवरेऽथ तेन मागधादयः ।
समीयुरुग्रपौरुषाः ससाल्वपौण्ड्रचेदिपाः ॥३॥
- तदा जगाम केशवो जवेन कुण्डिनं पुरम् ।
स्मृतोऽथ तेन पक्षिराट् समाजगाम केशवम् ॥४॥
- पतत्रवायुनाऽस्य ते नरेश्वराः प्रपातिताः ।
यदीदृशं पतत्रिणो बलं हरेः किमुच्यते ॥५॥
- किमत्र नः कृतं भवेत् सुखाय हीति तेऽब्रुवन् ।
अथाब्रवीज्जरासुतो जयी पयोब्धिमन्दिरः ।
किलैष पक्षिवाहनो यतश्च नान्यथा भवेत् ॥६॥
- जिता वयं च सर्वशोऽमुनैकलेन संयुगे ।
अनेकशो न सङ्गतैर्जितः कदाचिदेष हि ॥७॥
- अमुष्य चाग्रजः पुरा निहन्तुमुद्यतो हि माम् ।
अदृश्यवाक्यतोऽत्यजत् प्रताडनात् सुपीडितम् ॥८॥
- किमस्य तूच्यते बलं वयं तृणोपमाः कृताः ।
समस्तशो मृधे मृधे हि येन चाक्षतेन हि ॥९॥

किमत्र कुर्वतां सुखं भवेदुदीर्णसङ्कटे । इति ब्रुवन्नवाङ्मुखं नृपश्चकार विच्छविः	॥१०॥
अथाऽह चेदिभूपतिः सदनन्तवक्रको वचः । पुरा हरेर्हि पार्षदः प्रसन्नबुद्धिरेकदा	॥११॥
शृणुष्व राजसत्तम प्रभुं शिवस्वयम्भुवोः । हरिं वदन्ति केचिदप्यदो भवेन्न वै मृषा	॥१२॥
तथाऽऽवयोश्च दर्शने भवेत् कदाचिदूर्जिता । अमुष्य भक्तिरन्यथा पुनश्च जायते क्रुधा	॥१३॥
न कारणं च विद्महे न संशयः परो हरिः । ब्रजाम तं सुखार्थिनो वयं विहाय शत्रुताम्	॥१४॥
इदं हि नः शुभप्रदं न चान्यथा शुभं क्वचित् । इतीरितो जरासुतो ददर्श तौ दहन्निव	॥१५॥
अथ प्रहस्य सौभराट् वचो जगाद मागधम् । विनिन्द्य तौ क्रुधा स्फुरन् क्रुधा स्फुरन्तमीक्ष्य च	॥१६॥
न तन्मृषा हरिः स्वयं जनार्दनो वधाय नः । प्रजात एष यादवो वयं च दानवेश्वराः	॥१७॥
स्वधर्म एष नः सदा दृढप्रतीपता हरौ । स्वधर्मिणो हता अपि प्रयाम सद्गतिं ध्रुवम्	॥१८॥
शिवश्च नः परा गतिर्गुरुर्भवानरिर्हरिः । इतीरितः स मागधो जगाद साधु साध्विति	॥१९॥

- तथैव रुक्मिपूर्वकाः करूशचेदिपौ च तौ ।
विनिश्चयं कुबुद्धयो युधे च चक्ररूर्जितम् ॥२०॥
- सदा प्रतीपकारिणौ भवाव कृष्ण इत्यपि ।
गुरोः प्रसादमाप्नुतां करूशचेदिभूभृतौ ॥२१॥
- पुनश्च ते त्वमन्त्रयन् सहैव पापबुद्धयः ।
ध्रुवं समागतो हरिर्लभेत रुक्मिणीमिमाम् ॥२२॥
- अयं त्रिलोकसुन्दरोऽनुरूपिणी च रुक्मिणी ।
मुखेन बाहुनाऽप्ययं समस्तलोकजिद् वशी ॥२३॥
- समस्तवेदिनां वरं जितारिमग्ररूपिणम् ।
समस्तयोषितां वरा व्रजेत रुक्मिणी ध्रुवम् ॥२४॥
- वयं च मानसङ्गयं नितान्तमाप्नुमस्तदा ।
न शक्नुमो निवारितुं शरैरमुं कथञ्चन ॥२५॥
- अतः स्वयंवरे यथा न सङ्गमो हरेर्भवेत् ।
तथा विधानमेव नः सुनीतिरूर्जिता ध्रुवम् ॥२६॥
- अतो न देयमस्य नः सुभूभुजां समागमे ।
कचित् कदाचिदासनं न चार्घ्यपूर्वको विधिः ॥२७॥
- न चाऽस्यति क्षितौ कचिद् विमानितः पुरो हि नः ।
वरासनस्थभूभुजां स मानितो हि दैवतैः ॥२८॥
- स दर्पमानसंयुतः क्रुधा प्रयास्यति ध्रुवम् ।
पुरीं स्वकां ततो वयं विधेम च स्वयंवरम् ॥२९॥

इति स्म सर्वभूभुजां विनिश्चयं सकैशिकः । क्रूरोऽवगम्य भीष्मकानुजोऽभ्ययाद्धरिं द्रुतम्	॥३०॥
प्रणम्य पादपद्मयोर्निजं गृहं प्रवेश्य च । महासनं प्रदाय तौ प्रचक्रतुर्वरार्चनम्	॥३१॥
अथाऽगमच्छतक्रतोर्वचः प्रगृह्य भूभुजः । जरासुतादिकान् पुमानुवाच चार्थवद् वचः	॥३२॥
अहं प्रियः शचीपतेः सदाऽस्य चाक्षिगोचरः । सुरेन्द्र आज्ञयाऽवदन्नृपान् व ईश्वरो हि सः	॥३३॥
समस्तराजसत्पतिर्हरिर्न चान्य इत्यपि । वराभिषेकमीशितुः कुरुध्वमाश्वसंशयम्	॥३४॥
अतोऽन्यथा शिरस्यहं निपातयामि वोऽशनिम् । इतीदमिन्द्रशासनं कुरुध्वमित्यसौ ययौ	॥३५॥
तदीरितं निशम्य ते पुनः सुतप्तचेतसः । बभूवुरूचिरे वचः सुगर्वितो हि वासवः	॥३६॥
पुरा विभेति नः सदा प्रति प्रति स्म वासवः । उताद्य कृष्णसंश्रयाद् दृढं विभीषयत्यसौ	॥३७॥
अदृश्य एव देवराड् यदि स्म वज्रमुत्सृजेत् । भवेम पीडिता वयं वरादमृत्यवोऽपि हि	॥३८॥
पुरा दिविस्थितस्य च प्रमर्दने वयं क्षमाः । उताद्य यद्यमुं वयं ब्रजेम कृष्ण एष्यति	॥३९॥

- अतोऽभिषेचनाद् यदीह शार्ङ्गिणः शचीपतिः ।
न वज्रमुत्सृजेत् तदाऽभिषेचयाम तं वयम् ॥४०॥
- अतोऽन्यथा दनुर्यथा वरादमृत्युकोऽपि सन् ।
सुरेन्द्रवज्रताडितो बभूव कुक्षिगास्ययुक् ॥४१॥
- तथैव कृष्णसंश्रयात् स नः शचीपतिर्नयेत् ।
इति स्म निश्चिता नृपानयातयन्त शौरये ॥४२॥
- समस्तशो जरासुतादिभिः कृतेऽभिषेचने ।
अतीव भग्नमानकान् न चानुयाति कश्चन ॥४३॥
- समाश्रयं च केशवं तदैव जीवनार्थिनः ।
प्रकुर्युरासुरा अपीति देवकार्यसङ्क्षयः ॥४४॥
- इतीक्ष्य पाकशासनोऽवदज्जरासुतादिकान् ।
सरुक्मिचेदिसाल्वपो न यातु मागधो हरिम् ॥४५॥
- ततस्तु तान् विनाऽपरेऽधिराजराज इत्यमुम् ।
तदाऽभिषेक्तुमुद्यता नृपाः सुरेशशासनात् ॥४६॥
- अतः शचीपतिर्निजं वरासनं हरेरदात् ।
विवेश तत्र केशवो नभस्तलावतारिते ॥४७॥
- करे प्रगृह्य केशवो न्यवेशयत् सहाऽसने ।
पतत्रिपुङ्गवं च तौ स भीष्मकानुजौ प्रभुः ॥४८॥
- अथाखिला नरेश्वरा मुनीन्द्रसंयुता हरिम् ।
सुशातकौम्भकुम्भकैः प्रचक्रुराभिषेकिणम् ॥४९॥

विरिञ्चशर्वपूर्वकैरभिष्टुतः सुरादिभिः ।

समस्तदेवगायकैः प्रगीत आस केशवः

॥५०॥

अथाऽह भीष्मकं प्रभुः स्वयंवरः किल त्वया ।

अभीप्सितः सुताकृते शुभाय ते भवेन्न सः

॥५१॥

इयं रमा तवाऽत्मजा बभूव तां हरेर्न चेत् ।

ददाति चेत् तदा पिता निरिन्दिरो ब्रजेदधः

॥५२॥

हिताय चैतदीरितं तवान्यथा न चिन्तय ।

न योषिदिच्छया त्वहं ब्रवीमि पश्य यादृशः

॥५३॥

उदीर्य चैवमीश्वरश्चकार हाऽविरात्मनः ।

स विश्वरूपमुत्तमं विसङ्ख्यशीर्षबाहुकम्

॥५४॥

अनन्ततेज आततं विसङ्ख्यरूपसंयुतम् ।

विचित्रमौलिकुण्डलाङ्गदोरुहारनूपुरम्

॥५५॥

ज्वलत्सुकौस्तुभप्रभाऽभिभासकं शुभाम्बरम् ।

प्रपश्य यादृशः स्त्रियो ममेत्यदर्शयच्छ्रियम्

॥५६॥

अनन्तरूपिणीं परां मनुष्यदृष्टितोऽधिकाम् ।

स रुक्मिणीतनोरपि व्यदर्शयच्च देवताः

॥५७॥

तदद्भुतं समीक्ष्य तु प्रभीत आशु भीष्मकः ।

पपात पादयोर्विभोः करोमि तत् तथेति च

॥५८॥

पुनश्च विश्वरूपतां पिधाय पद्मलोचनः ।

जगाम पक्षिवाहनः पुरीं स्वबाहुपालिताम्

॥५९॥

अपाम्पतिश्च मैथिलः स्वयंवरं कृतावपि । हरिं विनिश्चयादियं व्रजेदिति स्म चक्रतुः	॥६०॥
स्वयंवरः क्षितेर्भुजां स्वधर्म इत्यतो द्वयोः । न दोष आस भीष्मको न केशवार्थमैच्छत	॥६१॥
अतो हरौ प्रबोध्य तं गते कृपालुसत्तमे । वशीकृते च भीष्मको नृपास्त्वमन्त्रयन् पुनः	॥६२॥
यशश्च धर्ममुत्तमं विधित्सता वृकोदरे । न केशवेन सूदितो जरासुतो हि मन्यते	॥६३॥
वराच्छिवस्य मामयं न हन्तुमीष्ट उत्तमात् । अतः शिवप्रसादतो जितोऽपि जेष्य उत्तरम्	॥६४॥
मृधे मृधे जितोऽपि सन् दृढाशया पुनःपुनः । समीहते युधे शिवं न चावमन्यते क्वचित्	॥६५॥
अतः पुनश्च भूमिपानुवाच बार्हद्रथः । धिगेव पौरुषं हि नो यदेष नोऽजयत् सदा	॥६६॥
अभूषतेर्न चाऽसनं प्रदेयमित्युदाहृतम् । अमुष्य नस्तदन्यथा बभूव चिन्तितं नृपाः	॥६७॥
अयं नृपोत्तमाङ्गणे महेन्द्रपीठमारुहत् । समस्तराजराजतामवाप नोऽप्यनिच्छताम्	॥६८॥
अतः पुनः कथं हरिं वयं जयेम चिन्त्यताम् । यथा च भीष्मकात्मजामवाप्नुयाच्च चेदिराट्	॥६९॥

अयं हि दत्तपुत्रको म औरसाद् विशिष्यते । अतो निवेश्य एष मे सुरूपिणी च रुक्मिणी	॥७०॥
शिवागमेषु शिष्यकाः सरुक्मिसाल्वपौण्ड्रकाः । ममाखिला नृपास्ततः कुरुध्वमेतदेव मे	॥७१॥
इतीरिते तु सौभराद् जगाद रुक्मिसंविदा । स्वयंवरो निर्वर्तितः स्वसारमेष दास्यति	॥७२॥
न चातिवर्तितुं क्षमः पिताऽस्य चेदिपाय ताम् । प्रदातुकाममात्मजं वयोगतस्तथाऽबलः	॥७३॥
स्वयं तु कृष्ण एत्य नो विजित्य कन्यकां हरेत् । ततोऽस्य पूर्वमेव नो ह्यभावता कृता शुभा	॥७४॥
उपाय एष चिन्तितो मयाऽत्र मागधेश्वर । मुनिं हि गर्गनामकं ह्यमुष्य श्याल आक्षिपत्	॥७५॥
यदाऽस्य षण्डतोदिता मुनेः पुरो हि तस्य च । परेण वृष्णयोऽहसंश्चुकोप गर्ग एषु ह	॥७६॥
चकार हि प्रतिश्रवं समार्जये सुतं द्रुतम् । अकृष्णतां य आनयेद् भुवोऽपि वृष्णिनाशकः	॥७७॥
यतो हि कृष्णसंश्रयाद् बतापहासिता वयम् । इति ब्रुवन् वनं ययौ तपश्च शैवमाचरत्	॥७८॥
स चूर्णमायसं त्वदन् ददर्श चाब्दतः शिवम् । वरं ततोऽभिपेदिवान् सुतं हरेरभावदम्	॥७९॥

- स विष्णुदैवतोऽपि सन् प्रविष्ट उल्बणासुरैः ।
व्यधाद्धरेः प्रतीपकं व्रतं च नैष्ठिकं जहौ ॥८०॥
- तमार चाऽसुराप्सरा बलिष्ठपुत्रकाम्यया ।
प्रविश्य गोपिकाङ्गनासमूहमध्यमुल्बणा ॥८१॥
- स यावनेन भूभृता हि गोपिकाभिरर्चितः ।
अपुत्रकेण जानता मुनेर्मनोऽनुचिन्तितम् ॥८२॥
- स चाप्सरस्तनौ सुतं निषिच्य यावनाय च ।
ददौ विमोहितः क्रुधा किमेतदीशवैरिणः ॥८३॥
- स आश्रमाच्च नैष्ठिकाद् विदूषितः प्रतीपकृत् ।
हरेश्च तापमेयिवान् जगर्ह चाऽत्मशेषुषीम् ॥८४॥
- जगाम चारणं हरिं प्रपाहि मां सुपापिनम् ।
इति स्म विष्ण्वनुज्ञया चकार वैष्णवं तपः ॥८५॥
- कुतो हि भाग्यमापतेन्मुनेः शिवार्चने सदा ।
भवादृशा हि दानवाः स्थिराः शिवार्चने सदा ॥८६॥
- सुतोऽस्य कालनामको बभूव कृष्णमर्दितुम् ।
सदैव कालकाङ्क्षणात् स यावनाभिषेचितः ॥८७॥
- तवैव शिष्य एष चातिभक्तिमान् हि शङ्खे ।
प्रभूतसेनया युतो बलोद्धतश्च सर्वदा ॥८८॥
- तमेव यामि शासनात् तवोपनीय सत्त्वरम् ।
विकृष्णकं विधाय च क्षितेस्तलं रमामहे ॥८९॥

ततश्च रुक्मिणी वयं प्रदापयाम चेदिपे । विनाश्य देवपक्षिणो यथेष्टमास्म सर्वदा	॥९०॥
इतीरितो जरासुतो बभूव दुर्मना भृशम् । किरीटमण्डितं शिरश्चकार चाऽश्ववाग् भृशम्	॥९१॥
करं करेण पीडयन् निशाम्य चाऽत्मनो भुजौ । जगाद कार्यसिद्धये कथं प्रयाचये परम्	॥९२॥
सुदुर्गकार्यसन्ततिं ह्यगुः स्म मद्भुजाश्रयाः । समस्तभूतले नृपाः स चाहमेष मागधः	॥९३॥
कदाऽप्यचीर्णमय तत् कथं करोमि केवलम् । गिरीशपादसंश्रयः प्रभुः समस्तभूभृताम्	॥९४॥
इतीरितः स सौभराद् जगाद वाक्यमुत्तरम् । भवानपि स्म मुह्यते किमस्मदादयः प्रभो	॥९५॥
स्वशिष्यकैः कृतं तु यत् किमन्यसाधितं भवेत् । स्वशिष्यदासवर्गैः समर्थयन्ति भूभुजः	॥९६॥
अपि स्म ते बलाश्रयप्रवृत्तयोऽस्मदादयः । पुमान् कुठारसङ्घहादशक्त ईर्यते हि किम्	॥९७॥
कुठारसम्मितो ह्यसौ तवैव यावनेश्वरः । विना भवद्वलं क्वचित् प्रवर्तितुं न हि क्षमः	॥९८॥
वरो हि कृष्णमर्दने वृत्तोऽस्य केवलः शिवात् । तदन्यशत्रुपीडनात् त्वमेव चास्य रक्षकः	॥९९॥

तवाखिलैरजेयता शिवप्रसादतोऽस्ति हि ।	
विशेषतो हरेर्जये वरादयं विमृग्यते	॥१००॥
इतीरितेऽप्यतृप्तवत् स्थिते तु बार्हद्रथे ।	
जगाम सौभ्रमास्थितः स सौभराद् च यावनम्	॥१०१॥
स कालयावनोऽथ तं जरासुतान्तिकागतम् ।	
निशम्य भक्तिपूर्वकं प्रणम्य चाऽर्चयद् द्रुतम्	॥१०२॥
जरासुतो हि दैवतं समस्तकेशवद्विषाम् ।	
इति प्रणम्य तां दिशं तदीयमाश्वपूजयत्	॥१०३॥
तदीरितं निशम्य च द्रुतं त्रिकोटिसङ्ख्यया ।	
अक्षौहिणीकया युतः स्वसेनया निराक्रमत्	॥१०४॥
तदश्वमूत्रविष्टया बभूव नामतः शकृत् ।	
नदी सुवेगगामिनी कलौ च या वहेद् द्रुतम्	॥१०५॥
पुनःपुनर्नदीभवं निशाम्य देशसङ्ख्यम् ।	
तदन्यदेशमूत्रितं व्यशोषयद्वि मारुतः	॥१०६॥
हरिश्च वैनतेययुग्ं विचार्य रामसंयुतः ।	
सदाऽतिपूर्णसंविदप्यजोऽथ लीलयाऽस्मरत्	॥१०७॥
युयुत्सुरेष यावनः समीपमागतोऽथ नः ।	
युयुत्सतामनेन नो जरासुतोऽभियास्यति	॥१०८॥
स यादवान् हनिष्यति प्रभङ्गतस्तु कोपतः ।	
पुरा जयाशया हि नो यदून् न जघ्निवानसौ	॥१०९॥

निराशकोऽद्य यादवानपि स्म पीडयिष्यति ।

अतः समुद्रमध्यगापुरीविधानमद्य मे ।

प्रोचते निधानमप्यमुत्र सर्वसात्त्वताम् ॥११०॥

उदीर्य चैवमीश्वरोऽस्मरत् सुरेशवार्धकिम् ।

स भौवनः समागतः कुशस्थलीं विनिर्ममे ॥१११॥

निरम्बुके तु सागरे जनार्दनाज्ञया कृते ।

महोदकस्य मध्यतश्चकार तां पुरीं शुभाम् ।

द्विषट्कयोजनायतां पयोब्धिमध्यगोपमाम् ॥११२॥

चकार लावणोदकं जनार्दनोऽमृतोपमम् ।

सभां सुधर्मनामिकां ददौ समीरणोऽस्य च ॥११३॥

शतक्रतोः सभां तु तां प्रदाय केशवाय सः ।

निधीन् समर्प्य सर्वशो ययौ प्रणम्य तं प्रभुम् ॥११४॥

समस्तदेवतागणाः स्वकीयमर्पयन् हरौ ।

विमुच्य पक्षिपुङ्गवं स योद्धुमैच्छदच्युतः ॥११५॥

समस्तमाधुरान् प्रभुः कुशस्थलीस्थितान् क्षणात् ।

विधाय बाहुयोधकः स यावनं समभ्ययात् ॥११६॥

अनन्तशक्तिरप्यजः सुनीतिदृष्टये नृणाम् ।

व्यवासयन्निजान् जनान् स लीलयैव केवलम् ॥११७॥

अनाद्यनन्तकालकं समस्तलोकमण्डलम् ।

यदीक्षयैव रक्ष्यते किमस्य वृष्णिर्क्षणम् ॥११८॥

निरायुधं च मामयं वराच्छिवस्य न क्षमः । समस्तसेनया युतोऽपि योद्धुमित्यदर्शयत्	॥११९॥
स कृष्णपन्नगं घटे निधाय केशवोऽर्पयत् । निरायुधोऽप्यहं क्षमो निहन्तुमप्रियानिति	॥१२०॥
घटं पिपीलिकागणैः प्रपूर्य यावनोऽस्य च । बहुत्वतो विजेष्य इत्यहि मृतं व्यदर्शयत्	॥१२१॥
किमत्र सत्यमित्यहं प्रदर्शयिष्य इत्यजः । उदीर्य दूतमभ्ययात् स यावनं प्रबाधितुम्	॥१२२॥
स बाहुनैव केशवो विजित्य यावनं प्रभुः । निहत्य सर्वसैनिकान् स्वमस्य यापयत् पुरीम्	॥१२३॥
महास्त्रशस्त्रसञ्चयान् सृजन्तमाशु यावनम् । न्यपातयद् रथोत्तमात् तलेन केशवोऽरिहा	॥१२४॥
विवाहनं निरायुधं विधाय बाहुना क्षणात् । विमूर्च्छितं न चाहनत् सुरार्थितं स्मरन् हरिः	॥१२५॥
पुरा हि यौवनाश्वजे वरप्रदाः सुरेश्वराः । ययाचिरे जनार्दनं वरं वरप्रदेश्वरम्	॥१२६॥
अनर्थको वरोऽमुना वृतोऽपि सार्थको भवेत् । अरिं भविष्ययावनं दहत्वयं तवेश्वर	॥१२७॥
तथाऽस्त्विति प्रभाषितं स्ववाक्यमेव केशवः । ऋतं विधातुमभ्ययात् स यौवनाश्वजान्तिकम्	॥१२८॥

ससञ्ज्ञकोऽथ यावनो धरातलात् समुत्थितः । निपात्य यान्तमीश्वरं स पृष्ठतोऽन्वयात् क्रुधा	॥१२९॥
हरिर्गुहां नृपस्य तु प्रविश्य संव्यवस्थितः । स यावनः पदाऽहननृपं स तं ददर्श ह	॥१३०॥
स तस्य दृष्टिमात्रतो बभूव भस्मसात् क्षणात् । स एव विष्णुरव्ययो ददाह तं हि वह्निवत्	॥१३१॥
वराच्छिवस्य दैवतैरवध्यदानवान् पुरा । हरेर्वरान्निहत्य स प्रपेद आश्विमं वरम्	॥१३२॥
सुदीर्घसुप्तिमात्मनः प्रसुप्तिभङ्गकृत्क्षयम् । स्वदृष्टिमात्रतस्ततो हतः स यावनस्तदा	॥१३३॥
अतश्च पुण्यमाप्तवान् सुरप्रसादतोऽक्षयम् । स यौवनाश्वजो नृपो न देवतोषणं वृथा	॥१३४॥
ततो हरिं निरीक्ष्य स स्तुतिं विधाय चोत्तमम् । हरेरनुज्ञया तपश्चचार मुक्तिमाप च	॥१३५॥
ततो गुहामुखाद्धरिर्विनिस्सृतो जरासुतम् । समस्तभूषसंवृतं जिगाय बाहुनेश्वरः	॥१३६॥
तलेन मुष्टिभिस्तथा महीरुहैश्च चूर्णिताः । निपेतुरस्य सैनिकाः स्वयं च मूर्च्छितोऽपतत्	॥१३७॥
ससाल्वपौण्ड्रवेदिपान् निपात्य सर्वभूभुजः । स पुष्टुवे जनार्दनः क्षणेन तां कुशस्थलीम्	॥१३८॥

ससञ्ज्ञकाः समुत्थितास्ततो नृपाः पुनर्ययुः । जिगीषवोऽथ रुक्मिणीं विधाय चेदिपे हरिम्	॥१३९॥
समस्तराजमण्डले विनिश्चयादुपागते । सभीष्मके च रुक्मिणीं प्रदातुमुद्यते मुदा	॥१४०॥
समस्तलोकयोषितां वरा विदर्भनन्दना । द्विजोत्तमं हरेः पदोः सकाशमाश्रयापयत्	॥१४१॥
निशम्य तद्वचो हरिः क्षणाद् विदर्भकानगात् । तमन्वयाद्धलायुधः समस्तयादवैः सह	॥१४२॥
समस्तराजमण्डलं प्रयान्तमीक्ष्य केशवम् । सुयत्तमात्तकार्मुकं बभूव कन्यकावने	॥१४३॥
पुरा प्रदानतः सुरेक्षणच्छलाद् बहिर्गताम् । रथे न्यवेशयद्धरिः प्रपश्यतां च भूभृताम्	॥१४४॥
जरासुतादयो रुषा तमभ्ययुः शरोत्तमैः । विधाय तान् निरायुधान् जगाम केशवः शनैः	॥१४५॥
पुनर्गृहीतकार्मुकान् हरिं प्रयातुमुद्यतान् । न्यवारयद्धलायुधो बलाद् बलोर्जिताग्रणीः	॥१४६॥
तदा सितः शिरोरुहो हरेर्हलायुधस्थितः । प्रकाशमाविशद् बलं विजेतुमत्र मागधम्	॥१४७॥
स तस्य मागधो रणे गदानिपातचूर्णितः । पपात भूतले बलो विजित्य तं ययौ पुरीम्	॥१४८॥

वरोरुवेषसंयुतोऽथ चेदिराट् समभ्ययात् । तमाससाद सात्यकिर्नदन् मृगाधिपो यथा	॥१४९॥
चिरं प्रयुद्ध्य तावुभौ वरास्त्रशस्त्रवर्षिणौ । क्रुधा निरीक्ष्य तस्थतुः परस्परं स्फुरत्तनू	॥१५०॥
समानभावमक्षमी शिनेः सुतात्मजः शरम् । अथोद्वर्ह तं शरं बलान्मुमोच वक्षसि	॥१५१॥
स तेन ताडितोऽपतद् विसञ्ज्ञको नृपात्मजः । विजित्य तं स सात्यकिर्ययौ प्रहृष्टमानसः	॥१५२॥
अथापरे च यादवा विजित्य तद्वलं ययुः । पुरैव रुक्मिपूर्वकाः प्रजग्मुरच्युतं प्रति	॥१५३॥
सहैकलव्यपूर्वकैः समेत्य भीष्मकात्मजः । हरिं ववर्ष सायकैः स सिंहवन्धवर्तत	॥१५४॥
अक्षौहिणीत्रयं हरिस्तदा निहत्य सायकैः । अवाहनायुधं व्यधान्निषादपं शरैः क्षणात्	॥१५५॥
शरं शरीरनाशकं समाददानमीश्वरम् । स एकलव्य आशु तं विहाय दुद्रुवे भयात्	॥१५६॥
धनुर्भृतां वरे गते रणं विहाय भूभृतः । करूशराजपूर्वकाः क्षणात् प्रदुद्रुवुर्भयात्	॥१५७॥
अथाऽससाद केशवं रुषा स भीष्मकात्मजः । शराम्बुधार आशु तं विवाहनं व्यधाद्धरिः	॥१५८॥

चकर्त कार्मुकं पुनः स खड्गचर्मभृद्वरेः ।	
रथं समारुहच्छरैश्चकर्त खड्गमीश्वरः	॥१५९॥
शरैर्वितस्तिमात्रकैर्विधाय तं निरायुधम् ।	
प्रियावचः प्रपालयन् जघान नैनमच्युतः	॥१६०॥
निबद्धय पञ्चचूडिनं विधाय तं व्यसर्जयत् ।	
जगज्जनित्रयोरिदं विडम्बनं रमेशयोः	॥१६१॥
सदैकमानसावपि स्वधर्मशासकौ नृणाम् ।	
रमा हरिश्च तत्र तौ विजहतुर्हि रुक्मिणा	॥१६२॥
अथाऽससाद सौभराङ् हरिं शराम्बुवर्षणः ।	
हरिः शरं यमोपमं मुमोच तस्य वक्षसि	॥१६३॥
शरेण तेन पीडितः पपात मन्दचेष्टितः ।	
चिरात् ससञ्ज्ञकोऽगमत् त्रिनेत्रतोषणेच्छया	॥१६४॥
समस्तराजसन्निधावयादवीं महीमिमाम् ।	
करिष्य इत्युदीर्य स व्यधात् तपोऽतिदुश्चरम्	॥१६५॥
अथो विवेश केशवः पुरीं कुशस्थलीं विभुः ।	
प्रियायुतोऽञ्जजादिभिः समीडितः सुरेश्वरः	॥१६६॥
पुरा ततो हलायुधः प्रियां निजां पुराऽपि हि ।	
स वारुणीसमाह्वयामवाप रेवतीं प्रभुः	॥१६७॥
पतिं यथाऽनुरूपिणं तदीयमेव पूर्वकम् ।	
पिता तदीय ऐच्छत प्रवेत्तुमञ्जसम्भवात्	॥१६८॥

स तत्सदो गतो वरात् तदीयतः प्रगीतिकाम् । निशम्य नाविदद् गतं युगोरुकालपर्ययम्	॥१६९॥
नरानयोग्यगीतिका विमोहयेत् ततो नृपः । स मूढबुद्धिरन्ततोऽल्पकाल इत्यमन्यत	॥१७०॥
स मूर्च्छितः प्रबोधितोऽब्जजेन तं त्वपृच्छत । सुतापतिं बलं च सोऽब्रवीद् युगात्यये बहौ	॥१७१॥
स रैवतो बलाय तां प्रदाय गन्धमादनम् । गतोऽत्र चीर्णसत्तपा अवाप केशवान्तिकम्	॥१७२॥
बलोऽपि तां पुरातनप्रमाणसम्मितां विभुः । हलेन चाऽत्मना समां चकार सत्यवाञ्छितः	॥१७३॥
तथा रतः सुताबुधौ शठोल्मुकाभिधावधात् । पुराऽर्यमांशकौ सुराबुदारचेष्टितो बलः	॥१७४॥
जनार्दनश्च रुक्मिणीकरं शुभे दिनेऽग्रहीत् । महोत्सवस्तदाऽभवत् कुशस्थलीनिवासिनाम्	॥१७५॥
चतुर्मुखेशपूर्वकाः सुरा वियत्यवस्थिताः । प्रतुष्टुवुर्जनार्दनं रमासमेतमव्ययम्	॥१७६॥
मुनीन्द्रदेवगायकादयोऽपि यादवैः सह । विचेरुरुत्तमोत्सवे रमारमेशयोगिनि	॥१७७॥
सुरांशकाश्च ये नृपाः समाहुता महोत्सवे । सपाण्डवाः समाययुर्हरिं रमासमायुतम्	॥१७८॥

समस्तलोकसुन्दरौ युतौ रमारमेध्वरौ ।	
समीक्ष्य मोदमाययुः समस्तलोकसज्जनाः	॥१७९॥
तया रमन् जनार्दनो वियोगशून्यया सदा ।	
अधत्त पुत्रमुत्तमं मनोभवं पुरातनम्	॥१८०॥
चतुस्तनोर्हरेः प्रभोस्तृतीयरूपसंयुतः ।	
ततस्तदाह्वयोऽभवत् स रुक्मिणीसुतो बली	॥१८१॥
पुरैव मृत्यवेऽवदत् तमेव शम्बरस्य ह ।	
प्रजातमब्जजाङ्गलस्तवान्तकोऽयमित्यपि	॥१८२॥
स मायया हरेः सुतं प्रगृह्य सूतिकागृहात् ।	
अवाक्षिपन्महोदधवुपेक्षितोऽरिपाणिना	॥१८३॥
तमग्रसज्जलेचरः स दाशहस्तमागतः ।	
कुमारमस्य तूदरे निरीक्ष्य शम्बरे ददुः	॥१८४॥
विपाट्य मत्स्यकोदरं स शम्बरः कुमारकम् ।	
न्यवेदयन्मनोभवप्रियाकरे सुरूपिणम्	॥१८५॥
अनङ्गतामुपागते पुरा हरेण साऽङ्गजे ।	
वशं विरिञ्चशापतो जगाम शम्बरस्य हि	॥१८६॥
पुरा हि पञ्चभर्तृकां निशम्य कञ्जजोदिताम् ।	
जहास पार्षतात्मजां शशाप तां ततस्त्वजः	॥१८७॥
भवासुरेण दूषितेति सा ततो हि मायया ।	
पिधाय तां निजां तनुं जगाम चान्ययाऽसुरम्	॥१८८॥

गृहेऽपि साऽऽसुरे स्थिता निजस्वरूपतोऽसुरम् । न गच्छति स्म सा पतिं निजं समीक्ष्य हर्षिता	॥१८९॥
रसायनैः कुमारकं व्यवर्द्धयद् रतिः पतिम् । सुपूर्णयौवनोऽभवच्चतुर्भिरिव वत्सरैः	॥१९०॥
पतिं सुपूर्णयौवनं निरीक्ष्य तां विषज्जतीम् । उवाच कार्ष्णिर्गम्ब ते कुचेष्टितं कथं न्विति	॥१९१॥
जगाद साऽखिलं पतौ तदस्य जन्म चाऽगतिम् । ततोऽग्रहीत् स तां प्रियां रतिं रमापतेः सुतः	॥१९२॥
ददौ च मन्त्रमुत्तमं समस्तमायिनाशकम् । भृगूत्थरामदैवतं रतिहरीः सुताय सा	॥१९३॥
ततः स्वदारधर्षकं समाह्वयद् युधेऽङ्गजः । स शम्बरं समेत्य तं युयोध शक्तितो बली	॥१९४॥
स खड्गचर्मधारिणं वराश्वशस्त्रपादपैः । यदा न योद्धुमाशकद्धरेः सुतं न दृश्यते	॥१९५॥
सहस्रमायमुल्बणं त्वदृश्यमम्बराद् गिरीन् । सृजन्तमेत्य विद्यया जघान कृष्णनन्दनः	॥१९६॥
स विद्यया विनाशितोरुमाय आशु शम्बरः । निकृत्तकन्धरोऽपतद् वरासिनाऽमुना क्षणात्	॥१९७॥
निहत्य तं हरेः सुतस्तयैव विद्ययाऽम्बरम् । समास्थितः स्वभार्यया समं कुशस्थलीं ययौ	॥१९८॥

समस्तवेदिनोर्मुनिर्नरान् विडम्बमानयोः ।	
रमारमेशयोः सुतं जगाद तं स्म नारदः	॥१९९॥
स रुक्मिणीजनार्दनादिभिः सरामयादवैः ।	
पितामहेन चाऽदरात् सुलालितोऽवसत् सुखम्	॥२००॥
ततः पुरा स्यमन्तकं ह्यवाप सूर्यमण्डले ।	
स्थिताद्धरेः स सत्रजित् सदाऽत्र केशवार्चकः	॥२०१॥
सदाऽस्य विष्णुभाविनोऽप्यतीव लोभमान्तरम् ।	
प्रकाशयन् रमापतिर्ययाच ईश्वरो मणिम्	॥२०२॥
स तं न दत्तवांस्ततोऽनुजो निबद्धय तं मणिम् ।	
वनं गतः प्रसेनको मृगाधिपेन पातितः	॥२०३॥
तदा स सत्रजिद्धरिं शशंस सोदरान्तकम् ।	
उपांशु वर्त्मना ततो हरिः सयादवो ययौ	॥२०४॥
वने स सिंहसूदितं पदैः प्रदर्श्य वृष्णिनाम् ।	
प्रसेनमृक्षपातितं स सिंहमप्यदर्शयत्	॥२०५॥
ततो निधाय तान् बलं स जाम्बवत्परिग्रहम् ।	
विवेश तत्र संयुगं बभूव तेन चेशितुः	॥२०६॥
युयोध मन्दमेव स प्रभुः स्वभक्त इत्यजः ।	
चकार चोग्रमन्ततः प्रकाशयन् स्वमस्य हि	॥२०७॥
स मुष्टिपिष्टविग्रहो नितान्तमापदं गतः ।	
जगाम चेतसाऽरणं रघूत्तमं निजं पतिं	॥२०८॥

स्मृतिं गते तु राघवे तदाकृतिं यदूत्तमे । समस्तभेदवर्जितां समीक्ष्य सोऽयमित्यवैत्	॥२०९॥
ततः क्षमापयन् सुतां प्रदाय रोहिणीं शुभाम् । मणिं च तं नुनाव स प्रपन्न आशु पादयोः	॥२१०॥
विधाय चक्रदारितं सुजीणदेहमस्य सः । युवानमाशु केशवश्चकार वेदनां विना	॥२११॥
विधाय भक्तवाञ्छितं प्रियासहाय ईश्वरः । प्रगृह्य तं महामणिं विनिर्ययौ गुहामुखात्	॥२१२॥
गुहां प्रविष्टमीश्वरं बहून्यहान्यनिर्गतम् । प्रतीक्ष्य यादवास्तु ये गतास्तदा तु जहृषुः	॥२१३॥
समस्तवृष्णिसन्निधौ यदूत्तमः स्यमन्तकम् । ददौ च सत्रजित्करे स विच्छविर्बभूव ह	॥२१४॥
स दुर्यशो रमापतावनूच्य मिथ्यया तपन् । स्वपापहानिकाङ्क्षया ददौ सुतां जनार्दने	॥२१५॥
मणिं च तं प्रदाय तं ननाम ह क्षमापयन् । मणिं पुनर्ददौ हरिर्मुमोद सत्यभामया	॥२१६॥
रमैव सा हि भूरिति द्वितीयमूर्तिरुत्तमा । बभूव सत्रजित्सुता समस्तलोकसुन्दरी	॥२१७॥
ततो हि सा च रुक्मिणी प्रिये प्रियासु तेऽधिकम् । जनार्दनस्य ते हरेः सदाऽवियोगिनी यतः	॥२१८॥

अवाप साम्बनामकं सुतं च रोहिणी हरेः । चतुर्मुखांशसंयुतं कुमारमेव षण्मुखम्	॥२१९॥
इति प्रशासति प्रभौ जगज्जनार्दनेऽखिलम् । अगण्यसद्गुणार्णवे कदाचिदाययौ द्विजः	॥२२०॥
जनार्दनः स नामतो रमेशपादसंश्रयः । स मानितश्च विष्णुना प्रणम्य वाक्यमब्रवीत्	॥२२१॥
क्षमस्व मे वचः प्रभो ब्रवीम्यतीवपातकम् । यतः सुपापदूतकस्ततो हि तादृशं वचः	॥२२२॥
न तेऽस्त्यगोचरं क्वचित् तथाऽपि चाऽज्ञया वदे । वदेति चोदितोऽमुना द्विजो जगाद माधवम्	॥२२३॥
सुतौ हि साल्वभूपतेर्बभूवतुः शिवाश्रयौ । शिवप्रसादसम्भवौ पितुस्तपोबलेन तौ	॥२२४॥
अजेयतामवध्यतां शिवाद् वरं समापतुः । जरासुतस्य शिष्यकौ तपोबलेन केवलम्	॥२२५॥
महोदरं च कुण्डधारिणं च भूतकावुभौ । तथाऽजिताववध्यकौ दिदेश शङ्खस्तयोः	॥२२६॥
तयोः सहाय एव तौ वराच्छिवस्य भूतकौ । अजेयतामवापतुर्न चान्यथाऽमरावपि	॥२२७॥
अजेयतामवध्यतामवाप्य तावुभौ शिवात् । पितुस्तु राजसूयितां समिच्छतो मदोद्धतौ	॥२२८॥

जरासुतो गुरुत्वतो विरोद्धमत्र नेच्छति । नृपांस्तु देवपक्षिणो विजित्य कर्तुमिच्छतः	॥२२९॥
स्वयं हि राजसूयितां जरासुतो न मन्यते । यतो हि वैष्णवं क्रतुं तमाहुरीश वैदिकाः	॥२३०॥
इमौ पितुर्यशोऽर्थिनौ पराभवाय ते तथा । समिच्छतोऽच्युत क्रतुं भवन्तमूचतुश्च तौ	॥२३१॥
समुद्रसंश्रयो भवान् बहून् प्रगृह्य लावणान् । सुभारकानुपैहि नाविति क्षमस्व मे वचः	॥२३२॥
इतीयं तं ननाम स प्र चाहसन् स्म यादवाः । हरिस्तु सात्यकिं वचो जगाद मेघनिस्वनः	॥२३३॥
प्रयाहि सात्यके वचो ब्रवीहि मे नृपाधमौ । समेत्य वां वरायुधैः करं ददान्यसंशयम्	॥२३४॥
उपैतमाशु संयुगार्थिनौ च पुष्करं प्रति । इतीरितः शिनेः सुतो जगाम विप्रसंयुतः	॥२३५॥
उपेत्य तौ हरेर्वचो जगाद सात्यकिर्बली । विधाय तौ तृणोपमौ गिरा जगाम केशवम्	॥२३६॥
ततः पुरैव तावुभौ द्विजं हरस्वरूपिणम् । सुदुःखवासनामकं प्रचक्रतुस्तृणोपमम्	॥२३७॥
दशत्रिकैः शतैर्वृतो यतीश्वरैः स सर्ववित् । विपाटितात्मकौपिनादिसर्वमात्रकोऽभवत्	॥२३८॥

वरात् स्वसम्भवादसौ न शापशक्तिमानभूत् ।	
ततः समस्तभञ्जनोरुशक्तिमाप केशवम्	॥२३९॥
स तान् समर्च्य माधवः प्रदाय चोरुमात्रकाः ।	
ययौ च तैः समन्वितो वधाय साल्वपुत्रयोः	॥२४०॥
तमत्रिजं हरात्मकं यतो हि वेद मागधः ।	
ततोऽत्यजत् स्वशिष्यकौ निशम्य तत्प्रतीपकौ	॥२४१॥
हरौ तु पुष्करं गते मुनीश्वरैः समर्चिते ।	
समीयतुश्च तावुभावथात्र हंसडीभिकौ	॥२४२॥
स ब्रह्मदत्तनामकोऽत्र तत्पिताऽप्युपाययौ ।	
समागतौ च भूतकौ शिवस्य यौ पुरस्सरौ	॥२४३॥
विचक्रनामकोऽसुरः पुरा विरिञ्चतो वरम् ।	
अवध्यतामजेयतामवाप्य बाधते सुरान्	॥२४४॥
स चाभवत् तयोः सखा सहायकाम्ययाऽऽगमत् ।	
हिडिम्बराक्षसोऽपि यः पुराऽऽप शङ्काद् वरम्	॥२४५॥
न जीयसे न वध्यसे कुतश्चनेति तोषितात् ।	
स चैतयोः सखाऽभवत् समाजगाम तत्र च	॥२४६॥
अक्षौहिणीदशात्मकं बलं तयोर्बभूव ह ।	
विचक्रगं षडात्मकं तथैकमेव राक्षसम्	॥२४७॥
द्विरष्टसेनया युतौ सहैकयैव तौ नृपौ ।	
समीयतुर्युधे हरिं हरिश्च तौ ससार ह	॥२४८॥

अथ द्वयोर्द्वयोरभूद् रणो भयानको महान् । हरिर्विचक्रमेयिवान् बलश्च हंसमुद्धतम्	॥२४९॥
तदाऽस्य चानुजं ययौ शिनिप्रवीर आयुधी । गदश्च नामतोऽनुजो हरेः स रोहिणीसुतः	॥२५०॥
पुरा स चण्डको गणो हरेर्निवेदिताशनः । समाह्वयद् रणाय वै तयोः स तातमेव हि	॥२५१॥
अक्षौहिणीत्रयान्विताः समस्तयादवास्तदा । त्रिलोचनानुगौ च तौ न्यवारयन् सराक्षसौ	॥२५२॥
हरिर्विचक्रमोजसा महास्त्रशस्त्रवर्षिणम् । विवाहनं निरायुधं क्षणाच्चकार सायकैः	॥२५३॥
पुनश्च पादपान् गिरीन् प्रमुञ्चतोऽरिणाऽरिहा । शिरो जहार देवता विनेदुरत्र हर्षिताः	॥२५४॥
प्रसूनवर्षिभिः स्तुतश्चतुर्मुखादिभिः प्रभुः । ससार तौ हरानुगौ प्रभक्षकौ स सात्त्वताम्	॥२५५॥
समस्तयादवान् रणे विधूय तौ जनार्दनम् । उपेत्य चांसगौ हरेरदंशतां सुकर्णकौ	॥२५६॥
स तौ भुजप्रवेगतो विधूय शङ्कालये । न्यपातयद् बलार्णवोऽमितस्य किं तदुच्यते	॥२५७॥
प्रभक्षयन्तमोजसा हिडिम्बमुद्धतं बलम् । सहोग्रसेनको ययौ पिता हरेः शरान् क्षिपन्	॥२५८॥

तयो रथौ सहायुधौ प्रभक्ष्य राक्षसो बली ।	
प्रगृह्य तावभाषत प्रयातमाशु मे मुखम्	॥२५९॥
तदा गदावरायुधः सहैव हंसभूभृता ।	
प्रयुद्धयमान आययौ विहाय तं हलायुधः	॥२६०॥
तमागतं समीक्ष्य तौ विहाय राक्षसाधिपः ।	
उपेत्य मुष्टिनाऽहनद् बलं स वक्षसि क्रुधा	॥२६१॥
उभौ हि बाहुषालिनावयुद्धयतां च मुष्टिभिः ।	
चिरं प्रयुद्धय तं बलोऽग्रहीत् स जङ्घयोर्विभुः	॥२६२॥
अथैनमुद्धतं बलाद् बलः स दूर आक्षिपत् ।	
पपात पादयोजने स नाऽजगाम तं पुनः	॥२६३॥
विहाय सैनिकांश्च तौ नृपौ ययौ वनाय सः ।	
निहत्य तस्य राक्षसान् हलायुधो ननाद ह	॥२६४॥
गदस्तु साल्वभूभृता वयोगतेन योधयन् ।	
विवाहनं निरायुधं चकार सोऽप्यपाद्रवत्	॥२६५॥
सुतेन तस्य कन्यसा युयोध सात्यकी रथी ।	
वरास्त्रशस्त्रयोधिनौ विजहतुश्च तावुभौ	॥२६६॥
चिरं प्रयुद्धय सात्यकिः स हंसकन्यसा बली ।	
शतं सपञ्चकं रणे चकर्त तस्य धन्विनाम्	॥२६७॥
स खड्गचर्मभृद् रणेऽभ्ययात् सुतात्मजं शिनेः ।	
स चैनमभ्ययात् तथा वरासिचर्मभृद् विभीः	॥२६८॥

द्विषोऽशप्रभेदकं वरासियुद्धमश्रमौ ।	
प्रदर्श्य निर्विशेषकावुभौ व्यवस्थितौ चिरम्	॥२६९॥
परस्परान्तरैषिणौ न चान्तरं व्यपश्यताम् ।	
ततो विहाय सङ्गरं गतौ निरर्थकं त्विति	॥२७०॥
ततः स हंससंयुतो जगाम योद्धुमच्युतम् ।	
क्षणेन तौ निरायुधौ चकार केशवः शरैः	॥२७१॥
हतं च सैन्यमेतयोश्चतुर्थभागशेषितम् ।	
क्षणेन केशवेन तद्भयादपेयतुश्च तौ	॥२७२॥
स पुष्करेक्षणस्तदा सुरैर्नुतोऽथ पुष्करे ।	
उवास तां निशां प्रभुः सयादवोऽमितप्रभः	॥२७३॥
परे दिने जनार्दनो नृपत्मजौ प्रविद्रुतौ ।	
यमस्वसुस्तटे प्रभुः समाससाद पृष्ठतः	॥२७४॥
स रौहिणेयसंयुतः समन्वितश्च सेनया ।	
स्वशिष्टसेनया वृतौ पलायिनाववारयत्	॥२७५॥
निवृत्य तौ स्वसेनया शरोत्तमैर्ववर्षतुः ।	
सुकोपितौ समस्तशो यदूनवार्यपौरुषौ	॥२७६॥
अथाऽससाद हंसको हलायुधं महाधनुः ।	
अनन्तरोऽस्य सात्यकिं गदं च सर्वसैनिकान्	॥२७७॥
स सात्यकिं निरायुधं विवाहनं विवर्मकम् ।	
व्यधाद् गदं च तौ रणं विहाय हापजग्मतुः	॥२७८॥

विधूय सैनिकांश्च स प्रगृह्य चापमाततम् । हरिं जगाम चोन्नदन् महास्वशस्त्रवर्षणः	॥२७९॥
तमाशु केशवोऽरिहा समस्तसाधनोज्झितम् । क्षणाच्चकार सोऽप्यगाद् विसृज्य तं हलायुधम्	॥२८०॥
हलायुधो निरायुधं विधाय हंसमोजसा । विकृष्टचाप आगतं ददर्श तस्य चानुजम्	॥२८१॥
स हंस आशु कार्मुकं पुनः प्रगृह्य तं बलम् । यदाऽऽससाद केशवो न्यवारयत् तमोजसा	॥२८२॥
शिनेः सुतात्मजोऽप्यसौ विहाय हंसकानुजम् । रथान्तरं समास्थितो जगाम तातमस्य च	॥२८३॥
वयोगतः पिता तयोर्युयोध तेन वृष्णिना । शरं च कण्ठकूबरे व्यसर्जयत् स सात्यकेः	॥२८४॥
स सात्यकिर्दृढाहतो जगाम मोहमाशु च । सुलब्धसञ्ज्ञ उत्थितः समाददेऽर्द्धचन्द्रकम्	॥२८५॥
स तेन तच्छिरो बली चकर्त शुक्लमूर्द्धजम् । यदम्बयाऽभिकामितं पुरा पपात तत् क्षितौ	॥२८६॥
नदंश्च सात्यकिर्हरिर्जगाम पार्श्वमुद्धतः । बलोऽपि हंसकानुजं युयोध सेनया युतम्	॥२८७॥
हरिस्तु हंसमुल्बणैः शरैः समर्दयन् बलम् । जघान तस्य सर्वशो न कश्चिदत्र शेषितः	॥२८८॥

स एक एव केशवं महास्त्रमुक् ससार ह । निवार्य तानि सर्वशो हरिनिर्जास्त्रमाददे	॥२८९॥
स वैष्णवास्त्रमुद्यतं निरीक्ष्य यानतो महीम् । गतः पराद्रवद् भयात् पपात यामुनोदके	॥२९०॥
वरास्त्रपाणिरीश्वरः पदाऽहनच्छिरस्यमुम् । स मूर्च्छितो मुखेऽपतन्महाभुजङ्गमस्य ह	॥२९१॥
स धार्तराष्ट्रकोदरे यथा तमोऽन्धमेयिवान् । तथा सुदुःखसंयुतो वसन् मनोः परं म्रियेत्	॥२९२॥
ततोऽन्धमेव तत् तमो हरेद्विडिति निश्चयात् । तदाऽस्य चानुजोऽग्रजं विमार्गयन् जलेऽपतत्	॥२९३॥
विहाय रोहिणीसुतं जले निमज्ज्य मार्गयन् । अपश्यमान आत्मनो व्यपाटयच्च काकुदम्	॥२९४॥
विहाय देहमुल्बणं तमोऽवतीर्य चाग्रजम् । प्रतीक्षमाण उल्बणं समप्ति तत् सुखेतरम्	॥२९५॥
ततो हरिर्बलैर्युतो बलान्वितो मुनीश्वरैः । समं कुशस्थलीं ययौ स्तुतः कशङ्कादिभिः	॥२९६॥
स्वकीयपादपल्लवाश्रयं जनं प्रहर्षयन् । उवास नित्यसत्सुखार्णवो रमापतिर्गृहे	॥२९७॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
हंसडिभिकवधोनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

अथ अष्टादशोऽध्यायः

यदा रामादवाप्तानि दिव्यास्त्राणि प्रप्रेदिरे ।	
द्रोणात् कुमारस्तेष्वासीत् सर्वेष्वप्यधिकोऽर्जुनः	॥१॥
निजप्रतिभया जानन् सर्वास्त्राणि ततोऽधिकम् ।	
नास्त्रयुद्धं कचिद् भीमो मन्यते धर्ममञ्जसा	॥२॥
न हि भागवतो धर्मो देवताभ्युपयाचनम् ।	
ज्ञानभक्ती हरेस्तृप्तिं विना विष्णोरपि कचित्	॥३॥
नाऽकाङ्क्ष्यं किमुतान्येभ्यो ह्यस्त्रं काम्यफलप्रदम् ।	
शुद्धे भागवते धर्मे निरतो यद् वृकोदरः	॥४॥
न काम्यकर्मकृत् तस्मान्नायाचद् देवमानुषान् ।	
न हरिश्चार्थितस्तेन कदाचित् कामलिप्सया	॥५॥
भिक्षामटंश्च हुङ्गरात् करवद् वैश्यतोऽग्रहीत् ।	
नान्यदेवा नतास्तेन वासुदेवान्न पूजिताः	॥६॥
न प्रतीपं हरेः कापि स करोति कथञ्चन ।	
अनुपस्कारिणो युद्धे नाभियाति ह्युपस्करी ।	
नापयाति युधः कापि न कचिच्छन्न चाऽचरेत्	॥७॥
नैवोर्ध्वदैहिकानुज्ञामवैष्णवकृतेऽकरोत् ।	
न करोति स्वयं नैषां प्रियमप्याचरेत् कचित्	॥८॥
सख्यं नावैष्णवैश्चक्रे प्रतीपं वैष्णवे न च ।	
परोक्षेऽपि हरेर्निन्दां कृतो जिह्वां छिनत्ति च	॥९॥

प्रतीपकारिणो हन्ति विष्णोर्वैतानजीघनत् । न संशयं कदाऽप्येष धर्मे ज्ञानेऽपि वाऽकरोत्	॥१०॥
विद्योपजीवनं नैव चकाराऽपद्यपि क्वचित् । अतो न धर्मनहुषौ प्रत्युवाच कथञ्चन	॥११॥
आज्ञयैव हरेद्रौणेस्त्राण्यस्त्रैरशामयत् । अदृश्योऽलम्बुसो भग्नो नान्यत्र तु कथञ्चन	॥१२॥
न ह्यस्त्रयुद्धे सदृशो द्रौणेस्त्यर्जुनादृते । सर्ववित्त्वं ततो भीमे प्रदर्शयितुमीश्वरः । अदादाज्ञामस्त्रयुद्धे तथैवालम्बुसं प्रति	॥१३॥
प्रत्यक्षीभूतदेवेषु बन्धुज्येष्ठेषु वा नतिम् । मर्यादास्थितयेऽशासद् भगवान् पुरुषोत्तमः	॥१४॥
तत्रापि विष्णुमेवासौ नमेन्नान्यं कथञ्चन । आज्ञयैवास्त्रदेवांश्च प्रेरयामास नार्थनात्	॥१५॥
अन्वेनमेव तद्धर्मे कृष्णैका संस्थिता सदा । धृतराष्ट्रादपि वरं ततो नाऽत्मार्यमग्रहीत्	॥१६॥
नाशपद् धार्तराष्ट्रांश्च महापद्यपि सा ततः । न वाचा मनसा वाऽपि प्रतीपं केशवेऽचरत्	॥१७॥
अन्ये भागवतत्वेऽपि छिन्नधर्माः क्वचित् क्वचित् । स्यमन्तकार्ये रामोऽपि कृष्णस्य विमनाऽभवत्	॥१८॥
अवमेनेऽर्जुनः कृष्णं विप्रस्य शिशुरक्षणे । प्रयुष्म उद्धवः साम्बोऽनिरुद्धाद्याश्च सर्वशः	॥१९॥

- हरेरिष्टं सुभद्रायाः फल्गुने दानमञ्जसा ।
 ज्ञात्वाऽपि रुरुधुः सम्यक् सात्यकिः कृष्णसम्मितम् ॥२०॥
- कदाचिन्मन्यते पार्थ धर्मजोऽपि नरं हरिम् ।
 मत्वाऽबिभेज्जरासन्धवधे कृष्णमुदीरितुम् ॥२१॥
- बन्धनं शङ्कमानो हि कृष्णस्य विदुरोऽपि तु ।
 कौरवेयसभामध्ये नावतारमरोचयत् ॥२२॥
- नकुलः करदानाय प्रेषयामास केशवे ।
 अवमेने हरेर्वुद्धिं सहदेवः कुलक्षयात् ॥२३॥
- देवकीवसुदेवाद्या मेनिरे मानुषं हरिम् ।
 भीष्मस्तु भार्गवं राममवमेने युयोध च ॥२४॥
- द्रोणकर्णद्रौणिकृपाः कृष्णाभावे मनो दधुः ।
 देवाः शिवाद्या अपि तु विरोधं चक्रिरे कचित् ॥२५॥
- ऋषिमानुषगन्धर्वा वक्तव्याः किमतः परम् ।
 जन्मजन्मान्तरेऽज्ञानादवजानन्ति यत् सदा ॥२६॥
- तस्मादेको वापुरेव धर्मे भागवते स्थितः ।
 लक्ष्मीः सरस्वती चेति परशुक्लत्रयं स्मृतम् ॥२७॥
- सर्वमेतच्च कथितं तत्र तत्रामितात्मना ।
 व्यासेनैव पुराणेषु भारते च स्वसंविदा ॥२८॥
- यदा ते सर्वशस्त्रास्त्रवेदिनो राजपुत्रकाः
 बभूवु रङ्गमध्ये तान् भारद्वाजोऽप्यदर्शयत् ॥२९॥

रक्तचन्दनसत्पुष्पवस्त्रशस्त्रगुडोदनैः ।

सम्पूज्य भार्गवं राममनुजज्ञे कुमारकान्

॥३०॥

ते भीष्मद्रोणविदुरगान्धारीधृतराष्ट्रकान् ।

सराजमण्डलान् नत्वा कुन्ती चादर्शयञ्छ्रमम्

॥३१॥

सर्वैः प्रदर्शितेऽस्त्रे तु द्रोणादात्तमहास्त्रवित् ।

द्रौणिरस्त्राप्यमेयानि दर्शयामास चाधिकम्

॥३२॥

ततोऽप्यतितरां पार्थो दिव्यास्त्राणि व्यदर्शयत् ।

अविध्यन्माशके पादे पक्षिणः पक्ष्म एव च ।

एवमादीनि चित्राणि बहून्येष व्यदर्शयत्

॥३३॥

तदैव कर्ण आगत्य रामोपात्तास्त्रसम्पदम् ।

दर्शयन्नधिकः पार्थादभूद् राजन्यसंसदि

॥३४॥

कुन्ती निजं सुतं ज्ञात्वा लज्जया नावदच्च तम् ।

पार्थोऽसहंस्तं युद्धायैवाह्वयामास संसदि

॥३५॥

रणायाक्षत्रियाह्वानं जानन् धर्मप्रतीपकम् ।

भीमो निवार्य बीभत्सुं कर्णायादात् प्रतोदकम्

॥३६॥

अक्षत्रसंस्कारयुतो जातोऽपि क्षत्रिये कुले ।

न क्षत्रियो हि भवति यथा ब्राह्म्यो द्विजोत्तमः

॥३७॥

निरुत्तरे कृते कर्णे भीमेनैव सुयोधनः ।

अभ्यषेचयदङ्गेषु राजानं पित्रनुज्ञया ।

धृतराष्ट्रः पक्षपातात् पुत्रस्यानुवशोऽभवत्

॥३८॥

- अभिषिक्ते तदा कर्णे प्रायादधिरथः पिता ।
 सर्वराजसदोमध्ये ववन्दे तं वृषा तदा ।
 तुतुषुः कर्मणा तस्य सन्तः सर्वे समागताः ॥३९॥
- भीमदुर्योधनौ तत्र शिक्षासन्दर्शनच्छलात् ।
 समादाय गदे गुर्वी संरम्भादभ्युदीयतुः ॥४०॥
- देवासुरमनुष्यादि जगदेतच्चराचरम् ।
 सर्वं तदा द्विधा भूतं भीमदुर्योधनाश्रयात् ॥४१॥
- देवा देवानुकूलाश्च भीममेव समाश्रिताः ।
 असुरा आसुराश्चैव दुर्योधनसमाश्रयाः ।
 द्विधाभूता मानुषाश्च देवासुरविभेदतः ॥४२॥
- जय भीम महाबाहो जय दुर्योधनेति च ।
 हुङ्गरांश्चैव फट्कारांश्चक्रुर्देवासुरा अपि ॥४३॥
- दृष्ट्वा जगत् सुसंरब्धं द्रोणोऽथ द्विजसत्तमः ।
 नेदं जगद् विनश्येत् भीमदुर्योधनाश्रयात् ।
 इति पुत्रेण तौ वीरौ न्यवारयदरिन्दमौ ॥४४॥
- स्वकीयायां स्वकीयायां योग्यतायां न तु क्वचित् ।
 युवयोः सम इत्युक्त्वा द्रौणिरेतौ न्यवारयत् ।
 द्रोणाज्ञया वारितौ तौ ययतुः स्वं स्वमालयम् ॥४५॥
- सुरासुरान् सुसंरब्धान् कालेन द्रक्ष्यथेति च ।
 ब्रह्मा निवार्य ससुरो ययौ सेशः स्वमालयम् ॥४६॥

कर्णं हस्ते प्रगृह्यैव धार्तराष्ट्रो गृहं ययौ ।	
पार्थं हस्ते प्रगृह्यैव भीमः प्रायात् स्वमालयम्	॥४७॥
पार्थेन कर्णो हन्तव्य इत्यासीद् भीमनिश्चयः ।	
वैपरीत्येन तस्याऽसीद् दुर्योधनविनिश्चियः ।	
तदर्थं नीतिमतुलां चक्रुस्तुस्तावुभावपि	॥४८॥
तथोत्कर्षे फल्गुनस्य यशसो विजयस्य च ।	
उद्योग आसीद् भीमस्य धार्तराष्ट्रस्य चान्यथा	॥४९॥
भीमार्थं केशवोऽन्ये च देवाः फल्गुनपक्षिणः ।	
आसन् यथैव रामाद्याः सङ्गहेण हनूमतः ।	
सुराः सुग्रीवपक्षस्थाः पूर्वमासंस्तथैव हि	॥५०॥
तदर्थमेव भीमस्य ह्यनुजत्वं सुरेश्वरः ।	
आप पूर्वानुतापेन तेन भीमस्तथाऽकरोत्	॥५१॥
दुर्योधनार्थं कर्णस्य पक्षिणो दैत्यदानवाः ।	
आसुः सर्वे ग्लहावेतावासतुः कर्णफल्गुनौ	॥५२॥
अथ पृष्टो दक्षिणार्थं द्रोण आह कुमारकान् ।	
बद्ध्वा पाञ्चालराजानं दत्तेत्यूचुस्तथेति ते	॥५३॥
ते धार्तराष्ट्राः कर्णेन सहिताः पाण्डवा अपि ।	
ययुर्द्रोणेन सहिताः पाञ्चालनगरं प्रति	॥५४॥
अथाऽह भीमः सामर्थ्यविवेकाभीप्सया गुरुम् ।	
गर्व एष कुमाराणामनिवार्यो द्विजोत्तम ।	
गच्छन्त्वेतेऽग्रतो नैषां वशगो द्रुपदो भवेत्	॥५५॥

निवृत्तेष्वकृतार्थेषु वयं बद्ध्वा रिपुं तव । आनयाम न सन्देह इति तस्थौ ससोदरः	॥५६॥
सद्रोणकेषु पार्थेषु स्थितेष्वन्ये समूतजाः । ययुरात्तप्रहरणाः पाञ्चालान्तःपुरं द्रुतम्	॥५७॥
कुमारान् ग्रहणेप्सूस्तानुपयातानुदीक्ष्य सः । अक्षौहिणी त्रितययुङ् निस्सृतो द्रुपदो गृहात्	॥५८॥
ते शरैरभिवर्षन्तः परिवार्य कुमारकान् । अर्दयामासुरुद्धतान् स्त्रियो बालाश्च सर्वशः	॥५९॥
हर्म्यसंस्थाः स्त्रियो बाला ग्रावभिर्मुसलैरपि । अत्यर्थमर्दयामासुः कुमारान् सुसुखैधितान्	॥६०॥
द्रुपदस्य वरो ह्यस्ति सूर्यदत्तस्तपोबलात् । आ योजनात् पुरमुप न त्वा जेष्यति कश्चन	॥६१॥
इति तेन वरेणैव सुखसंवर्द्धिताश्च ते । भग्नाः कुमारा आवृत्य दुद्रुर्यत्र पाण्डवाः	॥६२॥
स्त्रीबालवृद्धसहितैः पाञ्चालैरप्यनुद्रुताः । भीमार्जुनेति वाशन्तो ययुर्यत्र स्म पाण्डवाः	॥६३॥
तान् प्रभङ्गान् समालोक्य भीमः प्रहरतां वरः । आरुरोह रथं वीरः पुर आत्तशरासनः	॥६४॥
तमन्वयादिन्द्रसुतो यमौ तस्यैव चक्रयोः । युधिष्ठिरस्तु द्रोणेन सह तस्थौ निरीक्षकः	॥६५॥

आयान्तमग्रतो दृष्ट्वा भीममात्तशरासनम् ।

द्रुद्रुः सर्वपाञ्चालाः विविशुः पुरमेव च

॥६६॥

द्रुपदस्त्वभ्ययाद् भीमं सपुत्रः सहसेनया ।

चक्ररक्षौ तु तस्याऽस्तां युधामन्यूत्तमौजसौ

॥६७॥

धात्रर्यमावेशयुतौ विश्वावसुपरावसू ।

सुतौ तस्य महावीर्यौ सत्यजित् पृष्ठतोऽभवत् ।

स मित्रांशयुतो वीरश्चित्रसेनो महारथः

॥६८॥

अग्रतस्तु शिखण्ड्यागाद् रथोदारः शरान् क्षिपन् ।

जनमेजयस्तमन्वेव पूर्वं चित्ररथो हि यः ।

त्वष्टुरावेशसंयुक्तः स शरानभ्यवर्षत

॥६९॥

तावुभौ विरथौ कृत्वा विचापौ च विवर्मकौ ।

भीमो जघान तां सेनां सवाजिरथकुञ्जरात्

॥७०॥

अथैनं शरवर्षेण युधामन्यूत्तमौजसौ ।

अभीयतुस्तौ विरथौ चक्रे भीमो निरायुधौ

॥७१॥

हस्तप्राप्तं स पाञ्चालं नाग्रहीत् स वृकोदरः ।

गुर्वर्थमर्जुनस्योर्वीं प्रतिज्ञां कर्तुमप्यृताम् ।

मानभङ्गाय कर्णस्य पार्थमेव न्ययोजयत्

॥७२॥

स शरान् क्षिपतस्तस्य पाञ्चालस्यार्जुनो द्रुतम् ।

पुपुवे स्यन्दने चापं छित्वा तं चाग्रहीत् क्षणात् ।

सिंहो मृगमिवाऽदाय स्वरथे चाभिपेदिवान्

॥७३॥

अथ प्रकुपितं सैन्यं फल्गुनं पर्यवारयत् ।

जघान भीमस्तरसा तत् सैन्यं शरवृष्टिभिः

॥७४॥

- अथ सत्यजिदभ्यागात् पार्थ मुञ्चच्छरान् बहून् ।
तमर्जुनः क्षणेनैव चक्रे विरथकार्मुकम् ॥७५॥
- घ्नन्तं भीमं पुनः सैन्यमर्जुनः प्राह मा भवान् ।
सेनामर्हति राज्ञोऽस्य वीर हन्तुमशेषतः ॥७६॥
- सम्बन्धयोग्यस्तातस्य सखाऽयं नः सुधार्मिकः ।
नेष्याम एनमेवातो गुरोर्वचनगौरवात् ॥७७॥
- स्नेहपाशं ततश्चक्रे बीभत्सौ द्रुपदोऽधिकम् ।
ततः सेनां विहायैव भीमो बीभत्सुमन्वयात् ॥७८॥
- मुक्ता कथञ्चिद् भीमास्यात् सा सेना दुद्रुवे भयात् ।
द्रुपदं स्थापयामासाथार्जुनो द्रोणसन्निधौ ॥७९॥
- पप्रच्छैनं तदा द्रोणः सख्यमस्त्युत नेति ह ।
अस्तीदानीमिति प्राह द्रुपदोऽङ्गिरसां वरम् ॥८०॥
- अथाऽहं द्रुपदं द्रोणः सख्यमिच्छेऽक्षयं तव ।
न ह्यराज्ञो भवेत् सख्यं तवेतीदं कृतं मया ॥८१॥
- न विप्रधर्मो यद् युद्धमतस्त्वं न मया धृतः ।
शिष्यैरेतत् कारितं मे तव सख्यमभीप्सता ॥८२॥
- अतः सख्यार्थमेवाद्य त्वद्राज्याद्धौ हतो मया ।
गङ्गाया दक्षिणे कूले त्वं राजैवोत्तरे त्वहम् ।
न ह्यराजत्वं एकस्य सख्यं स्यादावयोः सखे ॥८३॥
- इत्युत्तवोन्मुच्य तं द्रोणो राज्याद्धं गृह्य चामुतः ।
ययौ शिष्यैर्नागपुरं न्यवसन् सुखमत्र च ।

ब्राह्मण्यत्यागभीरुः स नागृह्णन् धनुरप्यसौ ॥८४॥

धार्तराष्ट्रेस्तु भीमस्य भयात् पादौ प्रणम्य च ।

शरणार्थं याचितत्वात् सपुत्रो युयुधे परैः ।

एवं हरीच्छयैवासौ क्षात्रं धर्ममुपेयिवान् ॥८५॥

द्रुपदस्तु दिवारान्नं तप्यमानः पराभवात् ।

भीमार्जुनबलं दृष्ट्वा चेच्छन् पाण्डवसंश्रयम् ॥८६॥

सम्बन्धीत्यर्जुनवचश्चिकीर्षुः सत्यमेव च ।

मार्दवं चार्जुने दृष्ट्वा सुतामैच्छत् तदर्थतः ।

पुत्रं च द्रोणहन्तारमिच्छन् विप्रवरौ ययौ ॥८७॥

याजोपयाजावानीयाथाबुदेन गवां नृपः ।

चकारेष्टि तु तद्भार्या द्विजाभ्यामत्र चाऽहुता ।

द्रुपदात् सुतलब्धयर्थं साहङ्गराद् व्यलम्बयत् ॥८८॥

किमेतयेत्यवज्ञाय तावुभौ विप्रसत्तमौ ।

अजुह्वतां तत्पुत्रार्थं पत्न्याः प्राश्यं हविस्तदा ॥८९॥

हुते हविषि मन्त्राभ्यां वैष्णवाभ्यां तदैव हि ।

दीप्ताङ्गारनिभो वह्निः कुण्डमध्यात् समुत्थितः ॥९०॥

किरीटी कुण्डली दीप्तो हेममाली वरासिमान् ।

रथेनाऽदित्यवर्णेन नदन् द्रुपदमभ्ययात् ॥९१॥

धृष्टत्वाद् द्योतनत्वाच्च धृष्टद्युम्न इतीरितः

मुनिभिर्द्रुपदेनापि सर्ववेदार्थतत्त्ववित् ॥९२॥

- अन्वेनं भारती साक्षाद् वेदिमध्यात् समुत्थिता ।
प्राणो हि भरतो नाम सर्वस्य भरणाच्छ्रुतः ॥१३॥
- तद्भार्या भारती नाम वेदरूपा सरस्वती ।
शरूपमाश्रिता वायुं श्रीरित्येव च कीर्तिता ॥१४॥
- आवेशयुक्ता शच्याश्च श्यामलायास्तथोषसः ।
ताश्चेन्द्रधर्मानासत्यसंश्रयाच्छ्रिय ईरिताः ॥१५॥
- सा कृष्णा नामतश्चाऽसीदुत्कृष्टत्वाद्धि योषिताम् ।
कृष्णा सा वर्णतश्चाऽसीदुत्कृष्टानन्दिनी च सा ॥१६॥
- उत्पत्तितश्च सर्वज्ञा सर्वाभरणभूषिता ।
सम्प्राप्तयौवनैवाऽसीदजरा लोकसुन्दरी ।
उमांशयुक्ता नितरां सर्वलक्षणसंयुता ॥१७॥
- पूर्वं ह्युमा च देव्यस्ताः कदाचिद् भर्तृभिर्युताः ।
विलासं दर्शयामासुर्ब्रह्मणः पश्यतोऽधिकम् ॥१८॥
- शशाप तास्तदा ब्रह्मा मानुषी योनिमाप्स्यथ ।
तत्रान्यगाश्च भवतेत्येवं शप्ताः सुराङ्गनाः ॥१९॥
- विचार्य भारतीमेत्य सर्वमस्यै निवेद्य च ।
सहस्रवत्सरं चैनां शुश्रूषित्वा बभाषिरे ॥२०॥
- देवि नो मानुषं प्राप्यमन्यगात्वं च सर्वथा ।
तथाऽपि मारुतादन्यं न स्पृशेम कथञ्चन ॥२१॥
- ब्रह्मणैव च शप्ताः स्म पूर्वं चान्यत्र लीलया ।
एकदेहत्वमाप्यैनं यदा वञ्चयितुं गताः ॥२२॥

- एकदेहा मानुषत्वमाप्स्यथ त्रिश उद्धताः ।
त्रिशो मद्रञ्चनायेता इति तेनोदिता वयम् ॥१०३॥
- अतस्त्वयैकदेहत्वमिच्छामो देवि जन्मसु ।
चतुर्ष्वपि यतोऽस्माकं शापद्वयनिमित्ततः ॥१०४॥
- चतुर्जन्म भवेद् भूमौ त्वां नान्यो मारुताद् ब्रजेत् ।
नियमोऽयं हरेर्यस्मादनादिर्नित्य एव च ।
अतस्त्वयैकदेहान्नो नान्य आप्नोति मारुतात् ॥१०५॥
- इतीरिते तथेत्युक्त्वा पार्वत्यादियुतैव सा ।
विप्रकन्याऽभवत् तत्र चतस्रः पार्वतीयुताः ॥१०६॥
- तद्देहस्था भारती तु रुद्रदेहस्थितं हरिम् ।
तोषयामास तपसा कर्मैक्यार्थं धृतव्रता ॥१०७॥
- तस्यै स रुद्रदेहस्थो हरिः प्रादाद् वरं प्रभुः ।
अनन्ततोषणं विष्णोः स्वभर्त्रा सह जन्मसु ॥१०८॥
- सर्वेष्वपीति चान्यासां ददौ शङ्क एव च ।
वरं स्वभर्तृसंयोगं मानुषेष्वपि जन्मसु ॥१०९॥
- ततस्तदैव देहं ता विमृज्य नलनन्दिनी ।
बभूवुरिन्द्रसेनेति देहैक्येन सुसङ्गताः ॥११०॥
- तदाऽऽसीन्मुद्रलो नाम मुनिस्तपसि संस्थितः ।
चकमे पुत्रिकां ब्रह्मेत्यशृणोत् स कथान्तरे ॥१११॥
- अपाहसत् सोऽब्जयोनिं शशापैनं चतुर्मुखः ।
भारत्याद्याः पञ्च देवीर्गच्छ मानिन्नभूतये ॥११२॥

इतीरितस्तं तपसा तोषयामास मुद्गलः ।

शापानुग्रहमस्याथ चक्रे कञ्जसमुद्भवः

॥११३॥

न त्वं यास्यसि ता देवी मारुतस्त्वच्छरीरगः ।

यास्यति त्वं तदा मूर्च्छां गतो नैव विबुद्धचसे

॥११४॥

न च पापं ततस्ते स्यादित्युक्ते चैनमाविशत् ।

मारुतोऽथेन्द्रसेनां च गृहीत्वाऽथाभवद् गृही

॥११५॥

रेमे च स तया सार्द्धं दीर्घकालं जगत्प्रभुः ।

ततो मुद्गलमुद्बोद्धय ययौ च स्वं निकेतनम्

॥११६॥

ततो देशान्तरं गत्वा तपश्चक्रे स मुद्गलः ।

सेन्द्रसेना विपुक्ताऽथ भर्त्रा चक्रे महत् तपः

॥११७॥

तद्देहगा भारती तु केशवं शङ्के स्थितम् ।

तोषयामास तपसा कर्मैक्यार्थं हि पूर्ववत् ।

उमाद्या रौद्रमेवात्र तपश्चक्रुर्यथा पुरा

॥११८॥

प्रत्यक्षे च शिवे जाते तद्देहस्थे च केशवे ।

पृथक् पृथक् स्वभर्त्रास्यै ताः पञ्चाप्येकदेहगाः ।

प्रार्थयामासुरभवत् पञ्चकृत्वो वचो हि तत्

॥११९॥

शिवदेहस्थितो विष्णुभारत्यै तु ददौ पतिम् ।

अन्यासां शिव एवाथ प्रददौ चतुरः पतीन्

॥१२०॥

देव्यश्चतस्रस्तु तदा दत्तमात्रे वरेऽमुना ।

देवानामवतारार्थं पञ्च देव्यः स्म इत्यथ ।

नाजानन्नेकदेहत्वाच्चियोगात् क्षीरनीरवत्

॥१२१॥

- ताः श्रुत्वा स्वपतिं देवि नचिरात् प्राप्स्यसीति च ।
विष्णूक्तं शङ्कोक्तं च चत्वारः पतयः पृथक् ॥१२२॥
- भविष्यन्तीत्यथैकस्या मेनिरे पञ्चभर्तृताम् ।
रुरुदुश्चैकदेहस्था एकैवाहमिति स्थिताः ॥१२३॥
- अथाभ्यागान्महेन्द्रोऽत्र सोऽब्रवीत् तां वरस्त्रियम् ।
किमर्थं रोदिषीत्येव साऽब्रवीद् वटुरूपिणम् ॥१२४॥
- शङ्कं दर्शयित्वैव पञ्चभर्तृत्वमेष मे ।
वरार्थमर्थितः प्रादादिति तं शिव इत्यथ ॥१२५॥
- अजानन् शक्र आहोच्चैः किमेतद् भुवनत्रये ।
मत्पालिते योषितं त्वं वृथा शपसि दुर्मते ॥१२६॥
- इतीरिते शिवः प्राह पत मानुष्यमाप्नुहि ।
अस्याश्च भर्ता भवसि त्वामेवैषा वरिष्यति ॥१२७॥
- पश्यात्र मदवज्ञानात् पतितांस्त्वादृशान् सुरान् ।
गिरेरधस्तादस्यैवेत्युक्तोऽसौ पाकशासनः ॥१२८॥
- उद्धवर्हं गिरिं तं तु ददर्शात्र च तान् सुरान् ।
पूर्वेन्द्रान् मारुतवृषनासत्यांश्चतुरः स्थितान् ।
मानुषेष्ववताराय मन्त्रं रहसि कुर्वतः ॥१२९॥
- ततो वरेण्यं वरदं विष्णुं प्राप्य स वासवः ।
तत्प्रसादान्नरांशेन युक्तो भूमावजायत ॥१३०॥
- मदवज्ञानिमित्तेन पतिता इति तान् सुरान् ।
मारुतादीन् मृषाऽवादीरिति ब्रह्मा शिवं तदा ॥१३१॥

- शशाप मानुषेषु त्वं क्षिप्रं जातः पराभवम् ।
शक्रान्नरतनोर्यासि यस्मै त्वं तु मृषाऽवदः ॥१३२॥
- मच्छप्तानां च देवीनामविचार्य मया यतः ।
पतियोगवरं प्रादा नावाप्स्यसि ततः प्रियाम् ॥१३३॥
- मानुषेषु ततः पश्चाद् भारतीदेहनिर्गताम् ।
स्वलोके प्राप्स्यसि स्वार्थे वरोऽयं ते मृषा भवेत् ॥१३४॥
- एषा सा द्रौपदी नाम पञ्चदेवीतनुर्भवेत् ।
मृषा वाग् येषु ते प्रोक्ता मारुताद्यास्तु तेऽखिलाः ॥१३५॥
- तासां पतित्वमाप्स्यन्ति भारत्यैव तु पार्वती ।
संयुक्ता व्यवहारेषु प्रवर्तेत न चान्यथा ॥१३६॥
- एते हि मारुताद्यास्ते देवकार्यार्थगौरवात् ।
जाता इति श्रुतिस्तत्र नावज्ञा तेऽत्र कारणम् ।
दीर्घकालं मनुष्येषु ततस्त्वं स्थितिमाप्स्यसि ॥१३७॥
- इत्युक्त्वा प्रययौ ब्रह्मा सोऽश्वत्थामा शिवोऽभवत् ।
पञ्चदेवीतनुस्त्वेषा द्रौपदी नाम चाभवत् ॥१३८॥
- वेदेषु सपुराणेषु भारते चावगम्यते ।
उक्तोऽर्थः सर्व एवायं तथा पूर्वोदिताश्च ये ॥१३९॥
- मुमुदुः सर्वपाञ्चाला जातयोः सुतयोस्तयोः ।
मानुषान्नोपभोगेन संसर्गान्मानुषेषु च ॥१४०॥
- मनुष्यपुत्रतायाश्च भावो मानुष एतयोः ।
अभून्नातिरामासीत् तदयोनित्वहेतुतः ॥१४१॥

- याजोपयाजौ तावेव दयिता द्रुपदस्य सा ।
मातृस्नेहार्थमनयोऽर्यायाचे ददतुश्च तौ ॥१४२॥
- जातमात्मनिहन्तारं भारद्वाजो निशम्य तम् ।
यशोऽर्थमस्त्राणि ददावग्रहीत् सोऽपि लोभतः ।
रामास्त्राणां दुर्लभत्वात् त्रिदशेष्वपि वीर्यवान् ॥१४३॥
- भीमार्जुनाभ्यां बद्धं तं श्रुत्वा पाञ्चालभूपतिम् ।
प्राहिणोत् कृतवर्मणं पाण्डवानां जनार्दनः ।
पाण्डवेष्वतुलां प्रीतिं लोके ख्यापयितुं प्रभुः ॥१४४॥
- सन्मान्य पाण्डवान् सोऽपि शूरानुजसुतासुतः ।
तैर्मानितः कृष्णभक्त्या भ्रातृत्वाच्च हरिं ययौ ॥१४५॥
- ततःप्रभृति सन्त्यज्य देवपक्षा जरासुतम् ।
पाण्डवानाश्रिता भूषा ज्ञात्वा भैमार्जुनं बलम् ॥१४६॥
- विशेषतश्च कृष्णस्य विज्ञाय स्नेहमेषु हि ।
पराजिताश्च बहुशः कृष्णेनाचिन्त्यकर्मणा ॥१४७॥
- प्रतापाद्धयेव ते पूर्वं जरासन्धवशं गताः ।
न स्नेहात् तद् बलं ज्ञात्वा पार्थानां केशवस्य च ॥१४८॥
- जन्मान्तराभ्यासवशात् स्निग्धाः कृष्णे च पाण्डुषु ।
जरासन्धभयं त्यक्त्वा तानेव च समाश्रिताः ॥१४९॥
- अपि तं बहुशः कृष्णविजितं नैव तत्पुत्रजुः ।
आसुराः पूर्वसंस्कारात् संस्कारो बलवान् यतः ॥१५०॥

देवा हि कारणादन्यानाश्रयन्तोऽपि नाऽन्तरम् ।	
स्नेहं त्यजन्ति दैवेषु तथाऽन्येऽन्येष्वपि स्फुटम्	॥१५१॥
धृतराष्ट्रो बलं दृष्ट्वा बहुशो भीमपार्थयोः ।	
देवत्वाच्च स्वभावेन ज्येष्ठत्वाद् धर्मजस्य च ।	
सुप्रीत एव तं चक्रे यौवराज्याभिषेकिणम्	॥१५२॥
भीमार्जुनावथो जित्वा सर्वदिक्षु च भूषतीन् ।	
चक्रतुः करदान् सर्वान् धृतराष्ट्रस्य दुर्जयौ	॥१५३॥
तयोः प्रीतोऽभवत् सोऽपि पौरजानपदास्तथा ।	
भीष्मद्रोणमुखाः सर्वेऽप्यतिमानुषकर्मणा	॥१५४॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादकृते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

..... नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥

अथ एकोनविंशोऽध्यायः

एवं शुभोच्चगुणवत्सु जनार्दनेन
युक्तेषु पाण्डुषु चरत्स्वधिकं शुभानि ।
नास्तिक्यनीतिमखिलां गुरुदेवतादि-
सत्स्वञ्जैव जगद्गुहृतराष्ट्रपुत्राः

॥१॥

नाम्ना कलिङ्ग इति चासुरको द्विजोऽभूत्
शिष्यः सुरेतरगुरोः शकुनेर्गुरुः सः ।
नीतिं स कुत्सिततमां धृतराष्ट्रपुत्रे-
ष्वाधाद् रहो वचनतः शकुनेः समस्ताम्

॥२॥

छञ्जैव यत्र परमं न सुराश्च पूज्याः
स्वार्थेन वञ्चनकृते जगतोऽखिलं च ।
धर्मादि कार्यमपि यस्य महोपधिः स्यात्
श्रेष्ठः स निखिलासुरदैत्यसङ्घात्

॥३॥

इत्यादि कुत्सिततमां जगद्गुहः स्म विद्या-
मज्ञात एव धृतराष्ट्रमुखैः समस्तैः ।
तेषां स्वभावबलतो रुचिता च सैव
विस्तारिता च निजबुद्धिबलादतोऽपि

॥४॥

सम्पूर्णदुर्मतिरथो धृतराष्ट्रसूनु-
स्तातप्यमानहृदयो निखिलान्यहानि ।
दृष्ट्वा श्रियं परमिकां विजयं च पार्थे-
ष्वाहेदमेत्य पितरं सह सौबलेन

॥५॥

ज्येष्ठस्य तेऽपि हि वयं हृदयप्रजाता
 नार्हत्वमेव गमिता भवतैव राज्ये ।
 भ्रातुः कनीयस उतापि हि दारजाता
 अन्यैश्च राज्यपदवीं भवतैव नीताः

॥६॥

राज्यं महच्च समवाप्स्यति धर्मसुनु-
 स्त्वत्तोऽथवाऽनुजबलात् प्रसभं वयं तु ।
 दासा भवेम निजतन्तुभिरेव साकं
 कुन्तीसुतस्य परतोऽपि तदन्वयस्य

॥७॥

नाऽत्तमार्थमस्ति मम दुःखमथातिशुद्ध-
 लोकप्रसिद्धयशसस्तव कीर्तिनाशः ।
 अस्मन्निमित्त इति दुःखमतो हि सर्वेऽ-
 पीच्छाम मर्तुमथ नः कुरु चाप्यनुज्ञाम्

॥८॥

एवं स्वपुत्रवचनं स निशम्य राजा
 प्रोवाच नानुगुणमेतदहो मनस्ते ।
 को नाम पाण्डुतनयेषु गुणोत्तमेषु
 प्रीतिं न याति निजवीर्यभवोच्चयेषु

॥९॥

ते हि स्वबाहुबलतोऽखिलभूपभूतिं
 मय्याकृषन्ति न च वः प्रतिषेधकास्ते ।
 तस्माच्छमं ब्रज शुभाय कुलस्य तात
 क्षेमाय नो भवति वो बलवद्विरोधः

॥१०॥

एवं ब्रुवत्यपि नृपे पुनराह पाप
 आश्रित्य सौबलमतं यदि नैव पार्थान् ।

अन्यत्र यापयसि नागपुरात् परेतान्
दृष्ट्वाऽखिलानपि हि नो मुदमेहि पार्थैः

॥११॥

एवं निशम्य गदितं सुतहार्दपाशै-
राकृष्यताऽशु स नृपोऽरिधरेच्छयैव ।
प्रोवाच पुत्रमपि ते बलिनो न पार्थाः
शक्याः पुरात् तनय यापयितुं कथञ्चित्

॥१२॥

इत्युक्त आह पितरं शकुनिं निरीक्ष्य
सृष्टो मया विधिरिहाद्य शृणुष्व तं च ।
आसंख्योदश समा नगरं प्रविष्टे-
ष्वेतेषु तावदयमेव विधिर्मयेष्टः

॥१३॥

द्रौणेर्हि नास्ति सदृशो बलवान् प्रतापी
सोऽयं मया बहुविधैः परमैरुपायैः ।
नीतो वशं वशगतोऽस्य च मातुलेन
साकं पिता तमनु चैष नदीप्रसूतः

॥१४॥

एवं हि सैनिकगणा अपि दानमानैः
प्रायो वशं मम गता अपि चैष कर्णः ।
अस्त्रे बलेऽप्यधिक एव सुरेन्द्रसूनोः
जेष्ठे च मन्त्रबलतस्त्वहमेव भीमम्

॥१५॥

त्रिंशच्छतं परमकाः सुरदुर्लभाश्च
दुर्वाससो हि मनवोऽद्य मया गृहीताः ।
अन्यत्र ते प्रविहिता न हि वीर्यवन्तः
स्युर्भीम इत्यहममून् न नियोजयामि

॥१६॥

ते वीर्यदा विजयदा अपि वह्निवारि-
 स्तम्भादिदाः सकलदेवनिकायरोधाः ।
 वृष्टयभीप्सितसमस्तकरा अमूभि-
 र्जेष्यामि भीमममुमेकमयातयामैः

सौहार्दमेषु यदि वाऽतितरां करोषि
 तत्रापि नैव हि मया क्रियते विरोधः ।
 वत्स्यन्तु वारणवते भवतु स्म राष्ट्रं
 तेषां तदेव मम नागपुरं त्वदर्धे

एवं स्वपुत्रपरिपालनतो यशस्ते
 भूयाद् विनश्यति परप्रसवातिपुष्टौ ।
 जाते बले तव विरोधकृतश्च ते स्युः
 स्वार्थं हि तावदनुयान्त्यपि केवलं त्वाम्

क्षतैक एव सततं परिपोषकोऽलं
 तेषां मम द्विद्वय मन्त्रबलादमुष्य ।
 पौराश्च जानपदकाः सततं द्विषन्ति
 मां तेष्वतीव दृढसौहृदचेतसश्च

एतेषु दूरगमितेषु निराश्रयत्वात्
 मामेव दुर्बलतया परितः श्रयन्ते ।
 भीष्मादयश्च न हि तन्निकटे विरोधं
 कुर्युर्विनश्यति गतेषु हि सौहृदं तत्

भेदः कुलस्य भविता कुलनाशहेतु-
 रस्माभिरेषु सहितेषु पुरे वसत्सु ।

तस्मादुपायबलतः प्रतियापनीया-
स्ते वारणावतमितो विहितोऽप्युपायः ॥२२॥

विष्णुर्जयन्त इत शम्भुसहाय आस्ते
देवोत्सवश्च सुमहान् भविताऽत्र सुष्ठु ।
भक्ताश्च ते हि नितरामरिशङ्कपाणौ
त्वच्चोदिताः समुपयान्ति तमुत्सवं द्राक् ॥२३॥

अज्ञाप्य मत्पुरुषतां पुरुषैर्मदीयै-
र्मध्यस्थवद् बहुगुणा उदिताश्च तत्र ।
तेषां पुरोऽत्र गमनाभिरुचिश्च जाता
द्रष्टुं पुरं बहुगुणं ननु पाण्डवानाम् ॥२४॥

इत्युक्तवत्यथ सुते स तथेत्युवाच
प्राप्तेषु पाण्डुतनयेषु तथैव चोचे ।
ज्ञात्वैव तेऽपि नृपतेर्हृदयं समस्तं
जग्मुः पितेति पृथया सह नीतिहेतोः ॥२५॥

भीमस्तदा ह भविताऽत्र हि भैक्षचार
त्याज्यं त्विति प्रतिजगाद निजाग्रजाय ।
इत्येव सम्यगनुविद्य निजं न कर्म
यामो वयं न तु गृहात् सहि नः स्वधर्मः ॥२६॥

निष्कालयन्ति यदि नो निजधर्मसंस्थान्
योत्स्यामहेऽत्र न हि दस्युवधोऽप्यधर्मः ।
इत्यूचिवांसममुमाह च धर्मस्नुः
कीर्तिर्विनश्यति हि नो गुरुभिर्विरोधे ॥२७॥

इत्युक्तवाक्यममुमग्रजमन्वगात् स
 भीमः प्रदर्श्य निजधर्ममथानुवृत्तै ।
 दोषो भवेदुभयतो यत एव तेन
 वाच्यः स्वधर्म उत न स्थितिर्त्र कार्या ॥२८॥

कीर्त्यर्थमेव निजधर्मपरिग्रहाणे
 प्राप्तेऽग्रजस्य वचनात् प्रविहातुमेव ।
 भीमस्य दोषमुभयं प्रतिहन्तुमीशो
 ज्येष्ठं चकार हरिरत्र सुतं वृषस्य ॥२९॥

हन्तव्यतामुपगतेषु सुयोधनादि-
 ष्वन्यो वधान्न हि भवेन्निजधर्म एव ।
 पूर्वं वधे न हि समस्तश एव दोषा-
 स्तेषां प्रयान्ति विवृतिं च तदर्धतोऽपि ॥३०॥

क्षत्ताऽथ चाऽहं सुवचोऽन्त्यजभाषयैव
 धर्मात्मजं विषहुताशभयात् प्रतीताः ।
 आध्वं त्विति स्म स तथेति वचोऽप्युदीर्य
 प्रायाच्च वारणवतं पृथयाऽनुजैश्च ॥३१॥

तान् हन्तुमेव च तदा धृतराष्ट्रसु-
 र्लाक्षागृहं सपदि काञ्चनरत्नगूढम् ।
 कृत्वाऽभ्ययातयदमुत्र हि विष्णुपद्या
 स्वामात्यमेव च पुरोचननामधेयम् ॥३२॥

पूर्वं प्रहस्त इति यस्त्वभवत् सुपापः
 सोऽभ्येत्य पाण्डुतनयानभवच्च मन्त्री ।

दुर्योधनं प्रतिविहाय भवत्सकाश-
मायात इत्यवददेषु स कूटवाक्यम्

॥३३॥

दिव्यं गृहं च भवतां हि मयोपनीतं
प्रीत्यैव पापमनुयातुमहं न शक्तः ।
युष्मासु धर्मधृतिमत्सु सदा निवत्स्य
इत्यूचिवांसममुमाहुरहो सुभद्रम्

॥३४॥

दृष्ट्वैव जातुषगृहं वसया समेतं
तद्रन्धतो वृषसुतः पवमानजातम् ।
तं चातिपापमवदत् सुमुखैष पापो
हन्तुं न इच्छति सदा भव च प्रतीतः

॥३५॥

क्षत्ताऽथ नीतिबलतोऽखिललोकवृत्तं
जानन् स्वचारमुखतः खनकाय चोचे ।
उक्तैव धर्मतनयाय मदीयवाक्यं
पूर्वोक्तमाशु कुरु तत्र बिलं सुदूरम्

॥३६॥

चक्रे स चैवमथ वर्त्म वृत्तिच्छलेन
द्वारं च तस्य स पिधाय ययौ गृहं स्वम् ।
भीमः पुरोचन उभावपि तौ वधाय
च्छिद्वाथिनौ मिथ उतोषतुरब्दकार्द्धम्

॥३७॥

तस्याग्रजा च सहिता सुतपञ्चकेन
तत्राऽगमत् तदनु मारुतिरेषकालः ।
इत्थं विचिन्त्य स निशम्य च तान् प्रसुप्तान्
भ्रातृंश्च मातरमथाऽशु बिलेन्यधात् प्राक्

॥ ३८ ॥

तं भागिनेयसहितं भगिनीं च तस्य
पापां ददाह सगृहां पवमानसूनुः ।
साऽप्यागता हि गरलेन निहन्तुमेतान्
भीमस्य पूर्वभुजिनो न शशाक चैतत् ॥३९॥

तप्तं तथा ससुतया च तपो नितान्तं
स्यां सूनुभिः सह बलाददितिस्तथाऽब्दात् ।
तस्या अदाच्च गिरिशो यदि पुत्रकैस्त्वं
युक्ता न यासि मृतिमेष वरस्तवेति ॥४०॥

जानन्निदं सकलमेव स भीमसेनो
हत्वा सुतैः सह कुबुद्धिमिमां हि तं च ।
भ्रातृंश्च मातरमुदह्य ययौ बिलात् स
निर्गत्य भीतिवशतोऽबलतां प्रयातान् ॥४१॥

ज्ञात्वा पुरोचनवधं यदि भीष्ममुख्यै-
र्वैचित्र्यवीर्यतनया अभियोधयेयुः ।
किं नो भवेदिति भयं सुमहद् विवेश
भीमं त्वृते च तनयान् सकलान् पृथायाः ॥४२॥

भीमोऽभयोऽपि गुरुभिः स्वमुखेन
युद्धमप्रीयमाण उत धर्मजवाक्यहेतोः ।
ऊह्यैव तानपि ययौ युनदीं च तीर्त्वा
क्षत्राऽतिसुष्टमधिरुह्य जलप्रयाणम् ॥४३॥

विश्वासिता विदुरपूर्ववचोभिरेव
दाशोदिताभिरधिरुह्य च भीमपृष्ठम् ।

सर्वे ययुर्वनमथाभ्युदिते च सूर्ये
दृष्ट्वैव सप्त मृतकानरुदंश्च पौराः ॥४४॥

हा पाण्डवानदहदेश हि धार्तराष्ट्रो
धर्मस्थितान् कुर्मतिरेव पुरोचनेन ।
सोऽप्येष दग्ध इह दैववशात् सुपापः
को नाम सत्सु विषमः प्रभवेत् सुखाय ॥४५॥

पौरैभ्यः एव निखिलेन च भीष्ममुख्या
वैचित्रवीर्यसहितास्तु निशम्यः हेति ।
ऊचुः सुदुःखितधियोऽथ सुयोधनाद्याः
क्षत्ता मृषैव रुरुदुर्ययुजुश्च कर्म ॥४६॥

भीमोऽप्युदूह्य वनमाप हिडिम्बकस्य
भ्रातृन् पृथां च तृषितैरभियाचितश्च ।
पानीयमुत्तरपटेऽम्बुजपत्रनद्धं
दूरादुदूह्य ददृशे स्वपतोऽथ तांश्च ॥४७॥

रक्षार्थमेव परिजाग्रति भीमसेने
रक्षः स्वसारमभियापयते हिडिम्बीम् ।
सा रूपमेत्य शुभमेव ददर्श भीमं
साक्षात् समस्तशुभलक्षणसारभूतम् ॥४८॥

सा राक्षसीतनुमवाप सुरेन्द्रलोक-
श्रीरेव शक्रदयिता त्वपरैव शच्याः ।
शापात् स्पृधा पतिमवाप्य च मारुतं सा
प्राप्तुं निजां तनुमयाचत भीमसेनम् ॥४९॥

तां भीम आह कमनीयतनुं न पूर्वं
ज्येष्ठादुपैमि वनितां न हि धर्म एषः ।
सा चाऽह कामवशगा पुनरेतदेव

स्वावेशयुग्धि मरुदग्रपरिग्रहस्य

सा भारती वरमिमं प्रददावमुष्यै
स्वावेशमात्मदयितस्य च सङ्गमेन ।
शापाद् विमुक्तिमतितीव्रतपः प्रसन्ना
तेनाऽप सा निजतनुं पवमानसूनोः

ज्ञानं च नैजमभिदर्शयितुं पुनश्च
प्राहेश्वरोऽखिलजगद्गुरुरिन्दिरेशः ।
व्यासस्वरूप इह चेत्य परश्च एव
मां ते प्रदास्यति तदा प्रकरोषि मेऽर्थम्

काले तदैव कुपितः प्रययौ हिडिम्बो
भीमं निहन्तुमपि तां च निजस्वसारम् ।
भक्षार्थमेव हि पुरा स तु तां न्ययुङ्क्त
नेतुं च तानथ समासददाशु भीमम्

सा भीममेव शरणं प्रजगाम तां च
भ्रातृञ्च मातरमथावितुमभ्ययात् तम् ।
भीमः सुदूरमपकृष्य सहोदराणां
निद्राप्रभङ्गभयतो युयुधेऽमुना च

तौ मुष्टिभिस्तरुभिरङ्गभिरद्विभिश्च
युद्ध्वा नितान्तरवतः प्रतिबोधितांस्तान् ।

सञ्चक्रतुस्तदनु सोदरसम्भ्रमं तं
दृष्ट्वैव मारुतिरहन्नुरसि स्म रक्षः

॥५५॥

तद् भीमबाहुबलताडितमीशवाक्यात्
सर्वैरजेयमपि भूमितले पपात ।
वक्रस्रवद्बहुलशोणितमाप मृत्युं
प्रायात् तमोऽन्धमपि नित्यमथ क्रमेण

॥५६॥

हत्त्वैव शर्ववररक्षितराक्षसं तं
सर्वैरवध्यमपि सोदरमातृयुक्तः ।
भीमो ययौ तमनु सा प्रययौ हिडिम्बी
कुन्ती युधिष्ठिरमथास्य कृते ययाचे

॥५७॥

ताभ्यामनूक्तमपि यन्न करोति भीमः
प्रादुर्बभूव निखिलोरुगुणाभिपूर्णः ।
व्यासात्मको हरिरनन्तसुखाम्बुराशि-
र्विद्यामरीचिविततः सकलोत्तमोऽलम्

॥५८॥

दृष्ट्वैव तं परममोदिन आशु पार्थाः
मात्रा सहैव परिपूज्य गुरुं विरिञ्चेः ।
सल्लालिताश्च हरिणा परमातिहार्द-
प्रोत्फुल्लपद्मनयनेन सदोपविष्टाः

॥५९॥

तान् भक्तिनम्रशिरसः समुदीक्ष्य कृष्णो
भीमं जगाद नत आशु हिडिम्बया च ।
एतां गृहाण युवती सुरसञ्ज्ञशोभां
जाते सुते सहसुता प्रतियातु चैषा

॥६०॥

एवं ब्रुवत्यगणितोरुगुणे रमेश
 ओमित्युदीर्य कृतवांश्च तथैव भीमः ।
 स्कन्धेन चोह्य विबुधाचरितप्रदेशान्
 भीमं प्रयात्युदय एव रवेर्हिडिम्बी

॥६१॥

सा नन्दनादिषु वनेषु विहृत्य तेन
 सायं प्रयाति पृथया सहितांश्च पार्थान् ।
 एवं ययावपि तयोरिह वत्सराद्धौ
 जातश्च सूनुरतिवीर्यबलोपपन्नः

॥६२॥

देवोऽपि राक्षसतनुर्निर्क्रतिः पुरा य
 आवेशयुक् च गिरिशस्य घटोत्कचाख्यः ।
 पूर्वं घटोपमममुष्य शिरो बभूव
 केशा निमेषत उदासुरतो हि नाम

॥६३॥

जाते सुते समयतो भगवत्कृतात् स
 भीमो जगाद ससुतां गमनाय तां च ।
 स्मृत्याऽभियान उभयोरपि सा प्रतिज्ञां
 तेषां विधाय च ययौ सुरलोकमेव

॥६४॥

व्यासोऽपि पाण्डुतनयैः सहितो बकस्य
 रौद्राद् वराज्जयवधापगतस्य नित्यम् ।
 यातो वधाय परमागणितोरुधामा
 पूर्णाक्षयोरुसुख आशु तदैकचक्राम्

॥६५॥

तान् ब्राह्मणस्य च गृहे प्रणिधाय कृष्णः
 शिष्या ममैत इति विप्रकुमाररूपान् ।

आयामि काल इति ताननुशास्य चायात्
ते तत्र वासमथ चक्रुरनूच्य वेदान्

॥६६॥

भिक्षामटत्सु सततं प्रतिहुंकृतेन
भीमे विशां सदन एव गृहप्रमाणम् ।
भाण्डं कुलालविहितं प्रतिगृह्य गच्छत्या-
शङ्क्याऽवगमनस्य तमाह धर्मः

॥६७॥

स्थूलं हि सन्न पृथिवीसहितं त्वरक्ष
उद्धृत्य वह्निमुखतस्तदु चैकदोष्णा ।
भाण्डं तदर्थमुरु कुम्भकरेण दत्तं
भिक्षां च तेन चरसि प्रतिहुंकृतेन

॥६८॥

धर्मस्य ते सुनियतेर्बलतश्च बोधो
भूयात् सुयोधनजनस्य ततो भयं मे ।
मात्रा सहैव वस फल्गुनपूर्वकैस्त्व-
मानीतमेव परिभुङ्क्ष न तु ब्रजेथाः

॥६९॥

इत्युक्त आशु स चकार तथैव भीम-
स्तेऽपि स्वधर्मपरिरक्षणहेतुमौनाः ।
भिक्षां चरन्त्यथ चतुर्ध्वपि तेषु याते-
ध्वेकत्र मातृसहितः स कदाचिदास्ते

॥७०॥

तत्काल एव रुदितं निजवासहेतो-
र्विप्रस्य दारसहितस्य निशम्य भीमः ।
स्त्रीबालसंयुतगृहे शिशुलालनादौ
लज्जेदिति स्म जननीमवदन्न चागात्

॥७१॥

जानीहि विप्ररुदितं कुत इत्यतश्च
 योग्यं विधास्य इति सा प्रययौ च शीघ्रम् ।
 सा संवृतैव सकलं वचनं गृहेऽस्य
 शुश्राव विप्रवर आह तदा प्रियां सः

दातव्य एव हि करोऽद्य च रक्षसोऽस्य
 साक्षाद् बकस्य गिरिसन्निभभक्षभोज्यः ।
 पुंसाऽनसा च सहितानडुहा पुमांस्तु
 नैवास्ति नोऽप्रददतां च समस्तनाशः

अन्यत्र याम इति पूर्वमुदाहृतं मे
 नैतत् प्रिये तव मनोगतमास तेन ।
 यास्यामि राक्षसमुखं स्वयमेव मर्तुं
 भार्यैनमाह न भवानहमत्र यामि

अर्थे तवाद्य तनुसन्त्यजनादहं स्यां
 लोके सतीप्रचरिते तदृते त्वधश्च ।
 कन्याऽहं चैनमहमेव न कन्ययाऽर्थं
 इत्युक्त आह धिगिति स्म स विप्रवर्यः

कन्योदिका वत कुलद्वयतारिणीति
 जाया सखेति वचनं श्रुतिगं सुतश्च ।
 आत्मैव तेन न तु जीवनहेतुतोऽहं
 धीपूर्वकं नृशनके प्रतिपादयामि

एवं रुदत्सु सहितेषु कुमारकोऽस्य
 प्राह स्वहस्तगतृणं प्रतिदर्श्य चैषाम् ।

एतेन राक्षसमहं निहनिष्य एवे-
त्युक्ते सुवाक्यमनु सा प्रविवेश कुन्ती

॥७७॥

पृष्ठस्तयाऽऽह स तु विप्रवरो बकस्य
वीर्यं बलं च दितिजारिभिरप्यसह्यम् ।
संवत्सरत्रययुते दशके करं च
प्रातिस्विकं दशमुखस्य च मातुलस्य

॥७८॥

श्रुत्वा तमुग्रबलमत्युरूवीर्यमेव
रामायणे रघुवरोरुशरातिभीतम् ।
विष्टं बिलेष्वथ नृपान् वशमाशु कृत्वा
भीत्यूव तैस्तदनु दत्तकरं ननन्द

॥७९॥

एवं बलाढ्यममुमाशु निहत्य भीमः
कीर्तिं च धर्ममधिकं प्रतियास्यतीह ।
सर्वे वयं च तमनु प्रगृहीतधर्माः
यास्याम इत्यवददाशु धरासुरं तम्

॥८०॥

सन्ति स्म विप्रवर पञ्च सुता ममाद्य
तेष्वेक एव नरवैरिमुखाय यातु ।
इत्युक्त आह स न ते सुतवध्ययाऽहं
पापो भवानि तव हन्त मनोऽतिधीरम्

॥८१॥

उक्तैवमाह च पृथा तनये मदीये
विद्याऽस्ति दिक्पतिभिरप्यविषह्यरूपा ।
उक्तोऽपि नो गुरुभिरेष नियुङ्क्त एतां
वध्यस्तथाऽपि न सुरासुरपालकैश्च

॥८२॥

उत्तवैवमेत्य निखिलं च जगाद भीमः
 उद्धर्ष आस स निशम्य महास्वधर्मम् ।
 प्राप्तं विलोक्य तमतीवविधूर्णनेत्रं
 दृष्ट्वा जगाद यमसूनुरुपेत्य चान्यैः

॥८३॥

मातः किमेष मुदितोऽतितरामिति स्म
 तस्मै च सा निखिलमाह सचाब्रवीत्ताम् ।
 कष्टं त्वया कृतमहो बलमेव यस्य
 सर्वे श्रिता वयममुं च विहंसि भीमम्

॥८४॥

यद्वाहुवीर्यपरमाश्रयतो हि राज्य
 मिच्छाम एव निखिलारिवधं स्वधर्मम् ।
 सोऽयं त्वयाऽद्य निशिचारिमुखाय मातः
 प्रस्थाप्यते वद ममाऽशु कयैव बुद्ध्या

॥८५॥

इत्युक्तवन्तममुमाह सुधीरबुद्धिः
 कुन्ती न पुत्रक निहन्तुमयं हि शक्यः ।
 सर्वैः सुरैरसुरयोनिभिरप्यनेन
 चूर्णीकृतो हि शतशृङ्गगिरिः प्रसूत्याम्

॥८६॥

एष स्वयं हि मरुदेव नरात्मकोऽभूत्
 को नाम हन्तुमिममाप्तबलो जगत्सु ।
 इत्येवमस्त्विति स तामवदत् परेषु-
 भीमो जगाम शकटेन कृतोरुभोगः

॥८७॥

गत्वा त्वरन् बकवनाय सकाश आशु
 भीमः सपायससुभक्ष्यपयोघटाद्यैः ।

युक्तं च शैलनिभमुत्तममन्नराशिं
स्पर्शात् पुरैव नरभक्षितुस्तुमैच्छत्

॥८८॥

तेनैव चान्नसमितौ परिभुज्यमान
उत्पाट्य वृक्षममुमाद्रवदाशु रक्षः ।
वामेन मारुतिरपोह्य तदा प्रहारान्
हस्तेन भोज्यमखिलं सहभक्ष्यमादत्

॥८९॥

पीत्वा पयोऽत्वरित एनमवेक्षमाण
आचम्य तेन युयुधे गुरुवृक्षशैलैः ।
तेनाऽहतोऽथ बहुभिर्गिरिभिर्बलेन
जग्राह चैनमथ भूमितले पिपेष

॥९०॥

आक्रम्य पादमपि पादतलेन तस्य
दोर्भ्यां प्रगृह्य च परं विददार भीमः ।
मृत्वा स चोरु तम एव जगाम पापो
विष्णुद्विडेव हि शनैरनिवृत्ति चोग्रम्

॥९१॥

हत्वा तमक्षतबलो जगदन्तकं स
यो राक्षसो न वश आस जरासुतस्य ।
भौमस्य पूर्वमपि नो भरतस्य राज्ञो
भीमो न्यधापयदमुष्य शरीरमग्रे

॥९२॥

द्वार्येव तत् प्रतिनिधाय पुरस्स भीमः
स्नात्वा जगाम निजसोदरपार्श्वमेव ।
श्रुत्वाऽस्य कर्म परमं तुतुषुः समेता
मात्रा च ते तदनु भीतियुताः पुरस्थाः

॥९३॥

दृष्ट्वैव राक्षसशरीरमुरु प्रभीता
ज्ञात्वैव हेतुभिरथ क्रमशो मृतं च ।
विप्रस्य तस्य वचनादपि भीमसेन-
भग्नं निशम्य परमं तुतुषुश्च तस्मै

॥१४॥

अत्रात्मकं करममुष्य च सम्प्रचक्रुः
सोऽप्येनमाशु नरसिंहवपुर्धरस्य ।
चक्रे हरेस्तदनु सत्यवतीसुतस्य
विष्णोर्हि वाक्प्रमुदिताः प्रययुस्ततश्च

॥१५॥

उत्पत्तिपूर्वककथां द्रुपदात्मजाया
व्यासो ह्यनूच्य जगतां गुरूरीश्वरेशः ।
यातेत्यचोदयदथाप्यपरे द्विजाग्रा-
स्तान् ब्राह्मणा इति भुजिर्भवितेति चोचुः

॥१६॥

पूर्वं हि पार्शत इमान् जतुगेहदग्धान्
श्रुत्वाऽतिदुःखितमनाः पुनरेव मन्त्रः ।
याजोपयाजमुखनिस्सृत एवमेष
नासत्यतार्ह इति जीवनमेषु मेने

॥१७॥

यत्र क्वचित् प्रतिवसन्ति निलीनरूपाः
पार्था इति स्म स तु फल्गुनकारणेन ।
चक्रे स्वयंवरविधोषणमाशु राज-
स्वन्यैरधार्यधनुरीशवराच्च चक्रे

॥१८॥

तत्काल एव वसुदेवसुतोऽपि कृष्णः
सम्पूर्णनैजपरिबोधत एव सर्वम् ।

जानन्नपि स्म हलिना सहितो जगाम
पार्थान् निशम्य च मृतानथ कुल्यहेतोः

॥९९॥

स प्राप्य हस्तिनपुरं धृतराष्ट्रपुत्रान्
संवञ्चयंस्तदनुसारिकथाश्च कृत्वा ।
भीष्मादिभिः परिगतोऽप्रियवज्जगाम
द्वारावतीमुदितपूर्णसुनित्यसौख्यः

॥१००॥

तस्यान्तरे हृदिकसुनुरनन्तरं स्वं
श्वाफल्किबुद्धिबलमाश्रित इत्युवाच ।
सत्राजिदेष हि पुरा प्रतिजज्ञ एना-
मस्मत्कृते स्वतनयां मणिना सहैव

॥१०१॥

सर्वाश्च नः पुनरसाववमत्य कृष्णा-
यादात् सुतां जहि च तं निशि पापबुद्धिम् ।
आदाय रत्नमुपयाहि च नौ विरोधे
कृष्णस्य दानपतिना सह साह्यमेभि

॥१०२॥

इत्युक्त आशु कुमतिः स तु पूर्वदेहे
दैत्यो यतस्तदकरोदथ सत्यभामा ।
आनन्दसंविदपि लोकविडम्बनाय
तद्देहमस्य तिलजे पतिमभ्युपागात्

॥१०३॥

श्रुत्वा तदीयवचनं भगवान् पुरीं स्वा-
मायात एव तु निशम्य महोत्सवं तम् ।
पाञ्चालराजपुरुषोदितमाशु वृष्णि
वर्यैरगान्मुसलिना सह तत्पुरीं च

॥१०४॥

भीमोऽपि रुद्रवररक्षितराक्षसं तं
हत्वा तृणोपमतया हरिभक्तवन्द्यः ।
उष्याथ तत्र कतिचिद्दिनमच्युतस्य
व्यासात्मनो वचनतः प्रययौ निजैश्च

॥१०५॥

माङ्गल्यमेतदतुलं प्रतियात शीघ्रं
पाञ्चालकान् परमभोजनमत्र सिद्धयेत् ।
विप्रैरितस्तत इतीरितवाक्यमेते
शृण्वन्त एव परिचक्रमुरुत्तराशाम्

॥१०६॥

षण्णां च मध्यगमुदीर्णभुजं विशाल-
वक्षस्थलं बहुलपौरुषलक्षणं च ।
दृष्ट्वैव मारुतिमसावुपलप्स्यतीह
कृष्णामिति स्म च वचः प्रवदन्ति विप्राः

॥१०७॥

रात्रौ दिवा च सततं पथि गच्छमानाः
प्रापुः कदाचिदथ विष्णुपदी निशायाम् ।
सर्वस्य रक्षितुमगादिह पृष्ठतस्तु
भीमोऽग्र एव शतमन्युसुतोऽन्तरेऽन्ये

॥१०८॥

प्राप्ते तदोल्मुकधरेऽर्जुन एव गङ्गां
गन्धर्वराज इह चित्ररथोऽर्द्धरात्रे ।
दृष्ट्वैव विप्ररहितानुदकान्तरस्थः
क्षत्रात्मजा इति ह धर्षयितुं स चाऽगात्

॥१०९॥

हन्ताऽस्मि वो ह्युपगतानुदकान्तमस्या
नथाश्च मर्त्यचरणाय निषिद्धकाले ।

इत्थं वदन्तममुमाह सुरेन्द्रसूनु-
गन्धर्व नास्त्रविदुषां भयमस्ति तेऽद्य

॥११०॥

सर्वं हि फेनवदिदं बहुलं बलं ते
नार्थप्रदं भवति चास्त्रविदि प्रयुक्तम् ।
इत्युक्तवन्तममुमुत्तमयानसंस्थो
बाणान् क्षिपन्नभिससार सुरेशभृत्यः

॥१११॥

आत्रेयमस्त्रमभिमन्त्र्य तदोल्मुके स
चिक्षेप शक्रतनयोऽस्य रथश्च दग्धः ।
तं चाग्निना परिगृहीतमभिप्रगृह्य
केशेषु सञ्चकर्षाऽशु सुरेन्द्रसूनुः

॥११२॥

पार्थेन सन्धर्षितः शरणं जगाम
धर्मात्मजं तमपि सोऽथ निजास्त्रमुग्रम् ।
सञ्जह एव तत आस च नामतोऽसा-
वङ्गारवर्ण इति वर्णविपर्ययेण

॥११३॥

गन्धर्व उल्बणसुरक्ततनुः स भूत्वा
स्वर्णावदात उत पूर्वमुपेत्य सख्यम् ।
पार्थेन दुर्लभमहास्त्रमिदं ययाचे
जानन्नपि स्म न हि तादृशमेष वेद

॥११४॥

विद्या सुशिक्षिततमा हि सुरेन्द्रसूनौ
तामस्य चावददसावपि कालतोऽस्मै ।
गन्धर्वगामवददन्वगदृश्यविद्यां
पश्चादिति स्म पुरुहूतसुतस्य वाक्यात्

॥११५॥

आधिक्यतः स्वगतसंविद एव साम्ये
 नैवेच्छति स्म निमयं स धनञ्जयोऽत्र ।
 धर्मार्थमेव स तु तां परिदाय तस्मै
 कालेन संविदमुष्य च धर्मतोऽयात्

पार्थेन सोऽपि बहुलाश्च कथाः कथित्वा
 धौम्यस्य संग्रहणमाह पुरोहितत्वे ।
 दास्यामि दिव्यतुरगानिति सोऽर्जुनाय
 वाचं निगद्य दिवमारुहदप्यगुस्ते

ते धौम्यमाप्य च पुरोधसमुत्तमज्ञं
 विप्रात्मजोपमतया विविशुः पुरं च ।
 पाञ्चालकस्य निखिलां ददृशुश्च
 तत्र मूर्धाभिषिक्तसमितिं समलंकृतां च

राजन्यमण्डलमुदीक्ष्य सुपूर्णमत्र कृष्णां
 प्रगृह्य सहजः प्रगृहीतमालाम् ।
 तेषां च मध्यमगमत् कुलवीर्यसम्पद्
 युक्तां विभूतिमथ चाऽह समस्तराज्ञाम्

तांश्च प्रदर्श्य सकलान् स हुताशनांश-
 श्चापं च तत् प्रतिनिधाय सपञ्चबाणम् ।
 आहाभिभाष्य सकलान् नृपती-
 नथोच्चैर्दीप्यद्भुताशनवपुर्धनतुल्यघोषः

एतेन कार्मुकवरेण तरूपरिस्थ-
 मत्स्यावभासमुदके प्रतिवीक्ष्य येन ।

एतैः शरैः प्रतिहतो भवतीह मत्स्यः
कृष्णाऽनुयास्यति तमथ नरेन्द्रवीराः ॥१२१॥

इत्यस्य वाक्यमनु सर्वनरेन्द्रपुत्रा
उत्तस्थुरुद्धतमदाश्चलकुण्डलास्याः ।
अस्त्रं बलं च बहु नैजमभीक्षमाणाः
स्पर्धन्त एव च मिथः समलंकृताङ्गाः ॥१२२॥

केचिन्निरीक्ष्य धनुरेत्य न मे सुशक्य-
मित्येव चापययुरन्य उत प्रचाल्य ।
तत्राऽससाद शिशुपाल उरुप्रतापः
संगृह्य तत् समधिरोपणयत्र आसीत् ॥१२३॥

माषान्तराय स चकर्ष यदैव कोट्या
उन्नम्य तत् प्रतिजघान तमेव चाऽशु ।
अन्यत्र फल्गुनत एतदशक्यमेवे-
त्यञ्जो गिरीशवरतः स ययौ च भग्नः ॥१२४॥

मद्रेश एत्य चकृषे स्थविरोऽपि वीर्यात्
चेदीशतोऽप्यधिकमेव स मुद्रमात्रे ।
शिष्येऽमुना प्रतिहतः स ययावशक्यं
मत्वाऽऽत्मनस्तदनु भूपतयो विषण्णाः ॥१२५॥

सन्नेषु भूपतिषु मागध आससाद
सोऽवज्ञयैव बलवीर्यमदेन दृप्तः ।
चापं चकर्ष चलपादतलो बलेन शिष्टे
स सर्षपमितेऽभिहतोऽमुनैव ॥१२६॥

जानुन्यमुष्य धरणी ययतुस्तदैव
 दर्पेण चास्थिरपद स्थितिमात्रहेतोः ।
 रौद्राद् वरात् स जडतां गमितोऽथ राजा
 राज्ञां मुखान्यनभिवीक्ष्य ययौ स्वराष्ट्रम्

॥१२७॥

प्रायो गतास्तमनु भूपतयोऽथ कर्णो
 दुर्योधनार्थमनुगृह्य धनुश्चकर्ष ।
 रामादुपात्तशुभशिक्षितमात्रतोऽसौ
 रोमावशिष्टमकरोद् धनुषोऽन्तमाशु

॥१२८॥

तस्मिंश्च तेन विहते प्रतिसन्निवृत्ते
 भीमार्जुनौ द्विजसदस्युपसन्निविष्टौ ।
 उत्तस्थतू रविशशिप्रतिमानरूपौ
 विप्रेषु तत्र च भिया विनिवारयत्सु

॥१२९॥

विप्राश्च केचिदतियुक्तमिमौ हि वीरौ
 देवोपमाविति वचो जगदुस्ततस्तौ ।
 दृष्ट्वैव कृष्णमुखपङ्कजमाशु चाप-
 सान्निध्यमाययतुरुत्तमवीर्यसारौ

॥१३०॥

तत्रार्जुनः पवनजात् प्रियतोऽप्यनुज्ञा-
 मादाय केशवमजं मनसा प्रणम्य ।
 कृत्वा गुणान्वितमदो धनुरश्रमेण
 यन्त्रान्तरेण स शरैरधुनोच्च लक्षम्

॥१३१॥

कृष्णा तदाऽस्य विदधे नवकञ्जमालां
 मध्ये च तां प्रतिविधाय नरेन्द्रपुत्रौ ।

भीमार्जुनौ ययतुरच्युतमाभिनम्य
क्षुब्धस्तदा नृपवराब्धिरिमावधावत् ॥१३२॥

द्रष्टुं हि केवलगतिर्न तु कन्यकाया
अर्थे न चापमिह वृष्णिवराः स्पृशन्तु ।
इत्याज्ञयैव वरचक्रधरस्य लिप्सा-
मन्यत्र चक्रुरिह नैव यदुप्रवीराः ॥१३३॥

भीमस्तु राजसमितिं प्रतिसम्प्रयातां
दृष्ट्वैव योजनशतोच्छ्रयमाशु वृक्षम् ।
आरुज्य सर्वनृपतीनभितोऽप्यतिष्ठद्
दृष्ट्वा पलायनपराश्च बभूवुरेते ॥१३४॥

भीमोऽयमेष पुरुहूतसुतोऽन्य एते
पार्था इति स्म हलिने हरिरभ्यवोचत् ।
दृष्ट्वैव सोऽपि मुदमाप शिनेश्च पौत्रः
खड्गं प्रगृह्य हर्षात् परिपुष्पुवेऽत्र ॥१३५॥

प्रीतेषु सर्वयदुषु प्रपलायितेषु
दुर्योधनादिनृपतिष्वखिलेषु भीमात् ।
कर्णोऽभ्ययाद्धरिहयात्मजमाशु मद्र-
राजो जगाम पवनात्मजमेव वीरः ॥१३६॥

विप्रेषु दण्डपटदर्भमहाजिनानि
कोपात् क्षिपत्सु न विनाशनमत्र भूयात् ।
क्षत्रस्य वैरत इति द्रुपदे च कृष्णं
विप्रांश्च याचति स मारुतिरार शल्यम् ॥१३७॥

वृक्षं त्वसौ प्रतिनिधाय च मद्राजं
दोभ्यां प्रगृह्य जवतो गगने निधाय ।
बन्धुत्वतो भुवि शनैरदधात् स तस्य
विज्ञाय वीर्यमगमन्निजराजधानीम्

॥१३८॥

पार्थोऽपि तेन धनुषा युयुधे स्म कर्णं
सोऽप्यत्रबाहुबलमाविरमुत्र चक्रे ।
तौ धन्विनामनुपमौ चिरमस्यतां च
सूर्यात्मजोऽत्र वचनं व्यथितो बभाषे

॥१३९॥

त्वं फल्गुनो हरिहयो द्विजसत्तमो वा
मूर्तं न मे प्रमुखतः स्थितिमन्य ईष्टे ।
यो वाऽस्मि कोऽपि यदि ते क्षममथ बाणान्
मुञ्चान्यथेहि रणतस्त्वितिपार्थ आह

॥१४०॥

कार्यं न मे द्विजवैः प्रतियोधनेने-
त्युक्त्वा ययौ रविसुतः स सुयोधनाद्यैः ।
नागाह्वयं पुरमथ द्रुपदात्मजां ता-
मादाय चार्जुनयुतः प्रययौ स भीमः

॥१४१॥

अत्रेऽश्विपुत्रसहितः स तु धर्मसूनुः
प्रायात् कुलालगृहमन्वपि भीमपार्थौ ।
भिक्षेति तैरभिहिते प्रजगाद कुन्ती
भुङ्क्त्वं समस्तश इति प्रददर्श कन्याम्

॥१४२॥

प्रामादिकं च वचनं न मृषा तयोक्तं
प्रायो हि तेन कथमेतदिति स्म चिन्ता ।

तेषां बभूव वसुदेवसुतो हरिश्च
तत्राऽजगाम परमेण हि सौहृदेन ॥१४३॥

सम्भाष्य तैः स भगवानमितात्मशक्तिः
प्रायान्निजं पुरमम यदुभिः समस्तैः ।
ज्ञातुं च तान् निशि स तु द्रुपदः स्वपुत्रम्
प्रास्थापयत् स च विलीन इमानपश्यत् ॥१४४॥

भिक्षान्नभोजिन उतो भगिनीं निजां च
तत्रातितृप्तहृदयामथ युद्धवार्ताम् ।
तेषां निशम्य नदतां घनवद् गभीरं
क्षत्रोत्तमा इति मतिं स चकार वीरः ॥१४५॥

प्रातस्तु तस्य जनितुर्वचसा पुरोधाः
तान् प्राप्य मन्त्रविधिना मरुदात्मजेन ।
सम्पूजितोऽतिविदुषा प्रतिगृह्य तांश्च
प्रावेशयन्नृपतिगेहममैव मात्रा ॥१४६॥

तानागतान् समभिपूज्य निजात्मजां च
विप्रादियोग्यपृथगुक्तपदार्थजातैः ।
पूर्णान् गृहांश्चतुर एव दिदेश राजा
तत्राऽयुधादिपरिपूर्णगृहं च तेऽगुः ॥१४७॥

चेष्टास्वराकृतिविवक्षितवीर्यशौर्य-
प्रागल्भ्यपूर्वकगुणैः क्षितिभर्तृपुत्रान् ।
विज्ञाय तान् द्रुपद एत्य च धर्मसूनुं
पप्रच्छ कोऽसि नरवर्य वदस्व सत्यम् ॥१४८॥

स प्राह मन्दहसितः किमिहाद्य राजन्
 पूर्वं हि वर्णविषये न विशेष उक्तः ।
 पुत्रीकृते तव सुतेन तु लक्ष्यवेध
 उक्तो नरेन्द्रसमितौ स कृतोऽप्यनेन

॥१४९॥

एवं ब्रुवाणमथ तं पृथया सहैव
 राजा वदेति पुनरेव ययाच एषः ।
 सर्वं पृथाऽप्यवदतां स च तेन तुष्टो
 वाचं जगाद कृतकृत्य इहाऽसमय

॥१५०॥

पार्थार्थमेव हि मयैष कृतः प्रयत्नः
 त्वं फल्गुनोऽन्य उत वाऽद्य करं सुतायाः ।
 गृह्णात्वितीरित इमं स तु धर्मसूनु-
 राह स्म सर्व इति मे मनसि प्ररूढम्

॥१५१॥

नात्र प्रमा मम हृदि प्रतिभात्यथापि
 धर्माचला मम मतिर्हि तदेव मानम् ।
 इत्युक्तवत्यपि सहैव सुतेन राजा
 नैवैच्छदत्र भगवानगमच्च कृष्णः

॥१५२॥

व्यासं तमीक्ष्य भगवन्तमगण्यपूर्ण-
 नित्याव्ययात्मगुणमाशु समस्त एव ।
 नत्वाऽभिपूज्य वरपीठगतस्य चाऽज्ञा-
 मादाय चोपविविशुः सहितास्तदन्ते

॥१५३॥

कृष्णस्तदाऽऽह नृपतिं प्रति देहि कन्यां
 सर्वेभ्य एव वृषवायुपुरन्दरा हि ।

नासत्यदस्रसहिता इम एव इन्द्राः

पूर्वे च सम्प्रतितनश्च हरेर्हि पश्चात्

॥१५४॥

एषां श्रियश्च निखिला अपि चैकदेहाः

पुत्री तवैव न ततोऽत्र विरुद्धता हि ।

इत्युक्तवत्यपि यदा द्रुपदश्चकार

संवादिनीं न धियमेनमथाऽह कृष्णः

॥१५५॥

दिव्यं हि दर्शनमिदं तव दत्तमय

पश्याऽशु पाण्डुतनयान् दिवि संस्थितांस्त्वम् ।

एतां च ते दुहितरं सह तैः पृथक्स्थां

तल्लक्ष्णैः सह ततः कुरु ते यथेष्टम्

॥१५६॥

इत्युक्तवाक्यमनु तान् स ददर्श राजा

कृष्णप्रसादबलतो दिवि तादृशांश्च ।

एतान् निशाम्य चरणौ जगदीशितुश्च

भीतो जगाम शरणं तदनादरेण

॥१५७॥

दत्त्वाऽभयं स भगवान् द्रुपदस्य कार्ये

तेनोमिति स्म कथिते स्वयमेव सर्वांम् ।

वैवाहिकीं कृतिमथ व्यदधाच्च धौम्य-

युक्तः क्रमेण जगृहर्निखिलाश्च पाणिम्

॥१५८॥

पाञ्चालकेषु च महोत्सव आस राजा

तुष्टोऽभवत् सह सुतैः स्वजनैश्च सर्वैः ।

पौरैश्च जानपदिकैश्च यथैव रामे

दत्त्वा सुतां जनक आप मुदं ततोऽनु

॥१५९॥

उद्धाह्य तत्र निवसत्सु च पाण्डवेषु
 श्रुत्वैव रामसहितः सह यादवैश्च ।
 आदाय पारिबर्हं बहुलं स कृष्ण
 आयान्मुदैव पृथया सहितांश्च पार्थान् ॥१६०॥

दृष्ट्वैव तं मुमुदुराशु कुरुप्रवीरा
 आश्लिष्य कृष्णमथ नेमुरसौ च कृष्णाम् ।
 दृष्ट्वा प्रदाय गृहयोग्यसमस्तभाण्डं
 सौवर्णमेभ्य उरु भूषणमच्युतोऽदात् ॥१६१॥

देवाङ्गयोग्यशुभकुण्डलहारमौलि-
 केयूरवस्त्रसहितान्युरुभूषणानि ।
 घण्णां पृथक् पृथगदात् पृथगेव योग्या-
 न्यन्यद्दावथ पितृष्वसुरात्मयोग्यम् ॥१६२॥

रत्नानि गा गजतुरङ्गरथान् सुवर्ण-
 भारान् बहूनपि ददावथ चाऽशिषोऽग्न्याः ।
 व्यासोऽप्यदादिह परत्र च पार्षतोऽपि
 भूषारथाश्वगजरत्नसुकाञ्चनानि ॥१६३॥

दासीश्च दाससहिताः शुभरूपवेषाः
 साहस्रशो ददतुरत्र हरिर्नृपश्च ।
 तासां विचित्रवसनान्युरुरत्नमालाः
 प्रत्येकशो ददतुरप्युरुभूषणानाम् ॥१६४॥

मासान् बहूनपि विहृत्य सहैव पार्थैः
 कृष्णो ययौ यदुपुरी सहितोऽग्रजेन ।

अन्तर्हिते भगवति प्रततोरुशक्तौ
व्यासे च वत्सरमिहोषुरिमे तु पार्थाः ॥१६५॥

वैचित्रवीर्यतनयाः सह सौबलेन
कर्णेन सिन्धुपतिना रथहस्तियोधैः ।
भूरिश्रवःप्रभृतिभिश्च सहैव हन्तुं
पाञ्चालराजमग्रेत्य पुरीं पुनस्ते ॥१६६॥

तैरर्दिते स्वपुर आशु स सोमकानां
राजा सुतैः सह ससैनिक उद्रतोऽभूत् ।
तेषां च तस्य च बभूव महान् विमर्दः
पुत्रौ च तस्य निहतौ विधुताश्च सेनाः ॥१६७॥

चित्रे हते समर आशु सचित्रकेतौ
धावत्सु सैनिकवरेषु च पार्श्वतस्य ।
पार्था रथैरभिययुर्धृतचापबाणा
वैचित्रवीर्यतनयान् रविसुनुयुक्तान् ॥१६८॥

तैस्तेषु पञ्चसु समं प्रतियोधयत्सु
भूरिश्रवाः सरविजो विरथं चकार ।
शक्रात्मजं तदनु पर्वतसन्निकाशं
दोभ्यां तु मारुतिरुरुं तरुमुद्रबर्ह ॥१६९॥

आयान्तमीक्ष्य तरुहस्तमिमं समीर-
सूनुं सुयोधनमुखा निखिलाः सकर्णाः ।
भूरिश्रवाः शकुनिभूरिजयद्रथाश्च
सर्वेऽपि द्रुवुरथो विविशुः पुरं स्वम् ॥१७०॥

उद्धाह्य तत्र निवसत्सु च पाण्डवेषु
 श्रुत्वैव रामसहितः सह यादवैश्च ।
 आदाय पारिबर्हं बहुलं स कृष्ण
 आयान्मुदैव पृथया सहितांश्च पार्थान् ॥१६०॥

दृष्ट्वैव तं मुमुदुराशु कुरुप्रवीरा
 आश्लिष्य कृष्णमथ नेमुरसौ च कृष्णाम् ।
 दृष्ट्वा प्रदाय गृहयोग्यसमस्तभाण्डं
 सौवर्णमेभ्य उरु भूषणमच्युतोऽदात् ॥१६१॥

देवाङ्गयोग्यशुभकुण्डलहारमौलि-
 केयूरवस्त्रसहितान्युरुभूषणानि ।
 घण्णां पृथक् पृथगदात् पृथगेव योग्या-
 न्यन्यद्दावथ पितृष्वसुरात्मयोग्यम् ॥१६२॥

रत्नानि गा गजतुरङ्गरथान् सुवर्ण-
 भारान् बहूनपि ददावथ चाऽशिषोऽग्न्याः ।
 व्यासोऽप्यदादिह परत्र च पार्श्वतोऽपि
 भूषारथाश्वगजरत्नसुकाञ्चनानि ॥१६३॥

दासीश्च दाससहिताः शुभरूपवेषाः
 साहस्रशो ददतुरत्र हरिर्नृपश्च ।
 तासां विचित्रवसनान्युरुरत्नमालाः
 प्रत्येकशो ददतुरप्युरुभूषणानाम् ॥१६४॥

मासान् बहूनपि विहृत्य सहैव पार्थैः
 कृष्णो ययौ यदपुरी सहितोऽग्रजेन ।

अन्तर्हिते भगवति प्रततोरुशक्तौ
व्यासे च वत्सरमिहोषुरिमे तु पार्थाः ॥१६५॥

वैचित्रवीर्यतनयाः सह सौबलेन
कर्णेन सिन्धुपतिना रथहस्तियोधैः ।
भूरिश्रवःप्रभृतिभिश्च सहैव हन्तुं
पाञ्चालराजमगुरेत्य पुरीं पुनस्ते ॥१६६॥

तैरर्दिते स्वपुर आशु स सोमकानां
राजा सुतैः सह ससैनिक उद्रतोऽभूत् ।
तेषां च तस्य च बभूव महान् विमर्दः
पुत्रौ च तस्य निहतौ विधुताश्च सेनाः ॥१६७॥

चित्रे हते समर आशु सचित्रकेतौ
धावत्सु सैनिकवरेषु च पार्श्वतस्य ।
पार्था रथैरभिययुर्धृतचापबाणा
वैचित्रवीर्यतनयान् रविसुनुयुक्तान् ॥१६८॥

तैस्तेषु पञ्चसु समं प्रतियोधयत्सु
भूरिश्रवाः सरविजो विरथं चकार ।
शक्रात्मजं तदनु पर्वतसन्निकाशं
दोभ्यां तु मारुतिरुं तरुमुद्रबर्ह ॥१६९॥

आयान्तमीक्ष्य तरुहस्तमिमं समीर-
सूनुं सुयोधनमुखा निखिलाः सकर्णाः ।
भूरिश्रवाः शकुनिभूरिजयद्रथाश्च
सर्वेऽपि द्रुवुरथो विविशुः पुरं स्वम् ॥१७०॥

ज्ञात्वा समस्तमपि तद् विदुरोऽग्रजं स्वं
वर्द्धन्त एव तनया भवतो नरेन्द्र ।

इत्याह सोऽपि मुदितः स्वसुतेन कृष्णा
प्राप्तेति भूषणवराण्यदिशच्च वासः

॥१७१॥

पार्था इति स्म विदुरोऽवददाशु सोऽपि
स्वाकारगूहनपरो यदि तर्ह्यतीव ।
भद्रं मृता न हि पृथासहिताः स्म पार्थाः
तेषां प्रवृत्तिमपि मे वद सर्वशस्त्वम्

॥१७२॥

इत्युक्त आह विदुरः स हिडिम्बवध्या-
पूर्वा प्रवृत्तिमखिलामपि लक्ष्यवेधम् ।
उद्गाहमप्यथ नदीजमुखाश्च सर्वे
तुष्टा बभूवुरपि वत्सरमूषरेवम्

॥१७३॥

श्रुत्वाऽथ कृष्णमुपयातमुरु प्रदाय
रत्नं च पाण्डुतनयेषु गतं पुनश्च ।
तातप्यमानहृदयास्तु सुयोधनाथा
मन्त्रं प्रचक्रुरथ कर्णमुखा ययुश्च

॥१७४॥

युद्धाय तेषु पुनरेव रथैः प्रयाते-
ष्वाहाग्रजं स विदुरोऽपि नदीजमुख्यान् ।
एते हि पापतमचेतस एत्य पार्थान्
युद्धाय मृत्युमुपयान्ति न संशयोऽत्र

॥१७५॥

भीमार्जुनौ विषहितुं न हि कश्चनास्ति
सामर्थ्ययुक् सुरवरेष्वपि वर्द्धितास्ते ।

ज्ञात्वैव वत्सरत एव महानधर्मः

तेषामुपेक्षणकृतस्तदलं नियुह्य

॥१७६॥

आनीतये च विनियुज्य सुसान्त्वपूर्व-

मानीय योजय नृपेषु तथाऽर्द्धराज्यम् ।

एवं कृते तव भवेत् कुलवृद्धये हि

धर्माय चोभयविनाशकरोऽन्यथा स्याः

॥१७७॥

इत्युक्तवत्यनु तथेत्यवदन्नदीजो

द्रोणः कृपश्च विदुरं स नृपोऽप्युवाच ।

याह्यानयेति स च वेगवता रथेन

तत्रागमत् तदनु तैरभिपूजितश्च

॥१७८॥

तत्काल एव वसुदेवसुतश्च कृष्णो

व्यासश्च तानुपसमेत्य दुरन्तशक्ती ।

आदाय कुन्तिसहितान् विदुरेण युक्तौ

नागाह्वयं पुरमितां सह भार्ययैव

॥१७९॥

तेष्वागतेषु सुमहानभवत् प्रहर्षः

पौरस्य जानपदिकस्य जनस्य चोच्चैः ।

भीष्मादिकाश्च मुदिताः प्रतिपूज्य गेह-

मावेशयन् सह नृपेण महोत्सवेन

॥१८०॥

कृष्णामपूजयदतीव च सौबली सा

दुर्योधनस्य दयितासहिताऽत्र तेऽपि ।

ऊषुस्ततश्च निजपुत्रकदुर्विनीत्या

कृष्णानिमित्तमुरुभीतित आह भीमात्

॥१८१॥

कुन्ति प्रयाहि सहिता सुषया गृहं स्वं
भीमाद् बिभेमि निजपुत्रकदुर्विनीत्या ।
कृष्णा त्रिलोकवनिताधिकरूपसारा
यस्मादिति स्म ससुता प्रययौ गृहं सा

॥१८२॥

ऊषुस्तथैव परिवत्सरपञ्चकं ते
पाण्डोगृहे सुसुखिनोऽखिलभोगयुक्ताः ।
कृष्णा च तेषु पृथगेव चतुःस्वरूपा
रेमे तथैकतनुरप्यभिमानिभेदात्

॥१८३॥

कन्यैव साऽभवदतः प्रतिवासरं च
जन्माभवद्व्यभिमतैः पृथगेव नाशात् ।
प्रायो हि नाभिमतिनाशमवाप वाणी
तस्मान्मरुच्च सकलेष्वभिविष्ट आसीत्

॥१८४॥

धर्मात्मजादिषु मरुत् प्रतिविष्ट एषां
बुद्धिं विमोह्य रमते सततं तया यत् ।
शुद्धैव सा हि तत एव दिने दिने च
सम्मोहतो मरणवद् भवतीह कन्या

॥१८५॥

नो सुप्तिवत् त्विदमतोऽन्यवशत्वतो हि
देहस्य संस्मृतित एव हरेर्न मोहः ।
नाऽवेशवच्च तत एव मृतेः स्वरूप-
मेतत् त्वतः प्रतिदिनं जननाद्धि कन्या

॥१८६॥

एवं स वायुरनुविष्ट्युधिष्ठिरादि-
भीमात्मनैव रमते सततं तथैकः ।

अन्यादृशा हि सुरभुक्तिरतोऽन्यरूपा
मानुष्यभुक्तिरिति नात्र विचार्यमस्ति ॥१८७॥

वासिष्ठयादववृषावपि केशवौ तौ
तत्रोषतुः परमसौहृदतो हि तेषु ।
ताभ्यामनन्तगुणपूर्णसुखात्मकाभ्यां
पार्थाश्च ते मुमुक्षिरे युतसत्कथाभिः ॥१८८॥

पूर्वं हि तेषु वनगेषु बभूव काशि-
राज्ञः सुताकृत उरुक्षितिपालयोगः ।
तत्र स्वयम्बरगतां धृतराष्ट्रपुत्रः
कन्यां बलाज्जगृह आत्मबलातिदृप्तः ॥१८९॥

पूर्वं हि राजगणने मगधाधिराजः
सङ्घात इत्यतिरुषा प्रगृहीतकन्ये ।
दुर्योधने नृपतयो युयुधुः स्म तेन
भग्नश्च कर्णसहितेन सहानुजेन ॥१९०॥

भग्रेषु तेषु पुनरात्तशरासनेषु
कर्णो जगाद धृतराष्ट्रसुतं प्रयाहि ।
युक्तः सहोदरजनैर्गुरुभीष्ममुख्य-
युक्तस्य ते न पुरमेत्य हि धर्षणेज्ञाः ॥१९१॥

एकान्ततो जयमवीक्ष्य च नानुयाति
बार्हद्रथः पुरगतस्य जये न निष्ठा ।
द्रौणिं च रुद्रतनुमेष सदा विजानन्
नो तेन युद्धमभिवाञ्छति रुद्रभक्तः ॥१९२॥

एकोऽहमेव नृपतीन् प्रतियोधयिष्ये
 एतैर्मयि प्रतिजितेऽपि न तेऽस्त्यकीर्तिः ।
 एकं च तेऽनुजमिमे यदि पौरुषेण
 गृह्णीयुरत्र तव कीर्तिरूपैति नाशम्

॥१९३॥

भीष्मादयोऽपि न हि योधयितुं समर्था
 राज्ञा ह्यनेन तत एव हि बाह्लिकोऽस्य ।
 भृत्यो बभूव न तु भीष्ममयं युधेऽगाद्
 राजा न हीति न च तेन विरोध आसीत्

॥१९४॥

इत्युक्त आशु स विमृश्य ययौ पुरं स्वं
 कर्णोऽपि तैः प्रतियुयोध जिगाय चैनान् ।
 कर्णस्य वीर्यमगणय्य जरासुतोऽपि
 होकैकमेव नृपतिं स दिदेश योद्धुम्

॥१९५॥

सर्वेषु तेषु विजितेष्वभिजग्मिवान् स
 योद्धुं बृहद्रथसुतोऽप्यमुना रथेन ।
 तं चैव रामवरतो विरथं विशस्त्रं

चक्रे स चैनमथ मुष्टिभिरभ्युपेतौ

॥१९६॥

सन्धौ यदैव जरया प्रतिसन्धितस्य
 कर्णो जघान न परत्र तुतोष राजा ।
 न ज्ञातमेतदपि हो हलिना तदेतत्
 ज्ञातं त्वया भव ततो मम भृत्य एव

॥१९७॥

एवंविधं सुकुशलं बहुयुद्धशौण्डं
 न त्वां हनिष्य उत ते पितुरेव पूर्वम् ।

बाहोर्बलादभिहतं हि मयाऽङ्गराज्यं
तत् त्वं गृहाण युधि कर्मकरश्च मे स्याः ॥१९८॥

इत्युक्त आशु स तथैव चकार कर्णः
पूर्वं हि तस्य निजराज्यपदैकदेशः ।
दुर्योधनेन विहितो मगधाधिराजं
जित्वा वृकोदरहतः पितुरेव दत्तः ॥१९९॥

अङ्गाधिराज्यमुपलभ्य जरासुतस्य
स्नेहं च सूर्यसुत आशु कुरून् जगाम ।
दृष्ट्वैव तं मुमुक्षिरे धृतराष्ट्रपुत्रा
नानेन तुल्यमधिजग्मुरतो हरिं च ॥२००॥

उद्वाह्य काशितनयां गिरिजाभिविष्टां
साक्षान्नेषु जनितां प्रथमामलक्ष्मीम् ।
तस्यां सुतं त्वजनयत् पुर आस योऽक्षः
कन्यां पुरा प्रियतमां च घडाननस्य ॥२०१॥

पुत्रो बभूव स तु लक्षणनामधेयः
सा लक्षणेत्यधिकरूपगुणाऽऽसकन्या ।
तस्यानुजाश्च निजयोग्यगुणा अवापुः
भार्या पुनश्च स सुयोधन आप भार्याः ॥२०२॥

पूर्वं सुरान्तक इति प्रथितः सुतोऽभूद्
दुःशासनस्य तदनु प्रतितप्यमानाः ।
दृष्ट्वैव पार्थबलवीर्यगुणान् समृद्धिं
तां चैव ते प्रतिययुः स्म कलिङ्गदेशम् ॥२०३॥

आसीत् स्वयंवर उतात्र कलिङ्गराज-
पुत्र्याः सुवज्र इति यं प्रवदन्ति भूपाः ।
रौद्राद् वरादविजितस्य च तस्य कन्यां
दृप्तो बलात् स जगृहे धृतराष्ट्रसूनुः

॥२०४॥

तत्राथ रुद्रवरतः स जरासुतेन
युक्तो बबन्ध च सुयोधनमाशु जित्वा ।
कर्णः पराद्रवदिह स्म सुतेषु पाण्डोः
यस्मात् स्पृधाऽगमदतः स पराजितोऽभूत्

॥२०५॥

दुर्योधनेऽनुजजनैः सह तैर्गृहीते
भीष्माम्बिकेयविदुराग्रजवाक्यनुन्नः ।
भीमो विजित्य नृपतीन् सजरासुतांस्तान्
हत्वा सुवज्रममुचद्धतराष्ट्रपुत्रान्

॥२०६॥

तेऽपि स्म कर्णसहिता मृतकप्रतीका
नागाह्वयं पुरमथाऽययुरप्यमीषाम् ।
दृष्ट्वा विरोधमवदन्नृपतिश्च धर्म-
पुत्रं पुरन्दरकृतस्थलमाशु याहि

॥२०७॥

तत्रार्द्धराज्यमनुभुङ्क्ष्व सहानुजैस्त्वं
कोशार्द्धमेव च गृहाण पुरा हि शक्रः ।
तत्राभिषिक्त उत कञ्जभवादिदेवैः
तत्रस्थ एव स चकार चिरं च राज्यम्

॥२०८॥

त्वं वीर शक्रसम एव ततस्तवैव
योग्यं पुरं तदिव आश्वभिषेचयामि ।

इत्युक्त आह स युधिष्ठिर ओमिति स्म
चक्रेऽभिषेकमपि तस्य स आम्बिकेयः

॥२०९॥

तस्याभिषेकमकरोत् प्रथमं स कृष्णो
वासिष्ठनन्दन उरुर्भव चक्रवर्ती ।
यष्टाऽश्वमेधनिखिलात्मकराजसूय-
पूर्वैर्मखैः सततमेव च धर्मशीलः

॥२१०॥

इत्येव पार्षतसुतासहितेऽभिषिक्ते
कृष्णोऽपि वृष्णिवृषभः स तथाऽभ्यषिञ्चत् ।
एवं च मारुतिशिरस्यभिषेकमेतौ
सञ्चक्रतुः स्म युवराजपदे सभार्यम्

॥२११॥

भीमे च पार्षतसुतासहितेऽभिषिक्ते
ताभ्यामनन्तसुखशक्तिचिदात्मकाभ्याम् ।
अन्यैश्च विप्रवृषभैः सुकृतेऽभिषेके
धर्मात्मजानु मुमुदुर्निखिलाश्च सन्तः

॥२१२॥

तस्मिन् महोत्सववरे दिनसप्तकानु-
वृत्ते वसिष्ठवृषभेण च वृष्णिपेन ।
कृष्णेन ते ययुरमा पृथया तया च
पाञ्चालराजसुतया स्थलमिन्द्रवासम्

॥२१३॥

कोशस्य चार्द्धसहितास्तु यदैव पार्था
गच्छन्ति ताननुययुर्निखिलाश्च पौराः ।
ऊचुश्च हा बत सुयोधन एष पापो
दूरे चकार ननु पाण्डुसुतान् गुणाढ्यान्

॥२१४॥

भीमप्रतापमवलम्ब्य कलिङ्गबन्धात्
मुक्तः सुतामपि हि तस्य पुरं निनाय ।
द्वेष्टेवमप्यतिबलान् हि सदैव पार्थान्
यामो वयं गुणिभिरद्य सहैव पार्थैः

आज्ञापयत्यपि स भेरिरवेण पार्थान्
नैवानुगच्छत यदि व्रजधानु वोऽद्य ।
वित्तं हरिष्य इह सर्वमपीति तच्च
पापः करोतु न वयं विजहाम पार्थान्

सद्भिर्हि सङ्गतिरिहैव सुखस्य हेतु-
मौक्षैकहेतुरथ तद्विपरीतमन्यत् ।
तस्माद् व्रजेम सह पाण्डुसुतैर्हि शक्र-
प्रस्थं त्विति स्म धृतचेतस आह धर्मः

प्रीतिर्यदि स्म भवतां मयि सानुजेऽस्ति
तिष्ठध्वमत्र पितुरेव हि शासने मे ।
कीर्तिर्हि वोऽनुगमनात् पितुरत्ययेन
नश्येन्न इत्यनुसरध्वमिहाऽम्बिकेयम्

इत्येव तैः पुरजना निखिलैर्निषिद्धाः
कृच्छ्रेण तस्थुरपि तान् मनसाऽन्वगच्छन् ।
प्राप्याथ शक्रपुरमस्मरतां च कृष्णौ
देवेशवर्धकिमथाऽगमदत्र सोऽपि

वासिष्ठपेन यदुपेन च पाण्डवानां
रत्नोत्करं कुरु पुरं पुरुहूतपुर्याः ।

सादृश्यतस्त्विति नियुक्त उभौ प्रणम्य
सर्वेश्वरौ स कृतवांश्च पुरं तथैव ॥२२०॥

देशं च नातिजनसंवृतमन्यदेश-
संस्थैर्जनैरभिपुपूरि आशु पार्थाः ।
तेषां गुणैर्हरिपदानतिहेतुतश्च
राष्ट्रान्तरा इह शुभा वसतीः स्म चक्रुः ॥२२१॥

प्रस्थाप्य दूरमनुजस्य सुतान् स राजा
चक्रेऽभिषेकमपि तत्र सुयोधनस्य ।
दुःशासनं युवराजमसौ विधाय
मेने कृतार्थमिव च स्वमशान्तकामः ॥२२२॥

पार्थाश्च ते मुमुदुरत्र वसिष्ठवृष्णि-
वर्योदितानखिलतत्त्वविनिर्णयांस्तु ।
शृण्वन्त एव हि सदा पृथिवीं च धर्माद्
भुञ्जन्त आश्रितरमापतिपादयुग्माः ॥२२३॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
पाण्डवराज्यलाभो नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥

अथ विंशोऽध्यायः

- यज्ञोरुदाननरदेववन्यताप्रज्ञर्षिपूजासु युधिष्ठिरोऽभूत् ।
धर्मानुशास्तिहरितत्त्वशंसनस्वराष्ट्ररक्षादिषु भीम आसीत् ॥१॥
- स्त्रीधर्मसंशासनभृत्यकोशरक्षाव्ययादौ गुणदोषचिन्तने ।
अन्तःपुरस्थस्य जनस्य कृष्णा त्वासीद्धरोर्धर्मनिदर्शनी च ॥२॥
- बीभत्सुरासीत् परराष्ट्रमर्दने तेनानियम्यांस्तु जरासुतादीन् ।
सकीचकादींश्च ममर्द भीमस्तस्यैव ते बलतो नित्यभीताः ॥३॥
- राष्ट्रेषु भीमेन विमर्दितेषु जिताश्च युद्धेषु निरुद्यमास्ते ।
बभूवुरासीद्धरिधर्मनिष्ठः प्रायेण लोकश्च तदीयशासनात् ॥४॥
- आजीविनां वेतनदस्तदाऽऽसीन्माद्रीसुतः प्रथमोऽथ द्वितीयः ।
सन्धानभेदादिषु धर्मराजपञ्चाच्च खड्गी स बभूव रक्षन् ॥५॥
- धृष्टद्युम्नस्तत्र सेनाप्रणेता शक्रप्रस्थे नित्यमास्तेऽतिहार्दात् ।
विशेषतो भीमसखा स आसीद् राष्ट्रं चैषां सर्वकामैः सुपूर्णम् ॥६॥
- नावैष्णवो न दरिद्रो बभूव न धर्महानिश्च बभूव कस्यचित् ।
तेषां राष्ट्रे शासति भीमसेने न व्याधितो नापि विपर्ययान्मृतिः ॥७॥
- युधिष्ठिरं यान्ति हि दर्शनोत्सुकाः प्रतिग्रहायाप्यथ याजनाय ।
कार्यार्थिनो नैव वृकोदरेण कार्याणि सिध्यन्ति यतोऽखिलानि ॥८॥
- गन्धर्वविद्याधरचारणाश्च सेवन्त एतान् सततं समस्ताः ।
यथा सुरेन्द्रं मुनयश्च सर्व आयान्ति देवा अपि कृष्णमर्चितुम् ॥९॥

तेषां राष्ट्रे कार्तयुगा हि धर्माः प्रवर्तिता एव ततोऽधिकाश्च ।
वृद्धिश्च तस्मादधिका सुवर्णरत्नाम्बरादेरपि सस्यसम्पदाम् ॥१०॥

अथोपयेमे शिशुपालपुत्री युधिष्ठिरो देवकी नाम पूर्वम् ।
स्वीयां भार्या यत्सहजो धृष्टकेतुरनुह्लादः सवितुश्चांशयुक्तः ॥११॥

तस्यां सुहोत्रो नामतः पुत्र आसीद्
यश्चित्रगुप्तो नाम पूर्वं सुलेखः ।
कृष्णा सैवाऽप्यन्यरूपेण जाता
काशीशपुत्री यां प्रवदन्ति कालीम् ॥१२॥

सा केवला भारती नान्यदेव्यस्तत्राऽविष्टास्तत्कृते काशिराजः ।
स्वयंवराथे नृपतीनाजुहाव सर्वास्तेऽपि ह्यत्र हर्षात् समेताः ॥१३॥

तेषां मध्ये भीमसेनांस एषा मालामधात् तत्र जरासुताद्याः ।
क्रुद्धा विष्णोराश्रितानाक्षिपन्त आसेदुरुच्चैः शिवमास्तुवन्तः ॥१४॥

पूर्वं वाक्यैर्वैदिकैस्तान् स भीमो जिग्ये तर्कैः साधुभिः सम्प्रयुक्तैः ।
वेदा ह्यदोषा इति पूर्वमेव संसाधयित्वैव सदागमैश्च ॥१५॥

वेदाधिक्यं शैवशास्त्राणि चाऽहुः वेदोज्झितानां बहुलां च निन्दाम् ।
तथा शाक्तेयस्कान्दसौरादिकानां तत्रैवोक्तं छन्दसां वैष्णवत्वम् ॥१६॥

विष्णोराधिक्यं तानि शास्त्राणि चाऽहुः शिवादिभ्यः कुत्रचिन्नैव वेदे ।
विष्णूत्कृष्टः कथितो बौद्धपूर्वाश्चाऽहुर्विष्णुं परमं सर्वतोऽपि ॥१७॥

लोकायताश्च कचिदाहुरग्नं विष्णुं गुरुं सर्ववरं बृहस्पतेः ।
सर्वागमेषु प्रथितोऽत एव विष्णुः समस्ताधिक एव मुक्तिदः ॥१८॥

- तेष्वागमेष्वेव परस्परं च विरुद्धता ह्यन्यपक्षेषु भूपाः ।
 प्रत्यक्षतश्चात्र पश्यध्वमाशु बलं बाहोर्मे विष्णुपदाश्रयस्य ॥१९॥
- पूर्वं हि गङ्गा मम विष्णुपूजाविघ्नार्थमायाद् वामकरेण सा मे ।
 नुन्ना परस्ताद् बहुयोजनं गता पुरे कुरूणां शिव आगतस्तदा ॥२०॥
- स व्याघ्ररूपी कपिलात्मिकामुमां परीक्षयन् मां हन्तुमिवाऽद्रवद् द्रुतम् ।
 स मे युद्धे विजितो मूर्च्छितश्च गदाप्रहारादास लिङ्गान्तरस्थः ॥२१॥
- व्याघ्रेश्वरं नाम लिङ्गं पृथिव्यां ख्यातं तदास्ते तद्वदन्यत्र युद्धे ।
 तीरं गोमत्या हैमवते गिरौ हि जितस्तत्राप्यास शार्दूललिङ्गम् ॥२२॥
- एवं प्रत्यक्षे विष्णुपदाश्रयस्य बलाधिक्ये किमु वक्तव्यमत्र ।
 विष्णोराधिक्ये क्षत्रियाणां प्रमाणं बलं विप्रे ज्ञानमेवेति चाऽहुः ॥२३॥
- मया केदारे विप्ररूपी जितश्च रुद्रोऽविशलिङ्गमेवाऽशु भीतः ।
 ततः परं वेदविदामगम्यताशापं प्रादाच्छङ्को व्रीडितोऽत्र ॥२४॥
- एवं प्रत्यक्षे विष्णुबले प्रतीपं मनो यस्य हुत्तरं स ब्रवीतु ।
 क्रोधाधिकश्चेत् क्षिप्रमायातु योद्धुमित्युक्तास्तेऽभ्यायपुरात्तशस्त्राः ॥२५॥
- विद्राव्य तान् बाणसङ्घैः समस्तान् जरासुतं गदया योधयित्वा ।
 बाहुभ्यां चैनं परिगृह्याऽशु विष्णोः पदोत्थायां प्राक्षिपद् देवनयाम् ॥२६॥
- स व्रीडितः प्रययौ मागधांश्च भूपैः समेतो भीमसेनो रथं स्वम् ।
 आरुह्य काशीश्वरपूजितश्च ययौ काल्या शक्रसनामकं पुरम् ॥२७॥
- तस्यां त्रिलोकाधिकरूपसद्गुणैरासम्मितायां रममाणः सुतं च ।
 शर्वत्रातं नामाजनयत् पुरा यः समानवायुर्वलवीर्ययुक्तः ॥२८॥

कृष्णोऽपि गत्वा द्वारवतीं सरामः सत्यापितुर्वधकर्तारमेव ।
शतधन्वानं हन्तुमैच्छत् स चैव ययाचेऽक्रूरं कृतवर्मानुयुक्तम् ॥२९॥

तावब्रूतां सर्वलोकैककर्तुर्नाऽवां विरोधं मनसाऽपि कुर्वः ।
कृष्णस्य सर्वेशितुरित्यनूक्त आरुह्य चाश्वीं भयतः पराद्रवत् ॥३०॥

अन्वेव तं कृष्णरामौ रथेन यातौ शतं योजनानां दिनेन ।
गत्वा मृतायां वडवायां पदैव स प्राद्रवत् कृष्ण एनं पदाऽगात् ॥३१॥

छित्वा शिरस्तस्य चक्रेण जानन्नक्रूरे मणिमेनेन दत्तम् ।
अप्यज्ञवल्लोकविडम्बनाय परीक्ष्य वासोऽत्र नेत्याह रामम् ॥३२॥

अविश्वासात् स तु सक्रोध एव ययौ विदेहानवसत् पञ्च चाब्दान् ।
जानन् पार्थभ्योऽहार्यतां केशवस्य वशीकर्तुं धार्तराष्ट्रो बलं गात् ॥३३॥

बभूव शिष्योऽस्य तथा गदायामसन्निधानं केशवस्य प्रतीक्षन् ।
तदा ययाचे भगिनीं च तस्य स च प्रतिज्ञामकरोत् प्रदाने ॥३४॥

ज्येष्ठं होनं केशवो नातिवर्तेदित्येव मेने धार्तराष्ट्रः स तस्मात् ।
जग्राह हस्तं दक्षिणं सत्यहेतोर्ददौ च रामः करमस्मै हलाङ्गम् ॥३५॥

रूपेण तस्या मोहितो धार्तराष्ट्रो विशेषतः कृष्णरामौ भगिन्याः ।
स्नेहाद् वशं यास्यत इत्यगृह्णात् हस्तं हलाङ्कं हलिनो रिपुघ्नम् ॥३६॥

जाता देवक्यां सा सुभद्रेति नाम्ना भद्रा रूपेणानकदुन्दुभेस्ताम् ।
कृत्वा पुत्रीं रोहिणीं स्वामरक्षत् पूर्वं तु यासीत् त्रिजटैव नाम्ना ॥३७॥

सीतायाः प्राङ्नित्यशुश्रूषणात् सा बभूव विष्णोर्भगिनी प्रिया च ।
उमावेशाद् रूपगुणोपपन्ना पद्मेक्षणा चम्पकदामगौरी ॥३८॥

एतत् कृत्वा धृतराष्ट्रात्मजः स ययौ कुरून् निवसत्यत्र रामे ।
कृष्णोऽक्रूरं विवसन्तं भयेन सहादिक्यं चाऽनयित्वा जगाद ॥३९॥

आनीय रामं च समस्तसात्त्वतां यदाऽवादीत् केशवः सन्निधाने ।
मणिस्त्वय्यास्ते दर्शयेत्येव भीतः तदाऽक्रूरोऽदर्शयद् रत्नमस्मै ॥४०॥

अव्याजतामात्मनो दर्शयित्वा हलायुधे केशवस्तस्य जानन् ।
रत्नाकाङ्क्षामुग्रसेनस्य चैव मातुश्च साम्बस्य पुनर्बभाषे ॥४१॥

आस्तामक्रूरे मणिरन्यैरधार्यः
सदा यज्ञाद् दानपतेः स धार्यः ।
न सत्या कृष्णावाञ्छितं किञ्चिदिच्छेत्
तथापि तस्या योग्य इत्याह कृष्णः ॥४२॥

लब्ध्वा रत्नं दानपतिः सदैव सन्दीक्षितोऽभूद् यज्ञकर्मण्यतन्द्रः ।
प्रदर्श्य कृष्णो हलिने रत्नमेतच्छक्रप्रस्थं पाण्डवस्नेहतोऽगात् ॥४३॥

वसन्नजस्तत्र बहूश्च मासान्
सफलुनोऽयान्मृगयां कदाचित् ।
हत्वा मृगान् यमुनातीरसंस्थः
सोऽन्यां कालिन्दीं ददृशे तत्स्वसारम् ॥४४॥

सा सूर्यपुत्री यमुनानुजाता तपश्चरन्ती कृष्णपत्नीत्वकामा ।
पृष्टाऽर्जुनेनाह समस्तमेतत् पत्नीं च तां जगृहे वासुदेवः ॥४५॥

ततो गत्वा नग्नजितो गृहं च स्वयंवरे सप्त वृषानगृह्णात् ।
सर्वैरग्राह्यानसुरान् वरेण शिवस्य यैर्निर्जिता भूमिपालाः ॥४६॥

ततो नीलां तस्य सुतां च लेभे पूर्वं नीला गोपकन्याऽपि याऽसीत् ।
सा देहेऽस्याः प्राविशत् पूर्वमेषा यस्मादेका द्विविधा सम्प्रजाता ॥४७॥

पितृष्वसुर्मित्रविन्दा सुता च कृष्णे मालामासजद् राजमध्ये ।
विन्दानुविन्दौ भ्रातरावेव तस्या न्यषेधतां धार्तराष्ट्रार्थमुग्रौ ॥४८॥

जित्वाऽऽवन्त्यौ तौ नृपतीश्चैव सर्वानादाय तां प्रययौ वासुदेवः ।
पितृष्वसुस्तनयां च द्वितीयां भद्रां दत्तामाग्रहीद् भ्रातृभिः सः ॥४९॥

विश्वेषां देवानामवतारा हि पञ्च ते कैकया भ्रातरोऽस्या हरेश्च ।
भक्ता नित्यं पाण्डवानां च तातोऽप्येषां वशे शैब्यनामर्भुरग्रे ॥५०॥

स्वयंवरो लक्षणायास्तथाऽऽसीद् यथा द्रौपद्या लक्ष्यवेधात्मकः सः ।
मद्रेषु तस्याश्च पिता पिनाकं स्वयंवरार्थं जगृहे गिरीशात् ॥५१॥

लक्ष्यं च तत् सर्वतश्छन्नमेव द्वारं च तस्याप्युपरि स्म लक्षात् ।
छिन्नेषुणा पातनीयं च तद्धि द्रौपद्यर्थात् तदशक्यं ततोऽलम् ॥५२॥

तत्राऽजग्मुर्मागधाद्याश्च सर्वे पार्था अपि द्रष्टुमिहाभ्युपाययुः ।
दुर्योधनाद्याश्च ससूतपुत्रा सज्जीकर्तुं धनुरप्युत्सहन्ते ॥५३॥

केचिन्निपेतुर्धनुषैव ताडिता न वै केचिच्चालयितुं च शेकुः ।
दुर्योधनो मागधः सूतपुत्रः सज्यं कृत्वा लक्ष्यवीक्षां न शेकुः ॥५४॥

धनञ्जयः स्वात्मबलं प्रकाशयन् सज्यं कृत्वा धनुरैक्षच्च लक्ष्यम् ।
नैवाऽददे बाणमनिच्छयैव तत् प्राप्यां जानन् केशवेनैव तां च ॥५५॥

भीमश्चापं लक्ष्यमप्येतदत्र द्रष्टुं च नैवैच्छदरीन्द्रधारिणः ।
योय्ये कर्मण्यायतंश्चापराधी स्यामित्यञ्जः पश्यमानो महात्मा ॥५६॥

कृष्णस्ततश्चापमधिज्यमाशु कृत्वाऽचिन्त्यश्छिन्नबाणेन लक्ष्यम् ।
 अपातयद् दुन्दुभयश्च दिव्या नेदुः प्रसूनं ववृषुः सुराश्च ॥५७॥
 कृष्णे ब्रह्माद्यैः स्तूयमाने नरेन्द्रकन्या मालां केशवांसे निधाय ।
 तस्यावुपास्याथ सर्वे नरेन्द्रा युद्धायागुः केशवं स्वात्तशस्त्राः ॥५८॥
 विद्राव्य तान् मागधादीन् स कृष्णो भीमार्जुनाभ्यां सहितः पुरीं स्वाम् ।
 ययावेता अष्ट महामहिष्यः कृष्णस्य दिव्या लोकसुन्दर्य इष्टाः ॥५९॥
 भैष्मी सत्या चैकतनुर्द्विधैव जाता भूमौ प्रकृतिर्मूलभूता
 तयैवान्याः सर्वदाऽनुप्रविष्टास्तासां मध्ये जाम्बवती प्रधाना ॥६०॥
 रामेण तुल्या जाम्बवती प्रियत्वे कृष्णस्यान्याः किञ्चिद्नाश्च तस्याः ।
 यदाऽऽवेशो बहुलः स्याद् रमायाः तदा तासु प्रीयते केशवोऽलम् ॥६१॥
 यदाऽऽवेशो ह्रासमुपैति तत्र प्रद्युम्नतो विंशगुणाधिकाः स्युः ।
 अनादितस्ताः केशवान्नान्यसंस्था रेमे ताभिः केशवो द्वारवत्याम् ॥६२॥
 एवं कृष्णो द्वारकामध्यसंस्थे गिरिं भूपा रैवतकं समाययुः ।
 दुर्योधनाद्याः पाण्डवाश्चैव सर्वे नानादेश्या ये च भूपालसङ्घाः ॥६३॥
 आत्मानं तान् द्रष्टुमभ्यागतान् स कृष्णो गिरौ रैवतके ददर्श ।
 नमस्कृते सर्वनरेन्द्रमुख्यैः कृष्णे वैदर्भ्या सह दिव्यासनस्थे ॥६४॥
 एत्याऽकाशान्नारदः कृष्णमाह सर्वोत्तमस्त्वं त्वादृशो नास्ति कश्चित् ।
 इत्याश्चार्यो धन्य इत्येव शब्दद्वये तूक्ते वासुदेवस्तमाह ॥६५॥
 दक्षिणाभिः साकमित्येव कृष्णं पप्रच्छुरेतत् किमिति स्म भूपाः ।
 नारायणो मुनिमूचे वदेति शृणुध्वमित्याह स नारदोऽपि ॥६६॥

कूर्मो दृष्टो विष्णुपद्यां मयोक्तस्त्वमुत्तमो नास्ति समस्तवेति ।
ऊचे गङ्गामुत्तमां सा जलेशमुमामूचे पृथिवीनामिकां सः ॥६७॥

या मादृशा देवताः सर्वशस्ता धृतास्तया प्रथितत्वात् पृथिव्या ।
शिवं शेषं गरुडं चाऽहं साऽपि परावनात् पर्वतनामधेयान् ॥६८॥

तैरेवाहं मत्समाश्चैव देव्यो ध्रियन्त इत्येव त ऊचिरेऽथ ।
ब्रह्माणमेवोत्तममाह सोऽपि वेदात्मिकां प्रकृतिं विष्णुपत्नीम् ॥६९॥

सैका देवी बहुरूपा बभाषे युक्ता यदाऽहं ज्ञेन नारायणेन ।
यज्ञक्रियामानिनी यज्ञनाम्नी तदोत्तमा तत्प्रवेशात् तदारख्या ॥७०॥

विष्ण्वाविष्टा यज्ञनाम्नी तदङ्गस्थिता सोचे केशवो ह्युत्तमोऽलम् ।
न तत्समश्चाधिकोऽतः कुतः स्यादृषे सत्यं नान्यथेति स्म भूयः ॥७१॥

तयोक्तोऽहं नावतारेषु कश्चिद् विशेष इत्येव यदुप्रवीरम् ।
सर्वोत्तमोऽसीत्यवदं स चाऽहं न केवलं मेऽङ्गायाः श्रियोऽहम् ॥७२॥

सदोत्तमः किन्तु यदा तु सा मे
वामार्द्धरूपा दक्षिणानामधेया ।
यस्मात् तस्या दक्षिणतः स्थितोऽहं
तस्मान्नाम्ना दक्षिणेत्येव सा स्यात् ॥७३॥

सा दक्षिणामानिनी देवता च सा च स्थिता बहुरूपा मदर्द्धा ।
वामार्द्धो मे तत्प्रविष्टो यतो हि ततोऽहं स्यामर्द्धनारायणाख्यः ॥७४॥

तदाऽप्यस्या उत्तमोऽहं सुपूर्णो न मादृशः कश्चिदस्त्युत्तमो वा ।
इत्येवावादीद् दक्षिणाभिः सहेति सर्वोत्तमत्वं दक्षिणानां स्मरन् सः ॥७५॥

ताभिश्चैताभिर्दक्षिणाभिः समेताद् वरिष्ठोऽहं जगतः सर्वदेव ।
 मत्सामर्थ्यान्नैव चानन्तभागो दक्षिणानां विद्यते नारदेति ॥७६॥
 उक्तं कृष्णेनाप्रतिमेन भूपा अन्योत्तमत्वं दक्षिणानां च शश्वत् ।
 सेयं भैष्मी दक्षिणा केशवोऽयं तस्याः श्रेष्ठः पश्यत राजसङ्घाः ॥७७॥
 प्रत्यक्षं वो वीर्यमस्यापि कुन्त्या युद्धेऽर्थितः केशवो वीर्यमस्यै ।
 अदर्शयत् पाण्डवान् धार्तराष्ट्रान् भीष्मद्रोणद्रौणिकृपान् सकर्णान् ।
 निरायुधांश्चक्र एकक्षणेन लोकश्रेष्ठान् दैवतैरप्यजेयान् ॥७८॥
 व्रतं भीमस्यास्ति नैवाभिकृष्णमियामिति स्माऽज्ञया तस्य विष्णोः ।
 चक्रं रथस्याग्रहीत् स प्रणम्य कृष्णं स तं केशवोऽपाहरच्च ॥७९॥
 एवं क्रीडन्तोऽप्यात्मशक्त्या प्रयत्नं कुर्वन्तस्ते विजिताः केशवेन ।
 ततः सर्वे नेमुरस्मै पृथा च सविस्मया वासुदेवं ननाम ॥८०॥
 एवं विधान्यद्भुतानीह कृष्णे दृष्टानि वः शतसाहस्रशश्च ।
 तस्मादेष ह्यद्भुतोऽप्युत्तमश्चेत्युक्ता नेमुस्तेऽखिला वासुदेवम् ॥८१॥
 वाय्वाज्ञया वायुशिष्यः स सत्यमित्याद्युक्त्वा नारदो रुक्मिणीं च ।
 स्तुत्वा पुष्पं पारिजातस्य दत्त्वा ययौ लोकं क्षिप्रमब्जोद्भवस्य ॥८२॥
 साक्षात्सत्या रुक्मिणीत्येकसंविद्धिधा भूता नात्र भेदोऽस्ति कश्चित् ।
 तथाऽपि सा प्रमदानां स्वभावप्रकाशनार्थं कुपितेवाऽस सत्या ॥८३॥
 साकं रुक्मिण्या राजमध्ये प्रवेशात् स्तवादृषेः पुष्पदानाच्च देवीम् ।
 कोपाननं दर्शयन्तीमुवाच विडम्बनार्थं कामिजनस्य कृष्णः ॥८४॥
 दातास्म्यहं पारिजातं तरुं त इत्येव तत्राथाऽगमद् वासवोऽपि ।

सर्वैर्देवैर्भौमजितोऽप्यदित्यास्तेनैवाथो कुण्डलाभ्यां हृताभ्याम् ॥८५॥

तदैवाऽगुर्मुनयस्तेन नुन्ना वदर्यास्ते सर्व एवाऽशु कृष्णम् ।
ययाचिरे भौमवधाय नत्वा स्तुत्वा स्तोत्रैर्वैदिकैस्तान्त्रिकैश्च ॥८६॥

इन्द्रेण देवैः सहितेन याचितो विप्रैश्च सस्मार विहङ्गराजम् ।
आगम्य नत्वा पुरतः स्थितं तमारुह्य सत्यासहितो ययौ हरिः ॥८७॥

नित्यैव या प्रकृतिः स्वेच्छयैव
जगच्छिक्षार्थं द्वादशीं भीमसञ्ज्ञाम् ।
उपोष्य बभ्रे कोटिधाराजलस्य
विष्णोः प्रीत्यर्थं सैव हि सत्यभामा ॥८८॥

तया युक्तो गरुडस्कन्धसंस्थो दूरानुयातो वज्रभृताऽप्यनुज्ञाम् ।
दत्त्वाऽमुष्मै प्रययौ वायुजुष्टामाशां कृष्णो भौमवधे धृतात्मा ॥८९॥

भौमो ह्यासीद् ब्रह्मवरादवध्यो न शस्त्रभृज्जीयस इत्यमुष्मै ।
दत्तो वरो ब्रह्मणा तद्वदेव तस्यामात्यानां तद्वदवध्यता च ॥९०॥

भौमेन जेयत्वमपि ह्यमीषां दत्तं भौमाय ब्रह्मणा क्रोडरूपात् ।
विष्णोर्जातायास्य दुर्गं च दत्तं प्राग्ज्योतिषं नाम पुरं समस्तैः ॥९१॥

आसीद् बाह्ये गिरिदुर्गं तदन्तः पानीयदुर्गं मौरवं पाशदुर्गम् ।
तस्याप्यन्तः क्षुरधारोपमं तत्पाशाश्च ते षट्सहस्राः सुघोराः ।
अभेद्यत्वमरिभिरतार्यता च दत्ता दुर्गाणां ब्रह्मणाऽऽराधितेन ॥९२॥

तस्यामात्याः पीठमुरौ निशुम्भहयग्रीवौ पञ्चजनश्च शूराः ।
सङ्कल्प्य तान् लोकपालानहं च ब्रह्मेत्यद्धा भाषमाणः स आस्ते ॥९३॥

हन्तुं कृष्णो नरकं तत्र गत्वा गिरिं दुर्गं गदया निर्विभेद ।
वायव्यास्त्रेणोदकं शोषयित्वा चकर्त खड्गेन मुरस्य पाशान् ॥१४॥

अथाभिपेतुर्मुर्पीठौ निशुम्भहयग्रीवौ पञ्चजनश्च दैत्याः ।
ताञ्छैलशस्त्रास्त्रशिलाभिवर्षिणश्चक्रे व्यसूञ्चक्रनिकृत्तकन्धरान् ॥१५॥

तेषां सुताः सप्तसप्तोरुवीर्या वरादवध्या गिरिशस्याभिपेतुः ।
तानस्त्रशस्त्राभिमुचः शरोत्तमैः समर्पयामास स मृत्यवेऽच्युतः ॥१६॥

हत्वा पञ्चत्रिंशतो मन्त्रिपुत्रान् जगाम भौमस्य सकाशमाशु ।
श्रुत्वा भौमः कृष्णमायातमारादक्षौहिणीत्रिंशकेनाभ्ययात् तम् ॥१७॥

जघ्ने सेनां गरुडः पक्षपातैः पादं शेषं केशवः सायकौधैः ।
अथाऽससादाऽशु भौमोऽच्युतं तं मुञ्चञ्छरानस्त्रसम्मन्त्रितान् द्राक् ।
विव्याध तं केशवः सायकौधैर्भौमः शतघ्नी ब्रह्मदत्ताममुञ्चत् ॥१८॥

अच्छेद्योऽभेद्यो नित्यसंवित्सुखात्मा नित्याव्ययः पूर्णशक्तिः स कृष्णः ।
निगीर्य तां देववरः शतघ्नी नित्याश्रान्तोऽदर्शयच्छ्रान्तवच्च ॥१९॥

बहून् वरान् ब्रह्मणोऽन्येष्वमोघान्
मोघीकृतान् वीक्ष्य परात्परेशः ।
भवेत् कथञ्चिद् बहुमानेन युक्त
इत्येव कृष्णोऽदर्शयच्छ्रान्तवत् स्वम् ॥२०॥

तदा दृप्तं नरकं वीक्ष्य देवी सत्याऽऽदे कार्मुकं शार्ङ्गसञ्ज्ञाम् ।
चकार तं यतमानं च भौमं निरायुधं विरथं च क्षणेन ॥२१॥

आलिङ्ग्य कृष्णः सत्यभामां पुनश्च रथान्तरे संस्थितं भौममुग्रम् ।
सृजन्तमस्त्राण्यरिणा निकृत्तस्कन्धं मृत्योरर्पयामास शीघ्रम् ॥२२॥

स मन्त्रिभिर्मन्त्रिपुत्रैः समेतो जगाम कृष्णावज्ञयाऽन्धं तमश्च ।
तदाविष्टो वायुरगाच्च कृष्णमन्तःपुरं प्राविशत् सत्ययेशः ॥१०३॥

तदा भूमिः पञ्चभूतावरा या यस्यां जज्ञे नरकः श्रीवराहात् ।
मूलप्रकृत्यैव भूम्या नितान्तमाविष्टा या साऽगमत् कृष्णपादौ ॥१०४॥

साऽदित्यास्ते कुण्डले पादयोश्च निधाय पौत्रं भगदत्तसञ्ज्ञम् ।
समर्पयामास तस्याभिषेकं प्राग्ज्योतिषे कारयामास कृष्णः ॥१०५॥

संस्थाप्य तं सर्वकिरातराज्ये भौमाहृतं वैश्रवणाद् बलेन ।
शिवेन दत्तं धनदायातिसत्त्वं भगदत्तेऽधात् सुप्रतीकं रमेशः ॥१०६॥

करीन्द्रमेकं तं निधायैव तस्मिन्
कृत्वा प्रसादं च वसुन्धरायाः ।
चतुर्दन्तान् षट्सहस्रान् करीन्द्रान्
पयोब्धिजान् प्राहिणोद् द्वारवत्यै ॥१०७॥

नराधिपान् देवगन्धर्वनागान् जित्वाऽऽनीतं हेमरत्नोच्चराशिम् ।
शतद्वयं योजनानां समृद्धं समन्ततः प्राहिणोत् स्वां पुरीं सः ॥१०८॥

महावीर्यैर्नैर्ऋतै राक्षसेन्द्रैर्भौमानीतैर्निर्ऋतिं योधयित्वा ।
स प्राहिणोत् सर्वरत्नोच्चराशिं गजांश्च नारायण आदिदेवः ॥१०९॥

तत्रापश्यत् कन्यका भूमिपानां भौमानीताः समरे तान् विजित्य ।
व्यष्टौ सहस्राणि शतं च रूपशीलोदारा अक्षताः सद्ब्रतस्थाः ॥११०॥

काश्चित् तत्राऽसन् देवगन्धर्वकन्यास्तासां प्रधाना त्वष्टुपुत्री कशेरुः ।
पुत्रा अग्नेः पूर्वमासंश्च तेऽथ स्त्रीत्वप्राप्त्यै चक्रुर्गुणं तपश्च ॥१११॥

भार्यात्वार्थे वासुदेवस्य योषित्तनुं तासामिच्छतीनां समीरः ।
अदाद् वरं तपसाऽऽराधितः सन् स्त्रीभूतास्ते बदरीं सम्प्रजग्मुः ॥११२॥

नारायणं तत्र शुश्रूषमाणाः प्राप्याप्सरस्त्वं राजकुलेषु जाताः ।
काश्चित् स्वर्गे ता निशम्यैव कृष्णं वव्रुः पतिं सर्वगुणाभिरामम् ॥११३॥

आजानदेवैः सर्वगुणैः समास्ताः
स्वभावतोऽथेन्द्रिरावेशतोऽतः ।
गुणाधिकास्ताः शिविकासु कृष्ण
आरोपयित्वा प्राहिणोद् द्वारवत्यै ॥११४॥

समन्ततो योजनानां शते द्वे प्रवृद्धमिन्द्रस्य स रत्नपर्वतम् ।
नित्यामृतस्रावि जलेश्वरस्य छत्रं च दोभ्यां गरुडे न्यधाद्धरिः ॥११५॥

स्वयं च सत्यासहितः समारूढत् स चाश्रमेणैव ययौ त्रिविष्टपम् ।
अभिप्रयातोऽखिललोकपालैर्जनार्दनः शक्रगृहं विवेश ॥११६॥

सम्पूजितः सत्यभामासहायः शक्रेण शच्या सहितेन सादरम् ।
ददावदित्या अपि कुण्डले शुभे समस्तदेवैर्मुनिभिश्च वन्दितः ॥११७॥

तमासुरावेशवशादजानती सत्यां च सर्वप्रभवौ जगत्प्रभू ।
निर्दोषसौख्यैकतनू शुभाशिषस्ताभ्यां ददौ साऽदितिरात्मपुत्रवत् ॥११८॥

अथो सदानन्दचिदात्मदेहः स नन्दनोद्यानमजोऽनुरूपया ।
अनन्तशक्तिः सह सत्यभामया विवेश रन्तुं प्रिययाऽखिलेश्वरः ॥११९॥

तयाऽच्युतोऽसौ कनकावदातया सुकुङ्कुमादिग्धपिशङ्गवाससा ।
पूर्णेन्दुकोटयौघजयन्मुखाब्जया रेमेऽमितात्मा जगदेकमुन्दरः ॥१२०॥

सर्वर्तुनित्योदितसर्ववैभवे सुरत्तचामीकरवृक्षसद्भवे ।
 सदैव पूर्णेन्दुविराजिते हरिश्चचार देव्या पवनानुसेविते ॥१२१॥
 निदोषसंवित्तनुरत्र सत्तरुं ददर्श सत्याऽमृतमन्यनोद्भवम् ।
 सा पारिजातं मणिकाञ्चनात्मकं समस्तकामप्रदमार्तिहारिणम् ॥१२२॥
 दृष्ट्वैव तं सुस्मितचन्द्रिकास्फुरन्मुखारविन्दाऽसितलोललोचना ।
 कपोलनिर्भातचलत्सुकुण्डला जगाद देवाधिपतिं पतिं सती ॥१२३॥
 तरुर्जगज्जीवद मे गृहाङ्गणे संस्थापनीयोऽयमचिन्त्यपौरुष ।
 इतीरितस्तां कलशोपमस्तनीमालिङ्ग्य देवस्तरुमुद्भवर्ह ॥१२४॥
 स तेन वृक्षेण सहैव केशवस्तया च देव्याऽऽरुहदग्रपौरुषम् ।
 खगेश्वरं तच्च निशम्य शच्या प्रचोदितो वासव आगमत् सुरैः ॥१२५॥
 तानासुरावेशयुतान् हरेश्च बलप्रकाशाय समुद्यतान् सुरान् ।
 न्यवारयच्छार्ङ्गशरासनच्युतैर्हरिप्रिया बाणवरैः समस्तशः ॥१२६॥
 निरायुधं वैश्रवणं चकार चिक्षेप चाब्धौ गरुडो जलेऽश्वरम् ।
 प्रधानवायोस्तनयं तु वायुं कोणाधिपं वह्नियमादिकानपि ॥१२७॥
 विबोध्य शार्ङ्गोत्थरवैः स्वकां तनुमावेशितानामसुरैरगाद्धरिः ।
 ते बोधितास्तेन रणं विसृज्य ययुर्विदित्वा तमनादिपूरुषम् ॥१२८॥
 शिवं च शक्रार्थमुपागतं हरिर्व्यद्रावयच्छार्ङ्गविनिःसृतैः शरैः ।
 सबाह्नो दूरतरे निपातितो गरुत्मता शम्भुरगाच्छराहतः ॥१२९॥
 विद्राविते बाणगणैश्च शौरिणा हरे हरौ वज्रमवासृजद् द्रुतम् ।
 शक्रोऽग्रहीत् तं प्रहसन् जनार्दनः करेण वामेन स चापजम्बिवान् ॥१३०॥

अपाहसत् तं जगदेकसुन्दरी हरिप्रियाऽथो जगदेकमातरम् ।
 उवाच शक्रो जगतां जनित्रे प्रदर्शयामो वयमात्मशैशवम् ॥१३१॥
 जगाम चाथो शरणं जनार्दनं सुरैर्वृतो देवपतिः क्षमापयन् ।
 शृङ्गं च दत्त्वा मणिपर्वतस्य प्रणम्य देव्या सहितं जगदुरुम् ॥१३२॥
 ययाच एनं परिरक्षणाय शचीपतिः केशवमर्जुनस्य ।
 जगाद कृष्णोऽपि धरातलस्थिते न मय्यमुं कश्चन जेष्यतीति ॥१३३॥
 तमर्जुनार्यं वरमाप्य वासवः पुनःपुनश्चक्रधरं प्रणम्य ।
 प्रसन्नदृष्ट्या हरिणाऽभिवीक्षितो ययौ महाभागवतः स्वमालयम् ॥१३४॥
 कृष्णोऽप्यनुज्ञाप्य पुरन्दरं पुरीं निजां ब्रजन्नभ्यधिकं व्यरोचत ।
 किरीटधारी वरकुण्डलोल्लसन्मुखाम्बुजः पीतपटः सुकौस्तुभः ॥१३५॥
 विरोचमानस्य सदा जगत्प्रभोर्न वै विशेषः कचिदच्युतस्य ।
 तथाऽपि तत् स्मारयितुं वचो भवेदपेक्ष्य चाल्पज्ञमतिं पुराणगम् ॥१३६॥
 प्रविश्य चेशः स्वपुरीं स यादवैः सुपूजितोऽन्तःपुरमेत्य चाङ्गणे ।
 तरुं प्रियाया न्यदधाद् गृहस्य सहैव शृङ्गेण च रत्नसद्विरेः ॥१३७॥
 प्रदाय रत्नानि च सर्वसात्त्वतां यथेष्टतस्ता अपि कन्यकाः प्रभुः ।
 उद्वाह्य रेमे पृथगेव रत्नप्रासादसंस्थाभिरनन्तरूपः ॥१३८॥
 पृथक्पृथक् तासु दशैव पुत्रकानधत्त कन्यामपि सर्वशः प्रभुः ।
 प्रद्युम्नसाम्बावपि भानुचारुदेष्णौ च तेषां नितरां गुणाधिकाः ॥१३९॥
 विवस्वतो योऽवरजोऽदितेः सुतः ख्यातश्च नाम्ना सवितेति कृष्णात् ।
 जातः स सत्याजठरेऽत्र नाम्ना भानुस्तु भैष्य्या अपि चारुदेष्णः ॥१४०॥

स चारुदेष्णोऽपि हि विघ्नराजो येऽन्ये च कृष्णस्य सुताः समस्ताः ।
ते चैव गीर्वाणगणास्तथाऽन्ये ये द्वारकायां निवसन्ति सर्वे ॥१४१॥

तस्यां समस्तैरभिपूज्यमाने देवे स्वपुर्यां निवसत्यनन्ते ।
ययौ कदाचित् स तु रौक्मिणेयः साम्बेन सार्धं भुजगेन्द्रलोकम् ॥१४२॥

अज्ञानतस्तैरभियोधितः स जिगाय सर्वानपि वासुकिं च ।
विद्राप्य बाणैरथ रत्नसञ्चयान् समाददे नेमुरमुं ततस्ते ॥१४३॥

तैः पूजितः साम्बसहाय आशु मयं च मायाविनमस्त्रवर्षैः ।
विजित्य रुन्धानमनेन पूजितो ययौ रथेनाम्बरगेन नाकम् ॥१४४॥

तत्रैव कृष्णेन तु पारिजाते हृते जयन्तं प्रजिगाय चाऽजौ ।
संस्पर्धयाऽऽयातममुष्य चानुजं साम्बोऽजयद् वृषभं नाम शस्त्रैः ॥१४५॥

अस्त्राणि तावस्त्रवैर्निहत्य तयोश्च ताभ्यां प्रतिदग्धयानौ ।
विद्राव्य तौ बाणवैः सुरेन्द्रसम्पूजितौ ययतुर्विद्यया खे ॥१४६॥

स विद्यया साम्बमुदूह्य रत्या प्रदत्तया रुक्मिणिनन्दनः पुरीम् ।
ययौ ततो नारद आगमद् द्रुतं ज्ञातुं हरेर्बहुभार्यासु वृत्तिम् ॥१४७॥

तं व्यष्टसाहस्रगृहेषु दृष्ट्वा तावत्स्वरूपैर्विहरन्तमेकम् ।
सुविस्मितः प्रययौ तं प्रणम्य शक्रप्रस्थं पूजितश्चात्र पार्थैः ॥१४८॥

स आज्ञया ब्रह्मण आह कृष्णां क्रमात् कर्तुं भीम एवैकसंस्थाम् ।
अन्या देवीः स्वापयित्वा शरीरे तस्या भारत्याः पूर्णभोगार्थमेव ॥१४९॥

सुन्दोपसुन्दौ भ्रातरौ ब्रह्मवाक्यात् परस्परारादन्यतो नैव वध्यौ ।
तिलोत्तमार्थे निहतौ परस्परं तयोर्वधार्थे सृष्ट्या तेन दैत्यौ ॥१५०॥

अतः पृथग् वत्सरतो भवत्सु क्रमात् कृष्णा तिष्ठतां योऽन्ययुक्ताम् ।
पश्येद् वोऽसौ वत्सरं तीर्थयात्रां कुर्यादिति स्माथ चक्रुस्तथा ते ॥१५१॥

ततः कदाचिद् धर्मराजेन युक्तां
शस्त्रागारे विप्रगोरक्षणार्थम् ।
शस्त्रादित्सुः फल्गुनोऽद्राक् स शस्त्रैः
दस्यूनं हत्वा तीर्थयात्रोन्मुखोऽभूत् ॥१५२॥

युधिष्ठिराद्यैः सौहृदाद् वारितोऽपि ययौ सत्यार्थं स कदाचिद् युनयाम् ।
कुर्वन् स्नानं मायया नागवध्वा हतो लोकं भुजगानां क्षणेन ॥१५३॥

तस्याः पिता गरुडेनाऽत्तपत्युः पुत्राकाङ्क्षी चोदयामास पार्थम् ।
संवत्सरं ब्रह्मचर्यं तु पार्थैः कृष्णाहेतोः समये साधु बद्धम् ॥१५४॥

पुनःपुनर्याच्यमानः स पार्थः पुत्रार्थमस्या भुजगेन तस्याम् ।
उत्पादयामास सुतं कुजांशं नाम्नेरावन्तं वरुणावेशयुक्तम् ॥१५५॥

गुणाः पितुर्मातृजातिः सुतानां यस्मात् सतां प्रायशस्तेन नागः ।
बली च पार्थप्रथमोद्भवत्वान्मायाविदस्त्री च सुधार्मिकश्च ॥१५६॥

ततो ययावर्जुनस्तीर्थयात्राक्रमेण पाण्ड्यान् तनयोऽस्य मात्रा ।
सह त्यक्तो भुजगैर्दवलोके सम्पूजितो न्यवसद् दैवतैश्च ॥१५७॥

सत्यात्ययान्नैव दोषोऽर्जुनस्य तेजीयसश्चिन्तनीयः कथञ्चित् ।
श्रेष्ठापराधान्नान्यदोषस्य लेपस्तेजीयसां निर्णयोऽयं हि शास्त्रे ॥१५८॥

अतिस्नेहाच्चाग्रजाभ्यां तदस्य क्षान्तं सुता पाण्ड्यराजेन दत्ता ।
संवत्सरान्ते फल्गुनस्यानुरूपा चित्राङ्गदा वीरसेनेन तोषात् ॥१५९॥

स वीरसेनस्त्वष्टुरंशो यमस्याप्यावेशयुक् सा च कन्या शची हि ।
 तारादेहे सूर्यजस्याङ्गसङ्गात् स्वर्गं नागादन्तरिक्षादिहाऽसीत् ॥१६०॥
 तेनैव हेतोर्नातिसामीप्यमासीत् तस्याः पार्थे पुत्रिकापुत्रधर्मात् ।
 तस्यां जातो बभ्रुवाहोऽर्जुनेन पूर्वं जयन्तः कामदेवांशयुक्तः ॥१६१॥
 पुत्रं वीरं जनयित्वाऽर्जुनोऽतो गच्छन् प्रभासं शापतो ग्राहदेहाः ।
 अमूमुचच्चाप्सरसः स पञ्च ताभिर्गृहीतः प्रविकृष्य तीरम् ॥१६२॥
 एवं हि तासां शापमोक्षः प्रदत्तो यदाऽखिला वो युगपत् सम्प्रकर्षेत् ।
 एकस्तदा निजरूपासिरेवेत्यलं तुष्टेन ब्राह्मणेनाऽनतानाम् ॥१६३॥
 विप्रापहासात् कुत्सितयोनितस्ताः कन्यातीर्थे पाण्डवः सम्प्रमोच्य ।
 प्राप्तः प्रभासं वासुदेवानुजातां शुश्राव रामेण सुयोधनोद्यताम् ॥१६४॥
 विचिन्त्य कार्यं यतिरूपं गृहीत्वा कुशस्थलीं प्रययौ तं समीपे ।
 प्राप्तं कृष्णः प्राहसत् संविजानन् सत्यासहायः शयनीयाधिरूढः ॥१६५॥
 सर्वज्ञा सा लीलया हासहेतुमपृच्छत् तं सोऽपि तस्यै बभाषे ।
 लीलाभाजौ दर्शनार्थं पुनस्तावगच्छतां रैवतं शैलराजम् ॥१६६॥
 आक्रीडोऽसौ वृष्णिभोजान्धकानां तत्रापश्यत् केशवः फल्गुनं तम् ।
 स्वसुर्दाने स प्रतिज्ञां रहोऽस्मै चक्रे कृष्णोऽथाऽऽसदत् सर्ववृष्णीन् ॥१६७॥
 दृष्ट्वा गिरौ रौहिणेयो यतीन्द्रवेषं पार्थं ज्ञातियुक्तः प्रणम्य ।
 चक्रे पूजां फल्गुनोऽपि प्रणामं गुणज्येष्ठोऽसीति चक्रे बलाय ॥१६८॥
 सर्वज्ञं तं वाग्मिनं वीक्ष्य रामः कन्यागारे वर्षकाले निवासम् ।
 सत्कारपूर्वं कारयेत्याह कृष्णं नैवेत्यूचे केशवो दोषवादी ॥१६९॥

युवा बली दर्शनीयोऽतिवाग्मी नायं योग्यः कन्यकागारवासम् ।
इत्युक्तवन्तं राम आहाऽऽविद्ये नास्मिञ्छेङ्गेत्येव लोकाधिनाथम् ॥१७०॥

नास्मन्मते रोचते त्वन्मतं तु सर्वेषां नः पूज्यमेवास्तु तेन ।
इत्युक्त्वा तं केशवः सोदरायै शुश्रूषस्वेत्याह सन्तं यतीन्द्रम् ॥१७१॥

नित्याप्रमत्ता साधु सन्तोषयेति प्रोक्ता तथा साऽकरोत् सोऽपि तत्र ।
चक्रे मासान् वार्षिकान् सत्कथाभिर्वासं वाक्यं श्रद्धधानो हरेस्तत् ॥१७२॥

संयाचितः फल्गुनेनाऽह वाक्यं यद् वासुदेवस्तत्र जानाति कश्चित् ।
ऋते पित्रोर्विपृथोः सात्यकेर्वा सुभद्रां ते प्रददानीति सत्यम् ॥१७३॥

अस्त्रे शस्त्रे तत्त्वविद्यासु चैव शिष्यः शैनेयो वासुदेवेन्द्रसून्वोः ।
तस्मादस्मै कथयामास कृष्णः स्वशिष्यत्वाद् विपृथोश्चापि सर्वम् ॥१७४॥

अन्ये सर्वे वासुदेवस्य पार्थान्
प्रियान् नित्यं जानमाना अपि स्म ।
रामेणाऽऽदिष्टा उद्धवोऽथाऽहुकाया
हार्दिक्याया नैव दित्सन्ति जिष्णोः ॥१७५॥

दुर्योधने दातुमिच्छन्ति सर्वे रामप्रियार्थं जानमाना हरेस्तत् ।
अप्यप्रियं राक्षसावेशयुक्तास्तस्मात् सर्वान् वञ्चयामास कृष्णः ॥१७६॥

प्रयुष्मसाम्बप्रमुखाश्च वञ्चिता ययुस्तीर्थार्थं रामयुक्ताः समग्राः ।
पिण्डोद्धारं तत्र महोत्सवेषु स्वावर्तयत्सु कचिदूचे सुभद्रा ॥१७७॥

यते तीर्थान्याचरन् बान्धवांस्त्व-
मद्राक्षीर्नः कचिदिष्टान् स्म पार्थान् ।
कुन्तीं कृष्णां चेत्याह पृष्टः स पार्थ
ओमित्येतेषामाह चानामयं सः ॥१७८॥

भूयः साऽवादीद् भगवन्निन्द्रसूनुः गतस्तीर्थार्थं ब्राह्मणेभ्यः श्रुतो मे ।
कचिद् दृष्टो भवतेत्योमिति स्म पार्थोऽप्यूचे केति साऽपृच्छदेनम् ॥१७९॥

अत्रैवेति स्मयमानं च पार्थ
पुनःपुनः पर्यपृच्छच्छुभाङ्गी ।
सोऽप्याहोन्मत्ते सोऽस्मि हीति स्मयंस्तां
फुल्लाक्षी तं सा ददर्शातिहृष्टा ॥१८०॥

ततो हर्षाल्लज्जया चोत्पलाक्षी किञ्चिन्नोचे पार्थ एनामुवाच ।
कामाविष्टो मुख्यकालो ह्ययं नाबुद्धाहार्येऽस्त्विति सा चैनमाह ॥१८१॥
नातिक्रमो वासुदेवस्य युक्तस्तस्मात् तेन स्वपितृभ्यां च दत्ताम् ।
युक्तो निजैर्बन्धुभिश्चोत्सवे मां समुद्रहेत्यथ कृष्णं स दध्यौ ॥१८२॥

मातापितृभ्यां सहितोऽथ कृष्णः
तत्रैवाऽयाद् वासवश्चाथ शच्या ।
समं मुनीन्द्रैः फल्गुनेन स्मृतः सन्
तत्रैवाऽगात् प्रीतियुक्तो निशायाम् ॥१८३॥

कृष्णस्ततः पुरुहूतेन साकं तयोर्विवाहं कारयामास सम्यक् ।
मातापितृभ्यां सात्यकिनाऽपि युक्तो महोत्सवेऽन्याविदिते मुनीन्द्रैः ॥१८४॥
ततः कृष्णः स्यन्दनं फल्गुनार्थं निधाय स्वं प्रययौ तद्रजन्याम् ।
गते च शक्रे रथमारुरोह प्रातः पार्थः सहितो भार्ययैव ॥१८५॥
सर्वायुधैर्युक्तरथं समास्थिते गृहीतचापे फल्गुने द्वाववत्याम् ।
आसीद् रावः किङ्किमेतत् त्रिदण्डी कन्यां हरत्येष कोदण्डपाणिः ॥१८६॥

ततस्तु तं सतनुत्रं महेन्द्रदत्ते दिव्ये कुण्डले वाससी च ।
दिव्यानि रत्नानि च भूषणानि दृष्ट्वा विभ्राणं रक्षिणोऽवारयन् स्म ॥१८७॥

ततः स आबद्धतलाङ्गुलित्रः सतूणीरश्चापमायम्य बाणैः ।
चक्रेऽन्तरिक्षं प्रदिशो दिशश्च निरन्तरं शिक्षया विद्यया च ॥१८८॥

चक्रे सारथ्यं केशवेनैतदर्थं सुशिक्षिता तस्य सम्यक् सुभद्रा ।
तया पार्थो वारितो नैव कञ्चित् भिन्नत्वचं कृतवान् क्रीडमानः ॥१८९॥

स शिक्षया त्वद्भुतया शरौघैर्विद्राव्य तान् भीषयित्वैव सर्वान् ।
निर्गत्य पुर्या विपृथुं ददर्श रामेण पुर्या रक्षणे सन्नियुक्तम् ॥१९०॥

प्रियं कुर्वन्निव रामस्य सोऽपि व्याजेन पार्थ सेनयैवाऽवृणोत् तम् ।
कृष्णादेशान्नैव पार्थस्य चक्रे सम्यग्रोधं युयुधे च च्छलेन ॥१९१॥

एको ह्यसौ मरुतां सौम्यनामा शुश्रूषार्थं वासुदेवस्य जातः ।
तं यादवं शरवर्षैर्वर्षं यथा क्षतं न भवेत् सव्यसाची ॥१९२॥

निरायुधं विरथं चैव चक्रे
पार्थः सेनां तस्य नैवाहनञ्च ।
दृष्ट्वा शरांस्तस्य तीक्ष्णांस्त्वचोऽपि
न च्छेदकान् विपृथुस्तं तुतोष ॥१९३॥

शिक्षां पार्थस्याधिकां मानयान उपेत्य पार्थ च शशंस सर्वाम् ।
आज्ञां विष्णोः सन्नियुध्यन्निवास्मै कृत्तायुधः फल्गुनेनैव पूर्वम् ॥१९४॥

ततः पराजितवच्छीघ्रमेत्य शशंस सर्वं हलिनेऽथ सोऽपि ।
प्रद्युम्नसाम्बादियुतोऽथ कोपादायात् पुरी हन्तुकामोऽर्जुनं च ॥१९५॥

कृष्णोऽपि सर्वं विपृथोर्निशम्य प्राप्तः सुधर्मा विमना इवाऽसीत् ।
अवाङ्मुखस्तत्र यदुप्रवीराः प्रद्युम्नाया आहुरुच्चैर्नदन्तः ॥१९६॥

मायाव्रतं तं विनिहत्य शीघ्रं वयं सुभद्रामानयामः क्षणेन ।
इत्युक्तवाक्यानवदद् बलस्तान् कृष्णाज्ञया यान्तु न स्वेच्छयैव ॥१९७॥

ज्ञातव्यमेतस्य मतं पुरस्ताद्धरेर्विरोधे न जयो भवेद् वः ।
इत्युक्तवाक्ये हलिनि स्म सर्वे पप्रच्छुनम्य जनार्दनं तम् ॥१९८॥

अथाब्रवीद् वासुदेवोऽमितौजाः
शृण्वन्तु सर्वे वचनं मदीयम् ।
पुरैवोक्तं तन्मया कन्यकाया
मायाव्रतोऽसौ नार्हति सन्निधिस्थितिम् ॥१९९॥

तां मे वाचं नाग्रहीदग्रजोऽयं बहून् दोषान् व्याहरतोऽप्यतो मया ।
अनुलङ्घ्यत्वादग्रजोऽनुप्रवृत्तः कन्यागृहे वासने कूटबुद्धेः ॥२००॥

अतीतश्चायं कार्ययोगोऽसमक्षं
हता कन्या नोऽत्र का मानहानिः ।
भूयस्तरां मानिनस्तस्य सा स्यात्
ज्ञाता च वो विपृथोः पार्थताऽस्य ॥२०१॥

देया च कन्या नास्ति पार्थेन तुल्यो वरोऽस्माकं कौरवेयश्च पार्थः ।
पौत्रश्च कृष्णस्य सुपूर्णशक्तेः पैतृष्वसेयो वीरतमो गुणाढ्यः ॥२०२॥

अर्थ्योऽस्माभिः स्वयमेवाहरत् स शक्रात्मजो नात्र नः कार्यहानिः ।
अनुद्वृत्यैनं यदि वः स्यात् पराजयो हानिर्दृढं यशसो वो भवेत् ॥२०३॥

जित्वा यथेन कन्यका चाऽहता चेत् परामृष्टां नैव कश्चिद्धि लिप्सेत् ।
अतो न मे रोचते वोऽनुयानमित्यूचिवानास तूष्णीं परेशः ॥२०४॥

श्रुत्वा हली कृष्णवाक्यं बभाषे मा यात चित्तं विदितं मयाऽस्य ।
अस्यानुवृत्तिर्विजयाय नः स्याच्छुभाय शान्त्यै परतश्च मुक्त्यै ॥२०५॥

ततोऽर्जुनो यत्र तिष्ठन् न कश्चित् पराजयं याति कृष्णाङ्गयैव ।
रथेन तेनैव ययौ सभार्यः शक्रप्रस्थं चाविशद् भ्रातृगुप्तम् ॥२०६॥

सम्भावितो भ्रातृभिश्चातितुष्टै-
रूचेऽथ सर्वं तेषु यच्चाऽत्मवृत्तम् ।
शान्तेषु वाक्यादात्मनो यादवेषु
कृष्णो युक्तो हलिनाऽगाच्च पार्थान् ॥२०७॥

सार्द्धं ययौ शकटै रत्नपूर्णैः शक्रप्रस्थं पूजितस्तत्र पार्थैः ।
ददौ तेषां तानि रामेण युक्तस्तथा कृष्णायै भूषणानि स्वसुश्च ॥२०८॥

मासानुषित्वा कतिचिद् रौहिणेयो ययौ पुरीं स्वां केशवोऽत्रावसच्च ।
बहून् वर्षान् पाण्डवैः पूज्यमानः प्रीतिं तेषामादधानोऽधिकां च ॥२०९॥

आसन् कृष्णायाः पञ्च सुता गुणाढ्याः विश्वेदेवाः पञ्चगन्धर्वमुख्यैः ।
आविष्टास्ते चित्ररथाभिताम्रकिशोरगोपालबलैः क्रमेण ॥२१०॥

प्रतिविन्ध्यः श्रुतसोमः श्रुताख्यकीर्तिः शतानीक उत श्रुतक्रियः ।
युधिष्ठिराद्यैः क्रमशः प्रजातास्तेषां द्वयोश्चावरजोऽभिमन्युः ॥२११॥

चन्द्रांशयुक्तोऽतितरां बुधोऽसौ जातः सुभद्राजठरेऽर्जुनेन ।
धर्मेशक्रांशयुतोऽश्विनोश्च तथैव कृष्णस्य च सन्निधानयुक् ॥२१२॥

सर्वेऽपि ते वीर्यवन्तः सुरूपा भक्ता विष्णोः सर्वशास्त्रेष्वभिज्ञाः ।
 मोदं ययुः पाण्डवास्तैः सुतैश्च विशेषतः सात्त्वतीनन्दनेन ॥२१३॥
 ततः कदाचित् खाण्डवं कृष्णपार्थौ चिक्रीडिषू सत्यभामासुभद्रे ।
 आदाय यातौ परिचारकैश्च रथेन गन्धर्ववरानुगीतौ ॥२१४॥
 स्वैरं तयोस्तत्र विक्रीडतोश्च स्त्रीरत्नाभ्यां मन्दवातानुजुष्टे ।
 वने प्रसूनस्तबकोरुराजिते जले च तिग्मद्युतिकन्यकायाः ॥२१५॥
 भूत्वा विप्रस्तौ ययाचेऽन्नमेत्य कृशानुरूचेऽनुमते रमेशितुः ।
 पार्थः कीदृक् तेऽन्नमिष्टं वदेति स चावादीद् वह्निरहं वनार्थी ॥२१६॥
 प्रयाजान् देवाननुयाजांश्च शुल्कं हविर्दाने देवतानामयाचिषम् ।
 बलहासस्तव भूयादिति स्म शश्वैव ते तांश्च ददुः पुरा मम ॥२१७॥
 पुनः पूर्तिः केन मे स्याद् बलस्येत्यब्जोद्भवं पृष्ट्वानस्मि नत्वा ।
 यदा वनं खाण्डवं हि त्वमत्सि तदा बलं ते भवतीति सोऽब्रवीत् ॥२१८॥
 शक्रस्येदं खाण्डवं तेन विघ्नं करोत्यसौ तेन वां प्रार्थयामि ।
 इत्युक्ते तं पार्थ ऊचे यदि स्याद् रथो धनुश्चाथ शक्रं निरोत्स्ये ॥२१९॥
 नरावेशादन्नदानप्रतिश्रवात् स्वस्यापि शक्रस्य विरोधमैच्छत् ।
 पार्थः कृष्णस्य प्रेरणाच्चैव वह्निः पार्थ ययाचे शक्रविरोधशान्त्यै ॥२२०॥
 न हि स्वदत्तस्य पुनः स वैरं शक्रः कुर्यात् स्वयमिन्द्रो हि पार्थः ।
 नाप्रेरितो विष्णुना तस्य रोधं पार्थः कुर्यादिति कृष्णं ययाचे ॥२२१॥
 न चायुक्तः केशवेनैष शक्त इति स्म कृष्णादाप भूयोऽप्यनुज्ञाम् ।
 ययौ समीपं च हरेर्बर्दयामादाय चक्रं चामुतः केशवेऽदात् ॥२२२॥

चक्रं गोमन्ते कृष्णमापापि पूर्वं भक्त्या बलिः केऽवेऽदात् पुनस्तत् ।
 चक्रं च विष्णोर्बहुधा व्यवस्थितं तदग्निदत्तं प्राक्तनं चैकधाऽऽसीत् ॥२२३॥
 धनुश्च गाण्डीवमथाब्जजस्य करोति येनाखिलसंयतिं सः ।
 अंशेन दत्तं तदुमापतेश्च शक्रस्य सोमस्य जलेशितुश्च ॥२२४॥
 तेनैव ते जिग्युरथो जगत्त्रयं प्रसादतस्ते क्रमशोऽब्जयोनेः ।
 अनन्यधार्यं विजयावहं च भारेण लक्षस्य समं शुभावहम् ॥२२५॥
 रथं च शुभ्राश्वयुतं जयावहं तूणौ तथा चाक्षयसायकौ शुभौ ।
 ध्वजं च रामस्य हनूमदङ्गमादाय सर्वं वरुणादर्जुनेऽदात् ॥२२६॥
 विशेषतो ध्वजसंस्थे हनूमत्यजेयता स्याज्जयरूपो यतोऽसौ ।
 सर्वं च तद् दिव्यमभेद्यमेव विद्युत्प्रभा ज्या च गाण्डीवसंस्था ॥२२७॥
 गाण्डीवमप्यास कृष्णप्रसादाच्छक्यं धर्तुं पाण्डवस्याप्यधार्यम् ।
 देवैश्च तैर्ब्रह्मवराद् धृतं तद् ब्रह्मैव साक्षात् प्रभुरस्य धारणे ॥२२८॥
 इन्द्रस्य दत्तश्च वरः स्वयम्भुवा तेनापि पार्थस्य बभूव धार्यम् ।
 इन्द्रो ह्यसौ फल्गुनत्वेन जातस्ततः सोऽस्त्रैः शरशालां चकार ॥२२९॥
 आ योजनद्वादशकाभिर्विस्तृतं पुरं चकाराऽशु पुरन्दरात्मजः ।
 हुताशनोऽप्याशु वनं प्रगृह्य प्रभक्षयामास समुद्धतार्चिः ॥२३०॥
 प्रभक्ष्यमाणं निजकक्ष्मीक्ष्य सन्धुक्षयामास तदाऽऽशुशुक्षणिम् ।
 अक्षोपमाभिर्बहुलेक्षणोऽम्भसां धाराभिराशुव्यमनाः क्षयाय ॥२३१॥
 अत्रैस्तु वृष्टिं विनिवार्य कृष्णः पार्थश्च शक्रं सुरपूगयुक्तम् ।
 अयुद्धयतां सोऽपि पराजितोऽभूत् प्रीतश्च दृष्ट्वा बलमात्मनस्तत् ॥२३२॥

स्नेहं च कृष्णस्य तदर्जुने धृतं विलोक्य पार्थस्य बलं च तादृशम् ।
 निवर्त्य मेघानतितुष्टचित्तः प्रणम्य कृष्णं तनयं समाश्लिषत् ॥२३३॥
 विष्णुश्च शक्रेण सहेत्य केशवं समाश्लिषन्निर्विशेषोऽप्यनन्तम् ।
 स केवलं क्रीडमानः सशक्रः स्थितो हि पूर्वं युयुधे न किञ्चित् ॥२३४॥
 ब्रह्मा च शर्वश्च समेत्य कृष्णं प्रणम्य पार्थस्य च कृष्णनाम ।
 सञ्चक्रतुश्चापि शिक्षाप्रकर्षाच्चक्रुश्च सर्वे स्वास्त्रदाने प्रतिज्ञाम् ॥२३५॥
 अनुज्ञातास्ते प्रययुः केशवेन क्रीडार्थमिन्द्रो युयुधे हि तत्र ।
 प्रीत्या कीर्तिं दातुमप्यर्जुनस्य ततस्तुष्टः सह देवैस्तयोः सः ॥२३६॥
 दैत्याश्च नागाश्च पिशाचयक्षा हताः सर्वे तद्वनस्था हि ताभ्याम् ।
 ऋते चतुष्पक्षिणश्चाश्वसेनं मयं च नान्यत् किञ्चिदासात्र मुक्तम् ॥२३७॥
 'अयमग्रे जरिता' इत्यादिमन्त्रैः स्तुत्वा वह्निं पक्षिणो नोपदग्धाः ।
 अश्वसेनः पुत्रकस्तक्षकस्य मात्रा ग्रस्तः प्रातिलोम्येन कण्ठे ॥२३८॥
 छिन्नेऽर्जुनेनान्तरिक्षे पतन्त्यास्तस्याः शक्रेणावितश्छिन्नपुच्छः ।
 वधान्मातुः पुच्छभङ्गाच्च रोषाद्धन्तुं पार्थ कर्णतूणीरगोऽभूत् ॥२३९॥
 मयः कृष्णेनाऽत्तचक्रेण दृष्टो ययौ पार्थ शरणं जीवनार्थी ।
 पार्थार्थमेनं न जघान कृष्णः स्वभक्तश्चेत्यतिमायं परेशः ॥२४०॥
 देवारिरित्येव मयि प्रकोपः कृष्णस्य तेनाहमिमं पुरन्दरम् ।
 पार्थात्मकं शरणं यामि तेन कृष्णप्रियः स्यामिति तस्य बुद्धिः ॥२४१॥
 प्राणोपकृत् प्रत्युपकारमाशु किं ते करोमीति स पार्थमाह ।
 कृष्णप्रसादाद्धि भवान् विमुक्तस्तस्मै करोत्वित्यवदत् स पार्थः ॥२४२॥

कृष्णोऽपि राज्ञोऽतिविचित्ररूपसभाकृतावदिशत् तां स चक्रे ।

अनिर्गमं प्राणिनामर्थितौ तौ हुताशनेनाथ विधाय जग्मतुः ॥२४३॥

दृष्ट्वा च तौ पाण्डवाः सर्व एव महामुदं प्रापुरेतन्निशम्य ।

कृष्णोऽपि पार्थैर्मुमुदेऽनन्तशक्तिसुखज्ञानप्रभवौदार्यवीर्यः ॥२४४॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
खाण्डवदाहो नाम विंशोऽध्यायः ॥

अथ एकविंशोऽध्यायः

- जनार्दनाज्ञया मयः समस्तकौतुकोत्तराम् ।
सभां विधाय भूभृते ददौ गदां वृकोदरे ॥१॥
- स वायुधारितां गदां हि यौवनाश्वभूभृता ।
प्रसादतोऽस्य लम्बितामवाप्य मोदमाप ह ॥२॥
- पुनश्च वत्सरद्वयं समुष्य केशवो ययौ ।
समर्चितश्च पाण्डवैर्वियोजनेऽस्य चाक्षमैः ॥३॥
- ततो वसन् स्वपुर्यजः कचिद् रविग्रहे हरिः ।
सदारपुत्रबान्धवः स्यमन्तपञ्चकं ययौ ॥४॥
- पृथासुताश्च सर्वशः सदारपुत्रमातृकाः ।
क्षितीश्वराश्च सर्वशः प्रियाप्रिया हरेश्च ये ॥५॥
- तथैव नन्दगोपकः सदारगोपगोपिकः ।
मुनीश्वराश्च सर्वतः समीयुरत्र च प्रजाः ॥६॥
- प्रियाश्च ये रमेशितुर्हरिं त्रिरूपमेत्य ते ।
वसिष्ठवृष्णिनन्दनौ भृगूत्तमं तथाऽर्चयन् ॥७॥
- कृतार्थतां च ते ययू रमेशपाददर्शनात् ।
रविग्रहे समाप्नुता भृगूद्ब्रह्मोत्थतीर्थके ॥८॥
- अनुग्रहं विधाय स स्वकेषु केशवस्त्रिवृत् ।
अयाजयच्च शूरजं मखैः समाप्तदक्षिणैः ॥९॥

- समस्तलोकसंस्थितात्मभक्तिमज्जनस्य सः ।
सुकालदर्शनात् परं व्यधादनुग्रहं हरिः ॥१०॥
- ततो ययौ स्वकां पुरीं पृथासुतैः सहाच्युतः ।
चकार तत्र चाऽह्निकं क्रतुं महाश्वमेधकम् ॥११॥
- हयं सभ्रीमफल्गुना हरे रथं समास्थिताः ।
व्यचारयन् हरेः सुताः दिनस्य पादमात्रतः ॥१२॥
- जिताः समस्तभूभृतो जरासुतादयः क्षणात् ।
वृकोदरादिभिस्तु तैर्हयश्च दिव्य आययौ ॥१३॥
- हयः स कृष्णनिर्मितो दिनेन लक्षयोजनम् ।
क्षमो हि गन्तुमञ्जसा दिनाश्वमेधसिद्धये ॥१४॥
- पराशरात्मजो हरिर्हरिं यदा त्वदीक्षयत् ।
तदाऽऽससाद ह द्विजस्तृणावहो रुराव च ॥१५॥
- व्रजन्ति जन्मनोऽनु मे सदा सुता अदृश्यताम् ।
इतीरितेऽर्जुनोऽब्रवीदहं हि पामि ते सुतान् ॥१६॥
- सकृष्णरामकार्ष्णिभिः सुताः न मेऽत्र पालिताः ।
क तेऽत्र शक्तिरित्यमुं जगाद सोऽर्जुनं द्विजः ॥१७॥
- तदा जगाद फल्गुनोऽसुरैर्विदूषितात्मना ।
न विप्र तादृशोऽस्म्यहं यथैव केशवादयः ॥१८॥
- मया जिता हि खाण्डवे सुरास्तथाऽसुरानहम् ।
निवातवर्मनामकान् विजेष्य उत्तरत्र हि ॥१९॥

उदीर्य चेति केशवं स ऊचिवान् ब्रजाम्यहम् ।
इतीरितोऽवदद्धरिस्तवात्र शक्यते नु किम् ॥२०॥

विलज्जमानमीक्ष्य तं जगाद केशवोऽरिहा ।
ब्रजेति स प्रतिश्रवं चकार हाप्यरक्षणे ॥२१॥

वह्निं प्रवेक्ष्येऽशक्तश्चेदित्युत्त्वा सर्वयादवैः ।
ययौ न रामप्रद्युम्नावनिरुद्धं च केशवः ।
न्ययोजयत् तत्साहाय्ये यशस्तेष्वभिरक्षितुम् ॥२२॥

प्रियो हि नितरां रामः कृष्णस्यानु च तं सुतः ।
अनिरुद्धः कार्ष्णिमनु प्रद्युम्नाद् योऽजनिष्ट हि ।
रुक्मिपुत्र्यां रुक्मवत्यामाहृतायां स्वयंवरे ॥२३॥

रतिरेव हि या तस्यां जातोऽसौ कामनन्दनः ।
पूर्वमप्यनिरुद्धाख्यो विष्णोस्तन्नाम्न एव च ।
आवेशयुक्तो बलवान् रूपवान् सर्वशास्त्रवित् ॥२४॥

तस्मात् तांस्त्रीनृते कृष्णः पार्थसाहाय्यकारणात् ।
न्ययोजयत् सूतिकाले ब्राह्मण्याः स च फल्गुनः ॥२५॥

अस्त्रैश्चकार दिग्बन्धं कुमारोऽथापि तु क्षणात् ।
अदर्शनं ययौ पार्थो विषण्णः सह यादवैः ।
अधिक्षिप्तो ब्राह्मणेन ययौ यत्र श्रियःपतिः ॥२६॥

वह्निं विविक्षन्तममुं निवार्य ययौ सविप्रः सहफल्गुनो हरिः ।
आशामुदीचीं बृहता रथेन क्षणेन तीर्त्वेव च सप्तवारिधीन् ॥२७॥

- ददुश्च मार्गं गिरयोऽब्ध्यस्तथा विदार्य चक्रेण तमोऽन्धमीशः ।
घनोदकं चाप्यतितीर्य तत्र ददर्श धाम स्वमनन्तवीर्यः ॥२८॥
- संस्थाप्य दूरे सरथं सविप्रं पार्थं स्वरूपे द्विचतुष्कबाहौ ।
समस्तरत्नोज्ज्वलदिव्यभूषणे विवेश नित्योरुगुणार्णवे प्रभुः ॥२९॥
- सहस्रमूर्धन्यरुशेषभोग आसीनरूपेऽमितसूर्यदीधितौ ।
रमासहाये तटिदुज्ज्वलाम्बरे मुक्तैर्विरिञ्चादिभिरर्चिते सदा ॥३०॥
- स्थित्वैकरूपेण मुहूर्तमीश्वरो विनिर्ययौ विप्रसुतान् प्रगृह्य ।
सुनन्दनन्दादय एव पार्षदास्ते वैष्णवा भूमितले प्रजाताः ॥३१॥
- दर्पं निहन्तुं हरिरर्जुनस्य समानयद् विप्रसुतान् परेशः ।
प्रीतिर्महत्येव यतोऽर्जुने हरेः संशिक्षयामास ततः स एनम् ॥३२॥
- अप्राकृतात् सदनाद् वासुदेवो निस्सृत्य सूर्याधिकलक्षदीधितेः ।
रथं समारुह्य सपार्थविप्र आगात् सुतांश्चैव ददौ द्विजाय ॥३३॥
- लोकशिक्षार्थमेवासौ प्रापश्चित्तं च चालने ।
चक्रे सार्द्धमुहूर्तेन समागम्य पुनर्मखम् ॥३४॥
- ब्रह्मादीनागतांश्चैव सदा स्वपरिचारकान् ।
पूजयित्वाऽभ्यनुज्ञाय ब्राह्मणानप्यपूजयत् ॥३५॥
- सस्त्राववभृथं कृष्णः सदारः ससुहृज्जनः ।
आयान्तं द्वारकां कृष्णं दन्तवक्रो रुरोध ह ॥३६॥
- जघान गदया कृष्णस्तं क्षणात् सविदूरथम् ।
विदूरथस्तमोऽगच्छद् दन्तवक्रे च योऽसुरः ॥३७॥

हरेः पार्षदः क्षिप्रं हरिमेव समाश्रितः ।

कृष्णे प्राप्ते स्वलोकं च निस्सृत्यास्मात् स्वरूपतः ।

एकीभावं स्वरूपेण द्वारपेण गमिष्यति ॥३८॥

ततः कृष्णः पुरीमेत्य बोधयामास फल्गुनम् ।

किमेतद् दृष्टमित्येव तेन पृष्टो रमापतिः ॥३९॥

अयं द्वीपः सागरश्च लक्षयोजनविस्तृतौ ।

तदन्ये तु क्रमेणैव द्विगुणेनोत्तरोत्तराः ॥४०॥

अन्त्याध्यर्द्धस्थलं हैमं बाह्यतो वज्रलेपकम् ।

एतत् सर्वं लोकनाम ह्येतस्माद् द्विगुणं तमः ।

अन्धं यत्र पतन्त्युग्रा मिथ्याज्ञानपरायणाः ॥४१॥

घनोदकं तद्द्विगुणं तदन्ते धाम मामकम् ।

यत्तद् दृष्टं त्वया पार्थ तत्र मुक्तैरजादिभिः ।

सेव्यमानः स्थितो नित्यं सर्वैः परमपूरुषः ॥४२॥

लोकालोकप्रदेशस्तु पञ्चाशल्लक्षविस्तृतः ।

सपञ्चाशत्सहस्रश्च तस्यापि गणनं तथा ॥४३॥

योजनानां पञ्चविंशत्कोटयो मेरुपर्वतात् ।

चतसृष्वपि दिक्षूर्ध्वमधश्चाण्डं प्रकीर्तितम् ॥४४॥

अबन्नीरनभोहंकृन्महत्तत्त्वगुणत्रयैः ।

क्रमाद् दशोत्तरैरेतदावृतं परतस्ततः ॥४५॥

व्याप्तोऽहं सर्वगोऽनन्तोऽनन्तरूपो निरन्तरः ।

अनन्तशीर्षोऽनन्ताक्षोऽनन्तपादकरोरुकः ।

अनन्तगुणमाहात्म्यश्चिदानन्दशरीरकः

॥४६॥

मद्वशा एव सर्वेऽपि त्वं चान्ये च धनञ्जय ।

मत्प्रसादाद् बलं चैव विजयश्चाखिला गुणाः ।

तस्मान्न विस्मयः कार्यो न दर्पश्च त्वयाऽनघ

॥४७॥

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।

मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ।

इत्युक्तः प्रणिपत्यैनं क्षमस्वेत्याह फल्गुनः

॥४८॥

उषित्वा कतिचिन्मासान् ययुः सर्वेऽपि पाण्डवाः ।

अनुज्ञाताः केशवेन भक्तिनम्रधियोऽच्युते ।

सम्भाविताः केशवेन सौहार्देनाधिकेन च

॥४९॥

ततः कदाचित् प्रवरे सभातले धर्मात्मजो राजभिर्भ्रातृभिश्च ।

वृतो निशम्यैव सभाः सुराणां यथा स्थिता नारदमन्त्रपृच्छत्

॥५०॥

अन्तरिक्षं त्वया प्रोक्तं लक्षयोजनमुच्छ्रितम् ।

अर्द्धकोट्युच्छ्रितः स्वर्गो विमानावलिङ्गुलः

॥५१॥

भुवः स्वर्गश्च कोट्यैव योजनानां प्रविस्तृतौ ।

महर्जनस्तपश्चैव क्रमादध्यर्द्धयोजनाः ।

पञ्चाशत्कोटिविस्तारा योजनानां समस्तशः

॥५२॥

यावन्त एते मिलितास्तत्प्रमाण उदीरितः ।

सत्याख्यो ब्रह्मलोकस्तु यत्र ब्रह्मा विराजते

॥५३॥

ततश्च द्विगुणः प्रोक्तो विष्णुलोकः सनातनः । उत्तरोत्तरतः सर्वे सुखे शतगुणोत्तराः	॥५४॥
अनन्तजनसम्पूर्णा अपि ते हीच्छया हरेः । अवकाशवन्तो दिव्यत्वात् पूर्यन्ते न कदाचन । सर्वकामसुखैः पूर्णा दिव्यस्त्रीपुरुषोज्ज्वलाः	॥५५॥
दिव्यरत्नसमाकीर्णं तथा पातालसप्तकम् । अधस्ताच्छेषदेवेन बलिना समधिष्ठितम्	॥५६॥
कामभोगसमायुक्ता बहुवर्षसहस्रिणः । सप्तद्वीपेषु पुरुषा नार्यश्चोक्ताः सुरूपिणः	॥५७॥
एषां च सर्वलोकानां धाता नारायणः परः । विष्णुलोकस्थितो मुक्तैः सदा सर्वैरुपास्यते	॥५८॥
सेवका ब्रह्मणश्चैव देवा वेदाश्च सर्वशः । शक्रस्य मुनयः सर्वे हरिश्चन्द्रश्च भूमिपः	॥५९॥
अखिला अपि राजानः पाण्डुश्चास्मत्पिता मुने । यमस्यैवानुगाः प्रोक्ता राजभिस्तैर्यमेन च	॥६०॥
उपास्यमानो भगवान् रामो यमसभातले । उक्त इन्द्रेण चोपास्यो वामनात्मा जनार्दनः	॥६१॥
प्रादुर्भावाश्च निखिला ब्रह्मणोपासिताः सदा । वरुणस्यानुगा नागास्तत्र मत्स्याकृतिर्हरिः । गन्धर्वा धनदस्यापि तत्र कल्की हरिः प्रभुः	॥६२॥

रुद्रस्योग्राणि भूतानि नृसिंहात्मा शिवेन च । उपास्यते सदा विष्णुरित्याद्युक्तं त्वयाऽनघ । सर्वरत्नस्थलान् दिव्यान् देवलोकान् प्रभाषता	॥६३॥
तत्र मे संशयो भूयान् हरिश्चन्द्रः कथं नृपः । ऐन्द्रं सभातलं प्राप्तः पाण्डुर्नास्मत्पिता मुने	॥६४॥
इत्युक्तो नारदः प्राह राजसूयकृतोन्नतिम् । हरिश्चन्द्रस्य तां दृष्ट्वा पिता यमसभातले । स्थितस्त्वामवदत् पाण्डू रामद्वयसुदैवते	॥६५॥
करोतु राजसूयं मे पुत्रो ज्येष्ठोऽनुजार्चितः । पालितो वासुदेवेन किं तस्यासाध्यमत्र हि	॥६६॥
एतच्छ्रुत्वा धर्मसुतो भ्रातृभिः सहितो वशी । अवाप्तिं राजसूयस्य मन्त्रयामास धर्मवित्	॥६७॥
सुकार्यमेतदित्यलं निशम्य सोदरोदितम् । अयातयत् स्वसारथिं स केशवाय भूपतिः	॥६८॥
तदैव केशवस्य याः स्त्रियस्तदीयतातकैः । सहोदरैश्च यापितः सुदूत आप माधवम्	॥६९॥
प्रणम्य केशवं वचः स आह मागधेन ते । विवाहवान्धवा रणे विजित्य रोधिता गिरौ	॥७०॥
नृपायुतद्वयेन सोऽष्टविंशकैः शतैरपि । यियक्षुरग्रूपिणं त्रिलोचनं त्वयि स्थिते	॥७१॥

विमोचयस्व तान् प्रभो निहत्य मागधेश्वरम् ।
अवैदिकं मखं च तं विलुप्य धर्मगुप्तये

॥७२॥

इतीरितोऽथ सारथिं निशाम्य धर्मजस्य च ।
निशम्य तद्वचस्तदा जगाम पाण्डवालयम्

॥७३॥

स पाण्डवैः समर्चितो मखाय धर्मजेन च ।
प्रपृष्ट आह माधवो वचो जगत्सुखावहम्

॥७४॥

क्रतुर्यथाविधानतः कृतो हि पारमेष्ठ्यकम् ।
पदं नयेत तत्पदे सुयोग्यमेव नान्यथा

॥७५॥

अयोग्यकान्महापदे विधातुरेष हि क्रतुः ।
समानयोग्यतागणात् करोति मुक्तिगं वरम्

॥७६॥

पुरा तु मुक्तितोऽधिकं स्वजातितः करोति च ।
अतस्त्रिशङ्कुत्रको नृपानतीत्य वर्तते

॥७७॥

सुरांशकोऽपि ते पिता विना हि राजसूयतः ।
न शक्यति त्रिशङ्कुजाद् वरत्वमाप्नुमद्य तु

॥७८॥

तपश्चरन् समागते शचीपतौ पिता तव ।
मरुद्गणोत्तमः पुरा न तूत्थितः शशाप सः

॥७९॥

व्रजस्व मानुषीं तनुं ततो मृतः पुनर्दिवम् ।
गतोऽपि न स्वकां तनुं प्रवेष्टुमत्र नेशसे

॥८०॥

तदाऽधिकस्त्रिशङ्कुर्भविष्यति त्वदित्यथ ।
क्षमापितश्च वासवो जगाद राजसूयतः ।

त्रिशङ्कुजाधिको भवानवाप्स्यति स्वकां तनुम्

॥८१॥

- अतः सुकार्य एव ते युधिष्ठिर क्रतूत्तमः ।
भवद्भिरप्यवाप्यते स्वयोग्यताऽमुनाऽखिला ॥८२॥
- उदीर्य चैवमीश्वरः क्रतोरमुष्य योग्यता ।
वृकोदरे यतोऽखिला चतुर्मुखत्वयोग्यता ॥८३॥
- ततः सुपूर्णमस्य तत् फलं विधातुमञ्जसा ।
जगाद वायुवाहनो वचो युधिष्ठिरं त्विदम् ॥८४॥
- क राजसूयमद्य ते जरासुते तु जीवति ।
जयेत् क एव तं युधा मृतो न योऽपि सीरिणा ॥८५॥
- विरिञ्चशर्ववाक्यतः समस्तलोकजायिनि ।
स्थिते तु ते जरासुते न सेत्स्यति क्रतूत्तमः ॥८६॥
- इतीरिते रथाङ्गिना जगाद धर्मनन्दनः ।
निवर्तितं मनः क्रतोरलं ममामुना प्रभो ॥८७॥
- बभूविरे च भूभृतो न चाऽधिराज्यमापिरे ।
यदा च चक्रवर्तिनस्तदेदृशा न शत्रवः ॥८८॥
- इतीरितेऽमुनाऽवदत् प्रधानमारुतात्मजः ।
पदं चतुर्मुखस्य वा सुसाध्यमेव यत्नतः ॥८९॥
- निजानुभाववर्जिता हरेरनुग्रहोज्जिताः ।
महाप्रयत्नवर्जिता जना न जम्भुरुन्नतिम् ॥९०॥
- स्थिरोऽनुभाव एव मे महाननुग्रहो हरेः ।
प्रयत्नमेकमग्रतो निधाय भूतिमाप्नुमः ॥९१॥

इतीरितेऽमुना हरिः समुद्यमात् प्रधानतः ।	
स्थिते हि यज्ञकारणे वृकोदरे जगाद ह	॥९२॥
स एक एव पूरुषो जरासुतोऽद्य वर्तते ।	
समस्तसद्विरोधिनां बलं कलेरनन्तरः	॥९३॥
तथा सतां समाश्रयो यदुद्भवाः सतां गुणाः ।	
स एक एव तादृशस्त्वया विचिन्त्य यात्यताम्	॥९४॥
यदि स्म तेन मागधो निहन्यते सतां जयः ।	
विपर्ययेण चासतामिति स्म विद्धि नान्यथा	॥९५॥
स पारमेष्ठ्यसत्पदं प्रयात्यसंशयं युधि ।	
य एव हन्ति मागधं स एव धर्मपालकः	॥९६॥
निहन्ति मागधेऽवरं य एष वैष्णवं जगत् ।	
करोति शर्वपालितो यतः स बार्हद्रथः	॥९७॥
निहन्ति शैवनायकं य एव वैष्णवाग्रणीः ।	
इति स्म भावसंयुते वदत्यजेऽबिभेनृपः	॥९८॥
युधिष्ठिरे ब्रुवत्यजं मखेन मे त्वलं त्विति ।	
तमाह मारुतात्मजो निहन्मि मागधं रणे	॥९९॥
इतीरितेऽवदद्धरिर्त्रिजामहे वयं त्रयः ।	
अहं च भीमफल्गुनौ निहन्तुमेव मागधम्	॥१००॥
वृकोदरेण हन्यते यदि स्म मागधाधिपः ।	
मखश्च सेत्स्यते ध्रुवं जगच्च ते वशे भवेत्	॥१०१॥

इतीरिते तु शौरिणा जगाद धर्मनन्दनः ।

स शूरसेनमण्डलप्रहाणतो हरेस्त्रसन्

भयाद्धि यस्य माधुरं विहाय मण्डलं गताः ।

भवन्त एव सागरं ततो बिभेम्यहं रिपोः

इमौ हि भीमफल्गुनौ ममाक्षिणी सदा प्रभो ।

मनोनिभो भवान् सदा न वो विनाऽस्म्यहं पुमान्

अतो न जीवितात् प्रियानहं रिपोर्बलीयसः ।

सकाशमात्महेतुतः प्रयातयामि वो विभो

इतीरितेऽवदत् पुनर्वृकोदरोऽरिकक्षभुक् ।

यदीयनेतृका रमाविरिञ्चशर्वपूर्वकाः

वशे च यस्य तद् बलं सुरासुरोर्गादिनाम् ।

स एष केशवः प्रभुः क चास्य बारुहद्रथः

अधृष्यमस्ति मे बलं हरिप्रणायकस्य च ।

समस्तलोकनेतरि प्रभौ हि सर्वशक्तिता

अजेयता तथाऽर्जुने हरेर्वरोद्भवाऽस्ति हि ।

अतो वयं त्रयोऽद्य तं प्रयाम मागधं रिपुम्

हनिष्य एव मागधं हरेः पुरो न संशयः ।

इतीरितेऽमुना हरिर्जगाद धर्मनन्दनम्

वयं त्रयः समेत्य तं प्रयातयाम मृत्यवे ।

हनिष्यति स्फुटं रणे वृकोदरो जरासुतम्

भयं न कार्यमेव ते मया हतः स नेति ह ।
मया हि नीतिहेतुतः स्वयं न हन्यते रिपुः ॥११२॥

स शर्वसंश्रयाग्रणीर्मदाश्रयोत्तमेन तु ।
निहन्यते यदा तदा प्रकाशितं हि मे बलम् ॥११३॥

अतो न शङ्कितं मनः कुरुष्व भूपते क्वचित् ।
प्रदर्शयामि तेऽनुजौ निहत्य मागधेश्वरम् ॥११४॥

इतीरितः स विष्णुना विचार्य तद्गुणान् परान् ।
तथेति चाऽह ते त्रयः प्रतस्थुराशु मागधान् ॥११५॥

समेत्य मागधांस्तु ते शिवोरुलिङ्गमित्यलम् ।
सुमाल्यवस्त्रभूषणैः समर्चितं गिरिं ययुः ॥११६॥

स्वशीर्षतोऽपि चाऽदृतं जरासुतेन ते गिरिम् ।
न्यपातयन्त बाहुभिस्तमस्य चोत्तमाङ्गवत् ॥११७॥

अद्वारतस्ते नगरं प्रविश्य माषस्य नालेन कृतास्त्रिभेरीः ।
पुष्टिप्रदाः विभिदुस्तस्य कीर्तिशास्त्रोपमा न्यकृतमागधेशाः ॥११८॥

तथाऽऽपणेभ्यो बहुमाल्यगन्धान् प्रसह्य संगृह्य शुभांश्च दध्नुः ।
अद्वारतस्तस्य गृहं च ससुभोऽशब्दतस्तं च नृपं प्रससुः ॥११९॥

तान् विप्रवेषान् स निशाम्य राजा
महाभुजान् स्नातकवेषयुक्तान् ।
द्वितीयवर्णान् प्रविचिन्त्य बाहून्
ज्याकर्कशान् वीक्ष्य बभाष एतान् ॥१२०॥

के द्याथ किं हेतुत आगताश्च कुतश्च मे पर्वतलिङ्गभेदनम् ।
 कृतं भवद्भिः कुत एव दुर्नयाः कृतास्तथाऽन्ये द्विजवर्यवैधैः ॥१२१॥
 इति ब्रुवाणं भगवानुवाच कार्यं हि शत्रोरखिलं प्रतीपम् ।
 इत्युक्त ऊचे न हि विप्रशत्रुरहं कुतो वो मम शत्रुता भवेत् ॥१२२॥
 इत्युक्तवाक्यं नृपतिं जगाद जनार्दनो नैव हि तादृशा द्विजाः ।
 अहं रिपुस्तेऽस्मि हि वासुदेव इमौ च भीमार्जुननामधेयौ ॥१२३॥
 यद् बान्धवान् नः पिशिताशिधर्मतो रौद्रे मखे कल्पयितुं पशुत्वे ।
 इच्छस्यरे वेदपथं विहाय तं त्वां बलाच्छास्तुमिहाऽगता वयम् ॥१२४॥
 विमोक्षयामः स्वजनान् यदि त्वं न मोचयस्यथ निगृह्य च त्वाम् ।
 मुञ्चाथवा तानभियाहि वाऽस्मान् रणाय मर्तुं कृतनिश्चयोऽत्र ॥१२५॥
 इतीरितोऽसौ मगधाधिपो रुषा
 जगाद नाहं शिवयागयुक्तान् ।
 मोक्ष्ये पशून् युगपद् वा क्रमेण
 योत्स्ये च वोऽथापि चमूसहायान् ॥१२६॥
 निरायुधः सायुधो वा युष्मदिष्टायुधेन वा ।
 एकोऽपि सकलैर्योत्स्ये ससेनो वा ससैनिकान् ॥१२७॥
 इत्युक्तवन्तमवददजितोरुबलो हरिः ।
 एह्येकमेको वाऽस्मासु ससैन्यो वा रणे नृप ॥१२८॥
 येन कामयसे योद्धुं तं न आसादय द्रुतम् ।
 निरायुधः सायुधो वा त्वदभीष्टायुधेन वा ।
 इत्याऽहं भगवाञ्छत्रुं यशो भीमे विवर्द्धयन् ॥१२९॥

घातयित्वा स्वशत्रुं च भीमेनानुग्रहं परम् ।
भीमस्य कर्तुमिच्छंश्च भक्तिज्ञानादिवर्द्धनम् ॥१३०॥

तृणीकर्तुं रिपुं चैव निरायुधतयाऽगमत् ।
कृष्णभीमार्जुनास्तेन विप्रवेषाश्च तेऽभवन् ॥१३१॥

निरायुधः क्षत्रवेषो नैव योग्यः कथञ्चन ।
ततो जग्मुर्विप्रवेषास्तृणीकर्तुं हि मागधम् ॥१३२॥

मागधस्य ससैन्यस्य स्वगृहे संस्थितस्य च ।
निरायुधेन भीमेन समाह्वाने कृतेऽमितम् ।
धर्मं यशश्च भीमस्य वर्द्धयामास केशवः ॥१३३॥

तृतीयमर्जुनं चैव समादाय ययौ रिपुम् ।
हरिस्तस्माच्च भीमस्य महाधिक्यं प्रकाशयन् ।
मुखेन मागधस्यैव वृष्णेकं न इति ब्रुवन् ॥१३४॥

वृष्णेकमस्मास्विति स प्रोक्त आह जरासुतः ।
कुर्यां नैवार्जुनेनाहमबलेनैव सङ्गरम् ॥१३५॥

पञ्चपञ्चाशदब्दोऽद्य ह्ययमेवं च बालवत् ।
अबलत्वाद् युवाऽप्येष बाल एव मतो मम ॥१३६॥

इत्युक्तोऽप्यर्जुनो नाऽहं कुरु तर्हि परीक्षणम् ।
बाहुभ्यां धनुषा वेति शङ्कमानः पराजयम् ॥१३७॥

अतो भीमे बलाधिक्यं सुप्रसिद्धमभून्महत् ।
एतदर्थं हि कृष्णेन सहाऽनीतः स फल्गुनः ॥१३८॥

- जानन् कृष्णे बलं घोरमविषहं स मागधः ।
कुत्सयन् गोप इति तं भयान्नैवाऽह्वयत् प्रभुम् ॥१३९॥
- आह्वयामास भीमं तु स्याद् वा मे जीवनं त्विति ।
हनिष्यत्येव मां कृष्ण इत्यासीन्नृपतेर्भयम् ।
तस्मात् तं नाऽह्वयामास वासुदेवं स मागधः ॥१४०॥
- अर्जुने तु जिते कृष्णभीमौ मां निहनिष्यतः ।
त्रयाणां दुर्बलाह्वानान्नश्येत् कीर्तिश्च मे ध्रुवा ॥१४१॥
- इति मत्वाऽऽह्वयामास भीमसेनं स मागधः ।
कथञ्चिज्जीवितं वा स्यान्न तु नश्यति मे यशः ॥१४२॥
- इति स्म भीमं प्रतियोधनाय संगृह्य राजा स जरासुतो बली ।
राज्ये निजं चाऽत्मजमभ्यषिञ्चत् पुरा ख्यातं पत्रतापाख्यरुद्रम् ॥१४३॥
- बलं भीमे मन्यमानोऽधिकं तु गदाशिक्षामात्मनि चाधिकां नृपः ।
भीतो नियुद्धेऽस्य ददौ गदां स भीमाय चान्यां स्वयमग्रहीद् बली ॥१४४॥
- तदर्धमेवाऽशु गदां प्रगृह्य भीमो ययौ मागधसंयुतो बहिः ।
पुरात् सकृष्णार्जुन एव तत्र त्वयुद्धयतां केशवपार्थयोः पुरः ॥१४५॥
- वाचाऽजयत् तं प्रथमं वृकोदरः शिवाश्रयं विष्णुगुणप्रकाशया ।
ततो गदाभ्यामभिपेततुस्तौ विचित्रमार्गानपि दर्शयन्तौ ॥१४६॥
- तयोगदि तेऽशनिसन्निकाशे चूर्णीकृते देहमहाद्रदिम्ना ।
अन्योन्ययोर्वक्षसि पातिते रुषा यथाऽश्मनोः पांसुपिण्डौ सुमुक्तौ ॥१४७॥
- सञ्चूर्णितगदौ वीरौ जघ्नतुर्मुष्टिभिर्मिथः ।
ब्रह्माण्डस्फोटसङ्गशैर्यथा केशवकैटभौ ॥१४८॥

चचाल पृथ्वी गिरयश्च चूर्णिताः कुलाचलाश्चेलुरलं विचुक्षुभुः ।
समस्तवारां पतयः सुरासुरा विरिञ्चशर्वादय आसदन्नभः ॥१४९॥

सुरास्तु भीमस्य जयाभिकाङ्क्षिणस्तथाऽसुराद्या मगधाधिपस्य ।
पश्यन्ति सर्वे क्रमशो बलं स्वं समाददे मारुतनन्दनोऽपि ॥१५०॥

मानयित्वा वरं धार्तुर्दिवसान् दश पञ्च च ।
वासुदेवाज्ञया भीमः शत्रुं हन्तुं मनो दधे ॥१५१॥

स प्रणम्य हृषीकेशं हर्षादाश्लिष्य फल्गुनम् ।
रिपुं जग्राह मुकुटे वारणं मृगराडिव ॥१५२॥

पृष्ठेऽस्य जानुमाधाय कूर्मदेशं बभञ्ज च ।
मृतिकाले पुनर्देहं विददार यथा पुरा ॥१५३॥

मर्मण्येव न हन्तव्यो मयाऽयमिति मारुतिः ।
स्वपौरुषप्रकाशाय बभञ्जनममर्मणि ॥१५४॥

भज्यमाने शरीरेऽस्य ब्रह्माण्डस्फोटसन्निभः ।
बभूव रावो येनैव त्रस्तमेतज्जगन्नयम् ॥१५५॥

निहत्य कृष्णस्य रिपुं स भीमः समर्पयामास तदर्चनं हरेः ।
कृतां हि भीमेन समर्चनां तां समक्षमादातुमिहाऽगतो ह्यजः ॥१५६॥

स्वीकृत्य पूजां च वृकोदरस्य दृढं समाश्लिष्य च तं जनार्दनः ।
प्रीतो नितान्तं पुनरेव कृष्णं ननाम भीमः प्रणतोऽर्जुनेन ॥१५७॥

जग्मुः सुराश्चातितरां प्रहृष्टा ब्रह्मादयो दीनतराश्च दैत्याः ।
बलादुमेशस्य वरे प्रभन्ने वृकोदरेणाच्युतसंश्रयेण ॥१५८॥

सुतो ययौ शरणं तान् रमेशभीमार्जुनान् सहदेवोऽस्य धीमान् ।
रथं स्वसारं च ददौ स मारुतेर्ननाम कृष्णं परया च भक्त्या ॥१५९॥

रथो ह्यसौ वसुना वासुदेवाच्छक्रान्तराऽऽप्तो वसुवंशजत्वात् ।
जरासुतस्याऽस वृकोदरस्तं हरे रथं प्रार्पयामास तस्मै ॥१६०॥

कृष्णोऽस्मरद् गरुडं स ध्वजेऽभूद् रथं कृष्णोऽथाऽरुहत् पाण्डवाभ्याम् ।
भीमः कन्यां सहदेवस्य हेतोः समग्रहीदनुजस्याऽत्मनः सः ॥१६१॥

नकुलस्याऽदान्माद्राजो हि पूर्वं स्वीयां कन्यां सा तथैषाऽप्युषा हि ।
एका पूर्वं ते अश्विनोश्चैव भार्या यमौ रेमाते यदुषा अश्विभार्या
ततः कृष्णायामग्रजभ्रातृभार्यावृत्तिं हि तौ चक्रतुर्माद्रिपुत्रौ ॥१६२॥

जरासुतस्याऽत्मजः केशवादीन् रत्नैः समभ्यर्च्य यथावनुज्ञया ।
तदाज्ञया पितृकार्याणि कृत्वा तदाज्ञयैवामुचत् तान् नृपांश्च ।
तैः संस्तुतः केशवो भीमपार्थयुक्तो ययौ भक्तिनम्रैर्यथावत् ॥१६३॥

सम्भावितास्ते सहदेवेन सम्यक् प्रशस्य कृष्णं भीमसेनं च सर्वे ।
ययुर्गृहान् स्वानपतत् केशवद्विड् जरासुतोऽन्धे तमसि क्रमेण ॥१६४॥

कृष्णश्च पार्थौ च तथैकयानं समास्थिता धर्मजमभ्यगच्छन् ।
तेषां शङ्खध्वनिसम्बोधितात्मा राजा प्रीतश्चातितरां बभूव ॥१६५॥

द्वैपायनोऽथ भगवानभिगम्य पार्थानाज्ञापयत् सकलसम्भृतिसाधनाय ।
तं राजसूयसहितं परमाश्वमेधयज्ञं समादिशदनन्यकृतं विरिञ्चात् ॥१६६॥

कर्ता हि तस्य परमेष्ठिपदं प्रयाति
यद्यन्यसद्गुणवरैः परमेष्ठितुल्यः ।
भीमे मखस्य फलमप्यधिकं विधातुं
व्यासः क्रतुं तमदिशद् गुरुरब्जजस्य

॥१६७॥

असाधारणहेतुर्यः कर्मणो यस्य चेतनः । स एव तत्फलं पूर्णं भुङ्क्तेन्योऽल्पमिति स्थितिः । विना विष्णुं निर्णयोऽयं स हि कर्मफलोज्झितः	॥१६८॥
हेतवोऽपि हि पापस्य न प्रायः फलभागिनः । देवाः पुण्यस्य दैत्याश्च मानुषास्तु द्विभागिनः	॥१६९॥
असाधारणहेतुश्च भीम एव प्रकीर्तितः । यज्ञस्यास्य जरासन्धवधात् कर्णजयादपि	॥१७०॥
जयाच्च कीचकादीनामन्यैर्जेतुमशक्यतः । द्वितीयः फल्गुनश्चैव तृतीयस्तु युधिष्ठिरः	॥१७१॥
तस्माद् ब्रह्मपदावाप्त्यै व्यासो भीमस्य तं क्रतुम् । अनन्यकृतमादिश्य दिशां विजयमादिशत्	॥१७२॥
अथाब्रवीद् धनञ्जयो धनुर्ध्वजो रथो वरः । ममास्ति तद् दिशां जयो ममैव वाञ्छितः प्रभो	॥१७३॥
इतीरितोऽखिलप्रभुर्जगाद सत्यमस्ति ते । समस्तसाधनोन्नतिर्महच्च वीर्यमस्ति ते	॥१७४॥
तथापि कीचकादयो वृकोदरादृते वशम् । न यान्ति नापि ते वशं प्रयाति कर्ण एव च	॥१७५॥
बलाधिकोऽसि कर्णतस्तथाऽपि नामृतः करम् । ददाति ते ह्यतिस्पृधा न वध्य एष तेऽद्य च	॥१७६॥
सर्वमकुण्डलत्वतो न वध्य एष यत् त्वया । ततो वृकोदरो दिशं प्रयातु ते पितुः प्रियाम्	॥१७७॥

- जीवग्राहभयात् कर्णो ददाति करमञ्जसा ।
भीमाय नात्र सन्देहो जितोऽनेन च संयुगे ॥१७८॥
- अजेयौ शर्ववचनाद् रणे कीचकपौण्ड्रकौ ।
वशं प्रयातो भीमस्य तथाऽवध्योऽपि चेदिपः ॥१७९॥
- जीवग्राहभयं ह्येषां भीमान्मागधपातनात् ।
तस्मात् करं प्रयच्छन्ति जिता वा पूर्वमेव वा ॥१८०॥
- प्रयाहि च त्वं धनदप्रपालितां दिशं द्वीपान् सप्त चाशेषदिक्षु ।
नागांश्च दैत्यांश्च तथाऽधरस्थान् विजित्य शीघ्रं पुनरेहि चाऽत्र ॥१८१॥
- रथो हि दिव्योऽम्बरगस्तवास्ति दिव्यानि चास्त्राणि धनुश्च दिव्यम् ।
येऽन्ये च बाणप्रमुखा अजेयाः शर्वाश्रयास्तानपि भीम एतु ॥१८२॥
- तथासुराश्चापि समस्तशोऽस्य बलिं प्रयच्छन्ति मदाज्ञयेतरे ।
दिशं प्रतीचीमथ दक्षिणां च यातां यमौ क्रमशो ह्यध्वरार्थे ॥१८३॥
- यशश्च धर्मश्च तयोरपि स्यादिति स्म कृष्णेन सुतेन काल्याः ।
उक्ते ययुस्ते तमभिप्रणम्य दिशो यथोक्ताः परमोरुसद्गुणाः ॥१८४॥
- वृकोदरोऽजयनृपान् विराटमाससाद ह ।
जितेऽत्र कीचके रणे समाददे करं ततः ॥१८५॥
- ततः क्रमानृपान् जित्वा चेदीनां विषयं गतः ।
मातृवाक्याद् भयाच्चैव शिशुपालेन पूजितः ॥१८६॥
- मातृष्वसुगृहे चोष्य दिवसान् कतिचित् सुखम् ।
करं सुमहदादाय ततः पूर्वा दिशं ययौ ॥१८७॥

क्रमेण सर्वान् निर्जित्य पौण्ड्रकं च महाबलम् । विरथीकृत्य कर्णं च करमादाय सर्वतः	॥१८८॥
हिमवच्छिखरे देवान् जित्वा शक्रपुरोगमान् । क्रीडार्थं युद्धयतस्तेभ्यस्तुष्टेभ्यो रत्नसञ्चयम्	॥१८९॥
बाहुयुद्धेन शेषं च गरुडं च महाबलम् । क्रीडमानौ विनिर्जित्य भूषणान्याप तोषतः । ताभ्यां च दृढमाश्लिष्टः स्नेहविक्रान्तया धिया	॥१९०॥
पोषूयमानः स ततोऽम्बुधौ बली जगाम बाणस्य पुरं हरं च । रणेऽजयद् वारणरूपमास्थितं क्रीडन्तमेतेन च तोषितो हरः	॥१९१॥
पृष्टश्च गिरिशेनासौ विस्तरं दिग्जयस्य च । सिंहव्याघ्रादिरूपाश्च आत्मना विजिता यथा । गरुत्मच्छेषशक्राद्या देवाः सर्वे तदब्रवीत्	॥१९२॥
निशम्य शङ्कोऽखिलं मखस्य च प्रसाधकम् । हरिं ततो बलेः सुताद् ददौ च रत्नसञ्चयम्	॥१९३॥
स बाणदैत्यतो महच्छिवेन दत्तमुत्तमम् । प्रगृह्य रत्नसञ्चयं स्वकं पुरं समाययौ	॥१९४॥
स विप्रयादवेश्वरं द्विधास्थितं जनार्दनम् । पुरो निधाय तद् वसु प्रभूतमानमत् तदा	॥१९५॥
सोऽभिवन्द्याग्रजं चैव यथावृत्तं न्यवेदयत् । आत्मनः कृष्णयोः सर्वं धर्मराजाग्रतो मुदा	॥१९६॥

यथा जिताः कीचकाद्या एकलव्यसहायवान् ।

यथा जितः पौण्ड्रकश्च कर्णाद्याश्च तथाऽपरे

यथा सिंहादितनवः शेषवीन्द्रेन्द्रपूर्वकाः ।

यथा गजतनुः शर्वस्तच्च सर्वमवर्णयत्

सम्भावितश्च कृष्णाभ्यां राज्ञा च सुमहाबलः ।

आज्ञया व्यासदेवस्य यज्ञाङ्गानि समार्जयत्

ऊचे तं भगवान् व्यासो जितं सर्वं त्वयाऽरिहन् ।

जये सर्वस्य यज्ञोऽयं पूर्णो भवति नान्यथा

विरिञ्चः सर्वजित् पूर्वं द्वितीयस्त्वमिहाभवः ।

इत्युक्तवैनं समाश्लिष्य यज्ञाङ्गानि समादिशत्

तदैवान्ये दिशो जित्वा समीयुस्तस्य येऽनुजाः ।

सहदेवो दक्षिणाशां जित्वा रत्नान्युपाहरत्

तत्र रुक्मी न युयुधे सहदेवेन वीर्यवान् ।

जितः कृष्णेन पूर्वं यः शर्वादाप धनुर्वरम्

तपसा तोषितात् कृष्णादन्यानेवामुनाऽखिलान् ।

विजेष्यसि यदा कृष्णविरोधस्ते तदा धनुः ।

मामेष्यतीति तेनोक्तो न व्यरुद्धयत केशवे

स्वसुः स्नेहाच्च कृष्णस्य यज्ञकारयितृत्वतः ।

भीमार्जुनबलाच्चैव माद्रेयाय ददौ करम् ।

जिग्ये बलेनान्यनृपान् सहदेवः प्रतापवान्

तथा स्मृतं समागतं घटोत्कचं विभीषणे ।
समादिशद् ययौ च सोऽप्यसौ ददौ महाकरम् ॥२०६॥

पुरा हि राघवोदितं तदस्य सोऽखिलं तदा ।
विचार्य केशवं च तं बलं च भीमपार्थयोः ।
दिवौकसश्च पाण्डवानवेत्य सोऽददात् करम् ॥२०७॥

महौघरत्नसञ्चयं स आप्य भीमसेनजः ।
ययौ च माद्रिनन्दनं स चाऽययौ स्वकं पुरम् ॥२०८॥

नकुलः पश्चिमाशायां विजिग्येऽखिलभूतः ।
करमाप च वीरोऽसौ सौहाददिव मातुलात् ।
आययौ च महारत्नसञ्चयेन स्वकं पुरम् ॥२०९॥

अर्जुनः कपिवरोच्छ्रितध्वजं स्यन्दनं समधिरुह्य गाण्डिवी ।
यात एव दिशमुत्तरां यदा पार्वतेयकुनृपाः समाययुः ॥२१०॥

त्रैगर्ताः पार्वतेयाश्च सहिताः पाण्डुनन्दनम् ।
अभ्येत्य योधयामासुर्जानन्तस्तच्चिकीर्षितम् ॥२११॥

तान् विजित्य युगपत् स पाण्डवः सञ्जयन् क्रमश एव तां दिशम् ।
प्राव्रजच्च भगदत्तमूर्जितं तेन चास्य समभून्महारणः ॥२१२॥

सोऽभियुद्ध्य सगजो दिनाष्टकं श्रान्त आह पुरुहूतनन्दनम् ।
ब्रूहि ते समरकारणं त्विति प्राह देहि करमित्यथार्जुनः ॥२१३॥

सोऽप्यदात् करममुष्य वासवो मधुरुस्तव पितेति सादरम् ।
नैव जेतुमिह शक्यसि त्वमित्यवदद्भरिवरास्त्रतेजसा ॥२१४॥

- स्नेहपूर्वं प्रदत्ते तु करे नैवाऽहं चोत्तरम् ।
अर्जुनो व्यर्थकलहमनिच्छन् स्नेहयन्त्रितः ॥२१५॥
- पार्थो जित्वाऽष्टवर्षाणि षड् द्वीपानपरानपि ।
अजयच्चतुर्दिशमपि सर्वशः शस्त्रतेजसा ॥२१६॥
- पातालसप्तकं गत्वा जित्वा दैतेयदानवान् ।
बलेश्च विष्णुवचनात् करं जग्राह सामतः ॥२१७॥
- जित्वा च वासुकिं भूरि रत्नमादाय सत्वरः ।
आजगाम पुरं स्वीयं वीरो बत्सरमात्रतः ॥२१८॥
- सुर्वणरत्नगिरयश्चतुर्भिस्तैः समार्जिताः ।
चत्वारो योजनानां हि दश त्रिंशच्छतं तथा ॥२१९॥
- चतुःशतं च क्रमश उच्छ्रिता दिग्जयार्जिताः ।
प्रतीच्याद्यपसव्येन क्रमाद् दिग्भ्यः समार्जिताः ॥२२०॥
- विश्वकर्मकृतत्वात् पुरस्याल्पेऽपि च स्थले ।
अन्तर्गतास्ते गिरयस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥२२१॥
- ततो यज्ञः प्रववृते कृष्णद्वैपायनेरितः ।
ऋत्विजो मुनयोऽत्रासन् सर्वविद्यासु निष्ठिताः ।
द्वैपायनोक्तविधिना दीक्षितं चक्रिरे नृपम् ॥२२२॥
- ज्येष्ठत्वाद् याजमान्यं तु प्रणिधाय युधिष्ठिरे ।
भीमार्जुनादयः सर्वे सह तेन समासिरे ॥२२३॥
- ब्रह्माणीपदयोग्यत्वात् कृष्णैका यज्ञपट्ट्यभूत् ।
पदायोग्यतया नान्याः पट्ट्यस्तेषां सहाऽसिरे ॥२२४॥

आज्ञयैव जगद्धातुर्व्यासस्यानन्ततेजसः । स्थलमप्यत्र सर्वं हि रत्नहेममयं त्वभूत् । किमु पात्रादिकं सर्वं शिबिराणि च सर्वशः	॥२२५॥
आहूतं दिग्जये पार्थैस्तदा लोकद्विसप्तकम् । सर्वमत्राऽगमद् ब्रह्मशर्वशक्रादिपूर्वकम्	॥२२६॥
भीष्मो द्रोणश्च विदुरो धृतराष्ट्रः सहात्मजः । सखीका आययुस्तत्र बाह्लीकश्च सहात्मजः	॥२२७॥
तथैव यादवाः सर्वे बलभद्रपुरोगमाः । रुक्मिणीसत्यभामाद्या महिष्यः केशवस्य च	॥२२८॥
तत्र सर्वजगदेकसङ्गमे तत्त्वनिर्णयकथा बभूविवे । प्राश्रिकोऽत्र परिपूर्णचिद्धनो व्यास एव भगवान् बभूव ह	॥२२९॥
तत्त्वनिर्णयकथासु निर्णयो वासुदेवगुणविस्तरोऽभवत् । नास्ति तत्सदृश उत्तमः कुतः पार एष न ततोऽन्य इत्यपि	॥२३०॥
बादरायणभृगूत्थरामयोः शृण्वतोः परमनिर्णये कृते । मोदमानजनतासमागमेऽपृच्छदत्र नृपतिर्यतव्रतम्	॥२३१॥
जानमानोऽपि नृपतिः सर्वपूज्यतमं हरिम् । संशयं भूभृतां भेतुं भीष्मं पप्रच्छ धर्मवित्	॥२३२॥
नास्ति नारायणसममिति वादेन निर्णये । कृते ब्रह्मादिभिरपि कृष्णं मर्त्यं हि मेनिरे	॥२३३॥
नृपास्तस्मादयं कृष्णो नारायण इति स्म ह । सम्यग् ज्ञापयितुं धर्मसुनुभीष्ममपृच्छत	॥२३४॥

- ब्रह्मादयः सुरा यस्माद् दृश्यन्ते मर्त्यवन्नृभिः ।
न चैवातितराभ्यासो नृणामस्ति मुनिष्वपि ॥२३५॥
- सर्वशास्त्रविदं भीष्मं जानन्त्येते नृपा अपि ।
तस्माद् भीष्ममपृच्छत् स कुलवृद्धत्वतस्तथा ॥२३६॥
- पितामहाग्रपूजार्हः कोऽत्र लोकसमागमे ।
ब्रह्मशर्वादयश्चात्र सन्ति राजान एव च ।
इति पृष्टोऽब्रवीद् भीष्मः कृष्णं पूज्यतमं हरिम् ॥२३७॥
- यद्यप्येकस्त्रिधा विष्णुर्वसिष्ठभृगुवृष्णिषु ।
प्रादुर्भूतस्तथाऽप्येते नृपा हि व्यासरामयोः ॥२३८॥
- विप्रत्वान्न विरुद्धयन्ते तत एव च युक्तताम् ।
मन्यन्ते न विरोधश्च तेषां तत्र हि तादृशः ॥२३९॥
- अविवादे प्रसिद्धिश्च नैवास्य भविता कचित् ।
तस्मात् कृष्णाय दातव्यमिति भीष्मेण चिन्तितम् ॥२४०॥
- कृष्णाय दत्ते राजानो विवादं कुर्युरञ्जसा ।
विवादेन च कीर्तिः स्याद् वासुदेवस्य विस्तृता ।
ततः कृष्णायाग्रपूजा दत्ता पार्थैर्जगत्पुरः ॥२४१॥
- व्यासभार्गवयोः साक्षात् तदैक्यात् तदनन्तरम् ।
अग्रां पूजां ददुश्चान्यान् यथायोग्यमपूजयन् ॥२४२॥
- अग्न्योपहार उपयापित एव कृष्णे
कोपादनिन्ददमुमाशु च चेदिराजः ।

श्रुत्वैव तत् पवनजोऽभिययौ नृपं तं
हन्तुं जगद्गुरुविनिन्दकमृद्धमन्युः ॥२४३॥

दूरेऽपि केशवविनिन्दनकारिजिह्वा-
मुच्छेत्स्य इत्युस्तराऽस्य सदा प्रतिज्ञा ।
भीमस्य तं तु जगृहे सरिदात्मजोऽथ
सम्प्रोच्य केशववचो निजयोर्वधाय ॥२४४॥

मयैव वध्याविति तावाह यत् केशवः पुरा ।
तच्छ्रुत्वा भीमसेनोऽपि स्थितो भीष्मकग्रहात् ॥२४५॥

जानन्नपि हरेरिष्टं स्वकर्तव्यतयोत्थितः ।
भीम एतावदुचितमिति मत्वा स्थितः पुनः ॥२४६॥

देवसद्व्यभविनां महानभूदीक्ष्य तोष इह केशवेऽधिकाम् ।
अर्चनां य इह मानुषो जनो मध्य एव स तु संस्थितोऽभवत् ॥२४७॥

आसुरा इह सुयोधनादयस्तत्र ते विमनसो बभूवुरे ।
दुर्वचोभिरधिकं च चेदिपः कृष्णमार्च्छदुरुसद्गुणार्णवम् ॥२४८॥

समाह्वयच्च केशवं युधे तमाशु केशवः ।
निवार्य तस्य सायकाञ्जघान चारिणा प्रभुः ॥२४९॥

निकृत्यमानकन्धरः स भक्तिमानभूद्भरौ ।
तमाश्रितश्च योऽसुरो महातमः प्रपेदिवान् ॥२५०॥

जयः प्रविश्य केशवं पुनश्च पार्षदोऽभवत् ।
असौ च पाण्डवैः क्रतुः प्रवर्तितो यथोदितः ॥२५१॥

सुवर्णरत्नभारकान् बहून् नृपा उपानयन् । उपायने सुयोधनं नृपोऽदिशद् ग्रहेऽस्य च	॥२५२॥
अभोजयंस्तथा द्विजान् यथेष्टभक्ष्यभोज्यकैः । सुवर्णरत्नभारकान् बहूँश्च दक्षिणा ददुः	॥२५३॥
यदिष्टमास यस्य च प्रदत्तमेव पाण्डवैः । समस्तमत्र सर्वशोऽथ सस्त्ररुद्धता मुदा	॥२५४॥
नदत्सुरोरुदुन्दुभिप्रगीतदेवगायकाः । प्रनृत्तदिव्ययोषितः सुरापगां व्यगाहयन्	॥२५५॥
समस्तराजसंयुता विगाह्य जाह्नवीजले । पुरं ययुः पुनश्च ते स्वसन्न चागमन् सुराः	॥२५६॥
गतेषु सर्वराजसु स्वकं पुरं स्वकेषु च । सभीष्मकेषु सर्वशः सहाऽम्बिकेयकेषु च	॥२५७॥
विचित्ररत्नकारिते रविप्रभे सभातले । सकेशवो वरासने विवेश धर्मनन्दनः	॥२५८॥
तथैव रुक्मिणीमुखाः परिग्रहा रमेशितुः । तथैव भीमफल्गुनावुपाविशन् हरेरुप	॥२५९॥
सहैव वायुसुनुना तथैव पार्षतात्मजा । उपैव रुक्मिणीं शुभां तथैव सत्यभामिनीम्	॥२६०॥
यमौ च पार्षतादयो धनञ्जयान्तिकेऽविशन् । तथैव रामसात्यकी समीप एव भूभृतः	॥२६१॥

समासतां तु सा सभा व्यरोचताधिकं तदा ।
यथा सभा स्वयम्भुवः समास्थिता च विष्णुना ॥२६२॥
विचित्रहेममालिनः शुभाम्बराश्च तेऽधिकम् ।
स्फुरत्किरीटकुण्डला विरेजुरत्र ते नृपाः ॥२६३॥
विशेषतो जनार्दनः सभार्यको जगत्प्रभुः ।
यथा दिवौकसां सदस्यनन्तसद्रुणार्णवः ॥२६४॥
उपासिरे च तं नृपाः समस्तशः सुहृद्गणाः ।
तदाऽऽजगाम खड्गभृत् सहानुजः सुयोधनः ॥२६५॥
द्वारं सभाया हरिनीलरश्मिव्यूढं त्वजानन् स विहाय भित्तिम् ।
अभ्यन्तराणां दृशिनोऽविघातिनीं संस्फाटिकामाशु दृढं चुचुम्बे ॥२६६॥
प्रवेशयेतां च यमौ तमाशु सभां भुजौ गृह्य नृपोपदिष्टौ ।
तत्रोपविष्टः क्षणमन्यतोऽगादमृष्यमाणः श्रियमेषु दिव्याम् ॥२६७॥
तत्रेन्द्रनीलभुवि रत्नमयानि दृष्ट्वा
पद्मानि नीरमनसा जगृहे स्ववस्त्रम् ।
रत्नोरुदीधितिनिगूढजलं स्थलं च
मत्वा पपात सहितोऽवरजैर्जलौघे ॥२६८॥
तं प्राहसद् भगवता क्षितिभारनाश-
हेतोः सुसूचित उरुस्वरतोऽत्र भीमः ।
पाञ्चालराजसुतया च समं तथाऽन्यैः
स्वीयैस्तथाऽनु जहसुर्भगवन्महिष्यः ॥२६९॥

मन्दस्मितेन विलसद्भदनेन्दुबिम्बो
 नारायणस्तु मुखमीक्ष्य मरुत्सुतस्य ।
 नोवाच किञ्चिदथ धर्मसुतो निवार्य
 प्रास्थापयद् वसनमाल्यविलेपनानि ॥२७०॥

कृष्णावृकोदरगतं बहुलं निधाय
 क्रोधं ययौ सशकुनिर्धृतराष्ट्रपुत्रः ।
 सुव्रीडितो नृपतिदत्तवराम्बरादीन्
 न्यकृत्य मार्गगत आह स मातुलं स्वम् ॥२७१॥

यौ मामहसतां कृष्णाभीमौ कृष्णस्य सन्निधौ ।
 तयोरकृत्वा सन्तापं नाहं जीवितुमुत्सहे ॥२७२॥

यदि मे शक्तिरत्र स्याद् घातयेयं वृकोदरम् ।
 अग्रपूजां च कृष्णस्य विलुम्पेयं न संशयः ॥२७३॥

ईदृशं पाण्डवैश्वर्यं दृष्ट्वा को नाम जीवितम् ।
 इच्छेत करदा येषां वैश्यवत् सर्वभूमिपाः ॥२७४॥

इत्युक्तः शकुनिर्वैरं दृढीकर्तुं वचोऽब्रवीत् ।
 किं ते वैरेण राजेन्द्र बलिभिर्भ्रातृभिः पुनः ॥२७५॥

अनुजीवस्व तान् वीरान् गुणज्येष्ठान् बलाधिकान् ।
 इतीरितोऽतिसंवृद्धकोप आह सुयोधनः ॥२७६॥

यदि तेषां तदैश्वर्यं न मां गच्छेदशेषतः ।
 सर्वथा नैव जीवेयमिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥२७७॥

न च बाहुबलाच्छस्य आदातुं तां श्रियं क्वचित् ।
 नेन्द्रोऽपि समरे शक्तस्तान् जेतुं किमु मानुषाः ॥२७८॥
 इतीरितः पापतम आह गान्धारको नृपः ।
 पापिनामखिलानां च प्रधानं चक्रवर्तिनाम् ॥२७९॥
 यां यां श्रियं प्रदीप्तां त्वं पाण्डवेषु प्रपश्यसि ।
 तामल्लेशत आदास्ये क्रीडन्नक्षैस्त्वदन्तिके ॥२८०॥
 इतीरितः प्रसन्नधीः सुयोधनो बभूव ह ।
 प्रजग्मतुश्च तावुभौ विचित्रवीर्यजं नृपम् ॥२८१॥
 धृतराष्ट्रमथोवाच द्वापरांशोऽतिपापकृत् ।
 नास्तिक्यरूपः शकुनिर्विवर्णं हरिणं कृशम् ॥२८२॥
 दुर्योधनं तु तच्छ्रुत्वा कुत इत्याह दुर्मनाः ।
 अब्रूतां तौ नृपायाऽशु द्वाभ्यां यन्मन्त्रितं पथि ॥२८३॥
 श्रुत्वैव तन्नेत्यवदत् स भूपतिर्विरोधि धर्मस्य विनाशकारणम् ।
 कुमन्त्रितं वो न ममैतदिष्टं स्वबाहुवीर्यात्महाश्रियो हि ते ॥२८४॥
 त्वयाऽपि निर्जित्य दिशो मखाग्राः कार्याः स्पृधो मा गुणवत्तमैस्तैः ।
 विशेषतो भ्रातृभिरग्रपौरुषैरित्युक्त आहाऽशु सुयोधनस्तम् ॥२८५॥
 यदि श्रियं पाण्डवानां नाक्षैराच्छेतुमिच्छसि ।
 मृतमेवाद्य मां विद्धि पाण्डवैस्त्वं सुखी भव ॥२८६॥
 यदि मज्जीवितार्थं त्वमानयाऽस्विह पाण्डवान् ।
 सभार्यान् देवनायैव न चाधर्मोऽत्र कश्चन ॥२८७॥

वेदानुजीविनो विप्राः क्षत्रियाः शस्त्रजीविनः ।

व्रुट्यते येन शत्रुश्च तच्छस्त्रं नैव चेतरेत् ॥२८८॥

अतः स्वधर्म एवायं तवापि स्यात् फलं महत् ।

इत्युक्तो मा फलं मेऽस्तु तवैवास्त्विति सोऽब्रवीत् ॥२८९॥

एवं ब्रुवन्नपि नृप आविष्टः कलिना स्वयम् ।

पुत्रस्नेहाच्च विदुरमादिशत् पाण्डवान् प्रति ॥२९०॥

आविवेश कलिस्तं हि यदा पुत्रत्वसिद्धये ।

अंशेन तत आरभ्य नैवास्मादपजग्मिवान् ॥२९१॥

यावत् पुरं परित्यज्य वनमेव विवेश ह ।

तदन्तरा ततस्तस्य पापयुक्तं मनोऽभवत् ॥२९२॥

न्यवारयत् तं विदुरो महत् ते पापं कुलस्यापि विनाशकोऽयम् ।

समुद्यमो नात्र विचार्यमस्ति कृथा न तस्मादयशश्च ते स्यात् ॥२९३॥

इति ब्रुवाणं कलहोऽत्र न स्यान्निवारयामो वयमेव यस्मात् ।

द्रष्टुं सुतान् क्रीडत एकसंस्थानिच्छामि पार्थाश्च सुयोधनादीन् ॥२९४॥

अतः क्षिप्रमुपानेयाः पार्था इति बलोदितः ।

ययौ स विदुरः पार्थान् द्वारकां केशवे गते ॥२९५॥

गते हि पार्थसन्निधेः सुयोधनेऽथ नारदः ।

शशंस् धर्मसूनुना प्रचोदितोऽरिमागतम् ॥२९६॥

क उद्यमी नृपेप्सविति प्रपृष्ट आह नारदः ।

स सौभराङ् वरं शिवादवाप वृष्णिनिर्जयम् ॥२९७॥

पांसुमुष्टिं सकृद्भासी बहून्ब्दांस्तपश्चरन् ।
 आजगाम हरादाप्य वरं कृष्णजये पुनः ॥२९८॥
 स श्रुत्वा मागधवधं दिशां विजयमेव च ।
 राजसूयं क्रतुं चैव शिशुपालवधं तथा ॥२९९॥
 यदून् प्रत्युद्यमं तूर्णं करोतीति निश्चय्य तत् ।
 समैक्षद् धर्मजः कृष्णमुखशीतांशुमण्डलम् ॥३००॥
 आस्त्वत्युत्तवा स गोविन्दः प्रेषयामास यादवान् ।
 प्रद्युम्नादीन् दिनैः कैश्चित् स्वयं चागात् सहाग्रजः ॥३०१॥
 विदुरस्तु ततो गत्वा धर्मराजमथाऽह्वयत् ।
 भ्रातृभिर्वार्यमाणोऽपि कृष्णया च स धर्मराट् ।
 सार्द्धं मात्रा भ्रातृभिश्च कृष्णया च ययौ द्रुतम् ॥३०२॥
 ज्येष्ठाज्ञयैव विदुर आह्वयन्नपि धर्मजम् ।
 नाऽगन्तव्यमिति प्राह दोषानुत्त्वाऽक्षजान् बहून् ॥३०३॥
 इतीह दोषसञ्चयस्तथापि ते पितुर्वचः ।
 समीक्ष्य तद्वयं स्वयं कुरुष्व कार्यमात्मनः ॥३०४॥
 इतीरितोऽपि पाण्डवो ययौ कलिप्रवेशतः ।
 विचित्रवीर्यजं च तं समासद् ससैनिकः ॥३०५॥
 कल्यावेशान्नृपतिः प्रतिजज्ञे पूर्वमेव धर्मात्मा ।
 आहूतो द्यूतकरणान्निवर्तयं नैव वारितोऽपीति ॥३०६॥
 तेनाऽयात् स्वसुहृद्भिर्निवार्यमाणोऽपि नागपुरमाशु ।
 न हि धर्मो द्यूतकृतो विशेषतः क्षत्रियस्य लोकगुरोः ॥३०७॥

वैचित्रवीर्यतनयेन तु पाण्डुपुत्राः
 सम्भावितास्तमुप च न्यविशन् निशां ताम् ।
 प्रातश्च भीष्ममुखराः सकलाश्च भूपा
 आसेदुराशु च सभां सह पाण्डुपुत्रैः

॥३०८॥

वैचित्रवीर्यनृपतिर्विदुरान्वितोऽस्य
 गान्धारराजसहितास्तनयाः सकर्णाः ।
 प्राप्ताः सभातलमथाऽह्वयदत्र धर्म-
 राजं सुतः सुबलकस्य स देवनाय

॥३०९॥

सर्वाश्च तत्र कलिराविशदेव भीम-
 पूर्वान् विनैव चतुरः सपृथां च कृष्णाम् ।
 क्षत्तारमेव च ततो न हि भीष्ममुख्यै-
 स्ते वारिताः कुलविनाशनकर्मवृत्ताः

॥३१०॥

भीमादिभिः स विदुरेण च वार्यमाणो
 द्यूते निधाय पणमप्यखिलं स्ववित्तम् ।
 गान्धारकेण विदिताक्षहृदा जितो द्राक्
 पाण्डोः सुतोऽथ नकुलं न्यदधात् पणाय

॥३११॥

तस्मिन् जितेऽथ सहदेवमथार्जुनं च
 भीमं च सोमकसुतां स्वमपि क्रमेण ।
 राजा निधाय विजितोऽथ सुयोधनः स्वं
 सूतं दिदेश पृषतात्मजपुत्रिकायाः

॥३१२॥

सूतो गत्वा तदन्तं समकथयदिमां द्यूतमध्ये जिताऽसि
 क्षिप्रं चाऽयाहि राज्ञां समितिमुक्तरामित्यथो साऽप्यवादीत् ।

नाहं यास्ये गुरूणां समितिमिति ययौ सोऽप्यमुं भीमभीतं
ज्ञात्वा दुःशासनं सोऽप्यदिशदथ नृपो धार्तराष्ट्रोऽनुजं स्वम् ॥३१३॥

स पापपूरुषोत्तमः प्रगृह्य केशपक्षके ।
पुरः स्वमातुरानयत् सभामयुग्मवाससीम् ॥३१४॥

समाहृता रजस्वला जगाद भीष्मपूर्वकान् ।
अधर्म एष वार्यते न धर्मिभिर्भवद्विधैः ॥३१५॥

कथं छलात्मके द्यूते जिते धर्मजयो भवेत् ।
न हि द्यूतं धर्म्यमाहुर्विशेषेण तु भूभुजाम् ॥३१६॥

येऽधर्मं न वदन्तीह न ते वृद्धा इतीरिताः ।
अवृद्धमण्डितां नैव सभेत्याहुर्मनीषिणः ॥३१७॥

कथं द्यूते जिता चाहमजिते स्वपतौ स्थिते ।
समानधर्मिणीमाहुर्भार्या यस्माद् विपश्चितः ॥३१८॥

सहैव कर्म कर्तव्यं पतौ दासे हि भार्यया ।
दासीत्वं न पृथङ् मे स्याज्जितेऽपि हि पतौ ततः ॥३१९॥

इत्युक्ता अपि भीष्मायाः कल्यावेशेन मोहिताः ।
पृच्छ धर्मजमित्युक्त्वा तूष्णीमेव बभूविरे ॥३२०॥

दुर्योधनप्रतीपं हि न कश्चिदशकत् तदा ।
उवाच विदुरस्तत्र न धर्मोऽयमिति स्फुटम् ॥३२१॥

न तस्य वाचं जग्राह धृतराष्ट्रः सहात्मजः ।
ऊर्ध्वबाहुः स चुक्रोश देवानां ख्यापयंस्तदा ॥३२२॥

स्वाशक्तिं द्रौपदीं चाऽहं जिता नैवासि धर्मतः ।

अधर्मो हि महानेतां सभामाक्रम्य तिष्ठति ॥३२३॥

एवं तु विदुरेणोक्ते विकर्णः पापकोऽपि सन् ।

आहं इममर्थमेवात्र धर्मवित्त्वं प्रकाशयन् ।

अधर्म एवायमिति कर्णोऽथैनमभर्त्सयत् ॥३२४॥

दृष्ट्वा भीमः क्लिश्यमानां तु कृष्णां धर्मात्ययं धर्मराजे च दृष्ट्वा ।

राजा शास्य युवराजेन धर्माच्चलन् यस्माद् वाक्यमिदं बभाषे ॥३२५॥

इमां न्यस्तवतो द्यूते धक्षणीयौ हि ते भुजौ ।

नैवमित्यर्जुनोऽवादीत् तमाहाथ वृकोदरः ।

वक्तव्यं न तु कर्तव्यं तस्मान्न हि मया कृतम् ॥३२६॥

उत्तमे वचसा शिक्षा मध्यमेऽर्थापहरणम् ।

अधमे देहदण्डश्च तस्माद् वाच्यो युधिष्ठिरः ॥३२७॥

अथ कर्णोऽब्रवीत् कृष्णामपतिर्ह्यसि शोभने ।

धार्तराष्ट्रगृहं याहीत्यथ दुर्योधनोऽब्रवीत् ।

परस्परविरोधार्थं पाण्डवानामिदं वचः ॥३२८॥

युधिष्ठिरो दुःखहेतुस्तवैको यद्येनमन्ये न गुरुर्न एषः ।

इति ब्रूयुरथवा भीमपार्थावैकोऽपि वा भीम इहोत्सृजे त्वाम् ॥३२९॥

इत्युक्त ऊचे पवमानसूनुः पूज्योऽस्माकं धर्मजोऽसंशयेन ।

गुरुश्चाहं वोऽखिलानां यतो हि बलज्येष्ठं क्षत्रमाहुर्महान्तः ॥३३०॥

बलज्यैष्ठ्ये यदि वः संशयः स्यादुत्तिष्ठध्वं सर्व एवाद्य वीराः ।

मृतामि वः पादतलेन सर्वान् सहानुबन्धान् यश्च मां योद्धुकामः ॥३३१॥

इति ब्रुवन् समुत्थितो नदन् वृकोदरो यदा ।
 विघूर्णिता सभाऽखिला भयान्न चाऽह किञ्चन ॥३३२॥
 भीष्मो द्रोणो विदुराद्याः क्षमस्व सर्वं त्वयोक्तं सत्यमित्येव हस्तौ ।
 गृहीत्वैनं स्थापयामासुरस्मिन् स्थिते शान्तिं चाऽपिरे धार्तराष्ट्राः ॥३३३॥
 निवारितो धर्मजेन गुरुभिश्चापरैस्तदा ।
 माननार्थं गुरूणां तु न भीमस्तान् जघान ह ॥३३४॥
 नैवातिवर्तते ज्येष्ठं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
 तेषां पापाभिवृद्ध्यर्थं ज्येष्ठवृत्तिं च दर्शयन् ॥३३५॥
 अथ दुर्योधनः पापो भीमसेनस्य पश्यतः ।
 ऊरुं सन्दर्शयामास कृष्णायै भीम आह तम् ॥३३६॥
 तवोरुमेनं गदयोरुवेगया बिभेत्स्य इत्येव पुनः सुयोधनः ।
 ऊचे नान्यद् भवतामस्ति वित्तं द्यूते कृष्णं स्थापयध्वं पणाय ॥३३७॥
 अथाब्रवीद् वृकोदरः कृतेऽवमानने हरेः ।
 निपात्य भूतले हि ते शिरो मृदिष्य इत्यलम् ॥३३८॥
 स वध्य एव मे सदा परोक्षतोऽपि यो हरिम् ।
 विनिन्दयेदिति ध्रुवं प्रतिश्रुतं हि मारुतेः ॥३३९॥
 पुनश्च पापवृद्धये तदैव नो जघान तम् ।
 विकर्तनात्मजः पुनर्जगाद सोमकात्मजाम् ॥३४०॥
 प्रयाहि भूभूतो हि नो गृहं न सन्ति पाण्डवाः ।
 इतीरिते समुत्थितौ वृकोदरोऽनु चार्जुनः ॥३४१॥

- उभौ च तौ युधिष्ठिरो न्यवारयत् तथाऽपरे ।
ततो निषण्णयोस्तयोः सुयोधनो वचोऽब्रवीत् ॥३४२॥
- दुःशासनैषां वासांसि दासानां नो व्यपाकुरु ।
इत्युक्तोऽभ्यगमत् पार्थान् स्ववासांस्यथ ते ददुः ॥३४३॥
- ते चर्मवसना भूत्वा तानशिष्टान् प्रकाश्य च ।
निषेदुश्च क्षमायान्ते क्षमामालम्ब्य विस्तृताम् ॥३४४॥
- पुनर्दुर्योधनेनोक्तः पार्थानामथ पश्यताम् ।
चकर्ष वासो द्रौपद्यास्तदाऽवादीद् वृकोदरः ॥३४५॥
- पापेषु पूर्वस्य तथाऽधमस्य वंशे कुरूणामुरुधर्मशीलिनाम् ।
दुःशासनस्यास्य विदार्य वक्षः पिबामि रक्तं जगतः समक्षम् ॥३४६॥
- विकृष्यमाणे वसने तु कृष्णा सस्मार कृष्णं सुविशेषतोऽपि ।
तदाऽन्यदासीद् वसनं च तस्या दिव्यं सुसूक्ष्मं कनकावदातम् ॥३४७॥
- पुनःपुनश्चैव विकर्षमाणे दुःशासनेऽन्यानि च तादृशानि ।
बभूवुरन्तं न जगाम पापः श्रान्तो न्यषीदत् स्विन्नगात्रः सभायाम् ॥३४८॥
- वस्त्रोच्चये शैलनिभे प्रजाते दुर्योधनः प्राह सञ्जातकोपः ।
प्रवेशयेमां गृहमेव शीघ्रं किं नश्चिरेणेति सुमन्दबुद्धिः ॥३४९॥
- तच्छ्रुत्वा वचनं कृष्णा प्रतिज्ञामकरोत् तदा ।
भीमो दुर्योधनं हन्ता कर्णं हन्ता धनञ्जयः ।
शकुनिं त्वक्षकितवं सहदेवो वधिष्यति ॥३५०॥
- इत्युक्ते तत् तथेत्याह भीमसेनः सभातले ।
प्रतिज्ञामाददे पार्थस्तां माद्रीनन्दनस्तथा ।
नकुलः प्रतिजज्ञेऽथ शाकुनेयवधं प्रति ॥३५१॥

ततः सुयोधनानुजश्चकर्ष पार्षतात्मजाम् । गृहाय तन्निशाम्य तु क्रुधाऽऽह मारुतात्मजः	॥३५२॥
अर्जुनार्जुन नैवात्र क्षमा मे तात रोचते । पतितस्यास्य देहस्य काष्ठविष्टासमस्य च । फलानि त्रीणि शिष्यन्ते विद्या कर्म सुता इति	॥३५३॥
इति वेदोदितं वाक्यं न सुतो दारधर्षणे । दुष्टदारो न चाऽप्नोति लोकानर्द्धो हि दूषितः । अरक्षणाद् दूषिताया न त्यागाच्च शुभं भवेत्	॥३५४॥
अतोऽद्य सानुबन्धकान् निहन्मि धार्तराष्ट्रकान् । इति ब्रुवन् व्यलोकयद् रिपून् दहन्निवौजसा	॥३५५॥
ददर्श च महाघोरमादातुं परिघं रुषा । कर्तुं व्यवसितो बुद्ध्या निशेषान् धृतराष्ट्रजान्	॥३५६॥
तदा शिवा ववाशिरे सुयोधनाग्निगेहतः । तथैव तत्पितुर्गृहेऽप्यभूद् भयानकं बहु	॥३५७॥
निमित्तान्यतिघोराणि कुपिते मारुतात्मजे । दृष्ट्वाऽम्बिकेयो विदुरं पप्रच्छेषां फलं द्रुतम्	॥३५८॥
आह तं विदुरो ज्येष्ठं क्षणेऽस्मिंस्तव पुत्रकाः । सानुबन्धा न शिष्यन्ति वृकोदरबलाहताः	॥३५९॥
क्रीडसेऽर्भकवत् त्वं हि किं जितं किं जितं त्विति । अधर्मेण जितानत्र जितान् पश्यसि पाण्डवान्	॥३६०॥
स्त्रीषु द्यूतेषु वा दत्तं मदान्धेन नरेण वा । न दत्तमाहुर्विद्वांसस्तस्य बन्धुभिरेव च	॥३६१॥

- आहार्यं पुनराहुश्च तथाऽपि न तु पाण्डवैः ।
तत् कृतं तव पुत्राणां ख्यापयद्भिरशिष्टताम् ॥३६२॥
- इत्युक्त आहाऽम्बिकेयो निमित्तानां फलं कथम् ।
न भवेदिति स प्राह द्रुतं कृष्णा विमुच्यताम् ॥३६३॥
- तोषयस्व वरैश्चैनामन्यथा ते सुतान् मृतान् ।
विद्धि भीमेन निष्पिष्टान् माऽत्र ते संशयो भवेत् ॥३६४॥
- कृष्णा च पाण्डवाश्चैव तपोवृद्धिमभीप्सवः ।
तपसा नैव धक्ष्यन्ति तेन जीवन्ति ते सुताः ॥३६५॥
- तथाऽपि यदि कृष्णां त्वं न मोचयसि ते सुतान् ।
हनिष्यति न सन्देहो बलेनैव वृकोदरः ॥३६६॥
- इतीरितो विनिर्भर्त्य पुत्रं दुःशासनं नृपः ।
अमोचयद् वरैश्चैनां छन्दयामास पार्षतीम् ॥३६७॥
- छन्दिता सा वरैस्तेन धर्मे भागवते स्थिता ।
नैवाऽत्मनो वरान् वज्रे वज्रे तेषां विमोक्षणम् ॥३६८॥
- युधिष्ठिरस्य सभ्रातुः सराष्ट्रस्य विमोक्षणम् ।
ददौ नृपोऽस्या न पुनश्छिन्यमानाऽपि साऽवृणोत् ॥३६९॥
- भर्तुर्विष्णोश्च नान्यस्माद् वरस्वीकार इष्यते ।
एवं हि भगवद्धर्मस्तस्मात् सा नावृणोत् परम् ॥३७०॥
- अधर्मतो हृतत्वात्तु तद् दानं न वरो भवेत् ।
इति मत्वा पाण्डवानां वज्रे कृष्णा विमोक्षणम् ॥३७१॥

श्वशुरादैहिकवराः क्षत्रियायास्त्रयो यतः ।
 उक्ताः शतं च विप्राया धर्मे भागवते ततः ।
 हेतुना तेन वव्रे सा नान्यत् किञ्चिदतः परम् ॥३७२॥
 ततो विमुक्ताः प्रययुश्च पार्था गुरून् प्रणम्य स्वपुरं सकृष्णाः ।
 दुर्योधनानन्तरजो जगाद तातं निजं पापकृतां प्रधानः ॥३७३॥
 समस्तपाण्डवश्रियं समागतामहो पुनः ।
 व्यमोचयो वृकोदराद् वधश्च नो ध्रुवो भवेत् ॥३७४॥
 अतः पुनश्च पाण्डवान् समाह्वयस्व नः कृते ।
 पुनश्च देवनं भवेज्जिताः वनं प्रयान्तु च ॥३७५॥
 तेनोक्तः स तथा राजा पाण्डवान् पुनराह्वयत् ।
 पुनः पित्रा समाहूतो देवनाय युधिष्ठिरः ।
 भ्रातृभिर्वार्यमाणोऽपि कृष्णया चाऽगमत् सभाम् ॥३७६॥
 द्वादशाब्दं वने वासमज्ञातं त्वेकवत्सरम् ।
 वासं प्रसिद्धनृपतेः पुरे नैवातिदूरतः ॥३७७॥
 कृष्णायाः पाण्डवानां वा दर्शनेऽज्ञातवासिनाम् ।
 एकस्यापि समस्तानां द्वादशाब्दं पुनर्वनम् ॥३७८॥
 वत्सराज्ञातवासं च त्यागेऽप्युक्तविधेस्तथा ।
 दुर्योधनः पणं चक्रे बुद्ध्या दुःशासनोक्तया ॥३७९॥
 गान्धारेण पुनश्चाक्षहृदयज्ञेन धर्मजः ।
 पराजितो वनं यातुमैच्छत् सभ्रातृको यदा ॥३८०॥

- आहार्यं पुनराहुश्च तथाऽपि न तु पाण्डवैः ।
तत् कृतं तव पुत्राणां ख्यापयद्भिरशिष्टताम् ॥३६२॥
- इत्युक्त आहाऽम्बिकेयो निमित्तानां फलं कथम् ।
न भवेदिति स प्राह द्रुतं कृष्णा विमुच्यताम् ॥३६३॥
- तोषयस्व वरैश्चैनामन्यथा ते सुतान् मृतान् ।
विद्धि भीमेन निष्पिष्टान् माऽत्र ते संशयो भवेत् ॥३६४॥
- कृष्णा च पाण्डवाश्चैव तपोवृद्धिमभीप्सवः ।
तपसा नैव धक्ष्यन्ति तेन जीवन्ति ते सुताः ॥३६५॥
- तथाऽपि यदि कृष्णां त्वं न मोचयसि ते सुतान् ।
हनिष्यति न सन्देहो बलेनैव वृकोदरः ॥३६६॥
- इतीरितो विनिर्भर्त्स्य पुत्रं दुःशासनं नृपः ।
अमोचयद् वरैश्चैनां छन्दयामास पार्षतीम् ॥३६७॥
- छन्दिता सा वरैस्तेन धर्मे भागवते स्थिता ।
नैवाऽत्मनो वरान् वज्रे वज्रे तेषां विमोक्षणम् ॥३६८॥
- युधिष्ठिरस्य सभ्रातुः सराष्ट्रस्य विमोक्षणम् ।
ददौ नृपोऽस्या न पुनश्छन्द्यमानाऽपि साऽवृणोत् ॥३६९॥
- भर्तुर्विष्णोश्च नान्यस्माद् वरस्वीकार इष्यते ।
एवं हि भगवद्धर्मस्तस्मात् सा नावृणोत् परम् ॥३७०॥
- अधर्मतो हृतत्वात्तु तद् दानं न वरो भवेत् ।
इति मत्वा पाण्डवानां वज्रे कृष्णा विमोक्षणम् ॥३७१॥

श्वशुरादैहिकवराः क्षत्रियायास्त्रयो यतः ।

उक्ताः शतं च विप्राया धर्मे भागवते ततः ।

हेतुना तेन वज्रे सा नान्यत् किञ्चिदतः परम् ॥३७२॥

ततो विमुक्ताः प्रययुश्च पार्था गुरून् प्रणम्य स्वपुरं सकृष्णाः ।

दुर्योधनानन्तरजो जगाद तातं निजं पापकृतां प्रधानः ॥३७३॥

समस्तपाण्डवश्रियं समागतामहो पुनः ।

व्यमोचयो वृकोदराद् वधश्च नो ध्रुवो भवेत् ॥३७४॥

अतः पुनश्च पाण्डवान् समाह्वयस्व नः कृते ।

पुनश्च देवनं भवेज्जिताः वनं प्रयान्तु च ॥३७५॥

तेनोक्तः स तथा राजा पाण्डवान् पुनराह्वयत् ।

पुनः पित्रा समाहूतो देवनाय युधिष्ठिरः ।

भ्रातृभिर्वार्यमाणोऽपि कृष्णया चाऽगमत् सभाम् ॥३७६॥

द्वादशाब्दं वने वासमज्ञातं त्वेकवत्सरम् ।

वासं प्रसिद्धनृपतेः पुरे नैवातिदूरतः ॥३७७॥

कृष्णायाः पाण्डवानां वा दर्शनेऽज्ञातवासिनाम् ।

एकस्यापि समस्तानां द्वादशाब्दं पुनर्वनम् ॥३७८॥

वत्सराज्ञातवासं च त्यागेऽप्युक्तविधेस्तथा ।

दुर्योधनः पणं चक्रे बुद्ध्या दुःशासनोक्तया ॥३७९॥

गान्धारेण पुनश्चाक्षहृदयज्ञेन धर्मजः ।

पराजितो वनं यातुमैच्छत् सभ्रातृको यदा ॥३८०॥

- तदा ननर्त पापकृत् सुयोधनानुजो हसन् ।
वदंश्च मारुतात्मजं पुनःपुनश्च गौरिति ॥३८१॥
- उवाच च पुनः कृष्णां नृत्यन्नेव सभातले ।
अपतिर्ह्यसि कल्याणि गच्छ दुर्योधनालयम् ॥३८२॥
- एतेऽखिलाः षण्ढतिलास्तमोऽन्धं प्राप्ता न चैषां पुनरुत्थितिः स्यात् ।
इति ब्रुवाणोऽनुचकार भीमं तदाऽहसन् धार्तराष्ट्राश्च सर्वे ॥३८३॥
- तदाऽकरोद् भीमसेनः प्रतिज्ञां हन्ताऽस्मि वो निखिलान् सङ्गरेऽहम् ।
इतीरिते शरणं द्रोणमेव जग्मुः समस्ता धृतराष्ट्रपुत्राः ॥३८४॥
- यत्र द्रोणस्तत्र पुत्रस्तत्र भीष्मः कृपस्तथा ।
न चात्येति गुरून् भीम इति तं शरणं ययुः ॥३८५॥
- अब्रवीद् धार्तराष्ट्रांश्च द्रोणो विप्रोऽपि सन्नहम् ।
सपुत्रः सकृपः शस्त्रं ग्रहीष्ये भवतां कृते ॥३८६॥
- रक्षणे भवतां चैव कुर्यां यत्नं स्वशक्तिः ।
न तु भीमाद् रक्षितुं वः शक्तः सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥३८७॥
- ततो ययुः पाण्डवास्ते सभाया वनाय कृष्णासहिताः सुशूराः ।
गत्याऽनुचक्रे युवसिंहखेलगतिं भीमं धार्तराष्ट्रोऽपहस्य ॥३८८॥
- दृष्ट्वा सभाया अर्द्धनिष्क्रान्तदेहो व्यावृत्य भीमः प्राह संरक्तनेत्रः ।
ऊरुं तवान्यं च रणे विभेत्स्ये इत्युक्त्वाऽसौ निर्गतोऽसत्सभायाः ॥३८९॥
- प्रयाताननु तान् कुन्ती प्रययौ पुत्रगृद्धिनी ।
रोरुद्यमानां विदुरः स्थापयामास तां गृहे ।
प्रणम्य तां ययुः पार्थाः सकृष्णाः शीघ्रगामिनः ॥३९०॥

युधिष्ठिरोऽवाग्वदनो ययौ न क्रोधचक्षुषा ।
दहेयं कौरवान् सर्वानिति कारुणिको नृपः ॥३९१॥

उद्धृत्य बाहू प्रययौ बाहुषाली वृकोदरः ।
आभ्यामेवाखिलाञ्छत्रूञ्छक्तो हन्तुमहं त्विति ॥३९२॥

अबद्धकेशा प्रययौ द्रौपदी सा सभातलात् ।
मुक्तकेशा भविष्यन्ति धार्तराष्ट्रस्त्रियस्त्विति ॥३९३॥

वर्षन् पांसून् ययौ पार्थ इत्थं शत्रुषु सायकान् ।
वर्षयानीत्यभिप्रायः परमास्त्रविदां वरः ॥३९४॥

यमाववाङ्मुखौ यातौ नावयोः शत्रवो मुखम् ।
पश्यन्त्वस्यामवस्थायामित्येव धृतचेतसौ ॥३९५॥

प्रेतसंस्कारसूक्तानि पठन् धौम्योऽग्रतो ययौ ।
हतेषु धार्तराष्ट्रेषु मया कार्याः क्रिया इति ॥३९६॥

तानथानुययुः सूता रथैः परिचतुर्दशैः ।
सूदाः पौरोगवाश्चैव भृत्या ये त्वाप्तकारिणः ॥३९७॥

ततस्ते जाह्नवीतीरे वने वटमुपाश्रिताः ।
न्यषीदन्नागतान् दृष्ट्वा समस्तान् पुरवासिनः ॥३९८॥

ततस्तु ते सर्वजगन्निवासं नारायणं नित्यसमस्तसद्गुणम् ।
स्वयम्भुशर्वादिभिरर्चितं सदा भक्त्याऽस्मरन् भक्तभवापहं प्रभुम् ॥३९९॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
पाण्डववनप्रवेशो नाम एकविंशोऽध्यायः ॥

अथ द्वाविंशोऽध्यायः

- आगन्तुकामान् पुरवासिनस्ते संस्थाप्य कृच्छ्रेण कुरुप्रवीराः ।
रात्रौ प्रविष्टा गहनं वनञ्च किर्मीरमासेदुरथो नराशम् ॥१॥
- बकानुजोऽसौ निखिलैरजेयो वराद् गिरीशस्य निहन्तुकामः ।
सदारसोदर्यमभिप्रसप्ते भीमं महावृक्षगिरीन् प्रमुञ्चन् ॥२॥
- स सम्प्रहारं सह तेन कृत्वा भीमो निपात्याऽशु धरातले तम् ।
चक्रे मखे सङ्गरनामधेये प्रसह्य नारायणदैवते पशुम् ॥३॥
- निहत्य रक्षो वनमध्यसंस्थास्तदा यतीनामयुतैः समेताः ।
अशीतिसाहस्रमुनिप्रवीरैर्दशांशयुक्तैः सहिता व्यचिन्तयन् ॥४॥
- विचिन्त्य तेषां भरणाय धर्मजः सम्पूज्य सूर्यस्थितमच्युतं प्रभुम् ।
दिनेऽक्षयान्नं पिठरं तदाप रत्नादिदं कामवराब्जदं च ॥५॥
- बभार तेनैव युधिष्ठिरस्तान् प्रत्येकशस्त्रिंशतदासदासिकान् ।
सुवर्णपात्रेषु हि भुञ्जते ये गृहे तदीये बहुकोटिदासिके ॥६॥
- सत्सङ्गमाकाङ्क्षिण एव तेऽवसन् पार्थैः सहान्ये च मुनीन्द्रवृन्दाः ।
शृण्वन्त एभ्यः परमार्थसाराः कथा वदन्तश्च पुरातनास्तथा ॥७॥
- एवं गजानां बहुकोटिवृन्दांस्तथा रथानां च हयांश्च वृन्दशः ।
विसृज्य रत्नानि नरांश्च वृन्दशो वने विजहुर्दिवि देववत् सुखम् ॥८॥
- गवां च लक्षं प्रददाति नित्यशः सुवर्णभारांश्च शतं युधिष्ठिरः ।
सभ्रातृकोऽसौ वनमाप्य शक्रवन्मुमोद विप्रैः सहितो यथासुखम् ॥९॥

पार्थेषु यातेषु किमत्र कार्यमिति स्म पृष्टो विदुरोऽग्रजेन ।
आहूय राज्यं प्रतिपादयेति प्राहैनमाहाथ रुषाऽऽम्बिकेयः ॥१०॥

ज्ञातं प्रतीपोऽसि ममाऽत्मजानां न मे त्वया कार्यमिहास्ति किञ्चित् ।
यथेष्टतस्तिष्ठ वा गच्छ वेति प्रोक्तो ययौ विदुरः पाण्डुपुत्रान् ॥११॥

तस्मिन् गते भ्रातृवियोगकर्षितः पपात भूमौ सहसैव राजा ।
सञ्ज्ञामवाप्याऽदिशदाशु सञ्जयं जीवामि चेदाशु ममाऽनयानुजम् ॥१२॥

इतीरितः सञ्जयः पाण्डवेयान् प्राप्याऽनयद् विदुरं शीघ्रमेव ।
सोऽप्यागतः क्षिप्रमपास्तरोषो ज्येष्ठं ववन्देऽथ स चैतमाश्लिषत् ॥१३॥

अङ्गं समारोप्य स मूर्ध्नि चैनमाग्राय लेभे परमां मुदं तदा ।
क्षत्तारमायान्तमुदीक्ष्य सर्वे ससौबला धार्तराष्ट्रा अमर्षात् ।
सम्मन्त्र्य हन्तुं पाण्डवानामुतैकं छन्नोपधेनैव ससूतजा ययुः ॥१४॥

विज्ञाय तेषां गमनं समस्तलोकान्तरात्मा परमेश्वरेऽवरः ।
व्यासोऽभिमन्यावददाम्बिकेयं निवारयाऽश्वेव सुतं तवेति ॥१५॥

अवाप्य पार्थानयमद्य मृत्युं सहानुबन्धो गमिता ह्यसंशयम् ।
इतीरिते तेन निवारयेति प्रोक्तो हरिः प्राह न संवदे तैः ॥१६॥

मैत्रेय आयास्यति सोऽपि वाचं
शिक्षार्थमेतेष्वभिधास्यतीह ।
तां चेत् करोत्येष सुतस्तवाप्त्य
भद्रं तदा स्याच्छप्स्यति त्वन्यथा सः ॥१७॥

उक्तवेति राजानमनन्तशक्तिर्व्यासो ययौ तत्र गतेषु तेषु ।
सुयोधनायेषु हतेषु पार्थैर्भूभारहानिर्न भवेदिति प्रभुः ॥१८॥

सर्वाश्च चेष्टा भगवन्नियुक्ताः
 सदा समस्तस्य चितोऽचितश्च ।
 तथाऽपि विष्णुर्विनिवारयेत् क्वचिद्
 वाचा विधत्ते च जनान् विडम्बयन् ॥१९॥

मैत्रेय आगादथ भूपतिश्च पुत्रान् समाहूय सकर्णसौबलान् ।
 सम्पूजयामास मुनिं स चाऽह दातुं राज्यं पाण्डवान् सम्प्रशंसन् ॥२०॥

विशेषतो भीमबलं शशंस किर्मीरनाशादि वदन् मुनीन्द्रः ।
 श्रुत्वासहन् तद् धृतराष्ट्रपुत्र आस्फालयामास निजोरुमुग्रः ॥२१॥

शशाप चैनं मुनिरुग्रतेजास्तवोरुभेदाय भवेत् सुयुद्धम् ।
 इत्पूचिवान् धृतराष्ट्रानतोऽपि ययौ न चेद् राज्यदस्त्वं तथेति ।
 श्रुत्वा तु किर्मीरवधं स्वपित्रा पृष्टं क्षत्रोक्तं सोऽत्रसद् धार्तराष्ट्रः ॥२२॥

वने वसन्तोऽथ पृथासुतास्ते
 वार्तां स्वकीयां प्रापयामासुराशु ।
 कृष्णे सोऽपि द्रुतमायात् ससत्यः
 सम्बन्धिनो ये च पाञ्चालमुख्याः ॥२३॥

क्रुद्धं कृष्णं धार्तराष्ट्राय पार्थाः क्षमापयामासुरुच्चैर्गृणन्तः ।
 गुणांस्तदीयानमितान् प्रणम्य तदा रुदन्ती द्रौपदी चाऽप पादौ ।
 सा पादयोः पतिता वासुदेवमस्तौत् समस्तप्रभुमात्मतन्त्रम् ॥२४॥

अचिन्त्य नित्याव्ययपूर्णसद्गुणार्णवैकदेहाखिलदोषदूर ।
 रमाब्जजेशसुरेन्द्रपूर्ववृन्दारकाणां सतताभिवन्द्य ।
 समस्तचेष्टाप्रद सर्वजीवप्रभो विमुक्ताश्रय सर्वसार ॥२५॥

इति ब्रुवन्ती सकलानुभूतं जगाद सर्वेशितुरच्युतस्य ।
यस्याधिकानुग्रहपात्रभूता स्वयं हि शेषेशविपादिकेभ्यः ॥२६॥

श्रुत्वा समस्तं भगवान् प्रतिज्ञां चकार तेषामखिलाश्च योषाः ।
पतीन् समालिङ्ग्य विमुक्तकेशा भीमाहतान् दर्शये नान्ययेति ।
तां सान्त्वयित्वा मधुरैः सुवाक्यैर्नारायणो वाचमिमां जगाद ॥२७॥

यदीहाहं स्थितो नैवं भविताऽहं त्वयोधयम् ।
साल्वराजं दुरात्मानं हतश्चासौ सुपापकृत् ॥२८॥

सन्निधानेऽथवा दूरे कालव्यवहितेऽपि वा ।
स्वभावाद् वा व्यवहिते वस्तुव्यवहितेऽपि वा ।
नाशक्तिर्विद्यते विष्णोर्नित्याव्यवहितत्त्वतः ॥२९॥

तथाऽपि नरलोकस्य करोत्यनुकृतिं प्रभुः ।
दुष्टानां दोषवृद्धयर्थं भीमादीनां गुणोन्नतेः ॥३०॥

युधिष्ठिरेऽतिवृद्धं तु राजसूयादिसम्भवम् ।
धर्मं च सङ्गमयितुं कृष्णायामनुजेषु च ॥३१॥

योग्यताक्रमतो विष्णुरिच्छयेत्थमचीकूपत् ।
एधमानद्विडित्येव विष्णोर्नाम हि वैदिकम् ॥३२॥

स्वयोग्यताया अधिकं धर्मज्ञानादिजं फलम् ।
भीष्मद्रोणाम्बिकेयादेः पार्थेष्वेव निधापितुम् ॥३३॥

पुनश्च पापवृद्धयर्थमजो दुर्योधनादिषु ।
व्यासोऽम्बिकासुतं प्राह पार्था मेऽभ्यधिकं प्रियाः ।
तेषां प्रवासनं चैव प्रियं न मम सर्वथा ॥३४॥

इति दुर्योधनादीनां पापवृद्ध्यर्थमेव सः ।

प्रिया इत्येव कथनात् पाण्डवानां शुभोन्नतेः

॥३५॥

गुरुत्वाद् भीमसेनस्य क्षमा द्यूतेऽर्जुनादिनाम् ।

नातिधर्मस्वरूपोऽत्र धर्मो भीमे निरौपधः

॥३६॥

द्रौपद्या अप्यतिक्रेशात् क्षमा धर्मो महानभूत् ।

सा हि भीममनो वेद न कार्यः शाप इत्यलम्

॥३७॥

तस्माद् यथायोग्यतया हरिणा धर्मवर्द्धनम् ।

कृतं तत्रासन्निधानकारणं केशवोऽब्रवीत्

॥३८॥

साल्वं श्रुत्वा समायान्तं रौक्मिणेयादयो मया ।

प्रस्थापिता हि भवतां सकाशे ते ययुः पुरीम् ।

तदा साल्वोऽपि सौभेन द्वारकामर्दयद् भृशम्

॥३९॥

प्रद्युम्न आशु निरगादथ सर्वसैन्यै-

रन्त्यैश्च यादवगणैः सहितोऽनुजैश्च ।

साल्वोऽवगम्य तनयं मम तद्विमानात्

पापोऽवरुह्य रथमारुहदत्र योद्धुम्

॥४०॥

कृत्वा सुयुद्धममुना मम पुत्रकोऽसा-

वस्त्राणि तस्य विनिवार्य महास्त्रजालैः ।

दत्तं मया शरममोघमथाऽददे तं

हन्तुं नृपं कृतमतिस्त्वशृणोद् वचः खे

॥४१॥

नारायणेन हि पुरा मनसाऽभिकूतं

कृष्णावतारमुपगम्य निहन्मि साल्वम् ।

इत्येव तेन हरिणाऽपि स भार्गवेण
विद्रावितो न निहतः स्वमनोनुसारात् ॥४२॥

वध्यस्त्वया न हि ततोऽयमयं च बाण-
श्चक्रायुधस्य दयितो नितराममोघः ।
मा मुञ्च तेन तमिमं विनिवर्तयेऽहं
साल्वं हृदि स्थित इतीरितमीरणेन ॥४३॥

श्रुत्वा वचः स पवनस्य शरं त्वमोघं
सञ्जह आशु स च साल्वपतिः स्वसौभम् ।
आरुह्य बालकलहेन किमत्र कार्यं
कृष्णेन सङ्गर इति प्रययौ स्वदेशम् ॥४४॥

प्रद्युम्नसाम्बगदसारणचारुदेष्णाः
सेनां निहत्य सह मन्त्रिणैस्तदीयाम् ।
आह्लादिनः स्वपुरमाययुरप्यहं च
तत्रागमं सपदि तैः श्रुतवानशेषम् ॥४५॥

यस्मिञ्छरे करगते विजयो ध्रुवः स्यात्
मत्तेजसा तदनुसङ्ग्रहणात् सुतान्मे ।
यातं निशम्य रिपुमात्मपुरी च भग्नां
दृष्ट्वैव तेन तदनुव्रजनं कृतं मे ॥४६॥

तं सागरोपरिगसौभगतं निशाम्य
मुक्ते च तेन मयि शस्त्रमहास्त्रवर्षे ।
तं सन्निवार्य तु मया शरपूगविद्धो
माया युयोज मयि पापतमः स साल्वः ॥४७॥

ताः क्रीडया क्षणमहं समरे निशाम्य
 ज्ञानास्त्रतः प्रतिविधूय बहूँश्च दैत्यान् ।
 हत्वाऽऽशु तं च गिरिवर्षिणमाशु सौभं
 वार्धौ न्यपातयमरीन्द्रविभिन्नबन्धम्

॥४८॥

तं स्यन्दनस्थितमथो विभुजं विधाय
 बाणेन तद्रथवरं गदया विभिद्य ।
 चक्रेण तस्य च शिरो विनिकृत्य धातु-
 शर्वादिभिः प्रतिनुतः स्वपुरीमगां च

॥४९॥

तस्मादिदं व्यसनमास हि विप्रकर्षात्
 मे कार्यतस्त्विति निगद्य पुनश्च पार्थान् ।
 कृष्णां च सान्त्वयितुमत्र दिनान्युवास
 सत्या च सोमकसुतामनुसान्त्वयन्ती

॥५०॥

पाण्डवानां च या भार्याः पुत्रा अपि हि सर्वशः ।
 अन्वेव पाण्डवान् याता वनमत्रैव संस्थिताः

॥५१॥

धृष्टद्युम्नस्ततः कृष्णां सान्त्वयित्वैव केशवम् ।
 प्रणम्य समनुज्ञातो भागिनेयैः पुरं ययौ

॥५२॥

धृष्टकेतुश्च भगिनी काशिराजः सुतामपि ।
 पुरं ययतुरादाय कुन्त्यैवान्याः सह स्थिताः

॥५३॥

पार्वती नकुलस्याऽसीद् भार्या पूर्वं तिलोत्तमा ।
 पूर्वोक्ते चैव यमयोर्भार्ये कुन्त्या हि वारिताः

॥५४॥

सुभद्रामभिमन्युं च रथमारोप्य केशवः ।
 पाण्डवानभ्यनुज्ञाय सभार्यः स्वपुरीं ययौ

॥५५॥

कञ्चित् कालं द्रौपदेया उष्य पाञ्चालके पुरे । ययुर्द्धारवतीमेव तत्रोषुः कृष्णलालिताः	॥५६॥
ततः परं धर्मराजो निर्विण्णः स्वकृतेन ह । भ्रातृभार्यापदे कृष्णां स्थापयामास सर्वदा	॥५७॥
ऊषुर्वने च ते पार्था मुनिशेषान्नभोजिनः । भुक्तवत्स्वेवानुजेषु भुङ्क्ते राजा युधिष्ठिरः	॥५८॥
अलङ्घ्यत्वात् तदाज्ञाया अनुजाः पूर्वभोजिनः । तस्यानन्तरमेवैका भुङ्क्ते सा पार्षतात्मजा	॥५९॥
एवं सदा विष्णुपरायणानां तत्प्रार्पणान्नैकभुजां प्रयातः । संवत्सरस्तत्र जगाद कृष्णा भीमाज्ञया धर्मराजं सुवेत्त्री	॥६०॥
अतिमार्दवयुक्तत्वाद् धर्मराजश्चतुर्दशे । अपि वर्षे गुरुभयाद् राज्यं नेच्छेदिति प्रभुः । मारुतिः प्रेषयामास कृष्णां प्रस्तावहेतवे	॥६१॥
क्षमा सर्वत्र धर्मो न पापहेतुश्च दुर्जने । राज्ञां सामर्थ्ययुक्तानामिति संस्थाप्य शास्त्रतः	॥६२॥
हत्वा चतुर्दशे वर्षे धार्तराष्ट्रानराज्यदान् । कर्तुं राज्यं पुरो गन्ता भवानीत्यग्रजेन ह	॥६३॥
कारयन् सत्यशपथं विवादस्य क्रमेच्छया । आदिशत् प्रथमं कृष्णां भीमः सा नृपमब्रवीत्	॥६४॥
नैव क्षमा कुजनतासु नृपस्य धर्म- स्तां त्वं वृथैव धृतवानसि सर्वकालम् ।	

इत्युक्त आह नृपतिः परमा क्षमैव
सर्वत्र तद्विधृतमेव जगत् समस्तम् ॥६५॥

कर्ता च सर्वजगतः सुखदुःखयोर्हि
नारायणस्तदनुदत्तमिहास्य सर्वम् ।
तस्मान्न कोपविषयोऽस्ति कुतश्च कश्चित्
तस्मात् क्षमैव सकलेषु परोऽस्य धर्मः ॥६६॥

इत्युक्तवन्तं नृपमाह पार्श्वती यदि क्षमा सर्वनरेषु धर्मः
राज्ञा न कृत्यं न च लोकयात्रा भवेज्जगत् कापुरुषैर्विनश्येत् ॥६७॥

सत्यं च विष्णुः सकलप्रवर्तको रमाविरिञ्चेशपुरस्सराश्च ।
काष्ठादिवत् तद्वशगाः समस्तास्तथाऽपि न व्यर्थता पौरुषस्य ॥६८॥

तदाज्ञया पुरुषश्चेष्टमानः चेशानुसारेण शुभाशुभस्य ।
भोक्ता न तच्चेष्टितमन्यथा भवेत् कर्ता तस्मात् पुरुषोऽप्यस्य वश्यः ॥६९॥

वृथा यदि स्यात् पौरुषं कस्य हेतोः विधिर्निषेधश्च समस्तवेदगः ।
विधेर्निषेधस्य च नैव गोचरः पुमान् यदि स्याद् भवतो हि तौ हरेः ॥७०॥

तेनैव लेपश्च भवेदमुष्य पुण्येन पापेन च नैव चासौ ।
लिप्येत ताभ्यां परमः स्वतन्त्रः कर्ता ततः पुरुषोऽप्यस्य वश्यः ॥७१॥

इतीरितो धर्मजः कृष्णयैव निरुत्तरत्वं गमितस्त्वभर्त्सयत् ।
कुतर्कमाश्रित्य हरेरपि त्वमस्वातन्त्र्यं साधयसीति चोक्त्वा ॥७२॥

छलेन तेन प्रतिभर्त्सिता सा क्षमापयामास नृपं यतः स्त्री ।
वाचालता नातितरां हि शोभते स्त्रीणां ततः प्राह वृकोदरस्तम् ॥७३॥

राजन् विष्णुः सर्वकर्ता न चान्यस्तत्तन्त्रमेवान्यदसौ स्वतन्त्रः ।
तथाऽपि पुंसा विहितं स्वकर्म कार्यं त्याज्यं चान्यदत्यन्तयत्नात् ॥७४॥

प्रत्यक्षमेतत् पुरुषस्य कर्म तेनानुमेया प्रेरणा केशवस्य ।
स्वकर्म कृत्वा विहितं हि विष्णुना तत्प्रेरणेत्येव बुधोऽनु मन्यते ॥७५॥

तेनैति सम्यग्गतिमस्य विष्णो-
र्जनोऽशुभो दैवमित्येव मत्वा ।
हित्वा स्वकं कर्म गतिं च तामसीं
प्रयाति तस्मात् कार्यमेव स्वकर्म ॥७६॥

ज्ञातव्यं चैवास्य विष्णोर्वशत्वं कर्तव्यं चैवाऽत्मनः कार्यकर्म ।
प्रत्यक्षेषा कर्तृता जीवसंस्था तथाऽगमादनुमानाच्च सर्वम् ॥७७॥

विष्णोर्वशे तन्न हेयं द्वयं च जानन् विद्वान् कुरुते कार्यकर्म ।
तत्प्रेरकं विष्णुमेवाभिजानन् भवेत् प्रमाणत्रितयानुगामी ॥७८॥

पूर्णं प्रमाणं तन्नयं चाविरोधे-
नैकत्रस्थं तन्नयं चाविरोधि ।
पृथङ् मध्यं चाप्रमाणं विरोधि
स्यात् तत् तस्मात् त्रयमेकत्र कार्यम् ॥७९॥

अज्ञः प्रत्यक्षं त्वपहायैव दैवं मत्वा कर्तृ स्वात्मकर्म प्रजह्यात् ।
विद्वान् जीवं विष्णुवशे विदित्वा करोति कर्तव्यमजस्रमेव ॥८०॥

स्वभावाख्या योग्यता या हठाख्या याऽनादिसिद्धा सर्वजीवेषु नित्या ।
सा कारणं प्रथमं तु द्वितीयमनादिकर्मैव तथा तृतीयः ।
जीवप्रयत्नः पौरुषाख्यस्तदेतत् त्रयं विष्णोर्वशगं सर्वदैव ॥८१॥

स कस्यचिन्न वशे वासुदेवः परात् परः परमोऽसौ स्वतन्त्रः ।
 हठश्चासौ तारतम्यस्थितो हि ब्रह्माणमारभ्य कलिश्च यावत् ।
 हठाच्च कर्माणि भवन्ति कर्मजो यत्नो यतो हठकर्मप्रयोक्ता ॥८२॥

विना यत्नं न हठो नापि कर्म फलप्रदो वासुदेवोऽखिलस्य ।
 स्वातन्त्र्यशक्तेर्विनियामको हि तथाऽप्येतान् सोऽप्यपेक्ष्यैव युञ्जेत् ॥८३॥

एतानपेक्ष्यैव फलं ददानीत्यस्यैव सङ्कल्प इति स्वतन्त्रता ।
 नास्यापगच्छेत् स हि सर्वशक्तिर्नाशक्तता कचिदस्य प्रभुत्वात् ॥८४॥

तस्मात् कार्यं तेन क्लृप्तं स्वकर्म तत्पूजार्थं तेन तत्प्राप्तिरेव ।
 अतोऽन्यथा निरयः सर्वथा स्यात् स्वकर्म विप्रस्य जपोपदेशौ ।
 विष्णोर्मुखाद् विप्रजातिः प्रवृत्ता मुखोत्थितं कर्म तेनास्य सोऽदात् ॥८५॥

बाह्वोर्जातः क्षत्रियस्तेन बाह्वोः कर्मास्य पापप्रतिवारणं हि ।
 प्रवर्तनं साधुधर्मस्य चैव मुखस्य बाह्वोश्चातिसामीप्यतोऽस्य ।
 जपोपदेशौ क्षत्रियस्यापि विष्णुश्चक्रे धर्मौ यज्ञकर्मापि विप्रे ॥८६॥

वैश्यो यस्मादूरुजस्तेन तस्य प्रजावृद्धिस्तज्जकर्मैव धर्मः ।
 तत्सादृश्यात् स्थावराणां च वृद्धिः करयोरूवोः सन्निकृष्टत्वहेतोः ।
 वार्तात्मकं कर्म धर्मं चकार विष्णुस्तस्यैवाङ्घ्रिजः शूद्र उक्तः ॥८७॥

गतिप्रधानं कर्म शुश्रूषणाख्यं सादृश्यतो हस्तपदोस्तथैव ।
 हस्तोद्भवं कर्म तस्यापि धर्मः सन्तानवृद्धिश्च समीपगत्वात् ॥८८॥

भुजावुरो हृदयं यद् बलस्य ज्ञानस्य च स्थानमतो नृपाणाम् ।
 बलं ज्ञानं चोभयं धर्म उक्तः पाणौ कृतीनां कौशलं केवलं हि ।
 तस्मात् पाण्योरूपदोरुपस्थितेर्विट्छूद्रकौ कर्मणां कौशलेतौ ॥८९॥

प्राधान्यतो धर्मविशेष एष सामान्यतः सर्व एवाखिलानाम् ।
वयं हि देवास्तेन सर्वं हि कर्म प्रायेण नो धर्मतामेति शश्वत् ॥९०॥

एतैर्धर्मैर्विष्णुना पूर्वकृमैः सर्वैर्वर्णैर्विष्णुरेवाभिपूज्यः ।
तद्भक्तिरेवाखिलानां च धर्मो यथायोग्यं ज्ञानमस्यापि पूजा ॥९१॥

पिता गुरुः परमं दैवतं च विष्णुः सर्वेषां तेन पूज्यः स एव ।
तद्भक्तत्वाद् देवताश्चाभिपूज्या विशेषतस्तेषु येऽत्यन्तभक्ताः ॥९२॥

सम्पूजितो वासुदेवः स मुक्तिं
दद्यादेवापूजितो दुःखमेव ।
स्वतन्त्रत्वात् सुखदुःखप्रदोऽसौ
नान्यः स्वतन्त्रस्तद्वशा यत् समस्ताः ॥९३॥

स्वतन्त्रत्वात् सुखसज्ज्ञानशक्तिपूर्वैर्गुणैः पूर्ण एषोऽखिलैश्च ।
स्वतन्त्रत्वात् सर्वदोषोज्झितश्च निस्सीमशक्तिर्हि यतः स्वतन्त्रः ॥९४॥

दोषास्पृष्टौ गुणपूर्तौ च शक्तिर्निस्सीमत्वाद् विद्यते तस्य यस्मात् ।
एवं गुणैरखिलैश्चापि पूर्णो नारायणः पूज्यतमः स्वधर्मैः ।
अस्माकं यत् तेन नातिक्षमैव धर्मो दुष्टानां वारणं ह्येव कार्यम् ॥९५॥

हन्याद् दुष्टान् यः क्षत्रियः क्षत्रियांश्च विशेषतो युद्धगतान् स्मरन् हरिम् ।
स्वबाहुवीर्येण च तस्य बाहू चैतन्यमात्रौ भवतः सदेहौ ॥९६॥

पापाधिकांश्चैव बलाधिकांश्च हत्वा मुक्तावधिकानन्दवृद्धिः ।
प्रीतिश्च विष्णोः परमैव तत्र तस्माद्धन्तव्याः पापिनः सर्वथैव ॥९७॥

ये त्वक्षधूर्ता ग्रहणं गता वा पापास्तेऽन्यैर्घातनीयाः स्वदोर्भ्याम् ।
राजानं वा राजपुत्रं तथैव राजानुजं वाऽभियातं निहन्यात् ॥९८॥

राज्ञः पुत्रोऽप्यकृतोद्वाहको यः स घातनीयो न स्वयं वध्य एव ।
 क्रूरं चान्यद् धर्मयुक्तं परैस्तत् प्रसाधनीयं क्षत्रियैर्न स्वकार्यम् ।
 एवं धर्मो विहितो वेद एव वाक्यं विष्णोः पञ्चरात्रेषु तादृक् ॥९९॥

अक्षयूतं निकृतिः पापमेव कृतं त्वया गर्हितं सौबलेन ।
 न कुत्रचिद् विधिरस्यास्ति तेन न तद् दत्तं यूतहतं वदन्ति ॥१००॥
 भीतेन दत्तं यूतदत्तं तथैव दत्तं कामिन्यै पुनराहार्यमेव ।
 एवं धर्मः शाश्वतो वैदिको हि यूते स्त्रियां नाल्पमाहार्यमाहुः ॥१०१॥

यद्येषां वै भोग्यमल्पं तदीयं भोगेन तद्वन्धुभिस्तच्च हार्यम् ।
 निवारणे पुरुषस्य त्वशक्तैस्तद् राज्यं नः पुनराहार्यमेव ॥१०२॥

त्वं धर्मनिष्ठश्चाग्रजश्चेति राजन्
 ऋतेऽनुज्ञां न मया तत् कृतं च ।
 दातास्यनुज्ञां यदि तान् निहत्य
 त्वय्येव राज्यं स्थापयाम्यद्य सम्यक् ॥१०३॥

सत्यं पापेष्वपि कर्तुं यदीच्छा तथाऽपि मासा द्वादश नः प्रयाताः ।
 वेदप्रामाण्याद् वत्सरास्ते हि मासैः सहस्राब्दं सत्रमुक्तं नराणाम् ।
 अज्ञातमेकं मासमुष्याऽथ शत्रून् निहत्य राज्यं प्रतिपादयामः ॥१०४॥

मा मित्राणां तापकस्त्वं भवेथास्तथाऽमित्राणां नन्दकश्चैव राजन् ।
 ज्वलस्वारीणां मूर्ध्नि मित्राणि नित्यमाह्लादयन् वासुदेवं भजस्व ॥१०५॥

स्वतन्त्रत्वं वासुदेवस्य सम्यक् प्रत्यक्षतो दृश्यते ह्यद्य राजन् ।
 यस्मात् कृष्णो व्यजयच्छङ्खादीन् जरासुतादीन् कादिवरैरजेयान् ॥१०६॥

ब्रह्मादीनां प्रकृतेस्तद्वशत्वं दृष्टं हि नो बहुशो व्यासदेहे ।
पाराशर्यो दिव्यदृष्टिं प्रदाय स्वातन्त्र्यं नोऽदर्शयत् सर्वलोके ॥१०७॥

तस्माद् राजन्नभिनिर्वाहि शत्रून् हन्तुं सर्वान् भोक्तुमेवाधिराज्यम् ।
एवञ्च ते कीर्तिधर्मौ महान्तौ प्राप्यौ राजन् वासुदेवप्रसादात् ॥१०८॥

एवमुक्तोऽब्रवीद् भीमं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
त्रयोदशाब्दस्यान्तेऽहं कुर्यामेव त्वदीरितम् ॥१०९॥

सत्यमेतन्न सन्देहः सत्येनाऽत्मानमालभे ।
लोकापवादभीरुं मां नातोऽन्यद् वक्तुमर्हसि ॥११०॥

तुदसे चातिवाचा मां यद्येवं भीम मां वदेः ।
तदैव मेऽत्ययः कार्यो हन्तव्याश्चैव शत्रवः ।
नैतादृशैरिदानीं तु वाक्यैर्बाधितुमर्हसि ॥१११॥

भीष्मद्रोणादयोऽस्त्रज्ञा निवार्याश्च कथं युधि ।
पूज्यास्ते बाहुयुद्धेन न निवार्याः कथञ्चन ॥११२॥

अस्त्राणि जानन्नपि हि न प्रयोजयसि क्वचित् ।
तस्माद् तदैव गन्तव्यं विज्ञातास्त्रे धनञ्जये ॥११३॥

इत्युक्तो भीमसेनस्तु स्नेहभङ्गभयात् ततः ।
नोवाच किञ्चिद् वचनं स्वाभिप्रेतमवाप्य च ॥११४॥

अभिप्रायो हि भीमस्य निश्चयेन त्रयोदशे ।
युधिष्ठिरस्य राज्यार्थं गमनार्थं प्रतिश्रवः ।
अन्यथाऽतिमृदुत्वात् स न गच्छेद् भिन्नधीः परैः ॥११५॥

कृतकृत्ये तथा भीमे स्थिते धर्मात्मजो हि सः ।
 भीष्मद्रोणादिविजयः कथं स्यादित्यचिन्तयत्
 निवारणं गुरूणां हि भीम इच्छति न क्वचित् ।
 तस्मात् ते ह्यर्जुनेनैव निवार्या इत्यचिन्तयत्
 आपद्येव हि भीमस्तान् निवारयति नान्यथा ।
 एवं चिन्तासमाविष्टं विज्ञायैव युधिष्ठिरम्
 सर्वज्ञः सर्वशक्तिश्च कृष्णद्वैपायनोऽगमत् ।
 नृपतिं बोधयामास चिन्ताव्याकुलमानसम्
 इमं मन्त्रं वदिष्यामि येन जेष्यति फल्गुनः ।
 भीष्मद्रोणादिकान् सर्वान् तं त्वं वद धनञ्जये
 इत्युक्तवैवावदन्मन्त्रं सर्वदैवतदृष्टिदम् ।
 न स्वयं ह्यवदत् पार्थे फलाधिक्यं यतो भवेत्
 भीष्मद्रोणादिविजय एतावद् वीर्यमेव हि ।
 अलं नातोऽधिकं कार्यमेतावद् योग्यमस्य च ।
 फल्गुनस्येति भगवान् न स्वयं ह्यवदन्मनुम्
 गते व्यासे भगवति सर्वज्ञे सर्वकर्तरि ।
 धर्मराजोऽवदन्मन्त्रं फल्गुनाय रहस्यमुम्
 तमाप्य फल्गुनो मन्त्रं ययौ ज्येष्ठौ प्रणम्य च ।
 यमजौ च समाश्लिष्य गिरिमेवेन्द्रकीलकम् ।
 तपश्चकार तत्रस्थः शङ्कस्थं हरिं स्मरन्

- षण्मासेऽतिगतेऽपश्यन्मूकं नामासुरं गिरौ ।
वराहरूपमायातं वधार्थं फल्गुनस्य च ॥१२५॥
- तं ज्ञात्वा फल्गुनो वीरः सज्यं कृत्वा तु गाण्डिवम् ।
चिक्षेप वज्रसमितांस्तत्काये सायकान् बहून् ॥१२६॥
- किरातरूपस्तमनु सभार्यश्च त्रियम्बकः ।
स ममार हतस्ताभ्यां दानवः पापचेतनः ॥१२७॥
- तेनोक्तोऽसौ मयैवायं वराहोऽनुगतोऽयं हि ।
तमाविध्यो यतस्त्वं हि तद् युद्धयस्व मया सह ॥१२८॥
- इत्युक्तः फल्गुनः प्राह तिष्ठ तिष्ठ न मोक्ष्यसे ।
इत्युक्त्वा तावुभौ युद्धं चक्रतुः पुरुषर्षभौ ॥१२९॥
- तत्राखिलानि चास्त्राणि फल्गुनस्याग्रसच्छिवः ।
ततोऽर्जुनस्तु गाण्डीवं समादायाभ्यताडयत् ॥१३०॥
- तदप्यग्रसदेवासौ प्रहसन् गिरिशस्तदा ।
बाहुयुद्धं ततस्त्वासीत् तयोः पुरुषसिंहयोः ॥१३१॥
- पिण्डीकृत्य ततो रुद्रश्चिक्षेपाथ धनञ्जयम् ।
मूर्च्छामवाप महतीं फल्गुनो रुद्रपीडितः ॥१३२॥
- पूर्वं सम्प्रार्थयामास शङ्को गरुडध्वजम् ।
अवराणां वरं मत्तो येषां त्वं सम्प्रयच्छसि ।
अजेयत्वं प्रसादात् ते विजेयाः स्युर्मयाऽपि ते ॥१३३॥
- इत्युक्तः प्रददौ विष्णुरुमाधीशाय तं वरम् ।
तेनाजयच्छ्रेतवाहं गिरिशो रणमध्यगम् ॥१३४॥

केवलान् वैष्णवान् मन्त्रान् व्यासः पार्थाय नो ददौ ।

एतावताऽलं भीष्मादेर्जयार्थमिति चिद्धनः

॥१३५॥

केवलैर्वैष्णवैर्मन्त्रैः स्वदत्तैर्विजयावहैः ।

अतिवृद्धस्य पार्थस्य दर्पः स्यादित्यचिन्तयत्

॥१३६॥

पार्थः सञ्ज्ञामवाप्याथ जयार्थ्याराधयच्छिवम् ।

व्यासोदितेन मन्त्रेण तानि पुष्पाणि तच्छिरः

॥१३७॥

आरुहन् स तु तं ज्ञात्वा रुद्र इत्येव फल्गुनः ।

नमश्चक्रे ततः प्रादादस्त्रं पाशुपतं शिवः

॥१३८॥

अस्त्रं तद् विष्णुदैवत्यं साधितं शङ्खेण यत् ।

तस्मात् पाशुपतं नाम स्वान्यस्त्राण्यपरे सुराः ।

ददुस्तदैव पार्थाय सर्वे प्रत्यक्षगोचराः

॥१३९॥

इन्द्रोऽर्जुनं समागम्य प्राह प्रीतोऽस्मि तेऽनघ ।

रुद्रदेहस्थितं ब्रह्म विष्णवाख्यं तोषितं त्वया ।

तेन लोकं ममाऽगच्छ प्रेषयामि रथं तव

॥१४०॥

इत्युक्त्वा प्रययाविन्द्रस्तद्रथेन च मातलिः ।

आयात् पार्थस्तमारुह्य ययौ तातनिकेतनम्

॥१४१॥

पूजितो दैवतैः सर्वैरिन्द्रेणैव निवेशितः ।

तेन सार्द्धमुपासीदत् तस्मिन्नैन्द्रे वरासने

॥१४२॥

प्रीत्या समाश्लिष्य कुरुप्रवीरं

शक्रो द्वितीयां तनुमात्मनः सः ।

ईक्षन् मुखं तस्य मुमोद सोऽपि

ह्युवास तस्मिन् वत्सरान् पञ्च लोके

॥१४३॥

अस्त्राणि तस्मा अदिशत् स वासवो महान्ति दिव्यानि तदोर्वशी तम् ।
 सम्प्राप्य भावेन तु मानुषेण माता कुलस्येति निराकृताऽभूत् ॥१४४॥
 षण्ढो भवेत्येव तयाऽभिशाप्ते पार्थे शक्रोऽनुग्रहं तस्य चादात् ।
 संवत्सरं षण्ढरूपी चरस्व न षण्ढता ते भवतीति धृष्णुः ॥१४५॥
 ततोऽवसत् पाण्डवेयो गान्धर्वं वेदमभ्यसन् ।
 गन्धर्वाच्चित्रसेनात्तु तथाऽस्त्राणि सुरेश्वरात् ॥१४६॥
 सुभद्रयाऽभिमन्युना सह स्वकां पुरं गतः ।
 जनार्दनोऽत्र संवसन् कदाचिदित्थमैक्षत ॥१४७॥
 मया वरो हि शम्भवे प्रदत्त आस पूर्वतः ।
 वरं ग्रहीष्य एव ते सकाशतो विमोहयन् ॥१४८॥
 'त्वामाराध्य तथा शम्भो ग्रहीष्यामि वरं सदा ।
 द्वापरादौ युगे भूत्वा कलया मानुषादिषु ॥१४९॥
 स्वागमैः कल्पितैस्त्वञ्च जनान् मद्विमुखान् कुरु ।
 मां च गोपय येन स्यात् सृष्टिरेषोत्तराधरा' ॥१५०॥
 इति वाक्यमृतं कर्तुमभिप्रायं विजङ्गुषी ।
 प्रीत्यर्थं वासुदेवस्य रुक्मिणी वाक्यमब्रवीत् ।
 जातेऽपि पुत्रे पुत्रार्थं सा हि वेद मनोगतम् ॥१५१॥
 पुत्रो मे बलवान् देव स्यात् सर्वास्त्रविदुत्तमः ।
 इत्युक्तो भगवान् देव्या सम्मोहाय सुरद्विषाम् ।
 ययौ सुपर्णमारुह्य स्वीयं बदरिकाश्रमम् ॥१५२॥

‘एष मोहं सृजाम्याशु यो जनान् मोहयिष्यति । त्वं च रुद्र महाबाहो मोहशास्त्राणि कारय	॥१५३॥
अतध्यानि वितध्यानि दर्शयस्व महाभुज । प्रकाशं कुरु चाऽत्मानमप्रकाशं च मां कुरु	॥१५४॥
अहं त्वां पूजयिष्यामि लोकसम्मोहोत्सुकः । तमोऽसुरा नान्यथा हि यान्तीत्येतन्मतं मम’	॥१५५॥
इत्युक्तवचनं पूर्वं केशवेन शिवाय यत् । तत् सत्यं कर्तुमायान्तं कृष्णं बदरिकाश्रमम् सर्वज्ञा मुनयः सर्वे पूजयाञ्चक्रिरे प्रभुम्	॥१५६॥
रात्रौ कृष्णे मुनिमध्ये प्रविष्टे घण्टाकर्णः कर्णनामा पिशाचौ । समायातां गिरिशेन प्रदिष्टौ कृष्णं द्रष्टुं द्वारकां गन्तुकामौ	॥१५७॥
तौ दृष्ट्वा मुनिमध्यस्थं केशवं तदबोधतः । कृत्वा स्वजातिचेष्टाश्च ध्यानेनैनमपश्यताम्	॥१५८॥
दृष्ट्वा हृदि स्थितं तं तु कौतूहलसमन्वितौ । स्तुत्वा भक्त्या प्रणामं च बहुशश्चक्रतुः शुभौ	॥१५९॥
तयोः प्रसन्नो भगवान् स्पृष्ट्वा गन्धर्वसत्तमौ । चकार क्षणमात्रेण दिव्यरूपस्वरान्वितौ	॥१६०॥
ताभ्यां पुनर्नृत्तगीतसंस्तवैः पूजितः प्रभुः । ययौ कैलासमद्रीशं चकारेव तपोऽत्र च	॥१६१॥
स्वीयानेव गुणान् विष्णुर्भुञ्जन् नित्येन शोचिषा । शार्वं तपः करोतीव मोहयामास दुर्जनान्	॥१६२॥

पूर्वं तेनोदितं यत्तल्लोकान् मोहयताऽञ्जसा ।
शर्वं प्रति तवाहं तु कुर्यां द्वादशवत्सरम् ॥१६३॥

तपोऽसुराणां मोहाय सुराः सन्तु गतज्वराः ।
इति तस्मात् तदा कृष्ण एकाहेन बृहस्पतिम् ॥१६४॥

आज्ञया चारयामास क्षिप्रं द्वादशराशिषु ।
द्वादशाब्दमभूत् तेन तदहः केशवाज्ञया ॥१६५॥

एकस्मिन्नहि भगवान् राशिं राशिं च वत्सरम् ।
कल्पयित्वोपवासादीन् मनसा नियमानपि ॥१६६॥

मासव्रतं सार्द्धशतश्वासकालैरकल्पयत् ।
मनसैव स्वभक्तानां द्वादशाब्दव्रताप्तये ॥१६७॥

तत्रास्य गरुडाद्याश्च परिचर्यां स्वपार्षदाः ।
चक्रुर्होमादिकाश्चैव क्रियाश्चक्रे जनार्दनः ।
स्वात्मानं प्रति पापानां शिवायेति प्रकाशयन् ॥१६८॥

एवं स्थितं तमरविन्ददलायताक्षं
ब्रह्मेन्द्रपूर्वसुरयोगिवरप्रजेशाः ।
अभ्याययुः पितृमुनीन्द्रगणैः समेता
गन्धर्वसिद्धवरयक्षविहङ्गमाद्याः ॥१६९॥

शर्वोऽपि सर्वसुरदैवतमात्मदैव-
मायातमात्मगृहसन्निधिमाश्ववेत्य ।
अभ्याययौ निजगणैः सहितः सभार्यौ
भक्त्याऽतिसम्भ्रमगृहीतसमर्हणाग्र्यः ॥१७०॥

अभ्येत्य पादयुगलं जगदेकभर्तुः
 कृष्णस्य भक्तिभरितः शिरसा ननाम ।
 चक्रे स्तुतिं च परमां परमस्य पूर्ण-
 षाड्गुण्यविग्रहविदोषमहाविभूतेः

॥१७१॥

कृष्णोऽप्ययोग्यजनमोहनमेव वाञ्छन्
 तुष्टाव रुद्रहृदिगं निजमेव रूपम् ।
 रुद्रो निशम्य तदुवाच सुरान् समस्तान्
 सत्यं वदामि शृणुताद्य वचो मदीयम्

॥१७२॥

विष्णुः समस्तसुजनैः परमोऽभ्युपेयः
 तत्प्राप्तयेऽहमनिलोऽथ रमाऽभ्युपायाः ।
 एष ह्यशेषनिगमार्थविनिर्णयोऽर्थो
 यद् विष्णुरेव परमो मम चाब्जयोनेः

॥१७३॥

अव्यक्ततः सकलजीवगणाच्च नित्यं
 इत्येव निश्चय उतैतदनुस्मरध्वम् ।
 इत्युक्तवत्यखिलदेवगणा गिरीशे
 कृष्णं प्रणेमु रतिवृद्धरमेशभक्त्या

॥१७४॥

उत्तरन्यैश्च गिरिशवाक्यैस्तत्त्वविनिर्णयैः ।
 कृष्णस्यैव गुणाख्यानैः पुनरिन्द्रादिदेवताः ।
 ज्ञानाभिवृद्धिमगमन् पुराऽपि ज्ञानिनोऽधिकम्

॥१७५॥

सर्वदेवोत्तमं तं हि जानन्त्येव सुराः सदा ।
 तथाऽपि तत्प्रमाणानां बहुत्वाद् येऽत्र संशयाः ।
 युक्तिमात्रे तेऽपि रुद्रवाक्यादपगतास्तदा

॥१७६॥

ततः कृष्णः सुतवरं त्वत्त आदास्य इत्यजः ।

यदुक्तवाञ्छिवं पूर्वं सत्यं कर्तुं तदब्रवीत्

॥१७७॥

पुत्रं देहीति सोऽप्याह पूर्वमेव सुतस्तव ।

जातः प्रथुमन्नामा यः स मदत्तः प्रवादतः

॥१७८॥

पुरा दग्धो मया कामस्तदाऽयाचत मां रतिः ।

देहि कान्तं ममेत्येव तदा तामहमब्रवम्

॥१७९॥

उत्पत्स्यते वासुदेवाद् यदा तं पतिमाप्स्यसि ।

इत्यतोऽसौ मया दत्त इव देव त्वदाज्ञया

॥१८०॥

दासोऽस्मि तव देवेश पाहि मां शरणागतम् ।

इत्युक्त्वाऽभिप्रणम्यैनं पुनराह सुरान् हरः

॥१८१॥

यदर्थमेष आयातः केशवः शृणुतामराः ।

योऽसुरो वक्रनामाऽऽसीदवध्यो ब्रह्मणो वरात् ।

तदा जाताद् वासुदेवपुत्रात् कामादृते कचित्

॥१८२॥

तं हन्तुमेव पुत्रं स्वं प्रथुममुदरेऽर्प्य च ।

आयात इह तं चापि ददाह स्वोदरात् सुतम् ।

निस्सारयित्वा कक्षं च दग्धं पश्यत देवताः

॥१८३॥

ज्वालामालाकरालेन स्वतेजोवर्द्धितेन च ।

प्रथुमेनैव तं दैत्यं दग्ध्वा वनसमन्वितम् ।

पुनश्च स्वोदरे पुत्रं स्थापयामास केशवः

॥१८४॥

सद्यो गर्भं पुनस्तं च रुक्मिण्यां जनयिष्यति ।

पूर्ववत् क्षणमात्रेण युवा च स भविष्यति

॥१८५॥

दृष्टमेतन्नारदाद्यैर्मुनिभिः सर्वमेव च ।

एवं क्रीडत्ययं देवः पूर्णैश्वर्येण केवलम् ।

इत्युक्ते केशवं नेमुर्देवाः शक्रपुरोगमाः ॥१८६॥

ततो हरिर्ब्रह्मसुरेन्द्रमुख्यैः सुरैः स्तुतो गरुडस्कन्धसंस्थः ।

पुनःपुनः प्रणतः शङ्क्षेण स्तुतस्तृतीयेऽङ्घ्रि निजां पुरीमगात् ॥१८७॥

कृष्णे प्रयाते निलयं पुरद्विषो रात्रौ पौण्ड्रो वासुदेवः समागात् ।

सहैकलव्येन निजेन मातुः पित्रा तथाऽक्षौहिणिकत्रयेण ॥१८८॥

पुरीं प्रभञ्जन्तममुं विदित्वा सरामशैनेययदुप्रवीराः ।

संयोधयामासुरथाभ्यवर्षच्छरैर्निषादाधिप एकलव्यः ॥१८९॥

तदस्त्रशस्त्रैः सहसा विषण्णा यदुप्रवीरा विगतप्रदीपाः ।

सहैव रामेण शिनेश्च नम्रा समाविशन् स्वां पुरमेव सर्वे ॥१९०॥

पुनः समादाय तथोरुदीपिका अग्रे समाधाय च रौहिणेयम् ।

विनिस्सृता आत्तशस्त्राः स्वपुर्याः सिंहा यथा धर्षिताः सद्बुहायाः ॥१९१॥

अथाऽससादैकलव्यं रथेन रामः शैनेयः पौण्ड्रकं वासुदेवम् ।

अयुद्धयतां तौ सात्यकिः पौण्ड्रकश्च तथाऽन्योन्यं विरथं चक्रतुश्च ॥१९२॥

ततो गदायुद्धमभूत् तयोर्द्वयोस्तथा रामश्चैकलव्यश्च वीरौ ।

कृत्वाऽन्योन्यं विरथं गदाभ्यामयुद्धयतां जातदर्पौ बलाग्नौ ॥१९३॥

तस्मिन् काले केशवो वैनतेयमारुह्याऽयाद् यत्र ते युद्धसंस्थाः ।

दृष्ट्वा कृष्णं हर्षसम्पूरितात्मा रामो हन्तुं चैकलव्यं समैच्छत् ॥१९४॥

उद्यम्य दोभ्यां स गदां जवेन यदापतद् रौहिणेयो निषादम् ।

बलं कोपं चास्य दृष्ट्वैकलव्यः पराद्रवज्जीवितेच्छुः सुदूरम् ॥१९५॥

विद्रावयन् रौहिणेयोऽन्वयात् तं भीतोऽपतच्चैकलव्योऽम्बुधौ सः ।
वेलान्तं तं द्रावयित्वाऽत्र तस्थौ रामो गदापाणिरदीनसत्त्वः ॥१९६॥

सुपापोऽसावेकलव्यः सुभीतो रामं मत्त्वैवानुयान्तं पुनश्च ।
समुद्रेऽशीतिं योजनानामतीत्य पश्चादैक्षद् द्वीपमेवाधिरुह्य ॥१९७॥

रामो विजित्यातिबलं रणे रिपुं मुदैव दामोदरमाससाद ।
पौण्ड्रस्त्ववज्ञाय शिनिप्रवीरं निवार्यमाणोऽपि ययौ जनार्दनम् ॥१९८॥

तं केशवो विरथं व्यायुधं च क्षणेन चक्रे स ययौ निजां पुरीम् ।
प्रस्थापयामास पुनश्च दूतं कृष्णायैको वासुदेवोऽहमस्मि ॥१९९॥

मदीयलिङ्गानि विसृज्य चाऽशु समागच्छेथाः शरणं मामनन्तम् ।
तद्भूतोक्तं वाक्यमेतन्निशम्य यदुप्रवीरा उच्चकैः प्राहसन् स्म ॥२००॥

कृष्णः प्रहस्याऽहं तवाऽयुधानि दास्याम्यहं लिङ्गभूतानि चाऽजौ ।
इत्युक्तोऽसौ दूत एत्याऽहं तस्मै स चाभ्यागाद् योद्धुकामो हरिश्च ॥२०१॥

तं शातकौम्भे गरुडे रथस्थे स्थितं चक्रादीन् कृत्रिमान् सन्दधानम् ।
श्रीवत्सार्थे दग्धवक्षस्थलं च दृष्ट्वा कृष्णः प्राहसत् पापबुद्धिम् ॥२०२॥

ततोऽस्त्रशस्त्राण्यभिवर्षमाणं विजित्य तं वासुदेवोऽरिणैव ।
चकर्त तत्कन्धरं तस्य चानु मातामहस्याच्छिनत् सायकेन ॥२०३॥

अपातयच्चाऽशु शिरः स तेन
काशीश्वरस्येश्वरो वाराणस्याम् ।
स च ब्रह्माहं वासुदेवोऽस्मि नित्य-
मिति ज्ञानादगमत् तत् तमोऽन्धम्

॥२०४॥

साहाय्यकृत्वास्य च काशिराजो यथैव किर्मीरहिडिम्बसाल्वाः ।
 अन्ये च दैत्या अपतन्तस्तमोऽन्धं तथैव सोऽप्यपतत् पापबुद्धिः ॥२०५॥
 निहत्य तौ केशवो रौक्मिणेयं पुनर्वैदभ्यां जनयामास सद्यः ।
 स चैकलव्यो रामजितः शिवाय चक्रे तपोऽजेयतां चाऽप तस्मात् ॥२०६॥
 स शर्वदत्तेन वरेण दृप्तः पुनर्योद्धुं कृष्णमेवाऽससाद ।
 तस्यास्त्रशस्त्राणि निवार्य केशवश्चक्रेण चक्रे तमपास्तकन्धरम् ।
 स चाऽप पापस्तम एव घोरं कृष्णद्वेषान्नित्यदुःखात्मकं तत् ॥२०७॥
 एवं यदूनामृषभेण सूदिते पौण्ड्रे तथा काशिनृपे च पापे ।
 काशीशपुत्रस्तु सुदक्षिणाख्यस्तपोऽचरच्छङ्कायोरुभक्त्या ॥२०८॥
 प्रत्यक्षगं तं शिवं पापबुद्धिः कृष्णाभावं याचते दुष्टचेताः ।
 कृत्यामसौ दक्षिणाग्नौ शिवोऽपि दैत्यावेशादददादावृतात्मा ॥२०९॥
 स दक्षिणाग्निश्चासुरावेशयुक्तः सम्पूजितः काशिराजात्मजेन ।
 वरादुमेशस्य विवृद्धशक्तिर्ययौ कृष्णो यत्र सम्पूर्णशक्तिः ॥२१०॥
 कृष्णस्तस्य प्रतिघातार्थमुग्रं समादिशच्चक्रमनन्तवीर्यः ।
 जाज्वल्यमानं तदमोघवीर्यं व्यद्रावयद् वह्निमिमं सुदूरम् ॥२११॥
 कृत्यात्मको वह्निरसौ प्रधानवह्नेः पुत्रश्चक्रविद्रावितोऽथ ।
 सहानुबन्धं च सुदक्षिणं तं भस्मीचकाराशु सपुत्रभार्यम् ॥२१२॥
 दग्ध्वा पुरी वारणासीं सुदर्शनः पुनः पार्श्वं वासुदेवस्य चाऽंगात् ।
 सुदक्षिणोऽसौ तम एव जग्मिवान् कृष्णद्वेषात् सानुबन्धः सुपापः ॥२१३॥
 कृष्णः क्रीडन् द्वारवत्यां सुपूर्णनित्यानन्दः कचिदाह स्म भैष्मीम् ।
 विडम्बयन् गृहिणामेव चेष्टा नित्याविरोधोऽपि तया विदोषया ॥२१४॥

त्वया न कार्यं मम किञ्च भद्रे मयाऽरीणां मानभङ्गार्थमेव ।
समाहृताऽसीति सा चावियोगं सदा कृष्णेनाऽत्मनोऽप्येव वेत्ती ॥२१५॥

स्त्रिया भेत्तव्यं भर्तुरित्येव धर्मं विज्ञापयन्ती दुःखितेवाऽस देवी ।
तां सान्त्वयामास गृहस्थधर्मं विज्ञापयन् देवदेवोऽप्यदुःखाम् ॥२१६॥

एवं क्रीडत्यञ्जनाभे रमायां कृष्णादिष्टो गोकुलं रौहिणेयः ।
प्रायाद् दृष्ट्वा तत्र नन्दं यशोदां तत्पूजितः कृष्णवार्ता च पृष्टः ॥२१७॥

मासौ तत्र न्यवसद् गोपिकाभी रेमे क्षीबो यमुनामाह्वयच्च ।
मत्तोऽयमित्येव नदीमनागतां चकर्ष रामो लाङ्गलेनाग्रवीर्यः ॥२१८॥

पुनस्तया प्रणतः संस्तुतश्च व्यसर्जयत् तामथ नन्दगोपम् ।
आपृच्छ्य चागाद् द्वारकां केशवाय न्यवेदयन्नन्दगोपादिभक्तिम् ॥२१९॥

तदैव मैन्दो विविदश्च भौमे हते सखाये दानवावेशयुक्तौ ।
आनर्तराष्ट्रं वासुदेवप्रतीपौ व्यनाशयेतां वासुदेवोऽथ चोचे ॥२२०॥

रामाय सोऽदाद् वरमञ्जनाभो वध्यावेतौ भवतां तेऽप्यवध्यौ ।
वराद् विरिञ्चस्य तथाऽमृताशनादुभौ च मैन्दो विविदो ब्रजेति ॥२२१॥

गत्वा स मैन्दं प्रथमं जघान क्रोधात् युद्धायाऽगतं रैवताग्रे ।
दिने परस्मिन् विविदं जघान शिला वर्षन्तं मुसलेनाग्रकर्मा ।
तयोराविष्टौ तावसुरौ तमोऽन्धं प्राप्तौ च तावश्विनौ स्वं च लोकम् ॥२२२॥

दुर्योधनस्याऽस पुत्री रतिर्या पूर्वं नाम्ना लक्षणा कान्तरूपा ।
स्वयम्बरस्थां तां बलादेव साम्बो जग्राह सा चैनमासानुरक्ता ॥२२३॥

बलाद् गृहीतां वीक्ष्य तां कर्णमुख्या दुर्योधनाद्या युयुधुः क्रोधदीप्ताः ।
कृच्छ्रेण तं विरथीकृत्य चैकं सर्वे समेता जगृह्वार्तराष्ट्राः ।

कर्णेन भूरिश्रवसा च सार्द्धं बाहोर्बलादेव दुर्योधनस्य ॥२२४॥

श्रुत्वा तद् वृष्णयः सर्व एव समुद्यमं चक्रिरे कौरवेषु ।
निवार्य तान् बलभद्रः स्वयं ययौ सहोद्वहः कौरवेयाञ्छमार्थी ॥२२५॥

पुरस्य बाह्योपवने स्थितः स प्रास्थापयच्चोद्धवं कौरवार्थे ।
आगत्य सर्वे कुरवोऽस्य पूजां चक्रुः स चाऽहोग्रसेनस्य चाऽज्ञाम् ॥२२६॥

आज्ञापयद् वो नृपतिः स्म यन्नः कुमारकः प्रगृहीतो भवद्भिः ।
एकः समेतैर्बहुभिर्बान्धवार्थं क्षान्तं तन्नो मुञ्चताऽश्वेव साम्बम् ॥२२७॥

आज्ञापयामास व उग्रसेनः

इत्युक्तमेव तु निशम्य कुरुप्रवीराः ।
संश्राव्य दुष्टवचनानि बलं पुरं स्वं
क्रोधात् समाविशिशुरत्र चुकोप रामः ॥२२८॥

स लाङ्गलेन तत् पुरं विकृष्य जाह्नवीजले ।
निपातयन् निवारितः प्रणम्य सर्वकौरवैः ॥२२९॥

सभार्यमाशु पुत्रकं सुयोधनाभिपूजितम् ।
सपारिवर्हमाप्य च प्रजग्मिवान् स्वकं पुरम् ॥२३०॥

इत्यादिकर्माणि महान्ति रामस्याऽसञ्छेषस्याच्युतावेशिनोऽलम् ।
यस्याच्युतावेशविशेषकालं ज्ञात्वा भीमोऽप्यस्य नोदेति युद्धे ॥२३१॥

क्रीडायुद्धे बहुशो रौहिणेये व्यक्तिं विष्णोर्भीमसेनो विदित्वा ।
तात्कालिकीं पीडयमानोऽपि तेन नैवोद्यमं कुरुते विष्णुभक्त्या ॥२३२॥

तदा जयी प्रभवत्येष रामो
नातिव्यक्तस्तत्र यदा जनार्दनः ।

तदा भीमो विजयी स्यात् सदैव

विष्णोः केशावेशवान् यत् स रामः ॥२३३॥

एतादृशैर्नैव रामेण युक्ते कृष्णे द्वार्वत्यां निवसत्यब्जनाभे ।

स्वप्नेऽनिरुद्धेन रता कदाचिद् बाणात्मजोषा चित्रलेखामुवाच ॥२३४॥

तमानयेत्यथ सा चित्रवस्त्रे प्रदर्श्य लोकान् समदर्शयत् तम् ।

पौत्रं विदित्वा वचनाच्च तस्याः कृष्णस्य तं चाऽनयत् तत्र रात्रौ ॥२३५॥

अनिरुद्धं गुणोदारमानीतं चित्रलेखया ।

प्राप्य रेमे बाणसुता दिवसान् सुबहूनपि ॥२३६॥

गूढं कन्यागृहे तं तु ज्ञात्वा कन्याभिरक्षिणः ।

ऊचुर्बाणायादिशच्च किङ्कान् ग्रहणेऽस्य सः ॥२३७॥

आगताननिरुद्धस्तान् परिधेण महाबलः ।

निहत्य द्रावयामास स्वयमायात् ततोऽसुरः ।

स तु युद्ध्वाऽतिकृच्छ्रेण नागास्त्रेण बबन्ध तम् ॥२३८॥

अथ कृष्णः समारुह्य गरुडं रामसंयुतः ।

प्रद्युम्नेन च तत्रागात् प्रथमं तत्र वह्निभिः ॥२३९॥

युद्धवैवाङ्गिरसा चैव क्षणाद् विद्राव्य तान् हरिः ।

विद्राव्य सर्वप्रमथानाससाद ज्वरं ततः ॥२४०॥

तेन भस्मप्रहारेण ज्वरितं रोहिणीसुतम् ।

आश्लिष्य विज्वरं चक्रे वासुदेवो जगत्प्रभुः ॥२४१॥

स्वयं विक्रीड्य तेनाथ कञ्चित् कालं जनार्दनः ।

निष्पिष्य मुष्टिभिश्चान्यं ससर्ज ज्वरमच्युतः ॥२४२॥

- स्वयं जित्वाऽपि गिरिशभृत्यं नालमिति प्रभुः ।
स्वभृत्येनैव जेतव्य इत्यन्यं ससृजे तदा ॥२४३॥
- ज्वरेण वैष्णवेनासौ सुभृशं पीडितस्तदा ।
ग्रासार्थमुपनीतश्च जगाम शरणं हरिम् ।
तेन स्तुतः स भगवान् मोचयामास तं विभुः ॥२४४॥
- क्रीडार्थमत्यल्पजनेष्वपि प्रभुः कथञ्चिदेव व्यजयद् व्यथां विना ।
इत्यादि मोहाय स दर्शयत्यजो नित्यस्वतन्त्रस्य कुतो व्यथादयः ॥२४५॥
- यदा ज्वराद्या अखिलाः प्रविद्रुतास्तदा स्वयं प्राप हरिं गिरिशः ।
तयोरभूद् युद्धमथैनमच्युतो विजृम्भयामास विजृम्भणास्त्रतः ॥२४६॥
- विजृम्भिते शङ्के निष्प्रयत्ने स्थाणूपमे संस्थिते कञ्जजातः ।
दैत्यावेशाद् वासुदेवानभिज्ञं सम्बोधयामास सदुक्तिभिः प्रभुः ॥२४७॥
- प्रगृह्य शर्वं च विवेश विष्णोः स तूदरं दर्शयामास तत्र ।
शिवस्वरूपं स्तम्भितं बिल्वनाम्नि वने गिरिशेन च यत् तपः कृतम् ।
शैवं पदं प्रामुमेवाच्युताच्च तच्चावदत् कञ्जजः शङ्कस्य ॥२४८॥
- अपेतमोहोऽथ वृषध्वजो हरिं तुष्टाव बाणोऽभिससार केशवम् ।
तस्याच्युतो बाहुसहस्रमच्छिनत् पुनश्चारिं जगृहे तच्छिरोर्थे ॥२४९॥
- तदा शिवेन प्रणतो बाणरक्षणकाम्यया ।
कृत्वा स्वभक्तं बाणं तं ररक्ष द्विभुजीकृतम् ।
मोचयित्वाऽनिरुद्धं च ययौ बाणेन पूजितः ॥२५०॥
- एवमग्नीनङ्गिरसं ज्वरं स्कन्दमुमापतिम् ।
बाणं चायत्नतो जित्वा प्रायाद् द्वारवतीं पुनः ॥२५१॥

येनायत्नेन विजितः सर्वलोकहरो हरः ।

किं ज्वरादिजयो विष्णोस्तस्यानन्तस्य कथ्यते ॥२५२॥

ईदृशानन्तसङ्ख्यानां शिवानां ब्रह्मणामपि ।

रमाया अपि यद्वीक्षां विना न चलितुं बलम् ॥२५३॥

न च ज्ञानादयो भावा न चास्तित्वमपि क्वचित् ।

अनन्तशक्तेः कृष्णस्य न चित्रः शूलिनो जयः ॥२५४॥

चित्रलेखासमेतोषान्वितपौत्रसमन्वितः ।

सरामः ससुतो वीन्द्रमारुह्य द्वारकां गतः ।

रेमे तत्र चिरं कृष्णो नित्यानन्दो निजेच्छया ॥२५५॥

एवं विधान्यगणितानि यदूतमस्य

कर्माण्यगण्यमहिमस्य महोत्सवस्य ।

नित्यं रमाकमलजन्मगिरीशशक्र-

सूर्यादिभिः परिणुतानि विमुक्तिदानि ॥२५६॥

एवं वसत्यमितपौरुषवीर्यसारे

नारायणो स्वपुरि शक्रधनञ्जयोक्तः ।

सम्प्राप्य लोमशमुनिः सकलानि तीर्था-

न्यासुं स पाण्डुतनयेषु सहाय आसीत् ॥ २५६ ॥

पृथ्वीं प्रदक्षिणत एत्य समस्ततीर्थस्नानं यथाक्रमत एव विधाय पार्थाः ।

सम्पूज्य तेषु निखिलेषु हरिं सुभक्त्या कृष्णे समर्पयितुमापुरथ प्रभासम् ।

सम्भावनाय सकलैर्यदुभिः समेतःतेषां च रामसहितो हरिराजगाम ॥२५८॥

पार्थैः सम्पूजितस्तत्र कृष्णो यदुगणैः सह ।

पार्थान् सम्पूजयामासुर्वृष्णयश्चाऽज्ञया हरेः ॥२५९॥

तत्र भीमं तपोवेशं दृष्ट्वाऽतिस्नेहकारणात् ।
 दुर्योधनं निन्दयति रामे सात्यकिरब्रवीत् ॥२६०॥
 सर्वे वयं निहत्याद्य सकर्णान् धृतराष्ट्रजान् ।
 अभिमन्युं स्थापयामो राज्ये यावत् त्रयोदशम् ॥२६१॥
 संवत्सरं समाप्यैव पुरं यास्यन्ति पाण्डवाः ।
 ततो युधिष्ठिरो राजा राज्यं शासतु पूर्ववत् ॥२६२॥
 एवं वदत्येव शिनिप्रवीरे जनार्दनः पार्थमुखान्युदीक्ष्य ।
 उवाच शैनेय न पाण्डुपुत्राः परेण संसाधितराज्यकामाः ॥२६३॥
 स्वबाहुवीर्येण निहत्य शत्रूनाप्स्यन्ति राज्यं त इतीरितेऽमुना ।
 तथेति पार्था अवदस्ततस्ते कृष्णं पुरस्कृत्य ययुर्दसार्हाः ॥२६४॥
 क्रमेण पार्था अपि शैशिरं गिरिं समासदंस्तत्र कृष्णां सुदुर्गे ।
 विषज्जन्तीमीक्ष्य तैः संस्मृतोऽथ हैडिम्ब आयात् सहितो निशाचरैः ॥२६५॥
 उवाह कृष्णां स तु तस्य भृत्या ऊहुः पार्थास्ते बदर्याश्रमं च ।
 प्राप्यात्र नारायणपूजया कृतस्वकीयकार्या ययुरुत्तरां दिशम् ॥२६६॥
 अतीत्य शर्वश्वशुरं गिरिं ते सुवर्णकूटं निषधं गिरिं च ।
 मेरोः प्राच्यां गन्धमादे गिरौ च प्रापुर्बदर्याश्रममुत्तमं भुवि ॥२६७॥
 तस्मिन् मुनीन्द्रैरभिपूज्यमाना नारायणं पूजयन्तः सदैव ।
 चक्रुस्तपो ज्ञानसमाधियुक्तं सुतत्त्वविद्यां प्रतिपादयन्तः ॥२६८॥
 एवं वदर्या विहरत्सु तेषु कचिद् रहः कृष्णया वायुसूनौ ।
 स्थिते गरुत्मानुरगं जहार महाहृदाद् वासुदेवासनाग्रः ॥२६९॥

तत्पक्षपातेन विचालिते तु तस्मिन् गिरौ कमलं हैममग्रम् ।
पपात कृष्णाभीमयोः सन्निधाने उद्यद्भानोर्मण्डलाभं सुगन्धम् ॥२७०॥

दृष्ट्वाऽतिगन्धं वरहेमकञ्जं कुतूहलाद् द्रौपदी भीमसेनम् ।
बहून्ययाचत् तादृशान्यानुभावमविषह्यं जानती देवदैत्यैः ॥२७१॥

तयाऽर्थितः सगदस्तुङ्गमेनं गिरिं वेगादारुहद् वायुसनुः ।
प्रशस्यमानः सुरसिद्धसङ्घैः मृतन् दैत्यान् सिंहशार्दूलरूपान् ॥२७२॥

आसेदिवांस्तत्र हनूमदाख्यं निजं रूपं प्रोद्यदादित्यभासम् ।
जानन्नप्येनं स्वीयरूपं स भीमश्चिक्रीड एतेन यथा परेण ॥२७३॥

धर्मो देवानां परमो मानुषत्वे स्वीये रूपेऽप्यन्यवदेव वृत्तिः ।
अनादानं दिव्यशक्तेर्विशेषान्नरस्वभावे सर्वदा चैव वृत्तिः ।
तस्माद् भीमो हनुमांश्चैक एव ज्यायःकनीयोवृत्तिमत्राभिपेदे ॥२७४॥

सर्वे गुणा आवृता मानुषत्वे
युगानुसारान्मूलरूपानुसारात् ।
क्रमात् सुराणां भागतोऽव्यक्तरूपा
आदानतो व्यक्तिमायान्त्युरूपाम् ॥२७५॥

नैवाव्यक्तिः काचिदस्तीह विष्णोः प्रादुर्भावेष्वातिसुव्यक्तशक्तेः ।
इच्छाव्यक्तिः प्रायशो मारुतस्य तदन्येषां व्यक्तता कारणेन ॥२७६॥

तस्माद् भीमो धर्मवृद्धचर्यमेव स्वीये रूपेऽप्यन्यवद् वृत्तिमेव ।
प्रदर्शयामास तथाऽसुराणां मोहायैवाशक्तवच्छक्तिरूपः ॥२७७॥

तद्रूपवृद्धिं भीमसेनोऽथ दृष्ट्वा श्रुत्वा हनूमन्मुखतः कथाश्च ।
रामस्य तच्चातुरात्म्यं च दिव्यं चातुर्युगं धर्ममप्यग्रमेव ॥२७८॥

ध्वजाद् बीभत्सोर्गर्जनेनैव शत्रुपराभवे तेन दत्तेऽर्जुनस्य ।
ययौ प्रणम्यैनमाश्वेव भीमः सौगन्धिकं वनमत्यग्ररूपम् ॥२७९॥

नरागम्यां नलिनीमेत्य तत्र दृष्ट्वा पद्मान्यद्भुताकारवन्ति ।
हैमानि दिव्यान्यतिगन्धवन्ति समासदद् वार्यमाणो नराशैः ॥२८०॥

ते भीममात्तायुधमुग्ररूपं महाबलं रूपनवावतारम् ।
न्यवारयन् क्रोधवशाः समेताः शतं सहस्राण्ययुतानि सङ्गृह्ये ॥२८१॥

वराच्छिवस्यैव परैरजेयाः शस्त्रास्त्रवृष्टिं मुमुचुः सुभीमाम् ।
भीमेऽखिलज्ञे तपसां निधाने बलोदधौ शैवशास्त्रं वदन्तः ॥२८२॥

तान् वैष्णवैरेव शास्त्रैः स भीमो विजित्य पूर्वं वाङ्मये सङ्गरे तु ।
शस्त्रास्त्रवर्षस्य कुर्वन् प्रतीपं जघ्नेऽखिलान् गदया तेषु वीरान् ॥२८३॥

वातेन कुन्त्यां बलवान् स जातः शूरस्तपस्वी द्विषतां निहन्ता ।
सत्ये च धर्मे च रतः सदैव पराक्रमे शत्रुभिरप्रधृष्यः ॥२८४॥

तत्रापरांश्चैव बहून्सत्यं
निरीश्वरं चाप्रतिष्ठं च लोकम् ।
सिद्धोऽहमीशोऽहमिति ब्रुवाणान्
गुणान् विष्णोः ख्यापयन् वादतोऽजैत् ॥२८५॥

भिन्नं विष्णुमधिकं सर्वतश्च ब्रुवन् प्रवीरान् लक्ष्मेषां निजघ्ने ।
ते तस्य वीर्यं च बलं च दृष्ट्वा विद्याबलं बाहुबलं तथैव ।
अशक्रुवन्तः सहिताः समस्ता हतप्रवीराः सहसा निवृत्ताः ॥२८६॥

विक्रम्य तान् गदयाऽसौ निहत्य विद्राव्य सर्वान् नलिनीं प्रविश्य ।
पीत्वाऽमृताम्भश्च ततोऽम्बुजानि दिव्यानि जग्राह कुरुप्रवीरः ॥२८७॥

अथो कलहशंसीनि निमित्तानि युधिष्ठिरः ।
दृष्ट्वा कृष्णामपृच्छच्च क भीम इति दीनधीः ॥२८८॥

सौगन्धिकार्थं यातं तं श्रुत्वा कृष्णामुखानृपः ।
आरुह्य राक्षसश्रेष्ठान् कृष्णया भ्रातृभिः सह ॥२८९॥

ययौ वृकोदरो यत्र दृष्ट्वा चैनमवस्थितम् ।
उवाच मैवमित्येनं भीतो गिरिशकोपतः ॥२९०॥

देवेभ्यो मरणाद् भीता राक्षसा वित्तपाज्ञया ।
तदीयां नलिनीं ते हि रक्षन्त्यस्याऽश्रयो हरः ।
जानन् वित्तेश्वरो भीममाहात्म्यं न चुकोप ह ॥२९१॥

वसत्सु तत्र पार्थेषु पुनः कतिपयैर्दिनैः ।
उवाच भीमसेनस्य यशोधर्माभिवृद्धये ॥२९२॥

पञ्चवर्णानि पुष्पाणि कृष्णा वीक्ष्या हृतानि तु ।
मारुतेन कुबेरस्य गृहानृभिर्गम्यतः ॥२९३॥

अगम्योऽयं गिरिः सर्वैः कुबेरेणाभिपालितः ।
अयं त्वयैव गन्तव्यो विधूयाखिलराक्षसान् ॥२९४॥

इत्युक्त आशु सगदः सधनुः सबाणो
भीमो गिरीन्द्रमजितोरुबलो विगाहे ।
प्राप्तं निशम्य बलदैवतसूनुमत्र
पद्मत्रयं न्यरुणदुद्धतराक्षसानाम् ॥२९५॥

अग्रे निधाय मणिमन्तमजेयमुग्रं
शम्भोर्वराद् विविधशस्त्रमहाभिवृष्ट्या ।

तान् सर्वराक्षसगणान् मणिमत्समेतान्
भीमो जघान सपदि प्रवरैः शरौघैः ॥२९६॥

अवध्यांस्तान् क्षणेनैव हत्वा भीमो महाबलः ।
रणे क्रोधवशान् सर्वानतिष्ठद् गिरिमूर्ध्वनि ॥२९७॥

ते हता भीमसेनेन प्रापुरन्धन्तमोऽखिलाः ।
हताः सौगन्धिकवने मणिमांश्च पुनः कलौ ।
जातो मिथ्यामतिं सम्यगास्तीर्याऽपस्तमोऽधिकम् ॥२९८॥

ततो वैश्रवणो राजा महापद्मत्रये हते ।
राक्षसानामवध्यानां सखाये मणिमत्यपि ।
आरुरोह रथं दिव्यं योद्धुकामो वृकोदरम् ॥२९९॥

असुरावेशतस्तस्य भीमे क्रोधो महानभूत् ।
स आजगाम भीमेन योद्धुं वित्तपतिः स्वयम् ॥३००॥

तस्मिन् काले भीमसेनस्य घोषं श्रुत्वा राजाऽपृच्छदाशु स्म कृष्णाम् ।
क भीम इत्येव तयोदितं च श्रुत्वा जगामाऽशु रक्षोससंस्थः ॥३०१॥

सभ्रातृके मुनिभिः कृष्णया च गते राजान्यत्र भीमं कुबेरः ।
दृष्ट्वाऽसुरावेशतो धर्मजं च किञ्चिन्मुक्तः स्नेहयुक्तस्तथाऽस ॥३०२॥

धृतायुधं भीममीक्ष्यापि किञ्चिद् दैत्यावेशाद् बहु मेने न भीमम् ।
अगस्त्यशापं चावदत् स्वस्य पूर्वं सखायनाशे कारणं राजराजः ॥३०३॥

दैत्यावेशादुज्झितः शान्तभावो ददौ निजं स्थानमेषां सुतुष्टः ।
आवासार्थं तेऽवसंतत्र पार्थास्तथाऽन्येषां दैवतानां गृहेषु ॥३०४॥

तत्रैव तेषां वसतां महात्मनामानन्दिनामब्दचतुष्टये गते ।

पञ्चाब्दमध्याप्य महान्ति चास्त्राणीन्द्रो गुर्वर्थं फल्गुनेनार्थितोऽभूत् ॥३०५॥

वधं वव्रे स्वशत्रूणामिन्द्रः पार्थात् स्वरूपतः ।

निवातकवचाख्यानां येषां ब्रह्मा ददौ वरम् ।

अवध्यतां सुरैर्दैत्यैर्गन्धर्वैः पक्षिराक्षसैः ॥३०६॥

पुनरिन्द्रेणार्थितोऽदाज्जहीमान् नरदेहवान् ।

इति तेनार्जुनं शक्रः स्वात्मानं नरदेहगम् ।

जगाद तान् जहीत्येव किरीटं स्वं निबद्ध्य च ॥३०७॥

ऐन्द्रं स्यन्दनमारुह्य पार्थो मातलिसंयुतः ।

गाण्डीवं धनुरादाय ययौ हन्तुं महासुरान् ॥३०८॥

शङ्खं ददुस्तस्य देवा देवदत्तः स शङ्कराट् ।

नादयन् शङ्खघोषेण धनुर्विस्फारयन् महत् ॥३०९॥

दधानः कुण्डले दिव्ये शक्रदत्ते सुभास्वरे ।

आससाद पुरं दिव्यं दैत्यानामिन्द्रनन्दनः ॥३१०॥

तस्य शङ्खध्वनिं श्रुत्वा गाण्डीवस्य च निस्स्वनम् ।

अभिसखुर्महावीर्याः निवातकवचासुराः ॥३११॥

तिस्रः कोट्यो दानावानां स्वयम्भुवरगर्विताः ।

नानायुधैः रणे पार्थमभ्यवर्षन् सुसंहताः ॥३१२॥

तेषां स शस्त्राणि किरीटमाली निवार्य गाण्डीवधनुःप्रमुक्तैः ।

शरैः शिरांसि प्रचकर्त वीरो महाश्वशिक्षाबलसम्प्रयुक्तैः ॥३१३॥

सर्वे हतास्तेन महारथेन ते दानवाः सोऽपि ययौ तथाऽन्यान् ।
पौलोमकालेयगणाभिधानान् षष्टिं सहस्राणि महारथानाम्

तानस्त्रशस्त्राण्यभिवर्षमाणान् धनञ्जयः पाशुपतास्त्रतो द्राक् ।
दग्ध्वा ययौ पुनरेवेन्द्रसद्य तं सस्वजे प्रीतियुतश्च शक्रः

ययुरन्धं तमस्तेऽपि सर्वदेवद्विषोऽसुराः ।
अथानुज्ञाप्य पितरं रथेनैन्द्रेण भास्वता ।
सोदर्याणां सकाशं स ययौ वज्रधरात्मजः

आयान्तमीक्ष्य बीभत्सुं मुमुदुर्भातरोऽधिकम् ।
ऊषुश्च चतुरोऽब्दास्ते पुनर्मैरौ प्रमोदिनः

कथाभिर्वासुदेवस्य ध्यानेनाभ्यर्चनेन च ।
ययौ कालः सुखेनैव तेषां विष्णुरतात्मनाम्

नैव शत्रूननुत्साद्य नानादाय महद् यशः ।
नाकृत्वा वासुदेवाज्ञां राज्ञां मुख्यगतिर्भवेत्

तदन्येषां तु वर्णानां क्षमा बाह्येषु शत्रुषु ।
प्रायो धर्म इति प्रोक्तो हरेराज्ञाऽखिलस्य च

इति भीमवचः श्रुत्वा ससोदर्यो युधिष्ठिरः ।
राक्षसस्कन्धमारूढः कृष्णया चाऽययौ पुनः

पादेषु तेषु निवसत्सु हिमालयस्य
याम्याश्रितेषु पवमानसुतः कदाचित् ।
धन्वी मृगाननुचरन् सहसाऽऽससाद
हाऽऽयोः सुतं नहुषमाजगरोरुरूपम्

पूर्वं हि वृत्रवधतोऽम्बुजनालतन्तु-
 संस्थे शचीप्रणयिनि प्रविचिन्त्य देवाः ।
 चक्रुस्त्रिलोकपतिमायुसुतं वरं च
 दत्त्वाऽक्षिगोचरतपोऽस्य बलं च सर्वम् ॥३२३॥
 स सर्वसुरविप्रेन्द्रतपश्च बलमक्षयम् ।
 अवाप्य ववृधे नित्यं दपदिच्छच्छचीमपि ॥३२४॥
 स इन्द्रवचनाच्छच्या महर्षिगणवाहने ।
 नियुक्तो वञ्चनायैव वाहयामास तानृषीन् ॥३२५॥
 स शचीप्रतिषेधार्थमगस्त्येन महात्मना ।
 वेदप्रामाण्यविषये पृष्टो नेत्याह मूढधीः ।
 प्रमाणमिति तेनोक्तः शिरस्येनं पदाऽहनत् ॥३२६॥
 तदा भृगुं तस्य जटासु लीनं कदाऽपि तस्याक्षिपथं न यातम् ।
 आविश्य कञ्जप्रभवः शशाप ब्रजाऽशु पापाजगरत्वमेव ॥३२७॥
 षष्ठे काले यस्त्वयाऽसादितः स्यात् स ते वशं यातु बलाधिकोऽपि ।
 यदा गृहीतं पुरुषं निहन्तुं न शक्यसे यदि स त्वद्गृहीतः ।
 शक्तोऽपि नाऽत्मानमभिप्रमोचयेत्तदाऽस्य स्यात्त्वत्तपोऽग्रं बलं च ॥३२८॥
 सर्वदेवमुनीन्द्राणां यत् तपस्त्वामुपाश्रितम् ।
 तच्च सर्वं तमेवैति नात्र कार्या विचारणा ॥३२९॥
 यदा प्रश्नांस्त्वदीयांश्च कश्चित् परिहरिष्यति ।
 तदा गन्ताऽसि च दिवं विसृज्याऽजगरं तनुम् ।
 स्मृतिश्च मत्प्रसादेन सर्वदा ते भविष्यति ॥३३०॥

- भृगुदेहगतेनैवं शप्तः कमलयोनिना ।
पपाताजगरो भूत्वा नहुषः क्षणमात्रतः ॥३३१॥
- इन्द्रोऽप्यवाप स्वं स्थानमिष्ट्वा विष्णुं विपापकः ।
धर्मवृद्धयर्थमेवैतत् पापमासीच्छचीपतेः ॥३३२॥
- न हि लोकावनं पापं त्रैलोक्येशस्य वज्रिणः ।
वृत्रं हत्वा महानासेत्यादि वेदपदं च यत् ॥३३३॥
- कचित् पापं च पुण्यानां वृद्धये भवति स्फुटम् ।
वृत्रहत्या यथेन्द्रस्य जाता धर्मस्य वृद्धये ॥३३४॥
- देवानां वा मुनीनां वा भवेदेवं न वै नृणाम् ।
पापं यत् पुण्यमेवैतदसुराणां विलोमतः ।
एवं स्कान्दे हि वचनं न पापं तच्छचीपतेः ॥३३५॥
- नान्यस्य पदमाप्स्यन्ति तद् देवानां व्रतं परम् ।
तस्मात् तं नहुषं शक्रपदे विदधुरीश्वराः ॥३३६॥
- तस्मिन्नेवं निपतिते ब्रह्मणः शापकारणात् ।
अष्टाविंशतिमे प्राप युगे भीमस्तमुल्बणम् ।
जानन्नेव तदीयं तत् तप आदातुमीप्सया ॥३३७॥
- यत्तत् सुराणां सर्वेषां मुनीनां च तपः स्थितम् ।
तद् गृहीतुं वशगवदिच्छयैवाऽस मारुतिः ॥३३८॥
- देवानां हि नृजातानामल्पं व्यक्तं भवेद् बलम् ।
इच्छया व्यक्ततां याति वायोरन्येषु तच्च न ॥३३९॥

नित्यं व्यक्ता गुणा विष्णोरिति शास्त्रस्य निर्णयः ।

एवमन्येऽपि हि गुणा मानुषादिषु जन्मसु ॥३४०॥

देवानां मानुषादौ तु शक्येऽप्यव्यक्ताकृते ।

धर्मवृद्धिर्भवेत् तेषां प्रीतो भवति केशवः ॥३४१॥

तन्मानुषे बले तस्य वराद् वारितवत् स्थिते ।

दैवं बलं सुशक्तोऽपि व्यक्तं चक्रे न मारुतिः ॥३४२॥

आत्ममोक्षाय न प्रज्ञान् व्याजहार स चाभिभूः ।

विद्योपजीवनं धर्मो विप्राणामपि नो यतः ॥३४३॥

किमुत क्षत्रियस्येति जानन्नपि वृकोदरः ।

तत्प्रज्ञपरिहारेण नाऽत्ममोक्षं समैच्छत ॥३४४॥

अयतन्तमपि ह्येनं चालनायापि नाशकत् ।

पूर्वोऽपि सर्वलोकानां बलेन नहुषस्तदा ।

वेष्टयित्वैव तं भीमं स्थितोऽसौ नाशकत् परम् ॥३४५॥

भ्रातृमात्रादिषु स्नेहात् क्षिप्रमात्मविमोक्षणम् ।

इच्छन्नपि न मोक्षाय यत्नं चक्रे वृकोदरः ।

सर्वदेवमुनीन्द्राणां तप आदातुमत्रगम् ॥३४६॥

भ्रात्रादिषु स्नेहवशान्न स्थातव्यमिहेत्यपि ।

मन्वानः कालतो भङ्गं स्वयमेवैष यास्यति ।

आज्ञया वासुदेवस्य दाढ्याद् देहस्य मे तथा ॥३४७॥

स्रस्ताङ्गे पतिते सर्पे यास्यामीति विचिन्तयन् ।

तस्थौ भीमो हरिं ध्यायन् स्वभावान्न तदिच्छया ॥३४८॥

- तदैव ब्रह्मवचनात् पूर्वोक्तान् केशवाज्ञया ।
बलं तपश्च सर्वस्य तत्स्थमायाद् वृकोदरम् ॥३४९॥
- पूरिते नहुषस्थेन तपसा च बलेन च ।
भीमे स नहुषोऽथाऽसीत् स्रस्तभोगः शनैः शनैः ॥३५०॥
- गते भीमे निमित्तानि दृष्ट्वा राजा युधिष्ठिरः ।
पप्रच्छ क्व गतो भीम इति कृष्णां चलन्मनाः ॥३५१॥
- यातं मृगार्थं स निशम्य तस्यास्तदूरुवेगात् पतितान् नगेन्द्रान् ।
दृष्ट्वा पथा तेन ययौ स तत्र दृष्ट्वा च सर्पावृतमन्वपृच्छत् ॥३५२॥
- स कारणं नहुषात् सर्वमेव शुश्राव तत्प्रज्ञमशेषतश्च ।
भ्रातृस्नेहाद् व्याकरोद् धर्मसूनुस्तदैव सोऽप्यारुहत् स्वर्गलोकम् ॥३५३॥
- दिव्याम्बरे कुण्डलिनि स्वपूर्वे गते विमानेन स धर्मराजः ।
भीमश्चाऽयात् स्वाश्रमायैव सर्वं युधिष्ठिरः कथयामास तत्र ॥३५४॥
- श्रुत्वा कृष्णा भ्रातरश्चास्य सर्वे सर्वे मुनीन्द्रा भीमसेनेऽतिभक्ताः ।
व्रीडां ययुर्भीमसेनग्रहेण तथाऽब्रुवन् स्नेहतो भीमसेनम् ॥३५५॥
- नैतादृशं साहसं तेऽनुरूपं शक्तोऽपि यत् स्वात्मनो मोक्षणाय ।
नैवाऽकरोर्यत्नमतो निजानां महद् दुःखं हृदये प्रार्पयस्त्वम् ॥३५६॥
- मैवं पुनः कार्यमिति ब्रुवन्तः समाश्लिषन् सर्व एवैत्य भीमम् ।
ततोऽहोभिः कैश्चिदापुः कुरूणां राष्ट्रं पार्था मुनिमुख्यैः समेताः ॥३५७॥
- ततोऽमितौजा भगवानुपागमन्नारायणः सत्यभामासहायः ।
सम्पूजितः पाण्डवैस्तैः समेतश्चक्रेऽथ सौहार्दनिमित्तसत्कथाः ॥३५८॥

कृष्णा च सत्या च परस्परं मुदा सम्भाषणं चक्रतुर्योषिदग्ने ।
परीक्षयन्त्या सत्यया सर्ववेत्या निर्दोषया चोदिता प्राह कृष्णा ॥३५९॥

स्त्रीधर्मानखिलांस्तत्र सत्यां निर्दोषसंविदम् ।
ज्ञात्वाऽपि कृष्णा प्रोवाच लोकशिक्षार्थमेव तु ॥३६०॥

क्रीडार्थमेव वचनं ज्ञात्वा सत्यासमीरितम् ।
तस्यानुसारिवाक्यानि तत्प्रीत्या एव साऽब्रवीत् ॥३६१॥

ततः कतिपयाहानि निरुष्यात्र जनार्दनः
ययौ सभार्यः स्वपुरीं पाण्डवाननुमान्य च ॥३६२॥

ततः कदाचिन्मृगयां गतेषु पार्थेषु राजा सैन्धव आससाद ।
सकोटिकाश्रयः सबलश्च तेषां वराश्रमं सोऽत्र ददर्श कृष्णाम् ॥३६३॥

व्रजन् विवाहार्थमसौ निशाम्य कृष्णां कोटिं प्रेषयित्वैव काश्यम् ।
आयाहि मामित्यवदत् सुपापस्तया निरस्तो जगृहे करे च ॥३६४॥

तया धूतो निपपाताऽशु भूमौ पुनश्च ससञ्ज्ञोऽभ्यगमद् विलज्जः ।
ततोऽसहायत्वत एव कृष्णा धौम्यायोक्त्वा सात्रिरन्वेहि मेति ।
समारुहत् सैन्धवस्यैव यानं सुखं न यासीति तमीरयित्वा ॥३६५॥

तदा निमित्तानि निशाम्य पार्थाः समाययुस्त्वरयैवाऽश्रमाय ।
श्रुत्वा दासीवचनात् सर्वमेव चक्रुः क्षिप्रं सैन्धवस्यानुयानम् ॥३६६॥

आक्रोशमानं भीमसेनेति धौम्यं दृष्ट्वा तस्याग्रे सैन्धवं चातिपापम् ।
चक्रुर्नादान् सिंहवत् पाण्डुपुत्रा दृष्ट्वा कृष्णा चावतरद् रथात् तदा ।
धौम्येन सार्द्धं सा ययौ चाऽश्रमाय सैन्यं पार्थास्तत्र निजघ्नुरोजसा ॥३६७॥

- अग्रे कृष्णां योऽवदत् सिन्धुराजं याहीति तं कोटिकाश्यं सुपापम् ।
छित्वा शिरो मृत्यवे भीमसेनो निवेदयामास तमः स चागात् ॥३६८॥
- हत्वा सेनामखिलां सैन्धवस्य भीमार्जुनौ सयमं धर्मराजम् ।
विसृज्य धावन्तमथानुजग्मतुर्जयद्रथं विरथं फल्गुनोऽकः ॥३६९॥
- पद्भ्यां धावन्तं भीमसेनो निगृह्य दत्वा प्रहारांश्च भृशं तमार्तम् ।
आदायाधाद् द्रौपदीपादयोश्च तं मोचयामास च धर्मसूनुः ॥३७०॥
- दासो द्रौपद्या अहमित्येव वाक्ये तेनैवोक्ते भीमसेनोऽप्यमुञ्चत् ।
स त्रीडितोऽवाम्बदनो ययौ वनं पार्थाश्च तत्रोषुरतिप्रमोदिनः ॥३७१॥
- मार्कण्डेयस्तदाऽऽगत्य तेषामकथयत् कथाः ।
बह्व्यश्चैव विचित्राश्च भाषात्रयसमन्विताः ॥३७२॥
- लोकदर्शनमाश्रित्य देवाश्च मुनयस्तथा ।
ब्रूयुः कथास्तत्र शिक्षा ग्राह्या नार्थः कथञ्चन ॥३७३॥
- अर्थः समाधिभाषासु ग्राह्यः सर्वोऽप्यसंशयम् ।
परदर्शनभाषासु ज्ञेयं तद्दर्शनं तथा ॥३७४॥
- ग्राह्यो नार्थो वैदिकं तु दर्शनं ग्राह्यमेव हि ।
अन्यार्थो गुह्यभाषासु ग्राह्य एवं विनिर्णयः ॥३७५॥
- जयद्रथस्तु भीमेन तदा पञ्चशिखीकृतः ।
तपसा शिवमारध्य वज्रे पाण्डवरोधनम् ।
ऋतेऽर्जुनादर्जुनस्य तुष्टो हि तपसा शिवः ॥३७६॥
- वने वसत्स्वेव च पाण्डवेषु चक्रे यज्ञं पौण्डरीकाख्यमेव ।
संस्पर्धया राजसूयस्य राजा दुर्योधनो नाप्यसौ तत्कलार्हः ॥३७७॥

दुर्योधनस्याऽज्ञया पाण्डवानां दुःशासनः प्रेषयामास तत्र ।
 आगच्छतेत्यवमानाय तं तु भीमोऽवादीद् रणयज्ञं स्वगम्यम् ॥३७८॥
 ततो दिनैः कैश्चन धार्तराष्ट्राः सकर्णगान्धारनृपाः कुमन्त्रतः ।
 सभार्यकाः पाण्डवान् द्रौपदीं च महैश्वर्यं दर्शयित्वाऽवमन्तुम् ॥३७९॥
 तै स्यन्दनैः काञ्चनरत्नचित्रैर्महागजैस्तुरगैः पतिभिश्च ।
 स्वलंकृताश्चित्रमाल्यम्बराश्च विनिर्ययुर्द्वैतवनाय शीघ्रम् ॥३८०॥
 गवां दृष्टिच्छन्नना निर्गतांस्तान् ज्ञात्वा शक्रस्तेजसो भङ्गकामः ।
 तत्सामर्थ्यं वरमस्मै प्रदाय तद्वन्धनायादिशच्चित्रसेनम् ॥३८१॥
 स षष्टिसाहस्रकोटियूथैर्गन्धर्वमुख्यैः संवृतोऽगात् सरस्तत् ।
 यस्मिन् स्नातुं वाञ्छति धार्तराष्ट्रस्तदाज्ञया पुरुषास्तानथोचुः ॥३८२॥
 स्नातुं समायास्यति धार्तराष्ट्रो राजेश्वरो निस्सरध्वं तदस्मात् ।
 तीर्थादाज्ञां धारयन्तश्च तस्येत्युक्ता गन्धर्वा जहसुस्तानथौचैः ॥३८३॥
 ऊचुर्वयं मानयामस्तदाज्ञां त्रिलोकानां यः पतिः शक्रदेवः ।
 न मानुषाणामपि चक्रवर्तिनां किम्बल्पसारस्य सुयोधनस्य ॥३८४॥
 इतीरिते कुपितो धार्तराष्ट्रो जघान गन्धर्ववराञ्छरौघैः ।
 जघ्नुः सकर्णा अपि तस्य सोदरा जघ्नुश्च ते धार्तराष्ट्रस्य सेनाम् ॥३८५॥
 मुहूर्तमासीत् सममेव युद्धं तेषां तदा धार्तराष्ट्रस्य चैव ।
 पुरां भिदोर्वरतो मायया च गन्धर्ववीरा ववृधुस्ततः स्म ॥३८६॥
 तेजोभङ्गं तत्र सुयोधनस्य पार्थार्यमत्र प्रविधातुमेव ।
 बलं ददावब्जजः केशवश्च गन्धर्वाणां तेऽभ्ययुर्धार्तराष्ट्रान् ॥३८७॥

स चित्रसेनः प्रथमं कर्णमेव युयोध पार्थस्पर्धया तेन युद्धञ्च ।
 कर्णो नाशक्रोद् वचनाद् भार्गवस्य रामस्य नित्यामितषड्गुणस्य ॥३८८॥
 स भद्रयानश्च विकर्णयानमास्थाय तस्यैव नियम्य वाजिनः ।
 पराद्रवत् तेन सहैव शीघ्रं दुर्योधनश्चित्रसेनं युयोध ॥३८९॥
 मुहूर्तमेतेन समं स युद्धयन्नन्यैर्गन्धर्वैर्बहुभिर्माययैव ।
 भ्रे रथे भूमितले स्थितः सन् गृहीत आसीच्चित्रसेनेन सङ्ख्ये ॥३९०॥
 महाबलो धार्तराष्ट्रोऽपि शक्रवराद् विष्णोराज्ञया चाभिवृद्धे ।
 स चित्रसेनेन धृतस्तदाऽसीद् बद्धः पाशैर्वैद्युतैरिन्द्रदत्तैः ॥३९१॥
 तस्यानुजाः शकुनी राजभार्याः सर्वे बद्धाः शक्रदूतैः प्रणीताः ।
 आदाय तानम्बरे सम्प्रयातेष्वरूखन् पाण्डवान् मन्त्रिणोऽस्य ॥३९२॥
 समीपमागत्य पृथासुतानां पराभूतं वः कुलं शक्रभृत्यैः ।
 धृतः सभार्यः सानुजो धार्तराष्ट्रस्तं मोचयध्वं भ्रातरं भारताग्न्याः ॥३९३॥
 इत्युक्त ऊचे भीमसेनोऽग्रजं स्वं जाने राजन् यादृशोऽयं विमर्दः ।
 ऐश्वर्यं स्वं दर्शयन् नः समागाद् दुर्योधनस्तेजसो भङ्गमिच्छन् ॥३९४॥
 विज्ञाय तेषां मन्त्रितं वज्रबाहुरेतच्चक्रे नात्र नः कार्यहानिः ।
 दिव्यं ज्ञानं स्वात्मनो दर्शयन् स एतावदुक्त्वा विरराम भीमः ॥३९५॥
 एकाहयज्ञे दीक्षितेनैव राज्ञा सम्प्रेषितो भीमसेनोऽर्जुनश्च ।
 समाद्रेयो चित्रसेनं रणे तौ विजित्य दुर्योधनमाश्वमुञ्चताम् ॥३९६॥
 स चित्रसेनो वासवोक्तं च सर्वं कुमन्त्रितं धार्तराष्ट्रस्य चाऽह ।
 पार्थस्य भीमस्य च तन्निशम्य सुग्रीडितो धृतराष्ट्रात्मजोऽभूत् ॥३९७॥

समाप्य यज्ञं च ततोऽभियान्तं सर्वे प्रापुर्धर्मराजं स चाऽशु ।
सम्पूज्य तूत्सृज्य च चित्रसेनमूचे गान्धारे न पुनः कार्यमीदृक् ॥३९८॥
स पाण्डवैर्मोचितः सानुजश्च सभार्यकः किञ्चिदतोऽपगम्य ।
सम्मेलनायोपविष्टश्च तत्र सुव्रीडितः सूतपुत्रं ददर्श ॥३९९॥
स चाऽहं दिष्ट्या जयसि राजन्निति सुयोधनम् ।
व्रीडितो नेति तं चोत्त्वा यथावृत्तं सुयोधनः ।
उत्त्वा प्रायोपवेशं च चक्रे तत्र सुदुःखितः ॥४००॥
कर्णदुःशासनाभ्यां च सौबलेन च देविना ।
अन्यैश्च याच्यमानोऽपि नैवोत्तस्थौ सुयोधनः ॥४०१॥
ततो निशायां प्राप्तायां स्वपक्षे प्रविषीदति ।
मन्त्रयित्वाऽसुरैः कृत्या निर्मिता होमकर्मणि ॥४०२॥
शुक्रेणोत्पादिता कृत्या सा प्रसुप्तेषु मन्त्रिषु ।
धार्तराष्ट्रं समादाय ययौ पातालमाशु च ।
अथ सम्बोधयामासुर्देत्या दुर्योधनं नृपम् ॥४०३॥
त्वं दिव्यः पुरुषो वीरः सृष्टोऽस्माभिः प्रतोषितात् ।
तपसा शङ्काद् वज्रकायोऽवध्यश्च सर्वदा ।
अस्माकं पक्षभूतस्त्वं देवानां चैव पाण्डवाः ॥४०४॥
इदानीं सर्वदेवानां वरात् त्वं विजितो रणे ।
वयं तथा करिष्यामो यथा जेष्यसि पाण्डवान् ॥४०५॥
कृष्णेन निहतश्चैव नरकः कर्ण आस्थितः ।
स च कृष्णार्जुनाभावं करिष्यति न संशयः ॥४०६॥

भीष्मादीश्च वयं सर्वानाविशाम जयाय ते । तपसा वर्द्धयिष्यामस्त्वां कर्णादीश्च सर्वशः	॥४०७॥
तस्माद् गत्वा पालयस्व राज्यं राजन्नपेतभीः । इदं कस्यापि नाऽख्येयं सुगुप्तं भूतिवर्द्धनम्	॥४०८॥
इत्युक्त्वा कृत्यया भूयः स्वस्थाने स्थापितो नृपः । उभया निर्मितात्मारुद्धमुत्तरं हरनिर्मितम् । ज्ञात्वैवावध्यतां चैव राज्ये बुद्धिं चकार सः	॥४०९॥
नोवाच कस्यचित् तेषु स्वानुभूतं सुयोधनः । प्रभातायां तु शर्वर्या पुनः कर्णो वचोऽब्रवीत्	॥४१०॥
भृत्यैस्तवैव पार्थैर्यन्मोचितोऽसि परन्तप । तेन मान्योऽधिकं लोके यद् भृत्या एव तादृशाः । किमु त्वं राजशार्दूल तदुत्तिष्ठ स्थिरो भव	॥४११॥
या च तेऽर्जुनमाहात्म्ये शङ्ख सा व्येतु मे शृणु । यावन्नैवार्जुनं हन्यां पादौ प्रक्षालये स्वयम्	॥४१२॥
इत्युक्तोऽवरजैश्चैव सर्वैः शकुनिना तथा । याचितो रथमारुह्य ययौ नागपुरं द्रुतम्	॥४१३॥
सकुण्डलं सकवचमवध्यं सूर्यनन्दनम् । ज्ञात्वेन्द्र उभयं तस्मादैच्छदादातुमुत्तमम्	॥४१४॥
तद् विज्ञाय रविः कर्णं स्वप्न उक्त्वा न्यवारयत् । सर्वथा दास्य इत्युक्ते प्राहाऽदेयं वरायुधम्	॥४१५॥

ददौ चोत्कृत्य कवचं कुण्डले च शचीपतेः । अमोघां शक्तिमादाय ज्ञात्वेन्द्रं द्विजरूपिणम्	॥४१६॥
ऋतेऽर्जुनादेकमेव वधिष्यस्यनयेति सः । दत्त्वा शक्तिं ययौ शक्रः सार्द्धं कवचकुण्डलैः	॥४१७॥
पार्था विमुच्यैव सुयोधनं तं वने वसन्तो मुदिताः सदैव । सहारणीभाण्डमथो मृगेण हतं द्विजस्याऽशु निशम्य चान्वयुः	॥४१८॥
तस्मिन्नदृश्ये तृषिता एकैकमुदकार्थिनः । ययुर्युधिष्ठिरमृते सुप्तास्ते धर्ममायया । अदृश्येनैव धर्मेण वारिता वारिपायिनः	॥४१९॥
क्षत्रधर्मस्य रक्षार्थं न तत्प्रज्ञान् विदां वराः । व्याचक्रुः शक्तिमन्तोऽपि पानीयार्थमरिन्दमाः	॥४२०॥
न विप्राणां च धर्मोऽयं विद्याया उपजीवनम् । क्षत्रियाणां तु किमुत प्रसभं तेन ते पपुः	॥४२१॥
देवा अपि मनुष्येषु जाताः सुबलिनोऽपि हि । मानुषेणैव भावेन युक्ताः स्युः केशवादृते । कार्येष्वेषां क्रमेणैव व्यक्तिमायान्ति सद्गुणाः	॥४२२॥
अतो भीमार्जुनौ धर्मादत्युत्तमबलावपि । देवमायां समाश्रित्य धर्मेण स्वापितौ क्षणात्	॥४२३॥
मुहूर्तमेव सा माया तयोराच्छादने क्षमा । ततः प्रबुद्धयोर्धर्मो नैव शक्तिशतांशभाक्	॥४२४॥

उक्तं पद्मपुराणे च तदेतत् सर्वमञ्जसा ।

तस्मान्नाशक्तिरनयोः सम्भाव्याः भीमपार्थयोः ॥४२५॥

धर्मात्मजोऽथाऽजगामोदकान्तं दृष्ट्वा भ्रातृस्तत्र दुःखाभितप्तः ।

इच्छन् पातुं वारि संवारितश्च पित्रा बकाकारमितेन नापात् ॥४२६॥

अर्थे भ्रातृणामैच्छदसौ तदीयप्रज्ञप्रतिव्याहरणं दयालुः ।

ततो धर्मो यक्षतनुः स भूत्वा प्रज्ञांश्चक्रे व्याकरोत् तान् स पार्थः ॥४२७॥

ततस्तुष्टो वरमस्मै ददौ स एकोत्थानं भ्रातृमध्ये स वज्रे ।

यथेकः स्यान्नकुलोऽस्त्वित्यथाऽहं तुष्टो धर्मः कथमेतत् कृतं ते ।

अतिप्रीतिर्भीमसेने तवास्ति बली चासौ राज्यहेतुस्तव स्यात् ॥४२८॥

इत्युक्त ऊचे माद्रिपुत्रं विहाय कुन्तीपुत्रो न मयोत्थापनीयः ।

स एवमुक्तो नितरां प्रीयमाण उत्थापयामास च तान् समस्तान् ॥४२९॥

यथेष्टरूपप्राप्तिमेषां पुनश्च स्वकामतो निजरूपाप्तिमादात् ।

अज्ञातवासेऽज्ञाततां सर्वदेव ददौ तेषां प्रीत एवाऽनृशंस्यात् ।

एवं क्रीडन् पुत्र इत्यात्मनैव यशोधर्मावात्मनो वर्द्धयन् सः ॥४३०॥

युधिष्ठिरात्मनस्तस्य यशोधर्मविवृद्धये ।

कृत्वाऽरण्यपहारादि पुनर्दत्त्वा च तत् स्वयम् ।

दातुं विप्राय तद्वस्ते ययौ धर्मो दिवं पुनः ॥४३१॥

ततो राजा भीमसेनार्जुनौ च सार्द्धं यमाभ्यामरणीं प्रदाय

मुदा युताः कृष्णया सार्द्धमेव सन्तुष्टुः कृष्णमनन्तमच्युतम् ॥४३२॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

अरणीप्राप्तिर्नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः

- नारायणानुग्रहतो यथावन्निस्तीर्य तान् द्वादशाब्दान् वने ते ।
 विसृज्य च ब्राह्मणादीन्सधौम्यानज्ञातवासाय ततो मनो दधुः ॥१॥
- गत्वा विराटस्य पुरीं निधाय हेतीः शम्यां छन्नरूपा बभूवुः ।
 यतिः सूदः षण्डवेषोऽथ सूतवेषो गोपो गन्धकर्त्री च जाताः ॥२॥
- सर्वे विराटं ययुरत्र देववत् सम्भावितास्तेन शुभोरुलक्षणाः ।
 युधिष्ठिरस्यैव शुश्रूषणं ते चक्रुर्हृदा वासुदेवस्य नान्यत् ॥३॥
- परपाको गृहस्थस्य क्षत्रियस्य विशेषतः ।
 न योग्य इति सूदस्य बभ्रे वेषं वृकोदरः ॥४॥
- वैदिकव्यवहारेषु ज्ञानाधिक्यप्रसिद्धितः ।
 जानीयुर्भीम इत्येव सूदवेषस्ततोऽभवत् ॥५॥
- स्वीयं वेदविदां सर्वं देवेशानां च किं पुनः ।
 अतस्तेऽन्याश्रयं नैव चक्रुस्स्वबलसंश्रयात् ॥६॥
- शापादेवार्जुनषण्डवेषोऽभून्नकुलस्तथा ।
 क्षत्रियानन्तरत्वात्तु सूतजातेस्तथाभवत् ॥७॥
- सूतस्यानन्तरत्वात्तु वैश्यजातेस्तथाभवत् ।
 सहदेवो वैश्यजातिर्गोपालस्तेषु चोत्तमः ॥८॥
- ततो गोपालतामाप यतिः पूज्योऽखिलैर्यतः ।
 यतिरासीद्धर्मजोऽतः सोऽभ्यासार्थं सदैव च ॥९॥

अक्षासक्तोऽभवत्पश्चात् दर्शयिष्यन् स्वशिष्टताम् ।

भीमसेनसधर्मार्थं शूद्रा सैरन्त्रिकाऽभवत् ।

द्रौपदी भर्तृसाधर्म्यं स्त्रीणां धर्मो यतस्सदा

अथाजगाम मल्लकस्समस्तभूमिमण्डले ।

वरेण योऽजितो जयी शिवस्य संजगर्ज च

तमीक्ष्य सर्वमल्लका विराटराजसंश्रयाः ।

प्रदुद्रुवुर्भयादितास्तदाऽवदद् युधिष्ठिरः

य एष सूद आशु तं निहत्य मल्लमोजसा ।

यशस्तवाभिवर्धयेत् समाह्वयाद्य तं नृप

इतीरिते समाहुतो जगाद मारुतिर्वचः ।

प्रसादतो हरेरहं निषूदयेऽद्य मल्लकम्

समस्तदेववृन्दतो महान् य एव केशवः ।

समस्तदेवनामवांस्तदीयभक्तितो बलम्

य एव देवनामथा इति श्रुतिर्जगाद हि ।

महांश्च देव एष तत्स मे जयं विधास्यति

युधिष्ठिराभिधश्च यो युधिष्ठिरे स्थितस्सदा ।

त्वयि स्थितस्त्वमित्यसौ सदाऽभिधीयते हरिः

इति ब्रुवाणो मल्लं तमभियातो वृकोदरः ।

अनयत् मृत्युलोकाय बलाढ्यैरपि दुर्जयम्

एवं निवसतां तत्र पाण्डवानां महात्मनाम् ।

संवत्सरे द्विमासोने विजित्य दिश आगतः ।

कीचको मत्स्यनृपतेः श्यालो बलवतां वरः ॥१९॥

स द्रौपदी वीक्ष्य मनोभवार्तस्सम्प्रार्थयामास तया निरस्तः ।
मासे गते भगिनीं स्वां सुदेष्णां सम्प्रार्थयामास तदर्धमेव ॥२०॥

तया निषिद्धोऽपि पुनः पुनस्तां यदा ययाचेऽथ सा चाह कृष्णाम् ।
समानयाश्चेव सुरां मदर्थमितीरिता नेति भीताऽवदत् सा ॥२१॥

बलात्तया प्रेरिता तद्वहाय यदागमत्तेन हस्ते गृहीता ।
विधूय तेन प्राद्रवत्सा सभायै स्मृत्वाऽऽदित्यस्थं वासुदेवं परेशम् ॥२२॥

अनुद्रुत्यैनां पातयित्वा पदा स सन्ताडयामास तदा रविस्थितः ।
नारायणो हेतिनामैव रक्षो न्ययोजत्तददृश्यं समागात् ॥२३॥

वायुस्तमाविश्य तु कीचकं तं न्यपातयत्तां समीक्ष्यैव भीमः ।
चुकोप वृक्षं च समीक्ष्यमाणं तं वारयामास युधिष्ठिरोऽग्रजः ॥२४॥

कृष्णा रात्रौ भीमसकाशमेत्य
हन्तुं पापं कीचकं प्रैरयत्तम् ।
भीमस्य बुद्ध्या निशि सा कीचकं च
जगाद गन्तुं शून्यगृहं स चागात् ॥२५॥

तत्रैनमासाद्य तु भीमसेनो विजित्य तं बाहुयुद्धे निहत्य ।
शिरो गुदे पाणिपादौ च तस्य प्रवेशयामास विमृद्य वीरः ॥२६॥

अवध्यं तं निहतं वीक्ष्य तस्य पञ्चोत्तरं शतमेवानुजानाम् ।
सर्वं वराच्छङ्कस्य ह्यवध्यं सहैव कृष्णां तेन दग्धुं बबन्ध ॥२७॥

सा नीयमाना कीचकैस्सरुराव श्रुत्वैव तं भीमसेनो महान्तम् ।
उद्धृत्य वृक्षं तेन जघान सर्वानादाय कृष्णां पुनरागात् गृहं स्वम् ॥२८॥

- एवं यत्नात्तपसा तैरवाप्तो वरशिवादजयत्वं रणेषु ।
 अवश्यता चैव षडुत्तरास्ते शतं हता भीमसेनेन संख्ये ॥२९॥
- गन्धर्व इत्येव निहत्य सर्वान् मुमोद भीमो द्रौपदी चाथ कृष्णाम् ।
 याहीत्यूचे तां सुदेष्णा भयेन त्रयोदशाहं पालयेत्याह तां सा ॥३०॥
- अस्त्वित्येनामाह भयात् सुदेष्णा तथा वसन् पूर्णमब्धं च तेऽत्र ।
 तदा पार्थान् प्रविचिन्त्याखिलायां पृथ्व्यां छन्नान् धार्तराष्ट्रस्य दूताः ।
 अभिज्ञाय प्रययुर्धार्तराष्ट्रमूर्चुरहतं कीचकं योषिदर्थे ॥३१॥
- तेनावदद् द्रौपदीकारणेन दुर्योधनो निहतं कीचकं तम् ।
 भीमेनाऽऽगुस्तत्र दुर्योधनाद्या भीष्मादिभिः सह कर्णेन चैव ॥३२॥
- अग्रे ययौ तत्र योद्धुं सुशर्मा स गा विराटस्य समाजहार ।
 श्रुत्वा विराटोऽनुययौ ससैन्यस्तं पाण्डवाश्चानुययुर्विनाऽर्जुनम् ॥३३॥
- विजित्य सङ्ख्ये जगृहे विराटं तदा सुशर्मा तमयाद् वृकोदरः ।
 स तस्य सेनां विनिहत्य मात्स्यं विमोच्य जग्राह सुशर्मराजम् ।
 युधिष्ठिरो मोचयामास तं च ततो रात्रौ न्यवसन् बाह्यतस्ते ॥३४॥
- ततोऽपरदिने सर्वे भीष्मद्रोणपुरस्सराः ।
 रहितं कीचकैर्मात्स्यं शक्यं मत्वाऽभिनिर्ययुः ॥३५॥
- कीचकस्य हिडिम्बस्य वककिर्मीरयोरपि ।
 जरासन्धस्य नृपतेः कंसादीनां च सर्वशः ॥३६॥
- न बाधनाय भीष्माद्या अपि श्रेकुः कथञ्चन ।
 तस्मात्ते कीचकं शान्तं श्रुत्वा मात्स्यं ययुर्युधे ॥३७॥

यतिष्ये रक्षितुं भीमाद्भार्तराष्ट्रानिति स्वकाम् ।

सत्यां कर्तुं प्रतिज्ञां तु ययौ द्रोणः सपुत्रकः ॥३८॥

यदि युद्धाय निर्यान्ति ज्ञाताः स्युः पाण्डवास्तदा ।

न चेद्विराट् अनतं नमयिष्यामहे वयम् ।

इति मत्वा विराटस्य जगृहर्गास्समन्ततः ॥३९॥

तदोत्तरः सारथित्वे प्रकल्प्य

पार्थं ययौ तान्निशाम्यैव भीतः ।

ततोऽर्जुनः सारथिं तं विधाय

कृच्छ्रेण संस्थाप्य च तं ययौ कुरून् ॥४०॥

आदाय गाण्डीवमथ ध्वजं च हनूमदङ्कं सदरोऽग्रतो गाः ।

निवर्त्य युद्धाय ययौ कुरूस्तान् जिग्ये सर्वान् द्वैरथेनैव सक्तान् ॥४१॥

एकीभूतान् पुनरेवानुयातान् सम्मोहनास्त्रेण विमोहयित्वा ।

जग्राह तेषामुत्तरीयाण्यृते तु भीष्मस्य वेदास्त्रघातं स एव ॥४२॥

विधाय भीष्मं विरथं जगाम तदा श्रुत्वा मत्स्यपतिर्जितान् कुरून् ।

मुमोद पुत्रेण जिता इति स्म तदाऽऽह षण्डेन जितान् युधिष्ठिरः ॥४३॥

तदा क्रुद्धः प्राहरत्तं विराटः सोऽक्षेण तद्भीमधनञ्जयाभ्याम् ।

श्रुतं तदा कुपितौ तौ निशम्य न्यवारयत्तावपि धर्मसूनुः ॥४४॥

निजस्वरूपेण समास्थितान्नः यदि स्म नासौ प्रणिपातपूर्वकम् ।

क्षमापयेद्वध्य इत्यात्मरूपं समास्थितास्तस्थुरथापरे दिने ॥४५॥

तदा विराटासनमास्थितं नृपं युधिष्ठिरं वीक्ष्य विराट् आह ।

किमेतदित्यूचिवानुत्तरोऽस्मै तान् पाण्डवान् गोग्रहणे च वृत्तम् ॥४६॥

- ततो विराटो भयकम्पिताङ्गः प्रणम्य पार्थान् शरणं जगाम ।
ददौ च कन्यामुत्तरां फल्गुनाय पुत्रार्थमेव प्रतिजग्राह सोऽपि ॥४७॥
- एवं विराटं मोचयित्वैव गाश्च तमस्यन्धे कीचकान्पातयित्वा ।
प्राप्तो धर्मस्सुमहान्वायुजेन तस्यानु पार्थेन च गोविमोक्षणात् ॥४८॥
- अयातयन् केशवायाथ दूतान्सहाभिमन्युस्सोऽपि रामेण सार्धम् ।
आगादनन्तानन्दचिद्वासुदेवो विवाहयामासुरथाभिमन्युम् ॥४९॥
- आसीन्महानुत्सवस्तत्र तेषां दाशार्हर्वीरिस्सह पाण्डवानाम् ।
सपांचालानां वासुदेवेन सार्धमज्ञातवासं समतीत्य मोदताम् ॥५०॥
- दुर्योधनाया सूतपुत्रेण सार्धं ससौबलेया युधि पार्थपीडिताः ।
भीष्मादिभिः सार्धमुपेत्य नागपुरं मन्त्रं मन्त्रयामासुरत्र ॥५१॥
- अज्ञातवासे फल्गुनो नोऽद्य दृष्टः तस्मात् पुनर्यान्तु पार्था वनाय ।
इति ब्रुवाणानाह भीष्मोऽभ्यतीतमज्ञातवासं द्रोण आहैवमेव ॥५२॥
- तयोर्वाक्यं ते त्वनादृत्य पापा वनं पार्थाः पुनरेव प्रयान्तु ।
इति दूतं प्रेषयामासुरत्र जानन्ति विप्रा इति धर्मजोऽवदत् ॥५३॥
- सौरमासानुसारेण धार्तराष्ट्रा अपूर्णताम् ।
आहुश्चान्द्रेण मासेन पूर्णः कालोऽखिलोऽप्यसौ ॥५४॥
- दिनानामधिपस्सूर्यः पक्षमासाब्दपञ्चशशी ।
तस्मात् सौम्याब्दमेवात्र मुख्यमाहुर्मनीषिणः ॥५५॥
- सौम्यं कालं ततो यज्ञे गृह्णन्ति न तु सूर्यजम् ।
तदेतदविचार्यैव लोभाच्च धृतराष्ट्रजैः ॥५६॥

राज्यं न दत्तं पार्थेभ्यः पार्थाः कालस्य पूर्णताम् ।

ख्यापयन्तो विप्रवरैरुपप्लाव्यमुपाययुः

॥५७॥

सवासुदेवा अखिलैश्च यादवैः पाञ्चालमात्स्यैश्च युतास्सभार्याः ।

उपप्लाव्ये ते कतिचिद्दिनानि वासं चक्रुः कृष्णसंशिक्षितार्थाः

॥५८॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

अज्ञातवाससमाप्तिर्नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः

- ततः सम्मन्त्र्यानुमते कृष्णस्य स्वपुरोहितम् ।
द्रुपदः प्रेषयामास धृतराष्ट्राय शान्तये ॥१॥
- स गत्वा धृतराष्ट्रं तं भीष्मद्रोणादिभिर्युतम् ।
उवाच न विरोधस्त उत्पाद्यो धर्मसूनुना ।
यस्य भीमार्जुनौ योधौ नेता यस्य जनार्दनः ॥२॥
- श्रुतास्ते भीमनिहता जरासन्धादयोऽखिलाः ।
यथा च रुद्रवचनादवध्या राक्षसाधिपाः ॥३॥
- तीर्थविघ्नकराः सर्वतीर्थान्याच्छाद्य संस्थिताः ।
तिस्रः कोट्यो महावीर्या भीमेनैव निषूदिताः ॥४॥
- भ्रातृणां ब्राह्मणानां च लोकानां च हितैषिणा ।
ततो हि सर्वतीर्थानि गम्यान्यासन् नृणां क्षितौ ॥५॥
- यथा जटासुरः पापः शर्वाणीवरसंश्रयात् ।
अवध्यो विप्ररूपेण वञ्चयन्नेव पाण्डवान् ॥६॥
- ज्ञात्वाऽपि भीमसेनेन विप्ररूपस्य नो वधः ।
योग्य इत्यहतो भीमे मृगयार्थं गते क्वचित् ॥७॥
- यमौ युधिष्ठिरं कृष्णां चाऽदायैव पराद्रवत् ।
दृष्टो भीमेन तांस्त्यक्त्वा संसक्तस्तेन सङ्गरे ॥८॥
- निपात्य भूमौ पादेन सञ्चूर्णितशिरास्तमः ।
जगाम किमु ते पुत्राः शक्या हन्तुमिति स्म ह ॥९॥

निवातकवचाश्चैव हताः पार्थेन ते श्रुताः । जानासि च हरेर्वीर्यं यस्येदमखिलं वशे । सब्रह्मरुद्रशक्राद्यं चेतनाचेतनात्मकम्	॥१०॥
तस्मादेतैः पालितस्य धर्मजस्य स्वकं वसु । दीयतामिति तेनोक्तो धृतराष्ट्रो न चाकरोत्	॥११॥
ततः सहैव यदुभिः कृष्णं द्वारवतीं गतम् युद्धसाहाय्यमिच्छन्तौ धार्तराष्ट्रधनञ्जयौ	॥१२॥
युगपद् ययतुस्तत्र वेगेनाजयदर्जुनम् । दुर्योधनः शिरस्थान आसीनोऽभूद्धरेस्तदा	॥१३॥
दर्पान्नाहं राजराज उपास्ये पादयोरिति । तयोरागमनं पूर्वं ज्ञात्वैव हि हरिः प्रभुः	॥१४॥
असुप्तः सुप्तवच्छिष्ये तत्रातिष्ठद् धनञ्जयः । प्रणम्य पादयोः प्रहो भक्त्युद्रेकात् कृताञ्जलिः	॥१५॥
तमैक्षत् प्रथमं देवो जानन्नपि सुयोधनम् । स्वागतं फल्गुनेत्युक्ते पूर्वमागामहं त्विति । आह दुर्योधनस्तं च स्वागतेनाभ्यपूजयत्	॥१६॥
तयोरागमने हेतुं श्रुत्वा प्राह जनार्दनः । एकः पूर्वागतोऽत्रान्यः पूर्वदृष्टो मया यतः	॥१७॥
समं करिष्ये युवयोरैकत्राहं निरायुधः । अन्यत्र दशलक्षं मे पुत्राः शूराः पदातयः	॥१८॥

- इत्युक्ते फल्गुनः कृष्णं वव्रे तद्भक्तिमान् यतः ।
 अन्यस्तत्राभक्तिमत्त्वाद् वव्रे गोपान् प्रयुद्धयतः ॥१९॥
- पार्थानामेव साहाय्यं करिष्यन्नपि केशवः ।
 तस्याभक्तिं दर्शयितुं चक्रे समवदीश्वरः ॥२०॥
- ततः पार्थेन सहितः पाण्डवान् केशवो ययौ ।
 दुर्योधनो ययौ रामं स भयात् केशवस्य च ।
 न साहाय्यं करोमीति प्राह तत्स्नेहवानपि ॥२१॥
- उपप्लाव्ये सभायां हि तत्पक्षीयं वचो ब्रुवन् ।
 निराकृतः सात्यकिना समक्षं केशवस्य च ॥२२॥
- ततो दुर्योधनं नायात् स च हार्दिक्यसंयुतः ।
 जगाम हस्तिनपुरमक्षौहिण्यो दशाभवन् ।
 एका च धार्तराष्ट्रस्य नानादेश्यैर्नृपैर्युताः ॥२३॥
- सप्त पाण्डुसुतानां च मात्स्यद्रुपदकेकयैः ।
 धृष्टकेतुजरासन्धसुतकाशीनृपैर्युताः ॥२४॥
- पुरुजित् कुन्तिभोजश्च चेकितानश्च सात्यकिः ।
 पाण्डवान् सेनया युक्ताः समीयुर्देवपक्षिणः ॥२५॥
- विन्दानुविन्दावावन्त्यौ जयत्सेनोऽन्यकैकयाः ।
 क्षेमधूर्तिर्दण्डधारः कलिङ्गोऽम्बष्ठ एव च ॥२६॥
- श्रुतायुरच्युतायुश्च बृहद्बलमुदक्षिणौ ।
 श्रुतायुधः सैन्धवश्च राक्षसोऽलम्बुसस्तथा ॥२७॥

अलायुधोऽलम्बलश्च दैत्या दुर्योधनं ययुः । गत्वा दुर्योधनाहूतो भगदत्तोऽपि तं ययौ	॥२८॥
सपुत्रपौत्रो बाह्लीको भीष्मद्रोणकृपा अपि । प्रीत्यर्थं धृतराष्ट्रस्य बभूवुस्तत्सुतानुगाः	॥२९॥
पाण्ड्यश्च वीरसेनाख्यः पाण्डवानेव संश्रितः । शल्यं च पाण्डवानेव यान्तं ज्ञात्वा सुयोधनः । सुसभाः कारयामास सर्वभोगसमन्विताः	॥३०॥
ता युधिष्ठिरकृप्ताः स मत्वा शल्योऽब्रवीदिदम् । य एताः कारयामास तदभीष्टं करोम्यहम्	॥३१॥
लीनः श्रुत्वा धार्तराष्ट्रः सत्यं कुर्वित्यभाषत । देहि मे युद्धसाहाय्यमिति सोऽपि यशोऽर्थयन् । रक्षार्थमात्मवाक्यस्य तथेत्येवाभ्यभाषत	॥३२॥
स पाण्डवांस्ततो गत्वा तैरनुज्ञात एव च । तेजोवधार्थं कर्णस्य धनञ्जयकृतेऽर्थितः । तथेत्युत्तवा ययौ धर्मनन्दनं कौरवान् प्रति	॥३३॥
सञ्जयं प्रेषयामास धृतराष्ट्रोऽथ शान्तये । पाण्डवान् प्रत्यधर्मं च युद्धं स प्रत्यपादयत्	॥३४॥
हठवादेऽवदद् भीमो यं धर्मं द्रौपदी तथा । तमेवोक्त्वा धर्मजस्तु चकार च निरुत्तरम् कृष्णोऽपि तस्य धर्मस्य प्रामाण्यं प्रत्यपादयत्	॥३५॥

इत्युक्ते फल्गुनः कृष्णं वव्रे तद्भक्तिमान् यतः ।

अन्यस्तत्राभक्तिमत्त्वाद् वव्रे गोपान् प्रयुद्धयतः

पार्थानामेव साहाय्यं करिष्यन्नपि केशवः ।

तस्याभक्तिं दर्शयितुं चक्रे समवदीश्वरः

ततः पार्थेन सहितः पाण्डवान् केशवो ययौ ।

दुर्योधनो ययौ रामं स भयात् केशवस्य च ।

न साहाय्यं करोमीति प्राह तत्स्नेहवानपि

उपप्लव्ये सभायां हि तत्पक्षीयं वचो ब्रुवन् ।

निराकृतः सात्यकिना समक्षं केशवस्य च

ततो दुर्योधनं नायात् स च हार्दिक्यसंयुतः ।

जगाम हस्तिपुरमक्षौहिण्यो दशाभवन् ।

एका च धार्तराष्ट्रस्य नानादेश्यैर्नृपैर्युताः

सप्त पाण्डुसुतानां च मात्स्यद्रुपदकेकयैः ।

धृष्टकेतुजरासन्धसुतकाशीनृपैर्युताः

पुरुजित् कुन्तिभोजश्च चेकितानश्च सात्यकिः ।

पाण्डवान् सेनया युक्ताः समीयुर्देवपक्षिणः

विन्दानुविन्दावावन्त्यौ जयत्सेनोऽन्यकैकयाः ।

क्षेमधूर्तिर्दण्डधारः कलिङ्गोऽम्बष्ठ एव च

श्रुतायुरच्युतायुश्च बृहद्वलसुदक्षिणौ ।

श्रुतायुधः सैन्धवश्च राक्षसोऽलम्बुसस्तथा

अलायुधोऽलम्बलश्च दैत्या दुर्योधनं ययुः । गत्वा दुर्योधनाहूतो भगदत्तोऽपि तं ययौ	॥२८॥
सपुत्रपौत्रो बाह्लीको भीष्मद्रोणकृपा अपि । प्रीत्यर्थं धृतराष्ट्रस्य बभूवुस्तत्सुतानुगाः	॥२९॥
पाण्ड्वश्च वीरसेनाख्यः पाण्डवानेव संश्रितः । शल्यं च पाण्डवानेव यान्तं ज्ञात्वा सुयोधनः । सुसभाः कारयामास सर्वभोगसमन्विताः	॥३०॥
ता युधिष्ठिरकृपाः स मत्वा शल्योऽब्रवीदिदम् । य एताः कारयामास तदभीष्टं करोम्यहम्	॥३१॥
लीनः श्रुत्वा धार्तराष्ट्रः सत्यं कुर्वित्यभाषत । देहि मे युद्धसाहाय्यमिति सोऽपि यशोऽर्थयन् । रक्षार्थमात्मवाक्यस्य तथेत्येवाभ्यभाषत	॥३२॥
स पाण्डवांस्ततो गत्वा तैरनुज्ञात एव च । तेजोवधार्थं कर्णस्य धनञ्जयकृतेऽर्थितः । तथेत्युत्तवा ययौ धर्मनन्दनं कौरवान् प्रति	॥३३॥
सञ्जयं प्रेषयामास धृतराष्ट्रोऽथ शान्तये । पाण्डवान् प्रत्यधर्मं च युद्धं स प्रत्यपादयत्	॥३४॥
हठवादेऽवदद् भीमो यं धर्मं द्रौपदी तथा । तमेवोक्त्वा धर्मजस्तु चकार च निरुत्तरम् कृष्णोऽपि तस्य धर्मस्य प्रामाण्यं प्रत्यपादयत्	॥३५॥

- ततो निरुत्तरः कृष्णं पाण्डवांश्च प्रणम्य सः ।
धृतराष्ट्रं ययौ तं च विनिन्य प्रययौ गृहम् ॥३६॥
- निन्दितः सञ्जयेनासावाहूय विदुरं निशि ।
पप्रच्छ सोऽवदद् धर्मं पार्थानां राज्यदापनम् ॥३७॥
- ऐहिकस्य सुखस्यापि कारणं तदनिन्दितम् ।
अन्यथा सर्वपुत्राणां नाशं धर्मातिलङ्घनम् ॥३८॥
- तत्र भावमकृत्वा स ज्ञानादिच्छन्नघक्षयम् ।
विष्णोः स्वरूपं पप्रच्छ सोऽस्मरच्च सनातनम् ॥३९॥
- स आगत्यावदत् तत्त्वं विष्णोर्मायाविनः शुभा ।
न गतिश्चेत्यथ प्रातः सञ्जयः पाण्डवोदितम् ।
अवदद् धृतराष्ट्राय सभायां कुरुसन्निधौ ॥४०॥
- तच्छ्रुत्वा स तु भीतोऽपि पुत्रस्नेहानुगो नृपः ।
राज्यं नादात् पाण्डवानां ततो धर्मसुतो नृपः ॥४१॥
- यदुक्तवान् सञ्जयाय यदि दित्सति नः पिता ।
राज्यं तदा त्वमागच्छ विदुरो वा न चेन्न च ।
तावथानागतौ ज्ञात्वा मन्त्रयामास शौरिणा ॥४२॥
- सोऽप्याहाहं गमिष्यामि सभायामृषिसन्निधौ ।
वक्ष्ये पथ्यानि युक्तानि यदि नासौ ग्रहीष्यति ।
वध्यः सर्वस्य लोकस्य स भवेत् सर्वधर्महा ॥४३॥
- इत्युक्तो वैरमात्मोत्थं लोकमध्ये प्रहापयन् ।
लोकसङ्ग्रहणार्थाय भीमसेनोऽब्रवीद् वचः ॥४४॥

नास्मन्निमित्तनाशः स्यात् कुलस्यापि वयं कुलम् ।

रक्षितुं धार्तराष्ट्रस्य भवेमाधश्चरा इति

॥४५॥

इच्छताऽप्यखिलान् हन्तुं धार्तराष्ट्रान् दृढात्मना ।

भीमेनोक्तो वासुदेवो लोकसद्ब्रह्णेच्छया

॥४६॥

वधं तेषां धर्ममेव लोके ख्यापयितुं हरिः ।

आक्षिपन्निव भीमं तं युद्धाय प्रेरयद् दृढम्

॥४७॥

अभिप्रायं केशवस्य जानन् भीमो निजं बलम् ।

राज्ञां मध्येऽवदत् तच्च कृष्णोऽभ्यधिकमेव हि

॥४८॥

शशंस सत्यैः सद्वाक्यै राज्ञां मध्ये प्रकाशयन् ।

वधं कुरूणां सद्धर्मं गुणान् भीमस्य चामितान्

॥४९॥

नित्यमेकमनस्कौ तावपि केशवमारुती ।

एवं लोकस्य संवादहेतोः संवादमक्रताम्

॥५०॥

ततः कृष्णोऽर्जुनं चैव कृपालुं सन्धिकामुकम् ।

हेतुमद्भिः शुभैर्वाक्यैरनुनीय जगत्पतिः ।

उक्तो मानुषया बुद्ध्या नकुलेन सुनीतिवत्

॥५१॥

शौर्यप्रकाशनायैव युद्धं योजयतात् भवान् ।

इत्युक्तः सहदेवेन युयुधानेन चाच्युतः

॥५२॥

दस्यूनां निग्रहो धर्मः क्षत्रियाणां यतः परः ।

अतो न धार्तराष्ट्रैर्नः सन्धिः स्यादिति पार्षती ।

जगाद कृष्णं सोऽप्येनामोमित्युक्त्वा विनिर्ययौ

॥५३॥

ससात्यकिः स्यन्दनवर्षसंस्थितः पृथातनूजैरखिलैः स भूमिपैः ।
 अन्वागतो दूरतरं गिरा तान् संस्थाप्य विप्रप्रवरैः कुरून् ययौ ॥५४॥
 १एकोऽपि विष्णुः स तु भार्गवात्मा व्यासात्मकश्चानुगतो मुनीन्द्रैः ।
 ययौ तदुक्तेर्हि गुणान् प्रवेत्तुं नान्यो हि शक्तस्तमृते यतः प्रभुम् ॥५५॥
 स वन्द्यमानोऽखिलराष्ट्रवासिभिः प्रसूनवर्षैरभिवर्षितः सुरैः ।
 संस्तूयमानः प्रणतोऽब्जजादिभिर्गजाह्वयं प्राप परोऽग्रमेयः ॥५६॥
 स भीष्ममुख्यैः सरसाभियातः सहैव तैः प्रययौ राजमार्गे ।
 दिदृक्ष्वस्तं जगदेकसुन्दरं गुणार्णवं प्राययुरत्र सर्वे ॥५७॥
 संभावितस्तैः परमादरेण विवेश गेहं नृपतेरनन्तः ।
 स भीष्ममुख्यान् पुरतो निधाय वैचित्रवीर्येण समर्चितोऽजः ।
 रौक्मे निषण्णः परमासने प्रभुर्बभौ स्वभासा ककुभोऽवभासयन् ॥५८॥
 यथोचितं तेषु विधाय केशवो दौर्योधनं प्राप्य गृहं च पूजितः ।
 पूजां तदीयां गुणवद्विडित्यसौ जग्राह नो विदुरं चाऽजगाम ॥५९॥
 स भीष्मपूर्वैरभियाचितोऽपि जगाम नैषां गृहमादिदेवः ।
 उपेक्षिता द्रौपदीत्यग्रमेयो जगाम गेहं विदुरस्य शीघ्रम् ॥६०॥
 स तेन भक्त्याऽभिगतः प्रसन्नः प्रविश्य चान्तर्गृहमीश्वरोऽजः ।
 भक्त्याऽभिपूर्णेन ससम्भ्रमेण सम्पूजितः सर्वसमर्पणेन ॥६१॥
 परे दिनेऽसौ धृतराष्ट्रसुनुना समानीतः संसदि कौरवाणाम् ।
 विवेश दिव्ये मणिकाञ्चनासने सार्द्धं मुनीन्द्रैः परमार्थवेदिभिः ॥६२॥
 सम्पूजितो भीष्ममुखैः समस्तै रराज राजीवसमाननेत्रः ।
 यथोचितास्तत्र विधाय वार्ता जगाद काले कलिकल्मषापहः ॥६३॥

वैचित्रवीर्यं स्वकुलस्य वृद्ध्यै प्रदेहि राज्यं तव सत्सुताय ।
 यशश्च धर्मं परमं प्रसादं मम त्वमाप्नोषि तदैव राजन् ।
 अतोऽन्यथा यशसो धर्मतश्च हीनः प्रतीपत्वमुपैषि मेऽतः ॥६४॥
 इतीरितः प्राह ममातिवर्तिनं सुतं स्वयं मे प्रतिबोधयेति ।
 स वासुदेवेन विबोधितोऽपि पापाभिसन्धिर्धृतराष्ट्रसुनुः
 उत्थाय तस्मादनुजैरमात्यैर्नियन्तुमीशं कुमतिर्व्यधान्मतिम् ॥६५॥
 ये ये तदा केशवसंयमाय न्यमन्त्रयंस्ते विबुधप्रतीपाः ।
 अतो विकर्णप्रमुखा अपि स्म वध्यत्वमायन्नशुभां गतिं च ॥६६॥
 कर्णः सुरांशोऽपि सुयोधनार्ये न्यमन्त्रयद् भावतो नैव दुष्टः ।
 अतो गतिश्चास्य सुशोभनाऽभूद् येऽत्रानुकूलाः परमस्य ते शुभाः ॥६७॥
 ऋषिभिर्जामदग्रेण व्यासेनाप्यमितौजसा ।
 वासुदेवात्मकेनैव त्रिरूपेणैव विष्णुना ॥६८॥
 मातापितृभ्यां भीष्माद्यैरनुशिष्टोऽपि दुर्मतिः ।
 दुर्योधनो मन्त्रयते मुकुन्दस्याऽनुबन्धनम् ॥६९॥
 सात्यकिः कृतवर्मा च तच्छुश्रुवतुरञ्जसा ।
 संस्थाप्य कृतवर्माणं रहः सात्यकिरत्र च ।
 अभ्येत्य केशवं प्राह दुर्योधनविनिश्चयम् ॥७०॥
 जानन्नप्यखिलं कृष्णस्तच्छ्रुत्वा सात्यकेर्मुखात् ।
 वैचित्रवीर्यमवदत् पश्य मामिति सर्वगम् ॥७१॥
 अथ तेनाऽहुते पुत्रे सामात्ये पुरुषोत्तमः ।
 स्वरूपं दर्शयामास सर्वगं पूर्णषड्गुणम् ॥७२॥

तत् कालसूर्यामितदीप्ति सर्वजगद्भरं शाश्वतमग्रमेयम् ।
दृष्ट्वैव चक्षुषि सुयोधनाद्या न्यमीलयन् दीधितिवारितानि ॥७३॥

पिधाय रूपं पुनरेव तद्धरिवैचित्र्यवीर्येण समर्थितः पुनः ।
कृत्वाऽन्धमेव प्रययौ सुयोधनं सहानुगं पापतमं प्रकाश्य ॥७४॥

अनन्तशक्तिः पुरुषोत्तमोऽसौ शक्तोऽपि दुर्योधनचित्तनिग्रहे ।
नैव व्यधादेनमयोक्तकारिणं निपातयन्नन्धतमस्यनन्तः ॥७५॥

पुनश्च कुन्तीगृहमेत्य कृष्णस्तयोद्योगं धर्मसुतस्य शिष्टम् ।
श्रुत्वा ययौ सूर्यजमात्मयाने निधाय तस्यावददात्मजन्म ॥७६॥

आयाहि पार्थानिति तद्वचः स नैवाकरोन्मानितो धार्तराष्ट्रैः ।
संस्थाप्य तं भगवान् द्रौणये च रहोऽवदन्मित्रभावं पृथाजैः ॥७७॥

यावत् पितुर्मरणं सोऽपि मैत्री वज्रे पार्थैस्तं च विसृज्य कृष्णः ।
ययौ कुरून् पूर्वमेवोद्विसृज्य पृथासुतानां स सकाशमीशः ॥७८॥

सम्प्रार्थितः पृथया चैव कर्णः पार्थैर्योगं याहि सूनुर्ममासि ।
तेनाप्युक्ता वासविना विनाऽहं हन्यां सुतांस्ते न कथञ्चनेति ॥७९॥

ततो ययुः कौरवाः पाण्डवाश्च कुरुक्षेत्रं योद्धुकामाः सकृष्णाः ।
चक्रुश्च ते शिबिराण्यत्र सर्वे शुभे देशे पाण्डवाः कृष्णबुद्ध्या ॥८०॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
युद्धोद्योगोनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः

- ते सेने समरारम्भे समेते सागरोपमे ।
भीमभीष्ममुखे वीक्ष्य प्राह वासविरच्युतम् ॥१॥
- सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ।
इत्युक्तः स तथा चक्रे पार्थः पश्यंश्च बान्धवान् ।
विससर्ज धनुः पापाशङ्गी तत्राऽह माधवः ॥२॥
- स्वधर्मो दुष्टनिधनं धर्मज्ञानानुपालनम् ।
क्षत्रियस्य तमुत्सृज्य निन्दितो यात्यधो ध्रुवम् ॥३॥
- यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥४॥
- न च शोकस्त्वया कार्यो बन्धूनां निधनेच्छया ।
देहस्य सर्वथा नाशादनाशाच्चेतनस्य च ॥५॥
- सृष्टिस्थित्यप्ययाज्ञानबन्धमोक्षप्रवृत्तयः ।
प्रकाशनियमौ चैव ब्रह्मेशादिक्षरस्य च ।
अक्षरप्रकृतेः सन्तो मत्त एव न चान्यतः ॥६॥
- न मे कुतश्चित् सर्गाद्याः स्वातन्त्र्याद् गुणपूर्तितः ।
अतः समाधिकाभावात् सर्वं मद्ब्रह्ममेव च ॥७॥
- ज्ञात्वैषां निधनाद्यं च जीवादेस्वतन्त्रताम् ।
अस्वातन्त्र्यान्निवृत्तौ च मामनुस्मर युद्ध्य च ॥८॥
- ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि सन्न्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥९॥

- तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात् पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥१०॥
- मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥११॥
- सुपूर्णसत्सर्वगुणदेहोऽहं सर्वदा प्रभुः ।
अस्पृष्टाखिलदौषैकनित्यसत्तनुरव्ययः ।
इत्युक्तो वासविः प्राह व्याप्तं ते दर्शयेश मे ॥१२॥
- अथ दिव्यदृशं तस्य दत्त्वा व्याप्तं निजं वपुः ।
देशतः कालतश्चैव पूर्णं सर्वगुणैः सदा ।
दर्शयामास भगवान् यावत्पर्जुनयोग्यता ॥१३॥
- तत्प्रार्थितः पुनः कृष्णस्तद्रूपं लोकमानतः ।
पूर्ववद् दर्शयामास पुनश्चैनमशिक्षयत् ॥१४॥
- ज्ञानज्ञेयप्रकृत्यादि ज्ञापयन् पुरुषोत्तमः ।
तेनानुशिष्टः पार्थस्तु सशरं धनुराददे ॥१५॥
- अथ व्यूढेष्वनीकेषु नदन् वायुसुतोऽभ्ययात् ।
समितिं धार्तराष्ट्राणां ते तं सर्वेऽभ्यवारयन् ।
ससृजुः शरवृष्टिं च भीमसेनस्य मूर्ध्नि ॥१६॥
- क्षिप्रं नैव प्रहर्तव्यं ज्ञातिषु प्रहरत्स्वपि ।
इत्येवाप्रहरत्यस्मिन् शत्रुभिः शरविक्षते ॥१७॥
- अमुचन् धार्तराष्ट्रेषु शस्त्रवृष्टिं दुरासदाम् ।
सौभद्रप्रमुखा वीराः सर्वे पाण्डुसुतात्मजाः ॥१८॥

अपीडयंस्ताञ्छस्त्रौधैर्धार्तराष्ट्राः समन्ततः ।

ररक्ष तान् वायुसुतो विसृजञ्छरसञ्चयान् ॥१९॥

तत्र भीमशरैर्नुन्ना धार्तराष्ट्राः समन्ततः ।

भग्नास्तानथ गाङ्गेयो दिव्यास्त्रविदधारयत् ॥२०॥

अथ द्वन्द्वानि युद्धानि बभूवुर्विजिगीषताम् ।

द्रोणपार्षतयोश्चैव शैनेयकृतवर्मणोः ॥२१॥

दुःशासनेन वीरस्य माद्रेयस्य यवीयसः ।

नकुलस्य विकर्णस्य काष्ण्यैर्दुर्मुखादिनाम् ॥२२॥

वृत्ते द्वन्द्वमहायुद्धे तत्र धर्मजपक्षगाः ।

जिता विनैव शैनेयं सोऽजयद्भृदिकात्मजम् ॥२३॥

अथ भीष्मद्रोणमुखैर्भगदत्तादिभिस्तथा ।

विद्राप्यमाणं स्वबलं स्थापयामास मारुतिः ॥२४॥

द्रोणं च भगदत्तं च कृपं दुर्योधनं तथा ।

केवलं बाहुवीर्येण व्यजयद् भीमविक्रमः ।

हत्वोत्तरं मद्रराजो व्यद्रावयदनीकिनीम् ॥२५॥

अथ भीष्ममुदीर्णास्त्रं द्रावयन्तं वरूथिनीम् ।

ससौमदत्तिं सौभद्रसहायोऽर्जुन आसदत् ॥२६॥

सौभद्रं तत्र विक्रान्तमतीत्य युसरित्सुतः ।

द्रावयामास पाञ्चालान् पश्यतः सव्यसाचिनः ॥२७॥

तस्य विक्रममालक्ष्य पार्थ तद्रौरवानुगम् ।

दृष्ट्वा युधिष्ठिरो राजा क्रुद्धः सेनामपाहरत् ॥२८॥

रात्रौ युधिष्ठिरश्चिन्तामाप्य पार्थं व्यगर्हयत् ।
 स कृष्णाद्यैः सान्त्वितश्च पुनर्युद्धाय निर्ययौ
 एवं भीष्मो दशाहानि सेनापत्यं चकार ह ।
 कृत्वाऽपि पाण्डवैर्युद्धं तत् कर्तुमकृतोपमम्
 कर्णोऽर्द्धरथ इत्युक्त्वा तावद् युद्धात् प्रयापितः ।
 यावत् त्वं योत्स्यसे तावन्न योत्स्यामीति निर्गते
 कर्णेऽयुतरथानां स नित्यशो बधमाहवे ।
 प्रतिजज्ञेऽकरोत् तच्च पुनश्चास्त्रविदां वरः
 सुसमर्थावपि वधे तस्य भीमधनञ्जयौ ।
 स्नेहेन यन्त्रितौ तस्य गौरवाच्चान्ववर्तताम्
 बभूवुस्तत्र युद्धानि चित्राणि सुबहूनि च ।
 तान्यम्बरे विमानस्था ब्रह्मरुद्रपुरस्सराः ।
 अपश्यन् देवताः सर्वा गन्धर्वाप्सरसोऽसुराः
 धृष्टद्युम्नो महेष्वासः प्रतिव्यूह्याऽपगासुतम् ।
 चक्रे युद्धानि सुबहून्यजेयः शत्रुभी रणे
 तत्रोद्धार कृष्णोऽपि फल्गुनं मृदुयोधिनम् ।
 दृष्ट्वा चक्रं तथोद्यम्य बाहुं भीष्माय जग्मिवान्
 तेन स्तुतो गृहीतश्च फल्गुनेन प्रणम्य च ।
 प्रार्थितो रथमारूढः पुनः शङ्खमपूरयत्
 ततो भीष्मोऽर्जुनश्चैव शस्त्रास्त्रैरभ्यवर्षताम् ।
 अयत्नेन जितश्चैव फल्गुनेनाऽपगासुतः

अयुतानि बहून्याजौ रथानां निजघान च ।
जिताः सेनापहारं च चक्रुर्भीष्ममुखास्ततः ॥३९॥

कदाचिदग्रगो भीमो भीष्मद्रोणौ विसारथी ।
कृत्वा विद्राप्य तानश्वान् भित्त्वा व्यूहं विवेश ह ॥४०॥

पुनः संस्थापितरथौ विजित्यायत्नतो बली ।
यतमानौ महेष्वासौ धार्तराष्ट्रान् जघान ह ।
पञ्चविंशद्वितास्तत्र धार्तराष्ट्रा महाबलाः ॥४१॥

भगदत्तद्रौणिकृपशल्यदुर्योधनादयः ।
सर्वे जिता द्राविताश्च सेना च बहुला हता ॥४२॥

विरथो व्यायुधश्चैव दृढवेधविमूर्च्छितः ।
कृतो दुर्योधनः सर्वराज्ञां भीमेन पश्यताम् ॥४३॥

ततोऽपहारं सैन्यस्य जिताश्चक्रुश्च कौरवाः ।
दुर्योधनो निशायां च ययौ यत्र नदीसुतः ।
पीडितो भीमबाणैश्च क्षरद्वात्रो ननाम तम् ॥४४॥

उवाच हेतुना केन वयं जीयाम सर्वदा ।
पाण्डवाश्च जयं नित्यं लब्ध्वा हर्षमवाप्नुवन् ॥४५॥

तमाह भीष्मस्तेऽजेया देवास्ते धरणीं गताः
विशेषतः केशवेन पालितास्तत्प्रियाः सदा ॥४६॥

मानसोत्तरशैले हि पुरा ब्रह्मपुरस्सराः ।
स्थिता देवास्तदाऽपश्यद् ब्रह्मैको हरिमम्बरे ॥४७॥

- स्तुत्वा सम्पूज्य भूमेः स भारवतारणाय तम् ।
प्रार्थयामास तेनोक्तं देवानामवदद् विभुः ॥४८॥
- अयं नारायणो देवः पूर्णानन्तगुणार्णवः ।
आज्ञापयति वः सर्वान् प्रादुर्भावाय भूतले ।
स्वयं च देवकीपुत्रो भविष्यति जगत्पतिः ॥४९॥
- एवं तेन समादिष्टा धर्मवाय्वादयोऽखिलाः ।
अभवन् पाण्डवाद्यास्ते सेन्द्राः सहमरुद्गणाः ॥५०॥
- स च नारायणो देवो देवकीनन्दनोऽभवत् ।
तेनैते पालिताः पार्था अजेया देवसर्गिणः ।
तस्मात् तैः सन्धिमन्विच्छ यदीच्छस्यपराभवम् ॥५१॥
- इत्युक्तो डम्भबुद्धयैव नत्वा विष्णुं ततो ययौ ।
प्रातर्निर्यातयामास सेनां युद्धाय दुर्मतिः ॥५२॥
- दिव्यौषधेन भीष्मस्य भूत्वा च निरुजस्ततः ।
भीष्ममग्रे निधायैव ययौ युद्धाय दंशितः ॥५३॥
- तत्राऽसीद् युद्धमतुलं भीमभीष्मानुयायिनाम् ।
पाण्डवानां कुरूणां च शूराणामनिवर्तिनाम् ॥५४॥
- धृष्टद्युम्नस्तत्र भीमानुयायी दुर्योधनस्यावरजैः प्रयुद्धया ।
सम्मोहनास्त्रेण विमोहयित्वा विकर्णपूर्वानहनच्च सेनाम् ॥५५॥
- ततो द्रोणस्तान् समुत्थाप्य सर्वान् विज्ञानास्त्रेणाऽसदत् पार्षतं च ।
तं भीमसेनः सूतहीनं विधाय व्यद्रावयच्छत्रुगणाञ्छरौधैः ॥५६॥

अथाऽसदत् कृतवर्मा रथेन धृष्टद्युम्नं सोऽभ्ययात् तावुभौ च ।
 ववर्षतुः शरवर्षैरथोग्रैस्तत्राकरोद् विरथं द्रौपदिस्तम् ॥५७॥
 तस्मिन् जिते रथवीरे स्वयं तं दुर्योधनः पार्श्वतमाससाद ।
 तं भीमसेनो विरथायुधं च कृत्वा बाणेनाहनज्जत्रुदेशे ॥५८॥
 विमूर्च्छितं तं रुधिरौघमुच्चैर्वमन्तमाशु स्वरथे निधाय ।
 कृपो ययौ मारुतिर्धार्तराष्ट्री व्यद्रावयत् पृतनां बाणपूगैः ॥५९॥
 अथेन्द्रसूनुः केशवप्रेरितेन रथेन शत्रून् विधमञ्छतौघैः ।
 रथान् रणे पञ्चविंशत्सहस्रान् निनाय वैवस्वतसादनाय ॥६०॥
 तमन्वयाद् युयुधानः सुधन्वा विद्रावयन् धार्तराष्ट्रस्य सेनाम् ।
 तमभ्ययात् सौमदत्तिस्तयोश्च सुयुद्धमासीदतिभैरवास्त्रम् ॥६१॥
 पुत्रान् दशास्याऽशु निहत्य वीरः स सात्यकेः सौमदत्तिः सकाशे ।
 समर्पयामास शरीरदारणैः शरैरुभौ तौ विरथौ च चक्रतुः ॥६२॥
 अथासिपाणिं युयुधानमाशु महासिहस्तेन च सौमदत्तिना ।
 आसादितं वीक्ष्य रथं स्वकीयमारोपयामास सुतोऽनिलस्य ॥६३॥
 सुयोधनः सौमदत्तिं स्वकीयरथे व्यवस्थाप्य च भीमसेनात् ।
 अपाद्रवद् वासविर्भीष्ममाजौ समाससादाऽशु महेन्द्रकल्पः ॥६४॥
 उभौ च तावस्त्रविदां प्रबहौ शरैर्महाशीविषसन्निकाशैः ।
 ततश्चतुर्नाकसदां समक्षं महाबलौ संयति जातदर्पौ ॥६५॥
 स्वबाहुवीर्येण जितः स भीष्मः किरीटिना लोकमहारथेन ।
 सेनामपाहृत्य ययौ निशायामासादितायामथ पाण्डवाश्च ॥६६॥

ततः परेषुः पुनरेव भीमभीष्मौ पुरस्कृत्य समीयतुस्ते ।
 सेने तदा सारथिहीनमाशु भीष्मं कृत्वा मारुतिरभ्यगात् परान् ।
 निपातितास्तेन रथेभवाजिनः प्रदुद्रुवुश्चावशिष्टाः समस्ताः ॥६७॥
 दुर्योधनाद्येषु पराजितेषु भीष्मद्रोणद्रौणिपुरस्सरेषु ।
 महागजस्थो भगदत्त आगादायन् बाणं भीमसेनेऽमुचच्च ॥६८॥
 तेनातिविद्धे भीमसेनेऽस्य पुत्र उद्यच्छमानं पितरं निवार्य ।
 घटोत्कचोऽभ्यद्रवदाशु वीरः स्वमायया हस्तिचतुष्टयस्थः ॥६९॥
 स वैष्णवास्त्रं भगदत्तसंस्थं विज्ञाय विष्णोर्वरतो विशेषतः ।
 अमोघमन्यत्र हरेर्मरुत्सुतः पुत्रे याते न स्वयमभ्यधावत् ॥७०॥
 अनुग्रहादभ्यधिकादवध्यं जानन्नपि स्वं वासुदेवस्य नित्यम् ।
 तद्भक्तिवैशेष्यत एव तस्य सत्यं वाक्यं कर्तुमरिं न चायात् ।
 यदा स्वपुत्रेण जितो भवेत् स किम्वात्मनेत्येव तदा प्रवेत्तुम् ॥७१॥
 स विस्मृतास्त्रस्तु यदा भवेत् तदा भीमो भगदत्तं प्रयाति ।
 ऋते भीमं वाऽर्जुनं नास्त्रमेष प्रमुञ्चतीत्येव हि वेद भीमः ॥७२॥
 चतुर्गजात्मोपरिगात्मकश्च घटोत्कचः सुप्रतीकं च तं च ।
 नानाप्रकारैर्वितुदंश्चकार सन्दिग्धजीवौ जगतां समक्षम् ॥७३॥
 गजार्तनादं तु निशम्य भीष्ममुखाः समापेतुरमुं च दृष्ट्वा ।
 महाकायं भीमममुष्य पृष्ठगोपं च वाय्वात्मजमत्रसन् भृशम् ।
 ते भीतभीताः पृतनापहारं कृत्वाऽपजग्मुः शिबिराय शीघ्रम् ॥७४॥
 दिने परे चैव पुनः समेताः परस्परं पाण्डवकौरवास्ते ।
 तत्राऽसदन्नागसुतासमुद्भवः पार्थात्मजः शाकुनेयान् षडेकः ॥७५॥

तैः प्रासहस्तैः क्षतकायोऽतिरूढकोपः स खड्गेन चकर्त तेषाम् ।
शिरांसि वीरो बलवानिरावान् भयं दधद् धार्तराष्ट्रेषु चोग्रम् ॥७६॥

दृष्ट्वा तमुग्रं धृतराष्ट्रपुत्रो दिदेश रक्षोऽलम्बुसनामधेयम् ।
जह्यार्जुनिं क्षिप्रमिति स्म तच्च समासदन्नागसुतातनूजम् ॥७७॥

तयोरभूद् युद्धमतीव दारुणं मायायुजोर्वीर्यवतोर्महाद्भुतम् ।
ससादिनोऽश्वान् स तु राक्षसोऽसृजत् ते पार्थपुत्रस्य च सादिनोऽहनन् ।
ततस्त्वनन्ताकृतिमाप्तमार्जुनिं सुपर्णरूपोऽहनदाशु राक्षसः ॥७८॥

हतं निशम्याऽर्जुनिमुग्रपौरुषो ननाद कोपेन वृकोदरात्मजः ।
चचाल भूर्नानदतोऽस्य रावतः ससागरागेन्द्रनगा भृशं तदा ॥७९॥

अलम्बुसस्तं प्रसमीक्ष्य मारुतेः सुतं बलाढ्यं भयतः पराद्रवत् ।
पराद्रवत् धार्तराष्ट्रस्य सेनाः सर्वास्तमाराथ सुयोधनो नृपः ॥८०॥

स भीमपुत्रस्य जघान मन्त्रिणो महाबलांश्चतुरोऽन्यांस्तथैव ।
हतावशेषेषु च विद्रवत्सु घटोत्कचोऽभ्याहनदाशु तं नृपम् ॥८१॥

स पीड्यमानो युधि तेन रक्षसा प्रवेशयामास शरं घटोत्कचे ।
दृढाहतस्तेन तदा बलीयसा घटोत्कचः प्रव्यधितेन्द्रियो भृशम्
तस्थौ कथञ्चिद् भुवि पात्यमानः पुनः शरानप्यसृजत् सुयोधने ॥८२॥

चिरं प्रयुद्धौ नृपराक्षसाधिपौ परस्परजेयतनू रणाजिरे ।
द्रोणादयो वीक्ष्य रिरक्षिषन्तः सुयोधनं प्रापुरमित्रसाहाः ॥८३॥

स द्रोणशल्यौ गुरुपुत्रगौतमौ भूरिश्रवःकृतवर्मादिकांश्च ।
ववर्ष बाणैर्गगनं समाश्रितो घटोत्कचः स्थूलतमैः सुवेगैः ॥८४॥

तमेकमग्नैः रथिभिः परिष्कृतं निरीक्ष्य भीमोऽभ्यगमत् समस्तान् ।
 द्रोणोऽत्र भीमप्रहितैः शरोत्तमैः सुपीडितः प्राप्तमूर्च्छः पपात ॥८५॥
 द्रौणिं कृपाद्यान् ससुयोधनांश्च चकार भीमो विरथान् क्षणेन ।
 निवार्यमाणान्स्तु वृकोदरेण घटोत्कचस्तान् प्रववर्ष सायकैः ॥८६॥
 तेनाम्बरस्थेन तरुप्रमाणैरभ्यर्दिताः कुरवः सायकौघैः ।
 भूमौ च भीमेन शरौघपीडिताः पेतुर्नेदुः प्राद्रवंश्चातिभीताः ॥८७॥
 सर्वाश्च ताञ्छिविरं प्रापयित्वा विना भीष्मं कौरवान् भीमसेनः ।
 घटोत्कचश्चानदतां महास्वनौ नादेन लोकानभिपूरयन्तौ ॥८८॥
 दुर्योधनोऽथ स्वजनैः समेतः पुनः प्रायाद् रणभूमीं स भीष्मम् ।
 जयोपायं भैमसेनेरपृच्छत् स्वस्यैव स प्राह न तं व्रजेति ॥८९॥
 प्राग्ज्योतिषं चैव घटोत्कचाय सम्प्रेषयामास सुरापगासुतः ।
 स प्राप्य हैडिम्बमयोधयद् वली स चार्दयामास सकुञ्जरं तम् ॥९०॥
 तेनाहतः प्राहिणोच्छूलमस्मै वियत्यवप्लुत्य तदा घटोत्कचः ।
 प्रगृह्य शूलं प्रवभञ्ज जानुमारोप्य देवा जहृषुस्तदीक्ष्य ॥९१॥
 तदा स तस्यैव पदानुगान् नृपो जघान तं मारुतिरभ्ययाद् रणे ।
 स प्राहिणोद् भीमसेनाय वीरो गजं तमस्ताम्भयदाशु सायकैः ॥९२॥
 संस्तम्भिते बाणवरैस्तु नागे भीमस्याश्वान् सायकैरार्दयत् सः ।
 सोऽभ्यर्दिताश्वोऽथ गदां प्रगृह्य हन्तुं नृपं तं सगजं समासदत् ॥९३॥
 स हन्तुकामेन रुषाऽभिपन्नो भीमेन राजा पुरतः पृष्ठतश्च ।
 कृष्णेनास्त्रं वैष्णवं तद् गृहीतुं सहार्जुनेनापययौ सः भीतः ॥९४॥

तस्मिन् गते भीमसेनार्जुनाभ्यां विद्राविते राजसङ्घे समस्ते ।
भीष्मः सेनामपहृत्यापयातो दुर्योधनस्तं निशि चोपजग्मिवान् ॥९५॥

संश्रावितः क्रूरवचः स तेन चक्रे प्रतिज्ञां मृत्युभयं विहाय ।
शक्त्या हनिष्यामि परानिति स्म चक्रे च तत् कर्म तथा परेद्युः ॥९६॥

तं शक्तितो जुगुपर्धार्तराष्ट्रास्तेनार्दिताश्चेदिपाञ्चालमत्स्याः ।
पराद्रवन् भीष्मबाणोरुभीताः सिंहार्दिताः क्षुद्रमृगा इवाऽर्ताः ॥९७॥

संस्थाप्य तान् भीष्ममभिप्रयान्तमलम्बुसोऽवारयत् पार्थसूनुम् ।
विजित्य तं केशवभागिनेयो ययौ भीष्मं धार्तराष्ट्रोऽमुमार ॥९८॥

तद् युद्धमासीन्नृपपार्थपुत्रयोर्विचित्रमत्यद्भुतमुग्ररूपम् ।
समं चिरं तत्र धनुश्चकर्त ध्वजं च राजा सहसाऽभिमन्योः ॥९९॥

अथैनमुग्रैश्च शरैर्ववर्ष सूतं च तस्याऽशु जघान वीरः ।
तदाऽसदद् भीमसेनो नृपं तं जघान चाश्वान् धृतराष्ट्रजस्य ॥१००॥

द्रोणो द्रौणिर्भगदत्तः कृपश्च सचित्रसेना अभ्ययुर्भीमसेनम् ।
सर्वाश्च तान् विमुखीकृत्य भीमः स चित्रसेनाय गदां समाददे ॥१०१॥

तामुद्यतां वीक्ष्य पराद्रवंस्ते स चित्रसेनश्च रथादवप्लुतः ।
सञ्चूर्णितो गदया तद्रथश्च तज्जीवनेनोद्धृषिताश्च कौरवाः ॥१०२॥

भीष्मस्तु पाञ्चालकरूशचेदिष्वहन् सहस्राणि चतुर्दशोग्रः ।
रथप्रबर्हानतितिग्मतेजा विद्रावयामास परानवीनिव ॥१०३॥

विद्राप्य सर्वामपि पाण्डुसेनां विश्राव्य लोकेषु च कीर्तिमात्मनः ।
सेनां समाहृत्य ययौ निशागमे सम्पूज्यमानो धृतराष्ट्रपुत्रैः ॥१०४॥

द्रोणो विराटस्य पुरो निहत्य शङ्खं सुतं तस्य विजित्य तं च ।
 विद्राप्य सेनामपि पाण्डवानां ययौ नदीजेन सहैव हृष्टः ॥१०५॥
 भीमार्जुनावपि शत्रून् निहत्य विद्राप्य सर्वाश्च युधि प्रवीरान् ।
 युधिष्ठिरेणापहृते स्वसैन्ये भीतेन भीष्माच्छिबिरं प्रजग्मतुः ॥१०६॥
 युधिष्ठिरो भीष्मपराक्रमेण भीतो भीष्मं स्ववधोपायमेव ।
 प्रष्टुं ययौ निशि कृष्णोऽनुजाश्च तस्यान्वयुस्तं स पितामहो यत् ॥१०७॥
 भीमार्जुनौ शक्रवन्तावपि स्म नर्तेऽनुज्ञां हन्तुमिमं समैच्छताम् ।
 पूज्यो यतो भीष्म उदारकर्मा कृष्णोऽप्यायात् तेन हि पाण्डवार्थे ॥१०८॥
 प्राप्यानुज्ञां भीष्मतस्ते वधाय शिखण्डिनं तद्वचसाऽग्रयायिनम् ।
 कृत्वा परेद्युर्गुधये विनिर्गता भीष्मं पुरस्कृत्य तथा परेऽपि ॥१०९॥
 शिखण्डिनो रक्षकः फल्गुनोऽभूद् भीष्मस्य दुःशासन आस चाग्रे ।
 अन्ये च सर्वे जगुर्भीष्ममेव न्यवारयन् भीमसेनादयस्तान् ॥११०॥
 भीष्माय यान्तं युयुधानमाजौ न्यवारयद् राक्षसोऽलम्बुसोऽथ ।
 तं वज्रकल्पैरतुदद् वृष्णिवीरः शरैः स मायामसृजत् तदोग्राम् ॥१११॥
 अखेण मायामपनुद्य वीरो व्यद्रावयद् राक्षसं सात्यकिस्तम् ।
 तस्मिन् गते युयुधानो रथेन ययौ भीष्मं पार्थमन्वेव धन्वी ॥११२॥
 द्रोणो द्रौणिधार्तराष्ट्रश्च राजा भूरिश्रवा भगदत्तः कृपश्च ।
 शल्यो बाह्लीकः कृतवर्मा सुशर्मा सर्वाश्च सेना वारिता वायुजेन ॥११३॥
 स तान् मुहुर्विरथीकृत्य वीरः प्राग्ज्योतिषं सगजं द्रावयित्वा ।
 न्यवारयत् फल्गुनं योद्धुकामं पार्थश्च देवव्रतमाससाद ॥११४॥

युधिष्ठिरं भीष्ममभिप्रयान्तं माद्रीसुताभ्यां सहितं नृवीरम् ।
न्यवारयच्छकुनिः सादिनां च युतोऽयुतेनैव वराश्वगेन ॥११५॥

तान् सादिनोऽश्वांश्च निहत्य सर्वान् विजित्य तं शकुनिं पाण्डवास्ते ।
प्रापुर्भीष्मं द्रौपदेयाश्च सर्वे तथा विराटद्रुपदौ कुन्तिभोजः ॥११६॥

धृष्टद्युम्नं भीष्ममभिप्रयान्तं न्यवारयत् सैन्धवस्तं स बाणैः ।
हताश्वसूतं सगणं द्रावयित्वा समासदद् भीष्ममेवाऽशु वीरः ॥११७॥

गुप्तोऽथ पार्थेन रणे शिखण्डी
भीष्मं समासाद्य शरैस्ताडयत् ।
भीष्मः स्त्रीत्वं तस्य जानन् न तस्मै
मुमोच बाणान् स तु तं तुतोद ॥११८॥

शिखण्डिनं वारयामास बाणैर्दुर्मर्षणोऽमर्षणबिह्वलेक्षणः ।
नात्येतुमेनमशकच्छिखण्डी दुःशासनः पार्थमवारयत् तदा ॥११९॥

स लोकवीरोऽपि दुरात्मनाऽमुना रुद्धोऽशकन्नैनमतीत्य यातुम् ।
भीष्मं पार्थः सायकाश्चास्य तस्मिन् ससज्जिरे पर्वतेष्वप्यसक्ताः ॥१२०॥

अमर्षयुक्तौ चिरमेव वीरावयुद्ध्यतामर्जुनधार्तराष्ट्रौ ।
समं तदासीन्महदद्भुतं च दिवौकसां पश्यतां भूभृतां च ॥१२१॥

तदा विराटद्रुपदौ कुन्तिभोजं कृष्णासुतान् केकयाश्चेकितानम् ।
भूरिः शलः सोमदत्तो विकर्णः सकेकया वारयामासुरुच्चैः ॥१२२॥

जित्वैव तांस्तेऽभिययुश्च भीष्मं ततोऽर्जुनोऽतीत्य दुःशासनं च ।
भीष्मं शरैराच्छदरिप्रमाथिभिः शिखण्डिनं धार्तराष्ट्रात् विमुच्य ॥१२३॥

- स तैः समस्तैर्बहुभिः शस्त्रपूगैः भृशं मर्मस्वर्दितश्चापमुक्तैः ।
शरैस्समस्तान् विरथांश्चकार शैनैयपाञ्चालयुधिष्ठिराद्यान् ॥१२४॥
- स चेदिपाञ्चालकरुशमुख्यान् रथोत्तमान् पञ्चविंशत्सहस्रान् ।
सम्प्रेषयामास यमाय बाणैर्युगान्तकालाग्निरिव प्रवृद्धः ॥१२५॥
- निरीक्ष्य तं सूर्यमिवाऽतपन्तं सञ्चोदितो वासुदेवेन पार्थः ।
चिच्छेद तत्कार्मुकं लोकवीरो रणेऽर्द्धचन्द्रेण स चान्यदाददे ॥१२६॥
- चिच्छेद तच्चैवमष्टौ धनूंषि शक्तिं च चर्मासिवरं पराणि च ।
धनूंषि दत्तानि नृभिर्नृपस्य सर्वाणि चिच्छेद स पाकशासनिः ॥१२७॥
- ततः शरैः सूर्यकरप्रकाशैर्विव्याध सर्वे च युधिष्ठिराद्याः ।
तैरदितो न्यपतद् भूतले स प्राणान् दधारापि तथोत्तरायणात् ॥१२८॥
- निपातितेऽस्मिन् मारुतिद्रोणमुख्यान् विद्राप्य तत्राऽगमदाशु तेऽपि ।
तदायुधानि प्रणिधाय वीराः पार्थाः परे चैनमुपासदन् स्म ॥१२९॥
- प्रणम्यं तं तद्वचनात् समीयुस्तस्मिन् दिने शिविराण्येव सर्वे ।
परे दिने सर्व एवोपतस्थुर्भीष्मं यदूनां पतिना सहैव ॥१३०॥
- स पूर्वदिवसे पार्थदत्तबाणोपबर्हणः ।
तदाऽपि तृट्परीतात्मा योग्यं पेयमयाचत ॥१३१॥
- धार्तराष्ट्रैरविज्ञातं तदभिज्ञाय वासविः ।
वारुणास्त्रेण भित्त्वा स भूमिं वारि सुगन्धि च ।
ऊर्ध्वधारमदादास्ये तर्पितोऽनेन सोऽवदत् ॥१३२॥
- यादृश्यस्त्रज्ञता पार्थे दृष्टाऽत्र कुरुनन्दनाः ।
यादृग् बाहोर्बलं भीमे संयुगेषु पुनःपुनः ॥१३३॥

यादृशं चैव माहात्म्यमनन्तमजरं हरेः ।

विज्ञातं सर्वलोकस्य सभायां दृष्टमेव च

॥१३४॥

उपारमत तद्युद्धं सुखिनः सन्तु भूमिपाः ।

यथोचितं विभक्तां च भुङ्ग्वं भूपाः सदा भुवम् ।

इत्युक्तः सः ययौ तूष्णीं धार्तराष्ट्रः स्वकं गृहम्

॥१३५॥

व्यासदत्तोरुविज्ञानात् सञ्जयादखिलं पिता ।

श्रुत्वा तदा पर्यतप्यत् पाण्डवाः कृष्णदेवताः ।

मुमुदुः शिबिरं प्राप्य सर्वे कृष्णानुमोदिताः

॥१३६॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

भीष्मपातोनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ षड्विंशोऽध्यायः

- अथाखिलानां पृथिवीपतीनामाचार्यमग्रं रथिनां सुविद्यम् ।
 रामस्य विश्वाधिपतेः सुशिष्यं चक्रे चमूपं धृतराष्ट्रपुत्रः ॥१॥
- कर्णोऽपि भीष्मानुमतो धनुष्मान् युद्धोद्यतोऽभूत् तदसत्कृतः पुरा ।
 तस्मिन् स्थितेऽनात्तधनुस्तदैव रथं समास्थाय गुरुं समन्वयात् ॥२॥
- द्रोणो वृत्तो धार्तराष्ट्रेण धर्मसुतग्रहे तेन कृते प्रतिश्रवे ।
 ज्ञात्वा यत्ताः पाण्डवास्तं समीयुर्युद्धाय तत्राभवदुग्रयुद्धम् ॥३॥
- पतत्रिभिस्तत्र दुधाव शात्रवान् द्रोणो धनुर्मण्डलमन्त्रनिस्सृतैः ।
 तमाससादाऽशु वृकोदरो नदंस्तमासदन् द्रोणिकृपौ च मद्राद् ॥४॥
- स तान् विधूयाभ्यपतद् रणेऽग्रणीर्द्रोणं तमन्वार्जुनिरभ्ययात् परान् ।
 ववार तं मद्रपतिस्तयोरभूद् रणो महास्तत्र गदां समाददे ।
 शल्योऽथ भीमोऽभिययौ गदाधरस्तमेतयोरत्र बभूव सङ्गरः ॥५॥
- उभावजेयौ गदिनामनुत्तमावतुल्यवीर्यौ प्रवरौ बलीयसाम् ।
 विचेरतुश्चित्रतमं प्रपश्यतां मनोहरं तावभिनर्दमानौ ।
 गदाप्रपाताङ्कितवज्रगात्रौ ददर्श लोकोऽखिल एव तौ रणे ॥६॥
- गदाभिघातेन वृकोदरस्य
 विचेतनः प्रापतदत्र मद्राद् ।
 भीमोऽपि कोपात् प्रचलत्पदः क्षितौ
 निधाय जानुं सहसोत्थितः क्षणात् ॥७॥
- विचेतनं पतितं मद्रराजं विलोक्य भीमं च तमाह्वयन्तम् ।
 रथं समारोप्य जनस्य पश्यतः पुरश्च भीमस्य कृपोऽपजग्मिवान् ॥८॥

विजित्य मद्राधिपमोजसाऽरिहा नदन् रथं प्राप्य निजं स मारुतिः ।
व्यद्रावयद् बाणगणैः परेषामनीकिनीं द्रोणसमक्षमेव ॥१॥

विद्रावयत्याशु कुरून् वृकोदरे विधूय सौभद्रमुखान् ससात्यकीन् ।
द्रोणोऽभिपेदे नृपतिं गृहीतुं तमाससादाऽशु धनञ्जयो रथी ॥१०॥

स वासुदेवप्रयते रथे स्थितः शरैः शरीरान्तकैः समन्ततः ।
निहत्य नागाश्वरथान् प्रवर्तयन्नदृश्यताऽश्वेव च शोणितापगाः ॥११॥

निहन्यमानासु किरीटिना चमूष्वारक्षिते धर्मसुते तथाऽपदः ।
चमूं च भीमार्जुनबाणभग्नं द्रोणोऽपहृत्यापययौ निशागमे ॥१२॥

स धार्तराष्ट्रेण युधिष्ठिराग्रहात् संश्रावितः क्रूरवचो निशायाम् ।
जगाद दूरं समराद् विनीयतां पार्थस्ततो धर्मसुतं ग्रहीष्ये ॥१३॥

ततः सुशर्मा सहितो महारथैः संशप्तकैर्दूरतरं प्रणेतुम् ।
युद्धाय भीमानुजमाशु कृप्तो दुर्योधनेनोमिति सोऽप्यवादीत् ॥१४॥

समाह्वयामासुरथार्जुनं ते प्रातर्हुताशस्य दिशं रणाय ।
अयोधयत् तान् स च तत्र गत्वा भीमो गजानीकमथात्र चावधीत् ॥१५॥

निहन्यमानेषु गजेषु सङ्घशो विद्राप्यमाणेष्वखिलेषु राजसु ।
प्राग्य्योतिषो धार्तराष्ट्रार्थितस्तं समासदत् सुप्रतीकेन धन्वी ॥१६॥

विभीषिताः सुप्रतीकेन भीमहया न तस्थुस्तदनु स्म सात्यकिः ।
सौभद्रमुख्याश्च गजं तमभ्ययुश्चिक्षेप तेषां स रथानथाम्बरे ॥१७॥

शैनेयपूर्वेषु रथोज्जितेषु भूमाववप्लुत्य कथञ्चिदेव ।
स्थितेषु भीमे च विभीषिताश्वान् संयम्य युद्धयत्यपि कृष्ण ऐक्षत् ॥१८॥

सङ्क्रेशितो वैष्णवास्त्रं विमुञ्चेत् प्राग्ज्योतिषो भीमसेने ततोऽहम् ।
 याम्यर्जुनेनैव तदस्त्रमात्मनः स्वीकर्तुमन्येन वरादधार्यम् ॥१९॥
 इति स्म सञ्चिन्त्य सहार्जुनेन तत्राऽययावथ पार्थ त्रिगर्ताः ।
 न्यवरायंस्त्वाष्ट्रमस्त्रं स तेषु व्यवासृजन्मोहनायाऽशु वीरः ॥२०॥
 तदस्त्रवीर्येण विमोहितास्ते परस्परं कृष्णपार्थाविति स्म ।
 जघ्नुस्तदा वासविस्तान् विसृज्य प्राग्ज्योतिषं हन्तुमिहाभ्यगाद् द्रुतम् ॥२१॥
 विसृज्य भीमं स च पार्थमेव ययौ गजस्कन्धगतो गजं तम् ।
 सञ्चोदयामास रथाय तस्य चक्रेऽपसव्यं हरिरेनमाशु ॥२२॥
 मनोजवेनैव रथे परेण सम्भ्राम्यमाणे न तु तं गजः सः ।
 प्राप्तुं शशाकाथ शरैः सुतीक्ष्णैरभ्यर्दयामास नृपं स वासविः ॥२३॥
 अस्त्रैश्च शस्त्रैः सुचिरं नृवीरावयुद्धयतां तौ बलिनां प्रबहौ ।
 अथो चकर्तास्य धनुः स पार्थः स वैष्णवास्त्रं च तदाऽङ्घ्रोऽकरोत् ॥२४॥
 तस्मिन्नस्त्रे तेन तदा प्रमुक्ते दधार तद् वासुदेवोऽमितौजाः ।
 तदंसदेशोऽस्य तु वैजयन्ती बभूव मालाऽखिललोकभर्तुः ॥२५॥
 दृष्ट्वैव तद् धारितमच्युतेन पार्थः किमर्थं विधृतं त्वयेति ।
 ऊचे तमाहाऽशु जगन्निवासो मयाऽखिलं धार्यते सर्वदैव ॥२६॥
 न मादृशोऽन्योऽस्ति कुतः परो मत् सोऽहं चतुर्धा जगतो हिताय ।
 स्थितोऽस्मि मोक्षप्रलयस्थितीनां सृष्टेश्च कर्ता क्रमशः स्वमूर्तिभिः ।
 स वासुदेवादिचतुःस्वरूपः स्थितोऽनिरुद्धो हृदि चाखिलस्य ॥२७॥
 स एव च क्रोडतनुः पुराऽहं भूमिप्रियार्थं नरकाय चादाम् ।
 अस्त्रं मदीयं वरमस्य चादामवध्यतां यावदस्त्रं ससूनोः ॥२८॥

अस्त्रस्य चान्यो न तु कश्चिदस्ति योऽवध्य एतस्य कुतश्च मत्तः ।
 इति स्म तेनैव मया धृतं तदस्त्रं तदेनं जहि चास्त्रहीनम् ॥२९॥
 इत्युक्तमाकर्ण्य स केशवेन सम्मन्त्र्य बाणं हृदये मुमोच ।
 प्राग्ज्योतिषस्यापरमुत्तमं शरं गजेन्द्रकुम्भस्थल आश्वमज्जयत् ॥३०॥
 उभौ च तौ पेततुरद्रिसन्निभौ महेन्द्रवज्राभिहताविवाऽशु ।
 निहत्य तौ वासविरुग्रपौरुषो मुमोद साधु स्वजनाभिपूजितः ॥३१॥
 अथाचलं वृषभं चैव हत्वा कनीयसौ शकुनेस्तं च बाणैः ।
 विव्याध मायामसृजत् स तां च विज्ञानास्त्रेणाऽशु नाशाय चक्रे ॥३२॥
 स नष्टमायः प्राद्रवत् पापकर्मा ततः पार्थः शरपूगैश्चमूं ताम् ।
 विद्रावयामास तदा गुरोः सुतो माहिष्मतीपतिमाजौ जघान ॥३३॥
 तदा भीमस्तस्य निहत्य वाहान् व्यद्रावयद् धार्तराष्ट्री चमूं च ।
 भीमार्जुनाभ्यां हन्यमानां चमूं तां दृष्ट्वा द्रोणः क्षिप्रमपाजहार ॥३४॥
 प्राग्ज्योतिषे निहतेऽथाग्रहाच्च युधिष्ठिरस्यातिविषण्णरूपः ।
 दुर्योधनोऽश्रावयद् दीनवाक्यान्यत्र द्रोणं सोऽपि नृपं जगाद ॥३५॥
 पार्थे गते श्वो नृपतिं ग्रहीष्ये निहन्मि वा तत्सदृशं तदीयम् ।
 इति प्रतिज्ञां स विधाय भूयः प्रातर्ययौ युद्धमाकाङ्क्षमाणः ॥३६॥
 पद्मव्यूहं व्यूह्य परैरभेद्यं वराद् विष्णोस्तस्य मन्त्रं हि जप्त्वा ।
 पार्थाश्च तं प्रापुरुक्तेऽर्जुनेन संशप्तकैर्युयुधे सोऽपि वीरः ॥३७॥
 पार्था व्यूहं तु तं प्राप्य नाशकन् भेतुमुद्यताः ।
 जानंश्च प्रतिभायोगात् काम्यं नैवाजपन्मनुम् ॥३८॥

- भीमो युधिष्ठिरस्तत्र तज्ज्ञं सौभद्रमब्रवीत् ।
भिन्धि व्यूहमिमं तात वयं त्वामनुयामहे ॥३९॥
- स एवमुक्तो रथिनां प्रबर्हो विवेश भित्त्वा द्विषतां चमूं ताम् ।
अन्वेव तं वायुसुतादयश्च विविक्षवः सैन्धवेनैव रुद्धाः ॥४०॥
- वरेण रुद्रस्य निरुद्ध्यमानो जयद्रथेनात्र वृकोदरस्तु ।
विष्णोरभीष्टं वधमार्जुनेस्तदा विज्ञाय शक्तोऽपि न चात्यवर्तत ॥४१॥
- जयद्रथस्येन वृषध्वजेन प्रयुद्ध्यमानेषु वृकोदरादिषु ।
प्रविश्य वीरः स धनञ्जयात्मजो विलोलयामास परोरुसेनाम् ॥४२॥
- स द्रोणदुर्योधनकर्णशल्यैर्द्रौण्यग्रणीभिः कृतवर्मयुक्तैः ।
रुद्धश्चचारारिवलेष्वभीतः शिरांसि कृन्तंस्तदनुव्रतानाम् ॥४३॥
- स लक्षणं राजसुतं प्रसह्य पितुः समीपेऽनयदाशु मृत्यवे ।
बृहद्बलं चोत्तमवीर्यकर्मा वरं रथानामयुतं च पत्रिभिः ॥४४॥
- द्रोणादयस्तं हरिकोपभीताः प्रत्यक्षतो हन्तुमशक्नुवन्तः ।
सम्मन्त्र्य कर्णं पुरतो निधाय चक्रुर्विचापाश्वरथं क्षणेन ॥४५॥
- कर्णो धनुस्तस्य कृपश्च सारथिं द्रोणो हयानाशु विधूय सायकैः ।
सचर्मखड्गं रथचक्रमस्य प्रणुद्य हस्तस्थितमेव चक्रुः ॥४६॥
- भीतेषु कृष्णादथ तद्वधाय तेष्व्वाससादाऽशु गदायुधं गदी ।
दौःशासनस्तौ युगपच्च मम्रतुर्गदाभिघातेन मिथोऽतिपौरुषौ ॥४७॥
- तस्मिन् हते शत्रुरवं निशम्य हर्षोद्भवं मारुतिरुग्रविक्रमः ।
विजित्य सर्वानपि सैन्धवादीन् युधिष्ठिरस्यानुमते न्यषीदत् ॥४८॥

व्यासस्तदा तानमितात्मवैभवो युधिष्ठिरादीन् ग्लपितानबोधयत् ।
 विजित्य संशप्तकपूगमुग्रो निशागमे वासविराप साच्युतः ॥४९॥
 निशम्य पुत्रस्य वधं भृशार्तः प्रतिश्रवं सोऽथ चकार वीरः ।
 जयद्रथस्यैव वधे निशायां स्वप्नेऽनयत् तं गिरिशान्तिकं हरिः ॥५०॥
 स्वयमेवाखिलजगद्रक्षाधमितशक्तिमान् ।
 अप्यच्युतो गुरुद्वारा प्रसादकृदहं त्विति ॥५१॥
 ज्ञापयन् फल्गुनस्यास्त्रगुरुं गिरिशमञ्जसा ।
 प्रापयित्वैनमेवैतत्प्रसादादस्त्रमुल्बणम् ।
 चक्रे तदर्धमेवास्य रक्षां चक्रे तदात्मिकाम् ॥५२॥
 सान्त्वयित्वा सुभद्रां च गत्वोपप्लाव्यमच्युतः ।
 योजयित्वा रथं प्रातः सार्जुनो युद्धमभ्ययात् ॥५३॥
 श्रुत्वा प्रतिज्ञां पुरुहूतसूनोर्दुर्योधनेनार्थितः सिन्धुराजम् ।
 त्रातास्म्यहं सर्वथेति प्रतिज्ञां कृत्वा द्रोणो व्यूहमभेद्यमातनोत् ॥५४॥
 स दिव्यमग्रं शकटाब्जचक्रं कृत्वा स्वयं व्यूहमुखे व्यवस्थितः ।
 पृष्ठे कर्णद्रौणिकृपैः सशल्यैर्जयद्रथं गुप्तमधात् परैश्च ॥५५॥
 अथार्जुनो दिव्यरथोपरिस्थितः सुरक्षितः केशवेनाव्ययेन ।
 विजित्य दुर्मर्षणमग्रतोऽभ्ययाद् द्रोणं सुधन्वा गुरुमुग्रपौरुषः ॥५६॥
 प्रदक्षिणीकृत्य तमाश्रगात् ततः कालात्ययं त्वेव विशङ्कमानः ।
 रथं मनोवेगमथानयद्वरिषथा शराः पेतुरमुष्य पृष्ठतः ॥५७॥
 विजित्य हार्दिक्यमथाप्रयत्नतः स इन्द्रसूनुः प्रविवेश तद् बलम् ।
 विलोलयामास च सायकोत्तमैर्यथा गजेन्द्रो नलिनीं बलोद्धतः ॥५८॥

- स उच्चकाशेऽतिरथो रथोत्तमे सवासुदेवो हरिणा यथेन्द्रः ।
चकर्त चोग्रो द्विषतां शिरांसि शरैः शरीरान्तकरैः समन्ततः ॥५९॥
- दृढायुमच्युतायुं च हत्वा विन्दानुविन्दकौ ।
शराभ्यां प्रेषयामास यमाय विजयो युधि ॥६०॥
- सुदक्षिणं च काम्बोजं निहत्याम्बष्ठमेव च ।
श्रुतायुधं नदीजातं वरुणादाससाद ह ।
यस्यादाद् वरुणो दिव्याममोघां महती गदाम् ॥६१॥
- स तु तेन शरैस्तीक्ष्णैरर्पितो विरथं क्षणात् ।
चकार पार्थस्य रथमारुह्यारिधराय ताम् ॥६२॥
- गदां चिक्षेप सा तस्य वारुणेः शिर एव तु ।
बिभेद शतधा शीर्णमस्तिष्कः सोऽपतद् भुवि ॥६३॥
- अयुद्धयन्तं स्वगदया यदि ताडयति स्वयम् ।
तया विशीर्णमस्तिष्को मरिष्यसि न संशयः ।
अमोघा चान्यथा सेयं गदा तव भविष्यति ॥६४॥
- इत्यब्रवीत् तं वरुणः पुरा तेन स केशवे ।
अयुद्धयति गदाक्षेपात् तया शीर्णशिरा अभूत् ॥६५॥
- हतेषु वीरेषु निजेषु सङ्क्षो विद्रावितेष्वालुलिते च सैन्ये ।
दुर्योधनो द्रोणमुपेत्य दीनमुवाच हा पार्थ उपेक्षितस्त्वया ॥६६॥
- इतीरितेऽभेद्यममुष्य वर्म बध्वा महामन्त्रबलात् स विप्रः ।
जगाद येनैव बलेन पार्थैर्विरुद्धयसे तेन हि याहि फल्गुनम् ॥६७॥

इतीरितो धार्तराष्ट्रः स चापमादाय सौवर्णरथोपरिस्थितः ।
 जगाम पार्थं तमवारयच्च शरैरनेकैरनलप्रकाशैः ॥६८॥
 विव्याध पार्थोऽपि तमुग्रवेगैः शरैर्न ते तस्य च वर्मभेदनम् ।
 चक्रुस्ततो वासविर्दिव्यमस्त्रं तद्वर्मभेदाय समाददे रुषा ॥६९॥
 सन्धीयमानं तु गुरोः सुतस्तच्चिच्छेद पार्थोऽथ सुयोधनाश्वान् ।
 हत्वा तलेऽविद्धयदथैनमुग्रैर्द्रोणिः शरैः पार्थमवारयद् युधि ॥७०॥
 स द्रोणिकर्णप्रमुखैर्धनञ्जयो युयोध ते चैनमवारयञ्छरैः ।
 बभूव युद्धं तदतुल्यमद्भुतं जयद्रथार्थेऽद्भुतवीर्यकर्मणाम् ॥७१॥
 पार्थे प्रविष्टे कुरुसैन्यमध्यं द्रोणोऽविशत् पाण्डवसैन्यमाशु ।
 स तद्रथानीकमुदग्रवेगैः शरैर्विधूय न्यहनच्च वीरान् ॥७२॥
 स वीरवर्यः स्थविरोऽपि यूनां युवेव मध्ये प्रचचार धन्विनाम् ।
 प्रपातयत् वीरशिरांसि बाणैर्युधिष्ठिरं चाऽसददुग्रवीर्यः ॥७३॥
 नृपग्रहेच्छुं तमवेत्य सत्यजिन्मवारयद् द्रौपदिराशु वीर्यवान् ।
 निवारितस्तेन शिरः शरेण चकर्त पाञ्चालसुतस्य विप्रः ॥७४॥
 निहत्य तं वीरतमं रणोत्कटं युधिष्ठिरं बाणगणैः समार्दयत् ।
 स शक्तितस्तेन विधाय सङ्गरं निरायुधो व्यश्वरथः कृतः क्षणात् ॥७५॥
 स ऊर्ध्वबाहुर्भुवि संस्थितोऽपि गृहीतुमाजौ गुरुणाऽभिपन्नः ।
 माद्रीसुतस्यावरजस्य यानमारुह्य वेगादपजग्मिवांस्ततः ॥७६॥
 द्रोणं ततः शैशुपालिः सपुत्रो जारासन्धिः काशिराजः सशैब्यः ।
 समासदन् कैकयाश्चैव पञ्च समर्दयन् बाणगणैश्च सर्वशः ॥७७॥

- स तान् क्रमेणैव निकृत्तकन्धाराञ्छरोत्तमैस्तत्र विधाय विप्रः ।
निनाय लोकं परमर्कमण्डलं व्रजन्ति निर्भिद्य यमूर्ध्वरेतसः ॥७८॥
- विधूयमाने गुरुणोरुसैन्ये पृथासुतानां पृतनाः परेषाम् ।
प्रायो रणे मारुतसूनुनैव हतप्रवीरा मृदिताः पराद्रवत् ॥७९॥
- अलम्बुसो नाम तदैव राक्षसः समासदन्मारुतिमुग्रपौरुषम् ।
स पीडितस्तेन शरैः सुतेजनैः क्षणाददृश्यत्वमवाप मायया ॥८०॥
- सोऽदृश्यरूपोऽनुचरानपीडयद् भीमस्य तद् वीक्ष्य चुकोप मारुतिः ।
अस्त्रज्ञतामात्मनि केशवाज्ञया सन्दर्शयन्नागतधर्मसङ्कटः ॥८१॥
- त्वाष्ट्रास्त्रमादत्त स काम्यकर्महीनोऽपि भीमस्तत उत्थिताः शराः ।
ते बाणवर्षास्तददृश्यवेधिनो रक्षो विदार्याऽविविशुर्धरातलम् ॥८२॥
- तद्धन्यमानं प्रविहाय भीममपाद्रवद् दूरतरं सुभीतम् ।
ततस्तु भीमो द्विषतां वरूथिनीं विद्रावयामास शरैः सुमुक्तैः ॥८३॥
- तदैव कृष्णातनयाः समेता जघ्नुः शलं संयति सौमदत्तिम् ।
अलम्बुसं प्राप तदा घटोत्कचः परस्परं तौ रथिनावयुद्धयताम् ॥८४॥
- घटोत्कचस्तं विरथं विधाय खस्थं ख एवाभियुयोध संस्थितः ।
ततस्तु तं भीमसुतो निगृह्य निपात्य भूमौ प्रददौ प्रहारम् ॥८५॥
- पदा शिरस्येव स पिष्टमस्तको ममार मध्ये पृथिवीपतीनाम् ।
तस्मिन् हते भैमसेनिः कुरूणां व्यद्रावयद् रथवृन्दं समन्तात् ॥८६॥
- तदाऽऽसदत् कृतवर्मा रथेन सेनां पाण्डूनां शरवर्षं प्रमुञ्चन् ।
ददौ वरं तस्य हि पूर्वमच्युतः प्रीतः स्तुत्या सर्वजयं मुहूर्ते ॥८७॥

स तेन पाञ्चालगणान् विजिग्ये यमौ च भीमस्य पुरोऽथ तं च ।
 विव्याध बाणेन स वासुदेववरं विजानन् न तदा समभ्ययात् ॥८८॥
 विनैव वृष्णीन् विजये वरो यदमुष्य तेनास्य हयान् स सात्यकिः ।
 निहत्य बाणैरतुदत् स यानमन्यत् समास्थाय ततोऽपजग्मिवान् ॥८९॥
 तदा हरिः पाञ्चजन्यं मुघोषमापूरयामास जयेऽभियुद्धयति ।
 कर्णादिभिर्द्रौणिमुखै रिपूणां बलप्रहाणाय परः परेभ्यः ॥९०॥
 स पाञ्चजन्योऽच्युतवक्त्रवायुना भृशं सुपूर्णोदरनिस्सृतध्वनिः ।
 जगद्धिरिञ्चेशसुरेन्द्रपूर्वकं प्रकम्पयामास युगात्यये यथा ॥९१॥
 गाण्डीवघोषे च तदाऽभिभूते युधिष्ठिरो भीतभीतस्तदैत्य ।
 शैनेयमूचे परसैन्यमग्रे पार्थे स्वयं युद्धयति केशवः स्म ॥९२॥
 न श्रूयते गाण्डिवस्याथ घोषः संश्रूयते पाञ्चजन्यस्य घोषः ।
 तद् याहि जानीहि तमद्य पार्थ यदि स्म जीवत्यसहाय एषः ॥९३॥
 इतीरितः सात्यकिरत्र विप्रान् सम्पूज्य वित्तैः परमाशिषश्च ।
 जयाय तेभ्यः प्रतिगृह्य सेनामुखं ययौ भीमसेनानुयातः ॥९४॥
 भीमस्तु सेनामुखमाशु भित्त्वा प्रावेशयद् युयुधानं चमूं ताम् ।
 स युद्धयमानो गुरुणाऽभ्युपेक्षितः सूतं निहत्य द्रावयामास चाश्वान् ॥९५॥
 बलं विवृद्धं च तदाऽस्य सात्यकेर्विप्राशीर्भिः कृष्णवरादपि स्म ।
 बलस्य वृद्धिर्हि पुराऽस्य दत्ता कृष्णेन तुष्टेन दिने हि तस्मिन् ॥९६॥
 तदा विवृद्धोरुबलात् स सात्यकिः संस्थाप्य भीमं प्रययौ रथेन ।
 तं बाणवर्षैः पृतनां समन्तान्निघ्नन्तमाजौ हृदिकात्मजोऽभ्ययात् ॥९७॥

तयोरभूद् युद्धमतीव दारुणं तत्राकरोत् तं विरथं स सात्यकिः ।
 विजित्य तं सात्यकिरुग्रधन्वा ययावतीत्यैव शिरांसि यूनाम् ।
 कृन्तन् शरैस्तं जलसन्ध आगमद् रणे गजस्कन्धगतोऽभियोद्धुम् ॥९८॥

निवारयन्तं तमसह्यविक्रमं निहत्य बाणैः समरे स सात्यकिः ।
 विलोडयामास बलं कुरूणां निघ्नन् गजस्यन्दनवाजिपत्तिनः ॥९९॥

स पार्वतेयांश्च शिलाप्रवर्षिणो निहत्य विद्राव्य च सर्वसैनिकान् ।
 समासदत् केशवफल्गुनौ च बली तमाराऽशु च यूपकेतुः ॥१००॥

तयोरभूद् युद्धमतीव घोरं चिरं विचित्रं च महद् विभीषणम् ।
 परस्परं तौ तुरगान् निहत्य निपात्य सूतौ धनुषी निकृत्य ।
 समीयतुश्चर्मवरासिधारिणौ विचित्रमार्गान् युधि सञ्चरन्तौ ॥१०१॥

स सौमदत्तिर्भुवि सात्यकिं रणे निपात्य केशेषु च सम्प्रगृह्य ।
 पदाऽस्य वक्षस्यधिरुह्य खड्गमुदग्रहीदाशु शिरोऽपहर्तुम् ॥१०२॥

तद् वासुदेवस्तु निरीक्ष्य विश्वतश्चक्षुर्जगादाऽशु धनञ्जयं रणे ।
 त्रायस्व शैनेयमिति स्म सोऽपि भल्लेन चिच्छेद भुजं परस्य ॥१०३॥

स तेन चोत्कृत्तसखड्गबाहुर्विनिन्द्य पार्थं निषसाद भूमौ ।
 प्रायोपविष्टः शरसंस्तरे हरिं ध्यायन् विनिन्दन्नसुरप्रवेशात् ॥१०४॥

गतेऽसुरावेश उतातिभक्त्या ध्यायत्यमुष्मिन् गरुडध्वजं तम् ।
 शैनेय उत्थाय निवार्यमाणः कृष्णार्जुनाद्यैरहरच्छिरोऽस्य ॥१०५॥

तदा स्वकीयं रथमेतदर्थं क्लृप्तं ददौ सात्यकये ससूतम् ।
 कृष्णोऽथ पार्थस्य हयास्तृषाऽर्दिताः तदाऽसृजद् वारुणास्त्रं स पार्थः ॥१०६॥

तेनैव तीर्थं परमं चकार तथाऽश्वशालामपि बाणरूपाम् ।
ततो विमुच्यात्र हयानपाययद्भरिस्तदा वासविरार्दयत् परान् ॥१०७॥

युयोज कृष्णस्तुरगान् रथे पुनर्गतश्रमानुद्धतसायकान् प्रभुः ।
प्रचोदिते तेन रथे स्थितः पुनस्तथैव बीभत्सुरीनयोधयत् ॥१०८॥

शिनिप्रवीरे तु गते युधिष्ठिरः पुनश्च चिन्ताकुलितो बभूव ह ।
जगाद भीमं च न गाण्डिवध्वनिः संश्रूयते पाञ्चजन्यस्य रावः ॥१०९॥

मया नियुक्तश्च गतः स सात्यकिर्भारं च तस्याधिकमेव मन्ये ।
तत् पाहि पार्थ युयुधानमेव च त्वं भीम गत्वा यदि जीवतस्तौ ॥११०॥

इतीरितः प्राह वृकोदरस्तं न रक्षितं वासुदेवेन पार्थम् ।
ब्रह्मेशानावपि जेतुं समर्थौ किं द्रौणिकर्णादिधनुर्भृतोऽत्र ॥१११॥

अतो भयं नास्ति धनञ्जयस्य न सात्यकेऽथैव हरेः प्रसादात् ।
रक्ष्यस्त्वमेवात्र मतो मयाद्य द्रोणो ह्ययं यतते त्वां ग्रहीतुम् ॥११२॥

इतीरितः प्राह युधिष्ठिरस्तं न जीवमाने युधि मां घटोत्कचे ।
धृष्टद्युम्ने चास्त्रविदां वरिष्ठे द्रोणो वशं नेतुमिह प्रभुः क्वचित् ॥११३॥

यदि प्रियं कर्तुमिहेच्छसि त्वं मम प्रयाह्याशु च पार्थसात्यकी ।
रक्षस्व सञ्ज्ञामपि सिंहनादात् कुरुष्व मे पार्थशैनेयदृष्टौ ॥११४॥

तथा हते चैव जयद्रथे मे कुरुष्व सञ्ज्ञामिति तेन भीमः ।
उक्तस्तु हैडिम्बममुष्य रक्षणे व्यधाच्च सेनापतिमेव सम्यक् ॥११५॥

स चाऽहं सेनापतिरत्र भीमं प्रयाहि तौ यत्र च केशवार्जुनौ ।
न जीवमाने मयि धर्षितुं क्षमो द्रोणो नृपं मृत्युरहं च तस्य ॥११६॥

इति ब्रुवाणं प्रणिधाय भीमः पुनःपुनस्तं नृपतिं गदाधरः ।
 ययौ पगनीकमधिज्यधन्वा निरन्तरं प्रवमन् बाणपूगान् ॥११७॥
 न्यवारयत् तं शरवर्षधारो द्रोणो वचश्चेदमुवाच भीमम् ।
 शिष्यस्नेहाद् वासविः सात्यकिश्च मया प्रमुक्तौ भृशमानतौ मयि ॥११८॥
 स्वीया प्रतिज्ञाऽपि हि सैन्धवस्य गुप्तौ मया पार्थकृते विसृष्टा ।
 दास्ये न ते मार्गमहं कथञ्चित् पश्यास्त्रवीर्यं मम दिव्यमद्भुतम् ॥११९॥
 इत्युक्तवाक्यः स गदां समाददे चिक्षेप तां द्रोणरथाय भीमः ।
 उवाच चाहं पितृवन्मानये त्वां सदा मृदुस्त्वां प्रति नान्यथा क्वचित् ॥१२०॥
 अमार्दवे पश्य च यादृशं बलं ममेति तस्याऽशु विचूर्णितो रथः ।
 गदाभिघातेन वृकोदरस्य ससूतवाजिध्वजयन्त्रकूबरः ॥१२१॥
 द्रोणो गदामापततीं निरीक्ष्य त्ववप्लुतो लाघवतो धरातले ।
 तदैव दुर्योधनयापितं रथं परं समास्थाय शरान् वर्ष ह ॥१२२॥
 शरैस्तदीयैः परमास्त्रमन्त्रितैः प्रवृष्यमाणो जगदीरणात्मजः ।
 शिरो निधायाऽशु पुरो वृषो यथा तमभ्ययादेव रथादवप्लुतः ॥१२३॥
 मनोजवादेव तमाप्य भीमो रथं गृहीत्वाऽम्बर आक्षिपत् क्षणात् ।
 शक्तोऽप्यहं त्वां न निहन्मि गौरवादित्येव सुज्ञापयितुं तदस्य ॥१२४॥
 सवाजिसूतः स रथः क्षितौ पतन् विचूर्णितोऽस्माद् गुरुरप्यवप्लुतः ।
 तदा विशोकोऽस्य रथं समानयत् तमारुहद् भीम उदारविक्रमः ॥१२५॥
 द्रोणोऽपि दुर्योधनदत्तमन्यं रथं समास्थाय युधिष्ठिरं ययौ ।
 गृहीतुकामं नृपतिं प्रयान्तं न्यवारयत् संयति वाहिनीपतिः ॥१२६॥

विदारितां द्रोणशरैः स्वसेनां संस्थाप्य भूयो द्रुपदात्मजः शरैः ।
द्रोणं निवार्यैव चमूं परेषां विद्रावयामास च तस्य पश्यतः ॥१२७॥

तयोरभूद् युद्धमतीव रौद्रं जयैषिणोः पाण्डवधार्तराष्ट्रयोः ।
अत्यद्भुतं सन्ततबाणवर्षमनारतं सुचिरं निर्विशेषम् ॥१२८॥

ततः प्रायाद् भीमसेनोऽमितौजा मृदूच्छरैः कौरवराजसेनाम् ।
विन्दानुविन्दप्रमुखा धार्तराष्ट्रास्तमासेदुर्द्वादश वीरमुख्याः ।
विद्धः शरैस्तैर्बहुभिर्वृकोदरः शिरांसि तेषां युगपच्चकर्त ॥१२९॥

हतेषु तेषु प्रवरेषु धन्विनां सत्यव्रतः पुरुमित्रो जयश्च ।
वृन्दारकः पौरवश्चेत्यमात्याः समासेदुर्धार्तराष्ट्रस्य भीमम् ॥१३०॥

स तैः पृषकैरवकीर्यमाणः शितान् विपाठान् युगपत् समाददे ।
जहार तैरेव शिरांसि तेषां हतेषु तेष्वेव परे प्रदुद्रुवुः ॥१३१॥

स सिंहवत् क्षुद्रमृगान् समन्ततो विद्राप्य शत्रून् हृदिकात्मजं रणे ।
अभ्यागमत् तेन निवारितः शरैः क्षणेन चक्रे विरथाश्वसूतम् ।
स गाढविद्धस्तु वृकोदरेण रणं विसृज्यापययौ क्षणेन ॥१३२॥

विजित्य हार्दिक्यमथाऽशु भीमो विद्रावयामास वरूथिनीं ताम्
सम्प्रेषयन् सर्वनराश्वकुञ्जरान् यमाय यातो हरिपार्थपार्श्वम् ॥१३३॥

दृष्ट्वैव कृष्णविजयौ परमग्रहष्टः
ताभ्यां निरीक्षित उत प्रतिभाषितश्च ।
सञ्ज्ञां नृपस्य स ददावपि सिंहनादात्
श्रुत्वा परां मुदमवाप स चाग्रवुद्धिः ॥१३४॥

भीमस्य नानदत्त एव महास्वनेन
 विष्णूत्रशोणितमथो मृतिमापुरेके ।
 भीतेषु सर्वनृपतिष्वमुमाप तूर्णं
 कर्णो विकर्णमुखरा अपि धार्तराष्ट्राः ॥१३५॥

हत्वा विकर्णमुत्त तत्र च चित्रसेनं
 सञ्चूर्णितं प्रविदधे रथमर्कसूनोः ।
 घोरैः शरैः पुनरपि स्म समर्धमानः
 कर्णोऽपयानमकरोद् द्रुतमेव भीमात् ॥१३६॥

आश्वास्य चैव सुचिरं पुनरेव भीमं
 युद्धाय याति धृतराष्ट्रसुतैस्तथाऽन्यैः ।
 तांश्चैव तत्र विनिहत्य तथैव कर्णो
 व्यश्वायुधः कृत उतापययौ क्षणेन ॥१३७॥

विकर्णचित्रसेनाया एवं वीरतमाः सुताः ।
 कर्णस्य पश्यतो भीमबाणकृत्तशिरोधराः ॥१३८॥

निपेतुर्धृतराष्ट्रस्य रथेभ्यः पृथिवीतले ।
 त्रयोविंशतिरेवात्र कर्णसाहाय्यकारिणः ॥१३९॥

एकविंशतिवारं च व्यश्वसूतरथध्वजः ।
 गाढमभ्यर्द्धितस्तीक्ष्णैः शरैर्भीमेन संयुगे ॥१४०॥

प्राणसंशयमापन्नः सर्वलोकस्य पश्यतः ।
 रणं त्यक्त्वा प्रदुद्राव रुदन् दुःखात् पुनःपुनः ॥१४१॥

द्वाविंशतिमयुद्धे तु रामदत्तं सुभास्वरम् ।
 अभेद्यं रथमारुह्य विजयं धनुरेव च ॥१४२॥

तद्वत्तमेव संगृह्य तूणौ चाक्षयसायकौ ।
आससाद रणे भीमं कर्णो वैकर्तनो वृषा ॥१४३॥

सुधोर आसीत् स तयोर्विमर्दो भीमस्य कर्णस्य च दीर्घकालम् ।
आकाशमाच्छादयतोः शरौघैः परस्परं चैव सुरक्तनेत्रयोः ॥१४४॥

ततो भीमो महाबाहुः सहजाभ्यां च संयुतम् ।
त्वां तु कुण्डलवर्मभ्यां शक्रुयां हन्तुमञ्जसा ॥१४५॥

इति ज्ञापयितुं तस्य कुण्डले कवचं तथा ।
शरैरुत्कृत्य समरे पातयामास भूतले ॥१४६॥

एवं तान्यपकृष्याहं हन्यां त्वामिति वेदयन् ।
पुनश्च बहुभिस्तीक्ष्णैः शरैरेनं समार्दयत् ॥१४७॥

ततस्तु भीमस्य बभूव बुद्धि-
रस्पर्धिनः सर्वजयो हि दत्तः ।
अमुष्य रामेण न च स्पृधाऽयं
कर्णो मया युद्धयति कृच्छ्रगो ह्ययम् ॥१४८॥

तथाऽपि मे भगवानत्यनुग्रहाज्जयं ददात्यात्मबचो विहाय ।
मया तु मान्यं वचनं हरेः सदा तस्माद् दास्ये विवरं त्वद्य शत्रोः ॥१४९॥

एवं स्मृत्वा तेन रन्ध्रे प्रदत्ते कर्णोऽस्त्रवीर्येण धनुर्न्यकृन्तत् ।
रश्मीन् हयानां च ततो रथं स तत्याज नैजं बलमेव वेदयन् ॥१५०॥

न मे रथाद्यैर्धनुषाऽपि कार्यमित्येव सञ्ज्ञापयितुं वृकोदरः ।
खमुत्पपातोत्तमवीर्यतेजा रथं च कर्णस्य समास्थितः क्षणात् ॥१५१॥

भीतस्तु कर्णो रथकूबरे तदा व्यलीयताधः स वृकोदरो रथात् ।
 अवप्लुतो ज्ञापयितुं स्वशक्तिं निरायुधत्वेऽप्यरिनिग्रहादौ ॥१५२॥
 नैच्छद् ग्रहीतुं विनिहन्तुमेव वा रथं धनुर्वाऽस्य रणेऽपहर्तुम् ।
 द्रोणस्य यद्वत् पूर्वमतीव शक्तोऽप्यमानयद् रामवचोऽस्य भक्त्या ॥१५३॥
 सत्यां कर्तुं वासवेऽच प्रतिज्ञां सम्मानयन् वैष्णवत्वाच्च कर्णम् ।
 दातुं रन्ध्रं सूर्यजस्य प्रयातः शरक्षेपार्थं दूरमतिष्ठदत्र ॥१५४॥
 ततः कर्णो दूरगतं वृकोदरं सम्मानयन्तं रामवाक्यं विजानन् ।
 शरैरविध्यत् स च तानवारयद् गजैर्मृतैस्तांश्च चकर्त कर्णः ॥१५५॥
 व्यसून् गजान् प्रक्षिपन्तं समेत्य संस्पृश्य चापेन वचश्च दुष्टम् ।
 संश्रावयामास सुयोधनस्य प्रीत्यै प्रजानन्नपि तस्य वीर्यम् ॥१५६॥
 संश्रावयन्तं वचनानि रूक्षाण्यपाहनद् बाणवैस्तदाऽर्जुनः ।
 स वर्महीनः पार्थबाणाभितप्तो व्यपागमद् भीम आपाऽन्मयानम् ॥१५७॥
 कर्णो भीमे वासवी नैव शक्तिं विमोक्तुमैच्छन्नैव बीभत्सुतोऽन्यान् ।
 हन्यामिति प्राह यतः स कुन्त्यै यद्यप्यवध्यः स तयाऽपि भीमः ॥१५८॥
 नारायणास्त्रं शिरसि प्रपातितं न यस्य लोमाप्यदहच्छिरस्थितम् ।
 किं तस्य शक्तिः प्रकरोति वासवी तथाऽन्यदप्यस्त्रशस्त्रं महच्च ॥१५९॥
 भीमः कर्णरथं प्राप्तः शक्तिं नाऽदातुमैच्छत ।
 अभिप्रायं केशवस्य जानन् हैडिम्बमृत्यवे ।
 ततः कर्णोऽन्यमास्थाय रथमर्जुनमभ्ययात् ॥१६०॥
 दिव्यं रथं धनुश्चैव कृष्णबुद्ध्याऽर्जुनो हरेत् ।
 इति भीतस्तु तां शक्तिमादायार्जुनमृत्यवे ।

युद्धायायाद् रथं चापं शक्तिं चैकत्र नाकरोत् ॥१६१॥

एकं हतं चेदन्यत् स्यादिति मत्वा भयाकुलः ।
बिभेति सर्वदा नीतेः कृष्णस्यामिततेजसः ॥१६२॥

निश्चितो मरणायैव मृतिकाले तु तं रथम् ।
आरुह्यगाद्धि पूर्वं तु न कालं मन्यते मृतेः ॥१६३॥

शक्तिं तु तद्रथगतां प्रसमीक्ष्य कृष्णः
संस्थाप्य पार्थमपि सात्यकिमेव योद्धुम् ।
दत्त्वा स्वकीयरथमेव विरोचनस्य
पुत्रेण सोऽदिशदमुष्य बलं प्रदाय ॥१६४॥

शिष्यं त्वशक्तमिह मे प्रतियोधनाय
पार्थो ह्यदादिति स सात्यकिमीक्षमाणः ।
संस्पर्धयैव युयुधे विरथं चकार
तेनैव सात्यकिरमुं हरियानसंस्थः ॥१६५॥

न केशवरथे कश्चित् स्थितो याति पराजयम् ।
अतश्च सात्यकिर्नाऽप कर्णेनात्र पराजयम् ॥१६६॥

शस्त्रसङ्ग्रहकाले तु कुमारानां व्रतं भवेत् ।
इत्युक्तं जामदग्न्येन धनुर्विद्यापुराकृता ॥१६७॥

तच्छत्रुवरूपं च पूर्वासिद्धं च गूहितम् ।
अविरुद्धं च धर्मस्य कार्यं रामस्य तुष्टिदम् ॥१६८॥

अनुपद्रवं च लोकस्येत्यतो भीमो व्रतं त्विदम् ।
चकार तूबरेत्युक्ते हन्यामिति रहः प्रभुः ॥१६९॥

- अनुपद्रवाय लोकस्य सुव्यक्तश्मश्रुमण्डलः ।
 सुश्मश्रुं मां न कश्चिद्धि तथा ब्रूयादिति स्फुटम् ।
 तदर्जुनो विजानाति स्नेहाद् भीमोदितं रहः ॥१७०॥
- अर्जुनस्यापि गाण्डीवं देहीत्युक्तो निहन्म्यहम् ।
 इति तच्च विजानाति भीम एको न चापरः ।
 गाण्डीवस्याऽगमं पूर्वं जानात्येव हि नारदात् ॥१७१॥
- प्रतिज्ञां भीमसेनस्य ब्रुवतः फल्गुने रहः ।
 दुर्योधनस्तु शुश्राव तां च कर्णाय सोऽब्रवीत् ॥१७२॥
- अतूबरोऽपि तेनासौ तस्मात् तूवर इत्यलम् ।
 उक्तः प्रकोपनायैव तस्मादर्जुनमब्रवीत् ॥१७३॥
- जानासि मत्प्रतिज्ञां त्वं त्वत्प्रतिज्ञामहं तथा ।
 तत्र हन्तव्यतां प्राप्नो मम वैकर्तनोऽत्र हि ॥१७४॥
- प्रतिज्ञातो वधश्चास्य त्वयाऽपि मदनुज्ञया ।
 अतस्त्वया मयैवाऽयं हन्तव्यः सूतनन्दनः ॥१७५॥
- इत्युक्तो वासविः प्राह हन्तव्योऽयं मयैव हि ।
 त्वदीयोऽहं यतस्तेन मत्कृतं त्वकृतं भवेत् ॥१७६॥
- न त्वत्कृतं मत्कृतं स्याद् गुरुर्मम यतो भवान् ।
 अतो मयैव हन्तव्य इत्युक्त्वा कर्णमब्रवीत् ॥१७७॥
- रूक्षा वाचः श्रावितोऽयं भीमः कृष्णस्य शृण्वतः ।
 यच्चाभिमन्युर्युष्माभिरेकः सम्भूय पातितः ॥१७८॥

अतस्त्वां निहनिष्यामि त्वत्पुत्रं च तवाग्रतः ।
 इत्युक्तोऽन्यथं प्राप्य कर्णं आवीज्यद्रथम् ॥१७९॥
 द्रौणिकर्णाभिगुप्तं तं नाशकद्धन्तुमर्जुनः ।
 तत्र वेगं परं चक्रे द्रौणिः पार्थनिवारणे ॥१८०॥
 न चैनमशकत् तर्तुं यत्नवानपि फल्गुनः ।
 तयोरासीच्चिरं युद्धं चित्रं लघु च सुष्ठु च ॥१८१॥
 तद् दृष्ट्वा भगवान् कृष्णो लोहितायति भास्करे ।
 अजिते द्रोणतनये त्वहते च जयद्रथे ।
 अर्जुनस्य जयाकाङ्क्षी ससर्ज तम ऊर्जितम् ॥१८२॥
 तमोव्याप्ते गगने सूर्यमस्तं गतं मत्वा द्रौणिपूर्वाः समस्ताः ।
 विशश्रमुः सैन्धवश्चार्जुनस्य हतप्रतिज्ञस्य मुखं समैक्षत ॥१८३॥
 तदा हरेराज्ञया शक्रसूनुश्चकर्त बाणेन जयद्रथस्य ।
 वह्निं विविक्षन्निव दर्शितः शिरस्तदा वचः प्राह जनार्दनस्तम् ॥१८४॥
 नैतच्छिरः पातय भूतले त्वमितीरितः पाशुपतास्त्रतेजसा ।
 दधार बाणैरनुपुङ्खपुङ्खैः पुनस्तमूचे गरुडध्वजो वचः ॥१८५॥
 इदं पितुस्तस्य करे निपात्यतां वरोऽस्य दत्तो हि पुराऽमुनाऽयम् ।
 शिरो निकृत्तं भुवि पातयेद् यस्तवास्य भूयाच्च शिरः सहस्रधा ॥१८६॥
 इति स्म वध्योऽस्य पिताऽपि तेने-
 त्युदीरिते तस्य सन्ध्याक्रियस्य ।
 अङ्गे व्यधात् तच्छिर आशु वासविः
 स सम्भ्रमात् तद् भुवि च न्यपातयत् ॥१८७॥

ततोऽभवत् तस्य शिरः सहस्रधा हरिश्च चक्रे तमसो लयं पुनः ।
 तदैव सूर्ये सकलैश्च दृष्टे हाहेति वादः सुमहानथाऽसीत् ॥१८८॥
 भीमस्तदा शल्यसुयोधनादीन् कृपं च जित्वा व्यनदत् सुभैरवम् ।
 कुर्वन् साहाय्यं फल्गुनस्यैव तुष्टो बभूव शैनेय उतो हते रिपौ ॥१८९॥
 अपूरयत् पाञ्चजन्यं च कृष्णो मुदा तदा देवदत्तं च पार्थः ।
 भीमस्य नादं सहपाञ्चजन्यघोषं श्रुत्वा निहतं सिन्धुराजम् ।
 ज्ञात्वा राजा धर्मसुतो मुमोद दुर्योधनश्चाऽस सुदुःखितस्तदा ॥१९०॥
 ततो द्रौणिमुखां सेनां सर्वां भीमोऽभ्यवर्तत ।
 पार्थः कर्णमुखां शिष्टां ततोऽभज्यत तद्वलम् ॥१९१॥
 शीर्णां सेनां प्रविविशुर्धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
 ततस्तं देशमापुस्ते यत्र भीमधनञ्जयौ ॥१९२॥
 तत एकीकृताः सर्वे पाण्डवाः सहस्रोमकाः ।
 परान् विद्रावयामासुस्ते भीताः प्राद्रवन् दिशः ॥१९३॥
 विद्राव्यमाणं सैन्यं तं दृष्ट्वा दुर्योधनो नृपः ।
 जयद्रथवधाच्चैव कुपितोऽभ्यद्रवत् परान् ॥१९४॥
 स भीमसेनं च धनञ्जयं च युधिष्ठिरं माद्रवतीसुतौ च ।
 धृष्टद्युम्नं सात्यकिं द्रौपदेयान् सर्वानेकः शरवर्षैर्ववर्ष ॥१९५॥
 ते विव्यधुस्तं बहुभिः शिलीमुखैः स ताननादृत्य चकर्त बाणैः ।
 धनूंषि चित्राणि महारथानां चकार सङ्घ्वे विरथौ यमौ च ॥१९६॥
 आदाय चापानि पराणि तेऽपि दुर्योधनं ववृषुः सायकौघैः ।
 अचिन्तयित्वैव शरान् स एको न्यवारयत् तानखिलांश्च बाणैः ॥१९७॥

तं गाहमानं द्विषतां बहूनां मध्ये द्रोणद्रौणिकृपप्रधानाः ।
 दृष्ट्वा सर्वे जुगुपुः स्वात्तचापा अनारतं बाणगणान् सृजन्तः ॥१९८॥

सुयोधनः कर्णमाह जहि भीममिमं युधि ।
 स आह नैष शक्यो हि जेतुं देवैः सवासवैः ॥१९९॥

दैवाज्जीवाम्यहं राजन् युध्यनेनातिपीडितः ।
 अतो घटामहे शक्त्या जयो दैवसमाहितः ॥२००॥

दुर्योधनो द्रोणमाह सैन्धवस्त्वदुपेक्षया ।
 पार्थेन निहतो भीमसात्यकिभ्यां च मे बलम् ॥२०१॥

प्रतिज्ञा च परित्यक्ता पाण्डवस्नेहतस्त्वया ।
 इत्युक्तः कुपितो द्रोणः प्रतिज्ञामकरोत् ततः ॥२०२॥

इतः परं नैव रणाद् रात्रावहनि वा क्वचित् ।
 गच्छेयं न च मोक्षयामि वर्म बद्धं कथञ्चन ॥२०३॥

मत्पुत्रश्च त्वया वाच्यः पाञ्चालान् नैव शेषय ।
 सदैहित्रानितीत्युक्त्वा विजगाहे निशागमे ॥२०४॥

चमूं परेषामभ्यागाद् धृष्ट्युग्लस्तमाशु च ।
 द्रौणिदुर्योधनौ तत्र विरथीकृत्य मारुतिः ।
 द्रावयामास तत् सैन्यं पश्यतां सर्वभूताम् ॥२०५॥

अक्षौहिण्यस्तु सप्तैव सेनयोरुभयोरपि ।
 हतास्तासां च भीमेन तिस्रो द्वे फल्गुनेन च ॥२०६॥

सौभद्रसात्यकिमुखैस्तन्मध्ये षोडशांशकः ।
 हैडिम्बपार्षतमुखैस्त्रयाच दशमांशकः ॥२०७॥

भीष्मद्रोणद्रौणिभिश्च द्वे समं निहते तदा ।

तदन्यैर्मिलितैः सर्वैस्तच्चतुर्थांश एव च

ततो रात्रौ पञ्चभिश्च पार्याः षड्भिश्च कौरवाः ।

अक्षौहिणीभिः संव्यूह्य युद्धं चक्रुः सुदारुणम् ।

भीमं सेनां द्रावयन्तं पुनः कर्णः समासदत्

स कर्णपुरतो भीमो दुष्कर्णं कर्णमेव च ।

दुर्योधनस्यावरजौ निष्पिपेष पदा क्षणात् ।

रथाश्चध्वजसूतैश्च सहितौ न व्यदृश्यताम्

निरायुधोऽहमिति मां त्वमात्थ परुषं वचः ।

निरायुधः पदैवाहं त्वां हन्तुमशकं तदा

इति कर्णस्य तौ भीमः सञ्ज्ञया ज्ञापयन् भुवि

पदा पिपेष कालिङ्गं मुष्टिनैव जघान ह

मुष्टिना त्वद्वधायाहं समर्थ इति किं वदे ।

तस्मान्मया रक्षितस्त्वमिति ज्ञापयितुं प्रभुः ।

साश्वसूतध्वजरथः कालिङ्गो मुष्टिचूर्णितः

केतुमांश्च पिता तस्य शक्रदेवः श्रुतायुधः ।

अक्षौहिण्या सेनया च सह भीमेन पातिताः ।

खड्गयुद्धे पुरा भीष्मे सेनापत्यं प्रकुर्वति

कर्णानुजान् ध्रुवाद्यांश्च बहून् जघ्ने स वै निशि ।

सञ्ज्ञां भीमकृतां ज्ञात्वा शक्तिं चिक्षेप चापराम् ।

कर्णः शक्तिर्मया दिव्या न मुक्ता तेन जीवसि

- इति ज्ञापयितुं तां तु ज्ञात्वा भीमः क्षणात् तदा ।
खमुत्पत्य गृहीत्वा च कर्णे चिक्षेप सत्वरः ॥२१६॥
- यदि त्वया तदा मुक्ता शक्तिस्त्वां सा हनिष्यति ।
इति ज्ञापयितुं सा च कर्णरक्षणकाङ्क्षिणा ॥२१७॥
- मुक्ता दक्षभुजे साऽथ विदार्य धरणीं तथा ।
भित्त्वा विवेश कर्णस्य दर्शयन्ती निदर्शनम् ॥२१८॥
- ततो भीमः पुनः स्वं तु रथमास्थाय चापभृत् ।
कर्णस्य पुरतः शत्रून् द्रावयामास सर्वतः ॥२१९॥
- तं कर्णो वारयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ।
भीमः कर्णरथायैव गदां चिक्षेप वेगितः ॥२२०॥
- स तद्रदाविघाताय स्थूणाकर्णास्त्रमासृजत् ।
तेनास्त्रेण प्रतिहता सा गदा भीममाब्रजत् ॥२२१॥
- भीमो गदां समादाय कर्णस्य रथमारुहत् ।
तया सञ्चूर्णयामास कर्णस्य रथकूबरम् ॥२२२॥
- एवं त्वच्चूर्णे शक्तो मत्कामात् त्वं हि जीवसि ।
एवं निदर्शयित्वैव पुनः स्वं रथमाब्रजत् ॥२२३॥
- पुनः कर्णपुरः सेनां जघान बहुशो रणे ।
कर्णस्तु तं परित्यज्य सहदेवमुपाद्रवत् ॥२२४॥
- स तु तं विरथीकृत्य धनुः कण्ठेऽवसज्य च ।
कुत्सयामास बहुशः स तु निर्वेदमागमत् ॥२२५॥

न हन्तुमैच्छत् तं कर्णः पृथायै स्वं वचः स्मरन् ।
 तं विजित्य रणे कर्णो जघ्ने पार्थवरूथिनीम् ॥२२६॥
 ततो द्रौणिर्विविधैर्बाणसङ्घैर्जघान पार्थस्य चमूं समन्ततः ।
 सा हन्यमाना रणकोविदेन नाशं लेभे मृत्युनाऽर्ता प्रजेव ॥२२७॥
 दृष्ट्वा सेनां द्रौणिबलाभिभूतां तमाह्वयामास घटोत्कचो युधे ।
 द्रौणिस्तमाहाऽलमलं न वत्स पुत्रस्तातं योधयस्वाद्य मां त्वम् ॥२२८॥
 इत्युक्त ऊचे न पिता मम त्वं सखा पितुर्यद्यपि शत्रुसंश्रयात् ।
 अरिश्च मेऽसीति तमाह यद्यरिं मां मन्यसे तद्रदहं करोमि ते ॥२२९॥
 इत्यूचिवाञ्छक्रधनुःप्रकाशं विष्फार्य चापं प्रकिरञ्छरौघान् ।
 अभ्यागमद् राक्षसमुग्रवेगः स्वसेनया सोऽपि तमभ्यवर्तत ॥२३०॥
 स रक्षसां लक्षसमावृतो बली नृभिश्च वीरैर्बहुभिः सुशिक्षितैः ।
 अक्षौहिणीमात्रबलेन राक्षसः सङ्कोभयामास गुरोः सुतं शरैः ॥२३१॥
 स तेन बाणैर्बहुभिः सुपीडितो विभिन्नगात्रः क्षतजाभिष्रुताङ्गः ।
 व्यावृत्य नेत्रे कुपितो महद् धनुर्विस्फार्य बाणै रजनीं चकार ॥२३२॥
 सोऽक्षौहिणीं तां क्षणमात्रतः क्षरन् महाशरांस्तानपि राक्षसान् क्षयम् ।
 निनाय पुत्रं च घटोत्कचस्य निष्ठ्वं पुरा योऽञ्जनवर्मनामकः ॥२३३॥
 निरीक्ष्य सेनां स्वसुतं च पातितं
 घटोत्कचो द्रोणसुतं शरेण ।
 विव्याध गाढं स तु विह्वलो ध्वजं
 समाश्रितश्चाऽशु ससञ्ज्ञकोऽभवत् ॥२३४॥

उत्थाय बाणं यमदण्डकल्पं सन्धाय चापे प्रविकृष्य राक्षसे ।
 मुमोच तेनाभिहतः पपात विनष्टसञ्ज्ञः स्वरथे घटोत्कचः ॥२३५॥
 विमूर्च्छितं सारथिरस्य दूरं निनाय युद्धाज्जगतो विपश्यतः ।
 द्रौणिश्च सेनां निशि तैः शरोत्तमैर्व्यद्रावयत् पाण्डवसोमकानाम् ॥२३६॥
 सञ्ज्ञामवाप्याथ घटोत्कचोऽपि क्रुद्धोऽविशत् कौरवसैन्यमाशु ।
 विद्रावयामास स बाणवर्षैः प्रकम्पयामास महारथांस्तथा ॥२३७॥
 तदैव पार्थं प्रति योद्धुमागतं वैकर्तनं वीक्ष्य जगत्पतिर्हरिः ।
 घटोत्कचं प्राहिणोच्छक्तिमुग्रां तस्मिन् मोक्तुं पार्थरक्षार्थमेव ॥२३८॥
 स कर्णमाहूय युयोध तेन तस्यानु दुर्योधनपूर्वकाश्च ये ।
 द्रोणेन चैतान् समरे स एको निवारयामास ममर्द चाधिकम् ॥२३९॥
 ते बाध्यमाना बहुशो बलीयसा कर्णं पुरोधाय तमभ्ययोधयन् ।
 न विव्यथे तत्र रणे स कर्णः स्ववीर्यमास्थाय महास्त्रवेत्ता ॥२४०॥
 निवारयामास गुरोः सुतं तदा भीमस्त्रिगर्ताञ्छतमन्युनन्दनः ।
 अलम्बलो नाम तदैव राक्षसः समागमत् भीमसुतं निहन्तुम् ॥२४१॥
 युद्ध्वा प्रगृह्णैनमथो निपात्य घटोत्कचो भूमितलेऽसिनाऽस्य ।
 उत्कृत्य शीर्षं तु सुयोधनेऽक्षिपद् विषेदुराखिलभूमिपालाः ॥२४२॥
 अलायुधोऽथाऽगमदुग्रवीर्यो नराशनस्तं स घटोत्कचोऽभ्ययात् ।
 युद्ध्वा मुहूर्तं स तु तेन भूमौ निपात्य तं यज्ञपशुं चकार ॥२४३॥
 अथास्य शिर उत्कृत्य क्रोधाद् दुर्योधनोरसि ।
 चिक्षेप तेन सम्भ्रान्ताः सर्वे दुर्योधनादयः ॥२४४॥

- घटोत्कचबलख्यात्यै समर्थेनापि यो रणे ।
न हतो भीमसेनेन हतेऽस्मिन् भैमसेनिना ॥२४५॥
- सर्वे सञ्चोदयामासुः कर्णं शक्तिविमोक्षणे ।
आस्मन् हते हतं सर्वं किं नः पार्थः करिष्यति ॥२४६॥
- एवं सञ्चोद्यमानः स धार्तराष्ट्रैः पुनःपुनः ।
हैडिम्बेनार्द्यमानैस्तु स्वयं च भृशपीडितः ।
आदत्त शक्तिं विपुलां पाकशासनसम्मताम् ॥२४७॥
- तामम्बरस्थाय घटोत्कचाय शैलोपमायातुलविक्रमाय ।
चिक्षेप मृत्यो रसनोपमामलं प्रकाशयन्तीं प्रदिशो दिशश्च ॥२४८॥
- निर्भिन्नवक्षाः स तया पपात व्यचूर्णयच्छत्रुबलं हतोऽपि ।
तस्मिन् हते जहृषुर्धार्तराष्ट्रा उचुकुशुर्दुधुवुश्चाम्बराणि ॥२४९॥
- तदा ननर्त केशवः समाश्लिषच्च फल्गुनम् ।
ननाद शङ्खमाधमज्जहास चोरुनिस्वनः ॥२५०॥
- तमपृच्छद् गुडाकेशः किमेतदिति दुर्मनाः ।
हते सुतेऽग्रजेऽस्माकं वीरे किं नन्दसि प्रभो ॥२५१॥
- तमाह भगवान् कृष्णो दिष्ट्या जीवसि फल्गुन ।
त्वदर्थं निहिता शक्तिर्विमुक्ताऽस्मिन् हि राक्षसे ॥२५२॥
- ततो युधिष्ठिरो दुःखामर्षाच्चाभ्यवर्तत ।
कर्णं प्रति तमाहाय कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ॥२५३॥
- ययाऽर्जुनो निहन्तव्यस्तयाऽसौ राक्षसो हतः ।
तन्मा शुचस्त्वं राजेन्द्र दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ।

इत्युक्त्वा प्रययौ व्यासस्ततो युद्धमवर्तत ॥२५४॥

भीमार्जुनाभ्यामिह हन्यमाने बले कुरूणामितरैश्च पाण्डवैः ।
प्रदीपहस्ता अथ योधकाश्च सर्वेऽपि निद्रावशगा बभूवुः ॥२५५॥

दृष्ट्वैव तानाह धनञ्जयस्तदा स्वप्स्यन्तु यावच्छशिनः प्रकाशः ।
इतीरिता आशिषः फल्गुनाय प्रयुज्य सर्वे सुषुपूर्यथास्थिताः ॥२५६॥

पुनश्च चन्द्रेऽभ्युदिते युधे ते समाययुः शस्त्रमहास्त्रवर्षाः ।
तत्राऽयातः सात्यकिः सोमदत्तो भूरिश्च ताभ्यां युयुधे स एकः ॥२५७॥

हतौ च तौ पेततुस्तेन भूमौ बाह्लीक एनं समरे त्वयोधयत् ।
स सात्यकिः विरथीकृत्य बाणं वधाय तस्याऽशु मुमोच वीरः ॥२५८॥

चिच्छेद तं भीमसेनस्त्रिधैव तस्मै शतघ्नीं प्रजहार बाह्लिकः ।
तया हतो विह्वलितो वृकोदरो जघान तं गदया सोऽपतच्च ॥२५९॥

बाह्लीकः प्रार्थयामास पूर्वं स्नेहपुरस्सरम् ।
भीम त्वयैव हन्तव्यो रणेऽहं प्रीतिमिच्छता ।
तदा यशश्च धर्मं च लोकं च प्राप्नुयामहम् ॥२६०॥

इत्युक्त आह तं भीमो नितरां व्यथितस्तदा ।
हन्यां नैवान्यथा युद्धे तत् ते शुश्रूषणं भवेत् ।
इति तेन हतस्तत्र भीमसेनेन बाह्लिकः ॥२६१॥

हते बाह्लीके कौरवा भीमसेनमभ्याजन्मुः कर्णदुर्योधनाद्याः ।
द्रौणिं पुरस्कृत्य गुरुं च पार्षतः सभ्रातृकः सात्यकिना समभ्ययात् ॥२६२॥

संशप्तकैरेव पार्थो युयोध तद् युद्धमासीदतिरौद्रमद्भुतम् ।
अक्षौहिणी तत्र भीमार्जुनाभ्यां निषूदिता रात्रियुद्धे समस्ता ॥२६३॥

ततः सूर्यश्चाभ्युदितस्तदाऽतिघोरं द्रोणः कर्म युद्धे चकार ।
 स पाञ्चालानां रथवृन्दं प्रविश्य जघान हस्त्यश्वरथान् नरांश्च ॥२६४॥
 विद्रावितास्तेन महारथाश्च नैवाविन्दञ्छर्म बाणान्धकारे ।
 युवेव वृद्धोऽपि चचार युद्धे स उग्रधन्वा परमास्त्रवेत्ता ॥२६५॥
 रथार्बुदं तेन हतं च तत्र ततः सहस्रं गुणितं नराणाम् ।
 ततो दशांशो निहतो हयानां गजार्बुदं चैव रणोत्कटेन ॥२६६॥
 तथा विराटद्रुपदौ शराभ्यां निनाय लोकं परमाजिमध्ये ।
 ततो विजित्यैव गुरोः सुतादीन् धृष्टद्युम्नं भीमसेनो जुगोप ॥२६७॥
 धृष्टद्युम्नो भीमसेनाभिगुप्तो द्रोणं हन्तुं यत्नमुच्चैश्चकार ।
 निवारयामास गुरुः शरौघैर्धृष्टद्युम्नं सोऽपि तं सायकेन ।
 विव्याध तेनाभिहतः स मूर्च्छामवाप विप्रो निषसाद चाऽशु ॥२६८॥
 धृष्टद्युम्नः सत्वरं खड्गचर्मणी आदाय तस्याऽरुरुहे रथोत्तमम् ।
 सञ्ज्ञामवाप्याथ गुरुः शरौघैः प्रादेशमात्रैर्व्यथयामास तं च ॥२६९॥
 स तैरतिव्यथितस्तद्रथाच्च परावृत्तः स्वं रथमारुरोह ।
 सुसंरब्धौ तौ पुनरेव युद्धं सञ्चक्रतुर्वृष्टशराम्बुधरौ ॥२७०॥
 निवार्य शत्रुं स शरैर्ब्रह्मास्त्रमसृजद् द्विजः ।
 तेन सन्दाहयामास पाञ्चालान् सुबहून् रणे ।
 पुरुजित् कुन्तिभोजश्च तेनान्ये च हतास्तदा ॥२७१॥
 भीमोऽर्जुनः सात्यकिश्च पर्यायेण गुरोः सुतम् ।
 दूरतो वारयामासुर्महत्या सेनया सह ॥२७२॥

कर्णदुर्योधनादीश्च शल्यं भोजं कृपं तथा ।
 भीमार्जुनौ शरौघेण वारयामासतू रणे ॥२७३॥
 तत्र भीमो गजानीकं जयत्सेनं च मागधम् ।
 जघान सुबहूश्चैव मागधानां रथव्रजान् ॥२७४॥
 अथ मालवराजस्य त्वश्वत्थामाभिधं गजम् ।
 भीमसेनहतं दृष्ट्वा वासुदेवप्रचोदितः ।
 अश्वत्थामा हत इति प्राह राजा युधिष्ठिरः ॥२७५॥
 अश्वत्थामवधं श्रुत्वा नाहं योत्स्य इति स्वयम् ।
 पुरोक्तं धर्मजायैव तेन द्रोणो युधिष्ठिरम् ॥२७६॥
 ब्रूहि सत्यमिति प्राह सत्यमित्येव सोऽब्रवीत् ।
 उपांशु कुञ्जरश्चेति द्रोणोऽतो व्यथितोऽभवत् ॥२७७॥
 तस्य भीमो रथेषां च गृहीत्वा न तवेदृशम् ।
 योग्यं गुणवतो नित्यं परधर्मोपजीवनम् ॥२७८॥
 इत्याह खस्था मुनयश्चालमेहीति तं तदा ।
 ऊचुस्तदखिलं ज्ञात्वा द्रोणः शस्त्रमवासृजत् ॥२७९॥
 सन्यस्य कर्माणि तदाऽखिलानि योगारूढः परमं वासुदेवम् ।
 सर्वेश्वरं नित्यनिरस्तदोषं ध्यायन् मुक्त्वा देहमगात् स्वधाम ।
 तं केशवः पाण्डवा गौतमश्च यान्तं स्वलोके ददृशुर्विहायसा ॥२८०॥
 धृष्टद्युम्नः पाण्डवैर्वार्यमाणोऽप्यगात् खड्गं चर्म चाऽदाय तत्र ।
 छित्त्वाऽसिना तस्य शिरः पुनश्च रथं स्वकीयं त्वरया समास्थितः ।
 दृष्ट्वा कृपस्तं सुभृशं भयार्दितः सम्प्राद्रवद् वाजिनमेकमास्थितः ॥२८१॥

- सञ्छिन्ने द्रोणशिरसि गर्हयामास वासविः ।
युधिष्ठिरं च पाञ्चाल्यं सात्यकिश्चापि कोपितः ॥२८२॥
- धृष्टद्युम्नस्तु तावाह कथं भूरिश्रवा हतः ।
इति तं सात्यकिः क्रुद्धो गदापाणिः समभ्ययात् ।
आह्वयामास पाञ्चाल्यस्तं धृतासिरविस्मयः ॥२८३॥
- तदा जग्राह शैनेयं भीमः कृष्णप्रचोदितः ।
शमयामास पार्थं च पाञ्चाल्यस्नेहयन्त्रितः ॥२८४॥
- ते वासुदेवेन तदा सुशिक्षिताः स्नेहं पुनः पूर्ववदापुरुत्तमम् ।
यत्ताश्च युद्धाय समुद्यताश्च तदाऽगमद् द्रौणिरप्यात्तधन्वा ॥२८५॥
- आश्रुत्य तातं निहतं प्रतिज्ञां चकार निःशेषरिपुप्रमाथने ।
नारायणास्त्रं विससर्ज कोपात् तदा भीता भीममृते समस्ताः ॥२८६॥
- युधिष्ठिरः प्राह विषण्णचेतनः शैनेयपूर्वाः प्रतियान्तु सर्वे ।
सभ्रातृकोऽहं द्रौणिवरास्त्रभग्नो भवेयमित्यत्र जगाद केशवः ॥२८७॥
- नमध्वमस्त्रस्य ततो विमोक्ष्यथेत्यथ प्रणेमुश्च धनञ्जयादिकाः ।
सर्वे न भीमस्तदमुष्य मूर्ध्नि पपात सोऽग्राविव संस्थितोऽग्निः ॥२८८॥
- अदह्यमाने भीमेऽपि बह्वौ बहिरिव स्थिते ।
अवेष्टयद् वारुणेन पार्थोऽत्राऽत्मप्रपत्तये ॥२८९॥
- न देहे पतितास्त्रस्य बहिर्वेष्टनतः फलम् ।
तथाऽपि स्नेहवशगो वेष्टयामास फल्गुनः ॥२९०॥
- अमोघत्वं निजास्त्रस्य भीमस्यावध्यतामपि ।
साधयन् सार्जुनः कृष्णो भीमस्य रथमारुहत् ॥२९१॥

- वेष्टितं वारुणास्त्रेण प्रविष्टं बाह्यतस्तदा ।
सहितत्वात् केशवेन नरत्वादथ फल्गुनम् ॥२९२॥
- तदस्त्रं नादहत् ताभ्यां स्वरथादवरोपिते ।
भीम आच्छिन्नहेतौ च तदस्त्रं शान्तिमागमत् ॥२९३॥
- शुद्धक्षत्रियधर्मेषु निरतो यद् वृकोदरः ।
बाहनादवतीर्यान्वैः प्रणतेऽपि निरायुधैः ।
सायुधः सरथोऽयुद्धचदविषह्यमपीश्वरैः ॥२९४॥
- स्वधर्महानौ मित्राणां कर्तव्यं यन्निषेधनम् ।
अतः सोऽन्यान्पि प्राह मा नमध्वमिति स्वयम् ॥२९५॥
- नमस्कार्यमपि ह्यस्त्रं न नम्यं जीवनेच्छया ।
समरे शत्रुणा मुक्तं तस्मात् तं न चकार सः ॥२९६॥
- अस्त्राभिमानी वायुर्हि देवताऽस्य हरिः स्वयम् ।
तस्माद् भीमस्वरूपत्वाद्नादहच्चाग्निमग्निवत् ॥२९७॥
- मनसैवाऽदरं चक्रे भीमोऽस्त्रे च हरौ तदा ।
क्षत्रधर्मानुसारेण न ननाम च बाह्यतः ॥२९८॥
- वासुदेवः स्वकीयास्त्रं भीमं चामोघमेव तु ।
साधयित्वाऽनन्तशक्तिः पुनरश्वानचोदयत् ॥२९९॥
- पुनः प्रयोक्तुमस्त्रं तत् धार्तराष्ट्रोऽभ्यचोदयत् ।
द्रौणिर्न शक्यमित्युक्त्वा धृष्टयुष्मं समभ्ययात् ॥३००॥
- आयान्तमीक्ष्यैव गुरोः सुतं तं धृष्टयुष्मं सात्यकिरन्वयाद् रणे ।
उभौ च तौ सायकाभ्यामविध्यन्निपेततुस्तौ च विमूर्च्छितौ रणे ॥३०१॥

भीमस्याभ्यागतस्याश्वान् द्रौणिर्व्यद्रावयद् रणे ।

संस्थापयति तान् भीमे ददर्श द्रौणिमर्जुनः ॥३०२॥

ततोऽर्जुनस्तं प्रतियोद्धुमागमद् रूक्षा वाचः श्रावयन् क्रुद्धरूपः ।

तत्राऽग्नेयं द्रौणिमुञ्चदस्त्रं तेन व्याप्ता पृतना पाण्डवानाम् ॥३०३॥

अक्षौहिणी निहता चात्र सेना पार्थ सयानं हरिरुज्जहार ।

जीवन्तमालोक्य सुरेन्द्रनन्दनं द्रौणिः कोपात् कार्मुकं चापहाय ।

ययौ तमागत्य जगाद कृष्णो वेदान्तकृत् पूर्णषाड्गुण्यदेहः ॥३०४॥

मा याहि साक्षाद् गिरिशः सुराणां कार्याय भूमौ बलवानजायथाः ।

महच्च कार्यं पुनरस्ति दृष्टं तवाऽशु तच्च प्रतिपादयेति ॥३०५॥

तथोदितः प्रातरिति ब्रुवाणो ययौ प्रणम्याखिलवेदयोनिम् ।

ययुस्तमन्वेव सुयोधनादयो दुःखानतास्ते शिबिराय भीताः ॥३०६॥

पार्थाश्च सर्वे मुदिता जनार्दनं परं स्तुवन्तः शिबिराय जग्मुः ।

तत्रापि रात्रावमितान् हरेर्गुणाननुस्मरन्तो मुमुदुः समेताः ॥३०७॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

नारायणास्त्रोपशमनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥

अथ सप्तविंशोऽध्यायः

अथानुज्ञामुपादाय द्रौणेर्दुर्योधनो नृपः ।

कर्णं सेनापतिं चक्रे सोऽगाद् युद्धाय दंशितः ॥१॥

तत्राभवद् युद्धमतीव दारुणं पाण्डोः सुतानां धृतराष्ट्रजैर्गजे ।

तत्रोदयाद्विप्रतिमे प्रदृश्यते भीमो यथोद्यत्सविताऽतिनिर्मलः ॥२॥

तं कालयन्तं नृपतीन् क्षेमधूर्तिरभ्यागमत् तस्य गजं जघान च ।

तं वीर्यमत्तं प्रतिलभ्य भीमो निनाय मृत्योः सदनाय शीघ्रम् ॥३॥

निहत्य तं मारुतिरभ्यकृन्तच्छिरांसि यूनां परपक्षपातिनाम् ।

विक्षोभयामास च शत्रुसैन्यं सिंहो यथैव श्वसृगालयूथम् ॥४॥

सङ्क्षोभ्यमाणं तदनीकमीक्ष्य द्रौणी रथेन प्रतिजग्मिवांस्तम् ।

तद् युद्धमासीदतिघोरमद्भुतं पुरा यथा नाऽस च कस्यचित् क्वचित् ॥५॥

दृष्ट्वैव तद् देवगन्धर्वविप्रा ऊचुर्नेदृग् दृष्टपूर्वं सुयुद्धम् ।

न चोत्तरं वाऽपि भविष्यतीदृक् कलां च सर्वाणि न षोडशीमयुः ॥६॥

नैतादृशी ज्ञानसम्पद् बलं वा द्वयं कुतो वायुमृते शिवं तथा ।

द्वयोः समाहार इह द्वयोरपि ज्ञानस्य बाह्योश्च बलस्य सूर्जितः ॥७॥

इतीर्यमाणे विबुधैर्नरोत्तमौ दिशः समस्ता गगनं च पत्रिभिः ।

निरन्तरं चक्रतुरुत्तमोजसौ दृष्ट्वैव तद् भीतिमगुर्महारथाः ॥८॥

शरासने मारुतिना निराकृते द्रौणिर्महास्त्राणि मुमोच तस्मिन् ।

तान्यस्त्रवयैर्बलवानविस्मयः संशामयामास सुतोऽनिलस्य ॥९॥

- पुनः शरैरेव परस्परं तावयुद्धयतां चित्रमलं च सुष्ठु ।
तदा तु भीमस्य शरैर्भृशार्तो द्रोणिः पपाताऽशु दृढं विचेतनः ॥१०॥
- भीमश्च विह्वलतनुः स तु किञ्चिदेव पूर्वं गते गुरुसुते प्रययौ क्षणेन ।
निर्धूतयुद्धश्रम आत्तधन्वा योद्धुं गजौघं प्रति नादिताशः ॥११॥
- तस्मिन् गजान् मर्दयति धार्तराष्ट्रो युधिष्ठिरम् ।
अगाद् युद्धाय तौ युद्धं राजानौ चक्रतुश्चिरम् ॥१२॥
- तत्र तं विरथं चक्रे सहसैव युधिष्ठिरः ।
स गदामाददे गुर्वी तं भीमोऽभ्यपतद् गदी ॥१३॥
- दृष्ट्वा कृपस्तं स्वरथमारोप्यापययौ ततः ।
तदैव कर्णनकुलौ भृशं बाणैरयुद्धयताम् ॥१४॥
- नकुलं विरथं कृत्वा कर्णोऽथ प्रपलायिनम् ।
अनुद्रुत्य च वेगेन कण्ठे धनुरवासृजत् ॥१५॥
- उत्त्वा च परुषा वाचः कुन्त्या वचनगौरवात् ।
न जघानैव नकुलं विसृज्य च ययौ परान् ॥१६॥
- विन्दानुविन्दावथ कैकयौ रणे समासदत् सात्यकिरुग्रविक्रमः ।
तयोरमुष्याभवदुग्रवैशसं प्रवर्षतोरुत्तमसायकान् बहून् ॥१७॥
- ताभ्यां निरुद्धः सहसा जहार तत्रानुविन्दस्य शिरोऽथ विन्दः ।
युयोध शैनेयमधारधावुभौ परस्परं चक्रतुरुत्तमाहवे ॥१८॥
- ततश्च चर्मासिधरौ प्रचेरतुः श्येनौ यथाऽकाशतले कृतश्रमौ ।
निकृत्य चान्योन्यमुभौ च चर्मणी वरासिपाणी युगपत् समीयतुः ॥१९॥

तत्रापहस्तेन शिरः सकुण्डलं जहार विन्दस्य मृधे स सात्यकिः ।
 निहत्य तं बन्धुजनैः सुपूजितो जगाम शत्रूनपरान् प्रकम्पयन् ॥२०॥

कृपमायान्तमीक्ष्यैव तपसा मां प्रपीडयेत् ।
 इति मत्वा पार्षतस्तु भीमं शरणमेयिवान् ॥२१॥

कर्णं समन्तात् प्रतिकालयन्तं वरूथिनीमिन्द्रसुतः समभ्ययात् ।
 क्षणात् तमाजौ विरथं च चक्रे ततोऽपहारं स चकार चम्बाः ॥२२॥

पराजितः संयति सूर्यसुनुः सुतेन शक्रस्य स धार्तराष्ट्रम् ।
 जगाद बाहुं प्रतिगृह्य पार्थो जिगाय मामन्यमनस्कमाजौ ॥२३॥

कामं रथो मे धनुरप्यभेद्यं
 दत्तं भृगूणामधिपेन दिव्यम् ।
 यन्ता न तादृङ् मम यादृशो हरिः
 शल्यो यदि स्यात् त्वदर्निहन्त्याम् ॥२४॥

इतीरिते सौत्यकृते स शल्यं प्रोवाच स क्रुद्ध इवाभवत् तदा ।
 दुर्योधनो रथिनः सारथेस्तु व्यावर्णयन्नुत्तमतामशामयत् ॥२५॥

बुद्ध्या बलेन ज्ञानेन धैर्याद्यैरपि योऽधिकः ।
 रथिनः सारथिः स स्यादर्जुनस्य यथा हरिः ।
 यथा शिवस्य ब्रह्माऽभूद् दहतस्त्रिपुरं पुरा ॥२६॥

इत्यादिवाक्यैः संशान्त इव शल्योऽस्य सारथिः ।
 बभूव तेन सहितः सेनां व्यूह्य रवेः सुतः ॥२७॥

गच्छन् युद्धाय दर्पेण प्राह यो मेऽर्जुनं पुमान् ।
 दर्शयेत् तस्य दास्यामि प्रीतो वित्तमनर्गलम् ॥२८॥

- पुनः शरैरेव परस्परं तावयुद्धयतां चित्रमलं च सुष्ठु ।
तदा तु भीमस्य शरैर्भृशार्तो द्रोणिः पपाताऽशु दृढं विचेतनः ॥१०॥
- भीमश्च विह्वलतनुः स तु किञ्चिदेव पूर्वं गते गुरुसुते प्रययौ क्षणेन ।
निर्धूतयुद्धश्रम आत्तधन्वा योद्धुं गजौघं प्रति नादिताशः ॥११॥
- तस्मिन् गजान् मर्दयति धार्तराष्ट्रो युधिष्ठिरम् ।
अगाद् युद्धाय तौ युद्धं राजानौ चक्रतुश्चिरम् ॥१२॥
- तत्र तं विरथं चक्रे सहसैव युधिष्ठिरः ।
स गदामाददे गुर्वी तं भीमोऽभ्यपतद् गदी ॥१३॥
- दृष्ट्वा कृपस्तं स्वरथमारोप्यापययौ ततः ।
तदैव कर्णनकुलौ भृशं बाणैरयुद्धयताम् ॥१४॥
- नकुलं विरथं कृत्वा कर्णोऽथ प्रपलायिनम् ।
अनुद्रुत्य च वेगेन कण्ठे धनुरवासृजत् ॥१५॥
- उत्त्वा च परुषा वाचः कुन्त्या वचनगौरवात् ।
न जघानैव नकुलं विसृज्य च ययौ परान् ॥१६॥
- विन्दानुविन्दावथ कैकयौ रणे समासदत् सात्यकिरुग्रविक्रमः ।
तयोरमुष्याभवदुग्रवैशसं प्रवर्षतोरुत्तमसायकान् बहून् ॥१७॥
- ताभ्यां निरुद्धः सहसा जहार तत्रानुविन्दस्य शिरोऽथ विन्दः ।
युयोध शैनेयमथारथाकुभौ परस्परं चक्रतुरुत्तमाहवे ॥१८॥
- ततश्च चर्मासिधरो प्रचेरतुः श्येनौ यथाऽकाशतले कृतश्रमौ ।
निकृत्य चान्योन्यमुभौ च चर्मणी वरासिपाणी युगपत् समीयतुः ॥१९॥

तत्रापहस्तेन शिरः सकुण्डलं जहार विन्दस्य मृधे स सात्यकिः ।
 निहत्य तं बन्धुजनैः सुपूजितो जगाम शत्रूनपरान् प्रकम्पयन् ॥२०॥
 कृपमायान्तमीक्ष्यैव तपसा मां प्रपीडयेत् ।
 इति मत्वा पार्षतस्तु भीमं शरणमेयिवान् ॥२१॥
 कर्णं समन्तात् प्रतिकालयन्तं वरूथिनीमिन्द्रसुतः समभ्ययात् ।
 क्षणात् तमाजौ विरथं च चक्रे ततोऽपहारं स चकार चम्बाः ॥२२॥
 पराजितः संयति सूर्यसुनुः सुतेन शक्रस्य स धार्तराष्ट्रम् ।
 जगाद बाहुं प्रतिगृह्य पार्थो जिगाय मामन्यमनस्कमाजौ ॥२३॥
 कामं रथो मे धनुरप्यभेद्यं
 दत्तं भृगूणामधिपेन दिव्यम् ।
 यन्ता न तादृङ् मम यादृशो हरिः
 शल्यो यदि स्यात् त्वदर्हि निहन्याम् ॥२४॥
 इतीरिते सौत्यकृते स शल्यं प्रोवाच स क्रुद्ध इवाभवत् तदा ।
 दुर्योधनो रथिनः सारथेस्तु व्यावर्णयन्नुत्तमतामशामयत् ॥२५॥
 बुद्ध्या बलेन ज्ञानेन धैर्याच्चैरपि योऽधिकः ।
 रथिनः सारथिः स स्यादर्जुनस्य यथा हरिः ।
 यथा शिवस्य ब्रह्माऽभूद् दहतस्त्रिपुरं पुरा ॥२६॥
 इत्यादिवाक्यैः संशान्त इव शल्योऽस्य सारथिः ।
 बभूव तेन सहितः सेनां व्यूह्य रवेः सुतः ॥२७॥
 गच्छन् युद्धाय दर्पेण प्राह यो मेऽर्जुनं पुमान् ।
 दर्शयेत् तस्य दास्यामि प्रीतो वित्तमनर्गलम् ॥२८॥

इति ब्रुवाणं बहुशः प्राह शल्यः प्रहस्य च ।
 निवातकवचा येन हता दग्धं च खाण्डवम् ।
 को नाम तं जयेन्मर्त्यो दृष्टो वोऽपि स गोग्रहे ॥२९॥

काकगोमायुधर्मा त्वं हंससिंहोपमं रणे ।
 मा याहि पार्थ मा याहि हतोऽनेन यमक्षयम् । ॥३०॥

इत्युक्तो रविजो मद्रान् नितरां पर्यकुत्सयत् ।
 शल्योऽपि सर्वदेशेषु नीचमध्योत्तमा नराः ।
 सन्तीत्युक्त्वाऽस्य सारथ्यं चक्रे पार्थहितेप्सया ॥३१॥

कर्णोऽथ शल्यनियतेन रथेन पार्थसेनामवाप्य विदुधाव शरैः समन्तात् ।
 संरक्षितो युधि सुयोधनगौतमाद्यैराचार्यजेन च महास्रविदां वरेण ॥३२॥

तं भीमपार्षतशिनिप्रवराभिगुप्ता सा पाण्डवेयपृतनाऽभिववर्ष बाणैः ।
 तां सूर्यसुनरथ बाणवरैर्विदार्य सम्प्राद्रवच्छितशरैरपि धर्मसूनुम् ॥३३॥

कृत्वा तमाशु विरथं धनुरस्य कण्ठे सज्यं निधाय परुषा गिर आह चोच्चैः ।
 दृष्ट्वैव मारुतिरमुं भृशमातुतोद दुर्योधनं विरथकार्मुकमत्र कृत्वा ॥३४॥

तं प्राणसंशयगतं नृपतिं निरीक्ष्य
 कर्णं जगाद युधि मद्रपतिः प्रदर्श्य ।
 यस्यार्थ एष समरस्त्वमियं च सेना
 तं त्वं यमस्य सदनं प्रयियासुमद्य ।
 भीमेन पीडितममुं परिपाहि शीघ्रं
 किं ते युधिष्ठिरमिमं हि मुधाऽभिपीड्य ॥३५॥

श्रुत्वाऽस्य वाक्यमतिहाय युधिष्ठिरं तं
 कर्णो ययौ नृपतिरक्षणतत्परोऽलम् ।

दृष्ट्वैव तं पवनसूनुरभि त्वियाय
क्रोधाद् दिधक्षुरिव कर्णममेयधामा

॥३६॥

राजावनाय शिनिपुङ्गवपार्षतौ च
सन्दिश्य कर्णमभिगच्छत आस रूपम् ।
अन्ते कृतान्तनरसिंहतनोर्यथैव
विष्णोर्हरं ग्रसत आत्तसमस्तविश्वम् ।
तद्वेगतः प्रतिचचाल धरा समस्ता
विद्राविता च सकला प्रतिवीरसेना

॥३७॥

वैकर्तनेन शरसञ्चयताडितः स
बाणं च वज्रसदृशं प्रमुमोच तस्मिन् ।
तेनाऽहतो मृतकवत् स पपात कर्णो
भीमः क्षुरं च जगृहेऽभिययौ च पद्भ्याम्

॥३८॥

निन्दां हरेस्तु विदधाति परोक्षगोऽपि
यस्तं प्रगृह्य करवाणि विजिह्वमेव ।
एवं हि वायुतनयस्य सदाप्रतिज्ञा
छेतुं स तेन रविजस्य ससार जिह्वाम्

॥३९॥

आयान्तमन्तिकममुं प्रसमीक्ष्य शल्यो
नेत्याह हेतुभिरहो न मृषा प्रतिज्ञा ।
कार्या त्वयैव पुरुहूतसुतस्य जिह्वां
मा तेन पातय मरुत्सुत सूतसूनोः

॥४०॥

इत्युत्तवा प्रमुखात् तस्य रथेनैव तु मद्राद् ।
वैकर्तनमपोवाह सर्वलोकस्य पश्यतः

॥४१॥

- जित्वा सूर्यसुतं भीमः कौरवाणामनीकिनीम् ।
सर्वा विद्रावयामास द्रौणिदुर्योधनावृताम् ॥४२॥
- अक्षौहिणी त्रयं तेन तदा विलुलितं क्षणात् ।
तदैव गुरुपुत्रोऽप्यात् पाण्डवानामनीकिनीम् ॥४३॥
- विमृद्य सकलां सेनां कृत्वा च विरथं नृपम् ।
धृष्टद्युम्नं यमौ चैव सात्यकिं द्रौपदीसुतान् ।
क्षणेन विरथीकृत्य सर्वाश्चक्रे निरायुधान् ॥४४॥
- तान् भग्नदर्पान् रणतोऽपयातानन्वेव बाणावृतमन्तरिक्षम् ।
कुर्वन् ययौ धर्मराजस्तमाह किं नः स्वधर्मे निरतान् विहंसि ॥४५॥
- क्षत्रियान् परधर्मस्थो मा हिंसीरिति चोदितः ।
प्रहस्य तान् विहायैव ययौ यत्राच्युतार्जुनौ ॥४६॥
- संशप्तकैस्तत्र संयुद्धचमानं समाह्वयामास सुरेन्द्रसूनुम् ।
स बाणयुक्तं भुजगेन्द्रकल्पमुन्नम्य बाहुं युधये सुशूर्म ॥४७॥
- पार्थः संशप्तकगणैः संसृष्टः समरार्थिभिः ।
आहूतो द्रौणिना चैव कार्यं कृष्णमपृच्छत ।
चोदयामास च हयान् कृष्णो द्रौणिरथं प्रति ॥४८॥
- उभौ च तावत्स्वविदां प्रधानौ महाबलौ संयतिं जातदर्पौ ।
शरैः समस्ताः प्रदिशो दिशश्च द्रोणेन्द्रसून् तिमिराः प्रचक्रतुः ॥४९॥
- द्रौणिस्तदा स्यन्दनवाजिरोमस्वरोमकूपध्वजकामुकेभ्यः ।
शरानमोघान् सततं सृजानो बबन्ध पार्थ शरपञ्जरेण ॥५०॥

तस्मिन् निबद्धे हरिप्रमेयो विबोधयामास सुरेन्द्रसूनुम् ।
 आलिङ्गनेनास्य ददौ बलं च स उत्थितोऽस्त्राण्यमुचन्महान्ति ॥५१॥
 निवार्य तानस्त्रवरैर्गुरोः सुतश्चिच्छेद च ज्यां युधि गाण्डिवस्य ।
 ववर्ष पार्थ च शरैरथाऽन्या ज्याऽसीत् तथा गाण्डिवं सोऽप्ययुक्त्वा ॥५२॥
 ततः शरेण कुपितः शितेन द्रौणिसारथेः ।
 शिरो जहार कौन्तेयः सारथ्यं सोऽकरोत् स्वयम् ॥५३॥
 शरान् विसृजता तेन सारथ्यमपि कुर्वता ।
 शरकूटेन पार्थः स पुनर्बद्धो द्विजन्मना ॥५४॥
 पुनरालिङ्ग्य कृष्णस्तमधाच्छत्रुविघातकम् ।
 बलमस्मिंस्ततः पार्थः उत्तस्थौ शरचापभृत् ।
 ववर्ष च शरान् भूयो द्रोणपुत्रेऽरिमर्दनः ॥५५॥
 पुनस्तस्य तुतोद ज्यां द्रौणिः सन्धाय तां पुनः ।
 पार्थो द्रोणमुतस्याश्वरश्मीश्चिच्छेद सायकैः ॥५६॥
 विरश्मयो हया द्रौणेः पुनः पार्थशराहताः ।
 अपोर्हुर्दूरमेवास्मात् सोऽपि संस्थाप्य तान् पुनः ।
 चिन्तयामास नैतस्मादधिकं शक्यतेऽर्जुने ॥५७॥
 सारथित्वात् केशवस्य ध्वजस्थत्वाद्धनूमतः ।
 गाण्डिवत्वात् कार्मुकस्य चेषुध्योरक्षयत्ततः ॥५८॥
 अवध्यत्वात् तथाऽश्वानामभेद्यत्वाद् रथस्य च ।
 अतो योद्धुं समर्थोऽपि नाद्य यामि धनञ्जयम् ॥५९॥

- एवं स मत्वा प्रविवेश सेनां पाण्डोः सुतानामथ तं समभ्ययात् ।
पाण्ड्यस्तयोरास सुयुद्धमद्भुतं प्रवर्षतोः सायकपूगमुग्रम् ॥६०॥
- अष्टावष्टशतान्यूहः शकटानि यदायुधम् ।
अहस्तदष्टभागेन द्रौणिश्चिच्छेद तत्र हि ॥६१॥
- अथ तं विरथं कृत्वा छित्वा कार्मुकमाहवे ।
सकुण्डलं शिरो द्रौणिर्जहार मुकुटोज्ज्वलम् ॥६२॥
- अथ विद्रावयामास पृतनां पाण्डवीं शरैः ।
तदा जघान पार्थोऽपि दण्डधाराख्यमागधम् ॥६३॥
- विद्राव्यमाणां पृतनां निरीक्ष्य गुरोः सुतेनाभ्यगमत् त्वरावान् ।
धृष्ट्युग्नस्तं स ऊचे सुपापं हनिष्ये त्वामद्य युद्धे गुरुघ्नम् ॥६४॥
- इत्युक्तो दर्शयामास पार्षतः खड्गमुत्तमम् ।
अयं तव पितुर्हन्ता वदिष्यति तवोत्तरम् ॥६५॥
- इत्युक्त्वा धनुरादाय ववर्ष च शरान् बहून् ।
तयोः समभवद् युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ॥६६॥
- तत्र तं पार्षतं द्रौणिः क्षणेन विरथायुधम् ।
कृत्वाऽन्ताय शरांस्तीक्ष्णान् मुमोच न च तस्य ते ।
त्वचं च चिच्छिदुर्द्रौणिः खड्गहस्तोऽभिजग्मिवान् ॥६७॥
- खड्गेन सास्त्रैः शस्त्रैरप्यनिर्भिण्णत्वचं तदा ।
मौर्व्या ममन्थ धनुषः पातयित्वा धरातले ॥६८॥
- आकृष्यमाणं पार्षतं दृष्ट्वा कृष्णप्रचोदितः ।
पार्थो भीमश्चोभयतः शरैरभिनिजघ्नतुः ॥६९॥

स ताभ्यां वज्रसदृशैः शरैरभिहतो भृशम् ।
विसृज्य पार्षतं स्वीयमारुरोह रथं पुनः ॥७०॥

जगाम च ततोऽन्यत्र पाञ्चाल्योऽपि रथं पुनः ।
आरुह्यान्यं स्वात्तधन्वा कृतवर्माणमभ्ययात् ॥७१॥

तयोरासीत् सुतुमुलं युद्धमद्भुतदर्शनम् ।
तत्र नातिप्रयत्नेन पाञ्चाल्यो विरथायुधम् ।
चकार कृतवर्माणं तमपोवाह गौतमः ॥७२॥

अथ दुर्योधनो राजा माद्रेयावभ्ययाद् रथी ।
ताभ्यां तस्याभवद् घोरं युद्धमद्भुतदर्शनम् ।
तत्र नातिप्रयत्नेन तेन तौ विरथीकृतौ ॥७३॥

स्वयं युधिष्ठिरो राजा तदा तं समवारयत् ।
व्यश्वसूतध्वजं चक्रे तं च दुर्योधनो रणे ॥७४॥

अथाऽगतं सूर्यसुतं पुनश्च जगाम भीमो रभसो रथेन ।
दुर्योधनं चास्य समक्षमेव चकार वीरो विरथं क्षणेन ॥७५॥

निवार्य कर्णं च शरैरमुष्य सूनोः सुषेणस्य शिरश्चकर्त ।
पपात भूमौ स पितुः समीपे यथा हतः सत्यसेनोऽमुनैव ।
यथैव कर्णावरजौ पुरैव निशायुद्धे कर्णपुरः प्रपातितौ ॥७६॥

हतं समीक्ष्यैव विकर्तनात्मजः क्रोधान्वितो भीमसेनं विहाय ।
ययौ प्रमृष्टैव चमूं युधिष्ठिरं रथेऽपरे स्वश्वयुते व्यवस्थितम् ॥७७॥

न्यवारयेतां शिनिपौत्रपार्षतौ कृष्णासुताः सोमकसङ्घयुक्ताः ।
स तान् समस्तान् विरथान् विधाय युधिष्ठिरं प्राप युतं यमाभ्याम् ॥७८॥

- निहत्य सोऽश्वान् युधि धर्मसूनोर्निरायुधौ तौ च यमौ चकार ।
तानेकयानोपगतान् पुनश्च ममर्द बाणैश्च वचोभिरुग्रैः ॥७९॥
- तदैव मोक्षाय नृपस्य भीमो दुर्योधनं विरथं संविधाय ।
विव्याध मर्मस्वतितीक्ष्णसायकैस्तं दर्शयामास रवेः सुताय ॥८०॥
- शल्यस्तदा धर्मसुतं विहाय कर्णो ययौ तत्र युधिष्ठिरोऽपि ।
गत्वा शनैः शिविरं तत्र शिष्ये कर्णो यदा राजगृध्री जगाम ॥८१॥
- द्रौणिः कृपश्चात्र तदैव जग्मतुस्तदा भीमो द्रौणिकर्णौ जगाम ।
कृपो नृपं रथमारोपयच्च विद्धं शरैर्भीमबाहुप्रमुक्तैः ॥८२॥
- नृपं समादाय कृपेऽपयाते भीमार्दितौ द्रौणिकर्णौ शरौघैः ।
विहाय तं जग्मतुः सोमकानां चमूं शरौघैरभिपातयन्तौ ॥८३॥
- अथात्र राजानमचक्षमाणो धनञ्जयो वासुदेवप्रणुजः ।
अभ्याययौ पार्षतः स्वां तु सेनां कर्णाहितां वीक्ष्य कुरूनपीडयत् ॥८४॥
- न्यवारयत् समायान्तं कपिप्रवरकेतनम् ।
द्रौणिदुःशासनश्चैव धृष्टयुग्नमवारयत् ॥८५॥
- उभावतिरथौ तौ तु शस्त्रास्त्रैरभ्यवर्षताम् ।
दुःशासनः पार्षतश्च कुर्वन्तौ बाणजं तमः ॥८६॥
- तत्र दुःशासनेनाऽजौ स्तम्भितो द्रुपदात्मजः ।
यतमानोऽपि निर्यत्नः कृतो युद्धे निरायुधः ॥८७॥
- तदाऽभवद् युद्धमतीव दारुणं द्रौणेस्तनूजेन तु वज्रपाणेः ।
तत्रापि बद्धः शरपञ्जरेण पार्थोऽपनुत्ताऽपि हि गाण्डिवज्या ॥८८॥

पार्थोऽपि कृष्णैधितबाहुवीर्यो निहत्य सूतं गुरुपुत्रकस्य ।
 छित्त्वा च रश्मीस्तुरगानमुष्य विद्रावयामास शरैः सुदूरम् ॥८९॥
 अतीत्य पुत्रं तु गुरोः समागते पार्थे कर्णो द्रावयामास सेनाम् ।
 पाण्डोः सुतानां शरवर्षधारो दुर्योधनश्चानु ययौ तमेव ॥९०॥
 कर्णमायान्तमालोक्य द्रावयन्तं निजां चमूम् ।
 धनुरन्यत् समादाय धृष्टद्युम्नो न्यवारयत् ॥९१॥
 तयोरासीन्महद् युद्धं चिरं सममविश्रमम् ।
 तदैव सात्यकिर्वीरो दुर्योधनमवारयत् ॥९२॥
 निवारितः सात्यकिना रणे दुर्योधनो नृपः ।
 निहत्य सात्यकेरश्वान् द्रौपदेश्चापमच्छिनत् ॥९३॥
 तदन्तरैव कर्णोऽपि पार्श्वताश्वानपातयत् ।
 तयोर्विरथयोरेव भग्नं तत् पाण्डवं बलम् ॥९४॥
 बलं स्वकीयं बहुधा विभिन्नं समीक्ष्य भीमो मृगराजकेतुः ।
 कृत्वा धराकम्पकमुग्रनादं रणेऽभ्ययात् कौरवराजसैन्यम् ॥९५॥
 नादेन बाणैश्च वृकोदरेण भग्नं तदा कौरवसैन्यमाशु ।
 दिशो विदुद्राव सुयोधनोऽपि कृतो रणे तेन विवाहनायुधः ॥९६॥
 दृष्ट्वैव तत् पाण्डवानां च सेना समावृत्ता क्षिप्रमवार्यविक्रमा ।
 तथा पुनः कौरवाणां बलं तद् भग्नं दूराद् दूरतरं प्रदुद्रुवे ॥९७॥
 हन्यमानं दिशो यातं पाञ्चालैर्भीमसंश्रयात् ।
 सुयोधनबलं दृष्ट्वा जज्वालाऽधिरथिः क्रुधा ॥९८॥

सोऽमोघं रामदवत्यमस्त्रं भार्गवसञ्ज्ञितम् ।
 सर्वास्त्रनाशकं दिव्यमप्रतिद्वन्द्वमाददे
 तच्च भीमपुरोगेषु सैन्येष्वमुचदुल्बणम् ।
 तदस्त्रं वर्जयामास भीमं रामप्रसादतः ।
 अन्ये तु दुद्रुवुः केचिच्छिष्टाः प्रापुर्यमक्षयम्
 न ह्यस्त्रं द्रावमाणांस्तद्वन्ति तेन सपार्श्वताः ।
 पाञ्चाला द्रौपदेयाश्च शैनेयाद्याश्च सर्वशः
 पलायनेनोर्वरिता अर्जुनोऽप्यस्त्रमुद्यतम् ।
 वीक्ष्य प्रत्यस्त्रहीनं तदप्राप्यैव रवेः सुतम्
 वासुदेवमिदं प्राह वर्जयित्वैव सूतजम् ।
 अन्यत्र यामि नैवास्मादस्त्राज्जीवनमन्यथा
 इत्यूचिवांसं पार्थ तं कृष्णोऽप्राप्यैव सूतजम् ।
 अन्येनैव पथा भीमं प्रापयामास विश्वकृत्
 तत्रार्जुनोऽवदद् भीमं याहि द्रष्टुं युधिष्ठिरम् ।
 प्रवृत्तिं विद्धि भूपस्य मां तु संशप्तका युधे ।
 आह्वयन्ति हतोच्छेषास्तानहं यामि तद् युधे
 इत्यूचिवांसं तमुवाच भीमो जानन् स्वबाह्वोर्बलमप्रमेयम् ।
 संशप्तकान् सूतजं कौरवांश्च योत्स्येऽहमेकस्त्वमुपैहि भूपम्
 त्यक्त्वा रणं नाहमितो ब्रजेयं न मां वदेत् कश्चन युद्धभीतम् ।
 इति ब्रुवाणं तमनन्तशक्तिः प्रीतः कृष्णः प्रशशंसाधिकेष्टम्

ययौ युधिष्ठिरं द्रष्टुं शिविरं सार्जुनो हरिः । दृष्ट्वा तौ नृपतिः कर्णं हतं मत्वाशशंस ह	॥१०८॥
अभिवाद्य हनिष्यामीत्युक्तः पार्थेन स क्रुधा । भृशं विनिन्द्य बीभत्सुमाह कृष्णाय गाण्डीवम् । देहि पुत्रं स राधाया हनिष्यति न संशयः	॥१०९॥
अथवा भीम एवैनं निवृत्ते त्वयि पातयेत् । त्वं तु कुन्त्या वृथा सूतः क्लीबो मिथ्याप्रतिश्रवः	॥११०॥
अहं हि सूतपुत्रेण क्लिष्टो मारुतितेजसा । जीवामीत्यग्रजेनोक्त उद्बर्हासिमुत्तमम् । वासुदेवस्तदाऽऽहेदं किमेतदिति सर्ववित्	॥१११॥
तमाह गाण्डिवं दातुं य वदेत् तद्वधो मया । प्रतिज्ञातस्ततो हन्मि नृपमित्याह तं हरिः	॥११२॥
सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यज्ञानं तु दुष्करम् । यत् सतां हितमत्यन्तं तत् सत्यमिति निश्चयः	॥११३॥
धर्मस्य वचनं श्रेयो धर्मज्ञानं तु दुष्करम् । यः सतां धारको नित्यं स धर्म इति निश्चयः	॥११४॥
कौशिकाख्यो ब्राह्मणो हि लीनं ग्रामजनं क्वचित् । तस्करेष्वभिधायैव निरयं प्रत्यपद्यत	॥११५॥
क्वचिद् व्याधो मृगं हत्वा मातापितृनिमित्ततः । भक्षार्थमभ्यगात् स्वर्गमसुरोऽसौ मृगो यतः । उपद्रवाय लोकस्य तपश्चरति दुर्मतिः	॥११६॥

- तस्मात् सद्भारको धर्म इति कृत्वा विनिश्चयम् ।
 मा नृपं जहि सत्यां त्वङ्गु वाचं तिरस्कुरु ।
 इत्युक्तो बहुधाऽनिन्दत् क्रोधादेवार्जुनो भृशम् ॥११७॥
- त्वं नृशंसोऽकृतघ्नश्च निर्वीर्यः परुषं वदः ।
 त्वत्तः सुखं नास्ति किञ्चिन्न मां गर्हितुमर्हसि ॥११८॥
- भीमो मां गर्हितुं योग्यो यो ह्यस्माकं सदा गतिः ।
 यो युद्धयते सर्ववीरिरद्यापि त्वं तु निन्दकः ॥११९॥
- इत्याद्युक्त्वाऽऽत्मनाशाय विकोशं कृतवानसिम् ।
 पुनः कृष्णेन पृष्टः स स्वाभिप्रायमुवाच सः ।
 तच्छ्रुत्वा गर्हयित्वैनं पुनराह जनार्दनः ॥१२०॥
- मतिपूर्वं देहहानात् पापं महदवाप्यते ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं देहतोऽस्ति यत् ॥१२१॥
- अतो मा त्यज देहं तु कुरु चाऽत्मप्रशंसनम् ।
 वधो गुरूणां त्वङ्गरः स्वप्रशंसैव चाऽत्मनः ।
 इत्युक्तः स त्वहङ्गराच्छशंस स्वगुणानलम् ॥१२२॥
- गुरुनिन्दाऽऽत्मपूजा च न धर्माय भवेत् क्वचित् ।
 तथाऽप्यर्जुनहार्दं तत् सम्प्रकाश्य जनार्दनः ॥१२३॥
- तस्य लज्जां समुत्पाद्य नाशयित्वा च तं मदम् ।
 नाहं वेद परं धर्मं कृष्ण एव गतिर्मम ॥१२४॥
- इति भावं समुत्पाद्य दोषान् नाशयितुं हरिः ।
 कारयामास तत् सर्वमर्जुनेन जगत्पतिः ॥१२५॥

तत एतदविज्ञानात् कुपितो नृपतिर्भृशम् ।

आहास्तु राजा भीमस्त्वं युवा मां जहि च स्वयम् ।

वनं वा विफलो यामीत्युक्तवोत्तस्थौ स्वतल्पतः ॥१२६॥

तं वासुदेवः प्रतिगृह्य हेतुमुक्त्वा सर्वं शमयामास नेता ।

पार्थश्च भूपस्य पपात पादयोः क्षमापयन् सोऽपि सुप्रीतिमाप ॥१२७॥

तौ भ्रातरौ वासुदेवप्रसादान्महापदो मुक्तिमाप्स्यातिहृष्टौ ।

भक्त्या समस्ताधिपतिं शशंसतुस्त्वया समः को नु हरे हितो नः ॥१२८॥

ततः प्रणम्य बीभत्सुरग्रजं परिरम्भितः ।

तेनाभिनन्दितः प्रीत्या चाऽशीर्भिः प्रययौ युधे ॥१२९॥

तं शङ्कितं कर्णजये स्विन्नगात्रं हरिस्तदा ।

सङ्घित्य पूर्वकर्माणि नरावेशं विशेषतः ।

व्यञ्जयामास धैर्यं च तस्याऽसीत् तेन सुस्थिरम् ॥१३०॥

भीमस्तदा शत्रुबलं समस्तं विद्रावयामास जघान चाऽजौ ।

वीरान् रणायाभिमुखान् स्वयन्त्रा कुर्वन् च वार्तां रममाण एव ॥१३१॥

तदाऽऽसदत् तं शकुनिः ससैन्यो दुर्योधनस्यावरजैरुपेतः ।

तं भीमसेनो विरथं निरायुधं विधाय बाणैर्भुवि च न्यपातयत् ॥१३२॥

न जघ्निवांस्तं सहदेवभागं प्रकल्पितं स्वेन तदाऽक्षगोष्ठ्या ।

तं मूर्च्छितं श्वासमात्रावशेषं दुर्योधनः स्वरथेनापनिन्ये ॥१३३॥

दुर्योधनस्यावरजा दशात्र प्रदुद्रुवुर्भीमसेनं विहाय ।

तदाऽर्जुनं वासुदेवं च दृष्ट्वा प्रीतः श्रुत्वा धर्मराजप्रवृत्तिम् ॥१३४॥

पुनश्च निघ्नन्तमरिप्रवीरान् विद्रावयन्तं च निजां वरूथिनीम् ।
ससार दुःशासन आत्तधन्वा भीमोऽपि तं सिंह इवाभिपेदिवान् ॥१३५॥

तं रूक्षवाचो मुहुरर्पयन्तं विधाय भीमो विरथं क्षणेन ।
प्रगृह्य भूमौ विनिपात्य वक्षो विदारयामास गदाप्रहारतः ॥१३६॥

आक्रम्य कण्ठं च पदोदरेऽस्य निविश्य पश्यन् मुखमात्तरोषः ।
विकोशमाकाशनिभं विधाय महासिमस्योरसि सञ्चखान ॥१३७॥

कृत्वाऽस्य वक्षस्युरुसत्तटाकं पपौ निकामं तृषितोऽमृतोपमम् ।
तच्छोणिताम्भो भ्रमदक्षमेनं संस्मारयामास पुरा कृतानि ॥१३८॥

वाक्सायकांश्चास्य पुरा समर्पितान् संस्मारयामास पुनः पुनर्भृशम् ।
दन्तान्तरं न प्रविवेश तस्य रक्तं ह्यपेयं पुरुषस्य जानतः ॥१३९॥

तथाऽपि शत्रुप्रतिभीषणाय पपाविवाऽस्वाद्य पुनःपुनर्भृशम् ।
स्मरन् नृसिंहं भगवन्तमीश्वरं स मन्युसूक्तं च ददर्श भक्त्या ॥१४०॥

‘यस्ते मन्यो’ इत्यतो नारसिंहं सोमं तस्मै चाऽर्पयच्छोणिताख्यम् ।
युद्धाख्ययज्ञे सोमबुद्ध्याऽरिवक्ष इहेति साम्ना गदया विभिन्दन् ॥१४१॥

उवाच वाचं पुरुषप्रवीरः

सत्यां प्रतिज्ञां लोकमध्ये विधाय ।

याः सपतयस्ता अपतयो हि जाता

या साऽपतिः सा सपतिश्च जाता ॥१४२॥

पश्यन्तु चित्रां परमस्य शक्तिं ये वै तिलाः षण्ढतिला बभूवुः ।

एनं गृहीतं च मया यदीह कश्चित् पुमान् मोचयतु स्ववीर्यात् ॥१४३॥

इति ब्रुवाणः पुनरेव रक्तं पपौ सुधां देववरो यथा दिवि ।
 पुनश्च सप्राणममुं विसृज्य नदन् ननर्तारिबले निरायुधः ॥१४४॥

प्रत्यनृत्यन् पुरा येऽस्मान् पुनर्गौरिति गौरिति ।
 तान् वयं प्रतिनृत्यामः पुनर्गौरिति गौरिति ॥१४५॥

इति ब्रुवन् नृत्यमानोऽरिमध्य आस्फोटयञ्छत्रुगणानजोहवीत् ।
 शशाक च द्रष्टुममुं न कश्चिद् वैकर्तनद्रौणिसुयोधनादिषु ॥१४६॥

भयाच्च कर्णस्य पपात कार्मुकं निमीलयामास तदाऽक्षिणी च ।
 सम्बोधितो मद्राजेन युद्धे स्थितः कथञ्चित् स तु पार्थभागः ॥१४७॥

द्रौणिर्विहायैनमपाजगाम दूरं तदा भीमसेनो जगाद ।
 पीतः सोमो युद्धयज्ञे मयाऽद्य वध्यः पशुर्मे हरये सुयोधनः ॥१४८॥

इति ब्रुवन् मृतमुत्सृज्य शत्रुं दुर्योधनं चाऽशु रुषाऽभिदुद्रुवे ।
 आयान्तमीक्ष्यैव तमुग्रपौरुषं दुद्राव भीतः स सुयोधनो भृशम् ॥१४९॥

बलद्वयं चापययौ विहाय भयाद् भीमं कृष्णपार्थौ विनैव ।
 आयोधनं शून्यमभून्मुहूर्तं ननर्त भीमो व्याघ्रपदेन हर्षात् ॥१५०॥

सङ्क्रान्त्य शत्रून् गोवदेवाऽजिमध्ये शार्दूलवत् तच्चरितं निशाम्य ।
 जहास कृष्णश्च धनञ्जयश्च शशंसतुश्चैनमतिप्रहृष्टौ ॥१५१॥

यदा स रङ्गः पवमानसुनुना शून्यः कृतस्तत्र मुहूर्तमात्रात् ।
 दुर्योधनस्यावरजाः शरौघैरवीवृषन् भीममुदारसत्त्वम् ॥१५२॥

तान् मारुतिर्बाणवरैर्निकृत्तशीर्षान् यमायानयदाशु वीरः ।
 तस्मिन् दिने विशतिर्धार्तराष्ट्रा हतास्तदन्ये समरात् प्रदुद्रुवुः ॥१५३॥

कर्माप्यनन्यौपयिकानि भीमे कुर्वत्येवं भीतभीतेऽरिसङ्घे ।
 निमीलिताक्षे च भयेन कर्णे कर्णात्मजो नकुलं प्रत्यधावत् ॥१५४॥
 माद्रीसुतो वृषसेनं शरौघैरवारयत् तं विरथं चकार ।
 कर्णात्मजः सोऽप्यसिचर्मपाणिस्तस्यानुगांस्त्रिसहस्रं जघान ॥१५५॥
 कर्णात्मजस्तस्य सञ्छिद्य चर्म भीमार्जुनादीनपि बाणसङ्घैः ।
 अवीवृषत् तस्य पार्थः शरेण ग्रीवाबाहूरून् युगपच्चकर्त ॥१५६॥
 एकेन बाणेन सुते हते स्वे वैकर्तनो वासविमभ्यधावत् ।
 तयोरभूद् द्वैरथयुद्धमद्भुतं सर्वास्त्रविद्वरयोरुग्ररूपम् ॥१५७॥
 पक्षग्रहास्तत्र सुरासुरास्तयोः अन्ये च जीवा गगनं समाश्रिताः ।
 महान् विवादोऽप्यभवत् तयोः कृते तदा गिरीशोऽवददब्जयोनिम् ॥१५८॥
 सुरासुराणां भीमदुर्योधनौ द्वौ समाश्रयौ तत्प्रियौ कर्णपार्थौ ।
 प्राणोपमौ तेन चैतत्कृते ते सुरासुराः कर्तुमिच्छन्ति युद्धम् ।
 तदा विनाशो जगतां महान् स्यात् तेनानयोः सममेवास्तु युद्धम् ॥१५९॥
 इतीरिते वासवः पद्मयोनिं जगाद कृष्णो यत्र जयश्च तत्र ।
 कामो न कृष्णस्य मृषा भवेद्वि कामोऽस्य पार्थस्य जयं प्रदातुम् ॥१६०॥
 इत्यूचिवान् वासवः फल्गुनस्य जयोऽस्तु कर्णस्य वधस्तथेति ।
 उक्त्वाऽनमत् कञ्जभवस्तथेति प्राहासुरान् देवताश्चाऽबभाषे ॥१६१॥
 न कर्णार्जुनयोरर्थे विरोधं कुरुत क्वचित् ।
 भीमदुर्योधनार्थे वा पश्यन्त्वेव च सङ्गरम् ।
 इत्युक्ते शान्तिमापन्ना ददृशुः सङ्गरं तयोः ॥१६२॥

ववर्षतुस्तौ च महास्त्रशस्त्रैर्भीमो रथस्योऽवरजं जुगोप ।
शैनेयपाञ्चालमुखाश्च पार्थमावार्य तस्थुः प्रसभं नदन्तः ॥१६३॥

दुर्योधनो द्रौणिमुखाश्च कर्णं ररक्षुरावार्य तदाऽऽस युद्धम् ।
तत्रार्जुनं बाणवरैः स कर्णः सम्मर्दयामास विशेषयन् रणे ॥१६४॥

तदा नदन् भीमसेनो जगाद गदां समादाय समात्तरोषः ।
अहं वैनं गदया पोथयामि त्वां वा जहीमं समुपात्तवीर्यः ।
कृष्णोऽपि तं बोधयामास सम्यङ् नरावेशं व्यञ्जयन् भूय एव ॥१६५॥

समृद्धवीर्यः स तदा धनञ्जयः सुयोधनद्रौणिकृपान् सभोजान् ।
साकं च बाणैर्विरथांश्चकार विव्याध तानप्यरिहा सुपुङ्खैः ॥१६६॥

ते किञ्चिद् दूरतस्तस्थुः पश्यन्तो युद्धमुत्तमम् ।
अमानुषं तत् पार्थस्य दृष्ट्वा कर्म गुरोः सुतः ।
गृहीत्वा पाणिना पाणिं दुर्योधनमभाषत ॥१६७॥

दृष्टं हि भीमस्य बलं त्वयाऽद्य तथैव पार्थस्य यथा जिता वयम् ।
अलं विरोधेन समेत्य पाण्डवैः प्रशाधि राज्यं च मया समेतः ॥१६८॥

धनञ्जयस्तिष्ठति वारितो मया जनार्दनो नैव विरोधमिच्छति ।
वृकोदरस्तद्वचने स्थितः सदा युधिष्ठिरः शान्तमनास्तथा यमौ ॥१६९॥

हितार्थमेतत् तव वाक्यमीरितं गृहाण मे नैव भयादुदीरितम् ।
अहं ह्यवध्यो मम चैव मातुलो न शङ्कितुं मे वचनं त्वमर्हसि ॥१७०॥

इतीरितः प्राह सुयोधनस्तं दुःशासनस्याद्य पपौ हि शोणितम् ।
शार्दूलचेष्टामकरोच्च भीमो न मे कथञ्चित् तदनेन सन्धिः ॥१७१॥

- इत्युक्तो द्रौणिरासीत् स तूष्णीं कर्णधनञ्जयौ ।
महास्त्रशस्त्रवर्षेण चक्रतुः खं निरन्तरम् ॥१७२॥
- आग्नेयवारुणैन्द्रादीन्येतान्यन्योन्यमृत्यवे ।
ब्रह्मास्त्रमप्युभौ तत्र प्रयुज्याऽनदतां रणे ।
अन्योन्यास्त्रप्रतीघातं कृत्वोभौ च विरेजतुः ॥१७३॥
- क्रमेण वृद्धोरुबलेन तत्र सुरेन्द्रपुत्रेण विरोचनात्मजः ।
निराकृतो नागमयं शरोत्तमं ब्रह्मास्त्रयुक्तं विससर्ज वासवौ ॥१७४॥
- तं वासुदेवो रथमानमय्य मोघं चकारार्जुनतः किरीटम् ।
चूर्णीकृतं तेन सुरेन्द्रसूनोर्दिव्यं ययौ बाणगतश्च नागः ॥१७५॥
- नमिते वासुदेवेन रथे पञ्चाङ्गुलं भुवि ।
अपाङ्गदेशमुद्दिश्य मुक्ते नागे किरीटिनः ॥१७६॥
- भङ्त्वा किरीटं वियति गच्छति प्रभुणोदितः ।
बाणैस्तक्षकपुत्रं तं वासविः पूर्ववैरिणम् ॥१७७॥
- हत्वा निपातयामास भूमौ कर्णस्य पश्यतः ।
ब्रह्मास्त्रस्यातिवेगित्वं प्राप्तं कर्णेन भार्गवात् ॥१७८॥
- पुनश्च पार्थेन महास्त्रयुद्धं प्रकुर्वतः सूर्यसुतस्य चक्रम् ।
रथस्य भूमिर्ग्रसति स्म शापादस्त्राणि दिव्यानि च विस्मृतिं ययुः ॥१७९॥
- उद्धर्तुकामो रथचक्रमेव पार्थ ययाचेऽवसरं प्रदातुम् ।
नेत्याह कृष्णोऽञ्जलिकं सुघोरं त्रिनेत्रदत्तं जगृहे च पार्थः ॥१८०॥
- सत्येन धर्मेण च सन्नियोज्य मुमोच कर्णस्य वधाय बाणम् ।
चिच्छेद तेनैव च तस्य शीर्षं सन्धित्सतो बाणवरं सुघोरम् ॥१८१॥

अपराह्णेऽपराह्णस्य सूर्यजस्येन्द्रसूनुना ।

छिन्नमञ्जलिकेनाऽजौ सोत्सेधमपतच्छिरः

॥१८२॥

तस्मिन् हते दीनमुखः सुयोधनो ययौ समाहृत्य बलं सशत्यः ।

युधिष्ठिरः कर्णवधं निशम्य तदा समागत्य ददर्श तत्तनुम्

॥१८३॥

शशंस कृष्णं च धनञ्जयं च भीमं च येऽन्येऽपि युधि प्रवीराः ।

गत्वा च ते शिविरं मोदमाना ऊषुः सकृष्णास्तदनुव्रताः सदा ॥१८४॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

कर्णवधोनाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथ अष्टाविंशोऽध्यायः

प्रभातायां तु शर्वर्यां गुरुपुत्रानुमोदितः ।
 शल्यं सेनापतिं कृत्वा योद्धुं दुर्योधनोऽभ्ययात्
 तमभ्ययुः पाण्डवाश्च हृष्टा युद्धाय दंशिताः ।
 तत्राऽसीत् सुमहद् युद्धं पाण्डवानां परैः सह
 अग्रे भीमः पाण्डवानां मध्ये राजा युधिष्ठिरः ।
 पृष्ठे गाण्डीवधन्वाऽऽसीद् वासुदेवाभिरक्षितः
 चक्ररक्षौ यमौ राज्ञो धृष्टयुम्नश्च सात्यकिः ।
 नृपस्य पार्श्वयोरास्तामग्रेऽन्येषां गुरोः सुतः
 मध्ये शल्यः पृष्ठतोऽभूद् भ्रातृभिश्च सुयोधनः ।
 चक्ररक्षौ तु शल्यस्य शकुनिस्तत्सुतस्तथा ।
 कृपश्च कृतवर्मा च पार्श्वयोः समवस्थितौ
 तत्राभवन्महद् युद्धं भीमस्य द्रौणिना सह ।
 राज्ञः शल्येन च तथा घोररूपं भयानकम्
 तत्र नातिप्रयत्नेन द्रौणिर्भीमेन सायकैः ।
 विरथीकृतस्तथा धर्मसुनुः शल्येन तत्क्षणात्
 आससाद तदा शल्यं कपिप्रवरकेतनः ।
 तयोरासीन्महद् युद्धमद्भुतं रोमहर्षणम्
 रथमन्यं समास्थाय द्रौणिर्भीमं समभ्ययात् ।
 दुर्योधनश्च भीमस्य शरैरावारयद् दिशः

तावुभौ शरवर्षेण वारयामास मारुतिः ।	
ताभ्यां तस्याभवद् युद्धं सुघोरमतिमानुषम्	॥१०॥
दुर्योधनस्यावरजान् द्रौपदेया युयुत्सुना ।	
शिखण्ड्याद्यैर्मातुलैश्च सह सर्वान् न्यवारयन्	॥११॥
सहदेवस्तु शकुनिमुलूकं नकुलस्तदा ।	
धृष्टद्युम्नश्च हार्दिक्यं सात्यकिः कृपमेव च ।	
तेषां तदभवद् युद्धं चित्रं लघु च सुष्ठु च	॥१२॥
शल्यस्तु शरसङ्घातैः पार्थस्यावारयद् दिशः ।	
सोऽपि विव्याध विशिखैः शल्यमाहवशोभिनम् ।	
तयोः सुसममेवाऽसीचिरं देवासुरोपमम्	॥१३॥
ततः शरं वज्रनिभं मद्रराजः समाददे ।	
तेन विव्याध बीभत्सुं हृदये स मुमोह च	॥१४॥
उपलभ्य पुनः सङ्गां वासविः शत्रुतापनः ।	
चिच्छेद कार्मुकं सङ्घे मद्रराजस्य धीमतः	॥१५॥
सोऽन्यत् कार्मुकमादाय मुमोचास्त्राणि फल्गुने ।	
सौरं याम्यं च पार्जन्यं तान्यैन्द्रैर्न जघान सः	॥१६॥
पुनर्न्यकृन्तत् तच्चापमिन्द्रसुनुरमर्षितः ।	
शल्यो गदां समादाय चिक्षेपार्जुनवक्षसि ।	
तदा मुमोह बीभत्सुस्तत उच्चक्रुशुः परे	॥१७॥
प्राप्य सङ्गां पुनः पार्थः शल्यं विव्याध वक्षसि ।	
स विह्वलितसर्वाङ्गः शिश्रिये ध्वजमुत्तमम्	॥१८॥

- समाश्वस्तः पुनर्बाणं यमदण्डनिभं रणे ।
मुमोच पार्थस्य स च निर्बिभेद स्तनान्तरम् ॥१९॥
- तेन विह्वलितः पार्थो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ।
समाश्वस्तः प्रचिच्छेद मद्राजस्य कार्मुकम् ।
छत्रं ध्वजं च तरसा सारथिं च न्यपातयत् ॥२०॥
- तदाऽऽन्यं रथमास्थाय धर्मराजः शरोत्तमैः ।
चतुर्भिश्चतुरो बाहाञ्छल्यस्य निजघान ह ॥२१॥
- शल्योऽन्यं रथमास्थाय सर्वास्ताञ्छरवृष्टिभिः ।
छादयामास राजानं विरथं च चकार ह ॥२२॥
- निहत्याश्वान् सात्यकेश्च धृष्टद्युम्नस्य चाभिभूः ।
चापे छित्त्वा च यमयोर्दध्मौ शङ्खं महास्वनम् ॥२३॥
- ततस्तु शल्यं समुदीर्यमाणं दृष्ट्वा रणे भीमसेनस्तरस्वी ।
न्यवारयद् बाणवरैरनेकैश्चकार चैनं विरथं क्षणेन ॥२४॥
- आस्थाय चान्यं रथमापतन्तं पुनश्च शल्यं भृशमेव मर्मसु ।
निर्भिद्य बाणैर्विरथं चकार पुनस्तृतीयं रथमारुरोज ॥२५॥
- आत्तान्यात्तान्यायुधान्यस्य भीमः सर्वाणि चिच्छेद बिभेद चास्य ।
मर्माणि बाणैर्नितरां पुनश्च स मुष्टिमुद्यम्य जगाम धर्मजम् ॥२६॥
- तं भीमभिन्नमर्माणं विवर्माणं निरायुधम् ।
श्वासमात्रावशिष्टं च मरणायैव केवलम् ॥२७॥
- आत्मानमभिगच्छन्तं दृष्ट्वाऽन्यं रथमास्थितः ।
हन्तुकामो रणे वीरममोघां शक्तिमाददे ॥२८॥

दिव्यास्त्रैरभिसंयोज्य तां तदा धर्मनन्दनः ।
 सत्यधर्मफलैश्चैव चिक्षेपास्य हृदि त्वरन् ॥२९॥
 स भिन्नहृदयो भूमौ पपाताभिमुखो नृपम् ।
 सत्यधर्मरतः शल्य इन्द्रस्यातिथितामगात् ॥३०॥
 मद्राजे हते वीरे सुशर्माऽर्जुनमभ्ययात् ।
 संशप्तकावशिष्टैस्तमनयन्मृत्यवेऽर्जुनः ॥३१॥
 दुर्योधनस्यावरजानवशिष्टान् वृकोदरः ।
 सर्वान् जघान सेनां च निश्शेषामकरोद् रणे ॥३२॥
 उलूकं सहदेवोऽथ शकुनिं चातिपापिनम् ।
 जघान द्रौणिहार्दिक्यकृपान् भीमार्जुनौ ततः ॥३३॥
 बहुशो विरथीकृत्य पीडयित्वा पुनःपुनः ।
 द्रावयामासतुस्ते तु भीषिता विविशुर्वनम् ॥३४॥
 शैनेयेन गृहीतोऽथ सञ्जयोऽनन्तशक्तिना ।
 व्यासेन मोचितोऽथैकः पार्थान् दुर्योधनोऽभ्ययात् ॥३५॥
 तेषामभूत् तस्य च घोररूपं युद्धं स बाणैर्बहुशोऽर्जुनं च ।
 चकार मूर्च्छाभिगतं युधिष्ठिरं यमावयत्ताद् विरथांश्चकार ॥३६॥
 तं भीमसेनो विरथं चकार गजं समारुह्य पुनः समभ्ययात् ।
 पुनश्च शैनेयशिखण्डिपार्षतान् यमौ नृपं च व्यदधान्निरायुधान् ॥३७॥
 गजे च भीमेन शरैर्निपातिते समारुहद् वाजिवरं सुनिर्भयः ।
 स तेन च प्रासकरो रणेऽरिहा चचार शैनेयमताडयच्च ॥३८॥

- मुमोह तेनाभिहतः स सात्यकिर्यमावपि प्रासनिपीडितौ रथे ।
निषीदतुर्धर्मसुतं प्रयान्तं समीक्ष्य भीमोऽस्य जघान वाजिनम् ॥३९॥
- प्रासे निकृत्ते च वृकोदरेण विवाहनः सोऽपि ययौ सुयोधनः ।
आदाय गुर्वी च गदां प्रयातो द्वैपायनस्योरुसरो विवेश ॥४०॥
- एवमक्षौहिणीषट्कं भीमेन निहतं रणे ।
पञ्च पार्थेन निहता अर्द्धं कालिङ्गकानृते ।
एकादशाक्षौहिणीभ्यः शिष्टमन्यैर्निसूदितम् ॥४१॥
- अक्षौहिणीचतुष्कं च पार्थानां द्रौणिना हतम् ।
अन्यैरन्याः समस्तैश्च द्रोणकर्णमहाव्रताः ।
दुर्योधनो भौमसुनुः प्रायः सेनाहनः क्रमात् ॥४२॥
- जयं लब्ध्वा नदत्सूचैः पाण्डवेषु महात्मसु ।
दुर्योधनो जलस्तम्भं कृत्वा मन्त्रान् जजाप ह ॥४३॥
- मन्त्रा दुर्वाससा दत्ता मृतसञ्जीवनप्रदाः ।
जले स्थित्वा जपन् सप्तदिनैः सर्वान् मृतानपि ।
उद्धरेद् धार्तराष्ट्रोऽयं स्युरवध्याश्च ते पुनः ॥४४॥
- इति विद्याबलं तस्य ज्ञात्वा पाण्डुसुतास्ततः ।
अन्विषन्तः शुश्रुवुश्च व्याधेभ्यस्तं जले स्थितम् ।
आगच्छंश्च ततस्तत्र पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥४५॥
- तदा जलात् समुन्मज्य त्रिभिर्द्रौणिपुरस्सरैः ।
मन्त्रयन्तं स्म ददृशुस्तान् दृष्ट्वा ते प्रदुद्रुवुः ॥४६॥
- दुर्योधनोऽविशत् तोयं दृष्ट्वा तं केशवाज्ञया ।
युधिष्ठिरः सुपरुषैर्वाक्यैरेनमथाऽह्वयत् ॥४७॥

अमर्षितोऽसौ धृतराष्ट्रपुत्रः श्वसंस्तदा दण्डहतो यथाऽहिः ।
 उवाच शाठ्यात् तपसे वनाय यायां भवाञ्छासतु सर्वपृथ्वीम् ॥४८॥
 तमाह धर्मजो राजा यस्त्वं कृष्णे समागते ।
 सूच्यग्रवेधितां पृथ्वीं दातुं नैच्छः कथं पुनः ॥४९॥
 घातयित्वा सर्वपृथ्वीं भीष्मद्रोणमुखानपि ।
 दातुमिच्छसि सर्वां च पृथ्वीं नाद्य वयं पुनः ॥५०॥
 अहत्वा प्रतिगृह्णीम एहि युद्धे स्थिरो भव ।
 न कुरूणां कुले जातस्त्वं यो भीतो ह्यपोऽविशः ॥५१॥
 इत्यादि रूक्षवचनं श्रुत्वा दुर्योधनो रुषा ।
 जलस्तम्भात् समुत्तस्थौ श्वसन्नाशीविषो यथा ॥५२॥
 उवाच चैक एवाहमकिरीटो विवर्मकः ।
 भवन्तो बहवो वर्मशिरस्त्राणयुता अपि ॥५३॥
 यद्येवमपि मे युद्धं भवद्भिर्मन्यसे समम् ।
 सर्वैरेकेन वा युद्धं करिष्ये न च भीर्मम ॥५४॥
 इत्युक्त आह धर्मात्मा वर्माद्यं च ददामि ते ।
 वृणीष्व प्रतिवीरं च पञ्चानां यं त्वमिच्छसि ॥५५॥
 हत्वैकं त्वं भुङ्क्ष्व राज्यमन्ये याम् वयं वनम् ।
 हते वा त्वयि तेनैव भुञ्जीमश्चाखिलां भुवम् ।
 आधत्स्व चाऽयुधं येन जेतुमिच्छसि शात्रवान् ॥५६॥
 इत्युक्त ऊचे न हि दुर्बलैरहं योत्स्ये चतुर्भिर्भवदर्जुनादिभिः ।
 भीमेन योत्स्ये गदया सदा हि मे प्रिया गदा नान्यदथाऽयुधं स्पृशे ॥५७॥

- श्रुत्वाऽस्य वाक्यं रभसा वृकोदरो गदां तदाऽध्यर्द्धभराधिकां मुदा ।
 राज्ञो गदायाः प्रतिगृह्य वीरः समुत्थितो युद्धमनाः समुन्नदन् ॥५८॥
- अथाऽहं नारायण आदिदेवो युधिष्ठिरं कष्टमिदं कृतं त्वया ।
 न ह्येष राजा गदया रणे चरन् शक्यो विजेतुं निखिलैः सुरासुरैः ॥५९॥
- स निश्चयाद् वश्चतुरो निहन्यात् सहार्जुनान् भीमसेनः कथञ्चित् ।
 हन्तैनमाजौ न हि भीमतुल्यो बले कचिद् धार्तराष्ट्रः कृती च ॥६०॥
- ऊरू भीमेन भेत्तव्यौ प्रतिज्ञां रक्षता रिपोः ।
 नाभेरधस्ताद्धननं जना आहुर्गदामृधे ॥६१॥
- अधर्म इति तत् कृष्णो लोकनिन्दानिवृत्तये ।
 आपद्धर्मं दर्शयितुं किञ्चिद्व्याजेन संपुतः ॥६२॥
- भीमो हन्याद् धार्तराष्ट्रमित्यूचे यद्यपि स्फुटम् ।
 अव्याजेनापि शक्तोऽसौ बलं निस्सीममाह च ॥६३॥
- आह शिक्षामप्यनूनां यत्नं दुर्योधनेऽधिकम् ।
 न हि भीमोऽतिप्रयत्नं कुर्यादिति गुणो ह्ययम् ॥६४॥
- प्रतिज्ञापालनं धर्मो दुष्टेषु तु विशेषतः ।
 इति धर्मरहस्यं तु वित्तः कृष्णवृकोदरौ ॥६५॥
- नान्यस्ततो लोकनिन्दां व्यपनेतुमुभावपि ।
 अनापद्यापदिव च दर्शयेतां जनस्य तु ॥६६॥
- ततो भीमः सर्वलोकस्य धर्मं प्रकाशयन् वाक्यमिदं जगाद ।
 ऊरू तवाहं हि यथाप्रतिज्ञं भेत्स्यामि नैवात्र विचारणीयम् ॥६७॥

- इत्युक्तवन्तं प्रससार चाऽजौ दुर्योधनस्तत्र बभूव युद्धम् ।
भीमस्तदाऽग्रप्रकृतिं विधित्सुर्मन्दः स आजौ व्यचरज्जनार्थे ॥६८॥
- दर्शयन्तौ गदामार्गं चित्रं तौ प्रविचेरतुः ।
बलभद्रोऽप्याजगाम तदा तौ प्रतिवारितुम् ॥६९॥
- वारितावपि तेनोभौ नैव युद्धं प्रमुञ्चताम् ।
ततो ददर्श तद् युद्धं मानितः कृष्णपूर्वकैः ।
तौ शिक्षाबलसंयुक्तौ मण्डलानि विचेरतुः ॥७०॥
- ततो भीमं वञ्चयितुं धार्तराष्ट्रः शिरः क्षितौ ।
न्यधादुच्छ्रितसक्थीकस्तदा कृष्णाभ्यनुज्ञया ।
पृष्ठमूलेऽहनद् भीमो भिन्नसक्थिश्च सोऽपतत् ॥७१॥
- प्रतिज्ञापालनार्थाय नाभेर्नोपर्यधस्तदा ।
गदायुद्धस्य मर्यादां यशश्चाप्यभिरक्षितुम् ॥७२॥
- नाधस्तान्मध्य एवासौ निजघ्ने तं वृकोदरः ।
एवं प्रतिज्ञायुग्मार्थं भग्नसक्थियुगं रणे ॥७३॥
- कृष्णं द्यूते निधेहीति यदवादीत् सुयोधनः ।
तत्प्रतिज्ञानुसारेण भीमो मूर्ध्नि नमस्क्रीत् ।
'ऋषभं मा समानानां' इति सूक्तं ददर्श च ॥७४॥
- तेषां पुण्यानि विद्याश्च समादायैव सर्वशः ।
तांश्चकार तमोगन्तुंस्तस्य मूर्ध्नि पदाऽऽक्रमत् ॥७५॥
- स्मारयामास कर्माणि यानि तस्य कृतानि च ।
कृष्णबन्धे कृतो मन्त्र इति मूर्ध्नि पदाऽहनत् ॥७६॥

- पुनःपुनश्च तद् वीक्ष्य चुक्रोध मुसलायुधः ।
चुक्रोश नैव धर्मोऽयमित्यसावूर्ध्वबाहुकः ॥७७॥
- पुनः क्रोधाभिताम्राक्ष आदाय मुसलं हलम् ।
अभिदुद्राव भीमं तं न चचाल वृकोदरः ॥७८॥
- अभये संस्थिते भीमे रामं जग्राह केशवः ।
आह धर्मेण निहतो भीमेनायं सुयोधनः ॥७९॥
- न मण्डलेऽभिसारे वा नापसारे च नाभितः ।
अधो हन्याद् वञ्चयन्तमधो हत्वा न दुष्यति ॥८०॥
- कृता प्रतिज्ञा च वृकोदरेण भेत्स्ये तवोरू इति युक्तिपूर्वकम् ।
संश्रावयानेन तदेष धर्मतो जघान दुर्योधनमग्रकर्मा ॥८१॥
- वासुदेववचः श्रुत्वा धर्मच्छलमिति ब्रुवन् ।
रौहिणेयो जगामाऽशु स्वपुरीमेव सानुगः ॥८२॥
- तस्मिन् गते वासुदेवं समपृच्छद् युधिष्ठिरः ।
धर्मोऽयमथवाधर्म इति तं प्राह केशवः ॥८३॥
- न साक्षाद् धर्मतो वध्या ये तु पापतमा नराः ।
देवैर्हि वञ्चयित्वैव हताः पूर्वं सुरारयः ।
अतोऽयमप्यधर्मेण हतो नात्रास्ति दूषणम् ॥८४॥
- भीष्मद्रोणौ च कर्णश्च यदैवोपाधिना हताः ।
को नु दुर्योधने पापे हते दोषः कथञ्चन ॥८५॥
- प्रतिज्ञापालनायापि बिभेदोरू वृकोदरः ।
धर्मतश्च प्रतिज्ञेयं कृताऽनेनानुरूपतः ॥८६॥

लोकतोऽपि न धर्मस्य हानिरत्र कथञ्चन ।
 ये भीमस्याप्रभावज्ञा आपद्धर्मं च मन्वते ॥८७॥
 अवध्यत्वे शिववराद् गदाशिक्षाबलादपि ।
 जरासन्धोपमो यस्माद् धार्तराष्ट्रः सुविश्रुतः ॥८८॥
 तस्मात् सद्धर्मं एवायं भीमचीर्णं इति ब्रुवन् ।
 अपि संशयिनं चक्रे धर्मराजं जगत्पतिः ॥८९॥
 भूभारक्षतिजो धर्मो मच्छुश्रूषात्मकस्तु यः ।
 भीमस्यैव भवेत् सम्यगिति बुद्ध्या परः प्रभुः ॥९०॥
 स्वेनैव बलभद्राय जनाय च पुनःपुनः ।
 श्रुत्वाऽप्युक्तं न तत्याज संशयं धर्मजो यतः ।
 ततोऽप्यसंशयं कृष्णो न चकार युधिष्ठिरम् ॥९१॥
 मुख्यधर्मं हि भगवान् बलायाऽह जनाय च ।
 धर्मेणैव हतो राजा धार्तराष्ट्रः सुयोधनः ।
 इति यद् वक्ष्यति पुनर्निश्चयार्थोऽर्जुनाय च ॥९२॥
 पुनःपुनर्धर्मत एव भीमो जघान राजानमिति ब्रुवन्तम् ।
 जगाद कृष्णं स्फुरिताधरोष्ठः क्रोधात् सुपापो धृतराष्ट्रसूनुः ।
 त्वयैव पापे निहिता हि पार्थाः पापाधिकस्त्वं हि सदैक एव ॥९३॥
 इत्यूचिवांसं प्रजगाद कृष्णो न त्वत्समः पापतमः कदाचित् ।
 भीष्मादिहत्याऽपि तवैव पापं यदन्वयुस्त्वामपि पापनिश्चयम् ।
 पापं च पापानुगतं च हत्वा कथञ्चनाप्यस्ति न चैव पापम् ॥९४॥
 न पाण्डवेष्वस्ति ततो हि किञ्चित् पापं प्रयत्नाच्च निसर्गतोऽपि ।
 गुणाधिकास्ते मदुपाश्रयाच्च को नाम तेष्वपि पापमाह ॥९५॥

- निसर्गतः पापतमस्त्वमन्यान् धर्मस्थितान् पापपथे निधाय ।
स्वयं च पापे निरतः सदैव पापात् सुपापां गतिमेव यासि ॥१६॥
- इति ब्रुवन्तं पुनराह कृष्णं दुर्योधनः पापकृतां प्रधानः ।
स्वन्तोत्तमो नाम क एव मत्तः को नाम दोषोऽस्ति मया कृतोऽत्र ॥१७॥
- इष्टं च यज्ञैश्चरितं च पूतैः पदं रिपूणां निहितं च मूर्ध्नि ।
मृत्युश्च सङ्ग्रामशिरस्यवाप्तो रणोन्मुखेनैव मया किमन्यत् ॥१८॥
- इष्टा भोगा मया भुक्ताः प्राप्ता च परमा गतिः ।
दुःखिनो दुःखमाप्स्यन्ति पार्थास्ते कूटयोधिनः ॥१९॥
- चन्द्रसूर्यनिभैः शूरैर्धार्मिकैः सद्भिरुज्जिता ।
केवला रत्नहीनेयं पाण्डवैर्भुज्यतां मही ॥२०॥
- इत्युक्तवत्येव नृपे सुरेशैः प्रसूनवृष्टिर्विहिता पपात ।
तामेव बुद्धिं धृतराष्ट्रसूनोः कृत्वा दृढां पातयितुं तमोऽन्धे ॥२१॥
- सम्भावयत आत्मानं वासुदेवं विनिन्दतः ।
तत्परांश्च कथं न स्यात् तमोऽन्ते च विशेषतः ॥२२॥
- यदैकैकमलं तत्र दुःखाधिक्यं समुच्चयात् ।
इति तत् कारयित्वेश आह मोघं तवाखिलम् ॥२३॥
- नृशंसस्य कृतघ्नस्य गुणवद्भेषिणः सदा ।
यदि धर्मफलं ध्वान्तं सूर्यवत् स्यात् प्रकाशकम् ॥२४॥
- वदन् पुनः पुनरिदं धर्मतो हत इत्यपि ।
ख्यपयामास भगवान् जने निजजनेष्टदः ॥२५॥

प्रख्यापिते वासुदेवेन धर्मे सतां सर्वेषां हृद्यमासीत् समस्तम् ।
हतं च धर्मेण नृपं व्यजानन् पापोऽयमित्येव विनिश्चितार्थाः ॥१०६॥

युधिष्ठिरोऽपापदर्शी सदैव ससंशयोऽभूत् सुमनोऽभिवृष्ट्या ।
स्नेहाद् द्रौणिः सञ्जयो रौहिणेयो दौर्योधनात् पापमित्येव चोचुः ॥१०७॥

ततः कृष्णः पाण्डुपाञ्चालकैस्तैर्भृशं नदद्भिर्हर्षितैः समेतः ।
ययौ विरिञ्चेशसुरेन्द्रमुख्यैः सम्पूजितस्तैश्च रणाङ्गणात् स्मयन् ॥१०८॥

ततः श्रुत्वा सञ्जयाद् दुःखतप्तं सम्बोधयिष्यन् पितरं युयुत्सुः ।
कृष्णस्य राज्ञश्च मतेऽनुयातो जगाम चान्वेव जनार्दनश्च ॥१०९॥

धर्मयुक्तैश्च तत्त्वार्थैर्लोकवृत्तानुदर्शकैः ।
वाक्यै राजानमाश्वास्य प्रायात् पार्थान् पुनर्हरिः ॥११०॥

कालानुसारतो देवाश्चोपसंहर्तुमच्युतः ।
ययौ सपार्थशैनेयः कुरूणां शिविरं निशि ॥१११॥

तदैव हार्दिक्यकृपान्वितोऽयात् सुयोधनं द्रौणिरमुं शयानम् ।
प्रभङ्गसक्थिं श्वसृगालभूतैः सम्भक्ष्यमाणं ददृशे श्वसन्तम् ॥११२॥

स दुःखशोकाभिहतो विनिन्द्य पार्थान् मया भूप किमत्र कार्यम् ।
इत्याह निष्पाण्डवतां कुरुष्वेत्यमुं व्यधात् पांस्वभिषेकिणं नृपः ॥११३॥

उच्छिद्य सन्ततिं पाण्डोः कृत्वा स्वक्षेत्रसन्ततिम् ।
तया भूरक्षणेहृदा सोऽभिषिक्तस्तथेत्यगात् ॥११४॥

स कृष्णभीमपार्थानां भयादेव पुनर्वनम् ।
कृपसात्त्वतसंयुक्तो विवेश गहनं रथी ॥११५॥

तस्य चिन्तयतो द्रोणवधं दुर्योधनस्य च ।
 नाऽगान्निद्रा निशीथे च ध्वाङ्गान् न्यग्रोधवासिनः
 हतान् सुबहुसाहस्रानेकेनातिबलेन तु ।
 कौशिकेन निरीक्ष्यैव प्राह तौ कृपसात्वतौ
 निदर्शनेन ह्येतेन प्रेरितः परमात्मना ।
 यामि पाण्डुसुतान् हन्तुमित्युक्त्वाऽरुरुहे रथम्
 निवारितोऽपि ताभ्यां स प्राद्रवच्छिबिरं प्रति ।
 अनुजग्मतुस्तावपि तं शिबिरद्वारि चैक्षत
 उग्ररूपधरं रुद्रं स्वकीयां तनुमेव सः ।
 परीतं वासुदेवेन बहुकोटिस्वरूपिणा
 दृष्ट्वैव वासुदेवं तमत्रसद् गौतमीसुतः ।
 वासुदेवाज्ञयैवात्र स्वात्मनाऽपि सदाशिवः
 अयुद्धचदग्रसच्चाऽशु द्रौणेः सर्वायुधान्यपि ।
 अचिन्त्या हरिशक्तिर्हि दृश्यन्तेऽत्महनोऽपि हि
 अतस्तया प्रेरितेन स्वात्मनैवाखिलेष्वपि ।
 आयुधेषु निगीर्णेषु द्रौणिर्यज्ञं तु मानसम् ।
 चक्रेऽत्मानं पशुं कृत्वा स्वात्मस्थायैव विष्णवे
 यज्ञतुष्टेन हरिणा प्रेरितः शङ्कः स्वयम् ।
 आत्मने द्रोणपुत्राय ददौ सर्वायुधानि च
 उवाच चाहमादिष्टो विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 अरक्षं पार्थशिविरमियन्तं कालमेव तु

तदिच्छयैव निर्दिष्टो दास्ये मार्गं तवाद्य च ।
 आयुधानि च सर्वाणि हन्तुं सर्वानिमान् जनान् ॥१२६॥
 इत्युदीर्य प्रदायाऽशु सर्वा हेतीर्वृषध्वजः ।
 तत्रैवान्तर्दधे सोऽपि प्रोवाच कृपसात्वतौ ॥१२७॥
 ये निर्यास्यन्ति शिबिराज्जहितं तांस्तु सर्वशः ।
 इत्युक्त्वा प्रविवेशान्तर्धन्वी खड्गी कृतान्तवत् ॥१२८॥
 पारावताश्वं स तदा शयानमुपेत्य पद्भं समताडयच्च ।
 वक्षस्यसाववदद् वीतनिद्रो जाने भवन्तं हि गुरोस्तनूजम् ॥१२९॥
 समुत्थितं मां जहि शस्त्रपाणिं शस्त्रेण वीरोऽसि स वीरधर्माः ।
 लोकाश्च मे सन्त्वथ शस्त्रपूता इति ब्रुवाणं स रुषा जगाद ॥१३०॥
 न सन्ति हि ब्रह्महणां सुलोका विशेषतश्चैव गुरुद्रुहां पुनः ।
 न धर्मयुद्धेन वधार्हकाश्च ये त्वद्विधाः पापतमाः सुपाप ॥१३१॥
 अवश्यभाविनं मृत्युं धृष्टयुष्मो विचिन्त्य तम् ।
 तूष्णीं बभूव स्वप्नेऽपि नित्यं पश्यति तां मृतिम् ॥१३२॥
 द्रौणिं च कालरात्रिं च द्रोणपातादनन्तरम् ।
 विशसन्तं कृषन्तीं च स्वप्ने पश्यति पार्षतः ॥१३३॥
 समाक्षिपद् द्रोणसुतोऽस्य कण्ठे निबद्ध्य मौर्वीं धनुषोऽप्युरस्थः ।
 ममन्थ कृच्छ्रेण विहाय देहं ययौ निजं स्थानमसौ च वह्निः ॥१३४॥
 ततः शिखण्डिनं हत्वा युधामन्यूतमौजसौ ।
 जनमेजयं च पाञ्चालीसुतानभिययौ ज्वलन् ॥१३५॥

- तैरुत्थितैरस्यमानः शरैः खड्गेन जघ्निवान् ।
 सर्वान् सव्यापसव्येन तथाऽन्यान् पाण्डवात्मजान् ।
 ऋत एकं भैमसेनिं काशिराजात्मजात्मजम् ॥१३६॥
- तं तदाऽन्तर्हितः शर्वः कैलासमनयत् क्षणात् ।
 स शर्वत्रातनामाऽऽसीदतस्तत्रैव सोऽवसत् ॥१३७॥
- पुराऽर्थितः स्वदौहित्रस्यामरत्वाय शङ्कः ।
 काशिराजेन तेनासौ जुगोपैनं कृपायुतः ॥१३८॥
- वासुदेवमतं ज्ञात्वा साम्राज्याय परीक्षितः ।
 वारयामास भूलोकं नैव याहीत्यमुं शिवः ॥१३९॥
- सामान्यतोऽपाण्डवाय द्रौणिनाऽप्यभिसन्धितम् ।
 तद्रूपेणैव रुद्रेण विनैनमिति चिन्तितम् ॥१४०॥
- अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैनं न जघानैक्यतस्तयोः ।
 चेकितानादिकांश्चैव जघानान्यान् स सर्वशः ॥१४१॥
- स चेदिपाञ्चालकरुशकाशीनन्यांश्च सर्वान् विनिहत्य वीरः ।
 शिशून् स्त्रियश्चैव निहन्तुमुग्रः प्राज्वालयत् तच्छिबिरं समन्तात् ॥१४२॥
- जिजीविषूस्तत्र पलायमानान् द्वारि स्थितो गौतमः सात्वतश्च ।
 निजघ्नतुः सर्वतः पार्थतस्य सूतस्त्वेकः शेषितो दैवयोगात् ॥१४३॥
- खड्गेन प्रहृतं दृष्ट्वा हार्दिक्येन पपात ह ।
 भूमौ प्रागेव संस्पर्शान्न ज्ञातस्तमसाऽमुना ।
 अन्यासक्ते समुत्थाय प्राद्रवद् यत्र पार्थती ॥१४४॥

तस्या अकथयत् सर्वं सा भीमायाऽह दुःखिता ।
 प्राद्रवद् रथमारुह्य स धन्वी गौतमीसुतम् ॥१४५॥
 तदन्तरे द्रौणिरपि प्रयातः कृष्णासुतानां मुदितः शिरांसि ।
 आदाय हार्दिक्यकृपानुयातो दुर्योधनं सन्निकृष्टप्रयाणम् ॥१४६॥
 दृष्ट्वा तदुक्तं च निशम्य पापस्तुष्टोऽत्यजत् साध्विति देहमाशु ।
 भीमार्जुनाभ्यामथ केशवाच्च भीताः पृथग् द्रौणिमुखाः प्रयाताः ॥१४७॥
 तत्रैकलं द्रोणसुतं रथेन यान्तं रथी मारुतिरन्वधावत् ।
 तमाद्रवन्तं प्रसमीक्ष्य भीतः पराद्रवद् द्रौणिरभिद्रुताश्वैः ॥१४८॥
 आद्रवन्तं पुनर्दृष्ट्वा भीमं द्रोणात्मजो रुषा ।
 आवृत्य युद्धयन् विजितोऽस्त्रं ब्रह्मशिर आददे ॥१४९॥
 एतस्मिन्नन्तरे कृष्णो धर्मजेनार्जुनेन च ।
 तत्राऽगमत् तदस्त्रं च भीमं चाव्यर्थतां नयन् ।
 अवध्यो भीमसेनस्तदस्त्रं चामोघमेव यत् ॥१५०॥
 विष्णुनैवोभयं यस्मात् क्लृप्तं भीमोऽस्त्रमेव तत् ।
 गायत्री तत्र मन्त्रो यद् ब्रह्माऽत्र ध्यानदेवता ।
 ध्येयो नारायणो देवो जगत्प्रसविता स्वयम् ॥१५१॥
 ऊचे च पार्थयोः कृष्णो यत् कृतं द्रौणिना पुरा ।
 स्वायुधानां याचनं चाप्यशक्तेन तदुद्धृतौ ॥१५२॥
 पृष्टेनोक्तं त्वया हीनां कृत्वा दुर्योधनाय गाम् ।
 दातुं त्वदायुधं मेऽद्येत्येवमुक्तेऽत्मनोदितम् ।
 मैवं कार्षीः पुनरिति ध्यायताऽब्धेस्तटे स्वमु ॥१५३॥

- तदस्त्रं प्रज्वलद् दृष्ट्वाऽपाण्डवत्वविधित्सया ।
धरायां द्रौणिना मुक्तं कृष्णेन प्रेरितोऽर्जुनः ॥१५४॥
- स्वस्त्यस्तु द्रोणपुत्राय भूतेभ्यो मह्यमेव च ।
इति ब्रुवंस्तदेवास्त्रमस्त्रशान्त्यै व्यसर्जयत् ॥१५५॥
- अनस्त्रज्ञेषु मुक्तं तद्वन्यादस्त्रमुचं यतः ।
गुरुभक्त्या ततो द्रौणेः स्वस्त्यस्त्वित्याह वासविः ॥१५६॥
- तदस्त्रयोस्तु संयोगे भूतानां संहतिर्भवेत् ।
भूतानां स्वस्तिरप्यत्र काङ्क्षिता करुणात्मना ॥१५७॥
- तथाऽप्यस्त्रद्वयं युक्तं भूतानां नाशकृद् ध्रुवम् ।
तस्मान्निवारयन् योगं तयोर्मध्येऽभवत् क्षणात् ।
निस्सीमशक्तिः परमः कृष्णः सत्यवतीसुतः ॥१५८॥
- संस्थाप्यास्त्रद्वयं दूरे तावाह पुरुषोत्तमः ।
सन्ति ह्यस्त्रविदः पूर्वं प्रायश्चैतन्न तैः कृतम् ।
लोकोपद्रवकृत् कर्म सन्तः कुर्युः कथं कचित् ॥१५९॥
- इत्युक्तो फल्गुनः प्राह मया मुक्तं महापदि ।
शान्त्यर्थमेव च विभो क्षन्तव्यं भवता ततः ॥१६०॥
- द्रौणिरप्येवमेवाऽह तौ वेदपतिरब्रवीत् ।
निवर्त्यतामस्त्रमिति शक्रसनुस्तथाऽकरोत् ।
निवर्तनाप्रभुं द्रौणिं वासुदेवोऽभ्यभाषत ॥१६१॥
- क्षत्रतेजा ब्रह्मचारी कौमारादपि पाण्डवः ।
निवर्तने ततः शक्तो नायं द्रोणात्मजोऽपि सन् ।

अब्रह्मचर्यादित्युक्ते व्यासो द्रौणिमभाषत ॥१६२॥

निवर्तनासमर्थस्त्वं देहि नैसर्गिकं मणिम् ।
जितः प्रागेव भीमेन भीमायैव महाप्रभम् ।
अपि केवलया वाचा पार्थेभ्योऽस्त्रं निवर्तय ॥१६३॥

इत्युक्तो मूर्धजं रत्नं जरामरणनाशनम् ।
क्षुत्तृष्ट्रमापहं दिव्यं गन्धध्वान्तहरं शुभम् ॥१६४॥

उत्कृत्य भीमाय ददौ मुक्ताः पञ्चैव पाण्डवाः ।
अस्त्रादिति ततो वेदभर्ता वासविमब्रवीत् ॥१६५॥

तात मुक्तं द्रौणिनाऽपि त्वमेवास्त्रं निवर्तय ।
इत्युक्तस्तं प्रणम्याऽशु सअहारार्जुनोऽपि तत् ॥१६६॥

यादवेशोऽथ गोतम्याः सुतमाहैकसन्ततेः ।
वाचा निवर्तयास्त्रं ते इत्युक्तो द्रौणिरब्रवीत् ॥१६७॥

पक्षपातादिच्छसि त्वं भाग्निनेयस्य सन्ततिम् ।
तत्रैव पातयाम्यस्त्रमुत्तरागर्भकृन्तने ॥१६८॥

वासुदेवः पुनः प्राह यदि हन्तव्य एव ते ।
गर्भस्तथाऽपि नैवास्त्रं पातयास्मिन् कथञ्चन ॥१६९॥

अभिमन्योर्मृतस्यैव देहे पातय मानद ।
एवं त्वदस्त्रनिहतं गर्भमुज्जीवयाम्यहम् ॥१७०॥

पातये गर्भ एवाहमित्यूचे गौतमीसुतः ।
अथाऽहं वासुदेवस्तमीषत्क्रुद्ध इव प्रभुः ॥१७१॥

- दुर्मते पश्य मे वीर्यं यत् ते शक्यं कुरुष्व तत् ।
उज्जीवयाम्यहं गर्भं यततः शक्तितोऽपि ते ॥१७२॥
- सन्ततिर्वर्षसाहस्रं पाण्डवानां भवेद् भुवि ।
मत्पालितां न कश्चित् तां तावद्धन्तुं क्षमः क्वचित् ॥१७३॥
- जानामि ते मतिं दुष्टं जिघांसोः पार्थसन्ततिम् ।
चिकीर्षोर्धातं राष्ट्रस्य तन्तुं भूयः सुदुष्करम् ॥१७४॥
- मदाज्ञया सा विफला भवित्री वाञ्छा मुमुक्षोर्विमुखस्य विष्णोः ।
यथैव तेनैव नराधिरूढो गम्यस्तव स्यान्न च भूमिभागः ॥१७५॥
- दुर्गन्धयुक्तो व्रणसञ्चिताङ्गः सदा चरः स्या विपिनेषु मन्दः ।
यावद् भुवि स्यादिह पार्थतन्तुर्व्यासोऽपि तं प्राह तथेति देवः ॥१७६॥
- रूपद्वयेनापि हरेस्तथोक्तो जगाद कालीतनयं स कृष्णम् ।
त्वया सह स्यान्मम सङ्गमो विभो यथेष्टतः स्यान्न च मेऽत्र विघ्नः ॥१७७॥
- इत्युक्त ओमिति प्राह भगवान् बादरायणः ।
तं प्रणम्य ययौ सोऽपि स्वप्नदृष्टमनुस्मरन् ॥१७८॥
- स्वप्ने हि द्रौपदेयानां वधो दृष्टोऽऽत्मना निशि ।
अर्जुनेन प्रतिज्ञातं द्रौपद्यै स्ववधं प्रति ॥१७९॥
- निबध्याऽनयनं चैव तेनैव शिविरं प्रति ।
मुञ्चेति द्रौपदीवाक्यं नेति भीमवचस्तथा ।
कृष्णवाक्यान्मणिं हृत्वा देशान्निर्यापणं तथा ॥१८०॥
- इत्यादि स्वप्नदृष्टं यत् प्रायः सत्यमभूदिति ।
चिन्तयन् प्रययौ देवं द्रौणिः शस्त्रभृतां वरः ॥१८१॥

- स कृष्णोक्तमपि प्राप्य बादरायणशिष्यताम् ।
प्राप्योत्तरद्वापरे च वेदान् संविभजिष्यति ॥१८२॥
- ततः सप्तर्षिभूत्वा पाराशर्यप्रसादतः ।
एकीभावं स्वरूपेण यास्यत्यच्युतनिष्ठया ॥१८३॥
- कृपोऽथ पाण्डवान् प्राप्य गौरवात् पूजितश्च तैः ।
अभूदाचार्य एवासौ राज्ञां तत्तन्तुभाविनाम् ॥१८४॥
- बादरायणशिष्यत्वं पुनः प्राप्य भजन्नमुम् ।
साकं स्वभागिनेयेन भाव्येको मुनिसप्तके ।
कृतवर्मा द्वारवतीं ययौ कृष्णानुमोदितः ॥१८५॥
- कृष्णायै तं मणिं दत्वा भीमस्तां पर्यसान्त्वयत् ।
विकोपा भीमवाक्येन राज्ञे सा च मणिं ददौ ॥१८६॥
- राजाहं हि मणौ दत्ते मह्यं भीमेन लौकिकाः ।
स्त्रीपक्षपातं राजा च शङ्केयुर्मारुतेरिति ॥१८७॥
- मणिं राज्ञे ददौ कृष्णा भर्तृप्रियहि ते रता ।
सोऽप्याबध्य मणिं मूर्ध्नि रेजे राजा गवामिव ॥१८८॥
- वेदेश्वरेणापि यदूतमेन कृष्णेन युक्तास्तत आशु पार्थाः ।
ययुः सभार्या निजराजधानीं हत्वेव सन्तोऽन्तररीन् स्वराज्यम् ॥१८९॥
- युधिष्ठिरस्यानु विचित्रवीर्यसुतस्य पादावभिवन्दमानम् ।
आकृष्य भीमं परमेश्वरोऽयोमयाकृतिं धात् पुरतो नृपस्य ॥१९०॥
- भीमाकृतिं तां स सुयोधनेन कारायितामभ्यसने गदायाः ।
आश्लिष्य चूर्णीकृतवानसृग् वमन् हा तात भीमेति वदन् पपात ॥१९१॥

तमाह कृष्णो न हतोऽद्य भीमो न च त्वयाऽन्यैरपि शक्यतेऽसौ ।
 हन्तुं स्वबुद्धिः प्रथिता त्वयाऽद्य पापा हि ते बुद्धिरद्यापि राजन् ॥१९२॥
 स्वबुद्धिदोषादतिपापशीलपुत्राख्यपापानि विवर्द्धयित्वा ।
 नीतो वशं तैः फलमद्य भुञ्जन् न क्रोधितुं चार्हसि भीमसेने ॥१९३॥
 इत्युक्तो शान्तबुद्धयैव राज्ञाऽहूतो वृकोदरः ।
 अभ्यवन्दत तत्पादावनुजायाश्च तस्य ये ॥१९४॥
 वज्राच्च दृढदेहत्वादविकारे वृकोदरे ।
 न दोषो विवृतोऽस्य स्यादिति कृष्णेन वञ्चितः ।
 सर्वानाश्लिष्य च प्रेम्णा युयोज नृप आशिषः ॥१९५॥
 कुलनाशकरः पापः शापयोग्यस्तव ह्यहम् ।
 इत्युक्त्यैव प्रणमतो गान्धारी सुपदाङ्गुलीः ॥१९६॥
 ददर्श धर्मराजस्य पट्टान्तेन प्रकोपिता ।
 तस्याः क्रोधाग्निनिर्दग्धनखः स कुनखोऽभवत् ॥१९७॥
 वन्दमानं पुनर्भीममाह सा क्रोधविह्वला ।
 अधर्मतः कथं भीम सुतं मे त्वं निजघ्निवान् ॥१९८॥
 इत्युक्तेऽस्याः शमयितुं क्रोधमग्रे वृकोदरः ।
 प्राह न प्राणसन्देहे पापं स्यात् पापिनो वधे ॥१९९॥
 इत्युक्त्वा तां पुनः प्राह प्रतिज्ञाहानिमन्तरा ।
 न मेऽस्ति प्राणसन्देह इति जानन् वृकोदरः ॥२००॥
 यथाप्रतिज्ञं भ्रातृव्यान् रणे मम निजघ्नुषः ।
 काधर्मः क्षत्रजातेस्तु तद्धानौ जीवनं न हि ॥२०१॥

पापा न शुद्धधर्मेण हन्तव्या इति च श्रुतिः । अन्यवत् पापहननं पापायेत्याह हि श्रुतिः । अतोऽसुरान् नैकृतिकान् निकृत्या घ्नन्ति देवताः	॥२०२॥
निकृत्या निकृतिं हन्यान्निकृत्या नैव धार्मिकान् । इति श्रुतिर्हि परमा पठ्यते पैङ्गिभिः सदा	॥२०३॥
इत्युक्ता तं पुनः प्राह कथं ते नरशोणितम् । पीतं नरेणैव सता न पीतमिति सोऽब्रवीत्	॥२०४॥
दन्तान्तरं न मे प्राप शोणितं तत् सुतस्य ते । प्रतिज्ञापालनायापि प्रतिकर्तुं च तत् कृतम्	॥२०५॥
भीषणाय च शत्रूणां पीतवच्च प्रदर्शितम् । वेददृष्टश्च धर्मोऽयमतिपापजनं प्रति	॥२०६॥
इत्युक्तोवाच नैवान्धद्वयस्यास्य वृकोदर । घ्नता पुत्रज्ञातं यष्टिमात्रं चोर्वरितं त्वया	॥२०७॥
तामाह भीमः पापिष्ठा वधयोग्यापराधिनः । सर्वे हता इति पुनः साऽऽह येनाकृतस्तव । अपराधः स एकोऽपि किं नास्तीत्यवदत् स ताम्	॥२०८॥
सर्वैः समेतैः कृष्णस्य बन्धनाय विनिश्चितम् । अन्यानि च सुपापानि कृतान्यत्र पुराऽपि च	॥२०९॥
वासुदेवं सभासंस्थं ब्रुवाणं धर्मसंहितम् । पुनःपुनरवज्ञाय यान्तं दुर्योधनं बहिः । सर्वेऽन्वगच्छन्नित्यादीन्यभिप्रेत्य वृकोदरः	॥२१०॥

नैकोऽप्यनपराधी मे स्वयं ताननुशिक्षितुम् ।
 असमर्था मयि क्रोधं किं करोषि निरर्थकम्
 इत्युक्ता साऽभवत् तूष्णीं क्रमात् सर्वैश्च पाण्डवैः ।
 वन्दिता व्यासवाक्याच्च किञ्चिच्छान्ताऽथ साऽभवत्
 तस्या याश्च सुधाः सर्वास्ताभिः सह पुरस्कृताम् ।
 कृत्वा तं धृतराष्ट्रं च विदुरादीश्च सर्वशः
 पाण्डवाः प्रधानस्थानं सभार्याः पृथया सह ।
 कृष्णाभ्यां च ययुस्तत्र गान्धार्यास्तपसो बलम्
 जानन् पाण्डवरक्षार्थं चिकीर्षुस्तत्तपोव्ययम् ।
 वेदेऽश्वरो ददौ दिव्यं चक्षुः सत्यवतीसुतः
 तेन दृष्ट्वा प्रेतदेहान् सर्वास्तत्र समाकुला ।
 शशाप यादवेशानं त्वयाऽस्मत्कुलनाशनम् ।
 यत् कृतं तत् तव कुलं गच्छत्वन्योन्यतः क्षयम्
 इत्युक्तो भगवान् कृष्णः स्वचिकीर्षितमेव तत् ।
 अस्त्वेवमित्याह विभुरीश्वरोऽप्यन्यथा कृतौ
 तेन तस्यास्तपो नष्टं हीना साऽतो हि भर्तुतः ।
 नाशयेद्धि सदा विष्णुः स्वयोग्यादधिकान् गुणान्
 तत आश्लिष्य भर्तृणां देहान् प्ररुदतीः स्त्रियः ।
 सर्वा दुर्योधनादीनां दर्शयामास केशवः ।
 कृष्णायै सा च तं देवमस्तुवत् पूर्णसद्गुणम्

ततो देहान् प्रसिद्धानां पार्थाः समदहन् सताम् । अन्येषां धृतराष्ट्रादीन् पुरस्कृत्यैव काञ्चन । सूतैः पञ्चभिरेवः स्वैः सरस्वत्यां प्रचिक्षिपुः	॥२२०॥
स्नेहानृपो यमौ च स्वान्नाऽजौ तस्मिन् न्ययोजयन् । शवाः प्रायो बहुत्वेन तत्र तत्रैव संस्थिताः	॥२२१॥
ततो ददत्सु पानीयं गङ्गायां स्वजनस्य तु । पृथा कर्णाय दत्तेति पार्थानाहाग्रजं च तम्	॥२२२॥
ततो हाहेति विलपन् राजा परमदुःखितः । शशाप सर्वनारीणां गुह्यं हृदि न तिष्ठतु	॥२२३॥
हा मातस्तव धृत्यैव वयं सर्वे भृशं हताः । ज्येष्ठं पितृसमं हत्वा प्रतिपत्स्याम कां गतिम्	॥२२४॥
एवं वदन्तं कौन्तेयं वासुदेवः सनारदः । शमयामास सद्वाक्यैर्गुणान् कर्णस्य चाब्रवीत्	॥२२५॥
ततस्ते प्रेतकार्याणि चक्रुः सर्वेऽपि सर्वशः । सर्वेषामधिराज्ये च स्थितोऽभूत् पाण्डवाग्रजः	॥२२६॥

इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

पाण्डवराज्यलाभो नाम अष्टाविंशोऽध्यायः

नैकोऽप्यनपराधी मे स्वयं ताननुशिक्षितुम् ।
 असमर्था मयि क्रोधं किं करोषि निरर्थकम्
 इत्युक्ता साऽभवत् तूष्णीं क्रमात् सर्वैश्च पाण्डवैः ।
 वन्दिता व्यासवाक्याच्च किञ्चिच्छान्ताऽथ साऽभवत्
 तस्या याश्च स्नुषाः सर्वास्ताभिः सह पुरस्कृताम् ।
 कृत्वा तं धृतराष्ट्रं च विदुरादींश्च सर्वशः
 पाण्डवाः प्रधनस्थानं सभार्याः पृथया सह ।
 कृष्णाभ्यां च ययुस्तत्र गान्धार्यास्तपसो बलम्
 जानन् पाण्डवरक्षार्थं चिकीर्षुस्तत्तपोव्ययम् ।
 वेदेऽवरो ददौ दिव्यं चक्षुः सत्यवतीसुतः
 तेन दृष्ट्वा प्रेतदेहान् सर्वास्तत्र समाकुला ।
 शशाप यादवेशानं त्वयाऽस्मत्कुलनाशनम् ।
 यत् कृतं तत् तव कुलं गच्छत्वन्योन्यतः क्षयम्
 इत्युक्तो भगवान् कृष्णः स्वचिकीर्षितमेव तत् ।
 अस्त्वेवमित्याह विभुरीश्वरोऽप्यन्यथा कृतौ
 तेन तस्यास्तपो नष्टं हीना साऽतो हि भर्तुतः ।
 नाशयेद्धि सदा विष्णुः स्वयोग्यादधिकान् गुणान्
 तत आश्लिष्य भर्तृणां देहान् प्ररुदतीः स्त्रियः ।
 सर्वा दुर्योधनादीनां दर्शयामास केशवः ।
 कृष्णायै सा च तं देवमस्तुवत् पूर्णसदुणम्

ततो देहान् प्रसिद्धानां पार्थाः समदहन् सताम् । अन्येषां धृतराष्ट्रादीन् पुरस्कृत्यैव काञ्चन । सूतैः पञ्चभिरेवः स्वैः सरस्वत्यां प्रचिक्षिपुः	॥२२०॥
स्नेहानृपो यमौ च स्वान्नाऽजौ तस्मिन् न्ययोजयन् । शवाः प्रायो बहुत्वेन तत्र तत्रैव संस्थिताः	॥२२१॥
ततो ददत्सु पानीयं गङ्गायां स्वजनस्य तु । पृथा कर्णाय दत्तेति पार्थानाहाग्रजं च तम्	॥२२२॥
ततो हाहेति विलपन् राजा परमदुःखितः । शशाप सर्वनारीणां गुह्यं हृदि न तिष्ठतु	॥२२३॥
हा मातस्तव धृत्यैव वयं सर्वे भृशं हताः । ज्येष्ठं पितृसमं हत्वा प्रतिपत्स्याम कां गतिम्	॥२२४॥
एवं वदन्तं कौन्तेयं वासुदेवः सनारदः । शमयामास सद्वाक्यैर्गुणान् कर्णस्य चाब्रवीत्	॥२२५॥
ततस्ते प्रेतकार्याणि चक्रुः सर्वेऽपि सर्वशः । सर्वेषामधिराज्ये च स्थितोऽभूत् पाण्डवाग्रजः	॥२२६॥

इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

पाण्डवराज्यलाभो नाम अष्टाविंशोऽध्यायः

अथ एकोनत्रिंशोऽध्यायः

- यदैव कृष्णौ सकलाधिराज्ये युधिष्ठिरं यौवराज्ये च भीमम् ।
विप्रैर्युतावभिषिच्याऽशिषश्च युक्ता दत्त्वा हर्षयामासतुस्तौ ॥१॥
- तदैव चार्वाक इति प्रसिद्धं रक्षस्त्रिदण्डी यतिरेव भूत्वा ।
युधिष्ठिरं गर्हयामास विप्रास्त्वां गर्हयन्तीति सुपापशीलः ॥२॥
- श्रुत्वैव तद् दुःखितमाशु धर्मजं दृष्ट्वा विप्राः शेषुरमुं भृशार्ताः ।
अगर्हितं नित्यमस्माभिरेनं यतोऽवोचो गर्हितमद्य पाप ।
भस्मीभवाऽश्वेव ततस्त्वितीरिते क्षणादभूत् पापतमः स भस्मसात् ॥३॥
- भस्मीकृतेऽस्मिन् यतिवेषधारिणि युधिष्ठिरं दुःखितं वृष्णिर्सिंहः ।
प्रोवाच नायं यतिरुग्रकर्मा सुयोधनस्यैव सखा सुपापः ॥४॥
- रक्षोऽधमोऽयं निहतोऽद्य विप्रैस्तन्मा शुचः कृतकार्योऽसि राजन् ।
इतीरितः शान्तमनाः स विप्रान् सन्तर्पयामास धनैश्च भक्त्या ॥५॥
- असान्त्वयच्च बान्धवान् स पौरसंश्रयादिकान् ।
ददौ यथेष्टतो धनं ररक्ष चानु पूर्ववत् ॥६॥
- स भीष्मद्रोणकर्णानां वधाद् दुर्योधनस्य च ।
पापाशङ्गी तप्यमानो राज्यत्यागे मनो दधे ॥७॥
- सोऽनुजैः कृष्णया विप्रैरप्युक्तो धर्मशासनम् ।
भीमं सम्प्रार्थयित्वैव न वेत्सीत्याह फल्गुनम् ॥८॥
- तस्मिन् क्रुद्धे नृपं प्राहुर्विप्रास्त्वतोऽपि तत्त्ववित् ।
शक्रोऽर्जुन इति श्रुत्वाऽप्येतद्धर्मं ससंशयम् ।

मत्स्नेहादेव सर्वेऽपि धर्मोऽयमिति वादिनः ॥९॥

इत्येवं शङ्कमानं तमूचतुर्विप्रयादवौ ।
कृष्णौ धर्मोऽयमित्येव शास्त्रयुक्त्या पुनःपुनः ॥१०॥

नातिनिश्चितबुद्धिं तं तदाऽपि पुरुषोत्तमौ ।
हतपक्षगतत्वेन त्वच्छङ्कया अगोचरः ।
यतो भीष्मस्ततो याहि तमित्यूचतुरव्ययौ ॥११॥

स ताभ्यां भ्रातृभिश्चैव मुनिभिश्च समन्वितः ।
भीष्मं ययौ लज्जितेऽस्मिन्तं भीष्मायाऽह केशवः ॥१२॥

पृच्छेत्युक्तः स भीष्मेण पप्रच्छाखिलमञ्जसा ।
तत्रोवाचाखिलान् धर्मान् कृष्णो भीष्मशरीरगः ॥१३॥

भीष्मो ह्याह हरिं पार्था बोधनीयास्त्वयैव हि ।
का शक्तिर्मम देवेश पार्थान् बोधयितुं प्रभो ॥१४॥

इत्युक्तो भगवानाह त्वत्कीर्त्यै त्वयि संस्थितः ।
प्रवक्ष्याम्यखिलान् धर्मान् सूक्ष्मं तत्त्वमपीति ह ॥१५॥

राज्ञः प्रथमतो धर्मो भगवद्धर्मपालनम् ।
तदर्थं कण्टकोद्धारो धर्मा भागवता अपि ।
मनोवाक्कर्मभिर्विष्णोरच्छिद्रत्वेन चार्चनम् ॥१६॥

पूर्णाशेषगुणो विष्णुः स्वतन्त्रश्चैक एव तु ।
तद्वशं सर्वमन्यच्च सर्वदेति विनिश्चयः ॥१७॥

देवताक्रमविज्ञानमपूजाऽन्यस्य वै हरेः ।
पूजा भागवतत्वेन देवादीनां च सर्वशः ॥१८॥

- वृथा कर्माकृतिः कापि निराशीस्त्वं सदैव च ।
विष्णोर्भागवतानां च प्रतीपस्याकृतिः सदा ।
परस्परविरोधे तु विशिष्टस्यानुकूलता ॥१९॥
- प्रियं विष्णोस्तदीयानामपि सर्वं समाचरेत् ।
धर्ममप्यप्रियं तेषां नैव किञ्चित् समाचरेत् ॥२०॥
- साम्ये विरोधे च बहूनुवर्तेत वैष्णवान् ।
एते साधारणा धर्मा ज्ञेया भागवता इति ॥२१॥
- तत्त्वविज्ञापनं धर्मो विप्रस्य तु विशेषतः ।
शारीरदण्डसन्त्यागः पुत्रभार्यादिकानृते ।
तत्रापि नाङ्गहानिः स्याद् वेदना वा चिरं न तु ॥२२॥
- न चार्थदण्डः कर्तव्यो विप्रवैश्यादिभिः कचित् ।
शारीरदण्डविषये वैश्यादीनां च विप्रवत् ॥२३॥
- यथालब्धेन वर्तेत भिक्षया वा द्विजोत्तमः ।
शिष्ययाज्योपलब्धैर्वा क्षत्रधर्मेण वाऽपदि ॥२४॥
- महापदि विशां धर्मैः क्षत्रियः सुरविप्रयोः ।
अन्यत्र सर्ववित्तेन वर्तेतैतांश्च पालयन् ॥२५॥
- विरोधिनः क्षत्रियाच्च प्रसह्यैव हरेद् धनम् ।
सामादिक्रमतो धर्मान् वर्तयेद् दण्डतोऽन्ततः ।
अपलायी सदा युद्धेऽसतां कार्यमृते भवेत् ॥२६॥
- कृषिवाणिज्यगोरक्षाकुसीदं वैश्यजीवनम् ।
परिचर्यैव शूद्रस्य वृत्तिरन्ये स्वपूर्ववत् ।

वर्तयुर्ब्राह्मणाद्याश्च क्रमात् पूज्या हरिप्रियाः ॥२७॥

हरिभक्तावनुच्चस्तु वर्णोच्चो नातिपूज्यते ।
विना प्रणामं पूज्यस्तु वर्णहीनो हरिप्रियः ।
आदरस्तत्र कर्तव्यो यत्र भक्तिर्हरिर्वरा ॥२८॥

ज्ञापनं क्षत्रियाणां च धर्मो विप्राभ्यनुज्ञया ।
तदभावे तु वैश्यानां शूद्रस्य परमापदि ॥२९॥

वर्णेष्वज्ञेष्ववर्णस्तु न ज्ञानी स्यात् कथञ्चन ।
इति श्रुतेरवर्णस्य ज्ञापनप्राप्तिरेव न ॥३०॥

ज्ञेयं सर्वं त्रिवर्णस्थस्त्रीभिर्वेदान् विनाऽखिलम् ।
स्वीयपुत्रियतिः स्त्रीणां स्वदारनियतिर्नृणाम् ॥३१॥

धर्मो गुणोत्तमानां तु स्मृत्यैवान्धं तमो व्रजेत् ।
गुणसर्वस्वहानिः स्यादुत्तरोत्तरतोऽत्र च ॥३२॥

अधोऽधोऽधिकदोषः स्यात् स्त्रीणामन्यत्र मध्यतः ।
वेदा अप्युत्तमस्त्रीभिः कृष्णाद्याभिरिवाखिलाः ॥३३॥

देव्यो मुनिस्त्रियश्चैव नरादिकुलजा अपि ।
उत्तमा इति विज्ञेया सच्छूद्रैरप्यवैदिकम् ।
ज्ञेयमन्यैर्हरिर्नाम निजकर्तव्यमेव च ॥३४॥

सर्वथाऽन्धं तमो याति वरं सदृशमेव वा ।
यो विष्णोर्मन्यते किञ्चिद् गुणैः कैश्चिदपि क्वचित् ॥३५॥

ब्रह्मेशानादिकमपि भेदं यो वा न मन्यते ।
भेददृक् तदुणादौ च प्रादुर्भावातेऽपि यः ॥३६॥

प्राकृतं देहमथवा दुःखाज्ञानभ्रमादिकम् ।	
मन्यते तारतम्यं वा तद्भक्तेष्वन्यथैव यः	॥३७॥
मनोवाक्तनुभिर्यो वा तस्मिंस्तद्भक्त एव वा ।	
विरोधकृद् विष्ण्वधीनादन्यत् किञ्चिदपि स्मरन्	॥३८॥
अन्याधीनत्वविच्चास्य सर्वपूर्त्यविदेव च ।	
भक्तिहीनाश्च ते सर्वे तमोऽन्धं यान्त्यसंशयम्	॥३९॥
तत्त्वे संशययुक्ता ये सर्वे ते निरयोपगाः ।	
दोषेभ्यस्ते गुणाधिक्ये नैव यान्त्यधमां गतिम्	
गुणदोषसाम्ये मानुष्यं सर्वदेव पुनःपुनः	॥४०॥
यावद् दोषक्षयश्चोर्ध्वा गतिः क्रमश एव तु ।	
सर्वदोषक्षये मुक्तिरात्मयोग्यानुसारतः	॥४१॥
भक्तिज्ञानोन्नतावेव स्वर्गश्च शुभकर्मणः ।	
विष्णुवैष्णववाक्येन हानिः पापस्य कर्मणः	॥४२॥
इत्यादि धर्मसर्वस्वं भीष्मस्थेनैव विष्णुना ।	
पार्थानां गदितं तच्च श्रुत्वा धर्मसुतोऽनुजान् ।	
पप्रच्छ विदुरं चैव सारं धर्मादिषु त्रिषु	॥४३॥
आह क्षत्ता धर्ममेव सारमर्थं च मध्यमम् ।	
नीचं कामं निष्फलत्वादर्थमेवार्जुनोऽब्रवीत्	॥४४॥
सारं स द्विविधो ज्ञेयो दैवो मानुष एव च ।	
दैवो विद्या हिरण्यादिर्मानुषः परिकीर्तितः	॥४५॥

- मध्यमो धर्म एवात्र साध्यं साधनमेव च ।
विद्याह्वयोऽर्थो धर्मस्य विद्ययैव विमुच्यते ॥४६॥
- मानुषोऽर्थोऽपि विद्यायाः कारणं सुप्रयोजितः ।
तुष्टोऽर्थेन गुरुर्यस्मात् कैवल्यं दातुमप्यलम् ॥४६॥
- धर्मार्थतां विनाऽप्यर्थैस्तुष्येयुर्गुरुदेवताः ।
यद्यनुद्देशितो धर्मोऽप्यर्थमेवानु संव्रजेत् ॥४७॥
- गुरुताऽर्थगतैव स्यात् कामोऽधस्ताद्धि निष्फलः ।
यमावत्र विदां श्रेष्ठावर्जुनोक्तमनूचतुः ॥४८॥
- अथाऽह भीमः प्रवरः सुतत्त्वदृशां समस्तानभिभाष्य हर्षात् ।
समयन् न कामादतिरिक्तमस्ति किञ्चिच्छुभं कावरातां स यायात् ॥४९॥
- काम्यं हि कामाभिधमाहुरार्याः काम्याः पुमर्थाः सह साधनैर्यत् ।
अकाम्यतां यात्यपुमर्थ एव पुमर्थितत्त्वाद्धि पुमर्थ उक्तः ॥५०॥
- विज्ञानभक्त्यादिकमप्यतीव
तत्साधनं कामबहिष्कृतं चेत् ।
न साधनं स्यात् परमोऽपि मोक्षो
न साध्यतां याति विना हि कामात् ॥५१॥
- परात्परोऽप्यादिपुमान् हरिश्च स्वस्येतरेषामपि काम्य एव ।
अकामितोऽवागतिमेव दद्यात् कामः पुमर्थोऽखिल एव तेन ॥५२॥
- इच्छैव कामोऽस्तु तथाऽपि नैतामृते हि चित्त्वं घटकुड्यवत् स्यात् ।
सारस्ततः सैव चिदात्मिकाऽपि सा चेतना गूढतनुः सदैव ॥५३॥

न प्रश्नयोग्यः पृथगेव कामस्तेनैष राजन् यदि तारतम्यम् ।
 इच्छस्यं ते त्रिविधो हि वेद्यो धर्मार्थयुक्तः परमो मतोऽत्र ।
 एकाविरोधी यदि मध्यमोऽसौ द्वयोर्विरोधी तु स एव नीचः ॥५४॥

तस्मात् स्वबुद्धिप्रमदाभिरेव कामं रमेथा अनुरूपकामः ।
 राजन् स कामादपरं शुभं हि परो हि कामो हरिरेव येन ॥५६॥

प्राज्ञः सुहृच्चन्दनसारलिप्तो विचित्रमाल्याभरणैरूपेतः ।
 इदं वचो व्याससमासयुक्तं सम्प्रोच्य भीमो विरराम वीरः ॥५७॥

प्रशस्य भीममन्यांश्च राजा मोक्षमथास्तुवत् ।
 स्वयुक्तेरप्रतीपत्वान्निराचक्रे न मारुतिः ॥५८॥

इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
 समस्तधर्मसङ्ग्रहोनाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः

अथ त्रिंशोऽध्यायः

- अथ कृष्णमनुस्मृत्य भीष्मे स्वां वसुतां गते ।
 कृत्वा कार्याणि सर्वाणि गङ्गामाश्वस्य दुःखिताम् ॥१॥
- आश्वासितश्च कृष्णाभ्यां धर्मजो दुःखितः पुनः ।
 पराशरसुतेनोक्तः कृष्णेनानन्तराधसा ॥२॥
- अपापे पापशङ्किचादश्वमेधैर्यजाच्युतम् ।
 कुरु राज्यं च धर्मेण पालयापालकाः प्रजाः ॥३॥
- इत्युक्तः स तथा चक्रे त्यक्त्वा भोगांश्च कृत्स्नशः ।
 गोव्रतादिब्रतैर्युक्तः पालयामास मेदिनीम् ॥४॥
- ददौ देयानि मुख्यानि यथाकाममखण्डितम् ।
 नैवार्थी विमुखः कश्चिदभूद् योग्यः कदाचन ॥५॥
- प्रष्टा च दाताऽखिलराजनम्यो यष्टा च धर्मात्मज एव तत्र ।
 बभूव पाण्डोर्गृहमावसंश्च राजाधिराजो वनितानिवृत्तः ॥६॥
- भीमस्तु दौर्योधनमेव सन्न प्रपेदिवानूर्जितवीर्यलब्धम् ।
 कृष्णासहायः सुरराजयोग्यानभुङ्क्त भोगान् युवराज एव ॥७॥
- कृष्णा च पार्थाश्चतुरो विहाय सुव्यक्तसारस्वतशुद्धभावा ।
 रराज राजावरजेन नित्यमनन्ययोगेन शिखेव वह्नेः ॥८॥
- प्रीत्यैव विज्ञानयुजाऽन्यपार्थैः संवादतः परिहृता गतभाविकाले ।
 अपि स्वकीयं पतिमेव भीममवाप्य सा पर्यचरन्मुदैव ॥९॥

रराज राजावरजस्तया स
 द्विरूपया सोमककाशिजातया ।
 श्रिया भुवा चैव यथाऽब्जनाभो
 निहत्य सर्वान् दितिजान् महाब्धौ ॥१०॥

सर्वोत्तुङ्गो नामतः प्राणवायो-
 रंशो निशायां गुरुपुत्रसूदितः ।
 माताऽस्य देवीति च रौहिणेयी
 भीमप्रियाऽऽसीद् या पुराऽस्यैव राका ॥११॥

अन्याश्चाऽसुर्वासुदेव्यो दिशो या आपश्च पूर्वं विंशतिरग्निरूपाः ।
 ताभिर्युतो दैवतैरप्यलभ्यानभुङ्क्त भोगान् विबुधानुगार्चितः ॥१२॥

ररक्ष धर्मानखिलान् हरेः स निधाय विप्राननुशास्य युक्तान् ।
 सद्वैष्णवान् विदुषः पञ्च पञ्च सवेतनान् ग्राममनु स्वकीयान् ॥१३॥

दधार दण्डं तदवर्तिषु स्वयं जग्राह चान्वेव मुदाऽथ तद्वतान् ।
 तद्वृत्तमन्यैरपि विप्रवर्यैः संशोधयन् सर्वमसौ यथा व्यधात् ॥१४॥

नवैष्णवः कश्चिदभूत् कुतश्चिन्नैवान्यनिष्ठो न च धर्महन्ता ।
 न विध्यवर्ती न च दुःखितोऽभून्नापूर्णवित्तश्च तदीयराष्ट्रे ॥१५॥

वासिष्ठवृष्णिप्रवरौ प्रपश्यतां ताभ्यां च भीमेन मुनीश्वरैश्च ।
 संशिक्षितानां प्रथमाद् युगाच्च गुणाधिकः कलिरासीत् प्रजानाम् ॥१६॥

शुभं महत् स्वल्पफलं कृते हि विपर्ययेणाशुभमेष दोषः ।
 तद्धीनमप्युच्चशुभं कृताद् युगाच्चक्रे कलिं मारुतिरच्युताश्रयात् ॥१७॥

- धनञ्जयः प्रोद्यतदण्ड आसीत् सदाऽन्यचक्रेषु निजाग्रजेरितः ।
विभीषयित्वा नृपतीन् सरत्तान् पदोर्नृपस्याग्रभुवो न्यपातयत् ॥१८॥
- सदैव कृष्णस्य मुखारविन्दाद् विनिस्सृतं तत्त्वविनिर्णयामृतम् ।
पिबन् सुताद्याधिमसौ क्रमेण त्यजञ्च रेमे विरतातिभोगः ॥१९॥
- दुःशासनस्याऽवसथं सुभद्राचित्राङ्गदासहितोऽध्यावसञ्च ।
सचन्द्रिकाकान्तिरनूतबिम्बो नभस्थितश्चन्द्र इवात्यरोचत ॥२०॥
- समस्तभृत्याश्रितवेतनानां माद्रेय आसीत् प्रथमः प्रदाता ।
स दुर्मुखस्याऽवसथेऽवसच्च स मद्राजात्मजयाऽग्नवर्ती ॥२१॥
- सन्धानभेदानुगतप्रवृत्तिस्तिष्ठञ्च दुर्मर्षणशुभ्रसन्नानि ।
नृपाङ्गरक्षः प्रगृहीतखड्गस्तस्यानुजो मागधकन्ययाऽऽसीत् ॥२२॥
- सेनापतिः कृप आसीद् युयुत्सुः ससञ्जयो विदुरश्चाऽम्बिकेयम् ।
पार्थेरिताः पर्यचरन् स्वयं च सर्वे यथा दैवतमादरेण ॥२३॥
- द्विरूपकृष्णप्रहितेषु पाण्डुषु क्षितिं प्रशासत्सु न कश्चनाऽतुरः ।
न चाक्रमान्मृत्युरभून्न नार्यो विभर्तृका नो विधुरा नराश्च ॥२४॥
- शब्दादयश्चाऽसुरतीव हृया निकामवर्षी च सुरेश्वरोऽभूत् ।
प्रजा अनास्पृष्टसमस्ततापा अनन्यभक्त्याऽच्युतमर्चयन्ति ॥२५॥
- पृथ्वी च गावः ससरस्वतीका निकामदोहा अभवन् सदैव ।
अब्दाब्धिनद्यो गिरिवृक्षजङ्गमाः सर्वेऽपि रत्नप्रभवा बभूवुः ॥२६॥
- कृष्णाश्रयात् सर्वमिदं वशे ते विधाय सम्यक् परिपालयन्तः ।
दिवीव देवा मुमुदुः सदैव मुनीन्द्रगन्धर्वनृपादिभिर्वृताः ॥२७॥

- समुज्ज्वला पाण्डवकीर्तिनारी पदं विधायासुरपक्षमूर्धसु ।
 वराभये चैव सतां कराभ्यां कृष्णप्रसूता जगदण्डमावृणोत् ॥२८॥
- पातालपादां पृथिवीनितम्बामाकाशमध्यां करसन्तताशाम् ।
 ग्रहर्क्षताराभरणयुवक्षसं विरिञ्चलोकस्थलसन्मुखाम्बुजाम् ॥२९॥
- विकुण्ठनाथाभयहस्तमादरान्मूर्ध्ना वहन्ती वरभारताख्याम् ।
 निशम्य तामीक्ष्य समस्तलोकाः पवित्रिता वेदिभवामिवान्याम् ॥३०॥
- प्रपालयत्स्वेव धरां सकृष्णेष्वाद्भैव पार्थेषु कलिर्बलिश्च ।
 सुपापदैत्यौ क्वच राष्ट्रविल्यवं सञ्चक्रतुस्तच्छ्रुतमाशु पार्थैः ॥३१॥
- नृपेण कृष्णेन च साधु चोदितो भीमस्तदा तौ सगणौ विजित्य ।
 बलिं प्रविद्राव्य कलिं निबद्ध्य समानयत् कृष्णनृपेन्द्रयोः पुरः ॥३२॥
- पप्रच्छ तं कृष्णपुरो युधिष्ठिर उदारधीः ।
 कले किमिति मे राष्ट्रं विप्लावयसि दुर्मते ॥३३॥
- इत्युक्त आह कालोऽयं दुर्योधननिपातनम् ।
 आरभ्य मम तत्र त्वं बलादाक्रम्य तिष्ठसि ।
 ततो मया कृतो राष्ट्रविप्लवस्ते नराधिप ॥३४॥
- तमाह राजा राज्ञां हि बलाद् राज्यं प्रवर्तते ।
 अपि कालभवं राष्ट्रं त्वदीयं मादृशैर्नृपैः ।
 ह्रियते बलवद्भिर्हि राज्यशा ते कुतस्तदा ॥३५॥
- कालो वा कारणं राज्ञो राजा वा कालकारणम् ।
 इति ते संशयो मा भूद् राजा कालस्य कारणम् ॥३६॥

तमुवाच कलिः काले मदीये त्वादृशः कुतः । राजानं पूर्वमाविश्य विप्रांश्च स्यामहं नृप	॥३७॥
वासुदेवसहायेषु तेजो युष्मासु मे न हि । क राजाऽसावृते युष्मान् यो मया नाभिभूयते	॥३८॥
मदीयकाले भूपाल विप्रदेवविरोधिनि । मद्वृष्टिपाते क गुणाः क वेदाः क सुयुक्तयः	॥३९॥
जगाद नृपतिः सत्यं कले वक्ष्यनृतोऽपि सन् । मोचये त्वार्तवचनाद् यदाऽस्मत्सन्ततेः परम् । विलुम्पस्यखिलान् धर्मान् करं तत्रापि नोऽर्पय	॥४०॥
सीमाधिर्बहुवाक्यं च तुलामाने च मे करः । नैवातिक्रममेतेषां कुरु सर्वात्मना क्वचित्	॥४१॥
तमाह भगवान् कृष्णो यावत् पाण्डवसन्ततिः । तावन्न ते भवेच्छक्तिः प्रवृत्तस्यापि भूतले	॥४२॥
पाण्डवेभ्यः परं यावत् क्षेमकः क्रमवर्द्धिता । क्षेमकात् परतः पूर्तिं शक्तिस्ते यास्यति ध्रुवम्	॥४३॥
न द्रष्टव्यं भूतलं ते कुत एव स्पृशेर्भुवम् । यावत् पार्था अहं चात्र ततो भुवि पदं कुरु	॥४४॥
इत्युक्तो वासुदेवेन मोचितो धर्मजेन च । तान् प्रणम्य ययौ पारे समुद्रस्याऽश्रयद् गुहाम् । पार्थाश्च कृष्णसहिता रक्षन्तः क्ष्मां मुदं ययुः	॥४५॥

एवं पार्थान् प्रतिष्ठाप्य शक्रप्रस्थे तु सार्जुनः । क्रीडन् दिव्याः कथाः प्राह पुत्रशोकापनुत्तये । गीतोक्तं विस्मृतं चास्मै पुनर्विस्तरतोऽवदत्	॥४६॥
वाणी प्राणो वासुदेव इत्येतैरखिलं ततम् । सर्वोत्तमत्वमेतेषां सर्वमेतद्वशे जगत् । उत्तरोत्तरमेतेऽपि गुणोच्चास्तद्वशेऽपरे	॥४७॥
इत्थं हरेर्वशे सर्वं गुणपूर्णञ्च स प्रभुः । एक एव न चान्योऽस्ति प्राणोच्चा तदधो रमा	॥४८॥
स हुताश इति प्रोक्तो हुतमत्यखिलं यतः । वाक्प्राणमध्यगो नित्यं धारयत्यखिलं जगत् । स ईशो ब्रह्मरुद्राद्या जीवा एव प्रकीर्तिताः	॥४९॥
एतस्यानादिसद्भक्ता मुक्तियोग्या हि ते स्मृताः । अनादिद्वेषिणो येऽस्मिंस्तमोयोग्याः सुपापिनः	॥५०॥
मिश्रा मध्या इति ज्ञेयाः संसारपरिवर्तिनः । एवं जीवास्त्रिधा प्रोक्ता भवन्त्येते न चान्यथा	॥५१॥
तारतम्यं च विज्ञेयं लिङ्गैर्देहिकमानसैः । विष्णोर्लिङ्गानुसारित्वात् तारतम्यात् तदीक्षणम्	॥५२॥
विष्णोस्तदनुगानां च प्रीतिकृद् धर्म ईरितः । अधर्मोऽन्य इयं निष्ठा प्रलापः किं करिष्यति । एवमाद्यनुशास्याजः पार्थ पार्थैः सुसत्कृतः	॥५३॥

कथञ्चित् तानवस्थाप्य सुदूरानुगतान् प्रभुः ।

सुभद्रासहितः प्रायाद् यानेन द्वारकापुरीम्

॥५४॥

समाधिविरतोदङ्गपरिपृष्टः पथि प्रभुः ।

हतं दुर्योधनं प्राह सभ्रातृसुतसैनिकम्

॥५५॥

तं शिष्यवधकोपेन शमुमात्मानमुद्यतम् ।

केशवोऽशमयद् वाक्यैर्विश्वरूपं प्रदर्श्य च

॥५६॥

मद्भक्तो नितरामेष मदाराधनतत्परः ।

मामवज्ञाय निरयं माऽनुत्थानं ब्रजेदिति

॥५७॥

कृपया वासुदेवेन बोधितः शान्तमानसः ।

पश्चात्तापाभितप्तात्मा तमेव शरणं ययौ

॥५८॥

तस्मै देवोऽभयं दत्त्वा प्रेषयिष्येऽमृतं तव ।

दातुं शक्नोमिति प्रोक्त्वा ययौ द्वारवतीं प्रभुः

॥५९॥

अथाऽदिदेश देवेशं वासुदेवोऽमृतं मुनेः ।

देहीति वञ्चयिष्यामीत्याह सोऽपि क्षमापयन्

॥६०॥

ओमित्युक्तो भगवता तत्स्नेहात् स शचीपतिः ।

सुजुगुप्सितमातङ्गवेषो भूत्वा मुनिं ययौ

॥६१॥

मूत्रस्रोतसि सौधञ्च निधाय कलशं वशी ।

मूत्रयन्निव तं प्राह वासुदेवः सुधामिमाम् ।

महर्षे प्रेषयामास तवार्थं तां पिबेति च

॥६२॥

स मूत्रमिति मत्वा तं याहीत्येवाऽह भर्त्सयन् ।

वञ्चयित्वैव तं शक्रो ययौ प्रीतः स्वमालयम्

॥६३॥

असाधारणमन्नं हि देवानाममृतं सदा । अन्यपीतिस्ततस्तस्य देवानां परमाप्रिया	॥६४॥
आत्मदत्तप्रसादाच्च स्वापराधात् प्रचालिते । उदङ्गे वासुदेवस्तु युक्तमित्येव मन्यते	॥६५॥
स्वपुरीं प्राप्य यदुभिः पूजितः शूरसूनवे । वृत्तान्तं कथयामास केशवो यदुसंसदि	॥६६॥
वधमन्तरितं सूनोः सात्त्वतेशेन सात्त्वती । प्रणम्य कथयेत्यूचे तत आह जनार्दनः	॥६७॥
ततः सुदुःखिताः शूरपुत्राद्या अभिमन्यवे । श्राद्धदानानि बहुशश्चक्रुः केशवसंयुताः	॥६८॥
निवसत्यत्र विश्वेशे धर्मपुत्रः क्रतूत्तमम् । अश्वमेधमनुष्ठातुं नाविन्दद् वित्तमञ्जसा	॥६९॥
हतशेषात् क्षत्रसङ्घात् करं नैच्छद् दयापरः । न च मध्यमकल्पेन यष्टुं तस्य मनो गतम्	॥७०॥
विज्ञाय नित्यविज्ञातनिखिलो बादरायणः । आविर्भूतो हिमवतः शृङ्गं यत्राभिसङ्गतम्	॥७१॥
मेरुशृङ्गेण यत्रैव विष्णुः स्वात्मानमव्ययम् । लोकस्य सङ्ग्रहायेजे कर्मबन्धोज्झितोऽपि सन्	॥७२॥
शङ्खाद्याः सुरा यत्र मरुत्तश्चेजिरे हरिम् । दानवो वृषपर्वा च तत्रास्ति धनमक्षयम्	॥७३॥

तच्छङ्खशरीरस्थं जामदग्न्यं हरिं परम् । इष्ट्वैवानुज्ञया तस्य स्वीकृत्य यज तेन च । इत्याह व्यासवाक्यानु भीमोऽप्याह नृपोत्तमम्	॥७४॥
धनस्य देवता विष्णुर्जामदग्न्योऽखिलेश्वरः । स शङ्खशरीरस्थो यज्ञोच्छिष्टधनाधिपः	॥७५॥
तेनैव विष्णुना दत्तमर्जुनायास्त्रमुत्तमम् । कार्याण्यन्यानि चास्माकं कृतान्येतेन विष्णुना	॥७६॥
स ब्रह्मरुद्रशक्रादिपददाताऽखिलप्रदः । स्वतन्त्रः परतन्त्रांस्तानावर्तयति चेच्छया	॥७७॥
प्रियोऽस्माकं प्रियास्तस्य सर्वदैव वयं नृप । अतस्तदभ्यनुज्ञातधनेनैव यजामहे	॥७८॥
सोऽयं पितामहोऽस्माकं व्यासस्तत्रः प्रदास्यति । इत्युक्त्वा तं पुरस्कृत्य कृष्णद्वैपायनं ययुः	॥७९॥
धनं कृष्णः समादाय समन्ताच्छतयोजनम् । ददौ तेषां तेऽपि चोर्हुस्त्युष्ट्राश्वनरादिभिः	॥८०॥
युधिष्ठिरमृते सर्वे भीमसेनपुरोगमाः । यज्ञार्थमूर्हिरे भूरि स्वर्णमुद्यद्रविप्रभम्	॥८१॥
तदैव वासुदेवोऽपि सभार्यः स सुभद्रया । आगच्छन् हस्तिनपुरं पथ्युदङ्गेन पूजितः	॥८२॥
तत्कामवर्षिणो मेघांस्तस्य दत्त्वोदकार्थिनः । सफलं स्ववरं कृत्वा जगाम गजसाह्वयम्	॥८३॥

आसन्नेष्वेव पार्थेषु व्यासे च पुरुषोत्तमे ।
 प्रविवेश पुरं कृष्णस्तदाऽसूतोत्तरा मृतम्
 द्रौण्यस्त्रसूदितं बालं दृष्ट्वा कुन्त्यादिकाः स्त्रियः ।
 शरण्यं शरणं जग्मुर्वासुदेवं जगत्पतिम्
 प्रत्यक्षमात्मना गर्भे रक्षितं प्रसवे हतम् ।
 पुनरुज्जीवयामास केशवः पार्थतन्त्रवे
 तदैव विविशुः पार्था सकृष्णाः सधनोच्चयाः ।
 सर्वे मुमुदिरे दृष्ट्वा पौत्रं केशवरक्षितम्
 ददौ दानानि बहुशो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 पौत्रजन्मनि हृष्टात्मा वासुदेवं ननाम च
 कुन्तीकृष्णासुभद्राभिर्वैराट्याऽन्याभिरेव च ।
 पाण्डवैः पुरुषैश्चान्यैः संस्तुतः प्रणतो हरिः
 ततः कृष्णाभ्यानुज्ञाताः पाराशर्यसदस्यकाः ।
 आरेभिरेऽश्वमेधं ते मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः
 सर्वयज्ञात्मकं तेषामश्वमेधं जगत्पतिः ।
 कारयामास भगवान् कृष्णद्वैपायनः स्वयम्
 साधनानि तु सर्वाणि शालां चैव हिरण्मयीम् ।
 पवमानसुतश्चक्रे कृष्णद्वैपायनेरितः
 अथानुमन्त्रितोत्सृष्टं पुरोहितपुरस्कृतम् ।
 तुरगं कृष्णसारङ्गमनुवव्राज वासविः

स जित्वा रुन्धतः सर्वान् नृपतीञ्छस्वतेजसा । चारयामास सर्वेषु राष्ट्रेष्वविजितोऽरिभिः	॥९४॥
युधिष्ठिराज्ञया तेन न कश्चिन्निहतस्तदा । आहूताश्च नृपास्तेन यज्ञार्थं प्रीयताऽखिलाः	॥९५॥
मळलूरं क्रमात् प्राप्तस्तत्रैनं बभ्रुवाहनः । अभ्ययादर्घ्यपाद्याद्यैस्तमाह विजयः सुतम्	॥९६॥
योद्धुकामोऽर्घ्यमादाय त्वयाऽद्याभिगतो ह्यहम् । न प्रीये पौरुषं धिक् ते यन्मेध्याश्वो न वारितः	॥९७॥
तदाऽपि पितृभक्त्यैनमयुद्धयन्तमुलूपिका । प्राह युद्धयस्व यत् प्रीत्यै गुरोः कार्यमसंशयम् । प्रीणनायैव युद्धयस्व पित्रे सन्दर्शयन् बलम्	॥९८॥
इत्युक्तो युयुधे पित्रा बलं सर्वं प्रदर्शयन् । अर्जुनस्तु सुतस्नेहान्मन्दं योधयति स्मयन्	॥९९॥
स तु सर्वायुधक्षेपेऽप्यविकारं धनञ्जयम् । दृष्ट्वा बाल्यात् परीक्षायै मन्त्रपूतं महाशरम् । चिक्षेप पित्रे दैवेन तेनैनं मोह आविशत्	॥१००॥
मूर्च्छितं तं गुरुं दृष्ट्वा तद्भक्त्या भृशदुःखितः । प्रायोपविष्टस्तन्माता विललापातिदुःखिता	॥१०१॥
विजगर्ह तदोलूपीं धिग् जगन्नयपूजितम् । अजीघनो मे भर्तारं पुत्रेणैवाविजानता	॥१०२॥

लोकवीरं पतिं हित्वा न मे कार्यं सुतेन च ।
पतिलोकमहं यास्ये तृप्ता भव कलिप्रिये

इत्युक्त्वा मरणाथैव तां विनिश्चितमानसाम् ।
धरायां विलुठन्तीं च दृष्ट्वा भुजगनन्दिनी

नागलोकात् समादाय विशल्यकरणीं क्षणात् ।
उत्थापयामास पतिं त्रिलोकातिरथं तया

प्रहस्योवाच च तदा श्रुतं वाक्यं पुरा मया ।
सुरलोके सुरैः प्रोक्तं भीष्माद्या नातिधर्मतः

यद्धतास्तेन दोषेण पार्थस्तेनातिवेदनाम् ।
रणे व्रजेदिति न तत् परतः स्यादिति ह्यहम्

वचनादेव देवानां युद्धये त्यात्मजमब्रुवम् ।
देवानामेव सङ्कल्पान्मूर्च्छितश्चार्जुनोऽभवत् ।
भुक्तदोषफलश्चायं पुनर्भोक्ष्यति नान्यतः

अन्येन पातितस्यास्य यशो नश्येत् त्रिलोकगम् ।
नार्जुनस्य यशो नश्येदिति दैवैरिदं कृतम्

इत्युक्तः प्रीतिमापेदे पुत्रभार्यायुतोऽर्जुनः ।
यज्ञार्थं तावथाऽहूय पूजितः प्रययौ ततः

द्वारकायाः समीपस्थं प्रद्युम्नायाः सुता हरेः ।
प्रसह्याश्वमपाजहुराह्वयन्तोऽर्जुनं मृधे

सुभद्राहरणं मार्ष्टुं नीतेऽश्वे तैर्धनञ्जयः ।
गौरवाद् वासुदेवस्य मातुलस्य च केवलम्

मातुलायाब्रवीदश्वं हतं पौत्रैरबन्धुवत् । स निर्भत्स्य कुमारान्स्तान् मेध्यमश्वममोचयत्	॥११३॥
मातुलं स प्रणम्याथ यज्ञार्थं तान् निमन्त्र्य च । गच्छन् गजाह्वयं दूतमग्रतोऽयापयन्नृपे	॥११४॥
सकृष्णः सहस्रोदर्यः श्रुत्वाऽसौ प्राप्तमर्जुनम् । प्रीतो बाष्पातिपूर्णाक्षो भ्रातृस्नेहादभाषत	॥११५॥
वासुदेव न पश्यामि दुर्लक्षणमथार्जुने । केन दुर्लक्षणेनायं बहुदुःखी प्रवासगः	॥११६॥
पृष्टस्तं केशवः प्राह भ्राता ते दीर्घपिण्डिकः । तेनायं दुःखबहुल इत्युक्त्वा पुनरेव च । वदन्तमेव पाञ्चाली कटाक्षेण न्यवारयत्	॥११७॥
समस्तलक्षणाभिज्ञाः कृष्णः सत्या वृकोदरः । कृष्णा च पञ्चमो नास्ति विद्या शुद्धेयमञ्जसा	॥११८॥
प्रसङ्गात् प्राप्नुमिच्छेत् तां विद्याशीलो युधिष्ठिरः । इति लोभात् तु पाञ्चाली वासुदेवं न्यवारयत्	॥११९॥
तद्गौरवाद् वासुदेवो नोत्तरं प्रत्यभाषत । विस्मारयामास च तं प्रब्रुवाणः कथान्तरम्	॥१२०॥
उदरस्य किञ्चिदाधिक्यं वृषणाधिक्यमेव च । सव्यबाहोस्तथाऽधिक्यं दुर्लक्षणमथाऽर्जुने	॥१२१॥
नैवोक्तं वासुदेवेन दृश्यमानमपि स्फुटम् । ज्ञानानन्दहासकरा ह्येते दोषाः सनातनाः	॥१२२॥

समस्तजीवराशौ तु दुष्टलक्षणवर्जितौ ।

पूर्णचित्सुखशक्त्यादेर्यौ कृष्णा च मारुतिः ॥१२३॥

अनादिदुःखहीनत्वे सुखाधिक्ये च लक्षणम् ।

रुक्मिणीसत्यभामादिरूपायाः श्रिय एव तु ॥१२४॥

मुख्यं ततोऽपि मुख्यं तु स्वातन्त्र्यादेशेषतः ।

गुणराशेः परं लिङ्गं नित्यं व्यासादिरूपिणः ।

विष्णोरेव न चान्यस्य स ह्येकः पूर्णसद्गुणः ॥१२५॥

साश्वेऽर्जुने यज्ञवाटं प्रविष्टेऽस्य सहोदराः ।

पूजिताः पूजयामासुर्मुदिताः सहकेशवाः ॥१२६॥

ततः स यज्ञो यद्वीररक्षितो व्यासोपदिष्टो मुनिभिः प्रवर्तितः ।

अशोभतालं सकलैर्नृपैश्च समागतैर्विप्रवरैश्च जुष्टः ॥१२७॥

स कृष्णयुग्मेन च भार्गवेण त्रिधा विभक्तेन परेण पुंसा ।

अधिष्ठितोऽशोभत विश्वमेतद् विश्वादिरूपेण यथैव तेन ॥१२८॥

यथा विरिञ्चस्य पुराऽऽस यज्ञो यथैव शक्रस्य शतक्रतुत्वे ।

तथैव सोऽभूद् विधिश्च शक्रपूर्वैः सुरैराविरलंकृतोऽधिकम् ॥१२९॥

न देवगन्धर्वमुनिस्वधर्ममर्त्यादिकेष्वास स योऽत्र नाऽस ।

स्वलंकृतैर्नाकिजनैः सकान्तैररूचन्नाकवदेतदोकः ॥१३०॥

तत्रैव तत्त्वानि ससंशयानि निस्संशयान्यासुरलं विवादे ।

परस्परोत्थे हरिणा त्रिरूपिणा संस्थापितान्यग्रवचोभिरुच्चैः ॥१३१॥

प्रगीतगन्धर्ववरः प्रनृत्तसदप्सराः सन्ततवादिविप्रः ।

विवेचयद्देवनृपौघ एको रराज राजाऽखिलसत्क्रतूनाम् ॥१३२॥

समस्तदेव्यः सहवासुदेव्यः स्वलंकृताः फुल्लमुखारविन्दाः ।
विचेरुरत्रैव सहाप्सरोभिर्निषेदुरप्यच्युतसत्कथारमाः ॥१३३॥

न वै मुमुक्षुर्न बुभूषुरत्र न वै विवित्सुश्च कुतो बुभुधुः ।
नासत्यकामा अभवन् कुतश्चित् प्रदातरि प्राज्ञवरेऽनिलात्मजे ॥१३४॥

दिने दिने तत्र महान्नपर्वताः सभक्षसारा रसवन्त ऊर्जिताः ।
नद्यः पयःसर्पिरजस्रपूर्णाः समाक्षिकाद्या अपि पायसहृदाः ॥१३५॥

हृदा महान्तस्त्रिदशादियोग्याः सुयोगयुक्ता हरिचन्दनादेः ।
तथाऽञ्जनालक्तकमुख्यमण्डनद्रव्याग्रवाप्यो मणिकाञ्चनोद्भवाः ॥१३६॥

यथेष्टपानाशनभोगशिष्टाः सहस्रशो मारुतिना तु कारिताः ।
गन्धा रसाद्याश्च समस्तभोगा दिवीव तत्राऽसुरतीव हृद्याः ॥१३७॥

नैतादृशः कश्चन भूतपूर्वो मखो विना रामविरिञ्चवज्रिणाम् ।
मखानिति प्रोचुरशेषलोका दृष्ट्वा मखं तं पुरुषोत्तमेरितम् ॥१३८॥

स एवमद्वा हरिदैवतः क्रतुः पञ्चाश्वमेधात्मक उच्चकल्पः ।
दिने दिने स्वृद्धगुणो बभूव मुदावहो वत्सरपञ्चकत्रयम् ॥१३९॥

यज्ञावसाने निखिलाश्च पाण्डवाः कृष्णा च पृथ्वीमखिलां सवित्ताम् ।
माङ्गल्यमात्रं दयिताशरीरे निधाय सर्वाभरणानि चैव ।

समर्पयामासुरजे वरेण्ये व्यासे विभागाय यथोक्तमृत्विजाम् ॥१४०॥

प्रियो विभागो यदमुष्य विष्णोरतो विभागार्थमिवाऽर्पयस्ते ।
हृदा समस्तं हरयेऽर्पितं तैः स हि द्विजस्थोऽपि समस्तकर्ता ॥१४१॥

देहेन्द्रियप्राणमनांसि चेतनैः सहैव तस्मा अतिसृज्य नेमुः ।

त्वदीयमेतन्निखिलं वयं च नास्त्यस्मदीयं क्वच किञ्चनेश ।
 स्वतन्त्र एकोऽसि न कश्चिदन्यः सर्वत्र पूर्णोऽसि सदेति हृष्टाः ॥१४२॥
 ततो विभक्ते मुनयोऽवदंस्ते प्रत्यर्पयामो वयमेषु राज्यम् ।
 पूर्णा हिरण्येन वयं धरायाः प्रपालने योग्यतमा इमे हि ॥१४३॥
 पार्थाः सभार्या द्विजवाक्यमेतन्निशम्य कृष्णाय पुनः प्रणम्य ।
 ऊचुस्तपो नोऽस्तु वनेऽर्पयित्वा राज्यं मखान्ते त्वयि धर्मलब्धम् ॥१४४॥
 इतीरितः प्राह स बादरायणो मुनीश्वरैरप्यनुयाचितः प्रभुः ।
 हिरण्यमेव स्वमिदं मुनीनां मदाज्ञया भुङ्क्ष्वमशेषराज्यम् ॥१४५॥
 समर्पितं मे फलवच्च तत् स्यात् पुनर्ग्रहो नैव च दोषकारी ।
 पितामहोऽहं भवतां विशेषतो गुरुः पतिश्चैव ततो मदहं ॥१४६॥
 इतीरितास्ते प्रतिपद्य राज्यं ददुर्हिरण्यं निखिलं च तस्मै ।
 विभज्य विप्रान् स निजं तु भागमदात् पृथायै निखिलं प्रसन्नः ॥१४७॥
 सभार्यकाणां वररत्नभूषणान्यशेषतः पुत्रभुवां प्रदाय ।
 पृथक्पृथक् योग्यवरानथैभ्यः प्रादात् प्रभुस्ते मुदिताः प्रणमुः ॥१४८॥
 तद् यज्ञपञ्चकमजस्त्रिगुणां स एभ्यः सद्दक्षिणां क्रतुपतिर्निखिलामवाप्य ।
 चक्रेऽश्वमेधत्रयमेकमेवं तेषां हरिर्वहसुर्वणकनामधेयम् ॥१४९॥
 सकृष्णेष्वाथ पार्थेषु सुस्नातावभृथेष्वलम् ।
 पञ्चेन्द्रवद् विराजत्सु स्तूयमानेष्वृषीश्वरैः ॥१५०॥
 स्तूयमाने च तद्यज्ञे क्रोधो नकुलतां गतः ।
 कृत्वोग्रगर्जनं यज्ञं तांश्च यज्ञकृतोऽखिलान् ॥१५१॥
 गर्हयन्नुच्चिवानित्थं भार्यापुत्रसुषायुतः ।
 सक्तुप्रस्थमदाद् विप्र उञ्छवृत्तिः सुभक्तितः ॥१५२॥

धर्मायातिथये तस्य कलां नार्हति षोडशीम् । यज्ञोऽयमिति हेतुं च विप्रैः पृष्टोऽभ्यभाषत	॥१५३॥
अतिथेस्तस्य पादोदक्लिन्नः पाश्वी हिरण्मयः । एको ममाभूदपरः सर्वतीर्थादिकेष्वपि	॥१५४॥
मज्जतोऽवभृथेष्वद्धा यज्ञानामत्र चाऽदरात् । नाभूदित्यथ तत्तत्त्ववेदिभिर्मुनिपुङ्गवैः	॥१५५॥
कृष्णेन च तमोन्धं तं प्रापयद्भिः स्मिते कृते । अदर्शनं जगामाऽशु तमः प्राप च कालतः । तदर्थमेव हैरण्यः पार्श्वस्तस्याभवत् पुरा	॥१५६॥
कृष्णस्य पाण्डवानां च मखादेश्च गुणान् बहून् । वदन्तो भर्त्सयाञ्चक्रुस्तन्मतज्ञा मधुद्विषः	॥१५७॥
श्राद्धार्थं हि पयः पूर्वं जमदग्नेरदूषयत् । नाकुलेनैव रूपेण क्रोधस्तं पितरोऽशपन्	॥१५८॥
भव त्वं नकुलस्तावद् यावद् धर्मादिकान् सुरान् । क्षेप्स्यसीति तमो घोरं भूयः पापेन यात्वयम् । इत्यभिप्रेत्य तैः शप्तस्तथा कृत्वा तमोऽभ्ययात्	॥१५९॥
यद्यप्यल्पधनत्यक्तं वित्तं बहुफलं भवेत् । तथाऽप्यनन्तफलदाः कर्तुरेव महागुणाः	॥१६०॥
सतां प्रीतिश्च तत्रापि सद्गरो हरिरेव हि । पार्थेभ्योऽभ्यधिकः कर्ता समो वा को गुणैर्भवेत्	॥१६१॥

- सतां च प्रवरो विष्णुः सद्भिर्मुनिसुरैर्युतः ।
 प्रत्यक्षतः कारयति पार्थैः प्रियतमैश्च तैः ।
 यं मखप्रवरं तस्य समं किं शुभसाधनम् ॥१६२॥
- पठन्ति पैङ्गिनश्चैतान् मन्त्रानन्वर्थकानिह ।
 अवैष्णवकृतं कर्म सर्वमन्तवदुच्यते ।
 अनन्तं वैष्णवकृतं तत्र वर्णक्रमात्परम् ॥१६३॥
- वैष्णवेष्वपि मर्त्यैर्यत् कृतं शतगुणं ततः ।
 गान्धर्वं कर्म तस्माच्च मुनिभिः पितृभिस्ततः ॥१६४॥
- देवशक्रशिवब्रह्मकृतं तस्मात् क्रमेण च ।
 शतोत्तरमिति ज्ञेयं नान्यद् ब्रह्मकृतोपमम् ॥१६५॥
- वैष्णवत्वं क्रमात् वृद्धं ब्रह्मान्तं जीवराशिषु ।
 फलाधिक्यं कर्मणां हि विष्णोः प्रीत्यैव नान्यथा ॥१६६॥
- इति तेन न पार्थानां कर्मणाऽन्यत् समं क्वचित् ।
 गुणैर्ज्ञानादिभिर्वाऽपि तस्मात् क्रोधः स तामसः ।
 विनिन्य तान् सुसत्त्वस्थास्तमोऽन्धमुपजग्मिवान् ॥१६७॥
- अथ पृष्ठो वासुदेवः सुरविप्रादिसंसदि ।
 युधिष्ठिरेण संहृष्टो जगादाशेषतः प्रभुः ॥१६८॥
- ते च श्रुत्वाऽखिलान् धर्मान् भक्त्या परमया युताः ।
 पूजयन्तो जगन्नाथमापुश्च परमां मुदम् ॥१६९॥

इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

समस्तधर्मसङ्ग्रहोनाम त्रिंशोऽध्याय

अथ एकत्रिंशोऽध्यायः

- यज्ञेऽवरेणाभियुतेषु भक्त्या महीं प्रशासत्सु पृथासुतेषु ।
यियक्षुरागान्निशि विप्रवर्यो युधिष्ठिरं वित्तमभीप्समानः ॥१॥
- प्रातर्ददानीति नृपस्य वाक्यं निशम्य विप्रस्त्वरितो मखार्थे ।
भीमं ययाचे स नृपोक्तमाशु निशम्य चादानिजहस्तभूषणम् ॥२॥
- अनर्घमग्निप्रतिमं विचित्ररत्नान्वितं विप्रवरस्तदाप्य ।
ययौ कृतार्थोऽथ च नन्दिघोषमकारयद् वायुसुतस्तदैव ॥३॥
- अकालजं तं तु निशम्य राजा पप्रच्छ दूतैस्तमुवाच भीमः ।
यन्मर्त्यदेहोऽपि विनिश्चितायुरभून्नृपस्तेन ममाऽस हर्षः ॥४॥
- इतीरितोऽसौ नृपतिस्त्वेत धर्मार्थमित्यस्य मतं प्रपूजयन् ।
जगाद साध्वित्यथ भूय एव धर्मे त्वरावानपि सम्बभूव ॥५॥
- अथाऽम्बिकेयं विषयेषु सक्तं दुस्सद्गदुष्टं कृतभूरिदोषम् ।
समस्तराजाप्ययहेतुभूतं विचार्य तं मारुतिरन्वकम्पत ॥६॥
- अकुर्वतस्तीक्ष्णतपः कुतश्चिन्नैवास्य लोकाप्तिरमुष्य भूयात् ।
रागाधिकोऽयं न तपश्च कुर्यादित्यस्य वैराग्यकराणि चक्रे ॥७॥
- आज्ञां परैरस्य निहन्ति सोदैर्वधूजनैरप्यतिपूजितेऽस्मिन् ।
स निष्ठनत्येवमपीतैः स्वैः सुपूजितो नाऽस तदा विरागः ॥८॥
- सर्वे हि पार्थास्तमृते सभार्या वैचित्रवीर्यं परमादरेण ।
पर्येव चक्रुः सततं सभार्य कृष्णा च न स्यात् तनयार्तिमानिति ॥९॥

सतां च प्रवरो विष्णुः सद्भिर्मुनिसुरैर्युतः ।
 प्रत्यक्षतः कारयति पार्थैः प्रियतमैश्च तैः ।
 यं मखप्रवरं तस्य समं किं शुभसाधनम् ॥१६२॥
 पठन्ति पैङ्गिनश्चैतान् मन्त्रानन्वर्थकानिह ।
 अवैष्णवकृतं कर्म सर्वमन्तवदुच्यते ।
 अनन्तं वैष्णवकृतं तत्र वर्णक्रमात्परम् ॥१६३॥
 वैष्णवेष्वपि मर्त्यैर्यत् कृतं शतगुणं ततः ।
 गान्धर्वं कर्म तस्माच्च मुनिभिः पितृभिस्ततः ॥१६४॥
 देवशक्रशिखब्रह्मकृतं तस्मात् क्रमेण च ।
 शतोत्तरमिति ज्ञेयं नान्यद् ब्रह्मकृतोपमम् ॥१६५॥
 वैष्णवत्वं क्रमात् वृद्धं ब्रह्मान्तं जीवराशिषु ।
 फलाधिक्यं कर्मणां हि विष्णोः प्रीत्यैव नान्यथा ॥१६६॥
 इति तेन न पार्थानां कर्मणाऽन्यत् समं क्वचित् ।
 गुणैर्ज्ञानादिभिर्वाऽपि तस्मात् क्रोधः स तामसः ।
 विनिन्द्य तान् सुसत्त्वस्थांस्तमोऽन्धमुपजग्मिवान् ॥१६७॥
 अथ पृष्टो वासुदेवः सुरविप्रादिसंसदि ।
 युधिष्ठिरेण संहृष्टो जगादाशेषतः प्रभुः ॥१६८॥
 ते च श्रुत्वाऽखिलान् धर्मान् भक्त्या परमया युताः ।
 पूजयन्तो जगन्नाथमापुश्च परमां मुदम् ॥१६९॥

इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये

समस्तधर्मसङ्ग्रहोनाम त्रिंशोऽध्याय

अथ एकत्रिंशोऽध्यायः

- यज्ञेश्वरेणाभियुतेषु भक्त्या महीं प्रशासत्सु पृथासुतेषु ।
यियक्षुरागान्निशि विप्रवर्यो युधिष्ठिरं वित्तमभीप्समानः ॥१॥
- प्रातर्ददानीति नृपस्य वाक्यं निशम्य विप्रस्त्वरितो मखार्थे ।
भीमं ययाचे स नृपोक्तमाशु निशम्य चादान्निजहस्तभूषणम् ॥२॥
- अनर्घमग्निप्रतिमं विचित्ररत्नान्वितं विप्रवरस्तदाप्य ।
ययौ कृतार्थोऽथ च नन्दिघोषमकारयद् वायुसुतस्तदैव ॥३॥
- अकालजं तं तु निशम्य राजा पप्रच्छ दूतैस्तमुवाच भीमः ।
यन्मर्त्यदेहोऽपि विनिश्चितायुरभून्नृपस्तेन ममाऽस हर्षः ॥४॥
- इतीरितोऽसौ नृपतिस्त्वेत धर्मार्थमित्यस्य मतं प्रपूजयन् ।
जगाद साध्वित्यथ भूय एव धर्मे त्वरावानपि सम्बभूव ॥५॥
- अथाऽम्बिकेयं विषयेषु सक्तं दुस्सङ्गदुष्टं कृतभूरिदोषम् ।
समस्तराजाप्ययहेतुभूतं विचार्य तं मारुतिरन्वकम्पत ॥६॥
- अकुर्वतस्तीक्ष्णतपः कुतश्चिन्नैवास्य लोकाप्तिरमुष्य भूयात् ।
रागाधिकोऽयं न तपश्च कुर्यादित्यस्य वैराग्यकराणि चक्रे ॥७॥
- आज्ञां परैरस्य निहन्ति सोदैर्वधूजनैरप्यतिपूजितेऽस्मिन् ।
स निष्टनत्येवमपीतरैः स्वैः सुपूजितो नाऽस तदा विरागः ॥८॥
- सर्वे हि पार्थास्तमृते सभार्या वैचित्रवीर्यं परमादरेण ।
पर्येव चक्रुः सततं सभार्यं कृष्णा च न स्यात् तनयार्तिमानिति ॥९॥

- स प्रीयमाणो नितरां च तेषु नैवाधिकं प्रीयते भीमसेने ।
स्मरन् सुतांस्तेन हतान् समस्तानपि प्रभावं परमस्य जानन् ॥१०॥
- तस्यापनेतुं विषयेषु सक्तिं द्वेषं तथैवाऽत्मनि भीमसेनः ।
जगाद माद्रीसुतयोः समक्षमास्फोट्य संशृण्वत एव तस्य ॥११॥
- ताविमौ मे भुजौ वृत्तौ पीनौ चन्दनरूपितौ ।
ययोरन्तरमासाद्य जरठस्य सुता हताः ॥१२॥
- यमौ तदन्वमोदेतां तत्स्नेहाद् गौरवादपि ।
नैव तत् कृष्ण्या ज्ञातं पृथया च सपुत्रया ॥१३॥
- तच्छ्रुत्वोत्पन्ननिर्वेदं क्षता ज्येष्ठस्य वर्द्धयन् ।
उवाच जीविताशा ते ननु राजन् गरीयसि ॥१४॥
- अहो गरीयसी जन्तोर्जीविताशा यथा भवान् ।
भीमापवर्जितं पिण्डमादत्से गृहपालवत् ॥१५॥
- न चापराधो भीमस्य ब्रुवतस्त्वामिदं वचः ।
अग्निर्निसृष्टो दत्तश्च गरो दाराश्च दूषिताः ।
हतं क्षेत्रं धनं यस्य किं भीमेन कृतं त्वयि ॥१६॥
- अलमासज्जतस्तेऽद्य निर्वेदकरमीरितम् ।
उपकाराय भीमेन तव द्वेषं त्यजात्र यत् ॥१७॥
- विमुच्य द्वेषकामौ त्वं वने तीर्थनिषेवकः ।
तपसाऽऽराधय हरिं ततः पूतो भविष्यसि ॥१८॥
- इत्युक्तो द्वेषमुत्सृज्य भीमे निर्वेदमागतः ।
अनुज्ञां तपसे प्राप्नुमुपवासपरोऽभवत् ॥१९॥

- अनङ्गन्तं चतुर्थेऽह्नि धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरः ।
 ज्ञात्वा सम्प्रार्थयामास भोजनार्थं पुनःपुनः ॥२०॥
- अनुज्ञां वनवासाय त्वत्तः प्राप्यैव सर्वथा ।
 भोक्ष्येऽन्यथा नेति वदन् धृतराष्ट्रः श्रमान्वितः ।
 उपवासकृशो भार्या शिश्रिये मूर्च्छितः क्षणात् ॥२१॥
- शन्तमेन करेणाथ धर्मजस्तं मृदु स्पृशन् ।
 शनैः सञ्ज्ञामगमयदब्रवीच्च सुदुःखितः ॥२२॥
- पुरस्कृत्य युयुत्सुं त्वं कुरु राज्यमकण्टकम् ।
 वयमेव त्वदर्थाय कुर्मः सर्वे तपो वने ॥२३॥
- नेत्याह धृतराष्ट्रस्तं कुलधर्मो हि नो वने ।
 अन्ते देहपरित्यागस्तन्माऽनुज्ञातुमर्हसि ॥२४॥
- तयोर्विवदतोरेवं कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ।
 सर्वज्ञः सर्वकर्तेश आविर्भूतोऽब्रवीन्नृपम् ॥२५॥
- तपसाऽशेषदोषाणां क्षयकाममिमं नृपम् ।
 अनुजानीहि नैवास्य धर्मविघ्नकरो भव ॥२६॥
- काले निर्वेदमापन्नस्तपसा दग्धकिल्बिषः ।
 शुभ्रां गतिमयं यायादन्यथा न कथञ्चन ॥२७॥
- इत्युक्तो धर्मराजस्तमनुजज्ञे स चाशितः ।
 शिक्षयामास सद्धर्मान् नीतिं च विदुषेऽप्यलम् ।
 केवलस्नेहतो राज्ञे शुश्राव विनयात् स च ॥२८॥

अनुज्ञाय गृहं प्राप्ते धर्मजे विदुरं पुनः ।

श्राद्धाय वित्तमाकाङ्क्षन् प्रेषयामास तद्वचः

श्रुत्वा युधिष्ठिरो भीममाह दातव्यमद्य नः ।

पुत्रपौत्राप्तबन्धूनां श्राद्धेच्छोर्वित्तमञ्जसा

तमाह भीमः पापानां विमुखानां मधुद्विषः ।

पारलौकिकसाहाय्यं न कार्यमितरार्थतः ।

दत्तेनापि हि वित्तेन पुत्रश्राद्धं करिष्यति

तज्ज्ञात्वा ददतां दोषो भवेदिति विचिन्तयन् ।

कष्टात् कष्टतरं यान्तु सर्वे दुर्योधनादयः

भीष्मादीनां वयं श्राद्धकर्तारस्तेन किं ततः ।

कानीनत्वात् कर्णस्य सहास्माभिः पृथैव हि ।

श्राद्धकर्मण्यधिकृता किं तस्मै दीयते धनम्

इत्युक्तवन्तं नृपतिरर्जुनश्चोचतुः पुनः ।

यियासोर्याचमानाय निजबाहुबलार्जितम् ।

देहि वित्तं परमतः किं त्वामेषोऽभियाचते

इत्युक्तमपि नेत्येव ब्रुवाणं शुद्धधार्मिकम् ।

अप्रीत्या जोषमास्वेति प्रोच्योवाच युधिष्ठिरः

कोशतो यद् बहिर्वित्तं दानभोगादिकारणम् ।

मम सन्निहितं सर्वं तत् पित्रेऽद्यार्पितं मया

एवमेवार्जुनोऽप्याह विदुरं पुनरूचतुः ।

मुख्यधर्मरते भीमे न पिता क्रोद्धुमर्हति ।

इत्युक्तो वित्तमादाय गत्वा क्षत्ताऽग्रजेऽब्रवीत् ॥३७॥

युधिष्ठिरार्जुनौ भक्तिं नितरां त्वयि चक्रतुः ।
नातिहृष्टस्त्वदाज्ञायां भीमस्तन्मा क्रुधोऽत्र च ॥३८॥

शुद्धे क्षत्रियधर्मे हि निरतोऽयं वृकोदरः ।
नृपार्जुनौ धर्मरतावपि लोककृपापरौ ॥३९॥

अजातकोपस्तच्छ्रुत्वा धृतराष्ट्रः प्रशान्तधीः ।
कृत्वा श्राद्धानि सर्वेषां महादानान्यनारतम् ।
दशरात्रं ददौ शुद्धमनसा निर्ऋणत्वधीः ॥४०॥

सर्वं समर्प्य गोविन्दे पार्थेभ्योऽन्येभ्य एव च ।
स्वजनेभ्यः समादाय स्रवन्नेत्रेभ्य उच्चधीः ।
अनुज्ञां निर्गतः प्राह पौरजानपदान् नृपः ॥४१॥

धर्मतो रक्षिता यूयमस्मत्पूर्वैर्महात्मभिः ।
न चाहं परमस्नेहाद् युष्माभिः सुकृपालुभिः ।
अरक्षितेति कथितः प्रमादादपि सज्जनाः ॥४२॥

इष्टं च यज्ञैः पूर्तैश्च चरितं युष्मदाश्रयात् ।
पुत्रस्तु मम पापात्मा सर्वक्षत्रविनाशकः ।
सर्वातिशङ्की मूढश्च वृद्धानां शासनातिगः ॥४३॥

सौभ्रात्रं येन सन्त्यज्य पाण्डवेषु महात्मसु ।
कृतं विरूपं सुमहत् कुर्याद् यन्नापरः क्वचित् ॥४४॥

अप्रियाणि च कृष्णस्य सुबहून्याचरत् कुधीः ।
प्रायस्तेनापि मन्देन युष्मास्वप्यशिवं कृतम् ॥४५॥

- भ्रातरोऽस्य च सर्वेऽपि तच्छीलमनुवर्तिनः ।
हताश्च स्वेन पापेन ससुतामात्यबान्धवाः ॥४६॥
- सोऽहं वयोगतश्चैव पुत्राधिभिरभिप्लुतः ।
तत्सम्बन्धकृतं पापं स्वकृतं चाप्यपेशलम् ।
पाण्डवेषु सकृष्णेषु तपसा मार्तुमुद्यतः ॥४७॥
- तत्र मामनुजानीध्वं कृपया मित्रवत्सलाः ।
मत्प्रियार्थमपि स्नेहः पाण्डवेषु महात्मसु ॥४८॥
- क्रियमाणोऽपि कर्तव्यो भूय एव सदाऽचलः ।
ते हि मे पुत्रकाः सन्त इहामुत्र च सौख्यदाः ॥४९॥
- इत्युक्ते स्वगुणानुच्चैः कीर्तयद्भिः सुदुःखितैः ।
पर्यश्रुनयनैः कृच्छ्रात् पौरजानपदैश्चिरात् ।
अनुज्ञातो ययौ पार्थैरनुयातः सुदूरतः ॥५०॥
- सञ्जयो विदुरश्चैनं सभार्यमनुजग्मतुः ।
अनुवव्राज तं कुन्ती वनाय कृतनिश्चया ॥५१॥
- वार्यमाणाऽपि तनयैः सभार्यैर्भृशदुःखितैः ।
संस्थाप्य तान् सुकृच्छ्रेण ययौ साऽन्वेव तं नृपम् ॥५२॥
- सन्दर्शितपथो राजा कुन्तीविदुरसञ्जयैः ।
गान्धारीसहितः प्राप कुरुक्षेत्रं जगद्गुरोः ।
क्रमेणैवाऽश्रमं व्यासदेवस्य सुरपूजितम् ॥५३॥
- त्रिवत्सरादस्य निजस्य लोकस्याप्तिं सभार्यस्य जगाद तत्र ।
ब्रह्माङ्गनस्तेन भृशं प्रतीतो व्यासोपदिष्टं व्यचरत् तपोऽग्रम् ॥५४॥

सक्षतृगान्धारिपृथे ससञ्जये तपोभिराराधयति प्रभुं हरिम् ।
 वैचित्रवीर्येऽत्र सदारबन्धुभृत्यास्तु पार्था दृश्ये समाययुः ॥५५॥
 क्षतैकतामत्र युधिष्ठिरेण प्राप्तोऽथ भार्यासहितं ससञ्जयम् ।
 उपासमानेषु विचित्रवीर्यपुत्रं पृथां चैव पृथासुतेषु ॥५६॥
 प्रादुर्बभूवामितशक्तिजोज्ञानाद्भुतैश्वर्यसुखादिरूपः ।
 व्यासो हरिस्तत्र समीक्ष्य सर्वे सम्पूजयामासुरुदयभक्त्या ॥५७॥
 तैः पूजितस्तत्र निषण्ण आह यद्यद् यदिष्टं प्रवदन्तु तत्तत् ।
 दास्यामि तस्याद्य तदित्यमुष्मिन् भक्त्युच्छ्रयः पाण्डुसुतैः सदारैः ।
 वृतोऽत्र कुन्ती रविसूनुजन्ममृत्यूथदोषापगमं ययाचे ॥५८॥
 तेषां प्रदत्तेष्वभिवाञ्छितेषु वैचित्रवीर्यः सह भार्ययैव ।
 सम्मन्त्र्य निःशेषरणेहतानां सन्दर्शनं प्रार्थितवांस्तमीशम् ॥५९॥
 ततस्तु ते सत्यवतीसुतस्य सर्वेश्वरस्याऽज्ञया सर्व एव ।
 समागताः स्वर्गलोकात् क्षणेन दत्ता च दिव्या दृगमुष्य राज्ञः ॥६०॥
 ऊषुश्च रात्रिं परमाज्ञयैव सर्वे स्वभार्यासहिता यथा पुरा ।
 तृप्तः सदारो नृपतिश्च तत्र सर्वेऽपि दृष्ट्वा महद्भुतं तत् ॥६१॥
 अथाऽज्ञयैवास्य परस्य सर्वाः स्त्रियो निजेशैः सहिता ययुः स्वः ।
 विनोत्तरां तां तु कथां निशम्य पारीक्षितोऽयाचत तातदृष्टिम् ॥६२॥
 तं चाऽनयामास तदैव कृष्णो ह्यचिन्त्यशक्तिः स विकुण्ठलोकात् ।
 दृष्ट्वा स पारीक्षित आप तुष्टिं स्वतातमीशेन समाहृतं पुनः ॥६३॥
 सम्पूज्यं तं कृष्णमपीशवन्द्यं क्षमापयामास परीक्षितात्मजः ।
 चक्रे च विस्रम्भमतीव भारते पुनश्च तत्रस्थजनैः समेतः ॥६४॥

भ्रातरोऽस्य च सर्वेऽपि तच्छीलमनुवर्तिनः ।	
हताश्च स्वेन पापेन ससुतामात्यबान्धवाः	॥४६॥
सोऽहं वयोगतश्चैव पुत्राधिभिरभिप्लुतः ।	
तत्सम्बन्धकृतं पापं स्वकृतं चाप्यपेशलम् ।	
पाण्डवेषु सकृष्णेषु तपसा मारुमुद्यतः	॥४७॥
तत्र मामनुजानीध्वं कृपया मित्रवत्सलाः ।	
मत्प्रियार्थमपि स्नेहः पाण्डवेषु महात्मसु	॥४८॥
क्रियमाणोऽपि कर्तव्यो भूय एव सदाऽचलः ।	
ते हि मे पुत्रकाः सन्त इहामुत्र च सौख्यदाः	॥४९॥
इत्युक्ते स्वगुणानुच्चैः कीर्तयद्भिः सुदुःखितैः ।	
पर्यश्रुनयनैः कृच्छ्रात् पौरजानपदैश्चिरात् ।	
अनुज्ञातो ययौ पार्थैरनुयातः सुदूरतः	॥५०॥
सञ्जयो विदुरश्चैनं सभार्यमनुजग्मतुः ।	
अनुवव्राज तं कुन्ती वनाय कृतनिश्चया	॥५१॥
वार्यमाणाऽपि तनयैः सभार्यैर्भृशदुःखितैः ।	
संस्थाप्य तान् सुकृच्छ्रेण ययौ साऽन्वेव तं नृपम्	॥५२॥
सन्दर्शितपथो राजा कुन्तीविदुरसञ्जयैः ।	
गान्धारीसहितः प्राप कुरुक्षेत्रं जगद्गुरोः ।	
क्रमेणैवाऽश्रमं व्यासदेवस्य सुरपूजितम्	॥५३॥
त्रिवत्सरादस्य निजस्य लोकस्याप्तिं सभार्यस्य जगाद तत्र ।	
ब्रह्माङ्गजस्तेन भृशं प्रतीतो व्यासोपदिष्टं व्यचरत् तपोऽग्रम्	॥५४॥

सक्षत्तृगान्धारिपृथे ससञ्जये तपोभिराराधयति प्रभुं हरिम् ।
 वैचित्रवीर्येऽत्र सदारबन्धुभृत्यास्तु पार्था दृशये समाययुः ॥५५॥
 क्षतैकतामत्र युधिष्ठिरेण प्राप्तोऽथ भार्यासहितं ससञ्जयम् ।
 उपासमानेषु विचित्रवीर्यपुत्रं पृथां चैव पृथासुतेषु ॥५६॥
 प्रादुर्बभूवामितशक्तितेजोज्ञानाद्भुतैश्वर्यसुखादिरूपः ।
 व्यासो हरिस्तत्र समीक्ष्य सर्वे सम्पूजयामासुरुदयभक्त्या ॥५७॥
 तैः पूजितस्तत्र निषण्ण आह यद्यद् यदिष्टं प्रवदन्तु तत्तत् ।
 दास्यामि तस्याद्य तदित्यमुष्मिन् भक्त्युच्छ्रयः पाण्डुसुतैः सदारैः ।
 वृतोऽत्र कुन्ती रविसूनुजन्ममृत्यूथदोषापगमं ययाचे ॥५८॥
 तेषां प्रदत्तेष्वभिवाञ्छितेषु वैचित्रवीर्यः सह भार्ययैव ।
 सम्मन्त्र्य निःशेषरणेहतानां सन्दर्शनं प्रार्थितवांस्तमीशम् ॥५९॥
 ततस्तु ते सत्यवतीसुतस्य सर्वेश्वरस्याऽज्ञया सर्व एव ।
 समागताः स्वर्गलोकात् क्षणेन दत्ता च दिव्या दृगमुष्य राज्ञः ॥६०॥
 ऊषुश्च रात्रिं परमाज्ञयैव सर्वे स्वभार्यासहिता यथा पुरा ।
 तृप्तः सदारो नृपतिश्च तत्र सर्वेऽपि दृष्ट्वा महद्भुतं तत् ॥६१॥
 अथाऽज्ञयैवास्य परस्य सर्वाः स्त्रियो निजेशैः सहिता ययुः स्वः ।
 विनोत्तरां तां तु कथां निशम्य पारीक्षितोऽयाचत तातदृष्टिम् ॥६२॥
 तं चाऽनयामास तदैव कृष्णो ह्यचिन्त्यशक्तिः स विकुण्ठलोकात् ।
 दृष्ट्वा स पारीक्षित आप तुष्टिं स्वतातमीशेन समाहृतं पुनः ॥६३॥
 सम्पूज्यं तं कृष्णमपीशवन्द्यं क्षमापयामास परीक्षिदात्मजः ।
 चक्रे च विस्रम्भमतीव भारते पुनश्च तत्रस्थजनैः समेतः ॥६४॥

- पार्थाः पुनः प्राप्य पुरं स्वकीयं धर्मेण पृथ्वीं परिपालयन्तः ।
भोगानरागा अजुषन्त योग्यान् युक्ता जगद्धातरि वासुदेवे ॥६५॥
- वर्षत्रयान्ते त्मसमाहिताग्निं त्यक्ताग्निभिस्तैर्वनमालिहद्भिः ।
ते शुश्रुवुर्धृतराष्ट्रं सभार्यं सहैव कुन्त्या परिदग्धदेहम् ॥६६॥
- वीटामुखं ध्यानपरं निशम्य स्वर्यातमात्मीयपितृव्यमाशु ।
समेत्य भर्त्रां प्रतिपूज्यमानां कुन्तीं च तप्ता विदधुः क्रियाश्च ॥६७॥
- ते विष्णुभक्त्या परिपूतकर्मभिर्ज्ञानेन चान्ते तमनुस्मरन्तः ।
पार्थैः सुपुत्रैः सुकृतोर्ध्वकर्मभिर्वृद्धिं सुखस्याऽपुरनप्ययां शुभाः ॥६८॥
- गावद्गणिव्याससकाशमेत्य शुश्रूषया तस्य पुनर्निजां गतिम् ।
प्रप्रेदिवान् पाण्डुसुताश्च कृष्णं प्रतीक्षमाणाः पृथिवीमशासन् ॥६९॥
- अष्टादशाब्दाः पृथिवीं समस्तां प्रशासतामेवमगुर्माहात्मनाम् ।
अरिक्तधर्मार्थसुखोत्तमानामनुज्झितानन्तपदस्मृतीनाम् ॥७०॥

इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
पाण्डवराज्यपालनं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः

- ततः कुरुक्षेत्रमवाप्य कृष्णो दीक्षां प्रपेदे द्विषड्बदसत्रे ।
 स एव च व्यासभृगूद्गहात्मा चक्रेऽत्र सादस्यमजोऽप्रमेयः ॥१॥
- तत्रत्विजो दक्षभृगुप्रधानाः पार्था यदूनां प्रवरैः समेताः ।
 ब्रह्मेशशक्रप्रमुखाः सुराश्च चक्रुः सुसाचिव्यमनन्तदासाः ॥२॥
- सर्वे च जीवा वसुधातलस्था येऽन्येऽन्तरिक्षद्युमुखोत्तरेषु ।
 वसन्ति नारायणपादसंश्रयास्ते चात्र सर्वे मुमुदुः सनागाः ॥३॥
- सुनिर्णयस्तत्त्वविनिर्णयार्थिनां तत्त्वस्य चाभूद्दिह वादशीलिनाम् ।
 मिथो विवादात् सुरभूसुराणां वाक्याद्धरेर्व्यासभृगूद्गहात्मनः ॥४॥
- धर्मार्थकामानखिलानवापुस्तदर्थिनो मुक्तिमपीह कृष्णात् ।
 यथेष्टपानाशनवाससो जना विचेरुरत्रामरमानवादयः ॥५॥
- क्षेत्रं तदासीद्धरिलोकसम्मितं यदीयुरत्राखिलसज्जना युतिम् ।
 नानाप्तकामाश्च यतो बभूवुर्निर्यत्रदृश्यश्च यतोऽत्र केशवः ॥६॥
- द्वादशाब्दं महासत्रमेवमेतादृशं हरिः ।
 समाप्यावभृथस्नातः पूजयित्वाऽखिलान् जनान् ॥७॥
- अनुजज्ञे क्रमेणैव वत्सरेण समागतान् ।
 स्वकुलं सञ्जिहीर्षुः स विप्रशापमजीजनत् ॥८॥
- उपदिश्य परं ज्ञानमुद्धवायामुमाश्रमम् ।
 बदर्याख्यं प्रापयित्वा सप्तमाब्दं शतोत्तरम् ।
 प्रतीक्षन् पालयामास पार्थैः सह भुवं प्रभुः ॥९॥

- समारब्धं कलियुगं यदा दुर्योधनोऽपतत् ।
षट्त्रिंशाब्दं पुनः कृष्णः कृतमेवान्ववर्तयत् ॥१०॥
- कृतादपि विशेषोऽयं यत् पुण्यस्याधिकं फलम् ।
अल्पमेव च पापस्य कालात् कृष्णाज्ञया तथा ॥११॥
- एवं सुधार्मिके लोके हरिभक्तिपरायणे ।
नष्टेषु कलिलिङ्गेषु युगवृत्तिमभीप्सवः ॥१२॥
- ब्रह्मरुद्रादयो देवाः स्तुत्वा केशवमव्ययम् ।
व्यज्ञापयन् स्वलोकाप्तिमोमित्याह स चाच्युतः ॥१३॥
- प्राचुर्ये सज्जनस्य स्यान्न कलेर्वृद्धिरञ्जसा ।
इति स्वकुलसंहृत्यै प्रभासमनयत् प्रभुः ॥१४॥
- पुण्यक्षेत्रेऽपि न मृतिः स्वगृहे त्वतिधर्मदा ।
गत्वैवाल्पमपि क्षेत्रं स्यान्महत्फलमित्यजः ॥१५॥
- प्रकाशयितुमेवैतान् प्रभासाय कुशस्थलात् ।
नीत्वा दानानि सद्धर्मास्तैरकारयदच्युतः ॥१६॥
- ते ततः शापदोषेण कृष्णेनैव विमोहिताः ।
मैरेयमत्ता अन्योन्यं निपात्य स्वां तनुं गताः ।
तद् दृष्ट्वा बलदेवोऽपि योगेन स्वतनुं जहौ ॥१७॥
- ततः परेशोऽगणितानुभावः स्वसारथिं पाण्डवानां सकाशम् ।
स्वलोकयानप्रतिवेदनाय स्वस्यानु चैषां त्वरयाऽभ्ययातयत् ॥१८॥
- अथाऽसतः पिप्पलमूल ईशितुरूस्थितं पादतलं सुताम्रम् ।
दृष्ट्वा जरा नाम ससर्ज भक्तोऽप्यलं रोहितं शङ्कमानः ॥१९॥

- अच्छेद्याभेद्यदेहस्य शल्ये पादमुपस्थिते ।
समीपमागतो व्याधो दृष्ट्वा भीतोऽपतद् भुवि ॥२०॥
- विप्रवाक्यं मानयानः कारयित्वाऽमुना हरिः ।
पापं मां जहि देवेति याचन्तमनयद् दिवम् ॥२१॥
- पादप्रहारदोषेण तं भृगुं व्याधतां गतम् ।
पश्चात्तापेन भक्त्या च सुप्रीतस्तच्छरीरिणम्
स्वाज्ञाप्राप्तविमानेन दिवं निन्ये जनार्दनः ॥२२॥
- नीचा योनिर्नीचनीचं कर्माऽप्तं नीचकर्मतः ।
अदुष्टत्वात्तु मनसो भक्तिलोपो न चाप्यभूत् ।
भृगोरत्राबुद्धिपूर्वं नातिदोषकृदप्यभूत् ॥२३॥
- ततो विरिञ्चेशपुरन्दराद्याः पुनः स्तुवन्तोऽभिययुः प्रणम्य ।
कृष्णं स चाऽऽवेव ययौ स्वलोकं स्वतेजसा सर्वमिदं प्रकाशयन् ॥२४॥
- गोपालमन्त्रं भजतां फलप्रदस्त्वेकेन रूपेण स भुव्यदृश्यः ।
तस्थौ द्वितीयेन च सूर्यमण्डले तृतीयमासीच्छिवपूजितं वपुः ॥२५॥
- सम्पूजितं ब्रह्मलोके चतुर्थं कञ्जोद्भवेनाथ परं स्वधाम ।
समाप्नुवानं वपुरस्य पञ्चमं भक्त्याऽन्वयुर्देववराः स्वशक्त्या ॥२६॥
- तत्तेजसा ते प्रविमुष्टदृश्यः पुरुष्टुताद्या अमितोरुदीधितेः ।
यावत् स्वगम्यं त्वनुगम्य तस्थुर्निमीलिताक्षा विहतोर्ध्वचाराः ॥२७॥
- वीन्द्रेशशेषानुगतः स्वयम्भूर्धाम प्रविष्टं तमजं प्रणम्य ।
वीन्द्रादिकैरप्ययुतः स्वपित्राऽऽश्लिष्टो रहश्चाकथयत् तथाऽस्तौत् ॥२८॥

स पूर्वरूपेण समेत्य चैक्यं विभज्य चेच्छानुसृतोऽथ रेमे ।
 हरिः श्रिया ब्रह्ममुखैश्च मुक्तैः सम्पूज्यमानोऽमितसद्गुणात्मा
 ब्रह्माऽपि शर्वादियुतः स्वलोकं प्राप्तः पुनस्तत्र गतं च कृष्णम् ।
 रेमेऽभिपश्यन् प्रतिपूजयंस्तं सुराश्च सर्वे रविविम्बसंस्थम्
 यतो न दर्शिता भ्रान्तिः प्रादुर्भाविष्वपि क्वचित् ।
 देहत्यागानुसारेण हरिणा तदिहाच्युतः
 मोहयित्वाऽसुरानन्धं तमः प्रापयितुं प्रभुः ।
 चिदानन्दैकदेहोऽपि त्यक्तं देहमिवापरम् ।
 सृष्ट्वा स्वदेहोपमितं शयानं भुव्यगाद् दिवम्
 दारुकोक्त्या समायातः पार्थस्तमदहत् तदा ।
 रौहिणेयादिकानां च शरीराणि प्रधानतः ।
 दारुको विष्णुलोकं तु पुनराप यथागतम्
 तथैव जनमोहाय प्राप्य ब्रह्मावदृश्यताम् ।
 रुक्मिण्यगाद्धरेः पार्श्वं सत्या कृत्वा तपस्तथा
 चिदानन्दैकदेहे हि द्विरूपे इव ते यतः ।
 एकैवातः कृष्णवत् ते दुष्टान् मोहयतस्तथा
 अन्या महामहिष्यस्तु त्यक्त्वा देहं हुताशने ।
 काश्चित् काश्चित् तपसा त्यक्तदेहा हरिं ययुः
 रौहिणेयादिकानां च भार्या बह्विमुखे तनुम् ।
 त्यक्त्वा स्वभर्तृनेवाऽपुः सर्वा एव पतिव्रताः
 वसुदेवः पार्थमुखाच्छ्रुत्वैतद् योगमास्थितः ।
 त्यक्त्वा देहं कश्यपत्वं प्राप कृष्णानुरागतः

तस्यार्जुनोऽश्वमेधाग्रावन्त्यकर्माकरोत् तदा ।
त्यक्तदेहास्तस्य भार्या वह्नौ प्रापुस्तमेव च ॥३९॥

स्त्रियो बालांस्तथाऽऽदाय धनं चैव धनञ्जयः ।
विनिर्ययौ द्वारवत्यास्तां जग्रास च सागरः ॥४०॥

स्त्रीबालसहिते पार्थ एकस्मिन् पथि गच्छति ।
शापात् सुपापा आभीराः स्त्रीजनान् जहुरुद्धताः ॥४१॥

यास्ताः षोडशसाहस्रवनिताः शतसंयुताः ।
कृष्णशापान्म्लेच्छवशं ययुर्दर्पनिमित्ततः ॥४२॥

ह्रियमाणे धने चैव वनितासु च वासविः ।
युयुत्सुर्गाण्डिवं सज्यं कृच्छ्रेणैव चकार ह ॥४३॥

क्षीणास्तस्य शरा दैवात्रास्त्राणि स्मृतिमाययुः ।
स तद् दैवकृतं ज्ञात्वा संस्मरन् पुरुषोत्तमम् ।
निघ्नञ्छत्रून् गाण्डिवेन शेषं रक्षन् कुरूनगात् ॥४४॥

तदा कुरुक्षेत्रगतं जगद्गुरुं सुपूर्णविज्ञानबलाब्धिसत्सुखम् ।
तमेव वासिष्ठकुलोद्ब्रह्मं हरिं निरीक्ष्य दुःखेन पपात पादयोः ॥४५॥

स तेन पुंसां प्रवरेण हेतुभिः सम्बोधितोऽज्ञानतमोऽशुमालिना ।
संस्थाप्य चेतः पुनरेव तस्मिन् जहौ शुचः प्रायश एव धैर्यात् ॥४६॥

स्त्रियो म्लेच्छहृताः कृष्णप्रेषिताद् दाल्भ्यतः पुनः ।
गोविन्दैकादशीं श्रुत्वा कृत्वा सारस्वते जले ।
निमज्ज्य वायोर्वचनात् त्यक्तदेहा दिवं ययुः ॥४७॥

- अर्जुनस्तु कुरुक्षेत्रे हार्दिक्ययुयुधानयोः ।
सुतौ सारस्वते चैव देशे राज्येऽभ्यषेचयत् ॥४८॥
- अनिरुद्धसुतं वज्रं प्रियं कृष्णस्य सद्गुणम् ।
सशूरसेनेन्द्रप्रस्थराजानमकरोद् वशी ॥४९॥
- स्त्रीबालांश्च धनं चैव तस्मिन् संस्थाप्य फल्गुनः ।
ययौ भ्रातृनशेषं च वृत्तं तेषामवर्णयत् ॥५०॥
- ते चावियोगसमयं स्मरन्तो मुरवैरिणः ।
अभ्यषिञ्चन् भागवतं महाराज्ये परीक्षितम् ॥५१॥
- स्त्रीहारिणां च म्लेच्छानां वधायैनमयोजयत् ।
कृतं च तेन तत् कर्म वोद्वा पैतामही धुरम् ।
समयं परिरक्षद्भिर्न पार्थैव तत् कृतम् ॥५२॥
- वासुदेवपदास्पृष्टभूकण्टकसमुद्धृतिः ।
समयः पाण्डवानां हि तस्यैवानुगतिः परम् ॥५३॥
- अनुव्रजद्भिर्विश्वेशं नास्माभिर्भूस्तदुज्जिता ।
भोज्या रक्ष्याऽपि वा तेषामित्येव समयः पुरा ॥५४॥
- तत्र काली भीमभार्या वैष्णवं योगमास्थिता ।
कृष्णयैकत्वमापन्ना त्यक्त्वा देहं तु मानुषम् ॥५५॥
- सुभद्राद्यास्तु या भार्याः पार्थानां तु तदाज्ञया ।
युयुत्सुश्चात्र शिक्षार्थं पौत्रस्यैवावसन् पुरे ॥५६॥
- सन्त्यज्य राजचिह्नानि वैष्णवं योगमास्थिताः ।
वीराध्वानं ययुः सर्वे कृष्णया सह पाण्डवाः ॥५७॥

- प्रागुदीचीं दिशं पूर्वं ययुस्तत्रार्जुनो धनुः ।
 नात्यजल्लोभतस्तं तु समुद्रमुप पावकः ।
 दृष्ट्वा ययाचे राजानं तदुक्तः प्रास्यदम्बुधौ ॥५८॥
- प्रातिभाव्यं तु वरुणे निस्तीर्यात्रिरदृश्यताम् ।
 ययौ तेऽपि ययुः क्षिप्रं प्लवन्तः सप्तवारिधीन् ॥५९॥
- अहोभिः सप्तभिर्योगं समारूढाः प्रदक्षिणम् ।
 कृत्वा कचिदसज्जन्त आसेदुर्गन्धमादनम् ।
 अत्र नारायणक्षेत्रे तेषां तन्वोऽपतन् क्रमात् ॥६०॥
- द्रौपदीसहदेवादिपञ्चानां तत्र मारुतिः ।
 सदेहनाकानिच्छुत्वाद् देहप्रपतनं हि तत् ॥६१॥
- तेषामिहेति याथार्थ्यं जानन् पप्रच्छ धर्मजम् ।
 केन केनापतद् देहो दोषेण न इति क्रमात् ॥६२॥
- मृतिकाले हि यो यस्य दोषं वक्तृयुणमोचनम् ।
 तस्मात् स्यादुक्तदोषस्येत्याह यच्छ्रुतिरेव तत् ।
 ऋणमोक्षाय सर्वेषां भीमो दोषानवादयत् ॥६३॥
- सोऽपीच्छापतितान् देहानजानञ्छुद्धकर्मणाम् ।
 अपश्यन् कारणं प्राह दोषान् स्यादेवमित्यपि ।
 राजा सम्भावनामात्रं न हि कार्यमकारणम् ॥६४॥
- ‘स्वच्छन्दमृत्यवो योगाद् देहानुत्सृज्य पाण्डवाः ।
 कृष्णा चाऽपुः परं स्थानं यन्न यान्त्यपि देवताः ।’
 इति श्रुतेर्न ते पापाद् देहांस्तत्यजुरुर्जिताः ॥६५॥

ऋणान्युन्मुच्य दोषोक्त्या स्वानां भीमः स्वकां तनुम् ।

तत्याज परमं ध्यायन्नाप च स्थानमुत्तमम् ।

इति स्कन्दपुराणोक्तं व्यासवाक्यमृषीन् प्रति

॥६६॥

भीमादृते हि चतुर्षु पक्षपातस्तु वासवौ ।

योग्य एवेति कृष्णाया न दोषः स्यात् कथञ्चन

॥६७॥

नीतिरूपे वीर्यबले महान्त्येषां यतः क्रमात् ।

प्राणत्वाद् भोगशक्तिश्च न हि दोषाय मारुतेः

॥६८॥

यथास्वरूपविज्ञानमात्मन्यपि न दोषकृत् ।

इति व्यासस्मृतेरेषामुक्तदोषोद्भवः कथम्

॥६९॥

कदाचिदतिमानोऽपि त्रयाणामेषु जायते ।

तथाऽपि तत्फलं नैतत् तारतम्यं हि मुक्तिगम् ।

गुणदोषाधिकाल्पत्वाद्ब्रह्मस्थमपि हि श्रुतम्

॥७०॥

प्रारब्धकर्मनाशे हि पतेद् देहोऽप्यपापिनः ।

युधिष्ठिरोऽपि हि स्वर्गं बुभुजे नैव तत्तनुः

॥७१॥

अतिमानादयो दोषाः कुत एव हि मारुतेः ।

अनादिकालतः सर्वदोषहीना गुणाधिकाः

॥७२॥

सर्वजीवगणेभ्यो ये ते हि वायुत्वमाप्नुयुः ।

ऋजवो नाम ये देवा देवानामपि देवताः

॥७३॥

अभावं ह्यतिमानादेर्भीमस्याऽहं च केशवः ।

‘यत्किञ्चाऽत्मनि कल्याणं सम्भावयसि पाण्डव ।

सहस्रगुणमप्येतत् त्वयि सम्भावयाम्यहम्’

॥७४॥

इति तस्माद् यथा युद्धे धर्महानिममन्यत । एवमत्राप्यधर्मेण देहपातं नृपोऽब्रवीत्	॥७५॥
पूज्येभ्यः पूर्वमेवैषां देहपातमभीप्सताम् । तत्कामाद् देहपातोऽभून्न पापान्मुच्यतां यथा	॥७६॥
न हि पापफलान्मुक्तौ देहपातः कथञ्चन । किन्तु कर्मक्षयादेव तथा सर्वत्र निश्चितः	॥७७॥
तेषु स्वलोकान् प्राप्तेषु धर्मजज्ञवात्मना सह । ययौ पुरो देवरथस्तदाऽस्यावततार ह	॥७८॥
रथमारुहेति कथितो रथिना पुरतः शुनः । आरोहमब्रवीन्नैतद् युक्तमित्याह सोऽपि तु	॥७९॥
नाऽरुहेयं विना श्वानमिति तेन स्थिरोदिते । स्वरूपं दर्शयामास धर्मो ह्याप्तः स्वरूपताम्	॥८०॥
आनृशंस्यपरत्वेन कीर्तिमेवाऽत्मनो वृषः । ख्यापयामास कौन्तेयरूपिणो धर्मसूक्तिभिः	॥८१॥
ततः स रथमारुह्य लोकानामुत्तरोत्तरम् । अतिक्रम्याखिलान् राज्ञो जगाम श्रीपतिप्रियः	॥८२॥
सर्वेषामुत्तरं लोकमैन्द्रं प्राप्येदमेव ते । स्थानमित्युदितो देवैर्दुयोधनमवैक्षत	॥८३॥
सभ्रातृकं ज्वलन्तं च सर्वेषामुपरि स्थितम् । तं दृष्ट्वा परमक्रुद्धो निमील्य नयने शुभे	॥८४॥

- भ्रातरो मे क कृष्णा च सकर्णाः क च बान्धवाः ।
 धृष्टद्युम्नादयः पुत्रा हैडिम्बायाश्च सर्वशः ॥८५॥
- यादवाश्चेति पप्रच्छ देवांस्ते च तमब्रुवन् ।
 किं ते तैः स्वकृतं कर्म भुज्यतेऽत्र न चापरैः ॥८६॥
- इत्युक्त आह पापोऽयं पृथिवीक्षयकारकः ।
 सर्वातिशङ्घि मित्रधुङ् नारायणपराङ्मुखः ॥८७॥
- नास्तिकोऽतिशठः क्रूरो द्वेषा विष्णोश्च तद्भवाम् ।
 कथं दुर्योधनः स्थानं सर्वोत्तममवाप्तवान् ॥८८॥
- कथं च सर्वधर्मज्ञा नारायणपरायणाः ।
 संस्थिताः परमे धर्मे दृश्यन्तेऽत्र न मत्प्रियाः ॥८९॥
- यत्र सन्तस्तु ते सन्ति तत्र स्थातव्यमेव मे ।
 निरयेऽपि न चात्रापि नानेन सह पापिना ।
 अस्य वीरतमस्येदं धार्तराष्ट्रस्य युज्यते ॥९०॥
- इत्युक्ता देवता दूतं स्वानां सन्दर्शनार्थिनः ।
 राज्ञः सम्प्रेषयामासुस्तत्सन्दर्शितवर्त्मना ॥९१॥
- दुर्गन्धेन सुकृच्छ्रेण तमसा प्रावृतेन च ।
 गत्त्वैव कियती भूमिं तद्दुर्गन्धासहो नृपः ।
 इच्छन् निवर्तनं तत्र स्वानां वाच इवाश्रूणोत् ॥९२॥
- क्षणं तिष्ठ महाराज सन्निधानबलात् तव ।
 वेदना नो न महतीत्येतच्छ्रुत्वा युधिष्ठिरः ॥९३॥

के यूयमिति पप्रच्छ दीनध्वनिविशङ्कितः ।

भीमोऽहमर्जुनः कर्ण इत्याद्युक्तमिवाशृणोत् ॥९४॥

श्रुत्वा तत् कृपयाऽऽविष्टः शोकामर्षसमन्वितः ।

आह दूत यथेष्टं त्वं गच्छ नाहमितो ब्रजे ॥९५॥

न च स्वर्गेण मे कार्यं त्यक्त्वा स्वजनमीदृशम् ।

इत्युक्तः प्रययौ दूतस्तस्थावेव युधिष्ठिरः ॥९६॥

ततोऽत्र देवाः पुरुहूतपूर्वकाः समाययुः स्नेहवशाद् युधिष्ठिरे ।

तेष्वागतेष्वेव न तत्र वाचो दीना न दुर्गन्धतमोऽप्यपश्यत् ।

स्वर्गोत्तमं देशमपश्यदेतदभ्रान्तचेताः स युधिष्ठिरस्तदा ॥९७॥

आहात्र धर्मः पुनरात्मसद्यशः

प्रकाशयन् पाण्डुसुताभिधं स्वम् ।

धर्माद् विशिष्टा हि सदाऽनृशंसता

दृष्टा च सा त्वप्यधिका त्रिशो मया ॥९८॥

शक्रोऽप्युवाचैनमिदं मृषा ते प्रदर्शितं द्रोणकृते मृषागिरिः ।

कृच्छ्रादिदं ते कथितं न चातिविस्मम्भ आसीत् तव कृष्णवाक्ये ॥९९॥

ब्रह्मापरोक्ष्येऽपि विकर्म सूचकं प्रारब्धपापस्य विषाशनं यथा ।

पश्यात्र भीमप्रमुखान् सुखस्थान् सम्पूज्यमानांस्त्रिदशैः सुरूपान् ॥१००॥

कुतः परब्रह्मदृशां सुशुद्धसत्कर्मणां कृष्णपरायणानाम् ।

परेण योगेन विसृष्टतन्वां दुखं भवेद् देववराधिपानाम् ॥१०१॥

एते हि देवप्रवराः पृथिव्यां जाता भुवो भारजिहीर्षुमीशम् ।

प्रतोष्य तद्भावितबुद्धिकर्मभिः पुनश्च तेनैव सहाऽपिरे दिवम् ॥१०२॥

- न ते नृपाद्यापि हि मानुषो गतो भावस्ततो द्वेष्टि सुयोधनादीन् ।
 निमज्ज्य तद् विष्णुपदोदकेऽत्र विसृज्य देहं भज देवभावम् ॥१०३॥
- सुयोधनाद्या यदिमे सुपापा आरब्धपुण्यक्षयमाप्य नित्ये ।
 निःशेषसौख्योज्झितनित्यदुःखेऽवशाः पतिष्यन्त्यपुनर्निवृत्ताः ॥१०४॥
- देवांशजा ये तु समस्तशस्ते स्वमूलरूपं समवाप्य काले ।
 स्वतारतम्यानुसृतां विमुक्तिं प्राप्स्यन्ति नात्रापि विचार्यमस्ति ॥१०५॥
- इत्युक्त आश्वेव निमज्ज्य गङ्गां धर्मात्मजस्तत्र विसृज्य देहम् ।
 सद्यो बभौ दैवमवाप्य कायं विसृष्टरोषादिसमस्तदोषः ॥१०६॥
- स तु प्रपश्यन् स्वजनं समस्तं स्वमूलरूपातिसमीपसंस्थम् ।
 ददर्श भीमं च मरुत्समीपे मध्ये ज्वलन्तं मरुतां गणस्य ॥१०७॥
- ददर्श कृष्णामपि तत्समीपे श्रिया ज्वलन्तीं समतीत्य चान्याः ।
 स्पृष्टुं च संस्कारवशादियेष निषिध्य तं प्राह सुराधिराजः ॥१०८॥
- एषा हि साक्षाज्जगतां प्रियस्य प्राणात्मनो जीववरेश्वरस्य ।
 प्राणप्रिया श्रीरिति नाम यस्याः शमात्मकेऽस्मिन् रमते यदेवा ॥१०९॥
- युष्मच्चतुर्देहतस्य वायोर्वायुप्रिया भीमतनोस्तथैव ।
 भोगाय सृष्टा पुरुषोत्तमेन युष्मत्प्रियार्थं भवतां च दारैः ॥११०॥
- प्रीतिस्ततो ह्यभ्यधिका बभूव भीमस्य चास्यास्तदनु स्म पार्थे ।
 ततो भवत्स्वेव यथाक्रमेण गुणानुसारेण समीरणस्य ॥१११॥
- इयं हि सा शुद्धतनुः प्रजाता शच्यादियोगापगताग्न्यदेहा ।
 यूपं च सर्वे मरुतो विशेषसंयोगहीनाः स्वशरीरसंस्थाः ॥११२॥

स्पृशेऽपि नास्याः पवमानपट्याः सुपूतताऽलं भवतामिदानीम् ।
 न चोत्तरत्रापि भवेत् कथञ्चिद् दिवौकसां मानुषदेहिनो यथा ॥११३॥
 इतीरितं तं प्रतिसन्निवृत्तं विनाशयन् मानुषवासनां स्वयम् ।
 समाश्लिषच्छुद्धतनुः स्तनोत्थो धर्मो हरेः सोऽभवदाशु तत्समः ॥११४॥
 ततस्तु पार्था अखिलाः स्वमूलरूपैः सहैवाऽविविशुर्मुदाऽन्विताः ।
 स्वीयानि धामानि ततोऽप्यनूनभोगाः सदारा न्यवसंश्च तत्र ॥११५॥
 तत्रापि कृष्णेन समागमोऽभूत् पुरेव तेषामपि तत्पराणाम् ।
 चिक्रीड एभिः सहितस्तथैव कृष्णोऽपि तद्वत् सरथोऽर्जुनेन ॥११६॥
 अन्ये च देवांशभवाः समस्ताः स्वमूलरूपैक्यमवापुराशु ।
 कर्मक्षयादेव सुरेतरास्तु पुण्यक्षयं प्राप्य भुवि प्रजाताः ॥११७॥
 चतुःसहस्रं त्रिशतोत्तरं ते संवत्सराणामनुभूय दिव्यान् ।
 भोगान् नरत्वेऽपि सदेश्वरोऽहमसज्जगच्चेति धियाऽऽप्लवंस्तमः ॥११८॥
 दुःखेऽपि तेषामिह तारतम्यं कलेः परं दुःखमिहाखिलाच्च ।
 यथा विरिञ्चस्य सुखं परं स्यान्मुक्तौ हरिद्वेषकृतो विशेषः ॥११९॥
 केचित् पिशाचासुरराक्षसत्त्वमवाप्य विष्णोरपि तत्पराणाम् ।
 द्वेषात् तमोऽन्धं त्वरया समाप्नुयुः देवाः स्वकाले निजयोग्यमुक्तिम् ॥१२०॥
 चतुःसहस्रे त्रिशतोत्तरे गते संवत्सराणां तु कलौ पृथिव्याम् ।
 जातः पुनर्विप्रतनुः स भीमो दैत्यैर्निगूढं हरितत्त्वमाह ॥१२१॥
 तदैव कृष्णाऽपि भुवि प्रजाता प्रीत्यै हरेरन्धतमस्यपातयत् ।
 महासुरान् विष्णुपार्युनाथा कृते प्रजाता हरितोषणाय ।
 पुनश्च ते स्थानमवाप्य सर्वे स्वीयं परान्ते तु विमुक्तिमाप्नुयुः ॥१२२॥

वायुत्वमाप्तः स हनूमदंशो ब्राह्मं पदं प्राप्य वृकोदरश्च ।
वागीश्वरीत्वं गतयैव कृष्णया सहैव मुक्तिं गमिताऽखिलोत्तमाम् ॥१२३॥

भुवि द्युलोके च विरिञ्चितायां मुक्तौ च ताभ्यामधिकं समस्तात् ।
सन्तोष्यते पूर्णगुणो रमेशः सदैव नित्योर्जिततद्रतिभ्याम् ॥१२४॥

‘भूषन् न योऽधि बभ्रुषु नम्रते’
‘बळित्था तद् वपुषे धायि दर्शतम्’ ।
‘तां सु ते कीर्तिं मघवन् महित्वा’
इत्यादिसूक्तानि च तत्प्रमाणम् ॥१२५॥

अन्यानि वाक्यानि च वैदिकानि सपञ्चरात्रोक्तिपुराणकानि ।
पृष्टश्च भीष्मोऽत्र युधिष्ठिरेण तन्मोक्षधर्मेष्वपि किञ्चिदाह ॥१२६॥

एवं प्रयातेषु सक्तेष्वेषु स्वानेव लोकान् यदुपाण्डवेषु ।
परीक्षिदाद्यास्तु तदन्वयोत्था व्यासानुशिष्टाः पृथिवीमरक्षन् ॥१२७॥

तैः क्षेमकान्तैरिह भारतादिशास्त्राणि शृण्वद्भिरशेषविद्भिः ।
व्यासप्रभावाच्च कलौ च धर्मो ज्ञानं च सुत्रातमगान्न नाशम् ॥१२८॥

संवत्सराणां तु सहस्रके गते प्राप्तेषु विद्यामखिलेषु सत्सु ।
दग्धाः पुरा ये त्रिपुरं घ्नतैव रुद्रेण जाताः पृथिवीतले ते ॥१२९॥

अदर्शनं सर्वमुनीन्द्रवृन्दैः सहैव सज्ज्ञानमहानिधाने ।
व्यासे प्रयातेऽपि सुतत्त्वविद्या तत्सम्प्रदायादपि तैरवाप्ता ॥१३०॥

उत्सादितत्वात्तु दुरागमानां तत्सम्प्रदायस्य च नाशितत्वात् ।
प्रसारितत्वाच्च सदागमानां पापा अपि ज्ञानमवापुरेतत् ॥१३१॥

शुना पुरोडाशमिवावलीढं वेदश्रुतिं वाऽन्त्यजनैरवाप्ताम् ।
अनन्तदुःखाप्तिसुयोग्यदैत्यैर्विद्यामवाप्तां तु न सेहिरे सुराः ॥१३२॥

नावागतिः कापि सुवेदिनां भवेत् प्राप्यं सुखं नित्यमवश्यमेभिः ।
प्राप्यं तमोऽन्यं त्वसुरैर्न मुक्तिः कदाचिदाप्येतदचिन्तयन् सुराः ॥१३३॥

ज्ञानप्रदानाय सतां तदन्यज्ञानप्रणाशाय च विष्णुनैते ।
क्लृप्तास्ततस्ते सविरिञ्चशर्वा विज्ञापयामासुरूपेत्य विष्णुम् ॥१३४॥

क्षीरोदधेरुत्तरतीरनिष्ठितैरभिष्टुतः सुष्टुतिभिः पुरुष्टुतः ।
प्रदाय तेषामभयं रमापतिः क्षणादभूच्चारुतराकृतिः शिशुः ॥१३५॥

यस्त्रैपुराणां प्रथमोऽत्र जातः शुद्धोदनेत्येव जिनेति चोक्तः ।
क्षेत्रे गयाख्येऽस्य शिशुं प्रजातं सम्प्राप्त्य दूरेऽत्र बभूव विष्णुः ।
अजानमानाः स्वशिशुं गतं तं शिशुं हरिं वीक्ष्य निजं स्म मेनिरे ॥१३६॥

तेषां तदा वैदिककर्म वीक्ष्य सम्प्राहसत् तद्वपुषैव केशवः ।
तं जातमात्रं प्रहसन्तमीक्ष्य सुविस्मितैः पृष्ठ उवाच विष्णुः ।
बुद्धोऽहमित्येव सुनित्यबोधाज्जगद चैषामथ बुद्धदर्शनम् ॥१३७॥

तथाऽप्यविश्वासमेवक्ष्य तेषां सस्मार देवानखिलान् जनार्दनः ।
विज्ञाय ते तस्य मनोगतं निजान् प्रचिक्षिपुर्हेतिगणानमुष्मिन् ॥१३८॥

स जातमात्रः शिवपूर्वकाणां शूलादिहेतीरखिला निगीर्य ।
दैत्यातिमोहाय निजं च चक्रं स्वमुक्तमाश्वेव समग्रहीद्वशी ॥१३९॥

तदासनत्वेन विधाय तस्मिन् समास्थितं देवगणाः प्रणम्य ।
जग्मुः स्वधामानि वचांसि चास्य स्वीचक्रुराश्वेव जिनादिदैत्याः ॥१४०॥

ते ज्ञानधर्मावपहाय पापा विमोहिता देववरेण सर्वे ।
 जग्मुस्तमोऽन्धं क्षणिकं समस्तं ज्ञानं न सञ्चेति दृढं स्मरन्तः ॥१४१॥
 नारायणोऽप्याप्य सुरेन्द्रवृन्दं वृत्तं च तेषामखिलं निगद्य ।
 पृष्टश्च तैराह निजं हृदिस्थं बौद्धागमार्थं सृतिबन्धमोचनम् ॥१४२॥
 क्षणादयः क्षणिकास्तद्विशेषा यतः प्रयान्त्येव निसर्गतोऽखिलाः ।
 ततः स्थिरत्वेऽपि विशेषसंश्रयादुक्तं क्षणस्थायि मया समस्तम् ॥१४३॥
 तद्वान् विशेषश्च यतो न भिन्नौ सदा स्वनिर्वाहकशक्तियुक्तौ ।
 अतः क्षणस्थायि समस्तमेतत् स्थिरात्मकं चेति हि नास्ति भेदः ॥१४४॥
 ज्ञोऽहं सदैकः परमो मयैतत् सदाऽननीयं हि यतोऽस्वतन्त्रम् ।
 ज्ञानात्मकं विश्वमतो मयोक्तं जडस्वरूपं च किमु स्म चेतनम् ॥१४५॥
 शंशीलकोऽहं यत एव चोच्चः शूनामकस्तद्धि मया निधेयम् ।
 शून्याभिधं दोषविरुद्धरूपो दोषोज्झितोऽन्यस्त्वखिलादनामा ।
 एनैव सायं त्वसदेव नामतस्त्वभाव एनैव भवेद् यतस्तत् ॥१४६॥
 इत्यादि बोद्धव्यमिदं समस्तं मयोदितं कापि न हेयमस्ति ।
 इत्यादि देवान् प्रतिबोधयंश्च देवैः सहोवास स बुद्धदेवः ।
 गत्वा स्वधामाप्यपरेण रूपेणास्ते पृथक् चैकतनुर्यथेष्टम् ॥१४७॥
 ततस्तु बुद्धोदितपक्षसंस्थो जिनोऽपि चक्रे मतमन्यदेव ।
 बौद्धेन जैनेन मतेन चैव दैत्यांशकाः प्रीतिमगुः समस्ताः ॥१४८॥
 प्रशान्तविद्येत्यभिधं तथाऽन्यद् बुद्धोक्तशास्त्रं त्रिदशा अवाप्य ।
 तोषं ययुर्वेदसमस्तसारं यामास्थितानामचिरेण मुक्तिः ॥१४९॥

अन्ये मनुष्या अपि भारताद्यं सत्सम्प्रदायं परिगृह्य विष्णुम् ।
 यजन्त आपुः परमां गतिं तन्न सेहिरे क्रोधवशादिदैत्याः ॥१५०॥
 शैवं तपस्ते विपुलं विधाय जगद्विमोहोर्जितशक्तिमस्मात् ।
 प्राप्य प्रजाता भुवि मोहनं च चक्रुः कुतर्कैरभिदां वदन्तः ॥१५१॥
 तेषां प्रपाताय सतां च मुक्त्यै जन्माऽस भीमस्य यदुक्तमत्र ।
 दुर्गा पुनर्विप्रकुलेऽवतीर्णा हनिष्यति त्रातमथासुराणाम् ॥१५२॥
 ततः कलेरन्तमवाप्य धर्मज्ञानादिकल्याणगुणप्रहीने ।
 लोके विरिञ्चत्रिपुरघ्नशक्रपूर्वाः पयोब्धिं त्रिदशाः प्रजग्मुः ॥१५३॥
 नारायणस्तैः स्तुतिपूर्वमर्थितो भवाय लोकस्य स शम्भुलाख्ये ।
 ग्रामे मुनेर्विष्णुयशोऽभिधस्य गृहे बभूवाऽविरचिन्त्यशक्तिः ॥१५४॥
 कलेस्तु कात्कारत एष कल्की ज्ञानं कलं कं सुखमेव तद्वान् ।
 कल्कीति वा तेन समस्तदस्युविनाशनं तेन दिनाद् व्यधायि ॥१५५॥
 अधर्मवृत्तं विमुखं हरेश्च निहत्य निःशेषजनं तुरङ्गी ।
 संस्थापयामास स धर्मकितुं ज्ञानं स्वभक्तिं च निजप्रजासु ॥१५६॥
 इत्याद्यनन्तानि हरेरुदारकर्माणि रूपाणि च सद्गुणाश्च ।
 नित्यव्यपेताखिलदोषकस्य ब्रह्मेत्यनन्तेति च नाम येन ॥१५७॥
 आनन्दतीर्थाख्यमुनिः सुपूर्णप्रज्ञाभिधो ग्रन्थमिमं चकार ।
 नारायणेनाभिहितो बदर्या तस्यैव शिष्यो जगदेकभर्तुः ॥१५८॥
 यस्तत्प्रसादादखिलांश्च वेदान् सपञ्चरात्रान् सरहस्यसङ्ग्रहान् ।
 वेदेतिहासांश्च पुराणयुक्तान् यथावदन्या अपि सर्वविद्याः ॥१५९॥

समस्तशास्त्रार्थविनिर्णयोऽयं विशेषतो भारतवर्त्मचारी ।
 ग्रन्थः कृतोऽयं जगतां जनित्रं हरिं गुरुं प्रीणयताऽमुनैव ॥१६०॥
 विनिर्णयो नास्त्यमुना विना यद् विप्रस्थितानामिह सर्ववाचाम् ।
 तद् ब्रह्मसूत्राणि चकार कृष्णो व्याख्या तथैषामयथाकृतान्यैः ॥१६१॥
 निगूहितं यत् पुरुषोत्तमत्वं सूत्रोक्तमप्यत्र महासुरेन्द्रैः ।
 जीवेश्वरैक्यं प्रवदद्भिरुग्रैर्व्याख्याय सूत्राणि चकार चाऽविः ॥१६२॥
 व्यासाज्ञया भाष्यवरं विधाय पृथक्पृथक् चोपनिषत्सुभाष्यम् ।
 कृत्वाऽखिलान्यं पुरुषोत्तमं च हरिं वदन्तीति समर्थयित्वा ॥१६३॥
 तनुस्तृतीया पवनस्य सेयं सद्भारतार्थप्रतिपादनाय ।
 ग्रन्थं चकारेममुदीर्णविद्या यस्मिन् रमन्ते हरिपादभक्ताः ॥१६४॥
 तृतीयमस्य वृषभस्य दोहसे दशप्रमर्ति जनयन्त योषणः ।
 निर्यदी बुध्नान्महिषस्य वर्षस ईशानासः शवसा क्रन्त सूरयः ।
 यदीमनु प्रदिवो मध्व आधवे गुहासन्तं मातरिश्वा मथायति ॥१६५॥
 इत्यादिवाक्योक्तमिदं समस्तं तथा पुराणेषु च पञ्चरात्रे ।
 अत्रोदिता याश्च कथाः समस्ता वेदेतिहासादिविनिर्णयोक्ताः ॥१६६॥
 तस्मादयं ग्रन्थवरोऽखिलानां धर्मादिमोक्षान्तपुमर्थहितुः ।
 किञ्चोदितैरस्य गुणैस्ततोऽन्यैर्नारायणः प्रीतिमुपैत्यतोऽलम् ॥१६७॥
 यस्य त्रीण्युदितानि वेदवचने रूपाणि दिव्यान्यलं
 बद् तद्दर्शतमित्यमेव निहितं देवस्य भर्गो महत् ।
 वायो रामवचोनयं प्रथमकं पृक्षो द्वितीयं वपुः ।
 मध्वो यत्तु तृतीयमेतदमुना ग्रन्थः कृतः केशवे ॥१६८॥

यः सर्वगुणसम्पूर्णः सर्वदोषविवर्जितः

प्रीयतां प्रीत एवालं विष्णुर्मे परमः सुहृत्

॥१६९॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादविरचिते श्रीमन्महाभारततात्पर्यनिर्णये
पाण्डवस्वर्गारोहणं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥

॥ समाप्तश्चायं ग्रन्थः ॥

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितम्

यमकभारतम्

ध्यायेत्तं परमानन्दं यन्माता पतिमयदपरमानन्दम् ।
 उज्जितपरमानं दम्पत्याद्याद्याश्रमैः सदैव परमानन्दम् ॥ १ ॥
 यस्य करालोऽलं चक्रं कालः परस्य हि करालोलम् ।
 यस्य गदा पवमानः सन्यो व्यासोऽभवत्सदापवमानः ॥ २ ॥
 यस्य रमा न मनोगं जगृहे विश्वम्भरापि नमनोऽगम् ।
 यस्य पुमानानन्दं भुङ्क्ते यद्धाम कपतिमानानन्दम् ॥ ३ ॥
 परमेषु यदातेजः परमेषु चकार वासुदेवो जः ।
 मानधि बिभ्रत्सु मनो माऽनधिमाऽसीन्न वासुदेवोऽजः ॥ ४ ॥
 सोऽजनि देवक्यन्ते यस्मादनुकम्पनाऽव देवक्यन्ते ।
 अवदन्देव क्यं ते भुवनं हि सुराः सदैव देवक्यन्ते ॥ ५ ॥
 नीतो वसुदेवेन स्वततेन स गोकुलं सुवसुदेवेन ।
 तत्र यशोदा तनयं मेने कृष्णं स्वकीयमवदातनयम् ॥ ६ ॥
 ववृधे गोकुलमध्याद्योदेवो विश्वमद्भुताकुलमध्यात् ।
 तत्र च पूतनिकाया वधमकरोद्यन्निजाः सपूतनिकायाः ॥ ७ ॥
 अधुनोच्छकटं लोली पादाङ्गुष्ठेन वातपेशशकटं लोली ।
 अतनोद्रक्षामस्य स्वाज्ञानाद्गोपिका सदेरक्षामस्य ॥ ८ ॥
 मुखलालनलोला तन्मुखगं जगदचष्ट सालनलोलातत् ।
 नाध्यैन्मायामस्य जगत्प्रभोः स्वाधिकतततमायामस्य ॥ ९ ॥

तस्य सुखर्माण्यकरो दरिणो गर्गः सदुक्तिकर्माण्यकरोत् ।
 अवदन्नामानमयं जगदादिं वासुदेवनामानमयम् ॥ १० ॥
 तस्य सखा बलनामा ज्येष्ठो भ्राताऽथ यन्निजा बलना मा ।
 यस्य च पर्यङ्गेऽयं पूर्वतनो विष्णुमजसपर्यङ्गेऽयम् ॥ ११ ॥
 तेन हतो वातरयस्तृणचक्रो नाम दितिसतोऽवातरयः ।
 हरमाणो बालतमं स्वात्मानं कण्ठरोधिनाऽबालतमम् ॥ १२ ॥
 सोऽवनिमध्ये रङ्गन्नरिदरयुग्बालरूपमध्ये रङ्गन् ।
 अमुषन्नवनीतमदः स्व गोकुलो गोपिकासुनवनीतमदः ॥ १३ ॥
 तन्माता कोपमिता तमनुससारात्मवादवाकोपमिता ।
 जगृहे सानमनं तं देवं तच्चिन्तयैव सानमनन्तम् ॥ १४ ॥
 अथ सान्तरितामानं विष्णुं विश्वोद्भवं सदान्तरितामानम् ।
 अनयद्दामोदरतां योऽरमयत्सुन्दरीं निजामोदरताम् ॥ १५ ॥
 चक्रे सोऽर्जुननाशं प्राप्नोति यत्स्मृतिः सदाजुनना शम् ।
 तौ च गतौ निजमोकस्तेनैव नुतेन यन्निजानिजमोकः ॥ १६ ॥
 अथ वृन्दावनवासं गोपाश्चक्रुर्जगत्क्षिताऽवनवासम् ।
 तत्र बकासुरमारः शौरिरभून्नित्यसंश्रितासुरमारः ॥ १७ ॥
 अहनद्वत्सतनूकं योऽपाल्लोकं स्वयत्नवत्सतनूकम् ।
 सोऽपाल्लवत्सानमरः सहाग्रजो गोपवत्सवत्सानमरः ॥ १८ ॥
 स विभुः श्रीमानहिके ननर्त यस्य श्रमानमा मा न हि के ।
 अकरोन्नद्युदकान्तं कान्तं नीत्वोरगं स नाद्युदकान्तम् ॥ १९ ॥

हत्वा धेनुकमूढं बलात्प्रलम्बं च खेट् सधेनुकमूढम् ।
 ब्रजमावीदमृताशः पीत्वा वह्निं चरस्थिरादमृताशः ॥ २० ॥
 गिरिणा रक्षापि कृता ब्रजस्य तेन स्वरक्षरक्षापिकृता ।
 शुक्राय व्यञ्जयता स्वां शक्तिं विश्वमात्मनाऽव्यं व्यञ्जयता ॥ २१ ॥
 रेमे गोपीष्वरिहा स मन्मथाक्रान्तसुन्दरीपीष्वरिहा ।
 पूर्णानन्दैकतनुः स विश्वरूपावनोऽप्यानन्दैकतनुः ॥ २२ ॥
 अथ हतयोगलिकेश्योः श्वफल्कजप्रापितः पुंरिं गलिकेश्योः ।
 भङ्क्त्वा धनुराजवरं जघान तेनैव च स्वयं राजवरम् ॥ २३ ॥
 मृद्गन्गाजमुग्रबलं सबलो रङ्गं विवेश सृतिमुग्रबलम् ।
 हत्वा मल्लौ बलिनौ कंसं च विमोक्षितौ ततौ लौ बलिनौ ॥ २४ ॥
 प्रादात्सान्दीपनये मृतपुत्रं ज्ञानदीपसान्दीपनये ।
 गुर्वर्थेऽज्ञानतमःप्रभेदिता नित्यसम्भृताज्ञानतमः ॥ २५ ॥
 जित्वा मागधराजं तोषितमकरोत्सदात्मयोगधराजम् ।
 अनुकुर्वन्निजसदनं चक्रे रम्यं पुरं सुबोधनिजसदनम् ॥ २६ ॥
 प्रसभं सगजबलस्य क्षत्रस्योच्चैः समगधराजबलस्य ।
 मानं शिशुपालवरं हत्वा भैष्मीमवाप शिशुपालवरम् ॥ २७ ॥
 हंसो डिभिक्षपलावमुना संसूदितौ यवनकश्चपला ।
 कीर्तिर्विमला विरता प्रतता विश्वाधिपावनीलाविरता ॥ २८ ॥
 सत्या जाम्बवतीर्या भार्या विन्दाद्या भानुसाम्बवतीर्याः ।
 प्रद्युम्नं मोदरतः प्राप ज्येष्ठं हरिः सुतं (स्व)मोदरतः ॥ २९ ॥

यत्परिवारतयेशा जाता देवा नृपात्मनाऽरतयेशाः ।
 यद्भरितं विषसर्पप्रभृति ध्वान्तं न मारुतिं विषसर्प ॥ ३० ॥
 येन हिडिम्बकाद्या रक्षोधीशा निपातिता बबकाद्याः ।
 भीमे प्रीतिममेयां व्यञ्जयता तेनैव शेषपाति ममेयाम् ॥ ३१ ॥
 अथ कृष्णावरणेतान्प्राप्तान्नाज्ञोऽश्रूणोत्सदावरणेतान् ।
 द्रष्टुं यातः सबलस्तां चानैषीत्पृथासुतांस्ततः सबलः ॥ ३२ ॥
 तानिन्द्रस्थलवासांश्चक्रे कृष्णः परो निजस्थलवासान् ।
 स्वबलोद्वेचितमानैर्जुगोप धर्मं च तैः पराचितमानैः ॥ ३३ ॥
 बालिवधानुनयाय प्रणयी सख्यं सुसन्दधे नु नयाय ।
 वासवजेन विशेषात्तेनैव पुनर्नृजन्मजेन विशेषात् ॥ ३४ ॥
 मातुः परिभवहान्यै राज्ञा युसदामितश्च परिभवहान्यै ।
 अभवन्नरकमुरारिर्योऽवात्सीदत्समस्तनरकमुरारिः ॥ ३५ ॥
 नीतो दिवि देववरै रेमे सत्यासमन्वितोऽदेववरैः ।
 सर्वर्तुवने शशिना निशि सत्यां वासरे वनेऽशशिना ॥ ३६ ॥
 सुरतरुमापालिमतात् प्रकाशयच्छक्तिमात्मनः पाळिमतात् ।
 सुरवरवीरेषु दरी प्रधानजीवेश्वरः परेषुदरी ॥ ३७ ॥
 परमभियायारिदरी दत्त्वा भद्रां पृथासुतायारिदरी ।
 शक्रपुरीमभियातः प्रादाद्ब्रह्मेर्वनं सतामभियाऽतः ॥ ३८ ॥
 शिवभक्तप्रवराद्यं पुमान्न सेहे गिरि(री)शविप्रवराद्यम् ।
 तं स्वात्मेन्द्रवरेण व्यधनोद्भीमेन धूतरुद्रवरेण ॥ ३९ ॥

यस्याज्ञाबलसारैः पार्थैर्दिग्भ्योहतं धनं बलसारैः ।
 जित्वा क्षमामविशेषां प्रसह्य भूपान्समस्तकामविशेषाम् ॥ ४० ॥
 अथ पार्थान् क्रतुराजं प्रापयदमरेद् सरुद्रशक्रतुराजम् ।
 पूजा तेनावापि छिन्नश्चैद्यः सृतिं गते नावापि ॥ ४१ ॥
 निहतौ सौभकरूशौ शीतो भातश्च येन तौ भकरूशौ ।
 अजयद्रुद्रं च रणे बाणार्थेऽवनतिपतितकचन्द्रं चरणे ॥ ४२ ॥
 असृजज्वरमुग्रतमः क्षयप्रदो लीलयाऽधिवरमुग्रतमः ।
 क्रीडामात्रं विश्वं प्रकाशयन्नात्मनः सविहरकमात्रं विश्वम् ॥ ४३ ॥
 यस्यावेशोरुबलान् न्यहनत् पार्थोऽसुरान्प्रजेशोरुबलान् ।
 वरदानादस्यैव जगत्प्रभोरीरणात्समनुगतनादस्यैव ॥ ४४ ॥
 यस्यावेशात्सबलः प्रचकर्ष पुरं प्रसह्य चेशात्सबलः ।
 कुरुपतिनाम नु यमुनाऽऽकृष्टा येनाहुरर्हमतनु यमुना ॥ ४५ ॥
 यद्वलवान्क्रोधवशान्निनाय नाशं वृकोदरः क्रोधवशान् ।
 लेभेऽचान्यागम्यं स्थानं पुष्पाणि धाम चान्यागम्यम् ॥ ४६ ॥
 यद्वलभारवहत्वान्नाचलदुरगादिभिः सुभारवहत्वात् ।
 धर्मादरिहाऽपि पदं भीमो येनैव साहसं रिहाऽपि पदम् ॥ ४७ ॥
 क्षात्रं धर्मं स्ववता गुरुवृत्त्यै केशवाज्ञया च चरमं स्ववता ।
 सर्वं सेहे मनसा भीमेनेशैकमानिना हेमनसा ॥ ४९ ॥
 यद्भक्तप्रवरेण प्रोतः स्वस्मिन्स कीचकः प्रवरेण ।
 पतितास्तस्य सहायाः कृष्णार्थे मानिनः समस्य सहायाः ॥ ५० ॥

यद्भक्त्याऽनुगृहीतौ पार्थो भीमश्च गोनृपौ नु गृहीतौ ।
 ऋणमुक्त्यै सुव्यत्यस्त्यै क्रमशो वीरावमुञ्चतां सुव्यत्यस्त्यै ॥ ५१ ॥
 यद्भक्त्याऽमितयाऽलं कृष्णा कार्ये विवेश कृष्णाकार्ये ।
 यामीरार्धतनुत्वान्नापाद्भीमादृतेऽपि नापाद्भीमात् ॥ ५२ ॥
 यां स्पृष्टुमिच्छन्तमजातशत्रुं न्यवारयत्स्वस्थमजातशत्रुम् ।
 शंरूपाने नित्यरतेरियं श्रीरिति स्म देवेड्यदितेरियं श्रीः ॥ ५३ ॥
 मनसामनसाऽमनसा मनसा यमनन्तमजस्रमवेदनुया ।
 विलयं विलयं विलयं विलयन्निखिलं त्वशुभं प्रचकार च यः ॥
 सोऽगाढूतमुखेन प्रभुणेदं वर्तते यदूतमुखेन ।
 पार्थार्थे बहुतनुतां यत्र प्रकाशयत्स्वयं सबहुतनुताम् ॥ ५५ ॥
 गुरुकर्णनदीजादीनवधीच्चक्षुर्बलेन जनदीजादीन् ।
 शक्त्या निजया परवान्स्वजनानुद्रेचयन्ननन्तयाऽपरवान् ॥ ५६ ॥
 यस्य सुनीतिसहायान्न रिपून् मेनेऽर्जुनः समेतसहायान् ।
 अकरोच्चासु परासुप्रततिं सेनासु धावनासुपरासु ॥ ५७ ॥
 येन जयद्रथमारः पार्थः शत्रून्वापतद्रथमारः ।
 यद्विरहादपि देहे सरथः शश्वत्स्थितेः सदादपि देहे ॥ ५८ ॥
 यद्भरितो भरताभः प्रभुरं भाभावितोऽभिभरताभः ।
 भीमो रभसाभिभवी प्रसभं भाभाभिभूर्भासा भिभवी ॥ ५९ ॥
 यदनुग्रहिपूर्णत्वाद्भीमः सर्वानरीननहिपूर्णत्वात् ।
 अदहद्बाहुबलेन क्रोधाग्रावाहितान्निजाहुबलेन ॥ ६० ॥

कृष्णाभीमाप्ततमः शीर्णं येन स्वकीयहृदयमाप्ततमः ।
 धृतराष्ट्रसुतानवधीद्भीमेन स्थापितो मनसि सुसुतानवधीत् ॥ ६१ ॥
 भीमविपाटितदेहानदर्शयत्स्वानरीन्विपाटितदेहान् ।
 कृष्णाया हितकारी सम्यगीरप्रियः सदाऽहितकारी ॥ ६२ ॥
 अथ हरिणाऽपीतबलं द्रौणेस्त्वं महारिणा पीतबलम् ।
 दधता वासोऽमरणं नीतं चक्रेऽभिमन्युजं सोमरणम् ॥ ६३ ॥
 तस्य च रक्षा सुकृता जनार्दनेनेशशेषकेक्षासुकृता ।
 पार्थेषु प्रेमवता नित्यं भर्त्राऽसुतासुविप्रेमवता ॥ ६४ ॥
 ज्ञानं परमं प्रादाद्भीष्मगतः सृतिविमोक्षचरमं प्रादात् ।
 पाण्डुसुतानामधिकं चक्रे वेदं गुणोत्तरं स्वनामधिकम् ॥ ६५ ॥
 तेनावपि सुजातैर्हयमेधस्तुरगवर्तनेऽपि सुजातैः ।
 पाण्डुसुतैः सवसूकैः प्राप्तैर्व्यासात्मना सुसवसूकैः ॥ ६६ ॥
 तदनु सुपाण्डुतनूजै रेमे क्ष्मां पालयन् सुपाण्डुतनूजैः ।
 अनुपमसखरूपोजः परमः श्रीवल्लभः सति खरूपोऽजः ॥ ६७ ॥
 सुगतिं चरमामददान्निजयोग्यां ज्ञानिसुततिं परमामददात् ।
 पार्थानां सयदूनां स पितृप्रेष्यादिनामिनां सयदूनाम् ॥ ६८ ॥
 रेमे तत्रापि सुखी परमोऽनन्तो ननन्द तत्रापि सुखी ।
 प्राणेनेन्द्रिया च प्रयुतो नित्यं महागुणेन्द्रिया च ॥ ६९ ॥
 एवं सर्वाणि हरे रूपाणि श्रीपतेः सुपर्वाणिहरेः ।
 पूर्णसुखानि सुभान्ति प्रततानि निरन्तराणि सुभान्ति ॥ ७० ॥
 राम राम महाबाहो माया ते सुदुरासदा ।
 वाद सादद को लोके पादावेव तवासजेत् ॥ ७१ ॥

जेत्सवातव वेदापाके लोकोदद सादवा ।
 दासरादुसुतेयामाहोबाहा मम राम रा ॥ ७२ ॥
 देवानां पतयो नित्यं मतं यस्य न जानते ।
 तस्मै देव नमस्येऽहं भवतेऽसुरमारये ॥ ७३ ॥
 समस्तदेवजनकवासुदेवपरामृत ।
 वासुदेव परामृतज्ञानमूर्ते नमोऽस्तु ते ॥ ७४ ॥
 देवादे देवलोकप पूर्णानन्दमहोदधे ।
 सर्वज्ञेश रमानाथ देवादेऽदेऽव लोकप ॥ ७५ ॥
 यो निर्ममेशेषपुराणविद्यां योनिर्ममे शेषपुराणविद्याम् ।
 योऽनिर्ममेशेषपुराणविद्यां यो निर्ममेशे षपुराणविद्याम् ॥ ७६ ॥
 अनन्तपारामितविक्रमेश प्रभो रमापारमनन्तपार ।
 महागुणाढ्यापरिमेयसत्त्व रमालयाशेषमहागुणाढ्य ॥ ७७ ॥
 भाभाभाभाभाभाभाभाभाभाभाभाभाभाभा ।
 भाभाभाभाभाभाभाभाभाभाभाभाभाभाभा ॥ ७८ ॥
 नैव परः केशवतः परमादस्मात्समश्च सुकेशवतः ।
 सोऽयं शपथवरो नः शश्वत्सन्धारितः सुखपथवरोऽनः ॥ ७९ ॥
 कृष्णकथेयं यमिता सुखतीर्थेनोदिताऽनेनेयं यमिता ।
 भक्तिमता परमेशे सर्वोद्रेकात्सदा नुताऽऽप रमेशे ॥ ८० ॥
 इति नारायणनामा सुखतीर्थसुपूजितः सुनारायणना मा ।
 पूर्णगुणैरधिक पूर्णज्ञानेच्छाभक्तिभिः स्वधिकपूर्णः(ः) ॥ ८१ ॥
 ॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितं यमकभारतं सम्पूर्णम् ॥

श्लोकार्धानुक्रमणिका

अ		अक्षौहिणीचतुष्कं च	२८-४२
अंशेन तत आरभ्य	२१-२९१	अक्षौहिणीत्रयं हरिः	१७-१५५
अंशेन दत्तं तदुमापतेश्च	२०-२२४	अक्षौहिणीत्रयान्विताः	१७-२५२
अंशेन पुंस्त्वभावार्थ	११-१०७	अक्षौहिणीत्र्यधिकविंश	१४-१५
अंशेन यो भुवमगात्	१४-४०	अक्षौहिणीदशात्मकं	१७-२४७
अकम्पनोऽपि राक्षसो	८-२४	अक्षौहिणीभिः संव्यूह्य	२६-२०९
अकामयन् कामुकवत्	१०-७२	अक्षौहिणीमात्रबलेन	२६-२३१
अकामितोऽवागतिमेव	२९-५३	अक्षौहिणीशतमहौघ	११-१७६
अकाम्यतां यात्यपुमर्थ	२९-५१	अक्षौहिण्यस्तु सप्तैव	२६-२०६
अकालजं तं तु निशम्य	३१-४	अक्षौहिण्या सेनया च	२६-२१४
अकुर्वतस्तीक्ष्णतपः	३१-७	अखिला अपि राजानः	२१-६०
अकृष्णतां य आनयेद्	१७-७७	अगण्यदिव्योरुगुणार्णवः	१०-५२
अक्रुद्धतां केशवो	१२-११९	अगण्यसद्गुणार्णवे	१७-२२०
अक्रूरमाश्वदिशद्	१३-८४	अगम्यत्वाद्वरिस्तस्मिन्	१-१२५
अक्षत्रसंस्कारयुतो	१८-३७	अगम्यमर्यादमुपेत्य	९-११४
अक्षद्यूतं निकृतिः पाप	२२-१००	अगम्यमेतद् बिलमाप्य	६-३८
अक्षयाविषुधी दिव्ये	२-१७६	अगम्योऽयं गिरिः सर्वैः	२२-२९४
अक्षरप्रकृतेः सन्तो	२५-६	अगर्हितं नित्यमस्माभिरेनं	२९-३
अक्षासक्तोऽभवत्पश्चात्	२३-१०	अगस्त्यशापं चावदत्	२२-३०३
अक्षोपमाभिर्बहुलेक्षणो	२०-२३१	अगस्त्याय न साक्षान्तु	९-२३
अक्षौहिणी निहता	२६-३०४	अगाः पयोऽब्धिं सहितः	१०-८
अक्षौहिणी गणितमस्य	१३-१०९	अगाद् युद्धाय तौ युद्धं	२७-१२
अक्षौहिणी तत्र भीमा	२६-२६३	अग्नेऽश्विपुत्रसहितः	१९-१४२
अक्षौहिणी त्रयं तेन	२७-४३	अग्रतस्तु शिखण्ड्यागाद्	१८-६९
अक्षौहिणी त्रितययुङ्	१८-५८	अग्रपूजां च कृष्णस्य	२१-२७३
अक्षौहिणीकया युतः	१७-१०४	अग्ने कृष्णां योऽवदत्	२२-३६८
		अग्ने गच्छन् सारमेयो	१५-६०

अग्रे द्विजत्वत उपावहदेष्ट	१३-५०	अजातकोपस्तच्छ्रुत्वा	३१-४०
अग्रे निधाय मणिमन्तं	२२-२९६	अजानतां राघवम्	४-४१
अग्रे ब्रह्मपुरोगमाः	९-८९	अजानन् पृच्छति स्मान्यान्	२-८०
अग्रे भीमः पाण्डवानां	२८-३	अजानन् शक्र आहोच्चैः	१८-१२६
अग्रे ययौ तत्र योद्धुं	२३-३३	अजानमानाः स्वशिष्टं	३२-१३६
अग्रे शिवोऽहंभव	३-२९	अजायतेन्द्रावरजोऽदितेः	३-४८
अग्रे हि बालतनुमत्र	१३-९३	अजिते द्रोणतनये	२६-१८२
अग्रे हि मार्दवमनु	८-२	अजीघनो मे भर्तारं	३०-१०२
अग्रेऽथ दानपतिम्	१३-९६	अजुह्वतां तत्पुत्रार्थं	१८-८९
अग्रेऽब्रुवं भवत ईश	१५-५५	अजेयता चेत्यत एव	८-१८२
अग्रां पूजां ददुश्च	२१-२४२	अजेयता तथाऽर्जुन	२१-१०९
अग्रोपहार उपया	२१-२४३	अजेयतामवध्यतां	१७-२२५
अङ्कं समारोप्य स	२२-१४	अजेयतामवध्यताम्	१७-२२८
अङ्के निधाय स कदाचिद्	१५-५१	अजेयतामवापतुर्न	१७-२२७
अङ्के व्यधात् तच्छिर	२६-१८७	अजेयत्वं तस्य दत्तं	१६-२१
अङ्गं चेद्विष्णुकार्येषु	२-१७	अजेयत्वं प्रसादात्	२२-१३३
अङ्गदं प्रजहार	८-४५	अजेयौ शर्ववचनाद्	२१-१७९
अङ्गदः कालतस्त्यक्त्वा	९-११०	अजैकपादहिर्बुध्निः	११-१०
अङ्गाधिराज्यमुपलभ्य	१९-२००	अज्ञः प्रत्यक्षं त्वपहायैव	२२-८०
अङ्गानि हरिसेवायां	१-९९	अज्ञत्वं पारवश्यं वा	१-३८
अचिन्तयन् लक्ष्मण	८-६६	अज्ञातमेकं मासम्	२२-१०४
अचिन्तयित्वैव शरान्	२६-१९७	अज्ञातवासे फल्गुनो	२३-५२
अचिन्त्य नित्याव्ययपूर्ण	२२-२५	अज्ञातवासेऽज्ञाततां	२२-४३०
अचिन्त्या हरिशक्तिर्हि	२८-१२२	अज्ञानतस्तैरभियोधितः	२०-१४३
अच्छिद्रसेवनाच्चैव	१-९७	अज्ञानमिथ्यामति	१०-३६
अच्छेद्याभेद्यदेहस्य	३२-२०	अज्ञानादिस्वरूपस्तु	२-१४३
अच्छेद्योऽभेद्यो नित्यसंवित्	२०-९९	अज्ञाप्य मत्पुरुषतां	१९-२४
अजयच्चतुर्दिशमपि	२१-२१६	अतः क्षणस्थायि समस्तम्	३२-१४४

अतः क्षिप्रमुपानेयाः	२१-२९५	अतस्तु ता न भर्तृभिः	१२-२८
अतः पुनः कथं हरिं	१७-६९	अतस्तेऽन्याश्रयं नैव	२३-६
अतः पुनर्भावममुष्य	५-१६	अतस्तेषूक्तमग्राह्यम्	१-३४
अतः पुनश्च पाण्डवान्	२१-३७५	अतस्त्रिशङ्कुपुत्रको	२१-७७
अतः पुनश्च भूमिपान्	१७-६६	अतस्त्वमेव प्रतियाहि	६-३४
अतः पृथग् वत्सरतो	२०-१५१	अतस्त्वया प्रदेया हि	९-१०३
अतः शचीपतिर्निजं	१७-४७	अतस्त्वया भुव्यवतीर्य	११-२१३
अतः शिवप्रसादतो	१७-६४	अतस्त्वया मयैवाऽयं	२६-१७५
अतः शिववरेऽप्येषा	११-१०९	अतस्त्वयैकदेहत्वम्	१८-१०४
अतः सख्यार्थमेवाद्य	१८-८३	अतस्त्वयैकदेहात्रो	१८-१०५
अतः समाधिकाभावात्	२५-७	अतस्त्वां निहनिष्यामि	२६-१७९
अतः समुद्रमध्यगा	१७-११०	अतिक्रम्याखिलान् राज्ञो	३२-८२
अतः सा वरुणं देवं	११-४२	अतिथेस्तस्य पादा	३०-१५४
अतः सुकार्य एव ते	२१-८२	अतिप्रीतिर्भीमसेने	२२-४२८
अतः सोऽन्यानपि प्राह	२६-२९५	अतिमानादयो दोषाः	३२-७२
अतः स्वधर्म एवायं	२१-२८९	अतिमार्दवयुक्तत्वाद्	२२-६१
अतः स्वभावाज्जयिनावहं	८-२३९	अतिवृद्धस्य पार्थस्य	२२-१३६
अतः स्वयंवरे यथा	१७-२६	अतिसक्तास्तपोहीनाः	११-८१
अतथ्यानि वितथ्यानि	१-४९	अतिस्नेहाच्चाग्रजाभ्यां	२०-१५९
अतथ्यानि वितथ्यानि	२२-१५४	अतीतश्चायं कार्ययोगो	२०-२०१
अतश्च ते श्वशुरो नैव	१२-५२	अतीतेन्द्रा एव ते विष्णु	१२-१३४
अतश्च पुण्यमाप्तवान्	१७-१३४	अतीत्य पुत्रं तु गुरोः	२७-९०
अतश्च सात्यकिर्नाऽप	२६-१६६	अतीत्य शर्वश्चशुरं	२२-२६७
अतस्तदभ्यनुज्ञात	३०-७८	अतीव भग्नमानकान्	१७-४३
अतस्तदेव मन्तव्यं	१-३३	अतूढरोऽपि तेनासौ	२६-१७३
अतस्तया प्रेरितेन	२८-१२३	अतो गतिश्चास्य सुशोभना	२४-६७
अतस्तयोस्समो मया	७-२८	अतो घटामहे शतया	२६-२००
अतस्तवाधिकं सुरं	१२-२३	अतो जवो मे न हि	६-५५

अतो न जीवितात्	२१-१०५	अतोऽभिषेचनाद्	१७-४०
अतो न देयमस्य नः	१७-२७	अतोऽयमप्यधर्मेण	२८-८४
अतो न धर्मनहुषौ	१८-११	अतोऽसुरान् नैकृतिकान्	२८-२०२
अतो न धार्तराष्ट्रैर्नः	२४-५३	अतोऽस्मि लोके वेदे	२-१४
अतो न मे रोचते वो	२०-२०४	अत्यक्तदेहं नृपतिं	१०-६४
अतो न शङ्कितं मनः	२१-११४	अत्यद्भुतं सन्ततबाण	२६-१२८
अतो निवेश्य एष मे	१७-७०	अत्यन्तबन्धुनिधनं	९-५७
अतो भयं नास्ति धनञ्जय	२६-११२	अत्यर्थमर्दयामासुः कुमारान्	१८-६०
अतो भीमार्जुनौ धर्मात्	२२-४२३	अत्यल्पपानाच्च बभूव	१०-१७
अतो भीमे बलाधिक्यं	२१-१३८	अत्यल्पमेतद् यदुपात्त	८-७९
अतो मयैव हन्तव्य	२६-१७७	अत्र नारायणक्षेत्रे तेषां	३२-६०
अतो मलोत्थोऽयमिति	१०-५०	अत्राह रूपमपरं	८-५
अतो महेन्द्रो बलवान्	१२-९८	अत्रैवेति स्मयमानं च	२०-१८०
अतो मा त्यज देहं	२७-१२२	अत्रोक्तं सर्वशास्त्रेषु	२-५०
अतो योद्धुं समर्थोऽपि	२७-५९	अत्रोदिता याश्च कथाः	३२-१६६
अतो वधार्थं जगदन्तकस्य	४-५६	अथ कर्णोऽब्रवीत्	२१-३२८
अतो वयं त्रयोऽद्य तं	२१-१०९	अथ काशिसुतास्तिष्ठः	११-८४
अतो विकर्णप्रमुखा	२४-६६	अथ कुन्ती दत्ता सा	११-१५६
अतो विरोधं च मदात्मज	१२-१२७	अथ कृष्णः समारुह्य	२२-२३९
अतो हनूमान् पदमेतु	८-२४०	अथ कृष्णमनुस्मृत्य	३०-१
अतो हरौ प्रबोध्य तं	१७-६२	अथ केचिदामुरमुराः	९-२६
अतोऽत्र ये ये हरिभक्ति	११-२३१	अथ खड्गं समादाय	८-५१
अतोऽद्य सानुबन्ध	२१-३५५	अथ च दैत्यहतिस्तमसि	२-६३
अतोऽन्यथा दनुर्वथा	१७-४१	अथ चर्तायननामा	११-१५७
अतोऽन्यथा निरयः	२२-८५	अथ चूडामणिं दिव्यं	७-१३
अतोऽन्यथा यशसो	२४-६४	अथ तं विरथं कृत्वा	२७-६२
अतोऽन्यथा शिरस्यहं	१७-३५	अथ तिग्मांशुतनयः	८-४६
अतोऽन्यथा सुतानृते	१२-१८	अथ तेनाऽहुते पुत्रे	२४-७२

अथ त्वदाज्ञां पुरतो	१०-१६	अथ सम्बोधयामासु	२२-४०३
अथ त्वयाऽब्धौ तु	१०-१८	अथवा भीम एवैनं	२७-११०
अथ दिव्यदृशं तस्य	२५-१३	अथाऽगतं सूर्यसुतं	२७-७५
अथ दुर्योधनः पापो	२१-३३६	अथाऽगमच्छतक्रतोः	१७-३२
अथ दुर्योधनो राजा	२७-७३	अथाऽज्ञयैवास्य परस्य	३१-६२
अथ द्वन्द्वानि युद्धानि	२५-२१	अथाऽत्तयष्टिमीक्ष्य	१३-१४
अथ द्वयोर्द्वयोरभृद्	१७-२४९	अथाऽत्मसेनाम्	११-१७९
अथ पृष्टो दक्षिणार्थं	१८-५३	अथाऽदिदेश देवेशं	३०-६०
अथ पृष्टो वामुदेवः	३०-१६८	अथाऽमराज्यो भगवान्	९-१
अथ प्रकुपितं सैन्यं	१८-७४	अथाऽम्बिकेयं विषयेषु	३१-६
अथ प्रगृह्य तं कपि	७-३६	अथाऽम्बिकेयो बहुभिश्च	११-१६३
अथ प्रगृह्य भास्करिं	८-११२	अथाऽययौ सर्वनिशाचर	८-१८५
अथ प्रभाते शयने शयानम्	१२-७६	अथाऽष्टमो वसुरासीद्	११-२०
अथ प्रहस्य सौभराद्	१७-१६	अथाऽसतः पिप्पलमूल	३२-१९
अथ प्रहस्याऽत्म	८-१२९	अथाऽसदत् कृत	२५-५७
अथ ब्रह्मा हरिं स्तुत्वा	९-९३	अथाऽससाद केशवं	१७-१५८
अथ भारतवाक्यानि	२-२	अथाऽससाद सौभराद्	१७-१६३
अथ भार्यासमेतं तं	११-१०५	अथाऽससाद हंसको	१७-२७७
अथ भीष्मद्रोणमुखै	२५-२४	अथाऽससादाऽशु	२०-९८
अथ भीष्ममुदीर्णास्त्रं	२५-२६	अथाऽससादाऽशु स	११-१८६
अथ मालवराजस्य	२६-२७५	अथाऽससादैकलव्यं	२२-१९२
अथ ये त्वत्पदाम्मोज	९-९९	अथाऽह चेदिभूपतिः	१७-११
अथ राघवः स्वभवन	९-५९	अथाऽह द्रुपदं द्रोणः	१८-८१
अथ वनमखिलं	७-१७	अथाऽह नारायण	२८-५९
अथ विद्रावयामास	२७-६३	अथाऽह भीमः प्रवरः	२९-५०
अथ व्यूढेष्वनीकेषु	२५-१६	अथाऽह भीमः सामर्थ्य	१८-५५
अथ शूद्रतपश्चर्या	९-१९	अथाऽह भीष्मकं प्रभुः	१७-५१
अथ सत्यजिदध्यागात् पार्थ	१८-७५	अथाऽह रामस्तमसत्य	१५-५७

अथाऽह रामस्य मनो	८-१६२	अथाभिपेतुर्मुर्पीडौ	२०-९५
अथाऽह वायुनन्दनं	९-६२	अथाभ्यवर्धश्चतुराः	४-१
अथाऽह वासुदेव	२८-१७१	अथाभ्यागान्महेन्द्रोऽत्र	१८-१२४
अथाखिला नरेश्वरा	१७-४९	अथार्जुनो दिव्यरथो	२६-५६
अथाखिलानां पृथिवी	२६-१	अथावतीर्णाः सकलाश्च	११-२२४
अथाङ्गदक्ष जाम्बवान्	८-१०८	अथाश्विपुत्रौ सह	८-७३
अथाङ्गनारत्नमवाप्य	११-१६१	अथाशृणोद्शाननः	७-१८
अथाचलं वृषभं चैव	२६-३२	अथाससादोत्तमपूरुषं	८-२०६
अथाजगाम मल्लक	२३-११	अथासिपाणिं युयुधा	२५-६३
अथाजगामेन्द्रमुतो	५-९	अथासुराः प्रत्यपतन्	१०-३२
अथातिभारादविशत्	१०-११	अथास्त्रमुत्तमं विधे	७-३२
अथातिसक्ते क्षितिपे	६-२४	अथास्त्रसम्प्रदीपितैः	८-२५
अथात्मजाभ्यां सहितः	४-३१	अथास्य पुत्रत्वम्	१०-६९
अथात्र राजानमचक्ष	२७-८४	अथास्य वस्त्रसञ्चयैः	७-४३
अथानुजो देवतमस्य	८-६२	अथास्य शिर उक्त्य	२६-२४४
अथानुज्ञाप्य पितरं	२२-३१६	अथास्य सैन्यानि निजघ्नूः	८-१८७
अथानुज्ञामुपादाय	२७-१	अथास्य हयमाश्वेव	८-४१
अथानुमन्त्रितोत्सृष्टं	३०-९३	अथेन्दिरा यद्यपि नित्य	१०-२०
अथापरं महाचलं	८-११०	अथेन्दिरा वक्षसि ते	१०-३३
अथापरे च यादवा	१७-१५३	अथेन्द्रजिन्महाशरैः	७-३१
अथापरे ये रजनीचर	८-१३४	अथेन्द्रमुख्याश्च तमूचिरे	८-२२१
अथापरेणास्य शिरो	८-१३०	अथेन्द्रसूनुः केशव	२५-६०
अथाब्जनाभप्रतिहारपालौ	३-४१	अथैनं शरवर्षेण	१८-७१
अथाब्रवीज्जरासुतो	१७-६	अथैनमस्तौत् पितरं	८-२१२
अथाब्रवीद् धनञ्जयो	२१-१७३	अथैनमाजग्मतुरुद्यत	८-१९३
अथाब्रवीद् वायुरेनं	१६-२४	अथैनमावृत्य जघान	८-११९
अथाब्रवीद् वासुदेवो	२०-१९९	अथैनमुग्रैश्च शर	२५-१००
अथाब्रवीद् वृकोदरः	२१-३३८	अथैनमुद्धतं बलाद्	१७-२६३

अथो अहल्यां पतिना	४-१०	अदह्यतेर्ष्वयाचिरं	१२-३४
अथो कराभ्यां प्रतिगृह्य	४-२८	अदह्यमाने भीमेऽपि	२६-२८९
अथो कलहशंसीनि	२२-२८८	अदादाज्ञामस्त्रयुद्धे	१८-१३
अथो गिरीशादिमनो	१०-६०	अदाद् वरं चास्य बल	११-१२६
अथो गिरेरानयनात्	८-२२४	अदाद् वरं तपसा	२०-११२
अथो चकर्तास्य धनुः	२६-२४	अदुष्टत्वात् मनसो	३२-२३
अथो जघानाशु	४-७	अदृश्य एव देवराड्	१७-३८
अथो दितेर्ज्येष्ठसुतेन	३-४५	अदृश्यत्वमसंस्पर्शो	११-४१
अथो निबद्धाऽशु ह्रीन्	८-१४३	अदृश्यमज्ञेयमतर्क्य	१०-३९
अथो मनुष्येषु तथा	१०-६१	अदृश्यमप्याशु निहन्मि	८-१६४
अथो महापार्श्व उपाजगाम	८-१९१	अदृश्यवाक्यतोऽत्यजत्	१७-८
अथो रघूणां प्रवरः	९-११३	अदृश्येनैव धर्मेण	२२-४१९
अथो विधातुर्मुखतो	३-४३	अदृश्योऽलम्बुसो	१८-१२
अथो विवेश केशवः	१७-१६६	अद्य त्वयैव गन्तव्यो	२२-२९४
अथो शरानाशु विमुञ्चमानं	८-१९०	अद्वारतस्तस्य गृहं	२१-११९
अथो सदानन्दचिदात्मदेहः	२०-११९	अद्वारतस्ते नगरं	२१-११८
अथो समादाय धनुः	८-१२८	अधत्त पुत्रमुत्तमं	१७-१८०
अथो हनूमानुरगेन्द्र	८-७७	अधमा निरयायैव	१-८७
अथोत्तस्थौ रोहिणेयः	१६-२३	अधमे देहदण्डश्च	२१-३२७
अथोत्थितश्चाऽसुर	८-२२०	अधर्म इति तत् कृष्णो	२८-६२
अथोद्वर्ह तं शरं	१७-१५१	अधर्म एवायमिति	२१-३२४
अथोपयेमे शिशुपालपुत्रिं	२०-११	अधर्म एष वार्यते	२१-३१५
अथौर्ध्वदैहिकं कृत्वा	११-८२	अधर्मतः कथं भीम	२८-१९८
अदर्शनं जगामाऽशु	३०-१५६	अधर्मतो हतत्वात्	२१-३७१
अदर्शनं ययौ पाथी	२१-२६	अधर्मपावकोऽपि सन्	१३-१०
अदर्शनं सर्वमुनीन्द्रवृन्दैः	३२-१३०	अधर्मवृत्तं विमुखं हरेश्च	३२-१५६
अदर्शनात् तं विनिवार्य	८-२२७	अधर्मवृत्ताः प्रतियात	११-२३
अदर्शयत् पाण्डवान्	२०-७८	अधर्मेण जितानत्र	२१-३६०

अधर्मो हि महानेतां	२१-३२३	अनन्तशक्तिः सकलेश्वरो	१५-१६
अधर्मोऽन्य इयं निष्ठा	३०-५३	अनन्तशक्तिः सह सत्य	२०-११९
अधस्ताच्छेषदेवेन	२१-५६	अनन्तशक्तिरपि सन्	११-९०
अधर्ममेतद्गुरुराप्य	४-१९	अनन्तशक्तिरप्यजः	१७-११७
अधिकं यैः कृतं तत्र	२-४६	अनन्तशक्तिर्जगदीश्वर	१०-५२
अधिक्षितो ब्राह्मणेन	२१-२६	अनन्तशक्तेः कृष्णस्य	२२-२५४
अधिज्यमपि यत् कर्तुं	२-१७४	अनन्तशीर्षास्यकरोरुपाद्	३-३४
अधिष्ठितोऽशोभत	३०-१२८	अनन्तशीर्षोऽनन्ताक्षो	२१-४६
अधृष्यमस्ति मे बलं	२१-१०८	अनन्तसूर्यदीधितिः	९-७४
अधो हन्याद् वञ्चयन्तम्	२८-८०	अनन्तयज्ञकृच्छ्रोतो	९-२२
अधोऽधोऽधिकदोषः	२९-३३	अनन्यकृतमादिश्य	२१-१७२
अध्यापयामास सशास्त्र	११-६३	अनन्यधार्यं विजयावहं	२०-२२५
अनः समाविश्य दितेः	१२-९०	अनन्यभक्तां च सुरेश	४-११
अनङ्गतामुपागते	१७-१८६	अनन्यवध्यं तं तस्मात्	९-२१
अनन्तं वैष्णवकृतं	३०-१६३	अनन्यवध्यं तमिमं	८-१२२
अनन्तगुणमाहात्म्य	२१-४६	अनन्यवध्यो भवता	११-२११
अनन्तचित्सुखार्णवः	१३-१३८	अनन्यसाध्यं तमथो	८-३०
अनन्तजनसम्पूर्णा	२१-५५	अनन्यसाध्यं हि तथाऽपि	८-२१७
अनन्ततेज आततं	१७-५५	अनन्येनैव योगेन मां	२५-९
अनन्ततोषणं विष्णोः	१८-१०८	अनयत् मृत्युलोकाय	२३-१८
अनन्तदुःखामिसुयोग्य	३२-१३२	अनर्घमग्निप्रतिमं विचित्र	३१-३
अनन्तरं तृणोद्भूमिः	१३-२१	अनर्घरत्नमालया	९-८३
अनन्तरं शिखण्डित्वात्	११-९५	अनर्थको वरोऽमुना	१७-१२७
अनन्तरूपिणीं परां	१७-५७	अनर्हायास्त्वयाज्ञमा	९-९५
अनन्तरोऽस्य सात्यकिं	१७-२७७	अनश्नन्तं चतुर्थेऽङ्घ्रि	३१-२०
अनन्तशक्तिः परिपूर्ण	३-३४	अनखजेषु मुक्तं	२८-१५६
अनन्तशक्तिः पुरुषोत्त	२४-७५	अनागसीं मां विनिहन्तु	१२-७१
अनन्तशक्तिः सकल	११-९१	अनादानं दिव्यशक्ते	२२-२७४

अनादिकालतः सर्व	३२-७२	अनुजीवस्व तान् वीरान्	२१-२७६
अनादिकालतोऽभवन्	१२-२६	अनुज्ञां तपसे प्राप्तुम्	३१-१९
अनादितस्ताः केशवान्नान्य	२०-६२	अनुज्ञां निर्गतः प्राह	३१-४१
अनादिदुःखहीनत्वे	३०-१२४	अनुज्ञां वनवासाय	३१-२१
अनादिद्वेषिणो दैत्या	१-१०९	अनुज्ञाताः केशवेन	२१-४९
अनादिद्वेषिणो येऽस्मिन्	३०-५०	अनुज्ञातास्ते प्रययुः	२०-२३६
अनादिभक्तिर्देवानां	१-११३	अनुज्ञातो ययौ पार्थः	३१-५०
अनाद्यनन्तकालकं	१७-११८	अनुज्ञातो रौहिणेयात्	२-१७२
अनाद्यविज्ञानतमो	१०-३	अनुज्ञाय गृहं प्राप्ते	३१-२९
अनानुभूतीरवधून्वानः	१-१०१	अनुत्सन्ना अपि ग्रन्था	२-४
अनापद्यापदिव च	२८-६६	अनुद्रुत्य च वेगेन	२७-१५
अनावृताश्च तास्तथा	१२-२८	अनुद्रुत्यैनं यदि वः	२०-२०३
अनावृत्तिर्देहिनां	२-१५८	अनुद्रुत्यैनां पातयित्वा	२३-२३
अनिच्छयाऽपि हि यथा	११-८१	अनुपद्रवं च लोकस्य	२६-१६९
अनिरुद्धं गुणोदारं	२२-२३६	अनुपद्रवाय लोकस्य	२६-१७०
अनिरुद्धः कार्णिमनु	२१-२३	अनुपस्कारिणो युद्धे	१८-७
अनिरुद्धमुतं वज्रं	३२-४९	अनुलङ्घ्यत्वादग्रजो	२०-२००
अनिर्गमं प्राणिनामर्थितौ	२०-२४३	अनुवज्राज तं कुन्ती	३१-५१
अनिर्णये तु कृष्णस्य	९-१३०	अनुव्रजद्विर्विश्वेशं	३२-५४
अनीशत्वं च दुःखित्वं	१-३९	अनुसारेण तेषां तु	९-१३६
अनु यत् पूर्वा अरुहत्	२-१५५	अनेककोटिसङ्घैस्तेः	१३-२७
अनुग्रहं विधाय स	२१-९	अनेकशो न सङ्गतैः	१७-७
अनुग्रहस्ते मयि चैवमेव	८-२४७	अनेकसूर्याभिकीरिट	१२-६५
अनुग्रहादभ्यधिकाद	२५-७१	अनेकहेतिसङ्कुलं	७-२०
अनुग्रहार्थं स ऋषेरवाप	४-६	अनेन दृष्टोऽहमिति स्म	८-१६६
अनुजग्मतुस्तावपि	२८-११९	अनोक्षसंयुतौ तपः	१३-२०
अनुजज्ञे क्रमेणैव	३२-८	अनौपचारिकी सिद्धा	२-१७८
अनुजानीहि नैवास्य	३१-२६	अनौपमं हरेर्बलं	७-२४

अन्तःपुरस्थस्य जनस्य	२०-२	अन्यथाऽतिमृदुत्वात्	२२-११५
अन्तरङ्गं हनूमांश्च	२-३४	अन्यपीतिस्ततस्तस्य	३०-६४
अन्तरिक्षं त्वया प्रोक्तं	२१-५१	अन्यवत् पापहननं	२८-२०२
अन्तर्गतास्ते गिरय	२१-२२१	अन्यस्तत्राभक्तिमत्त्वाद्	२४-१९
अन्तर्हिताश्चौषधीस्तु	८-१५५	अन्या देवीः स्वापयित्वा	२०-१४९
अन्तर्हिते भगवति	१९-१६५	अन्या महामहिष्यस्तु	३२-३६
अन्ते कृतान्तनरसिंह	२७-३७	अन्यादृशा हि सुरभुक्तिरतो	१९-१८७
अन्ते देहपरित्यागः	३१-२४	अन्याधीनत्वविच्च	२९-३९
अन्त्याध्यर्द्धस्थलं हैमं	२१-४१	अन्यानि च सुपापानि	२८-२०९
अन्धं यत्र पतन्त्युग्रा	२१-४१	अन्यानि वाक्यानि च	३२-१२६
अत्रं चतुर्गुणमदाद्	९-४९	अन्यार्थो गुह्यभाषासु	२२-३७५
अत्रात्मकं करममुष्य	१९-९५	अन्यावेशनिमित्तं चेद्	२-१८
अन्यं वदन्ति च करूश	१४-८९	अन्याश्च याः कश्यप	१२-२
अन्यच्छरासनवरं	१४-२८	अन्याश्चाऽसुर्वासुदेव्यो	३०-१२
अन्यत्र चैव विचरन्	५-४२	अन्यासक्ते समुत्थाय	२८-१४४
अन्यत्र ते प्रविहिता	१९-१६	अन्यासां शिव एवाथ	१८-१२०
अन्यत्र दशलक्षं मे	२४-१८	अन्यासु च प्राप सुतान्	१२-१०
अन्यत्र पूर्यते क्वापि	२-४७	अन्ये च दिक्पालगजा	१०-१९
अन्यत्र फल्गुनत एतत्	१९-१२४	अन्ये च देवांशभवाः	३२-११७
अन्यत्र ब्राह्मणानां	२-२३	अन्ये च दैत्या अपतं	२२-२०५
अन्यत्र भीमपार्थाभ्यां	२-१७४	अन्ये च ये पार्थिवाः	१६-१६
अन्यत्र मातापित्रोस्तु	११-१०२	अन्ये च सज्जनगणाः	१४-९४
अन्यत्र यापयसि नागपुरात्	१९-११	अन्ये च सर्वे जगुषु	२५-११०
अन्यत्र याम इति	१९-७४	अन्ये तथैवान्धतमः	११-२००
अन्यत्र यामि नैवास्मा	२७-१०३	अन्ये तु दुद्रुवुः केचि	२७-१००
अन्यत्र सर्ववित्तेन	२९-२५	अन्ये तु सर्वेऽप्यसुरा	११-२३०
अन्यथा त्वयशो रामे	९-५४	अन्ये भागवतत्वेऽपि	१८-१८
अन्यथा सर्वपुत्राणां	२४-३८	अन्ये मनुष्या अपि	३२-१५०

अन्ये सर्वे वासुदेवस्य	२०-१७५	अपराधः स एकोऽपि	२८-२०८
अन्येऽपि भूमावसुराः	११-२००	अपराह्णेऽपराह्णस्य	२७-१८२
अन्येऽपि स्वात्मनो मुख्याः	१-१२२	अपरीक्षकस्य ते राष्ट्रं	११-१०४
अन्येन पातितस्यास्य	३०-१०९	अपरोक्षदुरोहेतुः	१-११४
अन्येनैव पथा भीमं	२७-१०४	अपलायी सदा युद्धे	२९-२६
अन्येषां धृतराष्ट्रादीन्	२८-२२०	अपश्यन् कारणं प्राह	३२-६४
अन्यैरन्याः समस्तैश्च	२८-४२	अपश्यन् देवताः सर्वा	२५-३४
अन्यैर्धृता अयुगबाण	१३-७३	अपश्यमान आत्मनो	१७-२९४
अन्यैश्च याच्यमानो	२२-४०१	अपाङ्गदेशमुद्दिश्य	२७-१७६
अन्यैश्च विप्रवृषभैः सुकृते	१९-२१२	अपातयच्चाऽशु शिरः	२२-२०४
अन्यैश्च शास्त्रवचनैः	१-२२	अपातयद् दुन्दुभयश्च	२०-५७
अन्यो हन्ता बलवानस्य	१६-२५	अपाद्रवद् वासवि	२५-६४
अन्योन्ययोर्वक्षसि पातिते	२१-१४७	अपापे पापशङ्कित्वाद्	३०-३
अन्योन्यानन्तरबलाः	२-१६४	अपाम्पतिश्च मैथिलः	१७-६०
अन्योन्यास्त्रप्रतीघातं	२७-१७३	अपाहसत् तं जगदेकमुन्दरी	२०-१३१
अन्वक्ससार ह शरासन	५-३३	अपाहसत् सोऽब्जयोनिं	१८-११२
अन्वागतो दूरतरं गिरा	२४-५४	अपि कालभवं राष्ट्रं	३०-३५
अन्वेनं भारती साक्षाद्	१८-९३	अपि केवलया वाचा	२८-१६३
अन्वेनमेव तद्धर्मं	१८-१६	अपि तं बहुशः कृष्णविजितं	१८-१५०
अन्वेव तं कृष्णरामौ	२०-३१	अपि वर्षे गुरुभयाद्	२२-६१
अन्वेव तं वायुसुता	२६-४०	अपि संशयिनं चक्रे	२८-८९
अन्वेव पाण्डवान् याता	२२-५१	अपि स्म ते बलाश्रय	१७-९७
अन्वेव रौहिणेयं च	२-१७३	अपि स्वकीयं पतिमेव	३०-९
अन्वेवमाण इव तं च	५-४१	अपीडयंस्ताञ्छुस्त्रौघै	२५-१९
अपतिर्ह्यसि कल्याणि	२१-३८२	अपीपलद् धर्मसमाश्रयो	११-१६१
अपनेतुं परमेशो	१३-४	अपुत्रकेण जानता	१७-८२
अपनेतुं हि भगवान्	१-४३	अपूजयन् मारुतिमुग्रपौरुषं	८-१५८
अपरस्परसम्भूतं	२-९९	अपूरयत् पाञ्चजन्यं च	२६-१९०

अपेतमोहोऽथ वृषध्वजो	२२-२४९	अभावं ह्यतिमानादेः	३२-७४
अपोथयद्भरातले	७-२९	अभिज्ञाय प्रययुर्धार्त	२३-३९
अपोहर्दूरमेवास्मात् सो	२७-५७	अभिदुद्राव भीमं तं	२८-७८
अप्यच्युतो गुरुद्वारा	२६-५९	अभिदुद्राव संगृह्य	८-४६
अप्यज्ञवल्लोकविडम्बनाय	२०-३२	अभिप्रयातोऽखिललोक	२०-११६
अप्यप्रियं राक्षसावेश	२०-१७६	अभिप्रायं केशवस्य	२४-४८
अप्रत्युत्थायिनं तन्तु	११-११३	अभिप्रायं केशवस्य	२६-१६०
अप्रमेयोऽनियोज्यश्च	२-७४	अभिप्रायो हि भीमस्य	२२-११५
अप्राकृतात् सदनाद्	२१-३३	अभिमन्युं स्थापयामो	२२-२६१
अप्राकृतानां तु मनोहरं	१२-१३३	अभिमन्योर्मृतस्यैव	२८-१७०
अप्रियाणि च कृष्णस्य	३१-४५	अभिवाद्य हनिष्यामी	२७-१०९
अप्रीत्या जोषमास्वेति	३१-३५	अभिषिक्ते तदा कर्णे	१८-३९
अबग्रीरनभोहंकृ	२१-४५	अभिष्टुतः सर्वसुरोत्तमैः	८-१८४
अबद्धकेशा प्रययौ	२१-३९३	अभिष्टुतस्तैर्हरिरुग्र	३-४६
अबन्धयोग्यातां प्रभुः	१३-१८	अभिसन्धुर्महावीर्याः	२२-३११
अबलत्वाद् युवाऽप्येष	२१-१३६	अभीः ससार समरे	८-३८
अब्जोद्भवस्य वरम्	८-२३५	अभीप्सितः सुताकृते	१७-५९
अब्जोद्भवेश्वर	१३-१३०	अभीयतुस्तौ विरथौ	१८-७९
अब्दद्विषट्ने समाप्य	१५-२०	अभूच्च तस्यां धृतराष्ट्र	११-१२५
अब्दाब्धिनिद्यो गिरिवृक्ष	३०-२६	अभूच्च दैत्यदूषिता	११-१५१
अब्दैश्चतुर्भिरथ च	१५-५०	अभूच्छिनिर्नाम यदुप्रवीरः	११-२२७
अब्रवीद् धार्तराष्ट्रांश्च	२१-३८६	अभूत्सुषेणो वरुणः	३-७३
अब्रह्मचर्यादित्युक्ते	२८-१६२	अभूत् कलिः सर्वजगत्सु	१०-१७
अब्रूतां तौ नृपायाऽशु	२१-२८३	अभूदाचार्य एवासौ	२८-१८४
अभज्यतासह्यममुष्य	४-२५	अभूत्रातितरामासीत्	१८-१४१
अभये संस्थिते भीमे	२८-७९	अभूपतेर्न चाऽसनं	१७-६७
अभर्तुका पुंस्त्वसमाश्रयेण	११-२४	अभेदः सर्वरूपेषु	१-४५
अभवन् पाण्डवाद्यास्ते	२५-५०	अभेदमज्ञेष्वपि दर्शयन्	४-४३

अभेदश्चास्मदादीनां	१-५५	अमुष्य रामेण न च	२६-१४८
अभेद्यं रथमारुह्य	२६-१४२	अमुष्य हेतोस्तु पुरा	८-२३९
अभेद्यत्त्वमरिभिरतार्यता	२०-९२	अममूचच्चाप्सरसः	२०-१६२
अभोजयंस्तथा द्विजान्	२१-२५३	अमोघत्वं निजास्त्रस्य	२६-२९१
अभ्यन्तराणां दृशिना	२१-२६६	अमोघमन्यत्र हरे	२५-७०
अभ्ययादर्घ्यपाद्याद्यैः	३०-९६	अमोघवीर्येण हि	८-१०२
अभ्यवन्दत तत्पादौ	२८-१९४	अमोघशूलं प्रपतत्	८-११८
अभ्यषिञ्चन् भागवतं	३२-५१	अमोघा चान्यथा सेयं	२६-६४
अभ्यषेचयदङ्गेषु	१८-३८	अमोघां शक्तिमादाय	२२-४१६
अभ्यागमत् तेन	२६-१३२	अमोचयद् वीरैश्चिनां	२१-३६७
अभ्यागमद् राक्षसं	२६-२३०	अमोहाय गुणा विष्णोः	१-५०
अभ्याययुः पितृमुनी	२२-१६९	अम्बा सा भीष्मभार्यैव	११-८६
अभ्याययौ पार्षतः	२७-८४	अम्बामप्यम्बिकानाम्नीं	११-८५
अभ्यायौ निजगणैः	२२-१७०	अम्बालिकाऽपि क्रम	११-१६७
अभ्युद्ययौ दशशतांशु	८-२०८	अम्बालिकायां जनय	११-१३६
अभ्येत्य केशवं प्राह	२४-७०	अम्बालिकायामिति	११-१२७
अभ्येत्य पादयुगलं	२२-१७१	अम्भोजजावेशयुतो	११-६२
अभ्येत्य पादयुगलं जगदेक	८-२११	अयं तव पितुर्हन्ता	२७-६५
अभ्येत्य योधयामासु	२१-२११	अयं त्रिलोकमुन्दरो	१७-२३
अभ्येत्य सर्वाश्च दिशः	८-९४	अयं द्वीपः सागरश्च	२१-४०
अमर्षयुक्तौ चिरमेव	२५-१२१	अयं नारायणो देवः	२५-४९
अमर्षितोऽसौ धृतराष्ट्रपुत्रः	२८-४८	अयं नृपोत्तमाङ्गणे	१७-६८
अमानुषं तत् पार्थस्य	२७-१६७	अयं सुतस्ते परम	११-४९
अमार्दवे पश्य च	२६-१२१	अयं हि गृध्रः शतयोजनं	६-५७
अमुचन् धार्तराष्ट्रेषु	२५-१८	अयं हि दत्तपुत्रको	१७-७०
अमुष्य चाग्रजः पुरा	१७-८	अयतन्तमपि ह्येनं	२२-३४५
अमुष्य नस्तदन्यथा	१७-६७	अयत्नेन जितश्चैव	२५-३८
अमुष्य भक्तिरन्यथा	१७-१३	अयमग्रे जरिता इत्यादि	२०-२३८

अयाजयच्च शूरजं	२१-९	अर्जुनार्जुन नैवात्र	२१-३५३
अयातयत् स्वसारथिं	२१-६८	अर्जुने तु जिते कृष्ण	२१-१४१
अयातयन् केशव	२३-४९	अर्जुनेन प्रतिज्ञातं	२८-१७९
अयुक्तमुक्तवांस्ततो	१२-३०	अर्जुनो व्यर्थकलहम्	२१-२१५
अयुतानि बहून्याजौ	२५-३९	अर्थः समाधिभाषासु	२२-३७४
अयुद्धयतां तौ सात्यकिः	२२-१९२	अर्थे तवाद्य तनुसन्त्यजनादहं	१९-७५
अयुद्धयतां सोऽपि पराजितो	२०-२३२	अर्थे भ्रातृणामैच्छदसौ	२२-४२७
अयुद्धयति गदाक्षेपात्	२६-६५	अर्थोऽयमेव निखिलैः	१-२२
अयुद्धयदग्रसच्चाऽशु	२८-१२२	अर्थोऽस्माभिः स्वयमेव	२०-२०३
अयुद्धयन्तं स्वगदया	२६-६४	अर्दयामासुरुद्धुतान्	१८-५९
अयोग्यकर्त्रीमपि कारणं	११-३२	अर्द्धकोट्युच्छ्रितः स्वर्गो	२१-५१
अयोग्यकान्महापदे	२१-७६	अर्धलक्षे योजनानां	८-२०२
अयोग्यमिच्छन् पुरुषः	१-९६	अर्वाक् पपात च गदा	१४-१२
अयोग्यसम्प्राप्तिकृत	११-१३३	अलं नातोऽधिकं कार्यम्	२२-१२२
अयोग्येषु तु रुद्रादि	९-३७	अलं बलं ते जगतो	४-५४
अयोधयत् तान् स	२६-१५	अलं विरोधेन समेत्य	२७-१६८
अरक्षं पार्थशिबिरम्	२८-१२५	अलङ्घ्यत्वात् तदाज्ञाया	२२-५९
अरक्षणाद् दूषिताया	२१-३५४	अलङ्घ्यमेव मे मतो	१२-३०
अरक्षितेति कथितः	३१-४२	अलमासजतस्तेऽद्य	३१-१७
अरिं भविष्ययावनं	१७-१२७	अलम्बलो नाम तदैव	२६-२४१
अरिक्तधर्मार्थसुखोत्तम	३१-७०	अलम्बुसं प्राप तदा	२६-८४
अरिश्च मेऽसीति तमाह	२६-२२९	अलम्बुसस्तं प्रसमीक्ष्य	२५-८०
अर्चनां य इह मानुषो	२१-२४७	अलम्बुसो नाम तदैव	२६-८०
अर्जुनः कपिवरोच्छ्रित	२१-२१०	अलायुधोऽथाऽगमदु	२६-२४३
अर्जुनस्तु कुरुक्षेत्रे	३२-४८	अलायुधोऽलम्बलश्च	२४-२८
अर्जुनस्तु सुतस्नेहान्मन्दं	३०-९९	अल्पमेव च पापस्य	३२-११
अर्जुनस्य जयाकाङ्क्षी	२६-१८२	अवकाशवन्तो दिव्यत्वात्	२१-५५
अर्जुनस्यापि गाण्डीवं	२६-१७१	अवजानन्ति मां मूढा	२-८६

अवतारान् हरेर्ज्ञात्वा	१-८२	अवाङ्मुखेषु द्युसदस्सु	११-१८
अवतारेषु यत्किञ्चित्	१-३७	अवाप चाक्ष्णोः स निमेष	८-१५७
अवदद् धृतराष्ट्राय	२४-४०	अवाप चाम्बरचरो	८-१५४
अवध्य एव सर्वतः	१२-४२	अवाप ते त्रयो हताः	१३-२१
अवध्यं तं निहतं	२३-२७	अवाप शूद्रत्वमथास्य	११-१३४
अवध्यता चैव षडुत्तरा	२३-२९	अवाप साम्बनामकं	१७-२१९
अवध्यता तेन हि तस्य	४-८	अवापनुः स्तुतिं प्रभोः	१३-२४
अवध्यतां सुरैर्देवैः	२२-३०६	अवाप्तिं राजसूयस्य	२१-६७
अवध्यतामजेयताम्	१७-२४४	अवाप्य गङ्गां दयितां	११-१९
अवध्यत्वात् तथाऽश्वा	२७-५९	अवाप्य पार्थानयमद्य	२२-१६
अवध्यत्वे शिववराद्	२८-८८	अवाप्य ववृधे नित्यं	२२-३२४
अवध्या ब्रह्मवरतो	८-३६	अवाप्य सर्वे तनया	१५-४४
अवध्यांस्तान् क्षणेनैव	२२-२९७	अवाहनायुधं व्यधान्	१७-१५५
अवध्यो भीमसेनस्तदस्त्रं	२८-१५०	अविघ्नतस्तान् विनिहन्तु	११-३०
अवध्यो विप्ररूपेण	२४-६	अविद्धयद् हृदये राज्ञः	८-४८
अवप्नुतो ज्ञापयितुं	२६-१५२	अविद्यमानमेवेशः	२-८१
अवमेने हरेर्बुद्धिं	१८-२३	अविध्यन्माश्लके पादे	१८-३३
अवमेनेऽर्जुनः कृष्णं	१८-१९	अविभक्तं विभक्तेषु	२-१०४
अवराणां वरं मत्तो	२२-१३३	अविरुद्धं च धर्मस्य	२६-१६८
अवर्द्धतात्रैव वृकोदरो	१२-५७	अविरुद्धं तु यत्त्वस्य	१-३१
अवर्द्धतासौ हरिशुक्ल	१२-११२	अविरुद्धं समाधेस्तु	२-१२२
अवर्धताब्धिः पतिते	८-१३१	अविवादे प्रसिद्धिश्च	२१-२४०
अवर्धताशु प्रविचिन्त्य	६-५९	अविश्वासात् स तु सक्त्रोध	२०-३३
अवश्यभाविनं मृत्युं	२८-१३२	अवीवृषत् तस्य पार्थः	२७-१५६
अवस्थितिर्नातिसुखाय	११-३६	अवृद्धमण्डितां नैव	२१-३१७
अवाक्षिपत् तस्य तनौ	११-१४	अवेक्षमाणाः परमं	४-३
अवाक्षिपन्महोदधौ	१७-१८३	अवेष्टयद् वारुणेन	२६-२८९
अवाङ्मुखस्तत्र यदु	२०-१९६	अवैदिकं मखं च	२१-७२

अवैष्णवकृतं कर्म	३०-१६३	असान्वयच्च बान्धवान्	२९-६
अवैहि दूतमागतं	७-३८	असुप्तः सुप्तवच्छिश्ये	२४-१५
अव्यक्ततः सकल	२२-१७४	असुरा आसुराश्चैव	१८-४२
अव्यक्ततत्कार्यमयो न	१२-६०	असुराः कलिपर्यन्ता	१-१३२
अव्याजतामात्मनो	२०-४१	असुराणां तमःप्राप्तिः	१-९०
अव्याजेनापि शक्तोऽसौ	२८-६३	असुरावेशतस्तस्य	२२-३००
अव्युच्छिन्ने सकलानां	१५-१५	असुरावेशतस्तौ तु	९-१०७
अशक्नुवन्तः सहिताः	२२-२८६	असौ च पाण्डवैः	२१-२५१
अशीतिकोटियूथपं	७-२०	असौ तथाऽप्येनमहं	८-१२१
अशीतिसाहस्रमुनि	२२-४	अस्तीदानीमिति प्राह	१८-८०
अशोभतालं सकलैर्नृपैश्च	३०-१२७	अस्त्रं तद् विष्णुदैवत्यं	२२-१३९
अश्वत्थामवधं श्रुत्वा	२६-२७६	अस्त्रं बलं च बहु	१९-१२२
अश्वत्थामा नामतो	१२-१०४	अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैनं	२८-१४१
अश्वत्थामा हत इति	२६-२७५	अस्त्रं मदीयं वरमस्य	२६-२८
अश्वमेधः क्रतुश्रेष्ठो	२-१५६	अस्त्रज्जचूडामणिमिन्द्र	१५-४९
अश्वमेधमनुष्ठातुं	३०-६९	अस्त्रजतामात्मनि	२६-८१
अश्वसेनः पुत्रकस्तक्ष	२०-२३८	अस्त्रस्य चान्यो न तु	२६-२९
अष्टादशाब्दाः पृथिवीं	३१-७०	अस्त्राणि चित्राणि महान्ति	१५-४४
अष्टावष्टशतान्द्रुहः	२७-६१	अस्त्राणि जानन्नपि हि	२२-११३
अष्टाविंशतिमे प्राप	२२-३३७	अस्त्राणि तस्मा अदिशत्	२२-१४४
असंशयः संशयच्छिद्	१-१२२	अस्त्राणि तस्यास्त्रवैः	८-१७५
असङ्ख्यसत्सुखार्णवः	९-८६	अस्त्राणि तस्यास्त्रवैः	११-१८५
असत्यः स्वगतो भेदो	१-६९	अस्त्राणि तावत्स्त्रवैर्निहत्य	२०-१४६
असत्यमप्रतिष्ठं	२-९९	अस्त्राणि शक्रतनयः	१४-१०४
असमर्था मयि क्रोधं	२८-२११	अस्त्रादिति ततो वेदभर्ता	२८-१६५
असाधारणमत्रं हि	३०-६४	अस्त्राभिमानी वायुर्हि	२६-२९७
असाधारणहेतुर्यः	२१-१६८	अस्त्रे बलेऽप्यधिक	१९-१५
असाधारणहेतुश्च भीम	२१-१७०	अस्त्रे शस्त्रे तत्त्वविद्यासु	२०-१७४

अस्त्रेण मायामपनुद्य	२५-११२	अहो गरीयसी जन्तोः	३१-१५
अस्त्रैश्च शस्त्रैः सुचिरं	२६-२४	अहोभिः सप्तभिर्योगं	३२-६०
अस्त्रैश्चकार दिग्बन्धं	२१-२६	अहस्तदष्टभागेन	२७-६१
अस्त्रैस्तु वृष्टिं विनिवार्य	२०-२३२	आ	
अस्त्वेवमित्याह विष्णुः	२८-२१७	आ योजनद्वादशकाभि	२०-२३०
अस्पर्धमानं न कथञ्चन	१५-५८	आ योजनात् पुरमुप	१८-६१
अस्पृष्टाखिलदौषैक	२५-१२	आकाशमाच्छादयतोः	२६-१४४
अस्मन्निमित्त इति दुःखमतो	१९-८	आकृष्य भीमं परमेश्वर	२८-१९०
अस्माकं पक्षभूतस्त्वं	२२-४०४	आकृष्यमाणं पार्श्वतं	२७-६९
अस्माकं यत् तेन	२२-९५	आक्रम्य कण्ठं च पदेदे	२७-१३७
अस्य देवस्य मीळ्हुषो	१-६१	आक्रम्य पादमपि पादतलेन	१९-९१
अस्य वीरतमस्येदं	३२-९०	आक्रीडोऽसौ वृष्णिभोज	२०-१६७
अस्याग्रजाः स्वां स्थितिम्	११-५०	आक्रोशमानं भीमसेनेति	२२-३६७
अस्यानुवृत्तिर्विजयाय	२०-२०५	आक्षिपन्निव भीमं तं	२४-४७
अस्याश्च भर्ता भवसि	१८-१२७	आक्षिप्त इत्थममुनाऽथ	१४-२७
अस्वातन्त्र्यान्निवृत्तौ च	२५-८	आगच्छंश्च ततस्तत्र	२८-४५
अहं कृत्स्नस्य जगतः	२-८५	आगच्छतेत्यवमानाय	२२-३७८
अहं च भीमफलुग्नौ	२१-१००	आगच्छन् हस्तिनपुरं	३०-८२
अहं त्वां पूजयिष्यामि	२२-१५५	आगच्छमानं तदपारमेयं	८-१८१
अहं प्रियः शचीपतेः	१७-३३	आगताननिरुद्धस्तान्	२२-२३८
अहं ब्रह्मा चाद्य ईशः	२-११३	आगत्य सर्वे कुरवो	२२-२२६
अहं भवः सुरेशाद्याः	९-१००	आगन्तुकामान् पुर	२२-१
अहं त्रिपुस्तेऽस्मि हि	२१-१२३	आगम्य नत्वा पुरतः	२०-८७
अहं वैनं गदया पोथयामि	२७-१६५	आगादनन्तानन्द	२३-४९
अहं समर्थोऽपि स	८-१४१	आग्निसृष्टो दत्तश्च	३१-१६
अहं हि सूतपुत्रेण	२७-१११	आग्नेयमस्त्रमभिमन्य	१९-११२
अहं ह्यवध्यो मम चैव	२७-१७०	आग्नेयवारुणैन्द्र	२७-१७३
अहत्वा प्रतिगृह्णीम	२८-५१	आच्छिद्य चास्य खड्गं	८-४२

आजगाम पुरं स्वीयं	२१-२१८	आत्मानं तान् द्रष्टुमभ्यागतान्	२०-६४
आजगाम हरादाप्य	२१-२१८	आत्मानमभिगच्छन्तं	२८-२८
आजगामाग्रजस्तस्य	८-४३	आत्माभिषिक्तमपि भोज	१४-४२
आजगमुत्तमकृपा	१४-५०	आत्मार्चनैकपरमा	१३-६०
आजानजाः कर्मजाश्च	१-७२	आत्मार्थमेव हि पुरा	५-२३
आजानदेवैः सर्वगुणैः समा	२०-११४	आत्माविष्करणे चित्तं	७-१६
आजीविनां वेतनदस्तदा	२०-५	आत्मैव तेन न तु	१९-७६
आज्ञया चारयामास	२२-१६५	आत्स त्वयैव जगतो	१३-६८
आज्ञया वासुदेवस्य	२२-३४७	आदत्तं शक्तिं विपुलां	२६-२४७
आज्ञया व्यासदेवस्य	२१-१९९	आदस्तत्र कर्तव्यो यत्र	२९-२८
आज्ञयैव जगद्भानु	२१-२२५	आदाय कुन्तिसहितान्	१९-१७९
आज्ञयैव हरेर्द्रीणे	१८-१२	आदाय गाण्डीवमथ	२३-४१
आज्ञयैव हि हरेस्तु	९-३१	आदाय गुर्वी च गदां	२८-४०
आज्ञयैवास्त्रदेवांश्च	१८-१५	आदाय चापानि पराणि	२६-१९७
आज्ञां परैरस्य निहन्ति	३१-८	आदाय तानम्बरे	२२-३९२
आज्ञां विष्णोः सन्नियुद्ध्य	२०-१९४	आदाय तामथ ययौ	५-३८
आज्ञातिलङ्घनकृतेः	१३-६१	आदाय पारिबर्हं बहुलं	१९-१६०
आज्ञापयति चः सर्वान्	२५-४९	आदाय यातौ परिचारकैश्च	२०-२१४
आज्ञापयत्यपि स भेरिवेण	१९-२१६	आदाय रत्नमुपयाहि च	१९-१०२
आज्ञापयद् वो नृपतिः	२२-२२७	आदाय हृदिक्क्यकृपा	२८-१४६
आज्ञापयामास व उग्र	२२-२२८	आदायाऽगादन्तरिक्षं	१२-११७
आढ्योऽभिजनवानस्मि	२-१०१	आदायाधाम् द्रौपदी	२२-३७०
आत्तान्यात्तान्यायुधान्यस्य	२८-२६	आदास्य एवात्र यथा	८-१३९
आत्मदत्तप्रसादाच्च	३०-६५	आदिन्मातृराविशद्	२-१५५
आत्मनः कृष्णयोः सर्वं	२१-१९६	आदिशत् प्रथमं कृष्णां	२२-६४
आत्मने द्रोणपुत्राय	२८-१२४	आदिशत् समृजे सोऽथ	१०-७८
आत्ममोक्षाय न प्रश्नान्	२२-३४३	आदिष्ट एव जगदीश्वर	१३-८६
आत्मा विद्या शस्त्रमेतावद्	१५-१७	आदिष्टमप्युरुबलं	१३-१०६

आद्यन्तयोरित्यवदत्	२-६८	आपूर्तिरितैः सकलैः	६-५६
आद्यन्तयोर्विद्वद् यद्	२-१२२	आपुच्छस्य चागाद्	२२-२१९
आद्रवन्तं पुनर्दृष्ट्वा	२८-१४९	आभास एव पृथगीशत	१-२४
आधत्स्व चाऽयुधं	२८-५६	आभासका त्वथ रमा	१-१५
आधावतोऽस्य मुसलेन	१४-३५	आभासकाभासपरा	१-२६
आधिक्यतः स्वगतसंविद	१९-११६	आभासकोऽस्य पवनः	१-१४
आध्वं त्विति स्म स	१९-३१	आभ्यामेवाखिलाञ्छत्रन्	२१-३९२
आनन्त्यमेव गणशः	१-१९	आमन्य तैः सह विभुः	९-४४
आनन्दीर्थमुनिना	१-१३६	आम्बकाम्बालिके तत्र	११-८६
आनन्दीर्थवरनामवती	३-९	आयन् जगद्गुरुतमो	१३-११२
आनन्दीर्थाख्यमुनिः	३२-१५८	आययौ च महारत्न	२१-२०९
आनन्दमात्रकरपाद	१-११	आयात इह तं चापि	२२-१८३
आनन्दमिन्दुरिव	९-१६	आयात् पार्थस्तमारुह्य	२२-१४१
आनन्दसंविदपि लोक	१९-१०३	आयान्तं द्वारकां कृष्णं	२१-३६
आनन्दसान्द्रतनुमक्षयम्	१३-८९	आयान्तमग्रतो दृष्ट्वा	१८-६६
आनन्दो ज्ञः सदात्मेति	१-९२	आयान्तमन्तिकममुं	२७-४०
आनयाम न सन्देह	१८-५६	आयान्तमीक्ष्य तरुहस्तमिमं	१९-१७०
आनर्तराष्ट्रं वासुदेव	२२-२२०	आयान्तमीक्ष्य बीभत्सुं	२२-३१७
आनीतये च विनियुज्य	१९-१७७	आयान्तमीक्ष्य भगवन्तम्	१४-२९
आनीतौ तस्य कृत्वा	५-५	आयान्तमीक्ष्य रजनी	८-२०९
आनीय कंसोऽथ गृहे	१२-७४	आयान्तमीक्ष्यैव गुरोः	२६-३०१
आनीय रामं च समस्तसात्त्वतां	२०-४०	आयान्तमीक्ष्यैव तमुग्रपौरुषं	२७-१४९
आनृशंस्यपरत्वेन	३२-८१	आयामि काल इति	१९-६६
आन्वषन्तः शश्रुवुश्च	२८-४५	आयाहि पार्थानिति	२४-७७
आन्वष्यापि त्रिलोकेषु	२-१७१	आयाहि मामित्यवदत्	२२-३६४
आप पूर्वानुतापेन	१८-५१	आयुधानां यथा वज्रम्	२-५२
आपद्धर्मं दर्शयितुं	२८-६२	आयुधानि च सर्वाणि	२८-१२६
आपद्येव हि भीमस्तान्	२२-११८	आयुधेषु निगोर्णेषु	२८-१२३

आयोधनं शून्यमभून्मुहूर्तं	२७-१५०	आविर्भवेद् योषिति नो	१०-४९
आरभ्य मम तत्र त्वं	३०-३४	आविर्भूतो हिमवतः	३०-७१
आरुज्य सर्वनृपतीन्	१९-१३४	आविवेश कलिस्तं	२१-२९१
आरुरोह रथं दिव्यं	२२-२९९	आविश्य कञ्जप्रभवः	२२-३२७
आरुरोह रथं वीरः पुर	१८-६४	आविश्य पूर्वं वसुदेव	१२-६२
आरुरोह विभुरम्बरं	९-९२	आविश्य यो बलिम्	११-२०७
आरुहन् स तु तं	२२-१३८	आविष्टास्ते चित्ररथ	२०-२१०
आरुह्य काशीश्वरपूजितश्च	२०-२७	आवृत्य युद्धञ्च विजितो	२८-१४९
आरुह्य तद्रथवरं	८-२०८	आवेश ऐन्द्रो वरदानतः	३-७४
आरुह्य तद्रथवरं	१३-८७	आवेशयुक्ता शच्याश्च	१८-९५
आरुह्य बालकलहेन	२२-४४	आवेशयुक्तो बलवान्	२१-२४
आरुह्य भूमयरथं	१४-२२	आशामुदीचीं बृहता	२१-२७
आरुह्य राक्षसश्रेष्ठान्	२२-२८९	आश्रयस्तस्य भगवान्	१-१३४
आरुह्य वायुमुतम्	८-१	आश्रुत्य तातं निहतं	२६-२८६
आरुह्यगाद्वि पूर्वं तु	२६-१६३	आश्रुत्य रावमनुजस्य	६-१२
आरुह्यान्यं स्वात्तधन्वा	२७-७१	आश्वासितश्च कृष्णाभ्यां	३०-२
आरेभिरेऽश्चमेधं ते	३०-९०	आश्वास्य किं जीवसि	८-१५०
आरोप्य चांसयुगलं	६-२	आश्वास्य चैव सुचिरं	२६-१३७
आरोहमब्रवीन्नैतद्	३२-७९	आश्लिष्य चूर्णीकृतवान्	२८-१९१
आर्तो मुखैरुक् वमन्	१३-४०	आश्लिष्य पर्वतवरं	७-४
आलिङ्गेनास्य ददौ	२७-५१	आश्लिष्य विज्वरं	२२-२४१
आलिङ्ग्य कृष्णः सत्यभामां	२०-१०२	आसन्नयोदश समा	१९-१३
आलोड्य सर्वशास्त्राणि	२-७०	आसन्नेष्वेव पार्थेषु	३०-८४
आवां स्वशक्त्या जयिनौ	८-२३८	आसन् कृष्णायाः पञ्च	२०-२१०
आवासाथं तेऽवसंस्तत्र	२२-३०४	आसन् यथैव रामाद्याः	१८-५०
आविध्य दुर्धरबलो	१३-१२०	आससाद तदा शल्यं	२८-८
आविर्बभूवाऽशु जगत्	११-११९	आससाद पुरं दिव्यं	२२-३१०
आविर्बभूवाखिल	१२-५९	आससाद रणे भीमं	२६-१४३

आसादितं वीक्ष्य रथं	२५-६३	आह दुर्योधनस्तं च	२४-१६
आसाद्य कुञ्जरगतं	१३-९७	आह दूत यथेष्टं त्वं	३२-९५
आसीच्च तत्र शरभङ्ग	५-१८	आह धर्मेण निहतो	२८-७९
आसीच्छेषमहाफणी	९-५८	आह ब्रह्मैतमेवार्थं	२-११२
आसीत् पुरा दितिमुतैः	११-१७६	आह शिक्षामप्यनूनां	२८-६४
आसीत् स्वयंवर	१९-२०४	आहात्र धर्मः पुनरात्म	३२-९८
आसीदुदारगुणवारिधि	१-२	आहाभिभाष्य सकलान्	१९-१२०
आसीद् बाह्ये गिरिदुर्यं	२०-९२	आहार्यं पुनराहुश्च	२१-३६२
आसीद् रावः किङ्किमेतत्	२०-१८६	आहास्तु राजा भीमस्त्वं	२७-१२६
आसीन्महानुत्सवस्तत्र	२३-५०	आहुश्चान्द्रेण मासेन	२३-५४
आसुः सर्वे ग्लहावेतावासतुः	१८-५२	आहूतं दिग्जये पार्थ	२१-२२६
आसुरा इह सुयोधन	२१-२४८	आहूताश्च नृपास्तेन	३०-९५
आसुराः पूर्वसंस्कारात्	१८-१५०	आहूतो द्यूतकरणा	२१-३०६
आसुरिं योनिमापत्रा	२-१०३	आहूतो द्रौणिना चैव	२७-४८
आसुरीणां वरादेस्तु	२-३९	आहूय राज्यं प्रति	२२-१०
आसेदिवांस्तत्र	२२-२७३	आहत्य वेदानखिलान्	३-६३
आस्तामकूरे मणिरन्यैरधार्यः	२०-४२	आह्नादिनः स्वपुरम्	२२-४५
आस्त्वत्युक्त्वा स	२१-३०१	आह्वयन्ति हतोच्छेषा	२७-१०५
आस्त्वत्येनामाह भयात्	२३-३१	आह्वयामास पाशाल्य	२६-२८३
आस्थाय चान्यं रथम्	२८-२५	आह्वयामास भीमं	२१-१४०
आस्मन् युद्धे भीमसेन	२-१६७	आह्वयामास युद्धाय	८-४९
आस्मन् हते निपतिते	१४-६९	इ	
आस्मन् हते विनिहता	१४-६८	इच्छताऽप्यखिलान्	२४-४६
आस्मन् हते हतं सर्वं	२६-२४६	इच्छन्नपि न मोक्षाय	२२-३४६
आस्यं प्रविश्य सपदि	७-५	इच्छन् निवर्तनं तत्र	३२-९२
आह क्षता धर्ममेव	२९-४४	इच्छन् पातुं वारि संवा	२२-४२६
आह डम्भार्थमेवात्र	२१-३२४	इच्छया व्यक्ततां याति	२२-३३९
आह तं विदुरो ज्येष्ठं	२१-३५९	इच्छस्ययं ते त्रिविधो हि	२९-५५

इच्छस्यरे वेदपथं	२१-१२४	इति प्रदायामुम्	११-५१
इच्छाव्यक्तिः प्रायशो	२२-२७६	इति प्रभुः स लीलया	१३-६
इच्छेत करदा येषां	२१-२७४	इति प्रशासति प्रभौ	१७-२२०
इच्छैव कामोऽस्तु तथा	२१-५४	इति प्रहस्याभिहितं	१०-२७
इतः परं नैव रणाद्	२६-२०३	इति ब्रुवंस्तदेवास्त्रम्	२८-१५५
इति कर्णस्य तौ भीमः	२६-२१२	इति ब्रुवणोऽनुचकार	२१-३८३
इति गुह्यतमं शास्त्रम्	२-९७	इति ब्रुवन्तं पुनराह कृष्णं	२८-९७
इति ज्ञापयितुं तस्य	२६-१४६	इति ब्रुवन्ती सकल	२२-२६
इति ज्ञापयितुं तां तु	२६-२१६	इति ब्रुवन्नवाङ्मुखं	१७-१०
इति ज्ञापयितुं सा च	२६-२१७	इति ब्रुवन् नृत्यमानो	२७-१४६
इति तं सात्यकिः क्रुद्धो	२६-२८३	इति ब्रुवन् मृतमृतसृज्य	२७-१४९
इति तच्च विजानाति	२६-१७१	इति ब्रुवन् वनं ययौ	१७-७८
इति तत् कारयित्वेश	२८-१०३	इति ब्रुवन् व्यलोकयद्	२१-३५५
इति तस्मात् तदा	२२-१६४	इति ब्रुवन् समुत्थिता	२१-३३२
इति तस्माद् यथा युद्धे	३२-७५	इति ब्रुवाणं कलहो	२१-२९४
इति ते संशयो मा भूद्	३०-३६	इति ब्रुवाणं तमनन्त	२७-१०७
इति तेन न पार्थानां	३०-१६७	इति ब्रुवाणं बहुशः	२७-२९
इति तेन वरेणैव	१८-६२	इति ब्रुवाणं भगवान्	२१-१२२
इति तेन हतस्तत्र	२६-२६१	इति ब्रुवाणं प्रणिधाय	२६-११७
इति तेनार्जुनं शक्रः	२२-३०७	इति ब्रुवाणः पुनरेव रक्तं	२७-१४४
इति दुर्योधनादीनां	२२-३५	इति ब्रुवाणः प्रददौ	४-५१
इति दूतं प्रेषयामासुरत्र	२३-५३	इति ब्रुवाणः स सरोज	८-६७
इति धर्मरहस्यं	२८-६५	इति ब्रुवाणानाह भीष्मो	२३-५२
इति पाञ्चालराजाय	११-१०३	इति ब्रुवाणो मल्लं	२३-१८
इति पुत्रेण तौ वीरौ	१८-४४	इति ब्रूयुरथवा भीम	२१-३२९
इति पृष्टोऽब्रवीद् भीष्मः	२१-२३७	इति भावं समुत्पाद्य	२७-१२५
इति प्रणम्य तां दिशं	१७-१०३	इति भीतस्तु तां शक्तिं	२६-१६१
इति प्रतिज्ञां स विधाय	२६-३६	इति भीमवचः श्रुत्वा	२२-३२१

इति मत्वा ददौ मार्गं	१-५५	इति स्म सञ्चिन्त्य	८-१२४
इति मत्वा पाण्डवानां	२१-३७१	इति स्म सञ्चिन्त्य सहा	२६-२०
इति मत्वा पार्श्वतस्तु	२७-२१	इति स्म सर्वभूभुजां	१७-३०
इति मत्वा वनायैव	११-१०६	इति स्वकुलसंहृत्यै	३२-१४
इति मत्वा विराटस्य	२३-३९	इति स्वधर्ममुत्तमं	१३-१०
इति मत्वाऽऽह्वयामास	२१-१४२	इतीक्षन्त्याऽऽकारितौ	१२-१२५
इति यद् वक्ष्यति पुनर्निश्चय	२८-९२	इतीक्ष्य पाक्शासनः	१७-४५
इति लोभात् तु पाञ्चाली	३०-११९	इतीड्यरामेण समीरिते	६-३०
इति वाक्यमृतं कर्तुम्	२२-१५१	इतीदमिन्द्रशासनं	१७-३५
इति वाक्येषु बहुषु	९-१३०	इतीरयन्नगत एव पुप्लुवे	८-१८९
इति वाराहवचनं	१-५०	इतीरितं तं प्रतिसन्निवृत्तं	३२-११४
इति विद्याबलं तस्य	२८-४५	इतीरितं तत्पवनात्मज	६-४६
इति वेदोदितं वाक्यं	२१-३५४	इतीरितं मातुलवाक्य	६-४०
इति व्यासस्मृतेरेषाम्	३२-६९	इतीरितः कारणम्	८-१०२
इति व्रजत्यनु स्म	८-११४	इतीरितः पापतम	२१-२७९
इति श्रुतिर्हि परमा	२८-२०३	इतीरितः प्रणतश्च	११-१२१
इति श्रुतेरवर्णस्य	२९-३०	इतीरितः प्रसन्नधीः	२१-२८१
इति श्रुतेर्न ते पापाद्	३२-६५	इतीरितः प्राह पृथां	१२-१२२
इति स्कन्दपुराणोक्तं	३२-६६	इतीरितः प्राह ममाति	२४-६५
इति स्तुतस्तैः पुरुषोत्तमो	३-२३	इतीरितः प्राह युधिष्ठिर	२६-११३
इति स्म तेनैव मया	२६-२९	इतीरितः प्राह वृकोदर	२६-१११
इति स्म निश्चिता नृपान्	१७-४२	इतीरितः प्राह स	३०-१४५
इति स्म पुत्रः पवनस्य	८-९५	इतीरितः प्राह सुयोधनस्तं	२७-१७१
इति स्म भावसंयुते	२१-९८	इतीरितः शान्तमनाः स	२९-५
इति स्म भीमं प्रतियोध	२१-१४३	इतीरितः शिनेः सुतो	१७-२३५
इति स्म वध्योऽस्य	२६-१८७	इतीरितः स मागधो	१७-१९
इति स्म विष्णुनृजया	१७-८५	इतीरितः स विष्णुना	२१-११५
इति स्म वीन्द्रस्य हनूमतश्च	८-१६५	इतीरितः स सौभराद्	१७-९५

इतीरितः सञ्जयः	२२-१३	इतीरिते तथेत्युत्तवा	१८-१०६
इतीरितः सात्यकिरत्र	२६-९४	इतीरिते तथा यमः	१२-३२
इतीरितः सोऽथ नृपो	११-१६	इतीरिते तु शौरिणा	२१-१०२
इतीरितश्चक्रधरेण	१०-४७	इतीरिते तु सौभराङ्	१७-७२
इतीरितस्तं तपसा	१८-११३	इतीरिते तेन नियोजितः	८-६५
इतीरितस्तं हनुमान्	८-२४२	इतीरिते तेन निवार	२२-१६
इतीरितस्तत्क्षणतः	११-१९	इतीरिते तैरखिलैः	३-६५
इतीरितस्तत्त्वविद्यादिकाः	१५-२०	इतीरिते त्वञ्जभवेन शूली	८-२१८
इतीरितस्तस्य तदेव	९-३	इतीरिते पृथयाऽऽहूतवायु	१२-५३
इतीरितस्तस्य ददौ स	८-२४८	इतीरिते रथाङ्गिना	२१-८७
इतीरितस्तां कलशोपम	२०-१२४	इतीरिते राष्ट्रमुपैति	११-१२३
इतीरितस्तेन स	८-३१	इतीरिते लोकमये	४-५६
इतीरितस्तेन स चाऽह	८-१६३	इतीरिते वधोद्यतं	७-४२
इतीरितस्तैरभयं प्रदाय	१०-४१	इतीरिते वासवः पद्मयोनिं	२७-१६०
इतीरितस्त्वाह स	९-१	इतीरिते शक्रसुत	६-४२
इतीरितस्स चावदत्	७-३७	इतीरिते शरणं द्रोणमेव	२१-३८४
इतीरिता अस्त्रविदं	१५-२९	इतीरिते शिवः प्राह	१८-१२७
इतीरिता आशिषः	२६-२५६	इतीरिते शूलधरेण	८-२१९
इतीरिता रामकथा	९-१३७	इतीरिते समाहुता	२३-१४
इतीरिता सा वरमाशु	११-२९	इतीरिते समुत्थितौ	२१-३४१
इतीरिता साऽऽङ्घ्रयद्	१२-९८	इतीरिते सोऽञ्जभवेन	११-२२३
इतीरिताऽप्यस्य हि	११-१३१	इतीरिते सौत्यकृते	२७-२५
इतीरिताऽवदत्	११-३९	इतीरितेऽप्यतृप्तवत्	१७-१०१
इतीरितां मे गिरम्	४-२०	इतीरितेऽभेद्यममुष्य	२६-६७
इतीरितास्ते कमलोद्भव	११-२६	इतीरितेऽमुना हरि	२१-११०
इतीरितास्ते प्रतिपद्य	३०-१४७	इतीरितेऽमुना हरिः	२१-९२
इतीरिते कुपितो धार्त	२२-३८५	इतीरितेऽमुनाऽवदत्	२१-८९
इतीरिते तथेति तं	९-७१	इतीरितेऽर्जुनोऽब्रवीदहं	२१-१६

इतीरितेऽवदत् पुन	२१-१०६	इतीह दोषसञ्चय	२१-३०४
इतीरितेऽवदद्भिरि	२१-१००	इतीह लक्ष्यमेव मे	७-३४
इतीरितेऽस्त्विदितः	११-१२५	इत्थं त्वया साध्वमृतं	१०-३४
इतीरितेऽस्त्विदितः	११-२८	इत्थं देवोऽप्यचिन्त्याम्	१३-५
इतीरितेऽस्याऽशु बभूव	१५-२२	इत्थं वदन्तममुमाह	१९-११०
इतीरितो जरासुतो	१७-१५	इत्थं विचिन्त्य परमः	१-६
इतीरितो जरासुतो	१७-९१	इत्थं विचिन्त्य स निशम्य	१९-३८
इतीरितो देववरैरुदारगुण	११-२१५	इत्थं विश्वेश्वरोऽस्मिन्	५-१
इतीरितो धर्मजः	२२-७२	इत्थं स गायञ्छत	९-११९
इतीरितो धार्तराष्ट्रः	२६-६८	इत्थं समस्तकुरुमध्य	१४-१००
इतीरितो मरुत्सुतो	९-६८	इत्थं सुरासुरगणैः	१३-४४
इतीरितो रावण आह	८-१०३	इत्थं हरेर्वशे सर्व	३०-४८
इतीरितो विनिर्भर्त्य	२१-३६७	इत्थं हि सर्वगुणपूर्तिः	२-५९
इतीरितो हरेर्भाव	९-१०४	इत्यग्निमुनुं प्रययौ स	८-८०
इतीरितोऽखिलप्रभु	२१-१७४	इत्यतोऽसौ मया दत्त	२२-१८०
इतीरितोऽतिसंवृद्ध	२१-२७६	इत्यन्येषु च शास्त्रेषु	९-१३४
इतीरितोऽथ सारथिं	२१-७३	इत्यब्रवीत् तं वरुणः	२६-६५
इतीरितोऽपि पाण्डवो	२१-३०५	इत्यभिप्रेत्य तैः शप्तः	३०-१५९
इतीरितोऽब्रवीन्नुपा	१२-३१	इत्यर्थितः सबल	१३-५१
इतीरितोऽवदद्भिरिस्तव	२१-२०	इत्यवेत्य जगृहे जनार्दन	९-२५
इतीरितोऽवागबदनो	८-९८	इत्यशेषपुराणेभ्यः	९-१२२
इतीरितोऽसौ नृपतिः	३१-५	इत्यस्य वाक्यमनु	१९-१२२
इतीरितोऽसौ पुरुषोत्तमेन	६-३४	इत्यस्य सोऽर्कात्मज	८-५६
इतीरितोऽसौ मगधा	२१-१२६	इत्याऽह भगवाञ्छत्रुं	२१-१२९
इतीरितोऽसौ हनुमान्	६-५९	इत्याज्ञया केशवस्य	१५-३६
इतिर्यं तं ननाम स	१७-२३३	इत्याज्ञयैव वरचक्रधरस्य	१९-१३३
इतिर्यमाणे विबुधैः	२७-८	इत्यात्मसङ्कल्पमृतं	११-२०९
इतीव रामाय स राघवः	४-५८	इत्यादरोक्तस्त्रिदशैः	३-५४

इत्यादि कथितं सर्वं	२-५०	इत्याह सोऽपि मुदितः	१९-१७१
इत्यादि कुत्सिततमां जगृहः	१९-४	इत्युक्त आशु कुमतिः	१९-१०३
इत्यादि देवान् प्रति	३२-१४७	इत्युक्त आशु स चकार	१९-७०
इत्यादि धर्मसर्वस्वं	२९-४३	इत्युक्त आशु स तथैव	१९-१९९
इत्यादि बोद्धव्यमिदं	३२-१४७	इत्युक्त आशु स विमृश्य	१९-१९५
इत्यादि मोहाय स	२२-२४५	इत्युक्त आशु सगदः	२२-२९५
इत्यादि रूक्षवचनं	२८-५२	इत्युक्त आश्वेव निमज्ज्य	३२-१०६
इत्यादि वेदवचनं	१-१०५	इत्युक्त आह कालोऽयं	३०-३४
इत्यादि वेदवाक्यं	१-७५	इत्युक्त आह तं भीमो	२६-२६१
इत्यादि सर्वं मोहाय	१-५५	इत्युक्त आह धर्मात्मा	२८-५५
इत्यादि स्वप्नदृष्टं यत्	२८-१८१	इत्युक्त आह नृपतिः	२२-६५
इत्यादिकर्माणि महान्ति	२२-२३१	इत्युक्त आह पापोऽयं	३२-८७
इत्यादिकल्पोत्थित	३-८४	इत्युक्त आह पितरं	१९-१३
इत्यादिलक्षणान्यत्र	९-१३६	इत्युक्त आह भगवान्	१३-११९
इत्यादिवाक्यैः संशान्त	२७-२७	इत्युक्त आह विदुरः	१९-१७३
इत्यादिवाक्योक्तमिदं	३२-१६६	इत्युक्त आह स न ते	१९-८१
इत्यादिव्यासवाक्यैस्तु	२-१४८	इत्युक्त आह स युधिष्ठिर	१९-२०९
इत्यादीनि च वाक्यानि	१-१२०	इत्युक्त आहाऽम्बिकेयो	२१-३६३
इत्याद्यनन्तवाक्यानि	२-१७७	इत्युक्त ऊचे न पिता	२६-२२९
इत्याद्यनन्तानि हेरुदा	३२-१५७	इत्युक्त ऊचे न हि	२८-५७
इत्याद्यसुरमोहाय	२-८१	इत्युक्त ऊचे न हि विप्र	२१-१२२
इत्याद्याः केवलो विष्णुः	२-२८	इत्युक्त ऊचे पवमान	२१-३३०
इत्याद्युक्तं भगवता	१-४७	इत्युक्त ऊचे भीमसेना	२२-३९४
इत्याद्युक्तं वाऽऽत्मनाशाय	२७-१२०	इत्युक्त ऊचे माद्रिपुत्रं	२२-४२९
इत्याश्चार्यो धन्य इत्येव	२०-६५	इत्युक्त एनं त्वभिगम्य	१५-६४
इत्याह खस्था मुनय	२६-२७९	इत्युक्त ओमिति प्राह	२८-१७८
इत्याह निष्पाण्डवतां	२८-११३	इत्युक्तं जामदग्न्येन	२६-१६७
इत्याह व्यासवाक्यानु	३०-७४	इत्युक्तः कर्तुमीशः	५-७

इत्युक्तः कुपितो द्रोणः	२६-२०२	इत्युक्तवन्तं प्रससार	२८-६८
इत्युक्तः प्रणिपत्यैनं	२१-४८	इत्युक्तवन्तं राम आह	२०-१७०
इत्युक्तः प्रददौ विष्णु	२२-१३४	इत्युक्तवन्तमथ रावण	५-३१
इत्युक्तः प्रययौ दूतः	३२-९६	इत्युक्तवन्तममुमाह	१९-८६
इत्युक्तः प्रीतिमापेदे	३०-११०	इत्युक्तवन्तममुमुक्तमयान	१९-१११
इत्युक्तः फल्गुनः प्राह	२२-१२९	इत्युक्तवन्तममुम्	८-१३
इत्युक्तः शकुनिर्वीरं	२१-२७५	इत्युक्तवन्तमवदत्	२१-१२८
इत्युक्तः स क्षणेनैव	८-१५४	इत्युक्तवाक्य उत	८-८
इत्युक्तः स तथा चक्रे	२५-२	इत्युक्तवाक्यं नृपतिं	२१-१२३
इत्युक्तः स तथा चक्रे	३०-४	इत्युक्तवाक्यः स गदां	२६-१२०
इत्युक्तः स त्वहङ्कारात्	२७-१२२	इत्युक्तवाक्यमनु तान्	१९-१५७
इत्युक्तः स मुमोद	१३-३	इत्युक्तवाक्यममुम्	१९-२८
इत्युक्तः स ययौ जगद्भव	९-५८	इत्युक्तवाक्यानवदद्	२०-१९७
इत्युक्तः सः ययौ	२५-१३५	इत्युक्तवाक्ये हलिनि	२०-१९८
इत्युक्तः सहदेवेन	२४-५२	इत्युक्तस्तं प्रणम्याऽशु	२८-१६६
इत्युक्तमपि नेत्येव	३१-३५	इत्युक्ता अपि भीष्माद्याः	२१-३२०
इत्युक्तमाकर्ण्य स	२६-३०	इत्युक्ता तं पुनः प्राह	२८-२०४
इत्युक्तमात्रवचने स	१५-५६	इत्युक्ता देवता दूतं	३२-९१
इत्युक्तवचनं पूर्वं	२२-१५६	इत्युक्ता साऽभवत् तूष्णीं	२८-२१२
इत्युक्तवत्यखिल	२२-१७४	इत्युक्ते केशवं नेमु	२२-१८६
इत्युक्तवत्यथ सुते	१९-२५	इत्युक्ते तं पार्थ ऊचे	२०-२१९
इत्युक्तवत्यथ हनूमति	८-६	इत्युक्ते तत् तथेत्याह	२१-३५१
इत्युक्तवत्यनु तथेत्यवदन्नदीजो	१९-१७८	इत्युक्ते फल्गुनः कृष्णं	२४-१९
इत्युक्तवत्यपि यदा	१९-१५५	इत्युक्ते स्वगुणानुच्चैः	३१-५०
इत्युक्तवत्यपि सहैव	१९-१५२	इत्युक्तेऽस्याः शमयितुं	२८-१९९
इत्युक्तवत्येव नृपे सुरेशैः	२८-१०१	इत्युक्तो जाम्बवानाह	८-१५२
इत्युक्तवन्तं नृपतिः	३१-३४	इत्युक्तो डम्भबुद्धयैव	२५-५२
इत्युक्तवन्तं नृपमाह	२२-६७	इत्युक्तो दर्शयामास	२७-६५

इत्युक्तो द्रौणिरासीत्	२७-१७२	इत्युक्त्वा तं केशवः	२०-१७१
इत्युक्तो द्वेषमुत्सृज्य	३१-१९	इत्युक्त्वा तं पुरस्कृत्य	३०-७९
इत्युक्तो धर्मराजः	३१-२८	इत्युक्त्वा तां पुनः प्राह	२८-२००
इत्युक्तो नारदः प्राह	२१-६५	इत्युक्त्वा तावुभौ युद्धं	२२-१२९
इत्युक्तो फल्गुनः प्राह	२८-१६०	इत्युक्त्वा धनुरादाय	२७-६६
इत्युक्तो बहुधाऽनिन्दत्	२७-११७	इत्युक्त्वा प्रमुखात्	२७-४१
इत्युक्तो भगवानाह	२९-१५	इत्युक्त्वा प्रययाविन्द्र	२२-१४१
इत्युक्तो भगवान् कृष्णः	२८-२१७	इत्युक्त्वा प्रययौ व्यास	२६-२५४
इत्युक्तो भगवान् देव्या	२२-१५२	इत्युक्त्वा प्रविवेशान्तर्धन्वी	२८-१२८
इत्युक्तो भीमसेनस्तु	२२-११४	इत्युक्त्वा मरणायैव तां	३०-१०४
इत्युक्तो मा फलं मे	२१-२८९	इत्युक्त्वा स तु गन्धर्वः	११-११२
इत्युक्तो मूर्धजं रत्नं	२८-१६४	इत्युक्तवैनं समाश्लिष्य	२१-२०१
इत्युक्तो युयुधे पित्रा	३०-९९	इत्युक्तवैव प्रणमतो	२८-१९६
इत्युक्तो रविजो मद्रान्	२७-३१	इत्युक्तवैवावदन्मन्त्रं	२२-१२१
इत्युक्तो वासविः प्राह	२५-१२	इत्युक्तवोन्मुच्य तं द्रोणो	१८-८४
इत्युक्तो वासविः प्राह	२६-१७६	इत्युक्त्वा प्रययौ ब्रह्मा	१८-१३८
इत्युक्तो वासुदेवेन	३०-४५	इत्युक्त्वाऽभिप्रणम्यैनं	२२-१८१
इत्युक्तो वित्तमादाय	३१-३७	इत्युदीरितमजोऽवधार्य	९-२७
इत्युक्तो वैरमात्मोत्थं	२४-४४	इत्युदीरितमवेत्य	९-२९
इत्युक्तो शान्तबुद्धश्चैव	२८-१९४	इत्युदीरितमाकर्ण्य	९-१०१
इत्युक्तो शान्तिमापन्ना	२७-१६२	इत्युदीर्य प्रदायाऽशु	२८-१२७
इत्युक्तोऽन्यरथं प्राप्य	२६-१७९	इत्यूचिवांसं तमुवाच	२७-१०६
इत्युक्तोऽप्यर्जुनो नाऽह	२१-१३७	इत्यूचिवांसं पतिमाह	१२-१२२
इत्युक्तोऽभ्यगमत्	२१-३४३	इत्यूचिवांसं पार्थ तं	२७-१०४
इत्युक्तोऽवरजैश्चैव	२२-४१३	इत्यूचिवांसं प्रजगाद	२८-९४
इत्युक्तोऽसौ दूत	२२-२०१	इत्यूचिवांसममुमाह	१९-२७
इत्युक्तोवाच नैवान्ध	२८-२०७	इत्यूचिवाञ्छक्रधनुः	२६-२३०
इत्युक्त्वा कृत्यया भूयः	२२-४०९	इत्यूचिवान् धृतराष्ट्रा	२२-२२

इत्यूचिवान् वासवः	२७-१६१	इमं मन्त्रं वदिष्यामि	२२-१२०
इत्यूचिवान् सह मरुत्तनय	१४-१०१	इमां न्यस्तवतो द्यूते	२१-३२६
इत्यृग्यजुःसामार्थर्व	१-१३५	इमानि कर्माणि रघूत्तमस्य	४-६५
इत्येतत् पञ्चरात्रोक्तं	१-१२६	इमे च कुर्युः किं	७-३४
इत्येव तेन हरिणा	२२-४२	इमौ च रक्षोऽधिपती	३-६५
इत्येव तैः पुरजना	१९-२१९	इमौ पितुर्यशोऽर्थिनी	१७-२३१
इत्येव पार्षतमुतासहिते	१९-२११	इमौ हि भीमफल्गुनौ	२१-१०४
इत्येवं शङ्कमानं	२९-१०	इयं प्रतिज्ञा हेतुः	९-५६
इत्येवमस्त्विति स तामवदत्	१९-८७	इयं रमा तवाऽत्मजा	१७-५२
इत्येवाप्रहरत्यस्मिन्	२५-१७	इयं हि सा शुद्धतनुः	३२-११२
इत्येवावादीद दक्षिणाभिः	२०-७५	इष्टं च यज्ञैः पूर्तश्च	३१-४३
इदं कस्यापि नाऽख्येयं	२२-४०८	इष्टं च यज्ञैश्चरितं च पूर्तैः	२८-९८
इदं ज्ञानमुपाश्रित्य	२-९६	इष्टा भोगा मया भुक्ताः	२८-९९
इदं पितुस्तस्य को	२६-१८६	इष्टोऽसि मे दृढमिति	२-१०५
इदं वचो व्याससमास	२९-५७	इष्ट्वैवानुज्ञया तस्य	३०-७४
इदं समीक्ष्य बद्धवत्	७-३५	ई	
इदं हि नः शुभप्रदं	१७-१५	ईक्षन् मुखं तस्य	२२-१४३
इदमेकं सुनिष्पन्नं	२-७०	ईदृशं पाण्डवैश्वर्यं	२१-२७४
इदानीं सर्वदेवानां	२२-४०५	ईदृशानन्तसङ्ख्यानां	२२-२५३
इन्दिरापतिरानन्दपूर्णो	१३-२८	ईयुर्देवाधिदेवं शरणं	११-१७३
इन्द्रस्य दत्तश्च वरः	२०-२२९	ईशत्रपि हि देवेशः	२-७८
इन्द्रेण देवैः सहितेन	२०-८७	ईश्वरोऽहमहं भोगी	२-१०१
इन्द्रो नराशसम्पत्त्या	२-१२८	उ	
इन्द्रो ह्यसौ फल्गुनत्वेन	२०-२२९	अहस्तदष्टभागेन	२७-६१
इन्द्रोऽङ्गदे चैव ततः	३-८१	उक्त इन्द्रेण चोपास्यो	२१-६१
इन्द्रोऽथ विस्मृतस्थ	१३-६४	उक्तं कृष्णोनाप्रतिमेन	२०-७७
इन्द्रोऽप्यवाप स्वं स्थानं	२२-३३२	उक्तं पद्मपुराणे च	१-५६
इन्द्रोऽर्जुनं समागम्य	२२-१४०	उक्तं पद्मपुराणे च	२२-४२५

उक्तं पुराणे ब्रह्माण्डे	२-१६८	उच्चैःश्रवा नाम तुरङ्गम्	१०-१८
उक्तं ममैवैष यदपि	८-१२३	उच्छिद्य सन्तति पाण्डोः	२८-११४
उक्तं लक्षणशास्त्रे च	९-१३३	उच्यन्ते च क्वचित्	९-१२९
उक्तः पूर्वोऽध्याये शास्त्राणां	२-२	उच्यन्ते बहवश्चान्ये	९-१२८
उक्तः प्रकोपनावैव	२६-१७३	उज्जीवयामास विभुः	९-१९
उक्तः स इत्थं प्रविचिन्त्य	१५-१७	उज्जीवयाम्यहं गर्भं	२८-१७२
उक्तक्रमात् पूर्वभवस्तु	३-३२	उज्जीवयिष्य इति	६-२२
उक्तस्तु हैडिम्बममुष्य	२६-११५	उताद्य कृष्णसंश्रयाद्	१७-३७
उक्ता ग्रन्थेषु तस्माद्धि	९-१२५	उताद्य यद्यमुं वयं	१७-३९
उक्ता रामकथाप्यस्मिन्	२-४९	उत्कृत्य भीमाय ददौ	२८-१६५
उक्ताः शतं च विप्राया	२१-३७२	उत्कृत्य शीर्षं तु सुया	२६-२४२
उक्ते ययुस्ते तमभि	२१-१८४	उत्कृष्य तं सुरपतिः	१३-१३०
उत्तैरन्यैश्च गिरिश	२२-१७५	उत्क्षिप्य तं गगनम्	१३-१२०
उत्तैवमाह च पृथा	१९-८२	उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः	२-९३
उक्तो मानुषया बुद्ध्या	२४-५१	उत्तमा इति विज्ञेया	२९-३४
उक्तो यो महिमा विष्णोः	२-१२०	उत्तमे वचसा शिक्षा	२१-३२७
उक्तोऽपि नो गुरुभिरेष	१९-८२	उत्तरेषां प्रसादेन	१-७९
उक्तोऽर्थः सर्व एवायं	२-५४	उत्तरोत्तरतः सर्वे	२१-५४
उक्तोऽर्थः सर्व एवायं	१८-१३९	उत्तरोत्तरमेतेऽपि गुण	३०-४७
उक्त्वा च परुषा वाचः	२७-१६	उत्तरोत्तरवश्याश्च	१-१३१
उक्त्वा प्रायोपवेशं च	२२-४००	उत्तवाऽनमत् कञ्जभवः	२७-१६१
उक्त्वा स इत्थं पुनराह	६-५८	उत्तवैवमेत्य निखिलं	१९-८३
उक्त्वेति कंसं पुनरेव	१२-७२	उत्तस्थतू रविशशिप्रतिमानरूपौ	१९-१२९
उक्त्वेति कृष्णं पुनरेव	११-१३०	उत्तस्थुरुच्चोरुगिरीन्	८-१६८
उक्त्वेति राजानम्	२२-१८	उत्तारयन्तीमथ तत्र	१०-४७
उक्त्वैव धर्मतनयाय	१९-३६	उत्तीर्य सज्जनगणस्य	१४-७४
उक्षणः सुधुरः साधुः	९-१३५	उत्थापयामास पतिं	३०-१०५
उग्ररूपधरं रुद्रं	२८-१२०	उत्थाप्य चैनमरविन्द	६-१

उत्थाप्य तं यदुपतिः	१३-१०	उद्दिश्य संस्थित उपात्तशरः	८-२०
उत्थाप्य तं रघुपतिः	८-२२९	उद्धेद् धार्तराष्ट्रोऽयं	२८-४४
उत्थाय तस्मात्	११-२१५	उद्धर्तुकामो रथचक्रमेव	२७-१८०
उत्थाय तस्मादनुजै	२४-६५	उद्धृत्य बाहू प्रययौ	२१-३९२
उत्थाय बाणं यमदण्ड	२६-२३५	उद्धृत्य मुद्रोद्धरण	१५-३०
उत्पत्तितश्च सर्वज्ञा	१८-१७	उद्धृत्य वृक्षं तेन	२३-२८
उत्पत्तिपूर्वककथां	१९-९६	उद्धृत्य वेदानखिलान्	१०-५७
उत्पत्तिर्देव्यानामपि	२-६२	उद्बर्ह गिरिं क्रोधात्	८-१५५
उत्पत्त्यर्थं जाम्बवत्या	९-११२	उद्बर्ह गिरिं तं तु	१८-१२९
उत्पत्स्यते वासुदेवाद्	२२-१८०	उद्यम्य दोर्भ्यां स गदां	२२-१९५
उत्पपात निरीक्ष्या	८-३९	उद्योग आसीद् भीमस्य	१८-४९
उत्पाट्य चैकेन करेण	१०-६	उद्वाहमप्यथ नदीजमुखाश्च	१९-१७३
उत्पातमीक्ष्य तु तदा	१३-३९	उद्वाहयामास सा तां	११-१०२
उत्पादयामास सुतं	२०-१५५	उद्वाह्य काशितनयां	१९-२०१
उत्सन्नाः प्रायशः सर्वे	२-४	उद्वाह्य तत्र निवसत्सु	१९-१६०
उत्सादितत्वानु दुरागमानां	३२-१३१	उद्वाह्य रेमे पृथगेव	२०-१३८
उत्सार्य निर्विषजलां यमुनां	१३-४२	उद्वीक्ष्य कृष्णमभियान्तम्	१४-२४
उत्साहयुक्तस्य च तत्	१०-३५	उद्वेलसागरवदाश्रुभियाय	१४-२४
उदङ्क्ते वासुदेवस्तु	३०-६५	उन्मादनादीनि स वेद	१५-३६
उदरस्य किञ्चिदाधिक्यं	३०-१२१	उन्मुच्य भर्तृद्वेषोत्थ	११-९४
उदारबाहुभूषणः	९-८२	उपकाराय भीमेन तव	३१-१७
उदारमध्यभूषणो	९-८४	उपदिश्य परं ज्ञानम्	३२-९
उदीर्य चेति केशवं	२१-२०	उपद्रवाय लोकस्य	२७-११६
उदीर्य चैवमीश्वरः	१७-५४	उपप्लाव्ये ते कतिचि	२३-५८
उदीर्य चैवमीश्वरः	१७-१११	उपप्लाव्ये सभायां हि	२४-२२
उदीर्य चैवमीश्वरः	२१-८३	उपर्यधश्चाऽत्मनि नेत्र	१०-१२
उदीर्य दूतमभ्ययात्	१७-१२२	उपलभ्य पुनः सज्ज्ञां	२८-१५
उदैत् ततः फाल्गुने	१२-१२०	उपवासकृशो भार्या	३१-२१

उपसाधको नश्रोक्तो	३-७	उभौ च तौ सायकाभ्यां	२६-३०१
उपांशु कुञ्जरश्चेति	२६-२७७	उभौ सुमित्रातनयौ	३-८०
उपांशु वर्त्मना ततः	१७-२०४	उभौ हि बाहुषालिनौ	१७-२६२
उपादिशत् परं मनुं	११-१४६	उभया निर्मितात्माद्ध	२२-४०९
उपाय एष चिन्तितो	१७-७५	उमांशयुक्ता नितरां	१८-९७
उपायने सुयोधनं	२१-२५२	उमाद्या रौद्रमेवात्र	१८-११८
उपारमत तद्युद्धं	२५-१३५	उमापतिस्त्वेकमधारयत्	४-४४
उपासमानेषु विचित्र	३१-५६	उमापतेर्वरोद्धतः	८-२४
उपासिरे च तं नृपाः	२१-२६५	उमावेशाद् रूपगुणोपपन्ना	२०-३८
उपास्यते सदा विष्णु	२१-६३	उरङ्गपाशेन तदा त्वमेव	८-१४०
उपास्यमानो भगवान्	२१-६१	उलूकं सहदेवोऽथ	२८-३३
उपेक्षिता द्रौपदी	२४-६०	उवाच कार्ष्णिारम्ब ते	१७-१९१
उपेत्य चांसगौ हरेः	१७-२५६	उवाच च त्वद्वशगोऽस्मि	८-२२०
उपेत्य तौ हरेर्वचः	१७-२३६	उवाच च पुनः कृष्णां	२१-३८२
उपेत्य मन्दं ललितैः	४-२८	उवाच चार्या तव मृत्यु	१२-७१
उपेत्य मुष्टिनाऽहनद्	१७-२६१	उवाच चास्मा ऋषिरुग्र	४-१५
उपैतमाशु संयुगार्थिनौ	१७-२३५	उवाच चाहं पितृव	२६-१२०
उपैव रुक्मिणीं शुभां	२१-२६०	उवाच चाहमादिष्टो	२८-१२५
उपोष्य बभ्रे कोटिधारा	२०-८८	उवाच चैक एवाहम्	२८-५३
उभा यदस्य जनुषं	२-१५४	उवाच चैनं भगवान्	१०-४३
उभावजेयौ गदिनां	२६-६	उवाच चैनं रजनी	८-१०१
उभावतिरथौ तौ तु	२७-८६	उवाच जीविताशा ते	३१-१४
उभौ च तावस्त्रविदां	८-१७४	उवाच तं भगवान्	१०-६६
उभौ च तावस्त्रविदां	२५-६५	उवाच तां स तत्याज	११-८७
उभौ च तावस्त्रविदां	२७-४९	उवाच न विरोधस्त	२४-२
उभौ च तौ तेन विचूर्णितौ	८-१९५	उवाच भीमसेनस्य	२२-२९२
उभौ च तौ पेततुरद्भि	२६-३१	उवाच भूमौ नृपतिर्भव	११-१८
उभौ च तौ युधिष्ठिरा	२१-३४२	उवाच माद्यू सुतदं	१२-१२३

उवाच मैवमित्येनं	२२-२९०	ऊचे गङ्गामुत्तमां	२०-६७
उवाच रामं रजनी	८-६६	ऊचे च पार्थयोः कृष्णो	२८-१५२
उवाच वाक्यं च न	६-४०	ऊचे तं भगवान् व्यासो	२१-२००
उवाच वाचं पुरुषप्रवीरः	२७-१४२	ऊचे तमाहाऽशु जग	२६-२६
उवाच विदुरस्तत्र	२१-३२१	ऊचे नन्द सुतोऽयं	१३-२
उवाच शक्रो जगतां	२०-१३१	ऊचे नान्यद् भवतां	२१-३३७
उवाच शाठ्यात् तपसे	२८-४८	ऊचे पुनर्जीवति किं	८-१५१
उवाच शैनेय न	२२-२६३	ऊरुं तवान्यं च रणे	२१-३८९
उवाच सा तं न त	११-३२	ऊरुं सन्दर्शयामास	२१-३३६
उवाच सौमित्रिमथ	८-६०	ऊरू तवाहं हि यथाप्रतिज्ञं	२८-६७
उवाच हेतुना केन	२५-४५	ऊरू भीमेन भेत्तव्यौ	२८-६१
उवास तां निशां प्रभुः	१७-२७३	ऊर्ध्वधारमदादास्ये	२५-१३२
उवास नागाख्यपुरे	११-६८	ऊर्ध्वबाहुः स चुक्रोश	२१-३२२
उवास नित्यसत्सुख	१७-२९७	ऊषुर्वने च ते पार्था	२२-५८
उवासैव वने तस्मिन्	११-११२	ऊषुश्च चतुरोऽब्दांस्ते	२२-३१७
उवाह कृष्णां स तु	२२-२६६	ऊषुश्च रात्रिं परमाज्ञयैव	३१-६१
उषित्वा कतिचिन्मासान्	२१-४९	ऊषुस्ततश्च निजपुत्रक	१९-१८१
उष्याथ तत्र कतिचिद्दिनम्	१९-१०५	ऊषुस्तथैव परिवत्सरपश्चकं	१९-१८३
ऊ		ऊह्यैव तानपि ययौ	१९-४३
ऊचुः परं पुरुषमेनम्	११-१७४	ऊ	
ऊचुः सुदुःखितधियोऽथ	१९-४६	ऊगादयश्च चत्वारः	१-३०
ऊचुः सुयोधनमुखाः	१४-५६	ऊचां प्रवर्तकं पैलं	१०-७६
ऊचुर्बाणायादिशच्च	२२-२३७	ऊजवो नाम ये देवा	३२-७३
ऊचुर्वयं मानयाम	२२-३८४	ऊणामोक्षाय सर्वेषां	३२-६३
ऊचुश्च हा बत सुयोधन	१९-२१४	ऊणान्यनुमुच्य दोषोत्तया	३२-६६
ऊचुस्तथैनामुदे वयं ते	११-२८	ऊत एकं भैमसेनिं	२८-१३६
ऊचुस्तदखिलं ज्ञात्वा	२६-२७९	ऊतं विधातुमभ्ययात्	१७-१२८
ऊचुस्तपो नोऽस्तु वने	३०-१४४	ऊते चतुष्पक्षिणश्च	२०-२३७

ऋते पित्रोर्विपृथोः	२०-१७३	एकस्समोऽप्यखिल	१-१०
ऋते भवन्तं न हि तं	१०-४०	एका च धार्तराष्ट्र	२४-२३
ऋते भीमं वाऽर्जुनं	२५-७२	एका पूर्वं ते अश्विनोश्चैव	२१-१६२
ऋते रमां जातु मम	११-१२२	एका भार्या सैतयोः	१२-१२४
ऋते स तस्यास्तनयस्य	११-७२	एकादशाक्षौहिणीभ्यः	२८-४१
ऋते सत्यवतीसूनोः	२-७३	एकान्त एवास्य भक्त्या	१५-६६
ऋतेऽर्जुनादर्जुनस्य	२२-३७६	एकान्ततो जयमवीक्ष्य	१९-१९२
ऋतेऽर्जुनादेकमेव	२२-४१७	एकान्तभावोपगता	२-१०९
ऋतौ तु सा समाप्नुता	११-१४७	एकान्तमेत्य रघुपेण	९-४५
ऋत्विजो मुनयो	२१-२२२	एकान्ते तु यदा	९-५२
ऋषभं मा समानानां	२८-७४	एकविरोधी यदि मध्यमो	२९-५५
ऋषिभिर्जामदग्नयेन	२४-६८	एकाहयज्ञे दीक्षितेनैव	२२-३९६
ऋषिमानुषगन्धर्वा	१८-२६	एकीभावं स्वरूपेण	२१-३८
ए		एकीभावं स्वरूपेण	२८-१८३
एक एव न चान्यो	३०-४८	एकीभूतान् पुनरेव	२३-४२
एकं च तेऽनुजमिमे	१९-१९३	एकेन बाणेन सुते हते	२७-१५७
एकं हतं चेदन्यत्	२६-१६२	एकैकमेभिर्विनिपातित	८-७४
एकः पूर्वागतोऽत्रान्यः	२४-१७	एकैकमेषु स विकम्पयितुं	६-६
एकः स भगवानुक्तः	३-६	एकैकशस्त्रिषु पृथग्	२-१२५
एकः समेतैर्बहुभि	२२-२२७	एकैवातः कृष्णवत् ते	३२-३५
एकदेशेन सत्यं तु	१-३७	एको जिगाय तरसा	१४-६३
एकदेहत्वमाप्यैनं	१८-१०२	एको नारायण आसीत्	१-६३
एकदेहा मानुषत्वम्	१८-१०३	एको ब्रह्मा च वायुश्च	१-७३
एकविंशतिवारं च	२६-१४०	एको ममाभूदपरः	३०-१५४
एकस्तदा निजरूपासिरेव	२०-१६३	एको रुद्रस्तथा शेषो	१-७३
एकस्मिन्नह्नि भगवान्	२२-१६६	एको ह्यसौ मरुतां सौम्य	२०-१९२
एकस्य भङ्ग इति नैव	६-१५	एकोऽपि विष्णुः स तु	२४-५५
एकस्यापि समस्ताना	२१-३७८	एकोऽपि सकलैर्योत्स्ये	२१-१२७

एकोऽहमेव नृपतीन्	१९-१९३	एते हि देवप्रवराः पृथिव्यां	३२-१०२
एकोत्तरामपि शताच्छत	१४-१२	एते हि देवाः पुनरण्ड	३-२२
एतच्छ्रुत्वा धर्मसुतो	२१-६७	एते हि धर्ममरुदिन्द्र	१४-५८
एतत् कृत्वा धृतराष्ट्रात्मजः	२०-३९	एते हि पापतमचेतस	१९-१७५
एतत् सर्वं लोकनाम	२१-४१	एते हि मारुताद्यास्ते	१८-१३७
एतदर्थं हि कृष्णेन	२१-१३८	एतेऽखिलाः षण्डतिला	२१-३८३
एतदर्थोऽवतारस्तु	९-३८	एतेन कार्मुकवरेण	१९-१२१
एतद् बुद्ध्वा बुद्धिमान्	२-९७	एतेन राक्षसमहं	१९-७७
एतद्दशात्मको वायुः	२-१४२	एतेन सत्यवाक्येन	२-६७
एतद्विना न कस्यापि	१-८०	एतेषु दूरागमितेषु	१९-२१
एतद्विरुद्धं यत्तु स्यात्	१-३१	एतेषु विष्णोराधिव्ययम्	१-३३
एतद्विरुद्धं यत् सर्वं	१-५१	एतैः शरैः प्रतिहतो	१९-१२१
एतन्निशम्य वचनं स तु	१४-१०१	एतैः सुरादिभिरतिप्रतिभा	१-२०
एतस्मिन्नन्तरे कृष्णो	२८-१५०	एतैर्धर्मैर्विष्णुना पूर्वं	२२-९१
एतस्मिन्नेव काले	५-५	एतैर्विहीना या भक्तिः	१-११३
एतस्मिन्नेव काले	११-१००	एत्याऽकाशाग्नारदः	२०-६५
एतस्मिन्नेव काले कमल	११-१७३	एधमानद्विडित्येव	२२-३२
एतस्यानादिसद्भक्ता	३०-५०	एधमानद्विबुधयस्य	१-१००
एतां गृहाण युवतीं	१९-६०	एनं गृहीतं च मया यदीह	२७-१४३
एतां च ते दुहितरं	१९-१५६	एनं समाश्रित्य दृढो	१५-४९
एतां दृष्टिमवष्टभ्य	२-१००	एनैव साध्यं त्वसदेव	३२-१४६
एतादृशं मे सहभोजनं	८-२४२	एवं कृते तव भवेत्	१९-१७७
एतादृशं नैव रामेण	२२-२३४	एवं कृते निहतकण्टक	१४-६९
एतानपेक्षयैव फल	२२-८४	एवं कृष्णो द्वारकामध्य	२०-६३
एतान् निशम्य चरणी	१९-१५७	एवं क्रीडत्यब्जनाभे	२२-२१७
एतावताऽलं भीष्मादे	२२-१३५	एवं क्रीडत्ययं देवः	२२-१८६
एतावदेवाखिल	८-२३१	एवं क्रीडन्तोऽप्यात्मशतया	२०-८०
एते साधारणा धर्मा	२९-२१	एवं क्रीडन् पुत्र	२२-४३०

एवं गजानां बहुकोटि	२२-८	एवं प्रशासति जगत्	१५-१
एवं गतेषु बहुशो	१४-८६	एवं बदर्या विहरत्सु	२२-२६९
एवं गुणैरखिलैश्च	२२-९५	एवं बलाढ्यममुमाशु	१९-८०
एवं गोपान् प्रीणयन्	१२-९३	एवं बहून् संसृति	१०-६८
एवं च मारुतिशिरस्यभिषेकम्	१९-२११	एवं बृहद्रथसुतोऽपि	१४-८५
एवं च वक्ष्यमाणेषु	९-१२६	एवं ब्रुवत्यगणितोरुगुणे	१९-६१
एवं चिन्तासमाविष्टं	२२-११८	एवं ब्रुवत्यपि नृपे	१९-११
एवं जीवास्त्रिधा प्रोक्ता	३०-५१	एवं ब्रुवन्नपि नृप	२१-२९०
एवं ज्ञानं पुनः प्रापुः	१०-८४	एवं ब्रुवाणमथ तं	१९-१५०
एवं तयोः क्रीडतोः	१६-१३	एवं भीष्मो दशाहानि	२५-३०
एवं तान्यपकृष्याहं	२६-१४७	एवं मन्वानः क्रीडतः	१५-२५
एवं तु विदुरेणोक्ते	२१-३२४	एवं मुक्तगणाः सर्वे	२-११७
एवं तेन समादिष्टा	२५-५०	एवं यत्नात्तपसा	२३-२९
एवं त्रयोदशसहस्र	९-१६	एवं यदूनामृषभेण	२२-२०८
एवं त्वच्चर्चने शक्तो	२६-२२३	एवं ययावपि तयोः रिह	१९-६२
एवं त्वदस्त्रनिहतं गर्भं	२८-१७०	एवं रमालालितपाद	९-४०
एवं धर्मः शाश्वतो	२२-१०१	एवं रुदत्सु सहितेषु	१९-७७
एवं धर्मो विहितो वेद	२२-९९	एवं लोकस्य संवाद	२४-५०
एवं नरोत्तमपरास्तु	११८	एवं वदत्येव शिनि	२२-२६३
एवं निदर्शयित्वैव पुनः	२६-२२३	एवं वदन्तं कौन्तेयं	२८-२२५
एवं निवसतां तत्र	२३-१९	एवं वसत्यमितपौरुष	२२-२५७
एवं निशम्य गदितं	१९-१२	एवं विचार्य विषमुल्बणम्	१४-७०
एवं पार्थान् प्रतिष्ठाप्य	३०-४६	एवं विचिन्त्याप्रतिमः	१५-१६
एवं पुनः सृजते सर्वम्	३-३५	एवं विदुर्ये परमाम्	३-३७
एवं प्रतिज्ञायुगमार्थं	२८-७३	एवं विधं सुकुशलं	१९-१९८
एवं प्रत्यक्षे विष्णुपदाश्रयस्य	२०-२३	एवं विधान्यगणितानि	९-४२
एवं प्रत्यक्षे विष्णुबले	२०-२५	एवं विधान्यगणितानि	२२-२५६
एवं प्रयातेषु सकेश्वेषु	३२-१२७	एवं विधान्यद्भुतानीह	२०-८१

एवं विराटं मोचयित्वैव	२३-४८	एवमक्षौहिणीषट्	२८-४१
एवं शुभोच्चगुणवत्सु	१९-१	एवमग्नीनङ्गिरसं	२२-२५१
एवं स कृष्णातनुः	५-४७	एवमत्राप्यधर्मेण	३२-७५
एवं स देववरवन्दित	१३-३३	एवमध्यात्मनिष्ठं	२-१४६
एवं स मत्वा प्रविवेश	२७-६०	एवमन्येऽपि हि गुणा	२२-३४०
एवं स वायुरनुविष्ट	१९-१८७	एवमादिपुराणोत्थ	११-९३
एवं सशोद्यमानः स	२६-२४७	एवमादीनि चित्राणि	१८-३३
एवं सदा विष्णुपर	२२-६०	एवमाद्यनुशास्याजः पार्थ	३०-५३
एवं सदैव नियमः	१-१८	एवमुक्तोऽब्रवीद्	२२-१०९
एवं सर्वपदानां च	१-९४	एवमेवार्जुनोऽप्याह	३१-३७
एवं सुधार्मिके लोके	३२-१२	एष मोहं सृजाम्याशु	१-४८
एवं सुराणां च निसर्गजं	३-६४	एष मोहं सृजाम्याशु	२२-१५३
एवं सुराश्च पवनस्य	५-४८	एष स्वयं हि मरुदेव	१९-८७
एवं स्कान्दे हि वचनं	२२-३३५	एष ह्यशेषनिगमार्थ	२२-१७३
एवं स्थितं तमरविन्द	२२-१६९	एषा सा द्रौपदी नाम	१८-१३५
एवं स्थितेष्वेव पुरातनेषु	३-७८	एषा हि साक्षाज्जगतां	३२-१०९
एवं स्मृत्वा तेन रन्ध्रे	२६-१५०	एषां च सर्वलोकानां	२१-५८
एवं स्वपुत्रपरिपालनतो	१९-१९	एषां यत्र विरोधि	१-३५
एवं स्वपुत्रवचनं	१९-९	एषां श्रियश्च निखिला	१९-१५५
एवं हरीच्छयैवासी	१८-८५	एहोक्तेको वाऽस्मासु	२१-१२८
एवं हरेर्नित्यजगत्प्रवाहः	३-३६	ऐ	
एवं हि तासां शापमोक्षः	२०-१६३	ऐच्छन्न तस्या हि बभूव	११-३६
एवं हि भगवद्धर्म	२१-३७०	ऐन्द्रं सभातलं प्राप्तः	२१-६४
एवं हि वायुतनयस्य	२७-३९	ऐन्द्रं स्यन्दनमारुह्य	२२-३०८
एवं हि सर्वशास्त्रेषु	२-५४	ऐश्वर्यं स्वं दर्शयन्	२२-३९४
एवं हि सैनिकगणा	१९-१५	ऐहिकं त्वसुरेष्वेव	९-३५
एवंप्रतिज्ञक ऋषिः	९-५०	ऐहिकस्य सुखस्यापि	२४-३८
एवञ्च ते कीर्तिधर्मौ	२२-१०८		

ओ		कदाचिन्मन्यते पार्थ	१८-२१
ओमित्युक्तो भगवता	३०-६१	कनीयसे सा ह्यवदत्	११-३४
ओमित्युवाच भगवान्	९-४८	कन्या तु सा दाशराजस्य	१०-४६
औषधीनां प्रभावेन	८-२०५	कन्याऽहं चैनमहमेव	११-७५
क		कन्यां तथा करवीर	१२-७
क उद्यमी नृपेप्सिति	२१-२९७	कन्यारत्नं चामुं चक्रे	११-१५७
कंसस्य ये त्ववराजाश्च	१३-१२२	कन्यावनार्थं मगधाधिपेन	११-१९६
कंसाय सर्वमवदत्	१३-८३	कन्यैव साऽभवदतः	११-१८४
कंसेनापापौ देवकी	१२-१०७	कन्योदिका वत कुलद्वय	११-७६
कंसोऽप्यतीव भय	१३-१०७	कपिप्रवीरा अखिलाः	८-१०५
कः प्रापयेदन्य इमां	८-७८	कपिप्रवीरांश्च निहत्य	८-६४
कश्चित् कालं द्रौपदेया	२२-५६	कपिप्रवीराश्च तरुञ्जिलाश्च	८-१४५
कञ्जं तथाऽपि कुमुदं	१३-११६	कपिलो दत्तऋषभौ	२-२६
कथं च सर्वधर्मज्ञा	३२-८९	कपे कुतोऽसि कस्य	७-३७
कथं छलात्मके द्यूते	२१-३१६	कपोलनिर्भातचलत्	२०-१२३
कथं दुर्योधनः स्थानं	३२-८८	करं करेण पीडयन्	१७-९२
कथं द्यूते जिता चाहम्	२१-३१८	करं सुमहदादाय ततः	२१-१८७
कथञ्चिज्जीवितं वा स्यान्न	२१-१४२	करमाप च वीरोऽसौ	२१-२०९
कथञ्चित् तानवस्थाप्य	३०-५४	कराभ्यामस्य कर्णौ	८-११६
कथयामासानुभूतं	११-११५	करिष्य इत्युदीर्य स	१७-१६५
कथाभिर्वासुदेवस्य	२२-३१८	करीन्द्रमेकं तं निधायैव	२०-१०७
कदाऽप्यर्चोर्णमद्य तत्	१७-९४	करीन्द्रसत्करोरुयुक्	९-८५
कदागमांस्तस्य कुर्युक्ति	१०-३७	करुशराजपूर्वकाः	१७-१५७
कदाचित् तं लालयन्ती	१२-११६	करे प्रगृह्य केशवो	१७-४८
कदाचिदग्रगो भीमो	२५-४०	करे विमथ्यास्तबलं	१०-१४
कदाचिदतिमानोऽपि	३२-७०	करोति शर्वपालितो	२१-९७
कदाचिदीशः सकलावतार	९-१२१	करोतु गुर्वर्थमिति	१५-३८
कदाचिदीश्वरः स्तनं	१३-७	करोतु राजसूयं मे	२१-६६

कर्णं प्रति तमाहाथ	२६-२५३	कर्णोऽभ्ययाद्धरिहयात्मजम्	१९-१३६
कर्णं समन्तात् प्रति	२७-२२	कर्णोऽर्द्धस्थ इत्युक्तवा	२५-३१
कर्णं सेनापतिं चक्रे	२७-१	कर्तव्यमूढं तमवेक्ष्य	८-९७
कर्णं हस्ते प्रगृह्णैव	१८-४७	कर्ता च सर्वजगतः	२२-६६
कर्णः पराद्रवदिह स्म	१९-२०५	कर्ता हि तस्य परमेष्ठि	२१-१६७
कर्णः शक्तिर्मया दिव्या	२६-२१५	कर्तुं राज्यं पुरो गन्ता	२२-६३
कर्णः स कीटतनुगेन	१५-५३	कर्तुं व्यवसितो बुद्ध्या	२१-३५६
कर्णः सुरांशोऽपि सुयो	२४-६७	कर्मक्षयादेव सुरेतरास्तु	३२-११७
कर्णदुःशासनभ्यां	२२-४०१	कर्माणि कुरुते नित्यं	२-७८
कर्णदुर्योधनादिंश्च	२६-२७३	कर्माण्यनन्यौपयिकानि	२७-१५४
कर्णमायान्तमालोक्य	२७-९१	कलावेवं व्याकुलिते	२-५
कर्णस्तु तं परित्यज्य	२६-२२४	कलिः सुयोधनो	१२-३८
कर्णस्य पश्यतो	२६-१३८	कलिर्दुःखाधिकस्तेषु	१-१३२
कर्णस्य पुरतः शत्रून्	२६-२१९	कलिस्तु स ब्रह्मवराद्	१०-३२
कर्णस्य वीर्यमणय्य	१९-१९५	कलिस्त्वयं ब्रह्मवरात्	१०-३६
कर्णात्मजः सोऽप्यसि	२७-१५५	कले किमिति मे राष्ट्रं	३०-३३
कर्णात्मजस्तस्य सञ्छिद्य	२७-१५६	कलेः शरीरादभवन्	१०-१७
कर्णादिभिर्द्रौणिमुखै	२६-९०	कलेः स्वरूपं तदतीव	१०-१४
कर्णाद्यैरधिकं यैस्तु	२-४६	कलेस्तु कात्कारत एष	३२-१५५
कर्णानुजान् ध्रुवाद्यांश्च	२६-२१५	कल्कीति वा तेन	३२-१५५
कर्णोऽयुतरथानां	२५-३२	कल्पयित्वोपवासादीन्	२२-१६६
कर्णेन भूरिश्रवसा च	२२-२२४	कल्पान्तमस्य निशिचार	८-९
कर्णो धनुस्तस्य कृप	२६-४६	कल्यावेशान्नृपतिः	२१-३०६
कर्णो नाशक्नोद् वच	२२-३८८	कश्यपः सनकाद्याश्च	२-३१
कर्णो भीमे वासवीं	२६-१५८	कश्चिज्जिगाय पुरुहूत	८-२३४
कर्णोऽथ शल्यनियतेन	२७-३२	कश्चिद् व्याधो मृगं	२७-११६
कर्णोऽनवाप्य निजम्	१५-४७	कष्टं त्वया कृतमहो	१९-८४
कर्णोऽपि भीष्मानुमतो	२६-२	कष्टात् कष्टतरं यान्तु	३१-३२

कस्मिन् न्वहम् त्विति	५-४६	कार्यार्थिनो नैव वृकोदरेण	२०-८
कस्यापि नेदृशबलं	१४-७९	कार्येष्वेषां क्रमेणैव	२२-४२२
का शक्तिर्मम देवेश	२९-१४	काला जयाद्या अपि	३-१५
काऽसि त्वं हेतुना	११-३७	कालाच्च देशगुणतः	१-१२
कांसं स नित्यपरिपूर्ण	१३-१०४	कालानुसारतो देवान्	२८-१११
काकगोमायुधर्मा त्वं	२७-३०	काले च तस्मिन् पृषतो	११-६४
कात्ययनीव्रतधराः	१३-७३	काले तदैव कुपितः	१९-५३
कानिचिद् दर्शितान्यत्र	२-१७७	काले तदैव खरदूषण	५-२४
कानीनत्वात् कर्णस्य	३१-३३	काले त्वेतस्मिन् भूय एव	१६-१
कान्तिश्चाऽगात् तस्य सोमस्य	१६-११	काले निर्वेदमापन्नः	३१-२७
कामं प्रयाहि जहि	८-१२	कालो वा कारणं राज्ञो	३०-३६
कामं रथो मे धनु	२७-२४	काशिराजेन तेनासौ	२८-१३८
कामपुत्रोऽनिरुद्धश्च	२-२९	काशीशपुत्रस्तु	२२-२०८
कामभोगसमायुक्ता	२१-५७	काश्चित् काश्चितु तपसा	३२-३६
कामादिदोषांश्च मूषैव	१०-७०	काश्चित् तत्राऽसन् देवगन्धर्व	२०-१११
कामाविष्टो मुख्यकालो	२०-१८१	काश्चित् स्वर्गे ता निशम्यैव	२०-११३
कामो न कृष्णस्य मृषा	२७-१६०	काष्ठादिवत् तद्वशगाः	२२-६८
काम्यं हि कामाभिधम्	२९-५१	किं ज्वरादिजयो विष्णो	२२-२५२
कारणादेव हि सुरा	११-४०	किं तस्य दृष्टिपथगस्य	६-२१
कारणापगमे यान्ति	११-४०	किं तस्य शक्तिः प्रकरोति	२६-१५९
कारयन् सत्यशपथं	२२-६४	किं ते तैः स्वकृतं	३२-८६
कारयामास तत्	२७-१२५	किं ते वैरेण राजेन्द्र	२१-२७५
कारयामास भगवान्	३०-९१	किं त्वं न चालयसि	१५-५४
कार्यं न मे द्विजवरैः	१९-१४१	किं नो भवेदिति भयं	१९-४२
कार्यं ह्यभीष्टमपि तत्	६-२०	किं वाच्यमत्र सुतमाप्य	१४-६
कार्या त्वयैव पुरुहूत	२७-४०	किञ्चित् प्रहारेण तु	८-८०
कार्याणि तस्य चरमाणि	६-२३	किञ्चिद्भक्तियुता नित्यम्	१-१११
कार्याण्यन्यानि चास्माकं	३०-७६	किञ्चिदितैरस्य गुणैः	३२-१६७

किन्तु कर्मक्षयादेव	३२-७७	कुतो दुःखं स्वतन्त्रस्य	२-७७
किमत्र कुर्वतां सुखं	१७-१०	कुतो नरास्तद्वरतो	४-१८
किमत्र नः कृतं भवेत्	१७-६	कुतो हि भाग्यमापतेत्	१७-८६
किमत्र वक्तव्यमतो	४-४८	कुतोऽन्यथा स्यू रमतः	२-१३१
किमत्र सत्यमित्यहं	१७-१२२	कुत्सयन् गोप इति तं	२१-१३९
किमर्थं रोदिषीत्येव	१८-१२४	कुत्सयामास बहुशः	२६-२२५
किमस्य तूच्यते बलं	१७-९	कुन्ति प्रयाहि सहिता	१९-१८२
किमु त्वं राजशार्दूल	२२-४११	कुन्ती तु तस्य हि	९-५१
किमु पात्रादिकं सर्वं	२१-२२५	कुन्ती निजं सुतं ज्ञात्वा	१८-३५
किमुत क्षत्रियस्येति	२२-३४४	कुन्तीं कृष्णां चेत्याह	२०-१७८
किमेतदित्यूचिवान्	२३-४६	कुन्तीकृष्णासुभद्रा	३०-८९
किमेतद् दृष्टमित्येव	२१-३९	कुन्त्या सहैव जगृहः	१४-६०
किमेतयेत्यवज्ञाय	१८-८९	कुमन्त्रितं वो न मम	२१-२८४
किमेष ईदृगुणकस्य ते	८-२१७	कुमारमक्षमात्मन	७-२४
किरातरूपस्तमनु	२२-१२७	कुमारमस्य तूदरे	१७-१८४
किरीटं तत् कृष्णमूर्ध्नि	१६-९	कुमारान् ग्रहणेष्मूस्तान्	१८-५८
किरीटधारी वरकुण्डल	२०-१३५	कुम्भे पदं प्रतिनिधाय	१३-११४
किरीटमण्डितं शिरः	१७-९१	कुरु राज्यं च धर्मेण	३०-३
किरीटी कुण्डली दीप्तो	१८-९१	कुर्या नैवार्जुनेनाहम्	२१-१३५
किलैष पक्षिवाहनो	१७-६	कुर्यामिति स्म भगवत्	१४-१०३
कीचकस्य हिडिम्बस्य	२३-३६	कुर्युः क्वचिच्च व्यत्यासं	२-३
कीचको मत्स्यनृपतेः	२३-१९	कुर्वत्यजे व्रजभुवाम्	१३-४४
कीटस्तमिन्द्र उत तत्र	१५-५२	कुर्वत्यनन्यविषयाणि	१३-८३
कीर्तिर्हि वोऽनुगमनात्	१९-२१८	कुर्वन् ययौ धर्मराज	२७-४५
कीर्त्यर्थमेव निजधर्म	१९-२९	कुर्वन् साहाय्यं फल्गुन	२६-१८९
कुठारसम्पितो ह्यसौ	१७-९८	कुर्वन् स्नानं मायया	२०-१५३
कुतः परब्रह्मदृशां	३२-१०१	कुर्वन् स्वमांसैर्धात्रोक्तो	९-२२
कुतर्कमाश्रित्य हरेरपि	२२-७२	कुलनाशकरः पापः	२८-१९६

कुहूपवेशसंयुता	१२-४६	कृतो विष्णुवशत्वं हि	२-१२
कूटश्च कोसल उत छल	१३-१२२	कृतानि तानि पुनरेव	८-२१०
कूपे न शेकुः सहिताः	१५-२६	कृत्यात्मको वद्विरसौ	२२-२१२
कूर्मश्च नाम्ना मरुदेव	११-१४३	कृत्यामसौ दक्षिणाग्रौ	२२-२०९
कूर्मो दृष्टो विष्णुपद्यां	२०-६७	कृत्वा कार्यमिदं सर्वं	७-१६
कृच्छ्रादिदं ते कथितं न	३२-९९	कृत्वा कार्याणि सर्वाणि	३०-१
कृच्छ्रेण तं विरथीकृत्य	२२-२२४	कृत्वा क्वचिदसज्जन्त	३२-६०
कृतं च तेन तत् कर्म	३२-५२	कृत्वा गुणाञ्चितमदो	१९-१३१
कृतं ततस्ते सुत	११-१३०	कृत्वा च संविदमनेन	६-१
कृतं तत्रासन्निधान	२२-३८	कृत्वा जगाम सह	१४-२
कृतं भवद्भिः कुत एव	२१-१२१	कृत्वा तं धृतराष्ट्रं च	२८-२१३
कृतं मयेनातिविचित्र	६-३७	कृत्वा तमाशु विरथं	२७-३४
कृतं रमेशेन तदैक	५-१४	कृत्वा धराकम्पकमुग्र	२७-९५
कृतं विरूपं सुमहत्	३१-४४	कृत्वा पोद्युर्युधये	२५-१०९
कृतकृत्ये तथा भीमे	२२-११६	कृत्वा पुत्रीं रोहिणी	२०-३७
कृतवर्मा द्वारवतीं	२८-१८५	कृत्वा बभञ्ज विषवृक्षममुं	१३-४६
कृतश्च कद्रवास्तनयो	१०-९	कृत्वा वमच्छोणितान्	१६-१८
कृता पुरा हरिणा	१२-९७	कृत्वा विद्राप्य तानश्चान्	२५-४०
कृता प्रतिज्ञा च वृकोदरेण	२८-८१	कृत्वा श्राद्धानि सर्वेषां	३१-४०
कृतां हि भीमेन समर्चनां	२१-१५६	कृत्वा सुयुद्धममुना	२२-४१
कृताग्निपूजो न हि वध्य	८-१७०	कृत्वा स्वजातिचेष्टाश्च	२२-१५८
कृतादपि विशेषोऽयं यत्	३२-११	कृत्वा स्वभक्तं बाणं	२२-२५०
कृतान्तमाप्य चाप्सर	१२-२७	कृत्वाऽखिलान्यं पुरुषोत्तमं	३२-१६३
कृतार्थतां च ते ययू	२१-८	कृत्वाऽन्ताय शरांस्तीक्ष्णा	२७-६७
कृतिस्तु विश्वकर्मणा	७-४५	कृत्वाऽन्धमेव प्रययौ	२४-७४
कृते पुरा सुरास्तथा	१२-२५	कृत्वाऽन्योन्यं विरथं	२२-१९३
कृते ब्रह्मादिभिरपि	२१-२३३	कृत्वाऽपि पाण्डवैर्युद्धं	२५-३०
कृतो दुर्योधनः सर्व	२५-४३	कृत्वाऽभ्ययातयदमुत्र	१९-३२

किन्तु कर्मक्षयादेव	३२-७७	कुतो दुःखं स्वतन्त्रस्य	२-७७
किमत्र कुर्वतां सुखं	१७-१०	कुतो नरास्तद्वरतो	४-१८
किमत्र नः कृतं भवेत्	१७-६	कुतो हि भाग्यमापतेत्	१७-८६
किमत्र वक्तव्यमतो	४-४८	कुतोऽन्यथा स्यू रमतः	२-१३१
किमत्र सत्यमित्यहं	१७-१२२	कुत्सयन् गोप इति तं	२१-१३९
किमर्थं रोदिषीत्येव	१८-१२४	कुत्सयामास बहुशः	२६-२२५
किमस्य तूच्यते बलं	१७-९	कुन्ति प्रयाहि सहिता	१९-१८२
किमु त्वं राजशार्दूल	२२-४११	कुन्ती तु तस्य हि	९-५१
किमु पात्रादिकं सर्वं	२१-२२५	कुन्ती निजं सुतं ज्ञात्वा	१८-३५
किमुत क्षत्रियस्येति	२२-३४४	कुन्तीं कृष्णां चेत्याह	२०-१७८
किमेतदित्यूचिवान्	२३-४६	कुन्तीकृष्णासुभद्रा	३०-८९
किमेतद् दृष्टमित्येव	२१-३९	कुन्त्या सहैव जगूहः	१४-६०
किमेतयेत्यवज्ञाय	१८-८९	कुमन्त्रितं वो न मम	२१-२८४
किमेष ईदृगुणकस्य ते	८-२१७	कुमारमक्षमात्मन	७-२४
किरातरूपस्तमनु	२२-१२७	कुमारमस्य तूदरे	१७-१८४
किरीटं तत् कृष्णमूर्ध्नि	१६-९	कुमारान् ग्रहणेप्सूस्तान्	१८-५८
किरीटधारी वरकुण्डल	२०-१३५	कुम्भे पदं प्रतिनिधाय	१३-११४
किरीटमण्डितं शिरः	१७-९१	कुरु राज्यं च धर्मेण	३०-३
किरीटी कुण्डली दीप्तौ	१८-९१	कुर्या नैवाजुनेनाहम्	२१-१३५
किलैष पक्षिवाह्नो	१७-६	कुर्यामिति स्म भगवत्	१४-१०३
कीचकस्य हिडिम्बस्य	२३-३६	कुर्युः क्वचिच्च व्यत्यासं	२-३
कीचको मत्स्यनृपतेः	२३-१९	कुर्वत्यजे व्रजभुवाम्	१३-४४
कीटस्तमिन्द्र उत तत्र	१५-५२	कुर्वत्यनन्यविषयाणि	१३-८३
कीर्तिर्हि वोऽनुगमनात्	१९-२१८	कुर्वन् ययौ धर्मराज	२७-४५
कीर्त्यर्थमेव निजधर्म	१९-२९	कुर्वन् साहाय्यं फल्गुन	२६-१८९
कुठारसम्मितो ह्यसौ	१७-९८	कुर्वन् स्नानं मायया	२०-१५३
कुतः परब्रह्मदृशां	३२-१०१	कुर्वन् स्वमांसैर्धात्रोक्तो	९-२२
कुतर्कमाश्रित्य हरेरपि	२२-७२	कुलनाशकरः पापः	२८-१९६

कुहूपवेशसंयुता	१२-४६	कृतो विष्णुवशत्वं हि	२-१२
कूटश्च कोसल उत च्छल	१३-१२२	कृतानि तानि पुनरेव	८-२१०
कूपे न शेकुः सहिताः	१५-२६	कृत्यात्मको वह्निरसौ	२२-२१२
कूर्मश्च नाम्ना मरुदेव	११-१४३	कृत्यामसौ दक्षिणाग्रौ	२२-२०९
कूर्मो दृष्टो विष्णुपद्यां	२०-६७	कृत्वा कार्यमिदं सर्वं	७-१६
कृच्छ्रादिदं ते कथितं न	३२-९९	कृत्वा कार्याणि सर्वाणि	३०-१
कृच्छ्रेण तं विरथीकृत्य	२२-२२४	कृत्वा कचिदसज्जन्त	३२-६०
कृतं च तेन तत् कर्म	३२-५२	कृत्वा गुणान्वितमदो	१९-१३१
कृतं ततस्ते सुत	११-१३०	कृत्वा च संविदमनेन	६-१
कृतं तत्रासन्निधान	२२-३८	कृत्वा जगाम सह	१४-२
कृतं भवद्भिः कुत एव	२१-१२१	कृत्वा तं धृतराष्ट्रं च	२८-२१३
कृतं मयेनातिविचित्र	६-३७	कृत्वा तमाशु विरथं	२७-३४
कृतं रमेशेन तदैक	५-१४	कृत्वा धराकम्पकमुग्र	२७-९५
कृतं विरूपं सुमहत्	३१-४४	कृत्वा परेद्युर्युधये	२५-१०९
कृतकृत्ये तथा भीमे	२२-११६	कृत्वा पुत्रीं रोहिणी	२०-३७
कृतवर्मा द्वारवतीं	२८-१८५	कृत्वा बभञ्ज विषवृक्षममुं	१३-४६
कृतश्च कद्रवास्तनयो	१०-९	कृत्वा वमच्छोणितान्	१६-१८
कृता पुरा हरिणा	१२-९७	कृत्वा विद्राप्य तानश्चान्	२५-४०
कृता प्रतिज्ञा च वृकोदरेण	२८-८१	कृत्वा श्राद्धानि सर्वेषां	३१-४०
कृतां हि भीमेन समर्चनां	२१-१५६	कृत्वा सुयुद्धममुना	२२-४१
कृताग्निपूजो न हि वध्य	८-१७०	कृत्वा स्वजातिचेष्टाश्च	२२-१५८
कृतादपि विशेषोऽयं यत्	३२-११	कृत्वा स्वभक्तं बाणं	२२-२५०
कृतान्तमाप्य चाप्सर	१२-२७	कृत्वाऽखिलान्यं पुरुषोत्तमं	३२-१६३
कृतार्थतां च ते ययू	२१-८	कृत्वाऽन्ताय शरांस्तीक्ष्णा	२७-६७
कृतिस्तु विश्वकर्मणा	७-४५	कृत्वाऽन्धमेव प्रययौ	२४-७४
कृते पुरा सुरास्तथा	१२-२५	कृत्वाऽन्योन्यं विरथं	२२-१९३
कृते ब्रह्मादिभिरपि	२१-२३३	कृत्वाऽपि पाण्डवैर्युद्धं	२५-३०
कृतो दुर्योधनः सर्व	२५-४३	कृत्वाऽध्ययातयदमुत्र	१९-३२

कृत्वाऽरण्यपहारादि	२२-४३१	कृष्णद्वैपायनं व्यासं	२-५३
कृत्वाऽस्य वक्षस्युरु	२७-१३८	कृष्णद्वैपायनात् प्राप्य	१०-८४
कृत्वान्यां स प्रतिज्ञाम्	५-८	कृष्णप्रसादाद्धि भवान्	२०-२४२
कृत्वेरणं तदथमूल	८-१४	कृष्णबन्धे कृतो मन्त्र	२८-७६
कृत्वोऽग्रगर्जनं यज्ञं	३०-१५१	कृष्णभीमार्जुनास्तेन	२१-१३१
कृन्तन् शरैस्तं जल	२६-९८	कृष्णयैकत्वमापन्ना	३२-५५
कृपः कृपीति स कृपः	११-५७	कृष्णरामादिरूपेषु	२-२४
कृपमायान्तमीक्ष्यैव	२७-२१	कृष्णावाक्यान्मणिं हत्वा	२८-१८०
कृपया वासुदेवेन	३०-५८	कृष्णशापान्स्तेच्छ	३२-४२
कृपश्च कृतवर्मा च	२८-५	कृष्णश्च पार्थी च तथैक	२१-१६५
कृपसात्वतसंयुक्तो	२८-११५	कृष्णस्ततः पुरुहूतेन	२०-१८४
कृपो नृपं रथमारोप	२७-८२	कृष्णस्ततश्चापमधिज्यमाशु	२०-५७
कृपो ययौ मारुतिर्धार्त	२५-५९	कृष्णस्तदाऽऽह नृपतिं	१९-१५४
कृपोऽथ पाण्डवान्	२८-१८४	कृष्णस्तस्य प्रतिघाता	२२-२११
कृषिवाणिज्यगोरक्षा	२९-२७	कृष्णस्पर्शाच्चुद्धरूपा	१२-८८
कृष्णं कदाचिदतिदूर	१३-५८	कृष्णस्य पक्षिषु जयत्स्वथ	१३-५५
कृष्णं च तुष्टुवुरथो	१३-१२१	कृष्णस्य पाण्डवानां	३०-१५७
कृष्णं चकार विविधास्त्रधरं	१३-१२४	कृष्णस्य पादपरिसेवन	१०-७५
कृष्णं ततः प्रभृति	१३-७१	कृष्णस्य राज्ञश्च मतेऽनुयातो	२८-१०९
कृष्णं द्यूते निधेहीति	२८-७४	कृष्णस्य सर्वेशितुरित्यनूक्त	२०-३०
कृष्णं यशोदा च तथैव	१२-७६	कृष्णस्यैव गुणाख्यानैः	२२-१७५
कृष्णं स चाऽश्वेव ययौ	३२-२४	कृष्णा च तेषु पृथगेव	१९-१८३
कृष्णः कदम्बमधिरुह्य	१३-३६	कृष्णा च पाण्डवाश्चैव	२१-३६५
कृष्णः किलैष च हरिः	१४-८२	कृष्णा च पार्थाश्चतुरो	३०-८
कृष्णः क्रीडन् द्वारवत्यां	२२-२१४	कृष्णा च सत्या च	२२-३५९
कृष्णः पक्षो युयुधान	११-२२७	कृष्णा चाऽपुः परं	३२-६५
कृष्णः प्रहस्याऽह	२२-२०१	कृष्णा तदाऽस्य विदधे	१९-१३२
कृष्णः सुयोधनमुख	१४-९५	कृष्णा त्रिलोकवनिताधिक	१९-१८२

कृष्णा रात्रौ भीमसका	२३-२५	कृष्णो जित्वा मागधं	१६-२८
कृष्णा स पञ्चमो नास्ति	३०-११८	कृष्णो यज्ञैरिज्यते	२-६०
कृष्णा सा वर्णतश्चाऽसीत्	१८-९६	कृष्णो वन्यैरिज्यते	२-६०
कृष्णा सैवाऽप्यन्यरूपेण	२०-१२	कृष्णो विमोच्य पितरौ	१४-१
कृष्णां च सान्वयितुम्	२२-५०	कृष्णोऽक्रूरं विवसन्तं	२०-३९
कृष्णादवाप्य वर्षत्रितयात्	१५-१	कृष्णोऽथ चौपगविम्	१४-१०५
कृष्णादेशात्रैव पार्थस्य	२०-१९१	कृष्णोऽथ पार्थस्य	२६-१०६
कृष्णान्मृतिं पितुरवाप्य	१४-९	कृष्णोऽथ वीक्ष्य पुरुहूत	१३-६२
कृष्णाभ्यां च ययुस्तत्र	२८-२१४	कृष्णोऽपि गत्वा द्वारवतीं	२०-२९
कृष्णामपूजयदतीव	१९-१८१	कृष्णोऽपि तं बोधयामास	२७-१६५
कृष्णामाह यथा कृष्णो	९-१२७	कृष्णोऽपि तस्य धर्मस्य	२४-३५
कृष्णाय दत्ते राजानो	२१-२४१	कृष्णोऽपि पार्थमुमुदे	२०-२४४
कृष्णायाः पाण्डवानां	२१-३७८	कृष्णोऽपि राज्ञोऽतिविचित्र	२०-२४३
कृष्णायै तं मणिं दत्त्वा	२८-१८६	कृष्णोऽपि लीलाललिताः	१२-११२
कृष्णायै सा च तं	२८-२१९	कृष्णोऽपि सर्वं विपृथोर्निशम्य	२०-१९६
कृष्णावृकोदरगतं	२१-२७१	कृष्णोऽपि सूर्यं उदिते	१३-१११
कृष्णाश्रयात् सर्वमिदं	३०-२७	कृष्णोऽप्यनुज्ञाप्य पुरन्दरं	२०-१३५
कृष्णाश्रयो वसति यत्र	१४-७	कृष्णोऽप्ययोग्यजन	२२-१७२
कृष्णासहायः सुरराज	३०-७	कृष्णोऽप्यवन्तिपुर	१४-३
कृष्णे प्रयाते निलयं	२२-१८८	कृष्णोऽस्मरद् गरुडं	२१-१६१
कृष्णे प्राप्ते स्वलोकं	२१-३८	कृष्णौ धर्मोऽयमित्येव	२९-१०
कृष्णे ब्रह्माद्यैः स्तूयमाने	२०-५८	कृष्णौ सत्या भीमपार्थौ	३-८
कृष्णे सोऽपि द्रुतमायात्	२२-२३	के यूयमिति पप्रच्छ	३२-९४
कृष्णेन च तमोन्धं	३०-१५६	के द्वाथ किं हेतुत	२१-१२१
कृष्णेन ते ययुरमा	१९-२१३	केचित् पिशाचासुर	३२-१२०
कृष्णेन निहतश्चैव	२२-४०६	केचिन्निपेतुर्धनुषैव	२०-५४
कृष्णेन पूर्णबलवीर्य	१४-८५	केचिन्निरीक्ष्य धनुरेत्य	१९-१२३
कृष्णेनास्त्रं वैष्णवं	२५-९४	केतुमांश्च पिता तस्य	२६-२१४

केन केनापतद् देहो	३२-६२	कौशिकाख्यो ब्राह्मणो	२७-११५
केन दुर्लक्षणेनायं	३०-११६	कौशिकेन निरीक्ष्यैव	२८-११७
केनाप्युपायेन धनुर्धर	८-६७	कौसल्यकापुत्र उरुक्रमो	३-८०
केवलं बाहुवीर्येण	२५-२५	क्रतुर्थथाविधानतः	२१-७५
केवलस्नेहतो राज्ञे	३१-२८	क्रथोऽवगम्य भीष्मक	१७-३०
केवला रत्नहीनेयं पाण्डवैः	२८-१००	क्रमात् संस्कारान्	१२-१३६
केवलान् वैष्णवान् मन्त्रान्	२२-१३५	क्रमात् समावेशयद्	१२-१४
केवलैर्वैष्णवैर्मन्त्रैः	२२-१३६	क्रमात् सुराणां भागतो	२२-२७५
केशवोऽशमयद् वाक्यैः	३०-५६	क्रमादनुव्रज्य तु	९-११५
केशी तु कंसविहितः	१३-८०	क्रमाद् दशोत्तरी	२१-४५
केशेषु चैनमभिमृश्य	१३-१२८	क्रमाल्पवृत्तजङ्घकः	९-८५
कैकयी तु चलान्	९-९६	क्रमाल्लक्षणहीनाश्च	१-१२३
कैलासतस्तां पुनरेव	८-२२२	क्रमेण पार्था अपि	२२-२६५
को नाम तं जयेन्मर्त्यो	२७-२९	क्रमेण वृद्धोरुबलेन	२७-१७४
को नाम पाण्डुतनयेषु	१९-९	क्रमेण सर्वान् निर्जित्य	२१-१८८
को नाम विष्ण्वनुपजीवक	१५-५	क्रमेणैवाऽश्रमं व्यास	३१-५३
को नु दुर्योधने पापे	२८-८५	क्रियमाणोऽपि कर्तव्यो	३१-४९
को न्वीश ते पादसरोज	८-२४३	क्रियाश्च तत्तदुद्भवाः	१३-११
को हि तं वेदितुं शक्तो	२-७२	क्रीडन्तमखेण बभूव	११-४८
को हि तं वेदितुं शक्तो	२-७३	क्रीडन् दिव्याः कथाः	३०-४६
को ह्यत्र पुरुषश्रेष्ठस्तं	२-११०	क्रीडमानौ विनिर्जित्य	२१-१९०
को ह्यन्यः पुण्डरीकाक्षात्	२-५३	क्रीडसेऽर्भकवत् त्वं	२१-३६०
कोटिव्रयं स निजघान	९-१८	क्रीडायुद्धे बहुशो	२२-२३२
कोपः सहोदरजने	६-१५	क्रीडार्थं युद्धघतस्तेभ्य	२१-१८९
कोपाननं दर्शयन्तीमुवाच	२०-८४	क्रीडार्थमत्यल्पजने	२२-२४५
कोशतो यद् बहिर्वित्त	३१-३६	क्रीडार्थमेकोऽपि ततः	१६-३
कोशस्य चार्द्धसहितास्तु	१९-२१४	क्रीडार्थमेव वचनं	२२-३६१
कौरवेयसभामध्ये	१८-२२	क्रीडार्थमेव विजिगाय	१५-४

क्रुद्धं कृष्णं धार्तराष्ट्राय	२२-२४	क्षणेन भूत्वा पिबतः	१०-२९
क्रुद्धा विष्णोराश्रितानाक्षिपन्त	२०-१४	क्षणेन विरथीकृत्य	२७-४४
क्रुद्धो गृहीत्वा मौलिम्	१६-२३	क्षणेन सर्वाश्च निहत्य	८-१८४
क्रुधा निरीक्ष्य तस्थुः	१७-१५०	क्षत्ताऽथ चाऽह सुवचो	१९-३१
क्रूरं चान्यद् धर्मयुक्तं	२२-९९	क्षत्ताऽथ नीतिबलतो	१९-३६
क्रोधाधिकक्षेत्रे क्षिप्रमायातु	२०-२५	क्षत्तारमायान्तमुदीक्ष्य	२२-१४
क्लृप्तास्ततस्ते सविरिश्च	३२-१३४	क्षत्तारमेव च ततो	२१-३१०
क्व तेऽत्र शक्तिरित्यमुं	२१-१७	क्षत्तैक एव सततं	१९-२०
क्व भीम इत्येव तयोदितं	२२-३०१	क्षत्तैकतामत्र युधिष्ठिरेण	३१-५६
क्व राजसूयमद्य त	२१-८५	क्षत्रतेजा ब्रह्मचारी	२८-१६२
क्व राजाऽसावृते युष्मान्	३०-३८	क्षत्रधर्मस्य रक्षार्थं	२२-४२०
क्वचिच्छिवं क्वचिदृषीन्	२-१३४	क्षत्रधर्मानुसारेण	२६-२९८
क्वचित् कदाचिदासनं	१७-२७	क्षत्रस्य वैरत इति दुपदे	१९-१३७
क्वचित् पापं च पुण्यानां	२२-३३४	क्षत्रादन्येष्वपि बलं	२-२२
क्वचिदुक्तोऽन्यशास्त्रेषु	१-५९	क्षत्रियस्य तमुत्सृज्य	२५-३
क्वचिद् ग्रन्थान् प्रक्षिपन्ति	२-३	क्षत्रियाणां तु किमुत	२२-४२१
क्वचिद् दृष्टो भवतेत्योमिति	२०-१७९	क्षत्रियाणां बलं चैव	२-२३
क्वचिन्मोहायासुराणां	९-१२५	क्षत्रियानन्तरत्वात्	२३-७
क्वाज्ञानमापदपि	५-३६	क्षत्रियान् परधर्मस्थो	२७-४६
क्वाधर्मः क्षत्रजातेस्तु	२८-२०१	क्षन्तव्यमेव भवता	१३-६९
क्ष		क्षमस्व मे वचः प्रभो	१७-२२२
क्षणं तिष्ठ महाराज	३२-९३	क्षमा सर्वत्र धर्मो	२२-६२
क्षणाच्चकार सोऽप्यगाद्	१७-२८०	क्षमापयेद्बुध्य इत्यात्म	२३-४५
क्षणात् तमाजौ विरथं	२७-२२	क्षमापितश्च वासवो	२१-८१
क्षणादभिद्रुत्य बलात्	८-८५	क्षमो हि गन्तुमञ्जसा	२१-१४
क्षणादयः क्षणिकाः	३२-१४३	क्षरः सर्वाणि भूतानि	२-९२
क्षणेन केशवेन	१७-२७२	क्षान्तं सदैव भवतः	१३-६९
क्षणेन तौ निरायुधौ	१७-२७१	क्षितिपा मनुष्यगन्धर्वा	१-७२

क्षितीश्वराश्च सर्वशः	२१-५	ख्यपयामास भगवान्	२८-१०५
क्षिपाय्यजस्रमशुभान्	२-१०२	ख्यापयन्तो विप्रवै	२३-५७
क्षिप्तः कबन्धोऽस्य	१०-३१	ख्यापयामास कौन्तेय	३२-८१
क्षिप्तः स ईश्वरतमेन	१३-११३	ग	
क्षिप्ता तु सा भगवतो	१४-१४	गङ्गाया दक्षिणे कूले	१८-८३
क्षिप्तोऽनसिस्थः शकट	१२-९१	गच्छन्ति चाऽयान्ति च	८-२१५
क्षिप्त्वा सुदूरमुरुनाग	१४-७७	गच्छन्त्वेतेऽग्रतो नैषां	१८-५५
क्षिप्रं नैव प्रहर्तव्यं	२५-१७	गच्छन् गजाङ्घ्र्यं दूत	३०-११४
क्षीणास्तस्य शरा दैवात्	३२-४४	गच्छन् ददर्श वनितां	१३-१०१
क्षीरोदधेरुत्तरतीर	३२-१३५	गच्छन् युद्धाय दर्पेण	२७-२८
क्षुत्तृश्रमापहं दिव्यं	२८-१६४	गच्छेयं न च मोक्षायामि	२६-२०३
क्षुदभावमात्रफलदं	९-२३	गजार्तनादं तु निशम्य	२५-७४
क्षुदभावमात्रमाकाङ्क्षन्	९-२४	गजे च भीमेन शरैः	२८-३८
क्षुब्धोऽतिकोपवशतः	१४-११	गजो गवाक्षो गवयो	८-७२
क्षेत्रं तदासीद्वरिलोक	३२-६	गतः पराद्रवद् भयात्	१७-२९०
क्षेत्रे गयाख्येऽस्य	३२-१३६	गतः स कालो हरि	६-३६
क्षेत्रे ततो भ्रातुरपत्यम्	११-१२१	गतिप्रधानं कर्म	२२-८८
क्षेप्यसीति तमो घोरं	३०-१५९	गते च शक्रे रथमारुरोह	२०-१८५
क्षेमकात् परतः पूर्ति	३०-४३	गते चतुस्सहस्राब्दे	९-९८
क्षेमधूर्तिर्दण्डधारः	२४-२६	गते भीमे निमित्तानि	२२-३५१
ख		गते व्यासे भगवति	२२-१२३
खगा मृगास्तृणादयः	९-७२	गते हि पार्थसन्निधेः	२१-२९६
खगेश्वरं तच्च निशम्य	२०-१२५	गतेऽथ चेदिपे स्वकं	१७-१
खड्गयुद्धे पुरा भीमे	२६-२१४	गतेऽसुरावेश उताति	२६-१०५
खड्गेन प्रहृतं दृष्ट्वा	२८-१४४	गतेषु तत्रैव दिनेषु	१२-७९
खड्गेन सास्त्रैः शस्त्रैः	२७-६८	गतेषु सर्वराजसु	२१-२५७
खमुत्पत्य गृहीत्वा च	२६-२१६	गतोऽत्र चीर्णसत्तपा	१७-१७२
खमुत्पपातोत्तमवीर्यतेजा	२६-१५१	गतोऽपि न स्वकां	२१-८०

गत्याऽनुचक्रे युवसिंह	२१-३८८	गन्धर्वविद्याधरचारणाश्च	२०-९
गत्वा च ते शिबिरं	२७-१८४	गन्धर्वा धनदस्यापि	२१-६२
गत्वा त्वरन् बकवनाय	१९-८८	गन्धर्वाच्चित्रसेनात्तु	२२-१४६
गत्वा ददर्श पवनात्मजम्	५-४५	गन्धर्वैर्गीयमानो विबुध	९-९१
गत्वा दुर्योधनाहतो	२४-२८	गन्धर्वोऽसौ दनुनामा	१६-३०
गत्वा पातालं युधि	१६-७	गन्धा रसाद्याश्च समस्त	३०-१३७
गत्वा मृतायां वडवायां	२०-३१	गयश्च लक्ष्मणाद्याश्च	२-३२
गत्वा विराटस्य पुरिं	२३-२	गरुत्मच्छेषशक्राद्या	२१-१९२
गत्वा शनैः शिबिरं	२७-८१	गर्गः शूरसुतोत्तया	१३-१
गत्वा स मैन्दं प्रथमं	२२-२२२	गर्भं देवक्याः सप्तमं	१२-६९
गत्वा स्वधामाप्यपरेण	३२-१४७	गर्भस्तथाऽपि नैवाह्वं	२८-१६९
गत्वैव कियतीं भूमिं	३२-९२	गर्व एष कुमारानामनिवार्यो	१८-५५
गत्वैवालपमपि क्षेत्रं	३२-१५	गर्हयन्नचिवानित्थं	३०-१५२
गदश्च नामतोऽनुजो	१७-२५०	गवल्गणादास तथैव	११-१३९
गदस्तु साल्वभूभृता	१७-२६५	गवां च लक्षं प्रददाति	२२-९
गदा तु वायुर्बलसंविद्	३-७७	गवां दृष्टिच्छयना	२२-३८१
गदां चिक्षेप सा तस्य	२६-६३	गाढमभ्यर्हितस्तीक्ष्णैः	२६-१४०
गदाप्रपाताङ्कित	२६-६	गाण्डिवत्वात् कार्मुकस्य	२७-५८
गदाभिघातेन वृको	२६-७	गाण्डीवं धनुरादाय	२२-३०८
गदाभिघातेन वृकोदर	२६-१२१	गाण्डीवं धनुषां श्रेष्ठं	२-१७६
गदायुद्धस्य मर्यादां	२८-७२	गाण्डीवघोषे च तदा	२६-९२
गन्तुं ततो मतिमाधाय	११-३५	गाण्डीवमप्यास कृष्ण	२०-२२८
गन्तुं यदाथात्मबलं	६-५३	गाण्डीवस्याऽगमं पूर्वं	२६-१७१
गन्धर्व इत्येव निहत्य	२३-३०	गान्धर्वं कर्म तस्माच्च	३०-१६४
गन्धर्व उल्बणमुरक्ततनुः	१९-११४	गान्धर्वं देहमाविश्य	११-११०
गन्धर्वकन्यकासूते	८-४३	गान्धारकेण विदित	२१-३११
गन्धर्वगामवददन्वगदृश्यविद्यां	१९-११५	गान्धारराजस्य सुताम्	११-१४१
गन्धर्वजेन द्रुमिलेन	११-१९५	गान्धारीसहितः प्राप	३१-५३

गान्धारेण पुनश्च	२१-३८०	गुरुताऽर्थगतैव स्यात्	२९-४९
गायत्री तत्र मन्त्रो यद्	२८-१५१	गुरुत्वाद् भीमसेनस्य	२२-३६
गायन्ति चैनमनुरक्तधियः	९-१५	गुरुनिन्दाऽऽत्मपूजा च	२७-१२३
गावद्गणिव्याससकाशमेत्य	३१-६९	गुरुभक्त्या ततो द्रौणेः	२८-१५६
गावो मृगाः पक्ष्युर्गादि	३-३९	गुरुर्मनुर्दक्ष उतानिरुद्धः	३-२९
गिरिं गोमन्तं परिवार्य	१६-१३	गुरुश्चाहं वोऽखिलानां	२१-३३०
गिरिस्तस्मात् समाहार्यं	८-१५२	गुरोः प्रसादमाप्नुतां	१७-२१
गिरिस्ताभ्यां पीडितः सन्	१६-१४	गुर्वर्थमर्जुनस्योर्वी	१८-७२
गिरीन् विदार्याऽशु	८-७४	गुर्वर्थमेष मृतपुत्रम्	१४-५
गिरीशपादसंश्रयः	१७-९४	गुर्वादेशानुसारेण	९-१०२
गिरेरधस्तादस्यैवेत्युक्तोऽसौ	१८-१२८	गुहां प्रविष्टमीश्वरं	१७-२१३
गीतोक्तं विस्मृतं चास्मै	३०-४६	गूढं कन्यागृहे तं तु	२२-२३७
गुणदोषसाम्ये मानुष्यं	२९-४०	गृहाण मत्तोऽपि समुद्यतं	८-७९
गुणदोषाधिकाल्पत्वाद्	३२-७०	गृहाय तन्निशाम्य तु	२१-३५२
गुणराशेः परं लिङ्गं	३०-१२५	गृहाश्रमेणैव वने	११-१६९
गुणसर्वस्वहानिः स्याद्	२९-३२	गृहीतुकामं नृपतिं	२६-१२६
गुणा ह्यगण्यास्तव ते	८-२१३	गृहीत्वा पाणिना पाणिं	२७-१६७
गुणांस्तदीयानमितान्	२२-२४	गृहीत्वैनं स्थापयामा	२१-३३३
गुणांस्त्वदीयान् परिपूर्णं	८-२४५	गृहे दशस्यन्दननामिनो	३-६६
गुणाः पितुर्मातृजातिः	२०-१५६	गृहेऽपि साऽऽसुरे स्थिता	१७-१८९
गुणाधिकास्ताः शिबिकासु	२०-११४	गृह्णात्वितीरित इमं स तु	१९-१५१
गुणाधिकास्ते मदुपाश्रयाच्च	२८-९५	गोपांश्च तान् गिरिमहो	१३-६३
गुणास्तु कालात् पितृ	३-३२	गोपालमन्त्रं भजतां	३२-२५
गुणैः समस्तैः स्वयमेव	१२-१३१	गोपैर्गिराम्पतिरपि	१३-७०
गुणैर्ज्ञानादिभिर्वाऽपि	३०-१६७	गोपैर्बलादिभिरुदीर्णतर	१३-४३
गुणैश्च सर्वैरुदिताश्च	९-५	गोभृद् गुरुं हगुरोरपि	१३-६७
गुप्तोऽथ पार्थेन रणे	२५-११८	गोविन्दमेनमभिषिच्य	१३-७०
गुरुं हि जगतो विष्णुः	९-३४	गोविन्दैकादशीं श्रुत्वा	३२-४७

गोब्रतादिब्रतैर्युक्तः	३०-४	चकर्त कार्मुकं पुनः	१७-१५९
गौरवाद् वासुदेवस्य	३०-११२	चकर्त चोग्रो द्विषतां	२६-५९
ग्रन्थं चकारेममुदीर्णविद्या	३२-१६४	चकर्त तत्कन्धरं तस्य	२२-२०३
ग्रन्थः कृतोऽयं जगतां	३२-१६०	चकर्ष वासो द्रौपद्या	२१-३४५
ग्रन्थोऽप्येवं विलुलितः	२-५	चकर्ष सन्धाय शरं	४-५२
ग्रहर्क्षताराभरणद्यु	३०-२९	चकार कर्म सा पृथा	११-१४५
ग्रामे मुनेर्विष्णुयशो	३२-१५४	चकार कृतवर्माणं	२७-७२
ग्रासार्थमुपनीतश्च	२२-२४४	चकार क्षणमात्रेण	२२-१६०
ग्राह्यापहेयरहितैक	१३-९९	चकार चोग्रमन्ततः	१७-२०७
ग्राह्यो नार्थो वैदिकं	२२-३७५	चकार तं यतमानं	२०-१०१
ग्रीवाप्रदेशेऽस्य मुमोच	८-७६	चकार तं रणात्मके	८-३४
घ		चकार तत्र चाऽद्विकं	२१-११
घटं पिपीलिकागणैः	१७-१२१	चकार तस्माद्धि पितृष्वसा	१२-२
घटोत्कचं प्राहिणोच्छ	२६-२३८	चकार तान् समस्तश	७-२१
घटोत्कचबलख्यातै	२६-२४५	चकार तूबरेत्युक्ते	२६-१६९
घटोत्कचश्चानदतां	२५-८८	चकार पार्थस्य रथं	२६-६२
घटोत्कचस्तं विरथं	२६-८५	चकार मूर्च्छाभिगतं	२८-३६
घटोत्कचोऽभ्यद्रवद	२५-६९	चकार लावणोदकं	१७-११३
घनोदकं चाप्यतिथीर्य	२१-२८	चकार शम्भवे चैनं	११-१००
घनोदकं तद्द्विगुणं	२१-४२	चकार हि प्रतिश्रवं	१७-७७
घातयित्वा सर्वपृथ्वीं	२८-५०	चकारोर्ष्टिं तु तद्गार्था	१८-८८
घातयित्वा स्वशत्रुं च	२१-१३०	चक्रं गोमन्ते कृष्णम्	२०-२२३
घृताभिपूर्णकुम्भतः	१२-४२	चक्रं च विष्णोर्बहुधा	२०-२२३
घोरैः शरैः पुनरपि	२६-१३६	चक्रं रथस्याग्रहीत्	२०-७९
घ्नता पुत्रशतं यष्टिमात्रं	२८-२०७	चक्रतुः करदान् सर्वान्	१८-१५३
घ्नन्तं भीमं पुनः सैन्यमर्जुनः	१८-७६	चक्ररक्षौ तु तस्याऽस्तां	१८-६७
च		चक्ररक्षौ तु शल्यस्य	२८-५
चकमे पुत्रिकां ब्रह्म	१८-१११	चक्ररक्षौ यमौ राज्ञो	२८-४

चक्रुर्नादान् सिंहवत्	२२-३६७	चक्रेऽश्वमेधत्रय	३०-१४९
चक्रुर्विनिश्चयममुष्य	१३-७२	चक्रेण तस्य च शिरो	२२-४९
चक्रुर्होमादिकाश्चैव	२२-१६८	चक्रेण बाहून् विनिकृत्य	११-१८८
चक्रुश्च ते शिबिराण्यत्र	२४-८०	चक्षुः श्रुतिभ्यां स्पर्शात्	३-३०
चक्रुस्ततो वासविर्दिव्यं	२६-६९	चचार कालानल	८-५५
चक्रुस्तपो ज्ञानसमा	२२-२६८	चचार गोष्ठमण्डले	१३-६
चक्रुस्त्रिलोकपतिमायु	२२-३२३	चचार मूर्धस्त्वपि	८-८१
चक्रे क्षत्रिययोग्यान्	१३-१	चचार लोकान् स पथि	१०-६३
चक्रे च विम्रम्भमतीव	३१-६४	चचाल पृथ्वी गिरयश्च	२१-१४९
चक्रे तथाऽप्यन्ध इति	११-१६२	चचाल पृथ्वी सह	८-८७
चक्रे तदर्थमेवास्य	२६-५२	चचाल भूर्नानदतो	२५-७९
चक्रे निरायुधमसौ	१४-३०	चच्छर्द तण्डशिरसैव	१३-३१
चक्रे पूजां फल्गुनोऽपि	२०-१६८	चतसृष्वपि दिक्षूर्ध्वम्	२१-४४
चक्रे मखे सङ्ग्रहनाम	२२-३	चतुःशतं च क्रमश	२१-२२०
चक्रे मासान् वार्षिकान्	२०-१७२	चतुःसहस्रं त्रिशतोत्तरं ते	३२-११८
चक्रे मुनीन्द्रैः सहितो	११-१६९	चतुःसहस्रे त्रिशतोत्तरे	३२-१२१
चक्रे युद्धानि सुबहू	२५-३५	चतुर्गजात्मोपरिगा	२५-७३
चक्रे स चैवमथ	१९-३७	चतुर्थः कीचकस्तेषां	२-१६४
चक्रे सारथ्यं केशवेन	२०-१८९	चतुर्दन्तान् षट्सहस्रान्	२०-१०७
चक्रे सार्द्धमुहूर्तेन	२१-३४	चतुर्भिश्चतुरो वाहान्	२८-२१
चक्रे स्तुतिं च परमां	२२-१७१	चतुर्मुखांशसंयुतं	१७-२१९
चक्रे स्वयंवरविधोषणमाशु	१९-९८	चतुर्मुखाभांश्चतुरः कुमारान्	२-१६९
चक्रे हरेस्तदनु सत्यवती	१९-९५	चतुर्मुखेशपूर्वकाः	१७-१७६
चक्रे ह्यरण्योस्तनयं	१०-७२	चतुर्मुखेशानसुरेन्द्र	१०-८६
चक्रेऽत्मानं पशुं कृत्वा	२८-१२३	चतुर्ध्वपि यतोऽस्माकं	१८-१०४
चक्रेऽथ जैमिनिं साम्नाम्	१०-७७	चतुस्तनोहरीः प्रभोः	१७-१८१
चक्रेऽथ देहसहितान्	१-९	चत्वारः प्राणिनां श्रेष्ठाः	२-१६३
चक्रेऽन्तरिक्षं प्रदिशो	२०-१८८	चत्वारो योजनानां	२१-२१९

चन्द्रसूर्यनिभैः शूरैर्धार्मिकैः	२८-१००	चित्राङ्गदोऽकृतोद्वाहो	११-८३
चन्द्राशुक्तोऽतितरां	२०-२१२	चित्रे हते समर आशु	१९-१६८
चमूं च भीमार्जुन	२६-१२	चिदानन्दैकदेहे हि	३२-३५
चमूं परेषामभ्यागाद्	२६-२०५	चिदानन्दैकदेहोऽपि	३२-३२
चरन्ति राजान उत	८-१०४	चिन्तयन् प्रययौ देवं	२८-१८१
चरितं वैष्णवानां तत्	२-१२९	चिन्तयामास नैतस्मात्	२७-५७
चस्कन्द रेतस्तस्य	११-५५	चिरं प्रयुद्धौ नृप	२५-८३
चाणूर इत्यभिहितो	१३-११७	चिरं प्रयुद्ध्य तं बलः	१७-२६२
चाणूरमुष्टिकमुखानपि	१३-१०८	चिरं प्रयुद्ध्य तावुभौ	१७-१५०
चापं चकर्ष चलपादतलो	१९-१२६	चिरं प्रयुद्ध्य सात्यकिः	१७-२६७
चापे छित्त्वा च यमयोः	२८-२३	चिरात् सञ्ज्ञां प्राप्य चानर्हितो	१६-२६
चारयामास सर्वेषु	३०-९४	चिरात् ससञ्ज्ञकोऽगमत्	१७-१६४
चिकीर्षोर्धार्तराष्ट्रस्य तन्तुं	२८-१७४	चुकोप वृक्षं च समी	२३-२४
चिक्रीड एभिः सहितः	३२-११६	चुक्रोश नैव धर्मोऽयम्	२८-७७
चिक्रीड्य रामसहितो	१३-४७	चुक्षोभ वारिधिरनु	७-२
चिक्षेप तं च मुसलेन	१४-३५	चूडामणिं पवनजः	७-४९
चिक्षेप तेन सम्भ्रान्ताः	२६-२४४	चूर्णयित्वा धनुश्चास्य	८-५०
चिक्षेप पित्रे दैवेन	३०-१००	चूर्णीकृतं तेन सुरेन्द्र	२७-१७५
चिक्षेप मृत्यो रसनो	२६-२४८	चेकितानादिकांश्चैव	२८-१४१
चिक्षेप वज्रसमितां	२२-१२६	चेदीशपौण्ड्रकसकीचक	१४-३१
चिच्छेद कार्मुकं सङ्ख्ये	२८-१५	चेरुश्च ते बालवधे	१२-७५
चिच्छेद तं भीमसेन	२६-२५९	चेष्टास्वराकृतिविवक्षित	१९-१४८
चिच्छेद तच्चैवमष्टौ	२५-१२७	चोदयामास च हयान्	२७-४८
चिच्छेद तत्कार्मुकं	२५-१२६	चौरैर्हतेऽर्थेऽपि तु चोर	११-१३३
चिच्छेद तेनैव च तस्य	२७-१८१	छ	
चिच्छेद बाहू शिरसा	८-५९	छत्रं ध्वजं च तरसा	२८-२०
चित्रलेखासमेतोषा	२२-२५५	छद्यप्रयोगत इमं	१४-६८
चित्राङ्गदेन निहतो	११-८३	छद्यैव यत्र परमं न सुराश्च	१९-३

छन्दिता सा वरैस्तेन	२१-३६८	जगाद दूरं समराद्	२६-१३
छलेन तेन प्रतिभर्त्सिता	२२-७३	जगाद नृपतिः सत्यं	३०-४०
छादयामास राजानं	२८-२२	जगाद बाहुं प्रतिगृह्य	२७-२३
छायामवाक्षिपदसौ	७-७	जगाद भारताद्येषु	२-८
छित्त्वास्य बाहुयुगलं	५-४३	जगाद भावगम्भीरं	९-१०१
छित्त्वा च रश्मींस्तुर	२७-८९	जगाद भीमं च न	२६-१०९
छित्त्वा जरासुतधनुर्बल	१४-२७	जगाद माद्रीमुतयोः	३१-११
छित्त्वा शिरस्तस्य चक्रेण	२०-३२	जगाद मेघौघगभीरया	४-५३
छित्त्वा शिरो मृत्यवे	२२-३६८	जगाद येनैव बलेन	२६-६७
छित्त्वाऽसिना तस्य शिरः	२६-२८१	जगाद वायुवाहनो	२१-८४
छिन्नप्ररोहिणश्चैव	८-२०५	जगाद साऽखिलं पतौ	१७-१९२
छिन्नमञ्जलिकेनाऽजौ	२७-१८२	जगाद साध्वित्यथ	३१-५
छिन्नायुधध्वज	१४-३३	जगाद सौमित्रिमिदं	६-२८
छिन्नेऽर्जुनेनान्तरिक्षे	२०-२३९	जगाम किमु ते पुत्राः	२४-९
छिन्नेषु तेषु द्विगुणस्य	८-६०	जगाम कैलासममुष्य	४-४९
छिन्नेषुणा पातनीयं	२०-५२	जगाम च ततोऽन्यत्र	२७-७१
ज		जगाम चाथो शरणं	२०-१३२
जगज्जनित्रयोरिदं	१७-१६१	जगाम चानु मारुतिः	८-११२
जगत्प्रवाहः सत्योऽयं	१-६९	जगाम चारणं हरिं	१७-८५
जगद् विमथ्य सम्भृतः	९-७८	जगाम चेतसारणं	१७-२०८
जगद्गुरुत्वमादिष्टं	९-१०२	जगाम धाम चाऽत्मनः	९-७१
जगद्विरिञ्चेशसुरेन्द्र	२६-९१	जगाम पक्षिवाहनः	१७-५९
जगर्ज तेनाभिहतो	८-११९	जगाम पार्थं तमवारय	२६-६८
जगाद कार्यसिद्धये	१७-९२	जगाम रामं गिरिशृङ्ग	८-१२७
जगाद कृष्णं सोऽप्येनां	२४-५३	जगाम रामः सह	४-५
जगाद कृष्णं स्फुरिताधरोष्ठः	२८-९३	जगाम रामाख्यतनोः	८-९१
जगाद कृष्णोऽपि धरा	२०-१३३	जगाम रामाभिमुखः	८-१९६
जगाद तान् जहीत्येव	२२-३०७	जगाम सौभमास्थितः	१७-१०१

जगाम हस्तिनपुरं	२४-२३	जनस्य मोहाय शरीरतो	१२-६१
जग्मुः सुराश्रुतितरां	२१-१५८	जनापवादभीतितः	११-१५३
जग्मुः स्वधामानि	३२-१४०	जनार्दनः स नामतो	१७-२२१
जग्मुस्तथैव धृतराष्ट्र	१४-५५	जनार्दनश्च रुक्मिणीकरं	१७-१७५
जग्मुस्तमोऽन्धं क्षणिकं	३२-१४१	जनार्दनस्य ते हरेः	१७-२१८
जग्रास तन्मत्स्यवधू	१०-४४	जनार्दनाज्ञया मयः	२१-१
जग्राह तामथ तया	१४-४६	जनार्दनेनाशु तृणे	५-१०
जग्राह तेषामुत्तरीयाण्यृते	२३-४२	जनार्दनोऽत्र संवसन्	२२-१४७
जग्राह मात्रा तु यशोदया	१२-८४	जनिष्यसे विष्णुपदी	११-१५
जग्राह हस्तं दक्षिणं	२०-३५	जनोऽखिलो विष्णुपरो	९-४
जघन्थ न प्रियाय मे	९-६४	जन्मजन्मान्तरेऽज्ञानात्	१८-२६
जघान गदया कृष्णास्तं	२१-३७	जन्मर्क्षमस्मिन् दिन एव	१२-८९
जघान तस्य सर्वशो	१७-२८८	जन्मान्तराभ्यासवशात्	१८-१४९
जघान द्रौणिहार्दिक्य	२८-३३	जपोपदेशौ क्षत्रियस्यापि	२२-८६
जघान भीमस्तरसा	१८-७४	जय भीम महाबाहो	१८-४३
जघान वायुः पुनरेव	११-१८९	जयं लब्ध्वा नदत्सूचैः	२८-४३
जघान सुबहूश्चैव	२६-२७४	जयः प्रविश्य केशवं	२१-२५१
जघ्नुः सकर्णा अपि	२२-३८५	जयति हरिरचिन्त्यः	२-१
जघ्नुर्गिरीन्द्रतलमुष्टि	११-१७८	जयत्यजोऽक्षीणसुख	३-२
जघ्नुस्तदा वासविस्ता	२६-२१	जयत्यजोऽखण्ड	३-१
जघ्ने च सूतमपहस्तत	१४-७७	जयत्यसङ्ख्योरु	३-३
जघ्ने चतुर्दशसहस्रम्	५-२७	जयद्रथवधाच्चैव	२६-१९४
जघ्ने सेनां गरुडः पक्षपातैः	२०-९८	जयद्रथस्तु भीमेन	२२-३७६
जङ्घनामाऽसुरः पूर्वं	९-२०	जयद्रथस्थेन वृष	२६-४२
जटायुषः पातनमूचि	६-४८	जयद्रथस्यैव वधे	२६-५०
जडेशयोरजडानां च	१-७०	जयाच्च कीचकादीनाम्	२१-१७१
जनमेजयं च पाञ्चाली	२८-१३५	जयाय तेभ्यः प्रतिगृह्य	२६-९४
जनमेजयस्तमन्वेव पूर्वं	१८-६९	जये सर्वस्य यज्ञोऽयं	२१-२००

जयेत् क एव तं युधा	२१-८५	जातः प्रद्युम्ननामा यः	२२-१७८
जयो नामेतिहासोऽयं	३-५	जातः स सत्याजठरेऽत्र	२०-१४०
जयोपायं भैमसेने	२५-८९	जातमात्मनिहन्तारं	१८-१४३
जरापहां नन्दिनामधेयां	११-२१	जाता इति श्रुतिस्तत्र	१८-१३७
जरासन्धभयं त्यक्त्वा	१८-१४९	जाता देवक्यां सा	२०-३७
जरासन्धस्य नृपतेः	२३-३६	जाता पुनर्दाशगृहे	११-७१
जरासन्धोपमो यस्माद्	२८-८८	जाताः कुले भरतानां	१५-२८
जरासुतं पुनरुद्यच्छमानं	१६-२५	जाताः सशक्राः पुनरेव	३-१९
जरासुतस्य शिष्यकौ	१७-२२५	जाताः सुतास्ते प्रवराः	१२-१२१
जरासुतस्याऽत्मजः	२१-१६३	जाते बले तव विरोधकृतश्च	१९-१९
जरासुतस्याऽस वृकोदर	२१-१६०	जाते सुते समयतो	१९-६४
जरासुतादयो रुषा	१७-१४५	जातेऽपि पुत्रे पुत्रार्थं	२२-१५१
जरासुतादिकान् पुमान्	१७-३२	जातो मिथ्यामतिं सप्य	२२-२९८
जरासुतो गुरुत्वतो	१७-२२९	जातोऽस्य देहस्त्विति	१२-६४
जरासुतो रीहिणेयेन	१६-२०	जात्याऽस्मि सूत उत	१५-५५
जरासुतो हि दैवतं	१७-१०३	जानंश्च प्रतिभायोगात्	२६-३८
जलस्तम्भात् समुत्तस्थौ	२८-५२	जानन्ति यदुणगणात्र	१-२७
जले स्थित्वा जपन्	२८-४४	जानन्नपि प्रददावस्य	१५-४८
जवं परीक्षन्नथ तं	६-४९	जानन्नपि स्म हलिना	१९-९९
जहार चास्माच्छलतः	३-४९	जानन्नपि हरेरिष्टं	२१-२४६
जहार तास्तस्य पिता	११-२१७	जानन्नपीश्वरमनन्तबलं	१३-१२५
जहार तैरेव शिरांसि	२६-१३१	जानन्नप्यखिलं कृष्ण	२४-७१
जहास कृष्णश्च धनञ्जयश्च	२७-१५१	जानन्नप्येनं स्वीयरूपं	२२-२७३
जहास पार्षतात्मजां	१७-१८७	जानन्निदं सकलमेव	१९-४१
जह्यार्जुनिं क्षिप्रमिति	२५-७७	जानन्नेव तदीयं तत्	२२-३३७
जाञ्ज्वल्यमानं तदमोघ	२२-२११	जानन् कृष्णे बलं	२१-१३९
जातः पुनः शूरजात्	१२-८	जानन् गिरीशालयगां	८-२२३
जातः पुनर्विप्रतनुः स	३२-१२१	जानन् पाण्डवरक्षार्थं	२८-२१५

जानन् पार्थभ्योऽहार्यतां	२०-३३	जित्वैव तांस्तेऽभिययु	२५-१२३
जानन् वितेश्वरो भीम	२२-२९१	जित्वैव तावपि जिगाय	१४-९०
जानमानोऽपि नृपतिः	२१-२३२	जित्वैव भीष्मं न जघान	११-९२
जानामि ते मतिं दुष्टं	२८-१७४	जिह्वाभवो वारिपतिः	३-३०
जानासि च हरेर्वीर्यं	२४-१०	जीर्णे विषे कुमतयः	१४-७२
जानासि मत्प्रतिज्ञां त्वं	२६-१७४	जीवग्राहभयं ह्येषां	२१-१८०
जानीयुर्भीम इत्येव	२३-५	जीवग्राहभयात् कर्णौ	२१-१७८
जानीहि विप्ररुदितं	१९-७२	जीवन्तमालोक्य सुरेन्द्र	२६-३०४
जानुन्यमुष्य धरणीं	१९-१२७	जीवप्रयत्नः पौरुषाख्य	२२-८१
जायते नैव कुत्रापि	२-७७	जीवाभेदो निर्गुणत्वम्	१-१११
जिगीषवोऽथ रुक्मिणीं	१७-१३९	जीवामीत्यग्रजेनोक्त	२७-१११
जिग्ये बलेनान्यनृपान्	२१-२०५	जीवेशयोर्भिदा चैव	१-७०
जिजीविषूस्तत्र पलायमानान्	२८-१४३	जीवेश्वरैक्यं प्रवदद्भिः	३२-१६२
जिज्ञासुभिर्निजबलं	७-५	जेतुं चतुर्गुणबलो	६-७
जितं जितं तेऽजित	८-२१२	जैमिनिं कर्ममीमांसा	१०-८२
जितः कृष्णेन पूर्वं यः	२१-२०३	ज्ञ	
जितः प्रागेव भीमेन	२८-१६३	ज्ञातं प्रतीपोऽसि मम	२२-११
जिता वयं च सर्वशो	१७-७	ज्ञातव्यं चैवास्य विष्णो	२२-७७
जिता विनैव शैनेयं	२५-२३	ज्ञातव्यमेतस्य मतं	२०-१९८
जिताः समस्तभूभृतो	२१-१३	ज्ञातुं च तान् निशि	१९-१४४
जिताः सेनापहारं च	२५-३९	ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन	१-१०८
जितेऽत्र कीचके रणे	२१-१८५	ज्ञात्वा तमन्धं पुनरेव	११-१२७
जित्वा च वासुकिं	२१-२१८	ज्ञात्वा तु तां राजपुत्रीं	११-७६
जित्वा जलेशं च हतानि	११-१९६	ज्ञात्वा पुरोचनबधं	१९-४२
जित्वा तमूर्जितबलं	१४-४३	ज्ञात्वा यत्ताः पाण्डवा	२६-३
जित्वा यद्येनं कन्यका	२०-२०४	ज्ञात्वा युयुत्सुगदितं	१४-७१
जित्वा सूर्यसुतं भीमः	२७-४२	ज्ञात्वा युयुत्सुमुखतः	१४-७२
जित्वाऽऽवन्त्यौ तौ नृपतींश्चैव	२०-४९	ज्ञात्वा राजा धर्मसुतो	२६-१९०

ज्ञात्वा विष्णुपराणेव	१-८४	ज्ञानप्रदः स भगवान्	२-५७
ज्ञात्वा स कुन्तिविदुर	१४-९७	ज्ञानप्रदानाय सतां	३२-१३४
ज्ञात्वा समस्तमपि	१९-१७१	ज्ञानप्रदाय विबुधासुर	१-२
ज्ञात्वा सम्प्रार्थयामास	३१-२०	ज्ञानभक्ती हरेस्तृप्तिं विना	१८-३
ज्ञात्वा सुते न तु मया	१४-१७	ज्ञानात्मकं विश्रमतो	३२-१४५
ज्ञात्वा सुराजेयमिमं	८-२३८	ज्ञानादयो गुणा यस्मात्	२-२१
ज्ञात्वाऽपि कृष्णा प्रोवाच	२२-३६०	ज्ञानादिगूहनमुताध्ययन	१४-४
ज्ञात्वाऽपि तां दाशगृहे	११-७७	ज्ञानानन्दहासकरा ह्येते	३०-१२२
ज्ञात्वाऽपि भीमसेनेन	२४-७	ज्ञानाभिवृद्धिमगमन्	२२-१७५
ज्ञात्वाऽपि रुरुधुः सम्यक्	१८-२०	ज्ञाने विरागे हरिभक्ति	२-१५०
ज्ञात्वाऽस्य शूद्रत्वम्	११-१३६	ज्ञानेष्वेतेषु राजेन्द्र	२-१०८
ज्ञात्वेन्द्र उभयं तस्मात्	२२-४१४	ज्ञापनं क्षत्रियाणां च	२९-२९
ज्ञात्वैव तेऽपि नृपतेर्हृदयं	१९-२५	ज्ञापयन् फल्गुनस्य	२६-५२
ज्ञात्वैव वत्सरत एव	१९-१७६	ज्ञायन्ते बहुभिर्वाक्यैः	१-१३१
ज्ञात्वैवावध्यतां चैव	२२-४०९	ज्ञेयं सर्वं त्रिवर्णस्थ	२९-३१
ज्ञात्वैषां निधनाद्यं च	२५-८	ज्ञेयमन्यैर्हरिर्नाम	२९-३४
ज्ञानं च तस्मै विमलं	१०-६७	ज्ञोऽहं सदैकः परमो	३२-१४५
ज्ञानं च नैजमभिदर्शयितुं	१९-५२	ज्येष्ठं पितृसमं हत्वा	२८-२२४
ज्ञानं च भागवतमाप्य	१५-५०	ज्येष्ठं विहाय स	१३-३४
ज्ञानं तयोः संस्मृति	१०-५६	ज्येष्ठं ह्येनं केशवो	२०-३५
ज्ञानं तु भागवतम्	१४-१०२	ज्येष्ठत्वाद् याजमान्यं	२१-२२३
ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानम्	२-८४	ज्येष्ठस्य तेऽपि हि वयं	१९-६
ज्ञानं ददौ भगवान्	१०-७३	ज्येष्ठाज्ञयैव विदुर	२१-३०३
ज्ञानं नेत्राब्जयुग्मान्मुख	९-८७	ज्येष्ठो ज्येष्ठां शकुनेः	११-१४१
ज्ञानं विना तु या मुक्तिः	१-५४	ज्वरेण वैष्णवेनासौ	२२-२४४
ज्ञानज्ञेयप्रकृत्यादि	२५-१५	ज्वलत्सुकौस्तुभप्रभा	१७-५६
ज्ञानदश्च शुकादीनां	२-१४	ज्वलत्स्वारीणां मूर्ध्नि	२२-१०५
ज्ञानपूर्वः परः स्नेहो	१-१०५	ज्वालामालाकारालेन	२२-१८४

त	तं	तं	तं
तं कच्छपात्मा त्वभरः	१०-११	तं भीमपार्षतशिनि	१०-७९
तं कर्णो वारयामास	२६-२२०	तं भीमभिन्नमर्माणं	२७-३३
तं कालयन्तं नृपतीन्	२७-३	तं भीमसेनः सूत	२८-२७
तं केशवो विरथं व्यायुधं	२६-२८०	तं भीमसेनो विरथं	२५-५६
तं केशवो विरथं व्यायुधं	२२-१९९	तं भीमसेनो विरथं	२७-१३२
तं गाहमानं द्विषतां	२६-१९८	तं भीमसेनो विरथं	२८-३७
तं चाऽनयामास	३१-६३	तं भीमसेनो विरथायुधं	२५-५८
तं चाग्निना परिगृहीतम्	१९-११२	तं भीष्मपूर्वः परमादर	११-१२०
तं चातिपापमवदत्	१९-३५	तं भ्रामयत्याशु भुजेन	८-२९
तं चैव रामवरतो विरथं	१९-१९६	तं मूर्च्छितं श्वासमात्र	२७-१३३
तं जातमात्रं प्रहसन्तम्	३२-१३७	तं यादवं शरवर्षैर्ववर्ष	२०-१९२
तं ज्ञात्वा फल्गुनो वीरः	२२-१२६	तं यामुनहदविलोलकम्	१३-३८
तं तदाऽन्तर्हितः शर्वः	२८-१३७	तं राजसूयसहितं	२१-१६६
तं तुष्टुवुर्मुनिगणाः	१-१५	तं रूक्षवाचो मुहुरर्पयन्तं	२७-१३६
तं त्वा वयं जड	८-११	तं वज्रकल्पैरतुदद्	२५-१११
तं दहन्तमनीकानि	८-३९	तं वासुदेवः प्रतिगृह्य	२७-१२७
तं दृष्ट्वा परमक्रुद्धो	३२-८४	तं वासुदेवो रथम्	२७-१७५
तं द्व्यष्टसाहस्रगृहेषु	२०-१४८	तं विजित्य रणे कर्णो	२६-२२६
तं धन्विनां प्रवरं	१५-३५	तं वीक्ष्य दुष्टमनसो	१४-७५
तं पश्चात्रविदमाप्य	१५-३	तं वीर्यमत्तं प्रतिलभ्य	२७-३
तं प्रणम्य ययौ सोऽपि	२८-१७८	तं वै चुकोपयिषुरग्रत	१४-२५
तं प्राणसंशयगतं	२७-३५	तं शक्तितो जुगुपुर्धार्त	२५-९७
तं प्राह कर्ण इह नैव	१५-५४	तं शङ्कितं कर्णजये	२७-१३०
तं प्राहसद् भगवता	२१-२६९	तं शातकौम्भे गरुडे	२२-२०२
तं बाणवर्षैः पृतनां	२६-९७	तं शिष्यवधकोपेन	३०-५६
तं ब्रह्मणो वरबलाद्	१३-३५	तं श्येनवेगमभितः	१३-१२८
तं भाग्निनेयसहितं	१९-३९	तं श्रीपतिः सुरपतिः	१३-८२
		तं सन्निवार्य तु मया	२२-४७

तं सागरोपरिगसौभ	२२-४७	तत एतदविज्ञानात्	२७-१२६
तं स्यन्दनस्थितमथो	२२-४९	ततः कतिपयाहानि	२२-३६२
तं हन्तुमेव पुत्रं स्वं	२२-१८३	ततः कदाचित् खाण्डवं	२०-२१४
तच्च नैवान्यथा कर्तुं	१-९५	ततः कदाचित् प्रवरे	२१-५०
तच्च नैसर्गिकं रूपं	२-३८	ततः कदाचिद् धर्म	२०-१५२
तच्च भीमपुरोगेषु	२७-१००	ततः कदाचिद् धृतराष्ट्र	१५-६०
तच्च सर्वं तमेवैति	२२-३२९	ततः कदाचिन्मृगयां	११-७०
तच्चासुराणां मोहाय	१-३७	ततः कदाचिन्मृगयां	२२-३६३
तच्चित्रताण्डवविरुग्ण	१३-४१	ततः कर्णो दूरगतं	२६-१५५
तच्चिन्तया म्लानमुखं	११-७३	ततः कर्णोऽन्यमास्थाय	२६-१६०
तच्छङ्करशरीस्थं	३०-७४	ततः कलेस्नानमाप्य	३२-१५३
तच्छत्रुवरूपं च	२६-१६८	ततः कुमारोऽद्भट आह	६-५५
तच्छापतः कालनेमि	१२-१२	ततः कुरुक्षेत्रमवाप्य	३२-१
तच्छुश्रुवाभ्ययुतो	५-३१	ततः कृष्णः पाण्डुपाञ्चाल	२८-१०८
तच्छुश्रुवुर्ब्रह्मगिरीश	१०-५८	ततः कृष्णः पुरीमेत्य	२१-३९
तच्छैलवातस्पर्शात्	८-१५७	ततः कृष्णः सुतवरं	२२-१७७
तच्छोणिताम्भो भ्रमदक्षमेनं	२७-१३८	ततः कृष्णः स्यन्दनं	२०-१८५
तच्छ्येनहस्ते प्रददौ	१०-४४	ततः कृष्णाभ्यानुज्ञाताः	३०-९०
तच्छ्रुत्वा गर्हयित्वेनं	२७-१२०	ततः कृष्णायाप्रपूजा	२१-२४१
तच्छ्रुत्वा भीमसेनो	२१-२४५	ततः कृष्णायामग्रज	२१-१६२
तच्छ्रुत्वा वचनं कृष्णा	२१-३५०	ततः कृष्णोऽर्जुनं चैव	२४-५१
तच्छ्रुत्वा स तु भीतो	२४-४१	ततः क्रमावृत्तान् जित्वा	२१-१८६
तच्छ्रुत्वोत्पन्ननिर्वेदं	३१-१४	ततः क्षमापयन् सुतां	१७-२१०
तच्छ्वासवेगाभिहतैः	८-९९	ततः परं धर्मराजो	२२-५७
तज्जन्ममात्रेण धरा	१२-५५	ततः परं नास्य बभूव	१५-६५
तज्ज्ञात्वा ददतां दोषो	३१-३२	ततः परं वेदविदाम्	२०-२४
तत आश्लिष्य भर्तृणां	२८-२१९	ततः पराजितवच्छीघ्रमेत्य	२०-१९५
तत एकीकृताः सर्वे	२६-१९३	ततः परेद्युः पुनरेव	२५-६७

ततः परेशोऽगणित	३२-१८	ततः सुजातौ वरवज्र	१२-१३२
ततः पश्चाद् द्रौपदी च	२-४१	ततः सुदुःखिताः शू	३०-६८
ततः पार्थेन सहितः	२४-२१	ततः सुपूर्णमस्य तत्	२१-८४
ततः पुरा स्यमन्तकं	१७-२०१	ततः सुयोधनानुज	२१-३५२
ततः पुरैव तावुभौ	१७-२३७	ततः सुवंशे शशिनः	४-४
ततः पुलस्त्यस्य कुले	३-५५	ततः सुशर्मा सहितो	२६-१४
ततः प्रणम्य बीभत्सुः	२७-१२९	ततः सूर्यश्चाभ्युदित	२६-२६४
ततः प्रणम्याशु जनार्दनं	४-४९	ततः सेनां विहायैव	१८-७८
ततः प्रबुद्धयोर्धर्मौ	२२-४२४	ततः स्थिरत्वेऽपि विशेष	३२-१४३
ततः प्रमोदो नितरां	४-२९	ततः स्वदारधर्षकं	१७-१९४
ततः प्रायाद् भीमसेनो	२६-१२९	ततः प्रभृति सन्त्यज्य	१८-१४६
ततः शरं वज्रनिभं	२८-१४	ततश्च वानरोत्तमं	७-३१
ततः शरेण कुपितः	२७-५३	ततश्चतुर्नाकसदां समक्षं	२५-६५
ततः शरैः सूर्यकर	२५-१२८	ततश्चतुस्तावधिकौ	८-८३
ततः शिखण्डिनं हत्वा	२८-१३५	ततश्च चर्मासिधरौ	२७-१९
ततः श्रुत्वा सञ्जयाद् दुःख	२८-१०९	ततश्च द्विगुणः प्रोक्तो	२१-५४
ततः स आबद्धतलाङ्गुलित्रः	२०-१८८	ततश्च मात्रा जगतां	११-४५
ततः स मग्रामलयो	३-४०	ततश्च रुक्मिणीं वयं	१७-९०
ततः स यज्ञो यदुवीर	३०-१२७	ततश्च संस्थाप्य पृथक्	१०-२८
ततः स रथमारुह्य	३२-८२	ततश्च सद्य एव सा	१२-३३
ततः स सञ्जीकृत	८-७०	ततस्तं देशमापुस्ते	२६-१९२
ततः स हंससंयुतो	१७-२७१	ततस्तदाह्वयोऽभवत्	१७-१८१
ततः सनाद्याश्च मरीचि	३-३०	ततस्तदैव देहं ता	१८-११०
ततः सप्तर्षिभूत्वा	२८-१८३	ततस्तमादाय हरिं ययौ	१२-६७
ततः समस्तभञ्जनोरु	१७-२३९	ततस्तु तं भीमसुतो	२६-८५
ततः सम्पन्त्र्यानुमते	२४-१	ततस्तु तं सतनुत्रं	२०-१८७
ततः सर्वे नेमुरस्मै	२०-८०	ततस्तु तान् विनाऽपरे	१७-४६
ततः सहैव यदुभिः	२४-१२	ततस्तु ते त्रिलोचनं	१२-४०

ततस्तु ते नष्टमदा	४-२३	ततो ददर्श तद् युद्धं	२८-७०
ततस्तु ते ब्रह्मसुतेन	६-५२	ततो दशांशो निहतो	२६-२६६
ततस्तु ते सत्यवती	३१-६०	ततो दिनैः कैश्चन	२२-३७९
ततस्तु ते सर्वजग	२१-३९९	ततो दुर्योधनं नायात्	२४-२३
ततस्तु तौ वृष्णिशत्रू	१२-१०	ततो देशान्तरं गत्वा	१८-११७
ततस्तु पार्था अखिलाः	३२-११५	ततो देहान् प्रसिद्धानां	२८-२२०
ततस्तु बुद्धोदितपक्ष	३२-१४८	ततो द्रोणस्तान्	२५-५६
ततस्तु भीमस्य बभूव	२६-१४८	ततो द्रौणिमुखां सेनां	२६-१९१
ततस्तु भीमो द्विषतां	२६-८३	ततो द्रौणिर्विविधैर्बाण	२६-२२७
ततस्तु शल्यं समुदीर्यमाणं	२८-२४	ततो धर्मो यक्षतनुः	२२-४२७
ततस्तु सर्वाश्च हरि	८-१९६	ततो न सा विसर्जितुं	११-१४८
ततस्तु सा शन्तनुतो	११-३५	ततो निकुम्भोऽद्रिवर	८-२८
ततस्तुष्टो वरमस्मै ददौ	२२-४२८	ततो निधाय तान् बलं	१७-२०६
ततस्ते जाह्नवीतीरे	२१-३९८	ततो निरुत्तरः कृष्णं	२४-३६
ततस्ते प्रेतकार्याणि	२८-२२६	ततो निशायां प्राप्तायां	२२-४०२
ततस्तौ निकुम्भोऽथ	८-२६	ततो निषण्णयोस्तयोः	२१-३४२
ततस्त्वनन्ताकृतिम्	२५-७८	ततो नीलां तस्य सुतां	२०-४७
ततस्त्वरण्योः स बभूव	१०-७१	ततो नृणां कालबलात्	१०-६२
ततस्स कारुण्यनिधिः	४-६१	ततो नृपोऽत्यर्थमुदा	४-६३
तताड जत्रौ स तया	१६-२२	ततो भवत्स्वेव यथा	३२-१११
तताड वक्षस्यधिपं तु	८-७७	ततो भवद्भुस्तगतं	१०-२२
ततो गत्वा नम्रजितो	२०-४६	ततो भवन्तं शरणं	१०-४०
ततो गदाभ्यामभिपेतु	२१-१४६	ततो भवाननुपममुत्तमं	१०-२३
ततो गदायुद्धमभूत्	२२-१९३	ततो भवान् दक्षिण	१०-२१
ततो गुहामुखाद्दरिः	१७-१३६	ततो भीमं वञ्चयितुं	२८-७१
ततो गोपालतामाप	२३-९	ततो भीमः पुनः स्वं तु	२६-२१९
ततो जग्मुर्विप्रवेशा	२१-१३२	ततो भीमः सर्वलोकस्य	२८-६७
ततो ददत्सु पानीयं	२८-२२२	ततो भीमो महाबाहुः	२६-१४५

ततो भीष्मोऽर्जुनश्चैव	२५-३८	ततो हरिं निरीक्ष्य स	१७-१३५
ततो मनुष्येषु च सत्सु	१०-६१	ततो हरिर्बलैर्युतो	१७-२९६
ततो ममायं परिपूर्णं	४-२३	ततो हरिर्ब्रह्मसुरे	२२-१८७
ततो मया कृतो राष्ट्र	३०-३४	ततो हर्षाल्लजया	२०-१८१
ततो महत्तत्त्वतनुर्विरञ्चः	३-१७	ततो हाहेति विलपन्	२८-२२३
ततो मुद्रलमुद्रोद्धय ययौ	१८-११६	ततो हि तौ निजां	१३-२४
ततो यज्ञः प्रवृत्ते	२१-२२२	ततो हि युद्धाय रमेश	४-४६
ततो ययावर्जुनस्तीर्थ	२०-१५७	ततो हि सर्वतीर्थानि	२४-५
ततो ययुः कौरवाः	२४-८०	ततो हि सा च रुक्मिणी	१७-२१८
ततो ययुः पाण्डवास्ते	२१-३८८	ततो हिरण्याक्ष उदार	३-४२
ततो ययौ राघवमेव	८-८३	ततोऽग्रहीत् स तां प्रियां	१७-१९२
ततो ययौ स्वकां पुत्रीं	२१-११	ततोऽतिकायोऽतिरथो	८-५५
ततो युधिष्ठिरो दुःखाम	२६-२५३	ततोऽत्यजत् स्वशिष्यकौ	१७-२४१
ततो युधिष्ठिरो राजा	२२-२६२	ततोऽत्र देवाः पुरुहूत	३२-९७
ततो राजा भीमसेन	२२-४३२	ततोऽनन्तगुणो विष्णुर्न	१-७४
ततो राज्ञौ पञ्चभिश्च	२६-२०९	ततोऽन्धमेव तत् तमो	१७-२९३
ततो वरेण्यं वरदं	१८-१३०	ततोऽपरदिने सर्वे	२३-३५
ततो वसन् स्वपुत्रजः	२१-४	ततोऽपहारं सैन्यस्य	२५-४४
ततो विजित्यैव गुरोः	२६-२६७	ततोऽप्यतितरां पाथौ	१८-३३
ततो विभक्ते मुनयो	३०-१४३	ततोऽप्यसंशयं कृष्णो	२८-९१
ततो विमुक्ताः प्रययुश्च	२१-३७३	ततोऽब्दतो भूभर	१२-१०४
ततो विमुच्यात्र हयान्	२६-१०७	ततोऽभवत् तस्य शिरः	२६-१८८
ततो विराटो भयकम्पित	२३-४७	ततोऽमितौजा भगवान्	२२-३५८
ततो विरिञ्चेशपुरन्दराद्याः	३२-२४	ततोऽर्जुनः सारथिं तं	२३-४०
ततो विरिञ्चो भुवनानि	३-२७	ततोऽर्जुनस्तं प्रतियोद्धुं	२६-३०३
ततो विहाय सङ्गरं	१७-२७०	ततोऽर्जुनस्तु गाण्डीवं	२२-१३०
ततो वृकोदरो दिशं	२१-१७७	ततोऽर्जुनो यत्र तिष्ठन्	२०-२०६
ततो वैश्रवणो राजा	२२-२९९	ततोऽवसत् पाण्डवेयो	२२-१४६

ततोऽसहायत्वत एव	२२-३६५	तत्प्रसादान्नरांशेन	१८-१३०
ततोऽसुराद्या ऋषयो	३-३१	तत्प्रार्थितः पुनः कृष्ण	२५-१४
ततोऽसुरास्ते निहता	११-१८९	तत्प्रीत्यैव च मोक्षः	१-७६
ततोऽस्त्रशस्त्राण्यभि	२२-२०३	तत्प्रेरकं विष्णुमेव	२२-७८
ततोऽस्य पूर्वमेव नो	१७-७४	तत्प्रेरितान्सपदि	५-२७
ततोऽहोभिः कैश्चिदापुः	२२-३५७	तत्प्रेरितेनार्जुनेन प्रतिज्ञा	१५-३९
तत्कामवर्षिणो मेघान्	३०-८३	तत्याज देहं स च	११-११८
तत्कामाद् देहपातो	३२-७६	तत्याज परमं ध्यायन्नाप	३२-६६
तत्कारणं सारथिमस्य	११-७३	तत्र काली भीमभार्या	३२-५५
तत्कारणान्यकुरुतां	१४-६५	तत्र तं पार्षतं द्रौणिः	२७-६७
तत्काल एव नृपतिः	१४-४५	तत्र तं विरथं चक्रे	२७-१३
तत्काल एव रुदितं	१९-७१	तत्र दुःशासनेनाऽजौ	२७-८७
तत्काल एव वसुदेव	१९-९९	तत्र देवा मुक्तियोग्या	१-८६
तत्काल एव वसुदेवसुतश्च	१९-१७९	तत्र नातिप्रयत्नेन	२७-७२
तत्खादनाय कुमतिः	१३-८१	तत्र नातिप्रयत्नेन	२७-७३
ततेजसा ते प्रविमुष्टदृष्टयः	३२-२७	तत्र नातिप्रयत्नेन	२८-७
तत्त्वज्ञानं तथा व्यासाद्	११-६०	तत्र भावमकृत्वा स	२४-३९
तत्त्वज्ञाने विष्णुभक्तौ	२-१५९	तत्र भीमं तपोवेषं	२२-२६०
तत्त्वनिर्णयकथामु	२१-२३०	तत्र भीमशरैर्नुन्ना	२५-२०
तत्त्वविज्ञापनं धर्मो	२९-२२	तत्र भीमो गजानीकं	२६-२७४
तत्त्वे संशययुक्ता ये	२९-४०	तत्र भूमिशपथच्छलात्	९-३३
तत्पक्षपातेन विचालिते	२२-२७०	तत्र मामनुजानीध्वं	३१-४८
तत्पक्षवातस्पर्शेन केवलं	८-१४४	तत्र मे संशयो भूयान्	२१-६४
तत्परांश्च कथं न स्यात्	२८-१०२	तत्र रुक्मी न युयुधे	२१-२०३
तत्प्रतिज्ञानुसारेण	२८-७४	तत्र वेगं परं चक्रे	२६-१८०
तत्प्रतीपं तु यद् दृश्येत्	२-११९	तत्र सर्वजगदेकसङ्गमे	२१-२२९
तत्प्रमाणस्य निन्दा च	१-११२	तत्र स्म देववृषभैः	११-१७८
तत्प्रश्नपरिहारेण	२२-३४४	तत्र स्वतातो भवतां	१२-१३

तत्र स्वयम्बरगतां	१९-१८९	तत्रापि विष्णुमेवासौ	१८-१५
तत्र हंसो डिभिकः	१६-१५	तत्राभवद् युद्धमतीव	२७-२
तत्र हन्तव्यतां प्राप्नो	२६-१७४	तत्राभवन्महद् युद्धं	२८-६
तत्रत्विजो दक्षभृगुप्रधानाः	३२-२	तत्राभिषिक्त उत	१९-२०८
तत्राऽगमच्छङ्करांशो	११-१४३	तत्रार्जुनं बाणवरैः स	२७-१६४
तत्राऽगमत् तदस्त्रं च	२८-१५०	तत्रार्जुनः पवनजात्	१९-१३१
तत्राऽग्रेयं द्रौणिर्मुञ्चत्	२६-३०३	तत्रार्जुनोऽवदद् भीमं	२७-१०५
तत्राऽजग्मुर्मागधाद्याश्च	२०-५३	तत्रार्द्धराज्यमनुभुङ्क्ष्व	१९-२०८
तत्राऽपि तिष्ठन् सुरवृन्द	११-१७	तत्रासुरावेशममुष्य	१६-५
तत्राऽयातः सात्यकिं	२६-२५७	तत्रास्य गरुडाद्याश्च	२२-१६८
तत्राऽस राक्षसवरः	१५-५२	तत्रैन्द्रनीलभुवि रत्न	२१-२६८
तत्राऽसदत्रागसुता	२५-७५	तत्रैकलं द्रोणसुतं	२८-१४८
तत्राऽससाद शिशुपाल	१९-१२३	तत्रैकलव्य उत कृष्णशरैः	१४-३८
तत्राऽसीत् सुमहद् युद्धं	२८-२	तत्रैनमासाद्य तु भीम	२३-२६
तत्राऽसीद् युद्धमतुलं	२५-५४	तत्रैव कृष्णेन तु पारिजाते	२०-१४५
तत्राखिलानि चास्त्राणि	२२-१३०	तत्रैव तत्त्वानि ससंशयानि	३०-१३१
तत्राजगाम स विभीषण	८-३	तत्रैव तेषां वसतां	२२-३०५
तत्राथ कृष्णमवदन्	१३-५१	तत्रैव पातयाम्यस्त्रम्	२८-१६८
तत्राथ रुद्रवरतः स	१९-२०५	तत्रैवान्तर्दधे सोऽपि	२८-१२७
तत्रान्यगाश्च भवतेत्येवं	१८-९९	तत्रोदयाद्रिप्रतिमे	२७-२
तत्रापरांश्चैव बहूनसत्यं	२२-२८५	तत्रोद्धार कृष्णोऽपि	२५-३६
तत्रापश्यत् कन्यका	२०-११०	तत्रोपविष्टः क्षणमन्यतो	२१-२६७
तत्रापहस्तेन शिरः	२७-२०	तत्रोवाचाखिलान् धर्मान्	२९-१३
तत्रापि कृष्णमभिवीक्ष्य	१३-९४	तत्रोषतुर्भगवता	१४-१०२
तत्रापि कृष्णेन समागमो	३२-११६	तत्सङ्गपूतद्युसरिद्रारम्भः	११-१७२
तत्रापि नाङ्गहानिः स्याद्	२९-२२	तत्सम्बन्धकृतं पापं	३१-४७
तत्रापि बद्धः शरपञ्जरेण	२७-८८	तत्सादृश्यात् स्थावराणां	२२-८७
तत्रापि रात्रावमितान्	२६-३०७	तत्सामर्थ्यं वरमस्मै प्रदाय	२२-३८१

तत्सामर्थ्याभिधायीनि	२-१४०	तथा हते चैव जयद्रथे	२६-११५
तत्सुतामाप च सो	३-७८	तथा हयग्रीव उदार	३-५२
तत्स्वीकृतेषु सकला	१४-६०	तथा ह्यभूत् सर्वदिवीकसां	४-३५
तत् कारणं वद शुभे	११-३९	तथाऽऽपणेभ्यो बहुमाल्य	२१-११९
तत् कालसूर्यामितदीप्ति	२४-७३	तथाऽऽयुधान्याभरणानि	१०-१९
तत् कृतं तव पुत्राणा	२१-३६२	तथाऽऽवयोश्च दर्शने	१७-१३
तत् कोटियोजनगभीरम्	१४-७४	तथाऽऽस निर्ऋताभिधो	१२-४८
तत् तस्य नैजबलमप्रतिमं	१४-७८	तथाऽजिताववध्यकौ	१७-२२६
तत् तस्य शीर्ष्णिं प्रतिमुच्य	१६-८	तथाऽञ्जनालक्तकमुख्य	३०-१३६
तत् पाहि पार्थ युयुधा	२६-११०	तथाऽपि तत्प्रमाणानां	२२-१७६
तत् सत्यं कर्तुमायान्तं	२२-१५६	तथाऽपि तत्फलं नैतत्	३२-७०
तत् साधितं हि भवता	९-४७	तथाऽपि तत् स्मारयितुं	२०-१३६
तत् साधु भूमाववतीर्य	१०-३८	तथाऽपि ते नैव वृथा	१५-५७
तथा गरुत्मप्रमुखैश्च	९-१२०	तथाऽपि ते वाक्यमहं	११-१२२
तथा तं पुरुषं विश्वम्	२-१११	तथाऽपि नरलोकस्य	२२-३०
तथा त्वयोध्यापुरगो	४-६४	तथाऽपि नाहं प्रवृणोमि	८-२४३
तथा प्रदर्शयिष्यामः	२-५५	तथाऽपि पुंसा विहितं	२२-७४
तथा प्रवर्तनं भवेद्	१३-९	तथाऽपि मारुतादन्यं	१८-१०१
तथा प्राकृतदेहत्वं	१-३८	तथाऽपि मे भगवान्	२६-१४९
तथा भागवतेऽप्युक्तं	२-१३०	तथाऽपि यदि कृष्णां	२१-३६६
तथा युधिष्ठिरेणापि	२-१६१	तथाऽपि रामसेवनात्	११-१५२
तथा युधिष्ठिरैव	२-१७२	तथाऽपि विष्णुर्विनि	२२-१९
तथा विधानमेव नः	१७-२६	तथाऽपि शत्रुप्रतिभीषणाय	२७-१४०
तथा विराटद्रुपदौ	२६-२६७	तथाऽपि सा प्रमदानां	२०-८३
तथा शाक्येयस्कान्द	२०-१६	तथाऽपि सा यदावेशात्	९-९५
तथा सतां समाश्रयो	२१-९४	तथाऽपि सीमार्थमवाप्य	१०-६६
तथा सुदुःखसंयुतो	१७-२९२	तथाऽपि स्नेहवशगो	२६-२९०
तथा स्मृतं समागतं	२१-२०६	तथाऽप्यनन्तफलदाः	३०-१६०

तथाऽप्यनन्यदेवतासमं	१३-१३	तथैव मे सन्ततितो	११-७४
तथाऽप्यर्जुनहार्दं तत्	२७-१२३	तथैव यादवाः सर्वे	२१-२२८
तथाऽप्यविश्वासमेवक्ष्य	३२-१३८	तथैव रामसात्यकी	२१-२६१
तथाऽप्यस्त्रद्वयं युक्तं	२८-१५८	तथैव रुक्मिणीमुखाः	२१-२५९
तथाऽवसत् स गन्धर्वः	११-११५	तथैव रुक्मिणपूर्वकाः	१७-२०
तथाऽस्त्विति प्रभाषितं	१७-१२८	तथैव वडवावक्रः	२-२७
तथाकृते बलभद्रे	१६-२२	तथैव सर्वशास्त्राणां	२-५२
तथान्येऽप्यसुराः सर्वे	१-१३३	तथैव सर्वापद एव नस्त्वं	८-२२१
तथापि कीचकादयो	२१-१७५	तथैव साक्षात् सुरभिः	१०-२०
तथापि मां धर्षयितुं	४-२१	तथैव सोऽभूद् विधि	३०-१२९
तथापि विष्णुपरता	२-१४७	तथैवान्यत्र वचनं	२-१७५
तथासुराश्चापि समस्त	२१-१८३	तथोत्कर्षे फल्गुनस्य	१८-४९
तथेति चाऽह ते त्रयः	२१-११५	तथोदितः प्रातरिति	२६-३०६
तथेति चोक्तो मुनिना	४-२४	तथोपरिचराद्यन्ये	२-१३७
तथेति तांस्तत्र नियुज्य	१२-७५	तदंसदेशेऽस्य तु	२६-२५
तथेति पार्था अवदंस्त	२२-२६४	तदक्षिणं साक्षिकम्	५-१२
तथेत्युत्तवा ययौ धर्म	२४-३३	तदद्भुतं समीक्ष्य तु	१७-५८
तथैकलव्योऽपि निराकृतो	१५-५९	तदन्तरा ततस्तस्य	२१-२९२
तथैव कृष्णसंश्रयात्	१७-४२	तदन्तराऽऽगतमृषिं	९-५३
तथैव कृष्णोऽपि तथाऽपि	१२-६३	तदन्तरे द्रौणिरपि प्रयातः	२८-१४६
तथैव जनमोहाय	३२-३४	तदन्तरे स प्रतिगृह्य	८-१९९
तथैव तत्पितुर्गृहे	२१-३५७	तदन्तरे सोऽथ ददर्श	४-४०
तथैव तेनोद्धतम्	१५-३१	तदन्तरैव कर्णोऽपि	२७-९४
तथैव द्रौपदीवाक्यं	२-१७४	तदन्यदेशमूत्रितं	१७-१०६
तथैव नन्दगोपकः	२१-६	तदन्यशत्रुपीडनात्	१७-९९
तथैव पुत्राय च तेन	११-३४	तदन्ये तु क्रमेणैव	२१-४०
तथैव भीमफल्गुना	२१-२५९	तदन्येषां तु वर्णानां	२२-३२०
तथैव भीमवचनं	२-११४	तदन्यैर्मिलितैः सर्वै	२६-२०८

तदप्यग्रसदेवासौ	२२-१३१	तदा जगद्वासि विषं	१०-१३
तदप्रधृष्यं वसतः	८-१८०	तदा जगाद् फल्गुनो	२१-१८
तदभावे तु वैश्याना	२९-२९	तदा जगाम केशवो	१७-४
तदर्जुनो विजानाति	२६-१७०	तदा जग्राह शैनेयं	२६-२८४
तदर्थं कण्टकोद्धारो	२९-१६	तदा गघान पार्थोऽपि	२७-६३
तदर्थं नीतिमतुलां	१८-४८	तदा जयी प्रभवत्येष	२२-२३३
तदर्थं हि तपस्त्रीर्णं	११-१२	तदा जलात् समुन्मज्य	२८-४६
तदर्थमेव भीमस्य	१८-५१	तदा जाताद् वासुदेव	२२-१८२
तदर्थमेव हैरण्यः	३०-१५६	तदा तदा विचेष्टते	१३-१२
तदर्थमेवाऽशु गदां	२१-१४५	तदा तु भीमस्य शरै	२७-१०
तदर्थमेवास्य सुतोऽभिजातो	११-२२५	तदा तु रामं रमया	४-३४
तदर्थास्तु कथाः सर्वा	२-११९	तदा तु लोकस्य निदर्शन	४-४५
तदश्वमूत्रविष्टया	१७-१०५	तदा त्वदीयं सुतम्	११-३३
तदस्त्रं नादहत् ताभ्यां	२६-२९३	तदा त्वया नित्यबलत्वं	१०-६
तदस्त्रं प्रज्वलद् दृष्ट्वा	२८-१५४	तदा दशास्योऽन्तक	८-१९७
तदस्त्रं वर्जयामास	२७-१००	तदा दुग्धाब्धौ संसृतिस्थैः	१६-४
तदस्त्रयोस्तु संयोगे	२८-१५७	तदा द्रुमं नरकं वीक्ष्य	२०-१०१
तदस्त्रवीर्येण विमो	२६-२१	तदा नदन् भीमसेनो	२७-१६५
तदस्त्रशस्त्रैः सहसा	२२-१९०	तदा ननर्त केशवः	२६-२५०
तदस्य कृच्छ्रतो वचः	१२-२२	तदा ननर्त पापकृत्	२१-३८१
तदस्य सोऽनुजोऽशृणोत्	१२-२०	तदा निमित्तानि निशाम्य	२२-३६६
तदा कर्णोऽथैकलव्यश्च	१५-४६	तदा पपात सूर्यजः	८-१११
तदा कलिश्च राक्षसा	१२-१९	तदा पार्थान् प्रविचिन्त्य	२३-३१
तदा कुमारानवदत्	१५-२८	तदा पुंस्त्वं पुनर्यासि	११-११४
तदा कुरुक्षेत्रगतं	३२-४५	तदा बलिस्तस्य विष्णोः	१६-६
तदा क्रुद्धः प्राहरत्	२३-४४	तदा भीमस्तस्य निहत्य	२६-३४
तदा गदावरायुधः	१७-२६०	तदा भीमो विजयी	२२-२३३
तदा गन्ताऽसि च दिवं	२२-३३०	तदा भूमिः पञ्चभूतावरा	२०-१०४

तदा भृगुं तस्य जटामु	२२-३२७	तदाऽऽगमन्नन्दगोपो	१२-८६
तदा मया भ्रान्तमिदं	६-५४	तदाऽऽजगाम खड्ग	२१-२६५
तदा मुक्तिर्हि देवानां	१-९१	तदाऽऽन्यं रथमास्थाय	२८-२१
तदा मुनीन्द्रसंयुतः	१२-१५	तदाऽऽसदत् कृतवर्मा	२६-८७
तदा मुमोह बीभत्सुः	२८-१७	तदाऽऽसदत् तं शकुनिः	२७-१३२
तदा मृतान् राघव	८-२२५	तदाऽऽससाद ह द्विज	२१-१५
तदा ययाचे भगिनीं च	२०-३४	तदाऽऽसीन्मुद्गलो	१८-१११
तदा यशश्च धर्मं च	२६-२६०	तदाऽऽसुरुत्तमा यतो	९-७२
तदा विदेहः प्रतिलभ्य	४-१४	तदाऽकरोद् भीमसेनः	२१-३८४
तदा विदेहेन सुता	४-९	तदाऽधिकस्त्रिशङ्कुजो	२१-८१
तदा विद्वान् पुण्यपापे	१-६४	तदाऽन्यदासीद् वसनं	२१-३४७
तदा विनाशो जगतां	२७-१५९	तदाऽपि तृपरीता	२५-१३१
तदा विमानावलिभिः	४-३३	तदाऽपि पितृभक्त्यैव	३०-९८
तदा विराटद्रुपदौ	२५-१२२	तदाऽप्यस्या उत्तमोऽहं	२०-७५
तदा विराटासनमा	२३-४६	तदाऽभवद् युद्धमतीव	२७-८८
तदा विवृद्धोरुबलात्	२६-९७	तदाऽभिषेक्तुमुद्यता	१७-४६
तदा विशोकोऽस्य रथं	२६-१२५	तदाऽर्जुनं वासुदेवं च दृष्ट्वा	२७-१३४
तदा शयानः शकटस्य	१२-९०	तदाऽवतेरू रौहिणेयस्य	१६-१०
तदा शिवा ववाशिरे	२१-३५७	तदाऽसदद् भीम	२५-१००
तदा शिवेन प्रणतो	२२-२५०	तदाऽस्य चानुजं ययौ	१७-२५०
तदा स तस्यैव पदा	२५-९२	तदाऽस्य चानुजोऽग्रजं	१७-२९३
तदा स सत्रजिद्धरिं	१७-२०४	तदाज्ञया देवगणा	३-६७
तदा समीयुः सकलाः	१५-४३	तदाज्ञया पितृकार्याणि	२१-१६३
तदा साल्वोऽपि सौभेन	२२-३९	तदाज्ञया पुरुषश्चेष्टमानः	२२-६९
तदा सितः शिरोरुहो	१७-१४७	तदाब्जजं शूलिनमेव	३-५७
तदा स्वकीयं रथमेतदर्थं	२६-१०६	तदायुधानि प्रणिधाय	२५-१२९
तदा हरिः पाञ्चजन्यं	२६-९०	तदाविष्टो वायुरगाच्च	२०-१०३
तदा हरेराज्ञया शक्र	२६-१८४	तदावेशांस्तथा सम्यग्	१-८२

तदासनत्वेन विधाय	३२-१४०	तदैव शेषो हरिणा	१२-५७
तदिच्छया तस्य नारायणस्य	१६-९	तदैव सात्यकिर्वीरो	२७-९२
तदिच्छयैव निर्दिष्टो	२८-१२६	तदैव सूर्ये सकलैश्च	२६-१८८
तदीयां नलिनीं ते हि	२२-२९१	तदैव हार्दिक्यकृपान्वितो	२८-११२
तदीरितं निशम्य च	१७-१०४	तदैवाऽगुर्मुनयस्तेन	२०-८६
तदीरितं निशम्य ते	१७-३६	तदैवान्ये दिशो जित्वा	२१-२०२
तदेतदविचार्यैव	२३-५६	तदोत्तरः सारथित्वे	२३-४०
तदेतदुक्तं हि पुराऽऽत्मना	८-१४२	तद् गृहीतुं वशगव	२२-३३८
तदेव मे महत् प्रियं	९-६३	तद् दृष्ट्वा बलदेवोऽपि	३२-१७
तदैव कर्ण आगत्य	१८-३४	तद् दृष्ट्वा भगवान्	२६-१८२
तदैव कर्णनकुलौ	२७-१४	तद् ब्रह्मसूत्राणि चकार	३२-१६१
तदैव कृष्णाऽपि भुवि	३२-१२२	तद् भीमबाहुबलताडितम्	१९-५६
तदैव कृष्णातनयाः	२६-८४	तद् यज्ञपञ्चकमजः	३०-१४९
तदैव केशवस्य याः	२१-६९	तद् याहि जानीहि	२६-९३
तदैव गुरुपुत्रोऽयात्	२७-४३	तद् युद्धमासीदति	२७-५
तदैव चार्वाक इति	२९-२	तद् युद्धमासीन्नृप	२५-९९
तदैव जाता च हरेः	१२-६७	तद् वासुदेवस्तु निरीक्ष्य	२६-१०३
तदैव जातो हृदिका	१२-१०३	तद् विज्ञाय रविः कर्ण	२२-४१५
तदैव तं सर्वनृपाः	१०-६५	तद्ग्रन्थतो नृपशुमुख्य	१३-४५
तदैव दुर्योधनयापितं	२६-१२२	तद्ग्रन्थमात्रेण समुत्थित	८-२०१
तदैव पार्थं प्रति योद्धु	२६-२३८	तद्ग्रन्थतोऽभूमिधुनं	१०-४५
तदैव ब्रह्मवचनात्	२२-३४९	तद्गौरवाद् वासुदेवो	३०-१२०
तदैव मेऽत्ययः कार्ष्णो	२२-१११	तद्गतमेव संगृह्य तूणौ	२६-१४३
तदैव मैन्दो विविदश्च	२२-२२०	तद्दर्शनात् स्कन्नमथेन्द्रियं	११-६२
तदैव मोक्षाय नृपस्य	२७-८०	तद्दर्शनान्नृपतिर्जात	११-७२
तदैव रामोऽपि हि भोग	६-२८	तद्भूतोक्तं वाक्यमेतन्नि	२२-२००
तदैव वासुदेवोऽपि	३०-८२	तद्दृष्टिदिव्यसुधया	१३-३६
तदैव विविशुः पार्था	३०-८७	तदेहगा भारती तु	१८-११८

तदेहस्था भारती तु	१८-१०७	तन्मारुतो नकुले	१२-१३३
तद्धन्यमानं प्रविहाय	२६-८३	तन्मुष्टिभिः प्रतिहतः	६-१३
तद्धस्तगं भूरुहमाशु	८-७६	तपः कृतं त्रिशूलिने	१२-४६
तद्धीनमप्युच्चशुभं	३०-१७	तपश्चकार तत्रस्थः	२२-१२४
तद्वाहुवीर्यपरिपालित	१४-९३	तपश्चचार दुर्बुद्धिः	९-२१
तद्वाहुवीर्यमथ वीक्ष्य	१४-९४	तपश्चस्त् समागते	२१-७९
तद्वाहुवेगात् संश्लेषं	८-२०३	तपसा तोषितात् कृष्णा	२१-२०४
तद्भक्तत्वाद् देवता	२२-९२	तपसा नैव धक्ष्यन्ति	२१-३६५
तद्भक्तिरेवाखिलानां	२२-९१	तपसा वर्द्धयिष्याम	२२-४०७
तद्भक्तिवैशेष्यत एव	२५-७१	तपसा शङ्कराद् वज्र	२२-४०४
तद्भार्या भारती नाम	१८-९४	तपसा शिवमारध्य	२२-३७६
तद्रूपवृद्धिं भीमसेनो	२२-२७८	तपसाऽऽराध्य हरिं ततः	३१-१८
तद्रूपेणैव रुद्रेण विनैन्म	२८-१४०	तपसाऽशेषदोषाणां	३१-२६
तद्रुशजः कुरुर्नाम	११-४	तपस्तदीयं प्रवदन्	४-५८
तद्रुद्वलस्य दृढमुष्टि	१३-१२१	तपो नितान्तं स चकार	११-१७२
तद्रुशं सर्वमन्यच्च	२९-१७	तपो मया चीर्णमुपापतेः	४-१७
तद्वाक्यात् कैकयी सा	५-३	तपो महत् तस्य तथा	११-६४
तद्वा न विशेषश्च यतो न	३२-१४४	तपोऽसुराणां मोहाय	२२-१६४
तद्विधश्चापरो नास्ति	२-७२	तप्तं तथा समुतथा	१९-४०
तद्वत्तमन्यैरपि विप्रवर्यैः	३०-१४	तमग्रसज्जलेचरः	१७-१८४
तद्वेगतः प्रतिचचाल	२७-३७	तमग्रहीत् सरत्नकं	११-१५४
तनुविभागकृतिः	२-६३	तमत्रिजं हरात्मकं	१७-२४१
तनुस्तृतीया पवनस्य	३२-१६४	तमन्वयादिन्द्रसुतो	१८-६५
तनूर्मदीये प्रणिधाय	११-५०	तमन्वयाद् युयुधानः	२५-६१
तन्मा शुचस्त्वं राजेन्द्र	२६-२५४	तमन्वयाद्द्वलायुधः	१७-१४२
तन्मातरः पौरजना	४-३	तमपृच्छद् गुडाकेशः	२६-२५१
तन्मानुषे बले तस्य	२२-३४२	तमब्जनेत्रं पृथुतङ्ग	४-२७
तन्मायया धर्षिता	१२-८५	तमभ्ययात् सौमदति	२५-६१

तमभ्ययुः पाण्डवाश्च	२८-२	तमाह भीमः पापानां	३१-३१
तमर्जुनः क्षणेनैव	१८-७५	तमाह भीष्मस्तेऽजेया	२५-४६
तमर्जुनार्थं वरमाप्य	२०-१३४	तमाह मारुतात्मजो	२१-९९
तमस्त्रशस्त्राणि बहूनि	११-१८८	तमाह राजा यदि	११-१४४
तमस्यन्धे पातयति	१-१०९	तमाह राजा राज्ञां	३०-३५
तमागतं समीक्ष्य तौ	१७-२६१	तमाह विष्णुर्न भुवि	८-१३९
तमाद्रवन्तं प्रसमीक्ष्य	२८-१४८	तमिममेव सुरासुर	२-६४
तमानयेत्यथ सा	२२-२३५	तमीक्ष्य सर्वमल्लका	२३-१२
तमापतन्तं प्रसमीक्ष्य	८-८१	तमुवाच कलिः काले	३०-३७
तमापतन्तं प्रसमीक्ष्य	११-१८७	तमेकमग्नैः रथिभिः	२५-८५
तमापतन्तं शरवर्षधारं	८-५७	तमेव यामि शासनात्	१७-८९
तमापतन्तमालक्ष्य	८-४७	तमेव वासिष्ठकुलोद्बृंहं	३२-४५
तमापतन्तमालोक्य	८-५०	तमेव विदित्वाऽति	१-१०२
तमाप्य फल्गुनो मन्त्रं	२२-१२४	तमेवं विद्वानमृत इह	१-१०२
तमार चाऽसुराप्सरा	१७-८१	तमेवोक्तवा धर्मजस्तु	२४-३५
तमाविध्यो यतस्त्वं	२२-१२८	तमैक्षत् प्रथमं देवो	२४-१६
तमाविशत् कामदेवः	१०-८०	तमोऽसुरा नान्यथा	२२-१५५
तमाशु केशवोऽरिहा	१७-२८०	तमोमयं चक्रतुरन्तरिक्षं	८-५८
तमाश्रितश्च योऽसुरो	२१-२५०	तमोव्याप्ते गगने सूर्य	२६-१८३
तमाससाद सात्यकिः	१७-१४९	तया द्युनामा स वसुः	११-२२
तमाससादाऽशु वृको	२६-४	तया धूतो निपपाता	२२-३६५
तमासुरावेशवशादजानती	२०-११८	तया निषिद्धोऽपि पुनः	२३-२१
तमाह कृष्णो न हतोऽद्य	२८-१९२	तया पार्थो वारितो नैव	२०-१८९
तमाह गाण्डिवं दातुं	२७-११२	तया पुनः कौरवाणां	२७-९७
तमाह धर्मजो राजा	२८-४९	तया प्रदत्तं स्तनमीशिता	१२-८५
तमाह पुत्रस्त्रिदशेश	८-१३५	तया भूरक्षणहृदा सो	२८-११४
तमाह भगवान् कृष्णो	२६-२५२	तया युक्तो गरुडस्कन्ध	२०-८९
तमाह भगवान् कृष्णो	३०-४२	तया रतः सुतावुभौ	१७-१७४

तया रमन् जनार्दनो	१७-१८०	तयोराविष्टौ तावसुरौ	२२-२२२
तया वरोऽप्यवध्यता	१३-२०	तयोरासीच्चिरं युद्धं	२६-१८१
तया विशीर्णमस्तिष्को	२६-६४	तयोरासीत् सुतुमुलं	२७-७२
तया स वीरः सुविदारित	८-१९८	तयोरासीन्महद् युद्धं	२७-९२
तया सञ्चर्यामास	२६-२२२	तयोरासीन्महद् युद्धम्	२८-८
तया हतो विह्वलितो	२६-२५९	तयोर्गदे तेऽशनिसन्निभाशे	२१-१४७
तयाऽच्युतोऽसौ कनक	२०-१२०	तयोर्वाक्यं ते त्वनादृत्य	२३-५३
तयाऽर्थितः सगद	२२-२७२	तयोर्विरथयोरेव भग्नं	२७-९४
तयैवान्याः सर्वदा	२०-६०	तयोर्विवदतोरेवं	३१-२५
तयो प्रीतोऽभवत् सोऽपि	१८-१५४	तयोश्च तपसा तुष्टः	९-१०८
तयो रथौ सहायुधौ	१७-२५९	तयोश्च बाल्ये व्यसृजत्	११-७९
तयोः प्रपश्यतोः पुंरौ	७-४७	तरुं प्रियाया न्यदधाद्	२०-१३७
तयोः प्रसन्नो भगवान्	२२-१६०	तरुप्रभङ्गतोऽमुना	१३-२२
तयोः समभवद् युद्धं	२७-६६	तरुर्जगज्जीवद मे	२०-१२४
तयोः सहाय एव	१७-२२७	तलेन चैनं निजघान	८-११७
तयोः सुसममेव	२८-१३	तलेन मुष्टिभिस्तथा	१७-१३७
तयोक्तोऽहं नावतारेषु	२०-७२	तलेन वक्षस्यभिताडितो	८-१२०
तयोदितो हि सैन्धवो	१२-४७	तव प्रियार्थं गरुडैष	८-१४१
तयोरकृत्वा सन्तापं	२१-२७२	तवाखिलैरजेयता	१७-१००
तयोरभूद् द्वैरथयुद्धमद्भुतं	२७-१५७	तवाहमक्षिगोचरः	९-६२
तयोरभूद् युद्धमतीव	२६-९८	तवोप्सितं न किञ्चन	९-६७
तयोरभूद् युद्धमतीव	२६-१०१	तवैव भूयासमहं	१२-१२१
तयोरभूद् युद्धमतीव	२६-१२८	तवैव शिष्य एष	१७-८८
तयोरभूद् युद्धमथैनं	२२-२४६	तवैव सेवार्थममुष्य	११-१९३
तयोरभूद् युद्धम्	२५-७८	तवोरुमेनं गदयोरु	२१-३३७
तयोरमुष्याभवदुग्र	२७-१७	तस्करेष्वभिधायैव निरयं	२७-११५
तयोरगमनं पूर्वं	२४-१४	तस्यावुपास्याथ सर्वे	२०-५८
तयोरगमने हेतुं	२४-१७	तस्थुः सराममभियान्तम्	१३-११०

तस्थौ कथञ्चिद् भुवि	२५-८२	तस्मादनाद्यनन्तं हि	१-९५
तस्थौ द्वितीयेन च सूर्य	३२-२५	तस्मादयं ग्रन्थवरो	३२-१६७
तस्थौ भीमो हरिं ध्यायन्	२२-३४८	तस्मादस्मै कथयामास	२०-१७४
तस्माच्च देवा ऋषयः	३-२८	तस्मादिदं व्यसनम्	२२-५०
तस्माच्छमं ब्रज शुभाय	१९-१०	तस्मादिमान् हरिहय	६-७
तस्मात्ते कीचकं शान्तं	२३-३७	तस्मादुक्तक्रमेणैव	२-१७८
तस्मात्पुनः सर्वसुराः	३-२५	तस्मादुत्साद्याः सर्व एते	१५-१५
तस्मात् करं प्रयच्छन्ति	२१-१८०	तस्मादुपायबलतः	१९-२२
तस्मात् कार्यं तेन	२२-८५	तस्मादेको वायुरेव	१८-२७
तस्मात् कृष्णाय दातव्यं	२१-२४०	तस्मादेतद्विरुद्धं	१-४६
तस्मात् तं नहुषं	२२-३३६	तस्मादेतैः पालितस्य	२४-११
तस्मात् तं नाऽङ्घ्र्यामास	२१-१४०	तस्मादेश्च ह्यदुतो	२०-८१
तस्मात् तांस्त्रीनृते कृष्णः	२१-२५	तस्माद् गत्वा पालयस्व	२२-४०८
तस्मात् ते ह्यर्जुनैव	२२-११७	तस्माद् तदैव गन्तव्यं	२२-११३
तस्मात् तैः सन्धिं	२५-५१	तस्माद् दोषादापतुः	९-१०९
तस्मात् पाण्योरुरु	२२-८९	तस्माद् बलप्रवृत्तस्य	२-३४
तस्मात् पाशुपतं नाम	२२-१३९	तस्माद् ब्रह्मपदावाप्त्यै	२१-१७२
तस्मात् प्रभोर्निवसनात्	१४-८	तस्माद् ब्रह्मा गुरुः	१-१२२
तस्मात् स एको विबुध	३-२६	तस्माद् भीमस्वरूपत्वा	२६-२९७
तस्मात् सद्धर्म एवायं	२८-८९	तस्माद् भीमो धर्म	२२-२७७
तस्मात् सद्धारको धर्म	२७-११७	तस्माद् भीमो हनुमां	२२-२७४
तस्मात् समस्ता हरिसद्गुणानां	२-६८	तस्माद् भीष्ममपृच्छत्	२१-२३६
तस्मात् सूत्रार्थमागृह्य	१-४४	तस्माद् यत्र बलं तत्र	२-२१
तस्मात् सौम्याब्दमेव	२३-५५	तस्माद् यथायोग्यतया	२२-३८
तस्मात् स्यादुक्तदोष	३२-६३	तस्माद् यद् भारते नोक्तं	२-४९
तस्मात् स्वबुद्धिप्रमदाभिरेव	२९-५६	तस्माद् ये ये गुणा विष्णोः	१-४७
तस्माददृश्यतनुरेव	६-२०	तस्माद् यो महिमा विष्णोः	२-१३६
तस्मादनन्तगुणपूर्णम्	१३-१३५	तस्माद् राजत्रभि	२२-१०८

तस्माद् रूपगुणोदारा	२-४०	तस्मिन् गते वासुदेवं	२८-८३
तस्माद् विनिर्णयग्रन्थान्	९-१३२	तस्मिन् जिते रथ	२५-५८
तस्माद् व्रजेम सह	१९-२१७	तस्मिन् जितेऽथ सह	२१-३१२
तस्माद्यो यो बलज्येष्ठः	२-२०	तस्मिन् दिने विंशतिः	२७-१५३
तस्माद्योग्यानुसारेण	१-९६	तस्मिन् निबद्धे हरि	२७-५१
तस्माद्विष्णोर्हि महिमा	२-१२३	तस्मिन् प्रजाते रुधिरं	१२-५६
तस्मान्न कोपविषयो	२२-६६	तस्मिन् महोत्सववरे	१९-२१३
तस्मान्न बन्धुजनगे	६-१६	तस्मिन् मुनीन्द्रैरधि	२२-२६८
तस्मान्न विस्मयः कार्यो	२१-४७	तस्मिन् वसन्तपवन	१४-४५
तस्मान्नाशक्तिरनयोः	२२-४२५	तस्मिन् सुरासुरगणैः	१३-१०५
तस्मान्निर्णयशास्त्रत्वाद्	९-१३६	तस्मिन् स्थितेऽनातधनु	२६-२
तस्मान्निवारयन् योगं	२८-१५८	तस्मिन् हते खरतरे	१३-५३
तस्मान्मया रक्षित	२६-२१३	तस्मिन् हते जह्नुषुर्धार्त	२६-२४९
तस्मान्महौघगुणमास	११-१७६	तस्मिन् हते त्रिजगतां	८-२११
तस्मिंश्च तेन विहते	१९-१२९	तस्मिन् हते दानव	११-१८३
तस्मिज्जिवे प्रतिगते	९-५१	तस्मिन् हते दीनमुखः	२७-१८३
तस्मिन्नदृश्ये तृषिता	२२-४१९	तस्मिन् हते निहताश्चैव	८-१५१
तस्मिन्नस्त्रे तेन तदा	२६-२५	तस्मिन् हते भैमसेनिः	२६-८६
तस्मिन्नेवं निपतिते	२२-३३७	तस्मिन् हते शत्रुवं	२६-४८
तस्मिन्प्रविष्टा हरिणैव	३-२४	तस्मिन् हते सुरगणा	१३-५७
तस्मिन् काले केशवो	२२-१९४	तस्मिन् हतेऽङ्गद उपेत्य	८-२२
तस्मिन् काले त्यज्यते	११-८०	तस्मै तथा बलवीर्यं	११-१२९
तस्मिन् काले भीमसेन	२२-३०१	तस्मै देवाधिदेवाय	२-६१
तस्मिन् क्रुद्धे नृपं प्राहुः	२९-९	तस्मै देवोऽभयं दत्त्वा	३०-५९
तस्मिन् गजान् मर्दयति	२७-१२	तस्मै माता पिष्टमालोड्य	१५-८
तस्मिन् गते भीमसेन	२५-९५	तस्मै वः स मया	११-२२१
तस्मिन् गते भ्रातृ	२२-१२	तस्य चिन्तयतो द्रोण	२८-११६
तस्मिन् गते युयुधानो	२५-११२	तस्य चेष्टानुसारेण	७-११

तस्य प्रसादादथ दग्ध	३-३७	तस्याङ्गं प्रथमः वायुः	२-१२४
तस्य प्रसादोपचितोरु	१५-६५	तस्याच्युतो बाहुसहस्र	२२-२४९
तस्य प्रहारमभिकाङ्क्षत	१३-५३	तस्याज्ञयैव निरता	१-६
तस्य प्रीतस्तदा विष्णुः	११-५८	तस्यानन्तरमेवैका	२२-५९
तस्य भीमो रथेषां	२६-२७८	तस्यानुजाः शकुनी	२२-३९२
तस्य लजां समुत्पाद्य	२७-१२४	तस्यानुजाश्च निजयोग्यगुणा	१९-२०२
तस्य विक्रममालक्ष्य	२५-२८	तस्यानुसारिवाक्यानि	२२-३६१
तस्य शङ्खध्वनिं श्रुत्वा	२२-३११	तस्यान्तरे हृदिकसूनुरनन्तरं	१९-१०१
तस्य सूर्यसुतपूर्ववानरा	९-९०	तस्यान्ववाये यदवो	११-३
तस्या अकथयत् सर्व	२८-१४५	तस्यापनेतुं विषयेषु सक्तिं	३१-११
तस्या अदाच्च गिरिशो	१९-४०	तस्याप्यन्तः क्षुरधारोपमं	२०-९२
तस्या उमा विपतिनी	१-१५	तस्याभक्तिं दर्शयितुं	२४-२०
तस्या जरामृतिविध्वंस	११-२१	तस्याभिषेकमकरोत्	१९-२१०
तस्या याश्च स्नुषाः सर्वाः	२८-२१३	तस्यामहङ्कारतनुं स रुद्रं	३-१७
तस्या वारुण्याः प्रतिमा	१६-१२	तस्यामात्याः पीठमुरौ	२०-९३
तस्याऽपतत एवाऽशु	८-४४	तस्यामितं बलमुदीक्ष्य	१४-६६
तस्याऽस पत्नीयुगलं	११-१	तस्यार्जुनोऽश्वमेध	३२-३९
तस्यां जातो बभ्रुवाहो	२०-१६१	तस्याद्धिदेहा समभूद्	१०-३३
तस्यां त्रिलोकाधिकरूप	२०-२८	तस्यास्तद्देहसादृश्यं	११-१११
तस्यां स देवोऽजनि	११-१३२	तस्यास्तु तां प्रतिकृतिं	५-३८
तस्यां समस्तैरभिपूज्यमाने	२०-१४२	तस्यास्त्रशस्त्राणि निवार्य	२२-२०७
तस्यां सुतं त्वजनयत्	१९-२०१	तस्येच्छयैव पृथिवीम्	१४-२१
तस्यां सुहोत्रो नामतः	२०-१२	तस्यै पाञ्चालराजः	११-१०२
तस्याः क्रोधाग्निनिः	२८-१९७	तस्यै स रुद्रदेहस्थो	१८-१०८
तस्याः पिता गरुडेन	२०-१५४	तस्यैकस्य ममत्वं हि	२-११२
तस्याखिलेशितुरनाद्य	९-१३	तस्यैतेऽकथिता ह्यर्थाः	१-१०३
तस्याग्रजा च सहिता	१९-३८	तस्यैव भार्या त्वदितिश्च	११-२१९
तस्याग्रजोऽसावरुणस्य	६-४९	तस्यैवमब्जभवलोका	९-४३

तस्योत्तमं सोऽपि तपो	१०-४२	तात्कालिकीं पीड्यमा	२२-२३२
तस्योदरस्थजगतः	१-३	तात्पर्यं महदत्रेत्युक्तं	१-७५
तस्योन्नतेषु स फणेषु	१३-४०	तात्पर्यं शास्त्राणां सर्वेषाम्	१-१३७
तस्योरसि प्रासवं	८-४०	तादृक्चेष्टासमेताया	७-१२
ता युधिष्ठिरक्लृप्ताः	२४-३१	तानथानुययुः सूता	२१-३९७
तां चाऽश्वजुत्वमनयत्	१३-१०२	ताननादिकृतदोषसञ्चय	९-३०
तां चेत् करोत्येष	२२-१७	तानस्त्रशस्त्राण्यभिवर्ष	२२-३१५
तां तत्र हास्यकथया	५-२६	तानस्त्रशस्त्राभिमुचः	२०-९६
तां न भीष्मभयात् केऽपि	११-९९	तानहं द्विषतः क्रूरान्	२-१०२
तां पुत्रनिधनोद्युक्तां	११-३७	तानागतान् समभिपूज्य	१९-१४७
तां भीम आह कमनीयतनुं	१९-५०	तानासुरावेशयुतान्	२०-१२६
तां मे वाचं नाग्रहीत्	२०-२००	तानि योज्यान्यानुकूल्यात्	१-३६
तां रात्रिमत्र निवसन्	१३-४३	तानेकयानोपगतान्	२७-७९
तां सान्त्वयामास	२२-२१६	तान्यम्बरे विमानस्था	२५-३४
तां सान्त्वयित्वा मधुरैः	२२-२७	तान्यस्त्रवर्यैर्बलवा	२७-९
तां सु ते कीर्तिं मघवन्	३२-१२५	तान् प्रणम्य ययौ पारे	३०-४५
तां सूर्यसुनुरथ बाण	२७-३३	तान् प्रभग्नान् समालोक्य	१८-६४
तांश्च प्रदर्श्य सकलान्	१९-१२०	तान् प्राप्य काममनवाप्य	१३-५९
तांश्चकार तमोगन्तुन्	२८-७५	तान् ब्राह्मणस्य च गृहे	१९-६६
तांश्चैव तत्र विनिहत्य	२६-१३७	तान् भक्तिनप्रशिरसः	१९-६०
तांस्तान् विहाय दितिजा	१४-६७	तान् भग्नदर्पान् रणतो	२७-४५
ताः कालयन् भगवतः	१३-७७	तान् मारुतिर्बाणवैरैः	२७-१५३
ताः क्रीडया क्षणमहं	२२-४८	तान् वयं प्रतिनृत्यामः	२७-१४५
ताः श्रुत्वा स्वपतिं देवि	१८-१२२	तान् विजित्य युगपत्	२१-२१२
ताः षड्विधान्नपरिपूर्णं	१३-६०	तान् विप्रचित्तिर्विनिवार्य	११-१८३
ताञ्छैलशस्त्रास्त्रशिला	२०-९५	तान् विप्रवेषान् स	२१-१२०
तात मुक्तं द्रौणिनाऽपि	२८-१६६	तान् वीक्ष्य वज्री परमा	११-१८०
तातप्यमानहृदयास्तु	१९-१७४	तान् वैष्णवैरेव शास्त्रैः	२२-२८३

तान् सर्वराक्षसगणान्	२२-२९६	तारतम्यस्थिताऽनादि	१-११७
तान् सादिनोऽश्वांश्च	२५-११६	तारादेहे सूर्यजस्याङ्गसङ्गात्	२०-१६०
तान् हन्तुमेव च	१९-३२	तारापिता तान् निरुजः	८-२२४
ताभिः स्तुतः स भगवान्	१३-४२	तावत्तदक्ष्यस्य कुरङ्गनाम्नः	५-१५
ताभिर्निपीडितमुदीक्ष्य	१३-६५	तावत् तमेव भगवन्तम्	१३-१२७
ताभिर्युतो दैवतैरपि	३०-१२	तावथानागतौ ज्ञात्वा	२४-४२
ताभिश्चैताभिर्दक्षिणाभिः	२०-७६	तावदुच्चमपि दुष्कृतं	९-२८
ताभी रामो मुमुदे तत्र	१६-१२	तावन्न ते भवेच्छक्तिः	३०-४२
ताभ्यश्च ते शतगुणैः	१-१६	तावन्नतां सर्वलोकैककर्तुर्नाऽवां	२०-३०
ताभ्यां च दृढमाश्लिष्टः	२१-१९०	ताविमौ मे भुजौ वृत्तौ	३१-१२
ताभ्यां तस्याभवद्	२७-७३	तावुभौ विरथौ कृत्वा	१८-७०
ताभ्यां तस्याभवद्	२८-१०	तावुभौ शन्तनुर्दृष्ट्वा	११-५७
ताभ्यां निरुद्धः सहसा	२७-१८	तावुभौ शरवर्षेण	२८-१०
ताभ्यां पुनर्नृत्त	२२-१६१	तावूचतुर्भगवतेऽस्य	१४-१६
ताभ्यां स बद्धः शरपञ्जर	८-१९४	तावेव जातौ भरतश्च	३-७९
ताभ्यां समेतः शतशृङ्ग	११-१७१	तावेव देवौ नकुलः	१२-१२५
ताभ्यां हतानभिसमीक्ष्य	१३-१२३	ताश्चेन्द्रधर्मनासत्यसंश्रयात्	१८-९५
ताभ्यामनन्तगुणपूर्ण	१९-१८८	तासां पतित्वमाप्स्यन्ति	१८-१३६
ताभ्यामनूक्तमपि यन्न	१९-५८	तासां विचित्रवसनान्युरु	१९-१६४
तामक्लेशत आदास्ये	२१-२८०	तास्तत्र पूर्ववरदानकृते	१३-७५
तामगस्त्यकरपल्लवार्पितां	९-२५	तास्वत्र तेन जनिता	१३-७४
तामम्बरस्थाय घटो	२६-२४८	तिलोत्तमार्थे निहतौ	२०-१५०
तामाह भीमः पापिष्ठा	२८-२०८	तिस्रः कोट्यो दानावानां	२२-३१२
तामुद्यतां वीक्ष्य परा	२५-१०२	तिस्रः कोट्यो महा	२४-४
तामेव बुद्धिं धृतराष्ट्रसूनुः	२८-१०१	तीरे गोमत्या हैमवते	२०-२२
तारतम्यं च मुक्तानां	१-४६	तीरे भगिन्यास्तु यमस्य	१२-८४
तारतम्यं च विज्ञेयं	३०-५२	तीर्थविघ्नकराः सर्व	२४-४
तारतम्यं ततो ज्ञेयं	१-८०	तीर्थादाज्ञां धारयन्तश्च	२२-३८३

तीर्थादिमात्रतो ज्ञानं	१-५४	ते ज्ञानधर्मावपहाय	३२-१४१
तुण्डद्वयं यदुपतिः	१३-३२	ते ततः शापदोषेण	३२-१७
तुतुषुः कर्मणा तस्य	१८-३९	ते तपः सुमहदास्थिता	९-२६
तुदसे चातिवाचा मां	२२-१११	ते तस्य वीर्यं च बलं	२२-२८६
तुरां कृष्णसारङ्ग	३०-९३	ते धार्तराष्ट्राः कर्णेन	१८-५४
तुल्यं पृथिव्यां विवरेषु	११-१९८	ते धौम्यमाप्य च पुरोधसम्	१९-११८
तुष्टाव चैनमुरुवेद	१३-६७	ते पञ्च पाण्डुतनया	१५-६
तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्ष	१०-२	ते प्रेरिताः सकलगोकुल	१३-६४
तुष्टोऽर्थेन गुरुर्यस्मात्	२९-४७	ते बाणवर्यास्तददृश्य	२६-८२
तुहिनसलिलमाल्यैः	८-११५	ते बाध्यमाना बहुशो	२६-२४०
तूष्णीं बभूव स्वप्नेऽपि	२८-१३२	ते बोधितास्तेन रणं	२०-१२८
तूष्णीं स्थिते च नृपतौ	१४-५६	ते भक्षितास्तेन	८-१२५
तृणावर्तो नामतः	१२-११७	ते भीतभीताः पृतना	२५-७४
तृणीकर्तुं रिपुं चैव	२१-१३१	ते भीममात्तायुधमुग्ररूपं	२२-२८१
तृतीय एष चांशको	७-२६	ते भीष्मद्रोणविदुर	१८-३१
तृतीयमर्जुनं चैव	२१-१३४	ते वासुदेवेन तदा	२६-२८५
तृतीयमस्य वृषभस्य	२-१५२	ते विव्यधुस्तं बहुभिः	२६-१९६
तृतीयमस्य वृषभस्य	३२-१६५	ते विष्णुभक्त्या परिपूत	३१-६८
तृतीयरूपेण निजं	९-११४	ते वीर्यदा विजयदा	१९-१७
तृतीयाङ्गं हरेः शेषः	२-१२७	ते शरैरभिर्वर्षन्तः	१८-५९
तृप्तः सदारो नृपतिश्च	३१-६१	ते शुश्रुवुर्धृतराष्ट्रं सभार्य	३१-६६
तृप्तो ययौ च सकलान्	९-५०	ते सन्निवार्य तु पृथामथ	१४-५१
ते किञ्चिद् दूतस्तस्थुः	२७-१६७	ते सर्वविद्याप्रवरा	११-१३८
ते च श्रुत्वाऽखिलान्	३०-१६९	ते सर्वे स्वांशितामापुः	९-१०६
ते चर्मवसना भूत्वा	२१-३४४	ते सेने समरारम्भे	२५-१
ते चावियोगसमयं	३२-५१	ते हता भीमसेनेन	२२-२९८
ते चैव गीर्वाणगणा	२०-१४१	ते हि मे पुत्रकाः सन्त	३१-४९
ते जरामृतिहीनाश्च	९-१०५	ते हि स्वबाहुबलतो	१९-८

तेऽपि स्म कर्णसहिता	१९-२०७	तेनातिविद्धे भीमसेने	२५-६९
तेजोभङ्गं तत्र सुयो	२२-३८७	तेनादरोपहतसाध्यं	५-१८
तेजोवधार्थं कर्णस्य	२४-३३	तेनानुशिष्टः पार्थस्तु	२५-१५
तेन चान्धतम ईयुः	९-३३	तेनाप्युक्ता वासविना	२४-७९
तेन तद्वचनं सस्तु न	९-३४	तेनाभिनन्दितः प्रीत्या	२७-१२९
तेन तस्यास्तपो नष्टं	२८-२१८	तेनामृतार्थं हि सहस्र	१०-३०
तेन दृष्ट्वा प्रेतदेहान्	२८-२१६	तेनाम्बरस्थेन तरु	२५-८७
तेन भस्मप्रहारेण	२२-२४१	तेनायं दुःखबहुल	३०-११७
तेन भूरिश्रवा जातः	११-१३	तेनार्थितः सपदि	५-३०
तेन मया रक्षोऽस्तं	८-२३६	तेनार्थिता सपदि गन्धम्	१३-१०२
तेन मान्योऽधिकं	२२-४११	तेनार्थितो यज्ञरिरक्षया	४-५
तेन लोकं ममाऽगच्छ	२२-१४०	तेनावदद् द्रौपदी	२३-३२
तेन विव्याध बीभत्सुं	२८-१४	तेनास्त्रेण प्रतिहता	२६-२२१
तेन विह्वलितः पार्थो	२८-२०	तेनास्मिन् पतिते	८-१३३
तेन सन्दाहयामास	२६-२७१	तेनाहतः प्राहिणोच्छूलं	२५-९१
तेन सार्द्धमुपासीदत्	२२-१४२	तेनाहतः शरवरेण	५-३४
तेन स्तुतः स भगवान्	२२-२४४	तेनैति सम्यगतिमस्य	२२-७६
तेन स्तुतो गृहीतश्च	२५-३७	तेनैते पालिताः पार्था	२५-५१
तेनाऽगृहीतगजवाजिरथा	१४-८४	तेनैव चात्रसमितौ	१९-८९
तेनाऽपि सम्परित्यक्ता	११-८८	तेनैव चोक्ता भव मे	११-३१
तेनाऽयात् स्वमुहृद्धि	२१-३०७	तेनैव तीर्थं परमं	२६-१०७
तेनाऽहतः शिरसि	१४-३८	तेनैव ते जिग्युरथो	२०-२२५
तेनाऽहतः सुभृशं	१६-२१	तेनैव दुष्टचरितां	५-२६
तेनाऽहतः स्रस्तसमस्त	१६-२६	तेनैव पूरितबलो	१३-५६
तेनाऽहतो मृतकवत्	२७-३८	तेनैव भर्तृमृतिहेतुरभूत्	१४-५२
तेनाऽहतोऽथ बहुभिर्गिरिभि	१९-९०	तेनैव मानुषमवाप्य	१४-४७
तेनाजयच्छ्रेतवाहं	२२-१३४	तेनैव लेपश्च भवेत्	२२-७१
तेनातिगाढं व्यथितो	८-१९९	तेनैव विष्णुना दत्त	३०-७६

तेनैव हेतोर्नातिसामीप्यम्	२०-१६१	तेषां स्वभावबलतो	१९-४
तेनोक्तः स तथा राजा	२१-३७६	तेषां स्वरूपमिदम्	१-१७
तेनोक्तोऽसौ मयैवायं	२२-१२८	तेषां२ तथैवात्मन एक	११-२९
तेनोदितोऽथ सुदृढं	६-१७	तेषामभूत् तस्य च	२८-३६
तेपे तपोऽतो हरि	१२-१११	तेषामहं समुद्भूता	२५-१०
तेषां गुणैर्हरिपदानतिहेतुतश्च	१९-२२१	तेषामितीरितवचोऽनु जगाद	१४-५७
तेषां च तस्य च बभूव	१९-१६७	तेषामिहेति याथार्थ्यं	३२-६२
तेषां च मध्यमगमत्	१९-११९	तेषु स्वलोकान् प्राप्तेषु	३२-७८
तेषां तदभवद् युद्धं	२८-१२	तेष्वागतेषु वचनादपि	१४-४८
तेषां तदा वैदिककर्म	३२-१३७	तेष्वागतेषु सुमहानभवत्	१९-१८०
तेषां निशम्य नदतां	१९-१४५	तेष्वागतेष्वधिक आस	१४-५०
तेषां पापाभिवृद्ध्यर्थं	२१-३३५	तेष्वागतेष्वेव न तत्र	३२-९७
तेषां पुण्यानि विद्याश्च	२८-७५	तेष्वागमेष्वेव परस्परं	२०-१९
तेषां पुरोऽत्र गमनाभिरुचिश्च	१९-२४	तै स्यन्दनैः काञ्चनरत्न	२२-३८०
तेषां प्रदत्तेष्वभिवाञ्छितेषु	३१-५९	तैः क्षेमकान्तैरिह भारतादि	३२-१२८
तेषां प्रपाताय सतां च	३२-१५२	तैः पूजितः साम्बसहाय	२०-१४४
तेषां प्रवासनं चैव	२२-३४	तैः पूजितस्तत्र निषण्ण	३१-५८
तेषां बभूव वसुदेवसुतो	१९-१४३	तैः पूरितं तत् कृष्णाय	२-४५
तेषां मध्ये भीमसेनांस	२०-१४	तैः प्रापितः सपदि	१४-१०८
तेषां रथाश्च बहुनल्व	११-१७७	तैः प्रासहस्तैः क्षतकायो	२५-७६
तेषां राष्ट्रे कार्तियुगा	२०-१०	तैः प्रेरिता नृपतयः	१४-८३
तेषां राष्ट्रे शासति	२०-७	तैः संस्तुतः केशवो	२१-१६३
तेषां विडम्बनायैव	७-१५	तैर्दिता वासवनायकाः	३-५१
तेषां वृद्धिः स्यात् पाण्डवार्थे	१५-१३	तैर्दिते स्वपुर आशु	१९-१६७
तेषां शङ्खध्वनिसम्बोधि	२१-१६५	तैर्दितो न्यपतद्	२५-१२८
तेषां स शस्त्राणि किरीट	२२-३१३	तैरादृतः पुनरसौ	७-६
तेषां समानो वयसा	११-६९	तैरुत्थितैरस्यमानः शरैः	२८-१३६
तेषां सुताः सप्तसप्तोक्त	२०-९६	तैरेवाप्यं पदं तनु	१-९४

तैरेवाहं मत्समाश्रित्व	२०-६९	त्रासाद्विषण्णहृदयो	८-१६
तैर्दत्तमात्महस्ते तु	९-१०९	त्रिंशच्छतं परमकाः	१९-१६
तैर्मानितः कृष्णभक्त्या	१८-१४५	त्रिंशत् सहस्राणि महौघ	८-१७९
तैस्तेषु पञ्चसु समं	१९-१६९	त्रिभाषां यो न जानाति	९-१३३
तोषं ययुर्वेदसमस्तसारं	३२-१४९	त्रिलोचनानुगौ च तौ	१७-२५२
तोषयस्व वरैश्चैनाम्	२१-३६४	त्रिवत्सरादस्य निजस्य	३१-५४
तोषयामास तपसा	१८-१०७	त्रिविधा जीवसङ्गास्तु	१-८६
तोषयामास तपसा	१८-११८	त्रिशङ्कुजाधिको भवान्	२१-८१
तौ कृष्णशेषावामु	१२-११०	त्रिशिरा अतिकायश्च	८-३७
तौ चक्रतुः पुरु	१४-३६	त्रिशो मद्वञ्चनायेता	१८-१०३
तौ दुष्टा मुनिमध्यस्थं	२२-१५८	त्रुट्यते येन शत्रुश्च	२१-२८८
तौ देवकीवसुदेवौ च	११-२२२	त्रेताद्येषु युगेष्वेषः	२-१२५
तौ धन्विनामनुपमौ	१९-१३९	त्रैगर्ताः पार्वतेयाश्च	२१-२११
तौ भ्रातरौ वासुदेव	२७-१२८	त्रैगुण्यवर्जितमजं	२-५६
तौ मुष्टिभिस्तरुभिरश्मभि	१९-५५	त्वं च रुद्र महाबाहो	१-४८
तौ वाहनं शयनं चैव	३-१४	त्वं च रुद्र महाबाहो	२२-१५३
तौ शिक्षाबलसंयुक्तौ	२८-७०	त्वं जीर्णबस्तसदृशो	१४-२६
त्यक्तदेहास्तस्य भार्या	३२-३९	त्वं तु कुन्त्या वृथा सूतः	२७-११०
त्यक्त्वा तनुं विप्रवर	१०-६७	त्वं दिव्यः पुरुषो वीरः	२२-४०४
त्यक्त्वा देहं कश्यपत्वं	३२-३८	त्वं धर्मनिष्ठश्चाग्रज	२२-१०३
त्यक्त्वा रणं नाहमिती	२७-१०७	त्वं नृशंसो कृतघ्नश्च	२७-११८
त्यक्त्वा स्वभर्तृनेवाऽपुः	३२-३७	त्वं फल्गुनो हरिहयो	१९-१४०
त्याज्यं त्विति प्रतिजगाद	१९-२६	त्वं वीर शक्रसम	१९-२०९
त्रयाणां दुर्बलाङ्गाना	२१-१४१	त्वं सत्वतः सुगणान्	८-११
त्रयोदशाब्दस्यान्तेऽहं	२२-१०९	त्वग्दोषयुक्तो देवापिः	११-६
त्रयोविंशतिरेवात्र	२६-१३९	त्वचं च चिच्छिदुर्द्रोणिः	२७-६७
त्रातास्म्यहं सर्वथेति	२६-५४	त्वत्तः सुखं नास्ति किञ्चित्	२७-११८
त्रायस्व शैनेयमिति	२६-१०३	त्वत्तो जगत्सकलम्	१३-६८

त्वदर्थं निहिता शक्ति	२६-२५२	त्वय्याततमिदं सर्वं	२-१६१
त्वदाज्ञया तस्य वरो	१०-३७	त्वष्टुरावेशसंयुक्तः स	१८-६९
त्वदाज्ञया बलिना	१०-५	त्वां तु कुण्डलवर्मभ्यां	२६-१४५
त्वदाज्ञया ब्रह्मवराद्	३-६२	त्वामाराध्य तथा शम्भो	१-५७
त्वदाज्ञया मया दत्तं	९-९३	त्वामाराध्य तथा शम्भो	२२-१४९
त्वदाज्ञया स्वाननुभूय	३-६०	त्वामेव तस्मात् प्रथमं	११-२२२
त्वदाज्ञयैवाखिलम्	३-५८	त्वाष्ट्रास्त्रमादत्त स	२६-८२
त्वदीयमेतन्निखिलं	३०-१४२	द	
त्वदीयोऽहं यतस्तेन	२६-१७६	दक्षिणाभिः साकमित्येव	२०-६६
त्वद्भक्तिलेशाभियुतः	११-१९१	दग्धाः पुरा ये त्रिपुरं	३२-१२९
त्वन्नो जगच्चित्रविचित्र	३-२३	दग्ध्वा पुरिं वारणासीं	२२-२१३
त्वमेक आद्यः परमः	८-२१४	दग्ध्वा ययौ पुनरेवेन्द्र	२२-३१५
त्वमेक ईशः परमः	३-५८	दत्तं मया शरम्ममोघम्	२२-४१
त्वमेक ईशोऽस्य न	८-२१३	दत्तव्यासादिरूपेषु	२-२४
त्वमेक एवात्र परं	६-५८	दत्तेऽभये रघुवरो	५-२८
त्वमेव चागण्यगुणार्णवः	८-२४४	दत्तेनापि हि वित्तेन	३१-३१
त्वमेव देवेश गतिः	११-२१३	दत्तो वरश्च तेनास्य	११-१२
त्वमेव नित्योदित	११-२१४	दत्तो वरो द्वारपयोः	८-१२२
त्वमेव नित्योदितपूर्ण	११-२१४	दत्तो वरो न मनुजान्	८-२३५
त्वमेव साक्षात् परम	८-२४४	दत्तो वरो ब्रह्मणा	२०-९०
त्वया न कार्यं मम	२२-२१५	दत्त्वा शक्तिं ययौ शक्रः	२२-४१७
त्वया पुरा कर्णपुटात्	३-६१	दत्त्वा स्वकीयरथमेव	२६-१६४
त्वया सदा महत् तपः	९-६३	दत्त्वाऽपराणि स हि	१३-९८
त्वया सह स्यान्मम	२८-१७७	दत्त्वाऽभयं स भगवान्	१९-१५८
त्वया सहागतास्तेषां	९-९९	दत्त्वाऽमुख्यै प्रययौ	२०-८९
त्वयाऽपि निर्जित्य	२१-२८५	ददर्श कृष्णामपि तत्समीपे	३२-१०८
त्वयि स्थितस्त्वमि	२३-१७	ददर्श च महाघोरम्	२१-३५६
त्वयैव पापे निहिता हि	२८-९३	ददर्श चासौ भरतं	८-२२७

तैरेवाहं मत्समाश्चैव	२०-६९	त्रासाद्विषण्णहृदयो	८-१६
तैर्दत्तमात्महस्ते तु	९-१०९	त्रिंशच्छतं परमकाः	१९-१६
तैर्मानितः कृष्णभक्त्या	१८-१४५	त्रिंशत् सहस्राणि महौघ	८-१७९
तैस्तेषु पञ्चसु समं	१९-१६९	त्रिभाषां यो न जानाति	९-१३३
तोषं ययुर्वेदसमस्तसारं	३२-१४९	त्रिलोचनानुगौ च तौ	१७-२५२
तोषयस्व वरैश्चैनाम्	२१-३६४	त्रिवत्सरादस्य निजस्य	३१-५४
तोषयामास तपसा	१८-१०७	त्रिविधा जीवसङ्गास्तु	१-८६
तोषयामास तपसा	१८-११८	त्रिशङ्कुजाधिको भवान्	२१-८१
तौ कृष्णशेषावामु	१२-११०	त्रिशिरा अतिकायश्च	८-३७
तौ चक्रतुः पुरु	१४-३६	त्रिशो मद्रश्नायेता	१८-१०३
तौ दृष्ट्वा मुनिमध्यस्थं	२२-१५८	त्रुट्यते येन शत्रुश्च	२१-२८८
तौ देवकीवसुदेवौ च	११-२२२	त्रेताद्येषु युगेष्वेवः	२-१२५
तौ धन्विनामनुपमौ	१९-१३९	त्रैगर्ताः पार्वतेयाश्च	२१-२११
तौ भ्रातरौ वासुदेव	२७-१२८	त्रैगुण्यवर्जितमजं	२-५६
तौ मुष्टिभिस्तरुभिरश्रमभि	१९-५५	त्वं च रुद्र महाबाहो	१-४८
तौ वाहनं शयनं चैव	३-१४	त्वं च रुद्र महाबाहो	२२-१५३
तौ शिक्षाबलसंयुक्तौ	२८-७०	त्वं जीर्णवस्त्रसदृशो	१४-२६
त्यक्तदेहास्तस्य भार्या	३२-३९	त्वं तु कुन्त्या वृथा सूतः	२७-११०
त्यक्त्वा तनूं विप्रवर	१०-६७	त्वं दिव्यः पुरुषो वीरः	२२-४०४
त्यक्त्वा देहं कश्यपत्वं	३२-३८	त्वं धर्मनिष्ठश्चाग्रज	२२-१०३
त्यक्त्वा रणं नाहमितो	२७-१०७	त्वं नृशंसो कृतघ्नश्च	२७-११८
त्यक्त्वा स्वभर्तृनेवाऽपुः	३२-३७	त्वं फल्गुनो हरिहयो	१९-१४०
त्याज्यं त्विति प्रतिजगाद	१९-२६	त्वं वीर शक्रसम	१९-२०९
त्रयाणां दुर्बलाह्वाना	२१-१४१	त्वं सत्वतः सुरगणान्	८-११
त्रयोदशाब्दस्यान्तेऽहं	२२-१०९	त्वयोदोषयुक्तो देवापिः	११-६
त्रयोविंशतिरेवात्र	२६-१३९	त्वचं च चिच्छिदुर्द्रोणिः	२७-६७
त्रातास्म्यहं सर्वथेति	२६-५४	त्वत्तः सुखं नास्ति किञ्चित्	२७-११८
त्रायस्व शैनेयमिति	२६-१०३	त्वत्तो जगत्सकलम्	१३-६८

त्वदर्थं निहिता शक्ति	२६-२५२	त्वय्याततमिदं सर्वं	२-१६१
त्वदाज्ञया तस्य वरो	१०-३७	त्वष्टुरावेशसंयुक्तः स	१८-६९
त्वदाज्ञया बलिना	१०-५	त्वां तु कुण्डलवर्मभ्यां	२६-१४५
त्वदाज्ञया ब्रह्मवराद्	३-६२	त्वामाराध्य तथा शम्भो	१-५७
त्वदाज्ञया मया दत्तं	९-९३	त्वामाराध्य तथा शम्भो	२२-१४९
त्वदाज्ञया स्वाननुभूय	३-६०	त्वामेव तस्मात् प्रथमं	११-२२२
त्वदाज्ञयैवाखिलम्	३-५८	त्वाष्ट्रास्त्रमादत्त स	२६-८२
त्वदीयमेतन्निखिलं	३०-१४२	द	
त्वदीयोऽहं यतस्तेन	२६-१७६	दक्षिणाभिः साकमित्येव	२०-६६
त्वद्भक्तिलेशाभियुतः	११-१९१	दग्धाः पुरा ये त्रिपुरं	३२-१२९
त्वन्नो जगच्चित्रविचित्र	३-२३	दग्ध्वा पुरीं वारणासीं	२२-२१३
त्वमेक आद्यः परमः	८-२१४	दग्ध्वा ययौ पुनरेवेन्द्र	२२-३१५
त्वमेक ईशः परमः	३-५८	दत्तं मया शरममोधम्	२२-४१
त्वमेक ईशोऽस्य न	८-२१३	दत्तव्यासादिरूपेषु	२-२४
त्वमेक एवात्र परं	६-५८	दत्तेऽभये रघुवरेण	५-२८
त्वमेव चागण्यगुणार्णवः	८-२४४	दत्तेनापि हि वित्तेन	३१-३१
त्वमेव देवेश गतिः	११-२१३	दत्तो वरश्च तेनास्य	११-१२
त्वमेव नित्योदित	११-२१४	दत्तो वरो द्वारपयोः	८-१२२
त्वमेव नित्योदितपूर्ण	११-२१४	दत्तो वरो न मनुजान्	८-२३५
त्वमेव साक्षात् परम	८-२४४	दत्तो वरो ब्रह्मणा	२०-९०
त्वया न कार्यं मम	२२-२१५	दत्त्वा शक्तिं ययौ शक्रः	२२-४१७
त्वया पुरा कर्णपुटात्	३-६१	दत्त्वा स्वकीयर्थमेव	२६-१६४
त्वया सदा महत् तपः	१-६३	दत्त्वाऽपराणि स हि	१३-९८
त्वया सह स्यान्मम	२८-१७७	दत्त्वाऽभयं स भगवान्	१९-१५८
त्वया सहागतास्तेषां	१-९९	दत्त्वाऽमुष्मै प्रययौ	२०-८९
त्वयाऽपि निर्जित्य	२१-२८५	ददर्श कृष्णामपि तत्समीपे	३२-१०८
त्वयि स्थितस्त्वमि	२३-१७	ददर्श च महाधोरम्	२१-३५६
त्वयैव पापे निहिता हि	२८-९३	ददर्श चासौ भरतं	८-२२७

ददर्श धर्मराजस्य	२८-१९७	दधानः कुण्डले दिव्ये	२२-३१०
ददर्श भीमं च मरुत्समीपे	३२-१०७	दधार दण्डं तदवर्तिषु	३०-१४
ददर्श शिशुपावृक्ष	७-१०	दधार बाणैरनुपुङ्ख	२६-१८५
ददर्श सर्वान् पतितान्	८-१४९	दध्रे च्छत्रं हनूमान्	९-८८
ददाति चेत् तदा पिता	१७-५२	दन्तान्तरं न प्रविवेश तस्य	२७-१३९
ददाति ते ह्यतिस्पृधा	२१-१७६	दन्तान्तरं न मे प्राप	२८-२०५
ददादित्या अपि कुण्डले	२०-११७	दर्पं निहन्तुं हरिरर्जुनस्य	२१-३२
ददाह चाखिलां पुरीं	७-४५	दर्पात्राहं राजराज	२४-१४
ददुर्ददाह नास्य	७-४३	दर्शनान्तरसिद्धं च	२-१२३
ददुहिं तस्मै विवरं	५-१४	दर्शयन्तौ गदामार्गं	२८-६९
ददुश्च मार्गं गिरयो	२१-२८	दर्शयन्नधिकः पार्थादभूद्	१८-३४
ददुस्तदैव पार्थाय	२२-१३९	दर्शयामास भगवान्	२५-१३
ददौ च कन्यात्रयम्	४-३८	दर्शयेत् तस्य दास्यामि	२७-२८
ददौ च कन्यामुत्तरां	२३-४७	दशत्रिकैः शतैर्वृतो	१७-२३८
ददौ च तस्मै भगवान्	१०-६९	दशरात्रं ददौ शुद्ध	३१-४०
ददौ च मन्त्रमुत्तमं	१७-१९३	दशर्यत्रपि मोहाय	११-९३
ददौ च सत्रजित्करे	१७-२१४	दशास्यकुम्भकर्णकौ	९-६४
ददौ चोत्कृत्य कवचं	२२-४१६	दशेन्द्रियाण्येव च तैजसानि	३-१८
ददौ तेषां तानि रामेण	२०-२०८	दशैव चारभ्य दशोत्तरस्य	६-५२
ददौ तेषां तेऽपि चोहुः	३०-८०	दस्यूनां निग्रहो धर्मः	२४-५३
ददौ दानानि बहुशो	३०-८८	दहेयं कौरवान्	२१-३९१
ददौ देयानि मुख्यानि	३०-५	दातव्य एव हि करोऽद्य	१९-७३
ददौ नृपोऽस्या न पुन	२१-३६९	दातास्म्यहं पारिजातं	२०-८५
ददौ यथेष्टतो धनं	२९-६	दातास्यनुज्ञां यदि	२२-१०३
ददौ वरं तस्य हि	२६-८७	दातुं त्वदायुधं मेऽद्येत्येव	२८-१५३
ददौ विमोहितः क्रुधा	१७-८३	दातुं रन्ध्रं सूर्यजस्य	२६-१५४
ददौ स तेषां परमास्त्राणि	१५-४३	दातुं विप्राय तद्वस्ते	२२-४३१
दद्विर्विदश्य न विकारम्	१४-७९	दातुं शक्रमिति प्रोक्तुवा	३०-५९

दातुमिच्छसि सर्वां च	२८-५०	दिव्यं रथं धनुश्चैव कृष्ण	२६-१६१
दानतीर्थतपोयज्ञ	१-१९	दिव्यं हि दर्शनमिदं	१९-१५६
दानवो वृषपर्वा च	३०-७३	दिव्यरत्नसमाकीर्ण	२१-५६
दानेऽर्द्धराज्यस्य हि	१५-२१	दिव्यानि रत्नानि च	२०-१८७
दारुको विष्णुलोकं तु	३२-३३	दिव्यान्यस्त्राण्यामुमेतां	१५-६३
दारुकोक्त्या समायातः	३२-३३	दिव्याम्बरे कुण्डलिनि	२२-३५४
दासा भवेम निजतन्तुभिरेव	१९-७	दिव्यास्त्रैरभिसंयोज्य	२८-२९
दासीत्वं न पृथङ् मे	२१-३१९	दिव्यौषधेन भीष्मस्य	२५-५३
दासीश्च दाससहिताः	१९-१६४	दिशं प्रतीचीमथ दक्षिणां	२१-१८३
दासो द्रौपद्या अहम्	२२-३७१	दिशः प्रदुद्राव हरीन्द्र	८-७१
दासोऽस्मि तव देवेश	२२-१८१	दिशश्च सर्वाः प्रदिशः	८-१७४
दास्यामि तस्याद्य	३१-५८	दिशो विदुद्राव सुयो	२७-९६
दास्यामि दिव्यतुरगानिति	१९-११७	दीप्ताङ्गारनिभो वह्निः	१८-९०
दास्ये न ते मार्गमहं	२६-११९	दीयतामिति तेनोक्तो	२४-११
दित्यां हिरण्यावथ राक्षसौ	३-४१	दीर्घं नियुद्धमभवत्	१४-३६
दिदृक्षवस्तं जगदेक	२४-५७	दीर्घः सहोदरगतो	६-१४
दिदेश किङ्करान्	७-१८	दीर्घकालं मनुष्येषु	१८-१३७
दिनानामधिपस्मूर्यः	२३-५५	दुःखं विनाशय	१४-१०५
दिने दिने तत्र महात्रपर्वताः	३०-१३५	दुःखं व्यपोह्य निखिलं	१४-११२
दिने दिने स्वृद्धगुणो	३०-१३९	दुःखनिष्ठास्ततस्तेऽपि	१-११८
दिने परस्मिन् विविदं	२२-२२२	दुःखिनो दुःखमाप्स्यन्ति	२८-९९
दिने परे चैव पुनः	२५-७५	दुःखेऽपि तेषामिह	३२-११९
दिनेऽक्षयात्रं पिठरं	२२-५	दुःशासनं युवराजमसौ	१९-२२२
दिवाकरौघकौस्तुभ	१-७७	दुःशासनः पार्षतश्च	२७-८६
दिवीव देवा मुमुदुः	३०-२७	दुःशासनस्याऽवसथं	३०-२०
दिवौकसश्च पाण्डवान्	२१-२०७	दुःशासनस्यास्य विदार्य	२१-३४६
दिव्यं गृहं च भवतां	१९-३४	दुःशासनेन वीरस्य	२५-२२
दिव्यं ज्ञानं स्वात्मनो	२२-३९५	दुःशासनैषां वासांसि	२१-३४३

दुद्रुवः सर्वपाशालाः	१८-६६	दुर्योधनाद्याः पाण्डवाश्चैव	२०-६३
दुरन्तशक्तेरथचास्य	४-६५	दुर्योधनाद्याश्च समूतपुत्रा	२०-५३
दुरन्वयाः सुदुःसहा	१२-२९	दुर्योधनाद्येषु पराजितेषु	२५-६८
दुरासदोऽसावतिचण्ड	६-३८	दुर्योधनानन्तरजो	२१-३७३
दुर्गन्धयुक्तो व्रणसञ्चिताङ्गः	२८-१७६	दुर्योधनार्थं कर्णस्य	१८-५२
दुर्गन्धेन सुकृच्छ्रेण	३२-९२	दुर्योधने दातुमिच्छन्ति	२०-१७६
दुर्गा तदा तान् भगवत्	१२-१४	दुर्योधने नृपतयो युयुधुः	१९-१९०
दुर्गा पुनर्विप्रकुले	३२-१५२	दुर्योधनेऽनुजजनैः सह	१९-२०६
दुर्गात्मिका सैव च चर्म	३-७७	दुर्योधनेन पृथुमन्त्रबल	१४-७६
दुर्मते पश्य मे वीर्यं	२८-१७२	दुर्योधनेन विहितो	१९-१९९
दुर्योधनं चास्य समक्ष	२७-७५	दुर्योधनो जलस्तम्भं	२८-४३
दुर्योधनं तु तच्छ्रुत्वा	२१-२८३	दुर्योधनो द्रोणमाह	२६-२०१
दुर्योधनं निन्दयति	२२-२६०	दुर्योधनो द्रोणमुपेत्य	२६-६६
दुर्योधनं प्रतिविहाय	१९-३३	दुर्योधनो द्रौणिमुखाश्च	२७-१६४
दुर्योधनः पणं चक्रे	२१-३७९	दुर्योधनो निशायां च	२५-४४
दुर्योधनः शिरस्थान	२४-१३	दुर्योधनो भौमसूनुः प्रायः	२८-४२
दुर्योधनप्रतीपं हि	२१-३२१	दुर्योधनो मन्त्रयते	२४-६९
दुर्योधनश्च भीमस्य	२८-९	दुर्योधनो मागधः सूतपुत्रः	२०-५४
दुर्योधनस्तच्चतुर्थेऽह्नि	१२-१०५	दुर्योधनो ययौ रामं	२४-२१
दुर्योधनस्तु शुश्राव	२६-१७२	दुर्योधनो रथिनः सारथे	२७-२५
दुर्योधनस्याऽज्ञया	२२-३७८	दुर्योधनोऽथ स्वजनैः	२५-८९
दुर्योधनस्याऽस पुत्री	२२-२२३	दुर्योधनोऽविशत्	२८-४७
दुर्योधनस्यावरजा	२७-१३४	दुर्योधनोऽश्रावयद्	२६-३५
दुर्योधनस्यावरजाः शरीरैः	२७-१५२	दुर्वचोभिरधिकं च	२१-२४८
दुर्योधनस्यावरजान्	२८-११	दुर्वासनामयुगिह	९-४८
दुर्योधनस्यावरजान्	२८-३२	दुर्वाससः प्रतिज्ञा तु	९-५४
दुर्योधनस्यावरजौ	२६-२१०	दुर्विज्ञेयमतः सर्वैः	२-१४६
दुर्योधनाद्याः सूतपुत्रेण	२३-५१	दुष्टदारो न चाऽप्नोति	२१-३५४

दृष्टानां दोषवृद्धार्थं	२२-३०	दृष्ट्वा निजाश्रयजनस्य	१३-३९
दृष्टानां मोहनार्थाय	२-८३	दृष्ट्वा पथा तेन ययौ	२२-३५२
दृष्टोरुद्रङ्गमुखसंस्थितम्	१३-११२	दृष्ट्वा प्रदाय गृहयोग्य	१९-१६१
दुस्सङ्गतिर्भवति	११-१७५	दृष्ट्वा बलं भगवतो	६-१२
दूरतो वारयामासु	२६-२७२	दृष्ट्वा बाल्यात् परीक्षायै	३०-१००
दूरेऽपि केशवविनिन्दन	२१-२४४	दृष्ट्वा भीमः क्लिश्यमानां	२१-३२५
दृढं निराशाश्च मतिं हि	६-४७	दृष्ट्वा ययाचे राजानं	३२-५८
दृढायुमच्युतायुं च	२६-६०	दृष्ट्वा युधिष्ठिरो राजा	२५-२८
दृढाहतः सोऽप्यगमद्	८-७५	दृष्ट्वा रुवन्तं सुतमात्मजस्य	१५-१०
दृढाहतस्तेन तदा	२५-८२	दृष्ट्वा विचित्रं कुरवः	१५-६२
दृशा महाज्ञानभुजङ्ग	१०-५५	दृष्ट्वा विरोधमवदन्पतिश्च	१९-२०७
दृश्यन्ते भारताद्येषु	९-१३१	दृष्ट्वा विशेषं तममुष्य	१५-६४
दृष्टं हि भीमस्य बलं	२७-१६८	दृष्ट्वा शरास्तस्य	२०-१९३
दृष्टमेतन्नारदाद्यै	२२-१८६	दृष्ट्वा शिखण्डिनी दुःखात्	११-१०५
दृष्टो भीमेन तांस्त्यक्तवा	२४-८	दृष्ट्वा श्रियं परमिकां	१९-५
दृष्ट्वा कृपस्तं सुभृशं	२६-२८१	दृष्ट्वा स चेतनगणान्	१-४
दृष्ट्वा कृपस्तं स्वरथ	२७-१४	दृष्ट्वा स पारीक्षित	३१-६३
दृष्ट्वा कृष्णं हर्षसम्पूरित	२२-१९४	दृष्ट्वा सभाया अर्द्ध	२१-३८९
दृष्ट्वा कृष्णामपृच्छच्च	२२-२८८	दृष्ट्वा सर्वे जुगुपुः स्वात्	२६-१९८
दृष्ट्वा गिरौ रौहिणेयो	२०-१६८	दृष्ट्वा सुप्रणयितां	७-६
दृष्ट्वा च तौ पाण्डवाः	२०-२४४	दृष्ट्वा सेनां द्रौणिबला	२६-२२८
दृष्ट्वा चक्रं तथोद्यम्य	२५-३६	दृष्ट्वा हृदि स्थितं तं	२२-१५९
दृष्ट्वा जगत् सुसंरब्धं	१८-४४	दृष्ट्वाऽग्रतो मगधराट्	१४-२५
दृष्ट्वा जरा नाम ससर्ज	३२-१९	दृष्ट्वाऽतिगन्धं वर	२२-२७१
दृष्ट्वा तदुक्तं च निशम्य	२८-१४७	दृष्ट्वाऽमितान्यथ करांसि	१४-६६
दृष्ट्वा तमुग्रं धृतराष्ट्र	२५-७७	दृष्ट्वाऽम्बिकेयो विदुरं	२१-३५८
दृष्ट्वा तमेव शबरी	५-४४	दृष्ट्वाऽसुरावेशतो धर्मजं	२२-३०२
दृष्ट्वा तौ नृपतिः कर्ण	२७-१०८	दृष्ट्वाऽहिराजमुपसेदुः	१३-४१

दृष्ट्वैव कृष्णमुखपङ्कजमाशु	१९-१३०	देवमीमांसकाद्यन्तं	१०-८२
दृष्ट्वैव कृष्णविजयी	२६-१३४	देवव्रतोऽसावनुशासन	११-४४
दृष्ट्वैव चक्षूंषि सुयो	२४-७३	देवशक्रशिवब्रह्म	३०-१६५
दृष्ट्वैव जातुषगृहं	१९-३५	देवसङ्गभविनां महान्	२१-२४७
दृष्ट्वैव तं परममोदिन	१९-५९	देवा अपि मनुष्येषु	२२-४२२
दृष्ट्वैव तं पवनसूनुरभि	२७-३६	देवा देवानुकूलाश्च	१८-४२
दृष्ट्वैव तं मुमुदिरे	१९-२००	देवा हि कारणादन्यान्	१८-१५१
दृष्ट्वैव तं मुमुदुराशु	१९-१६१	देवांशजा ये तु समस्तशः	३२-१०५
दृष्ट्वैव तं सुस्मितचन्द्रिका	२०-१२३	देवाः पुण्यस्य दैत्याश्च	२१-१६९
दृष्ट्वैव तत् पाण्डवानां	२७-९७	देवाः शिवाद्या अपि तु	१८-२५
दृष्ट्वैव तद् देवगन्ध	२७-६	देवाङ्गयोग्यशुभकुण्डल	१९-१६२
दृष्ट्वैव तद् धारितम्	२६-२६	देवानां निरयो नास्ति	१-८८
दृष्ट्वैव तानाह धनञ्जय	२६-२५६	देवानां मानुषादौ तु	२२-३४१
दृष्ट्वैव पार्थबलवीर्यगुणान्	१९-२०३	देवानां वा मुनीनां वा	२२-३३५
दृष्ट्वैव मारुतिमसावुपलप्स्यतीह	१९-१०७	देवानां हि नृजातानामप्यं	२२-३३९
दृष्ट्वैव मारुतिरमुं	२७-३४	देवानामवतारार्थं पञ्च	१८-१२१
दृष्ट्वैव राक्षसशरीरमु	१९-९४	देवानामेव सङ्कल्पात्	३०-१०८
दृष्ट्वैव वासुदेवं	२८-१२१	देवानिमान् मुक्तसमः	३-३८
दृष्ट्वैव विप्ररहितानुदकान्तरस्थः	१९-१०९	देवापिरथ बाह्लीको	११-५
दृष्ट्वैव सोऽपि मुदमाप	१९-१३५	देवारिरित्येव मधि	२०-२४१
दृष्ट्वैवैनं जामदग्नयो	१५-१२	देवाचर्यस्यापि पुत्रात्	५-४
दृष्ट्वैव तं तेन सहैव	६-३०	देवाश्च तद्भावविदो	१६-६
देया च कन्या नास्ति	२०-२०२	देवासुरमनुष्यादि	१८-४१
देवकीवसुदेवाद्या	१८-२४	देवि नो मानुषं प्राप्यम्	१८-१०१
देवताक्रमविज्ञान	२९-१८	देवी जयेत्यनुभूव	१-७
देवतानां यथा व्यासो	२-५१	देवीं सरस्वतीं व्यासं	३-४
देवत्वाच्च स्वभावेन	१८-१५२	देवीमुवासात्र च सप्त	१२-६२
देवमायां समाश्रित्य	२२-४२३	देवेभ्यो मरणाद् भीता	२२-२९१

देवेममाशु परिगृहा	५-३३	दैत्यांश्च गोवपुष	१३-४७
देवेषु बलिनामेव	२-१९	दैत्यातिमोहाय निजं च	३२-१३९
देवेष्वेव न चान्येषु	२-२२	दैत्यावेशादुज्झितः शान्त	२२-३०४
देवैर्ब्रह्मादिभिः सर्वै	२-१०	दैत्यावेशाद् वासुदेव	२२-२४७
देवैर्हि वञ्चयित्वैव	२८-८४	दैत्याश्च नागाश्च पिशाच	२०-२३७
देवैश्च तैर्ब्रह्मवराद्	२०-२२८	दैत्येश्वराणां च तमो	११-१९१
देवोऽपि राक्षसतनुर्निर्कृतिः	१९-६३	दैवं तु कार्यमथ	५-३९
देव्यश्चतस्रस्तु तदा	१८-१२१	दैवं बलं सुशक्तोऽपि	२२-३४२
देव्या हरेः किमु विडम्बन	५-३६	दैवाज्जीवाम्यहं राजन्	२६-२००
देव्यां स चाजनयत्	९-१७	दैवो विद्या हिरण्यादि	२९-४५
देव्याः समीपमथ	५-३७	दैवो विस्तरशः प्रोक्त	२-९८
देव्यो मुनिस्त्रियश्चैव	२९-३४	दोषान् प्रकाशयितुमेव	१४-७३
देशं च नातिजनसंवृत	१९-२२१	दोषाय यस्मात् स पिता	१५-११
देशतः कालतश्चैव	२५-१३	दोषास्पृष्टौ गुणपूर्तौ	२२-९५
देशे देशे तथा ग्रन्थान्	२-७	दोषेभ्यस्ते गुणाधिक्ये	२९-४०
देहत्यागानुसारेण हरिणा	३२-३१	दोषो भवेदुभयतो	१९-२८
देहस्य सर्वथा नाशात्	२५-५	दौःशासनिस्तौ युगप	२६-४७
देहात्ययः स तत एव	५-१९	दौष्यन्तिमान्धातृ	१५-४५
देहि कान्तं ममेत्येव	२२-१७९	द्युलोकचारिणः सर्वे	७-१४
देहि पुत्रं स राधाया	२७-१०९	द्व्यष्टौ सहस्राणि शतं	२०-११०
देहि मे युद्धसाहाय्यमिति	२४-३२	द्रष्टुं पुरीमभिजगाम	१३-९६
देहि वित्तं परमतः	३१-३४	द्रष्टुं शक्यो हरिः सर्वैः	१-९७
देहीति वञ्चयिष्यामीत्याह	३०-६०	द्रष्टुं सुतान् क्रीडत	२१-२९४
देहे तु योऽभवद्	१३-१३१	द्रष्टुं हि केवलगतिर्न	१९-१३३
देहेऽपि यत्र पवनो	५-४६	द्रावयामास तत् सैन्यं	२६-२०५
देहेन्द्रियप्राणमनांसि	३०-१४२	द्रावयामास पाञ्चालान्	२५-२७
दैत्यं चकर्ष हरिश्च	१३-१३१	द्रावयामासतुस्ते तु	२८-३४
दैत्यं स वत्सतनुम्	१३-३०	द्रुपदं स्थापयामासा	१८-७९

द्रुपदः प्रेषयामास	२४-१	द्रोणो विराटस्य पुरो	२५-१०५
द्रुपदस्तु दिवारान्नं	१८-८६	द्रोणो वृत्तो धार्तराष्ट्रेण	२६-३
द्रुपदस्त्वध्ययाद् भीमं	१८-६७	द्रोणोऽत्र भीमप्रहितैः	२५-८५
द्रुपदस्य गृहद्वारि	११-९९	द्रोणोऽथ तानवदद्	१५-३५
द्रुपदस्य वरो ह्यस्ति	१८-६१	द्रोणोऽपि दुर्योधन	२६-१२६
द्रुपदात् सुतलब्ध्यर्थं	१८-८८	द्रोणोऽपि भार्या समवाप्य	११-६७
द्रुह्यं चाऽनुं च पूरुं	११-२	द्रोणोऽभिपेदे नृपतिं	२६-१०
द्रोणं च भगदत्तं च	२५-२५	द्रौणिं कृपाद्यान् ससु	२५-८६
द्रोणं ज्ञात्वा तस्य शिष्यत्व	१५-३४	द्रौणिं च कालरात्रिं च	२८-१३३
द्रोणं ततः शैशुपालिः	२६-७७	द्रौणिं च रुद्रतनुमेष	१९-१९२
द्रोणं निवार्यैव चमूं	२६-१२७	द्रौणिं पुरस्कृत्य गुरुं	२६-२६२
द्रोणकर्णद्रौणिकृपाः	१८-२५	द्रौणिः कृपश्चात्र तदैव	२७-८२
द्रोणपार्थतयोश्चैव	२५-२१	द्रौणिकर्णाभिगुप्तं	२६-१८०
द्रोणस्य कृत्वा सकल	१५-४१	द्रौणिदुःशासनश्चैव	२७-८५
द्रोणस्य यद्वत् पूर्वं	२६-१५३	द्रौणिदुर्योधनौ तत्र	२६-२०५
द्रोणाकृतिं मार्त्तिकीं	१५-६२	द्रौणिरप्येवमेवाऽह	२८-१६१
द्रोणाज्ञया वारितौ तौ	१८-४५	द्रौणिरस्त्राप्यमेयानि	१८-३२
द्रोणात्मकं नातितरां	१२-१०१	द्रौणिर्न शक्यमित्युक्तवा	२६-३००
द्रोणात् कुमारस्तेष्वासीत्	१८-१	द्रौणिर्विहायैनमपाजगाम	२७-१४८
द्रोणादयस्तं हरिकोप	२६-४५	द्रौणिश्च सेनां निशि	२६-२३६
द्रोणादयो वीक्ष्य	२५-८३	द्रौणिस्तदा धार्तराष्ट्रैः	१५-७
द्रोणाद्या इन्द्रियाण्येव	२-१४५	द्रौणिस्तदा स्यन्दनवाजि	२७-५०
द्रोणेति नामास्य चकार	११-६३	द्रौणिस्तमाहाऽलमलं	२६-२२८
द्रोणेन चैतान् समरे	२६-२३९	द्रौणेहि नास्ति सदृशो	१९-१४
द्रोणेन युक्तः स तदा गुरोः	११-६६	द्रौण्यस्त्रसूदितं बालं	३०-८५
द्रोणो गदामापततीं	२६-१२२	द्रौपदी भर्तृसाध्यर्घ्यं	२३-१०
द्रोणो द्रौणिर्धार्तराष्ट्रश्च	२५-११३	द्रौपदी वैरहेतुः सा	२-४२
द्रोणो द्रौणिर्भगदत्तः	२५-१०१	द्रौपदीसहदेवादि	३२-६१

द्वीपद्या अप्यतिक्लेशात्	२२-३७	द्विरष्टसेनया युतौ	१७-२४८
द्वयोः समाहार इह	२७-७	द्विरूपकृष्णप्रहितेषु	३०-२४
द्वादशाब्दं महासत्रम्	३२-७	द्विषट्प्रयोजनायतां	१७-११२
द्वादशाब्दं वने वासम्	२१-३७७	द्विषट्सहस्रैरपि तैश्चतुर्युगं	३-५९
द्वादशाब्दमभूत् तेन	२२-१६५	द्विषोऽशप्रभेदकं	१७-२६९
द्वापरादौ युगे भूत्वा	१-५७	द्वीपे भगिन्यास्तु यमस्य	१०-५१
द्वापरादौ युगे भूत्वा	२२-१४९	द्वेधा भूत्वा दुधाव	९-८८
द्वापरेऽथ युगे प्राप्ते	१०-१	द्वेषं ह्युते न हि हरौ	१४-६५
द्वाभ्यां स बाहू निचकतं	८-१३०	द्वेषात् तमोऽन्धं त्वरया	३२-१२०
द्वारं सभाया हरिनील	२१-२६६	द्वेषात् स सर्वजगदेक	१३-१३२
द्वारकायाः समीपस्थं	३०-१११	द्वेष्ट्येवमप्यतिबलान्	१९-२१५
द्वारपालं स कृतवान्	९-५२	द्वैपायनः सोऽथ जगाम	१०-५७
द्वारां निरोधसमये स	८-१८	द्वैपायनोऽथ भगवान्	२१-१६६
द्वारेण मारुतमुतं	८-२३	द्वैपायनोक्तविधिना	२१-२२२
द्वारेषु सात्यकिपुरस्सरम्	१४-२०	द्वौ भूतसर्गा लोके	२-९८
द्वारो रुरोध स च	८-१७	ध	
द्वार्येव तत् प्रतिनिधाय	१९-९३	धनं कृष्णः समादाय	३०-८०
द्वाविंशतिमयुद्धे तु	२६-१४२	धनञ्जयः प्रोद्यतदण्ड	३०-१८
द्वाविमौ पुरुषौ लोके	२-९२	धनञ्जयः स्वात्मबलं	२०-५५
द्वावेव पुरुषौ लोके	२-१७५	धनञ्जयस्तिष्ठति वारितो	२७-१६९
द्विजोत्तमं हरेः पदोः	१७-१४१	धनस्य देवता विष्णुः	३०-७५
द्वितीयः फल्गुनश्चैव	२१-१७१	धनुरन्यत् समादाय	२७-९१
द्वितीयया ब्रह्मसदस्य	९-११३	धनुर्भूतां वरे गते	१७-१५७
द्वितीयवर्णान् प्रविचिन्त्य	२१-१२०	धनुर्यदन्यद्भरिहस्त	४-५०
द्विधा कृत्वा देहमस्य	१६-३२	धनुश्च गाण्डीवमाब्ज	२०-२२४
द्विधा समभवत् तनु	८-४०	धनूंषि खड्गं सकल	८-९६
द्विधाभूता मानुषाश्च	१८-४२	धनूंषि चित्राणि महा	२६-१९६
द्विधेव भूत्वा भृगुवर्य	४-६१	धनूंषि दत्तानि नृभि	२५-१२७

धनेशपुत्रकौ द्रुतं	१३-२३	धर्मायातिथये तस्य	३०-१५३
धन्वी मृगाननुचरन्	२२-३२२	धर्मार्थकाममोक्षाणां	२७-१२१
धराऽखिलेयं ननु	८-८८	धर्मार्थकामसहितां च	१४-९९
धरायां द्रौणिना मुक्तं	२८-१५४	धर्मार्थकामानखिल	३२-५
धरायां विलुठन्ती च	३०-१०४	धर्मार्थतां विनाऽप्यर्थैः	२९-४८
धर्म एषां तथा भार्या	२-३०	धर्मार्थमेव स तु	१९-११६
धर्मं च सङ्क्रामयितुं	२२-३१	धर्मिष्ठो नौ सनुरग्रे	१२-९४
धर्मं प्रदर्शयितुमेव	६-१६	धर्मणैव हतो राजा	२८-९२
धर्मं यशश्च भीमस्य	२१-१३३	धर्मेशक्रांशयुतो	२०-२१२
धर्मच्छलं पापजनेषु	१०-२६	धर्मो गुणोत्तमानां तु	२९-३२
धर्मच्युतास्स तथाऽष्टायुः	११-२३	धर्मो देवानां परमो	२२-२७४
धर्मतश्च प्रतिज्ञेयं	२८-८६	धर्मो भक्त्यादिदशकः	२-१३९
धर्मतो रक्षिता यूयम्	३१-४२	धर्मो भवत्यधर्मोऽपि	१-१०७
धर्ममप्यप्रियं तेषां नैव	२९-२०	धर्मो यतोऽस्य वनगस्य	५-१९
धर्मयुक्तैश्च तत्त्वार्थलोक	२८-११०	धर्मो हि सर्वविदुषामपि	१४-४
धर्मराजोऽवदन्मन्त्रं	२२-१२३	धर्मोऽयमथवाऽधर्म	२८-८३
धर्मवृद्धिर्भवेत् तेषां	२२-३४१	धाता प्रादाद् वरमेषां	१२-१३
धर्मवृद्धयर्थमेवैतत्	२२-३३२	धातुर्वराज्जगदभाव	१३-४५
धर्मश्चार्थश्च कामश्च	२-१६१	धातुर्वरादखिलजायिन	५-४२
धर्मस्य ते सुनियतेर्बलतश्च	१९-६९	धात्र्यमावेशयुतौ	१८-६८
धर्मस्य मिथ्यात्वभयाद्	११-१९२	धात्रार्थितेनैव वराह	३-४२
धर्मस्य राज्यपदवीं	१४-१	धात्र्यादिभिः प्रतिययौ	१३-१३२
धर्मस्य वचनं श्रेयो	२७-११४	धात्र्यै न्यवेदयत् साऽथ	११-१०३
धर्मात्मजादिषु भरुत्	१९-१८५	धार्तराष्ट्रं समादाय	२२-४०३
धर्मात्मजोऽथाऽजगाम	२२-४२६	धार्तराष्ट्रगृहं यहि	२१-३२८
धर्मादि कार्यमपि यस्य	१९-३	धार्तराष्ट्रास्त्वहङ्कारो	२-१४४
धर्माद् विशिष्टा हि	३२-९८	धार्तराष्ट्रैरविज्ञातं	२५-१३२
धर्मानुशास्तिहरितत्त्वशंसन	२०-१	धार्तराष्ट्रैस्तु भीमस्य	१८-८४

धिक्कुर्वन्तौ नितान्तं	५-६	धृष्टद्युम्ने चास्त्रविदां	२६-११३
धिक्कृत्य चानुमरणाय	१४-४९	धृष्टद्युम्नो भीम	२६-२६८
धिगेव पौरुषं हि नो	१७-६६	धृष्टद्युम्नो महेष्वासः	२५-३५
धुनिश्चमुश्च तौ तरू	१३-२२	धौम्येन सार्द्धं सा ययौ	२२-३६७
धुन्धुर्हतो यो हरिणा	१२-९	ध्यानं गतान् सृतिगतांश्च	१-४
धूर्जुनेन वोढव्या	२-१६७	ध्येयो नारायणो देवो	२८-१५१
धृतः सभार्यः सानुजो	२२-३९३	ध्रुवं समागतो हरिः	१७-२२
धृतराष्ट्रं ययौ तं च	२४-३६	ध्वजं च रामस्य हनूमद	२०-२२६
धृतराष्ट्रः पक्षपातात्	१८-३८	ध्वजाद् बीभत्सोर्गर्जने	२२-२७९
धृतराष्ट्रमथोवाच	२१-२८२	न	
धृतराष्ट्रादपि वरं	१८-१६	न करोति स्वयं नैषां	१८-८
धृतराष्ट्रो बलं दृष्ट्वा	१८-१५२	न कर्णार्जुनयोरर्थे विरोधं	२७-१६२
धृतायुधं भीममीक्ष्यापि	२२-३०३	न कश्चिदीशस्त्वदृते	६-३३
धृष्टकेतुजरासन्ध	२४-२४	न कस्यचिद् दुःखभभूत्	९-९
धृष्टकेतुश्च भगिनीं	२२-५३	न काचिदस्ति निष्कृतिः	१२-२४
धृष्टत्वाद् द्योतनत्वाच्च	१८-९२	न काम्यकर्मकृत्	१८-५
धृष्टद्युम्नं भीष्ममभि	२५-११७	न कारणं च विद्महे	१७-१४
धृष्टद्युम्नं ययौ चैव	२७-४४	न कुत्रचिद् विधिः	२२-१००
धृष्टद्युम्नं सात्यकिं द्रौपदे	२६-१९५	न कुरूणां कुले जातः	२८-५१
धृष्टद्युम्नः पाण्डवैर्वार्य	२६-२८१	न केशवरथे कश्चित्	२६-१६६
धृष्टद्युम्नः सत्वरं	२६-२६९	न केशवेन सूदितो	१७-६३
धृष्टद्युम्नश्च हार्दिक्यं	२८-१२	न क्षत्रियो हि भवति	१८-३७
धृष्टद्युम्नस्तं स ऊचे	२७-६४	न क्षेत्रजा अपि मृते	१४-५७
धृष्टद्युम्नस्ततः कृष्णां	२२-५२	न गच्छति स्म सा पतिं	१७-१८९
धृष्टद्युम्नस्तत्र भीमा	२५-५५	न गतिश्चेत्यथ प्रातः	२४-४०
धृष्टद्युम्नस्तत्र सेनाप्रणेता	२०-६	न च ज्ञानादयो भावा	२२-२५४
धृष्टद्युम्नस्तु तावाह	२६-२८३	न च पापं ततस्ते	१८-११५
धृष्टद्युम्नादयः पुत्रा	३२-८५	न च बाहुबलाच्छक्ष्य	२१-२७८

न च मध्यमकल्पेन	३०-७०	न जीवमाने मयि धर्षितुं	२६-११६
न च वैष्णवशास्त्रेषु	१-५९	न ज्ञातमेतदपि हो	१९-१९७
न च शोकस्त्वया कार्यो	२५-५	न तत्समश्चाधिकोऽतः	२०-७१
न च स्वर्गेण मे कार्यं	३२-९६	न तत् सत्यं भवेत् तस्मात्	१-१२५
न चाऽस्यति क्षितौ क्वचिद्	१७-२८	न तन्मृषा हरिः स्वयं	१७-१७
न चाक्रमान्मृत्युरभून्न	३०-२४	न तस्य कश्चिदोषोऽस्ति	१-४०
न चातिवर्तितुं क्षमः	१७-७३	न तस्य वाचं जग्राह	२१-३२२
न चात्येति गुरुन्	२१-३८५	न तु भीमाद् रक्षितुं	२१-३८७
न चापराधो भीमस्य	३१-१६	न ते नृपाद्यापि हि	३२-१०३
न चाम्बां ग्राहयामास	११-९०	न ते सुरानृते समः	१२-२३
न चायुक्तः केशवेनैष	२०-२२२	न तेऽस्त्यगोचरं क्वचित्	१७-२२३
न चार्थदण्डः कर्तव्यो	२९-२३	न त्वं यास्यसि ता	१८-११४
न चाहं परमस्नेहाद्	३१-४२	न त्वत्कृतं मत्कृतं स्याद्	२६-१७७
न चाहमाक्रुष्टमुपायतो	६-४४	न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः	२-८९
न चेत्स्वयं कर्तुमभीष्ट	६-२५	न त्वौरसं बलमपुष्य	१४-८०
न चेत् प्रदास्यसि	७-३९	न दत्तमाहुर्विद्वां	२१-३६१
न चेद्दलादप्यनये	६-४५	न देवगन्धर्वमुनिस्व	३०-१३०
न चेद्विराट् अनतं	२३-३९	न देवदैत्योरगदेव	४-१८
न चेह नः पीडयितुं	६-३९	न देवानामाशतं	१५-१४
न चैनमशक्नु तर्तुं	२६-१८१	न देहे पतितास्त्रस्य	२६-२९०
न चैव रामेण सलक्ष्मणेन	६-३९	न दोष आस भीष्मको	१७-६१
न चैवातितराभ्यासो	२१-२३५	न दोषो विवृतोऽस्य	२८-१९५
न चोत्तरं वाऽपि	२७-६	न द्रष्टव्यं भूतलं ते	३०-४४
न चोत्तरत्रापि भवेत्	३२-११३	न धर्मयुद्धेन वधार्हकाश्च	२८-१३१
न चोद्भवो नैव तिरस्कृतिः	८-२१३	न धर्मो देवतानां	११-४०
न जघानैव नकुलं	२७-१६	न निर्धनो राजसखो	१५-२२
न जघ्निवांस्तं सहदेव	२७-१३३	न पाण्डवेष्वस्ति ततो हि	२८-९५
न जीयसे न वध्यसे	१७-२४६	न प्रतीपं हरेः क्वापि	१८-७

न प्रमातुं महाबाहुः	२-७५	न विप्रधर्मो यद् युद्धमतस्त्वं	१८-८२
न प्रश्नयोग्यः पृथगेव	२९-५५	न विप्राणां च धर्मोऽयं	२२-४२१
न प्रीये पौरुषं धिक् ते	३०-९७	न विव्यथे तत्र रणे	२६-२४०
न बाधनाय भीष्माद्या	२३-३७	न विशेषो गुणैः सर्वैः	२-२८
न बुद्धिपूर्वं वर इन्दिरापतेः	१५-३८	न विष्णोर्वचनं क्वापि	९-३८
न ब्रह्मसदृशः कश्चित्	२-१४९	न विस्मृतिस्ते रघुवर्य	६-२५
न भवेदिति स प्राह	२१-३६३	न वेद्म्यो मुहाते नायं	२-७७
न मण्डलेऽभिसारे वा	२८-८०	न वै मुमुक्षुर्न बुभूषुरत्र	३०-१३४
न मां भवत्पादनिषेवण	९-२	न वै वधं राम इयेष	८-१७१
न मादृशोऽन्योऽस्ति	२६-२७	न वै स आत्मात्मवताम्	२-१३२
न मानुषं गर्भमवाप्नुमो	११-२७	न वै सुपर्णः सुतदो	१२-९७
न मानुषाणामपि चक्र	२२-३८४	न शक्नुमो निवारितुं	१७-२५
न मे कुतश्चित् सर्गाद्याः	२५-७	न शक्यति त्रिशङ्कुजाद्	२१-७८
न मे रथाद्यैर्धनुषाऽपि	२६-१५१	न शुक्लरक्तप्रभवोऽस्य	१२-६१
न मे सुतं हन्तुम्	४-४२	न श्रीः कुतस्तदपरे	१-२५
न मेऽस्ति प्राणसन्देह	२८-२००	न श्रूयते गाण्डिवस्याद्य	२६-९३
न यत्समोऽन्योऽस्ति	११-९१	न संशयं कदाऽप्येष	१८-१०
न यान्ति नापि ते वश	२१-१७५	न सत्या कृष्णावाञ्छितं	२०-४२
न योग्य इति सूदम्य	२३-४	न सन्ति हि ब्रह्महणां	२८-१३१
न योषिदिच्छया त्वहं	१७-५३	न साक्षाद् धर्मतो वध्या	२८-८४
न राजगेहं स कदाचिद्	१५-३३	न साधनं स्यात् परमो	२९-५२
न रामबाणधारणे	७-४०	न साहाय्यं करोमीति	२४-२१
न लक्ष्णान्यतस्तासां	२-३९	न सोढुमीशोऽसि यदि	८-१६४
न वज्रमुत्सृजेत् तदा	१७-४०	न स्त्रीकृतं कथमलम्	२-१३२
न वाचा मनसा वाऽपि	१८-१७	न स्नेहात् तद् बलं	१८-१४८
न विज्ञाने न च ज्ञान	२-१७०	न स्वयं ह्यवदत् पार्थे	२२-१२१
न विध्यवर्ती न च दुःखितो	३०-१५	न हतो भीमसेनेन	२६-२४५
न विप्र तादृशोऽस्म्यहं	२१-१८	न हन्तुमैच्छत् तं कर्णः	२६-२२६

न हरिश्चार्थितस्तेन कदाचित्	१८-५	ननाद शङ्खमाधम	२६-२५०
न हि द्यूतं धर्म्यम्	२१-३१६	नन्दं यदा च जगृहे	१४-११०
न हि धर्मो द्यूतकृतो	२१-३०७	नन्दयामास नन्दादीन्	१३-२८
न हि पापफलान्मुक्तौ	३२-७७	नन्दादिगोपसमितिं	१३-१०६
न हि भागवतो धर्मो	१८-३	नन्दोऽपि सान्त्वयचनैः	१४-२
न हि भीमोऽतिप्रयत्नं	२८-६४	नमत्यर्चयति स्तौति	२-१३४
न हि लोकावनं पापं	२२-३३३	नमध्वमस्त्रस्य ततो	२६-२८८
न हि स्वदत्तस्य पुनः	२०-२२१	नमश्चक्रे ततः प्रादात्	२२-१३८
न हीदृशः कश्चिदनुग्रहः	९-२	नमस्कार्यमपि ह्यस्त्रं	२६-२९६
न ह्यराजत्व एकस्य	१८-८३	नमस्कृते सर्वनरेन्द्रमुख्यैः	२०-६४
न ह्यराज्ञः भवेत् सख्यं	१८-८१	नमिते वासुदेवेन	२७-१७६
न ह्यस्त्रं द्रावमाणं	२७-१०१	नमो नमो नमो नमो	१-७०
न ह्यस्त्रयुद्धे सदृशो	१८-१३	नमो नमोऽगण्यगुणैक	१०-३
न ह्येष राजा गदया	२८-५१	नमो भगवते तस्मै	२-६५
नकुलं विरथं कृत्वा	२७-१५	नम्यत्वमुक्तमुभयत्र	२-५९
नकुलः करदानाय	१८-२३	नयस्व मां नन्दगृहानिति	१२-६६
नकुलः पश्चिमाशायां	२१-२०९	नरः फल्गुन इत्याद्या	२-३३
नकुलः प्रतिज्ञेऽथ	२१-३५१	नरलोकविडम्बस्य	७-११
नकुलस्य विकर्णस्य	२५-२२	नरागम्यां नलिनीमेत्य	२२-२८०
नकुलस्याऽदान्माद्राजो	२१-१६२	नराधिपान् देवगन्धर्व	२०-१०८
नत्वा लिलङ्घयिषुर	७-१	नरानयोग्यगीतिका	१७-१७०
नत्वाऽभिपूज्य वरपीठगतस्य	१९-१५३	नरान्तको रावणजो	८-३८
नदंश्च सात्यकिरिः	१७-२८७	नरावेशादन्नदानप्रतिश्रवात्	२०-२२०
नदत्सुरोरुदुन्दुभि	२१-२५५	नरावेशादन्यथा तु	२-४३
नदी सुवेगगमिनी	१७-१०५	नलकूबरमणिग्रीवौ	१३-२५
नदीप्रवाहतो गतं	११-१५४	नलमथ च गजादीन्	८-१०७
नद्यः पयःसर्पिरजस्रपूर्णाः	३०-१३५	नवं हि नीतमाददे	१३-८
ननन्द चासौ पिशिता	८-१४३	नष्टेषु कलिलिङ्गेषु	३२-१२

नाऽऽत्मानं वेद मुग्धो	२-७९	नाधर्मशीलो न च कश्चन	९-९
नाऽकाङ्क्ष्यं किमुतान्येभ्यो	१८-४	नाधस्तान्मध्य एवासौ	२८-७३
नाऽगन्तव्यमिति प्राह	२१-३०३	नानाप्रकारमाश्च यतो	३२-६
नाऽगात्रिद्रा निशीथे च	२८-११६	नानाप्रकारैर्वितुं दंश्चकार	२५-७३
नाऽत्मार्थमस्ति मम	१९-८	नानाम्बराभरणवेषवर	११-१७७
नाऽरुहेयं विना श्वानमिति	३२-८०	नानायुधाढ्यमपरं रथम्	१४-३४
नाऽवेशवच्च तत एव	१९-१८६	नानायुधैः रणे पार्थम्	२२-३१२
नाकारणात् सन्ततेः	१५-१४	नानायुधोग्रकिरणः	१३-१२६
नाकुलेनैव रूपेण	३०-१५८	नानाविधास्त्रवरशस्त्र	१४-२९
नाकृत्वा वासुदेवाज्ञां	२२-३१९	नानिष्टयोगश्च बभूव	९-१०
नागं त्ववध्यमभियापयते	१३-११३	नान्यः कश्चित् तद्वराणां	९-३७
नागं ससादिनमवध्यमसौ	१३-११५	नान्यदित्येष शास्त्राणां	२-१३६
नागलोकात् समादाय	३०-१०५	नान्यदेवा नतास्तेन	१८-६
नागांश्च दैत्यांश्च तथा	२१-१८१	नान्यस्ततो लोकनिन्दां	२८-६६
नागाह्वयं पुरमथ	१९-१४१	नान्यस्य पदमाप्स्यन्ति	२२-३३६
नागेन्द्रसान्द्रमदबिन्दुभिः	१३-११५	नापयाति युधः क्वापि	१८-७
नाजानत्रेकदेहत्वाच्चिद्योगात्	१८-१२१	नाप्रेरितो विष्णुना तस्य	२०-२२१
नाज्ञासिषुस्तामथ	१२-७२	नाभूदित्यथ तत्तत्त्ववेदि	३०-१५५
नातिक्रमो वासुदेवस्य	२०-१८२	नाभेरधस्ताद्भननं	२८-६१
नातिधर्मस्वरूपोऽत्र	२२-३६	नामास्य चाभूत् कृतवर्मा	११-२२९
नातिनिश्चितबुद्धिं तं	२९-११	नाम्ना कलिङ्ग इति	१९-२
नातिप्रसन्नहृदयो	१-१२५	नाम्ना तु सा सत्यवती	१०-४६
नातिहृष्टस्त्वदाज्ञायां धीमः	३१-३८	नाम्ना दनुं त्रिजटयैव	५-४३
नात्यजल्लोभतस्तं	३२-५८	नाम्ना पृथा कुन्तिभोज	११-१४२
नात्येतुमेनमशक्त	२५-११९	नाम्ना यशोदा स च	११-२२१
नात्र प्रमा मम हृदि	१९-१५२	नाम्ना शिखण्डिनी तस्याः	११-१०१
नादयन् शङ्खघोषेण	२२-३०९	नाम्नाऽप्यरिष्ट उरु	१३-७८
नादेन बाणैश्च वृको	२७-९६	नाम्नाऽसुराः कुमुदिनो	६-१०

नायं दशरथाज्जातो	२-७६	नावैष्णवः कश्चिदभूत्	३०-१५
नायं नरो हरिरयं	१४-१०९	नावैष्णवो न दरिद्रो	२०-७
नायमात्मा प्रवचनेन	१-७७	नाशक्तिर्विद्यते विष्णो	२२-२९
नायात्रयाहं प्रतिहन्मि	३-५०	नाशपद् धार्तराष्ट्रांश्च	१८-१७
नारदं पाठयित्वा	१०-७८	नाशयेद्वि सदा विष्णुः	२८-२१८
नारायणं तत्र शुश्रूषमाणाः	२०-११३	नासत्यकामा अभवन्	३०-१३४
नारायणं नमस्कृत्य	३-४	नासत्यता तस्य च तत्र	११-१३४
नारायणं सुरगुरुं	२-५६	नासत्यदस्रसहिता इम	१९-१५४
नारायणस्तैः स्तुतिपूर्व	३२-१५४	नासत्स्वप्यनृतं कुर्याद्	९-३५
नारायणस्य न समः	१-२३	नासुराणां तथा मुक्तिः	१-८९
नारायणस्य नामानि	२-१४०	नासौ हतः शक्तिमता	११-२०९
नारायणस्य सम इत्युदितं	१३-७१	नास्ति तत्सदृश उत्तमः	२१-२३०
नारायणानुग्रहतो	२३-१	नास्ति नारायणसमं	२-६७
नारायणाय परिपूर्णगुण	१-१	नास्ति नारायणसम्	२१-२३३
नारायणास्त्रं विससर्ज	२६-२८६	नास्तिकोऽतिशठः क्रूरो	३२-८८
नारायणास्त्रं शिरसि	२६-१५९	नास्तिक्यं शकुनिर्नाम	२-१४४
नारायणे सर्वदेवैः	१६-७	नास्तिक्यनीतिमखिलां	१९-१
नारायणेन हि पुरा	२२-४२	नास्तिक्यरूपः शकुनि	२१-२८२
नारायणेनाभिहितो	३२-१५८	नास्त्रयुद्धं क्वचिद् भीमो	१८-२
नारायणो मुनिमूचे	२०-६६	नास्मन्निमित्तनाशः	२४-४५
नारायणो व्यास इति	३-६	नास्मन्मते रोचते त्वन्मतं	२०-१७१
नारायणो हरिः कृष्णः	२-२६	नास्या देहः पुंस्त्वमाप	११-११०
नारायणो हेतिनामैव	२३-२३	नास्यापगच्छेत् स	२२-८४
नारायणोऽप्याप्य सुरेन्द्र	३२-१४२	नाहं मनुष्य इति कुत्र	१४-१०६
नार्जुनस्य यशो नश्येद्	३०-१०९	नाहं यास्ये गुरुणां	२१-३१३
नालक्षणं वपुर्मात्रं	२-३८	नाहं वेद परं धर्मं	२७-१२४
नावसाययितुं शक्यो	२-११४	निःशेषतो विनिहते	१३-१२७
नावागतिः कापि सुवेदिनां	३२-१३३	निःशेषसौख्योज्झित	३२-१०४

निःसीमशक्त्यैव निहत्य	३-५३	नित्याः हि जीवाः प्रकृतिश्च	३-३५
निकृतिर्नाम सा क्षिप्ता	९-९५	नित्यातिदुःखमनिवृत्ति	१३-१३२
निकृत्तकन्धरोऽपतद्	१७-१९७	नित्यान्य एव कथम्	१-२८
निकृत्तशीर्षो भगवन्मुख	१०-६०	नित्याप्रमत्ता साधु	२०-१७२
निकृत्य चान्योन्यमुभौ	२७-१९	नित्यामृतस्रावि जलेश्वरस्य	२०-११५
निकृत्यमानकन्धरः	२१-२५०	नित्यावियोगिपरमोच्च	९-१३
निकृत्या निकृतिं हन्यात्	२८-२०३	नित्यैव या प्रकृतिः	२०-८८
निखिलगुणगणार्णो	२-१	नित्योदिताक्षयचिद्	१३-९०
निगीर्य तां देववरः शतघ्नीं	२०-९९	नित्योद्धतः स उत	१३-५२
निगूहितं यत् पुरुषोत्तमत्वं	३२-१६२	निदर्शनेन ह्येतेन	२८-११८
निगृह्य केशेषु निपात्य	८-१९२	निधाय कृष्णं प्रतिगृह्य	१२-८०
निघ्नञ्छत्रन् गाण्डिवेन	३२-४४	निधाय तं भूमितले	१२-११६
निजघ्नतुः सर्वतः पार्षतस्य	२८-१४३	निधार्य एव रावण	७-२७
निजघ्निरे निशाचरं	८-१०८	निधार्य तद्वाधिसुत	४-९
निजप्रतिभया जानन्	१८-२	निधीन् समर्प्य सर्वज्ञो	१७-११४
निजस्वरूपेण समा	२३-४५	निनाय नाम चक्रेऽथ	११-५७
निजाधिक्यस्य विज्ञप्त्यै	९-३६	निनाय पुत्रं च घटो	२६-२३३
निजानुभाववर्जिता	२१-९०	निनाय लोकं परमर्क	२६-७८
नितान्तमुत्पाद्य भवद्विरोधं	११-२०४	निन्दां हरेस्तु विदधाति	२७-३९
नित्यं रमाकमलजन्म	२२-२५६	निन्दितः सञ्जयेनासा	२४-३७
नित्यं व्यक्ता गुणा विष्णा	२२-३४०	निपातयन् निवारितः	२२-२२९
नित्यं सुरैः सह नरैः	९-१२	निपातितास्तेन रथेभ	२५-६७
नित्यं हि शेषभभिपश्यति	१३-९३	निपातितेऽस्मिन्नितरान्	८-१७६
नित्यप्रभूतसुशुभप्रतिभो	१५-५	निपातितेऽस्मिन् मारुति	२५-१२९
नित्यप्रवृद्धस्य च तस्य	४-१	निपातितोऽसौ सह	५-१३
नित्यमेकमनस्कौ	२४-५०	निपात्य भूतले हि	२१-३३८
नित्यमेव सहितोऽपि	९-३२	निपात्य भूमौ पादेन	२४-९
नित्यव्यपेताखिलदोष	३२-१५७	निपात्य यान्तमीश्वरं	१७-१२९

निपात्य रक्षोधिपतिं	८-९१	निरायुधः पदैवाहं	२६-२११
निपेतुरस्य सैनिकाः	१७-१३७	निरायुधः सायुधो वा	२१-१२७
निपेतुर्धृतराष्ट्रस्य	२६-१३९	निरायुधः सायुधो वा	२१-१२९
निबद्धं पञ्चचूडिनं	१७-१६१	निरायुधांश्चक्र एकक्षणेन	२०-७८
निबध्याऽनयनं चैव	२८-१८०	निरायुधेन भीमेन	२१-१३३
निमज्ज्य तद् विष्णुपद	३२-१०३	निरायुधोऽप्यहं क्षमो	१७-१२०
निमज्ज्य वायोर्वचनात्	३२-४७	निरायुधोऽहमिति मा	२६-२११
निमित्ततोऽपि ताः क्वचिन्न	१२-२५	निराशकोऽद्य यादवान्	१७-११०
निमित्तान्यतिघोराणि	२१-३५८	निरीक्ष्य तं सूर्यमि	२५-१२६
निमीलिताक्षे च भयेन	२७-१५४	निरीक्ष्य ते सागरम्	६-४७
निमीलिताक्षेष्वसुरेषु	१०-२९	निरीक्ष्य नित्यं चतुरः	४-२
नियमोऽयं हरेर्यस्मात्	१-९८	निरीक्ष्य शक्रं च विमोहितं	११-१८४
नियमोऽयं हरेर्यस्माद्	१८-१०५	निरीक्ष्य सेनां स्वसुतं	२६-२३४
नियुंक्ष्व मां मे पितु	८-६४	निरुक्तमस्य यो वेद	२-११
नियुक्तया केशवेनाथ	१२-५८	निरुत्तरे कृते कर्णे	१८-३८
नियुक्तो वञ्चनायैव	२२-३२५	निरुष्य तस्मिन् यमुना	१२-८१
नियोक्तुर्महः पुनरेव	१२-१२७	निर्कृतितनुमथोग्रं	८-१०६
निरन्तरं चक्रतुरुत्त	२७-८	निर्गत्य पुर्या विपृथुं	२०-१९०
निरन्तरानन्दविबोधसारः	४-५१	निर्णयः सर्वशास्त्राणां	२-९
निरम्बुके तु सागरे	१७-११२	निर्णयः सर्वशास्त्राणां	२-१२
निरयेऽपि न चात्रापि	३२-९०	निर्णयायैव यत्प्रोक्तं	१-४२
निरस्य चाज्ञानतमो	१०-८५	निर्देहकान् स भगवान्	१-९
निराकृतः सात्यकिना	२४-२२	निर्दोषकः सृतिविहीन	२-५८
निराकृतो नागमयं	२७-१७४	निर्दोषत्वं गुणोद्रेकं	१-८१
निरायुधं च मामयं	१७-११९	निर्दोषत्वं तारतम्यं	१-५१
निरायुधं विरथं चैव	२०-१९३	निर्दोषत्वाच्च वेदानां	१-६०
निरायुधं वैश्रवणं चकार	२०-१२७	निर्दोषनित्यवरसंविदपि	५-३२
निरायुधः क्षत्रवेषो	२१-१३२	निर्दोषपूर्णगुणविग्रह	१-११

निर्दोषसौख्यैकतनू	२०-११८	निवारितस्तेन दशाननो	८-८४
निर्दोषा गुणसम्पूर्णा	२-८२	निवारितस्तेन शिरः	२६-७४
निर्दोषा नित्यसुखिनः	१-१३१	निवारितो धर्मजेन	२१-३३४
निर्धूतयुद्धश्रम आत्त	२७-११	निवारितोऽपि ताभ्यां	२८-११९
निर्भिद्य बाणैर्विरथं	२८-२५	निवार्य कर्णं च	२७-७६
निर्भिन्नवक्षाः स तथा	२६-२४९	निवार्य तस्य सायका	२१-२४९
निर्यदिं बुध्नान्महिषस्य	२-१५३	निवार्य तानस्त्रवरैर्गुरोः	२७-५२
निर्यदिं बुध्नान्महिषस्य	३२-१६५	निवार्य तानि सर्वशो	१७-२८९
निर्वर्तनाप्रभुं द्रौणिं	२८-१६१	निवार्य तान् बलभद्रः	२२-२२५
निर्वर्तनासमर्थस्त्वं	२८-१६३	निवार्य शत्रुं स शरै	२६-२७१
निर्वर्तने ततः शक्तो	२८-१६२	निवार्यमाणांस्तु वृको	२५-८६
निर्वर्तितं मनः क्रतो	२१-८७	निवृत्तेष्वकृतार्थेषु	१८-५६
निर्वर्त्य मेघानतितुष्टचित्तः	२०-२३३	निर्वृत्य तौ स्वसेनया	१७-२७६
निर्वर्त्य युद्धाय ययौ	२३-४१	निशम्य तद्वचस्तदा	२१-७३
निर्वर्त्यतामस्त्रमिति	२८-१६१	निशम्य तद्वचो हरिः	१७-१४२
निवसत्यत्र विश्वेशे	३०-६९	निशम्य तामीक्ष्य समस्त	३०-३०
निवातकवचा येन	२७-२९	निशम्य नाविदद् गतं	१७-१६९
निवातकवचाख्यानां	२२-३०६	निशम्य पुत्रस्य वधं	२६-५०
निवातकवचाश्चैव	२४-१०	निशम्य भक्तिपूर्वकं	१७-१०२
निवातवर्मनामकान्	२१-१९	निशम्य शङ्करोऽखिलं	२१-१९३
निवारणं गुरूणां हि	२२-११७	निशम्य शोकातापित	७-३०
निवारणे पुरुषस्य	२२-१०२	निशाचरास्त्रं ह्यगमत्	८-१६८
निवारयन्तं तमस	२६-९९	निशाचरेशोऽथ शरेण	८-१९५
निवारयामास गुरुः	२६-२६८	निशाचरेश्वस्य तं	७-३६
निवारयामास गुरोः	२६-२४१	निश्चितो मरणायैव	२६-१६३
निवारयामास न	११-१९८	निश्चासतोऽथ दर्शनादपि	१४-७८
निवारयामास यथा	८-५७	निश्शेषधर्मकर्तापि	१-१०६
निवारितः सात्यकिना	२७-९३	निषीदतुर्धर्मसुतं प्रयान्तं	२८-३९

निषेदुश्च क्षमायान्ते	२१-३४४	निहत्य सात्यकेरश्चान्	२७-९३
निषेवणायोरुगुणस्य	३-६७	निहत्य सोऽश्चान् युधि	२७-७९
निष्कालयन्ति यदि नो	१९-२७	निहत्याश्चान् सात्यकेश्च	२८-२३
निष्पत्य चोद्धृत्य समुत्पतिष्ये	१५-२७	निहन्ति मागधेश्वरं	२१-९७
निष्पिष्य मुष्टिभिश्च	२२-२४२	निहन्ति शैवनायकं	२१-९८
निष्पीडिताज्जलधारा	१६-१४	निहन्यते यदा तदा	२१-११३
निष्पीड्य तावूरुतले	३-६३	निहन्यमानासु किरी	२६-१२
निसर्गतः पापतमस्त्वमन्यान्	२८-९६	निहन्यमानेषु गजेषु	२६-१६
निस्सारयित्वा कक्षं	२२-१८३	नीचं कामं निष्फल	२९-४४
निस्सीममात्मबलम्	७-८	नीचा योनिर्नीचनीच	३२-२३
निस्सीमशक्तिः परमः	२८-१५८	नीचास्सुरेभ्यस्तत एव	३-१५
निस्सृत्य कायादुत	३-२५	नीतिं बलिष्ठस्य विहाय	१६-३३
निहत्य कंसमोजसा	१३-१३६	नीतिं स कुत्सिततमां	१९-२
निहत्य कृष्णस्य रिपुं	२१-१५६	नीतिरूपे वीर्यबले	३२-६८
निहत्य तं बन्धुजनैः	२७-२०	नीतो वशं तैः फलमद्य	२८-१९३
निहत्य तं मत्स्यवपुः	३-४३	नीतो वशं वशगतोऽस्य	१९-१४
निहत्य तं मारुतिर	२७-४	नीत्वा दानानि सद्गर्भास्तैः	३२-१६
निहत्य तं वीरतमं	२६-७५	नीलं प्रहस्तनिधनाय	८-१९
निहत्य तं हरेः सुतः	१७-१९८	नीलस्य नैव वशमेति	८-२२
निहत्य तस्य राक्षसान्	१७-२६४	नीलो विभीषण उभौ	८-२१
निहत्य तौ केशवो	२२-२०६	नीलोऽग्निरासीत्	३-७५
निहत्य तौ वासविरुद्र	२६-३१	नुन्ना परस्ताद् बहुयोजनं	२०-२०
निहत्य द्रावयामास	२२-२३८	नृजातं शन्तनुं त्यक्त्वा	११-४२
निहत्य नागाश्चरथान्	२६-११	नृतिर्यगादिरूपकस्स	१३-११
निहत्य बाणैरनुदत् स	२६-८९	नृत्यन्तमेनं पाययामासुः	१५-९
निहत्य रक्षो वनमध्य	२२-४	नृपं समादाय कृपे	२७-८३
निहत्य सर्वराक्षसां	७-२३	नृपग्रहेच्छुं तमवेत्य	२६-७४
निहत्य सर्वसैनिकान्	१७-१२३	नृपतिं बोधयामास	२२-११९

नृपस्य पार्श्वयोरास्ताम्	२८-४	नैतादृशी ज्ञानसम्पद्	२७-७
नृपांस्तु देवपक्षिणो	१७-२२९	नैतादृशैरिदानीं तु	२२-१११
नृपाङ्गरक्षः प्रगृहीतखड्ग	३०-२२	नैतावतास्य परमस्य	५-३५
नृपायुतद्वयेन सो	२१-७१	नैनं जघान भगवान्	१४-३१
नृपार्जुनौ धर्मरतावपि	३१-३९	नैनं जघान विदित	६-१३
नृपाश्च तत्पक्षभवाः	१२-५६	नैव क्षमा कुजनतासु	२२-६५
नृपास्तस्मादयं कृष्णो	२१-२३४	नैव जेतुमिह शक्यसि	२१-२१४
नृपेण कृष्णेन च साधु	३०-३२	नैव तत् कृष्णया ज्ञातं	३१-१३
नृपोऽभिरक्षिता भवेत्	१२-३१	नैव व्यधादेनमथो	२४-७५
नृशंसस्य कृतघ्नस्य	२८-१०४	नैव शत्रूननुत्साद्य	२२-३१९
नेत्याह कृष्णोऽञ्जलिकं	२७-१८०	नैवमित्यर्जुनोऽवादीत्	२१-३२६
नेत्याह धृतराष्ट्रस्तं	३१-२४	नैवाऽकरो यत्नमतो	२२-३५६
नेदं जगद् विनश्येत	१८-४४	नैवाऽत्मनो वरान्	२१-३६८
नेन्द्रोऽपि समरे शक्त	२१-२७८	नैवाऽददे बाणमनिच्छयैव	२०-५५
नेशा भयं न मम	८-७	नैवातिक्रममेतेषां कुरु	३०-४१
नेष्याम एनमेवातो	१८-७७	नैवातिथत्वेन ददर्श	१५-४२
नैकग्रन्थाश्रयात् तस्मात्	९-१२४	नैवातिवर्तते ज्येष्ठं	२१-३३५
नैकोऽप्यनपराधी मे	२८-२११	नैवात्र विश्रमणम्	७-४
नैच्छद् ग्रहीतुं विनि	२६-१५३	नैवान्यथौरसबलं	१४-८१
नैच्छन्त पुच्छं दितिजा	१०-१०	नैवार्थो विमुखः कश्चिद्	३०-५
नैतच्छिरः पातय	२६-१८५	नैवाव्यक्तिः काचिद्	२२-२७६
नैतदिच्छन्ति पुरुषम्	२-१११	नैवैक एव पुरुषः	१-२८
नैतद्विचित्रममितोरु	६-११	नैवोक्तं वासुदेवेन	३०-१२२
नैतयोरकृतं किञ्चित्	२-४७	नैवोर्ध्वदैहिकानुज्ञा	१८-८
नैतादृशं साहसं ते	२२-३५६	नैषा विरोधे कुरुपाण्डव	११-१६४
नैतादृशः कश्चन भूत	३०-१३८	नैसर्गिकं प्रियमिमं	१४-८१
नैतादृशः क्व च बभूव	१-१२	नो सुमिवत् त्विदमतो	१९-१८६
नैतादृशाः पूर्वभासन्	१५-४५	नोजीवितास्ततस्ते	८-२०४

नोत्कर्षितुः प्रथमतवम्	३-८५	पक्कोरुभोज्यफल	१४-६२
नोवाच कस्यचित् तेषु	२२-४१०	पक्षग्रहास्तत्र सुरासुराः	२७-१५८
नोवाच किञ्चिदथ धर्म	२१-२७०	पक्षद्वयेन विहरत्स्वथ	१३-५५
नोवाच किञ्चिद् वचनं	२२-११४	पक्षपातादिच्छसि त्वं	२८-१६८
न्यधादुच्छ्रितसक्थीकः	२८-७१	पञ्च पार्थेन निहता	२८-४१
न्यपातयद् बलार्णवः	१७-२५७	पञ्चदेवीतनुस्त्वेषा	१८-१३८
न्यपातयद् रथोत्तमात्	१७-१२४	पञ्चपञ्चाशदब्दोऽद्य	२१-१३६
न्यपातयन्त बाहुभि	२१-११७	पञ्चभेदा इमे नित्याः	१-७१
न्यमीलयच्चाक्षिणी भीत	१२-११५	पञ्चभेदांश्च विज्ञाय	१-८१
न्ययोजयत् तत्साहा	२१-२२	पञ्चरात्रविदो मुख्या	२-१०९
न्ययोजयत् सूतिकाले	२१-२५	पञ्चरात्रस्य कृत्स्नस्य	२-१०७
न्यवरायंस्त्वाष्ट्रमस्त्रं	२६-२०	पञ्चरात्रस्य कृत्स्नस्य	१०-७९
न्यवारयच्छकुनिः	२५-११५	पञ्चवर्णानि पुष्पाणि	२२-२९३
न्यवारयच्छार्ङ्गशरासन	२०-१२६	पञ्चविंशद्भुतास्तत्र	२५-४१
न्यवारयत् तं विदुरो	२१-२९३	पञ्चात्मकस्स भगवान्	१-१०
न्यवारयत् तं शरवर्ष	८-१२७	पञ्चाब्दमध्याप्य महान्ति	२२-३०५
न्यवारयत् तं शरवर्ष	२६-११८	पञ्चाशत्कोटि विस्तारा	२१-५२
न्यवारयत् फल्गुनं	२५-११४	पञ्चेन्द्रवद् विराजत्सु	३०-१५०
न्यवारयत् समायान्तं	२७-८५	पठन्ति पैङ्गिनश्चैतान्	३०-१६३
न्यवारयद् बाणवैरैः	२८-२४	पठेदिमां यः शृणुयाद्	९-१३७
न्यवारयद्भुलायुधो	१७-१४६	पतत्रवायुनाऽस्य ते	१७-५
न्यवारयन् क्रोधवशाः	२२-२८१	पतत्रिपुङ्गवं च तौ	१७-४८
न्यवारयेतां शिनिपौत्र	२७-७८	पतत्रिभिस्तत्र दुधाव	२६-४
न्यवेदयन्मनोभव	१७-१८५	पतिं यथाऽनुरूपिणं	१७-१६८
न्यषीदन्नगतान् दृष्ट्वा	२१-३९८	पतिं सुपूर्णयौवनं	१७-१९१
न्यसिष्णुरुक्तः पृथया	११-१७१	पतितस्यास्य देहस्य	२१-३५३
प		पतितानां तमस्यन्धे	१-११०
पक्कानि तालमुफलानि	१३-५४	पतियोगवरं प्रादा	१८-१३३

पतिलोकमहं यास्ये	३०-१०३	पप्रच्छ सोऽवदद् धर्मं	२४-३७
पतीन् समालिङ्ग्य	२२-२७	पप्रच्छुरेनं सहिताः	१५-३२
पत्नीः समर्थयत	१३-५९	पप्रच्छैनं तदा द्रोणः	१८-८०
पत्नीद्वयेनानुगतो	११-१६९	पयोब्धिमध्यगं च मे	९-६५
पत्युः कलेवरमवेक्ष्य	१४-४९	पयोब्धेरुत्तरं तीरम्	१०-२
पदं चतुर्मुखस्य वा	२१-८९	पयोम्बुधौ भोगिपभोग	३-५७
पदं नयेत् तत्पदे	२१-७५	परं पदं वैष्णवमेव	११-१६५
पदा पिपेष कालिङ्गं	२६-२१२	परं भावमजानन्तो	२-८६
पदा शिरस्येव स	२६-८६	परं भूयः प्रवक्ष्यामि	२-९०
पदाऽस्य वक्षस्यधि	२६-१०२	परदर्शनभाषासु	२२-३७४
पदायोग्यतया नान्याः	२१-२२४	परपाको गृहस्थस्य	२३-४
पदे द्रुतत्वाद् द्रुपदाभिधेयः	११-६७	परमात् परमेतस्माद्	२-७५
पदभ्यां धावन्तं भीम	२२-३७०	परमो विष्णुरेवैकः	१-५३
पद्मव्यूहं व्यूह्य परै	२६-३७	परस्परं तेऽमृतहेतुतो	१०-२५
पपात कृष्णाभीमयोः	२२-२७०	परस्परं तौ तुरगान्	२६-१०१
पपात कृष्णेन हतः	१२-११८	परस्परविरोधस्य	९-१२३
पपात पादयोजने	१७-२६३	परस्परविरोधार्थं	२१-३२८
पपात पादयोर्विभोः	१७-५८	परस्परविरोधे तु	२९-१९
पपात भूतले बलो	१७-१४८	परस्परान्तरैषिणौ न	१७-२७०
पपात भूमौ स पितुः	२७-७६	परस्परोत्थे हरिणा	३०-१३१
पपात मूर्ध्न्यस्य च	८-१५८	परा पूर्वेषां सख्या	१-१०१
पपात वायोरगमनाच्छरीरं	३-२६	पराजितः संयति	२७-२३
पपात सञ्चर्णित एव	१२-५५	पराजिताश्च बहुशः	१८-१४७
पपाताजगरो भूत्वा	२२-३३१	पराजितो वनं यातुम्	२१-३८०
पपुर्नितान्तं सरसाक्षि	४-१३	परात्परोऽप्यादिपुमान्	२९-५३
पप्रच्छ क्व गतो भीम	२२-३५१	पराद्रवत् तेन सहैव	२२-३८९
पप्रच्छ तं कृष्णपुरो	३०-३३	पराद्रवत् धार्तराष्ट्रस्य	२५-८०
पप्रच्छ विदुरं चैव	२९-४३	पराद्रवन् भीष्मबाणो	२५-९७

परान् विद्रावयामासुस्ते	२६-१९३	पश्यन्त्वस्यामवस्था	२१-३९५
पराभूतिं नात्र विचार्यम्	१५-५८	पश्यात्र भीमप्रमुखान्	३२-१००
परावहो नाम मरुत्	११-१२८	पश्यात्र मदवज्ञानात्	१८-१२८
पराशरसुतेनोक्तः	३०-२	पश्येद् वोऽसौ वत्सरं	२०-१५१
पराशरात्मजो न्यधाद्	१२-३५	पश्चाच्च पुनन्तुं सैषा	११-१०९
पराशरात्मजो विभुः	१२-३७	पश्चात्तनत्वात् कृष्णस्य	२-४८
पराशरात्मजो हरि	२१-१५	पश्चात्तापाभितप्तात्मा	३०-५८
परिचर्यैव शूद्रस्य	२९-२७	पश्चात्तापेन भक्त्या च	३२-२२
परीक्षयन्त्या सत्यया	२२-३५९	पश्चाद् भक्तिमता	९-९६
परीक्षिताद्यास्तु तदन्वय	३२-१२७	पांसुमुष्टिं सकृद्भासी	२१-२९८
परीक्ष्य तामुपायैस्तु	११-११६	पांसुष्वजेशपुरुहूतमुख	१३-८८
परीतं वासुदेवेन	२८-१२०	पाञ्चालकस्य निखिलां	१९-११८
परे दिने जनार्दनः	१७-२७४	पाञ्चालकेषु च महोत्सव	१९-१५९
परे दिने सर्व एवो	२५-१३०	पाञ्चालराजपुरुषोदितमाशु	१९-१०४
परे दिनेऽसौ धृतराष्ट्र	२४-६२	पाञ्चालराजसुतया	२१-२६९
परेण योगेन विसृष्टतन्वां	३२-१०१	पाञ्चाला द्वीपदेयाश्च	२७-१०१
परेण वृष्णयोऽहसन्	१७-७६	पाणिग्रहणकाले तु	११-८५
परैरवध्यो वरतः	३-५५	पाण्डवाः प्रधानस्थानं	२८-२१४
परोक्षेऽपि हरेर्निन्दां	१८-९	पाण्डवानभ्यनुज्ञाय	२२-५५
पर्यक्प्लुतो विषकषाय	१३-३७	पाण्डवानां कुरूणां	२५-५४
पर्यश्रुनयनैः कृच्छ्रात्	३१-५०	पाण्डवानां च या	२२-५१
पर्येव चक्रुः सततं	३१-९	पाण्डवानाश्रिता भूपा	१८-१४६
पलायनेनोर्वरिता	२७-१०२	पाण्डवान् प्रत्यधर्मं च	२४-३४
पवमानसुतशुक्रे	३०-९२	पाण्डवान् सेनया	२४-२५
पशुं प्रभञ्जनात्मजो	८-३४	पाण्डवाश्च जयं नित्य	२५-४५
पश्यतां कलिमुख्यानां	७-१५	पाण्डवेभ्यः परं यावत्	३०-४३
पश्यन्ति सर्वे क्रमशो	२१-१५०	पाण्डवेयाश्च पुण्यानि	२-१४५
पश्यन्तु चित्रां परमस्य	२७-१४३	पाण्डवेषु सकृष्णेषु	३१-४७

पाण्डवेष्वतुलां प्रीतिं	१८-१४४	पापेन तेनापहतो हि	११-२२५
पाण्डवैः पुरुषैश्चान्यैः	३०-८९	पापेषु पूर्वस्य तथा	२१-३४६
पाण्डित्ये च पटुत्वे च	२-१६०	पारलौकिकसाहाय्यं	३१-३२
पाण्डुः समस्तास्त्रविद्	११-१३८	पारावताश्च स तदा शयानम्	२८-१२९
पाण्डुश्च पुत्रकगुणैः	१४-५४	पाराशर्यो दिव्यदृष्टिं	२२-१०७
पाण्डुस्ततो राज्यभ्रं	११-१६८	पार्थ हस्ते प्रगृह्णैव	१८-४७
पाण्डोः सुता मुनिगणैः	१४-५३	पार्थः कर्णमुखां शिष्टां	२६-१९१
पाण्डोः सुतानां शरवर्ष	२७-९०	पार्थः कीदृक् तेऽन्नमिष्टं	२०-२१६
पाण्डोः सुताश्च पृथया	१४-५५	पार्थः कृष्णस्य प्रेरणा	२०-२२०
पाण्ड्यश्च वीरसेनाख्यः	२४-३०	पार्थः संशप्तकाणैः	२७-४८
पाण्ड्यस्तयोरास सुयुद्धं	२७-६०	पार्थः सञ्ज्ञामवाप्याथ	२२-१३७
पातये गर्भ एवाह	२८-१७१	पार्थश्च भूपस्य पपात	२७-१२७
पातालपादां पृथिवी	३०-२९	पार्थस्य भीमस्य च	२२-३९७
पातालसप्तकं गत्वा	२१-२१७	पार्था इति स्म विदुरोऽवदत्	१९-१७२
पादप्रहारदोषेण तं	३२-२२	पार्था रथैरभिययुर्धृतचापबाणा	१९-१६८
पादप्रहारमुरुवृक्षतले	१४-६२	पार्था विमुच्यैव सुयो	२२-४१८
पादेषु तेषु निवसत्सु	२२-३२२	पार्था व्यूहं तु तं प्राप्य	२६-३८
पानीयमुत्तरपटेऽम्बुजपत्रनद्धं	१९-४७	पार्थाः पुनः प्राप्य पुरं	३१-६५
पापं च पापानुगतं च हत्वा	२८-९४	पार्थाः सभार्या द्विज	३०-१४४
पापं भवति धर्मोऽपि	१-१०७	पार्थात्मकं शरणं यामि	२०-२४१
पापं मां जहि देवेति	३२-२१	पार्थानां गदितं तच्च	२९-४३
पापं यत् पुण्यमेवैत	२२-३३५	पार्थानामेव साहाय्यं	२४-२०
पापः स केशवमवाप	१३-८०	पार्थान् सम्पूजयामा	२२-२५९
पापा न शुद्धधर्मेण	२८-२०२	पार्थार्थमेनं न जघान	२०-२४०
पापाधिकांश्चैव बल	२२-९७	पार्थार्थमेव हि मयैष कृतः	१९-१५१
पापापयाहि पुरतो	१४-२६	पार्थाश्च कृष्णसहिता	३०-४५
पापाशङ्की तप्यमानो	२९-७	पार्थाश्च तं प्रापुरऋते	२६-३७
पापिनामखिलानां च	२१-२७९	पार्थाश्च ते मुमुक्षुः	१९-२२३

पार्थाश्च सर्वे मुदिता	२६-३०७	पितामहाग्रपूजार्हः	२१-२३७
पार्थे गते श्वो नृपतिं	२६-३६	पितामहास्त्रेण निहन्मि	८-१६३
पार्थे प्रविष्टे कुरुसैन्यं	२६-७२	पितामहेन चाऽदरात्	१७-२००
पार्थेन कर्णो हन्तव्य	१८-४८	पितामहेनास्य पुरा	३-५०
पार्थेन दुर्लभमहास्त्रमिदं	१९-११४	पितामहोऽहं भवतां	३०-१४६
पार्थेन निहतो भीम	२६-२०१	पितुः शिष्यो ह्यात्मशिष्यो	१५-२३
पार्थेन सन्धर्षितः शरणं	१९-११३	पितुः समीपं समवाप्य	११-५३
पार्थेन सोऽपि बहुलाश्च	१९-११७	पितुस्तु राजसूयितां	१७-२२८
पार्थेभ्योऽभ्यधिकः	३०-१६१	पितृक्रमं मोहनार्थं	१२-६४
पार्थेरिताः पर्यचरन् स्वयं	३०-२३	पितृष्वसायाः पतिना तेन	१६-२८
पार्थेषु यातेषु किमत्र	२२-१०	पितृष्वसुर्मित्रविन्दा सुता	२०-४८
पार्थैः सम्पूजितस्तत्र	२२-२५९	पितृष्वसुस्तनव्यां च	२०-४९
पार्थैः सुपुत्रैः सुकृतोर्ध्व	३१-६८	पिधाय तां निजां तनुं	१७-१८८
पार्थो जित्वाऽष्टवर्षाणि	२१-२१६	पिधाय रूपं पुनरेव	२४-७४
पार्थो द्रोणसुतस्याश्च	२७-५६	पिपीलिकातृणान्तानां	९-१०४
पार्थो भीमश्चोभयतः	२७-६९	पिबन् सुताद्याधिमसौ	३०-१९
पार्थोऽपि कृष्णोऽधित	२७-८९	पीडितो भीमबाणैश्च	२५-४४
पार्थोऽपि तेन धनुषा युयुधे	१९-१३९	पीतं नरेणैव सता न	२८-२०४
पार्थोऽसहस्रं युद्धायैव	१८-३५	पीतः सोमो युद्धयज्ञे मया	२७-१४८
पार्वती नकुलस्य	२२-५४	पीतक्षीरान् धार्तराष्ट्रान्	१५-८
पालितो वासुदेवेन	२१-६६	पीतामृतेषु देवेषु	९-१०९
पाश्चात्यकल्पेष्वपि	३-८५	पीतामृतौ पुरा यस्मात्	९-१०७
पिण्डीकृत्य ततो	२२-१३२	पीताम्बरः कनकभासुर	१३-१०३
पिण्डोद्धारं तत्र महोत्सवेषु	२०-१७७	पीताम्बरो वनमाली	१२-६५
पिता गुरुः परम	२२-९२	पीत्वा पयोऽत्वरित एनम्	१९-९०
पिता च रामस्य सुतैः	४-३९	पीत्वाऽमृताम्भश्च ततो	२२-२८७
पिता तदीय ऐच्छत	१७-१६८	पुंदहे न्यवसत् साऽथ	११-११०
पिताऽसि लोकस्य चरा	२-८९	पुंव्यत्यासेन चोक्तिः	९-१२७

पुंसः प्रकृत्यां च पुनः	३-१९	पुनः परीक्षद्विसौ	१०-७
पुसाऽनसा च सहितानडुहा	१९-७३	पुनः पित्रा समाहूतो	२१-३७६
पुंसां स्त्रीत्वं भवेत् क्वाऽपि	११-१०८	पुनः पूर्तिः केन मे स्याद्	२०-२१८
पुण्यक्षेत्रेऽपि न मृतिः	३२-१५	पुनः प्रयातः शरणं	५-१२
पुत्रं च द्रोणहन्तारमिच्छन्	१८-८७	पुनः प्रयोक्तुमस्त्रं तत्	२६-३००
पुत्रं देहीति सोऽप्याह	२२-१७८	पुनः शरैरेव परस्परं	२७-१०
पुत्रं वीरं जनयित्वा	२०-१६२	पुनः स पित्राऽनुमतो	११-५२
पुत्रं समादाय सुतां	१०-४५	पुनः संस्थापितरथौ	२५-४१
पुत्रपौत्राप्तबन्धूनां	३१-३०	पुनः समादाय तथोरु	२२-१९१
पुत्रवच्छन्तनोश्चाऽसीत्	११-५९	पुनः समीक्ष्य तच्छ्रमं	१३-१५
पुत्रस्तवेश कमलप्रभव	९-४६	पुनःपुनः प्रणतः	२२-१८७
पुत्रस्तु मम पापात्मा	३१-४३	पुनःपुनरवज्ञाय	२८-२१०
पुत्रस्नेहाच्च विदुरम्	२१-२९०	पुनःपुनर्धर्मत एव भीमो	२८-९३
पुत्रा अग्रेः पूर्वमासंश्च	२०-१११	पुनःपुनर्नदीभवं	१७-१०६
पुत्रान् दशास्याऽऽशु	२५-६२	पुनःपुनर्याच्यमानः	२०-१५५
पुत्रान् समर्प्यास्य च	१२-५	पुनःपुनश्च तद् वीक्ष्य	२८-७७
पुत्राश्च तत्र विविधा	१४-६१	पुनःपुनश्चैव विकर्षमाणे	२१-३४८
पुत्रिकापुत्रतां यातो	११-७	पुनरालिङ्ग्य कृष्णस्त	२७-५५
पुत्रीकृते तव सुतेन तु	१९-१४९	पुनरिन्द्रेणार्थितो	२२-३०७
पुत्रेषु पाण्डुतनयेषु च	१४-९८	पुनरुज्जीवयामास	३०-८६
पुत्रो भभूव स तु लक्षण	१९-२०२	पुनरिर्गिरिं तं शतयोजन	८-१५९
पुत्रो मे बलवान् देव	२२-१५२	पुनर्गृहीतकार्मुकान्	१७-१४६
पुत्रौ मृतौ मे न तु	११-१२०	पुनर्दुर्योधनेनोक्तः	२१-३४५
पुनः कदाचित् स तु	१५-९	पुनर्न्यकृन्तत् तच्चाप	२८-१७
पुनः कर्णपुरः सेनां	२६-२२४	पुनर्मनोः फलवत्त्वाय	१२-१२६
पुनः कृपालू रैवत	१५-६६	पुनर्युद्धं बहुशः केशवेन	१६-२७
पुनः कृष्णेन पृष्ठः स	२७-१२०	पुनश्च कुन्तीगृहमेत्य	२४-७६
पुनः क्रोधाभिताप्राक्ष	२८-७८	पुनश्च चन्द्रेऽभ्युदिते	२६-२५७

पुनश्च तं प्राह जगद्गुरुः	४-५५	पुप्तुवे स्यन्दने चापं	१८-७३
पुनश्च तस्यास्त्रनिपीडिताः	८-१४८	पुमान् कुठारसङ्ग्रहाद्	१७-९७
पुनश्च तान् प्रेक्ष्य समुत्थितान्	८-१६१	पुरं ययतुरादाय	२२-५३
पुनश्च ते त्वमन्त्रयन्	१७-२२	पुरं ययुः पुनश्च ते	२१-२५६
पुनश्च ते स्थानमवाप्य	३२-१२२	पुरं विवेश चार्चितः	८-११४
पुनश्च देवनं भवेजिताः	२१-३७५	पुरः स्वमातुरानयत्	२१-३१४
पुनश्च निघ्नन्तमरिप्रवीरान्	२७-१३५	पुरन्दरः षष्ठ उतात्र	१२-१३५
पुनश्च पादपान् गिरीन्	१७-२५४	पुरप्राप्तांस्तान् स विज्ञाय	१६-३०
पुनश्च पापवृद्धये	२१-३४०	पुरस्कृत्य युयुत्सुं त्वं	३१-२३
पुनश्च पापवृद्धयर्थम्	२२-३४	पुरस्य बाह्योपवने	२२-२२६
पुनश्च पार्थेन महास्त्रयुद्धं	२७-१७९	पुरा जयाशया हि नो	१७-१०९
पुनश्च बहुभिस्तीक्ष्णैः	२६-१४७	पुरा ततो हलायुधः	१७-१६७
पुनश्च मन्त्रिपुत्रकान्	७-२२	पुरा तु मुक्तितोऽधिकं	२१-७७
पुनश्च माया त्रिविधा	३-२१	पुरा दग्धो मया काम	२२-१७९
पुनश्च मारीचत एव	३-३९	पुरा दिविस्थितस्य	१७-३९
पुनश्च युद्धाय समाह्वयन्तं	८-२३७	पुरा धुनिश्चमुस्तथा	१३-२०
पुनश्च वत्सरद्वयं	२१-३	पुरा प्रदानतः सुरेक्षण	१७-१४४
पुनश्च वामेन करेण	१०-८	पुरा बिभेति नः सदा	१७-३७
पुनश्च विश्वरूपतां	१७-५९	पुरा वरोऽनेन शिव	४-५७
पुनश्च शैनेयशिखण्डि	२८-३७	पुरा स चण्डको गणो	१७-२५१
पुनश्च सज्ज्ञां समवाप्य	८-१२०	पुरा स वालिमारण	११-१५०
पुनश्च सप्राणममं विसृज्य	२७-१४४	पुरा स्वयम्भूस्तेन	९-१०८
पुनश्च सर्वे तरुशैलहस्ता	८-१६०	पुरा हरेर्हि पार्षदः	१७-११
पुनश्च स्वोदरे पुत्रं	२२-१८४	पुरा हि नारदान्तिके	१३-२३
पुनश्च हुत्वा स हुताश	८-१४७	पुरा हि पञ्चभर्तृकां	१७-१८७
पुनस्तदन्यानधिकार	३-३८	पुरा हि मेऽदात् प्रभुः	४-२२
पुनस्तया प्रणतः	२२-२१९	पुरा हि मेरुमूर्धनि	१२-३९
पुनस्तस्य तुतोद ज्यां	२७-५६	पुरा हि यौवनाश्वजे	१७-१२६

पुरा हि राघवोदितं	२१-२०७	पूज्येभ्यः पूर्वमेवैषां	३२-७६
पुराऽतुलो नाम महामुरो	४-५५	पूज्यो यतो भीष्म उदार	२५-१०८
पुराऽर्थितः स्वदैहित्रस्य	२८-१३८	पूरिते नहुषस्थेन	२२-३५०
पुराऽर्यमांशकौ सुरौ	१७-१७४	पूरोर्वशे तु भरतः	११-४
पुराऽवताराय यदा	८-१३८	पूर्णं प्रमाणं तत्तयं	२२-७९
पुरां भिन्दोर्वरतो मायया	२२-३८६	पूर्णचित्सुखशक्तय	३०-१२३
पुराणेभ्यस्तथाऽन्येभ्यः	१-१३५	पूर्णदुःखात्मको द्वेषः	१-११०
पुरात् सकृष्णार्जुन	२१-१४५	पूर्णप्रज्ञकृतेयं सङ्केपात्	२-१७९
पुरां जगामाऽशु निजाम्	८-२२६	पूर्णप्रज्ञस्तृतीयस्तु	२-१२४
पुरां प्रभञ्जन्तममुं	२२-१८९	पूर्णां हिरण्येन वयं	३०-१४३
पुरां प्रविश्य मुनिभिः	८-२३०	पूर्णान् गृहांश्चतुर	१९-१४७
पुरां स्वकां ततो वयं	१७-२९	पूर्णाव्ययागणितनित्य	१-२९
पुरुजित् कुन्तिभोजश्च	२४-२५	पूर्णाशेषगुणो विष्णुः	२९-१७
पुरुजित् कुन्तिभोजश्च	२६-२७१	पूर्णन्दुकोट्यौघजयन्	२०-१२०
पुरैव मृत्यवेऽवदत्	१७-१८२	पूर्णन्दुवृन्दनिवहाधिक	१३-१०३
पुरैव रुक्मिपूर्वकाः	१७-१५३	पूर्णाऽपि सर्वलोकानां	२२-३४५
पुरैवोक्तं तन्मया कन्य	२०-१९९	पूर्णादुराजसुविराजित	९-१४
पुरो निधाय तद् वसु	२१-१९५	पूर्तिश्च नैव नियमात्	१-१९
पुरोक्तं धर्मजायैव	२६-२७६	पूर्तेरचिन्त्यमहिमः	१-२०
पुरोहितो गाधिसुत	४-३२	पूर्वं क्षीराब्धिजाता	५-२
पुष्टिप्रदाः बिभिदुस्तस्य	२१-११८	पूर्वं घटोपमममुष्य	१९-६३
पूजयन्तो जगन्नाथ	३०-१६९	पूर्वं जिगाय भुवनं	८-२३४
पूजयित्वाऽभ्यनुज्ञाय	२१-३५	पूर्वं तेनोदितं यत्त	२२-१६३
पूजा भागवतत्वेन	२९-१८	पूर्वं पश्चात् सञ्चुकोच	८-१३२
पूजां तदीयां गुणव	२४-५९	पूर्वं प्रहस्त इति यस्त्वभवत्	१९-३३
पूजिताः पूजयामासुः	३०-१२६	पूर्वं प्राप्तान्येव दिव्या	१६-१०
पूजितो दैवतैः सर्वै	२२-१४२	पूर्वं यदा ह्यजगरो	१४-१०७
पूज्यास्ते बाहुयुद्धेन	२२-११२	पूर्वं वधे न हि समस्तश	१९-३०

पूर्व वाक्यैर्वैदिकैस्तान्	२०-१५	पृथक्पृथक् तासु	२०-१३९
पूर्व विकुण्ठसदनात्	१३-१००	पृथक्पृथग् योग्यवर	३०-१४८
पूर्व शचीरमणमिच्छत	१४-४६	पृथक् च संव्यूह्य कदाचित्	९-१२१
पूर्व स रूपमदतः	१४-१०८	पृथक् पृथक् स्वभत्रास्यै	१८-११९
पूर्व सम्प्रार्थयामास	२२-१३३	पृथङ् मध्यं चाप्रमाणं	२२-७९
पूर्व सुमित्रातनयश्च	३-७९	पृथा कर्णाय दत्तेति	२८-२२२
पूर्व सुरान्तक इति	१९-२०३	पृथाऽवादीत् कुटिलैषा	१२-१२६
पूर्व हता दितिसुता	११-१७५	पृथासुताश्च सर्वशः	२१-५
पूर्व हरेश्चक्रमभूद्वि	३-७६	पृथ्वी च गावः ससरस्वती	३०-२६
पूर्व हि गङ्गा मम	२०-२०	पृथ्वीं प्रदक्षिणत एत्य	२२-२५८
पूर्व हि तेषु वनगेषु	१९-१८९	पृष्ठश्च गिरिशेनासौ	२१-१९२
पूर्व हि नन्दः स कर्ं	१२-७९	पृष्ठश्च तैराह निजं	३२-१४२
पूर्व हि पार्षत इमान्	१९-९७	पृष्ठश्च भीष्मोऽत्र युधिष्ठिरेण	३२-१२६
पूर्व हि मारुतिमवाप	५-४७	पृष्ठस्तं केशवः प्राह	३०-११७
पूर्व हि राजगणने	१९-१९०	पृष्ठस्तयाऽऽह स तु विप्रवरो	१९-७८
पूर्व हि वृत्रवधतो	२२-३२३	पृष्टाऽर्जुनेनाह समस्तमेतत्	२०-४५
पूर्व ह्युमा च देव्यस्ताः	१८-९८	पृष्टेनोक्तं त्वया हीनां	२८-१५३
पूर्वमप्यनिरुद्धाख्यो	२१-२४	पृष्ठमूलेऽहनद् भीमो	२८-७१
पूर्ववत् क्षणमात्रेण	२२-१८५	पृष्ठे कर्णद्रौणिक्पैः	२६-५५
पूर्ववद् दर्शयामास	२५-१४	पृष्ठे गाण्डीवधन्वा	२८-३
पूर्वश्च पश्चात् पुनरेव	३-३२	पृष्ठेऽस्य जानुमाधाय	२१-१५३
पूर्वस्तयोर्हि दमघोष	१४-८९	पेततुश्चाक्षिणी तस्य	८-४१
पूर्वेन्द्रान् मारुतवृष	१८-१२९	पैशाचमेवैष पिशाचकेभ्यः	१५-६३
पूर्वोक्ते चैव यमयो	२२-५४	पोप्लन्यमानः स ततो	२१-१९१
पूर्वोदधेस्तीरगतेऽब्ज	११-१४	पौण्ड्रस्त्ववज्ञाय शिनि	२२-१९८
पृक्षो वपुः पितुमान्	२-१५२	पौत्रं विदित्वा वचनाच्च	२२-२३५
पृच्छ धर्मजमित्युक्त्वा	२१-३२०	पौत्रजन्मनि हृष्टात्मा	३०-८८
पृच्छेत्युक्तः स भीष्मेण	२९-१३	पौत्रश्च कृष्णस्य सुपूर्ण	२०-२०२

पौराश्च जानपदकाः	१९-२०	प्रगृह्य तावभाषत	१७-२५९
पौरैर्भ्यः एव निखिलेन	१९-४६	प्रगृह्य नानाविधम्	८-१८०
पौरैः सजानपदबन्धु	१४-५	प्रगृह्य पाणिं च नृप	४-३६
पौरैश्च जानपदकैश्च	१९-१५९	प्रगृह्य भूमौ विनिपात्य	२७-१३६
पौलोमकालेयगण	२२-३१४	प्रगृह्य रत्नसञ्चयं स्वकं	२१-१९४
प्र घा न्वस्य महतो	१-६६	प्रगृह्य रामोऽथ धनुः	८-१८३
प्र यत् पितुः परमात्रीयते	२-१५४	प्रगृह्य शर्वं च विवेश	२२-२४८
प्रकर्षति त्वेव निशाचर	८-८९	प्रगृह्य शूलं प्रबभञ्ज	२५-९१
प्रकाशं कुरु चाऽत्मानं	१-४९	प्रघोषिते स्वयंवरे	१७-३
प्रकाशं कुरु चाऽत्मानं	२२-१५४	प्रचोदयामास च या	११-२४
प्रकाशनियमौ चैव	२५-६	प्रचोदिते तेन रथे	२६-१०८
प्रकाशमाविशद् बलं	१७-१४७	प्रजग्मतुश्च तावुभौ	२१-२८१
प्रकाशयंस्तेषु सदात्म	१०-८६	प्रजज्ञतुर्यमले तत्र	३-१२
प्रकाशयन् पुनःपुनः	१३-१३	प्रजा अनास्पृष्टसमस्त	३०-२५
प्रकाशयन् रमापतिः	१७-२०२	प्रजात एष यादवो	१७-१७
प्रकाशयितुमेवैतान्	३२-१६	प्रजातमब्जजाङ्कजः	१७-१८२
प्रकाश्य बाह्वन्तरमाह	८-३०	प्रजायते हि यत्कुले	१३-९
प्रकुर्युरासुरा अपि	१७-४४	प्रणम्य कथयेत्यूचे	३०-६७
प्रकोपितस्य तस्य कः	७-४१	प्रणम्य केशवं वचः	२१-७०
प्रक्षिप्य वृक्षशिरसि	१३-३०	प्रणम्य तां ययुः पार्थाः	२१-३९०
प्रख्यापिते वासुदेवेन	२८-१०६	प्रणम्य पादपरायोः	१७-३१
प्रगीतगन्धर्ववरः प्रनृत्त	३०-१३२	प्रणम्य पादयोः प्रह्वो	२४-१५
प्रगृह्य कण्ठमस्य	८-३३	प्रणम्य समनुज्ञातो	२२-५२
प्रगृह्य चात्मनोऽसके	८-३२	प्रणम्यं तं तद्वचनात्	२५-१३०
प्रगृह्य जानौ प्रणिधाय	८-११८	प्रतापाद्भवेय ते पूर्व	१८-१४८
प्रगृह्य तं महामणिं	१७-२१२	प्रतिग्रहात् सन्निवृत्तः	१५-११
प्रगृह्य तच्चापवरं	४-५२	प्रतिग्रहात् सन्निवृत्तेन	१५-२३
प्रगृह्य तस्मान्निरगात्	१०-२१	प्रतिग्रहाद् विनिवृत्तस्य	१५-२५

प्रतिजज्ञेऽकरोत्	२५-३२	प्रत्यक्षीभूतदेवेषु	१८-१४
प्रतिज्ञा च परित्यक्ता	२६-२०२	प्रत्यक्षे च शिवे जाते	१८-११९
प्रतिज्ञां भीमसेनस्य	२६-१७२	प्रत्यक्षेषा कर्तृता जीव	२२-७७
प्रतिज्ञातस्ततो हन्मि	२७-११२	प्रत्यनृत्यन् पुरा येऽस्मान्	२७-१४५
प्रतिज्ञातो वधश्चास्य	२६-१७५	प्रत्याब्दिकं मुनिगणान्	१४-४४
प्रतिज्ञापालनं धर्मो	२८-६५	प्रत्युद्यमो भगवताऽपि	१४-१०३
प्रतिज्ञापालनायापि	२८-८६	प्रथमो हनुमान् नाम	२-१२४
प्रतिज्ञापालनायापि	२८-२०५	प्रदक्षिणीकृत्य तम्	२६-५७
प्रतिज्ञापालनार्थाय	२८-७२	प्रदर्शयति मोहाय	१-३९
प्रतिज्ञामाददे पार्थ	२१-३५१	प्रदर्शयामास तथा	२२-२७७
प्रतिबिम्बमिवादार्शे	२-६६	प्रदर्शयामि तेऽनुजौ	२१-११४
प्रतिविन्ध्यः श्रुतसोमः	२०-२११	प्रदर्शिते विष्णुबले	४-५३
प्रतिविभज्य च भीम	२-६४	प्रदर्श्य कृष्णो हल्लिने	२०-४३
प्रतीक्षन् पालयामास	३२-९	प्रदर्श्य निर्विशेषकावुभौ	१७-२६९
प्रतीक्षमाण उल्बणं	१७-२९५	प्रदह्य सर्वतः पुरिं	७-४६
प्रतीक्ष्य यादवास्तु ये	१७-२१३	प्रदातुकाममात्मजं	१७-७४
प्रतीच्याद्यपसव्येन	२१-२२०	प्रदाय तेषामभयं	३२-१३५
प्रतीपकारिणो हन्ति	१८-१०	प्रदाय रत्नानि च सर्व	२०-१३८
प्रतीपपुत्रतामाप्य	११-९	प्रदाय रामाय धनुर्वरं	४-६२
प्रतीपस्याभवन् पुत्राः	११-५	प्रदीपहस्ता अथ योध	२६-२५५
प्रतुष्टुवुर्जनार्दनं	१७-१७६	प्रदुष्टुवुर्भयात् सर्वे	८-४४
प्रतोष्य तद्भावितबुद्धि	३२-१०२	प्रदुष्टुवुर्भयादिता	२३-१२
प्रत्यक्षं वो वीर्यमस्यापि	२०-७८	प्रदुष्टुवुर्वानरवीर	८-१८८
प्रत्यक्षगं तं शिवं	२२-२०९	प्रदुष्टुवुस्तस्य	८-६९
प्रत्यक्षतः कारयति	३०-१६२	प्रद्युम्न आशु निरगादथ	२२-४०
प्रत्यक्षतश्चात्र पश्यध्वमाशु	२०-१९	प्रद्युम्न उद्धवः साम्बो	१८-१९
प्रत्यक्षमात्मना गर्भे	३०-८६	प्रद्युम्न एनमभियाय	१४-३९
प्रत्यक्षमेतत् पुरुषस्य	२२-७५	प्रद्युम्ननामाऽभवदेवम्	३-७५

प्रद्युम्नमात्मनि निधाय	१४-४१	प्रभातायां तु शर्वर्या	२८-१
प्रद्युम्नसाम्बगदसारण	२२-४५	प्रभासयत्रण्डबहिः	१०-५१
प्रद्युम्नसाम्बप्रमुखाश्च	२०-१७७	प्रभुः समानेतुमथो	८-२००
प्रद्युम्नसाम्बादियुतोऽथ	२०-१९५	प्रभुः स्वभक्तवश्यतां	१३-१५
प्रद्युम्नसाम्बावपि भानु	२०-१३९	प्रभूतसेनया युतो	१७-८८
प्रद्युम्नादीन् दिनैः	२१-३०१	प्रमथन्तौ कपीन् सर्वान्	८-५४
प्रद्युम्नाद्यास्ततो विष्णोः	२-१२९	प्रमथ्यमानदध्युरु	१३-८
प्रद्युम्नेन च तत्रगात्	२२-२३९	प्रमाणमिति तेनोक्तः	२२-३२६
प्रद्युम्नेनैव तं दैत्यं	२२-१८४	प्रमाणान्येव मन्वाद्याः	१-३२
प्रद्युम्नो रौक्मिणेयश्च	२-३२	प्रयत्नमेकमग्रतो	२१-९१
प्रधानदेवताजनौ	१२-१७	प्रयाजान् देवाननुयाजांश्च	२०-२१७
प्रधानवायुसन्निधेः	१२-३८	प्रयाताननु तान् कुन्ती	२१-३९०
प्रधानवायोस्तनयं	२०-१२७	प्रयाहि च त्वं धनद	२१-१८१
प्रनृत्तदिव्ययोषितः	२१-२५५	प्रयाहि भूभृतो हि नो	२१-३४१
प्रपश्य यादृशाः स्त्रियो	१७-५६	प्रयाहि सात्यके वचः	१७-२३४
प्रपातयत् वीरशिरांसि	२६-७३	प्रयुद्ध्यमान आययौ	१७-२६०
प्रपालयत्स्वेव धरां	३०-३१	प्ररोचते निधानम्	१७-११०
प्रपृष्ट आह माधवो	२१-७४	प्रवक्ष्याम्यखिलान्	२९-१५
प्रपेदिवान् पाण्डुसुताश्च	३१-६९	प्रवर्तनं साधुधर्मस्य	२२-८६
प्रबोधमुद्राभय	१०-५५	प्रवर्तने मानुषेषु	१०-७७
प्रभक्षयन्तमोजसा	१७-२५८	प्रवर्तमाने स्वपुर	१२-९५
प्रभक्षयन् स्वानपरांश्च	८-१२६	प्रवर्द्धतां भक्तिरत्नं	८-२४७
प्रभक्षय वानरेशितुर्मधु	७-४८	प्रवर्षमाणो रघुवंश	८-२०६
प्रभक्ष्यमाणं निजकक्षमीक्ष्य	२०-२३१	प्रविवेश पुरं कृष्णः	३०-८४
प्रभग्नसक्थिं श्वसृगालभूतैः	२८-११२	प्रविश्य गोपिकाङ्गना	१७-८१
प्रभञ्जनावेशवशात् तव	३-६१	प्रविश्य चेशः स्वपुरिं	२०-१३७
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः	२-१००	प्रविश्य भूमौ सा देवी	९-३९
प्रभातायां तु शर्वर्या	२२-४१०	प्रविश्य वीरः स धन	२६-४२

प्रवृत्तिं विद्धि भूपस्य	२७-१०५	प्रस्थाप्य दूरमनुजस्य सुतान्	१९-२२२
प्रवृत्तो दुष्टनिधने	२-२२	प्रस्थाप्य वालिसुत	८-१७
प्रवेशयामास निशाचरो	८-१२८	प्रहस्य तान् विहायैव	२७-४६
प्रवेशयेतां च यमौ	२१-२६७	प्रहस्य रामोऽस्य निवार्य	८-६८
प्रवेशयेमां गृहमेव	२१-३४९	प्रहस्य रामोऽस्य हयान्	८-९६
प्रशस्य भीममन्यांश्च	२९-५८	प्रहस्योवाच च तदा	३०-१०६
प्रशस्यते नो बलिभिः	८-१०३	प्रह्लादावरजो यः	११-१५८
प्रशस्यमानः सुरसिद्ध	२२-२७२	प्राकारमुल्लङ्घ्य स	८-१०५
प्रशान्तविद्येत्यभिधं	३२-१४९	प्राकृतं देहमथवा दुःख	२९-३७
प्रशासतीशे पृथिवी बभूव	९-४	प्राक्षिपत् तं गिरिवरं	८-२०२
प्रष्टा च दाताऽखिलराज	३०-६	प्रागुदीचीं दिशं	३२-५८
प्रष्टुं ययौ निशि कृष्णो	२५-१०७	प्रागज्योतिषं चैव घटो	२५-९०
प्रसङ्गात् प्राप्नुमिच्छेत्	३०-११९	प्रागज्योतिषस्यापर	२६-३०
प्रसन्नदृष्ट्या हरिणा	२०-१३४	प्रागज्योतिषे निहते	२६-३५
प्रसह्य चाऽच्छिद्य धनुः	८-१९१	प्रागज्योतिषो धार्तराष्ट्र	२६-१६
प्रसह्य तं बुद्धिमतां	६-२४	प्राचीं दिशं प्रथममेव	१४-८८
प्रसह्यापिबतां देवैः	९-१०८	प्राचुर्ये सज्जनस्य स्यान्न	३२-१४
प्रसह्याश्वमपाजहुर	३०-१११	प्राच्यां प्रहस्तमदिशत्	८-१८
प्रसादतो हरेरहं	२३-१४	प्राज्ञः सुहृच्चन्दन	२९-५७
प्रसादतोऽस्य लम्पिताम्	२१-२	प्राणत्वाद् भोगशक्तिश्च	३२-६८
प्रसादयामास पुनः	१२-७३	प्राणप्रिया श्रीरिति नाम	३२-१०९
प्रसारितत्वाच्च सदागमानां	३२-१३१	प्राणसंशयमापन्नः	२६-१४१
प्रसार्य बाहूनखिलैर्मुखैः	८-९०	प्राणादयः पञ्च मरुत्	८-७२
प्रसूनवर्षिभिः स्तुतः	१७-२५५	प्राणो हि भरतो नाम	१८-९३
प्रसूनवृष्टिं स च दाशदत्तां	११-७५	प्राणोपकृत् प्रत्युप	२०-२४२
प्रसेनमुक्षपातितं	१७-२०५	प्राणोपमौ तेन चैतत्कृते	२७-१५९
प्रस्थापयामास पुनश्च	२२-१९९	प्रातर्ददानीति नृपस्य	३१-२
प्रस्थापिता हि भवता	२२-३९	प्रातर्निर्यातयामास	२५-५२

प्रातश्च भीष्ममुखराः	२१-३०८	प्राप्तं निशम्य बल	२२-२९५
प्रातस्तु तस्य जनिर्तुर्वचसा	१९-१४६	प्राप्तं विलोक्य तमतीव	१९-८३
प्रातिभाव्यं तु वरुणे	३२-५९	प्राप्तः प्रभासं वासुदेव	२०-१६४
प्रातिलोभ्यादिवैचित्र्यात्	२-१३८	प्राप्ताः सभातलम्	२१-३०९
प्रादाच्च तस्य सुगतिं	५-२१	प्राप्तुं शशाकाथ शरैः	२६-२३
प्रादात् स्वलोकमिम्	५-४४	प्राप्ते तदोल्मुकधरेऽर्जुन	१९-१०९
प्रादादगस्त्यमुनये	५-२३	प्राप्ते विरोधे बलिभिः	१६-२
प्रादादथोपायनपाणयस्तं	१२-७८	प्राप्तो गवामखिलपो	१३-३३
प्रादादेष्यत्सप्तर्षित्वमायुः	११-५८	प्राप्तो धर्मस्सुमहान्वा	२३-४८
प्रादुर्बभूवामितशक्तितेजो	३१-५७	प्राप्य प्रजाता भुवि	३२-१५१
प्रादुर्बभूवामृतभूरिलायां	१०-४१	प्राप्य रेमे बाणसुता	२२-२३६
प्रादुर्भविष्ये भवतो हि	११-२१६	प्राप्य सञ्ज्ञां पुनः पार्थः	२८-१८
प्रादुर्भावद्वये ह्यस्मिन्	२-४७	प्राप्यं तमोऽन्धं त्वसुरैर्न	३२-१३३
प्रादुर्भावमिमं यस्माद्	२-४८	प्राप्यात्र नारायणपूजया	२२-२६६
प्रादुर्भावविपर्यासः	१-११२	प्राप्याथ चाऽयुधगृहं	१३-१०४
प्रादुर्भावा नरश्चैव	२-१२७	प्राप्याथ शक्रपुरमस्मरतां	१९-२१९
प्रादुर्भावा हरेः सर्वे	२-८२	प्राप्यानुज्ञां भीष्मतस्ते	२५-१०९
प्रादुर्भावाश्च निखिला	२१-६२	प्राप्यानुज्ञां विष्णोरेतत्	१-१३७
प्रादुर्भूतस्तथाऽप्येते	२१-२३८	प्राप्येत चेतनगणैः	१-२१
प्राद्रवद् रथमारुह्य स	२८-१४५	प्राप्यैव राक्षस उत	५-४०
प्राधान्यतो धर्मविशेष	२२-९०	प्राप्योत्तरद्वारे च	२८-१८२
प्राप गन्धर्वदेहोऽपि	११-१११	प्रामादिकं च वचनं	१९-१४३
प्रापयित्वैनमेवैत	२६-५२	प्रायः सतां न मनः पाप	११-७७
प्रापुः खरस्वरतराः	१३-५३	प्रायः स्वकार्ये प्रतिपादिते	६-२९
प्रापुर्भीष्मं द्रौपदेयाश्च	२५-११६	प्रायशो राक्षसाश्चैव	९-९८
प्राप्तं कृष्णः प्राहस्त	२०-१६५	प्रायस्तेनापि मन्देन	३१-४५
प्राप्तं दशां सपदि	५-२०	प्रायाद् दृष्ट्वा तत्र नन्दं	२२-२१७
प्राप्तं निशम्य परमं	८-१६	प्रायाद् यदुस्तत्र नित्य	१६-१

प्रायो गतास्तमनु	१९-१२८	प्रियोऽस्माकं प्रियाः	३०-७८
प्रायो धर्म इति प्रोक्तो	२२-३२०	प्रीणनायैव युद्ध्यस्व	३०-९८
प्रायो रणे मारुतसूनौव	२६-७९	प्रीतिं परां त्वयि करिष्यति	१४-९८
प्रायो वेतुं न शक्यन्ते	२-३७	प्रीतिं विधित्सुरगमत्	५-२२
प्रायो हि नाभिमतिनाशमवाप	१९-१८४	प्रीतिर्महत्येव यतोऽर्जुने	२१-३२
प्रायोपविष्टः शरसंस्तरे	२६-१०४	प्रीतिर्यदि स्म भवतां	१९-२१८
प्रायोपविष्टस्तन्माता	३०-१०१	प्रीतिश्च विष्णोः पर	२२-९७
प्रायोपविष्टाश्च कथां	६-४८	प्रीतिस्ततो ह्यभ्यधिका	३२-१११
प्रारब्धकर्मनाशे हि	३२-७१	प्रीतेषु सर्वयदेषु प्रपलायितेषु	१९-१३६
प्रार्थयामास तेनोक्तं	२५-४८	प्रीतो नितान्तं पुनरेव	२१-१५७
प्रार्थयामासुरभवत् पञ्च	१८-११९	प्रीतो बाष्पातिपूर्णाक्षो	३०-११५
प्रार्थितो रथमारूढः	२५-३७	प्रीत्यर्थं धृतराष्ट्रस्य	२४-२९
प्रात्रजच्च भगदत्तम्	२१-२१२	प्रीत्यर्थं वासुदेवस्य	२२-१५१
प्राश्निकोऽत्र परिपूर्ण	२१-२२९	प्रीत्या कीर्तिं दातुम्	२०-२३६
प्राप्ते निकृते च वृकोदरेण	२८-४०	प्रीत्या समाश्लिष्य	२२-१४३
प्राह न प्राणसन्देहे पापं	२८-१९९	प्रीत्यैव विज्ञानयुजा	३०-९
प्राह युद्ध्यस्व यत्	३०-९८	प्रीयतां प्रीत एवालं	३२-१६९
प्राहिणोत् कृतवर्माणं	१८-१४४	प्रेतसंस्कारसूक्तानि	२१-३९६
प्रियं कुर्वन्निव रामस्य	२०-१९१	प्रेषयामास धिग् बुद्धिः	११-१०४
प्रियं विष्णोस्तदीय	२९-२०	प्रोवाच नायं यतिरुग्र	२९-४
प्रियश्च विष्णोः सर्वेभ्य	२-१५	प्रोवाच पुत्रमपि ते	१९-१२
प्रिया इत्येव कथनात्	२२-३५	प्लवङ्गमास्तानभिवीक्ष्य	८-१८७
प्रियाणि वस्त्राणि रथान्	४-३८	फ	
प्रियायुतोऽञ्जजादिभिः	१७-१६६	फलाधिक्यं कर्मणां हि	३०-१६६
प्रियावचः प्रपालयन्	१७-१६०	फलानि त्रीणि शिष्यन्ते	२१-३५३
प्रियाश्च ये रमेणितु	२१-७	फल्गुनस्येति भगवान्	२२-१२२
प्रियो विभागो यदमुष्य	३०-१४१	ब	
प्रियो हि नितरां रामः	२१-२३	बकानुजोऽसौ निखिलै	२२-२

बदर्याख्यं प्रापयित्वा	३२-९	बभूवरे च भूभृतो	२१-८८
बद्धः शक्रजितेत्यादि	२-७९	बभूवरे चन्द्रललामतो	३-५१
बद्धुं दिदेश सुरवर्धकि	८-१४	बभूवुरन्तं न जगाम	२१-३४८
बद्ध्वा पाञ्चालराजानं	१८-५३	बभूवुरन्वहं ततः	१२-३६
बद्ध्वाऽभिमन्त्रणदृढैः	१४-७३	बभूवुरासीद्धरिर्मनिष्ठः	२०-४
बध्नीहि सेतुमिह ते	८-१२	बभूवुरिन्द्रसेनेति	१८-११०
बध्वोदधौ रघुपति	८-१५	बभूवुरीशे जगतां	९-११
बन्धनं शङ्कमानो हि	१८-२२	बभूवुरुग्रपौरुषा	१२-४४
बन्धादमुष्मात् प्रविनिस्सृता	८-१४६	बभूवुरूचिरे वचः	१७-३६
बन्धुत्वतो भुवि शनैरदधात्	१९-१३८	बभूवुस्तत्र युद्धानि	२५-३४
बन्धोर्निजस्य तु बलं	१४-९२	बभूवू रङ्गमध्ये तान्	१८-२९
बबन्ध तां गामथ	११-२२	बभौ यथा राहुमुखात्	८-९२
बबन्धुरन्यपाशकै	७-३५	बलं कोपं चास्य दृष्ट्वैक	२२-१९५
बभञ्ज तौ दिविस्मृशौ	१३-१९	बलं ज्ञानं चोभयं	२२-८९
बभार तेनैव युधिष्ठिर	२२-६	बलं तपश्च सर्वस्य	२२-३४९
बभूव काचन व्यथा	८-१०९	बलं तस्य हरिः साक्षात्	२-१५७
बभूव गन्धर्वमुनिस्तु	१२-१	बलं ददावञ्जजः	२२-३८७
बभूव तस्याश्च सखी	११-२०	बलं नैसर्गिकं तच्चेद्	२-१८
बभूव तेन सहितः	२७-२७	बलं भीमे मन्यमानो	२१-१४४
बभूव पाण्डुरेष तद्	१२-१७	बलं विवृद्धं च तदा	२६-९६
बभूव पाण्डोर्गृहमावसंश	३०-६	बलं स्वकीयं बहुधा	२७-९५
बभूव युद्धं तदतुल्यं	२६-७१	बलं स्वभक्तेरधिकं	४-११
बभूव रावो येनैव	२१-१५५	बलं हि क्षत्रिये व्यक्तं	२-२०
बभूव वज्रकाययुक्	१२-४१	बलज्यैष्ठ्ये यदि वः	२१-३३१
बभूव वैश्यकन्यका	१२-४९	बलदेवस्ततः पश्चात्	२-४३
बभूव शिष्योऽस्य तथा	२०-३४	बलद्वयं चापययौ विहाय	२७-१५०
बभूव शूद्रः कल्पायुः	९-२०	बलभद्रोऽप्याजगाम	२८-६९
बभूव सत्रजित्सुता	१७-२१७	बलमप्रतिमं वीक्ष्य	८-४९

बलमस्मिंस्ततः पार्थः	२७-५५	बहुशो विरथीकृत्य	२८-३४
बलमिन्द्रस्य गिरिशो	२-१५७	बहूनां पुरुषाणां हि	२-१११
बलवीर्यगुणोपेतो	११-१२	बहून्यचिन्त्यानि च तस्य	१०-६८
बलस्य वृद्धिर्हि पुरा	२६-१६	बहून्ययाचत् तादृशा	२२-२७१
बलहासस्तव भूयादिति	२०-२१७	बहून् वरान् ब्रह्मणो	२०-१००
बलाग्रगामिनस्तथा	७-२३	बहून् वर्षान् पाण्डवैः	२०-२०९
बलात्तया प्रेरिता तत्	२३-२२	बह्व्यश्चैव विचित्राश्च	२२-३७२
बलात् स्वदोर्भिः प्रति	८-८७	बाणं चायत्नतो जित्वा	२२-२५१
बलादुपदेशस्य वरे	२१-१५८	बाणेन वज्रसदृशेन	८-२१०
बलाद् गृहीतां वीक्ष्य	२२-२२४	बाणैस्तक्षकपुत्रं तं	२७-१७७
बलाधिकोऽसि कर्णत	२१-१७६	बादरायणभृगूत्थरामयोः	२१-२३१
बलात्र ते कश्चिदुपैति	४-२२	बादरायणशिष्यत्वं	२८-१८५
बलिं प्रविद्राव्य कलिं	३०-३२	बाल्यादेव महाबलो	११-१५५
बली गुणाढ्यः सर्ववेदा	१२-१०६	बाहुभ्यां चैनं परिगृह्णाऽशु	२०-२६
बली च पार्थप्रथम	२०-१५६	बाहुभ्यां धनुषा वेति	२१-१३७
बलेर्द्वारस्थोऽहं वर	८-२३६	बाहुयुद्धं ततस्त्वासीत्	२२-१३१
बलेर्यदा विष्णुत्वाप	६-५४	बाहुयुद्धेन शेषं च	२१-१९०
बलेश्च विष्णुवचनात्	२१-२१७	बाह्वीकः प्रार्थयामास	२६-२६०
बलैस्तु तस्याथ बलं	८-७१	बाह्वीकपुत्री च पुरा	१२-६
बलोऽपि तां पुरातन	१७-१७३	बाह्वोर्जातः क्षत्रियस्तेन	२२-८६
बलोऽपि हंसकानुजं	१७-२८७	बाह्वोर्बलादभिहतं हि	१९-१९८
बलोद्धतश्च कौतुकात्	७-४४	बिभेति सर्वदा नीतेः	२६-१६२
बळित्था तद् वपुषे	२-१५१	बिभेद शतधा शीर्णं	२६-६३
बहवः पुरुषा ब्रह्मन्	२-११०	बीभत्सुरासीत् पराष्ट्रमर्दने	२०-३
बहिष्कृतस्तैर्हरिभक्ति	५-११	बुद्धोऽहमित्येव सुनित्य	३२-१३७
बहुकल्पानुसारेण	९-१२४	बुद्धौ च नान्यो हनुमत्	२-१५०
बहुत्वतो विजेष्य	१७-१२१	बुद्ध्या बलेन ज्ञानेन	२७-२६
बहुवाक्यानुसारेण	९-१३२	बुद्ध्यामुमायां स शिवः	३-१८

बृहत्तनुः कुम्भवदेव	८-५६	ब्रह्मात्मजेन रविजेन	८-४
बृहद्वलं चोत्तमवीर्यं	२६-४४	ब्रह्मादयः सुरा यस्माद्	२१-२३५
बृहन्नितम्बं कलश	१०-२४	ब्रह्मादिभिः कुसुमवर्षिभिः	१३-३२
बृहस्पतिः पूर्वमभूद्दुरेः	१२-१००	ब्रह्मादिभिः पूज्यमाना	१२-७०
बृहस्पतिर्ब्रह्मसुतोऽपि	३-७२	ब्रह्मादीनां च मुक्तानां	१-११७
बृहस्पतिस्तार उतो	३-७१	ब्रह्मादीनां प्रकृते	२२-१०७
बृहस्पतेरेव स सर्वविद्या	१२-१०२	ब्रह्मादीनागतांश्चैव	२१-३५
बौद्धेन जैनेन मतेन	३२-१४८	ब्रह्माद्यभेदः साम्यं वा	१-४१
ब्रह्मणः परमा भक्तिः	१-१२०	ब्रह्माधिकश्च देवेभ्यः	२-१५
ब्रह्मणैव च शमाः	१८-१०२	ब्रह्मापरोक्ष्येऽपि विकर्म	३२-१००
ब्रह्मत्वमामुमचलं	६-८	ब्रह्मास्त्रतोऽन्येन न	८-६१
ब्रह्मत्वयोग्या ऋजवो	१-९३	ब्रह्मास्त्रमप्युभौ तत्र	२७-१७३
ब्रह्मरुद्रगरुडैः सशेषकैः	९-९२	ब्रह्मास्त्रस्यातिवेगित्वं	२७-१७८
ब्रह्मरुद्रादयो देवाः	३२-१३	ब्रह्मेशचण्डमुनिदत्त	१४-१०
ब्रह्मवाक्यमृतमेव	९-३२	ब्रह्मेशशक्रप्रमुखाः	३२-२
ब्रह्मशर्वादयश्चात्र	२१-२३७	ब्रह्मेशशक्रमुखदेव	१३-९४
ब्रह्मा च शर्वश्च समेत्य	२०-२३५	ब्रह्मेशानादिकमपि	२९-३६
ब्रह्मा निवार्यं ससुरो	१८-४६	ब्रह्मेशानादिभिः देवैः	२-११४
ब्रह्मा प्रणम्याह तमात्म	११-२१७	ब्रह्मेशानावपि जेतुं	२६-१११
ब्रह्मा मरुन्मारुतसुनु	९-११५	ब्रह्मैव सर्वजीवेभ्यः	१-१३३
ब्रह्मा मामाश्रितो नित्यं	२-११६	ब्रह्मोद्भवः सोम उता	३-७१
ब्रह्माऽपि शर्वादियुतः	३२-३०	ब्रह्मोद्भवस्याङ्गिरसः	३-७२
ब्रह्माऽविशत् तमुत	१०-७४	ब्रह्मोद्भवौ तौ पुनरेव	३-७४
ब्रह्माङ्कजस्तेन भृशं	३१-५४	ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो	२-१५६
ब्रह्माणमेवोत्तममाह	२०-६९	ब्राह्मण्यत्यागभीरुः	१८-८४
ब्रह्माणीपदयोग्यत्वात्	२१-२२४	ब्राह्मांश्च वेदतश्चक्रे	१०-८३
ब्रह्माण्डस्फोटसङ्काशै	२१-१४८	ब्रूयुः कथास्तत्र शिक्षा	२२-३७३
ब्रह्मात्मको यतो वायुः	२-३५	ब्रूहि ते समरकारणं	२१-२१३

ब्रूहि सत्यमिति प्राह	२६-२७७	भज्यमाने शरीरेऽस्य	२१-१५५
भ		भद्रं मृता न हि पृथासहिताः	१९-१७२
भक्तश्च रामपदयोः	८-५	भयं न कार्यमेव ते	२१-११२
भक्ता नित्यं पाण्डवानां	२०-५०	भयाच्च कर्णस्य पपात	२७-१४७
भक्ताश्च ते हि नितराम्	१९-२३	भयात् कृष्णं शस्त्रवर्षैः	१६-१७
भक्तिज्ञानोन्नतावेव	२९-४२	भयात् समुद्रीक्ष्य विषण्ण	८-१८१
भक्तिर्ज्ञानं सवैराग्यं	२-१४१	भयाद्धि यस्य माधुरं	२१-१०३
भक्तिहीनाश्च ते सर्वे	२९-३९	भरतः कार्तवीर्यश्च	२-३१
भक्तो ममैष यदि	६-१९	भर्तुर्गुणैरनधिकौ	१४-५२
भक्तोऽधिकं रघुपतौ	८-३	भर्तुर्विष्णोश्च नान्य	२१-३७०
भक्तोऽपि कञ्जजगिरीश	१३-१३३	भव त्वं नकुलस्तावद्	३०-१५९
भक्त्यर्थान्यखिलाभ्येव	१-१०४	भवत्वसौ ब्रह्मचर्यैक	११-२५
भक्त्याक्त्या त्वनन्यया शक्य	१-१०८	भवद्भिरप्यवाप्यते	२१-८२
भक्त्या समस्ताधिपतिं	२७-१२८	भवन्त एव सागरं	२१-१०३
भक्त्याऽभिपूर्णेन	२४-६१	भवन्तो बहवो वर्म	२८-५३
भक्त्यैव तुष्टिमप्येति	१-११६	भवस्व राजा कुशरीर	१०-६४
भक्त्यैव तुष्यति हति	२-५७	भवादृशा हि दानवाः	१७-८६
भक्षार्थमभ्यगात् स्वर्गम्	२७-११६	भवानपि स्म मुह्यते	१७-९५
भक्षार्थमेव हि पुरा	१९-५३	भवामि न चिरात् पार्थ	२५-१०
भगदत्तद्वीणिकृप	२५-४२	भवामुरेण दूषितेति	१७-१८८
भग्नाः कुमारा आवृत्य	१८-६२	भविष्यतामप्यथ यावद्	५-१५
भग्नास्तानथ गाङ्गेयो	२५-२०	भविष्यति मयाऽऽविष्टा	११-१३
भग्ने रथे भूमितले	२२-३९०	भविष्यत्पर्वगं चापि	२-११८
भग्नेषु तेषु पुनरात्तशरासनेषु	१९-१९१	भविष्यत्पर्ववचनम्	१-९९
भङ्क्त्वा किरीटं वियति	२७-१७७	भविष्यत्पर्ववचनम्	१-१२९
भङ्क्त्वा रथं धनुः खड्ग	८-५३	भविष्यन्तीत्यथैकस्या	१८-१२३
भङ्क्त्वास्य बाहुयुगलं	५-२१	भवेत् कथञ्चिद् बहुमानेन	२०-१००
भजन्यनन्यमनसो	२-८८	भवेत् कर्म त्वदीयं	११-३८

भवेद्वि मोक्षो नियतं	१०-३५	भीतेन दत्तं द्यूतदत्तं	२२-१०१
भवेम पीडिता वयं	१७-३८	भीतेन रोहिणिसुतेन	१३-५६
भवेयमेकः फल्गुनः	१५-३७	भीतेन वालिबलतः	६-५
भवेयुरन्येऽपि ततो हनूमान्	६-५७	भीतेषु कृष्णादथ	२६-४७
भस्मीकृतेऽस्मिन् यतिवेष	२९-४	भीतेषु सर्वनृपतिष्व	२६-१३५
भस्मीभवाऽश्वेव ततः	२९-३	भीतो नियुद्धेऽस्य ददौ	२१-१४४
भागेत एव तनयस्य	१४-९१	भीम आच्छिन्नहेतौ च	२६-२९३
भागो हि दक्षो दुहितुः	११-३१	भीम एतावदुचितम्	२१-२४६
भाण्डं कुलालविहितं	१९-६७	भीम त्वयैव हन्तव्यो	२६-२६०
भाण्डं तदर्थं मुरु कुम्भकरेण	१९-६८	भीमं ययाचे स नृपोक्तम्	३१-२
भारतं सर्ववेदाश्च	२-१०	भीमं सम्प्रार्थयित्वैव न	२९-८
भारताच्चैव वेदेभ्यो	९-१२२	भीमं सेनां द्रावयन्तं	२६-२०९
भारतार्थस्त्रिधा प्रोक्तः	२-१३७	भीमः कन्यां सहदेवस्य	२१-१६१
भारतेऽपि यथा प्रोक्तो	२-५५	भीमः कर्णरथं प्राप्तः	२६-१६०
भारत्याद्याः पञ्च देवीः	१८-११२	भीमः कर्णरथायैव	२६-२२०
भार्यात्वार्थं वासुदेवस्य	२०-११२	भीमः पुरोचन उभावपि	१९-३७
भाषास्तु त्रिविधास्तत्र	२-१२०	भीमः समस्तं प्रतिभा	१५-४१
भिक्षां चरन्त्यथ चतुर्ष्वपि	१९-७०	भीमः सुदूरमपकृष्य	१९-५४
भिक्षान्नभोजिन उतो	१९-१४५	भीमदुर्योधनार्थं वा	२७-१६२
भिक्षामटंश्च हुङ्गारात्	१८-६	भीमदुर्योधनौ तत्र	१८-४०
भिक्षामटत्सु सततं	१९-६७	भीमप्रतापमवलम्ब्य	१९-२१५
भिक्षेति तैरभिहिते	१९-१४२	भीमभीष्ममुखे वीक्ष्य	२५-१
भित्त्वा विवेश कर्णस्य	२६-२१८	भीमव्रतत्वाद्धि तदाऽस्य	११-७५
भित्त्वा च तान् सगिरिकुं	६-१०	भीमश्च बलभद्रश्च	२-१६४
भिन्धि व्यूहमिमं तात	२६-३९	भीमश्च विह्वलतनुः	२७-११
भिन्नं विष्णुमधिकं सर्वं	२२-२८६	भीमश्चाऽयात् स्वाश्रमा	२२-३५४
भीतस्तु कर्णो रथकूबरे	२६-१५२	भीमश्चापं लक्ष्यमप्येतदत्र	२०-५६
भीतेन तेन समं	१४-३९	भीमसेनसधर्मार्थं	२३-१०

भीमसेनसमो नास्ति	२-१६०	भीमार्जुनाभ्यां हन्यमानां	२६-३४
भीमसेनहतं दृष्ट्वा	२६-२७५	भीमार्जुनाभ्यामथ केशवाच्च	२८-१४७
भीमसेनहतास्ते	९-१२८	भीमार्जुनाभ्यामिह हन्य	२६-२५५
भीमस्तदा शत्रुबलं	२७-१३१	भीमार्जुनावयो जित्वा	१८-१५३
भीमस्तदा शल्यसुयो	२६-१८९	भीमार्जुनावपि शत्रून्	२५-१०६
भीमस्तदा ह भविताऽत्र	१९-२६	भीमार्जुनेति वाशन्तो	१८-६३
भीमस्तदाऽग्रप्रकृतिं	२८-६८	भीमार्जुनौ ययतुर्च्युतम्	१९-१३२
भीमस्तु दौर्योधनमेव	३०-७	भीमार्जुनौ विषहितुं	१९-१७६
भीमस्तु प्रथमस्तत्र	२-१७५	भीमार्जुनौ शक्नुवन्ता	२५-१०८
भीमस्तु राजसमितिं	१९-१३४	भीमार्जुनौ शरीघेण	२६-२७३
भीमस्तु सेनामुखमाशु	२६-९५	भीमार्थं केशवोऽन्ये च	१८-५०
भीमस्य कर्तुमिच्छंश्च	२१-१३०	भीमे च पार्षतमुतासहिते	१९-२१२
भीमस्य तं तु जगृहे	२१-२४४	भीमे मखस्य फलम्	२१-१६७
भीमस्य दोषमुभयं	१९-२९	भीमे स नहुषोऽथाऽसीत्	२२-३५०
भीमस्य नादं सहपाञ्च	२६-१९०	भीमेऽखिलज्ञे तपसां	२२-२८२
भीमस्य नानदत एव	२६-१३५	भीमेन पीडितममुं	२७-३५
भीमस्य बुद्ध्या निशि	२३-२५	भीमेन योत्स्ये गदया	२८-५७
भीमस्याध्यागतस्याश्चान्	२६-३०२	भीमेनाऽऽगुस्तत्र दुर्योधन	२३-३२
भीमस्यैव भवेत् सम्यगिति	२८-९०	भीमेनोक्तो वासुदेवो	२४-४६
भीमाकृतिं तां स सुयोधनेन	२८-१९१	भीमो गदां समादाय	२६-२२२
भीमादिभिः स विदुरेण	२१-३११	भीमो जघान तां सेनां	१८-७०
भीमादृते हि चतुर्षु	३२-६७	भीमो जिगाय युधि	१४-९२
भीमापवर्जितं पिण्ड	३१-१५	भीमो दुर्योधनं हन्ता	२१-३५०
भीमाय नात्र सन्देहो	२१-१७८	भीमो निवार्य बीभत्सुं	१८-३६
भीमार्जुनबलं दृष्ट्वा	१८-८६	भीमो मां गर्हितुं योग्या	२७-११९
भीमार्जुनबलाच्चैव	२१-२०५	भीमो ययौ तमनु सा	१९-५७
भीमार्जुनादयः सर्वे	२१-२२३	भीमो युधिष्ठिरस्तत्र	२६-३९
भीमार्जुनाभ्यां बद्धं तं	१८-१४४	भीमो विजित्य नृपतीन्	१९-२०६

भीमो हन्याद् धार्तराष्ट्र	२८-६३	भीष्मस्य निधनार्थाय	११-९५
भीमोऽपि कोपात् प्रच	२६-७	भीष्मस्य मृतिहेतुत्वं	११-९७
भीमोऽपि रुद्रवररक्षितराक्षसं	१९-१०५	भीष्मादयश्च न हि तन्निकटे	१९-२१
भीमोऽप्युद्धा वनमाप	१९-४७	भीष्मादयोऽपि न हि	१९-१९४
भीमोऽभयोऽपि गुरुभिः	१९-४३	भीष्मादिकाश्च मुदिताः	१९-१८०
भीमोऽयमेष पुरुहूतसुतोऽन्य	१९-१३५	भीष्मादिभिः परिगतो	१९-१००
भीमोऽर्जुनः सात्यकिश्च	२६-२७२	भीष्मादिभिः सार्धम्	२३-५१
भीमोऽहमर्जुनः कर्ण	३२-९४	भीष्मादिभिर्भविता	१५-३७
भीषणाय च शत्रूणां	२८-२०६	भीष्मादिहत्याऽपि तवैव	२८-९४
भीष्णद्रोणादिविजय	२२-१२२	भीष्मादींश्च वयं सर्वा	२२-४०७
भीष्मं पार्थः सायकाश्च	२५-१२०	भीष्मादीनां वयं श्राद्ध	३१-३३
भीष्मं ययौ लज्जिते	२९-१२	भीष्माम्बिकेयोक्तिपरः	११-१६३
भीष्मं शरैराच्छदरि	२५-१२३	भीष्माय तु यशो दातुं	११-८९
भीष्मं स्वभक्तं यशसा	११-९२	भीष्माय यान्तं युयुधा	२५-१११
भीष्मः सेनामपहत्य	२५-९५	भीष्मो द्रोणश्च विदुरो	२१-२२७
भीष्मः स्त्रीत्वं तस्य	२५-११८	भीष्मो द्रोणो विदुराद्याः	२१-३३३
भीष्मद्रोणद्रौणिभिश्च	२६-२०८	भीष्मो यथा त्वां गृहीयात्	११-९६
भीष्मद्रोणमुखाः सर्वे	१८-१५४	भीष्मो विद्यास्तेन सहैव	१५-३३
भीष्मद्रोणादयोऽस्त्रज्ञा	२२-११२	भीष्मो हि राष्ट्रे धृतराष्ट्र	११-१६२
भीष्मद्रोणादिकान्	२२-१२०	भीष्मो ह्याह हरिं पार्था	२९-१४
भीष्मद्रोणादिविजयः	२२-११६	भुक्तदोषफलशायं	३०-१०८
भीष्मद्रोणांम्बिकेयादेः	२२-३३	भुक्तवत्स्वेवानुजेषु	२२-५८
भीष्मद्रोणौ च कर्णश्च	२८-८५	भुक्त्वाऽथ गोपसहितो	१३-६१
भीष्ममग्रे निधायैव	२५-५३	भुजावुरो हृदयं यद्	२२-८९
भीष्ममाप स नोऽगृह्णात्	११-८८	भुवः स्वर्गश्च कोट्यैव	२१-५२
भीष्ममित्येव तां मालां	११-९८	भुवि द्युलोके च विरिञ्च	३२-१२४
भीष्मस्तु पाञ्चालकरू	२५-१०३	भूतानां स्वस्तिरप्यत्र	२८-१५७
भीष्मस्तु भार्गवं	१८-२४	भूत्यै निजाश्रितजन	१-३

भूत्वा दासी विलुप्य	५-२	भृगूत्थरामदैवतं	१७-१९३
भूत्वा पुनश्चाशु मूर्तिं	६-५०	भृगोरत्राबुद्धिपूर्व	३२-२३
भूत्वा बिडालसमितो	७-७	भृग्वादीन् कर्मयोगस्य	१०-८१
भूत्वा भविष्यति पुमानिति	११-१०१	भृत्यैस्तवैव पार्थिव	२२-४११
भूत्वा विप्रस्तौ यथाचे	२०-२१६	भृत्यो बभूव न तु	१९-१९४
भूत्वा विरिञ्चार्थ इमां	३-४०	भृशं विनिन्द्य बीभत्सु	२७-१०९
भूत्वाऽतिविस्तृतनुः	१३-६३	भृशाहतस्तेन मुमोह	८-८५
भूभारक्षतिजो धर्मो	२८-९०	भेदः कुलस्य भविता	१९-२२
भूभारक्षपणे विष्णोः	११-९	भेददृक् तद्गुणादौ च	२९-३६
भूभारक्षपणे साक्षाद्	२-४१	भैष्मी सत्या चैकतनुर्द्विधैव	२०-६०
भूभारहरणे विष्णोः	२-१६	भोक्ता न तच्चेष्टितम्	२२-६९
भूमिप्रवेशादूर्ध्वं	९-४१	भोक्ष्येऽन्यथा नेति वदन्	३१-२१
भूमौ च भीमेन शरीघ	२५-८७	भोगानराणा अजुषन्त	३१-६५
भूमौ निपात्य च वृषासुरम्	१३-७९	भोगान् नत्त्वेऽपि सदेश्वर	३२-११८
भूमौ प्रागेव संस्पर्शात्र	२८-१४४	भोगाय सृष्टा पुरुषोत्तमेन	३२-११०
भूमनो ज्यायस्त्वमित्युक्तं	१-७६	भोगाश्च ये यानि च	८-२४१
भूयः साऽवादीद्	२०-१७९	भोगैर्बन्ध च निजे	१३-३८
भूयश्चमूमभिविनेतुम्	१४-४१	भोजाधिराजवधकाङ्क्षिणम्	१४-२८
भूयस्तरां मानिनस्तास्य	२०-२०१	भोज्या रक्ष्याऽपि वा	३२-५४
भूयो भूयोऽर्थयन्तं	५-७	भौमस्य पूर्वमपि नो	१९-९२
भूरिः शलः सोम	२५-१२२	भौमात्मजो दन्तवक्रश्च	१६-१६
भूरिपापकृतिनोऽपि	९-२७	भौमेन जेयत्वमपि	२०-९१
भूरिश्रवःप्रभृतिभिश्च	१९-१६६	भौमो ह्यासीद् ब्रह्मवरात्	२०-९०
भूरिश्रवा अतिबलः	११-११	भ्रातरो मे क्व कृष्णा	३२-८५
भूरिश्रवाः शकुनिभूरि	१९-१७०	भ्रातरोऽस्य च सर्वेऽपि	३१-४६
भूषणानि द्विधा भूत्वा	७-१३	भ्रातुः कनीयस उतापि	१९-६
भूषन् न योऽधि बभ्रूषु	३२-१२५	भ्रातुर्विवाहयामास	११-८९
भृगुदेहगतेनैवं शप्तः	२२-३३१	भ्रातृंश्च मातरमुदृष्ट्वा	१९-४१

भ्रातृभार्यापदे कृष्णां	२२-५७	मत्प्रियार्थमपि स्नेहः	३१-४८
भ्रातृभिवार्यमाणोऽपि	२१-३०२	मत्वा तृणोपममशेष	८-८
भ्रातृभिवार्यमाणोऽपि	२१-३७६	मत्वा ब्रह्माऽदिशम्भालां	९-२४
भ्रातृमात्रादिषु स्नेहात्	२२-३४६	मत्वा हन्तुं पादयोः	१२-६९
भ्रातृस्नेहाद् व्याकरोद्	२२-३५३	मत्वाऽबिभ्रेज्जरासन्ध	१८-२१
भ्रातृणां ब्राह्मणानां च	२४-५	मत्सामर्थ्यान्नैव चानन्तभागो	२०-७६
भ्रात्रादिषु स्नेहवशात्	२२-३४७	मत्स्थानि सर्वभूतानि	२५-११
म		मत्स्नेहादेव सर्वेऽपि	२९-९
मखश्च सेत्स्यते ध्रुवं	२१-१०१	मत्स्यकूर्मवराहाश्च	२-२५
मखानिति प्रोचुरशेष	३०-१३८	मदवज्ञानिभिन्नेन पतिता	१८-१३१
मच्छमानां च देवीनाम्	१८-१३३	मदाज्ञया तान्यखिलानि	८-२४१
मज्जतोऽवभृथे	३०-१५५	मदाज्ञया सा विफला	२८-१७५
मशं विवेश सह	१३-१०७	मदीयकाले भूपाल	३०-३९
मणिं च तं नुनाव स	१७-२१०	मदीयलिङ्गानि विसृज्य	२२-२००
मणिं च तं प्रदाय तं	१७-२१६	मद्वृष्टिपाते क्व गुणाः	३०-३९
मणिं पुनर्ददौ हरिः	१७-२१६	मद्वक्तो नितरामेष	३०-५७
मणिं राज्ञे ददौ कृष्णा	२८-१८८	मद्वक्तौ ज्ञानपूर्तौ	८-२३३
मणिस्त्वग्यास्ते दर्शयेत्येव	२०-४०	मद्राजे हते वीरे	२८-३१
मतिपूर्वं देहहानात्	२७-१२१	मद्रेश एत्य चकृषे	१९-१२५
मत्तः परतरं नान्यत्	२-८५	मद्रेषु तस्याश्च पिता	२०-५१
मत्तो जगत् स्थावरं	२-११३	मद्रशा एव सर्वेऽपि	२१-४७
मत्तो वियोग इह	१४-१०६	मध्यमा मानुषा ये तु	१-८७
मत्तोऽयमित्येव नदीं	२२-२१८	मध्यमाः मिश्रभूतत्वात्	१-११९
मत्पादसंस्पर्शतः स तदा	१४-१०७	मध्यमो धर्म एवात्र	२९-४६
मत्पालितां न कश्चित् तां	२८-१७३	मध्ये शल्यः पृष्ठतो	२८-५
मत्पालिते योषितं त्वं	१८-१२६	मध्ये हरीश्वरमधिज्य	८-२०
मत्पुत्रश्च त्वया वाच्यः	२६-२०४	मनसैव स्वभक्ताना	२२-१६७
मत्प्रसादाद् बलं चैव	२१-४७	मनसैवाऽदरं चक्रे	२६-२९८

मनुपुत्राश्च ऋषयो	२-३०	ममर्द पद्भ्यामभवद्	८-१९०
मनुष्यपुत्रतायाश्च	१८-१४१	ममर्द सप्तपर्वत	७-२२
मनुष्यमानात् त्रिशतं	३-५९	ममर्ष सर्वचेष्टितं	७-४४
मनोजवादेव तमाप्य	२६-१२४	ममाखिला नृपास्ततः	१७-७१
मनोजवेनैव रथे	२६-२३	ममापि सेवा भवता	८-१३८
मनोनिभो भवान् सदा	२१-१०४	ममार चाऽशु प्रतिभम्	१२-९१
मनोवचःशरीरतो	१२-२६	ममास्ति तद् दिशां	२१-१७३
मनोवाक्कर्मभिर्विष्णोः	२९-१६	ममास्ति देववश्यदो	१२-२२
मनोवाक्तनुभिर्यो वा	२९-३८	मयः कृष्णोऽतःचक्रेण	२०-२४०
मन्त्रं समादाय च	१२-१२३	मया केदारो विप्ररूपी	२०-२४
मन्त्रयन्तं स्म ददृशुः	२८-४६	मया गृहीतखिदगेश्वरः	८-१३६
मन्त्रयित्वाऽसुरैः कृत्या	२२-४०२	मया जिता हि खाण्डवे	२१-१९
मन्त्रा दुर्वाससा दत्ता	२८-४४	मया ततमिदं सर्वं	२५-११
मन्थरा तु तमस्यन्धे	९-९७	मया तु मान्यं वचनं	२६-१४९
मन्दस्मितेन विलस	२१-२७०	मया नियुक्तश्च गतः	२६-११०
मन्दात्मचेष्टमनोक्तमरेश्च	५-४१	मया वरा विलङ्घिता	७-३३
मन्मना भव मद्भक्तो	२-१०६	मया वरो हि शम्भवे	२२-१४८
मन्मना भव मद्भक्तो	२१-४८	मया हि नीतिहेतुतः	२१-११२
मन्यते तारतम्यं वा	२९-३७	मयाद् गृहीतां च विवाह	८-१९७
मन्यन्ते न विरोधश्च	२१-२३९	मयैव वध्याविति	२१-२४५
मन्वन्तरप्रलये मत्स्य	३-४४	मयैव वध्यौ भवतं	८-१२३
मन्वादि केचिद् ब्रुवते	२-१३७	मरणाभिमुखः शीघ्रं	८-१७८
मन्वानः कालतो भङ्गं	२२-३४७	मरीचिजाः षण्मुनयो	१२-१२
मम योनिर्महद्ब्रह्म	२-९१	मरुत्सु नाम प्रवहो	१२-१०३
मम सन्निहितं सर्वं	३१-३६	मरुत्सु यो विवहो	११-६९
ममन्थ कृच्छ्रेण विहाय	२८-१३४	मरुत्सुतः शैलमतिप्रमाणं	८-१९८
ममन्थुरब्धिं तरसा	१०-१२	मरुत्सुतोऽथो बदरीम्	९-११६
ममन्थुरब्धिं सहिताः	१०-९	मरुद्गणोत्तमः पुरा	२१-७९

मर्त्यावतारस्त्विह	२-१३१	महास्त्रवेता भवदंशयुक्तः	११-२७
मर्त्याशिनीं भगवतः पुनः	१४-१४	महास्त्रशस्त्रवर्षेण	२७-१७२
मर्मण्येव न हन्तव्यो	२१-१५४	महास्त्रशस्त्रसञ्चयान्	१७-१२४
मर्माणि बाणैर्नितरां	२८-२६	महिदासस्तथा हंसः	२-२७
मर्यादार्थं तेऽपि पूज्या	१-१२६	महोत्सवं तं त्वनुभूय	४-३९
मर्यादास्थितयेऽशासद्	१८-१४	महोत्सवस्तदाऽभवत्	१७-१७५
मळलूरं क्रमात् प्राप्तः	३०-९६	महोत्सवात् पूर्णमनाश्च	१२-७७
महच्च कार्यं पुनरस्ति	२६-३०५	महोदकस्य मध्यतः	१७-११२
महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्च	२-११	महोदरं च कुण्डधारिणं	१७-२२६
महर्जनस्तपश्चैव	२१-५२	महौघरत्नसञ्चयं स	२१-२०८
महर्षे प्रेषयामास	३०-६२	मा नृपं जहि सत्यां	२७-११७
महांश्च देव एष तत्स	२३-१६	मा मानुषोऽयमिति	१३-६२
महाकायं भीमममुष्य	२५-७४	मा मित्राणां तापक	२२-१०५
महागजस्थो भगदत्त	२५-६८	मा मुञ्च तेन तमिमं	२२-४३
महाङ्गुलीयभूषितः	९-८२	मा याहि पार्थ मा याहि	२७-३०
महात्मानस्तु मां पार्थ	२-८८	मा याहि साक्षाद् गिरिशः	२६-३०५
महाधनुर्बाहुबलाधिकश्च	११-१३५	मां च गोपय येन	२२-१५०
महान् विवादोऽप्यभवत्	२७-१५८	मां च गोपय येन स्यात्	१-५८
महापदि विशां धर्मैः	२९-२५	मागधस्य ससैन्यस्य	२१-१३३
महाप्रयत्नवर्जिता	२१-९०	मागधादिवधादेव	२-१६
महाबलो धार्तराष्ट्रोऽपि	२२-३९१	माङ्गल्यमात्रं दयिताशरीरे	३०-१४०
महाबलोऽहं कपिला	८-२३७	माङ्गल्यमेतदतुलं प्रतियात	१९-१०६
महाभिषङ् नाम नरेश्वर	११-१५	मातः किमेष मुदितो	१९-८४
महावीर्यैर्नैर्ऋतै	२०-१०९	माता च येषां प्रथमैव	२-१६८
महासनं प्रदाय तौ	१७-३१	माता च सा विदुरस्य	११-१६६
महामुरस्यांशयुतः स एव	११-२२६	माताऽस्य देवीति च	३०-११
महामुरान् विष्णुपराजुन	३२-१२२	मातापितृभ्यां भीष्माद्यै	२४-६९
महामुरावेशयुतौ हि	११-२०५	मातापितृभ्यां सहितो	२०-१८३

मातापितृभ्यां सात्यकिना	२०-१८४	मामप्राप्यैव कौन्तेय	२-१०३
मातुलं स प्रणम्याथ	३०-११४	मामवज्ञाय निरयं	३०-५७
मातुलायाब्रवीदश्वं	३०-११३	मामात्मपरदेहेषु	२-१०२
मातृवाक्याद् भया	२१-१८६	मामेवैष्यसि सत्यं ते	२-१०६
मातृष्वसुगृहे चोष्य	२१-१८७	मामेवैष्यसि सत्यं ते	२१-४८
मातृस्नेहार्थमनयोऽर्याच	१८-१४२	मामेष्यतीति तेनोक्तो	२१-२०४
मातृणां चापि तल्लोक	९-९४	माया विनेशुर्दितिजेन्द्र	११-१८१
मात्रा त्वदित्या च तथा	११-२१८	मायामयं तेन विमानम्	११-२०८
मात्रा परोऽसि न तु ते	१-२४	मायात्रतं तं विनिहत्य	२०-१९७
मात्रा समानीय निजे तटे	११-४६	मायासहस्रेण सुराः	११-१८०
मात्रा सहैव वस फल्गुन	१९-६९	मारीचमत्र तपसि	५-२९
मात्रोपालब्ध ईशो	१३-५	मारुतादीन् मृषाऽवादीरिति	१८-१३१
माद्री पतिं मृतमवेक्ष्य	१४-४८	मारुतिः प्रेषयामास	२२-६१
माद्रीसुतस्यावरजस्य	२६-७६	मारुतेन कुबेरस्य	२२-२९३
माद्रीसुतो वृषसेनं	२७-१५५	मारुतोऽथेन्द्रसेनां च	१८-११५
माननार्थं गुरूणां तु	२१-३३४	मार्कण्डेयस्तदाऽऽगत्य	२२-३७२
मानभङ्गाय कर्णस्य	१८-७२	मार्कण्डेयेऽपि कथितं	२-५१
मानयित्वा वरं धातुं	२१-१५१	मार्गमाणो बहिश्शान्तः	७-१०
मानसोत्तरशैले हि	२५-४७	मार्गे व्रजन्तमभियाय	५-३९
मानुषा मध्यमाः सम्यग्	१-१२३	मार्दवं चार्जुने दृष्ट्वा	१८-८७
मानुषाणां मध्यमानां	१-८९	मालां च य इमां मालां	११-९८
मानुषात्रोपभोगेन	१८-१४०	मालामवाप्य च सुदाम्त	१३-१००
मानुषेणैव भावेन	२२-४२२	माषान्तराय स चकर्ष	१९-१२४
मानुषेषु ततः पश्चाद्	१८-१३४	मासव्रतं सार्द्धशत	२२-१६७
मानुषेष्वधमाः किञ्चिद्	१-११८	मासानुषित्वा कतिचिद्	२०-२०९
मानुषेष्ववताराय	१८-१२९	मासान् बहून्पि विहृत्य	१९-१६५
मानुषोऽर्थोऽपि विद्यायाः	२९-४७	मासे गते भगिनिं स्वां	२३-२०
मानुष्यबुद्धिमपनेतुम्	१४-१११	मासौ तत्र न्यवसद्	२२-२१८

माहात्म्यज्ञानपूर्वस्तु	१-८५	मुनिं हि गर्गनामकं	१७-७५
माहात्म्यदेहं सृतिमुक्तिं	१-२५	मुनिभिर्द्रुपदेनापि	१८-९२
मिथुनं पालयामास	११-५९	मुनीन्द्रदेवगायकादयः	१७-१७७
मिथो विवादात् सुरभूसुर	३२-४	मुनीश्वराश्च सर्वतः	२१-६
मिश्रा मध्या इति ज्ञेयाः	३०-५१	मुमुदुः शिबिरं प्राप्य	२५-१३६
मीमांसमानं तमवाप	११-४९	मुमुदुः सर्वपाञ्चाला	१८-१४०
मुक्तं त्वया शक्तिमता	१०-२२	मुमोच तेनाभिहतः	२६-२३५
मुक्तकेशा भविष्यन्ति	२१-३९३	मुमोच दग्धः सरथा	८-६२
मुक्तस्थानादाप नारायणो	१६-४	मुमोच पार्थस्य स च	२८-१९
मुक्ता कथञ्चिद् भीमास्यात्	१८-७९	मुमोच राक्षसेऽथ	८-११०
मुक्ता दक्षभुजे साऽथ	२६-२१८	मुमोद पुत्रेण जिता	२३-४३
मुक्तानां च न हीयन्ते	१-७१	मुमोद सम्प्राप्य च तां	८-२२३
मुक्तानामपि भक्तिर्हि	१-१०४	मुमोह तेनाभिहतः स	२८-३९
मुक्तास्तु मानुषा देवान्	१-१३०	मुष्टिना त्वदूधायाहं	२६-२१३
मुक्तिप्रदानात् प्रति	८-२३२	मुहूर्तमासीत् समं	२२-३८६
मुक्तिर्नित्या तमश्चैव	१-८८	मुहूर्तमेतेन समं	२२-३९०
मुक्तेषु श्रीस्तथा वायोः	१-७४	मुहूर्तमेव सा माया	२२-४२४
मुक्तोऽपि सर्वमुक्तानाम्	१-१३४	मुह्यते शस्त्रपातेन	२-८०
मुक्तोपसृप्य इह नास्ति	१-२३	मूत्रयन्निव तं प्राह	३०-६२
मुखेन बाहुनाऽप्ययं	१७-२३	मूत्रस्रोतसि सौधश्च	३०-६२
मुखेन मागधस्यैव	२१-१३४	मूर्च्छामवाप महतीं	२२-१३२
मुख्यं ततोऽपि मुख्यं	३०-१२५	मूर्च्छितं तं गुरुं दृष्ट्वा	३०-१०१
मुख्यधर्मं हि भगवान्	२८-९२	मूलप्रकृत्यैव भूम्या	२०-१०४
मुख्यधर्मरते भीमे	३१-३७	मूलरामायणं ब्रह्मसूत्रं	१-३०
मुश्नाथवा तानभिधाहि	२१-१२५	मृतमेवाद्य मां विद्धि	२१-२८६
मुञ्चेति द्रौपदीवाक्यं	२८-१८०	मृतसञ्जीवनी मुख्या	८-१५३
मुदा युताः कृष्णया	२२-४३२	मृता स्वरूपेण	१२-८६
मुदा समेतं रमया	४-३७	मृताश्च ये प्लवङ्गास्तु	८-२०३

मृत्तिकाले पुनर्देहं	२१-१५३	मोघां चकार भगवान्	९-५०
मृत्तिकाले हि यो यस्य	३२-६३	मोघाशा मोघकर्माणो	२-८७
मृत्नामि वः पादतलेन	२१-३३१	मोचयित्वाऽनिरुद्धं	२२-२५०
मृत्यष्टकोत्थामपि वेदनां	११-२६	मोचये त्वार्तवचनाद्	३०-४०
मृत्युश्च सङ्ग्रामशिरस्य	२८-९८	मोदं ययुः पाण्डवास्तैः	२०-२१३
मृत्युस्तवास्या भविता	१२-५	मोदत्येष सदा भूतैः	२-७४
मृत्यूज्जितं सपदि तेन	१३-९७	मोदमानजनतासमागमे	२१-२३१
मृत्वा स चोरु तम एव	१९-९१	मोहयित्वाऽसुरानन्धं	३२-३२
मृधे मृधे जितोऽपि सन्	१७-६५	मोहार्थान्यन्यशास्त्राणि	१-३४
मृषा भवेत् प्रियश्च मे	९-६७	मौर्व्या ममन्थ धनुषः	२७-६८
मृषा वाग् येषु ते प्रोक्ता	१८-१३५	य	
मृषेति नामतो हि या	१२-४५	य उग्रसेनः सुरगायकः	११-१९३
मेनात एतौ निजपुत्रमेनं	१२-७७	य उद्धृष्टो नाम मरुत्	११-१३९
मेने च जामातरम्	४-१५	य एताः कारयामास	२४-३१
मेरुशृङ्गेण यत्रैव विष्णुः	३०-७२	य एव देवनामधा	२३-१६
मेरोः प्राच्यां गन्धमादे	२२-२६७	य एव पूर्वं परमेष्ठि	३-६९
मैत्रेय आगादथ	२२-२०	य एव मद्गुणाधिकः	१२-२१
मैत्रेय आयास्यति	२२-१७	य एव सूर्यात्पुनरेव	३-७०
मैथिलस्य तनया व्यचालयत्	९-३०	य एव हन्ति मागधं	२१-९६
मैरयमत्ता अन्योन्यं	३२-१७	य एष सूद आशु तं	२३-१३
मैवं कार्षीः पुनरिति	२८-१५३	यं कामये तं तमुग्रं	१-६२
मैवं पुनः कार्यमिति	२२-३५७	यं मखप्रवरं तस्य	३०-१६२
मोक्षं च लोकस्य	८-२४०	यः पूर्वमास दितिजो	१४-९०
मोक्षं च विष्णुतस्त्वेव	१-८३	यः प्रेरकः सकललोक	६-२१
मोक्षश्च नियतस्तस्मात्	१-१२८	यः प्रेरकः सकलशेमुषि	६-१७
मोक्षैकहेतुरसुरूपसुरैश्च	२-५८	यः संवहो नाम मरुत्	११-२२८
मोक्षो ज्ञानं च क्रमशो	१-७८	यः सतां धारको नित्य	२७-११४
मोक्षये पशून् युगपद्	२१-१२६	यः सत्सुखज्ञानबलैक	१२-६०

यः सर्वगुणसम्पूर्णः	३२-१६९	यतो हि कृष्णसंश्रयाद्	१७-७८
यच्च कार्यमिहात्माभिः	९-१००	यतो हि वैष्णवं क्रतुं	१७-२३०
यच्चाभिमन्युर्युष्माभि	२६-१७८	यतोऽन्तरस्यैष नियामको	४-४६
यच्चिकेत सत्यमित् तत्र	१-६७	यतोऽभवस्ततस्तु	९-७३
यजन्त आपुः परमां	३२-१५०	यत्कार्यसाधनकृते विबुध	९-४७
यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यत्	२-८४	यत्किञ्चाऽत्मनि कल्याणं	३२-७४
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे	२-९०	यत्तत् सुराणां सर्वेषां	२२-३३८
यज्ञक्रियामानिनी यज्ञनाम्नी	२०-७०	यत्तद् दृष्टं त्वया पार्थ	२१-४२
यज्ञतुष्टेन हरिणा प्रेरितः	२८-१२४	यत्ताश्च युद्धाय समुद्य	२६-२८५
यज्ञस्यास्य जरासन्ध	२१-१७०	यत्पादपङ्कजपरागनिषेवकाणां	२-१३३
यज्ञाधिको ह्यश्वमेधो	१२-५१	यत्पादपङ्कजजरजः	५-४९
यज्ञार्थं तावथाऽहूय	३०-११०	यत्पादपद्मकरन्दजुषो	२-१८०
यज्ञार्थमूहिरे भूरि	३०-८१	यत्र क्वचित् प्रतिवसन्ति	१९-९८
यज्ञावसाने निखिलाश्च	३०-१४०	यत्र द्रोणस्तत्र पुत्रस्तत्र	२१-३८५
यज्ञेश्वरेणाभियुतेषु	३१-१	यत्र रूपं तत्र गुणा	२-३६
यज्ञोऽयमिति हेतुं	३०-१५३	यत्र सन्तस्तु ते सन्ति	३२-९०
यज्ञोरुदाननरदेववन्द्य	२०-१	यत् किञ्चात्मनि कल्याणं	२-१६५
यतः कृष्णवशे सर्वे	२-१३	यत् कृतं तत् तव कुलं	२८-२१६
यतः प्रवृत्तिर्भूतानां	२५-४	यत् सतां हितमत्यन्तं	२७-११३
यतः सुपापदूतकः	१७-२२२	यथा गजतनुः शर्व	२१-१९८
यतमानोऽपि निर्यत्नः	२७-८७	यथा ग्रहैर्विदूष्यते	११-१५१
यतमानौ महेश्वासौ	२५-४१	यथा च भीष्मकात्मजाम्	१७-६९
यतिः सूतः षण्डवेषो	२३-२	यथा च रुद्रवचनात्	२४-३
यतिरासीद्धर्मजोऽतः	२३-९	यथा जटासुरः पापः	२४-६
यतिष्ये रक्षितुं भीमाद्धार्त	२३-३८	यथा जितः पौण्ड्रकश्च	२१-१९७
यते तीर्थान्याचरन्	२०-१७८	यथा जिताः कीचकाद्या	२१-१७
यतो न दर्शिता भ्रान्तिः	३२-३१	यथा दिवौकसां सदस्य	२१-२६४
यतो भीष्मस्ततो याहि	२९-११	यथा न शक्यते परैः	११-१४५

यथा नृसिंहकृति	१०-४९	यथेष्टतोऽहं विभजामि	१०-२७
यथा पुरा श्रीरमणः	४-६४	यथेष्टपानाशनभोगशिष्टाः	३०-१३७
यथा पुरा सागरजा	४-३५	यथेष्टपानाशनवाससो	३२-५
यथा पुरा सागरजासमेतः	४-३६	यथेष्टभोगसंयुतः	९-६६
यथा पुरा स्तम्भत आवि	१२-६३	यथेष्टमाल्याभरण	९-११
यथा विरिञ्चस्य पुरा	३०-१२९	यथेष्टरूपप्राप्तिमेषां	२२-४३०
यथा विरिञ्चस्य सुखं	३२-११९	यथेष्टवित्ताशनपानम्	१५-३१
यथा शिवस्य ब्रह्मा	२७-२६	यथैव कर्णावरजौ	२७-७६
यथा शौक्ल्यादिकं रूपं	१-११५	यथैव तेनैव नराधिरूढो	२८-१७५
यथा स भगवान् व्यासः	२-७	यथैव धर्मभूषणो	१२-१८
यथा सभा स्वयम्भुवः	२१-२६२	यथैव धूप्राक्षमुखेषु	८-६९
यथा समुद्रात् सरितः	३-३६	यथैव मेघौ दिवि	८-१९३
यथा सिंहादितनवः	२१-१९८	यथोचितं च सम्मान्य	८-२३०
यथा सुयोधनं भीमः	९-१३०	यथोचितं तेषु विधाय	२४-५९
यथा सुरेन्द्रं मुनयश्च	२०-९	यथोचितं विभक्तां	२५-१३५
यथाऽर्चिषोऽग्नेः पवनस्य	८-२१५	यथोचितास्तत्र विधाय	२४-६३
यथाक्रमं गुणोद्रेकात्	१-९३	यथोदयो र्वेर्भवेत्	१३-१३७
यथाप्रतिज्ञं भ्रातृव्यान्	२८-२०१	यथोपवीतं स तथा	८-१९२
यथायथा विष्णुपरः	११-१६७	यदम्बयाऽभिकामितं	१७-२८६
यथायोगं यथान्यायं	२-१०८	यदर्थमेष आयातः	२२-१८२
यथायोग्यफलप्राप्त्यै	२-८३	यदर्थमेष जायते	१२-१६
यथार्थवचनानां च	१-४३	यदा गृहीतं पुरुषं	२२-३२८
यथालब्धेन वर्तेत	२९-२४	यदा च चक्रवर्तिन	२१-८८
यथाविभागं च सुरेषु	१०-३४	यदा ज्वराद्या अखिलाः	२२-२४६
यथाश्रितानि ज्योतिषि	२-११७	यदा तु ज्ञानिसद्भावे	१-९०
यथास्वरूपविज्ञान	३२-६९	यदा ते सर्वशस्त्रास्त्रवेदिनो	१८-२९
यथेष्टतस्तिष्ठ वा गच्छ	२२-११	यदा त्रयाणामपि चैक	११-३३
यथेष्टतो गमिष्यसि	९-६५	यदा त्रिमासः स बभूव	१२-११०

यदा न योद्धुमाशक्त	१७-१९५	यदि स्म तेन मागधो	२१-९५
यदा पश्यः पश्यते	१-६४	यदि स्म शक्यतेऽस्य	८-११३
यदा प्रश्नांस्त्वदीयांश्च	२२-३३०	यदिष्टमास यस्य च	२१-२५४
यदा भरद्वाजसुतः	१५-७	यदीक्षयैव रक्ष्यते	१७-११८
यदा मुक्तिप्रदानाय	१-१२७	यदीदमागृह्य	४-५१
यदा युद्धे मृतिं याति	११-११४	यदीदृशं पतत्रिणो	१७-५
यदा रामादवाप्तानि	१८-१	यदीन्द्रजिन्मया हतो	७-२७
यदा वनं खाण्डवं हि	२०-२१८	यदीमनु प्रदिवो मध्व	२-१५३
यदा स भीष्मेण जितः	११-२१०	यदीमनु प्रदिवो मध्व	३२-१६५
यदा स मासद्वितयी	१२-१०६	यदीमुप ह्वरते साधते	२-१५१
यदा स रङ्गः पवमान	२७-१५२	यदीयनेतृका रमा	२१-१०६
यदा स्वपुत्रेण जितो	२५-७१	यदीयमारुह्य विमानम्	११-२१०
यदा हि जातः स कृपः	११-६१	यदीरणेनैव विनैष	४-४८
यदा हि पुत्रान् विनिहन्तुम्	१२-१०७	यदीहाहं स्थितो नैवं	२२-२८
यदाऽऽप देवश्चतुरोऽथ	१२-८९	यदुं च तुर्वसुं चैव	११-२
यदाऽऽवेशो बहुलः	२०-६१	यदुक्तं हरिणा पूर्वम्	१-५६
यदाऽऽवेशो हासमुपैति	२०-६२	यदुक्तवाञ्छिवं पूर्वं	२२-१७७
यदाऽऽससाद केशवो	१७-२८२	यदुक्तवान् सञ्जयाय	२४-४२
यदाऽस्य षण्डतोदिता	१७-७६	यदुच्चभूद्धदिको	११-२२८
यदि तेषां तदैश्वर्यं	२१-२७७	यदून् प्रत्युद्यमं तूर्णं	२१-३००
यदि त्वया तदा मुक्ता	२६-२१७	यदैवं वाचकं शास्त्रं	१-४१
यदि धर्मफलं ध्वान्तं	२८-१०४	यदैक एवातिबलोपपन्नो	१२-९५
यदि प्रमत्तोऽसि मदीय	६-२९	यदैकैकमलं तत्र दुःख	२८-१०३
यदि प्रियं कर्तुमिहेच्छसि	२६-११४	यदैनमेष बाधते	८-११३
यदि मञ्जीवितार्थी	२१-२८७	यदैव कृष्णौ सकल	२९-१
यदि मे शक्तिरत्र स्याद्	२१-२७३	यदैव गङ्गा सुषुवे	११-५४
यदि युद्धाय निर्यान्ति	२३-३९	यदैव दाम गोपिका	१३-१६
यदि श्रियं पाण्डवानां	२१-२८६	यदोर्वशे चक्रवर्ती	११-३

यद् बान्धवान् नः	२१-१२४	ययाचिरे भौमवधाय	२०-८६
यद्धृतास्तेन दोषेण	३०-१०७	ययावनन्तविग्रहे	१३-१७
यद्वाहुवीर्यपरमाश्रयतो	१९-८५	ययावेता अष्ट महामहिष्यः	२०-५९
यद्यत्र प्रविशेत् कश्चित्	९-५३	ययुः सभार्या निजराजधानीं	२८-१८९
यद्यत् कृतं मे भवतां	१०-२६	ययुरन्धं तमस्तेऽपि	२२-३१६
यद्यनुद्देशितो धर्मो	२९-४८	ययुरात्प्रहरणाः पाश्चात्	१८-५७
यद्यप्यल्पधनत्यक्तं	३०-१६०	ययुर्गृहान् स्वानपतत्	२१-१६४
यद्यप्येकस्त्रिधा विष्णु	२१-२३८	ययुर्द्रोणेन सहिताः	१८-५४
यद्यप्येतन्न पश्यन्ति	७-१४	ययुर्दारवतीमेव	२२-५६
यद्येकः स्यात्त्रकुलो	२२-४२८	ययुर्युधिष्ठिरमृते	२२-४१९
यद्येवमपि मे युद्धं	२८-५४	ययुर्वृन्दावनं नित्य	१३-२७
यद्येषां वै भोग्यम्	२२-१०२	ययुस्तमन्वेव सुयो	२६-३०६
यन्ता न तादृङ् मम	२७-२४	ययुस्तमावृत्य सहैव	८-१८६
यन्मर्त्यदेहोऽपि विनिश्चित	३१-४	ययोरन्तरमासाद्य	३१-१२
यमजौ च समाश्लिष्य	२२-१२४	ययौ कदाचित् स तु	२०-१४२
यमस्यैवानुगाः प्रोक्ता	२१-६०	ययौ कालः सुखेनैव	२२-३१८
यमस्वसुस्तटे प्रभुः	१७-२७४	ययौ कुरून् पूर्वमेवो	२४-७८
यमावत्र विदां श्रेष्ठौ	२९-४९	ययौ कृतार्थोऽथ च नन्दि	३१-३
यमाववाङ्मुखौ यातौ	२१-३९५	ययौ कैलासमद्रीशं	२२-१६१
यमे सुते तु कुन्तितः	१२-३४	ययौ च तैः समन्वितो	१७-२४०
यमेन्दुसूर्यादिसुराः	११-१८२	ययौ च माद्रिनन्दनं	२१-२०८
यमेवैष वृणुते तेन	१-७७	ययौ ततो नारद आगमद्	२०-१४७
यमौ च पार्षतादयो	२१-२६१	ययौ तदुक्तेर्हि गुणान्	२४-५५
यमौ तदन्वमोदेतां	३१-१३	ययौ तमागत्य जगाद	२६-३०४
यमौ युधिष्ठिरं कृष्णा	२४-८	ययौ तेऽपि ययुः क्षिप्रं	३२-५९
ययाऽर्जुनो निहन्तव्य	२६-२५४	ययौ तेनैव देहेन	११-११७
ययाच एनं परिरक्षणाय	२०-१३३	ययौ न रामप्रद्युम्न	२१-२२
ययाचिरे जनार्दनं	१७-१२६	ययौ परानीकमधिज्य	२६-११७

ययौ पुरो देवस्थः	३२-७८	यस्मात् क्षरमतीतो	२-९४
ययौ प्रणय्यैनमाश्वेव	२२-२७९	यस्मात् तस्या दक्षिणतः	२०-७३
ययौ प्रमृद्यैव चमूं	२७-७७	यस्माद् व्यासात्मना	२-९४
ययौ भ्रातृनशेषं च	३२-५०	यस्मिञ्छरे करगत	२२-४६
ययौ युधिष्ठिरं द्रष्टुं	२७-१०८	यस्मिन्नब्दे भाद्रपदे स	१२-१२०
ययौ विरिञ्चेशसुरेन्द्रमुख्यैः	२८-१०८	यस्मिन् परेऽन्येऽप्यज	१-२७
ययौ वृकोदरो यत्र	२२-२९०	यस्मिन् स्नातुं वाञ्छति	२२-३८२
ययौ शिष्टै राजभिः संयुतश्च	१६-२७	यस्य त्रीण्युदितानि	३२-१६८
ययौ शिष्यैर्नागपुरं	१८-८४	यस्य देवे परा भक्तिः	१-१०३
ययौ स विदुरः पार्थान्	२१-२९५	यस्य न प्रतियोद्धाऽस्ति	२-१७१
ययौ सपार्थशैनेयः	२८-१११	यस्य प्रसादजो ब्रह्मा	२-११५
ययौ सभार्यः स्वपुरिं	२२-३६२	यस्य प्रसादाद् वक्ष्यामि	२-६५
ययौ समीपं च हरेर्बर्दाय	२०-२२२	यस्य भीमार्जुनौ योधौ	२४-२
ययौ सुपर्णमारुह्य	२२-१५२	यस्याः प्रसादात् परमं	२-१६८
यशश्च धर्मं परमं	२४-६४	यस्याच्युतावेशविशेष	२२-२३१
यशश्च धर्ममुत्तमं	१७-६३	यस्याज्ञया रहितम्	१-१३
यशश्च धर्मश्च तयोरपि	२१-१८४	यस्यादाद् वरुणो	२६-६१
यशस्तवाभिवर्धयेत्	२३-१३	यस्याधिकानुग्रहपात्र	२२-२६
यशो भीष्मस्य दत्त्वा तु	११-९४	यस्याधिको बले नास्ति	२-१७०
यशोऽर्थमस्त्राणि दद	१८-१४३	यस्यार्थ एष समर	२७-३५
यष्टाऽश्वमेधनिखिलात्मक	१९-२१०	यस्यै वरं विष्णुरदात्	११-७१
यस्तत्प्रसादादखिलांश्च	३२-१५९	या च तेऽर्जुनमाहात्म्य	२२-४१२
यस्ते कथासेवक एव	८-२४६	या पिङ्गलाऽन्यभव	१५-२
यस्ते मन्यो इत्यतो	२७-१४१	या पूर्वजन्मनि तपः	१३-४९
यस्त्रैपुराणां प्रथमोऽत्र	३२-१३६	या पूर्वसर्गे पितृपुत्रिका	११-७०
यस्त्वत्त्रियार्थं न हतो	११-१९४	या मादृशा देवताः	२०-६८
यस्मात् कृतानि तानीह	१-३५	या मारुताद् गर्भमधत्	२-१६८
यस्मात् कृष्णो व्यजयत्	२२-१०६	यां यां पेश उरुधैव	५-३५

यां यां श्रियं प्रदीप्तां	२१-२८०	यावदेव रमया रमेश्वरं	९-२८
याः सपतयस्ता अपतयो	२७-१४२	यावद् दोषक्षयश्चोर्ध्वा	२९-४१
याचितो रथमारुह्य	२२-४१३	यावद् भुवि स्यादिह	२८-१७६
याजोपयाजमुखनिस्सृत	१९-९७	यावद्गुलेन न्यहनत्	८-१२९
याजोपयाजावानीयाथाबुदेन	१८-८८	यावन्त एते मिलिता	२१-५३
याजोपयाजौ तावेव	१८-१४२	यावन्नैवार्जुनं हन्यां	२२-४१२
यात एव दिशमुत्तरां यदा	२१-२१०	यासां रूपं गुणास्तासां	२-३७
यातं निशम्य रिपुम्	२२-४६	यास्ताः षोडशसाहस्र	३२-४२
यातं मृगार्थं स निशम्य	२२-३५२	यास्यति त्वं तदा	१८-११४
यातेत्यचोदयदथाप्यपरे	१९-९६	यास्यामि राक्षसमुखं	१९-७४
यातो वधाय परमागणितो	१९-६५	यास्ये तपोवनमथो	१४-१८
यादवाश्चेति पप्रच्छ	३२-८६	यास्येव राजवर तत्फल	१४-९९
यादवेशोऽथ गोतम्याः	२८-१६७	याहि स्वलोकमचिर	९-५७
यादृग् बाह्णोर्बलं	२५-१३३	याहीति तेनोक्त उदार	१५-५९
यादृशं चैव माहात्म्यं	२५-१३४	याहीत्यूचे तां सुदेष्णा	२३-३०
यादृशानि च कर्माणि	२-१६६	याह्यायेति स च वेगवता	१९-१७८
यादृशे च कुले जातः	२-१६६	याह्युत्पाताः सन्ति तत्र	१२-८२
यादृश्यस्त्रज्ञता पार्थे	२५-१३३	यियक्षुरागात्रिशि	३१-१
यानं च तेन सहितो	१३-९५	यियक्षुरुग्ररूपिणं	२१-७१
यान्ति पूर्वाण्युत्तराणि	१-१२८	यियासोर्याचमानाय	३१-३४
यामः पुरं करवीर	१६-२९	युक्तं च शैलनिभम्	१९-८८
यामि पाण्डुसुतान्	२८-११८	युक्तः सहोदरजनैर्गुरुभीष्म	१९-१९१
याम्यर्जुनैर्नैव तद्	२६-१९	युक्तिमात्रे तेऽपि रुद्र	२२-१७६
यावत् त्वं योत्स्यसे	२५-३१	युक्तो निजैर्बन्धुभिश्चोत्सवे	२०-१८२
यावत् पार्था अहं च	३०-४४	युक्त्या बुद्धिबलाच्चैव	९-१२३
यावत् पितुर्मरणं सो	२४-७८	युगपद् ययतुस्तत्र	२४-१३
यावत् पुरं परित्यज्य	२१-२९२	युद्धसाहाय्यमिच्छन्तौ	२४-१२
यावत् स्वगम्यं त्वनुगम्य	३२-२७	युद्धाख्ययज्ञे सोमबुद्ध्या	२७-१४१

युद्धाय जग्मुरमुना	१४-८३	युधिष्ठिराद्येषु चतुर्षु	१२-१२९
युद्धाय तेषु पुनरेव	१९-१७५	युधिष्ठिराद्यैः सौहृदाद्	२०-१५३
युद्धाय भीमानुजमाशु	२६-१४	युधिष्ठिराद्यैः क्रमशः	२०-२११
युद्धायायाद् रथं चापं	२६-१६१	युधिष्ठिराभिधक्ष यो	२३-१७
युद्धे नियुद्ध उत धावन	१४-६३	युधिष्ठिरार्जुनौ भक्तिं	३१-३८
युद्धेषु भीष्मस्य नृपोत्तमो	११-७८	युधिष्ठिरे जात उवाच	१२-५०
युद्धोन्मत्तश्च मत्तश्च	८-३७	युधिष्ठिरे ब्रुवत्यजं	२१-९९
युद्धोन्मत्तश्च मत्तश्च	८-५४	युधिष्ठिरे सौम्यरूपेण	१२-१२९
युद्ध्वा चिरं रणमुखे	१४-४०	युधिष्ठिरेऽतिवृद्धं तु	२२-३१
युद्ध्वा मुहूर्तं स तु तेन	२६-२४३	युधिष्ठिरेण संहृष्टो	३०-१६८
युद्धवैवाङ्गिरसा चैव	२२-२४०	युधिष्ठिरेणापहृते	२५-१०६
युद्ध्वा प्रगृह्णैनमथो	२६-२४२	युधिष्ठिरो दुःखहेतु	२१-३२९
युधिष्ठिरं गर्हयामास	२९-२	युधिष्ठिरो भीष्मपरा	२५-१०७
युधिष्ठिरं च पाञ्चाल्यं	२६-२८२	युधिष्ठिरो मोचयामास	२३-३४
युधिष्ठिरं भीष्ममभि	२५-११५	युधिष्ठिरोऽपापदर्शी	२८-१०७
युधिष्ठिरं यमो हि	१२-३३	युधिष्ठिरोऽपि हि स्वर्गं	३२-७१
युधिष्ठिरं यान्ति हि	२०-८	युधिष्ठिरोऽवागवदनो	२१-३९१
युधिष्ठिरः कर्णवधं	२७-१८३	युधिष्ठिरोऽसावथ	१२-१३५
युधिष्ठिरः प्राह विषण्ण	२६-२८७	युध्यन्तमीक्ष्य च रिपुं	१४-३७
युधिष्ठिरः सुपर्णैर्वाक्यैः	२८-४७	युयुत्सतामनेन नो	१७-१०८
युधिष्ठिरमृते सर्वे	३०-८१	युयुत्सुरेष यावनः	१७-१०८
युधिष्ठिरस्तु द्रोणेन	१८-६५	युयुत्सुर्गाण्डिवं सज्यं	३२-४३
युधिष्ठिरस्य राज्यार्थं	२२-११५	युयुत्सुश्चात्र शिक्षार्थं	३२-५६
युधिष्ठिरस्य सभ्रातुः	२१-३६९	युयोज कृष्णास्तुरगान्	२६-१०८
युधिष्ठिरस्यानु विचित्र	२८-१९०	युयोध मन्दमेव स	१७-२०७
युधिष्ठिरस्यैव शूश्रूषणं	२३-३	युयोध शैनेयमथ	२७-१८
युधिष्ठिराज्ञया तेन	३०-९५	युवयोः सम इत्युक्त्वा	१८-४५
युधिष्ठिरात्मनस्तस्य	२२-४३१	युवा बली दर्शनीयो	२०-१७०

युवानमाशु केशवः	१७-२११	यो य एव बलज्येष्ठः	२-१७
युवेव वृद्धोऽपि चचार	२६-२६५	यो युद्धयते सर्ववीरैः	२७-११९
युष्मच्चतुर्देहगतस्य वायोः	३२-११०	यो लोकत्रयमाविश्य	२-९३
युष्मासु धर्मधृतिमत्सु	१९-३४	यो वाऽस्मि कोऽपि	१९-१४०
यूयं च सर्वे मरुतो	३२-११२	यो विष्णोर्मन्यते किञ्चिद्	२९-३५
ये केशव त्वद्बहुमान	११-२०३	यो वेत्ति निश्चितमतिः	१३-१३४
ये चापि हंसडिभिक	१४-३२	यो वेद निहितं गुहायां	१-६५
ये तु देवा इहोद्भूता	९-१०६	योऽसुरो वक्रनामा	२२-१८२
ये तु सर्वाणि कर्माणि	२५-९	योऽसौ मेरोः समीपस्थो	८-१५२
ये त्वक्षधूर्ता ग्रहणं	२२-९८	योगः प्राणो बलं चैव	२-१४१
ये निर्यास्यन्ति शिबिरात्	२८-१२८	योग्य इत्यहतो भीमे	२४-७
ये पाण्डवानामभवन्	११-२३०	योग्य एवेति कृष्णाया	३२-६७
ये भीमस्याप्रभावज्ञा	२८-८७	योग्यं गुणवतो नित्यं	२६-२७८
ये ये च मुक्तास्त्वथ	८-२१६	योग्यताक्रमतो विष्णु	२२-३२
ये ये च सन्तस्तमसा	१०-६३	योग्याः प्रवेष्टुं तदतो	११-२०३
ये ये तदा केशव	२४-६६	योग्याः सुराणां कलिजाः	१५-१३
ये ये हि तत्र नरदेवमुताः	१४-६७	योग्यानि कर्माणि ततस्तु	११-१३७
ये ये हि देवाः पृथिवीं	१२-११	योग्ये कर्मण्यायतंश्चापराधी	२०-५६
येऽधर्मं न वदन्तीह	२१-३१७	योग्यो वधो न हि जन	६-१९
येऽन्ये च बाणप्रमुखा	२१-१८२	योजनानां त्रिलक्षं	८-१३२
येऽन्ये च भूपाः कृतवीर्य	३-८२	योजनानां पञ्चविंशत्	२१-४४
येन कामयसे योद्धुं	२१-१२९	योजयित्वा रथं प्रातः	२६-५३
येनाधिवासमृषभो	१४-८	योत्स्याव तेन नृपति	१३-११८
येनायत्नेन विजितः	२२-२५२	योद्धुं ययावमुचच्चास्त्र	१६-३१
येनैव जायमानेन	११-८	योद्धुकामोऽर्घ्यमादाय	३०-९७
यो बाणमाविश्य	११-२१२	योषित्सु पुंसो ह्यजनीव	१०-४८
यो मन्यते विष्णुरेव	१२-८	यौ तौ तवारीह तयोः	११-२०६
यो मामेवमसम्भूतो	२-९५	यौ तौ त्वदीयौ भवदीय	११-२०६

यौ तौ पुरातनदशानन	१४-८८	रणेऽजयद् वारण	२१-१९१
यौ मामहसतां कृष्णा	२१-२७२	रतिरेव हि या तस्यां	२१-२४
र		रत्नाकाङ्क्षामुग्रसेनस्य	२०-४१
रक्तं विशस्त्रकवचध्वज	१४-८४	रत्नानि गा गजतुरङ्गरथान्	१९-१६३
रक्तचन्दनसत्पुष्प	१८-३०	रत्नोरुदीधितिनिगूढ	२१-२६८
रक्षःपतिः स्वसृमुखाद्	५-२८	रथं च शुभ्राश्चयुतं	२०-२२६
रक्षःसुतस्याश्रवणीय	८-६१	रथं मनोवेगमथ	२६-५७
रक्षणे भवतां चैव	२१-३८७	रथं समारुहच्छरैः	१७-१५९
रक्षत्यजे त्रिजगतां	१४-९	रथं समारुह्य पुनः	८-९४
रक्षस्व सज्जामपि	२६-११४	रथं समारुह्य सपार्थ	२१-३३
रक्षार्थमात्मवाक्यस्य	२४-३२	रथं समारोप्य जनस्य	२६-८
रक्षार्थमेव परिजाग्रति	१९-४८	रथं स्वसारं च ददौ	२१-१५९
रक्षितुं धार्तराष्ट्रस्य	२४-४५	रथप्रबर्हानतिरितिम्	२५-१०३
रक्षोऽधमोऽयं निहतो	२९-५	रथमन्यं समास्थाय	२८-९
रक्ष्यस्त्वमेवात्र मतो	२६-११२	रथमारुहेति कथितो	३२-७९
रक्ष्योऽन्यथा नाशमुपैति	१२-५०	रथस्य भूमिर्ग्रसति स्म	२७-१७९
रघुप्रवीरचोदिताः	८-२५	रथान्तरं समास्थितो	१७-२८३
रघूत्तमस्य मारुतिं	७-३८	रथान् रणे पञ्चविंशत्	२५-६०
रङ्गं प्रविष्टमभिवीक्ष्य	१३-११७	रथाबुद्धं तेन हतं च	२६-२६६
रजनिचरवरोऽसौ	८-१०७	रथाश्चध्वजसूतैश्च	२६-२१०
रजनिचरविनाशं	७-१७	रथिनः सारथिः स	२७-२६
रजस्तनौ चैव विरिञ्च	३-२२	रथे न्यवेशयद्द्वारिः	१७-१४४
रणं त्यक्त्वा प्रदुद्राव	२६-१४१	रथे स्थितेऽस्मिन्	८-९५
रणायाक्षत्रियाह्वानं	१८-३६	रथेन तेनैव ययौ	२०-२०६
रणे क्रोधवशान्	२२-२९७	रथेनाऽदित्यवर्णेन	१८-९१
रणे नरेणैव च राम	८-१०१	रथो हि दिव्योऽम्बरग	२१-१८२
रणे ब्रजेदिति न तत्	३०-१०७	रथो ह्यसौ वसुना	२१-१६०
रणे स्थितौ वां प्रसमीक्षितुं	४-४५	रमा हरिश्च तत्र तौ	१७-१६२

रमाब्जजरेशसुरेन्द्र	२२-२५	राजा निधाय विजितो	२१-३१२
रमाया अपि यद्वीक्षां	२२-२५३	राजा राज्याभिषेके	५-१
रमारमेशयोः सुतं	१७-१९९	राजा शास्य युवराजेन	२१-३२५
रमासहाये तटिदुज्वलाम्बरे	२१-३०	राजा सम्भावनामात्रं	३२-६४
रमैव रुक्मिणीति	१७-१	राजा स्वमातृत् उतो	१४-१५
रमैव सा हि भूरिति	१७-२१७	राजाऽभिषिच्यऽथ	११-५१
ररक्ष तान् वायुसुतो	२५-१९	राजानं पूर्वमाविश्य	३०-३७
ररक्ष धर्मानखिलान्	३०-१३	राजानं वा राजपुत्रं	२२-९८
ररक्ष यज्ञं च मुनेः	४-७	राजाहं हि मणौ दत्ते	२८-१८७
रराज राजावरजः	३०-१०	राजावनाय शिनि	२७-३७
रराज राजावरजेन	३०-८	राजैव दैवतमिति	१३-११८
ररविकरवरगौरं	१०-५३	राज्ञः पुत्रोऽप्यकृतो	२२-९९
ररविग्रहे समाप्लुता	२१-८	राज्ञः प्रथमतो धर्मो	२९-१६
ररष्मीन् हयानां च ततो	२६-१५०	राज्ञः शल्येन च तथा	२८-६
ररसायनैः कुमारकं	१७-१९०	राज्ञः सम्प्रेषयामासुः	३२-९१
ररहस्यविद्याश्च ददाति	१५-४०	राज्ञश्च काशिप्रवस्य	१२-७
ररहितं कीचकैमात्स्यं	२३-३५	राज्ञा न कृत्यं न च	२२-६७
रराक्षसस्कन्धमारूढः	२२-३२१	राज्ञां मध्येऽवदत्	२४-४८
रराक्षसानामवध्यानां	२२-२९९	राज्ञां महावंशसुजन्मनां	११-१९०
रराक्षसीमासुरां चैव	२-८७	राज्ञां सामर्थ्ययुक्तानां	२२-६२
ररागाधिकोऽयं न तपश्च	३१-७	राज्ञां सुतास्तमखिलं	१४-८७
राघवः कृष्णबुद्धौ च	२-२५	राज्ञो गदायाः प्रतिगृह्य	२८-५८
राघवो घ्नन्नपि तु मां	९-५५	राज्ञोऽथ तं दत्तकरं	१२-८१
राघवो निशिचराहतां	९-३१	राज्यं तदा त्वमागच्छ	२४-४२
राजन्यमण्डलमुदीक्ष्य	१९-११९	राज्यं नादात् पाण्डवा	२४-४१
राजन् विष्णुः सर्व	२२-७४	राज्यं महच्च समवाप्स्यति	१९-७
राजन् स कामादपरं	२९-५६	राज्यं न दत्तं पार्थेभ्यः	२३-५७
राजसूयं क्रतुं चैव	२१-२९९	राज्यार्थिना येन हि	६-४१

राज्ये चित्राङ्गदं वीरं	११-८२	रामात्मना ये निहताश्च	११-२०२
राज्ये निजं चाऽत्मजम्	२१-१४३	रामात् तथाऽस्त्राणि	११-५२
रात्रावेवाऽगच्छमाने	१२-८२	रामादिभिः सहित	१४-४३
रात्रित्रयेऽप्यनुपगामि	८-९	रामादुपात्तशुभशिक्षित	१९-१२८
रात्रौ कृष्णे मुनिमध्ये	२२-१५७	रामाय शाश्वतमुविस्तृ	७-१
रात्रौ दिवा च सततं	१९-१०८	रामाय सोऽदाद् वरं	२२-२२१
रात्रौ प्रविष्टा गहनं	२२-१	रामास्त्राणां दुर्लभत्वात्	१८-१४३
रात्रौ युधिष्ठिरश्चिन्तां	२५-२९	रामे भृगूणामधिपे	११-४५
रामं राजीवनेत्रं भरत	५-६	रामेण तुल्या जाम्बवती	२०-६१
रामं समालोक्य नरेन्द्र	४-२९	रामेण सत्यं तच्चक्रे	११-९६
रामं समेत्य भव मे	५-२५	रामेण सत्त्वरमनन्तबलेन	६-९
रामं सुरेश्वरमगण्य	७-४९	रामेण सार्धमखिलैः	१४-८६
रामः प्रगृह्य मुसलं स	१४-२३	रामेणाऽऽदिष्टा उद्धवो	२०-१७५
रामकार्यं तु यैः सम्यक्	२-४५	रामो निहत्यासुरपूगम्	३-५४
रामजन्मचरितानि तस्य	९-९०	रामो विजित्यातिबलं	२२-१९८
रामद्वितीय उदगात्	१४-२०	रामोऽथ दण्डकवनं	५-१७
रामवज्जाम्बवत्याद्याः	२-४४	रामोऽपि तत्तु विनिहत्य	५-४०
रामश्चफल्कतनय	१३-९१	रामोऽपि तत्र ददृशे	५-२०
रामस्तु तानि विनिकृत्य	८-२०९	रामोऽपि तद्गिरिवरे	६-२३
रामस्य तच्चातुरात्पथं	२२-२७८	रामोऽपि नान्यदनुदा	७-५०
रामस्य दृश्या त्वन्येषाम्	९-४१	रामोऽपि शिक्षितमरीन्द्र	१४-१०४
रामस्य विश्वाधिपतेः	२६-१	रामोऽपि सार्द्धं पवनात्म	९-१२०
रामाज्ञया किम्पुरुषेषु	९-११८	रावणप्रेरिताः सर्वान्	८-३६
रामाज्ञया गमनशक्ति	९-६०	राष्ट्रेषु भीमेन विमर्दितेषु	२०-४
रामाज्ञया जाम्बवांश्च	९-११२	राह्मणयुक् तदनुजौ	१४-९१
रामाज्ञयैव कुर्वाणो	९-११०	रिपुं जग्राह मुकुटे	२१-१५२
रामाज्ञयैव रक्षांसि	८-२०४	रुक्मिणीसत्यभामा	३०-१२४
रामाज्ञयैव लतया रविजे	६-१८	रुक्मिणीसत्यभामाद्या	२१-२२८

रुक्मिण्यगाद्धरेः पाशं	३२-३४	रेमे तत्र चिरं कृष्णो	२२-२५५
रुक्मिण्यर्थे पीडयामास	१६-१९	रेमे तथा स परमः	९-१४
रुक्मिपुत्र्यां रुक्मवत्या	२१-२३	रेमे भविष्यदनुवीक्ष्य	१३-३४
रुद्रोऽनयाऽश्वथ विजित्य	२६-४३	रेमे रामेणावियुक्ता	९-३९
रुद्रोऽनयाऽश्वथ विजित्य	७-९	रेमेऽथ रामोऽपि रमा	४-६३
रुद्रं समाश्रिता देवा	२-११६	रेमेऽभिपश्यन् प्रतिपूज	३२-३०
रुद्रं स्वलोकगमनाय	९-४४	रोरुद्यमानां विदुरः	२१-३९०
रुद्रः सरस्वती वायुः	१-७३	रौक्मे निषण्णः परमा	२४-५८
रुद्रदेहस्थितं ब्रह्म	२२-१४०	रौद्राद् वरात् स जडतां	१९-१२७
रुद्रप्रसादकृतरक्ष	१३-७७	रौद्राद् वरादविजितस्य	१९-२०४
रुद्रप्रसादकृतरक्षम्	१३-१२३	रौहिणेयादिकानां च	३२-३३
रुद्रस्तु तस्यास्तपसा	११-९७	रौहिणेयादिकानां च	३२-३७
रुद्रस्योग्राणि भूतानि	२१-६३	रौहिण्यो जगामाऽशु	२८-८२
रुद्राणां सोमदत्तस्य	११-१०	ल	
रुद्रात्मकत्वाच्छेषस्य	२-१२८	लक्ष्मणो हनुमत्पश्चात्	२-४४
रुद्रेषु पत्रतापाख्यः	११-९	लक्ष्मीः सरस्वती चेति	१८-२७
रुद्रो निशम्य तदुवाच	२२-१७२	लक्ष्म्या समेते प्रकटं	४-३०
रुद्रुश्चैकदेहस्था	१८-१२३	लक्ष्यं च तत् सर्वतश्छत्रमेव	२०-५२
रूक्षा वाचः श्रावितोऽयं	२६-१७८	लङ्कावनाय सकलस्य	७-७
रूपं सुरवरस्त्रीणां	११-३८	लब्ध्वा रत्नं दानपतिः	२०-४३
रूपं हरेस्तदा तस्य	१-१२७	लम्बे स लम्बशिखरे	७-८
रूपं हि स्थूलदृष्टीनां	२-३६	लयो भवेद् व्युत्क्रमतो	३-३३
रूपद्वयेनापि हरेस्तथोक्तो	२८-१७७	लसद्भरिन्मणिद्युती	९-८६
रूपेण तस्या मोहितो	२०-३६	लिङ्गं प्रतिष्ठापयति	२-१३५
रूपेण पूर्वेण स वासुदेव	३-१०	लिङ्गं सुराणां हि परैव	११-२३१
रूपैस्तथाऽन्यैश्च समस्त	९-११८	लिप्येत ताभ्यां परम	२२-७१
रूप्यन्यः स्यात् सनुरिति	१२-९९	लीनः श्रुत्वा धार्तराष्ट्रः	२४-३२
रेमे च स तथा सार्द्धं	१८-११६	लीलाभाजौ दर्शनार्थं	२०-१६६

लेभे पुत्रं गोकुले पूर्णं	१२-१०९	वचनं चैव कृष्णस्य	२-११६
लेभे स चित्राङ्गदभत्र	११-७९	वचनं वासुदेवस्य	२-१६५
लोकतोऽपि न धर्मस्य	२८-८७	वचो ममैतद्यदि चादरेण	६-४५
लोकदर्शनमाश्रित्य	२२-३७३	वज्राच्च दृढदेहत्वाद्	२८-१९५
लोकवीरं पतिं हित्वा	३०-१०३	वश्यित्वैव तं शक्रो	३०-६३
लोकशिक्षार्थमेवासौ	२१-३४	वत्सराज्ञातवासं च	२१-३७९
लोकसङ्ग्रहणार्थाय	२४-४४	वत्स्यन्तु वारणवते	१९-१८
लोकस्य धर्मानुवर्ततो	१२-४	वदंश्च तत्त्वं विबुधर्षभाणां	९-११७
लोकस्य सङ्ग्रहायेजे	३०-७२	वदंश्च मारुतात्मजं	२१-३८१
लोकस्य सप्रकृतिकस्य	६-११	वदन्तमेव पाञ्चाली	३०-११७
लोकात्मकं पद्ममुष्य	३-२४	वदन्तो भर्त्सयाश्चक्रुः	३०-१५७
लोकानवाप विमलान्	१४-५४	वदन् पुनः पुनरिदं	२८-१०५
लोकान् विडम्ब्य नरवत्	१३-९९	वदन् शृणोतीव	४-५९
लोकापवादभीरं मां	२२-११०	वदन् स तिष्ठध्वमिति	८-१८९
लोकायताश्च कचिदाहुस्यं	२०-१८	वदेति चोदितोऽमुना	१७-२२३
लोकालोकप्रदेशस्तु	२१-४३	वधं कुरूणां सद्गुर्म	२४-४९
लोकाश्च मे सन्तवथ	२८-१३०	वधं तेषां धर्ममेव	२४-४७
लोके प्रसिद्धां सत्यवती	११-७६	वधं वव्रे स्वशत्रुणामिन्द्रः	२२-३०६
लोके विरिञ्चिपुरञ्च	३२-१५३	वधमन्तरितं सूर्नः	३०-६७
लोकेऽप्रतीपबलपौरुष	१४-१७	वधान्मातुः पुच्छभङ्गाच्च	२०-२३९
लोकोपद्रवकृत् कर्म	२८-१५९	वधो गुरूणां त्वङ्कारः	२७-१२२
लोभात् स कीटत्वमुपेत्य	१०-६५	वधोद्योगान्निवृत्ता सा	११-४३
व		वध्यः सर्वस्य लोकस्य	२४-४३
वक्तव्यं न तु कर्तव्यं	२१-३२६	वध्यस्त्वया न हि तता	२२-४३
वक्तेति ते द्रुवुराशु	१५-३२	वनं गतः प्रसेनको	१७-२०३
वक्रस्रवद्बहुलशोणितमाप	१९-५६	वनं वा विफलो यामि	२७-१२६
वक्षस्यसाववदद् वीतनिद्रो	२८-१२९	वने प्रसूनस्तबकोरु	२०-२१५
वक्ष्ये पथ्यानि युक्तानि	२४-४३	वने मृगार्थं चरतो	१०-४३

वने वसत्स्वेव च	२२-३७७	वरादजेयौ गिरिशस्य	११-१९९
वने वसन्तोऽथ पृथा	२२-२३	वरादुमापतेस्ततः	१२-४१
वने स सिंहमूदितं पदैः	१७-२०५	वरादुमेशस्य विवृद्ध	२२-२१०
वन्दमानं पुनर्भीममाह	२८-१९८	वराद् विरिञ्चस्य तथा	२२-२२१
वन्दिता व्यासवाक्याच्च	२८-२१२	वरात्रादीनृत एव	३-५६
वपुः स्वकीयं मुख	१२-११५	वराभये चैव सतां	३०-२८
वयं च मानसङ्गयं	१७-२५	वराभिषेकमीशितुः	१७-३४
वयं तथा करिष्यामो	२२-४०५	वरार्थमर्थितः प्रादादिति	१८-१२५
वयं त्रयः समेत्य तं	२१-१११	वराश्रयेणाजगिरीशयोः	८-१६२
वयं न यामो हरिराज	६-३७	वराश्रमेधादिभिराम	९-४०
वयं सदा त्वद्गुणपूगमुच्चैः	८-२१६	वरासनस्थभूभुजां	१७-२८
वयं हि देवास्तेन सर्व	२२-९०	वरास्त्रपाणिरीश्वरः	१७-२९१
वयमेव त्वदर्थाय कुर्मः	३१-२३	वरास्त्रशस्त्रयोधिना	१७-२६६
वयोगतः पिता तयोः	१७-२८४	वराहरूपमायातं	२२-१२५
वरं ग्रहीष्य एव ते	२२-१४८	वरुणस्यानुगा नागा	२१-६२
वरं ततोऽभिपेदिवान्	१७-७९	वरेण योजितो जयी	२३-११
वरं मदीयं त्वगणय्य	८-२१८	वरेण रुद्रस्य निरुद्ध्य	२६-४१
वरं समाश्रिता पतिं	१२-२४	वरेण विप्रत्वमवाप	४-४
वरं स्वभर्तृसंयोगं	१८-१०९	वरेण शर्वस्य हि	८-१४०
वरं हि हस्ते तदिदं	४-५०	वरो हि कृष्णमर्दने	१७-९९
वरदानादवध्यं	८-५२	वरो हि दत्तोऽस्य पुरा	८-१८२
वरप्रदानादपरैरधार्यं	३-४७	वरोरुवेषसंयुतोऽथ	१७-१४९
वराच्छिवस्य दैवतैः	१७-१३२	वर्णेषु विप्रः सकलैः	१२-५१
वराच्छिवस्य मामयं	१७-६४	वर्णेष्वज्ञेष्ववर्णस्तु न	२९-३०
वराच्छिवस्यैव परै	२२-२८२	वर्तेयुर्ब्राह्मणाद्याश्च	२९-२७
वरात् स्वसम्भवाद्सौ	१७-२३९	वर्द्धत्सु पाण्डुतनयेषु	१४-४४
वरादजेयत्वमवाप	३-४८	वर्षत्रयान्ते तमसमाहित	३१-६६
वरादजेयेन विधातुरेव	११-१८४	वर्षत्रये तत्परतस्स	१२-१०२

वर्षन् पांसून् ययौ पार्थ	२१-३९४	वह्निं विविक्षन्तममुं	२१-२७
वर्षयानीत्यभिप्रायः	२१-३९४	वह्निं विविक्षन्निव दर्शितः	२६-१८४
ववन्दिरे ब्रह्ममुखाः	४-६	वाक्प्राणमध्यगो नित्यं	३०-४९
ववर्ष च शरान् भूयो	२७-५५	वाक्यै राजानमाश्वास्य	२८-११०
ववर्ष चास्त्राणि महान्ति	८-१४७	वाक्सायकांश्चास्य पुरा	२७-१३९
ववर्ष पार्थ च शरैरथा	२७-५२	वागीश्वरीत्वं गतयैव	३२-१२३
ववर्ष बाणैर्गगनं	२५-८४	वाचा निवर्तयास्त्रं ते	२८-१६७
ववर्षतुः शरवर्षैरथो	२५-५७	वाचाऽजयत् तं प्रथमं	२१-१४६
ववर्षतुस्तावतिमात्र	८-५८	वाचालता नातितरां	२२-७३
ववर्षतुस्तौ च महास्त्र	२७-१६३	वाणी प्राणो वासुदेव	३०-४७
ववार तं मद्रपति	२६-५	वातेन कुन्त्यां बलवान्	२२-२८४
वशं प्रयातो भीमस्य	२१-१७९	वामाद्भौ मे तत्प्रविष्टो	२०-७४
वशं विरिञ्चशापतो	१७-१८६	वामेन कञ्जदलकोमल	१३-६५
वशीकृते च भीष्मको	१७-६२	वामेन मारुतिरपोह्य तदा	१९-८९
वशे च यस्य तद्	२१-१०७	वायव्यास्त्रेणोदकं शोषयित्वा	२०-९४
वशे तवैतद्वयमप्यतो	३-६४	वायुत्वमाप्तः स हनूमत्	३२-१२३
वसत्सु तत्र पार्थेषु	२२-२९२	वायुना च समाविष्टो	११-८
वसन्ति नारायणपाद	३२-३	वायुप्रोक्तेऽपि तत् प्रोक्तं	२-५३
वसन्नजस्तत्र बहूश्च	२०-४४	वायुर्नरोत्तमो नाम	३-५
वसिष्ठनामा कमलोद्भव	१०-४२	वायुर्भीमो भीमनादो	२-१५८
वसिष्ठवृष्णिनन्दनौ	२१-७	वायुर्य एवाथ विरिञ्च	३-११
वसिष्ठसाम्यं समभीप्समानं	११-१३२	वायुर्हि ब्रह्मतामेति	२-१४९
वसुदेवः पार्थमुखात्	३२-३८	वायुस्तमाविश्य तु	२३-२४
वसुदेवसुतो नायं	२-७६	वायो रामवचोनयं	३२-१६८
वसुन्धरातलोद्भवो	१२-३९	वायोरदृश्यवचनं परि	१४-५९
वस्त्रोच्चये शैलनिभे	२१-३४९	वायोऽन्यस्य न ब्राह्मं	२-३५
वह्निं पपौ पुनरपि	१३-५७	वाय्वाज्ञया वायुशिष्यः	२०-८२
वह्निं प्रवेक्ष्येऽशक्तश्चेत्	२१-२२	वाय्वादीनां क्रमश्चैव	२-१४८

वारयामास भूलोकं	२८-१३९	विकर्णचित्रसेनाद्या	२६-१३८
वारितावपि तेनोभौ	२८-७०	विकर्तनात्मजः पुन	२१-३४०
वारुणास्त्रेण भित्त्वा	२५-१३२	विकुण्ठनाथाभय	३०-३०
वार्तात्मकं कर्म धर्मं	२२-८७	विकृष्टचाप आगतं	१७-२८१
वार्यमाणाऽपि तनयैः	३१-५२	विकृष्णकं विधाय च	१७-८९
वालिसाम्बादयश्चैव	२-३३	विकृष्यमाणं तदनन्त	४-२५
वासं प्रसिद्धनृपतेः	२१-३७७	विकृष्यमाणे चलिता	८-२१९
वासिष्ठेन यदुपेन च	१९-२२०	विकृष्यमाणे वसने	२१-३४७
वासिष्ठयादववृषावपि	१९-१८८	विकोपा भीमवाक्येन	२८-१८६
वासिष्ठवृष्णिप्रवरौ	३०-१६	विकोशमाकाशनिभं	२७-१३७
वासुदेव न पश्यामि	३०-११६	विक्रम्य तान् गदया	२२-२८७
वासुदेवं सभासंस्थं	२८-२१०	विक्रीडतो धर्मसूनोः	१५-२६
वासुदेवः पुनः प्राह	२८-१६९	विक्रीड्य तेन करिणा	१३-११४
वासुदेवः स्वकीयास्त्रं	२६-२९९	विक्षोभयामास च	२७-४
वासुदेवपदाम्पृष्ट	३२-५३	विगतसकलयुद्ध	८-११५
वासुदेवमतं ज्ञात्वा	२८-१३९	विघूर्णिता सभाऽखिला	२१-३३२
वासुदेवमिदं प्राह	२७-१०३	विघ्नेशतो वरमवाप्य	१३-५२
वासुदेववचः श्रुत्वा	२८-८२	विचक्रगं षडात्मकं	१७-२४७
वासुदेवसहायेषु तेजो	३०-३८	विचक्रनामकोऽसुरः	१७-२४४
वासुदेवस्तदाऽऽहेदं	२७-१११	विचार्य केशवं च तं	२१-२०७
वासुदेवस्तु भगवान्	२-६६	विचार्य च प्रियामिदं	१२-२०
वासुदेवस्य महिमा	२-११८	विचार्य चैवमाशु तं	७-२८
वासुदेवाज्ञया भीमः	२१-१५१	विचार्य भारतीमेत्य	१८-१००
वासुदेवाज्ञयैवात्र	२८-१२१	विचित्रमौलिकुण्डल	१७-५५
वासुदेवात्मकेनैवं	२४-६८	विचित्ररत्नकारिते	२१-२५८
वासुदेवो वा इदमग्र	१-६३	विचित्रवीर्यं राजानं	११-८४
वासुदेवोऽथ गोपालैः	१३-२५	विचित्रवीर्यः प्रमदाद्वयं तत्	११-११८
वाहनादवतीर्यान्धैः	२६-२९४	विचित्रवीर्यं च तं	२१-३०५

विचित्रवीर्यनन्दन	१२-१९	विजित्य हार्दिक्यमथ	२६-५८
विचित्रवीर्यस्य स	११-१४०	विजृम्भमाणोऽखिलम्	१२-११३
विचित्रहेममालिनः	२१-२६३	विजृम्भिते शङ्करे	२२-२४७
विचिन्तयामास ततो	८-१२१	विजेष्यसि यदा कृष्ण	२१-२०४
विचिन्त्य कार्यं यतिरूपं	२०-१६५	विज्ञातं सर्वलोकस्य	२५-१३४
विचिन्त्य तेषां भरणाय	२२-५	विज्ञातमेतद्धि मया	६-४३
विचूर्णिताश्च राक्षसाः	८-१०९	विज्ञातुकामः पुरि	८-१४९
विचूर्णिते धरातले	७-३०	विज्ञानभक्तयादिकम्	२९-५२
विचूर्णिते निजायुधे	८-३२	विज्ञाय चैनमुरु	१४-१०९
विचूर्णितोऽसौ तदुरस्य	८-३१	विज्ञाय तं प्राह पुनश्च	११-१२९
विचूर्णितोऽसौ निपपात	११-१८५	विज्ञाय तत् स भगवान्	८-१९
विचेतनं पतितं मद्र	२६-८	विज्ञाय तद्विषविदूषित	१३-३५
विचेरतुश्चित्रतमं	२६-६	विज्ञाय तान् दुपद	१९-१४८
विचेरुत्रैव सहाप्सरोभिर्निषेदुः	३०-१३३	विज्ञाय ते तस्य मनोगतं	३२-१३८
विचेरुरुत्तमोत्सवे	१७-१७७	विज्ञाय तेषां गमनं	२२-१५
विजगर्हं तदोलूपां	३०-१०२	विज्ञाय तेषां मन्त्रितं	२२-३९५
विज्ञानमाना जगतां हि	४-३४	विज्ञाय देवतगणांश्च	१३-१३५
विजित्य तं केशव	२५-९८	विज्ञाय नित्यविज्ञात	३०-७१
विजित्य तं स सात्यकिः	१७-१५२	विज्ञाय पुत्रवशगं धृतराष्ट्र	१४-९७
विजित्य तं सात्यकिरु	२६-९८	विडम्बयन् गृहिणामेव	२२-२१४
विजित्य तं साल्वराजं	११-८५	विदूथस्तमोऽगच्छद्	२१-३७
विजित्य दुर्मर्षणम्	२६-५६	वित्तं हरिष्य इह	१९-२१६
विजित्य मद्राधिपम्	२६-९	वित्तेश्वरः पूर्वमभूद्धि	११-२२४
विजित्य रुन्धानमनेन	२०-१४४	विदारितां द्रोणशरैः	२६-१२७
विजित्य संशप्तकपूगं	२६-४९	विदुरस्तु ततो गत्वा	२१-३०२
विजित्य सङ्ख्ये जगृहे	२३-३४	विदे हि रुद्रो रुद्रियं	१-६१
विजित्य सर्वानपि	२६-४८	विदेहनारीनरवर्यसङ्घा	४-१३
विजित्य हार्दिक्यं	२६-१३३	विदेहराजस्य हि यज्ञ	३-८३

विदेहराजो दशदिप्रथाय	४-३०	विद्रावितो हनुमतेन्द्र	८-२१
विदोषविज्ञानमुखैक	१०-४८	विद्राव्य तान् बाणसङ्घैः	२०-२६
विदोषसंवित्तनुरत्र	२०-१२२	विद्राव्य तान् मागधादीन्	२०-५९
विद्धः शरेण स यथा	१५-५३	विद्राव्य तौ बाणवैरैः	२०-१४६
विद्धः शरैस्तैर्बहुभि	२६-१२९	विद्राव्य सर्वप्रमथा	२२-२४०
विद्वन्मुग्धवच्चैव	११-९३	विद्राव्यमाणं सैन्यं तं	२६-१९४
विद्धि भीमेन निष्पिष्टान्	२१-३६४	विद्राव्यमाणां पृतनां	२७-६४
विद्ववा शापं प्राप तस्मात्	११-१७०	विद्वान् जीवं विष्णु	२२-८०
विद्या सुशिक्षिततमा	१९-११५	विधाय चक्रदारितं	१७-२११
विद्याः समस्ता अददाच्च	११-१३७	विधाय तान् निरायुधान्	१७-१४५
विद्यारतेर्विदुरो नाम	११-१३५	विधाय तौ तृणोपमौ	१७-२३६
विद्याङ्गयोऽर्थो धर्मस्य	२९-४६	विधाय बाहुयोधकः	१७-११६
विद्युजिह्वः प्रमाथी	८-३५	विधाय भक्तवाञ्छितं	१७-२१२
विद्यैव देया भवता ततः	१५-१९	विधाय भीष्मं विरथं	२३-४३
विद्योपजीवनं धर्मो	२२-३४३	विधूय तेन प्राद्रव	२३-२२
विद्योपजीवनं नैव	१८-११	विधूय सर्वांश्च हरिप्रवीर	८-६५
विद्राप्य बाणैरथ रत्न	२०-१४३	विधूय सैनिकांश्च स	१७-२७९
विद्राप्य सर्वामपि	२५-१०४	विधूयमाने गुरुणो	२६-७९
विद्राप्य सेनामपि	२५-१०५	विधेर्निषेधस्य च नैव	२२-७०
विद्राप्यमाणं स्वबलं	२५-२४	विधेहि पादपङ्कजे	९-६८
विद्रावयत्याशु कुरुन्	२६-१०	विना प्रणामं पूज्यस्तु	२९-२८
विद्रावयन् रौहिणेयो	२२-११६	विना भवद्गलं क्वचित्	१७-९८
विद्रावयामास तदा	२६-३३	विना यत्नं न हतो	२२-८३
विद्रावयामास स बाण	२६-२३७	विना विष्णुं निर्णयो	२१-१६८
विद्राविताखिलकपिं	८-५३	विनाऽपराधाद्धि ततो	१२-४
विद्रावितास्तेन महा	२६-२६५	विनाश्य देवपक्षिणो	१७-९०
विद्राविते बाणगणैश्च	२०-१३०	विनिन्दयेदिति ध्रुवं	२१-३३९
विद्रावितो यो बहुशः	११-२०८	विनिन्द्य तान् सुसत्त्व	३०-१६७

विनिन्द्य तौ क्रुधा स्फुरन्	१७-१६	विबोध्य शाङ्गोत्थरवैः	२०-१२८
विनिर्णयो नास्त्यमुना	३२-१६१	विभज्य विप्रान् स निजं	३०-१४७
विनिर्ययौ द्वारवत्याः	३२-४०	विभासमानं निजरश्मि	४-४०
विनिश्चयं कुबुद्धयो	१७-२०	विभीषणश्च धर्मात्मा	९-१११
विनिश्चयं देवतमस्य	८-१६६	विभीषणेत्येव सूरैः	८-१६७
विनिश्चयार्थं देवकी	१२-१०८	विभीषणेनार्पितम्	८-२२६
विनिस्मृता आत्तशस्त्राः	२२-१९१	विभीषणोऽथाऽहं रघूत्तमं	८-१७०
विनैव वृष्णीन् विजये	२६-८९	विभीषयित्वा नृपतीन्	३०-१८
विनोत्तरां तां तु कथां	३१-६२	विभीषिताः सुप्रतीकेन	२६-१७
विन्दानुविन्दप्रमुखा	२६-१२९	विमानमारुह्य च पुष्पकं	८-१८५
विन्दानुविन्दावथ	२७-१७	विमुच्य द्वेषकामौ त्वं	३१-१८
विन्दानुविन्दावावन्तयौ	२४-२६	विमुच्य पक्षिपुङ्गवं	१७-११५
विन्दानुविन्दौ भ्रातरावेव	२०-४८	विमूर्च्छितं तं रुधिरौघं	२५-५९
विपरीतं तु यज्ज्ञानं	२-१४३	विमूर्च्छितं न चाहन्त्	१७-१२५
विपर्ययेण चासतामिति	२१-९५	विमूर्च्छितं सारथि	२६-२३६
विपाटितात्मकौपिनादि	१७-२३८	विमृष्ट सकलां सेनां	२७-४४
विपाट्य मत्स्यकोदरं	१७-१८५	विमोक्षयामः स्वजनान्	२१-१२५
विपुप्नुवुर्भयार्दिता	५-५०	विमोचयस्व तान् प्रभो	२१-७२
विप्रकन्याऽभवत् तत्र	१८-१०६	विमोहकं चान्यतमस्य	४-६०
विप्रत्वात्र विरुद्धयन्ते	२१-२३९	विमोहनायासुरसर्गिणां	१०-७०
विप्रवाक्यं मानयानः	३२-२१	विमोहितः प्राप्तसञ्ज्ञः	१६-२०
विप्रस्य तस्य वचनादपि	१९-९४	विस्थीकृतस्तथा धर्मसूनुः	२८-७
विप्रापहासात् कुत्सित	२०-१६४	विस्थीकृत्य कर्णं	२१-१८८
विप्राश्च केचिदतियुक्तमिमौ	१९-१३०	विस्थो व्यायुधश्चैव	२५-४३
विप्रेषु दण्डपटदर्भमहाजिनानि	१९-१३७	विश्रमयो हया द्रौणेः	२७-५७
विप्रैरितस्तत इतीरित	१९-१०६	विराटपर्वगं चापि	२-१६२
विप्रैर्युतावभिषिच्य	२९-१	विरिञ्चः सर्वजित् पूर्वं	२१-२०१
विप्रोऽप्ययं तमजमेमि	१५-४७	विरिञ्चशर्वपूर्वकैः	१७-५०

विरिशशर्ववाक्यतः	२१-८६	विव्याध गाढं स तु	२६-२३४
विरिशसृष्टैर्नितरामवध्यौ	३-५२	विव्याध तं केशवः	२०-९८
विरिशशर्वपूर्वकाः	७-४०	विव्याध तेनाभिहतः	२६-२६८
विरूपनेत्रोऽप्यथ यूपनेत्रः	८-१८६	विव्याध पार्थोऽपि तं	२६-६९
विरोचमानस्य सदा	२०-१३६	विव्याध बाणेन स	२६-८८
विरोधकृद् विष्णवधीन	२९-३८	विव्याध मर्मस्वति	२७-८०
विरोधिनः क्षत्रियाच्च	२९-२६	विव्याध मायामसृजत्	२६-३२
विलङ्घ्य चार्णवं पुनः	७-४८	विव्यास वेदान् स	१०-६२
विलज्जमानमीक्ष्य तं	२१-२१	विशश्रमुः सैन्धव	२६-१८३
विलासं दर्शयामासुर्ब्रह्मणः	१८-९८	विशसन्तं कृष्णं च	२८-१३३
विलासिविस्तृतोरसा	९-८३	विशेषतः केशवेन	२५-४६
विलुम्पस्यखिलान् धर्मान्	३०-४०	विशेषतश्च कृष्णस्य	१८-१४७
विलोकयन् वक्रमृषेः	४-२६	विशेषतो जनार्दनः	२१-२६४
विलोडयामास बलं	२६-९९	विशेषतो ध्वजसंस्थे	२०-२२७
विलोलयामास च	२६-५८	विशेषतो भीमबलं	२२-२१
विवर्धमाने लोकदृष्ट्यैव	१२-९४	विशेषतो भीमसखा	२०-६
विवस्वतो योऽवरजो	२०-१४०	विशेषतो भ्रातृभिरग्न	२१-२८५
विवादेन च कीर्तिः	२१-२४१	विशेषतो राममुखेन्दु	४-२
विवाहनं निरायुधं	१७-१२५	विशेषतो हरेर्जये	१७-१००
विवाहनं निरायुधं	१७-२६५	विशेषतोऽप्येष पितैव	१२-५२
विवाहनं निरायुधं क्षणात्	१७-२५३	विशेषनामापि समाह्वयत्	१२-१२८
विवाहबान्धवा रणे	२१-७०	विशेषनाम्नैव समाहुताः	१२-१२८
विविदाद्यैर्हि तैः पश्चाद्	२-४६	विश्वकर्मकृतत्वात्	२१-२२१
विवेचयद्देवनृपौघ एको	३०-१३२	विश्वस्य वाक्यं रुद्रस्य	११-१०४
विवेश तत्र केशवो	१७-४७	विश्वासिता विदुरपूर्ववचोभिरेव	१९-४४
विवेश तत्र संयुगं	१७-२०६	विश्वेषां देवानामवतारा	२०-५०
विवेश दिव्ये मणिका	२४-६२	विषज्जन्तीमीक्ष्य तैः	२२-२६५
विवेश नन्दस्य गृहं	१२-८३	विष्कम्भो नाम रुद्राणां	११-५६

विष्टं बिलेष्वथ नृपान्	१९-७९	विष्णोस्सदैवातिवशात्	१-२६
विष्टे जगद्गुरुतमे बलवीर्यं	१३-११६	विष्णवाज्ञयैव विदुषा	१-१३६
विष्णुः समस्तसुजनैः	२२-१७३	विष्णवाधिक्यविरोधीनि	१-३६
विष्णुज्ञानं प्राप्य सर्वे	१२-११	विष्णवाविष्टा यज्ञनाम्नी	२०-७१
विष्णुनैवोभयं यस्मात्	२८-१५१	विष्णवावेशी बलवान्	१२-१११
विष्णुर्जयन्त इत शम्भुसहाय	१९-२३	विष्वक्स्थितान् यदि	६-६
विष्णुर्हि दाता मोक्षस्य	१-७८	विसर्जयस्वेह शरं	४-५४
विष्णुलोकस्थितो मुक्तैः	२१-५८	विससर्ज धनुः पापा	२५-२
विष्णुवैष्णववाक्येन हानिः	२९-४२	विसृज्य च ब्राह्मणादीन्	२३-१
विष्णुश्च शक्रेण सहेत्य	२०-२३४	विसृज्य धावन्तम्	२२-३६९
विष्णूक्तं शङ्करोक्तं च	१८-१२२	विसृज्य पार्थतं	२७-७०
विष्णुकृष्टः कथितो	२०-१७	विसृज्य भीमं स च	२६-२२
विष्णोः प्रसादात् स कृते	११-६	विसृज्य रत्नानि नरां	२२-८
विष्णोः स्वरूपं पप्रच्छ	२४-३९	विस्तारे कृष्णनिहता	९-१२९
विष्णोरभीष्टं वधम्	२६-४१	विस्तारे भीमनिहताः	९-१२८
विष्णोराधिक्यं तानि	२०-१७	विस्तीर्णवक्षाः कमल	१०-५४
विष्णोराधिक्ये क्षत्रियाणां	२०-२३	विस्मरयामास च तं	३०-१२०
विष्णोरुक्तानि सूत्रेषु	१-४५	विहाय तं जग्मतुः	२७-८३
विष्णोरेव न चान्यस्य	३०-१२५	विहाय देहमुल्बणं	१७-२९५
विष्णोरेवाङ्गतामाप्तुं	११-१०	विहाय रोहिणीसुतं	१७-२९४
विष्णोर्जातायास्य दुर्गं	२०-९१	विहाय सैनिकांश्च तौ	१७-२६४
विष्णोर्दत्तात्रेयनाम्नः	११-३	वीक्ष्य प्रत्यस्त्रहीनं	२७-१०२
विष्णोर्भागवतानां च	२९-१९	वीक्ष्यातिकायं तमभिद्रवन्तं	८-१८८
विष्णोर्मुखाद् विप्र	२२-८५	वीक्ष्यैव तां निपतिताम्	६-४
विष्णोर्मुनिः स निजगाद	१४-१३	वीटामुखं ध्यानपरं	३१-६७
विष्णोर्लिङ्गानुसारित्वात्	३०-५२	वीन्द्रादिकैरप्ययुतः	३२-२८
विष्णोर्वशे तत्र हेयं	२२-७८	वीन्द्रेणयोस्तदपरे	१-१४
विष्णोस्तदनुगानां च	३०-५३	वीन्द्रेणशेषानुगतः स्वयम्भूः	३२-२८

वीराणां शास्त्रविदुषां	२-१६३	वृन्दावनं यदधिवासत	१४-७
वीराध्वानं ययुः सर्वे	३२-५७	वृन्दावनं यियासुः	१३-२६
वीरान् रणायाभिमुखान्	२७-१३१	वृष्ट्याद्यभीप्सितसमस्तकरा	१९-१७
वीर्ये शौर्ये बले नान्यः	२-१७३	वृष्टोरुवार्यथ निरन्तर	१३-६६
वृकोदरस्तद्वचने स्थितः	२७-१६९	वेगे च लाघवे चैव	२-१५९
वृकोदरादिभिस्तु	२१-१३	वेददृष्टश्च धर्मोऽयम्	२८-२०६
वृकोदरे यतोऽखिला	२१-८३	वेदना नो न महती	३२-९३
वृकोदरेण हन्यते	२१-१०१	वेदप्रामाण्यविषये	२२-३२६
वृकोदरोऽजयनृपान्	२१-१८५	वेदप्रामाण्याद् वत्सरा	२२-१०४
वृक्षं त्वसौ प्रतिनिधाय	१९-१३८	वेदशास्त्रात् परं नास्ति	२-६९
वृक्षान् पक्षीभकीटान्	५-४	वेदा अप्युत्तमस्त्रीभिः	२९-३३
वृक्षाश्च पर्वतगताः	७-२	वेदा ह्यदोषा इति पूर्वमेव	२०-१५
वृणीष्व प्रतिवीरं च	२८-५५	वेदांश्च पञ्चरात्राणि	१-८४
वृण्वेकमस्मास्विति	२१-१३५	वेदांश्च सर्वान् सहित	९-११९
वृतः सहस्रायुतकोट्यं	८-७०	वेदाधिक्यं शैवशास्त्राणि	२०-१६
वृतश्च देवकण्टको	१२-४०	वेदानुजीविनो विप्राः	२१-२८८
वृतो निशम्यैव सभाः	२१-५०	वेदान् सकृन्निगदितान्	१४-३
वृतोऽत्र कुन्ती रविसुनु	३१-५८	वेदाश्च सर्वे सहशास्त्र	१०-३८
वृत्तान्तं कथयामास	३०-६६	वेदेतिहासांश्च पुराण	३२-१५९
वृत्ते द्वन्द्वमहायुद्धे	२५-२३	वेदेश्वरेणापि यदूत्तमेन	२८-१८९
वृत्रं हत्वा महानासे	२२-३३३	वेदेश्वरो ददौ दिव्यं	२८-२१५
वृत्रहत्या यथेन्द्रस्य	२२-३३४	वेदेषु च परो विष्णुः	१-६०
वृथा कर्माकृतिः क्वापि	२९-१९	वेदेषु सपुराणेषु	१८-१३९
वृथा न ते बाहुबलं	१६-२४	वेदोत्तमं तच्च विधातु	१०-५९
वृथा यदि स्यात् पौरुषं	२२-७०	वेदान्तं तं द्रावयित्वा	२२-१९६
वृद्धिश्च तस्मादधिका	२०-१०	वेष्टयित्वैव तं भीमं	२२-३४५
वृन्दारकः पौरवश्च	२६-१३०	वेष्टितं वारुणास्त्रेण	२६-२९२
वृन्दारका मन्दरमेत्य	१०-५	वैकर्तनमपोवाह	२७-४१

वैकर्तनेन शरसश्चय	२७-३८	व्यद्रावयद् बाणगणैः	२६-९
वैचित्रवीर्यं स्वकुलस्य	२४-६४	व्यधाद् गदं च तौ रणं	१७-२७८
वैचित्रवीर्यतनयाः कृपतो	१४-६१	व्यधाद्धरेः प्रतीपकं	१७-८०
वैचित्रवीर्यतनयाः सह	१९-१६६	व्यमोचयो वृकोदराद्	२१-३७४
वैचित्रवीर्यतनयेन	२१-३०८	व्यथोद्यमाः पुनरपि	१४-८७
वैचित्रवीर्यनृपति	२१-३०९	व्यवधानस्ततो रामे	९-२५
वैचित्रवीर्यमवदत्	२४-७१	व्यवासयन्निजान् जनान्	१७-११७
वैचित्रवीर्येऽत्र सदारबन्धु	३१-५५	व्यश्नूतध्वजं चक्रे	२७-७४
वैदिकव्यवहारेषु	२३-५	व्यसून् गजान् प्रक्षि	२६-१५६
वैपरीत्येन तस्याऽसीद्	१८-४८	व्याघ्रेश्चरं नाम लिङ्गं	२०-२२
वैवस्वतायोत्तमसंविद्	३-४४	व्याचक्रुः शक्तिमन्तो	२२-४२०
वैवाहिकीं कृतिमथ	१९-१५८	व्यापादिते निजपतौ	५-२४
वैशम्पायनमेवैकं	१०-७६	व्याप्तोऽहं सर्वगोऽनन्तो	२१-४६
वैशेष्यमात्मभवनस्य	९-४५	व्यावृत्य नेत्रे कुपितो	२६-२३२
वैशेष्यमात्मसदनस्य हि	९-४३	व्यासं तमीक्ष्य भगवन्तम्	१९-१५३
वैश्यो यस्मादुरुजस्तेन	२२-८७	व्यासदत्तोरुविज्ञानात्	२५-१३६
वैष्णवत्वं क्रमात् वृद्धं	३०-१६६	व्यासप्रभावाच्च कलौ	३२-१२८
वैष्णवानि पुराणानि	१-३२	व्यासप्रसादात् सुत	११-१६६
वैष्णवान् पञ्चरात्रांश्च	१०-८३	व्यासभार्गवयोः साक्षात्	२१-२४२
वैष्णवान् सन्ततत्वाच्च	९-१०४	व्यासरूपेण तद्ग्राह्यं	१-४२
वैष्णवेष्वपि मर्त्यैर्यत्	३०-१६४	व्यासस्तदा तानमि	२६-४९
व्यचारयन् हरेः सुताः	२१-१२	व्यासस्यैवाज्ञया तत्र	२-१०
व्यचूर्णयत् तानखिलान्	१०-७	व्यासस्वरूप इह चेत्य	१९-५२
व्यज्ञापयन् स्वलोकाणि	३२-१३	व्यासस्वरूप उरुसर्व	१४-५९
व्यञ्जयामास धैर्यं च	२७-१३०	व्यासाज्ञया भाष्यवरं	३२-१६३
व्यत्यासः प्रातिलोभ्यं	९-१३५	व्यासात्मको हरिरनन्तसुख	१९-५८
व्यत्यासादीन् समभेदान्	९-१३४	व्यासात् परात्मत उवाच	१५-३
व्यत्यासास्त्वेवमाद्याश्च	९-१३१	व्यासादवाप परमात्म	१५-६

व्यासावतारे निहतः	११-२०१	शक्तस्य चापि हि गदा	१४-१३
व्यासे प्रयातेऽपि सुतत्त्व	३२-१३०	शक्तिं तु तद्रथगतां	२६-१६४
व्यासेन मोचितोऽथैकः	२८-३५	शक्तोऽपि नाऽत्मानम्	२२-३२८
व्यासेनैव पुराणेषु	१८-२८	शक्तोऽप्यहं त्वां न	२६-१२४
व्यासो हरिस्तत्र समीक्ष्य	३१-५७	शक्यानि नैव मनसा	९-४२
व्यासोऽपि पाण्डुतनयैः	१९-६५	शक्याश्च नैव भवतां	१४-५८
व्यासोऽप्यदादिह पात्र	१९-१६३	शक्यो न ते रघुवरेण	५-३०
व्यासोऽभिगम्यावदत्	२२-१५	शक्रस्य मुनयः सर्वे	२१-५९
व्यासोऽम्बिकासुतं प्राह	२२-३४	शक्रस्येदं खाण्डवं तेन	२०-२१९
व्यासोदितेन मन्त्रेण	२२-१३७	शक्रात्मजं तदनु पर्वत	१९-१६९
व्यूढश्चतुर्धा भगवान्	३-१०	शक्रात्ररतनोर्यासि यस्मै	१८-१३२
व्यूहात्तृतीयात् पुनरेव	३-१६	शक्रे विहीने दितिजैः	१०-४
व्योमश्च नाम मयसूनुः	१३-८२	शक्रोऽग्रहीत् तं प्रहसन्	२०-१३०
व्रजन्ति जन्मनोऽनु मे	२१-१६	शक्रोऽनुसंस्मृतसुर	१३-६६
व्रजन् मृगार्थी तृषितो	११-४७	शक्रोऽप्युवाचैनमिदं	३२-९९
व्रजन् विवाहार्थमसौ	२२-३६४	शक्रोऽर्जुन इति श्रुत्वा	२९-९
व्रजस्व मानुषीं तनुं	२१-८०	शङ्करं दर्शयित्वैव	१८-१२५
व्रजाम तं सुखार्थिनो	१७-१४	शङ्कराद्याः सुरा यत्र	३०-७३
व्रजेति स प्रतिश्रवं	२१-२१	शङ्खं ददुस्तस्य देवा	२२-३०९
व्रतं भीमस्यास्ति नैव	२०-७९	शतं दुर्योधनदांस्ते	९-१२७
व्रीडां ययुर्भीमसेन	२२-३५५	शतं सपशकं रणे	१७-२६७
व्रीडानताच्छविमुखः	१४-४२	शतक्रतोः सभां तु तां	१७-११४
व्रीडितो नेति तं चोक्त्वा	२२-४००	शतद्रुयं योजनानानां	२०-१०८
श		शतधन्वानं हन्तुमैच्छत्	२०-२९
शरूपमाश्रिता वायुं	१८-९४	शतबलिपनसाख्यौ तत्र	८-१०६
शरूपे तु रतेर्वायौ	२-१२६	शतात्मना विभेदिताः	१२-३६
शशीलकोऽहं यत एव	३२-१४६	शतोत्तरमिति ज्ञेयं	३०-१६५
शकुनिं त्वक्षकितवं	२१-३५०	शक्त्या हनिष्यामि	२५-९६

शत्रुघ्नं च तदन्येषु	८-२२९	शरेण तेन विष्णुना	९-७९
शत्रुघ्नतो लवणमुल्बण	९-१७	शरेण मारीचमथ	४-८
शत्रुघ्नयुक्तोऽभिसमेत्य	८-२२८	शरेण येन चाकरोत्	९-८०
शत्रुघ्नस्तु ततः पश्चात्	२-४४	शरैः शरानस्य निवार्य	८-५९
शनैः सञ्ज्ञामगमयद्	३१-२२	शरैः शिरांसि प्रचकर्त	२२-३१३
शन्तमेन करेणाथ	३१-२२	शरैः समस्ताः प्रदिशो	२७-४९
शब्दः शतं दशसहस्रम्	१-१७	शरैस्समस्तान् विरथां	२५-१२४
शब्दः स येन निपपात	१३-१०५	शरैर्विध्यत् स च	२६-१५५
शब्दादयश्चाऽसुरतीव	३०-२५	शरैरुत्कृत्य समरे	२६-१४६
शब्दाश्च सर्वे श्रवणाति	९-८	शरैर्वितस्तिमात्रकैः	१७-१६०
शब्दो बहुत्ववचनः	१-१६	शरैस्तदीयैः परमास्त्र	२६-१२३
शमयामास पार्थ च	२६-२८४	शरैस्तु तान् षड्भिर्मोघ	८-७३
शमयामास सद्वाक्यैर्गुणान्	२८-२२५	शर्वं प्रति तवाहं तु	२२-१६३
शम्भोर्वरादनुगतश्च	१३-७८	शर्वत्रातं नामाजनयत्	२०-२८
शम्भोर्वरादपि च तस्य	१३-१०९	शर्वप्रसादजबलादिति	६-५
शरं च कण्ठकूबरे	१७-२८४	शर्वोऽपि सर्वसुरदैव	२२-१७०
शरं शरीरनाशकं	१७-१५६	शल्यं च पाण्डवानेव	२४-३०
शरकूटेन पार्थः स	२७-५४	शल्यं सेनापतिं कृत्वा	२८-१
शरणार्थं याचितत्वात्	१८-८५	शल्यश्च नाम्नाऽखिल	११-१५९
शरण्यं शरणं जग्मुः	३०-८५	शल्यश्च राज्यं पितृदत्त	११-१६०
शरद्वृतो जातमपश्यत्	११-५४	शल्यस्तदा धर्मसुतं	२७-८१
शरद्व्रांस्तु तपः कुर्वन्	११-५५	शल्यस्तु शरसङ्घनैः	२८-१३
शरानमोघान् सततं	२७-५०	शल्यो गदां समादाय	२८-१७
शरान् विमुजता तेन	२७-५४	शल्यो बाह्वीकः कृत	२५-११३
शराभ्यां प्रेषयामास	२६-६०	शल्योऽथ भीमोऽभि	२६-५
शराम्बुधार आशु तं	१७-१५८	शल्योऽन्यं रथमास्थाय	२८-२२
शरासने मारुतिना	२७-९	शल्योऽपि सर्वदेशेषु	२७-३१
शरेण तेन पीडितः	१७-१६४	शवाः प्रायो बहुत्वेन	२८-२२१

शशंस कृष्णं च धनञ्जयं	२७-१८४	शापाद्वराप्सरसमेव	५-४५
शशंस चाश्लिष्य	८-२०१	शापानुग्रहमस्याथ	१८-११३
शशंस धर्मसूना	२१-२९६	शारीरदण्डविषये वैश्य	२९-२३
शशंस सत्यैः सद्वाक्यै	२४-४९	शारीरदण्डसन्त्यागः	२९-२२
शशक्षतोत्थोपम	४-२७	शार्ङ्गं शरांश्च निशितान्	१४-२२
शशाक च द्रष्टुममुं	२७-१४६	शार्ङ्गासिचक्रदरतूणगादाः	१४-२१
शशाक नैवाथ यदा	४-४७	शार्दूलचेष्टामकरोच्च	२७-१७१
शशाङ्कपुत्रादभवत्	११-१	शार्वं तपः करोतीव	२२-१६२
शशाप चैनं मुनिरुग्र	२२-२२	शार्वद्वाराद्विगतमृत्युषु	८-१३
शशाप तास्तदा ब्रह्मा	१८-९९	शास्त्राणां निर्णयस्त्वेष	१-५३
शशाप धनदो देवः	११-११३	शास्त्रान्तराणि सञ्जानन्	२-६
शशाप मानुषेषु त्वं क्षिप्रं	१८-१३२	शिक्षयामास सद्धर्मान्	३१-२८
शशाप यादवेशानं त्वया	२८-२१६	शिक्षां पार्थस्याधिकां	२०-१९४
शशाप सर्वनारीणां	२८-२२३	शिक्षामवाप्य द्विज	११-१९०
शस्त्रसङ्ग्रहकाले तु	२६-१६७	शिखण्डिनं वारयामास	२५-११९
शस्त्रादित्सुः फल्गुनो	२०-१५२	शिखण्डिनो रक्षकः	२५-११०
शस्त्रास्त्रवर्षस्य कुर्वन्	२२-२८३	शिखण्ड्याद्यैर्मातुलैश्च	२८-११
शस्त्रास्त्रविद् वीर्यवान्	१२-९६	शितैर्वरास्त्रमन्त्रितैर्न	७-२५
शस्त्रास्त्रवृष्टिमभितो	१४-३०	शिनिप्रवीरे तु गते	२६-१०९
शस्त्रैरस्त्रैर्द्रुमपूगैः	१६-१७	शिनेः सुतात्मजोऽप्यसौ	१७-२८३
शान्तेषु वाक्यादात्मनो	२०-२०७	शिरः शरेणाऽशु समुन्मथ	८-१७५
शान्तो भवेत्येव मयोदितः	११-१६	शिरः शरेणोत्तम	८-६८
शान्त्यर्थमेव च विभो	२८-१६०	शिरस्तु तस्य ग्रहताम्	१०-३१
शापात् सुपापा आभीराः	३२-४१	शिरांसि वीरो बलवा	२५-७६
शापात् स्पृधा पतिमवाप्य	१९-४९	शिरो गुदे पाणिपादौ	२३-२६
शापादेवार्जुनञ्जण्ड	२३-७	शिरो जहार कौन्तेयः	२७-५३
शापाद् विमुक्तिमतितीव्रतः	१९-५१	शिरो जहार देवता	१७-२५४
शापाद्धिरण्यगर्भस्य	११-८७	शिरो निकृतं भुवि	२६-१८६

शिरो निधायाऽशु	२६-१२३	शुक्रेणोत्पादिता कृत्या	२२-४०३
शिरो ममर्द तरसा	८-५१	शुक्रोक्तमन्त्रबलतः पुर	१४-७५
शिलां समादाय तम्	८-७५	शुद्धक्षत्रियधर्मेषु	२६-२९४
शिलोज्ज्वल्यैव हि	११-६८	शुद्धे क्षत्रियधर्मे हि	३१-३९
शिवं च शक्रार्थमुपागतं	२०-१२९	शुद्धे भागवते धर्मे निरतो	१८-४
शिवं शेषं गरुडं	२०-६८	शुद्धैव सा हि तत एव	१९-१८५
शिवदेहस्थितो विष्णुः	१८-१२०	शुना पुरोडाशमिव	३२-१३२
शिवप्रसादसम्भवौ	१७-२२४	शुभं महत् स्वल्पफलं	३०-१७
शिवशास्त्रेऽपि तद् ग्राह्यं	१-५२	शुभमस्मृतवर्णो रक्तपाद	१०-५३
शिवश्च नः परा गतिः	१७-१९	शुभां गतिं न तु व्रजेद्	१२-१६
शिवस्तदा देवगणाः	४-४७	शुभां गतिमयं यायाद्	३१-२७
शिवस्वरूपं स्तम्भितं	२२-२४८	शुश्रूषणाय परमस्य	१३-१२५
शिवागमेषु शिष्यकाः	१७-७१	शून्याभिधं दोषविरुद्ध	३२-१४६
शिवादिसर्वरुद्राणाम्	११-११	शूस्य पुत्री गुणशील	११-१४२
शिवेन दत्तं धनदायातिसत्त्वं	२०-१०६	शूराच्छूद्रां जातां	११-१५६
शिशून् स्त्रियश्चैव निहन्तुमुग्रः	२८-१४२	शूरात् स जातो बहुगो	११-२१९
शिष्यं त्वशक्तमिह मे	२६-१६५	शृङ्गं च दत्त्वा मणि	२०-१३२
शिष्ययाज्योपलब्धैर्वा	२९-२४	शृङ्गारकैवल्यमभीप्समानः	१२-१३०
शिष्यस्नेहाद् वासविः	२६-११८	शृङ्गाररूपं केवलं	१२-१३०
शिष्याय सत्यं भवति	१-१२४	शृङ्गाररूपो नकुले	१२-१३१
शिष्येऽमुना प्रतिहतः	१९-१२५	शृणुष्व राजसत्तम	१७-१२
शिष्यैरेतत् कारितं मे	१८-८२	शृण्वन्त एभ्यः परमा	२२-७
शिष्यो महेन्द्रस्य हते	११-२२६	शृण्वन्त एव हि सदा	१९-२२३
शीर्णः पपात च मृतो	१३-८१	शृण्वे वीर उग्रमुग्रं	१-१००
शीर्णां सेनां प्रविविशु	२६-१९२	शेते निजानन्दममन्द	३-३३
शुकं तमाशु प्रविवेश	१०-७३	शेषं च मध्यकरणे	१०-८२
शुकी हि भूत्वा ह्यगमद्	१०-७१	शेषं शिवं चेन्द्रमथेन्द्रतः	३-२०
शुक्रेण लब्धममुतः	१४-७०	शेषं हरेरंशयुतं न	८-८६

शेषस्तयोरेव हि जीवनामा	३-१४	श्रान्तेषु तेष्वेक उरुक्रम	१०-१३
शेषस्तव भ्रातृसुतो	१२-९६	श्रिया भुवा चैव यथा	३०-१०
शेषा यास्यन्ति तच्छेषा	९-९८	श्रीमद्भारतगानां विष्णोः	२-१७९
शेषो रुद्रः सुपर्णो	८-२३३	श्रीब्रह्मरुद्रौ शेषश्च	२-२९
शेषोऽथ पैलं मुनिम्	१०-७४	श्रीवत्सार्थे दग्धवक्ष	२२-२०२
शैनेय उत्थाय निवार्य	२६-१०५	श्रुतं तदा कुपितौ तौ	२३-४४
शैनेयपाञ्चालमुखाश्च पार्थम्	२७-१६३	श्रुतायुधं नदीजातं	२६-६१
शैनेयपूर्वेषु रथोज्जितेषु	२६-१८	श्रुतायुधः सैन्धवश्च	२४-२७
शैनेयमूचे परसैन्यमग्रे	२६-९२	श्रुतायुरच्युतायुश्च	२४-२७
शैनेयेन गृहीतोऽथ	२८-३५	श्रुतास्ते भीमनिहता	२४-३
शैलोपमानस्य च	८-१००	श्रुतिश्च तत्परा तद्रुत्	१-१२९
शैवं तपस्ते विपुलं	३२-१५१	श्रुत्वा कृष्णा भ्रातरश्च	२२-३५५
शैवं पदं प्रामुमेव	२२-२४८	श्रुत्वा खरप्रभृतिभिः	५-१७
शैवदर्शनमालम्ब्य	२-१२१	श्रुत्वा च ते प्रोचुः	१२-७४
शैवागमाखिलविदत्र	१४-११	श्रुत्वा जलेशात् स मया	११-२१८
शैवान् पाशुपतांश्चक्रे	१०-८३	श्रुत्वा तत् कृपयाऽऽविष्टः	३२-९५
शोच्यां दशामुपगतेषु	१४-३४	श्रुत्वा तदा पर्यतप्यत्	२५-१३६
शौर्यप्रकाशनायैव	२४-५२	श्रुत्वा तदीयवचनं	१९-१०४
श्यामं नितम्बार्पितरत्न	१०-२३	श्रुत्वा तमुग्रबलमत्युरुवीर्यमेव	१९-७९
श्यामावदाते जगदेकसारे	४-१२	श्रुत्वा तयोक्तं तु तदैव	१२-७३
श्यालो हरस्य गिरिपक्ष	७-३	श्रुत्वा तु किर्मिरवधं	२२-२२
श्रद्धा द्वितीयाऽथ तयोश्च	३-१३	श्रुत्वा तु तद् य इह	९-६०
श्रमेण संयोजयताशु	८-१७९	श्रुत्वा त्वदुक्तीः पुरुषेषु	११-२०१
श्राद्धकर्मण्यधिकृता	३१-३३	श्रुत्वा दासीवचनात्	२२-३६६
श्राद्धदानानि बहुशश्चक्रुः	३०-६८	श्रुत्वा निनादं प्लवग	८-१४६
श्राद्धाय वित्तमाकाङ्क्षन्	३१-२९	श्रुत्वा प्रतिज्ञां पुरुहूत	२६-५४
श्राद्धार्थं हि पयः	३०-१५८	श्रुत्वा प्रमोदोरुभरः	८-२२८
श्रान्ताश्च तेऽतो विबुधाः	१०-१०	श्रुत्वा भौमः कृष्णमायातम्	२०-९७

श्रुत्वा मुकुन्दमुखनिस्सृत	१३-७६	श्रुत्वैव तत्रेत्यवदत्	२१-२८४
श्रुत्वा ययौ सूर्यजमा	२४-७६	श्रुत्वैव तन्मगधराज	१४-१०
श्रुत्वा युधिष्ठिरो	३१-३०	श्रुत्वैव राजवचनं	१३-१२४
श्रुत्वा रावं सारमेयस्य	१५-६१	श्रुत्वैव लक्ष्मणम्	५-३४
श्रुत्वा वचः स पवन	२२-४४	श्रुत्वोद्धवो निगदितं	१४-११२
श्रुत्वा वाक्यं तस्य युद्धे	१६-२९	श्रेष्ठापराधान्नान्यदोषस्य	२०-१५८
श्रुत्वा विराटोऽनुययौ	२३-३३	श्वशुरादैहिकवराः	२१-३७२
श्रुत्वा वृद्धं कृष्णवर्णं	१५-३४	श्वाफल्किनो गृहममुं	१४-९५
श्रुत्वा स कंसहृदि	१३-९१	श्वासमात्रावशिष्टं च मरणाय	२८-२७
श्रुत्वा समस्तं भगवान्	२२-२७	श्वेतदत्तां तथा माला	९-२२
श्रुत्वा हनूमदुदितं	८-१	श्वो देहि मम देहं	११-११२
श्रुत्वा हली कृष्णवाक्यं	२०-२०५	श्वोभूते सा तु गन्धर्व	११-११६
श्रुत्वाऽतिकोपरभसा	१३-८४	शृणुष्व मेऽथापि यथा	४-१६
श्रुत्वाऽथ कृष्णमुपयातमुरु	१९-१७४	शृणुष्व राम त्वमिहोदितं	४-४४
श्रुत्वाऽथ शङ्करवम्	१४-३७	ष	
श्रुत्वाऽप्युक्तं न तत्याज	२८-९१	षट् कन्यकाश्चावरजा	१२-६
श्रुत्वाऽशु कार्यमवमृश्य	५-२९	षट्त्रिंशाब्दं पुनः कृष्णः	३२-१०
श्रुत्वाऽस्य कर्म परमं	१९-९३	षण्ढो भवेत्येव तया	२२-१४५
श्रुत्वाऽस्य वाक्यं रभसा	२८-५८	षण्णवत्यङ्गुलो यस्तु	१-१२१
श्रुत्वाऽस्य वाक्यमति	२७-३६	षण्णां च मध्यगमुदीर्णभुजं	१९-१०७
श्रुत्वाऽस्य वाक्यमवमृश्य	६-८	षण्णां पृथक् पृथगदात्	१९-१६२
श्रुत्वासहन् तद्	२२-२१	षण्मासेऽतिगते	२२-१२५
श्रुत्वास्य दुःखमथ	६-३	षष्ठे काले यस्त्वयाऽसादितः	२२-३२८
श्रुत्वास्य शब्दमतुलं	६-१८	स	
श्रुत्वैतद्रामवाक्यं	५-८	स आगत्यावदत् तत्त्वं	२४-४०
श्रुत्वैव तत् पवनजो	२१-२४३	स आजगाम भीमेन	२२-३००
श्रुत्वैव तद् दुःखितमाश	२९-३	स आज्ञया ब्रह्मण आह	२०-१४९
श्रुत्वैव तद् वृष्णायः	२२-२२५	स आत्तधन्वा सशरो	८-१३७

शेषस्तयोरेव हि जीवनामा	३-१४	श्रान्तेषु तेष्वेक उरुक्रम	१०-१३
शेषस्तव भ्रातृसुतो	१२-१६	श्रिया भुवा चैव यथा	३०-१०
शेषा यास्यन्ति तच्छेषा	९-९८	श्रीमद्भारतगानां विष्णोः	२-१७९
शेषो रुद्रः सुपर्णो	८-२३३	श्रीब्रह्मरुद्री शेषश्च	२-२९
शेषोऽथ पैलं मुनिम्	१०-७४	श्रीवत्सार्थे दग्धवक्ष	२२-२०२
शैनेय उत्थाय निवार्य	२६-१०५	श्रुतं तदा कुपितौ तौ	२३-४४
शैनेयपाशालमुखाश्च पार्थम्	२७-१६३	श्रुतायुधं नदीजातं	२६-६१
शैनेयपूर्वेषु रथोज्झितेषु	२६-१८	श्रुतायुधः सैन्धवश्च	२४-२७
शैनेयमूचे परसैन्यमग्रे	२६-९२	श्रुतायुरच्युतायुश्च	२४-२७
शैनेयेन गृहीतोऽथ	२८-३५	श्रुतास्ते भीमनिहता	२४-३
शैलोपमानस्य च	८-१००	श्रुतिश्च तत्परा तद्रुत्	१-१२९
शैवं तपस्ते विपुलं	३२-१५१	श्रुत्वा कृष्णा भ्रातरश्च	२२-३५५
शैवं पदं प्रामुमेव	२२-२४८	श्रुत्वा खरप्रभृतिभिः	५-१७
शैवदर्शनमालम्ब्य	२-१२१	श्रुत्वा च ते प्रोचुः	१२-७४
शैवागमाखिलविद्वज्	१४-११	श्रुत्वा जलेशात् स मया	११-२१८
शैवान् पाशुपतांश्चक्रे	१०-८३	श्रुत्वा तत् कृपयाऽऽविष्टः	३२-९५
शोच्यां दशामुपगतेषु	१४-३४	श्रुत्वा तदा पर्यतप्यत्	२५-१३६
शौर्यप्रकाशनायैव	२४-५२	श्रुत्वा तदीयवचनं	१९-१०४
श्यामं नितम्बार्पितरत्न	१०-२३	श्रुत्वा तमुग्रबलमत्युरुवीर्यमेव	१९-७९
श्यामावदाते जगदेकसारे	४-१२	श्रुत्वा तयोक्तं तु तदैव	१२-७३
श्यालो हरस्य गिरिपक्ष	७-३	श्रुत्वा तु किर्मीरवधं	२२-२२
श्रद्धा द्वितीयाऽथ तयोश्च	३-१३	श्रुत्वा तु तद् य इह	९-६०
श्रमेण संयोजयताशु	८-१७९	श्रुत्वा त्वदुक्तीः पुरुषेषु	११-२०१
श्राद्धकर्मण्यधिकृता	३१-३३	श्रुत्वा दासीवचनात्	२२-३६६
श्राद्धदानानि बहुशश्चक्रुः	३०-६८	श्रुत्वा निनादं प्लवग	८-१४६
श्राद्धाय वित्तमाकाङ्क्षन्	३१-२९	श्रुत्वा प्रतिज्ञां पुरुहूत	२६-५४
श्राद्धार्थं हि पयः	३०-१५८	श्रुत्वा प्रमोदोरुभरः	८-२२८
श्रान्ताश्च तेऽतो विबुधाः	१०-१०	श्रुत्वा भौमः कृष्णमायातम्	२०-९७

श्रुत्वा मुकुन्दमुखनिस्सृत	१३-७६	श्रुत्वैव तत्रेत्यवदत्	२१-२८४
श्रुत्वा ययौ सूर्यजमा	२४-७६	श्रुत्वैव तन्मगधराज	१४-१०
श्रुत्वा युधिष्ठिरो	३१-३०	श्रुत्वैव राजवचनं	१३-१२४
श्रुत्वा रावं सारमेयस्य	१५-६१	श्रुत्वैव लक्ष्मणम्	५-३४
श्रुत्वा वचः स पवन	२२-४४	श्रुत्वोद्धवो निगदितं	१४-११२
श्रुत्वा वाक्यं तस्य युद्धे	१६-२९	श्रेष्ठापराधान्नान्यदोषस्य	२०-१५८
श्रुत्वा विराटोऽनुययौ	२३-३३	श्वशुरादैहिकवराः	२१-३७२
श्रुत्वा वृद्धं कृष्णवर्णं	१५-३४	श्वाफल्किनो गृहममुं	१४-९५
श्रुत्वा स कंसहृदि	१३-९१	श्वासमात्रावशिष्टं च मरणाय	२८-२७
श्रुत्वा समस्तं भगवान्	२२-२७	श्वेतदत्तां तथा माला	९-२२
श्रुत्वा हनूमदुदितं	८-१	श्वो देहि मम देहं	११-११२
श्रुत्वा हली कृष्णवाक्यं	२०-२०५	श्वोभूते सा तु गन्धर्व	११-११६
श्रुत्वाऽतिकोपरभसा	१३-८४	शृणुष्व मेऽथापि यथा	४-१६
श्रुत्वाऽथ कृष्णमुपयातमु	१९-१७४	शृणुष्व राम त्वमिहोदितं	४-४४
श्रुत्वाऽथ शङ्खचक्रम्	१४-३७	ष	
श्रुत्वाऽप्युक्तं न तत्याज	२८-९१	षट् कन्यकाश्चावरजा	१२-६
श्रुत्वाऽशु कार्यमवमृश्य	५-२९	षट्त्रिंशाब्दं पुनः कृष्णः	३२-१०
श्रुत्वाऽस्य कर्म परमं	१९-९३	षण्ढो भवेत्येव तया	२२-१४५
श्रुत्वाऽस्य वाक्यं रभसा	२८-५८	षण्णवत्यङ्गुलो यस्तु	१-१२१
श्रुत्वाऽस्य वाक्यमति	२७-३६	षण्णां च मध्यगमुदीर्णभुजं	१९-१०७
श्रुत्वाऽस्य वाक्यमवमृश्य	६-८	षण्णां पृथक् पृथगदात्	१९-१६२
श्रुत्वासहन् तद्	२२-२१	षण्मासेऽतिगते	२२-१२५
श्रुत्वास्य दुःखमथ	६-३	षष्ठे काले यस्त्वयाऽसादितः	२२-३२८
श्रुत्वास्य शब्दमतुलं	६-१८	स	
श्रुत्वैतद्रामवाक्यं	५-८	स आगत्यावदत् तत्त्वं	२४-४०
श्रुत्वैव तत् पवनजो	२१-२४३	स आजगाम भीमेन	२२-३००
श्रुत्वैव तद् दुःखितमाश	२९-३	स आज्ञया ब्रह्मण आह	२०-१४९
श्रुत्वैव तद् वृष्णयः	२२-२२५	स आत्तधन्वा सशरो	८-१३७

स आदिदेशावरजं	८-१७२	स एवमुक्तो नितरां	२२-४२९
स आश्रमाच्च नैष्ठिकाद्	१७-८४	स एवमुक्तो रथिनां	२६-४०
स आह चैनं परमं	४-१६	स एवमुक्त्वा प्रजुहाव	८-१३६
स आह नैष शक्यो	२६-१९९	स एवमुक्त्वा हरिराज	६-२६
स इत्थमुत्तवा नृपतिं	४-४३	स एष केशवः प्रभुः	२१-१०७
स इन्द्रवचनाच्छच्या	२२-३२५	स एष भोजेषु पुनश्च	११-१९४
स ईशो ब्रह्मरुद्राद्या	३०-४९	स औग्रसेने जनितो	११-१९५
स उग्रसेनावरजः	१२-१	स कञ्जयोनिप्रमुखैः सुरैः	१२-६६
स उच्चकाशेऽतिरथो	२६-५९	स कदाचिच्छिशुभावं	१३-४
स उद्धवात्माऽवततार	१२-१०१	स कर्णपुरतो भीमो	२६-२१०
स उद्धवो नाम यदु	१२-१००	स कर्णमाहूय युयोध	२६-२३९
स ऊर्ध्वबाहुर्भुवि	२६-७६	स कश्यपस्यादिति	३-६६
स एक एव केशवं	१७-२८९	स कस्यचित्र वशे	२२-८२
स एक एव तादृशस्त्वया	२१-९४	स कामतो हरिणत्वं	११-१७०
स एक एव पूरुषो	२१-९३	स कारणं नहुषात्	२२-३५३
स एकलव्य आशु तं	१७-१५६	स कालकेयदानवः	१२-४७
स एकलव्यो व्रणम्	१५-६१	स कालयावनोऽथ तं	१७-१०२
स एकवत्सपाश	१३-१८	स कीचको नाम बभूव	११-२१२
स एव च क्रोडतनुः	२६-२८	स कुम्भकर्णोऽखिल	८-१२४
स एव च प्रियो विष्णोः	२-१९	स कुम्भो विधातुः सुतं	८-२७
स एव च व्यासभृगुद्वह	३२-१	स कृष्णपत्रां घटे	१७-१२०
स एव तत्फलं पूर्णं	२१-१६८	स कृष्णभीमपार्थानां	२८-११५
स एव भगवान् कृष्णो	२-११५	स कृष्णयुग्मेन च	३०-१२८
स एव मुक्तिदाता च	१-११६	स कृष्णाद्यैः सान्त्वितश्च	२५-२९
स एव विष्णुरव्ययो	१७-१३१	स कृष्णोक्तमपि प्राप्य	२८-१८२
स एव शच्या सह	३-७३	स केवलं क्रीडमानः	२०-२३४
स एव सर्वत्र च	८-१८३	स क्रुद्धः प्रेषयामास	११-१०३
स एवमद्वा हरिदैवतः	३०-१३९	स क्रुद्ध्यतां नवनीतादि	१२-११९

स क्षिप्रमादाय हुताशन	८-८२	स चित्रसेननामक	१२-४४
स खड्गचर्मधारिणं	१७-१९५	स चित्रसेनेन धृत	२२-३९१
स खड्गचर्मभृद् रणे	१७-२६८	स चित्रसेनो वासवोक्तं	२२-३९७
स खड्गवरमादाय	८-४२	स चूर्णमायसं त्वद्	१७-७९
स गत्वा धृतराष्ट्रं तं	२४-२	स चेदिपाञ्चालकरू	२५-१२५
स गदामाददे गुर्वी तं	२७-१३	स चेदिपाञ्चालकरूश	२८-१४२
स गर्भवासाष्टकदुःखमेव	११-२५	स चेष्टितं चैव निज	४-६०
स गाढविद्धस्तु वृको	२६-१३२	स चैकलव्यो रामजितः	२२-२०६
स च कृष्णार्जुनाभावं	२२-४०६	स चैतयोः सखाऽभवत्	१७-२४६
स च नारायणो देवो	२५-५१	स चैनमभ्ययात् तथा	१७-२६८
स च ब्रह्माहं वासुदेवो	२२-२०४	स चोपविष्टो जगदीश	६-३२
स चक्रवद् भ्रमातुरं	७-२९	स जातमात्रः शिवपूर्वं	३२-१३९
स चन्द्रतो हसत्कान्त	१३-२९	स जाम्बवन्तमाशु	८-१११
स चाऽप पापस्तम	२२-२०७	स जाम्बवान् दैवतकार्य	३-७०
स चाऽम्बिकेयवीर्यजः	१२-४९	स जित्वा रुन्धतः	३०-९४
स चाऽश्विबीकाभिरथ	१५-३०	स जीवमानो न परः	८-२४६
स चाऽस वीर्याधिक	११-१२८	स जुह्वतस्तस्य चकार	८-१७३
स चाऽह दिष्ट्या जयसि	२२-४००	स तं न दत्तवांस्ततः	१७-२०३
स चाऽह सेनापतिरत्र	२६-११६	स तं समादाय ययौ	८-१५०
स चाद्य तस्मात् तपसो	११-२११	स तं समुत्पाट्य गिरिं	८-१५६
स चाप्सरस्तनौ सुतं	१७-८३	स तत्पिबन् कण्ठगतेन	१०-१५
स चाभवत् तयोः सखा	१७-२४५	स तत्र जज्ञिवान् स्वयं	११-१४९
स चारुदेष्णोऽपि हि	२०-१४१	स तत्र बध्वा शरपञ्जरेण	११-४७
स चार्जुनो नाम नरांश	१२-९९	स तत्र भुत्वा चिरकाल	११-१७
स चासुरान् रुद्रवराद्	३-५३	स तत्र मासत्रयमुष्य	१२-५८
स चासुरावेशवशात्	५-१०	स तत्सदो गतो वरात्	१७-१६९
स चासुरो बलिनामैव	११-२०७	स तद् दैवकृतं ज्ञात्वा	३२-४४
स चित्रसेनः प्रथमं	२२-३८८	स तद् विलिजावशतः	११-६५

स तद्रदाविधाताय	२६-२२१	स तेन ताडितो हरि	७-३२
स तद्रथानीकमुद्रावेगैः	२६-७२	स तेन ताडितोऽपतद्	१७-१५२
स तन्निशम्याप्रियम्	८-१७७	स तेन पाञ्चालगणान्	२६-८८
स तमाकर्णमाकृष्य	८-४८	स तेन पुंसां प्रवरेण	३२-४६
स तस्मै ज्ञानमखिलं	१०-८०	स तेन बाणैर्बहुभिः	२६-२३२
स तस्य दृष्टिमात्रतो	१७-१३१	स तेन भक्त्याऽभिगतः	२४-६१
स तस्य मागधो रणे	१७-१४८	स तेन भूमौ पतितो	८-८२
स तस्य विश्वासकृते	११-७४	स तेन रामोदरगो	४-५७
स तस्य सेनां विनिहत्य	२३-३४	स तेन वृक्षेण सहैव	२०-१२५
स तस्या अखिलं श्रुत्वा	११-१०७	स तैः पृषत्कैरवकीर्य	२६-१३०
स तस्यै स्वं वपुः	११-१०७	स तैः समस्तैर्बहुभिः	२५-१२४
स तान् क्रमेणैव	२६-७८	स तैः समावृतो विभुः	१-७४
स तान् मुहुर्विरथी	२५-११४	स तैरतिव्यथित	२६-२७०
स तान् विधूयाऽशु	८-१२६	स तौ भुजप्रवेगतो	१७-२५७
स तान् विधूयाभ्यप	२६-५	स त्वं भवस्वाऽशु	११-२२०
स तान् समर्च्य माधवः	१७-२४०	स दक्षिणाग्निश्च	२२-२१०
स तान् समस्तान्	२७-७८	स दग्धपक्षः सवितृप्रतापात्	६-५०
स ताभ्यां भ्रातृभिश्चैव	२९-१२	स दर्पमानसंयुतः	१७-२९
स ताभ्यां वज्रसदृशैः	२७-७०	स दिव्यमग्नं शकटाब्ज	२६-५५
स तु तं विरथीकृत्य	२६-२२५	स दुःखतप्तो निपपात	८-१३५
स तु तेन शरैस्तीक्ष्णै	२६-६२	स दुःखशासनोऽभवत्	१२-४३
स तु प्रपश्यन् स्वजनं	३२-१०७	स दुःखशोकाभिहतो	२८-११३
स तु युद्धवाऽतिकृच्छ्रेण	२२-२३८	स दुर्मुखस्याऽवसथे	३०-२१
स तु सर्वायुधक्षेपे	३०-१००	स दुर्यशो रमापतौ	१७-२१५
स तु स्वभावमापन्नो	८-१३३	स देवकार्यसिद्धये	१२-३७
स तेन च प्रासकरो	२८-३८	स देवगन्धर्वमहर्षि	८-१५९
स तेन चोत्कृतसखङ्ग	२६-१०४	स देवतानां प्रथमो	३-६८
स तेन तच्छिरो बली	१७-२८६	स द्रोणतातात् समवाप	११-६६

स द्रोणदुर्योधनकर्ण	२६-४३	स पीडितस्तेन शरैः	२६-८०
स द्रोणशल्यौ गुरु	२५-८४	स पीड्यमानो युधि	२५-८२
स द्रौणिकर्णप्रमुखै	२६-७१	स पुच्छदाहकर्मणि	७-४२
स द्रौपदीं वीक्ष्य मनो	२३-२०	स पुप्लुवे जनार्दनः	१७-१३८
स धर्मजः सुधार्मिको	१२-३२	स पुप्लुवे तमन्वयात्	१३-१४
स धार्तराष्ट्रकोदरे	१७-२९२	स पुष्करेक्षणस्तदा	१७-२७३
स धार्तराष्ट्रेण युधि	२६-१३	स पूर्वदिवसे पार्थ	२५-१३१
स नः कथं रक्षति	६-४१	स पूर्वरूपेण समेत्य	३२-२९
स नष्टमायः प्रादवत्	२६-३३	स पूर्ववद्भव्यवहे	८-१६१
स नागपाशैर्वरतः	८-१३७	स पूर्ववन्मारुतिवेग	८-१६०
स नामतो बलदेवो	१२-५९	स प्रणम्य हृषीकेशं	२१-१५२
स नासिकामरुद्युतो	१२-४८	स प्राकृतं शिशुमात्मानम्	१२-११३
स निर्भत्स्य कुमारान्	३०-११३	स प्राप्य हस्तिनपुरं	१९-१००
स निश्चयाद् वश्रतुरो	२८-६०	स प्राप्य हैडिम्बम्	२५-९०
स निष्टनत्येवमपीतैः	३१-८	स प्राह मन्दहसितः	१९-१४९
स पक्षपातं च चकार	१५-४०	स प्राहिणोत् सर्वरत्नोच्चराशिं	२०-१०९
स पक्षिराजोऽथ हरेः	८-१४४	स प्राहिणोद् भीमसेनाय	२५-९२
स पञ्चविंशत् पुनरब्दक	११-४६	स प्रीयतां परतमः	२-१८०
स पाञ्चजन्यांशयुतो	११-२२९	स प्रीयमाणो नितरां	३१-१०
स पाञ्चजन्योऽच्युत	२६-९१	स बाणदैत्यतो महत्	२१-१९४
स पाञ्चालानां रथवृन्दं	२६-२६४	स बाणयुक्तं भुजगेन्द्र	२७-४७
स पाण्डवांस्ततो	२४-३३	स बाहुनैव केशवो	१७-१२३
स पाण्डवैः समर्चिता	२१-७४	स ब्रह्मदत्तनामको	१७-२४३
स पाण्डवैर्मोचितः	२२-३९९	स ब्रह्मरुद्रमरुदक्षि	९-१२
स पाण्डुरामुमैच्छत	१२-१५	स ब्रह्मरुद्रशक्रादि	३०-७७
स पापपूरुषोत्तमः	२१-३१४	स ब्रह्मवन्द्यचरणो	२-१३३
स पारमेष्ठ्यसत्पदं	२१-९६	स ब्रह्माणं क्रमेणैव	१-१३०
स पार्वतियांश्च शिला	२६-१००	स भग्नयानश्च विक	२२-३८९

स भिन्नहृदयो भूमौ	२८-३०	स मैथिलेनातितरां	४-३२
स भीमपुत्रस्य जघान	२५-८१	स याति निरयं घोरम्	९-१३४
स भीमसेनं च धनञ्जय	२६-१९५	स यादवान् हनिष्यति	१७-१०९
स भीष्मद्रोणकर्णानां	२९-७	स यावनः पदाऽहनत्	१७-१३०
स भीष्मपूर्वरभिया	२४-६०	स यावनेन भूमृता	१७-८२
स भीष्ममुख्यान् पुरतो	२४-५८	स युद्धग्रमानो गुरुणा	२६-९५
स भीष्ममुख्यैः सरसा	२४-५७	स यौवनाश्वजो नृपो	१७-१३४
स भौवनः समागतः	१७-१११	स यौवराज्ये भरते	९-३
स मण्डमध्यकासुत	७-२६	स रक्षसां लक्षसमा	२६-२३१
स मध्यतस्तत् प्रविभ्रज्य	४-२६	स रत्नपूर्णमञ्जुषा	११-१५३
स मन्त्रिभिर्मन्त्रिपुत्रैः	२०-१०३	स राममानम्य परात्म	८-१४५
स ममार हतस्ताभ्यां	२२-१२७	स रामसंस्पर्शनिवारित	८-९२
स माननीय एव मे	७-३३	स रावणं सपुत्रकं	७-४७
स मानितश्च विष्णुना	१७-२२१	स रावणस्याथ गतिं	६-५१
स मायया हरेः सुतं	१७-१८३	स रावणस्याथ सुतो	८-१६९
स मारुतावेशबलाद्	११-१२६	स रुक्मिणीजनार्दनादिभिः	१७-२००
स मारुतावेशवशात्	११-१५९	स रुक्मिणीतनोरपि	१७-५७
स मार्गयामास ततो	११-४८	स रुक्मिणामकोऽग्रजः	१७-२
स मित्रांशयुतो वीरः	१८-६८	स रैवतो बलाय तां	१७-१७२
स मुष्टिपिष्टविग्रहो	१७-२०८	स रौहिणेयसंयुतः	१७-२७५
स मुष्टिमावृत्य च	८-९०	स लक्षणं राजसुतं	२६-४४
स मूढबुद्धिरन्ततः	१७-१७०	स लब्धसञ्ज्ञः प्रशशंस	८-७८
स मूत्रमिति मत्वा तं	३०-६३	स लाङ्गलेन तत्	२२-२२९
स मूर्च्छितः प्रबोधितः	१७-१७१	स लोकधर्माभिरिरक्षया	१०-५६
स मूर्च्छितो मुखेऽपतत्	१७-२९१	स लोकवीरोऽपि दुरा	२५-१२०
स मे ददौ दिव्यमिदं	४-१७	स वत्सरत्रयोदशं	११-१४६
स मे युद्धे विजितो	२०-२१	स वध्य एव मे सदा	२१-३३९
स मेरुमाप्याऽह चतुर्मुखं	११-२१६	स वन्द्यमानोऽखिल	२४-५६

स वर्महीनः पार्थबाणा	२६-१५७	स व्रीडितः प्रययौ मागधांश्च	२०-२७
स वामनात्मासुरभूभृतः	३-४९	स व्रीडितोऽवाग्वदनो	२२-३७१
स वामबाहुना धनुः	९-८१	स शक्तितस्तेन विधाय	२६-७५
स वायसानामसुर	५-१३	स शक्रदेवं मणिभद्रं	१६-३२
स वायसान् राघव	५-१६	स शङ्करशरीरस्थो	३०-७५
स वायुधारितां गदां	२१-२	स शचीप्रतिषेधा	२२-३२६
स वायुरेवाभवदत्र	१२-५४	स शत्रुसूदनोऽवधीत्	९-८०
स वारुणीसमाह्वयाम्	१७-१६७	स शन्तनुगृहे तिष्ठन्	११-५८
स वासुदेवप्रयते	२६-११	स शम्बरं समेत्य तं	१७-१९४
स वासुदेवादिचतुः	२६-२७	स शरं तरसाऽऽदाय	८-४५
स वासुदेवेन विबोधितो	२४-६५	स शरान् क्षिपतस्तस्य	१८-७३
स विद्यया विनाशितोरु	१७-१९७	स शर्वत्रातनामा	२८-१३७
स विद्यया साम्बमुद्गह्य	२०-१४७	स शर्वदत्तेन वरेण	२२-२०७
स विप्रचित्तिश्च जरासुतो	११-१९७	स शर्वसंश्रयाग्रणा	२१-११३
स विप्रयादवेश्वरं	२१-१९५	स शिक्षया त्वद्भुतया	२०-१९०
स विप्रराजगोपक	१३-१२	स शिखण्डी नामतो	११-११७
स विश्वरूपमुत्तमं	१७-५४	स शूरसेनमण्डल	२१-१०२
स विष्णुदैवतोऽपि सन्	१७-८०	स शेषभोगाभमथो	८-९३
स विष्णुनेशेन युतः	१२-५४	स श्रुत्वा मागधवधं	२१-२९९
स विस्मृतास्त्रस्तु यदा	२५-७२	स षष्टिसाहस्रकोटि	२२-३८२
स विह्वलितसर्वाङ्गः	२८-१८	स सम्प्रहारं सह तेन	२२-३
स वीरवर्यः स्थविरो	२६-७३	स सर्वलोकासाक्षिण	७-२५
स वीरसेनस्त्वष्टुरंशो	२०-१६०	स सर्ववित्तं समवाप्य	११-५३
स वै कृष्णो वायुरथ	१२-१३४	स सर्वविद् बलवान्	१२-१०५
स वै विकर्ण उच्यते	१२-४३	स सर्वविद् भजति	२-९५
स वैष्णवास्त्रं भगदत्त	२५-७०	स सर्ववेत्तुश्च विभोः	१५-४८
स वैष्णवास्त्रमुद्यतं	१७-२९०	स सर्वसुरविप्रेन्द्र	२२-३२४
स व्याघ्ररूपी कपिलात्मिकाम्	२०-२१	स सात्यकिं निरायुधं	१७-२७८

स सात्यकिं विरथीकृत्य	२६-२५८	संशप्तकैस्तत्र संयुद्ध	२७-४७
स सात्यकिर्दुहाहतो	१७-२८५	संशयं भूमृतां भेतुं	२१-२३२
स सिंहवत् क्षुद्रमृगान्	२६-१३२	संशान्तसंविदखिलं	१-२
स सौभराङ् वरं शिवा	२१-२९७	संशिक्षयत्रयजदुत्तम	९-१८
स सौमदन्तिर्भुवि	२६-१०२	संशिक्षितानां प्रथमाद्	३०-१६
स हंस आशु कार्मुकं	१७-२८२	संश्रावयन्तं वचनानि	२६-१५७
स हन्तुकामेन रुषा	२५-९४	संश्रावयानेन तदेष धर्मतो	२८-८१
स हुताश इति प्रोक्तो	३०-४९	संश्रावयामास सुयो	२६-१५६
संभावितस्तैः परमा	२४-५८	संश्रावितः क्रूरवचः	२५-९६
संयाचितः फल्गुनेन	२०-१७३	संश्राव्य दुष्टवचनानि	२२-२२८
संयापयामास तदा	१२-३	संसारमुक्ता न्यवसन्	९-१०५
संयुक्ता व्यवहारेषु	१८-१३६	संसुप्तवच्छिश्य उदार	१६-५
संयुतो रौहिणेयेन	१३-२९	संसुप्तवत् सुरवरः	१५-५१
संयोधयामासुरथ	२२-१८९	संसेवनाय स होरभवत्	१३-८५
संरक्षितो युधि सुयोधन	२७-३२	संस्कारतः प्रथममेव	१३-५०
संवत्सरं ब्रह्मचर्ये	२०-१५४	संस्तम्भिते बाणवरै	२५-९३
संवत्सरं षण्ढरूपी	२२-१४५	संस्तूयमान उरुविक्रम	१३-१११
संवत्सरं समाप्यैव	२२-२६२	संस्तूयमानः प्रणतो	२४-५६
संवत्सरत्रययुते दशके	१९-७८	संस्थापयति तान् भीमे	२६-३०२
संवत्सरस्तत्र जगाद	२२-६०	संस्थापयामास कुशं	९-६१
संवत्सराणां तु सहस्रके	३२-१२९	संस्थापयामास मतिं	८-१७७
संवत्सराणामखिलांश्च	११-४४	संस्थापयामास स	३२-१५६
संवत्सरान्ते फल्गुनस्य	२०-१५९	संस्थाप्य कृतवर्माणं	२४-७०
संवत्सरे द्विमासोने	२३-१९	संस्थाप्य चेतः पुनरेव	३२-४६
संवादमेव निजदोषम्	१४-५१	संस्थाप्य तं तत्र तथैव	१२-६८
संशप्तकान् सूतजं	२७-१०६	संस्थाप्य तं भगवान्	२४-७७
संशप्तकावशिष्टैः	२८-३१	संस्थाप्य तं सर्वकिरातराज्ये	२०-१०६
संशप्तकैरेव पाथो	२६-२६३	संस्थाप्य तान् भीष्मं	२५-९८

संस्थाप्य तान् सुकृच्छ्रेण	३१-५२	सख्यं चकार हुतभुक्प्रमुखे	६-२
संस्थाप्य तौ रथवरे	१३-९२	सख्यं नावैष्णवैश्चक्रे	१८-९
संस्थाप्य दूरे सरथं	२१-२९	सङ्कर्षणश्च स बभूव	१-७
संस्थाप्य नागमुरङ्गमुखे	१३-१०८	सङ्कर्षणाच्चापि जया	३-११
संस्थाप्य वालितनयं	९-६१	सङ्कर्षणाद्यैस्त्रिभिरेव	३-८१
संस्थाप्याशु हरीन्द्रान्	५-५१	सङ्कर्षणेऽपि तदुदार	१३-४६
संस्थाप्यास्त्रद्वयं दूरे	२८-१५९	सङ्कल्प्य तान् लोक	२०-९३
संस्थिताः परमे धर्मे	३२-८९	सङ्कल्प्य शत्रन् गोवदेव	२७-१५१
संस्नापयामास नदी	१२-९२	सङ्कीर्त्य पूर्वकर्मणि	२७-१३०
संस्पर्धया राजसूयस्य	२२-३७७	सङ्केपात् सर्वशास्त्रार्थ	२-८
संस्पर्धयाऽऽयातममुष्य	२०-१४५	सङ्गोध्यमाणं तदनीक	२७-५
संस्पर्धयैव युयुधे	२६-१६५	सङ्गृह्य बीजात्मतया	३-१६
संस्विन्नगात्राः परिवृत्तेनैत्राः	४-२१	सङ्क्लेशितो वैष्णवास्त्रां	२६-१९
सकन्दुकां मुद्रिकां	१५-२७	सचन्द्रिकाकान्तिनून	३०-२०
सकाशमात्महेतुतः	२१-१०५	सचर्मखड्गं रथचक्र	२६-४६
सकीचकादिंश्च ममर्द	२०-३	सच्छास्त्रशस्त्रेण निहत्य	१०-३९
सकुण्डलं शिरो द्रौणि	२७-६२	सज्जीभवत्येव निशाचर	८-६३
सकुण्डलं सकवचं	२२-४१४	सज्जीभवन्नन्तरैव	८-१७८
सकृष्णः सहसोदर्यः	३०-११५	सञ्क्रतुश्चापि शिक्षा	२०-२३५
सकृष्णरामकार्ष्णिभिः	२१-१७	सञ्क्रतुस्तदनु सोदरसम्भ्रमं	१९-५५
सकृष्णान् पाण्डवान् गृह्य	२-१३८	सञ्जालितेन मुकुटेन	१३-१२९
सकृष्णेष्वथ पार्थेषु	३०-१५०	सञ्जितनयन् पथि जगाम	१३-८७
सकेशवो वरासने	२१-२५८	सञ्जूर्णितगदौ वीरा	२१-१४८
सकोटिकाशयः सबल	२२-३६३	सञ्जूर्णितो गदया तद्र	२५-१०२
सक्तप्रस्थमदाद् विप्र	३०-१५२	सञ्जोदयामास रथाय	२६-२२
सक्रोधादीप्तनयनान्तहतः	८-१०	सञ्छिद्य क्षिप्रमेव	८-११६
सक्षत्तृगान्धारिपृथे	३१-५५	सञ्छिन्ने द्रोणशिरसि	२६-२८२
सखा तवास्मीति तदा	१५-२१	सञ्जयं प्रेषयामास	२४-३४

सञ्जयो विदुरश्चैनं	३१-५१	सत्यां कर्तुं वासवेश्च	२६-१५४
सञ्जह एव तत आस	१९-११३	सत्याख्यो ब्रह्मलोकस्तु	२१-५३
सञ्ज्ञां नृपस्य स ददावपि	२६-१३४	सत्यात्ययात्रैव दोषो	२०-१५८
सञ्ज्ञां भीमकृतां ज्ञात्वा	२६-२१५	सत्ये च धर्मे च रतः	२२-२८४
सञ्ज्ञामवाप्याऽदिशदाशु	२२-१२	सत्येन धर्मेण च सन्निवो ज्य	२७-१८१
सञ्ज्ञामवाप्याथ गुरुः	२६-२६९	सत्यो मिथो जीवभेदः	१-६८
सञ्ज्ञामवाप्याथ घटो	२६-२३७	सत्राजिदेव हि पुरा	१९-१०१
सतां च प्रवरो विष्णुः	३०-१६२	सत्सङ्गमाकाङ्क्षिण एव	२२-७
सतां प्रीतिश्च तत्रापि	३०-१६१	सदा तिष्ठति भक्तश्चेद्	१-१०६
सत्कारपूर्वं कारयेत्याह	२०-१६९	सदा प्रतीपकारिणौ	१७-२१
सत्त्वात्मिका शङ्खमथो	३-७६	सदा प्रवर्धमानया	९-६९
सत्त्वात्मिकायां स बभूव	३-२१	सदा विमुक्तमीश्वरं	१३-१६
सत्त्वे बाहुबले धैर्ये	२-१६२	सदा सदात्मजनदीभिः	३-३
सत्त्वोज्झितोऽसावपि	८-१७१	सदाऽतिपूर्णसंविद्	१७-१०७
सत्यं च विष्णुः सकल	२२-६८	सदाऽवियोगौ दिविजेषु	१२-१२४
सत्यं तदित्युरु वचो	१४-१९	सदाऽस्य विष्णुभाविनो	१७-२०२
सत्यं पापेष्वपि कर्तुं	२२-१०४	सदारपुत्रबान्धवः	२१-४
सत्यं सत्यं पुनः सत्यम्	२-६९	सदारसोदर्यमभिप्रससे	२२-२
सत्यः सो अस्य महिमा	१-६७	सदेहनाकानिच्छुत्वाद्	३२-६१
सत्यधर्मफलैश्चैव	२८-२९	सदैकमानसावपि	१७-१६२
सत्यधर्मरतः शल्य	२८-३०	सदैव कालकाङ्क्षणात्	१७-८७
सत्यभामेत्यादिरूपा	२-४०	सदैव कृष्णस्य मुख	३०-१९
सत्यमेतत्र सन्देहः	२२-११०	सदैव पूर्णेन्दुविराजिते	२०-१२१
सत्यमेनमनु विष्टे	१-६६	सदैव मोदरूपिणो	१३-१३७
सत्यसङ्कल्पतो विष्णुः	१-९८	सदैव रामभावनात्	९-७३
सत्यस्य वचनं श्रेयो	२७-११३	सदोत्तमः किन्तु यदा	२०-७३
सत्या विष्णोर्गुणाः सर्वे	१-६८	सदौहित्रानितीत्युक्त्वा	२६-२०४
सत्यां कर्तुं प्रतिज्ञां तु	२३-३८	सद्भिर्हि सङ्गतिरिहैव	१९-२१७

सद्यो गर्भं पुनस्तं च	२२-१८५	सपञ्चाशत्सहस्रं	२१-४३
सद्यो बभौ दैवमवाप्य	३२-१०६	सपांचालानां वासुदेवेन	२३-५०
सद्रोणकेषु पार्थेषु	१८-५७	सपाण्डवाः समाययुः	१७-१७८
सद्वैष्णवान् विदुषः पञ्च	३०-१३	सपारिबर्हमाप्य च	२२-२३०
सनत्कुमारप्रमुखा	१०-८४	सपुत्रः सकृपः शस्त्रं	२१-३८६
सनत्कुमारप्रमुखान्	१०-८१	सपुत्रपौत्रो बाह्लीको	२४-२९
सनीलमैन्दद्विविदाः	६-५३	सपुत्रमित्रबान्धवो	७-३९
सन्ततिर्वर्षसाहस्रं	२८-१७३	सप्त पाण्डुसुतानां	२४-२४
सन्ति स्म विप्रवर पञ्च	१९-८१	सप्तद्वीपेषु पुरुषा	२१-५७
सन्ति ह्यस्त्रविदः पूर्वं	२८-१५९	सप्तपादश्चतुर्हस्तः	१-१२१
सन्तीत्युक्त्वाऽस्य	२७-३१	सप्तानुजा अपि हि तस्य	१३-११०
सन्तोष्यते पूर्णगुणो	३२-१२४	सप्तोक्षणोऽतिबल	१३-४८
सन्त्यज्य राजचिह्नानि	३२-५७	सफलं स्ववरं कृत्वा	३०-८३
सन्दर्शयन् बलिनाम्	१६-२	सब्रह्मकाः सुराणाः	८-७
सन्दर्शितपथो राजा	३१-५३	सब्रह्मकास्तु ते यत्र	२-१३१
सन्दर्शितो ननु मयैव	१४-१११	सब्रह्मरुद्रशक्राद्यं	२४-१०
सन्दर्श्य दैवतपतिर्युधि	१३-११९	सभां विधाय भूभृते	२१-१
सन्धानभेदादिषु धर्मराज	२०-५	सभां सुधर्मनामिकां	१७-११३
सन्धानभेदानुगतप्रवृत्ति	३०-२२	सभार्यकाः पाण्डवान्	२२-३७९
सन्धाय कार्मुकवरे निशिते	६-९	सभार्यकाणां वरत्न	३०-१४८
सन्धीयमानं तु गुरोः	२६-७०	सभार्यमाशु पुत्रकं	२२-२३०
सन्धौ यदैव जरया	१९-१९७	सभार्यान् देवनायैव	२१-२८७
सन्निधानेऽथवा दूरे	२२-२९	सभीष्मके च रुक्मिणीं	१७-१४०
सन्नेऽथ वालिनि जगाम	६-२२	सभीष्मकेषु सर्वशः	२१-२५७
सन्नेषु भूपतिषु मागध	१९-१२६	सभूतिवत्सभूषण	९-८४
सन्मान्य पाण्डवान्	१८-१४५	सभ्रातृकं ज्वलन्तं च	३२-८४
सन्मार्गतो नैव हि राघवस्य	६-४४	सभ्रातृके मुनिभिः कृष्णया	२२-३०२
सन्त्यस्य कर्माणि तदा	२६-२८०	सभ्रातृकोऽसौ वनम्	२२-९

सभ्रातृकोऽहं द्रौणि	२६-२८७	समस्तदुर्गप्रवरं दुरासदं	६-३६
समं करिष्ये युवयो	२४-१८	समस्तदेवगायकैः	१७-५०
समं कुशस्थलीं ययौ	१७-२९६	समस्तदेवतागणाः	१७-११५
समं चिरं तत्र धनु	२५-९९	समस्तदेवनामवां	२३-१५
समं तदासीन्महद्भुतं	२५-१२१	समस्तदेववृन्दतो	२३-१५
समं तवान्यं न हि	११-२०२	समस्तदेव्यः सहवासुदेव्यः	३०-१३३
समं मुनीन्द्रैः फल्गुनेन	२०-१८३	समस्तदोषरूपिणः	१२-४५
समं मुधायाः कलशं	१०-२५	समस्तदोषवर्जितो	१३-१३८
समघोषयच्च य इह	९-५९	समस्तदोषैश्च सदा	९-६
समन्ततो योजनानां	२०-११५	समस्तपाण्डवश्रियं	२१-३७४
समन्वजानात् पितरं	८-२२५	समस्तपौरानुगते	५-९
समयं परिरक्षद्भिर्न	३२-५२	समस्तभूतले नृपाः	१७-९३
समयः पाण्डवानां हि	३२-५३	समस्तभूपसंवृतं	१७-१३६
समरे शत्रुणा मुक्तं	२६-२९६	समस्तभृत्याश्रितवेतनानां	३०-२१
समर्चयामास सहानुजं	४-१४	समस्तभेदवर्जितां	१७-२०९
समर्चितश्च पाण्डवै	२१-३	समस्तभोगाननुभूय	८-९७
समर्पयामास तस्याभिषेकं	२०-१०५	समस्तमत्र सर्वशो	२१-२५४
समर्पयामास शरीर	२५-६२	समस्तमाधुरान् प्रभुः	१७-११६
समर्पयामासुरजे वरेण्ये	३०-१४०	समस्तमायापहया तयैव	११-१८१
समर्पितं मे फलवच्च	३०-१४६	समस्तयादवान् रणे	१७-२५६
समस्तगन्धाश्च सदा	९-८	समस्तयोषितां वरा	१७-२४
समस्तचेष्टाप्रदं सर्व	२२-२५	समस्तरत्नोज्ज्वल	२१-२९
समस्तजीवराशौ तु	३०-१२३	समस्तरत्नोद्धरिता	९-७
समस्तजीवसञ्चयात्	९-६९	समस्तराजमण्डलं	१७-१४३
समस्तजीवाधिपतेः परा	८-८९	समस्तराजमण्डले	१७-१४०
समस्तदामसञ्चयः	१३-१७	समस्तराजराजताम्	१७-६८
समस्तदिक्षु प्रतियापिता	६-३५	समस्तराजसंयुता	२१-२५६
समस्तदिक्षु प्रहितेषु	६-३३	समस्तराजसत्पतिः	१७-३४

समस्तराजसन्निधौ	१७-१६५	समस्तसारसम्भवं	९-८१
समस्तराजाप्ययहेतुभूतं	३१-६	समस्तसेनया युतो	१७-११९
समस्तरोगादिभिरुज्झिता	९-५	समाक्षिपद् द्रोणमुतो	२८-१३४
समस्तलक्षणाभिज्ञाः	३०-११८	समागताः स्वर्गलोकात्	३१-६०
समस्तलोकनेतरि	२१-१०८	समागते तु राघवे	५-५०
समस्तलोकयोषितां	१७-१४१	समागते सर्वहरिप्रवीरैः	६-३१
समस्तलोकसंस्थित	२१-१०	समागतौ च भूतकौ	१७-२४३
समस्तलोकसुन्दरौ	१७-१७९	समादाय गदे गुर्वी	१८-४०
समस्तवारां पतयः	२१-१४९	समादिशद् ययौ च	२१-२०६
समस्तविज्ञानगभस्ति	१०-८५	समाद्रेयौ चित्रसेनं	२२-३९६
समस्तविज्ञानतनुः	११-११९	समाधिभाषयोक्तं यत्	२-१२१
समस्तविद्याः प्रतिपाद्य	१०-७५	समाधिविरतोदङ्क	३०-५५
समस्तविन्मतिमान्	११-१४०	समानधर्मिणीमाहु	२१-३१८
समस्तवृष्णिसन्निधौ	१७-२१४	समानभावमक्षमी शिनेः	१७-१५१
समस्तवेदान् मुखतः	१०-५४	समानयाश्चेव सुरां	२३-२१
समस्तवेदिनां वरं	१७-२४	समानयोग्यतागणात्	२१-७६
समस्तवेदिनोर्मुनिः	१७-१९९	समाप्नुवानं वपुस्त्य	३२-२६
समस्तशास्त्रार्थनिदर्शन	१०-५९	समाप्य यज्ञं च ततो	२२-३९८
समस्तशास्त्रार्थनिर्णयो	३२-१६०	समाप्यावभृथस्नातः	३२-७
समस्तशास्त्रोद्भूतिरितं	९-११७	समाययुस्तेऽङ्गदजाम्बवन्	६-३५
समस्तशैलद्रुमषण्ड	६-२७	समायातां गिरिशेन	२२-१५७
समस्तशो जरासुतादिभिः	१७-४३	समारब्धं कलियुगं	३२-१०
समस्तशो मृधे मृधे	१७-९	समारुहत् सैन्धवस्यैव	२२-३६५
समस्तशो विमृत्यवा	७-१९	समावृतस्तथाऽयुधै	७-२१
समस्तसदुणोच्छ्रितं	९-७०	समाश्रयं च केशवं	१७-४४
समस्तसद्विरोधिनां	२१-९३	समाश्रिता कामिनीवत	११-३०
समस्तसाधनोन्नति	२१-१७४	समाश्रस्तः पुनर्बाणं	२८-१९
समस्तसारं परिपूर्ण	१०-२४	समाश्रस्तः प्रचिच्छेद	२८-२०

समाश्लिषच्चैनम्	८-२४८	समीयुरुग्रपौरुषाः	१७-३
समाश्लिषच्छुद्धतनुः	३२-११४	समीहते युधे शिवं	१७-६५
समासतां तु सा सभा	२१-२६२	समुज्ज्वला पाण्डवकीर्ति	३०-२८
समासदत् केशव	२६-१००	समुत्थितं मां जहि	२८-१३०
समासदन् कैकयाश्चैव	२६-७७	समुत्पपाताम्बरमुग्रवेगो	८-१५६
समासदन् महाबलं	७-१९	समुद्रतोऽसौ विवरे	८-११७
समास्थितः कार्मुक	८-१७३	समुद्रबर्हाथ च तां स	८-२००
समास्थितः स्वभार्ययौ	१७-१९८	समुद्यमो नात्र विचार्य	२१-२९३
समाहृता रजस्वला	२१-३१५	समुद्रसंश्रयो भवान्	१७-२३२
समाहृताऽसीति सा	२२-२१५	समुद्रेऽशीतिं योजना	२२-१९७
समाह्वयच्च केशवं	२१-२४९	समृद्धवीर्यः स तदा	२७-१६६
समाह्वयद् दिवाकरं	११-१४७	समेत्य चैक्यं जगतो	४-६२
समाह्वयद् रणाय वै	१७-२५१	समेत्य भर्त्रा प्रतिपूज्य	३१-६७
समाह्वयन्तं रघुपं	४-४१	समेत्य भूपाश्च समीपम्	४-२०
समाह्वयामासुरथ	२६-१५	समेत्य मागधांस्तु ते	२१-११६
समिच्छतोऽच्युत क्रतुं	१७-२३१	समेत्य वां वरायुधैः	१७-२३४
समितिं धार्तराष्ट्राणां ते	२५-१६	समेत्य सर्वेऽपि सदा	८-२४५
समीक्ष्य तद्द्वयं	२१-३०४	समैक्षद् धर्मजः कृष्णं	२१-३००
समीक्ष्य तद्दामकोण	४-२४	समो जगत्यस्ति न यस्य	१२-५३
समीक्ष्य मोदमाययुः	१७-१७९	सम्पूजयामास मुनिं	२२-२०
समीक्ष्य हीत्थं गदितो	८-१०४	सम्पूजितं ब्रह्मलोके चतुर्थं	३२-२६
समीडितः सुरवरैः	८-५२	सम्पूजितः कतिपय	१४-९६
समीड्यमानसद्यशा	९-६६	सम्पूजितः पाण्डवैस्तैः	२२-३५८
समीपमागतो व्याधो	३२-२०	सम्पूजितः सत्यभामा	२०-११७
समीपमागत्य पृथा	२२-३९३	सम्पूजितो धनुनेन	५-२२
समीयतुर्युधे हर्षिं	१७-२४८	सम्पूजितो भीष्म	२४-६३
समीयतुश्च तावुभौ	१७-२४२	सम्पूजितो वासुदेवः	२२-९३
समीयतुश्चर्मवरासि	२६-१०१	सम्पूजितोऽतिविदुषा	१९-१४६

सम्पूज्य तूत्सृज्य च	२२-३९८	सम्भावितश्च कृष्णा	२१-१९९
सम्पूज्य तेषु निखिलेषु	२२-२५८	सम्भाविताः केशवेन	२१-४९
सम्पूज्य भार्गवं राममनुजं	१८-३०	सम्भावितास्ते सहदेवेन	२१-१६४
सम्पूज्य वारिपतिराह	१४-११०	सम्भावितो भ्रातृभिश्च	२०-२०७
सम्पूज्यं तं कृष्णमपि	३१-६४	सम्भाष्य तैः स भगवान्	१९-१४४
सम्पूर्णचन्द्रकराजित	१३-७६	सम्मन्य कर्णं पुरतो	२६-४५
सम्पूर्णदुर्मतिरथो	१९-५	सम्मन्य चैवमतिपापतमा	१४-८२
सम्प्राप्तयौवनैवाऽसीदजरा	१८-९७	सम्मन्य निःशेषरणे	३१-५९
सम्प्राप्य दक्षिणमपां	८-२	सम्मन्य राजतनयैः	१४-७१
सम्प्राप्य नैजमति	१५-५६	सम्मन्य हन्तुं पाण्डव	२२-१४
सम्प्राप्य भावेन तु	२२-१४४	सम्मानयन् राघव	८-२०७
सम्प्राप्य लोमशमुनिः	२२-२५७	सम्मानयित्वाऽस्त्रममुष्य	८-१६५
सम्प्राप्य सज्जां स	८-८६	सम्प्रेलनायाशु गतीन्	६-२६
सम्प्राप्य हैममृगतां	५-३२	सम्प्रेलनायोपविष्टश्च	२२-३९९
सम्प्रार्थयामासुरथोद्धतिं	१५-२९	सम्प्रोहनास्त्रेण विमो	२५-५५
सम्प्रार्थयामो दितिजान्	११-१९२	सम्यग्लक्षणसम्पन्नो	१-१२४
सम्प्रार्थितः पृथया	२४-७९	सम्यग् ज्ञापयितुं धर्म	२१-२३४
सम्प्राप्त्य योजनशते	६-४	सरस्वती वाक्यरूपा	३-७
सम्प्रेरितः कृपया च	१५-१०	सराजमण्डलान् नत्वा	१८-३१
सम्प्रेषयन् सर्वनरा	२६-१३३	सरामः ससुतो वीन्द्रं	२२-२५५
सम्प्रेषयामास यमाय	२५-१२५	सरस्मिन्चेदिसाल्वपो	१७-४५
सम्बन्धयोग्यस्तातस्य	१८-७७	सर्गेऽपि नोपजायन्ते	२-९६
सम्बन्धीत्यर्जुनवचश्चिकीर्षुः	१८-८७	सर्वं च तद् दिव्यम्	२०-२२७
सम्बोधितो मद्राजेन	२७-१४७	सर्वं तदा द्विधा भूतं	१८-४१
सम्भवः सर्वभूतानां	२-९१	सर्वं पृथाऽप्यवदतां	१९-१५०
सम्भावनाय सकलैर्यदुभिः	२२-२५८	सर्वं वराच्छङ्खस्य	२३-२७
सम्भावयत आत्मानं	२८-१०२	सर्वं वशे भगवतो न	१४-१००
सम्भावयन्ति गुणिनः	९-४६	सर्वं समर्प्य गोविन्दे	३१-४१

सर्वं हि फेनवदिदं	१९-१११	सर्ववित्त्वं ततो	१८-१३
सर्वकल्पसमश्चायं	९-१२६	सर्वविद्या द्रौपदी तु	२-१४२
सर्वकामसुरखैः पूर्णा	२१-५५	सर्वविद्यासु बीभत्सुः	२-१७२
सर्वगुह्यतमं भूयः	२-१०५	सर्ववेदानधिजगौ	११-६०
सर्वजीवगणेष्वो ये ते	३२-७३	सर्वशास्त्रविदं भीष्मं	२१-२३६
सर्वज्ञ ईश्वरतमः	१-१३	सर्वस्य निर्णयमुवाक्य	३-९
सर्वज्ञं तं वाग्मिनं	२०-१६९	सर्वस्य रक्षितुमगादिह	१९-१०८
सर्वज्ञः सर्वकर्तेश	३१-२५	सर्वा दुर्योधनादीनां	२८-२१९
सर्वज्ञः सर्वशक्तिश्च	२२-११९	सर्वा निशास्वरमयत्	१३-७५
सर्वज्ञा मुनयः सर्वे	२२-१५६	सर्वा पुंरां प्रतिनिरुद्ध्य	१४-१६
सर्वज्ञा सा लीलया	२०-१६६	सर्वा विद्रावयामास	२७-४२
सर्वज्ञोऽपि विमोहाय	२-१३५	सर्वाश्च तत्र कलि	२१-३१०
सर्वथा दास्य इत्युक्ते	२२-४१५	सर्वाश्च ताञ्छिबिरं	२५-८८
सर्वथा नैव जीवेयं	२१-२७७	सर्वाश्च तान् विमुखी	२५-१०१
सर्वथाऽन्धं तमो याति	२९-३५	सर्वाश्च नः पुनरसाववमत्य	१९-१०२
सर्वदेवमुनीन्द्राणां	२२-३४६	सर्वागमेषु प्रथितोऽत	२०-१८
सर्वदेवमुनीन्द्राणां यत्	२२-३२९	सर्वाणि शास्त्राणि तथैव	१०-५८
सर्वदेवोत्तमं तं हि	२२-१७६	सर्वातिशङ्क्री मित्रधुङ्	३२-८७
सर्वदेहस्थरूपेषु	१-४०	सर्वातिशङ्क्री मूढश्च	३१-४३
सर्वदोषक्षये मुक्तिरात्म	२९-४१	सर्वानभागवतशास्त्रपथान्	१५-४
सर्वदोषविहीनत्वं	१-४४	सर्वानाश्लिष्य च प्रेम्णा	२८-१९५
सर्वभूतेषु येनैकं	२-१०४	सर्वानुद्बुह्य च कदाचित्	१४-६४
सर्वमत्राऽगमद् ब्रह्म	२१-२२६	सर्वानेताञ्छरवर्षेण	१६-१८
सर्वमेतच्च कथितं	१८-२८	सर्वान् जघान सेनां च	२८-३२
सर्वयज्ञात्मकं तेषाम्	३०-९१	सर्वान् निहत्य खररूप	१३-५४
सर्वरत्नस्थलान् दिव्यान्	२१-६३	सर्वान् प्रगृह्य विनिमज्जति	१४-६४
सर्वराजसदोमध्ये	१८-३९	सर्वान् भवद्दर्शन ईक्ष्य	१०-२८
सर्वतुनित्योदितसर्ववैभवे	२०-१२१	सर्वान् सव्यापसव्येन	२८-१३६

सर्वाभीष्टाभये च स्वकर	९-८७	सर्वेऽपि ते पतिमवाप्य	१४-६
सर्वायुर्धैर्युत्तराथं	२०-१८६	सर्वेऽपि ते वीर्यवन्तः	२०-२१३
सर्वाश्च चेष्टा भगव	२२-१९	सर्वेऽपि तेषामथ	६-४२
सर्वास्त्रनाशकं दिव्यं	२७-९९	सर्वेऽपि दैवतगणा	१३-७४
सर्वे गुणा आवृता	२२-२७५	सर्वेशिता सर्वपरः	१५-१८
सर्वे च जीवा वसुधा	३२-३	सर्वेश्वरं नित्यनिरस्तदोषं	२६-२८०
सर्वे चैतत्ताताः सुखम्	१३-२	सर्वेश्वरः स्वतन्त्रोऽपि	२-१३५
सर्वे जिता द्राविताश्च	२५-४२	सर्वेश्वरस्य परमस्य	५-४९
सर्वे न भीमस्तदमुष्य	२६-२८८	सर्वेषां च हरिर्नित्यं	१-७९
सर्वे प्रदुदुरजस्य शरैः	१४-३२	सर्वेषां ज्ञानदो विष्णुः	२-१३
सर्वे भवन्तो भवता	११-२२३	सर्वेषामधिराज्ये च	२८-२२६
सर्वे मनोवाक्तनुभिः	९-७	सर्वेषामुत्तरं लोकमैन्द्रं	३२-८३
सर्वे मुमुदिरे दृष्ट्वा	३०-८७	सर्वेषु तेषु निहतेषु	८-२३
सर्वे ययुर्वनमथाभ्युदिते	१९-४४	सर्वेषु तेषु विजितेष्वभि	१९-१९६
सर्वे वयं च तमनु	१९-८०	सर्वेषु देवेषु च पातनीयाः	११-२०४
सर्वे वयं निहत्याद्य	२२-२६१	सर्वेष्टपुष्टिमिह तत्र	१३-१०१
सर्वे विधिनिषेधाः स्युः	२-७१	सर्वेष्वपीति चान्यासां	१८-१०९
सर्वे विराटं ययुरत्र	२३-३	सर्वेष्वेतेषु राजेन्द्र	२-१०७
सर्वे श्रिता हनुमतः	५-४८	सर्वैः प्रदर्शितेऽस्त्रे तु	१८-३२
सर्वे सञ्चोदयामासुः	२६-२४६	सर्वैः समेतैः कृष्णस्य	२८-२०९
सर्वे सर्वज्ञाः सर्वधर्मा	११-१३६	सर्वैः सुरैरसुरयोनिभिरप्यनेन	१९-८६
सर्वे हता इति पुनः	२८-२०८	सर्वैरग्राह्यान्सुरान्	२०-४६
सर्वे हतास्तेन महारथेन	२२-३१४	सर्वैरजेयः स च	३-५६
सर्वे हरेः सन्निधिभाव	३-८२	सर्वैरजेयत्वमजोऽसुरः	११-१८६
सर्वे हि पार्थास्तमृते	३१-९	सर्वैरजेयो बलमुत्तमं	११-१९७
सर्वेऽजरा नित्यबल	९-६	सर्वैरकेन वा युद्धं	२८-५४
सर्वेऽनुजग्मुस्तमथ	६-४६	सर्वैर्गुणैर्ब्रह्मणा	१-९२
सर्वेऽन्वगच्छन्त्रित्यादि	२८-२१०	सर्वैर्देवैर्भौमजितो	२०-८५

सर्वैर्भवद्भिः सुकृतं	८-२३१	ससार सूर्यात्मजमाशु	८-२८
सर्वैर्भूतैश्च भक्त्या स्व	९-९१	ससाल्वपौण्ड्रचेदिपान्	१७-१३८
सर्वैश्च शत्रुसदनात्	८-४	ससृजुः शरवृष्टिं च	२५-१६
सर्वोत्तमत्वमेतेषां	३०-४७	ससोमदत्तः सौमदत्तिः	१६-१७
सर्वोत्तमस्येश तव	१५-१९	ससौमदत्तिं सौभद्र	२५-२६
सर्वोत्तमो हरिरिदं	१-२९	सखीका आययुस्तत्र	२१-२२७
सर्वोत्तमोऽसीत्यवदं	२०-७२	सस्नाववभृथं कृष्णः	२१-३६
सर्वोत्तुङ्गो नामतः	३०-११	सह त्यक्तो भुजगैर्देव	२०-१५७
सलक्ष्मणो नैव च मारुत	८-१४२	सहदेवस्तु शकुनिम्	२८-१२
सल्लालिताश्च हरिणा	१९-५९	सहदेवो दक्षिणाशां	२१-२०२
सवर्णकरणी चैव	८-१५३	सहदेवो वैश्यजाति	२३-८
सवर्मकुण्डलत्वतो	२१-१७७	सहस्रगुणमप्येतत्	३२-७४
सवर्मदिव्यकुण्डलो	११-१४९	सहस्रगुणमप्येतत् त्वयि	२-१६५
सवाजिसूतः स रथः	२६-१२५	सहस्रमायमुल्बणं	१७-१९६
सवामुदेवा अखिलैश्च	२३-५८	सहस्रमूर्धन्युरुशेषभोग	२१-३०
सवाहनो दूरतरे	२०-१२९	सहस्रमूर्ध्नोऽस्य बत	८-८८
सव्यबाहोस्तथा	३०-१२१	सहस्रवत्सरं चैनां	१८-१००
सशूरसेनेन्द्रप्रस्थ	३२-४९	सहस्रवर्मनाभिना	११-१५०
सशैलशृङ्गासिपरश्वधा	८-९९	सहस्रवृत्तं तदहः	३-६०
ससञ्ज्ञकाः समुत्थिताः	१७-१३९	सहस्रसूर्यमण्डल	९-७५
ससञ्ज्ञकोऽथ यावतो	१७-१२९	सहाऽऽगता तेन तदा	१२-८०
ससम्भ्रमं तं पतितं	६-३२	सहानुजे कार्मुकबाण	४-१२
ससर्ज रोमकूपेभ्यो	१३-२६	सहानुबन्धं च सुदक्षिणं	२२-२१२
ससात्यकिः स्यन्दनव	२४-५४	सहानुसर्गः कथितो	३-८४
ससादिनोऽश्वान् स	२५-७८	सहायुधं मातलि	८-२०७
ससार तौ ह्रानुगौ	१७-२५५	सहारणीभाण्डमथो	२२-४१८
ससार दुःशासन आत्तधन्वा	२७-१३५	सहितत्वात् केशवेन	२६-२९२
ससार मायाविदसह्य	११-१७९	सहेत सा तद् यदि	११-१२४

सहैकलव्यपूर्वकैः	१७-१५४	सा राक्षसीतनुमवाप	१९-४९
सहैकलव्येन निजेन	२२-१८८	सा रूपमेत्य शुभमेव	१९-४८
सहैव कर्म कर्तव्यं	२१-३१९	सा संवृतैव सकलं	१९-७२
सहैव रामेण शिनेश्च	२२-१९०	सा सम्प्रमात् तं प्रतिगृह्य	१२-९२
सहैव वायुसूनुना	२१-२६०	सा सूर्यपुत्री यमुनानुजाता	२०-४५
सहैव सर्वैरपि वानरेन्द्रैः	८-१७२	सा हन्यमाना रणकोवि	२६-२२७
सहोग्रसेनको ययौ पिता	१७-२५८	सा हि भीममनो वेद	२२-३७
सहोदरैश्च यापितः	२१-६९	साऽण्डं महाभूतमनो	१२-११४
सा कारणं प्रथमं तु	२२-८१	साऽदित्यास्ते कुण्डले	२०-१०५
सा कृष्णा नामतश्चाऽसीत्	१८-९६	साऽनुज्ञयैव रजनीचर	५-२५
सा केवला भारती	२०-१३	साऽप्यागता हि गरलेन	१९-३९
सा चाऽह कामवशगा	१९-५०	साकं च बाणैर्विरथांश्चकार	२७-१६६
सा तं परानन्दतनुं	११-१३१	साकं रुक्मिण्या राज	२०-८४
सा तद्धस्तात् क्षिप्रम्	१२-७०	साकं स्वभागिनेयेन	२८-१८५
सा ताटका चोर्वशी	१२-८७	साक्षाच्चक्रतनुस्तथैव	९-८९
सा तुम्बुरोः सङ्गत	१२-८८	साक्षात् सत्या रुक्मिणी	२०-८३
सा तूर्वशी कृष्णभुक्त	१२-८७	साक्षाद्ब्रह्मपिताऽसौ	५-५१
सा दक्षिणामानिनी देवता	२०-७४	साक्षेपमीरितमिदं बल	१४-१९
सा देहेऽस्याः प्राविशत्	२०-४७	सात्यकिः कृतवर्मा	२४-७०
सा नन्दनादिषु वनेषु	१९-६२	सादृश्यतस्त्विति नियुक्त	१९-२२०
सा नीयमाना कीचकै	२३-२८	साधनानि तु सर्वाणि	३०-९२
सा पाण्डुभार्यैव च	११-१६०	साधनोपचयकाङ्क्षिणो	९-२९
सा पादयोः पतिता	२२-२४	साध्यन् सार्जुनः कृष्णो	२६-२९१
सा पारिजातं मणिकाञ्चन	२०-१२२	साधयित्वाऽनन्तशक्तिः	२६-२९९
सा पूतदेहाऽथ च	११-१२३	साध्यं न चैतन्न हि	६-४३
सा पूतना नाम निज	१२-८३	सानुबन्धा न शिष्यन्ति	२१-३५९
सा भारती वरमिमं	१९-५१	सान्वयित्वा सुभद्रां च	२६-५३
सा भीममेव शरणं	१९-५४	सामादिक्रमतो धर्मान्	२९-२६

सामान्यतोऽपाण्डवाय	२८-१४०	सीतायाः प्राङ्नित्यशुश्रूषणात्	२०-३८
साम्प्रतं मानुषे लोके	२-१६३	सीतायुक्तोऽनुजेन	५-३
सायं तवेच्छन् प्रतियाति	१५-१८	सीतार्थं येऽप्यनिन्दन्	९-९७
सायं न चास्य परमेण	१-२१	सीमाधिर्बहुवाक्यं च	३०-४१
साम्याधिक्ये तदन्येषां	१-१११	सुकार्यमेतदित्यलं	२१-६८
साय्ये विरोधे च बहून्	२९-२१	सुकालदर्शनात् परं	२१-१०
सायुधः सरथोऽयुद्धघ्न	२६-२९४	सुकोपितौ समस्तशो	१७-२७६
सारं स द्विविधो ज्ञेयो	२९-४५	मुखं वसेत्योमिति तेन	११-१४४
सारथित्वात् केशवस्य	२७-५८	मुखज्ञानादिकं रूपम्	१-११५
सारस्ततः सैव चिद्	२९-५४	मुखस्य दुःखस्य च	१२-७३
सार्द्धं मात्रा भ्रातृभिश्च	२१-३०२	सुग्रीव आसीत् परमेष्ठि	३-६९
सार्द्धं ययौ शकटै रत्न	२०-२०८	सुग्रीवनीलहनुमत्	८-१५
सार्पहृदः पुरुषसार	१३-३७	सुग्रीवहेतुत इमं	८-६
साल्वं च हंसडिम्बिकौ	१४-९३	सुधोर आसीत् स	२६-१४४
साल्वं श्रुत्वा समाधानं	२२-३९	सुजुगुप्सितमातङ्गवेषो	३०-६१
साल्वराजं दुरात्मानं	२२-२८	सुतं विना न नो गतिं	१२-२१
साल्वोऽवगम्य तनयं	२२-४०	सुतत्रयं ते प्रददामि	४-४२
साश्वसूतध्वजरथः	२६-२१३	सुतमष्टममादाय	११-४३
साश्वेऽर्जुने यज्ञवाटं	३०-१२६	सुतस्य मातृवश्यतां	१३-१९
साहाय्यकृच्चास्य च	२२-२०५	सुतापतिं बलं च सः	१७-१७१
सिंहव्याघ्रादिरूपाश्च	२१-१९२	सुतार्थमेतां चकर	४-१९
सिंहो मृगमिवाऽदाय	१८-७३	सुतृममेनं परमादरेण	८-१००
सिद्धं न देयमुत	९-४९	सुतेन तस्य कन्यसा	१७-२६६
सिद्धोऽहमीशोऽहमिति	२२-२८५	सुतो ययौ शरणं तान्	२१-१५९
सिन्धुः शिरस्यर्हणं	८-१०	सुतोऽस्य कालनामको	१७-८७
सीताकृतिं तामथ तत्र	८-२२२	सुतोक्तमार्गेण विचिन्त्य	११-१६५
सीतानुमार्गणकृतेऽथ	६-३	सुतौ तस्य महावीर्यौ	१८-६८
सीताया यानि चैवासन्	७-१२	सुतौ सारस्वते चैव	३२-४८

सुतौ सुप्रहृष्टौ रणाय	८-२६	सुमन्तुं भारतस्यापि	१०-७७
सुतौ हि साल्वभूपतेः	१७-२२४	सुमाल्यवस्त्रभूषणैः	२१-११६
सुदक्षिणं च काम्बोजं	२६-६१	सुयत्तमात्तकार्मुकं	१७-१४३
सुदक्षिणोऽतौ तम	२२-२१३	सुयुद्धं च कृत्वा दिनेश	८-२७
सुदर्शनीयकर्णतः स	११-१५२	सुयोधनः कर्णमाह	२६-१९९
सुदीर्घसुप्तिमात्मनः	१७-१३३	सुयोधनः सौमदत्तिं	२५-६४
सुदुःखवासनामकं	१७-२३७	सुयोधनबलं दृष्ट्वा	२७-९८
सुदुर्गकार्यसन्ततिं	१७-९३	सुयोधनाद्या यदिमे सुपापा	३२-१०४
सुदुर्गमत्वं च निशा	६-५६	सुयोधनाद्येषु हतेषु	२२-१८
सुनन्दनन्दादय एव	२१-३१	सुरक्तपद्मलोचनः	९-७६
सुनिर्णयस्तत्त्वविनिर्णय	३२-४	सुरलोके सुरैः प्रोक्तं	३०-१०६
सुनीलकुन्तलावृत	९-७५	सुरस्त्रियोऽतिकारणै	१२-२९
सुन्दोपसुन्दौ भ्रातरी	२०-१५०	सुरांशकाश्च ये नृपाः	१७-१७८
सुपल्लवाकारतनुर्हि	१२-१३२	सुरांशकोऽपि ते पिता	२१-७८
सुपापदैत्यौ क्वच राष्ट्र	३०-३१	सुराः सुग्रीवपक्षस्थाः	१८-५०
सुपापोऽसावेकलव्यः	२२-११७	सुरानका दुन्दुभयो	४-३३
सुपीवरोन्नतोरु	९-७७	सुरान्तकश्चकाराऽशु	८-४७
सुपूर्णयौवनोऽभवत्	१७-१९०	सुराश्च तस्योरुबलं	८-२९
सुपूर्णसत्सर्वगुण	२५-१२	सुराश्च सर्वे ववृषुः	८-१३१
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च	८-३५	सुरासुराणां भीमदुर्योधनौ	२७-१५९
सुप्तस्य विस्तृत उरस्य	१४-७६	सुरासुराणामदधिं विमथ्न्तां	३-४७
सुप्रीत एव तं चक्रे	१८-१५२	सुरासुरान् सुसंरब्धान्	१८-४६
सुभद्रयाऽभिमन्युना	२२-१४७	सुरासुरोर्गादिके	७-४१
सुभद्राद्यास्तु या भार्याः	३२-५६	सुरास्तु भीमस्य जया	२१-१५०
सुभद्रामभिमन्युं च	२२-५५	सुरेन्द्र आज्ञयाऽवदन्	१७-३३
सुभद्रासहितः प्रायाद्	३०-५४	सुरेन्द्रवज्रताडितो	१७-४१
सुभद्राहरणं मार्तुं	३०-११२	सुरेश्वरेणोर्जितपौरुषा	११-१८२
सुभारकानुपैहि नौ	१७-२३२	सुरैः शिवेतेर्नदैत्य	१२-११४

सुरैरपि नृजातैस्तु	११-४१	सूत्रं स वायुः पुरुषो	३-१२
सुरैश्च पुष्पं ववृषद्भिः	८-१६९	सूत्वा तु भरतं नैषा	९-९४
सुवर्णरत्नगिरय	२१-२१९	सूदाः पौरोगवाश्चैव	२१-३९७
सुलब्धसञ्ज्ञ उच्यितः	१७-२८५	सूर्यप्रदत्तं रथमारुह्य	१६-३१
सुलब्धसञ्ज्ञं रचनीचरेशं	८-९३	सृगालनामा वासुदेवो	१२-९
सुवर्णपात्रेषु हि भुञ्जते	२२-६	सृजन्तमस्त्राण्यरिणा	२०-१०२
सुवर्णरत्नकारितां	७-४६	सृजन्तमेत्य विद्यया	१७-१९६
सुवर्णरत्नभारकान्	२१-२५२	सृतं निधायमुज्झितो	१३-७
सुवर्णरत्नभारकान्	२१-२५३	सृष्टा ब्रह्मादयो देवा	२-६१
सुवर्णरत्नाम्बरभूषणानां	१२-७८	सृष्टिरक्षाहृतिज्ञान	१-८३
सुवाक्प्रयत्नतोऽपि	११-१४८	सृष्टिस्थितिप्रलयमोक्ष	१३-१३४
सुविस्मयं चाऽपुरथो	१२-११८	सृष्टिस्थित्यप्ययाज्ञान	२५-६
सुविस्मितः प्रययौ तं	२०-१४८	सृष्ट्या स्वदेहोपमितं	३२-३२
सुवृत्तदीर्घपीवर	९-७८	सृष्ट्यात्मनः प्रतिकृतिं	५-३७
सुव्रीडितो नृपतिदत्त	२१-२७१	सेनयोरुभयोरमध्ये	२५-२
सुशातकौम्भकुम्भकैः	१७-४९	सेनां प्रविष्टौ सर्वराज्य	१६-१५
सुशमश्रुं मां न कश्चिद्भि	२६-१७०	सेनां समाहृत्य ययौ	२५-१०४
सुषाव सैवाण्डम्	३-२४	सेनापतिः कृप आसीद्	३०-२३
सुसंरब्धौ तौ पुनरेव	२६-२७०	सेनापतिर्धनेशस्य	९-१११
सुसमाः कारयामास	२४-३०	सेनामपाहृत्य ययौ	२५-६६
सुसमर्थावपि वधे	२५-३३	सेनामर्हति राज्ञोऽस्य	१८-७६
सुहासविद्रुमाधरः	९-७६	सेने तदा सारथिहीनं	२५-६७
सूच्यग्रवेधितां पृथ्वीं	२८-४९	सेन्द्रसेना वियुक्ताऽथ	१८-११७
सूतस्यानन्तरत्वात्तु	२३-८	सेयं भैष्मी दक्षिणा	२०-७७
सूतेनाधिरथेन लालिततनुः	११-१५५	सेवका ब्रह्मणश्चैव	२१-५९
सूतैः पञ्चभिरेवः स्वैः	२८-२२०	सेव्यमानः स्थितो नित्यं	२१-४२
सूतो गत्वा तदन्तं	२१-३१३	सैका देवी बहुरूपा	२०-७०
सूतो निषाद इति	१५-४६	सैन्यं जरासुतमुक्षितम्	१४-२३

सैरन्धिकोदरभवः स तु	१५-२	सोऽयं त्वयाऽद्य	१९-८५
सैव च द्रौपदी नाम	२-१२६	सोऽयं पापो मामवज्ञाय	१५-२४
सैवादितिर्वसुदेवस्य	१२-३	सोऽयं पितामहोऽस्माकं	३०-७९
सैवानन्दस्वरूपेण	१-११४	सोऽयं विहार इह मे	१-५
सैवापरं रूपमास्थाय	१६-११	सोऽयाद् गजाङ्घ्रयम्	१४-९६
सोऽक्रूर इत्यभवदुत्तम	१३-८६	सोऽश्रुते सर्वान् कामान्	१-६५
सोऽक्षौहिणीं तां क्षण	२६-२३३	सोऽहं वयोगतश्चैव	३१-४७
सोऽचेष्टतात्र जगदीशितुः	१३-८८	सोऽहं हि दुर्बलतमो	१४-१८
सोऽदृश्यरूपोऽनुचरान्	२६-८१	सोऽदर्याणां सकाशं	२२-३१६
सोऽजन्तवीर्यः परमः	१६-३	सौगन्धिकार्थं यातं तं	२२-२८९
सोऽनुजैः कृष्णया विप्रैः	२९-८	सौभद्रं तत्र विक्रान्तं	२५-२७
सोऽन्यत् कार्मुकमादाय	२८-१६	सौभद्रप्रमुखा वीराः	२५-१८
सोऽपश्यताथ जगदेक	१३-८९	सौभद्रमुख्याश्च गजं	२६-१७
सोऽपि विव्याध विशिखैः	२८-१३	सौभद्रसात्यकिमुखैः	२६-२०७
सोऽपीच्छापतितान्	३२-६४	सौभ्रात्रं येन सन्त्यज्य	३१-४४
सोऽप्यदात् करममुष्य	२१-२१४	सौभ्रात्रमेष यदि	६-१४
सोऽप्यागतः क्षिप्रमपा	२२-१३	सौम्यं कालं ततो यज्ञ	२३-५६
सोऽप्याबध्य मणिं	२८-१८८	सौम्यस्वरूपोऽप्यति	११-१२४
सोऽप्याससाद हरिमुग्र	१३-७९	सौरं याम्यं च पार्जन्यं	२८-१६
सोऽप्याह सत्रमिह	१३-५८	सौरमासानुसारेण	२३-५४
सोऽप्याहाहं गमिष्यामि	२४-४३	सौहार्दमेषु यदि वाऽतितरां	१९-१८
सोऽप्याहोन्मत्ते सोऽस्मि	२०-१८०	स्कन्दप्रसादकवचः	१३-३१
सोऽप्येष दग्ध इह	१९-४५	स्कन्दादुपात्तवरतो	१३-७२
सोऽभियुद्धं सगजो	२१-२१३	स्कन्धेन चोह्य विबुधाचरित	१९-६१
सोऽभिवन्दाग्रजं चैव	२१-१९६	स्कान्देऽप्युक्तं शिवेनैव	१-५२
सोऽभूद् ब्रह्मवरान्ते	११-१५८	स्तुतः प्रसूनवर्षिभिः	१३-१३६
सोऽभ्यर्दिताश्चोऽथ	२५-९३	स्तुत्वा धराऽसुरवर	११-१७४
सोऽमोघं रामदैवत्यं	२७-९९	स्तुत्वा पुष्यं पारिजातस्य	२०-८२

स्तुत्वा भक्त्या प्रणामं	२२-१५९	स्थिते तु ते जरासुते	२१-८६
स्तुत्वा वरस्तुतिभिः	१३-९५	स्थिते हि यज्ञकारणे	२१-९२
स्तुत्वा सम्पूज्य भूमेः	२५-४८	स्थितेषु भीमे च विभी	२६-१८
स्तुहि श्रुतं गतंसदं	१-६२	स्थितोऽस्मि भोक्षप्रलय	२६-२७
स्तूयमाने च तद्यज्ञे	३०-१५१	स्थित्यै पुनस्स भगवान्	१-८
स्त्रिया भेत्तव्यं भर्तुरि	२२-२१६	स्थित्वा स्वमूर्तिभिरमूभिः	१-८
स्त्रियो न चाऽसन् विधवाः	९-१०	स्थित्वैकरूपेण मुहूर्तम्	२१-३१
स्त्रियो बालांस्तथा	३२-४०	स्थिरोऽनुभाव एव	२१-९१
स्त्रियो म्लेच्छहृताः कृष्ण	३२-४७	स्थूणाकर्णाभिधेस्ताम्	११-१०६
स्त्रीणां नैव हि पुंस्त्वं	११-१०८	स्थूलं हि सद्य	१९-६८
स्त्रीधर्मसंशासनभृत्य	२०-२	स्नातुं घृताघीं स ददर्श	११-६१
स्त्रीधर्मानखिलांस्तत्र	२२-३६०	स्नातुं समायास्यति	२२-३८३
स्त्रीपक्षपातं राजा च	२८-१८७	स्नात्वा स तत्र विधिनैव	१३-९२
स्त्रीपुम्प्रसङ्गात् परतो	१०-५०	स्नेहं च कृष्णस्य तदजुने	२०-२३३
स्त्रीबालवृद्धसहितैः	१८-६३	स्नेहं त्यजन्ति दैवेषु	१८-१५१
स्त्रीबालसंयुतगृहे	१९-७१	स्नेहं नितान्तं सुरराज	१५-३९
स्त्रीबालसहिते पार्थ	३२-४१	स्नेहपाशं ततश्चक्रे	१८-७८
स्त्रीबालांश्च धनं चैव	३२-५०	स्नेहपूर्वं प्रदत्ते तु	२१-२१५
स्त्रीषु द्यूतेषु वा दत्तं	२१-३६१	स्नेहाद् द्रौणिः सञ्जयो	२८-१०७
स्त्रीहारिणां च म्लेच्छानां	३२-५२	स्नेहाद् वशं यास्यत	२०-३६
स्त्रोतोभिरेवाथ च	८-१२५	स्नेहावृषो यमौ च स्वान्	२८-२२१
स्थलमप्यत्र सर्वं हि	२१-२२५	स्नेहेन यन्त्रितौ तस्य	२५-३३
स्थानमित्युदितो देवैः	३२-८३	स्नेहो भक्तिरिति प्रोक्तः	१-८५
स्थानान्तरे प्रसवो	१२-१०८	स्पर्शोऽपि नास्याः पवमान	३२-११३
स्थितस्त्वामवदत्	२१-६५	स्पृशन्ति नास्त्राणि दुरन्त	८-१४८
स्थिता देवास्तदाऽपश्यद्	२५-४७	स्पृष्टुं च संस्कारवशाद्	३२-१०८
स्थिताद्धरेः स सत्रजित्	१७-२०१	स्फुरत्किरीटकुण्डला	२१-२६३
स्थिते गरुत्मानुरागं	२२-२६९	स्मयन् न कामादति	२९-५०

स्मरन् नृसिंहं भगवन्तमीश्वरं	२७-१४०	स्वतन्त्रः परतन्त्रांस्तान्	३०-७७
स्मरन् सुतांस्तेन हतान्	३१-१०	स्वतन्त्रत्वं वामुदेवस्य	२२-१०६
स्मर्तव्यः सततं विष्णुः	२-७१	स्वतन्त्रत्वात् सर्व	२२-९४
स्मारयामास कर्माणि	२८-७६	स्वतन्त्रत्वात् सुख	२२-९३
स्मृत आगच्छेत्येव	१६-८	स्वतन्त्रत्वात् सुख	२२-९४
स्मृतिं गते तु राघवे	१७-२०९	स्वतारतम्यानुसृतां	३२-१०५
स्मृतिश्च मत्प्रसादेन	२२-३३०	स्वदत्तमालाभुविपात	१०-४
स्मृतोऽथ तेन पक्षिराट्	१७-४	स्वदर्शनात् मानुषताम्	४-१०
स्मृत्याऽभियान उभयोरपि	१९-६४	स्वदृष्टिमात्रतस्ततो	१७-१३३
स्यमन्तकार्थे रामोऽपि	१८-१८	स्वधर्म एष नः सदा	१७-१८
स्यात् कृष्णजन्मनि	१३-४९	स्वधर्महानौ मित्राणां	२६-२९५
स्रक्ष्ये हि चेतनगणान्	१-५	स्वधर्मिणो हता अपि	१७-१८
स्रष्टृत्वं देवानां मुक्ति	२-६२	स्वधर्मो दुष्टनिधनं	२५-३
स्रस्ताङ्गे पतिते सर्पे	२२-३४८	स्वन्तोत्तमो नाम क एव	२८-९७
स्रस्ताम्बराभरणमूर्धज	१४-३३	स्वपदैरग्राजयुक्तः	१३-३
स्रस्ताम्बरेण जघनेन	१३-१२९	स्वपापहानिकाङ्क्षया	१७-२१५
स्वं स्यन्दनं तु भगवान्	१३-१२६	स्वपुंरां प्राप्य यदुभिः	३०-६६
स्वं स्वं च सर्वे सदनं	९-११६	स्वपौरुषप्रकाशाय	२१-१५४
स्वकर्म कृत्वा विहितं	२२-७५	स्वप्ने हि द्रौपदेयानां	२८-१७९
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य	२५-४	स्वप्नेऽनिरुद्धेन रता	२२-२३४
स्वकीयपादपल्लव	१७-२९७	स्वबाहुवीर्याद् भगवत्	१५-४२
स्वकीयायां स्वकीयायां	१८-४५	स्वबाहुवीर्येण च	२२-९६
स्वकुलं सज्जिहीर्षुः	३२-८	स्वबाहुवीर्येण जितः	२५-६६
स्वागर्भपातने कृते	१२-३५	स्वबाहुवीर्येण निहत्य	२२-२६४
स्वच्छन्दमृत्यवो योगाद्	३२-६५	स्वबुद्धिदोषादतिपापशील	२८-१९३
स्वच्छन्दमृत्युत्ववरं	११-७८	स्वभक्तसन्ताप	३-२
स्वजनेभ्यः समादाय	३१-४१	स्वभक्तहार्दोच्च	३-१
स्वतन्त्र एकोऽसि न	३०-१४२	स्वभर्तृभिर्विमुक्तिगाः	१२-२७

स्वभार्यया धरया	११-२२०	स्वयम्भुशर्वादिभिरर्चितं	२१-३९९
स्वभावाख्या योग्यता	२२-८१	स्वयम्भुशर्वैन्द्रमुखान्	५-११
स्वभावाद् वा व्यवहिते	२२-२९	स्वयम्बरस्थां तां	२२-२२३
स्वभृत्येनैव जेतव्य	२२-२४३	स्वयुक्तेरप्रतीपत्वात्	२९-५८
स्वमातरं स्वाश्रममेव	११-१६४	स्वयोग्यताया अधिकं	२२-३३
स्वमाशु मोचयंस्ततो	८-३३	स्वयोग्ययोपासनया	१-९१
स्वयं च देवकीपुत्रो	२५-४९	स्वरूपं दर्शयामास	२४-७२
स्वयं च पापे निरतः सदैव	२८-९६	स्वरूपं दर्शयामास	३२-८०
स्वयं च सत्यासहितः	२०-११६	स्वर्गोत्तमं देशमपश्यदेतद्	३२-९७
स्वयं जित्वाऽपि गिरिश	२२-२४३	स्वलंकृताश्चित्रमाल्य	२२-३८०
स्वयं तथाऽशोकवने	६-५१	स्वलंकृतैर्नाकिजैः	३०-१३०
स्वयं तु कृष्ण एत्य नो	१७-७४	स्वलङ्कृतास्तत्र विचेरुः	४-३७
स्वयं त्वनिर्मथ्य बल	१०-१६	स्वलोकगमनाकाङ्क्षी	९-५६
स्वयं युधिष्ठिरो राजा	२७-७४	स्वलोकयानप्रतिवेदनाय	३२-१८
स्वयं रमा सीरत एव	३-८३	स्वलोके प्राप्स्यसि स्वार्थे	१८-१३४
स्वयं विक्रीड्य तेनाथ	२२-२४२	स्वशिष्टसेनया वृतौ	१७-२७५
स्वयं व्यासो हि तद् वेद	२-१४७	स्वशिष्यकैः कृतं तु यत्	१७-९६
स्वयं स तेन निर्मितो	९-७९	स्वशिष्यदासवर्गकैः	१७-९६
स्वयं हि राजसूयितां	१७-२३०	स्वशीर्षतोऽपि च	२१-११७
स्वयंवरोः क्षितेर्भुजा	१७-६१	स्वसम्भवः केसरिणो गृहे	३-६८
स्वयंवराथे नृपतीनाजुहाव	२०-१३	स्वसुः स्नेहाच्च कृष्णस्य	२१-२०५
स्वयंवरो निर्वर्तितः	१७-७२	स्वसुदर्नि स प्रतिज्ञां	२०-१६७
स्वयंवरो लक्षणायास्तथा	२०-५१	स्वसेनयाऽग्रे प्रणिधाय	४-३१
स्वयमेवाखिलजग	२६-५१	स्वसेनायाः सर्वपूर्णात्म	१६-३३
स्वयम्भुदत्तं परिकृष्य	८-८४	स्वस्त्यस्तु द्रोणपुत्राय	२८-१५५
स्वयम्भुवस्तेन भवान्	१०-३०	स्वागतं फल्गुनेत्युक्ते	२४-१६
स्वयम्भुवो वेदगणान्	३-६२	स्वागमैः कल्पितैस्त्वं	१-५८
स्वयम्भुशर्वशक्राद्या	१०-१	स्वागमैः कल्पितैस्त्वञ्च	२२-१५०

स्वाज्ञाप्राप्तविमानेन	३२-२२	हंतं निशम्याऽर्जुनिम्	२५-७९
स्वातन्त्र्यशक्तेर्विनिया	२२-८३	हंतं समीक्ष्यैव विक	२७-७७
स्वात्मप्रदानमधिकं	७-५०	हतपक्षगतत्वेन	२९-११
स्वात्मानं प्रति पापानां	२२-१६८	हतशेषात् क्षत्रसङ्घात्	३०-७०
स्वात्मावनार्थमधिकां	१४-८०	हताः सौगन्धिकवने	२२-२९८
स्वात्मोत्तमेष्वथ सुरेषु	१४-४७	हतान् सुबहुसाहस्र	२८-११७
स्वायम्भुवस्य च मनोः	१३-८५	हतावशिष्टास्तु दशानन	८-१७६
स्वायुधानां याचनं	२८-१५२	हतावशिष्टास्त्वरिताः	८-१३४
स्वावराणां गुरुत्वं तु	१-१२६	हतावशिष्टैरथ	८-९८
स्वाशक्तिं द्रौपदीं चाऽह	२१-३२३	हतावशेषेषु च विद्र	२५-८१
स्वीकृत्य पूजां च वृकोदर	२१-१५७	हताश्च स्वेन पापेन	३१-४६
स्वीयं वेदविदां सर्वं	२३-६	हताश्चसूतं सगणं	२५-११७
स्वीयपुत्रियतिः स्त्रीणां	२९-३१	हतास्तासां च भीमेन	२६-२०६
स्वीया प्रतिज्ञाऽपि हि	२६-११९	हते बाह्लीके कौरवा	२६-२६२
स्वीयां भार्यां यत्सहजो	२०-११	हते वा त्वयि तेनैव	२८-५६
स्वीयानि धामानि ततो	३२-११५	हते सुतेऽग्रजेऽस्माकं	२६-२५१
स्वीयानेव गुणान्	२२-१६२	हतेषु तेषु प्रवरेषु	२६-१३०
स्वेच्छया वरुणत्वं	११-८०	हतेषु धार्तराष्ट्रेषु मया	२१-३९६
स्वेच्छयैव रमन्तेऽत्र	१-१३१	हतेषु पुत्रेषु स राक्षसेशः	८-६३
स्वेनैव बलभद्राय	२८-९१	हतेषु वीरेषु निजेषु	२६-६६
स्वैरं तयोस्तत्र विक्रीड	२०-२१५	हतौ च तौ पेततुस्तेन	२६-२५८
ह		हतौ च यौ रावणकुम्भकर्णौ	११-२०५
हठवादेऽवदद् भीमो	२४-३५	हतौ पुरा यौ मधुकैटभ	११-१९९
हठश्चासौ तारतम्य	२२-८२	हत्वा चतुर्दशे वर्षे	२२-६३
हठाच्च कर्माणि भवन्ति	२२-८२	हत्वा तमक्षतबलो	१३-९८
हंतं च धर्मेण नृपं	२८-१०६	हत्वा तमक्षतबलो	१९-९२
हंतं च सैन्यमेतयोः	१७-२७२	हत्वा तलेऽविद्धयदधैर्न	२६-७०
हंतं दुर्योधनं प्राह सभ्रातृ	३०-५५	हत्वा तु तं कंसभृत्यं	१२-९३

हत्वा निपातयामास	२७-१७८	हनैनैममाजौ न हि भीम	२८-६०
हत्वा पञ्चत्रिंशतो मन्त्रिपुत्रान्	२०-९७	हन्यमानं दिशो यातं	२७-९८
हत्वा मृगान् यमुनातीरसंस्थः	२०-४४	हन्यां नैवान्यथा युद्धे	२६-२६१
हत्वा विकर्णमुत तत्र	२६-१३६	हन्याद् दुष्टान् यः	२२-९६
हत्वा सुतामलभदाशु	१३-४८	हन्यामिति प्राह यतः	२६-१५८
हत्वा सेनां विंशदक्षौहिणीं	१६-१९	हयं सभीमफल्गुना	२१-१२
हत्वा सेनामखिलां	२२-३६९	हयः स कृष्णनिर्मितो	२१-१४
हत्वा स्वसुर्गर्भषट्	१२-६८	हरिं जगाम चोन्नदन्	१७-२७९
हत्वा हिरण्यं च सुताय	३-४६	हरिं ततो बलेः सुताद्	२१-१९३
हत्वाऽऽशु तं च गिरि	२२-४८	हरिं वदन्ति केचिद्	१७-१२
हत्वैकं त्वं भुङ्क्व	२८-५६	हरिं ववर्ष सायकैः	१७-१५४
हत्वैव शर्ववररक्षितराक्षसं	१९-५७	हरिं विनिश्चयादियं	१७-६०
हत्वोत्तरं मद्राजो	२५-२५	हरिं विरिञ्चेन सह	३-४५
हनिष्य इत्येव मतिं	१५-२४	हरिः प्रगृह्य केशेषु	८-५१
हनिष्य एव मागधं	२१-११०	हरिः शरं यमोपमं	१७-१६३
हनिष्यति न सन्देहो	२१-३६६	हरिः श्रिया ब्रह्ममुखैश्च	३२-२९
हनिष्यति स्फुटं रणे	२१-१११	हरिणा निर्णयान् वच्मि	२-६
हनिष्यत्येव मां कृष्ण	२१-१४०	हरिभक्तावनुच्चस्तु	२९-२८
हनूमतः साधुवचोभिराशु	६-३१	हरिर्गुहां नृपस्य तु	१७-१३०
हनूमतो न प्रतिकर्तृता	८-२३२	हरिर्विचक्रमेयिवान्	१७-२४९
हन्तव्य इत्यस्मरदाशु	११-१८७	हरिर्विचक्रमोजसा	१७-२५३
हन्तव्यतामुपगतेषु	१९-३०	हरिश्च वैनतेययुग्	१७-१०७
हन्ता च वैहेतुश्च	२-४२	हरिश्चन्द्रस्य तां दुष्टा	२१-६५
हन्ताऽस्मि वो ह्युपगतान्	१९-११०	हरिस्तस्माच्च भीमस्य	२१-१३४
हन्ति ब्रह्मत्वमात्मीयम्	९-३६	हरिस्तु सात्यकिं	१७-२३३
हन्तुं कृष्णो नरकं तत्र	२०-९४	हरिस्तु हंसमुल्बणैः	१७-२८८
हन्तुं स्वबुद्धिः प्रथिता	२८-१९२	हरीश्वरः शैलमतिप्रमाण	८-१९४
हन्तुकामो रणे वीरम्	२८-२८	हरीश्वराज्ञाप्रणिधान	६-२७

हरेः कस्पर्शबलात्	१०-१५	हिमवच्छिखरे देवान्	२१-१८९
हरेः पार्षदः क्षिप्रं	२१-३८	हिरण्यकशिपोः पुत्रः	११-७
हरेः प्रदातुमुद्यतान्	१७-२	हिरण्यमेव स्वमिदं	३०-१४५
हरेः प्रामुं तथा तारा	११-५६	हुङ्गरांश्चैव फट्टारान्	१८-४३
हरेरनुज्ञया तपः	१७-१३५	हुताशनोऽप्याशु वनं	२०-२३०
हरेरिष्टं सुभद्रायाः	१८-२०	हुते हविषि मन्त्राभ्यां	१८-९०
हरेर्नियोगादथ सम्प्रसूतौ	३-१३	हुत्वाऽऽत्मदेहमुक्तुं	१४-५३
हरेर्वरात्रिहत्य स	१७-१३२	हूहू तु नाम्ना स विरिञ्च	११-६५
हरेर्विरिञ्चस्य च मध्य	३-२७	हृतं क्षेत्रं धनं यस्य	३१-१६
हरेश्च तापमेयिवान्	१७-८४	हृदा समस्तं हरयेऽर्पितं	३०-१४१
हरौ तु पुष्करं गते	१७-२४२	हृदि स्थितं च जानासि	९-१०३
हर्म्यसंस्थाः स्त्रियो	१८-६०	हेतवोऽपि हि पापस्य	२१-१६९
हलायुधो निरायुधं	१७-२८१	हेतुं सुराणां नरयोनिजानां	१५-१२
हलेन चाऽत्मना समां	१७-१७३	हेतुना तेन वज्रे सा	२१-३७२
हस्तप्राप्तं स पाञ्चालं	१८-७२	हेतुमद्भिः शुभैर्वाक्यै	२४-५१
हस्तोद्धवं कर्म तस्य	२२-८८	हेतोरेतस्माद् रोहिणी	१२-१०९
हा पाण्डवानदहदेश हि	१९-४५	हैडिम्बपार्षतमुखै	२६-२०७
हा मातस्तव धृत्यैव	२८-२२४	हैडिम्बेनार्द्यमानैस्तु	२६-२४७
हाहाकृते प्रदुत इन्द्रशत्रौ	८-१६७	हैमानि दिव्यान्यतिगन्ध	२२-२८०
हिडिम्बराक्षसोऽपि यः	१७-२४५	हैमो गिरिः पवनजस्य	७-३
हिताय चैतदीरितं	१७-५३	हृदा महान्तस्त्रिदशादि	३०-१३६
हितार्थमेतत् तव वाक्य	२७-१७०	हियते बलवद्भिर्हि	३०-३५
हित्वा स्वकं कर्म गतिं	२२-७६	हियमाणे धने चैव	३२-४३

Sri Anandatirtha (Śrī Madhvāchārya) has composed 37 works. These are well planned to present Dvaita Vedānta thoughts.

- i) दशप्रकरणानि (ten manuals) viz. तत्त्वसङ्ग्रहान, तत्त्वविवेक, तत्त्वोद्योत, विष्णुतत्त्वविनिर्णय, प्रमाणलक्षण, कपालक्षण, कर्मनिर्णय, खण्डनत्रय.

These introduce the basic terminology and the basic doctrines of Dvaita Vedānta.

- ii) गीताभाष्य and गीतातात्पर्यनिर्णय. These two explain the dvaita doctrines enshrined in Bhagavadgita viz. विष्णुसर्वोत्तमत्व, ब्रह्मसत्त्व and पञ्चभेद.

- iii) ब्रह्मसूत्रभाष्य, अष्टभाष्य, ब्रह्मसूत्रानुव्याख्यान and न्यायविवरण. These give a critical exposition of Dvaita Vedānta doctrines presented in सूत्रप्रस्थान.

- iv) महाभारततात्पर्यनिर्णय and भाववततात्पर्यनिर्णय. These constitute इतिहास पुराणप्रस्थान.

These are the critical explanation of Mahābhārata and Bhāgavata.

- v) ऋभाष्य This work gives philosophical import of about 40 hymns of ऋग्वेद.

- vi) ईश-तत्त्वकार-काठक-प्रश्न-आयर्वण-माण्डूक-तैत्तिरीय-ऐतरेय-बृहदारण्यक-छान्दोग्य-उपनिषद्भाष्याणि - Ten Principle Upaniṣadbhāṣyas.

- vii) तन्त्रसागमद्वन्द्व - A work on worship and iconography and द्वादशश्लोक is a prayer of Supreme God of ten incarnations. यमकभाग is a summary of Mahābhārata in यमक metre.

- viii) कृष्णामृतमहाप्रवच, सदाचारम्मृति, जयन्तीनिर्णय and यतिप्रणवकल्प These two works explain religious practices and code of conduct.

- ix) नरसिंहनमस्तुति, two verses describing the nails of नरसिंह as a preliminary to हृग्विष्णुस्तुति.

These works explain Dvaita Doctrines, Vaiṣṇava religion and ethics in a methodical way. These constitute the primary source of Dvaita Vedānta Philosophy.